

Kriisit ja kaipuu

Kaarlo Bergbomin

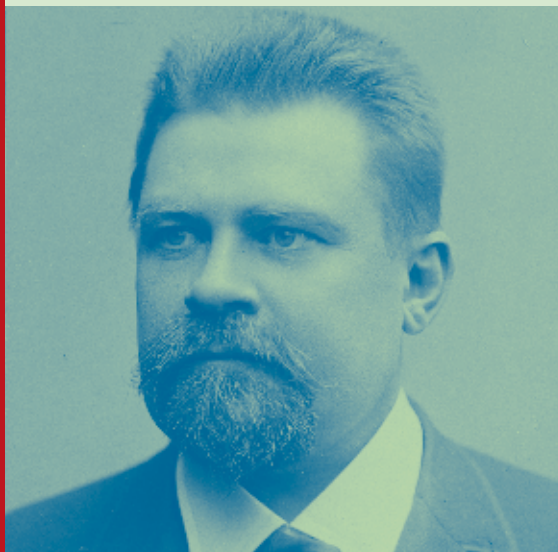
elämä ja työ III

1888–1906

PENTTI PAAVOLAINEN

64

TEATTERIKORKEAKOULUN
JULKAISUSARJA

Kriisit ja kaipuu
Kaarlo Bergbomin elämä
ja työ III 1888–1906

PENTTI PAAVOLAINEN

PENTTI PAAVOLAINEN

Kriisit ja kaipuu

Kaarlo Bergbomin elämä ja työ III

1888–1906

JULKAISIJA

Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu

@ 2018 Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu ja Pentti Paavolainen

TEOKSEN VALMISTUMISTA OVAT TUKENEET:

Taideyliopisto/Teatterikorkeakoulu. Julkaisutoimikunta.

Suomen Akatemia, Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunta.

Alfred Kordelinin yleinen sivistysrahasto.

Niilo Helanderin säätiö.

Svenska Kulturfonden.

Jenny ja Antti Wihurin rahasto.

Jalmari Finnen Säätiö

JULKAISUSARJAN ILME, KANNEN SUUNNITTELU JA PÄÄLLYKSEN MUOTOILU

BOND Creative Agency

www.bond.fi

KANNEN KUVA:

Museovirasto

TAITTO

Atte Tuulenkyä, Edita Prima Oy

PAINOTYÖ & SIDONTA

Edita Prima Oy, Helsinki 2018

PAPERI

Scandia 2000 Natural 240 g/m² & Maxioffset 100 g/m²

KIRJAINPERHEET

Benton Modern Two & Monosten

TEATTERIKORKEAKOULUN JULKAISUSARJA, NUMERO 64.

ISBN (painettu): 978-952-7218-32-7

ISBN (pdf): 978-952-7218-33-4

ISSN (painettu): 0788-3385

ISSN (verkko-pdf): 2242-6507

Kriisit ja kaipuu

Kaarlo Bergbomin elämä ja työ III 1888–1906

PENTTI PAAVOLAINEN

Sisällysluettelo

Kiitokset	11
Elämäkerroista ja etiikasta	12
VI. Kriisit ja ”annus horribilis” 1888–1892	25
Teatterin uudet kirjailijat Gustaf von Numers ja J. H. Erkko	25
Canthin näytelmä ja rouva Kivekkään suhde teatteriin	40
Kovan onnen näyttelijät	71
”Rettelö” vai johtamisen kriisi 1889	96
Näytäntökausi 1889–1890	133
<i>Papin perhe</i> ja <i>Hedda Gabler</i> kilpailevat ajasta	158
<i>Elinan surma</i> – ohjelmiston uusi kiintopiste	178
Numersin palkkiot ja Niilo Salan sairastuminen	210
Teatterin 20-vuotisjuhla – keskellä intohimoja	231
”Minnan asia” ja Salan kuolema	260
Työ Kaarlون terapiana syksyllä 1892	287
VII. Resignaatio ja kansallisromantiikka 1893–1902	301
Aino aloittaa karelianismin teatterissa	307
Kaarlون 50-vuotispäivä 2.10.1893	318
Lean 25-vuotisjuhlinta 1894 toukokuussa	331
Kasimir Leino apulaisjohtajana 1895–1896	355

Jalmari Finnen apulaiskausi alkaa 1896	392
Syksy 1897 ja Suomalaisen Teatterin 25-vuotisjuhla	413
Vuosi 1898 – nuoret miehet vailla haasteita	422
Teatteri saa poliittisen tehtävän helmikuussa 1899	443
Vuosisata vaihtuu – 1900	465
<i>Sota valosta, Antigone</i> ja näyttelijöiden ero 1901	486
Viimeinen näytäntökausi Arkadiassa 1901–1902	509
Kansallisteatterin vihkiäiset ja poliittiset intohimot keväällä 1902	520
VIII. Bergbomin viimeiset vuodet 1902–1906	549
Prosperon aika	549
Uutta taloa oppimassa	560
Kaarlo halvaantuu Genovassa	591
Kevätmyrsky 1904 karkottaa Jalmari Finnen	626
Bobrikovin murha ja Kaarlon viimeinen ohjelmisto	648
Bergbomien erojaisjuhla ja Emelien sairastuminen	678
Kaarlo Bergbomin elämän viimeiset kuukaudet	687
Eurooppalainen ennen kuin fennomaani	704
LYHENTEET	711
ARKISTOLÄHTEET	713
KIRJALLISUUS	715
HENKILÖHAKEMISTO	725

TIETOLAATIKOT

6-i	Kaarlo Minnalle <i>Kovan onnen lapsista</i> lokakuussa 1888	66
6-ii	Jaakko Forsman ja rikoslain 20 § 12 mom.	91
6-iii	Kaarlon ironinen vastaus näyttelijöiden esittämiin ongelmiin	99
6-iv	Ehdotetut toimenkuvat 1889 (taiteellinen johto)	107
6-v	Ehdotetut toimenkuvat 1889 (tekniset ja avustavat)	110
6-vi	Kaarlo ja nukketeatterin <i>Faust</i> 1891	198
6-vii	Niilo Salan kirje sairaalasta Kaarlolle ja Emelielle 30.12.1891	215
6-viii	Debatti Ida Aalberg-Kivekkään taiteesta huhtikuussa 1892	237
6-ix	Salan analyysi Minna Canthin päätöksestä	267
6-x	Salan jäähyväiskirje Emelielle elokuussa 1892	280
7-i	<i>Hebrealaisia kuvaelmia</i> 1894 ja 1895	348
7-ii	Bergbom ohjeistaa Kiljanderia kiertuejärjestelyistä 1896	391
7-iii	<i>Historialliset kuvaelmat</i> Lehdistöjuhlassa marraskuussa 1899	460
7-iv	Tompurin ja Finnen kihlausjuttu uudessa valossa	517
8-i	Bergbomit valtuuttavat Finnen v.t. johtajaksi	604
8-ii	Kiista Finnen asemasta maaliskuussa 1904	629
8-iii	Näyttelijöiden, osakkaiden vai kansalaisten?	637
8-iv	Nuoren näyttelijän näkökulma Kansallisteatteriin 1905	675

Kiitokset

Kaarlo Bergbomin elämä ja työ -teoksen taustoja on selvitetty ja eri tavoin osallistuneita kiitetty I osan (*Nuori Bergbom*) ja II osan (*Arkadian arki*) alussa. Käsillä olevan III osan (*Kriisit ja kaipuu*) aikaansaajiin kuuluvat samat kirjeiden litteroijat, arkistojen ja kirjastojen virkailijat, eräät kollegat ja monet innostuksen ja rohkaisun sanoja sanoneet ammattilaiset ja asian harrastajat. Viimeisen osan kohdalla on syytä mainita lisäksi rehtori, FT Akseli Salmi, joka yhtenä harvoista vanhan saksalaisen käsialan hallitsevana litteroi tärkeitä Niilo Salan sairautta koskevia kirjeitä. Ystäviäni FM Heidi Hübneriä ja FL Irmeli Ahlgrenia on kiittäminen siitä, että he Baijerin Berchtesgadeniin matkustaessaan ottivat tehdäkseen Niilo Salan kuolemaa koskevaa salapoliisityötä ja onnistuivat jäljittämään jopa sen hotellin, jossa Sala ja Bergbom majoittuivat kesällä 1892. – Viimeisen osan alussa saa erityiskiitoksen edelleen FM Heta Reitala, joka pettämättömänä toimittajana, niin asiasisältöjen, rakenteellisten kuin kielellisten seikkojen tiukkana asiantuntijana on saanut minut tuntemaan, että olen turvallisissa käsissä.

Heta Reitalan työpanoksesta on vastannut Wihurin Säätiö ystävällisellä luottamuksellaan jo vuosien takaa. Taideyliopiston Teatterikorkeakoulun julkaisuvaliokuntaa on edelleen kiittäminen teoksen julkaisemisesta avoimessa julkaisusarjassaan open access-periaatteella. Taiton ja paperipainoksen kustannuksiin sillä ei ollut enää osoittaa varoja, mutta onneksi III osaa varten apuun tuli Jalmari Finnen Säätiö syksyllä 2017 myöntämällä apurahalla. Kiitos siitä.

On ollut palkitsevaa kuulla, miten laajaksi paisunut työni keskeisen suomalaisen kulttuurimuodon, teatterin yksityiskohtainen käsittely on hyödyttänyt erityisesti yleisempää kulttuurihistorian kirjoitusta. Olkoon teokseni kunnianosoitus, ei vain Bergbomille ja hänen läheisilleen, vaan erityisesti niille taiteilijoille, jotka vaikeissa ja osin mahdottomissa olosuhteissa jaksoivat oman elämänsä ja teatterinsa arkea. Nähdäkseni vain kaunistelematon kuvaus kunnioittaa riittävästi kaikkia arjen jaksajia.

Elämäkeroista ja etiikasta

Elämäkerran kirjoittaja joutuu jossain vaiheessa selvittämään omaa suhdettaan tutkimaansa henkilöön. Kirjoitusprosessi on etäisyyden mittaamista tutkijan itsensä kokemiin ja ymmärtämiin asioihin. Mihin elementteihin henkilönsä kertomuksessa hän on tietämättään kiintynyt, minkä kohdehenkilönsä avainkokemuksen tutkija tuntee jakavansa osana itseymmärrystään tai omaa elämäkertansa. Ennen tällaisia tunnustuksia punnitsen kolmiosaisen *Kaarlo Bergbomin elämä ja työ* -teoksen luonnetta ja asemaa elämäkertatutkimuksen perinteessä. Merkittävimmistä kirjailijoista on kirjoitettu lukemattomia elämäkertoja, erityisesti Euroopan vanhojen sivistyskielten piirissä. Suomessa lukumäärät ovat pienemmät, silti huomataan, että Minna Canthista on olemassa neljä varsinaista elämäkertateosta, Kaarlo Bergbom on saamassa laskutavasta riippuen ensimmäisen tai toisen.

Joitain vuosikymmeniä sitten teatterihistoriassa kuten muussakin taiteentutkimuksessa elämäkertoja pidettiin tarpeettomina itse taiteen ymmärtämisen ja vastaanottamisen kannalta. Tuolloin otettiin etäisyyttä pitkään perinteeseen, jossa tuotannon ja taiteen tulkinta rakennettiin tunnettujen elämäkerrallisten tapahtumien varaan. Formaattina ”elämä ja työ” oli siis enemmän kuin klassinen. Tuossa perinteessä saattoi tutkijoiden uteliaisuus kohdistua jopa liioitellusti pienimpäänkin detaljitietoon, jota merkittävinä pidettyjen henkilöiden elämänvaiheista oli löydettävissä. Jossain suhteessa käsillä oleva teossarja on myös tällaisen uteliaisuuden monumentti.

Suhde tekijän elämää koskevan tiedon ja hänen teostensa tulkinnan välillä on siis jännitteinen, samoin tavat lähestyä, valikoida ja oikeuttaa elämäkertoja. Valinnat ovat usein käytännöllisiä ja poliittisia, joten ne ovat viime kädessä myös eettisiä. Kaarlo Bergbomia (1843–1906) koskevia biografisia kuvauksia on luonnehdittu tämän tutkimuksen I osan, *Nuoren Bergbomin* (2014) johdannossa, mutta eräät erityisongelmat ansaitsevat vielä huomiota. Niitä pohditaan seuraavaksi suhteessa elämäkertojen asemaan, historian-tutkimukseen ja suomalaiseen teatterintutkimukseen.¹

Ihmiskunnan vanhimpaan kirjalliseen perintöön ja sukupolvet ylittävään tiedon siirtoon kuuluvat merkittävien henkilöiden vaiheista kiteytyneet kertomukset. Jeesuksen elämäkerta suppeimmassa muodossa kiteytyy apostolisen uskontunnustuksen keskim-

1 Elämäkertoja koskevat luonnehdinnat perustuvat seuraavassa kootusti Rosengren & Östling 2011, jossa Alf W. Johanssonin johdantoartikkelin jäsenitys toimii alkuosan runkona ilman tarkempia sivuviitteitä. Aihetta ovat käsitelleet myös muun muassa Ambjörnsson, Ringby & Åkerman red. 1997, Edel 1959/1984 ja Brenton 2009. Kotimaiset esimerkit ja niitä koskevat huomautukset tekijän.

mäisessä osassa. Pyhimyskertomuksiin, *vita et miracula*, sisältyivät myös tämän ihmeteot saavutuksina, joiden perusteella elämänvaiheet ja kultin merkityksen saattoi muistaa. Hallitsijoista ovat raportoineet kronikoitsijat, joiden tehtävä oli oikeuttaa näiden teot esittämällä syyt ja lopulta hyvät seuraukset. Shakespearen lähteenä olleet Holinshedin kronikat kirjoitettiin Tudor-suvun näkökulmasta, legitimoimaan kuningatar Elisabeth I:n isoisän kyseenalainen oikeus valtaistuimeen. Kyynisempien hallitsijaelämäkertojen alkaja oli Voltaire, joka teoksessaan *La vie de Charles XII* (1731) ei mitenkään puolustellut Ruotsin soturikuninkaan toiminnan oikeutusta.

Renessanssin aikana nostettiin elämäkerran arvoisiksi alempisäätyisiäkin, joista ensimmäisinä kuvataiteilijat. Giorgio Vasarin *Taiteilijaelämäkertoja* aloittaa tavan nostaa taiteilijoiden luomistyö, tilausten ja innoituksen aiheet osaksi yhteistä tietovarantoa ja ymmärrystä taiteen kehittymisestä. Tästä lähtenyt pitkä perinne sisältää oletuksen taiteen ”edistymisestä” erinomaisten taiteilijoiden kautta. Taiteilijaelämäkertoja on käytetty pitkään alan opetuksessa ja perinteen siirtämisessä. Esimerkin tarkoitus on kannustaa ja opettaa hedelmällistä asennetta vaativan työn tekemiseen. Teatterilaisten elämäkertoja on ollut tapana arvostaa sen mukaan, miten hyvin niissä ”kuuluu taiteilijan oma ääni”, jonkinlaisena takeena kokemuspuheen aitoudesta.

Elämäkertojen paradigmaa voidaan historian tutkimuksessa tunnistaa Alf W. Johanssonin (2011) mukaan alkuun kansallisten ja valtiollisten näkökulmien määrittelemänä. Niiden valtakausi oli 1800-luvulla, jolloin useimmat kansalliset kertomukset ja suurmiesmyytit rakennettiin. Tällaisia elämäkertoja johdattivat ”kansallisen edistyksen ja kehityksen” linja tai sellainen ”valtioidealistinen” linja, jossa nähtiin stabiilin valtiotekenteen syntyminen kaikkea kohdehenkilöiden toimintaa ohjanneena päämääränä. Suomessa ja itäisessä Keski-Euroopassa tähän vielä yhdistyivät kansankielten oikeuksien turvaaminen ja kaiken edistyksen tulkitseminen kielipoliittisen emansipaation kautta.

Kaarlo Bergbomin elämäkerturina voidaan tiettyssä mielessä pitää jo Eliel Aspelin-Haapkylää (lyh. EAH), jonka *Suomalaisen Teatterin historia I–IV* (1906–1911) edustaa juuri tällaista paradigmaa samalla kun teoksen sisään rakentuu varsin kattavasti Bergbomin biografia. Aspelin-Haapkylä kirjoitti ajankohtana, jolloin hän joutui vanhasuomalaisena paljossa puolustuskannalle, mikä loi hänen tekstiinsä sisänlämpivää ja elettyihin muistoihin tarrautuvaa otetta. Ilona Pikkanen (2012) on analysoinut tämän teoksen kerronnan strategiat. Tuon sukupolven historioitsijoille oli usein varattu myös julkinen, poliittis-valtiollinen rooli, mikä ei ollut ongelma heidän säätytaustallaan. Suomessa kansallisten elämäkertojen laatijat olivat täysin rinnoin luomassa kansallisvaltiota ja määrittelemässä siten kouluopetuksen standardeja.

Kansalliset paradigmat elävät erityisesti kouluopetuksen perustana, tiedotusvälineissä ja populaarikirjallisuudessa. Niihin tukeudutaan myös poliitikkojen puheissa, sillä kansallisiksi sankareiksi nostetut hahmot ovat poliittisesti erittäin latautuneita.

Pietarissa talojen seinät ovat täynnä muistolaattoja, joiden henkilöt heijastavat laatojen kiinnittämisaikojen suhdanteita. Kaupungissa käytiin taannoin väittelyä C. G. E. Mannerheimia kuvaavan relieflaatan oikeutuksesta sotilasakatemian seinässä. Sen säilyttämistä perusteltiin Mannerheimin 30 vuotta kestäneellä uralla keisarikunnassa ja vastustettiin painottamalla kolmea myöhempää vuotta hänen elämästään, ja sitäkin poliittis-kansallisella tulkinnalla, joka voidaan toisaalla kiistää. Biografiat sinänsä eivät osallistu kovin usein keskusteluun historian käytöstä ja väärinkäytöstä, mutta vakiintuneita henkilökuvia koskevat muuttuvat tulkinnat joutuvat aina suurennuslasin ja kriittisen silmän alle. Mitä fundamentalisempi henkilö on kansakunnan, luokan, uskonnon, sukupuolen, sukupolven, etnisyyden tai vastaavan identiteetin rakentumisessa, sitä enemmän uusi tulkinta herättää vastustusta. Uusi tulkinta voi silti myös vapauttaa henkilöä painolasteista.

Biografioiden paradigmoissa tapahtui Johanssonin mukaan ratkaiseva muutos jo, kun positivistis-rationaalinen lähdekritiikki haastoi sen kirjoittamistavan, jossa uskottiin historianfilosofioiden ohjaamiin päämääriin. Lähdekritiikkiin perustuvassa lähestymistavassa asiakirja-aineisto oli kaiken perusta ja henkilöön tuli uskoa rationaalisena toimijana. Elämäkerturin tuli pysytellä etäällä eikä asettua liian tuttavalliseksi kuvattavansa kanssa. Tällaisin välinein suunnistava liberaali ja moderni elämäkerturi ei enää halunnut heroisoida kuvattavaansa ja torjui johdannossaan kaiken ”psykiatrisen ja syvyydspsykologisen puoskaroinnin.” Johanssonin mukaan tällainen kirjoittaja saattoi silti ohimennen nimittää kuningas Kustaa III:ta ”egosentriseksi hysteerikoksi”. Näin kirjoittaja kiersi vastuunsa edes yrittää ymmärtää kohteensa henkistä rakennetta tai ymmärtää kohdetta tämän omasta rationaaliuteesta käsin toimivana henkilönä.² Uudemmassa tutkimuksessa Kustaa III:sta taas lähdetään siitä, että voidakseen hallita hallitsijan oli julkisesti näyteltävä tietyt vallan aktit, ja kiinnitetään siksi huomio aikakaudelle ominaiseen seremoniallisuuteen ja sen toteutumiseen.³

Suomen kontekstissa positivismin osalta voi viitata vaikutusvaltaiseen elämäkertojen klassikkoon, Viljo Tarkiaisen *Aleksis Kivi* -teokseen (1915 alk.), joka rakentui systemaattiselle lähde työskentelylle. Tarkiaisen on kuitenkin leimannut tuotannon eri osia oman aikansa makukriteereistä käsin arvottaen. Stenvall-Kiveä koskevaa muistitietoa Tarkiaisen on siteerannut aina, kun sen on esittänyt kirjallisesti joku opiskelutoveri, sittemmin vakiintunut akateeminen säätyläinen. Tarkiaisen on kuitenkin jättänyt huomiotta osan Nurmijärvellä kiertäneestä perimätiedosta, minkä vuoksi hän ei käsitellyt Stenvallin perheen sittemmin ilmeiseksi osoittautunutta biologista sidettä Adlercreutz-sukuun. Tarkiaisen myös rakensi oletuksen Kiven orastaneesta mielitaudista, joka on

2 Johansson 2007/2011 kuvaa tässä Erik Lönnrothin 1986 julkaisemaa Kustaa III:n elämäkerta.

3 Tandefelt 2008.

vähintäänkin monitulkintainen, mutta elää yhä vahvana kouluopetuksessa ja populaarikäsityksissä. Sille ei kirjeenvaihdosta voi löytää tukea. Liian kapeana ymmärretty, vain kirjallisia lähteitä tuijottava positivismi estää edelleen monia hyväksymästä Aleksis Kiven osin säätyläistaustaan ja ruotsinkieliseen identiteettiin viittaavia tietoja, koska se rikkoi liikaa Kivestä rakennettua ”kansanomaista” suurmieskuvaa ja suomenkielistä kulttuuri-identiteettiä.⁴

Vahvat esioletukset saattavat ohjata ulkonaisilta puitteiltaan positivismin ohjelmaa noudattavia elämäkertoja. Siksi uuden polven tutkijat ovat pakotettuja lukemaan vanhat lähteet uudelleen. Teatterialan varhaisia lähdekriittisiä elämäkertoja oli Ilmari Räsänen *Ida Aalberg* (1925), joka tähtäsi tasapainoiseen, sanomalehtiaineiston ja tuolloin vielä puutteellisen kirjeaineiston avulla rakennettuun kuvaan, joten paljon jäi pimentoon. Koska Aalbergin nähneitä ja tunteneita ihmisiä oli elossa, kirjoittaja ei voinut eikä halunnut kaunistella uran hämmäntävimpiä kohtia. Minna Canthista kirjoitettu, järjestyksessä toinen elämäkerta, Greta von Frenckell-Thesleffin (1944) teos, perustui huolelliseen lähde työskentelyyn, mutta tulkinnat ovat psykologisoivia. Kirjoittaja on edelleen kohdehenkilönsä advokaatti, joka kumoaa aiempia tulkintoja ja vierittää Canthin teosten mahdolliset puutteet – taas omien kriteeriensä ja taiteen yleisen edistymisen kautta ymmärrettyinä – ulkopuolisista (usein Bergbomista ja muista miehistä) johtuviksi.

Materialistis-marxilaiselta pohjalta lähtevän sosiaali- ja rakennehistoriallisen paradigman tarkoitus 1900-luvulla taas oli jättää historian yksilölliset toimijat kokonaan varjoon ja keskittyä rakenteisiin ja talouteen. Lähestymistavan deterministinen ote hylkäsi jo määritelmällisesti yksilöt: ”jos ei olisi ollut Napoleonina, olisi ollut joku toinen”. Tämän lähestymistavan piirissä biografioita ei oikeastaan kirjoitettu – kunnes niitä alettiin tarvita aatteen omista suurmiehistä tai -naisista. Näiden elämäkertojen tulkinnat joutuivat toisinaan poliittisen kritiikin alle tai jopa tilaavien organisaatioiden kyseenalaistamiksi.⁵

Teleologisten ohjelmallisuuksien takia poliittiset elämäkerrat tulevat lähelle kansallisuusaatteen tai esimerkiksi kristillisen johdatuksen kautta nähtyjä kohtaloita. Tämän paradigman piiriin kuului ensimmäisen polven työläiselämäkertoja tai feministisiä elämäkertoja. Huomiota kiinnitettiin aiemmin unohdettuihin toimijoihin, erityisryhmänä naisiin. Emansipoituvan väestöryhmän edustajat saivat siten esiintyä klassisissa kärsimysten ja vaikeuksien kuvauksissa, joiden keskeltä päähenkilöt nousivat heroisiin mittoihinsa. Näiden elämäkertojen ongelmat eivät olennaisesti poikkea edellisten sukupolvien kansallisten kaanoneiden narratiiveista. Ja juuri historiankirjoituksen narratiivisten tekniikoiden analyysi on avannut seuraavat näkymät.

4 Sihvo 2002 on kerännyt näkyviin Adlercreutz-oletusta kuvaavan aineiston, mutta ei tee loogisia johtopäätöksiä. Monien mielestä asiaa ei ole täysin pitävästi osoitettu, toisten mielestä aihetodisteita on jo täysin riittävästi (ks. esim. *NB*, passim.).

5 Esimerkistä käy Irma Sulkuselta tilattu elämäkerta Miina Sillanpäästä (1989).

Postmoderniksi perspektivismiksi Johansson nimittää aikaa, jolloin biografisen tutkimuksen menetelmät ja lähestymistavat ovat alkaneet taas innostaa tutkijoita. Taustana on murros, jossa moderniin kuuluvat jatkuvuuden ja edistysksen suuret kertomukset on kyseenalaistettu ja nähty vain oman aikansa tarkoituksenmukaisina konstruktioina. Myös käsitteiden ja reaalityodellisuuden välistä suhdetta on kyseenalaistettu, mikä liittyy ihmistieteiden ns. tekstuaaliseen käänteeseen: todellisuuteen ei ole pääsyä muuten kuin tekstien kautta. Kuten julkinen puhunta, myös kaikki yksityisaineisto on kielellistettyä kokemusta. On seurannut tutkijoiden avoimuus moninaisuudelle, jossa eri tarkoituksiin syntyneet kielellistämiset ovat mahdollisia lähteitä ja kokemuspuhe yksi teksti muiden mukana. Yksiselitteisiä vastauksia tai tulkintoja, ”perusaiheuttajia” tapahtumille, ei ole löydettävissä. Niinpä yksiselitteiseen tulkintaan tähtäävä kirjoittaja lähtökohtaisesti herättää epäluuloa.

Postmoderni näkökulma on paitsi vapauttanut kirjoittajat tieteellisestä dogmaattisuudesta, antanut luvan yhdistellä eri lähestymistapoja. Johanssonin mukaan biografiat ovat eksistentiaalisesti kaikkein haastavin historiallisista genreistä. Lähdeaineistojen runsauden ja moniaalle kurottuvien mahdollisuuksien takia tutkija nimittäin joutuu moniin rajauksen ja käsittelyn ongelmiin, lähes tieteelliseen hetteikköön. Sellaisista kuulumuksista, joiden biografoita on ilmestynyt jo lukuisia – kuten lordi Byronia koskevat toistasataa – on ollut virkistävää lukea temaattisesti jäsennettyjä biografoita, joissa käsitellään asiat elämänalueittain. Tällaisia on laadittu mm. G. B. Shaw’sta ja Sarah Bernhardt’ista. Biografia on erinomainen tapa tuoda muualla tehtyä tutkimusta laajemman lukijakunnan tietoisuuteen. Biografia voi siten toimia päivitettyä tutkimustilanteen analyysinä, mitä Bergbomin osalta myös yritetään tässä teoksessa.

Uusi biografismi tuntee myös lisääntyntä kiinnostusta ”menneisyyden ihmisten sielullisiin ja mentaalisiin prosesseihin, [– – suuntausta leimaa] uusi ambitio rekonstruoida sitä, miten he näkivät maailman ja suurempi valmius hyväksyä ne syyt, joita he itse antoivat teoilleen.”⁶ Uutta ruotsalaista historian tutkimusta parhaimmillaan edustavan Peter Englundin kirjassa kuningatar Kristiinasta (2007/2012) ”kansallinen näkökulma loistaa poissaolollaan.” Näin Englund saattoi fokusoida vain ihmiseen, naiseen, prinsessa Kristiinaan ja niihin valintoihin, joita tämä elämässään saattoi ja halusi tehdä. Kirjoittaja ei niin muodoin paheksunut katoliseksi kääntyneen Kristiinan monia Rooman vuosina käynnistämiä poliittisia salahankkeita.

Kaarlo Bergbomin elämä ja työ perustuu ajattelutavalle, jossa kohdehenkilöä ei suoraan kytketä siihen aatteeseen tai kontekstiin, jonka nimissä tämä toimii, kansallisiin saavutuksiin tai edes kansallisen taiteen edistymistä manifestoiviin päämääriin. Henkilöhistoria nähdään henkilön omana ainutkertaisten mahdollisuuksien ja niitä

6 Johansson 2011:28 viittaa artikkeliin Thomas 2005.

koskevien valintojen sarjana. Elämänuran edetessä ihmisen valintojen mahdollisuudet yhtäältä vähenevät, toisaalta niitä tulee enemmän, mutta vain niillä alueilla, jonne elämän perusvalinnat ovat johtaneet. Esittävän säveltaiteen tutkimuksessa on puhuttu kosmopolitanismista näkökulmana. Siksi suuri osa 1800-luvun pohjoismaisesta oopperataiteesta voidaan toimijoita tasa-arvoisemmin kohdellen nähdä juuri taiteilijoiden henkilökohtaisen ammatillisen kehittymisen näkökulmasta, ei pelkkänä ”kansallisen taiteen edistämisenä”.⁷

Kohdehenkilöiden itsensä esittämien perusteluiden ottaminen vakavasti on asenne, jota voi pitää modernismiin sisältyneen hybriksen purkamisena. Sen vallassa kysymykset ja arvottamiset tehtiin ylimielisesti omasta ajasta käsin, paremmin tietävän (besserwisser) asenteella. Näin tutkija myös tasa-arvoistuu menneisyyden ja kohdehenkilönsä kanssa. Mainitussa esimerkissä Kustaa III:sta edellytykseksi tuli, että hänen elämänsä kuuluneille seremonioille ja näyttäytymisille annettiin se merkitys, jonka aikalaiset niille antoivat. Analogisesti Kaarlo Bergbomin kohdalla tässä teoksessa lähdetään siitä, että ruusukimput näyttämöllä ja kukkaset, kauniit verhot, niiden elegantti laskostuminen ja samettien keskinäiset värisävyt olivat Kaarlolle oikeasti ja aidosti tärkeitä seikkoja. Kuinka me 150 vuotta myöhemmin voisimme vain naureskella niitä tai soveltaa omia kriteerejämme siihen, miten koristettu ja kukitettu näyttämön oli syytä olla. Miksi me pitäisimme yhtään sen oikeampina mielipiteinä niiden nuorten miesten pilkallisia huomautuksia Bergbomin ohjauksista, jotka olivat itse vasta taistelemassa paikasta julkisuudessa ja luomassa omia konventioitaan?

Elämäkertojen toistuvia rakenteellisia ongelmia on paitsi päähenkilön pitäminen erehtymättömänä, se vakuuttavuutta heikentävä perinne, jossa kohdehenkilön vaikeuksiin löydetään aina ulkopuolinen syyllinen.⁸ Premissiksi ei voi nimittäin ottaa sitä, että kohdehenkilön oma toiminta ei koskaan johtaisi epäonnistumisiin, itseä vahingoittaviin tekoihin tai jopa julkisesti hävettäviin ja peiteltäviin seurauksiin.

Toinen ongelma on, että päähenkilöt tulevat usein määritellyiksi heitä seuraavan ajan tai sukupolven näkökulmasta. Silloin kirjoittajat tai kertojat rakentavat omaa, aivan toista taidenäkemystään. Modernin ohjelmaan kuului systemaattisesti vähätellä ainakin välittömästi edeltävän polven työtä. Siksi kaikkea tutkimusaineistoa tulee tarkastella silmällä pitäen sukupolvikysymyksiä, jotka määräytyvät toimijoiden keskinäisistä jännitteistä, vallan ja hyväksynnän neuvottelusta. Tätä lähdekritiikin muotoa auttavat ranskalaisen sosiologi Pierre Bourdieun analyttiset käsitteet, kuten habitus ja erottautuminen. Uudet sukupolvet – eli päähenkilön oman elämänsä aikana kohtaamat nuorison edustajat – kantavat erilaista sosiaalista habitusta ja heidän erottautumisen strategiansa

7 Tästä esim. Siivuoja [Kauppala] et al. 2012.

8 Tässä suhteessa paradigmaattinen esimerkki on Helka Mäkisen Elli Tompuria käsittelevä väitöskirja (2001).

ovat eri kuin päähenkilön ja hänen lähipiirinsä ja edeltävien polvien. Jo näillä tekijöillä voidaan selittää kriisejä, jännitteitä ja muutostarpeita taiteiden historiassa.

Yhtä tärkeää Bergbomista kirjoitettaessa on ollut ”säätysensitiivisyys” – on ymmärrettävä, tai yritettävä ymmärtää kuunnella herkällä korvalla, mitä säätyläistön ja palveluskunnan välillä saattoi tapahtua ja millaiseen neuvotteluun suhde perustui. Ja että suhdetta ei voi kuvata pelkkänä ”riistosuhteena”, vaan yksilöllisempänä ja herkkävireisempänä. Tai miten vaikea säätyläiskatsojien oli katsella karkeuksia, tai olemukseltaan juroa ja robustia alemmasta säädystä tulevaa näyttelijää. Tällaisten asenteiden olemassaoloa on vaikea tyhjentävästi käsitellä nykyisinä aikoina, jolloin ulkonäköön perustuvia erotteluja ei ole edes lupa asiatekstissä artikuloida. Silti säätyläisen katse saattoi lipua ongelmitta ruumiillisen työn tekijöiden ohitse ja ylitse, tai hänen sanansa vierittää kaikki ongelmat teatterin ”palvelusväen” syyksi ilman, että hän itse ottaisi vastuuta.

Neljäs elementti, sukupuolisensitiivisyys tarkoittaa sitä, että kokemus voi olla erilainen eri sukupuolten edustajille, jolloin tulee kysyä millainen. Sama koskee sukupuolista suuntautumista: on kysyttävä, mitä se tarkoittaa katseen kohteissa ja katseen alaiseksi asettumisessa. Bergbomin homoseksuaalisuutta ja sen jäämistä tähän asti katveeseen taustoitettiin jo *Nuoren Bergbomin* johdannossa ja siihen palataan tuonnempana.

Teoksen toisessa osassa *Arkadian arki* (2016) kirjoitettiin paljon muistakin henkiöistä kuin Kaarlo Bergbomista ja uppouduttiin ajoittain hänen lähipiirinsä toimintaan, ainakin niinä ajanjaksoina, kun toiminnot sivusivat toisiaan. Tällaisia olivat esimerkiksi jaksot Ida Aalbergin tai Kaarola Avellánin edesottamuksista Suomalaisessa Teatterissa. Kaikesta ei ole ollut saatavissa päähenkilön omaa kommenttia, eikä voida varmuudella päätellä, miten hän on reagoinut tapahtuman aikaan ja millainen reaktio on jäänyt pitkävaikutteisemmin voimaan.

Varovaisella ja psykologisia päätelmiä niukasti esittävällä kirjoittajallakin intuition merkitys lisääntyy, mitä ”tutummaksi” henkilö tulee. Kohdehenkilöt muodostuvat samanlaisiksi diskursiivisiksi tuttavuuksiksi kuin reaaliset aikalaiset ja kanssaihmiset. – ”Päähenkilö reagoi näissä tilanteissa näin, joten siksi hän luultavasti tuolloin reagoi noin.” Vähitellen syventyvien käsitysten mukaan kasvaa se kokonaisuus, jossa kirjoittaja on jollain tavalla kohdehenkilönsä sisällä. Useimmissa tapauksissa elämäkerturi voi saattaa kohdehenkilönsä hautaan ja osallistua loppusanoissaan uuden nekrologin muotoiluun.

Aarne Kinnunen on sarkastisesti leikitellyt ajatuksella, millaiset viimeiset sanat moderni elämäkerturi kohdehenkilölleen voi antaa. Kiven suuhun pannut ”minä elän” tai Tshehovin ”en olekaan pitkään aikaan saanut shampanjaa”, ovat genren tunnetuimmat

esimerkit. Tähän ei Bergbomin osalta ole mahdollista mennä, mutta hänen arkkunsa sisään päästään.⁹

Teatterialan henkilön elämää joudutaan ajattelemaan tähän vaikuttaneiden teatterikokemusten kautta, ja niiden tulkintaan tarvitaan teatterihistoriallista erityistietoa. Bergbomin kohdalla elämysten historia on jouduttu rakentamaan oletuksille, jotka perustuvat tietoihin lapsuusperheen taideharrastuksista. *Nuoressa Bergbomissa* esitettiin biografian konventiolla tietoisesti leikitellen oletus, että Karl Johan olisi jo Viipurissa, äitinsä kohdussa ollessaan päässyt kuulemaan romanttista oopperaa. Tieto sattuu vain sopimaan kertomukseen eikä ole faktojen ja nykyaikaisen sikiötutkimuksen osalta väärin. Ankarasti ottaen lause voi olla tarpeeton, mutta korostaa toki Bergbomin kulttuuriharrastuksesta annettua kuvaa.

Bergbomin viimeiseksi jäänyt teatterikokemus, Schillerin *Don Carlos* Suomen Kansallisteatterissa tammikuussa 1906 esiteltiin myös teoksen johdannossa. Sille annettiin – konventiosta tietoisena – retorinen tulkinta ja kuva, joka kiteytti Bergbomin elämästä jotain samalla, kun metafora nuorta mieskauneutta katsovasta vanhasta miehestä on kirjallinen laina, joka on siirtynyt ainakin yhden elokuvan loppukuvaksi.¹⁰

Taiteilijan julkinen identiteetti voidaan siis nähdä diskursiivisena muodostumana siinä, missä subjektin kuvaukset omista tuntemuksistaan, molemmat tapoina tuottaa minuutta. Biografinen tutkimus voi liikkua diskurssien maailmassa ilman, että uskotellaan voitavan tavoittaa aitoa ydinminää tai viimeistä totuutta tapahtuneesta. Ennen teoriavapaaksi syytetty biografia onkin itse asiassa monitieteistä, se käyttää hyväkseen tapaa ymmärtää eri tekstilajeja, objekteja ja tapahtumia, eikä vähiten sitä sosiaalisen habituksen ja erottautumisstrategioiden yhdistelmää, jollaisia runsaassa kulttuurisen pääoman kentässä toimivat taiteilijat käyttävät. Sosiaalisen, taloudellisen ja intellektuaalisen pääoman tunnistaminen kannustavat näkökulman vaihdoksiin myös elämäkertakirjoittamisen prosessissa. Biografiassa elämää ja toimintaa on tarkasteltava rakenteiden tasolla, mutta kaikki toteutuu tai ei toteudu lopulta yksilön valintoina tietyissä olosuhteissa.

Alf W. Johansson päättää esseensä havaintoon, että biografian kirjoittaminen pakottaa lopulta kirjoittajan myös itsetarkasteluun, sillä ”ennemmin tai myöhemmin, kohdehenkilö alkaa kysyä tutkijaltaan: ”Vem är du, eländige skribler, som påstår detta om mig!” ”Kuka sinä olet, kurja kynäilijä [raapustaja], joka väität minusta tällaista!” Biografia asettaa historioitsijan ”sen paljon puhutun Toisen eteen – ja mitä muuta tämä ”toinen”

9 Eräässä seminaarikeskustelussa Kinnunen odotti saavansa lukea Maria Jotunin viimeiset sanat Irmeli Niemen valmistelemasta elämäkerrasta. Pirkko Koski kritiikissään moitti Ritva Heikkilän Ida Aalberg-elämäkertaa siitä, että kertoja tuntuu päässeen jopa Aalbergin ja Kivekkään makuuhuoneeseen saakka. Bergbomin arkkun sijoitetuista kukaista on kirjemaininta SKS:n arkistossa.

10 Tapauksessa viitattiin Thomas Mannin *Kuolema Venetsiassa* -romaniin ja Luchino Viscontin samannimisen elokuvan loppukuviin.

on, muuta kuin omaa elämätöntä elämäämme?” – Vastaus on hyvä, mutta variaatioita siitä on muitakin, joskin kaikki jollain tavalla kirjoittajan katsottavia omista peleistään.

Biografi joutuu introspektioiden tekijäksi: mikä minun omassa elämässäni estää minua ymmärtämästä kohdehenkilöni tällaista valintaa, vai onko jotain – omaa elämätöntä elämääni – jota haluan kohdehenkilössä glorifoida, tai esittää hänet ”kultaisen aikakauden” tuotteena. Mitä ovat ne nostalgiat, jotka ohjaavat fokustani kirjoittajana? Mikä päähenkilön kokemus voi olla paralleeli avaintapahtumalle omassa elämässäni? Kirjoittaja voi onnistua välttämään arvottavia adjektiiveja ja moralisoivia sivuhuomauksia, mutta jo pelkällä asioiden nostamisella ja toisten sivuun jättämisellä hän rajaa sitä, millaisia kuvauksia hän päähenkilön toiminnasta kykenee tekemään.

Arkadian arjen (2016) alkuun tiivistettiin Kaarlo Bergbomin luonteenpiirteitä ja reaktiotapoja. Tässä on tarkasteltava vielä eräitä eettisiä valintoja, joiden eteen on jouduttu aiemmissa ja tässä elämäkerran päättävässä III osassa *Kriisit ja kaipuu*. Tärkein eettinen valinta nimittäin koski sitä, miten helposti ja varmasti aineiston pohjalla voitiin havaita päähenkilön sukupuolinen suuntautuminen. Aiempi Bergbom-kirjallisuus laadittiin aikana, jolloin homoseksuaaliset teot oli määritelty rikollisiksi (1891 alkaen), ja vaikka ne olisivat jo rikoksina olleet vanhentuneita, tuli teeman käsittely kaikin tavoin häivyttää teoksista. Piirre ei ollut suotava kansalliselle merkkimiehelle. Seikka oli todettu kirjallisesti jo 1976, mutta jäänyt silloin laajemmin huomaamatta monilta kirjoittajilta.¹¹

Eliel Aspelin-Haapkyllän retoriikkaa on edellä kritisoitu, mutta senkin osalta voidaan kysyä, mikä oli hänelle ja hänen ajalleen ”poliittisesti korrektia.” Jokin tuolloin vielä ”hyvien tapojen mukainen” kirjoitustapa tulee siis nähdä omassa kontekstissaan eettisesti oikeutettuna. Ja etenkin, kun kirjoitus on laadittu monien henkilöiden tai heidän lastensa vielä eläessä. Yksityisyyden suoja on aiempien kirjoitusten aikana ollut ainakin säätyläisten osalta voimassa. Kiinnostavasti poikkeavan, nimenomaan vihjailevan ja sumuverhoja tuottavan kertomuksen laati Jalmari Finne (1922), Bergbomin pitkäaikainen apulaisohjaaja, johon tällä myös on saattanut olla fyysinen suhde. Finnen lavertelemaan ja ylistävään henkilökuvaan sekä hänen myöhempiin muistelmiinsa kätkeytyy seikkoja, joiden perusteella päätelmiä on voitu jatkaa. Loput viittaukset on tulkittavissa kirjeaineistosta, joskin kirjeiden joutumista vieraisiin käsiin tuolloin kovin pelättiin.

Jännite taiteilijan elämänvaiheiden ja teosten välillä – sekä tuota suhdetta koskevat argumentit nousevat myös tämän kysymyksen kohdalla esiin: miksi sukupuolisen suuntautumisen tietäminen olisi tarpeen taideteosten, Bergbomin tapauksessa hänen teatterityönsä ymmärtämiseksi? Elämää koskevien tietojen osalta se on tärkeä, sillä se selittää, miksi Bergbom ei avioitunut, keitä hänen ystäväpiiriinsä kuului, keitä hän käytti

11 Eero Saarenheimo (1976) oli Suomalaisen Klubin historiassa jo maininnut tämän perimätiedon.

apulaisohjaajina ja muina apulaisinaan, kenen kanssa hän matkusti ja miten lopulta vuonna 1888/1891 säädetty rikoslaki häneen ja hänen piirinsä elämään vaikutti.

Bergbomin sukupuolinen suuntautuminen auttaa jäljittämään joitain hänen teke-miään päätöksiä. Kysymys koskee esitettäviksi valittuja näytelmiä ja niiden teemoja, kuten heteroseksuaalisen rakkauden toteutumista näytelmissä, mutta vielä enemmän seikalla on merkitystä, kun mietitään miehityksiä. Esitysten onnistuminen tai suosio voivat sinällään selittyä myös roolivalinnoista.¹²

Teoriakeskustelussa puhuttaisiin katseesta ja ”halun” (*désir*) käsitteestä. Ohjaaja-teatterinjohtaja sijoittaa tietoisesti tai itselleen edes myöntämättä näkyvään asemaan oman halunsa tai katseensa kohteita. Tätä on havaittavissa niin teatterinjohtajien tai ohjaajien käyttäessä puolisoitaan, entisiä tai mahdollisia tyttö- tai poikaystäviään sellai-sissa näkyvissä rooleissa, joihin olisi tarjolla myös muita taitajia. Ohjauksissa toteutuvan toiminnan tai henkilöiden eroottisen virityksen yksityiskohtia ei päästä aina varmuudella tietämään, mutta yleiskuvakin tulkinnasta auttaa. Bergbomin ja Suomalaisen Teatterin tapauksessa yritetään sijoittaa esityksiä Bergbomin johtajakauden kokonaiskuvaan, jota määrittää hänen oma, suorastaan valtaisa yleissivistyksensä, tietomääränsä ja ymmärryksensä siitä, mikä näyttämöllä on dramaattisesti vaikuttavaa, nykytermein ”mikä toimii”.

Eettinen valinta on käsitellä Kaarlon vanhempaa sisarta Emelie Bergbomia pik-kuveljestä erillisenä henkilönä. Pääsääntöisesti ja perinteisesti heidän toimintaansa on kuvattu symbioottisena, Kaarlosta puhuttaessa halutaan muistaa tasapuolisuuden nimissä myös sisarta. Tässä tutkimuksessa tarkataan kuitenkin niitä tilanteita, joissa Kaarlon ja Emelien tuntemukset, päätelmät tai reaktiotavat ovat selvästi erilaisia. Emelien osuutta seurataan yksittäisten tietojen osalta, sillä hänestä on jo olemassa Helmi Krohnin (1917) elämäkerta, tosin erittäin ylistäväksi kirjoitettu. Tavoitteena tässä on ymmärtää, tulkita ja selittää Kaarlon tekemiä valintoja ja linjauksia, sikäli kun sellaiset pitivät. Yhtä tärkeä on havaita niitä esteitä ja rajoituksia, jotka sitoivat hänen käsiään – ja jotka estivät häntä tekemästä mahdollisesti muita, parempana pitämiään valintoja; kaikkea, mihin joutui Suomen oloissa alistumaan.

Lisää eettisiä kysymyksiä on jouduttu ratkaisemaan Ida Aalbergin toimintaa kuvat-taessa. Siinä tutkimustilanne, siis tutkimuksen puute, suorastaan edellyttää aineistojen ja hieman kaukaisempienkin kysymysten valottamista. Aalbergin kohdalla on pyritty idealisoinnista vapaaseen kirjoittamiseen, joka ei kaihda ajattelemasta hänen oman toi-mintansa itselleen aiheuttamia uusia ja monimutkaistuvia ongelmia. Tärkeimpiä näistä kysymyksistä on ollut, mitä mahdollisesti tapahtui pitkällä vuoden 1881 sairaslomalla? Tai

12 Yksi hämmästyttävimpiä ratkaisuja oli antaa *Papin perheen* Jussi näyteltäväksi pehmeälle Niilo Salalle ja jättää energinen ja voimakas Kaarle Halme avustavaan ystävän rooliin. Halmeen näyttelemänä Jussi olisi muodostanut reaali-sen ja ”aidommin uhkaavan” vastavoiman perheen isälle, pastori Waltarille.

mitä olisi ajateltava hänen sopimusrikkeestään 1887 Kööpenhaminassa, jossa hän joutui suuriin velkoihin ja miten Bergbom reagoi? Entä miten onnistuneita lopulta olivat hänen yrityksensä valloittaa Berliiniä? Millaisia vakavia säätyjännitteitä ja sukupuolielämän ris-tiriitoja sisältyi hänen kahteen avioliittoonsa? Ida Aalbergia koskevaa kirjoittamista ovat hallinneet yhtäältä puheenvuorot kansallisen taiteen merkityksestä, joita hän varsinkin myöhemmin elämässään on haastateluisuissa tuottanut, ja jossa valossa hänellä on pysyvä paikka kansakunnan kaapin päällä. Samalla hänet on nähty lahjakkaana naisena, joka kuitenkin ei voi koskaan epäonnistua tai suunnata kunnianhimoaan väärin asioihin. Aalbergiakin on lähestyttävä professionaalisuutta ja sen erilaisia haasteita huolellisesti silmällä pitäen.

Ritva Heikkilä (1998) on laatimassaan Ida Aalbergin populaarielämäkerrassa käyttänyt runsaasti aineistoja, mutta ollut tutkimuseettisesti kyseenalaisen epätarkka läh-detietojen ja dateerausten kanssa. Kirjoittaja on oman eettisen koodistonsa perusteella kohteliaasti ”vaiennut ikävistä seikoista”. Tulevan tutkimuksen lähestyessä Aalbergin laajaa aineistoa on valittava toiset koodit ja otettava sääty-yhteiskunnan ymmärtä-misessä koko asteikko käyttöön. Silloin voi tunnistaa sen valtavan ”luokkaretken”, jonka Aalberg mahdollisuuksien auettua suorastaan vimmaisesti ja keinoja kaihtamatta pyrki toteuttamaan. Jokaisella on oikeus yrittää asemanhoitajan tyttärestä paronittareksi, mutta tuota luokkaretkettä on myös voitava läpivalaista tavalla, joka ei aina imartele, mutta joka tehnee oikeutta kaikille ”väärin kohdelluille” tai aiheettomasti syytetyille. Silloin Ida Aalbergin valtava ponnistelu näyttäytyy myös traagisen eri sävyissä.

Kouluopetuksen, journalismin ja populaarin tietoisuuden puolella haasteeksi tulee se, kuinka moniäänisen kertomuksen julkisuus voi sulattaa. Teatterinjohtaja Vivica Bandler laati hyvin täsmällisesti toimitetut muistelmansa *Adressaten okänd, Vastaanottaja tunte-maton* (1992) tarkistaen suomennoksen ja laatien toiminnastaan kuvan, jonka oli hionut mieleisekseen. Bandlerin omistamassa Lilla Teaternissa nuorena työskennelleen Bengt Ahlforsin kirja *Människan Vivica Bandler. 82 skisser till ett porträtt* (2011) purki säälimättä fasadikuvia Bandlerista, kuvasi tämän yläluokkaisuuden kautta syntyneen arroganssin, muiden mukautumisen siihen ja kaiken sen suorasukaisuuden, jonka avulla Lilla Teaternin 1960-luvun toiminta tuli mahdolliseksi. Näin on muodostunut tärkeä kaksois-valotus, kiinnostava ja hyödyllinen tulevan tutkimuksenkin pohja. Ongelma tunnetaan englanniksi muodossa *authorized* tai *unauthorized biography*. Kokenut teatterikriitikko kuitenkin ahdistui tilanteesta ja puuskahti ”kumpaa näistä nyt tulisi uskoa?” Vastaus: molempia, useampi kertomus voi olla totta yhtäikaa. Kysymys on myös eetoksen ydin: ketä kohtaan kenenkin tulee toimia tai kirjoittaa eettisesti?

Bergbom on joutunut monessa asiassa syytetyksi tai vähäteltyjen penkille. Osa moit-teista on sellaisia, joita Martin Kylhammar (2004/2011) on kutsunut ”faktoideiksi”, sellai-siksi faktana pidetyiksi tiedonpalasiksi tai populaaritulkinnoksi, joita sitkeästi toistetaan

tekstistä toiseen, vaikka ne olisi tutkimuksessa jo osoitettu paikkansa pitämättömiksi. Usein tutkija joutuu toimimaan ”faktoidi-asiamiehenä”, (faktoid-ombudsman), jonka missioksi tulee yrittää oikaista sitkeitä vääriä luuloja tai kvasitietoja. Hänen tulee johdattaa kaikki ”faktabaarin” kautta.

Luultavasti Bergbomin synnit tai rikkomukset lähimmäisiään kohtaan ovat osittain toiset kuin ne, mistä tribunaalit ovat häntä syyttäneet. Mutta hän ei ole myöskään se erehtymätön, jollaiseksi Aspelin-Haapkyllä hänet kirjoitti. Ei Kaarlo eikä hänen sisarensa Emelie Bergbom ollut vapaa toisten ihmisten hyväksikäytöstä, mikä säätyläisille usein myös lankesi jotenkin huomaamatta ja luontaisena. Sellaiseen eivät puuttuneet ainakaan saman säädyn edustajat, siksi luonnollisina pidettyjä ovat kunkin ajan tietyt käyttäytymistavat.

Suomalaisen Teatterin ongelmat eivät joka käänteessä johtuneet Ruotsalaisesta teatterista tai muista ”sveesillisten” juonista. Enin osa niistä oli itse aiheutettuja kuten normaalisti taidelaitosten ja ihmisten elämässä, usein vääriä arvioita olosuhteista tai liiallisia odotuksia näyttelijöistä, liian yleväksi viritettyjä suunnitelmia. Rehellisten ja kaikkiin suuntiin avoimien introspektioiden tavoittelemisen koristelemattoman kontekstianalyysin kanssa vaikuttaa eettisesti kestävimmältä tieltä biografian alalla.

Introspektion täytyy ulottua myös kirjoittajaan. Kokonaisuutena tutkimusprosessi on kestänyt noin 10 vuotta, ylikin. Liikkeellelähtöä inspiroi kapinalipun nostaminen: totuuden puolesta hymistystä ja tekopyhyyttä vastaan. Inspiroiduin myös ajatuksesta tehdä oikeutta ruotsinkieliselle sivistykselle ja sivistyneistölle Suomessa, joka tuon tuostakin joutui jopa akateemisesti koulutettujen piirissä asiattoman vähättelyn ja ironisoinnin kohteeksi, muista puhumattakaan. Innostuin tavattomasti Bergbomin lapsuudenkirjeistä ja tiedoista, joiden mukaan hän ei leikkinyt tavanomaisia ulkoleikkejä, vaan luki vain hankkien itselleen syvälliset tiedot historiasta ja kirjallisuudesta. Myös innostus oopperaan ja nuoren miehen parhaiden vuosien käyttäminen oopperaesitysten parissa touhumiseen, on seikka, johon oman henkilöhistoriani kautta saatoin samaistua. Pitemmälle menevää tutkijan yksityiskohtaista ripittäytymistä ei tarvittane, riittää kun muistuttaa yleisistä ihmisen elämänkaareen liittyvistä samaistumispisteistä: oman viiteryhmän vangiksi joutuminen, liikkumavapauden rajoittuminen, oman toiminnan sivuvaikutusten näkeminen ja antaumuksella tehdyn elämäntyön kohtuuttomalta tuntuva kritiikki ja lähipiirin menetykset. Tragiikkaa syventää Bergbomissa yhdistynyt herkkyyks ja älykkyys. Mutta suurten romahdusten jälkeen tulee vapaus: näemme Bergbomin tekemässä juuri sellaisia valintoja ja esityksiä, joista hän itse on pitänyt nuoruudestaan lähtien, tai jollaisia hän näki tarvittavan Suomalaisen Teatterin ohjelmistoon. Kriisien vuosia seuraa ihmisellä yhä vahvistuva tieto siitä, mitä haluaa tehdä. Ja toimia riippumatta siitä, mitä ambition ja valtataistelun tyrskyjä omaa kalliota vasten pärskyy. Lopullisen armottomimman introspektion vuoden Kaarlo koki 60-vuotiaana halvaantuessaan ja

viettäessään puoli vuotta toipilaana Italian tyhjenevissä rantahotelleissa. Jäljellä olivat epilogi ja jäähyväiset.

Kohdehenkilön myönteisiin piirteisiin on helppo samaistua, vaikeampaa on tunnustaa usein samoista ominaisuuksista syntyviä kääntöpuolia: ikäviä reagoititapoja, säädyn ja kyvykkyyden tuomaa arroganssia ja ehkä keinotekoisia mutta aitojakin yrityksiä vapautua muodollisuuksista, raivokohtauksia ja raukkamaisia takinkääntöjä, vetäytymistä ja mukavuudenhalua. Niistä kaikista on merkkejä, ja mitä vanhemmaksi ihminen (kohdehenkilö tai tutkija) tulee, sitä syvemmin itseään alkaa tuntea. Siksi ei ole ollut vaikea eläytyä sen Kaarlön ajatusmaailmaan, joka Välimeren rannalla 1903 piti pakollista välivuottaan ja jolla oli niin monta asiaa ratkaisematta ja vailla onnekasta päätöstä. Samalla tietäen, että omien voimien ehtyessä ne, jotka jatkavat, ovat aivan muita ihmisiä ja heillä toiset aatokset. On vain luopumisen aika.

VI. Kriisit ja ”annus horribilis” 1888–1892

Kuudes pääluku kattaa vain neljä vuotta Kaarlo Bergbomin elämästä, mutta ne muodostavat kulminaation niin Suomalaisen Teatterin taiteellisessa onnistumisessa, poliittisissa jännitteissä kuin johtajan henkilökohtaisessa elämässä. Alkuperäisen puheosaston kantavia voimia oli eronnut teatterista ja uusia tullut tilalle. Suomalainen puolue eli vaikeaa vaihetta, kun nuorten esittämä kritiikki ja taisteluhaaste alkoivat kaikilta osiltaan tuntua jo teatterin sisällä. Samaan aikaan Bergbom näki myös kirkkaasti, että teatterin tulevaisuus ei voinut levätä enää vanhan kuvion varassa. Minna Canthin välirikko teatterin kanssa – tai ennemminkin harmistuminen sen taustavoimiin – esiintyy kolmivaiheisena: ensin *Kovan onnen lasten* esityskieltona ja sen jälkeen *Papin perheen* hienona kunnianosoituksena Bergbomille, kunnes monien yhteensattumien takia Canth päätti kirjoittaa näytelmän Svenska Teaternille.

Jos vuodet 1890 ja 1891 olivat monien taiteellisten voittojen vuosia, oli vuosi 1892 Bergbomille kauhujen vuosi, annus horribilis, jolloin hän joutui lähes samanaikaisesti kolmeen kriisiin. Menestynyt kirjailija Gustaf von Numers alkoi tuonnetumpana esitetyistä syistä edellyttää *Elinan surman* sopimuksen purkamista. Teatterin näyttelijä ja lupaava ohjaaja Niilo Sala joutui Euroopan matkalla psykoosiin, mikä oli pidettävä Suomessa täydellisesti salassa. Kesällä 1892 Minna Canth antoi sensaatiomaisen lehtihaastattelunsa ja tapahtui ”Canthin luopumus”. Tämän jälkeen vielä Sala, Bergbomin läheisin työtoveri, seuraajaehdokas ja ystävä surmasi itsensä baijerilaisessa alppihotellissa. Tämän vuoden jälkeen 49-vuotias Bergbom ei ollut enää entisensä: kriisien jälkeen hänellä alkoi yhä voimakkaampi romantiikan ja kaipuun aika.

Teatterin uudet kirjailijat Gustaf von Numers ja J. H. Erkko

Näytelmäkirjailija Gustaf von Numers astui Kaarlo Bergbomin elämään in medias res, lähettämällä esittämiskelpoisen näytelmän. Alkoi viisivuotinen intensiivinen kirjoittajayhteistyön kausi, jossa toinen oli sujuvakynäinen, irtonaisella ruotsilla kirjoittava kirjailija, toinen oli dramaturgi, teosten tilaaja, kohtausideoiden syöttäjä, kirjoitetun muokkaaja ja lopulta ohjaaja. Teatterin luottomies Niilo Sala suomensi teokset näyttämölle. Von Numersin ja Bergbomin työsuhte kesti 5–7 vuotta ja päättyi katkeraan riitaan.

Tutkimus on aiheettomasti tehnyt Bergbomista loukkaantuneen kirjailijan sortajan, mihin yleisteoksissakin toistuvaan käsitykseen voidaan tuoda lisävaloa tuonnempana.¹³

Gustaf von Numers (1848–1913) oli Kaarlo viisi vuotta nuorempi, köyhtynyt aatelismies, jonka huolettomat opinnot eivät johtaneet tutkintoihin ja jonka ei onnistunut ylläpitää säätynsä edellyttämää elintasoa. Numers oli luonteeltaan myös hyväuskoinen ja tavallaan naiivi – mikä oli osasyynä hänen maatilanpitoonsa epäonnistumiseen. Hänen tilanhoidolliset hankkeensa kaatuivat ja hän menetti vähitellen sukunsa perinnöt.¹⁴ Uudet valtion virat, kuten asemapäällikön tehtävät, olivat riittävän ”arvokkaita” kapean leivän hankkimiseen. Maaseudulla ne olivat samalla sopivan helppoja hoidettaviksi niin, että ne mahdollistivat hänen uuden harrastuksensa, kirjoittamisen. Pari kertaa päivässä piti panna hattu päähän, heiluttaa lippua, viheltää pillillä ja tervehtiä säätyläismatkustajia.

Von Numers käytti opiskeluvuotensa 1870-luvulla teatteriharrastukseen, ja jo 1880-luvun alkuvuosina hän alkoi suunnitella kirjallisia töitä. Nuoruudendraamoihin kuului nyttemmin kadonnut teksti *Skjalf*, joka perustui skandinaaviseen aiheeseen. Siinä Ruotsiin Suomesta hankittu vaimo surmasi ruotsalaisen päällikkömiehensä Stocksundetin saarella.¹⁵ Tämän sekä Tuomas Piispa -aiheen hän otti uudelleen käsittelyyn, kun hän Bergbomin kanssa riitauduttuaan 1890-luvulla kääntyi yhteistyöhön Ruotsalaisen teatterin ja August Arppen kanssa. Numersin jäämistössä on ollut laaja näytelmäideoiden luettelo – Emil Nervanderin tapaan, mutta ilmeisesti vielä runsaampi. Viljo Tarkiainen olettaa, että tuotanto olisi voinut tulla laajemmaksikin määrällisesti, mutta ei laadullisesti. Tarkiainen kuvaa Numersia kirjailijana ”luonteeltaan araksi, ja helposti masentuvaksi”, joka tarvitsi paljon kannustusta, ymmärtävää ja hyvää neuvonantajaa. Jälkeenpäin on helppo nähdä, että välien rikkouduttua Bergbomin kanssa Numersin työt jäivät vailla ”rohkaisevaa opastusta”.¹⁶

Paradoksi oli, että Nya Teaternista ei löytynyt von Numersille ensimmäisten näytelmäluonnosten ymmärtäjää. *Kalevalan* ruotsintaja Rafael Hertzberg, joka oli kääntänyt ja sovittanut Aleksis Kiven *Karkurit* (1872) oli teatterissa dramaturgina eli litteratöörinä. Johtajana taas oli Shakespearea innokkaasti tutkiva kirjastonhoitaja, prof. Wilhelm Bolin. Heille Numers oli lähettänyt ensimmäisen version näytelmästä *Erik Puke*, joka kertoo Korsholman linnanpäälliköstä 1430-luvulla. Teksti odotti teatterissa ilman, että sille tehtiin mitään, kunnes Numers sai ankaran kriittisen arvostelun Hertzbergiltä. Sen mukaan siitä ei korjailemallakaan tulisi esityskelpoista.¹⁷ Sattumalta Numers tutustui

13 Tämä koskee esim. Tarkiaista 1922. EAH3 puolustaa S. T:n oikeuksia, mutta ei selvitä tai ainakaan julkista Numer-sin vaatimusten taustalla olevia vaikuttimia, jos niistä tiesi. Seppälä (2010b:62) seuraa vielä Tarkiaista.

14 Tarkiainen 1922:27–36 mukaan.

15 Tarkiainen 1922:55–.

16 Tarkiainen 1922:50–53. – Ehkä aika oli myös ajanut Numersin huumorin ohitse.

17 Tarkiainen 1922:53–54.

Kangasalla lomailevaan Viktor Löfgreniin, joka ehdotti tekstin näyttämistä Bergbomille. Tarkiaisen käsityksen mukaan juuri *Eerikki Puken* osalta juoni oli pääkohdiltaan ilman muuta Numersin oma ja Bergbomin osuus jäi pienemmäksi.¹⁸

Bergbom ja Suomalainen Teatteri tarvitsivat kovasti uutta kotimaista draamaa, ja ilmeisesti dialogin luontevuus ja notkeus sekä aiheen aatteellis-poliittinen sopivuus saivat hänet innostumaan. Historiallisuus yhdistyi poliittisten näkemysten kansanvaltaisuuteen. Numers toisti vielä topeliaanista ajatusta ylimystön velvollisuudesta lähestyä kansaa – ja toisaalta kansan velvollisuutta olla esivaltaa kohtaan lojaali. *Eerikki Puke* -näytelmä tapahtui 1400-luvun Korsholmassa, ja siinä yritettiin Pohjanmaan talonpoikien mahdollista nostattamista ruotsalaisen Engelbrektin yllyttämään tanskalaisvastaiseen kapinaan.¹⁹ Numersin ensimmäistä kirjettä Bergbomille ei ole säilynyt, ei myöskään Kaarlön kirjoittamaa palautetta. Syyskuun alussa 1887 Numers on saanut valmiiksi korjauksensa *Erik Puke* kuvaelmiin, ja hän pyysi takaisin alkuperäistä tekstiään.²⁰ Kaarlolle syntyi heti pieni ongelma: missä näytelmän paperit ovat? Aikanaan *Erik Puke* vihdoinkin löytyi Antinkadun paperikasoista ja lähetettiin Numersille.

Toinen kirje marraskuun alusta kirjoitettiin vielä Herr Doktorille, ennen kuin sävy muuttui leikillisen tuttavalliseksi. Tulevaa 4–5 vuoden päässä odottavaa katkeraa tekijänoikeusriitaa silmällä pitäen on syytä muistaa tämän aloittelevan kirjoittajan vilpittömät tyytyväisyyden ilmaukset saadusta palautteesta. Myös Numersin leikittelevästä huumorista, joka sitten teki hänestä menestyneen komediankirjoittajan, saa hyvän käsityksen.

Herr Doktorn har så många gånger vid scenen kunnat studera en nybegynnarens sätt att taga saken, då han fått en roll – Jag vill endast säga att jag aldrig kan annat än tillskrifva Herr Doktorn äran, om stycket har lyckats, ty det är på Eder kritik jag byggt det och utan den hade jag törhända för all tid blifvit stående på "suckande" fotmen; nu suckas icke "Nils" mera – hvarken i Erik Puke eller i något annat stycke, ty jag blef botad för Yngelmann.²¹

Kaarlo oli huomauttanut Numersille, että jalkaväen sotilaat eivät "huokaile," mikä näköjään kirvoitti makeat naurut. Syksyllä *Eerikki Pukea* on hiottu, ja suomennoksen on

18 Tarkiainen 1922:65.

19 Tapahtumat liittyvät 1400-luvun alkupuolen talonpoikaikapinan, ns. Engelbrektin liikkeen aikaan. Oli käynyt ilmi, että myös Korsholman linnan päällikköä Erik Pukea ja Etelä-Pohjanmaan talonpoikia oli kehoitettu liittymään Kalmarin unionia johtavia tanskalaisia vastaan suuntautuneeseen kapinaan. Numersin näytelmässä talonpoika Murkaisen tytär Kreeta joutuu hoitamaan taistelussa haavoittunutta linnanpäällikköä ja rakastuu häneen. Puke liittyy talonpoikiin kapinassa tanskalaisia vastaan, mutta näytelmässä hänen vaikuttimensa on yhtäältä myös rakkaus Kreetaan, jonka Puke on kohottanut morsiamekseen. Ihailussaan Kreeta ehdottaa hänelle Ruotsin kruunuakin, jonka hän talonpoikien tuella voisi saada. Kreeta kuolee lopussa mustasukkaisen serkkunsa Niilo Murkaisen surmaamana.

20 G. v. Numers → KB 6.9.1887/52:24:1/KBA/KiA/SKS.

21 G. v. Numers → KB 1.11.1887/52:24:2/KBA/KiA/SKS.

Kaarlo antanut Niilo Salalle, joka näinä vuosina ahkeroi tavattomasti: suuria rooleja ja suomennoksia kaiken aikaa. Joulukuun lopulta 1887 Numersilta on säilynyt laaja vastaus Kaarlون kommentteihin. Numers ja Bergbom ovat pohtineet poliittisen toiminnan ja kapinallisen taistelun logiikkaa. Numers itsekin viittasi ajankohtaisiin ilmiöihin, ja siihen miten yleensä vain tietty osa nuorisosta on kiihkeää ja ”näkee jokaisessa ankaruudessa vihattavan sorron ja joka huovissa paholaisen”. Loppukohtauksen ratkaisut ovat avainasioita: jostain syystä linnanherra Eerik Puken rakastetun talonpoikaistytö Kreeta Murkaisen täytyy kuolla. Numers kirjoittaa ”ehkä ei ole muuta ulospääsyä kuin antaa mustasukkaiselle [serkku] Nilsille puukko, – ehkä se on parasta mutta en minä sitä tahdo, mieluummin että kuolee niin että antaa anteeksi naiselle.”²² Mutta näytelmän viimeinen repliikki on kuolevan Nils Murkaisen huutama ”satans adel!” – ”Sille annan suuren arvon! – lannistumaton loppuun asti!”, sanoo kirjailija. Bergbomin kannalta on kuitenkin selvä, että kunnianhimoon kiihottavan Kreetan – jonka voisi antaa Ida Aalbergille esitettäväksi – tulikin saada surmansa. ”Kirottu aateli” suomentaa Tarkiainen kirjesitaatin, mutta Eero Alpin painettu ja tarkastettu suomennos (1924) sanoo: ”kirotut herrat”, mikä vastasi myös kantaesityksen muotoilua.²³ Numers on hyvin otettu siitä, että Kaarlo on päättänyt esittää *Puken*. Siinäähän oli Kaarlون kaipaama uusi rooli Idalle ja vielä talonpoikaisnainen, traaginen hahmo, joka edustaa kansallista ajattelua. Kuollessaan Kreeta lausuu: ”Talonpoika – herra – yhdessä...”, millä viitataan maan pelastamiseen ja yhteisten asioiden hoitoon. Numersin hauskaista tyylistä kertoo lisäksi hänen suuri huolensa vöyriäisistä vöistä, patalakeista ja Kustaa Vaasan aikaisista housuista.²⁴

Mutta Gustaf von Numersilla oli myös muuta tekeillä. Rohkaistuneena *Eerikki Pukesta* hänellä oli samana syksynä 1887 toinenkin näytelmä lähetettäväksi Bergbomille, nimittäin *Striden vid Tuukkala*, tuleva *Tuukkalan tappelu*. Se perustui vuonna 1886 Mikkelistä raportoidun Tuukkalan kalmiston muinaislöytöihin ja niistä esitettyyn otaksumaan ”heimosodista”, millä selitettiin suhteellisen yhtenäisesti puettu vainajien joukko. Numersin näytelmässä oli eristykseen joutunut hämäläisheimon, joka piti puoliaan Savoon etenevän karjalaisen asutuksen edessä. Karjalaistytö Irja ryöstetään ja sitä seuraa taistelu heimojen välillä. Numers on ollut tässä myös *Kalevalan* innoittama.²⁵

22 Tarkiainen suomentaa voimakkaasti säilyttään. (G. v. Numers → KB 28.12.1887/52:24:4/KBA/KiA/SKS.)

23 Tieto kantaesityksestä: *Ustr* 15.2.1888. Ks. m. Numers 1924:[*Eerikki Puke*]:143. Tarkiainen 1922:78 puolestaan ei assosioi Numersin tai oman aikansa poliittisiin jännitteisiin eikä ajattele lainkaan, että keskiaikaan sijoitettu näytelmä voisi olla poliittinen.

24 ”Om Herr Doktorn verkligen ämnar göra mig den – underbara – äran att upptaga Erik Puke på scenen så skaffa då för all del ett parti Vöro sölja-bälten, dito de vidtberytade Vöro pannluggarne, röda västar och skafvelmessingsrosor – – skjortärmarna rikt broderade med rött och – hälsöm – samt på alltihop en – pata lakk! – Om byxorna skall jag sedan tala, – sådana man ännu finner i aflägsna byar – midt emellan knä- och lång byxor. Jag har äfven sett dem på en tafla från Gustaf Wasas tid.” (G. v. Numers → KB 7.11.1887/52:24:3/KBA/KiA/SKS.)

25 Tarkiainen 1922:80–81.

Med dagens tåg [7.11.1887] afsändes ”Striden vid Tuukkala”, öfversättaren har hållit manuskriptet tills nu. Stycket är, så att säga, skrifvit[s] på stående fot nu under hösten – det kan vara lika krångligt att bringa fornfinnarne tala svenska, som nu deras afkomma ”i sednare led” – jag tycker äfven mig finna att den finska öfversättningen, gjord af min praktikant Rafael Reinius, är mera uttrycksfull och kraftigare – den kommer om par dagar. Omkring den 11 torde jag komma till Hfors på en stund, för att få se en theater och friska upp fantasin till nya – dumheter! – Jag är orolig öfver hvad vitsord den sednare pjesen kan få! – Bisp Thomas ber helsa! Är mycket tacksam för Herr Doktors vänliga löfte om att komma [till] Suinula.²⁶

Yhtäkkiä Bergbomilla oli kirjailija, jolla oli toinenkin näytelmä valmiina ja kolmas työn alla. Mutta kirjailijalla oli huono itsetunto oman kirjoittamisensa suhteen, mikä näkyi kirjeiden myöntövyvydessä. Se lienee selitys myös siihen, että viimeistään skisman alettua Numers on hävittänyt Bergbomin lähettämät kirjeet.²⁷ Suomalaisen Teatterin historian kirjoittamisen aikana skisma oli vielä akuutissa vaiheessa ja Numers elossa. Bergbomin kirjeet ja niissä dokumentoitu ideointi olisi voinut olla hänen kirjailijamaaineensa kannalta kiusallista aineistoa.

Syystalven 1887 kirjeissä oli laajaa pohdintaa draamasta ja Bergbomin kanssa käytöksen keskustelujen heijastusta. Tällainen on esimerkiksi ajatus kohtauksen sisällä kiihtyvistä dynaamisesta kierteestä – ajatus joka oli osa ”Bergbomin draamankäsitystä” Urho Verhon (1951) kuvaamassa muodossa. Siinä edellytettiin aktiivista sankaria tai toimijaa näyttämöllä, joka ikään kuin ”energisoi tai kuljettaa tilannetta.”²⁸ Kun kysytään, missä ja milloin Bergbomin ”draamankäsitys” vaikutti, voidaan sanoa, että erityisesti tässä kirjailijoiden ohjeistamisessa. Minna Canth, oltuaan jälkeinpäin tyytymätön Homsantuun ja *Työmiehen vaimon* teatterillisuuteen, yritti *Kovan onnen lapsissa* ja *Anna Liisassa* kirjoittaa kovasti ”ilman efektiä”. Bergbom taas ei sinänsä pyytänyt raflaavia efektejä tai melodramaattisia tehoja kirjailijoilta, mutta joutui turvautumaan sellaisiin ajoittain. Numers oli pinnallisemmän kirjailijalaatunsa takia alttiimpi Kaarlön ohjeille. Kaarlön draamakäsityksen tietty vanhanaikaisuus näkyy Numers-yhteistyössä: draama oli kirjoitettava voimakkaammaksi kuin, miten asiat tarkkaan ottaen todellisuudessa tapahtuvat.²⁹

26 G. v. Numers → KB 7.11.1887/52:24:3/KBA/KiA/SKS.

27 EAH3:296. Gustaf von Numersin arkistossa (SLSA 271/KK) ei ole Bergbomilta tulleita kirjeitä. Ei myöskään Åbo Akademien kirjastossa, von Numersin suvun arkistossa (Släkten von Numers arkiv/ms/ÅAB).

28 Verho 1951:233.

29 ”Det har varit ett svårare arbete, än jag trodde att ändra – var vänlig skrif mig till om jag lyckats –. Jag tackar för sednaste samtal – det gjorde mig godt – jag trodde förr att det var nog med att försöka skriva naturligt, såsom ett samtal faller sig i verkligheten, men detta att i en dram akt börja svagare och sedan fylla på ångan starkare och starkare samt

Realistithan alkoivat taistella yltiöpäistä dynaamisuutta ja henkilöiden kiihkeyttä vastaan ja kunnioittaa aidompaa ja arkisemmalta näyttävää ilmaisua, joka kuvasi "tarkemmin todellisuutta." Bergbomin sukupolvelle sellainen draama taas oli toisinaan liian passiivista ja tapahtumatonta. J. H. Erkkö puolestaan ei mikään eikä kukaan saanut kirjoittamaan näytelmäänsä aktiivista päähenkilöä. Sen piirteen, jota Bergbom Erkon draamoissa moitti, hän oli kohdannut kuitenkin jo Aleksis Kiven näytelmissä.

Säätyjen poliittiset voimasuhteet olivat vuoden 1888 valtiopäivillä jo selvästi fenno-maaneille edulliset. Porvarissäädysssä säilyi enemmistö vielä ruotsinkielisillä, siksi neljän säädyn äänestysluku kieliasioissa oli aina 2 – 2. Niinpä kun porvarissäädysssä ajettiin vaalitavan muuttamista äänestäjien varallisuussäädöksiä purkamalla, alkoi tulla loogisesti yhä enemmän perusteita koko valtiopäiväjärjestyksen muuttamiselle. Asia oli poliittisesti erinomaisen delikaatti. Entinen Suomalaisen Teatterin näyttelijä Hilda Asp toimi valtiopäivätoimittajana tammikuussa 1888 ja innostui nyt "politiikista", mistä Bergbom ei hänen kanssaan kuitenkaan välittänyt puhua. Kirjoittamistaan "valtiopäiväkirjeistä hän [Asp] vakuutti olevansa enemmän kiinnostunut kuin näyttelemisestä konsanaan."³⁰

Juuri näillä vuoden 1888 valtiopäivillä työskenneltiin Suomen suuriruhtinaskunnan rikoslain uudistamiseksi. Säädylle oli annettu Armollinen Ehdotus, jossa eri asetuk-sissa ja laeissa vuosisatojen ajalta määrätyt rangaistukset kirjattiin ja kodifioitiin. – Niitä käsitteli Säätyjen erityinen Rikoslakia valmistava valiokunta, puheenjohtajana professori Jaakko Forsman. Valiokunnan ehdotus palasi sitten säätyjen käsittelyyn. Senaatin valmisteleman lakiehdotuksen sukupuolisiveyttä koskevassa luvussa esitettiin, että kahden miehen väliset seksuaaliset suhteet kriminalisoidaan, rangaistuksena 2 vuotta kuritushuonetta. – Valiokunnan käsittelyssä lause muutettiin muotoon "samaa sukupuolta olevan kanssa", millä se ulotettiin koskemaan myös naisten välisiä suhteita. (LAATIKKO 6-II).

Elokuun alussa 1887 Kaarlo oli sairastanut ja joutunut viipymään pitempään Tukholmassa, jossa oli istunut Hedvig ja Kristian Winterhjelm luona kaikessa rau-hassa. Kaarola Avellán puolestaan oli syksyn 1887 ollut Tukholmassa Hedvigin opissa ja seuraamassa tämän opetusta aikoen nyt itse pätevoidyitä teatteriopettajaksi.³¹ Vuoden

fälla ridån just då pannan tänker brista – – har gifvit mig mycket att tänka på för framtiden – så bör det vara! åtminstone på scenen – [–] Men går det ej, finnes ju ingen annan utväg än att ge Nils Knifven i hand – Kanske det är bäst, men inte vill jag det, hellre att han dör under det han försonar henne –. Detta sista: "Satans adel" sätter jag stort värde uppå – ! okufvad i det sista –. (G. v. Numers → KB 28.12.1887/52:24:4/KBA/KiA/SKS.)

30 Niiniluoto (toim.) 1983:176.

31 Sieltä lähetetyn (KB → H. Ch. Winterhjelm s.d. [alkuvuosi 1888]/47:12:11/KBA/KiA/SKS) kirjeen alussa on selvi-tystä kadonneesta vekselistä, mihin Kaarlo selittää jonkin petosyrityksen olleen takana: Viipurista käsin syyskuun alussa tuon vekselin ykköskappaleen (prima) hän mielestään oli pannut postiin. Kun se ei ollut tullut perille, tarvittiin kakkos-kappale (sekundan). – Vekseli oli kuitenkin lunastettu omaan käyttöön eikä koskaan lähetetty Winterhjelmille. Kaarlo oli siis jo syyskuussa kirjoittanut kirjeen Hedvigille. – Ehkä Avellánin kertomien kuulumisten innoittamana Hedvig kirjoitti Kaarlolle.

1888 alusta on nimittäin säilynyt kiintoisa kirje, jonka perusteella Kaarlon luottamukselinen ja avoimempi suhde Hedvig Winterhelmiin näyttäisi palanneen. Katsaus teatterin yllättäen muuttuneisiin tilanteisiin on Kaarlon tyyliin hauskaasti kirjoitettu. Siinä viitattiin jo syyskuiseen kirjeeseen, jossa hän muisteli vierailuaan Winterhelmeillä, mutta se oli jäänyt postittamatta tai hävinnyt.³² Kaikki kerrotut uutiset olivat vanhentuneet tai arvaukset osoittautuneet vääriksi: Ida Aalberg avioituikin, *Rosmersholm* epäonnistui, *Orleansin neitsyt* yllättäen menestyi. Konkurssin tehneen Maria Grapen kohtalo oli edelleen tuntematon, hänen lähipiirinsä entiset jäsenetkään eivät tienneet hänestä mitään.³³ Ruotsinkieliset näyttelijät Julia Håkanson ja August Lindberg eivät erityisen hyvin onnistuneet vieraillessaan Helsingissä, vaikkei Kaarlo itse Viipurin oleskelunsa takia ollut nähnyt kaikkea. Reippaimmalla mielellä Kaarlo oli oman ohjelmistosuunnitelmansa kanssa – kotimaisia uusia olikin äkkiä tarjolla useita.

Från finska teatern är det glädjande faktum att förtälja att vi detta år komma att ha ej mindre än 4 inhemska skådespel. En historisk dram Erik Puke med starkt pulserande lif. Författaren (nybörjare) en viss Nummers. En biblisk dram [*Tietäjä*] af vår förträfflige lyriker Erkkko. Nobel och stämningsfull, om oeh äfven tyvärr den tändande dramatiska gnistan saknas. Så en social dram, ur jernvägsarbetarnes lif af Minna Canth. Femte akten är ej ännu färdig. Till slut ett qvasihistorisk sorgespel ifrån det fornfinnska sagotiden – Tuukkalan tappelu. Kommer nu dertill mindre komedier, så hafva vi allt skäl att vara nöjda med våra författare. Värre är det på skådespelarsidan, der Kaarola Avellan och fru Aspegrens afgang [keväät 1887] lemnat kännbara lucker.³⁴

Kaarlo itse on jättänyt kaiken muun, paitsi työn ja kirjat.

Från mitt enskilda lif är ej mycket att förtälja. Jag har småningom blifvit död för allt utom mitt arbete och mina böcker. Emelie är lyckligtvis frisk. Moster Sanmark håller sig äfven tapper om man betänker hennes 70 år. Hels hjertligt Kristian.³⁵

32 KB → H. Ch. Winterhjelms s.d. [alkuvuosi 1888] /47:12:11/KBA/KiA/SKS.

33 ”Jag skulle nära nog hafva lust att sända mitt bref från September nu. Det var så fullt af de angenäma minnen jag hade \haft/ i ditt hem kort förut. Men nyheterna äro ej blott fullkomligt förlegade utan äfven falska. Så dementerade jag – på god tro – rykterna om Ida Aalbergs förlovning och – nu är hon gift [med Kivekäs]. Lika ledes förespådde jag Rosmersholm en betydande framgång hos oss och den föll ohjelpligt. Orleanska Jungfrun deremot, som jag fruktade skulle smaka parterrens realistiska sinne allt för romantisk, har gjort haft en storartad framgång. Om Maria Grape visste jag ingenting då, men vet ej heller nu. Jag har par gånger frågat Holmgrenarna och Tilda Helander, men de hafva varit fullkomligt okunniga.” (KB → H. Ch. Winterhjelms s.d. [alkuvuosi 1888] /47:12:11/ KBA/ KiA/ SKS.)

34 KB → H. Ch. Winterhjelms s.d. [alkuvuosi 1888] /47:12:11/KBA/KiA/SKS.

35 KB → H. Ch. Winterhjelms s.d. [alkuvuosi 1888] /47:12:11/KBA/KiA/SKS.

Kaarola Avellánin paluu Tukholman matkaltaan Helsinkiin ja käynti Suomalaisessa Teatterissa tulevat kuvattua Hedvigille kirjeessä 12.2.1888 *Eerikki Puken* ensi-illan jälkeen, vaikka kuvattu tapaus oli sattunut jo tammikuussa. Luonteeltaan Avellán oli yleensäkin kriittinen, ja hän oli välittänyt negatiivista kuvaa Arkadiasta Hedvigille jo kesällä 1886. Nyt Kaarlo tuli siis Avellánia vastaan "säteilevän iloisena" puolen vuoden jälkeen ja spontaanisti halusi kuulla Hedvigin terveiset. Kaarlo tarkoitti kysymyksellä ehkä Kaarolan omaa tulevaisuutta: jäädäkö pois teatterista vai sittenkin palata? Onhan Kaarlon täytynyt tietää, miten taloudellisesti ahtaalla Winterhelmit ovat olleet, ja/tai miten vähän itse asiassa Hedvigillä oli näyttämötyötä. Häinkin joutui siirtymään lähes päätoimiseksi opettajaksi. Lisäksi Hedvig avusti naisten kuvalehtiä kirjoituksillaan. Ehkä Avellán kuuli tai tulkitsi omalla tavallaan tätä Kaarlon kysymystä ja vetäytyi taaksepäin vastaten ironisella kysymyksellä: "Mistä asiasta", johon Kaarlo oli vain distanssista piittaamatta toistanut (innostustaan säilyttäen) "Niin niin, mitä hän sanoi?". Kaarola vastasi, että "Paljonkin näiden kuukausien aikana". "Tohtori vajosi äkkiä kasaan, näytti harmaalta ja lannistetulta, enkä voi kieltää, että minun kävi häntä sääli – kyllähän I.[=Ida] heittä rusikoi niin että piisaa, mutta niinhän he ovat halunneet."³⁶

Tammikuun ensimmäinen ensi-ilta 1888 merkitsi pitkästä ajasta panostusta musiikkiin, ja Kaarlo oli elementissään: hän oli saanut Robert Kajanuksen ja Filharmonisen orkesterin soittamaan sekä valinnut laulunsekaisen komedian *Farinelli* (*Farinelli ou le Bouffe du roi*). Siinä kuuluisa kastrattilaulaja 1740–50-luvun Espanjan hovissa laulullaan lievitti nuoren kuningas Fernando VI:n melankoliaa ja sai majesteetin aktivoitumaan suhteessa intrigoivaan hovimarsalkkaan, jonka tyttäreeseen Farinelli kuitenkin on rakastunut jne.³⁷ Komedialla oli "ikäkulu", sen kantaesityksestä oli 50 vuotta (1835) ja siihen perustui John Barnettin ooppera *Farinelli* (1839), joka oli kantaesitetty Lontoossa.³⁸ Bergbom oli sovittanut soitannollisen puolen tällä kertaa kuitenkin "yhdistäen katkelmia

36 "[Tammikuussa 1888 Arkadiassa] Doktorn kom med utsträckta händer och strålade så vänligt vid sitt "välkommen" – hvilket förbluffade mig; jag hade ren munnen i ställning för en finsk helsning. Emelie B. kysste mig både här och där och kamraterna sade "hon ville ju rakt äta upp Dig" – ja sådana äro dessa menniskor. Doktorn frågade så af mig "Nå hvad sade Hedvig?" Jag frågade tillbaka om hvad och hvilket. Men han återtog blott "hvad sa hon." Jag förklarade att Du hann säga mycket under dessa månader och då märkte han sin egendomliga fråga. Doktorn föll snart ihop, såg grå och nedtryckt ut och jag kan ej neka att det gjorde mig ondt om honom – nog topprider I.[da] dem så det förslår, men de ha ju velat ha det så." (Kaarola Avellán → H. Ch. Winterhjelm 12.2.1888/H&KWA/MTB/SMV.) Ks. m. AA:551–554. Avellánin tyytymättömyys oli alkanut jo pari vuotta aiemmin, kun sisar pyysi Hedvigia suositellijaksi ulkomaan stipendiin, sillä "Kaarola ei täällä opi mitään".

37 *UStr* 5.1.1888 kirjoittaa mm. "vaan niin täydellisesti operaksi muodostettuna kuin se nyt on, on se miltei uudessa asussa astunut taas pitkien aikojen takaa näyttämölle. Semmoisena kuin se nyt suomalaisessa teatterissa annetaan, on siinä musiki pääasiana. Kappaleessa kilpailee tapahtumien monimutkaisuus sävelien moninaisuuden kanssa, ja kaunis musiki saattaa kuulijan ehdottomasti unhottamaan niitä monia liiallisuuksia, joihin juoni toisinaan viepi toimivat henkilöt. Siinä sivelee alusta loppuun saada korvia tutut, rakkaaksi tulleet sävelet maailman etevimmistä operoista, kauniit aariat, vilkkaat duetot, sointuvat köörit, lumoavat finalit. Laulujen vaikutusta lisää vielä suuresti se seikka, että hra Kajanus oivallisella orkesterillaan hoitaa säestystä."

38 E. Scriben librettoon perustui E. Auger'n ooppera *La Part du Diable*, jossa Farinelli myös esiintyy roolihahmona. – Se oli ollut Tukholman oopperalaisten ohjelmistossa näiden vieraillessa Helsingissä 1862, jolloin Bergbom ja Emil Nerveander matkustivat maalta kaupunkiin oopperaa katsomaan ja kuulemaan. (NB:164.)

eri oopperoista, niin että musiikki oli tullut pääasiaksi.”³⁹ Tällaisia vanhojen komedioiden ”entrauksia musiikkinumeroilla” Kaarlo oli tehnyt muitakin sekä historiallisissa puvuissa että suomalaisessa järvinmaisemassa.⁴⁰ Farinellia, ”iloista ja reipasta italialaista laulajaa” näytteli Otto Wallenius, jolla oli paljon laulettavaa ja hänen kumppaniaan Ineztä Lilli Kurikka, teatterin kantava lauluvoima. Adolf Lindfors oli juonitteleva hovimies ja Niilo Sala oli mykässä roolissa ”melankolisena kuninkaana.”⁴¹ Kaarlo viihtyi viritellessään draperiaa näyttämölle!

Sitten seurasivat Zachris Topeliuksen 70-vuotisjuhlat ja *Regina von Emmeritz*. Topelius lupasi tulla sitä vielä katsomaan ja tervehtimään näyttelijöitä, mutta toivoi, että ”häntä ei näytetä ridoo ylhäällä”. Aspelinin kuvaus *Reginan* II näytöksen monimutkaisesta taistelukohtauksesta, jossa ruotsalaisjoukot valloittavat Würtzburgin linnaa ilmestyi *Valvojassa*. Se voidaan ottaa kuvauksena Kaarlون ohjaajantaidoista jo kauan ennen kuin oli nähnyt Meiningenin herttuan teatteria, ajan kuuluisaa saksalaista ryhmää.⁴²

Kun ruotsalaisten kanuunat rupeavat jyskymään, alkaa linnan sisällä hädän ja kauhun elämä. Sotilaita rientää edestakaisin, haavoittuneita ja kuolleita kannetaan yli näyttämön, munkit ja nunnat kulkevat juhlasaatossa, Hieronymus etupäässä suurta ristiä kantaen, yli hălinăn kuuluu katoollisen messun ääni ja koko linnan naisväki heittäytyy polvilleen pyhăn Neitsyen kuvan juurelle, nuori ylhăinen ritari sanoo hyvästi omaisilleen, ryntăă ylös valleille ja kannetaan pian kuolettavasti haavoitettuna alas. Silloin kuuluu ensimmäinen răsăys linnan muurissa, naiset kirkaisevat lennăhtăen pystyyn. Ruotsalaiset ovat nousseet valleille ja ajavat katoolliset tieltăăn; samassa murretaan suuri aukko muuriin ja voittoisat valloittajat tăyttăvăt silmănrăpăyksessä linnan pihan ja niiden jäljestă astuu năkyviin sankarikuningas Kustaa Aadolfi. Jos mikăăn, on tămmőinen kohtaus vaarallinen. Usein năhdăăn yleisőn nauravan, kun sotakohtausta kuvataan năyttămőllă. Tăllă kertaa on kuitenkin năytteleminen niin hyvin mietitty

39 EAH3:290.

40 *Don Cesar de Bazanista* oli tehty *Kuningas ja katulaulaja* ja erăăstă August Őhqvist-Korhosen năytelmästä *Saimaan rannalla*.

41 NP 5.1.1888. ”Igăr főr temligen glect hus Farinelli kănd főr hufvudstadens publik frăn svenska teaterns repertoar. Stycket som lifvas af en frisk romantisk poesi, anslog mycket publiken, hvartill äfven den vackra uppsăttningen bidrog. Farinellis roll innehades af herr Sala [p.o. Wallenius], hvars resurser băde főr spel och săng ännu äro outvecklade, men som dock efter măttet af sina krafter lőste sin uppgift skăligen văl. Frőken Kurikka var en liflig och tăck Inez. Hennes săng är văl năgot svag, men frisk och angenăm. Konungens stumma roll utfördes med god expression af herr Sala.”

42 Mm. tătă Aspelinin kuvausta *Valvojassa* 2/1888 piti Timo Tiusanen (1958, 44–45) jo osoituksena siită, ettă Bergbom oli saavuttanut ammattitaidon ohjaajana. Hăn kuitenkin otti myőhemmăn meiningenilaisten vaikutuksen Bergbomiin tăysin annettuna. Bergbom ei ollut kuitenkaan năhnyt năiden esityksiă, sen sijaan paljon muuta saksalaista amatillisesti vahvaa teatteria. – Sen sijaan Werner Sőderhjelm oli 1883 *Valvojassa* esitellyt kolmessa numerossa meiningenilais-ten năyttelemistă.

48 "Tvungen att resa min väg i går, var det med innerlig glädje jag steg i kupén, [--] jag hade sett nog för att förstå att finska teaterns förmågor vida djupare uppfattat mina karaktärer [Erik Puke], än jag själv - jag stod ju der, som ett enfaldigt barn och kan ännu ej fatta huru mina matta konturer här uppe, hos eder der nere blifvit förvandlade till en liflig taffa. Min varma tacksägelse därför till Eder Herr Doktor och var god framför densamma till alla mina österbottniska vänner från [året] 1434. - Ångående de stora rollerna. Greta, Puk och Nils (Murkais har jag ej sett) får jag ingenting

käsientaputuksia ja esiinhuutoja kesti alusta loppuun saakka.” Vaikka esitys oli pitkä, se ”sisälsi useita onnistuneita ja viehättäviä kohtauksia.” Aiheena oli siis ”Ruotsin kansan nouseminen tanskalaisten herrain ja tanskalaisen unionikuninkaan sortoa vastaan”.⁴⁹ Teos kirvoitti innostunutta kirjoittelua. *Nya Pressen*issä käsiteltiin myös sitä, miten alun perin ruotsinkielinen käsikirjoitus oli päätyntykään Suomalaiselle Teatterille.⁵⁰ *Finlandissa* kriitikko Nervander uppoutui syvälle 1400-luvun historiaan, ja nimitti tämän ”romanttisen kansanmurhenäytelmän” päähenkilöksi kansan tyttären Kreeta Murkaisen. Moitteita tuli liiasta sentimentaalisuudesta ja ”saksalaisesta ritarioromantiikkasta”. Historiallista lähdetutkimusta kiitettiin ja tässä suhteessa huolellista ylöspanoa.⁵¹ Kreeta Murkaisen roolin hyperromanttisten ja kansanomaisen yksinkertaisten elementtien yhdistäminen oli avainkysymys. Ida Aalberg-Kivekäs oli toisten mielestä onnistunut, ”tunnustusta ansaitsevalla taitavuudella”.⁵² *Valvojassa* oltiin varautuneempia.⁵³ Paikalla ollut kirjailija huudettiin monta kertaa esiin. Hän oli hyvin tyytyväinen, ja korosti, että teatterista ei voida realismin nimissä hylätä monologien suurta taidetta.⁵⁴

säga, – jag är lärgossen som rifvit färgerna, och ännu länge bör stå och se uppå – -. Det ypperliga sätt hvarpå Måns utföres, anser jag tillfulla komma och öfverskyla första tablåns längd jag såg visserligen Måns endast i 3je tablån, men måste derutaf komma till denna slutsats – -. Den danska riddaren frapperade mig högeligen – så bör han utföras – seg-rarens öfvermod i de besegrades sak – jag kan ej nog tacka honom – kanske jag ännu borde sätta par stackars ord i hans repliker-. Måndagen den 6:e kl: 11 f.m. hoppas jag att vara på teatern igen – jag måste genomgå rollen med Lena [=Saimi Swan] – Kall och bitter, bör hon, då det gäller Nils, blotta all den kärlek som ligger dold inom henne. – Med Greta har hon svårast, ty henne hvarken hatar eller älskar hon – -. Jag såg ”Heron” och fick en fasa för – - folkscener –.” (G. v. Numers → KB 3.2.1888/52:24:5/KBA/KiA/SKS.)

49 *UStr* 11.2.1888.

50 Gretana IA-K, talonpoika Murkaisena Leino, Eerikki Pukena Ahlberg; Axel Kurkena Wallenius, Jürgen Jutena hra Falk. *UStr* oli lyhyt arvosteluissaan. *Nya Pressen* 15.2.1888 kirjoitti laajasti ja asiantuntevasti sanoen, että esitys oli tapaus, mutta kysyy miksi alkuperäistä ruotsinkielistä tekstiä ei ollut saatavilla. Seurasi havainnollinen ja hyvä juoniselostus. Näytelmä oli osin liian laaja, rönsyjä liikaa, keskityksen puutetta, sentimentaalisuutta ja saksalaista ritarioromantiikkaa. Esittäminen oli uskollista 1400-luvun oloille. ”Dekorationer och en del requisita äro nya, utförda efter historiska mönster från våra museer, hvilket naturligtvis mycket bidrager att höja det historiska elementets värkan.” (*NP* 15.2.1888.)

51 ”Författaren följer ej sin hjelte på hans manhaftiga krigståg till Vesterbotten, på hans många tappra strider vid Engelbrekts sida och till hans död på schavotten 1437. Erik Puke är också icke hufudpersonen i detta stycke, ehuru det bär hans namn. Det är dottern af folket, som med rätta innehar en sådan plats i detta romantiska folksorgespel, om vi så må benämna denna dram. (*Finland* 15.2.1888) Laaja kirjoitus oli Nervanderin käsialaa, päätellen 1434 tilanteen historian resoneeruksesta. ”Wecksell hade ej kunnat göra denna scen bättre.” (*Fd* 15.2.1888)

52 IA-K ”sammanhöll med erkännansvärd skicklighet det hyperromantiska och det folkligt enkla elementet i Gretas poetiska företeelse.” (*NP* 15.2.1888.)

53 Ida Aalbergin roolista oli *Valvojan* kriitikko Eliel Aspelin varautuneempi: ”Rva A-K on 1. kuvaelmassa rohkeamielinen talonpoikaistytö, mutta sittemmin unohtaa näyttelijätär tämän peruspuolen luonteessa. Hyvällä tahdolla olisi kai mahdollista pysyttää Kreetaa enemmän hänen luonnollisella kannallaan, vaikka hänen sanottavansa ovatkin sitä ylemällä [= romantis-aatteellisella]. (E.A-n, *Valvoja* 2/1888:97 alk.)

54 ”Jag tror ej mera på realismens uteslutande rätt på scenen och aldrig – absolut aldrig – kommer jag att gå in uppå monologens försvinnande – hvari skulle då sådana praktkslyriker taga vägen, som t.ex. *Fru Kivekäs spel* i början af 4de tablån innan Puke inkommer – !! Hoppas en gång kunna lemna ut ett bättre stycke än Erik Puke - jag tycker mig vara en gesäll på första vandrigen till – - Nürnberg.” (G. v. Numers → KB 3.2.1888/52:24:5/KBA/KiA/SKS.) Ks. m. *UStr* 11.2.1888.

Täysin murskaavan yksityisen arvion Idasta kirjoitti Kaarola Avellán Hedvig Winterhjelmille. On syytä tehdä tunnetuksi hänen tarkkanäköinen analyysinsä tämän "keinotekoisuudesta" ja yrityksestä rakentaa esitykseen ylenpalttisesti nyansseja.⁵⁵

Erik Puke gjorde stor lycka. Stycket är obestridligen skrifvet med stor talang och högst intressant och äfven originelt utmärkt karakteristik och med god både historisk och lokalfärg, ehuru man kan anmärka några longörer. Men nu skulle jag önskat Du sett Ida. Något så vidunderligt "tillmåkat" som hennes återgifvande af denna roll, får man leta efter. Icke nog med att hon vanställer hela figuren, så borde nu om någonsin, den blindaste se och höra att hon icke blott är en olika figur i hvarje tablå – det finnes 9. – utan äfven i hvarannan replik – ja det ser ut som om hon riktigt ville se hur mycken fänighet man kan bjuda publik och kritik. Nej så ussel trodde jag svek ej att hon kunde vara. Det finnes ej en vid teatern som tycker att hon säger mer än en replik så som den bör sägas. Vore jag i förf. stäl[l]e skulle jag minsann ej sätta fingrarne emellan, ty hon gör hans ~~figur~~ sympathiska, ädla flicka med "de stora tankarne", till en den tillgjordaste, onaturligaste, lättfärdigaste slenka. Ja – jag finner ej ord för att beteckna hennes ussla spel. Förut har hon haft sina "stora ögonblick" men nu var det ren galenskap och idiotism allt igenom. Går äfven detta ostraffat genom kritiken, då finnes inget hopp om ett sundt spel mera. Nej om Du och Kristian ändå hade fått se detta – jag skulle velat se er förvåning! Annars såg de här att hennes aktier sjunkit till den grad. Man har redan svängt om och säger. – "Så dålig har jag ej sett henne". Ja stackars finska teater – allt har uppoffrats för skenet blott.⁵⁶

Tätä roolityötä Ida Aalbergin elämäkerturit eivät nosta esiin, eikä tässä voida selvittää, miten Aalberg-Kivekäs itse on asian käsittänyt. Kiinnostavaa on kuitenkin, että kun seuraavassa von Numersin näytelmässä olisi ollut hänelle rooli, hän pyysi päästä siitä irti.⁵⁷ Ehkä hän oli saanut myös poliittisia kommentteja nuorsuomalaisilta, joiden kuningattareksi hänet juuri oli kruunattu. Tai sitten Kivekäs halusi jo rajoittaa hänen esiintymistään.

Yleisön vieroman *Rosmersholmin* jälkeen Kaarlo halusi jatkaa "historiallis-kansatieteellis-psykologillisella" linjalla ja valitsi Ibseniltä nuoruuden draaman *Helgolannin*

55 Idan ylenpalttista nyansointia vierottiin, erityisesti Juhani Ahon 1892 huhtikuun *Päivälehden* kritiikeissä. Toisaalta Avellán itse syylistyi samaan ainakin Helsingissä näytellessään ja oli näytellyt "rennommin" maaseudulla, kuten Kaarlo oli havainnut. (AA:343.)

56 Kaarola Avellán → H. Ch. Winterhjelm 12.2.1888/H&KWA/MTB/SMV.

57 IA-K → KB 23.2.1889/211:3:9/KBA/KiA/SKS.

sankarit. Vuonna 1857 kirjoitettu norjalais-islantilaisiin saagoihin ja osin Völsunga-saagaan perustuva asetelma psykologisoi myyttien henkilöitä: Hjördis (Ida Aalberg) ja Dagny (Katri Rautio) muodostavat kahden naisen parin – ylpeän ja heroisen ja toisen pehmeämmän.⁵⁸ Teos on Kaarloilta outo Ibsen-valinta keskellä puolueriitaa, keskellä realismin aikakautta. Selvästi se oli yritys viedä teatteria mytologian ja historiallisen aineiston suuntaan. Henrik Ibsen täytti 60 vuotta 20.3.1888, jolloin toinen esityskerta oli jo juhlanäytäntö. Ensi kertaa näyttämöllä ”meillä nähtiin liikkuvat pilvet”.⁵⁹

Runoilija Johan Henrik Erkon *Tietäjä* oli kirjoitettu tarkoituksella ilman Bergbomin kanssa käytävää neuvottelua. Se ilmestyi painosta jouluna 1887 ja sai SKS:n palkinnon. Runoilija Erkki itse oli kurkkutaudin takia Berliinissä, josta hän on pariin kertaan tiedustellut esityksen ajankohtaa.⁶⁰ Ensi-iltaa lykättiin, sillä Bergbom ei ilmeisesti uskonut sen menevän pitkään ja otti vielä Ibsenin ennen sitä. Kaarlo sairasti viikon ennen pääsiäistä, jolloin *Tietäjä* vieläkin lykkääntyi⁶¹ ja esitettiin vasta 20.4.1888 Kaarlon sovittamana ja lyhentämänä, sekä erityisen vaikuttavasti Raamatun maisemaan sijoitettuna. Niilo Sala oli ”kansallis-uskonnollis-filosofisen profeetta Bileamin” roolissa.⁶² Bileam oli jalosti ajatteleva, mutta heikko tietäjä, joka asettui ”idän hekkumallista hovia vastaan!” Aspelin-Haapkylä kuvaa:

[R]aamatullinen aihe kun vaati kokonaan uusia koristuksia ja pukuja. Sitä innokkaammin johtaja puuhasi, ja näytelmä näyttäytyi niin ymmärtävästi, niin aistikkaasti näyttämölle järjestetyksi, että syvämietteinen runoelma [– –] Toiselta puolen aasialaisen velttohallitsijan turha loisto ja hekkuma sekä Baalin

58 Viljanen 1962:52–59.

59 EAH3:299.

60 J. H. Erkki → KB 26.3.1888/52:18:1/ja 14.4.1888/52:18:2/KBA/KiA/SKS.) Ensimmäisessä kirjeessä on huolestunut viesti, sillä Erkki on kuullut muuta kautta, että ”suomalaisen teatterin piljetin myöjä kohtelee köyhää kansaa huonosti.”

61 Valmisteluvaiheista on kiintoisaa kuvausta teatterista lähteneen Hilda Aspin kirjeessä sulhasensa kirjailijaveljelle. Hän kirjoittaa 9.4.1888: ”Kaikista vakuutuksista ja lupauksista huolimatta se sittenkin jää Huhtikuun lopulle. Ennen pääsiäistä oli tohtori viikon sairaana. Kävin häntä katsomassa. Se ”tosinainen” (surullisella katkeruudella sanottu), se ”imbi”, niin kuin teatterilaiset sanovat, se imbi neiti Bergbom siellä minulle syrjästä veisasi, että kun nyt kirjoitatte herra Erkkolle, niin kirjoitakaa, että kun Kaarlo on ollut sairaana niin ei Tietäjä voi mennä heti pääsiäisen jälkeen ensimmäiseksi. Tohtori silloin sanoi: ei Emelie, kyllä se menee minä lupasin takaamalla Erkkolle, että se varmaan menee heti. – No minä ajattelin itsekseni: venyy se sittenkin toiseen viikkoon, tähän nimittäin. Ja aivan oikein. Tietäjän piti mennä 11.p., sitte sanottiin varmasti 13.p. ja tänään kuulin kaupungilla, että aikomus onkin antaa se vasta – 20.p. Sekään ei vielä ole pahin. [– – Näyttelijöiden arpajaisen takia ehdotettu päivä ei olisi ollut Hildan mielestä sopiva, joten] Riensin heti tiedustelemaan Tohtorilta mutta se ei ollut kotona. Olisin omin luvun pannut kovan kiellon. Augusta Heurlin hymyili hampaataan näyttellen ja arveli että sitä on kai aijottu jo keskiviikkona 18.p. annettavaksi. Keksi ehkä sen siinä, mutta ehkä kiiruhtavat kuitenkin nyt. Olisi sekin vähä parempi. Tulisi edes keskiviikkona väkeä. Mutta elä suostu perjantai-premiäriin. Käske ennen jättämään syksyyn tai seuraavaan viikkoon kokonaan. – Melkein se näyttää siltä kuin tahto olisi huono siellä. Vaikka olihan se tohtori ennen pääsiäistä sairas.”

62 Niilo Salan työtaakka oli valtava. Hän tosin vilpittömänä ja aatteellisena henkilönä esitti Bileamin kaltaisen hahmon mielellään. Tästä on postuumi muistelma Olga Poppiukselta (s. Finne), joka Salan kuoleman jälkeen kirjoitti Erkkolle: ”Niin Tietäjä näytellään tänään, sattuu vielä olemaan Sala-vainajan nimipäivä. Tietäjähän oli hänen rakkaimpia osiaan. Nyt sitä näyttlee herra Ahlberg vaan hänen Bileaminsa on paljon pintapuolisempi kuin Salan.” (Olga Poppius → J.H.Erkki 6.12.1893/JHEA/PLAS/PLA)

palvelus kultavasikkoineen ja tanssijattarineen, toiselta puolen köyhä, karaistua voimaa kysyvä telттаelämä aavikolla. Siinä jo kuvastui se ajatus, jonka runoilija oli tahtonut julkilausua kansojen tulevaisuuden ehdoista. [– –] ja etenkin se kohta, missä Bileam vasten tahtoansa siunaa Israelia, on jylhän vuoristomaisen, ryhmien aistikkaan asettelun ja ukkosilman kautta niin sanoaksemme vanhatestamentillisen mahtava.⁶³

Komea ylöspano tietenkin oli yritys kompensoida draamallisen toiminnan puutetta, mutta Bergbomin merkitys myös ”suomalaisen skenografian isänä” tulee perustelluksi:

Nuo itämaiset maisemat, puvut ja käytöstavat, laulut, soitot, tanssit, neekeri-pojat, Eufratin palmut, Baalin templit, olivat silmiä häikäiseviä ja saattoivat sen unhoittamaan itsensä, joka niin kuin moni luultavasti olisi tehnyt, oli tullut teateriin filosoferaamaan Bileamin kanssa. Emme tätä sano moittiaksemme, vaan kuulemme tällä tavoin näyteltynä lyrillisestä ”Tietäjistä” luodun näyttämökappaleen, jota ei vielä huomenna voida unhottaa. [Musiikki oli Anton Rubinsteinin intialaisaiheisesta oopperasta *Feramors*, jonka yli näyttelijät yrittivät puhua].⁶⁴

Tätä arvostelua on myös *Uuden Suomettaren* toimittaja Hilda Asp kommentoinut sulhaselleen Ruuto Erkolle, kirjailijan veljelle. Ylistämällä lavastusta haluttiin painaa kirjailijaa. Mutta toisaalta Hilda antoi kritiikkiä myös kirjailijasta ja kertoi Bergbomin sovitustyöstä.

Vielä tahtoisin lisätä, että se sana ”ensikertalaiseksi” on ihan paikallaan, sillä jahka Henrik nyt näkee Tietäjänsä näyttämöllä ei hän enää koskaan pane draamaan Eberin ja Koosamin kaltaisia henkilöitä. Ja minä puhuinkin draamasta, lisäten että runoelmassa he lausuvat kauneimpia ajatuksia, tai jotain sellaista. Minusta Henrik teki oikein, ettei runoelmastaan pyyhkinyt sotamiehiä tai muita sellaisia, sillä ne kuuluvat aatteen kokonaisuuteen, mutta tosi on, että ne näyttämöllä laimentavat toimintaa ja juonen kehitystä. Ja vielä minä siitä huolimatta olisin tahtonut saada esim. neljännen näytöksen sotilaat näyttämölle. – Tohtori on pyyhkinyt kaikki – sillä ne valaiseivat kansan kantaa, mutta ei Henrik kahdesti sellaisten syrjähenkilöiden huulille tarpeettomasti tuhlaa ajatuksiaan, kun on päässyt ensikertalaisen vaikeuksista hallita laveata

63 EAH3:300–301.

64 *UStr* 21.4.1888. [puhdasverisen lyyriikon kirjoittama teos:] ”paljon kauniita, syvämielisiä puheita, vähän toimintaa, ja todellisia luonteita ei löydä etsimälläkään. Mutta muusta kuin itse kappaleesta on arvostelijan tällä kertaa luullaksemme puhuminenkin. Tarkoitamme näyttämölle panoa, joka antoi kappaleelle aivan aavistamattoman muodon ja tulkitse sen tavalla, joka teki Tietäjistä kerrassaan loistavan ja viehättävän näyttämökappaleen. [– –] Hra Sala antoi Bileamista, tuosta kansallisuuskonfliktisfilosofisesta sankarista kuvan, jonka näytelmää lukiessakin saa, ei enempää, mutta ei luullaksemme vähempääkään.”

ainetta. Silloin aina – ensi kerralla – otetaan asiaan kuulumatonta yhtä tärkeänä mukaan kuin päähenkilökin.⁶⁵

Kirjailija J. H. Erkkolle itselleen Hilda Asp, veljen morsian kirjoitti toisesta näytännöstä ja kehui Niilo Salaa pääroolissa pitäen tätä syvällisenä ja herkkänä.

[V]oittaa se vaan, mitä useimmin sen näkee. Se on paras todistus siitä, että siinä on syvyyttä ja sisältöä. Sala oli, - jos mahdollista – vielä parempi eilen, ainakin viime näytöksessä, tai olikos toisen kerran näkemisessä se paremmuus. – [Hänelle hankittiin kukkavihko.] – Väkeä oli eilenkin täysi huone ja innostuneita ihmiset olivat. Toinen rivikin [=parvi] oli ”mukana”. Ei helahtanut ainoatakaan sopimatonta naurua. Ja tänään kuulutaan kaupungilla vaan keuhuttavan kappaletta. Erittäin hauska se on siksi että kaikki ja Bergbomit etupäässä olivat olleet ihan vakuutetut sen epännistumisesta, siksi sai Helgolannin sankarit etusijan. Siitä piti tulla valtti, sillä siinä näytteli rouva Kivekäs. Mutta se menikin penkin alle ja nyt tulevat ihmiset teatteriin taas kerran kappaleen takia. Ja se on minusta niin iloinen enne, etten voi sanoa.⁶⁶

Hilda Aspin kirje kertoo paitsi nuoren sukupolven suhteesta Bergbomien ”hämähäkinpesään”, myös sen sisäisistä suhteista. Oheinen Kaarlon ohjauksia koskeva Hilda Aspin lausuma on vielä syytä poimia muistaen, että Bergbom oli nuorena kirjoittanut jo oman novellinsa *Belsazarin pidot* (1864):

Rouva Kivekäs on kuulunut lähettäneen kirjeen ja ilmoittaneen itsensä täksi kevääksi [1888] sairaaksi. Ja sinun kappaleesi, omamainen kappale on raivannut tietä parempaan. Hyvä oli, että rouva A-Kivekäs ei tullut Kosbiksi. Se olisi taas vienyt katselijat harhaan. Hän muka parasta osaa näyttelee ja Tohtori olisi varmaan muutellut teostasi efektin vuoksi. Ja nyt nimittelen huomattavimmat muutokset: [– – .] Näytöksen alussa istuu kuningas tuolilla ja neljä mustaa orjaa leyhyttelee suurilla höyhenviuhkoilla tuulta hänelle. Tekee ihmeen komean vaikutuksen heti alusta. [– –] Viimeisestä näytöksestä on päällikön vaali poissa, hiukan sovitettu siitä kohden. [– --] Draamallisuutta siis etupäässä katsottu. Ja ehkä se nyt on paras.⁶⁷

65 Hilda Asp → Ruuto Erkkko 29.4.1888/REA/PLAS/PLA.

66 Hilda Asp → J. H. Erkkko 23.4.1888/JHEA /PLAS/PLA.

67 Hilda Asp → J. H. Erkkko 23.4.1888/JHEA /PLAS /PLA.

Keväällä 1888 tapahtui Bergbomin kannalta vielä muutakin. Emil Nervander haki apurahaa voidakseen ryhtyä kirjoittamaan Suomalaisen Teatterin historiaa. Kaarlo kirjoitti hänelle suosituksen, ja työn tuloksena syntyi nippu folioarkkeja, joihin Nervander pöimi kronikkatiedot ensimmäisen 10–12 vuoden ajalta.⁶⁸ Myös Bergbomin reumaattiset vaivat uusivat, näin hän kirjoitti Minnalle toukokuussa:

Olen tänä keväänä ollut kovin sairas. Kylmät säät herättivät vanhan reumatismin ja kuukauden makasin joteskin liikkumattomana. Tulen sentähden hoitamaan itseäni Lappeenrannalle, jossa tänä kesänä kylvyn.⁶⁹

Vuonna 1888 vielä Betty Elfvingillä Turussa oli oma näytelmäsuunnitelmansa, *Sprengtportenin oppilaat*. Elfvingin tuttaviiin kuului myös Turkuun kiinnitetty orkesterin kapellimestari ja säveltäjä Karl Müller-Berghaus. Müller-Berghaus oli innostunut suomalaisesta kansanmusiikista ja *Kalevalasta*. Hän oli tilannut *Kalevala*-aiheisen libreton saksalaiselta dramaturgilta, Franz Spengleriltä. Müller-Berghaus sovitti musiikkia ja järjesti konsertteja Turussa sekä hankki itselleen kanteleen. Betty ihaili häntä tavattomasti, etenkin ymmärrettyään, miten merkittävän musiikkiuran Müller-Berghaus oli nuoruudessaan tehnyt. Tämä erinomaisen ahkera ja ystävällinen säveltäjä sovitti myös eräitä Bettyn laatimia lauluja.⁷⁰ Suurisuuntainen ooppera, *Die Kalewainen in Pochjola*, valmistuu talvella 1890–1891, jolloin Betty Elfving yrittää Bergbomin avulla saada Helsingin musiikkisuuruuksia kiinnostumaan teoksesta ja organisoimaan sen pianopartituurin painatuksen. Bergbom koki olevansa pahassa välikädessä, ja lopulta tämä Turussa valmistunut ensimmäinen *Kalevala*-ooppera jäi hyllylle.⁷¹

Canthin näytelmä ja rouva Kivekkään suhde teatteriin

Minna Canthin kirjeenvaihdossa syksyllä 1887 näkyi edelleen, miten tämä ylisti Bergbomia kaikille nuorille kirjailijoille kehottaen luottamaan Tohtorin sanaan. Kauppis-Heikillekin piti Tohtorin sanan olla ratkaiseva.

68 Emil Nervander julkaisi kaksiosaisen artikkelin "Är finska teatern en nationalteater?" (*Finland* 14.4.1888 ja 19.4.1888) Hän viittasi siinä *Nyryikki – Arkadia* -albumissa (10.3.1888) julkaistuun ohjelmistoluetteloon. Tätä julkaisua myytiin eläkerahaston kartuttamiseksi. (EAH3:298.) Nervanderin historiankirjoitushankkeelle Kaarlo kirjoitti 7.5.1888 avoimen puoltokirjeen H. H. (KB → H.H. 7.5.1888/47:14:1/KBA/KiA/SKS). Nervanderin kokoamat luettelot (B1147/ ENA/KiA / SKS) ovat olleet sittemmin EAH:n käytössä.

69 KB → MC 14.5.1888/388:1:9/MCA/KiA/SKS. Sairastelusta myös EB → B. Elfving 18.5.1888/49:5:93/KBA/KiA/SKS.)

70 Härkmannin poikain laulut. Tehnyt Aura. Sovittanut K. Müller-Berghaus. Laulut sisältyvät nimim. Auran 1887 julkaisemaan romaaniin *Härkmannin pojat*.

71 Maailmankantaesitys oli vasta helmikuussa 2017. Ks. esim. Albrecht toim. 2017.

Tohtori on ja tulee olemaan tästä lähtein minulle ”profeettana” kaikessa. Monta katkeraa hetkeä olisin itseltäni säästänyt, jos olisin häneen luottanut, enkä omaa päätäni seurannut. Mutta kukapa lieene vahingon veräjällä käynyt.⁷²

Syksyllä 1887 Minna katui niitä kahta ja puolta näytöstä, jotka oli keväällä kirjoittanut ja jotka Kaarlo oli ”kasseerannut.” Näytelmä syntyi kuitenkin nihkeästi, lojaalisuudesta Bergbomeja kohtaan, kuten Hilda Asp sai kuulla.

Minä tuskittelen näytelmäni kanssa. Ei tahdo luonnistua, ei vaikka mitä tekisi. Tohtorin tähden sitä vaan uhallakin freistaan enkä ryhdy novelliin, ennen kuin jotain olen syntymään saanut.⁷³

Minna kaipasi myös sovintoa Juhani Ahon ja Järnefeltien perheen kanssa, mutta asia siirtyi.⁷⁴ Tammikuun alussa 1888 Minna kertoi Emeliele kirjoittamisensa kynnyksen nousseen.

Ennen olin mielissäni jokaisesta sattuvasta tai sujuvasta repliikistä, hyvästä efekti kohtauksesta jne. Nyt tahtoisin syvempää sisällistä totuutta ennen kaikkea. [– –] Kunpa onnistuisin. – Niin hartaasti sitä toivoisin sekä teatterin tähden, että varsinkin Tohtorin tähden. Niin mielelläni kuin elän, tai oikeastaan paljon suuremmalla mielihalulla, tahtoisin Teille iloa tehdä. Sillä eläminen ei juuri niin hauskaa olekaan. [– –] Hauskaa tosin olisi nähdä Björnsonia; mutta tuleehan Tohtori tänne ensi syksynä. Siinä on kumminkin minulle enemmän kuin kymmenessä Björnsonissa.⁷⁵

Minna innostui *Eerikki Puken* menestyksestä, ”sanotaan, että tällä uudella [Numersilla] olisi 12 näytelmää valmiina”.

Vaikka pelkään ettei se minua miellyttäisi, kun on historiallinen ja romanttilinen. Toinen ei intresseeraa, toisesta tahtoisin päästä vapaaksi. Sitten tulee Erkon syvä uskonnollis-filosoofillinen. Voiko enempää toivoa yhdeksi kevääksi.

72 MC → Kauppi-Heikki (Heikki Kauppinen) 18.10.1887/MCK206:295.

73 MC → Hilda Asp 5.12.1887/MCK209:300.

74 Jouluna Minna Canth oli kirjoittanut sovintokirjeen Juhani Aholle, mutta ei lähettänyt sitä (MCK210:302.)

75 MC → EB 2.1.1888/MCK213:304. Canth kertoo myös, että Järnefeltien vihanpito jatkuu. ”[M]einasin jo ehdottaa sovintoa, ivallista näin jouluna kun on sovinnon juhla, eikä yritäkään voittaa katkeruutta ja pahanilkisyyttä omassa itsessään”. Emelien mahdollista vastausta ei ole tiedossa, sillä keväältä 1888 ei ole EB:n kirjeitä Minnalle.

Kaikki onneksi, ettei minun joutunut valmiiksi. Se olisi taas ollut semmoinen disharmoonillinen sävel tuohon sopusointuun.⁷⁶

Tulevista *Kovan onnen lapsista* kaksi näytöstä oli ”konseptissa ja nyt toivon, että tästä nyt jotain tulee. Olen ainakin niin tyytyväinen, etten kasseeraa”. Canth empii, ”sillä siinä ei ole luullakseni teateri-effectiä. Sitä nyt oikein kammoon.” Ohjelmistossa hänen näytelmänsä hyvin täydentäisi kahden muun kirjailijan teoksia, kolme hengenelämän aluetta rinnakkain. Minna Canth vitsailee Kauppi-Heikille, miten kauheaa näytelmää on tekemässä:

semmoinen ettei sitä koskaan näytellä, eikä painetakaan. Yksi siinä tulee hulluksi, yksi mestataan, yksi murhataan, yksi hyppää koskeen, yksi viedään Siperiaan, yksi taas Kakolaan ja yksi lapsi saa vetotaudin. Vieläkö pitäisi olla enemmän? Viimeinen näytös on köyhäin h[u]oneessa. Silmäpuolia, rampoja, vaivaisia akkoja liuta, mikä kehrää, mikä karttaa, mikä kätkyttä soutaa. Akat riitelevät keskenään. Sitten tulee yksi, joka on nuuskinut kyökissä ja kertoo että oli tuotu pitkiä matoja luissa, joita pantiin heille kiehumään. ”Yäk yäk” hän panee aina välillä. No ja niin edespäin.⁷⁷

Aurora ja August Aspegrenin 1888 perustama Suomalainen Kansanteatteri kävi Kuopiossa. Vaikka se jatkoi Bergbomin ohjelmiston kevyemmällä linjalla, siihen suh-tauduttiin myötämielellä ja sitä kannatettiin. Hetken ajan se toimi myös poliittisena vaihtoehtoteatterina, sillä Aspegreneilla oli riittävästi uhmaa ja kaikenlaista hampaan-kolossa yrjökoskislaisia vastaan. Keväällä 1888 Aspegrenit saivat Kalle Aholta uuden pienoisenäytelmän *Sanomalehtimiehet pikkukaupungissa*. Tämä Kalle Ahon 1-näytöksinen huvinäytelmä näyteltiin Kuopiossa 12.4.1888, ja seuraavana vuonna Kansanteatteri teki sen kahteen kertaan (12.4. ja 14.4.1889) ja vielä Porissa 22.11.1889.⁷⁸ Suomalaisen Teatterin johtokunnan epäämää Kalle Ahon *Epäilijää* Aspegren näytteli Kuopiossa vuoden päästä, keväällä 1889 (23. ja 24.4.1889). Sen esilleottaminen tapahtui seuraavana keväänä, *Kovan onnen lasten* sisäänvedon jälkeen. Kalle Ahon kolmas näytelmä *Bertha Brander* tuli esille vasta tammikuussa 1893, silloin kuitenkin jo Bergbomeilla Helsingissä.

Toukokuun 1888 alussa Minna kirjoitti Kaarlolle ja kutsui teatteria Kuopioon entis-in järjestelyin ja lupasi, että ”saattaahan” näytelmä syksyyn mennessä valmistua.⁷⁹

76 MC → EB 2.3.1888/MCK221:313.

77 MC → Kauppi-Heikki (Heikki Kauppinen) 20.3.1888/MCK224:319.

78 Silander 1900:112.

79 MC → KB 9.5.1888/MCK228:326.

Seuraa jälleen lähes hämmentävä henkisen rakkauden ja ihailun tunnustus Canthilta Bergbomille – jossa toki on häivähdys flirttiä toisen tunnistettavaksi ja nautittavaksi:

Minä pyydän niin kauniisti. Ja sitten Tohtori, ettekö te minustakaan enää yhtään välitä? Tiedättehän, että minun henkinen ihmiseni on Teistä imenyt kaiken mehunsa, että se kuivettuu, koska täällä ei ole ketään, josta se voisi imeä. Sanotteko, että miksen tule Helsinkiin? Mutta se ei milloinkaan ole samaa, ei sinne päinkään. Täällä, omassa kodissani, voin ainoastaan ottaa vastaan ja sitten vähitellen sulattaa. Tulkaa Tohtori, minun sieluni kaipaa Teidän sieluanne kuin kuivunut maa taivaan kastetta. Tai sanotteko ”ei maksa vaivaa, Teistä on niin vähän iloa.” [– –] Mutta Tohtori vasta olen 44 vuoden vanha, 16 vuotta on vielä jäljellä. Ja nythän vasta olen päässyt selvytyteen ja sisälliseen rauhaan, olen saanut elämän filosofiani valmiiksi. Vasta nyt siis työ oikein alkaakin. Vaikka tosin täytyy tunnustaa, ettei minusta ikinä niin productiviat tule kuin Erik Puken kirjoittaja on. – Vastausta jää hartaudella odottamaan ystävänne Minna Canth. Sydämmelliset terveiset Emelielle.”⁸⁰

Minna koki itsensä vahvasti kristillisten perusajatusten kannattajaksi, joten hän pettyi pastori Bergrothiin ja moniin muihin kirkonmiehiin, joiden intelligenssin ja avaramielisyyden varaan hän oli laskenut.⁸¹ Bergbom oli intellektuellisesti liikkuvampi kuin moni muu. Kaarlo vastasi Minnalle innoissaan jo 14.5.1888, ennen lähtöään kesän matkalle. Kirje oli linjaava kommentti myös Minnan maaliskuisen kirjeeseen.⁸² Kaarlo siinä tiedostaa itsensä ja nauraa omille yrityksilleen neuvoa. Hän nauttii lämpimän huvittuneesti siitä, että Minna on ”hurjana” ja vaikkei ole kuullut mitään sisällöstä, hän vain iloitsee, että Minna tuntuu olevan vireessä.

[Hienoa on, kun näen] teidät tyytyväisenä, silloin tiedän asian olevan hyvällä tolalla. Karttakaa nyt vain toiselta puolen Työmiehen vaimon yksipuolisuutta ja

80 MC → KB 9.5.1888/MCK228:326.

81 Hilda Aspin kirjeessä toukokuulta 1886 oli jo analyysia Minna Canthin mielenmuutoksista: ”hän on aivan kuin herkkä tuuliviiri, mutta kyllä hänestä sentään täytyy pitää. Olen juuri odotellut sitä, milloin hän uudestaan alkaa kaivata uskontoa, kesällä hän sitä vihasi.” (Hilda Asp → Ruoto Erko 12.5.1886/REA/PLAS/PLA.)

82 KB → MC 14.5.1888/388:1:9/MCA/KiA/SKS. Kuopioon tulitaisiin vasta, kun rautatie valmistuu. Ilmaismatkustajia kohdeltiin laivalla alentuvasti, joten teatterilaisilla oli tullut rettelöitä. ”Tuomoinen kerjääminen on kuitenkin jotenkin alentavainen.” Ossian Wuorenheim, Bergbomin veljen ja rautateiden pääinsinöörin tietojen mukaan vuoden päästä syksyllä voisivat päästä jo jollain koejunalla. Syksyllä 1889 olisi myös Ida A-K mukana. Kiljanderille saa tämän sanoa, muttei muille, se vahingoittaisi Aspegrenin teatteria, jos yleisö tietäisi S. T:n tulosta. ”Hänen yrityksensä on niin kiitettävä, ett’ei sitä saa lannistuttaa.”

toiselta Salakarin välinpitämättömyyttä. Hupsu kun olen – annan teille neuvoja. Ei – kirjoittakaa oikein sydämenne pohjasta, kyllä siitä tulee hyvää.⁸³

Kaarlon neuvot ovat luottamusta täynnä: ateljeekritiikki on muuttunut suuripiirteisemmäksi luotettujen välillä. Kokenutkin taiteilija tarvitsee yleisempää rohkaisua. Minna oli antanut Kaarlolle valtakirjan sanoa jotain, ja hän käytti sitä. Poliittista historiaa tuntevana Bergbomin ei ollut vaikea tietää, että radikaalit hyökkäykset aina kirvoittavat konservatiivisen vastareaktion. Kirjeessä Bergbom kehotti, että Minna ei turhaan kirjoittaisi kirkon vastaista, jos aihe ei pakota, sillä nykyinen klerikalismi vain pahenee ”tuommoisten hyökkäyksien kautta!”

Sitä ennustin – jos muistatte – jo pari vuotta sitten. Silloin ette uskonut – väititte vaan vapaamielisen suunnan aina enemmän voittavan alaa. Tuskin olette nyt samassa illusionissa. Tietysti otan varoitukseni takaisin, jos nuo hyökkäykset kuuluvat asiaan. ”Hakkaa päälle” sitten, Herran nimessä. – Muuten on draamanne erittäin nyt tervetullut.

Tietäjän ja Eerikki Pukén perästä tarvitsevat näyttelijämme vähän realismia, ja muualta sitä ei saada, sillä Björnson ja Ibsen ei näytä enää huolivan siitä, niin suuressa arvossa, kuin muuten pidän Hansikkaan ja Rosmersholmin. Omalta kannaltanne on myöskin hyvin suotuisaa, että saatte jotakin kunnollista toimeen nyt, sillä ainoastaan tosi-teoilla (eikä huutamisella) saa yleisön taivutetuksi. Tätä nykyä se on kovin vastahakoinen sekä realismia että radikalismia vastaan, mutta jos painoon viskaatte taas jonkun mahti-teoksen, niin kyllä vaaka taas on kallistuva teidän puolellemme.”⁸⁴

Kaarlo tulee hoitamaan reumatismiaan ”Lappeenrannalle, jossa tänä kesänä kylvyn.” Tulee sieltä viikoksi käymään Kuopiossa, - niin ”saamme silloin yhdessä tutkiskella draamaanne – totta kai se silloin on jo valmiina.”⁸⁵

Toukokuun puolivälissä 1888, ennen kuin Kaarlo matkusti Eurooppaan, antoi ylioppilas Kaarle Halme näytteen pyrkiäkseen teatteriin. Voimakasääninen ja komea mies *Daniel Hjortin* nimiroolissa oli koko johtokunnan läsnäollessa esittänyt omat kohtauksensa peräkkäin ilman lavastusten vaihtoja tai kunnollisia harjoituksia.⁸⁶ Hänet

83 KB → MC 14.5.1888/388:1:9/MCA/KiA/SKS.

84 KB → MC 14.5.1888/388:1:9/MCA/KiA/SKS.

85 KB → MC 14.5.1888/388:1:9/MCA/KiA/SKS. Tulevia arviointeja ajatellen voi havaita, että *Kovan omnen lasten* kirjoitusaikana vallitsi Minnan ja Kaarlon täysi keskinäinen luottamus ja yhteisymmärrys. Frencckell-Thesleff (1944:208–288) syyttää tämänkin näytelmän ongelmista Bergbomia, jonka puuttumista teksteihin hän aina pitää pahana.

86 Halme 1928:9–13. Päätös kiinnityksestä on kirjattu jk pk:aan vasta 10.11.1888 §1. Kyse oli luultavasti virallisesta 6 kk koeajasta.

hyväksyttiin teatterin palvelukseen – miehistä oli pula. Emelie Bergbom jäi toukokuuksi Helsinkiin vanhan tätinsä, leskirouva Sofie Sanmarkin kanssa, joka myöhemmin kesällä lähti maaseudulle. Emelie harkitsi osallistumista Tampereen laulujuhlille.⁸⁷

Toukokuun näytöksissä Helsingissä loisti vuorostaan Adolf Lindforsin suvereeni ammattitaito. Sen on täytynyt piristää tai ainakin rauhoittaa Kaarloa tulevaisuutta ajatellen. Se, että koomikko venyttää kohtauksiaan ylipitkiksi, on normaalia innostumista ja ilonpitoa, synti, johon parhaimmatkin riemulla lankeavat. Emelie kun valitteli, että herra Jourdainin ”pukeutumis- ja tavaamiskohtaukset eivät meinanneet lakata koskaan.”⁸⁸

Kesäloimat olivat vielä auki: ”Jos en tule Lappeenrantaan, mene sinä[, Kaarlo,] toki Laurvigiin. Augusta haluaa välttämättä, että me yhdessä menisimme johonkin Norjan ylänköseuduille, mutta minä niin pelkään kustannuksia.” Puvustonhoitaja Stina Pastell oli matkustamassa Kööpenhaminaan, ja hänen mukanaan Emelie lähetti Kaarlolle ohuen villapuvun. Myöhemmin Emelien mahdollisuudet kaventuivat, sillä kylmän kevään takia Suomessa ei kannattanut baadata ennen juhannusta. Emelie ei pitänyt lomaa lainkaan vuonna 1888, mutta seuraavana vuonna pitemmälti. Ja kyllä Helsingissäkin voi kylpeä, kun järjestää asiat. Kaarlon piti päättää omat kylpylälomansa halunsa mukaan. Ja jos Norja on liian kallis, sitten Lappeenrantaan.⁸⁹ Niilo Salan puolikuntoisuudesta – epäilemättä työuupumuksesta, mutta edelleen herpaantumattomasta ahkeruudesta ja vas-
tuuntunnosta Emelie raportoi:⁹⁰

Sala har ej varit rask denna vecka, men dock blodt en enda dag hemma från repetition; han har, som vanligt, varit utmärkt påpasslig och tillförlitlig i sitt arbete; gerna tycks han vilja resa till Köpenhamn på par, tre veckor, men är rädd för dyrheten, så att det antagligen ej blir något af hela resan.⁹¹

87 ”Karl reste ut i världen häromdagen, för att litet ruska på sig; gärna skulle jag ha rest med, men min kassa är tom; han dröjer ungefär 1 månad – antagligen hela tiden i Berlin, om [sairastava nuori] kejsarn får leva så att teatern ej stängas; det är af vikt för honom att se något nytt och godt och derigenom uppfrika sina egna intryck. Ossian och hans Therese (hon har gått här i finska samskolan [= Vanha YK/SYK] denna termin) resa i slutet af denna månad, Augusta med barnen första dagarna i juni och så blir Moster och jag här hemma på tu man hand. Moster kommer att tillbringa 2 månader i sommar på Huwitus hos [Tony och andra] Sahlbergs; jag har, som sagdt, ännu ej klart för mig hvad jag gör. Till sångarfesten i Tammerfors kommer jag antagligen att fara på 2 dagar, för att litet få ruska på mig.” (EB → B. Elfving 18.5.1888 /49:5:93/EBA/KiA/SKS.)

88 ”Porvari aatelismiehenä gick riktigt bra, men inbragte dåligt; om onsdag 171 mk och om söndag 242! Lindfors var mycket bra och hade varit alldeles förträfflig om han ej skulle ha uttänjt vissa scener för mycket; påklädnings- och stafnings-scenen ville aldrig taga slut. Alla tidningarne ha gifvit honom ett godt men kort erkännande. I går: Pollari; Pormest. vaali; Postikonttori hade vi 408 mk; publiken var vänlig mot Pollarin kievari, så faseligt obetydlig den än är; applåderna voro ej dåliga och Blåfield blef framropad. Han var mycket nöjd och belåten, samt kommer antagligen att fortsätta på denna bana; Lindfors gjorde furor med sin försupna postiljonstyp. - Pormestarin vaali skulle ha gått bra, om Weckman ej skulle ha öfverdfivit så oerhört; han var så rå och obehaglig, att det ej vore möjligt för en ung flicka att förälska sig i honom. Jag kan ej begripa hvad som flög i honom; det var som om han skulle ha varit duktigt berusad och dock var han spiknykter så väl först, som sedermera i Postikonttorissa, som gick bra.” (EB → KB 22.5.1888 /45:1:190/KBA/KiA/SKS.)

89 EB → KB 1.6.1888/45:1:192/KBA/KiA/SKS.

90 EB → KB 22.5.1888/45:1:190/KBA/KiA/SKS.

91 EB → KB 22.5.1888/45:1:190/KBA/KiA/SKS.

Taavi Pesonen – joka aikanaan osoittautui vainoharhaiseksi oopiuminkäyttönsä takia – joutui toukokuun viime päivinä sairaalaan ”tavallisen kevätsairauden” takia ja jäi klinikkaan kesäksi. ”Palkankorotus oli aivan tarpeeton” laski Emelie.⁹² Vekseleitä tuottava toistuva huoli, jota Emelie sai kantaa, oli Kaarlon höveliys, kiltteys, jolla hän suostui ihmisille takaajaksi. Oli selvästi tapauksia, ”joista Emelie ei usko hyvää”.⁹³ Tällä kertaa Otto Wallenius oli jättänyt vekselin hoitamatta ja pankki karhusi Kaarloilta. Kaarlo lähti junalla ensin Pietariin toukokuun puolivälissä 1888.

I Petersburg stannade jag en dag för att på ryska teatern se Egmont. Den spelades medelmåttigt, om jag undantager folkscenerna hvilka gingo med sarmatisk liflighet. Jag träffade i Petersburg ingen.⁹⁴

Pietarista Kaarlo matkusti päivävaunulla kohti Berliiniä ja kuvasi Saksan helluntain aikaisia ihmistungoksia.

Det var som hela befolkningen varit på resa – för pingstens skuld. På hvarje station ända till hundratals resande, gående och kommande. Ibland stufvades hela vaggonen full med tredje klassens resande, som ej annorstädes fingo rum. Vi sutto sammanpackade som sillar i 26 graders värme. Jag trodde resan alldrig [!] skulle taga slut. Nej – pingsttiden bör man ej resa i Tyskland. Men som allt har en ända kom jag dock till slut till Berlin, der jag nu kamperar i mitt gamla hål – Dresdenerhof.⁹⁵

Ikuisuusprojektiaan, Euroopan kirjallisuushistoriaa Emelie toivoi Kaarlon Berliinissä edistävän. Jättiläisurakka selvästi nolotti Bergbomia, joten hän näyttää rajoittaneen suunnitelman koskemaan lähinnä Saksan kirjallisuushistoriaa. Kaarlo oli ryhtynyt siihen kahden vuoden tavoiteajalla. Asiaa ei saanut levittää muille kuin Augustalle.

Huru länge jag stannar här vet jag ej ännu. Kanske hela tiden, om repertoaren är någorlunda lofvande. Första dagen fick jag se Don Carlos, men oaktadt [Josef] Kainz’ genialitet gick den representationen temmeligen spä[r]löst – jag var så olidligt sömning efter resan. Par gånger sofde jag värre än gubben Bos. [B. O. Schauman] Iqväll får jag se Die Journalisten. Under veckan dessutom

92 EB → KB 1.6.1888/45:1:192/KBA/KiA/SKS.

93 EB → KB 26.5.1888/45:1:191/KBA/KiA/SKS.

94 KB → EB slutet af maj [20.5.]1888/46:1:129/EBA/KiA/SKS.

95 KB → EB slutet af maj [20.5.]1888/46:1:129/EBA/KiA/SKS.

Faust, Götz von Berlichingen, Der Verschwender, Kätchen von Heilbronn, Emilia Galotti o.s.v., så nu har jag denna vecka fullt uppe. Men hufvudsaken hvarföre jag stannar här är att jag på allvar vill göra förarbeten till min tyska litteraturhistoria. Jag vill nu nödvändigt få den färdig inom två år och måste derföre taga raskt i den. Lämpligare ort att göra förarbeten än Berlin vet jag ej. Det är onödigt att du reder om detta motif för andra, ty jag har i färskt minne min litteraturhistoria som jag lofvade Litteratursällskapet, men som det ej blef af något. För Augusta behöfver du naturligtvis ej vara hemlighetsfull i detta afseende.⁹⁶

Sisarusten kahdenkeskisessä kirjoittelussa Kaarlon teatterinjohtajuus oli edelleen ikään kuin väliaikaista. Kaikki intellektuaalinen ”muu työ”, jota Bergbom halusi tehdä, vahvistaa ajatuksen, että hän vakavasti harkitsi ja piti mahdollisena luopua teatterin johtamisesta ja ehkä vain silloin tällöin ohjata oopperoita. Eipä hän älykkäänä ja herkkänä ihmisenä voinut ollut aistimatta sitä sisäistä kritiikkiä, ilmapiiirin ajoittaista kielteisyttä ja loputtomia puolinaisia epäuskon ja epäonnistumisen hetkiä, joita työ oli täynnä. Jaksakseen itse Bergbom tarvitsi toisen pitkäjänteisen hankkeen – kuten tarvitsee itsenäinen intellektuelli ajoittain hapettomassa arkityössä.

Axel Ahlbergia ja Benjamin Leinoa varten Kaarlo aikoi Berliinissä tehdä lyhennykset *Othelloon*, mutta Berliinin kesää 1888 varjosti Charlottenburgissa ”tapahtunut murhenäytelmä”.⁹⁷ Saksan keisarikunnassa oli vuodesta 1879 alkaen voimassa Bismarckin aloitteesta säädetyt sosialistilait, joiden avulla sosialististen järjestöjen toiminta oli kielletty. Vastapainoksi 1880-luvun alkupuolella laadittiin valtakunnallista sosiaalista lainsäädäntöä, jolla sosialistien kannatukselta pyrittiin katkaisemaan terää. Keisari Wilhelm I:n kuoltua keväällä 1888 nousi 9.3.1888 valtaistuimelle vapaamielisyystään ja parlamentarisesta ajattelutavastaan tunnettu kruununprinssi Friedrich III 56-vuotiaana.

Hänen potemansa, lopulta syöväksi osoittautunut nielutauti oli silloin siihen määrin yltynyt, että lääkärien oli toimitettava leikkaus, joka F:ltä riisti puhumiskyvyn. Ainoastaan 14 viikkoa hallittuaan F. kuoli ehtimättä toteuttaa niitä vapaamielisiä periaatteita, jotka hän julistuksessaan kansalleen oli osoittanut omaksuneensa.⁹⁸

96 KB → EB slutet af maj [20.5.]1888/46:1:129/EBA/KiA/SKS.

97 ”Från Berlin vet jag ej hvad jag skall berätta, ty jag vet ej hvad jag redan skrivit, hvad ej. Jag satt mest och läste på biblioteket eller hemma – jag hade abonnerat hos Nicolai och der får man all nyare litteratur inom alla grenar. På aftonen besökte jag naturligtvis teatrarna. Eljest var jag ej just någonstades. För öfrigt gjorde närheten af sorgespelet i Charlottenburg sinnet tungt. Dagligen kommo flere bulletiner den ena vanligen mera nedslående än den andra.” (KB → EB s.d. heinäkuu 1888/46:1:132/EBA/KiA/SKS.)

98 *Iso Tietosanakirja* 1932, III:984. Ks. m. Friedrich III. (Deutsches Reich) /wikipedia.de; luettu 28.9.2016.

Saksan vakaan poliittisen kehityksen kannalta Friedrich III olisi voinut olla avainhenkilö. Häntä oli alettu nimittää jo nimellä "die liberale Hoffnung." Hän olisi hallitsijana todennäköisesti alkanut purkaa Bismarckin autoritaarista otetta ja siirtynyt kohti valtiopäivien suurempaa vaikutusvaltaa. Saksan sosialistit olivat koko 1880-luvun ajan toimineet Englannista käsin. Charlottenburgista annettiin kevään mittaan tiedotteita hallitsijan terveydentilasta ja ne olivat masentavia: Friedrich III kuoli 15.6.1888.

Aikakauden keskeinen periaate levisi Euroopassa: perustuslain takaama hallitusmuoto, joka saattoi olla monarkia, mutta valistunut ja reformistinen. Se oli Kaarlon kaltaisen intellektuellin kannalta ilman muuta toivottavin vaihtoehto. Hänen tärkeimmät kirjoituksensa ja poliittiset kannanotonsa tässä asiassa olivat Pariisin kommuunin ajoilta (1871–1872), ja niissä hän asettui ääriolinjoja vastaan: hallituksen kanuunat eivät ole keino. Mutta vastapainoksi sivistyneistö ja ylemmät säädyt eivät saa sulkea silmiään kansan hädältä, vaan oli toimittava niin, että aineelliset ja siveelliset olot paranevat. Tämä on hyvä muistaa aina, kun ajatellaan Bergbomin suhdetta Minna Canthin uuteen näytelmään. Kaarlo valitti, että Aleksanteri II ennen kuolemaansa oli peruuttanut reformistiselta linjaltaan. Valtion sotilaallisten toimien kiristämisellä liberaalit hallitsijatkin ovat pilanneet mainettaan.

För öfrigt gjorde närheten af sorgespelet i Charlottenburg sinnet tungt. Dagligen kommo flere bulletiner den ena vanligen mera nedslående än den andra. Man vis[s]te ej skulle man önska den hårdt bepröfvade lifvet eller döden. Och så tung än hans lott synes, kanske var det ett blidt öde, som var honom beskärmt. Nu står han om ett blidt, ljuft, kärt minne för alla bland folkens älsklingar. Kanske skulle hans fridsamma vänsälla sinne ej passat i denna obarmhertiga jemtid med sin hänsynslösa stridslusta. Skulle Alexander II fått gå tidigare bort, hade det ju äfven varit en lycka för hans minne. Mellan kanonerna å ena sidan och socialismen å den andra har ett sinne, som vill förmedla och försona, ingen lätt uppgift i dessa tider.⁹⁹

Kaarlo oli nähnyt esityksiä Berliinissä, mutta ohjelmisto vaikuttaa kovin vakiolta.

Här har jag sett mycket godt på denna vecka. Don Carlos, Die Journalisten, Der Verschwender, Fra Diavolo, Emilia Galotti, Faust, Götz von Berlichingen, Onkel Bräsig – du ser att jag ej förlorat min tid. Faust på Deutsches Theater var utomordentligt intressant – naturligtvis mest för diktens skuld, som äfven för den sinnrika pietet, med hvilket allt var ordnad. Speciellt var Maahinens

99 KB → EB s.d. heinäkuu 1888/46:1:132/EBA/KiA/SKS.

uppenbarelse och Gretchens stuga lyckade. Der Verschwender taga vi ej. Det skulle blifva en Ainamo No 2. Vallenius et komp. hafva nu engång ingen talang åt det månskensromantiska hållet.¹⁰⁰

Kaarlo kirjoitti ohjelmistosta laajemminkin muistiinpanoja, ja joitain hän ottaa esiin vasta vuosien päästä.¹⁰¹ *Setä Bräsig* oli Fritz Reuterin alasaksin kielellä kirjoitettu suositukse tullut teos: *Abendteuer des Entspekter Bräsig* (*Abenteuer des Inspektors Bräsig*) 1861. Sen eri näyttämöversioita Kaarlo oli jo aiemmin mietiskellyt ja jakoi mielessään rooleja, Lindfors ennemmin kuin Aleksis Rautio.¹⁰² Hän näki myös sarjan pienoisnäytelmiä ja Lutheria koskevan historiallisen kuvaelmasarjan. Muistiinpanot avaavat ikkunoita hänen myöhemmillekin ohjelmistovalinnoilleen.¹⁰³

Berliinissä oli myös J. H. Erkko, *Tietäjän* kirjoittaja hoitamassa terveyttään.

Af detta flyger min tanke till [J. Henrik] Erkko, som helsade på mig i Berlin. Han var hos en underdoktor i Leipzig, som hade en anstalt. När jag säger doktor, så menar jag ej en studerad, ty det var en handtverkare, som hade funnit sin botemetod på egen hand – egendomliga bad och vegetarianism. Han hade enligt

100 KB → EB s.d. kesäkuun alku 1888/46:1:130/EBA/KiA/SKS.

101 KB → EB s.d. heinäkuun alku 1888/46:1:131/EBA/KiA/SKS. Kaarlo kirjoittaa näkemistään esityksistä: ”I Berlin: Don Carlos. Journalisten. Kätchen von Heilbronn. Faust. (Mycket intressant i detaljerna, men detaljerna trängde sig nära nog för mycket fram. Maahinen särdeles lyckad genom eldröda ångor, som uppstodo öfverallt. Äfven Margaretas rum särdeles poetiskt. Spelet godt om också ej genialt). Macbeth. (Arrangementerna öfverhufvud taget bättre hos oss, om äfven resurserna här större). Hamlet. (Temmeligen svagt återgifven af Sommerstorf, som var en professor och ej en prins. Onödigt mycket var äfven intaget t.ex. Fortinbras.) Die Weisheit Salomons. (En ny dram af Paul Heyse. ”Edel und stimmungsvoll”. Ej för oss). Die Makkabäer. (En obeskripligt njutningsrik afton. Ej genom spelet, som sällan höjde sig öfver medelmåttan, men genom den väldiga, nära nog öfvervåldigande dikten. Hvarför hafva vi ej en Lea? Kaarola? Hon har ej inspiration och är ju dessutom borta. Leino skulle nog fylla Juda och Sala vara lämplig som Eleazar). Emilia Galotti. (Jag kunde nu lika litet som förr intressera mig för bemålade dram). Götz von Berlichingen. (En triumf för insceneringen på Deutsches Theater.). König und Bauer. (En anslående komedi af Lope de Vega, bearbetad af Halm. Spelades förträffligt af Kainz och Förster. Tyvärr hafva vi ej någon Kainz. Jag vågar derföre ej lita på att den skulle göra samma lycka hos oss). Der Verschwender. (Gammalmodig). Onkel Bräsig. (Spelades bra, anslog mig). Die berühmte Frau. (Schönthans nyaste komedi. Bättre komponerad än Schönthans tidigare pjäser. Äfven ganska underhållande. Rolerna föreföllo tacksamma, ehuru det naturligtvis märktes att de voro skrifna skådespelarna på lifvet. Men tankegången om möjligt ännu mera platt och prosaisk än vanligt – om det nb. är möjligt. En protest mot kvinnoemancipationen från den mest bornerade nyttighets ståndpunkt).”

102 ”Bräsig behagade mig bra. Det var en annan bearbetning än den Gassmanska, men i vissa partier en bättre. Jag skall försöka få den. Jag tror – sedan jag sett pjesen – att Lindfors dock är en passligare Bräsig än Rautio, hvilken åter blir förträfflig som den gamle juden. Falck fäs som Haveman den rol han så länge längtat efter. Pesonen är som skapt till Jokum.” (KB → EB s.d. kesäkuun alku 1888/46:1:130/EBA/KiA/SKS.)

103 KB → EB s.d. heinäkuun alku 1888/46:1:131/EBA/KiA/SKS. Siinä Bergbomin luettelo jatkuu: ”Dessutom 4 små-pjeser samma qväll i Schauspielhaus. En af dem ”Im Reiche der Mütter” hade en ganska sinnrik idé. Jag begärde den af Kühling. Tyvärr kunde han ej skaffa den. Vidare såg jag par små sångpjäser. (Platta och lättfärdiga). Vidare af studenter ett ”Luther-spiel” kallad ”Luther und seine Zeit”. Af Trümpfelmann. Scener ur Luthers lefnad i dramatisk form. Idén tål att tänka på. Dock taga vi ej – ifall vi nb. öfverhufvud vilja taga Luther – denna bearbetning, som är skrifven i den mest vattenhaltiga Schiller-retoriska svulstil, utan någon annan (af Herrig t.ex. finnes en betydligt bättre). Studenterna spelade ganska svagt. Alla uppgifter öfverstego deras krafter. Riksdagen i Worms var komisk. Af operan såg jag Aida, Fra Diavolo, Turandot (en ny, ganska nått) och Tell (med Mierzwinski som gast. Behagade mig lika litet nu som i Petersburg för tre år sedan).

Erkos utsago patienter från alla kanter. Erkkko kände sig betydligt friskare och såg äfven helt annorlunda ut, än när han for hemifrån. Fullkomligt var hans heshet dock ej aflägsnad. Elias [Ruuto] Erkkko var äfven i Leipzig, ganska sjuk enligt broderns utsago. Det tycktes som mellan honom och [Emelie] Stenberg uppstått något slags brouillement - som det vanligt uppstår vid alla oklara uppgörelser. [Henrik] Erkkko var mycket glad öfver sitt styckes framgång och hoppades att det äfven skulle gå nästa år så att han kunde få se det. Jag gaf dock ett undvikande svar.¹⁰⁴

Berliinin lehdet kertoivat, että Deutsches Theaterin näyttelijät esiintyisivät Kööpenhaminassa, heinäkuussa. Kaarlo pyysi Emelietä informoimaan siitä kaikkia, jotka olivat tulossa Kööpenhaminaan, kuten Lindfors ja Pastell. Kaarlon mielestä myös Knut Weckmanin olisi hyvä nähdä ulkomaista teatteria! Olihan Weckman Lindforsin rinnalla koomikon ammattitaidoiltaan teatterin vahva kyky. Niilo Salan tulevaisuuden varalle Kaarlo ajatteli selvästikin ohjaajan, eli regissöörin tointa, Sala olisi siihen mahdollinen. Sitä ennen hän pääsisi tekemään oman kisällinmatkansa tehtävää silmällä pitäen. Niilo Salan taito ja omistautuminen teatterille alkoivat olla merkittävä tekijä. Hän oli näytellyt suuria rooleja jatkuvasti, vaikkei niissä aina menestynyt. Hän oli suomentanut näytelmiä ja tarkistanut niitä Kaarlon kielikorvana. Avellánin ja Stenbergin mukaan hän oli toiminut ansiokkaimmin juuri regissöörinä.

Hvad Sala beträffar skola vi spara oss till dess hans regissörsresa blir af. Han behöfver då allt hvad han kan få. Jag stannar ännu tills vidare här. Jag väntar på ditt beslut för sommaren. Jag understöder eljest Augustas förslag [että Emelie ja Kaarlo kylpisivät yhdessä].¹⁰⁵

Deutsches Theater vieraili siis 1888 Kööpenhaminassa, jossa pidettiin Pohjoismainen teollisuus-, maatalous- ja taide[teollisuus]näyttely.¹⁰⁶ Sinne lähetettiin Suomalaisen Teatterin näyttelijöitä katsomaan esityksiä, joten Kaarlokin matkusti sinne näkemään teatteria ja tapaamaan omiansa.¹⁰⁷ Tanskalaisessa ohjelmistossa oli klassikkoja sekä

104 KB → EB s.d. heinäkuun alku 1888/46:1:131/EBA/KiA/SKS.

105 KB → EB s.d. kesäkuun alku 1888/46:1:130/EBA/KiA/SKS.

106 Den Nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1888/wikipedia.dk. Luettu 28.9.2016

107 "I Köpenhamn hittade jag en liten bagatell af Erig Bögh, Fastelavns-gildet, af hvilken jag tänker göra en Saimaan rannalla No 2. Den skall dock ej placeras i Fastlagen hos oss, utan vid julen, då lekar, sånger och danser äro hållna på sin plats hos oss. Jag skall låta Blåfield bearbeta den. Först vill jag dock göra ett scenarium dertill och placera sångerna på lämpligt ställe. Apropos - fick Blåfield någon betalning för sin pjes? Han tog förskott derpå af mig." (KB → EB s.d. heinäkuun alku 1888/46:1:131/EBA/KiA/SKS.)

pieniä bagatelleja, joista joitain voisi tietenkin sovittaa Suomen oloihin.¹⁰⁸ Kaarlon kirjeessä on elävää kuvausta Kööpenhaminasta:

I Köpenhamn var allt gladt och gemüthligt. Utstillingen och Tivoli, Tivoli och Utstillingen – se der A och O. Vårt deltagande i utställningen är ytterst mesquint, oaktadt alla Jaakko Ahrénbergs reklamer. Handarbetets vänner presentera sig väl, eljest är det obetydligheter, hvarken karakteristiska för oss eller från allmän ståndpunkt intressanta. Jag var mycket tillsammans med Pastell och Stråhlmännerna. (Amelie odräglig!) Jag bjöd Pastell hvarje qväll på teatern. Det blef väl dyrt, men jag ville visa henne någon uppmärksamhet. Lindfors var som hemma. På besök hos [Edvard] Fallesen, på besök hos Emil Poulsen och [Erik] Schram, skaffade i dag fribiljett åt sig i morgon åt Weckman, i öfvermorgon tillträde för Pastell till garderoben o.s.v. Apropos senaste notis – jag bad Pastell gifva goda drickspenningar vid detta tillfälle, så att hon möjligen finge komma dit en gång till och göra sina observationer. Dessa drickspenningar måste naturligtvis teatern ersätta, ty det är ju i dess intresse som hon gör sina garderobiala studier. En packa sammet köptes – hon har väl skrivit derom.¹⁰⁹

Knut Weckmanista Kaarlo selvästi odotti hyvää teatteriammattilaista.

Vill du sända den till Weckman, till Köpenhamn. Han behöfver naturligtvis nu penningar och jag lofvade honom ju 100 mark som extrahonorar för sitt regissörskap. Måtte han nu profitera. Han är emottaglig för goda intryck. Det märktes af hans korta Petersburgs-sejour, då han studerade Reviisori.¹¹⁰

Knut Weckmanilta itseltään on hauska kirje Emelielle 2.7.1888, jossa hän kertoi näkemistään *Nukkekodista* ja *Under Snefog* -esityksistä. Oopperoiden kohdalla hän mainitsee teatterin koneistosta. *Mefistofeles*-oopperassa ”muuttui, näette, laiva yht’äkkiä helvetiksi ja päinvastoin, kaikki nämä muutokset valmistuivat ihmeen pian; suurella menestyksellä

108 ”I Köpenhamn såg jag Erasmus Montanus (Utmärkt väl spelad af bröderna Poulsen och fru Phister. Skada att Stenberg ej fick se denna Nilla). De Usynlige (Olaf Poulsen var dräpelig). Elverhøj. (Fru Hennings var enda ljuspunkten under den ytterst tråkiga aftonen. Äfven den omskrifna uppsättningen ganska trivial och medelmåttig). Bettys Förmyndare. (Gjorde ej just bättre verkan på scenen än vid läsningen, ehuru den spelades väl. Oda Nielsen mycket rolig, som den emanciperade Ragna). Under Snefog. (Hostrups nyaste pjäs. Godmodig och välment, men fruktansvärdt bred. Dock såg jag den med tillfredsställelse, ty det var en bit danskt lif, som framställdes. Samspelet ”glimrende”. Likaså birolerna. Mindre hufvudrolerna). Eljest såg jag dessa enaktsbagateller, som äro en oundviklig sak på danska teatern. Likaledes parbaletter. Med ganska ringa uppbyggelse. (KB → EB s.d. heinäkuun alku 1888/46:1:131/EBA/KiA/SKS.)

109 KB → EB s.d. heinäkuu 1888/46:1:132/EBA/KiA/SKS.

110 KB → EB 11.7.1888/46:1:132/EBA/KiA/SKS.

hoidettiin niin ikään Ukkosta, salamata, tuulta, sadetta m.f.”¹¹¹ *Romeo ja Julia* annettiin paremmin Suomalaisessa Operassa. Weckman ja Lindfors aikovat ottaa ennakkotilaukset Saksalasiin (Deutsches Theater). – ”Tohtori oli täällä viikon ja matkusti sitte Norjaan. Neitien Strå[h]lman ja Pastell’in kanssa olemme juosseet joka päivä yhdessä museoissa, linnoissa, kirkoissa ynnä muissa.”¹¹²

Kööpenhaminasta Kaarlo matkusti ylös Kristianiaan, mistä hän jopa suunnitteli matkaa vuoriston yli Sundsvalliin ja laivalla yli Vaasaan.¹¹³ Augustan neuvoa noudattaen Kaarlo oli hakeutunut varsin korkealla Etelä-Norjan tuntureilla sijaitsevaan Gausdaliin. Tekikö Norjan viileys hyvää Kaarlon ”reumaattiselle kuumeelle,” on vaikea arvioida. Lääkärin lausunto reumaattisen kuumeen vaikutuksesta Kaarlon sydämeen oli kuitenkin hieman huolestuttava.

Tack vare Augustas råd beslöt jag mig för Gausdal och har intet skäl att vara missnöjd med min vistelse här. Jag har varit här i fem dagar, men känner mig särdeles styrkt och lifvad. Detta obeskrifliga lugn som hvilar öfver naturen och denna genomskinliga luft verka så lugnande på nerverna att all oro försvinner. Sant är – här är kallt. Ofta har det om natten varit 2 á 3 grader och om dagen sällan öfver 8 á 10. Men denna köld kännes ej det minsta oangenäm derigenom att den är fullkomligt torr så att den uthärdas ganska lätt. Nu när jag skrifver detta äro mina fingrar rent af stela af köld – det märks väl äfven på stilen – men jag erfar deraf snarare en behaglig känsla än motsatsen. [– –] Kuren består i fjällpromenader och bad. Vid undersökelsen gaf doktorn mig den mindre treffiga nyheten att mitt hjerta ej gått alldeles oberört af den senaste reumatiska febern. Jag måste därför göra mina fjällpromenader metodiskt och får ej skrykla omkring, som jag vill. Äfven varnade han mig för alltför kalla bad. Man misstar sig så lätt vid deras verkan – sade han – emedan de för ögonblicket hafva en så lifvande inverkan.¹¹⁴

Kaarlo seurusteli vain valikoidusti paikalla olevien suomalaisten kanssa, joita tähän verraten kaukaiseen terveyspaikkaan oli hakeutunut yhteensä noin kymmenkunta. Hän

111 K. Weckman → EB 2.7.1888/54:42:1/EBA/KiA/SKS.

112 K. Weckman → EB 2.7.1888/54:42:1/EBA/KiA/SKS.

113 ”I Kristiania var jag ej fulla två dagar. Jag uppsökte Ida Basilier, men der var allt tomt. Jag ringde på hos hennes svärmor, men äfven der öppnade ingen. Jag vet således ej hvar hon vistas. Får du händelsevis höra det af Kaarlo Basilier, så underrätta mig, ifall jag nb. får hem öfver Kristiania. Jag har nemligen äfven funderat på att fara öfver Storlien till Sundsvall och sedan öfver Wasa hem. Jag tror den resan blir billigare och äfven intressantare, ty hvarken i Kristiania eller Stockholm har jag något att uträtta. Tyvärr fick jag ej tag på någon teatermenniska i Kristiania, så att jag skulle fått se den bearbetning, som der spelas af Onkel Bräsig.” (KB → EB s.d. heinäkuun alku 1888 /46:1:131/EBA/KiA/SKS.)

114 KB → EB s.d. heinäkuun alku 1888 /46:1:131/EBA/KiA/SKS.

oli sinänsä kyllä seurallinen, niin kuin pienessä kylpyläpaikassa kuului ollakin.¹¹⁵ Mitä Gausdalin kylmyys lopulta teki Kaarlön nivelille? Sydämelle teki varmasti hyvää säännöllinen vuoristokävely, mistä tuli hänelle harrastus loppuiäksi. Aikanaan se suuntautui Baijerin Alpeille. Emelie suri samaa asiaa, Gausdalin kylmyyttä.¹¹⁶

Emelie kertoo käyneensä katsomassa Aspegrenien teatteria. Se oli esiintynyt Tampereen laulujuhlilla, *Nummisuutarien* Eskona oli Kaarle (Kalle) Halonen (1864–1927), Aspegrenien teatterin tuore tulokas. Kiinnostavaa kyllä Emelien mielestä Kansanteatterin *Nummisuutareissa* Esko näytti ”liian kunnolliselta ja viisaalta.”¹¹⁷ Emelie oli erittäin huolestunut teatterinsa taloudellisesta tilanteesta ja vuoden 1887 suuresta alijäämästä. Jouduttaisiin miettimään tarkasti myös säästöjä ja sitä, tarvitaanko jokaista vakanssia ja henkilöä.¹¹⁸

Ida Aalberg-Kivekäs oli keväällä ilmoittanut ottavansa kiinnityksen Helsingissä vasta 1.12.1888 alkaen, sillä hän halusi pitää lomaa ”ylirasituksesta”. Gausdalissa Kaarlo sai lukea Norjan sanomalehdistä, että Ida aikoo kuitenkin vierailla Bergenissä syyskuussa 1888. Aalberg ei tietenkään ollut niin ylirasittunut, etteikö voisi ottaa vastaan kiinnostavaa tarjousta Norjasta. Mutta koska se tapahtuisi syyskuussa, päätteli Kaarlo, voisi Aalberg jo lokakuussa osallistua Suomalaisen Teatterin näytäntöihin Turussa, missä häntä nimenomaan tarvittiin. *Eerikki Pukén* Kreetaa hänen ei tarvitsisi esittää, mutta vankempiin osiin häntä tarvitaan ja syksy pitää suunnitella niin. Tämä uutinen kirjoitti myös tulenarkaa, joskin vaikeasti tulkittavaa tekstiä Kaarloilta Emeliele:

115 ”Hit hafva kommit flera finnar (Chrichtons från Åbo, en baron Carpelan, en härads höfding, Ljungberg o.s.v.) men jag har ej haft något med dem att skaffa. Med norrman desto mera. Äfven med en dansk celebritet statsrådet Krieger, en underbar företeelse. Han har så i detalj reda på alla förhållanden i nära nog alla länder i Europa, som om han vore landets eget barn. Äfven på Finlands. Huru väl han känner allt kan du fatta af att han frågade mig, hvarföre Montgommery skickades till Petersburg och hvarföre Jonas Castréns anhang var svagare på denna landtdag. Likaledes hvad litteratur beträffar. Han känner Topelius t.ex. ej blott som diktare, utan äfven som författare af Naturens bok och Boken om vårt land. Han är den förste jag träffat, som läst Schybergsons historia [*Finlands historia 1*, 1887]. Arbeta är här nära nog en omöjlighet. Rummen äro så kalla att man hellre sitter ute och der går det naturligtvis ej. (KB → EB 11.7.1888/46:1:132/EBA/KiA/SKS.) Ks. m. EAH3:312.

116 ”Det är ledsamt att det skall vara så kallt i Gausdal; vore det ej skäl för dig att flytta till något höglufts sanatorium lite lägre ned? Jag kan aldrig tro att en så der uthållande köld kan verka välgörande, luften må nu vara huru torr och lätt som helst. Hvad säger doktorn, men framför allt, hvad säger din rheumatism och dina nerver? Har du på något sätt känt ondt eller obehag i ditt hjerta? Ledsamt vore det om du skulle ha företagit denna kostsamma och antagligen ganska ringa nöjsamma färd utan att vinna helsa på den.” (EB → KB 21.7.1888/45:1:196/KBA/KiA/SKS.)

117 ”På Aspegrenska teatern var jag två gånger: ”Nummisuutarit” och ”Marianne”; spelet gick ganska bra ihop och alla kunde sin lexa förträffligt, naturligtvis utom herrskapet Aspegren sjelfva. Esko spelade ganska bra, ehuru han ej det ringaste passade till rolen; han var stor, grof, duktig och såg klok ut. Piironen var ganska bra som Cecile; vacker och ståtlig, ehuru ytterst ”landsorts” primadonna; jag tror dock att hon ganska snart skall öfverträffa Borg. Blomqvist var tillgjord som förr. (EB → KB 11.7.1888/45:1:194/KBA/KiA/SKS.) Silanderin (1900:116) mukaan Kansanteatterin *Nummisuutarit* esitettiin Tampereella 10. ja 19.6.1888. *Marianne* sen jälkeen 20.6.1888. Ks. m. EB → KB 11.7.1888/45:1:185/KiA/SKS.

118 KB → EB 11.7.1888/46:1:132/EBA/KiA/SKS. Tässä kirjeessä vielä oletettiin, että Ida olisi työkyvytön syksyllä 1888 ja alkuvuonna 1889. Kaarlön oli pitänyt ryhtyä *Othellon* lyhennykseen. ”Jag har ännu ej Othello färdig, ehuru jag påbörjade den i Berlin. Jag tröstar mig med att den ju först behöfves i Februari, ty först måste Ida Aalberg blifva frisk.”

Ida Aalbergs gastering, tog jag emot med blandade känslor. Förargelig var den för hennes eviga ljugandes skuld. Men en viss lättnad erfor jag, ty Hillbom uttryckte starka tvifvelsmål om hon går igenom en barnsäng. Dessutom kan hon ju då i Oktober uppträda i Åbo, om hon engång är ledig. Dock – noter ser tål naturligtvis bekräftelse. Det kan du väl få reda på genom henne sjelf. Interpellera henne i frågan.

Om den är sann, måste hon komma till Åbo, på huru kort tid som helst, äfven om det vore på bara två veckor = sju representationer (Orleansin Neitsyt 2 gånger, Ei lempi leikin vuoksi 1, Sota rauhan aikana 1, Faust 2, Hansikas 1). Den sista kan äfven, om det gäller, knappas in. Med Erik Puke tycker jag det då är onödigt att besvära henne. Har du – apropos – hört något af Nummers och Tuukalan tappel? Eller af Minna och hennes jernvägsarbetare?¹¹⁹

Kaarlo nimittää Idaa "ikuseksi valehtelijaksi". Teatterinjohtajana Kaarlo oli keskustellut lääkäri Ernst August Hillbomin kanssa nähtävästi jo ennen toukokuun puoliväliä 1888 odottaen nuoren aviovaimon mahdollista lapsivuodetta. Aikaisin rouva Kivekkään kuniallisen synnytyksen ajankohta olisi voinut häiden jälkeen olla vasta syyskuussa, jolloin raskaus olisi toukokuun alussa ollut jo tiedossa ja näkyvissä. Lapsivuoteen todennäköisyyden suhteen lääkärillä oli nähtävästi epäilyksiä – mitä se sitten tarkoittikaan. Muotoilu on epäselvä: tarkoittiko Hillbom, että "on todennäköistä" vai että "ei ole todennäköistä", että rouva Kivekäs on syksyllä lapsivuoteessa ja pääsee näyttämölle vasta aikaisintaan joulukuun alussa? Vielä 19.5.1888 Ida Aalberg-Kivekäs puolestaan oli onnittelemassa Emelietä tämän nimipäivänä. Toukokuun ja heinäkuun 21.7.1888 välillä Emelie ei ollut rouva Kivekästä tavannut, ei edes tiennyt, onko kaupungissa.¹²⁰ Kaarlo sanoo nyt heinäkuun puolivälissä tuntevansa helpotusta asiasta: Ida ei siis olisikaan raskaana, jos hän kerran voi esiintyä Norjassa syksyllä.

Vuoden 1888 todellinen tilanne ja sen käänteet jättävät silti avoimia kysymyksiä, eikä tässä yhteydessä kaikkea Aalberg-Kivekkään kirjeenvaihtoa ole voitu tutkia uudelleen. Ritva Heikkilä nimittäin muotoilee, että Kivekäs ja Aalberg "sopivat yhteisesti" teatterin välikirjan [uusimatta] jättämisestä.¹²¹ Tämä voisi myös viitata siihen, että Kivekäs – ja etenkin hänen äitinsä – todella toivoi Idan luopuvan ainakin joksikin aikaa näyttämöstä,

119 KB → EB 14.7.1888/45:1:133/EBA/KiA/SKS. – E. A. Hillbom oli Kaarloa 10 vuotta nuorempi lääkäri, joka vuonna 1882 oli valmistunut lääket. lisensiaatiksi ja toimi ilmeisesti Hgissä ennen siirtymistään 1903 Mikkeliin piirilääkäriksi. (Ylioppilasmatrikkeli/digit.)

120 EB → KB 21.7.1888/45:1:197/KBA/KiA/SKS.

121 Heikkilä (1998:262) väittää, että keväällä 1888 IA-K ja Lauri Kivekäs olisivat "yhteistuumin sanoneet teatterin välikirjan taas irti", mutta että myöhemmin kävi ilmi, että sitä ei ollut tehty ajoissa. Heikkilä kirjoittaa myös, että Idan ehdotus mennä Bergeniin vierailemaan "oli Laurista hyvä suunnitelma". Viittausta tiedon lähteeseen ei ole. Kirjeessään Idalle (30.8.1887) Lauri kertoo, miten hänen äitinsä ensimmäiseksi oli kysynyt, aikooko neiti Aalberg jättää teatterin. (Heikkilä 1998:239–240.)

jotta he voisivat saada lapsen. Hieman myöhemmin Heikkilä taas kirjoittaa, että ”kai-kista suunnitelmista huolimatta keväällä oli kuitenkin käynyt niin, että Idan välikirjaa ei ollutkaan sanottu irti säädetyssä ajassa.”¹²² Se tarkoitti, että sopimus ja piti hakea virkavapaata, jolloin lääkärintarkastuksesta olisi teatteri saanut lausunnon koskien laillista syytä saada syksyksi virkavapaata. Hillbomilla oli lääkärinä vaitiolovelvollisuus, ellei hän sitten teatterin puolesta tutkinut rva Kivekstä virkavapauslausuntoa varten.¹²³ Lauri Kivekäs tiesi kenet oli nainut, mutta Stenbäckien suku oli toivonut Idan jäävän pois teatterista ja ryhtyvän hoitamaan ”puolison velvollisuuksia”. Koko avioliitto on nähty myös syynä Kivekkään uran alaspäinmenoon.¹²⁴ Mutta halusiko Ida Aalberg itse lasta? Ja saattoiko hän edes saada lasta, mikäli aiemmin esitetty oletus kesän 1881 abortista pitää paikkansa?¹²⁵ Toinen tilanteeseen vaikuttava salattu seikka saattoi olla Kivekkään mahdollisesti sairastama syfilis, minkä huhun todenperäisyyttä ei tässä myöskään ole mahdollista selvittää.

Myöhemmin selvitettäväksi jää myös, milloin tarjous Bergenin esiintymisestä tehtiin ja milloin Ida siihen suostui. Luultavasti viimeistään kesäkuussa, sillä heinäkuun alussa tieto julkistettiin Norjassa. Ottaen huomioon, että Aalberg oli pohjoismaisessa lehdistössä ja Kööpenhaminassa saanut vuosi aiemmin pahasti siipeensä, on hänen ollut tärkeää tarttua Bergenin tarjoukseen. Se olisi onnenpotku, jota kautta tarjoutuisi mahdollisuus palata pohjoismaisiin kuvioihin. Olisiko se kunnianhimoiselle näyttelijättärelle riittävä syy mahdollisen raskauden keskeyttämiseen? Ehkä hän ei ylipäättänsäkään tavoitellut äitiyttä. Varmuudella tiedetään, että Aalberg oli sanonut ”usean viikon ajan kesän aikana kävelleensä huonosti.”¹²⁶ Syyksi hän oli antanut reumatismin jaloissa, mutta onhan se voinut viitata alavatsankin kipuihin.

Aalbergin Bergenin vierailu syyskuussa 1888 tarkoitti sitä, että Bergbomit ”pääsivät maksamasta kesäkuukausien palkkaa” Aalbergille ja ottaisivat hänet lokakuussa Turkuun vain näytöskohtaisilla palkkioilla. Emeliellä oli oma tily arvionsa Idan moraalista, tämän kaiken yli ajavasta itsekkyydestä. Kivekäs oli luettava ”henkiseen noblesseen”, mutta ei hänen vaimoaan! Idan sepittelyalttiutta kuvasi sekin, että tämä sanoi vielä 20.7.1888 Emeliele, että Bergenin vierailu syksyllä ei ollut vielä aivan varma. Asia oli kuitenkin jo Norjan lehdissä, teatterin antamana uutisena. Syyt eivät uppoa Emeliehin, jonka päätelmä heinäkuussa oli kokeneen ihmisen lakoninen päätelmä: ”tottakai hän

122 Heikkilä 1998:270. Johtokunta oli jo 12.2.1887 päättänyt tarjota Aalbergille tämän toiveen mukaan vuosisopimusta tai näytöskohtaista palkkioperustetta sekä molemmissa tapauksissa lahjanäytännön eli resetin. (§3/12.2.1887/STjpkp/SKTA)

123 Vuoden 1888 kirjeissä Idan ja Laurin välillä asiaa ei mainittane, ovathan niitä lukeneet niin Räsänen (1925) kuin Heikkilä (1998).

124 Ylikangas-Pajujoja 1987:117–118.

125 Ks. AA:403 ja sitä edeltävät jaksot.

126 EB → KB 21.7.1888/45:1:195/KBA/KiA/SKS.

lähtee Bergeniin, luultavasti tinkii vain palkoista".¹²⁷ Bergbomien ainoa mahdollisuus jatkossa oli maksaa Aalbergille 200 mk illalta, mutta käyttää häntä vain vaativissa tehtävissä ja yleisöä hyvin vetävissä näytelmissä. Kaarlون pitäisi itse kirjoittaa Idalle, sillä Emelie on niin pettynyt tämän itsekkyyteen, eikä mieskään ole "jalompi" tunteissaan.¹²⁸ Mutta taktikointi oli molemminpuolista. Kaarlo sanoo kirjoittaensa Idalle suoraan, mutta Ida kieltää myöhemmin saaneensa kirjettä Gausdalista. Kaarlo puolestaan ei jaksaa moralisoida tätä "diplomaattista juonta Bergenin kanssa", mikäli sillä saadaan 6–7 Turun esitystä, jotka tälle voidaan maksaa näytöskorvauksina ilman kuukausipalkkaa.¹²⁹

Kaarlo kiipeili Gausdalin vuorilla juhannuksesta elokuun alkupäiviin saakka ja aikoi sitten käydä Aulestadissa, nähtävästi siellä kesiään viettävän Björnsonin luona parin vuorokauden kävelyretkellä sekä palata Etelä-Norjan rannikolle Hamariin selvittääkseen erään ruotsalaisen näyttelijän vierailua Helsinkiin. Kristianiassa ja Tukholmassa hän katsoisi vain poste restantet ja tulisi sitten Turkuun. Hän arveli ehtivänsä Kuitiaan jo 11.8.1888. Kuitiasta Kaarlo tulisi Helsinkiin jatkaen Tampereelle, jossa annettiin näytännöjä jo elokuun loppupäivinä.

Elokuun lopussa Emelie tiedotti, että sopiminen Idan Turun vierailuista oli mennyt helposti. Hän arveli syyn olleen taloudellinen. Suomen julkkispariskunta Aalberg ja Kivekäs oli velkainen, mutta kumpikin eli mielellään näyttävästi ja komeillen. Ida tarvitsi kaikki näytöstulot ja Lauri otti asianajajana juttuja ajaakseen ja hankki syksyllä veljensä kanssa Helsingin Kaivopuistosta remonttia kaipaavan talon. Emelie kirjoitti:

Vi ha hopp om att få Ida Aalberg till Åbo! Hon har slagit sin Wiener resa ur hågen, så att hon kommer hem från Bergen "för att Lauri ej skall behöfva vara

127 "På morgonen erhöj jag ditt bref af d. 11te och nu p.e.m. brevet af d 13de. Jag blef gruffligt förargad på Ida, så att jag ej ville gå till henne, utan telefonerade till henne och frågade om notisen var sann. Hon svarade att hon färdt aldeles glänsande anbud att gastera 10 qvällar i Bergen, men att det ännu ej var afgjort om hon antager det. Hon har dessa sednaste veckor lidit af svår rheumatism i benen, ehuru hon nu redan är bättre, men hon vill bli aldeles frisk, innan hon reser. Vidare så har hon ännu ej kommit fullt öfverens om repertoiren. Hon vill ha Maria Stuart, Hamlet m.m., men ännu har hon ej färdt bestämdt svar. Naturligtvis blir resultatet att hon far. Vi ha vis-→vis henne intet annat än att betala henne mycket väl för qväll (200 mk?) och endast använda henne uti mycket dragande pjäser få gånger, d.v.s. sålänge hennes arvode och dagskostnaderna inflyta; att vänta af henne någon slags noblesse eller hängivenhet för saken är ju rent komiskt, då man i så många år sedt hennes verkliga mensklige natur; konstnärinnan är annat." (EB → KB 21.7.1888/45:1:195/KBA/KiA/SKS.)

128 "Käraste Kaarlo, vi gå väl åter ett bedröfligt år till mötes; kanske det dock ej, i ekonomiskt hänseende blir svårare än det förflutna, hvilket ju var mer än bedröfligt. – Vore det mähända skäl för dig att skriva till Ida Aalberg? I sådant fall, låtsas alls ej om detta mitt bref, utan skrif i anledning af notisen i de norska tidningarne; jag är nu så ledsen på henne att jag ej vet när jag kommer mig till att besöka henne; nog är hon mer än obeskedlig, som aldrig har en tanke för det allmänna, utan endast för sig sjelf, sin egen fördel och sin egen fäfänga. Mycket förundrar det mig att mannen ej förstår och känner noblare." (EB → KB 21.7.1888/45:1:195/KBA/KiA/SKS.)

129 "Du tog Ida Aalbergs diplomatiska knep med Bergen mera tragiskt än jag. Jag kan ej säga att jag synnerligen är emot detta arrangement nb. om hon uppträder 6 å 7 gånger i Åbo. Vi slippa i alla fall att betala henne sommarmånader-nas lön, och det är ej en ringa sak. [– –] Till Ida Aalberg har jag skrifvit. Jag proponerar henne 6 å 7 gånger i Åbo under Oktober. Betalningen får hon bestämma sjelf. Om du träffar henne, så resonnera lugnt om saken, men bestämdt. Vi hafva ingenting emot att hon far till Bergen, om hon blott äfven kommer till Åbo." (KB → EB 29.7.1888/46:1:134/EBA/KiA/SKS.)

så länge ensam", jag höll gruffligt på att hon då måste stanna i Åbo och spela Jungfrun och "Ei lempi leikin vuoksi"; något bestämdt svar gaf hon ännu ej, men jag tror det blir jakande; hon skall i qväll rådslå med mannen härom och kommer hit i morgon e.m. med svar; söndag morgon skrifver jag det till dig. Hvad som nu månne vara orsaken till hennes ändrade reseplan; kanske slägtens påtryck, kanske ekonomiska skäl! Förr än d. 16 oktober trodde hon sig ej kunna vara i Åbo, men det är bra bara hon kommer och vi få ge "Jungfrun"; nu stryka väl Ainamo och Lear? Hennes ändrade reseplaner ha äfven det goda med sig att vi antagligen nu kunna tänka på henne i höst, t.ex i Fru Canths eller Nummers' pjes.¹³⁰

Lauri Kivekäs oli kovasti Turun vierailua vastaan, sillä jostain tarkemmin mainitsemattomasta syystä Ida edelleen "oli heikko ja tarvitsi lepoa." Tällä kertaa Aalbergin ja Bergbomien intressit osuivat yhteen. Koska Ida itse halusi näytellä, oli teatteri palkkiopuolella paremmassa neuvotteluasemassa. Hän voisi näytellä Norjasta tultuaan koko syksyn, mutta Laurin rauhoittamiseksi pitäisi luvata marraskuun alkuun vapaata runsas viikko.

Nu är det afgjordt att Ida Aalberg kommer till Åbo! I morgon reser hon till Bergen och jag lofvade att du nu, från Tammerfors, skrifver till henne för att närmare göra upp allt; om penningarne talade vi ej ett ord: det enda vi bestämde var att hon börjar med "Ei lempi leikin vuoksi" och så skulle "Orlean[s]in neitsyt" gå 2 gr; hinner hon med mera har hon ej något deremot, men hon trodde knappt att hon skulle kunna komma från Bergen förr än kring d. 15 oktober.

Kivekäs är starkt emot Åbo uppträdande, emedan han tycker att hon är klen och behöfver vila; hon sjelf sade att hon mådde bra. Hon tyckte att hon nog skulle spela Faust i Åbo, om det ej blefve för bråksamt för dig. Att taga Jungfrun och Faust straxt efter hvarandra är ju äfven omöjligt. För resten tycks hon nu tänka sig hela hösten vid finska teatern. Hon sade neml. upprepade gånger: "Tant skriver nu till doktorn att jag, för att lugna Lauris oro öfver min helsa, får en 8 à 10 dagars ledighet i början af november". I mitt tycke vore det bäst att ej hålla henne länge i Åbo, utan låta henne redan komma hit i oktober; samt att du ej skall röra vid penningefrågan i ditt bref, utan endast om repertoiren samt ha henne att telegrafera eller skrifva hvilken dag hon kommer till Åbo,

130 EB → KB 31.8.1888/45:1:198/KBA/KiA/SKS.

så att hon ej behöfver ligga der förgäfves och vänta. Penningefrågan avhandlas ju bäst muntligen.¹³¹

Maria Stuartin lämmittäminen vaatisi uusia harjoituksia, ilmeisesti Inez Borgia on suunniteltu Elisabethin rooliin Avellánin jälkeen, ellei Avellán itse olisi halukas vierailemaan. Hauska on ainakin tilapäinen havainto, että Axel Ahlberg on jo liian lihava ja hyvinvoipa kiihkeäksi romanttiseksi nuorukaiseksi.

Hon [Inez Borg] ville ha "Maria Stuart" att studera på resan och jag gaf henne ett exemplar; hon tycktes vara intresserad af den. Kanske vore det skäl att dela ut rolerna i Åbo och repetera på den, så att vi finge den här redan i November? Hvem skall bli Bothwell? Leino eller Ahlberg? Jag lutar ganska mycket åt Leino, men kanske han blir för gammal; Ahlberg ser för fet och välmående ut till Bothwell; jag frågade Ida men hon visste ej; alla anse Ahlberg som ej rätt lämplig. Utmärkt roligt är det att vi få henne till Åbo, men nog är det bäst att vara tyst dermed, ty eljest skall väl publiken spara sig tills dess hon kommer och sådant är alltid farligt.¹³²

Julius Krohnin, Kaarlo hieman iäkkäämmän toverin, ystävän, toimittaja- ja runoilijakollegan tapaturmainen hukkumiskuolema tapahtui 28.8.1888 purjeveneessä Viipurinlahdella. Postikortissa Kaarlo vain sanoo: "Muuten on Krohnin hirveä kuolema niin masentanut, ett'en ole juuri voinut muuta ajatella."¹³³

Kesällä 1888 Niilo Salalle tuli suomennettavaa, mutta myös hänen seurassaan maalla ollut ylioppilas hra Salenius tarvitsi kovasti töitä.¹³⁴ Niilo Sala itse kirjoitti Emelielle 15.7.1888, että "Hra Salenius on, näette pyytänyt minulta toista käännöstäni. Hän walittaa olewansa niin kovin kovassa työn ja rahan pulassa. Saanko antaa Claudien hänen käännettäväkseen? Mielelläni kyllä sen itsekin suomentaisin, kun kerta tulín sitä vasten tänne. Vaan en toisekseen pidä väliä, vaikka sen antaisin poisikin, kun siten woin niin helposti autta[a] miestä mäessä."¹³⁵ Emelie selvitti asiaa Kaarlolle.¹³⁶ Kaarlo jakoi käännöstehtävät vaikeusasteiden mukaan ja pohti, miten Arkadiassa kirjastoon pitäisi

131 EB → KB 1.9.1888/45:1:199/KBA/KiA/SKS.

132 EB → KB 1.9.1888/45:1:199/KBA/KiA/SKS.

133 KB → EB 3.9.1888/46:1:135/EBA/KiA/SKS.

134 EB → KB 11.7.1888/45:1:194/KBA/KiA/SKS. Ylioppilasmatrikkeli näiltä vuosilta tuntee Emil Erik Saleniuksen, myöhemmän nimismiehen. Salan alkuperäinen sukunimi oli Sarelíus.

135 Niilo Sala → EB 15.7.1888/53:12:6/EBA/KiA/SKS.

136 EB → KB 21.7.1888/45:1:196/KBA/KiA/SKS.

satsata enemmän varoja vuositasolla.¹³⁷ Kesällä Kaarlo ja Emelie kantoivat huolta myös hyvän ja tiukan, ennen muuta luotettavan taloudenhoitajan löytämisestä teatterille. Sen paremmin Fredrik Basilier, Kaarlo Basilier'n sijainen, kuin Ivar Wilskman ei tunnui heitä vakuuttavan. Kannattajakuntaan päin oli välttämätöntä, että taloutta hoidettiin mahdollisimman vastuullisesti.

Turun vierailukaudesta 16.9.–31.10.1888 tuli lisää huolta. Niistä pienimpiä oli, että Emelie ei vielä tiennyt, tuleeko Kaarlo Tampereen ja Turun välissä käymään Helsingissä, niin että saa järjestettyä tälle lisää irtokauluksia. Ida Aalberg kävi Bergenissä esiintymässä 10 kertaa syyskuussa *Nukkekodissa*, minkä jälkeen hänet saatiin Turkuun. Asianajaja Lauri Kivekäs järjesti työnsä ja itsensä Turkuun siksi, kun Ida palasi Bergenistä ja oli paikalla vaimonsa näytellessä.

Idan tilalle *Eerikki Pukeen* oli määrätty Inez Borg, joka ei kuitenkaan varmuudella luvannut ”tulla valmiiksi Kreetan roolin kanssa.” Emelie epäili, että se ei ole pelkkä voimisen asia, vaan myös tahtomisen asia. Ei ollut kiitollista tai kiinnostavaa tulla Idan rooleihin kakkosmiehityksenä, aina sai epäedullisen vertailun.¹³⁸ Näin jatkui pysyvä ilmapiiiriongelma teatterissa. Kaarlon reaktio vastakirjeessä oli, että uutinen Inez Borgista ei ollut mikään uutinen, mutta sitten vain: ”Jag var förberedd derpå. Stackars Inez!” Sen voi tulkita Kaarlon suruksi ”ihmisen pienuuden äärellä”, ikään kuin, että ihminen ei tajua omaa paikkaansa ja velvollisuuttaan tms. Mutta samalla tällainen Kaarlon ”hyveellis-intellektuaalinen” ylemmyys sulki pois tärkeän näkökulman: teatterilaisille oikeutetun taiteellisen ambition ja itsensä kehittämisen tarpeen sekä siitä seuraavan mahdollisuuden taiteilijakunnan sisäiseen dynamiikkaan ja hierarkioiden muutoksiin.

J. H. Erkon *Tietäjää* oli vaikea tuoda syksyksi Turkuun, aivan käytännöllisistä syistä, kuten kirjailijalle keväällä jo selitettiin. Kirjeessä Betty Elfvingille on myös tietoa lavastevarastoista:

Den 15 september börjar teatern i Åbo; vi äro ganska oroliga för sejouren der, ty Ida Aalberg kommer ej med. Hon har varit klen hela våren, så att hon ej tager engagement förr än från d. 1 december; till dess skall hon hvila. – Alla de öfriga medlemmarna ha förnyat sina engagement för nästa år och nog blir ju repertoiren temmeligen bra och omvexlande, men genom Idas frånvaro försvinna två dragande stycken: Faust och Orleanska Jungfrun. Af de inhemska styckena torde blott Erik Puke kunna gå i Åbo; Karl tror att det blir oss omöjligt att få

137 ”Det är häpnadsväckande med huru litet vi komma tillrätta vid vårt bibliotek. Här är en borgmästar Svanberg, som är en [av] Göteborgs teaters chefer. 10,000 kronor beräknas der årligen för biblioteket. Hos oss stiger det ej till 5,000 mark. Bergens teater, som på allt sätt är fattigare än vår ger 7,000 kronor för sitt bibliotek årligen. Det är sant – vår klassiska repertoar kostar ingenting (ej heller vårt fribyteri)” (KB → EB 29.7.1888/46:1:134/KBA/KiA/SKS.)

138 EB → KB 22.5.1888/45:1:190/KBA/KiA/SKS.

upp Tietäjä; der äro stora och svåra körer, samt äfven svåra dekorationer; Åbo-teater har alls ej några berg, ej heller några ställningar till bergshöjder; dessa sednare (ställningarne) kunde huset godt bestå: de äro nu ej så förskräckligt dyra, att ej en teater kunde mäka ha dem.¹³⁹

Kauden alkaessa Kaarlolla puhkesi keltatauti. Niilo Sala joutui hoitamaan hänen tehtäviään Tampereella 2–3 viikon ajan. Emelie otti virkavapaata ja tuli Turkuun Kaarloa hoitamaan.¹⁴⁰ Hän oli jo toukokuussa Bettylle luvannut tulla syksyllä teatterin kanssa Turkuun viikoksi.¹⁴¹ Lokakuun lopulla päätettiin kuitenkin myös Erkon *Tietäjä* esittää, ja Emelie huolehti dekoraatiot tavarajunalla Turkuun, jossa piti hankkia kuorolaisia. Kaarlo joutui taas kerran kiittämään Emelietä tämän vaivoista. Harmillisinta oli, että monta osaa ”assyrialaisista kulisseista” oli jäänyt Helsinkiin.

Älskade Syster! Innerlig tack för hvad du varit mig under denna månad. Utan dig hade jag väl legat ännu och kanske nödgats qvarstanna sedan de öfriga rest. Ingenting har ännu hunnit passera. Fruntimmer fingos till Tietäjäs kör, men till dansen har tills vidare blott en erhållits – två saknas. Kära – till Tietäjä fattas en hel mängd af de assyriska dekorationerna. Så t.ex. de pelarmasker, som Oksa målade till första akten. De böra finnas i Helsingfors. Men hvar? Kanske ännu qvarsittande på pelarne. Det var en fond och tvenne kulisser på hvardera sidan. Äfven till fjerde aktens dekoration tycker jag några lappar ännu borde finnas. Men kanske ej. Säkert är att första aktens lappar finnas. Jag minnas noga att de ej voro i samma packe som dem, jag tog till Tammerfors. Representationen till förmån för pensionskassan blir ej af. Man fruktar att publik ej räcker till fyra qvällar å rad. Kaarlo.¹⁴²

Juuri näihin aikoihin, eli 17.10.– 26.10.1888 rouva Aalberg-Kivekäs oli Turun näytöksissä mukana, kauden loppuhuipennuksena.¹⁴³ Hänen tulonsa Bergenistä lykkääntyi suunnitelmista kuukaudella, mihin selitykseksi Heikkilä antaa ”erinomaisen menestyksen”¹⁴⁴ ja sen, että kun kerran yleisöä riitti, kannatti siellä näytellä lisää. Ida teki useita rooleja.¹⁴⁵

139 EB → B. Elfving 18.5.1888/49:5:93/EBA/KiA/SKS.

140 EAH3:317.

141 EB → B. Elfving 18.5.1888/49:5:93/EBA/KiA/SKS.

142 KB → EB n. 20.10.1888/46:1:137/EBA/KiA/SKS.

143 EAH3:317.

144 Heikkilä 1998:262.

145 Ida Aalberg-Kivekkään suotuisa Bergenin kuukausi oli 2.9.– 9.10.1888.

Ilmari Räsänen kirjoittaa tulkinnan siitä, missä tilanteessa Bergbom oli ollut hänen mukaansa johtajana vuosien 1888–1889 aikoihin, ja osuu osin oikeaan:

Näinä vuosina Kaarlo Bergbom tuntuu teatterinjohtajana eläneen jonkinlaista suuren heikkouden aikaa. Näyttelijät kapinoivat häntä vastaan ja nerokas iva [vastineessa seuraavan talven kirjelmään], jolla hän suhtautuu näiden hommiin, ei muuta sitä tosiasiaa, että suomalaiselta teatterilta hetkellisesti puuttui toiminnan ryhtiä ja tarmoa. Norjasta palattuaan Ida Aalberg heti on suuren tyytymättömyyden vallassa. Hän esiintyy ensin Suomalaisen teatterin vierailunäytännöissä Turussa, mistä kirjoittaa miehelleen m. m.: ”*En pidä ollenkaan Bergbomeista, kadun niin että tulin. He ovat kylmiä ihmisiä. He antavat arvoa ihmiselle vain silloin, jos tämä pystyy auttamaan pyrkimystä tehdä tohtorin nimi kuolemattomaksi.*” (Viimeinen lause on ruotsinkielinen.)¹⁴⁶

Aalbergin näkökulman alta paljastuu se, että suhde oli molemminpuolisesti ilmeisen ”business-like,” eiväthän heidän voineet Idaa enää ihmisenä kunnioittaa, vain taiteilijana. Molemmat, niin Ida kuin Bergbomit pelasivat tästedes omaa ”peliään”, jossa taloudelliset seikat ovat ymmärrettävissä, ja kysyntä ja tarjonta määräsivät hinnan. Idaa luonnollisesti harmitti oma riippuvuutensa ainoasta varmastakin tulolähteestään, Suomalaisen Teatterin aina tarvittaessa maksamista palkoista. Räsänen kertoo Idan itsensä purkaneen halveksumista ja vihaa näyttelijätovereitaan kohtaan ja vieläpä ihmetelleen naisnäyttelijöiden tuntemaa kateutta häntä kohtaan. Keväällä 1889 Aalberg nimitti jo koko seuruetta ”eläinkokoelmaksi”. Silloin hän jälleen kerran erosi vakinaisesta palveluksesta.¹⁴⁷ Bergenin matkan aikana Lauri Kivekäs oli ostanut pariskunnalle näyttävän huvilan Kaivopuistosta, johon Kivekkään veli, arkkitehti Josef Stenbäck suunnitteli remontin.¹⁴⁸

Keväällä 1888 Kaarlo oli kirjoittanut kannustavan kirjeen Minna Canthille siitä, miten kipeästi teatteri odotti ja tarvitsi häneltä uutta näytelmää ja nimenomaan realismia. Se tekisi hyvää näyttelijöille historiallis-romanttisen ja uskonnollis-aatteellisen draaman jälkeen. Sitä paitsi iäkkäät Ibsen ja Björnson olivat siirtyneet jo kauemmas realismista symbolimin suuntaan. Minna Canthin novelli *Köyhää kansaa* oli herättänyt suuret vihat julkisuudessa. Helsingissä suututtiin, mutta ennen muuta Kuopiossa siksi, että Canth häpäisi Kuopion kaupungin köyhäinhoidon olosuhteet kuvatessaan liian tarkasti Harjulan köyhäntalon oloja. Näin hän leimautui häikäilemättömäksi ”oman pesän likaajaksi”. Samalla Canthista tuli uuden lukijakunnan syvästi ihailema kirjailija. ”Kumma kuinka

146 Räsänen 1925:277–278.

147 Räsänen 1925 passim.

148 Ylikangas-Pajuja 1987:123

populaariksi Köyhää kansaa on minut tehnyt”.¹⁴⁹ Emelie, joka oli tullut Turkuun Kaarloa hoitamaan, kirjoitti tilanteesta Minna Canthille 1.10.1888, että

Karl sjuknade i Tammerfors, men släpade sig dock hit, med den påföljd att han hela tiden här legat sjuk i gulsot [keltatauti]; han har varit ganska skral och som jag kunde få ledighet från min tjänst, kom jag hit för 1½ vecka sedan för att sköta honom; nu är han redan så mycket bättre att han orkar ligga på soffan flere stunder på dagen, samt litet promenera omkring i rummet; mycket längtar han att litet få fara ut, för att få frisk luft, men detta vill läkaren ännu ej höra tala om. Utmärkt roligt är det dock att man kan anse sjukdomen häfven [voitettu]; Karl sjuknar alltid ytterst häftigt, men när han en gång blir bättre går förbättringen ganska raskt framåt. – Ledsamt är det dock alltid att ligga sjuk, speciellt på ett hôtél.¹⁵⁰

Keltataudin syiksi oletettiin tuolloin sappikivet ja punasolujen äkillinen vähentyminen, ja se vei potilaan sänkyyn.¹⁵¹ Nykylääketieteelle se on virusperäinen maksatulehdus.¹⁵² Samassa kirjeessä Emelie antoi Minnalle erinomaisen lausunnon Niilo Salan tavasta hoitaa ohjaajan tehtäviä.

Sala sköter teatern och gör det samvetsgrant och bra; han har goda regissör-sanlag och hans jemna, lugna väsende verkar välgörande på menskligheten i teatern vanligtvis högst spända nerver; det är en riktig lycka att det inom teatern finnes en så pålitlig person som han.¹⁵³

Minna Canth oli lähettänyt kaksi ensimmäistä näytöstä näytelmästä, jonka nimi vielä oli *Topra-Heikki*. Elokuun 10. 1888 Canth kirjoitti Emeliele.

Näytelmä on jotakuinkin valmis, neljännestä (viimeisestä) näytöksestä vaan puuttuu vähän. Mutta kirjoitan sen kuitenkin vielä yhteen kertaan, ennen kuin

149 Tästä tarkemmin esim. Frenckell-Thesleff 1944:169–176, sit. s. 174.

150 EB → MC 1.10.1888/290:12:2/MCA/KiA/SKS.

151 Tauti kuvattiin ennen antibioottien aikaa näin: ”Sairaus alkaa äkillisellä, vaikkakin useimmiten lievällä kuumeella, johon liittyy pahoinvointia ja ruuansulatushäiriöitä. Kolmantena tai neljäntenä päivänä iho muuttuu väriltään keltaiseksi kuumeen samalla laskiessa. Usein lisääntyy ihon keltaisuus virtsan käydessä tumman ruskeaksi, ulostusten tavallista vaaleammiksi. Sairas tuntee raukeutta sekä usein pakotusta tai pistoa maksan seudussa. Viikon kuluttua tautioireet tavallisesti alkavat hävitä, ja täydellinen parantuminen tapahtuu 3–6 viikossa.” (*Iso Tietosanakirja* VI, 1934:516.)

152 www.Terveyskirjasto.fi/Duodecim. Luettu 25.6.2017.

153 EB → MC 1.10.1888 /290:12:2/MCA/KiA/SKS.

käsistäni lasken. Suurempia muutoksia en aio tehdä, ainoastaan stiilin puolesta hiukan muokkailla. Lokakuussa sen luullakseni sitten voin lähettää.¹⁵⁴

Minna oli tietoinen teatterin tarpeista eikä halunnut tuottaa Bergbomeille harmia. Hän toteaa, että siitä ei tule kassakappaletta, se on enempi surullinen,

toista kertaa ei kukaan mene katsomaan. Itse olen kuitenkin jotensakin tyytyväinen, sillä siinä saan taas sanotuksi, mitä sanottavaa oli. Ja tappakoot minut taaskin kerran, sen ovat niin monta kertaa ennenkin tehneet. En välitä heidän laakereistaan enkä heidän miekoistaan, – enpä edes loastakaan, jota päälleni heittävät. Elkkä peljätkö, ei siinä ole mitään pilkkaa eikä hyökkäyksiä kirkkoa vastaan, vaikka kyllä erilaista uskonnollista elämää esiin tuodaan.¹⁵⁵

Minna on jo keväällä ”karkottanut viimeisenkin miesystävänsä väitellessään kirkon asioista,” kuten hän naurahtaa Kauppi-Heikille. Samalla hän kertoo alkavansa lukea ”ruumiillista sielutiedettä” eli ranskalaista kirjallisuutta.¹⁵⁶ Hän suree 44-vuotiaana mahdollista henkistä jaksamistaan, hermojen ja aivojen kestämistä, pitää omiansa heikkoina ja pelkää eräiden ulkomaisten itsemurhan tehneiden naiskirjailijoiden kohtaloa. Mutta on innoissaan Xanny (=Alexandra) Gripenbergin menestyksestä Amerikassa. Mieluista naisasiaa erityisesti Emeliele.¹⁵⁷

Tultuaan kesän lopulla Norjasta Kaarlo oli myös ”lyhyesti käynyt Kuopiossa”, tietää Aspelin-Haapkyllä, ”antamassa neuvojaan.”¹⁵⁸ Sen on täytynyt tapahtua 15.–25. 8.1888 välisenä aikana. Tampereelle Kaarlo ehti jo ennen syyskuun alkua, jolloin näytännöt siellä alkoivat. Kaarlo lienee saanut lukeakseen *Topra-Heikkiä* Kuopiossa elokuun versiona ja kommentoinut tuolloin suoraltaan.¹⁵⁹

154 MC → EB 10.8.1888/MCK230:329.

155 MC → EB 10.8.1888/MCK230:329.

156 MC → Heikki Kauppinen (Kauppi-Heikki) 25.5.1888/MCK229:327.

157 MC → EB 10.8.1888/MCK230:329.

158 EAH3:318.

159 Greta von Frenckell-Thesleff (1944:208–228) näyttää moittivan Bergbomia siitä, että tarve uudelle suomenkielelleen draamalle oli polttava, kuten hän moitti kaikkia muitakin Bergbomin reaktioita Canthin teksteihin. Minna itse systemaattisesti kirjeissään kiitti ohjeista, vaikka kiukutteli vastaan joistain ja jätti osan noudattamatta. Frenckell on epäjohtomukainen: hän kuitenkin pitää *Kovan onnen lapsia* epäonnistuneena ja tuntuu vierittävän myös sen Bergbomin niskoille. Tutkijan agenda voi selittää ainoastaan se, että kirja on syntynyt Bergbomin yltiöisänmaallisesti vietetyn 100-vuotis syntymäpäivän aikoihin, jolloin on ollut perusteltua pyrkiä tarjoamaan uutta näkökulmaa Canthiin. Frenckell-Thesleff (1944: 208) kuvaa *KOL:n* prosessia siten, että Bergbom olisi ikään kuin varoittanut Canthia nuoren polven ”kevytmielisyydestä”, se taas olisi nyt vinyt (tahdottomaksi oletettua kirjailija) Minnaa ”läheimmäs vanhoja”. Canth olisi jossain kirjeessä nähnyt Bergbomin sanat suorastaan profeettallisina ja alkanut ”tuntea melkein taikauskoista luotamusta hänen sanoihinsa. Seurauksena [oli – –] paljon läheisempi kirjallinen yhteistyö [kuin mitä F-T olisi 60 vuotta myöhemmin pitänyt hyödyllisenä]. Sen hedelmänä tuli olemaan näytelmä *Kovan onnen lapsia*.” F-T sanoo, että tähän asti KB:n ohjailu oli ollut keveää, vain *Kauppaneuvos Toikan* hän oli dramaattisesti sanottuna ”tukehduttanut kapaloasteella”. ”Tällä kertaa hän tuli olemaan mukana alusta asti ja puuttumaan asioihin loppuun saakka, osittain itse suunnitteluunkin,

Syyskuun 20. 1888 Canth lähetti näytelmän alkuosan Kaarlolle. Hän oli työvireessä ja kommentoi tekemäänsä tiivistystä: II näytöksen lopussa ei ole vallesmannia, kun hänet tarvitaan III näytökseen. Minna ehdottaa nimeksi *Topra-Heikkiä*, joka kuitenkin "tulee siinä päähenkilöksi, ja tuo "Köyhiä" on jo niin vanhaa ja kulunutta."¹⁶⁰ Varauksettoman myönteisellä sävyllä hän kiittää Kaarlon neuvoja elokuiselta Kuopion käynniltä siis:

Kaikki Teidän neuvonnne olivat niin erinomaisen hyviä, Tohtori, vaikka ensin vähäsen niin kuin protesteerasin, kun olin saanut päähäni, että Matlenan piti tuleman hulluksi. Nuo hullut minua niin kovin viehättävät. Mutta kyllä se nyt kumminkin on parempi näin. Säästetään hulluus toiseen kertaan. Parhaimmalla ystävyydellä. Minna Canth."¹⁶¹

Emelie on vienyt kirjeen ja käsikirjoituksen Helsingistä matkustaessaan juuri noina päivinä Kaarlon luokse Turkuun. Sieltä Emelie kirjoittaa "Min kära, praktiga" Minnalle 1.10.1888 edellä selostetun vastauksensa. Kaarlon sairaudesta ja Salan kyvykkyydestä ohjaajana kirjoittaessaan Emelie kenties valmisti Minnaa siihen, että näytelmää tulitai-siin harjoittamaan paljolti Salan ohjauksessa. Alku on pian puhtaaksikirjoitettu ja kun III näytös tulee, aletaan heti harjoitella niin, että se saadaan ensi-iltaan Helsingissä jo marraskuussa.

Karl sänder dig varmaste helsningar; han har ännu ej orkat läsa genom ditt manuskript, men så snart han möjligtvis orkar, kollationerar det här hemma hos honom. Kanske 3:dje akten blir färdig till dess? Lef väl och ställ nu så att du kan komma till Helsingfors i november. Vännen. Emilie Bergbom."¹⁶²

Minna kirjoitti pikapuoliin takaisin 6.10.1888. Hän kertoi kolmannen näytöksen kirjoittamisen sujuneen helposti – kun oli kesällä laiskotellut.

Hauskaa olisi tietää mitä siitä pidätte, ja ovatko korjaukset tohtorin mielestä onnistuneet. Toisen näytöksen alkupuolta pelkään vähän pitkävetiseksti. Ei sitä kumminkaan minun ymmärtääkseni voi juuri lyhentää, mutta jos se hyvin liukkaasti näytellään, niin ehkei kumminkaan ikävystytä. – Tuli se nyt sentään

sekä myönteiseen että kielteiseen suuntaan." (Frenckell-Thesleff 1944:209.) Kovin mutkallista. Onhan myös tulkittu niin, että juuri *KOL:ssa* Minna otti voimakkaimmin etäisyyttä Bergbomin edustamaan säätyläisfennomaniaan.

160 MC → KB 20.9.1888/MCK233:333.

161 MC → KB 20.9.1888/MCK233:333.

162 EB → MC 1.10.1888/290:12:2/MCA/KiA/SKS. Alkuperäinen Kuopiossa, KuoKKA.

niin pitkäksi, että pitäisi täyttää yhden illan. – ” – Hän antaisi sen myös painattaa, saman tien, mutta niin ettei saa antaa ulos ennen kuin on näytelty.¹⁶³

Minna pohtii vielä näytelmänsä laatua. *Työmiehen vaimoa* oli Ruotsissa sanottu ”melodramin tapaiseksi”. ”Mutta onko se [Hedvigin ruotsinnoksena] kadottanut iloisessa rohkeudessa, rakkaudessa? Runollisessa ”schwungissa”?¹⁶⁴ Nimivaihtoehdot *Kovan onnen lapsia*, *Painon alla* ja *Topra-Heikki* olivat kaikki vielä mukana keskustelussa. Topra on venäjän ’dobryj, dobro’, ’hyvä’. Minna valittaa, että poliiseille hän ei saanut ”parempaa individualiteettia.”

Kymmenen päivää myöhemmin 16.10.1888 Emelie kirjoitti Turusta Minnalle, miten äärimmäisen innostuneita, liikuttuneita ja vaikuttuneita näyttelijät teoksesta ovat. Sensuurin pyyhintöjä on tietysti syytä vielä pelätä. Näköjään näyttelijöiden nuori polvi, tulevat pääroolien haltijat, ovat kokeneet, että vihdoinkin saadaan tärkeää ja koskettavaa draamaa harjoiteltavaksi. Seurue oli siis erittäin motivoitunut Canthin uudesta näytelmästä ja se ilahdutti Bergbomeja jos mikä.

Älskade Minna, De varmaste tacksägelserna från oss alla för ditt drama! Det har gjort stor och mäktig verkan på alla: man gråter på repetitionerna och är rörd och intresserad. Få se om censuren kommer att göra några strykningar; nog är det möjligt att ett eller annat af Topras kraft uttryck får vika. Karl är utmärkt nöjd med arbetet, en eller annan liten replik vill han [ha] ändrad och skall försöka skrifva derom till dig i dag eller i morgon; han hetsar och säger att han ej orkar skrifva mycket, sparar derföre berömmet till en annan gång och skall nu bara komma fram med sina små anmärkningar, på det du må kunna få in dem uti manuskriptet till Edlund, i händelse du anser dem berättigade. Vi hoppas få stycket uppfördt i Helsingfors d. 7. eller 9. november. Skådespelarna äro alla serdeles intresserade och du skrifver ett så naturligt och lätt språk, så att vi ej behöfva lång tid till inöfningen, visorna skola vi försöka få genom Levanders så snart jag kommer hem. Kan du ej ställa så att du kommer till Hfors nu? Jernvägen är på sätt och vis praktikabel nu redan så att tala nu med Ossian [Bergbom] om ej han kommer att då och då expediera några tåg?

Du kan ej tro huru kärt det är för oss att få börja Helsingfors-sejouren med ett nytt arbete af dig; vi taga det som ett godt omen för framtiden – Karl är nu temmeligen rask så att han t.o.m. orkar vara någon stund på teatern, dock måste han ännu skona sig. Jag tycker att han tidigare och hastigare repar sig

163 MC → EB 6.10.1888/MCK234:334.

164 MC → EB 6.10.1888/MCK234:334.

hvad kroppskraftena beträffar än själskrafterna; därför får du ett kort och knappt bref, ehuru hans hjerta är fullt af tillfredställelse med dina "Kovan onnen lapsia". Jag tror nästan att detta namn blir det bästa.¹⁶⁵

Kaarlon vastaus (n. 17.– 20.10.1888) lähti Minnalle Turusta.¹⁶⁶ Se on harvoja säilyneitä näin yksityiskohtaisia palautetekstejä Minnan avainteoksesta.

6-i Kaarlo Minnalle Kovan onnen lapsista lokakuussa 1888

Kirjeessä Turusta lokakuussa 1888 Kaarlo antoi Minna Canthille laajan palautteen. (KB→MC s.d. keskellä lokakuuta 1888, kopiot 388:1:10 ja 290:13:12/ MCA/KiA/SKS. Alkup. KuoKKA.) Näytelmää oli ryhdytty jo harjoittelemaan. Suhteen luottamuksesta ja avoimuudesta todistaneen oheinen suora palaute, vaikka ne ovat Kaarlon "ensimmäiset rivinsä sairasuoteelta noustua", joissa täytyi jättää "kaikki ihastukset ja laveammat arvostelemiset tulevaan kirjeeseen". Ensimmäin Kaarlo seuloi nimiehdotukset ja piti *Kovan onnen lapsia* parhaana, sillä se katsoo Topra-Heikin lisäksi Siljan, Antin ja Matleenan. Kaarlo aloitti kehumalla Minnalle Jaaran hahmoa, myös Topra-Heikki oli parantunut. Kaarlolla oli kommentteja vielä Topran tavasta puhua, mistä hän esitti ankaraa kritiikkiä, mutta olihan teos vain 1–2 kirjoituskerran jäljiltä:

Välistä hän [Topra] puhuu niin kuin työmies, jolla on veristä totta joka sanassa. Välistä niin kuin sanomalehden kirjoittaja, joka ei usko rahtuakaan siitä, mitä hän kirjoittaa, mutta joka saa maksetuksi riviltä ja sen tähden venyttää fraasinsa. Välistä niin kuin hermostunut naiskirjailija, joka ei hänkään ajattele mitä kirjoittaa, kun vaan saa puhua suunsa puhtaaksi. Mutta sitä loistavampi on Topran dramaattinen puoli ja niin kuin sanoin se on paljon voittanut draaman uudessa muodossa.

Seurasi luettelo noin 15 repliikistä, joita Kaarlo edelleen kommentoi. Huomautukset koskivat laulujen pituuksia, repliikkien pituuksia tai niiden liian "laimentavia loppuhäntiä" tms. Useimmiten ohjeissa oli kyse liian pateettisuuden poistosta sekä varautumista valtiolliseen sensuuriin. Seuraavissa esimerkeissä numerot viittaavat käsikirjoituksen eri kohtiin.

[Kohta] 2) Hirveän deklamatoorinen! Muutamat liiallisuudet suorastaan hullutuksia! Esim. että rikkaat 'kiduttavat' köyhiä 'vilulla', niinkuin se ei olisi luonnon, eikä ihmisten asia. Ja sitten tuo retoorillinen patos, joka itsestään jo moitittava työmiehen suussa on kahdenkertaisesti onneton. Ensimmäin 'sälyttävät' sitten 'kokovat aarteita', sitten 'imevät verta', sitten 'ahdistavat', sitten 'talla[a]vat'. Kun repl[iikki]. on loppunut, niin huusin Sillakorvan kanssa 'Vai semmoiset pejoonit! No, ei kiitetä.' Kolmas osa

165 EB → MC 16.10.1888/290:12:3/MCA/KiA/SKS.

166 KB → MC s.d. keskellä lokakuuta 1888/388:1:10/MCA/KiA/SKS. EAH3:318–320 valitsee osin samat esimerkit.

saarnasta riittää ja tuo jääkylmä retoorillisuus väistyy sydäimestä tulleet lauseitten sijasta.

Kaarlون ohjeessa pyydettiin myös havainnollisuuden lisäämistä: "[Kohta] 3) Liian abstraktinen? Joku kuva otettu työmiehen toimista esmr. rautatien rakennuksesta valaisisi täällä paljoo paremmin sekä Topraa että asiata." Ohjeet voi nähdä myös mittakaavan tarkistuksina:

[Kohta] 13) Niin liikuttava lause, jos ei tuo onnetoin deklamationi sitä pilaisi. Mitä ne 'vuosituhannet' siellä tekevät. Eikä Ruohomäen isäntä ole niintä vuosituhansia 'pusertanut'. Ja sitten tuosta luultavasti hyvin tavallisesta isännästä ja vielä tavallisemmasta vallesmannista saarnata, että ne köyhien 'veripisaroilla' ovat hankkineet 'valtaa ja kunniaa ja hekumaa'. Ihan kuin puhuisi Napoleonista tai Dshingiskanista.

[Kohta] 14) Hirveä 'svulst' [=mahtipontisuus]. On kuin kuulisi jonkun parodian Charlotte Birch-Pfeifferista tai Dennerystä. Jättäkää nuo 'räjähtävät kivi-linnat', 'järsähtävä maa' ja 'tuo halkeava taivaan kansi'. Miksi semmoinen apparaati siellä, missä uhkaava katse ja jylhä vaiti-oleminen tekee paljon suuremman vaikutuksen. Jos Topra ei voi hillitä sanan-tulvaansa, niin lyhyt kirous riittää.

[Kohta] 15) 'Pöllö' riittää. 'Tarha-pöllö' laimentaa ja 'tyhmä kuin pässi' vielä enemmän.

Bergbomin kommentit Canthille vaikuttavat normaalin dramaturgisen prosessin kannalta täysin asiallisilta ja voisivat olla kuin Anton Tshehovin kynästä, tämän mentoroidessa jotain nuorta myrskypäätä tai kommentoidessa tuohutuneen kirjailijan näytelmää. Kaarlون kirje osoittaa tässä varmaa otetta "script-doktorina". Lopetus on myös hyvin painava ja osoittaa Bergbomin ehdotonta sitoutumista näytelmään ja sen yhteiskunnalliseen herätysshuutoon.

Antakaa anteeksi, että olen puhunut ajatukseni niin suoraan, mutta tahdoisin draamanne niin hyväksi kuin mahdollista on, sekä Teidän että "kovan onnen lapsien tähden".

Bergbom toivoi Canthin näytelmän olevan siis mahdollisimman hyvä Suomen köyhien itsensä takia! Jotta se parhaiten voisi ajaa köyhien asiaa, se ei saisi olla liian pateettinen ja replikoinnin tulisi olla henkilöiden reaali maailman mukaisesti uskottavaa. Kaarlo tunsii näytelmän kohtaaman ensimmäisen yleisön. Tavaksi on tullut lastata Bergbomille syntitaakkaa "Minnan radikaalisuuden tasoittajana," mutta säilynyt aineisto antaa mahdollisuuden myös toiseen tulkintaan. Melodramaattisen ja paikoitellen saarnaavan näytelmän tekninen siivoaminen ei tarkoita radikaalisuuden tasoittamista. Bergbomin intressi oli uskottavien ja valistunutta yleisöä vakuuttavien ilmaisukeinojen puolella.

Huomio kohdistui keinojen hallintaan ja tyyliin siinä tarkoituksessa, että viesti menisi paremmin perille kriittiselle ja arvostelukykyiselle katsojalle. Tai nykytermein ”jotta teos olisi paremmin sitä mitä sen piti olla”.

Dramaturgisen palautteen sävyä koskeva kielteinen tulkinta voi juontaa juurensa Aspelin-Haapkyllän kömpelöstä muotoilusta, jossa tutkijan, vanhasuomalaisen kulttuuripoliitikon ja Bergbomin omat kannat sekaantuivat. Aspelinin mukaan Bergbomin huomautukset

osottavat kuinka kehittymätön Minna Canthin kirjallinen aisti oli. Toiselta puolen hän ei ollut tyhmästi itserakas, sen näkee hänen vastauksestansa.¹⁶⁷

Frenczell-Thesleffillä (1944) oli ymmärrettävä tarve korjata tätä vanhafennomaanista aksioomaa. Mutta samalla hän on autonomisen kirjailija- ja teoskäsityksen mukaan orientoitunut tutkija, joka on hämmentynyt siitä käytännöllisestä otteesta ja suoruudesta, jolla teatteriohjaaja ja dramaturgi kirjailijan käsikirjoituksia kommentoi. Kirjailijoiden ja kustannustoimittajien tavanomainen luottamuksellinen ja suora kommunikaatio on pääosin jäänyt julkisuudelta piiloon, sillä lopulta teos tulee ulos aina tekijänsä nimellä. Canthin ja Bergbomin yhteistyön dialogisuus on häirinnyt Frenczell-Thesleffiä, joka on katsonut Bergbomin kannustavat ja sparraavat kommentit lähes sopimattomina ”interventioina” kirjailijan omaan maailmaan.¹⁶⁸ Hänelle se oli vain ”pitkälle mennyttä halua sekaantua draamatikon luomistyyliin.” Frenczell-Thesleff on Canth-elämäkerrallaan ymmärrettävästi halunnut taistella suurmieskultteja vastaan, ja Bergbom oli yksi tarpeellinen kukistettava. Bergbomin 100-vuotisjuhlia 1943 vietettiin sodanaikaisessa isänmaallis-fennomaanisessa hengessä. Ajan naisintellektuaalille Bergbom näytti liikaa ”nai-

167 EAH3:320.

168 Frenczell-Thesleff 1944:213–215 kuvaa *KOL:n* kirjoitusprosessin vaiheet syyttäen Bergbomia ”halusta puuttua kirjailijan työhön.” F.-T. siteeraa kirjeistä yleensä vain yhden lauseen, tarkastelematta lauseen ympäristöä ja tunnistamatta älykässtä ja itseironista elementtiä näissä innostuvan kommentaattorin lauseissa. – Bergbom oli esim. syyskuun alussa 1887 tehnyt isomman lyhennyksen. ”Minnas dram vill ej skrida framåt. Tre akter äro visserligen skrifna, men som jag alldeles kasserade en och en half är blott expositionen gjord. Den breda skildringen af jernvägsarbetarefivet är bra – oklarare voro de egentligen handlande personerna. Minna stackare är här i en svår återvändsgränd. Hon vill ej skriva ett indignationsdrama och beherskar ej ämnet tillräckligt att ändå få enhet utan att denna enhet ästadkommes genom en konstlad tendens. Allt vill splittras i episoder. Hon sade – mitt nästa drama blir ett herrskapsdrama, jag kan ej mera taga folkdramerna så naivt som förr.” (KB → EB 12.9.1887/46:1:124/EBA/KiA/SKS); suomeksi EAH3:284. Frenczell-Thesleff 1944:213 lainaa tästä kirjeestä vain tiedon itse toimenpiteestä, mutta ei niitä perusteita, joita Kaarlo tai hän ja Minna yhdessä ovat käyneet läpi. Tähän lauseeseen tuijottamalla F.-T. päätelee pateettisesti, että ”Tämä radikaalinen leikkauksen ajankohtana, jolloin runoteos vielä oli syntymävaiheessaan, vaikutti tuhoisasti sen myöhempään kehitykseen: käy ilmi, että itse sen elinhermo on vahingoittunut – tämän jälkeen draama ei enää tahdo kasvaa luonnollisesti.” (F.-T. 1944:214) Retoriikka on hämmentävää ja kertoo idealisoivasta suhteesta kirjoittamisen ammatillisiin prosesseihin. Lisäksi tutkija ottaa jokaisen tuskittelurepliikin täydestä arvostaan, sijoittamatta Minnan lausuntoja kirjeiden vaihtelevien mielialojen kokonaisuuteen. F.-T. (1944:213) maalaa: ”Uudenvuoden aikaan hän heittää koko tuon silvotun tekeleen rikkaläjään ja alkaa kokonaan alusta. Mutta vielä sai B. odottaa useita kuukausia ikävöityä henkistä rakkaudenpanttia.” Tutkija tulee väittäneeksi, että Minna Canth itse ei haluaisikaan kirjoittaa ja että itsekritisesti työtään seuloessaan tämä ei olisikaan professionelli, vaan jotenkin alistuneesti kirjoittava palveluspiika. Oletus ”rakkaudenpantista” on outo, sillä Canthin on täytynyt olla jo perillä Kaarlon sukupuolisesta suuntautumisesta. F.-T. ilmeisesti ei ollut siitä perillä.

sen työtä hallitsemaan pyrkivältä mieheltä,” ja asiaa piti tarkastella kerrankin Canthin kannalta. Frenckell-Thesleff tulee silloin ohittaneeksi ne toistuvat Canthin kirjeiden maininnat, joissa tämä johdonmukaisesti ylisti Bergbomin henkevää seuraa ja aina kiitti saamastaan palautteesta.

Kaaron ehdotuksia räikeimpien ilmaisujen poistamiseksi Minna harkitsee, ja usein toisella ajatuksella myöntää ehdotuksen perustelluksi – mutta ei aina. Laajoihin *Kovan onnen lasten* kommentteihin Minna vastasi 22.10.1888 nimittäin:

Niin kyllähän Tohtori aina on oikeassa! Säälisti vähän, kun täytyi ottaa nuo hyvät kolaukset kirkolle ja yhteiskunnalle, mutta eihän sitä auta katsoa. Tuo 1:nen kuitenkin – eikö se voisi jäädä. Olen saanut juuri ne sanat suoraan köyhäin omasta suusta, sen vuoksi en hennoisi antaa niitä pois.¹⁶⁹

Tässäkin kirjeessä Minna kehotti Kaarloa säästämään itseään: ”Olkaa nyt varovainen! Jättäkää teatteri vähemmälle huolenpidolle, että voitte sitä pitemmän aikaa jatkaa! Toivon teille koko sydämestäni onnea ja terveyttä!” Minnaa on sanottu alistuvaksi, mutta lopulta hän arvioi aina itse sen, mitä korjasi ja mitä ei. Ei hänen olisi tarvinnut tehdä lyhennyksiä, eiväthän ne olleet esittämisen ehto.¹⁷⁰ Frenckell-Thesleff lähtee siitä, että *Kovan onnen lapsia* on näytelmä, jonka toiminta on ”yllättävän köyhää” ja että kaikkineen se on ”taiteellisesti epäonnistunut runoteos”. Siinä on ”melko vähän sitä luonnollista draamallista jännitystä, mikä on ominaista Minna Canthin useimmille muille näytelmille.”¹⁷¹ Voidakseen vierittää näytelmän ongelmat pois Minna Canthin ”saarnaamishalun” niskoilta hän yllättäen selittää, että heikkoudet johtuivat Bergbomista.¹⁷² Myöhempi

169 MC → KB 22.10.1888/MCK236:336.

170 Frenckell-Thesleff (1944:214–215) moittii Bergbomin innostunutta ja keveällä ironialla kirjoitettua kirjetä 14.5.1888, jossa tämä mm. toteaa että ”ellei aihe teitä pakota”. Tämän ehdollisuuden F.-T. kätkee omilta lukijoiltaan ja sanoo: ”Annettuaan hänelle taaskin pari ohjetta B. malttaa mielensä äkkiä: ’Hupsu kuin olen[,] annan Teille neuvoja. Ei – kirjoittakaa oikein sydämenne pohjasta, kyllä siitä tulee hyvää.’ [–] Mutta seuraavassa silmänräpäyksessä hän taas vannottaa kirjailijatarta karttamaan kaikkia kirkkoa ja uskontoa vastaan tehtäviä hyökkäyksiä – mikä epävakaisuus osoittaa, kuinka syvälle hänen mieleensä oli juurtunut halu sekaantua draamataiteilijain luomistyöhön, vaikka järki sanoikin hänelle, että tällainen tunkeutuminen ’runoilijan ja hänen runottarensa väliseen pyhään suhteeseen’ itsessään oli hylättävää.” (Frenckell-Thesleff 1944: 214–215) F.-T. tarkastelee näytelmän kirjoittamista siis Minnan alistumisena. Teatterin johtaja ja näytelmän ohjaaja eivät saisi sekaantua ’runoilijan ja muusan väliseen pyhään suhteeseen’, vaikka kirjoittaja toistuvasti pyytää palautetta. F.-T. ei kysy, miksi Minna sitten suostui näihin asioihin, ellei hänen oma kehittyvä ammatillinen ja kirjallinen tajunsa olisi nähnyt teemojensa tuottamia draamallisia vaikeuksia. Olisihan Canth voinut kieltää Bergbomia kommentoimasta, mutta kun hän tietyissä kohdissa pyysi palautetta ja kaikissa kirjeissä suitsutti kiitosta saamistaan kommentteista. Sen taas F.-T. oman agendansa takia unohtaa.

171 Frenckell-Thesleff 1944:216.

172 F.-T. tulkitsee, että *KOL:n* heikkoudet johtuvat Bergbomin interventioista, kuten kahden ensimmäisen näytöksen (siis irrallisten episodien) hylkäämisestä jne. Tutkija on epälooginen, sillä hänkin kaipaa näytelmään runsaampaa toimintaa. Mikäli eepistä episodirakennetta olisi enemmän, teos ei tietenkään olisi ”toiminnaltaan voimakkaampi” ja ”draamallisemmin jännittänyt”. Tämänhän Bergbom ammattisilmällään hyllytetyistä näytöksistä oli juuri havainnut. Koska kahta alkunäytöstä ei tietävästi ole säilynyt, kysymystä ei voi ratkaista.

Bergbom-kritiikki taas on kohdistunut sekä poliittiseen hillintään että esityskieltoon alistumiseen.

Minna Canthin huoli Bergbomin jaksamisesta työssään oli epäilemättä aitoa, vaikka hän ei tarvinnut termejä ”työssäjaksaminen” tai ”työhyvinvointi”. Kuultuaan Kaarlون keltataudista Minna reagoi 6.10.1888 myös Salan kyvykkyyteen ohjaajana.

Milloinkahan oppisi Tohtori olemaan vähän varovaisempi ja säästämään itseään hiukan? Eikö voisi luovuttaa Salalle jotakin osaa regissörin toimista, että Tohtori pitäisi vaan pääjohdon itsellään. Mutta puhua tästä T[ohtori]lle on sama kuin kieltää tulta palamasta, koskea kuohumasta. Ja kuitenkin se olisi niin tärkeätä. Kummallisia ovat ihmiset, Toisia ei saa mitenkään toimimaan, toiset taas toimivat liiaksi, että menettävät voimansa ennen aikojaan. Voimat tosin eivät ole Tohtorilta menneet, mutta terveys. – Minusta olisi se oikein Tohtorin velvollisuus, ja ellei Tohtori itse sitä velvollisuutta noudata, niin voisihan Emilie jollakin tavalla niin asettaa, ettei Tohtori tänä vuonna, eikä edespäin liiaksi rasittaisi itseään. Muistakaa: vaaraa tulee torjua kaukaa! Myöhäistä katua, kun se äkkiä ryntää päälle ja pääsee voitolle.¹⁷³

Mitä voidaan päätellä Kaarlون energian käytöstä: se tuntuu ehtymättömältä, se on kuin ”tulen tai kosken” energiaa. Hyödyksi olisi myös keskittyminen pääjohtamiseen eikä jokaiseen draperauksen yksityiskohtaan. Ainakin Minnalle, äidille ja liikkeenjohtajalle, ajatus kaiken luovuttamisesta joskus nuorempien harteille oli luonnollista. Emeliellä ja Kaarlolla ei ollut lapsia, he elivät vailla omaa kehollista kokemusta jatkuvuudesta. Siinä suhteessa heidän suhteensa nuoremman sukupolven edustajiin oli kenties muodollisempi. Molemmat halusivat vanhemmiten olla mielellään nuorten seurassa, mutta nuoret olivat myös ”uhka”: näiden nuori elämä siirtää vanhan syrjään, ei jatka sinun elämääsi. Tunteeseen on kenties sekoittunut myös kateutta siitä, mitä nuorilla vielä oli edessään. Luopumisorientaatio on voinut olla Bergbomeille kovin vaikea.

Kaarlون sairastamisen aika syksyllä 1888 oli tuskallista aikaa kaikille. Turun uskollinen ystävä Betty Elfving oli saanut näytelmänsä *Sprengtportenin oppilaat* valmiiksi. Sekin oli ollut Kaarlolla Turussa tutkittavana lokakuun viime viikkoina.¹⁷⁴ Kaarlون merkitystä tai tärkeyttä itkeskeli myös Betty Elfving, joka oli alkanut pelätä aikaa, jolloin Jumala riistää hänet keskuudestamme.¹⁷⁵

173 MC → EB 6.10.1888/MC234:334.

174 EB → B. Elfving 28.10.1888/49:5:95/EBA/KiA/SKS.

175 B. Elfving → EB 2.11.1888/48:13:45/BEA/KiA/SKS.

Suomalaisen Teatterin taloudellista kokonaistilannetta ajatellen elettiin aikaa, jossa piti taas hakea takausrahoja kannattajilta. Sitä varten oli pidetty kokous ja takauslistat pantiin kiertämään, jotta fennomaaniperheet raottaisivat lompakoitaan. Tavoitteena olivat monen kymmenen tuhannen markan tappioiden takausmaksut. Emelie suri, että tällaiseen taas täytyi mennä, mutta muita keinoja tappioiden maksamiseksi ei ollut. Suomalainen Teatteri oli aivan liian riippuvainen pienestä kannattaja- ja yleisöpohjastaan, tai kuten Emelie kiinnostavasti muotoilee: ”S. t. on aivan liian suuri ja avuiltaan taiteellinen pienelle, köyhälle suomenkieliselle yleisölle.”¹⁷⁶ Mutta nyt oli sentään tarjota Minna Canthin uusin näytelmä *Kovan onnen lapset*. – Miten se otettaisiin vastaan?

Kovan onnen näyttelijät

Arkadian talvikausi Helsingissä torstaina 8.11.1888 aloitettiin esittämällä suurella innoksella harjoiteltu uutuus, Minna Canthin *Kovan onnen lapset*.¹⁷⁷ Perjantaina 9.11.1888 *Uusi Suometar* ilmoitti etusivullaan, että seuraava *Kovan onnen lasten* näytäntö tapahtuisi sunnuntaina 11.11.1888. Sisäsivulla oli laaja myönteinen kirjoitus:

Mitä näyttelymiseen tulee, niin ansaitsee se mitä suurinta kiitosta. Tehtävää ja tekemistä on kappaleessa yltäkyllin ja vaikeata. Kaikki osat ja niistä esitettävät luonteet on kirjailija väkevällä värillä piirtänyt. Hra Leino esitti rohkeatuumaisen pohjalaistyömiehen, Topra-Heikin erinomaisella voimalla. Erittäin ansaitsee huomiota hänen näyttelymisensä kolmannessa näytöksessä. [– –] Samaten muitten työmiesten osat esitettiin erittäin sattuvasti. [– –] Nuorista näyttelijöistämme oli neiti Saleniuksella Matleena Mehtolan osa ja esitti hänen huomiota herättävällä tavalla. Neiti S. käsittää osansa hyvin ja suorittaa sen erinomaisella rakkaudella. Neiti S:llä on hyvät lahjat ja kun ahkeruutta ei puutu, voi toivoa hänestä paljon. Melkein saman sanoisimme neiti Finnestä, joka esitteli pientä Maiju-tyttöä. Hänen itkunsa ja rukouksensa olivat niin naiveja ja luonnollisia, että oikeen tahtoisi mukana itkeä ja rukoilla. Neiti Svan, joka esitti Willen osan, vikisi ja valitti kuin kuoleva lapsi ainakin. Hänen esityksessään oli ehkä paljon fantasiaa, mutta tunteellisesti se oli esitetty ja hyvin vaikuttava se oli. Koska näytelmää luultavasti useampia kertoja tullaan esittämään, saamme

176 ”Grufligt ledsamt är det att vi varit tvungna att gripa till denna insamling, men vi hade ej någon annan utväg. Finska teatern är alldeles för stort och konstnärligt anlagd för den lilla, fattiga, finska publiken; vi försöka äfven i år att draga in, der vi bara kunna det; måtte vi blott lyckas. Min enda tröst är att svenska teatern, som ju har en så mångfaldt större och rikare publik än vi, årligen haft garanti och ännu till en mycket stor garanti. (EB → B. Elfving 3.11.1888 /49:5:96/ EBA/ KiA/SKS.)

177 *UStr* 8.11.1888. Päivän sanomalehti kertoi roolijaon: Antti Waaranen, työ mies – hra Rautio; Silja, - rva Rautio; Maiju ja Ville, heidän lapsiaan – neidet Finne ja Swan; Matleena Mehtola, nuori nainen – nti Salenius, Mikko Mehtola – hra Weckman; Topra-Heikki – hra Leino; Kunnari ja Jaara – hrat Böök ja Sala; Otto – neiti Stenbäck; Heikura ja Tirkkanen, poliseja – hrat Warala ja Pesonen; vallesmanni hra Falck, siltavouti hra Lattu; jahtivouti hra Warala.

vasta tilaisuuden puhua tarkemmin. – Yleisöä oli teatteri täpösen täynnä ja sen arvostelut ristiriitaisia.¹⁷⁸

Uuden Suomettaren ensimmäinen kirjoitus oli siis myönteinen, vaikka se totesi yleisön suhtautumisessa olleen eri näkökantoja. Aspelin-Haapkylän mielestä oman lehden ensi-reaktio oli vielä 20 vuotta myöhemmin liikaa, mikä näkyy historiankirjan ohimeneväksi tarkoitettulla huomautuksella siitä, että tämä arvostelija ei sanonutkaan asioita oikein: ”Hätäisen reportterin myöhään ehtoolla kyhäämä kertomus [sic!] antaa vain vaillinaisen käsityksen hetken tunnelmasta.”¹⁷⁹ Hätäinen reportteri on kuitenkin voinut olla myös Aspelin itse, ainakin kirjoitus oli innoittunut ja täysin analyyttinen.

Sen jälkeen Aspelin kuvaa, miten pitkä ja piinallinen oli lapsen kuolinkohtaus ja miten Topra-Heikin saarnat olivat liian pitkiä. Hän selittää, että siihen aikaan suorat syytökset varakkaita kohtaan olivat uutta, toisin kuin vuoden 1905 jälkeen. Aspelin-Haapkylä lainaa myös em. *UStren* kirjoitusta, mutta jättää pois pari lausetta, joissa kirjoittaja aamuyöstä 9.11.1888 pohti, mahtoiko tekijä väittää

työmiehen vihaavan kaikkea lakia, yksin omaisuuslakiakin? Jollemme tästä erehdy, niin on siinä suuri vika, sillä meidän maassa köyhät rakastavat lakia, ja juuri sentähden, että se on heidän a i n o a turvansa väkivaltaa vastaan.¹⁸⁰

Aspelin kirjoitti vielä vuonna 1888 *Valvojaan* näytelmästä arvostelun, joka perustui kirjapainosta tulleeseen painettuun tekstiin ja ilmestyi hieman sen jälkeen, kun esittäminen oli lopetettu.¹⁸¹ Siinä hän ruoti näytelmän rakennetta, logiikkaa ja liikaa realismia, mitkä hän toisti vielä teatterihistoriassaan ja väitti lisäksi: ”hiljaisessa ja vanhoillisessa osassa yleisöä oikea myrsky nousi teosta ja tekijää vastaan, ja [– –] Minna Canthin ystävätkin pudistivat päätään.”¹⁸²

Kuvaus myrskystä Canthia vastaan on kuitenkin myöhemmin syntynyttä kertomusta. Ainakin se oli sopivasti ”ohjastettua”, sillä Hanna Asp sanoo muistavansa ensi-illan tunnelmasta aivan muuta, nimittäin yleisön yksimielisen myönteisen reaktion.

Mainittakoon tässä, että tämän näytelmän ainoassa esityksessä läsnä olleena suuresti hämmästyin tästä tiedosta [= esitysten lopettamisesta], sillä ainakaan

178 *UStr* 9.11.1888.

179 EAH3:321.

180 EAH3:320–321 jäljentää *UStr* 9.11.1888 kirjoituksen lähes kokonaan, mutta on sivulla 321r7 jättänyt tämän kohdan pois.

181 *Valvoja* 12/1888.

182 EAH3:322.

esityksen aikana katsomo ei ilmaissut minkäänlaista paheksumista, vaan kaikki seurasivat suuresti kiinnostuneina ja liikuttuneina näyttämön tapahtumia.¹⁸³

Välittömät lehdistöreaktiot olivat kauttaaltaan positiiviset. Lyhyen aikaa toiminut lehti, *Päivän Uutiset* julkaisi 9.11.1888 nimettömän arvion, joka oli kirjoitettu hyvin eteenpäin-katsovalla kädellä. Ruotsinkielisten perustaman suomenkielisen lehden päätoimittajana oli tuleva kauppaneuvos Ferdinand von Wright.

Minna Canth on nykyisen ajan alkuperäisimpiä ja omituisimpia kirjailijoitamme. Häntä saattaa sanoa oikein kansalliseksi kirjailijaksi, hänen kuvauksensa ovat jo ennen tunnetut, mutta nyt on hän tuonut esiin uuden teoksen, jossa hän osaavasti ja erittäin terävällä silmällä kuvaa köyhän rahvaamme, työväen oloja. Aihe on otettu rautatien työväen elämästä. Hän kuvaa, miten jokapäiväisestä työstään elävä työkanza työn lakkautettua ja välttämättömän ansion poistuttua joutuu kurjuuteen, kiihtyy vihaan rikkaita, ”herroja” vastaan ja saadakseen ruokaa joutuu viimein rikokseen. [– –] Topra-Heikkinä, kiivaan rohkeana ja tarmokkaana pohjalaisena työmiehenä esiytyi hra Leino pontevasti ja voimakkaasti. [– –] Kuva tuosta vaikeanlaisesti esitettävästä kappaleesta oli aivan kokonainen.

Näyttämölle sovitus [=ohjaus] oli suoritettu suomalaisessa teatterissa aina näkemään totutulla, tarkkaa asian tuntemista osoittavalla tavalla. Toisessa näytöksessä tapahtuvan tulipalon leimun aikaansaamiseksi poltettiin bengalintulta, mutta niin kauvan ja niin suurella määrällä, että savu täytti koko salin, matkaan saattaen yleisössä rykimistä, joka taas vaikeutti suuresti näyttelijäin sanoja kuulumasta. Toivottavasti mainittu epäkohta seuraavissa näytännöissä saadaan poistetuksi. Kehoitamme yleisöä lukuisasti menemään suomalaiseen teatteriin, ja katsomaan ”Kovan onnen lapsia”, sillä kappale ansaitsee näkemistä.¹⁸⁴

Nya Pressenin 9.11.1888 erittäin arvostava kuvaus ensi-illasta oli itsensä Rafael Hertzbergin käsialaa:

Detta stycke visade sig vara af utmärkt dramatisk värkan. Med realistisk kraft har författarinnan här tecknat de hungrande och arbetslösa arbetarens bittra

183 Asp Hanna 1948:131. Alkuperäistä ”skandaalinomaista” tapahtumaa koskevat muistikuvat muuntuvat legendojen toistuksessa ja ideologisten valintojen saadessa enemmän tilaa narratiiveissa.

184 *Päivän Uutiset* 9.11.1888.

lif, hvilket mången gång slutar i fängelset. Det är tvänne stora drag, som äro utpräglade hos de personer, författarinnan för fram på scenen, den fromma rättskaffenheten och sammanhålligheten i olyckan. Det är för att få pengar till mat och läkemedel åt en dödssjuk gosse, sedan fadern mist sin arbetsförtjänst, som styckets hufvudperson, själf en brödlös arbetare, anstiftar mordbrand och gör inbrott, och det är på egen angivelse, att han misstänkte pengarna vara stulna, som den sålunda hulpe föres i fängelse. Samtliga spelande lyckades gifva en fullt folkelig färg åt sin framställning och det gripande stycket emottogs af publiken med lifligt och välförtjänt bifall.¹⁸⁵

*Helsingfors Dagbladet*issa oli laajempi, mutta joiltain osin ristiriitaisempi selostus, jossa köyhyiden kuvaus on ahdistanut kirjoittajaa. Fennomaanien johtomiehet kokivat varmasti myös paljon jotain tällaista:

Ett sammanfattande omdöme om pjesen är svårt att fälla inom ramen af några rader och innan de nervskakande intryck man ett efter annat erhållit, hunnit i någon mån jemna ut sig. Ett torde dock genast kunna konstateras: hufvudintrycket var icke gynsamt, dels och i främsta rummet för de många gräsligheter, författarinnan fört fram på scenen, dels emedan den tillspetsade form hon gifvit vissa tendenser, låter en misstänka att hon vill förfäktas dem i deras vidd. – De hemiska scenerna – af styckets personer återstå vid slutet endast två som icke dött i sotsäng, i kramp eller genom mord, allt på scenen, eller som icke häcktats dersammanstädes – medföra dessutom särskilda obehagliga longörer, hvilka säkert utan afsaknad hade kunnat undvikas. Detta gäller i synnerhet sista akten, hvars pinsamma långdragenhet icke afhjelpes genom att mördade begynna spöka och dylikt. –

Att författarinnan i alla dessa saker skjutit så vidt öfver målet verkar derhän, att hennes arbetes förtjenster icke få rum att träda fram. Sådana finnas dock, som man kan vänta, i mängd. Första akten är ypperligt skrifven – en dialog som flyter som vatten, qvicka, lätt fallande repliker och en raskhet i kompositionene som gör att man dubbelt märker trögheten efteråt. Några typer äro förträffliga och flere situationer värdiga den skarpsyntaste folkskildrares penna. Spelet är på de flesta händer utmärkt och ensemblen har en schwug som den på finska teatern uppnår endast i stycken af dylik art. [– –] Vi tillåta oss hemställa om

185 NP 9.11.1888.

en ställvis förkortning af stycket, särskildt i den högst motbjudande dödssce-
nen i sista akten. Vi tro att slutintrycket i icke ringa grad skulle vinna derpå.¹⁸⁶

Seuraavana päivänä, lauantaina 10.11.1888 *Uusi Suometar* ilmoittikin lyhyesti, että sun-
nuntaina 11.11.1888 on teatterissa ohjelman muutos ja esitetäänkin *Sabinitarten ryöstö*,
tämä ikikulu saksalainen teatteriaiheinen hupailu. Muutos oli myös uutisena sisäsivuilla.
Samana päivänä 10.11.1888 Minna Canthin päävihollinen, *Finland*-lehtikin mainosti ilmoi-
tuksessaan *Sabinitarten ryöstöä*. Mistä johtui siis tämä peruutus ilman sanottua syytä?
Minna Canth pysyi koko ajan Kuopiossa.

Tapahtumien kulku on osittain rekonstruoitavissa Bergbomin neljä vuotta myöhem-
min laatimassa kirjeessä Canthille, joka käsitteli ajankohtaisen kriisin lisäksi *Kovan onnen*
lasten esitystä ja sen jälkipyykkiä. Silloin Bergbomin mukaan ”henne [Canthille] skedde
då en brutal orättvisa, som aldrig kan försvaras.” Tästä virkkeestä Aspelin-Haapkylä
suomensi kyllä alkuosan, ei loppuosaa.¹⁸⁷ Lainatessaan Bergbomin laajaa kirjettä ”*Till*
Minna Canth” (heinä–elokuu 1892)¹⁸⁸ Aspelin-Haapkylä nimittäin suomensi:

Ensimmäisen näytännön jälkeen oli kiihtynyt mielentila vallalla. Joukko ylioppi-
laita uhkasi viheltää, ja Jalander-vainaja lähetti minulle sanan, että hän asettuisi
semmoisen mielenilmaisun etupäähän. Poliisimestari oli muka kieltävä kap-
paleen, jos vihellys tapahtui. Edelleen sain kirjeen, jossa vaadittiin kappaleen
näyttelemisen lakkauttamista. Luonnollisesti oli johtokunnalta kysyttävä...¹⁸⁹

Alkuperäinen ruotsinkielinen teksti on hieman laajempi, ja siinä Bergbomin oma säilynyt
viimeinen luonnos ja Minnalle lopulta lähetetty versio ovat yhdenmukaiset.¹⁹⁰

Efter första representationen herskade en våldsam sinnesstämning. En hop
studenter hotade att hvissla och affidne Jalander sände till och med bud till mig
att han skulle sätta sig i spetsen för en dylik demonstration. Alla möjliga rykter
flögo omkring. Så skulle polismästaren förklarar, att ifall hvissling skedde, han

186 HD 9.11.1888.

187 Loppuosa on mukana sekä KiA:n viimeisessä luonnostekstissä että Kuopiossa säilytettävässä lopullisessa kir-
jeessä, jonka litterointi on SKS:ssä. (290:13:23/MCA/KiA).

188 ”Till Minna Canth” 290:13:23/MCA/KiA/SKS on koneella kirjoitettu litterointi Kuopiossa olevasta originaalista
(KuoKKA). KB:n arkistossa KiA:ssa on 14 foliosivun mittainen musteella kirjoitettu selvästi viimeinen luonnos, joka on
täysin yhdenmukainen konekirjoitetun kanssa. Kirjenipussa 51a:4:3 on yhteensä 29 liuskaa, ja osa niistä näyttää olevan
EAH3:454–462 suomennoksen pohjana. Eräät kappaleet, jotka EAH esittelee erikseen, on lopullisessa musteella kirjoite-
tussa puhtaassa versiossa sijoitettu ao. kohtiin.

189 EAH3:455.

190 KB: *Till Minna Canth*, litterointi Kuopion Minna Canth -kokoelmasta SKS:ssä, 290:13:23 ja 290aIIKB2:(s.n.), sekä
yksi täysin puhdas musteella kirjoitettu versio KB:n kokoelmassa 51a:4:3. EAH sanoo käyttäneensä luonnostekstiä, jossa
ylipyhintöjä.

ernade förbjuda styckets vidare uppförande. Jag erhöll vidare en skrifvelse, deri jag på det bestämdaste uppmanades nedlägga pjesen. Under sådana förhållanden måste jag naturligtvis sammankalla direktionen.

Tämä selvitys, jonka Bergbom kesällä 1892 laati, piti muotoilla niin, että mikäli Canth haluaisi siitä jotain julkaista, tekstissä ei olisi kompromettoivia seikkoja. Siksi Bergbom ei mainitse siinä, keneltä "skrifvelse" oli tullut, ainoastaan, että sävy oli "bestämdaste uppmanande" eli "mitä päättäväisimmin kehottava." Eräässä tekstin luonnoksessa hän kirjoitti, että "Jag erhöll en anonym uppmaning att förehemma en sådan skandal", mikä olisi ollut vielä enemmän peittelevää.¹⁹¹ Kirjeen kirjoittaja selviää Jaakko Forsmanin arkistossa olevalla kirjelipulla, jossa Bergbom kehottaa Jaakkoa kutsumaan johtokunnan koolle:

*Weikko hyvä. Koskiselta on tullut kirje, hyvin tärkeä kirje, jossa ehdoitellaan että jät poistamme rouva Canthin näytelmän ohjelmistosta. Siitä tietysti en voi päättää yksinään. Jos sentään johtokunta tulisi kokoon tänä iltana kello ½ 7 teatteriin. /10 88. Kaarlo B.*¹⁹²

Senaattori Yrjö-Koskisen nimi oli siis syytä pitää salassa 1892. Varhaisin viite siihen, että suomalaisen puolueen johtaja oli poisvetämisen takana, oli jo Emelien kirjeessä Minnalle, jonka hän kirjoitti heti sunnuntaina, peruutetun esityksen päivänä 11.11.1888. Kyseessä oli "påtryckning" ja "alla de inom partiet som uppbära den finska teatern ha så bestämdt fordrat dess inhiherande att vi ej kunnat annat."¹⁹³ Minnalle oli 18.11.1888 omia kanaviaan myöten syntynyt arvelu siitä, että nimenomaan Koskiselta itseltään tullut käsky oli ollut johtokunnan päätöksen takana.¹⁹⁴ Myöhemmän kiistan yhteydessä Minna Canth selosti asiaa mm. näin:

Sillä minulle on kerrottu, että kun sitä [*Kovan onnen lapsia*] suom. teatterissa näyteltiin, läksi [Agathon] Meurman kesken toisen näytöksen teatterista pois, ja meni suoraan päättä senaattori Yrjö-Koskisen luokse, joka ei teatterissa ollut. Seuraavana päivänä valtio-avun menettämisen uhalla hän kielsi kappaleen

191 Liuskoissa signumilla 51a:4:3 on myös musteella kirjoitettuja versioita, joissa ylipyyhintöjä lyijykynällä.

192 KB → Jaakko Forsman [9.11.] 1888/Kk 180/JFA/KiA/SKS. Tätä kirjelappua Eero Saarenheimo (1976:99) nimittää Kaarlon lähettämäksi "häti viestiksi".

193 EB → MC 11.11.1888/290:12:4/MCA/KiA/SKS.

194 Asia käy ilmi jo viikkoa myöhemmin Minnan kirjeestä Kauppi-Heikille 15.11.1888: "Teatterin johtokunnalle tuli 'vinkki' ylhäältäpäin (Koskinen?), että jos se vielä toiste näytetään, tulee poliiseilta kielto ja silloin on valtionapu vaarassa. Johtokunnan täytyi panna kappale 'alas', vaikka se luultavasti olisi ollut teatterille hyvä 'affäri'." (MC → H. Kauppinen 15.11.1888/MCK 238:338). Hilda Aspille Canth kertoi saman: "Kerran se näyteltiin, herätti kauhistusta! Vinkki annettiin yläilmoista, että jos vielä kerran näytellään niin poliisi sekaantuisi asiaan. Täytyi heittää. Tohtori on onneton ja masentunut." (MC → Hilda Asp 18.11.1888/MCK239:340.)

näyttelemisen. Kun kummallakaan näistä herroista ei voinut olla mitään selvää käsitystä kappaleesta, joka ei painostakaan silloin vielä ollut ilmestynyt, oli tämä heidän toimensa lievimmästi sanottuna, – raa’inta mielivaltaisuutta. Että Jalanderin viheltämisuhkaukset olisivat johtokunnan päätökseen vaikuttaneet, sitä en voi uskoa. [Professori Th. Reinin mukaan] kappaleen näyttelemisessä tapahtui erehdyksiä, Bengaalisavua oli tullut huone täyteen, rykimiseltä ei enää voinut kuulla mitään, Topra Heikin karkeimmat sanat olivat liian paljon alleviivattuja jne.¹⁹⁵

Mikäli Minna Canthin saamat tiedot pitävät paikkansa, Agathon Meurman oli siis lähtenyt ”kesken toista näytöstä” ja käynyt senaattori Yrjö Koskisen luona vielä samana iltana. Kuka oli Minnan tietolähde tähän asiaan? Meurmanin poistumista ja käyntiä Koskisen luona lienee vaikea todentaa riippumattomasta lähteestä. Avoimeksi jää myös, oliko Yrjö-Koskinen todella uhannut valtionavun menetyksellä, vai onko hän vain vihjaissut Venäjän-korttiin ja kuuliaisuuskorttiin: pieninkin merkki suomalaisesta sosialismista tai vallankumousmielestä, mielenosoituksista tai demonstraatioista, kompromettoisi fennomaanit, keisarivallan takuumiehet. Silloin ei valtionapu olisi puollettavissa. Juuri näitä ”järjestyshäiriön” tai ”poliisikiellon” pelkoja johtokunnan jäsenet käyttivät perusteluinaan ainakin Kaarlون myöhemmin selostaman mukaan.

Kaarlo käski nuoruudenystäväänsä Jaakkoa kutsumaan siis johtokunnan neuvonpiitoon ensi-iltata seuraavaksi illaksi, perjantaina 9.11.1888. Puheenjohtaja Jaakko Forsman oli kokoonkutsuja, jäseniä Antti Almberg, V. Löfgren, K. F. Wahlström ja K. Bergbom. Kuvatessaan kesän 1892 muistiossa tuota johtokunnan kokousta, Kaarlo kirjoitti monta luonnosta,¹⁹⁶ mutta lopullinen versio kulki näin:

Den bestod då af Forsman, Löfgren, Almberg, Wahlström och mig. Forsman uttalade sig för att pjesen genast skulle nedläggas. Om hvissling eller andra demonstrationer egde rum, skulle teatern lida deraf, kanske hela dess existens

195 MC → KB 27.9.1892/MCK394:574. Tapauksen vahvistaa muistelmissaan Halme 1928:15, joka kertoo, että kitkerän savuefektin takia yleisö alkoi kilvan yskiä.

196 Kaarlون luonnoksessa 51a:4:3 tämä kohta ylippyhintoineen kuuluu näin: ”Jaakko Forsman klandrande ansa röstade för att [– –] Om tumult hvissling eller [– –] Han klandrade dessutom att hela pjäsen blifvit upptagen. Hade ej hört annat än indignation öfver den. [– –] pligt att uppföra ett dylikt stycke af så utpregladt värde af så framstående författare. Deremot bjöd klokheten att ej vidare uppföra detsamma. Dess författare Följderna af dess spelande vore öfverskådliga. Ja Almberg förenade sig med Löf. Författarinnan kunde ej anse sig sårad. Henne hade man ju visat sin goda vilja genom att spela stycket. Jag ansåg, att hvarken Forsmans eller Löfgrens resonnement vore bindande. Hotet om hvissling vore ej skrämmande. Dyligt hot hade skett äfven uttalas lätt, men sättes icke lika lätt i verket. Och låt vara _ låt folk hvissla, låt polismästaren förbjuda stycket. Vi hafva då vikit blott för yttre våld, och hafva vårt samvete rent. Att tidigare vika vore fegt. Jag medgaf att pjesen väckt indignation. De skarpa uttalandena af ”de gamla” och ”de unga” hade jag hört. Jag hade till och med hört en så billigt tänkande [suopeasti ajatteleva] person som Th. Rein skarpt klandra mig för att jag tagit upp pjäsen, ”Det är ju blott en förherligande af stölden.” Men allt detta var blott en uppmaning att fortsätta med pjäsen gifvande.”

stå på spel. Han klandrade att pjesen öfver hufvud taget alls blifvit upptagen på repertoaren. Citerade fördömande uttalande ej blott af framstående äldre fennomaner, utan äfven från medlemmar af det så kallade unga partiet. Löfgren kunde ej i denna punkt förena sig med Forsman.

Det var teaterns pligt att uppföra ett stycke af så afgjort värde som Kovan onnen lapsia. Deremot bjöd klokheden att ej vidare uppföra densamma. Följderna af dess spelande vore ööfverskådliga, ej blott för teatern, utan för landet öfverhufvud. Vi visste ju alla huru vederbörande svekomaner¹⁹⁷ gjorde allt i Petersburg för att identifiera fennomanerna och nihilisterna. Pjesen kommer antagligen att användas i detta syfte, om demonstrationer oppstode, hvilket inte var antagligt.¹⁹⁸

Författarinnan kunde ej anse sig sårad. Henne hade man ju visat sin goda vilja genom att spela stycket. Kalle Aho hade ju begripit de skäl direktionen hade att ej upptaga hans Epäilijä på repertoaren. Minna Canth skulle väl äfven fatta den kinkiga situationens kraf.¹⁹⁹ – Almberg förenade sig i hufvudsak med Löfgren. – Jag förklarade, att hvarken Forsmans eller Löfgrens bevis vore bindande. Hotet och hvissling skrämde mig ej. Dyligt säges lätt, men sättes icke lika lätt i verket.²⁰⁰

Men låt vara _ man hvisslar! Än sedan? Polismästaren förbjuder möjligen styckets spelande. Vi hafva då gifvit vika först för våld, hafven ej fegt lemnat Minna Canth i sticket. Snillet får man ej strypa. Jag visste nog att pjesen väckt indignation jag hade hört både de gamlas och de ungas uttalanden. En vanligen så billigt tänkande menniska som Th. Rein hade ju klandrat mig för det jag upptagit stycket. "Det är ju en direkte uppmaning till stöld." Men allt detta bevisade för mig just att stycket borde vidare uppföras. I sin upphetsning hade man fullkomligt missförstått författarinnan och detta missförstånd kunde blott skingras, ifall publiken sattes i tillfälle att underkasta pjesen en förnyad granskning. Jag nekade ej, att författaren till en del sjelf bär skulden till detta missförstånd genom sin frikärlek för melodramatiska tirader och effekter. Men de voro bisak. I hufvudsaken är Kovan onnen lapsia ett lika varmt känt, som snillrikt utfördt konstverk. Löfgrens antagande, att Minna Canth skulle lugnt upptaga pjensens anläggande ansåg jag nog naivt. Jag var öfvertygad att det djupt skulle sára henne.

197 KiA 51a:4:3 luonnosversiossa "våra svekomanska bröder".

198 Tämä virke puuttuu EAH3:456 tekstin suomennoksesta.

199 KiA 51a:4:3 musteella kirjoitetussa "ej vara mindre resonnerlig".

200 "Hade ej Jonas Castrén och andra KiA 51a:4:3

Jemförelsen med Kalle Aho passade ej. Epäilijä var ett talangfull, men omoget elevarbete, ”Kovan onnen lapsia” ett fullfärdigt konstverk. Dessutom var Kalle Aho en man, så ledes bestämbar genom förståndsmotiver, Minna Canth åter kvinna och som sådan i främsta rummet mottaglig för sin sårade känslolöshet. – Wahlström hade av ohelsa varit förhindrad att se stycket, men ansåg mina skäl mera talande, än Forsmans och Löfgrens.

Slutomröstningen blef hvad redan diskussionen gaf vid handen, tre röster mot två. Pjesen nedlades. Jag uttalade då profetian: ”Vi komma engång att bittert ångra detta beslut. Då skall samma ”allmänna opinion”, för hvilken vi nu så blindt gifva vika, lika blidet kasta sig öfver oss. Det skall vara vårt straff.”²⁰¹

Bergbomin tekstiin saattaa sisältyä myös jälkiviisautta, ja asian selittämistä Minnalle omalta kannaltaan parhain päin. Pääkohdat, kuten äänestyksen tulos 3–2 ovat jo luonnoksissa samat, mutta hän on jättänyt kirjeestä pois tovereiden muistutuksen siitä, että hän voisi jättää päätökseen eriävän mielipiteensä. Siihen Kaarlo ymmärtää olleensa liian pois tolaltaan.²⁰² Se mitä Kaarlo vuonna 1892 sanoo ajatelleensa marraskuussa 1888 on kuitenkin uskottavaa ja loogista sen suhteen, miten hän oli Minnan töihin aiemmin suhtautunut. Ja hän jos kuka tiesi, että tällä oli taipumusta melodramaattisiin efekteihin ja pitkiin vuodatuksiin. Kalle Ahon ja Minna Canthin näytelmiä ei sopinut edes verrata, mutta Bergbom katsoi, että naisena Minna reagoisi enemmän tunneimpulssiensa mukaan. Aspelin-Haapkylyn suomennoksessa kuvaus äänestyksen numeroista poikkeaa Kaarlon selvityksestä Minnalle:

Wahlström ei ollut nähnyt kappaletta, mutta katsoi huomautukseni päteväksi. Kuitenkaan hän ei tahtonut ehdottomasti puoltaa kantaansa, hänestä kun oli vaarallista liian jyrkästi asettua yleistä mielipidettä vastaan.²⁰³

Tässä Aspelin-Haapkylyn suomentamassa versiossa kuvaus äänestyksestä hämärretään ja lukija saa käsityksen, että Wahlström kenties äänesti tyhjää, eli että äänestys olisi ollut

201 *Till Minna Canth*, 290:13:23/MCA/KiA/SKS.

202 ”Man hade fullkomligt missförstått förf. och detta missförstånd kunde blott skingras, ifall publiken fick tillfälle att underkasta pjesen en förnyad granskning. Jag medgaf att förf. till en del själf bar skulden till detta missförstånd genom sin olycksaliga passion för /melodramatiska\ tirader som ingenting vore onaturliga, som förvirra. Dertill Leinos lika olycksaliga benägenhet att stryka under dylika tirader. Men de vore blott bisak. I grunden vore Kovan onnen lapset ett lika varmhjärtadt kändt, som snillrikt utfördt konstverk. Wahlström förenade sig i hufvudsak med mig. dock menade Uttalade dock oro huruvida man borde stängas med opinionen. Vid omröstningen vore vi sålunda 3 tre, som ansågo styckets fö att pjesen ej längre borde spelas, Jag bar af uttalade då den varningen ”Engång komma vi bittert att få ångra detta beslut. Då skall samma allmänna opinion, för hvilken vi nu så fegt / så blindt/ gifva vika, blindt kasta sig öfver oss. Man anmärkte att jag ju kunde reservera mig. Jag tro. Nu vet jag huru sanspådd jag var.” (KB:n luonnoksia kirjeeksi/51a:4:3/KiA/SKS.)

203 EAH3:457.

3–1 ja 1 tyhjä. Aiemmin kirjassaan Aspelin oli sanonut että ”Bergbom ainoana ehdottomasti vastusti” – eli siis joku muukin vastusti, mutta ei ehdottomasti.²⁰⁴ Aspelin-Haapkylä on kahdessa kohdassa lieventänyt kuvausta Wahlströmin kannanotosta, toisin kuin Bergbom, joka kirjoitti äänestyksen olleen 3-2. Näin Aspelin-Haapkylä on historiassaan vahventanut käsitystä muun johtokunnan yksimielisyydestä, vaikka johtokunta nimenomaan oli jakautunut päätöksessään. Bergbomin kirjoittaessa 1892 Wahlström vielä eli, ja Kaarlo halusi vakuuttaa Minnan johtokunnan jakautuneisuudesta 1888.

Lähinnä tapahtumaa kirjoitettu Emelien kirje Betty Elfvingille ilmoittaa niin ikään muun johtokunnan olleen aktiivisesti yksimielinen, mutta Emelie on tiennyt, että tieto tulee leviämään ja vaikuttaa teatterin maineeseen. Siksi hänenkin intressinsä oli levittää käsitystä päätöksen yksimielisyydestä.

Karl skulle visst ej så utan vidare gifvit vika för den allmänna påtryckningen utan lugnt väntat till dess ett verkligt och formligt polisförbud kommit, men alla de öfriga medlemmarne i direktionen fordrade styckets nedläggande och då måste vi ju böja oss, men nog fattar du ju med hvilka känslor detta skett. Jag för min del är dessutom öfvertygad om att något formligt polisförbud ej skulle ha kommit. Utmärkt kraftig och stark var styckets verkan och äfven de som ej ledo af de socialistiska deklamationerna, plågades af jemmern, eländet, sjukdomen, fattigdomen och döden.²⁰⁵

Onko totuus muuntunut tässä Emelien kirjeessä Turun fennomaaneille vai vasta Kaarlon kirjeessä Minnalle neljä vuotta myöhemmin? Teatterin historiaa kirjoitettaessa Almberg-Jalava, Forsman ja Löfgren-Lounasmaa olivat elossa, mutta Bergbom ja Wahlström kuolleet – he eivät näin voineet kiistää Aspelinin muotoilua. Siksi Aspelin-Haapkylä on uskaltanut sanoa johtokunnan voimasuhteiden olleen 4-1 ja tiivistää vielä päätöksen näin:

Johtokunta kokoontui neuvottelemaan asiasta ja teki päätöksen, jota vain Bergbom ehdottomasti vastusti ja joka merkittiin pöytäkirjaan seuraavin sanoin: ”Sen mielipahan johdosta, jota eilen illalla näytetty Rouva Canthin kirjoittama näytelmä ’Kovan onnen lapsia’ oli herättänyt suurissa Suomalaista teatteria kannattavissa piireissä, päätettiin lakkauttaa tämän näytelmän enempi näytteleminen.”²⁰⁶

204 EAH3:322.

205 EB → B. Elfving 20.11.1888/49:5:97/EBA/KiA/SKS; suom. EAH3:323.

206 EAH3:322.

Aspelin on pyöristänyt tätäkin, sillä pöytäkirjan mukaan mielipahaa oli herännyt ensin ”suuressa osassa suomalaista teateria kannattavasta yleisöstä” ja korjattuna ”suomalaista teateria kannattavien piireissä”²⁰⁷

Kaarlo ei julkistanut vastalauseitaan tai asettunut poikkiteloin johtokuntansa kanssa edes eriävällä mielipiteellä pöytäkirjassa. Kävelivätkö ”isot pojat hänen ylitseen” tarkoituksena saada järjestykseen tämä radikaali ja puolueen kannattajakuntaa hämmentävä nainen? Mikäli uhkaus valtionavun epäämisestä on totta, tieto on hyvin tullut Yrjö-Koskiselta pikkuveli Jaakolle, jota muuten on pidetty veljensä puhetorvena.²⁰⁸ Tai sitten valtionavun mahdollinen epääminen oli vain sopivasti käytetty kauhuskenario ja sopivasti jyrkennetty kuvitelma vihellyskonserтин seurauksista. Näinä samoina *Kovan onnen lasten* viikkoina kerättiin nimittäin taas Suomalaisen Teatterin kannattajilta velkojen katteeksi ”takausmaksuja” kautta koko Suomen, suuttumusta oli vältettävä siitäkin syystä.²⁰⁹

Agathon Meurman oli Minna Canthin August Ahlqvist. Canthin kohtaloksi tuli taistella Meurmania ja Yrjö-Koskista vastaan – yksin! Canthia itseään harmitti se, että nuorsuomalaiset olivat sanoutuneet irti sosiaalipoliittisista tavoitteistaan eivätkä nousseet puolustamaan teosta. Vain *Nya Pressen* ja *Päivän Uutiset* olivat myönteisiä. Painoylihallituksen sensuurivirkamies antoi näytelmälle kuitenkin painoluvan jo marraskuussa, niin kuin oli antanut esitysluvankin, eikä löytänyt siitä sensuroitavaa.²¹⁰

Oliko johtokunnan kokous 10.11.1888 Kaarlون ’taiteellisen idealismin haaksirikko’? Taidelaitoksen tilalla olikin poliittinen laitos, puolueen orgaani, äänenkannattaja, jonka edut piti asettaa samoin kuin puolueen edut, eikä niin kuin taidelaitoksen edut? – Kaarlolla oli vihdoinkin edessään henkilökuntansa suurella antaumuksella valmistama esitys, jonka takana kaikki olivat, josta kaikki olivat pitäneet ja jossa kaikki olivat onnistuneet. Kenties seurueen arvovaltaisimien miesnäyttelijä, itsekin pohjalainen Benjamin Leino oli ”liian vahva” Topra-Heikkinä ja hänen julistuksensa (ja alleviivaavuutensa) nousi liian voimakkaaksi – olihan hän lähes kaikissa esityksissään ollut oikean moraalien ja auktoriteetin edustaja.

Kaarlون ensimmäinen päiväämätön kirje Minnalle oli hyvin ahdistunut. Aspelin-Haapkylä sanoo, että se olisi kirjoitettu vasta 15.11.²¹¹ Pidän sitä kuitenkin varhaisempänä,

207 ”18 Sen mielipahan johdosta, jota eilen illalla näytelty rouva Canthin kirjoittama näytelmä ”Kovan onnen lapsia” oli herättänyt suuressa osassa suomalaista teateria kannattavasta yleisöstä, päätettiin lakkauttaa tämän kappaleen enempää näyttelemistä! [–] in fide. A. Alberg. [lyijykynällä korjattu: *teateria kannattavien piireissä*, päätettiin] /ST jk pk 9.11.1888/SKTA/SKT.

208 Esim. Saarenheimo 1976:99.

209 EAH3:341 mukaan johtokunta oli 13.9.1888 päättänyt ”koettaa hankkia vähintään 15.000 markan vuotuinen takaus kolmeksi vuodeksi eteenpäin. Tämän päätöksen mukaan toimeenpantiinkin kohta takauskirjoitus, jota varten kehoituksia lähetettiin teatteria harrastaville kansalaisille koko maassa.” 100 mk hintaisia osakkeita saatiin 13.000 mk:n verran.

210 MC → Hilda Asp 18.11.1888/MCK239:340.

211 EAH3:324.

kenties jo lauantailta 10.11.1888. Kaarlo ei jaksanut kirjoittaa detaljeista ja argumenteista – minkä takia niihin jouduttiin vasta kesän 1892 selvittelyissä palaamaan. Kaarlon ensi reaktiot Minnalle kuuluvat:

Hyvä ystävä. En tiedä kuinka tämän kirjeen aloitan, en tiedä mitä kirjoitankaan, olen niin masennettu, alakuloinen, tylsistynyt, että tahtoisin piiloittua maan äärimmäisimpään soppeen, jott'en ihmisiä näkisi. Näinä viimeisinä päivinä en ole edes voinut ajatellakaan – en edes ole voinut kiivastuakaan, niin perinpohjin olen ollut sortuneena. Häpeä on ainoa tunne, joka minut enää valloittaa. Te olette kai jo uutisen kuullut. Kovan onnen lapsia ei saa näytellä Suomalaisessa Teatterissa!! Kuinka se on käynyt, en voi kertoa nyt; kun sen aloitan, kuohuu minussa niin valtaavasti ja samassa niin masennettavasti, ett'en voi kynään tarttua. Ja niin paljon kun säälinkin teitä, säälin itseäni vielä kymmentä enemmän. Mikä tulevaisuus minulle tehdä työtä mieli niin katkeroittunut, masentunut kuin minun nyt on! Tai luopua työstäni, tuomita itseni työttömään, toimettomaan, sisällystä vailla kituvaan elämään. En tietä [sic!] mitä teen, mutta teenkö sitä tai tätä on elämäni murtunut. Tulevassa postissa kirjoitan teille laveammin kuinka asia on käynyt, nyt en sitä voi! Jääkää hyvin rakas ystävä! Joka hetken olette nyt muistissani! Älkää vaan kadottako toivoa – minulla valitettavasti ei sitä ole. Onneton ystäväanne. Kaarlo B.²¹²

Sunnuntaina Emelie kirjoitti tarkemman tiedonantonsa Minna Canthille, jota edellä on osin lainattu.

Du kan kanske ana till de känslor af vrede, sorg och förödmjukelse, hvarunder jag nu skrifver till dig? Jag kan knappt säga hvilken af dessa känslor för ögonblicket starkast beherrs mig. Ditt stycke gjorde för starkt intryck: påtryckningen har varit sådan att vi ej kunnat, eller rättare, fådt ge det mera. [–] Alla hotelser om polisens ingripande skulle vi naturligtvis ej ha brydt oss om, ända till dess detta inträffade och vi sålunda fådt lof at vika för dess brutala inskridande, men alle de inom partiet som uppbära den finska teatern ha så bestämdt fordrat dess inhiherande att vi ej kunnat annat.²¹³

Kaikki ne puolueessa, jotka ”kannattelevat” Suomalaista Teatteria vaativat sitä niin, ettei voitu muuta. Hyvä, että itse näytelmä tulee painettuna, ja vaikka ”A. M.” sen tulee

212 KB → MC s.d. 11.1888/388:1:11/MCA/KiA/SKS.

213 EB → MC 11.11.1888/290:12:4/MCA/KiA/SKS.

rusikoimaan, ainakin sen voi jokainen itse lukea. Nuorten puolelta ei teatteri myöskään voinut odottaa mitään tukea.²¹⁴ Emelie ei olisi oma itsensä, ellei hän myös tällaisella hetkellä alkaisi ojentaa Minna Canthia. Ikävä maku tulee Emelien loppukaneetista: onhan vikaa Minnan näytelmässään! Neljä vuotta myöhemmin tulevaa Minnan ukko-senpurkausta Emelie on takuuvarmasti siis ladannut jo näissä kirjeissään. Sitten seuraa konkreettinen Kaarlon masennuksen kuvaus.

Kanske stycket ej skulle ha sårat så skarpt om några tiotal uttryck strukits eller ikläddts blidare ord. Karl skrifver nu äfven och redogör för dig närmare om allt; han är så nedtryckt, orolig och nervös, att det är rysligt synd om honom; han lider för din skuld, för teaterns skuld, men främst för den skugg-rädsla hos de magtegende, som ställt till hela denna grymma konflikt. Genom att förtrycka och förqväfva ett uppväckt behof, har man ännu aldrig lyckats för eviga tider bringa det till tystnad.²¹⁵

Emelien säälintunteet ovat tuttuja Kaarlon aiemmista murheista, mutta sopii muistaa, miten kauan näytelmää oli odotettu ja miten tärkeänä Kaarlo oli esitystä pitänyt, miten innostuneesti sen ääressä oli työskennelty, miten se yhdisti näyttelijäkuntaa vaikeiden vuosien jälkeen, miten sitoutti nuoria mukaan, jotka onnistuivat rooleissaan ja miten tärkeä ja sosiaalisesti vakavamielinen Helsingin kauden avaus se olisi ollut.

Farväl nu, min älskade vän. Vill du ännu bry dig om oss och tänka på oss efter allt detta. Kan och orkar du, så skrif några rader till Karl, han är så olycklig. Ännu är dessutom denna Tragedie ej utspelad och jag kan ej säga hvilka följder den kommer att ha för teatern. Din betryckta vän. Emelie Bergbom.²¹⁶

Lauantaina 10.11.1888 *Meurmanin Finland*-lehti hurskaasti pidättäytyi itse arvostelemasta *Kovan onnen lapsia* ja antoi tilan laajalle ”yleisönosastopuheenvuorolle” asias-

214 EB → MC 11.11.1888/290:12:4/MCA/KiA/SKS. ”Naturligtvis finnes det en stor mängd olika tänkande, speciellt inom det unga lägret, men beklagligtvis kan ej finska teatern skryta af något direkt stöd från detta håll, tvärtom: ovedt klander och svårigheter af alla slag, utan den uppoffrande offervillighet, som så vackert höjde den äldre fennomanska generationen. Jag är så olycklig och nedtyngd att jag ej vet huru och när jag åter ska kunna taga ihop med något arbete för teatern. Innerligen gläder det mig att ”Kovan onnen lapsia” snart kommer ut i tryck, så att den stora publiken ansigte mot ansigte får beskåda detta blodiga spöke; A. M. den unga uppspirande finska litteraturens och konstens spögubbe, kommer naturligtvis at med välbehag svinga sin gissel deröfver, men det finnes å annan sida andra. Kritici, tänkare, och läsare, som med glädje skola emottaga detta vackra arbete i vår litteratur och detta berättigade, huru visserligen något för starkt färgade inlägg i vår sociala fråga.”

215 EB → MC 11.11.1888/290:12:4/MCA/KiA/SKS.

216 EB → MC 11.11.1888/290:12:4/MCA/KiA/SKS.

ta.²¹⁷ Kirjoittaja oli sama rautatievirkamies O. Jalander, joka oli uhannut vihellyksillä. Uskonnollisia ilmauksia käytetään näytelmässä väärin. Hänen tekstinsä loppu oli myös *Nya Pressenissä* seuraavana päivänä otsikolla: "Ett anfall mot Minna Canth." Perusteina on, että näytelmä halventaa kansaa ja vaikuttaa jopa "ulkomaalaisten käsitykseen Suomesta" sosialismin ja nihilismin luvattuna maana. Venäjän reaktioita vanhasuomalaiset eniten pelkäsivätkin.

Det förefaller oss obegripligt huru finska teaterns direktör kunnat upptaga detta stycke på repertoiren. Om någonstades, gäller här att komma ihåg, att teatern kan lika mycket förvilda som bilda. Att från scenen utså hat och förakt mot lagarna och de högre samhällsklasserna är ett det vådligaste företag en teaterdirektion kan tillåta sig. Nyfikenheten kan möjligen göra att stycket kan ge några fulla hus. Men en bildnings anstalt eger ej rätt att också på publikens svagheter med fara för smakens förvildning och de stabila intressenas i samhället undergräfvande.²¹⁸

Minna kirjoitti Kauppis-Heikille 15.11.1888:

Finlandissa eräs lähettäjä soimaa minua nihilismistä, socialismista ja kaikesta pahasta. Ja yhteiskunnan säilyttämisen sekä "hyvän maun" nimessä hän aikailla nuhtelee tohtoria siitä, että hän semmoista kappaletta on ottanut näytet-

217 "Stycket skall såsom ryktet redan förut vetat berätta afse att vara något slags inlägg emot en arbetsinställning på Savolaxbanan. Emellertid är styckets innehåll af den art, att detsamma ej kan undgå att väcka häpnad och bestörtning. [- -] Vid sidan af denna nobla handlingsserie pågår ett missbruk af böner och öfverhufvud religiösa uttalanden, som måste göra det pinsammaste intryck på hvar och en, som ej förlorat all känsla af aktning för religionen. Hela andan i stycket är fullkomligt negativ. Att rättvisans hand drabbar brottslingarne är blott en följd af förhandenvarande samhällsordning, hvars rättmätighet här förnekas af styckets benämning och öfverhufvud af dess genomgående tendens att skylla all olycka och brottslighet hos de fattige på de bättre lottade i samhället. Då den ena gräsligheten aflöser den andra utan att något djupare etisk eller estetiskt motiv dertill förefinnas, är stycket, som öfverhufvud är ytterst lösligt hopsatt, äfven i dramatiskt hänseende under all kritik." (*Fd* 10.11.1888)

218 "Intrycket kan ej bli annat än i hög grad destruerande. Stycket är dessutom vanhedrande för vårt folk. Skall utländningen bygga ett omdöm om den finska arbetaren och öfverhufvud det finska folket på hvad i detta drama uppdukas, kan han ej komma till annat resultat, än att Finland är ett socialismens och nihilismens förlofvade land, i hvilket fälkets råhet täflar med dess ringaktning för lagarna och religionen. Då ifrågavarande drama fortfarande annonseras [= 9.11.] att uppföras på finska teatern, måste vi i sedlighetens och den goda smakens intresse inlägga den bestämdaste gensaga deremot. [- -] Den finska teatern har hittills hållit sig fri från dramatikkens utvexter. Men skall "Kovan onnen lapsia" nu få obehindradt gå öfver scenen, är teaterns anseende för alltid stördt. Vi yrka därför på det bestämdaste att representationerna af "Kovan onnen lapsia" genast inställas och att detta stycke aldrig mera må besudla den finska teaterns repertoir. Den kritik, som har något att betyda torde vara enhälligt i sin förkastelsedom öfver stycket. Då en af hufvudstadens tidningar igår nämner, att "det gripande stycket mottogs af publiken med lifligt och välförtjent bifall", gäller detta ej den förnuftiga kritiken. Också voro handklapparne ganska få mot slutet. Då "Uusi Suometar" emellertid i gårdagens nummer emotser allt flere föreställningar af det uppbyggliga skådespelet och "Finland" ännu ej tagit stycket under behandling, hafva vi ej kunnat underlåta att anhålla om plats för detta uttalande. Vi ha åtminstone då vårt samvete fredadt. -r." *Fd* 10.11.1888 ja *NP* 11.11.1888 [Kirjoittaja -r. oli O. Jalander, rautatievirkamies.]

täväksi. Vaatii myös, että se heti kohta pannaan repertorilta pois. Työnantajat ja ammattilaiset kuuluvat olevan raivoissaan, niin pitkälle ovat asiat kehittyneet.²¹⁹

Seuraavaksi asiasta kirjoitti *Nya Pressenin* etusivu maanantaina 11.11.1888: Rafael Hertzberg kirjoitti perusteellisen juoniselostuksen ja myönteisiä vaikutelmiaan:

Stycket är uppskakande. Den hjertslitande synen af lidande och nöd griper åskådaren, och det så mycket djupare, som han ser i arbetarens sköflade hem den ödmjuka undergifvenhet och orubbliga redligt råda, som utföra grunddraget i vårt folks karaktär. Det är just detta drag som bildar styckets kärna, och den olyckliga Antti, som på grund af sin egen ärliga bekännelse föres i fängelse, dit han dock tar med sig medvetandet af sin modiga, stackars hustrus aktning och kärlek, är en af vår litteraturens vackraste och sannaste skapelser. Hans hustru är äfven en väl tecknad figur, men något mer stiliserad. Afsikten att göra henne till föremål för uppmärksamhet träder något för mycket fram. Det samma förefaller också att vara förhållandet med den psalmsjungande Jaara; men denne är alldeles makalös som staffage i skogsscenen.²²⁰

Seuraa yksityiskohtaisempi kuvaus pohjalaisen työmiehen kuumasta verestä ja Topra-Heikin hahmosta. Suuret murhamiehet ovat aina olleet lempeitä köyhiä kohtaan ja ryöstäneet rikkaita. Pohjanmaalla myös sosiaalkriittinen puhe on tavanomaista ja moite yhteiskuntajärjestyksen epäoikeudenmukaisuudesta ”jokaisen ryysyläisen huulilla”. Topra-Heikki tuntee suuttumusta.²²¹

219 MC → H. Kauppinen (Kauppi-Heikki) 15.11.1888/MCK238:338.

220 Rafael Hertzberg, *Nya Pressen* 12.11.1888.

221 ”Den österbottniska arbetaren med sitt heta blod och sin benägenhet att hugga i med näfvarna eller knifven är en gripande illustration till historien om, huru man träder in på brottets väg och drifves allt längre in på densamma. Det ser ut, som om författarinnan sökt urbilden till honom på tre håll. Såsom ett genomgående drag hos våra ryktbara banditerna har altsedan nio-mördaren Adamssons tid varit gifmildheten mot de fattiga. De hafva plundrat de rika och hjälpt de fattiga samt därför haft vänner i hvarje koja. Äfven Päivärinta har skildrat denna typ. I de österbottniska kuststäderna åter liksom vid järnvegsarbetare är socialistiskt tal om orättvisan i samhällsordningen flitigt i svang, och förbannelser öfver de rika ljuda därvid från första bästa trashanks läppar. Till dessa båda faktorer har författarinnan tillagt österbottningens vilda lynne och sålunda fått en typ, hvars detaljer äro sanna, hvarför äfven totaliteten borde kunna förutsättas vara sann, om också ny för vår litteratur. Med fullt riktig uppfattning har författarinnan dock ej gjort honom till någon hjälte, afsedd att representera en särskild, omstörtande samhällsrörelse. Det är föreställningen om orättvis behandling, som först väcker hans vrede; den spända ställning, hvori han genom sin våldsamhet kommit till lagen, jagar upp vreden till hat. Den nöd, han ser sina vänner oförskyldt lida, samtidigt som hårdhjärtade rika obarmhertighet mot de fattiga använda sin lagliga rätt, gör honom, i förening med svält och umbäranden, än mera rasande. Men då också för honom en skynt af ett väntande hem med ett vänligt hjärta visar sig, veknar han och ryggas tillbaka för den hemska gärning han rufvar på, till dess de af nödens spökgestalt väcka onda makterna åter drifva honom till värdet, hvilket då det är gjordt, fyller hans själ med fasa och ångest.” Rafael Hertzberg, *Nya Pressen* 12.11.1888.

Det är sålunda ej någon teoretisk socialist eller nihilist, författarinnan tecknad. Hon har blott visat huru en grunden god menniska genom våldsamt lynne och yttre tillfälliga omständligheters makt drifves in på brottets bana, för hvilken denne dock själf fasar. Vi ha sålunda på intet sätt att göra med en misslyckad samhällsförbättrare, lika litet som vi få till lifs någon plan till samhällets förbättring. Men ett djupt och outplånigt intryck emottaga vi af, att den fattige, redlige arbetarens lott ofta är hård, att valet mellan nöden och brottet mången gång kan vara skrämmande svårt – och att samhället i mångt och mycket har en svår skuld på sitt samvete gentemot dessa vanlottade. Och jag tror, att det är just detta intryck författarinnan velat framkalla.²²²

Hertzberg näyttää siis ymmärtäneen Canthin tarkoituksperät, mutta aikalaisena on toki varauksellinen keinojen rohkeuteen ja ”repivyyteen” nähden.²²³ Silti hän on pyytänyt Minnalta lupaa ruotsintaa näytelmä joko Svenskanin käyttöön tai Ruotsiin tarjottavaksi.²²⁴

Valvojan arvostelu ilmestyi vuoden 1888 viimeisessä numerossa. Tohtori Eliel Aspelin ojensi siinä alentuvasti rouva Canthia katsomaan omia näytelmiään, sillä hän voisi ”oppia niistä”.²²⁵ ”Todellisuus on niin ankara, ettemme voi sitä hyväksyä näytettäväksi”, toteaa Aspelin *Valvojassa* eikä siis tuomitse esityskieltoa, mutta olettaa, että näytelmää ei olisi kauan esitettykään. Hänen asenteensa Canthiin heijastuu jo täältä alkaen historiikirjaan asti.

Juhani Ahon kirjoitus, ”Helsingin kirje”, *Savo* -lehdessä 15.11.1888 on kiintoisa. Hän sanoo, että

tämä takavarikkoon otto tuntuu jotakuinkin kummalliselta, vaikka sen ehkä voineekin johonkin määrin käsittää se, joka on nähnyt kappaleita näytettävän. Teoksessaan näet tekijä kuvaa murhapolttajia, varkaita ja murhamiehiä, joidenka suusta tulvimalla tulvii vihaa ja kiukkua parempi-osaisia yhteiskunnan

222 Rafael Hertzberg, *Nya Pressen* 11.11.1888.

223 ”Huruvida dramatikern värkligen är i behof af så starka medel, som författarinnan användt, därom kunna åsikterna vara delade, och helt visst gäller det som en allmän regel, att ett drama, som i och för sig är hjärtslitande, ej bör för mycket öfverlastas med yttre gräsligheter. Men hvad man ej kan bestrida är att den österbottniska järnvägsarbetartyp, författarinnan framställt, har all möjlighet att vara sann såsom en typ från den lösa befolkningen i vårt land.” Rafael Hertzberg, *Nya Pressen* 11.11.1888.

224 R. Hertzberg → MC 11.11.1888 /290:40:1/MCA/KiA/SKS.

225 ”Varsin ikävänä asiana on pidettävä, ett’ei rouva Canth itse saanut nähdä näytelmäänsä teatterissa, siitä olisi hänelle varmaankin ollut suurta hyötyä. Nyt voi tekijä ja moni muukin luulla, että kappale olisi hyvinkin menestynyt, joll’ei näyttämistä olisi kielletty. Kirjalliselta kannalta siis ei lakkauttamista ainakaan taida hyväksyä. Siitä tavasta päättäen, jolla lukuisa yleisö arvosteli näytelmää, voi olla vakuutettu, ett’ei moni olisi käynyt sitä toista kertaa katsomassa, vaan olisi näyttelemisen ilman kieltoakin pian lakkautettu. Semmoinen kokemus olisi ollut terveellinen draamallisen runoutemme kehitykselle.” (Aspelin, *Valvoja* 12/1888:581–582)

jäseniä kohtaan. Näitä puheita, joissa kaikki nuo mainitut rikokset katsotaan oikeutetuiksi, on selitetty siten, että kirjailija lausuisi ne omastakin puolestaan.²²⁶

Sitä kolumnisti Aho ei usko, mutta jatkaa kuulopuheiden ja teatterissa käyneiden referointia, herkutellen näytelmästä esitetyillä moitteilla.

Ymmärrettävä on takavarikko lisäksi vielä siinäkin kohden, että näytelmän mahdollisesti luullaan tulevan hämmentävästi vaikuttamaan tuon ylimmäisen rivin [= toisen parven] yleisön siveellisiin käsitteihin, jonka arvostelukyky ei ole kylläksi kehittynyt. Tämä ei kuitenkaan mielestämme oikeuta niihin poliisitoimiin, joihin johtokunta on ryhtynyt. Se on holhoamista sitä yleisöä kohtaan, joka ei sitä tarvitse. Yleisön olisi itsensä pitänyt saada lausua lopullinen tuomionsa. Ja se olisi kyllä pian tullut hylkäävä niistä arvosteluista päättäen, joita jo on ollut luettavana pääkaupungin lehdissä ja siitä mielen tilasta, joka kuuluu vallinneen suurimmassa osassa katsojia kahden viimeisen näytöksen jälkeen. Yleisö kuuluu yleensä olleen tyytymätön. Monella taholla oli naurettu ja oltu harmissaan, että no kaikkea sitä pitää olla. [– –] Näiden luonnottomuuksien lisäksi tulevat pitkällisen surkeat tautiisten valittelemis-kohtaukset, jotka vaikuttavat ikävästyttävästi ja vastenmielisesti.²²⁷

Juhani Ahon juorupakinaa ei ole juuri tuotu esille eikä Ahon kirjeiden kokoelmassa ole tapausta koskevia mainintoja. Kirjoitus *Savossa* oli oikeastaan aika raukkamainen Minnan kannalta, mutta Canthin ja Ahon välirikko oli vielä voimassa. Minna Canth kirjoitti Emeliele 16.11.1888 vastauksen.²²⁸ Hän analysoi strategista asemaansa, mutta oli harmissaan siitä, että oli joutunut kahden tulen väliin.

Fennomaanit eivät kuitenkaan tahdo teatteriaan kukistaa ja nehän ne vastassa ovat. Viisainta oli sentään panna kappale alas, vaikka siitä olisi ehkä rahallista voittoa tullutkin. Ikävä juttu tämä Teille oli, ymmärrän sen. Ja kuitenkin se tulevaisuudessa varmaan tulee olemaan kunniaksi, sillä olettehan tämän kautta

226 J. Aho, *Savo*. 15.11.1888.

227 ”Tämä takavarikkoon pano antaa vaan tekijälle tilaisuutta kuvailemaan, että hän on sanonut enempi totuutta kuin yhteiskunta voipi sulattaa. Jos kiellostä on puhe, niin ei kappale sitä ansainne sen takia, että se olisi mikään vaarallinen ja että siinä olisi sanottu liian paljon totuutta, vaan ehkä sen tähden, että siinä näyttää olevan aika lailla sekasotkua ja humbuugia.” (J. Aho, *Savo*. 15.11.1888.)

228 MC → EB 16.11.1888/MCK239:340; sit. EAH3:324–325.

osoittaneet olevanne vapaan edistymisen ystäviä, ei sortajia, jos kohta täytyykin mukaut[u]a painavien olosuhteiden vaatimuksiin.²²⁹

Minna piti välittömästi siis Bergbomeja ”edistymisen ystävinä” ja lisäksi kirjoitti Hilda Aspille Kaarlosta tuoreeltaan näin:

Tohtori oli siihen hyvin mieltynyt. Pitivät sitä hyvänä enteenä, että saivat sillä alkaa näytäntövuoden. Kuinka kävi? Kerran se näyteltiin, herätti kauhistusta! Vinkki annettiin yläilmoista, että jos vielä kerran näytellään, niin poliisi sekaantuisi asiaan. Täytyi heittää. Tohtori on onneton ja masentunut. Byråkraatit, ”vapaamielisetkin”, n.k. Dagblad on olevinaan, näyttävät happamia kasvoja. -- ”vanha suomi” viskaa kiviä. Entä ”nuori suomi”? – ”Vanha minua suututtaa, mutta ”nuorta” minä – häpeän! Mutta saattoiko parempaa siltä odottaa, koska sen takana on – *venäläinen nainen*. [=Elisabeth Järnefelt]²³⁰

Nuoren Suomen sukupolven suhtautuminen onkin kiintoisa kysymys. Miksi *Kovan onnen lapsista* ei noussut laajempaa ”kulttuurisotaa”? Miksi Erkot, Brofeldtit ja Järnefeltit eivät nousseet puolustamaan a) Minnan näytelmää, b) köyhän kansan näkyväksi tekemistä, c) teatterin oikeutta esittää yhteiskuntakriittistä ohjelmistoa, d) puolustamaan Bergbomin ohjelmistovalintaa? Tämä ilmeisesti oli se, mitä Minna häpesi. Olivathan Canthin ja Ahon välit poikki. Mutta oli tietysti niin, että A) Suomalainen Teatteri oli ehtinyt leimautua vanhafennojen hallitsemaksi laitokseksi, B) Ida Aalbergistakaan ei ollut minkään modernin teatterivaltauksen symboliksi, sillä hän edusti itse teatterin kaupallis-institutionaalista juonetta ja tähtiajattelua; hän oli mahdollisimman kaukana Euroopan käynnissäolevista teatteriuudistuksista, C) Erkot, Brofeldtit ja Järnefeltit eivät olleet proletaaritaustaisia kukaan ja kaikki he olivat herraspoikina jo vähän pettyneitä kansaan, D) heidän äitinsä ja henkinen kummitätinsä, Elisabeth Järnefeltkin oli venäläinen kenraalitar, aatelisnainen ja kuvernöörin rouva, E) Bergbomia kohtaan tunnettiin epäluuloa, hän oli kerran jo tehnyt peräytyvän valinnan itse jättämällä taistelematta Kalle Ahon *Epäilijän* puolesta. Nuoret eivät olisi voineet uskoa, että Kaarlosta olisi tullut todellista puoltajaa, vaikka Minna oli miten vakuutellut, että Kaarlo puolustaa niitäkin, joiden kanssa on eri mieltä. Kaarlo oli taistelijaluonne valikoivasti. F) *Päivälehteä* ei ollut vielä perustettu, mutta ehkä tämäkin tapaus kypsytti päätöstä omasta äänitorvesta.

Minnan kirje Kaarlolle – Emelien kehotuksesta – kirjoitettiin 18.11.1888. Siinä Minna kielsi ottamasta asiaa ”noin vaikeasti.” Kirjeessä Kaarlolle Minna oli voimantunnossaan

229 MC → EB 16.11.1888/MCK239:340.

230 MC → Hilda Asp 18.11.1888/MCK240:342.

ja kehotti Kaarloa ottamaan taistelevaisen metson asenteen – rohkeutta ja lannistumattomuutta.

Vaan en minä Teitä sittenkään sääli, onnittelen päinvastoin. Jos Tekin olisitte ahdasmielinen byråkratti, tuommoinen pikku sielu, joka pelkää katsoa vaaraa vasten silmiä ja luulettelee, että kun haava pinnalta saadaan tukituksi, ei mitään hätää tule; – niin jos olisitte liitossa niiden kanssa, jotka panevat sieluja kahleisiin, uskoen sillä tekevänsä hyvän ja otollisen työn, – silloin todella Teitä sääლისin ja surkuttelisin. Ja ihmettelisin, että Teidän kaltaisenne henki niin saattaisi alentua.

– Sanotte, että häpeä on ainoa tunne, joka Teitä nyt valtaa. Niin, jos häpeätte ihmisten kurjuutta, omien kansalaistenne tyhmyyttää ja halpamielisyyttä, olen minä mukana. Mutta ei siitäkään sentään huoli epätoivoon joutua. ”Stå stark, du ljusets riddarvakt”, vai kuinka se nyt oli, kuin ennen laulettiin. Mehän käymme taas samaa sotaa kuin esi-isämme muinoin. Ja meissä elää sama henki. Me kestämmme niin kuin he kestivät, ja jos kuolemme, niin kunnialla kuolemme.²³¹

Kovan onnen lapsi ei kuole, Minnan mukaan se nousee haudastaan pian! *Valvoja*-lehti julkaisi joulukuussa 1888 katkelman Canthin itsensä kirjoittamaa kirjettä tuntemattomalle lähettäjälle,²³² jossa hän analysoi Topra-Heikin hahmoa ja tämän ”tuhoutumisen syytä”: hänellä on nimittäin liian valpas omatunto! Ylipäättänsä kovin harva huomaa, että sehän on tragedia siitä, mihin ”oman käden oikeus johtaa”.

Bergbom ei asettanut kiistassa ”omaa asemaansa kantansa vastineeksi”, kuten on huomautettu, eli hän ei uhannut johtokuntaa erollaan viimeisenä aseena näytelmän esittämisen puolesta.²³³ Olisiko sellainen manifestaatio auttanut Canthin näytelmän pysymistä ohjelmistossa? Mahdollinen erouhkaus tuskin juolahti Kaarlolle mieleen vielä perjantai-iltana 9.11.1888 pidetyssä johtokunnan kokouksessa, sitä paitsi teatteri oli ”hänen luomuksensa,” joka vain tarvitsi tukiryhmän. Miten teatterille olisi käynyt? Bergbom oli argumentoinut ja hävinnyt äänestyksen yhdessä Wahlströmin kanssa 3–2 lähimmille miehilleen ja puoluetovereilleen. Hän tunsu itsensä täysin ylikävelyksi ja tilannetta potiessaan kirjoitti, että hänen ”elämänsä oli murtunut”. Tiedetään myös, että

231 MC → KB 18.11.1888/MCK241:344.

232 MC → NN s.d. 1888/MCK242:346; julkaistu *Valvojassa* 12/1888:584.

233 Koski 1998, 86–87 hieman silti oikoo asioita todetessaan, että ”olivat ajautuneet poliittisesti eri leirihin Minnan solmittua suhteita nuorsuomalaisiin.” Minnan suhde nuoriin oli komplisoidumpi ja vaihteli, samoin Kaarlonsuhde omaan taustaryhmäänsä vanhafennoihin. Kovan onnen lasten ”kieltämistä kukaan ei vakavasti ihmetellyt” ja kuten voi lisätä julkisesti kukaan ”ei asettunut vastustamaan”.

Bergbom oli ollut "raivoissaan Yrjö-Koskiselle."²³⁴ Asiasta on myös Emelien kirjeessä Minnalle, jossa hän sanoo Kaarlon kärsivän siitä "varjojen pelosta", jota "vallanpitäjät" tuntevat, ja tietävän, miten "tarpeesta syntyvää ääntä" koskaan ei voida tukahduttaa ja vaientaa.

Ajatusta "tarpeesta syntyvästä äänestä" voi pitää poliittisena analyysinä, joka osuu Suomalaisen Puolueen ytimeen: sosiaalisen vääryyden kokemukset köyhän kansan piirissä oli otettava vakavasti puolueen agendalle ja juuri "köyhien asian vuoksi" Minna Canthin hätähuuto oli teatterille arvokas teko: taisteleva Minna oli tässä suhteessa parasta, mitä teatterille saattoi tapahtua. Kaarlo Bergbom suunnitteli *Kovan onnen lasten* pikaista uusintaa pienten siistintöjen jälkeen. Hän halusi näytelmän esille. Jatkossa Minna kuitenkin oli haluton palaamaan siihen, ja varmasti myös haluton ryhtymään kosmeettisiin muutoksiin.

Samaan talveen 1888–1889 osui tuonnempana selvitettävä näyttelijöiden vaatimus hallinnon ja työtapojen reformista. Ajatus eroamisesta Suomalaisen Teatterin palveluksesta on tullut Bergbomille varmuudella mieleen jo pian saman talven aikana. Hänellä alkoi olla riittävästi syitä siihen, että oma tulevaisuus teatterissa näytti epäselvältä. Takaporttinahan oli suunnitelma Saksan kirjallisuushistorian laatimisesta. Nyt Bergbomilla oli innostus tähän rajatumpaan kirjahankkeeseen, sillä ainakin hetkellisesti hän tänä talvena menetti halunsa jatkaa teatterissa. Sopimus kuitenkin jatkui kevään loppuun.²³⁵ Tulevina viikkoina Bergbom vihassaan mietti jopa palvelustensa tarjoamista Svenska Teaternille.²³⁶ Olihan ruotsinkielisellä puolella alettu antaa toistuvasti arvoa hänen teatterityölleen, teatterilla oli paljon ystäviä siellä puolella. Tässä olisi ajankohta, jossa Bergbom oli selvästi identiteetiltään teatterin ammattijohtaja, vaikkakin kompasteleva, mutta ei puoluemies. Tässä kohdassa hänen biografiaansa tulee tarkastella professionaalisuuden kautta, ei kansallisen ohjelman. Teatterin pöytäkirjoissa ei ole tietenkään mainintaa asiasta, ei myöskään Aspelin-Haapkyllällä. Lähipiirissään Bergbom on tuskin voinut salata vihastumistaan Yrjö-Koskiseen, jonka veljeen hänellä oli ollut vuosikausien läheiset siteet, ja joka johti puhetta. Kokouksessa Jaakko Forsman ei pitänyt kuitenkaan edes mahdollisena keskustella esitysten jatkamisesta, sillä hän toimi vanhemman veljensä poliittisena adjutanttina. Forsman, Almberg ja Löfgren aiheuttivat puolueen lyhytaikaisen edun nimessä vakavan kolhun omaan lippulaivaansa, jota kapteeni

234 Vihtori Laurila (25:4/VLA/KiA/SKS) on haastatellut mm. Ellen Miesmaata (e. Messman), joka tutustui 1882 Viipurissa Bergbomeihin. Miesmaan mukaan KB oli raivoissaan, kun Yrjö-Koskinen vaati keskeytettäväksi Minna Canthin *Kovan onnen lapsia*. KB oli dramatiikassa hyvin vapaamielinen, vaikka politiikassa jonkin verran vanhoillinen; ihmiset haluavat näyttämöllä kritiikkiä yhteiskuntaoloja vastaan, tuntevat vapauttavien aatteiden sympatiaa, joita eivät käytännössä toteuta; haastateltava pyysi vertaamaan Ranskan vallankumoukseen, jossa ylimystö aplodeerasi vallankumouksellisille kappaleille.

235 KB → MC [15].11.1888/388:1:11/MCA/KiA/SKS. Ks. EAH3:324 ja 326–329.

236 Asiaan viittaa Emelie Bergbom neljä vuotta myöhemmin, keskellä kesän 1892 Minna Canth -kriisiä. (EB → KB 1.8.1892/45:1:221 & 45:1:222/MCA/KiA/SKS.)

Bergbom oli luotsannut kohta kaksi vuosikymmentä. Kyse oli puolueen pitkäaikaisesta edusta: lojaliteetin ja suomalaisen yhteiskuntarauhan takaamisesta keisarin suuntaan. Henkilökunnan piirissä syntyi jälleen kuitenkin halu etsiä teatterille uusi tai rinnakkainen johtaja. Se olisi ollut vanhafennoille katastrofi, sillä Bergbom oli takuumies sille, että teatteri pysyi heidän käsissään. Bergbomille ei heidän kannaltaan ollut vaihtoehtoa.

Jaakko Forsman oli kuitenkin samalla Suomen 1888 hyväksytyn uuden rikoslain isä. Sillä oli ratkaiseva vaikutuksensa myös Kaarlo Bergbomin loppuelämään: uudessa laissa päätettiin kriminalisoida samaa sukupuolta olevien henkilöiden eroottiset suhteet. Emme tiedä, miten tämä prosessi vaikutti Jaakko Forsmanin ja Kaarlo Bergbomin väleihin.

6-ii Jaakko Forsman ja rikoslain 20 § 12 mom.

Jaakko Forsman on ollut yksi Kaarlon elämään eniten vaikuttaneista henkilöistä. Nervanderin kirjeiden perusteella Jaakon ja Kaarlon opiskeluvuosien ystävyys oli läheistä, ja se näkyy myös säilyneestä kirjeenvaihdosta ja eräässä ryhmävalokuvassa, jossa Forsman luontevasti pitää kättään Bergbomin olkapäällä. Forsman jäi poikamieheksi, vaikka hän lienee jossain vaiheessa ilmaissut ainakin näön vuoksi kiinnostusta Augusta Bergbomin suuntaan. Puoluejohtajan veljenä ja hyvän suomenkielensä ansiosta hänen tehtäviinsä kuului aluksi sanoma- ja aikakauslehtien toimittaminen (*Helsingin Uutiset*, *Kirjallinen kuukauslehti*).

Forsman toimi myös alusta alkaen Suomalaisen Teatterin johtokunnassa ja oli siten nuoruudenystävänsä Kaarlon esimies, teatterin linkki fennomaanien kovaan ytimeen, joka perusti muun ohessa Suomalaisen Klubin. Forsman oli teatterin puheenjohtaja kaksi vuosikymmentä. Hänen ja Kaarlon välit ilmeisesti huononivat ratkaisevasti juuri *Kovan onnen lasten* poisvedon jälkeen, minkä jälkeen johtokunnan puheenjohtaja melko pian vaihtui.

Ensimmäisenä suomenkielisenä juridiikan professorina, rikosoikeuden ja oikeushistorian alalta Jaakko Forsmanilla oli suuri merkitys suomenkielisen lainsäädännön kehitykseen. Forsman oli ollut puheenjohtajana parissa eri rikoslakia valmistavassa työryhmässä. Vuosina 1881–1884 hän oli jäsen lakia valmistelevassa senaatin komiteassa, jossa valmistui koordinoitu ehdotus uudeksi rikoslaiksi. Sitä on sanottu korkeatasoiseksi ja kielellisesti tyylikkääksi. Se oli pohjana myös siinä Armollisessa Esityksessä Rikoslaiksi, joka annettiin joulukuussa 1887 seuraavan vuoden valtiopäivien käsiteltäväksi. Tuossa Senaatin ja Suuriruhtinaan Esityksessä ehdotetaan ensimmäisen kerran Suomessa säädettäväksi homoseksuaaliset teot rikollisiksi:

Jos miespuolinen henkilö harjoittaa haureutta toisen mieshenkilön kanssa; niin kumpikin rangaistakoon korkeintaan kahden vuoden vankeudella. (Vp1888 Asiakirjat I, No 1 s 46 L 20 § 12.)

Kevään 1888 valtiopäivillä tämä rikoslakiesitys kokonaisuudessaan annettiin erillisen Säätyjen Rikoslakivaliokunnan käsiteltäväksi. Sen puheenjohtajana oli

valtiopäivämies Jaakko Forsman. Valiokunta ei pitänyt pöytäkirjaa, mutta se antoi perustelunsa mietinnössään sekä oman korjatun lakiluonnoksensa 5.5.1888. Siinä kyseinen pykälä oli muuttunut muotoon:

Jos *joku* harjoittaa haureutta toisen samaa sukupuolta olevan kanssa; rangaistakoon kumpikin vankeudella korkeintaan kahdeksi vuodeksi. (Pykälän uusi muotoilu ehdotus s 39 L 20 § 12.)

Huomautuksissa sanottiin: "Valiokunta on katsonut 1 momentin tässä §:ssä laajennettavaksi siten, että epäluonnollinen haureus myöskin silloin, kuin sitä naispuolinen henkilö harjoittaa toisen samaa sukupuolta olevan henkilön kanssa, tulee rangaistavaksi." (Huomautukset s 70 L 20 § 12.)

Säädyistä kolme hyväksyi pykälän valiokunnan esittämässä laajennetussa muodossa, mutta porvarissäädyssä asiasta käytettiin puheenvuoroja. Niistä käy ilmi, että valiokuntakaan ei ollut ollut asiassa yksimielinen. Edustaja porvarissäädyssä ehdotti koko pykälän poistamista, saamatta kannatusta. Haluamatta keskustella ilmiöiden yksityiskohdista tai perustella sitä tarkemmin porvarissäädyssä ehdotettiin kohdan palauttamista alkuperäiseen, niin, että naisten välisiä homoseksuaalisia suhteita ei kriminalisoidaisi. (RoA 1888 III 15.5.1888 s.1240; Pp 1888 II 16.5.1888 s 1314- alk; Bg II 1888 15.5.1888 s 1098 alk; Tp III 15.5.1888 s 1413)

Tämä hyväksyttiin, mutta porvarissääty jäi asiassa yksin, niin että valiokunnan kanta voitti 3-1: sekä miesten että naisten suhteet kriminalisoitiin. (Prosessia on selostanut myös Löfström 1999: 200–217.) Rikoslaki astui Suomessa voimaan Venäjältä johtuvien viivytysten takia kuitenkin vasta vuonna 1894.

Jan Löfström on löytänyt Jaakko Forsmanin luennoillaan antaman tarkentavan huomautuksen, että "rangaistavuus koski myös sitä osapuolta, 'jonka tässä voidaan katsoa olevan passiivinen ja joka vain taipuu toisen toivomuksiin'." (Löfström 1999:202 lähteenä Forsman J 1899:657–658. *Anteckningar enligt Professor Jaakko Forsmans föreläsningar öfver de särskilda brotten, I-II*, Red. L. Aspgrén och E. Saxén.) Myös aiemmat Rikoslakia valmistelleet komiteat 1875 ja 1884 olivat "esittäneet mietinnöissään vain miesten välisten seksisuhteiden kriminalisointia". (Löfström 1999:202) Monissa maissa kriminalisoiti jätin vain niihin.

Löfström on selvittänyt myös sitä, miten hyvin Jaakko Forsman oli selvillä 1880-luvulla käydystä keskustelusta:

Forsman käsitteli homoseksuaalisuutta luennoillaan aika niukasti, mutta hän oli kyllä ilmeisen kiinnostunut seksuaalikysymyksistä yleensä sekä erityisesti oikeuslääketieteeseen liittyviltä osin. Hänen muistikirjoistaan 1880-luvulta nähdään, että hän pyrki tilaamaan alan uusia tutkimuksia yliopiston kirjastoon[, jonka johtajaa, Wilhelm Bolinia asia varmasti myös kiinnosti]. Eräs kiinnostava yksityiskohta on myös hänen [Forsmanin] kirjeensä eräälle ystävälleen 1884; siinä hän nimittäin pyysi

ystävää lainaamaan ja lähettämään hänelle August Strindbergin juuri julkaistun teoksen *Giftas (Avio-elämää)* [p.o. *Naimakauppoja*]. Teos oli herättänyt suuren kohun Ruotsissa, koska siinä esitettiin radikaaleja ajatuksia eräistä sukupuolimoraalin kysymyksistä, mm. avioliitosta. Forsman halusi sanojensa mukaan lukea ”mitä jo Ruotsissakin katsotaan liian paksuksi yleisön nautittavaksi levittää” Eräs [*Giftas*-] teoksen kertomuksista muuten käsittelee homoutta ajan lääketieteen teorioiden valossa. Näitä teorioita oli käsitelty Suomessakin lyhyesti lääketieteen aikakauskirjassa *Finska Läkaresällskapets Handlingar* 1882 artikkelissa, jossa selostettiin erään ’naishomoseksuaalin’ tapaus. (Löfström 1999:204 viittaa artikkeliin Backman 1882.)

Naisten osalta voisi pyrkiä vielä selvittämään, vaikuttiko ilmapiiriin Maria Grapen, tämän alkoholisoituvan vaatturin konkurssi 1881 ja siihen liittyvien ”skandalöösien asioiden”, kuten eräänlaisen ”tyttötalon” paljastuminen. On ajateltavissa, että Jaakko Forsmanille läheiset Emelie Bergbomin ja Augusta af Heurlinin johtamat fennomaanien naispiirit saattoivat jopa painostaa Forsmania keväällä 1888 siihen suuntaan, että myös naisten homoseksuaalinen käytös piti saada rikoslain piiriin. (Grape esiintyy runsaasti KB:n biografin II osassa *Arkadian arki* passim.)

Asia oli erittäin kiusallinen niin Kaarlon ja eräiden teatterilaisten, kuin toisilleen läheisten Kaarola Avellánin ja Emilie Stenbergin osalta. Jaakko Forsman tiesi valiokuntaa johtaessaan, että tämä henkilökohtainen ominaisuus niin hänen itsensä kuin Kaarlon osalta tästedes vaietaan ja miesten välisessä ystävyydessä tulnaisiin elämään sammutetuin lyhdyin. Mutta koska Maria Grapen tapauksen kaltainen skandaali fennomaanien lähipiiristä ei saanut toistua, saisivat myös Kaarola Avellán ja esimerkiksi neiti Alexandra Gripenberg alistua samaan salamyhkäisyyteen.

Aloite lain ulottamisesta myös naisiin on voinut tulla siis kansalaisvaikuttajien taholta, mutta Jaakko Forsman on ollut valmis valiokunnan lisäykseen juuri ”tasapuolisuuden” nimissä. Bergbomien kirjeissä – ainakaan säilytetyissä – rikoslakiuudistusta ei ole kommentoitu.

Marraskuun lopulla 1888 jouduttiin lämmittämään myös vanha Björnsonin näytelmä *Maria Stuart Skotlannissa*, Ida Aalberg ensi kertaa Avellánin vanhassa roolissa. Teoksen kanssa Ida oli eksyksissä, Bergbom joutui syöttämään repliikit ja selittämään niiden suunnat. Ei sekään tuonut odotettuja katsojia.²³⁷ Bergbomit elivät näinä aikoina ”väsy-

237 Tässä tuskallisesta prosessista on säilynyt kaksi kuvausta. Kaarola Avellán selvitti asiaa Hedvig Winterhjelmille: ”Doktorn skall aldrig ha' pluggat som nu och hon skall oupphörligt ha klagat ”voi tohtori kuinka tämä on vaikeata, en minä ollenkaan ymmärrä sitä”. Han skall till och med ha fått lof att säga till hvem hon skulle vända sig med replikerna – nyt te puhutte hänelle och – ei ei, tuon repliikin ette sanotte hänelle, vaan hänelle – de andra äro indignerade öfver ”elevskolan”. (K. Avellán → H.Ch. Winterhjelm 20.12.1888/H&KWA/ MTBA/SMV.) Inez Borgin avomielinen kuvaus esityksestä ja teatterin tunnelmista vahvistaa tämän. ”I går gafs Maria Stuart af Skottland med Ida i titelrolen. Det har lagts ned mycket

neen epätoivon vallassa.”²³⁸ Joulukuun 5:nä 1888 esitettiin ainakin vielä J. H. Erkon raamatullinen ja runollinen *Tietäjä* uusintana. Oma sanomalehti raportoi Niilo Salan hienosta työstä pääroolissa sekä kertoi Erkon ja Bergbomin saamista kiitoksista.²³⁹

Vasta joulun aikaan Kaarlo palasi kirjoittamaan *Kovan onnen lapsista*. Laajassa kirjeessä Minnalle Kaarlo ilmoitti ottavansa sen kuitenkin jälleen esiin, mutta palasi toki omiin kritiikkeihinsä ja puhui edelleen lyhennyksistä kommentoiden aiempia muokkaus-ehdotuksia. Kaarlon tämä vastaus oli kuitenkin kirjoitettu aivan eri sävyssä kuin Minnan häntä rohkaisemaan tarkoitettu ”stå stark, du ljustets riddarvakt” -kirje.²⁴⁰ Valitettuaan aluksi itsensä kokoamisen vaikeutta Bergbom alkoi eritellä yksityiskohtaisesti, analyytisesti syitä – ”yleisön tyytymättömyyteen”.

Vasta eilen oli minulla niin paljon rohkeutta, että uskalsin lukea Kovan onnen lapsia. En ole voinut tehdä sitä ennen saamatta koko olentoni suunniltansa ja sen perästä vaipumatta tuohon tylsään epätoivoon, johon aina joudumme kuin taistelemme sokean välttämättömyyden kanssa. Vaan en nytkään käsitä paremmin kuin silloinkaan, kuinka ja miksi kaikki on käynyt, niin kuin se todellaan kävi. Totta on – kyllä löytyi enteitä, jotka varoittivat. Yleisö on nyt yhtä sokeasti suuttunut tendenssikirjallisuuteen, kuin se ennen oli siihen sokeasti mieltynyt. Myöskin pippuria ja arsenikkia, jotka silloin olivat välttämättömiä aineksia jokaisessa ruoassa ei maita enään.²⁴¹

Kaarlo analysoi esitystä, torjui syytökset, että kaikki olisi johtunut vain Topra-Heikistä, eli Benjamin Leinosta. Hän itse asiassa vieritti syitä näytelmässä oleville seikoille ja harmitteli, ettei tehnyt enää sellaisia korjauksia, jotka hän oli nähnyt, että täytyisi tehdä.²⁴²

arbete och stora kostnader på kostymer för att göra den så lysande som möjligt. Det hade naturligtvis väntats att få full hus och var en %, detta gjorde naturligtvis att det stort blef en litet missmodig stämning. Publiken höll sig mycket kall och reserverad hela tiden och detta gjorde naturligtvis sin värkan på skådespelarna. Jag tyckte det hela gick jämt men mer matt Ida var en gengångare af alla sina roller men hade många goda scener (doktorn hade matat hvarje replik i henne). Leino som Bothvell var ut usel, intet annat än tomt skrik som på intet sätt vittnade om den kraft som man tänka sig fängslade Maria. Han fick naturligtvis beröm, det är jo traditionelt.” (Inez Borg → Hilda Asp 28.11.1888/Ba1/HAA/PLAS/PLA.)

238 ”Både Doktorn och Tante föreföllo nedtömda så mitt gamla medlidande fick makt med mig. Det var riktigt ynkligt att se dem öfver båda hvilade en sådan trött förtvifan.” (Inez Borg → Hilda Asp 28.11.1888/Ba1/HAA/PLAS/PLA.)

239 *Ustr* 6.12.1888. Niilo Salan ansioita oli Matti (A. Almberg) omassa pakinassaan 7.11.1888 kiittänyt, sillä Bergbomin sairastessa Sala oli huolehtinut esimerkiksi hänen töistään.

240 Tässä Frenckell-Thesleff 1944:224–225 on havainnut oikein: vireissä on eroa, olihan Minna parkkiintuneempi tais-telija eikä Bergbom ollut sellaisella tavalla ”sankarillinen”, kuin F.-T. kaiken aikaa tuntuu edellyttävän.

241 KB → MC joulun aikaan 1888/388:1:12/MCA/KiA/SKS. Ks. EAH3:326–329.

242 Ville-lapsen kuolinkohtauksesta Kaarlo ottaa vastuun itselleen: ”Näin jo harjoituksissa, kuinka vastenmielisen vaikutuksen se tekee. Mutta pelkuruus esti mua pyytämästä muutoksia. Luulin huomaavani kirjeissänne kyllästymistä alin-omaisiin muuttamishetkiin; pelkäsin teidän ymmärtävänne minua väärin.” – Topra-Heikistä Kaarlo sanoo ymmärtävänsä, että Minnan piti pitää se sellaisena kuin piti. Se on jäänyt ontoksi, mutta hahmoina onttoja ovat myös Daniel Hjort ja Regina. – Ja tiukkaa kritiikkiä jatkuu, että siinä oli otettu mallia romaaneista, ”ei elämästä”, tai omasta kokemuksesta. Tämänkin kritiikki oli Bergbomilta asiallista. – ”Ja jos sitten voisi olla niin varmaa, että psykologillinen valheellisuus Topran luonteessa tosiaan on päävaikuttimena yleisön ankaraan tuomioon. [mistä se oli tullut?] Mutta pahoin pelkään,

Hän kiitti näyttelijöitä, Salan esittämästä uskovaisesta hän sanoi: ”Sala oli epäselvä, mutta oliko se hänen syynsä? Jumalisuutensa on kuvattu niin jyrkillä väreillä, että piirteet hukkuvat koloriit[t]iin.”²⁴³ Sitten Kaarlo kommentoi yleistä kulttuuri-ilmapiiiriä ja Minnan pettymystä nuoreen polveen. Minna levitti eteenpäin von Numersilta saamaansa hauskaa kuvaa siitä, että aina kun on ukonilma, Helsingissä petataan itsensä kahden patjan alle piiloon, niin kuin Numersin vanha täti oli tehnyt.²⁴⁴ Kaarlon on ollut oman maailmankuvansa ja historianymmärryksensä kautta mahdoton hihkua sotahuutoa Minnan mukana. Hän näkee syyt nimenomaan ahtaassa puolueasennoitumisessa:

Muuten on kummallista nähdä, mihin lannistumistilaan olemme joutuneet tätä nykyä – ainakin ulkoisesti. Kirjeessänne tuomitsette sen hyvin ankarasti. En voi olla ihan samaa mieltä. Itse olette nähnyt mihin surkeihin johto-päätöksiin tullaan, kuin kaikkia tarkastellaan ainoastaan kiihoittuneen puolue-vimman lasisilmäin [= silmälasien] kautta. Aika on käsissä, että valtiolliset riidat saavat taas hiukan väistyä ja ihmiset oppivat kiinnittämään huomionsa muihin asioihin kuin sanomalehtien kiistoihin. – Nyt ne ovat tulleet pois kaikesta kritiikistä, totuus uhrataan hyvän tarkoituksen alttarille ja kauneus saa istua ääneti, kun tendenssi pauhaa; tieteellinen aisti on melkein tykkänään hukkunut pedagogilliseen dressyyriin ja kurjamaiseen utilitarismiin. [–] Hermot ovat liian paljon saaneet pauhata, sallittakoon nyt sanan vuoroa järjellekin. [KB pohtii lisäksi Suomen henkistä tilaa ja uutta kirjallisuutta, joista Santeri Alkio on raitis ilman Pietari Päivärinnan siirappia, Juhani Aho taas hänestä on kuivunut.]²⁴⁵

Bergbomin analyysi ajasta on sikäläkin tärkeä, että siinä voi uumoilla romanttisen aallon nousua sivistyneistön piirissä, mutta toisaalta hän kaipaa sellaista järjen ääntä, joka ohittaisi utilitarismin ja tendenssipyrkimykset. Hän lupasi Suomalaisen Teatterin tulevan keväällä Kuopioon, mikäli Aspegrenien Kansanteatteri ei ole vienyt sieltä teatterin nälkää. Minna iloitsi vastauksessaan uudenvuodenaattona siitä, että teatteri seuraavana keväänä taas tulisi Kuopioon ja vakuutti, että rautatie olisi tuolloin jo melko pitkällä. Ossian Bergbomin mukaan ilmaiset rautatiematkat koejunilla olisivat mahdolliset vain keväällä 1889 ennen kuin rata otetaan virallisesti käyttöön.²⁴⁶

pahoin pelkään; juuri päinvastoin se hiukkanen todellisuutta, joka siinä löytyy, se se on joka useimmat suuttuttaa.” (KB → MC [joulunaikaan] 1888/388:1:12/MCA/KiA/SKS. Ks EAH3:326-329.

243 KB → MC [joulunaikaan] 1888/388:1:12/MCA/KiA/SKS. Ks EAH3:326-329.

244 MC → KB 18.11.1888/MCK241:344.

245 KB → MC [joulunaikaan] 1888/388:1:12/MCA/KiA/SKS. Ks EAH3:326-329.

246 Minna oli hankkinut tietoa tohtorin veljeltä Ossianilta. MC → KB 31.12.1888/MCK245:345.

Mutta mitä Minna ajatteli saadessaan Kaarlon joulukirjeen? Hän on ehkä pari päivää odotellut ennen vastaamistaan: mutta uudenvuoden aaton vastaus on kiinnostava. Se on ylpeä, itseensä luottavan taiteilijan irtiotto. Ja vaikka jokin Kaarlon yhäti jatkuviissa tekstikommenteissa olisikin Minnaa harmittanut, se ei näy vastauksessa. Hän vain toteaa, että pitää Topraa hyvänä hahmona, parhaanaan, puolustaa sitä, toteaa ehkä heidän nyt ajattelevan näistä kansan asioista vähän eri lailla – mutta toivottaa vilpittömästi hyvää uutta vuotta. Minnan vastaus on kirjoitettu reippaalla hengellä, tavallaan tynesti, samalla myös etäisyydellä. Hän oli itse tyytyväinen näytelmäänsä, ja sen vaikutus luetuna tulisi olemaan suuri – missä hän oli aivan oikeassa. ”Unohtakaa, tohtori, antakaa olla.” Antaa maailman pauhata. ”Minä tiedän ja tunnen ja olen varma siitä, että juuri Topra Heikki on parhain, luonnollisin ja todellisin henkilö, [hän] on kappaleen hermo ja ydin.”²⁴⁷ Tätä mieltä oli ollut myös Rafael Hertzberg.

Kuinka me, Tohtori, olisimme sympatiseeranneet siinä, että molemmat samaan aikaan ihastuimme noihin ilmiöihin ”syvistä riveistä”. Siinä vaan erotus, että eri kirjat sattuiivat käsiimme. [– –] Koska nyt on vuoden viimeinen päivä, toivon Teille, Tohtori, onnellista uutta nousevaa vuotta, terveyttä ja voimia ja menestystä työlle! Samat sanat Emilielle.²⁴⁸

”Rettelö” vai johtamisen kriisi 1889

Suomalaisessa Teatterissa kärjistyi seuraavan vuoden 1889 aikana henkilökunnan ja johdon välinen luottamuspula, joka tunnetaan myös skisman aikana. Jos Kaarlo olikin ollut masentunut, hän osoitti vimmaista taistelutahtoa heti, kun häntä vastaan noustiin. *Kovan onnen lasten* kiellon jälkeisessä tilanteessa Kaarlo ei voinut myöskään näyttää ulospäin mitään halua eroamiseen, vaikka jonkin ajan päästä talon sisällä uhmakkaasti asettikin oman luottamuksensa mitattavaksi. Erouhkaukset olivatkin muodostuneet rutiininomaisiksi riitelyn käännteiksi. Vanhasuomalaiset tiesivät, että jo viisi vuotta aiemmin teatterin valtaamista oli juoniteltu, joten hekin ryhtyivät puolustustaisteluun. Teatterin pysyminen omissa käsissä oli tärkeintä, ja Kaarlo oli ainoa tae sille. Kaarlo joutui marras-joulukuussa 1888 kahden tulen väliin, johtokunnan ja henkilökunnan.

Miten näyttelijäkunta oli *Kovan onnen lasten* peruutukseen suhtautunut, ei liene kirjattu. Arvaus on helppo: luultavasti raivostuneet – raivostuneet johtokunnalleen, mutta mahdollisesti myös Bergbomeille. Heidän on ehkä ollut vaikea hyväksyä sitä, että Kaarlo ei ajanut tilannetta suurempaan konfliktiin, vaan alistui. Lokakuussa näyttelijät olivat olleet innostuneita ja motivoituneita harjoittelemaan näytelmää ja työskennelleet

247 MC → KB 31.12.1888/MCK245:345.

248 MC → KB 31.12.1888/MCK245:345.

hyvässä hengessä. Näyttelijäkollektiivina he olivat sitoutuneet *Kovan onnen lasten* taakse, moni oman taustansa takia ja maan vähäväkisten oloja tuntevina. Näyttelijäkunnassa ei tuolloin ollut montakaan taustaltaan säätyläistä.²⁴⁹ Näyttelijäkunnalle oli siis erityisen turhauttavaa esittämiskielto ja johtokunnan tekemä pelkurimainen poisveto. Oliko tämä se viimeinen pisara, joka kirvoitti näyttelijäkunnassa pettymyksen Bergbomia kohtaan? Kaarlo oli tapellut lukemattomat kerrat heitä vastaan teatterilla, miksei hän nyt tapellut johtokuntaansa vastaan? Vai oliko tämä näyttelijöille vain viimeisiä pettymyksiä monien pienempien pettymysten sarjassa? Pitkästä aikaa he saivat valmistaa Minna Canthin kantaesityksen, johon oli helppo motivoitua, ihmiset lihaa ja verta ja suomalaisia, ja kielellisesti irtonainen ja varmalla kädellä kirjoitettu dialogi, polttavan ajankohtainen kokemus teemana.

Marraskuun puolivälissä 1888 näyttelijäkunta kaikesta päättäen on reagoinut ja kääntynyt jälleen kirjallisuusmies Werner Söderhjelman puoleen. Häntä on kysytty johtajaksi, torjumaan vanhasuomalaista hegemoniaa ja Bergbom-sisarusten valtaa. Werner Söderhjelm oli lunastanut näyttelijäkunnan arvostuksen huudahtaessaan *Valvojassa* jo vuoden 1886 viimeisessä artikkelissa: "Ilman teatterikoulua ei saada mitään aikaan" ja "Ida Aalberg heti kotiin!" Näille teatterin kehittämiseksi heitetyille haasteille oli laajempaa kannatusta. Yksi seuraus näistä haasteista kuitenkin oli, että 29-vuotias Söderhjelm lopetti *Valvojassa* ja tilalle 1887 alusta kriitikoksi tuli Eliel Aspelin (39 v).²⁵⁰ Söderhjelm muistelee:

Kanske skulle hennes [Ida Aalbergs] förhållande till finska teatern och Bergbomarna bedömas mindre strängt om man kände till allt som hände där. En gång sände fröken Bergbom bud till mig med en begäran att jag skulle behandla en skådespelare litet vänligare, då han var den enda som inte brukade lyfta sin månadslön i förskott! – Då sedan det stora grälet [1889] mellan Bergbom och skådespelarkåren begynte, besökte mig en deputation därifrån som bad mig ta dem i försvar i offentligheten; de berättade då alldeles otroliga historier om det kommando, som rådde bakom kulisserna. Kaarlo Bergbom var en bra människa, men Emilie var inte det, hon var tvärtom enligt vad jag tror stygg [ilkeä] och intrigant; ingendera av dem förmådde riktigt följa med sin tid, men deras förtjänster, i synnerhet doktors, äro odödliga.²⁵¹

249 Poikkeuksina tuolloin Inez Borg, Saimi Swahn, Kaarle Halme, Emilie Stenberg ja Axel Ahlberg.

250 EAH3:259–260 käyttää sivun kumotakseen näitä syytöksiä ja puolustaakseen teatterin toimintaa.

251 Werner Söderhjelm kirjeessään Ilmari Räsäselä 1925, sit. Gunnar Castrén 1953:52.

Näyttelijät siis kääntyivät Werner Söderhjelman (31 v) puoleen ja pyysivät puolustamaan heitä julkisuudessa. Söderhjelm pohtii vuosikymmeniä myöhemmin Bergbomin sisaruksista, etteivät nämä aivan kyenneet seuraamaan aikaansa. Emelie oli ilkeä ja juonitteleva, Kaarlo kiltti ja hänen ansionsa kuolemattomat, mutta ”kommando kulissien takana oli uskomaton”. Oli myös teatterin sisältä tarvetta vaihtoehtoisen julkisuuden synnyttämiseen, ja nuorsuomalaiset olivat siinä suhteessa toivo. Tässäkin asiassa Minna Canth marraskuun lopussa 1888 oli kannustanut Kaarlo Bergbomia.

Näyttäähän tuo W. S[öderhjelm]kin olevan tuommoinen pikkuinen byråkraatti-herra. J[uma]lla varjeltoon ettei hän Teidän jälkeenne tulisi suomalaisen teatterin johtajaksi. Se olisi sen kuolema.²⁵²

Jo huhtikuussa ”kaksi vuotta sitten”, eli keväällä 1886 Kaarlo oli Aspelin-Haapkylässä mukaan ensimmäisen kerran ehdottanut näyttelijöitä sopimaan keskenään siitä, miten työolot teatterissa tulisi järjestää. Koska ehdotus oli tehty niin myöhään huhtikuussa, siihen ei ollut aikaa ajatellen seuraavan vuoden sopimuksia. Kirvoittajana on voinut olla jokin konflikti jo tuona huonona näytäntökeväänä 1886, josta myös Hilda Asp oli valitellut sulhaselleen. Keväällä 1887 Söderhjelman *Valvojassa* esittämä kritiikki ja kaksi lopputeesiä, koulu pystyyn ja Ida kotiin, oli sanottu julki. Kevään 1887 suonenisku, avainhenkilöiden, Aspegrenien ja Avellánin lähtö, oli heikentänyt syksyn esitysten tasoa eivätkä lähdöt jääneet huomaamatta julkisuudessa. Poislähteneiden syistä käydyt spekulatiot lienevät kirvoittaneet lisää huhuja. Keväällä 1887 oli Kaarlo jollain polemiikilla kumonnut syytöksiä, mutta nyt oli johtaminen uudelleen esillä.

Marraskuussa 1888 näyttelijät laativat laajan kirjelmän, jossa vaadittiin työskentelyolojen kohentamista Suomalaisessa Teatterissa. Samana syksynä otettiin Suomalaisen Teatterin palvelukseen hra Karl Sundgren, suomenkieliseltä taiteilijanimeltään²⁵³ Kaarle Halme. Hän kirjoitti muistelmissaan 40 vuotta myöhemmin:

[Näyttelijäkunta] oli päättänyt kunnioittavimmin tarjoutua auttamaan epäkohtien poistamisessa ja säännöstelyihin työoloihin pyrkimisessä. Kirjelmä oli kohtelias, maltillinen ja asiallinen. Laitoksen etu oli siinä asetettu etualalle vieläpä niinkin pitkälle, että näyttelijäkunta halusi velvoittaa itsensä mitä kiinteimpiin muotoihin laitoksen menestykseksi, ja pyysi tässä tarkoituksessa asiallista neuvottelua ja siitä johtuvia toimenpiteitä. Kirjelmän johdosta pidettiin

252 MC → KB 18.11.1888/MCK241:344.

253 ST jk pk 10.11.1888. 1.§. Katseltuansa teaterissa muutamia hra Sundgrenin näyttelemiä kohtauksia Daniel Hjortista päätti johtokunta tarjota hänelle 100 markkaa kuukaudessa palkaksi. Sen ohessa lausuttiin suotavaksi että hra Sundgren julkisesti näyttämölle esiintyessään käyttäisi suomalaista nimeä: [lyijykynällä ylivivattu] (SKTA)

kokous, jonka menoa minäkin sivulta seurasin. [– –] Tri Bergbom alkoi vain yksinkertaisesti heti repostella allekirjoittajia ja sanoi, että jos hän jättää Knut Weckmanin nimen syrjään, niin ei allekirjoittajien joukossa ole ainoatakaan sellaista näyttelijää, jonka arvo oikeuttaisi puhevaltaan silloin, kun teatterin intresseistä keskustellaan.²⁵⁴

Viikolla 10.–16.12.1888 Bergbom nimittäin oli uudelleen antanut näyttelijöille tietäväksi ironisen kirjelmänsä, jonka Aspelin-Haapkyllä on julkaissut kokonaisuudessaan.²⁵⁵ Se on Bergbomin ironisen retoriikan mestariteos, mutta samalla näyte kaikkea muuta kuin hyvää henkilöjohtamisesta.

6-iii Kaarlون ironinen vastaus näyttelijöiden esittämiin ongelmiin

Kaarlون vastaus näyttelijöiden työoloja koskevaan neuvottelupyyntöön on retorisesti näyttävä, viiltävän ironinen ja sarkastinen, kylmäkin. Ongelmat sinänsä ovat laitosteattereissa tuttuja arjen ongelmia ja niin sen myös on halunnut tulkita tekstin julkaissut EAH (3:330–331). (Muutosehdotuksia, jotka koskevat Suomalaisen teatterin sisäisiä järjestyssääntöjä ja oloja. Näyttelijäin esittämät johtajalle maalisk. 1889. 18 folios. Kl. 7022. /ENA/KiA/SKS.)

Koska Suomalaisessa Teatterissa ei ole mitään järjestystä;

Koska Suomalaisessa Teatterissa ei ole mitään sisällistä kuria;

Koska Suomalaisen Teatterin jäsenet erittäin sen naiset aina pakoitetaan käydyä ryyssyissä;

Koska Suomalaisen Teatterin jäsenten mielestä palkat ovat niin väärin jaetut, että ne, jotka yrityksen kantavat saavat tyytyä huonoihin palkkoihin, tai jotka useesti ovat toimeettomia, taas nostavat suuria;

Koska Suomalaisen Teatterin jäsenet ovat rasitetut liikanaaisella työllä ja vielä tarpeettomalla työllä;

Koska Suomalaisen Teatterin jäsenille sen sijaan ei anneta hyödyllistä työtä;

Koska Suomalaisen Teatterin edistämistä johtajan kautta estetään;

Koska osat aina jaetaan niin kelvottomasti, että suurin osa näyttelijöistä aina saa sopimattomia osia;

Koska ohjelmisto aina on niin sopimattomasti valittu, ett'ei se voi ketään huvittaa;

Koska Teatterin jäsenet katsovat oikeudeksensa jättää työnsä milloin tahtovat;

Koska yksin puhtaaksi kirjoitus on niin huonosti toimitettu, että johtajalle täytyy antaa ankaria läksyjä kun hän päättää siitä oman mielensä mukaan;

254 Halme 1928:17.

255 EAH3:330–331. EAH ei esittele teatterin sisäisiä työn- ja toimenkuvien asioita. Hän kirjoittaa vain, että Bergbom "ymmärsi" että säännöt eivät auta mitään, "jos henki puuttuu." Säännöt ja sopimukset kuitenkin olivat uuden ajan toimintakulttuuria sovitteine velvoitteineen ja oikeuksineen, joilla yritettiin päästä irti päätösten mielivaltaisuudesta ja työolojen ennakoimattomuudesta.

Koska ylipäättään tyytymättömyys on niin suuri ja yleinen, että jäsenet katsovat välttämättömäksi osoittaa sitä jokaisessa tilaisuudessa;

Niin ehdoittelen:

että Suomalaisen Teatterin jäsenet kokoontuvat ja päättävät itse kuinka teatterin asiat ovat hoidettavat;

Että tulee parempi järjestys

Että tulee parempi kuri

Että jäsenet saavat kelvollisia vaatteita

Että oikeus vallitsee palkkojen suhteen

Että työ vähennetään,

Että jokainen saa semmoista työtä, joka häntä huvittaa;

Että osat jaetaan niin, että kaikki ovat tyytyväiset;

Että semmoisia näytelmiä otetaan jotka tuottavat yleisöä.

Että etc etc etc teatterin tulevaisuus perustuu tukevampiin pylväihin, kuin nykyisiin.

-

Kaksi vuotta sitten tein saman ehdoituksen. Silloin vastattiin "tuo on pilkkaa kuin ehdotus tehdään niin myöhään (Huhtikuussa). Toista olisi, jos siitä olisi hyvään aikaan keskusteltu." Nyt on tuo hyvä aika käsissä.

Nyt voidaan hätäilemättä ja häiritsemättä päättää asiasta. Onhan se elämän ehto Suomalaiselle Teatterille.

Kaarlo Bergbom.

Bergbom luettelee siis ne valituksen aiheet, joita hän on vuodesta toiseen teatterissa kuullut ja ironisoi helppoa tapaa ajatella ongelmien ratkeavan käden käänteessä henkilöä vaihtamalla. Suurin osa vain on kaikkien teattereiden toiminnassa yleisesti tunnettuja ongelmakohtia. Joulukuun alussa 1888 Kaarlo luki näyttelijöille epistolansa ja ainakin Halmeen mukaan

jatkoi puhettaan yhä ivallisemmin ja purevammin. Hän ryhtyi perin nerokkaasti erittelemään kirjelmän sisällystä, antaen ruoskaniskun tapaisella läimäyksellä ensin tietää, ettei hän ole tullut tähän kokoukseen keskustelua varten, vaan sanoakseen minkä arvoinen tämä [näyttelijöiden puolelta] esitetty kirjelmä todellisuudessa on. [–] räikeä syytös hänen henkilöänsä kohtaan järjestyksen ja kurin puutteesta, huonoista palkoista ja huonoista rooleista, huonosta johtajasta ja huonosta ohjelmistosta.²⁵⁶

256 Halme 1928:17.

Halme sanoo Bergbomin tulkinneen rajusti yli näyttelijöiden tekstiä, jolla – itsekin hiukan hurskaasti kirjoittavan – Halmeen mukaan oli ”tarkoitus vain tarjota apua” teatterin työn kehittämiseksi. Tähän tilanteeseen Halme liitti myös Kaarlون nimissä sittemmin usein esiintyneen tokaisun: ”Puhutaan johtokunnan kanssa...” – ”Minä olen Johtokunta!”²⁵⁷ Myöhemmin Leino ja Ahlberg olivat antaneet Halmeelle selityksen:

No, kuinka sitten selitätte sen merkillisen ilmiön, että mies taistelee kynsin hampain omaa etuaan ja oman laitoksensa kehitystä vastaan, kuten äskettäin? [– –] – Johtuneeko hermoista, selitti Ahlberg. – Kun hän ärtyy, niin hän taistelee vaikka taivasta vastaan. Juuri kynsin ja hampain, niinkuin sanoit. Vaikka et kai ole nähnyt, kuinka hän repii nenäliinoja. [– B. Leino] alkoi taas puhua Bergbomin äkkipikaisesta luonteesta, hänen työnsä paljoudesta ja lukemattomien pikkuseikkojen huolehtimisesta, näyttelijäin kasvatuksesta, kirjailijain opastamisesta ja muusta hermoja ärsyttävästä toiminnasta.²⁵⁸

Kuten on tiedetty: suuttuessaan Kaarlo oli raivostuttava, ”odräglig”, mutta hän suri tai katuen harmitteli sitä jälkeenpäin.²⁵⁹ Tässä suhteessa erityisen värikäs oli Avellánin pari vuotta aiemmasta riidastaan Bergbomin kanssa esittämä kuvaus Hedvig Winterhjelmille, joka vain oli kysynyt, onko Bergbomilla ”jokin ruuvi löysällä.” Hedvigille on mennyt myös nyt Avellánin tuore kuvaus eli Emilie Stenbergiltä saatua ensikäden tietoa siitä, miten sietämättömäksi Bergbomin loputon rähjäminen oli käynyt joulukuun aikoihin 1888.

Föröfrigt är det scener och konflikter bakom kulisserna som aldrig förr mellan doktorn och artisterna. Han är nu så nervös och omöjlig – anledningarna så obetydliga, men då han ej kan beherrska sitt lynne utöser han alla möjliga förnärmelser, som de stackarna naturligtvis ej få motsäga utan att han ”tar afsked.” – Nu ha de ett par veckor varit utan honom ”jag har inget kontrakt – jag befattar mej med intet – jag reser bort” – och Emelie sammanledes. – Är detta en teater – det måste jo bära åt fjells. Han får vara utan kontrakt och för hvar gång han blir ond så lemnar han allt åt sitt öde. Jag tycker att man har mer ansvar då man är utan kontrakt, ty annars kan man vänta plikt. Usch det är så smått, så lumpet. Det att efter en galen ekonomie, absurdt system som fört dit det fört, öfvergifva den då solebröds dagarna är slut – det är då ej

257 Halme 1928:18. Tapahtuman jälkeen Halme, nimismiehen sijaisenaikin työskennellyt mies, kertoo keskustelustaan Arkadian ravintolan perukoilla: Ahlberg ja Leino valistivat nuorta Halmetta teatterin olosuhteista ja Bergbomin ansioista. Sitä paitsi Bergbom ei enää ”ollut Johtokunta”, kun oli tullut *Kovan onnen lapsissa* tallotuksi.

258 Halme 1928:20.

259 Kaarlون varhaisimmat ystävyysuhteita koskevat pohdinnat ovat keväältä 1865. Ks. NB:259, AA:11–12.

heller som sig bör – Ja skall man gråta – eller skratta. Att ej den mannen ska kunna reformera sig, underordna och ordna sig – som är annars som skapad för den platsen.²⁶⁰

Kaarlo oli jo nuorena litteratöörinä ollut raivokas, ja sitä hän oli 1870-luvun ivallisissa sanomalehtidebateissa. Teatterin kokeneet näyttelijät eivät siis voineet antaa itsensä ahdistua Bergbomin purkauksista liian syvällisesti, sillä ne ”ovat tarpeeksi ikäviä muutenkin”.

– Ja peijakkaan häiritseviä! – lisäsi Leino [Halmeen mukaan]. – Ne ehkäisevät työtä ja heikontavat tohtorin omaa työkykyä. Vievätpä vielä hänen mielenlaatunsa, joka oikeastaan on iloinen ja ystävällinen, hornan tuuttiin. Näes nyt! Avustaaksemme häntä ojennamme hänelle kätemme asioitten järjestelyä varten ja pakotamme hänelle apulaisen, joka ottaa hänen harteiltaan kaiken rihkamatyön. [– –] Hän raivostui, kun luuli meidän haluavan supistaa hänen valtaansa. Mutta me emme hämmästyneet!²⁶¹

Emelie Bergbomin sekaantumiselle asiaan Axel Ahlberg nauroi. Halmeen kuvaus vahvistaa säätyjenvälisen asetelman teatterissa:

– Se oli kuitenkin ainoa hauska, mitä siinä pleenumissa sattui, – jutteli Ahlberg huvitettuna. – Emilie lohdutteli Kaarloja sillä, että nehän ovat vain ”tjuguätta obildade” (kahdeksankolmatta sivistymätöntä), jotka täällä lakia lukevat.²⁶²

Joulukuun jälkipuolella 1888 Bergbom kertoi Canthille:

Teatterista ei voi juuri mitään hauskaa kertoa. Isku, jonka saimme kuin Kovan onnen lapsia murhattiin, on kaikki niin painanut alas, ett’ei vielä ole tullut oikea työhalu eikä luomis-into. Pikku riidat ilman tarkoituksetta todistavat sisällistä tyytymättömyyttä.²⁶³

260 K. Avellán → H. Ch. Winterhjelm 20.12.1888/H&KWA/MTBA/SMV.

261 Halme 1928:21.

262 Halme 1928:21.

263 KB → MC [joulun aikaan] 1888/388:1:12/MCA/KiA/SKS.; Ks. EAH3:326–329.

Aspelin-Haapkylä ohittaa aiheen väittämällä, ettei pikku riitojen käsittely kuulu historioitsijalle.²⁶⁴

tyytymättömyyden syyt, jotka eivät ainoastaan syksyllä 1888 ilmaantuneet Suomalaisessa teatterissa, vaan ylipäätään milloin enemmän milloin vähemmän ärtyneen kroonillisen taudin tavoin jäytävät jokaisen näyttämöllisen yhdyskunnan perustuksia ja estävät sitä kohoamasta ihannevaltion kannalle.²⁶⁵

Arkadiassa monien ilmiöiden kanssa oli eletty ja voitu elää pitempäänkin, mutta joistain syistä ne juuri syksyllä 1888 siis aktivoituivat, pari viikkoa *Kovan onnen lasten* kieltämisen jälkeen. Mikäli esitys olisi saanut vaikuttaa puheenvuorona ajassa, mikäli Arkadiassa olisi koettu onnistuminen ja voiman tunnetta, sitä että Suomalaisella Teatterilla on merkitystä Suomen julkisessa keskustelussa monen laihan vuoden jälkeen, olisi teatterin kytevä ongelmakohta kenties jäänyt leimahtamatta – vielä tässä vaiheessa. Aspelinin kuvitelma ”näyttämöllisestä yhdyskunnasta ihannevaltiona” – filosofien johtamana (?) – on akateeminen tapa ohittaa ”rahvaan tyytymättömyys”. Kyse oli kovin arkipäiväisistä käytännön asioista, joita myöhemmin on käsitelty ”esimies- ja johtamiskysymyksinä”.

Eliel Aspelin, joka vuotta myöhemmin 5.5.1890 valittiin Jaakko Forsmanin tilalle Suomalaisen Teatterin johtokuntaan,²⁶⁶ ei siis osoita historiassaan mitään kiinnostusta näyttelijöiden kehittämistoiveita kohtaan. Hän on epätasapuolinen asiassa ja rakentaen Bergbom-myyttiä sanoo vain, että ilman muuta tämä ”nerokkaana teatterinjohtajana” ja ”ylevämmyydellään” kesti ”sellaiset syytökset kuin kirjelmässä luetellaan.” Aspelin oli siis empaattinen Bergbomin suuntaan ja sinänsä aivan oikein sanoo, että juuri näinä aikoina syytökset erityisesti tähän iskivät. Selitykseksi hän antaa syyskuun keltataudista toipumisen ja siitä johtuvan puolinaisen työkyvyn, ynnä *Kovan onnen lasten* ”onnettomuuden”, joka katkeroitti.²⁶⁷ On kuitenkin säilynyt nippu kirjelmiä, joista viimeinen on vahvistettu 2.3.1889 kaikkien välikirjalla olleiden näyttelijöiden nimikirjoituksin.²⁶⁸ Tästä asiakirjakokonaisuudesta voidaan jäljittää ehdotukset työtapojen ja eri toimenkuvien selvennyksiksi. Kaarlon ironinen kirjelmähän osoitti taiteilijakunnan täydellistä vähättelyä.

264 Teatterin toiminnan ymmärtäminen koskisi vain julkisesti näkyvää toimintaa. Mutta miten ”sisäiset rettelöt” olisivat irti johtajan persoonasta ja johtamistavasta? Aspelin-Haapkylä esittää asian ikään kuin teknisenä rajauksena, mutta tulee samalla sanoneeksi, ettei ole kiinnostunut henkilökunnan käsityksistä tilanteesta. Itse myöhempana johtokunnan puheenjohtajana hän antaa kirjassaan äänen vain johtajalle ja sitoutuu kapeasti Kaarlon näkökulmaan. Kaikista laadituista asiateksteistä hän siteeraa ainoastaan Bergbomin ironisen vastinetekstin, ei mitään toimenkuvaehdotuksista. EAH3:329–331; myös jo EAH2:134.

265 EAH3:330.

266 EAH3:363. Finne 1939:43

267 EAH3:331. Kirjoittaja olisi voinut tarkentaa, keitä katkeroitti – näyttelijöitä vai Kaarloa, vai molempia nimenomaan ydinryhmää Meurmania, Yrjö Koskista, Forsmania, Almbergia ja Löfgreniä kohtaan. Aspelin viittaa vain taiteen yleviin päämääriin ja sanoo, että asioita soviteltiin. Se kesti kuitenkin kuukausia.

268 Suomalaista Teatteria koskevia papereita, B1150 (ENA)/STAK/KiA/SKS.

Werner Söderhjelmiä näyttelijät olivat julkisesti pyytäneet puuttumaan johtamiseen, kuten hänen osuuttaan teatterikeskusteluissa selvittänyt Gunnar Castrén (1953) kirjoittaa. Söderhjelmin oman selvityksen mukaan ajatus hänestä vaihtoehtoisena johtajana oli ollut ajankohtainen jo niinä vuosina, ”kun Ida Aalberg piiritti häntä” (1883–1884).²⁶⁹ Uransa nousun vuosina Ida Aalberg oli ehkä laskenut olevansa kuninkaantekijä: mikäli saisi Söderhjelmistä itselleen aviomiehen, hänet voisi yrittää ajaa lisäksi Suomalaisen Teatterin johtoon. Söderhjelmin mainitsema toinen kerta ”jag på anhållan af skådespelarna fick lov att ingripa under den stora schismen med Bergboms”²⁷⁰ ei voi tarkoittaa kuin tätä joulutammikuuta. Asia ja Söderhjelmin nimi olivat vuotaneet Canthinkin tietoon. Myös Avellán vihjasi Söderhjelmistä Hedvig Winterhjelmille.²⁷¹ Termi ”suuri skisma” esiintyy muiden kuin vanhafennojen teksteissä ja tarkoittaa talvikautta 1888–1889.

Helsingfors Dagbladin arvostelijana Söderhjelm oli käsitellyt arvostavasti mutta ajoittain kriittisesti Suomalaista Teatteria, Bergbomin ansiot nostaen ja osoittaen ymmärrystä vaativille klassisen draaman ohjelmistovalinnoille. Söderhjelm oli kriittinen niistä esityksistä, joihin seurueen taidot eivät yltäneet.²⁷² On ymmärrettävää, että näin Söderhjelm oli saavuttanut kunnioitusta näyttelijäkunnassa osoittamalla järkevää arvostelukykä ja luotettavaa silmää teatterin arvioinnissa. Samaan aikaan nimittäin *Uuden Suomettaren* kritiikit olivat selvästi puoluesidonnaisia ja tasoltaan kömpelömpiä. Lehti oli lisäksi liian lähellä teatterin johtokuntaa,²⁷³ mikä näyttelijöiden kannalta oli myös äärimmäisen epäreilua. Taiteilijoina näillä oli oikeus fennomaanien oman ”mafan” ulkopuolelta tulevaan professionelliin kritiikkiin. Koko talven prosessia tai suurta skismaa voi tarkastella suomenkielisen näyttelijän ammatin emansipoitumisena ja ammatillisen autonomisuuden tunnustamisena, jossa näyttelijät ovat oman taiteensa subjekteja, eivät fennomaanieliitin palvelijoita.

Bergbomin suureen epistolaan näyttelijöille (LAATIKKO 6-III) oli kätkeyty luottamuslauseäänestys näyttelijäkunnalle, ja se sisälsi mahdollisuuden pleenumin koollekutsumiseksi. Heti joulukuussa 1888 näyttelijät olivat vastanneet tähän kirjelmään, jopa samalla viikolla ja vastauksen toimitti Niilo Sala, joka nautti näyttelijöiden luottamusta.

269 Castrén 1953:42, 52.

270 Castrén 1953:42; AA: 436–.

271 ”Söderhjelm har visst blifvit sockrad igen, ty han är mycket berömmade och fräck mot de andra. Att döma af hans yttrande så skulle hon ha gått tillbaka sedan Aurora och jag lemnade teatern.” – Söderhjelmin sokeroiminen tar koittanee hänen imartelemistaan sillä, että häntä pyydettiin taas teatteriin. (K. Avellán → H. Ch. Winterhjelm 20.12.1888/ Saml 126/ H&KWA/STMA/STM.)

272 Castrén 1953:61–66 luo katsauksen Söderhjelmin kritiikontoimintaan.

273 Castrén 1953:61–66.

K.K. Herra Tohtori.

Meille lähettämänne kirjeen johdosta olemme päättäneet parhaan kykymme mukaan neuvotella, mihin keinoihin olisi ryhdyttävä teaterin järjestyksen ja kurin parantamiseksi. Suuresti kunnioittaen

*[Kaikkien näyttelijöiden nimet.]*²⁷⁴

Maanantaina 18.12.1888 Kaarlo puolestaan täsmensi omaa näkökantaansa ja tiedusteli erikseen luottamustaan ohjaajana ja erikseen johtajana.

Viime viikkona kirjoitin Suomalaisen Teatterin jäsenille kirjeen, johon olen herra Niilo Salan kautta saanut vastauksen. Vastauksesta näen, että teatterin jäsenet aikovat keskustella ovatko epäsuhteet olemassa ja kuinka ne parannetaan. Tämä vastaus on tehnyt minuun hyvän vaikutuksen, kun se todistaa Suomalaisen Teatterin jäsenten käsittävän tämän isänmaallisen laitoksen kaikkein yhteiseksi, eikä kenen[kään] yksityiseksi asiaksi. Mutta kirjeessäni oli vielä muutamia persoonallisiakin kysymyksiä, joista tuleva asemani teatterissa tämän näytäntökauden kuluessa riippuu. Tahdon sentähden vilpittömän selvon. Tahtovatko Suomalaisen Teatterin jäsenet minun jatkavan työni entisellä tavallani, niin että sekä hoidan johtajan virkaa, että myöskin ohjaajain kanssa otan osaa harjoituksiin. Taikka suovatko he mieluummin minun supistavan tehtäväni ainoastaan johtaja virkaan ja jättäväni kuluvat toimet muille.

*Kaarlo Bergbom. Helsinki. Joulukuun 18p 1888.*²⁷⁵

Loukkaantumisen sävy ei jäänyt kokonaan peittoon, mutta vastaus oli ”tehnyt häneen hyvän vaikutuksen”, hän tunnisti ja tunnusti näyttelijöiden olevan vastuullisesti liikkeellä. Kaarlo voisi tämän mukaan jättää paikkansa näyttelijöiden täytettäväksi ja siirtyä vain kokonaisuuden johtajaksi jättäen esitysten valmistamisen ohjaajiksi nimetyille.

Kaaron kysymyksestä voi tehdä sen päätelmän, että näyttelijöiden kannalta työtä oli haitannut se, että vaikka harjoituksia olisi määrätty joku muu ohjaamaan, kuten Niilo Sala tai Adolf Lindfors, Kaarlo paikalle tullessaan luultavimmin alkoi puuttua tehtävään työhön, hämmentää tilannetta ja romuttaa toimivalta ohjaajalta auktoriteettia. Toinen todennäköinen perusongelma Kaaron regissööri-toimessa näyttäisi olleen se, että Kaaron oma regisseeraus ei keskittynyt koskaan riittävästi näyttelijöihin, psykologiseen huolitteluun ja intensiteetin rakentamiseen, vaan tilanteet hajosivat helposti

²⁷⁴ Muutosehdotuksia, jotka koskevat Suomalaisen teatterin sisäisiä järjestyssääntöjä ja oloja. Näyttelijäin esittämät johtajalle maalisk. 1889. 18 folios. B1150/STAK/KiA/SKS.

²⁷⁵ Muutosehdotuksia, jotka koskevat Suomalaisen teatterin sisäisiä järjestyssääntöjä ja oloja. Näyttelijäin esittämät johtajalle maalisk. 1889. 18 folios. B1150/STAK/KiA/SKS.

dekoraatioiden järjestämiseen ja toisarvoisiin yksityiskohtiin. Näyttelijät eivät saaneet tukea niissä käytännön ratkaisuissa, joissa olisivat sitä kaivanneet ja tarvinneetkin.

Bergbom katsoi, ettei voi aloittaa uutta näytäntövuotta, ellei saa selkeää puoltolauseetta toiminnalleen myös ohjaajana. Vaihtoehto oli, että hän jäisi pelkästään johtajan tehtäviin. Ilmeisesti teatterin sisällä oli vahvistunut kokemus, että esitysten valmistamisen käytännön asiat ja näyttelijöiden oma harjoittelu hoituivat kelpollisesti Niilo Salan ja Adolf Lindforsin johdolla. Kaarlon paikka teatterin kirjallisenä ja taiteellisenä johtajana oli kiistaton. Mutta käytännössä Bergbom varasi roolityön, tilanteiden ja yhteisnäyttelemisen hiomiselle liian vähän aikaa. Kun ohjelmistossa tehtiin jatkuvasti muutoksia, oli jokainen työviikko täynnä energiaa kuluttavia yllätystilanteita ja hätäistä uusien ulkoläksyjen opettelemista. Vanhan ohjelmiston loputtomat lämmitykset ja paikkaroolit, Aalbergin soutamiset ja huopaamiset, joihin oli suostuttava, kaatuivat säännöllisesti muiden näyttelijöiden niskoille. Suuren paineen alla juuri puutteellisesti valmistautumaan ehtineet näyttelijät joutuivat yleisön eteen, eivät koskaan yllättävästi sairastunut tähti eikä pikapäättöksiä tehnyt johtaja.

Nyt tarjottu päätösvalta ja vastuu herättivät näyttelijäkunnan, joka kiirehti lausumaan, että kuluvan vuoden 1888–1889 aikana mihinkään äkilliseen ei tarvinnutkaan ryhtyä. Mutta voidakseen lausua jotain, näyttelijät tarvitsivat virallisen mandaatin teatterin johdolta.

K.K. Herra Tohtori.

Suureksi kummaksemme Te kysytte meiltä asioita, joiden suhteen meillä ei ole min-käänlaista päättämistä. Että teatterin johto pysyy tämän näytäntövuoden loppuun asti entisellään, on meistä niin luonnollinen asia, ett'ei mistään muutoksesta voi olla kysymystäkään.

Helsinki 19.p. Jouluk 1888,

Suurella kunnioituksella [Kaikkien näyttelijäin nimet].²⁷⁶

Vasta tämän "joulurauhan" synnyttyä 1888 Kaarlo palasi kirjoittamaan Minnalle *Kovan onnen lapsista*. Tässä oli yksi syy Minnalle laaditun vastauksen lykkääntymiseen. Kaarlo halusi tuossa kirjeessä kenties hieman myös päteä Minnalle dramaturgina, siinä ammatissa, jossa häntä ei voitu kyseenalaistaa.

Konflikti teatterissa alkoi purkautua käytännöllisesti ja produktiivisesti tehtävänkuvien määrittelyyn. Kului pari kuukautta, tammi- ja helmikuu 1889, joiden aikana näyttelijät Salan, Lindforsin, Weckmanin ja Rautioiden johdolla laativat perusteelliset

²⁷⁶ Muutosehdotuksia, jotka koskevat Suomalaisen teatterin sisäisiä järjestyssääntöjä ja oloja. Näyttelijäin esittämät johtajalle maalisk. 1889. 18 folios. B1150/STAK/KiA/SKS.

toimenkuvia koskevat ehdotukset. Niissä kirjatuista seikoista voi päätellä erilaisia häiriöitä aiemmassa toiminnassa. Tekstit voi lukea myös sinänsä ”hyvien toimintatapojen kirjauksena” ja saattoivat olla juuri sitä, mitä tarvittiin. Olihan sitä paitsi Lindfors ollut ammattimaisemmin toimivassa Svenska Teaternissa harjoittelijana ja ryhmä näyttelijöitä päässyt Kööpenhaminassa tutustumaan sikäläiseen Kuninkaalliseen teatteriin.²⁷⁷ Toimenkuvaehdotukset ovat saaneet saatesanansa 2.3.1889 päivätyssä näyttelijöiden kirjeessä, jossa ne pyydetään esittämään teatterin johtokunnalle:

Meille lähettämämme kirjeiden johdosta olemme keskenämme neuvotelleet mihin keinoihin olisi ryhdyttävä teaterin järjestyksen ja kurin parantamiseksi, ja tämän neuvottelun tuloksena lähetämme Teille seuraavan ehdotelman ja pyydämme Teitä hyväntahtoisesti esittämään ehdotuksemme Suomalaisen teaterin johtokunnalle. Helsinki. Maalisk. 2. p. 1889. [Näyttelijäin nimet].²⁷⁸

Kauaskantoisinta ja Bergbomin kannalta radikaaleinta ehdotuksissa on, että johtajan tehtävät jaettaisiin kirjallisen johtajan ja näyttämöllisen johtajan tehtäviin. Jälkimmäinen vastaa käytännössä regissööriä eli harjoitustilanteiden johtamisvastuuta.

6-iv Ehdotetut toimenkuvat 1889 (taiteellinen johto)

Johtokuntaan pyydetään saada entisten jäsenten lisäksi Näyttämöllinen johtaja sekä näyttelijäkunnan valitsema näyttelijä tahi näyttelijätär. Viimemainittu valittakoon aina vuodeksi.

Johtokunnan toimia.

Kirjallisen johtajan, näyttämöllisen johtajan, näyttelijäkunnan vakinaisen kuiskuttajan, kapellimestarin tahi säestäjän, vahtimestarin eli masinistin, järjestäjän, puuvuston hoitajan, kirjaston hoitajan, lampun hoitajan ja piletin myyjän pestäminen. Näistä ammateista annettakoon ainoastaan kirjaston hoitajan toimi näyttelijälle.

Näytäntökauden määrääminen.

Näytäntöpaikkain määrääminen.

Teatterihuoneiden vuokraaminen.

Näytäntöpäiväin määrääminen.

Tekijäpalkkion määrääminen.

²⁷⁷ Alusta alkaen Bergbomin johtaminen on ollut impulsiivisempaa ja amatöörimäisempää kuin Nya Teaternin (myöh. Svenska Teaternin), jossa Nikolai Kiseleffin tuoma hallinnollinen vakaus, ja osin jo Wilhelm Åhmanin ajoilta peräisin olevat ammatilliset rutiinit säästivät energiaa itse taiteelliseen työskentelyyn, ennen muuta harjoitteluun. Suomalainen Teatteri luotiin ikään kuin professionellien traditioiden ulkopuolelta innostuksella, mutta osin amatöörisin käytännöin.

²⁷⁸ Muutosehdotuksia, jotka koskevat Suomalaisen teatterin sisäisiä järjestyssääntöjä ja oloja. Näyttelijäin esittämät johtajalle maalisk. 1889. 18 folios. B1150/STAK/KiA/SKS.

Näyttelijän opintomatkan järjestäminen ja johtokunnan hallussa olevain matka apu-rahojen määrääminen

Kirjallisen johtajan tekemän ohjelmasuunnitelman tarkastaminen.

Näyttämöllisen johtajan tekemän uusien kappalten näyttämölle asettamisen kustannus arvion tarkastaminen.

Kirjallisen johtajan toimia.

Koko kirjallinen johto, se on:

Repertoirin valitseminen, jos mahdollista siten, että kaksi eri kappaletta valmistetaan samaan aikaan.

Ohjelmasuunnitelman tekeminen, ja sen johtokunnalle esittäminen.

Tämä tehtävään jo viimeistään Huhtikuussa seuraavaa näytäntövuotta varten.

Poikkeuksena pidettävään näytäntövuoden kuluessa ilmestyvät uudet kappaleet.

Kappaleiden näyttelemisluvan hankkiminen asianomaisilta kirjailijoilta.

Näytelmän käännettäminen, osain yhdistäminen, pyyhkiminen j.n.e., yleensä kappaleen järjestäminen niin, että se on täydessä näyttämöasussa, ennen kuin se jätetään harjoitettavaksi.

Osain jakaminen yhdessä näyttämöllisen johtajan ja johtokuntaan valittujen näyttelijöiden kanssa. Erimielisyyden ratkaisee äänestys.

Käänöslaskuina maksettavaksi hyväksyminen.

Osain ja kappaleiden puhtaaksi kirjoittaminen.

Kappaletta ja sen eri luonteita valaisevan esitelmän pitäminen näyttelijäkunnalle

Tämä tapahtukoon niin pian kun osat ovat jaetut.

Olemaan läsnä arvostelijana ja neuvontajana ainakin suunnitelma harjoituksissa ja viimeisissä harjoituksissa. Tehdä yhdessä näyttämöllisen johtajan kanssa uusien kappaleiden näyttämölle asettamisen kustannusarvio johtokunnalle.

Näyttämöllinen johtaja

Näyttämölliseksi johtajaksi pestattakoon joku laitoksen ulkopuolella oleva, suomenkieltä taitava henkilö. Hänelle annettakoon teaterin puolesta matkaraha ulkomaille uuden ammattinsa – etupäässä jonkun hyvän teaterin harjoitusten ja näyttämöllisen johdon – tutkimista varten.

Näyttämöllisen johtajan toimia

Koko näyttämöllinen johto, se on:

Viikko repertoirin määrääminen.

Työ ja näytäntölistan tekeminen koko viikoksi erällään, ja viimeistään sunnuntaina kl 6 j.p.p.

Osain jakaminen yhdessä kirjallisen johtajan ja johtokuntaan valitun näyttelijän kanssa. Erimielisyyden ratkaisee äänestys.

Tehdä [LISÄTTY: yhdessä kirjallisen johtajan kanssa] uusien kappaleiden näyttämölle asettamisen kustannus-arvio johtokunnalle.

Dekorations- ja näyttelemis-suunnitelman tekeminen. Tämä tapahtukoon niin hyvissä ajoin, että suunnitelma- harjoituksessa käytetään kaikki näytäntö-iltana tarvit-

tavat (tahi ainakin niitä vastaavat dekoratiorit,) jotta näyttelijät saavat täyden käsityksen asemista y.m. osan esittämiseen kuuluvista seikoista.

Kirjoittaa dekoratiorilista masinistille, rekvisiitta-lista järjestäjälle, roli ja statisti-lista puvuston hoitajalle, sekä täydellinen statistiluettelo milloin, missä ja minä statistit esiintyvät. Tämä lista asetettakoon ennen kappaleen pää- (kenraali-) harjoitusta harjoitustaululle.

Kaikki nämät listat ja luettelot ovat näyttämöllisen johtajan toimesta tulevaisuuden varaksi kirjoitettavat erityisiin kirjoihin.

Tästä työstä maksettakoon palkkiota arkkiluvun mukaan.

Määrätä statistit, sekä varsinaisen kuiskuttajan sairaana ollessa, määrätä kuiskuttaja.

Valvoo ettei harjoitusten aikana oleskele näyttämöllä ketään muita kuin ne, jotka harjoittelevat.

Valvoo että harjoitusten aikana vallitsee ehdoton hiljaisuus.

Milloin jostakin seikasta on näyttelijän kanssa keskusteltavana keskeytetään harjoitus kerrassaan siksi hetkeksi.

Toimittaa kaikki dekoratiorien koetus-harjoitukset näyttämön vapaana ollessa, ett'ei varsinaisia harjoituksia dekoratiorien vuoksi tarpeettomasti pidennetä.

Valvoo että harjoitus alkaa täsmälleen määrätyllä ajalla.

Olla läsnä kaikissa harjoituksissa näyttelijöitä ohjaamassa, sekä valvoo että tarvittavat dekoratiorit asetetaan paikoilleen.

Kun harjoitus on niin edistynyt, että asemat ovat vakaantuneet, merkitä ne kuiskuttajan kappaleeseen, jotta tulevaisuudessa voidaan vähemmillä harjoituksilla uudistaa sama kappale.

Määrätä ja valvoo että n.s. pääharjoitus pidetään täydellisesti ihan niinkuin näytäntöiltöina.

Sivilikappaleissa vapautettakoon kuitenkin näyttelijät käyttämästä näytäntöillanpukuja.

Olla läsnä ainakin kappaleen ensimmäisenä näytäntö iltana ja hoitaa se Tilapäisen luvan antaminen.

Vapaapiljettien jakaminen jokaiselle näyttelijälle määrätty luku kuukaudessa, eikä koskaan kappaleen ensimmäisenä näytäntöiltana.

Muutettujen harjoitusten johdosta sanan lähettäminen näyttelijöille.

Milloin näyttämöllinen johtaja on sairas tahi muuten estetty harjoituksissa virkaansa hoitamasta, määrätköön hän sijaisekseen jonkun näyttelijän tahi näyttelijättären, joka silloin on velvoitettu sanottua tointa hoitamaan.

Antaa matkoja varten puvuston ja kirjaston hoitajille sekä järjestäjälle luettelo mitkä kappaleet tulevat matkoilla näyteltäviksi.

(Muutosehdotuksia, jotka koskevat Suomalaisen teatterin sisäisiä järjestys-sääntöjä ja oloja. Näyttelijäin esittämät johtajalle maalisk. 1889. 18 folios. Kl. 7022. /ENA/KiA.)

Radikaali ehdotus oli, että näyttelijäkunta valitsee vuodeksi johtokuntaan oman edustajansa, näyttelijän tai näyttelijättären. Ehdotus on tämäntapaisessa hallintomallissa rohkea – suorastaan demokraattinen, mutta sen perusteleminen on ollut helppoa, sillä juuri Pariisissa Comédie-Françaisen ylimpiä vallankäyttäjiä olivat vakituiset vanhat näyttelijät. Nämä sosietäärit hallitsivat suvereenisti omaa teatteriaan, hyvässä ja pahassa. Näin oli ollut myös Shakespearen Englannissa, seurueissa valta oli osakasnäyttelijöillä, sittemmin näyttelijä-toimitusjohtajilla. Saksalaiset teatterit olivat enimmäkseen ruhtinaan nimittämän intendentin johtamia hierarkisia laitoksia. Roolijakojen tasapuolisuus olisi yksi näyttelijäedustajan vastuualueista johtokunnassa, näin toivottiin päästävän purkamaan suosikkijärjestelmää, joka passivoittaa juuri sen osan ryhmästä, jonka tulisi saada haasteellisia tilaisuuksia kehittyäkseen omaa ja teatterin tulevaisuutta varten. Johtokunta vastaa edelleen henkilöstöstä, mukaan lukien selviä valvontatehtäviä, kuten ennakkobudjetit. Nehän eivät olleet vanhastaan Suomalaisen Teatterin vahvuus. Kirjallisen ja näyttämöllisen johtajan toimista edellinen on selvästi Kaarlön mandaatin jatkumista, mutta yllättävää on, että näyttämöllinen johtaja oltaisiin valmiit ottamaan jopa teatterin ulkopuolelta. Suunnitelmassa saattoi olla taka-ajatus, nimi (esim. W. Söderhjelm), jota ei ole sanottu ääneen, tai sitten on jo ajateltu Niilo Salaa. Näyttämöllisen johtajan tehtäväkuva suunniteltiin kuitenkin erityisen laajaksi ja vastuulliseksi. Sen voi tulkita myös melko suurena epäluottamuslauseena Bergbomille.

Huomiota herättää ennen muita esitetty vaatimus suomen kielen taidosta. Oliko Bergbomin puutteellinen suomi siis edelleen niin iso este? Puuttuiko häneltä arvostelukyky vaatia näyttelijöiltä riittävän hyvää suomen kieltä? Olisivat nämä toki itsekkin sitä voineet edistää. Suurin osa näyttämöllisen johtajan tehtäväluettelon kohdista oli kuitenkin ammatillisten teatterirutiinien vakiinnuttamista, pyrkimistä jatkuvuuteen siinä, kuka tekee ja kenen vastuulla asiat ovat niin, että niitä ei tarvitse erikseen arvuutella, eikä roikkua epätietoisuudessa. Näin voitaisiin taata vastuuhenkilölle ja muillekin työrauha myös niin, ettei tekemisiin sattumanvaraisesti puututa. Myös teknisten ja avustavien toimenkuvat määriteltiin maaliskuun alun paperissa.

6-v Ehdotetut toimenkuvat 1889 (tekniset ja avustavat).

Järjestäjä olkoon ihan vapaa kaikista näyttelijätoimista. –n virkaan kuuluu Järjestäjän toimia

Pitää huolta repliikeistä näyttämön takana suunnitelma harjoituksessa, pääharjoituksissa ja näytäntöiltä. Pitää huolta statistien hankkimisesta näytäntöihin ja harjoituksiin. Valvoa, että kaikki pääharjoituksessa tarvittavat esineet ovat paikallaan. Ne esineet, jotka ovat mahdottomat saada pääharjoituksiin toimitettakoon paikalleen viimeistäänkin 2 tuntia ennen näytännön alkua.

Pitää huolta ilmoituksista ja ohjelmista.

Pitää huolta teatterin tavaroista matkoilla.

Hankkia näyttelemislupaa asianomaisilta virastoilta.

Kirjoittaa uusien kappaleiden näytelmien ohjelmat ns. ohjelma-kirjaan, repliikit repliikki-kirjaan ja rekvisiittaluettelot rekvisiitta-kirjaan.

Puhtaaksi kirjoittaa työ- ja näytäntölistia.

Järjestää ja laittaa kuntoon matkoilla tarvittava historiallinen rekvisiitta.

Kirjoittaa affischörskalle hankkijalle näyttelemistarpeiden luettelo niin hyvissä ajoissa, että kaikki näyttelemis tarpeet ovat pääharjoituksissa paikoillaan.

Milloin näyttämöllinen johtaja ohjaaja on estetty näytäntö iltana olemasta läsnä, hoitaa kappale näytäntö. Ylipäätä olla näyttämöllisen johtajan ja ohjaajan apuna.

Säestäjän toimia.

Olla läsnä kaikissa laulu-harjoituksissa ja harjoittaa sekkä soolo- että kuoro-laulut. Ilmoittaa kuiskuttajalle kuka on myöhästynyt tahi kerrassaan jäänyt pois laulu-harjoituksesta,

Harjoituksista ja näytännöissä säestää laulut sekä orkesterissa että näyttämön-takana.

Kuiskaaajan toimia

Kuiskata sekä harjoituksissa että näytännöissä.

Pitää huoli soitosta näytäntöiltöina ja harjoituksissa (joka kuvaelman ja muutoksen alussa).

Antaa pääharjoituksissa ja näytäntöiltöina tarkat varoitusmerkit esiripun hoitajalle ja soittokunnan johtajalle tahi säestäjälle.

Merkitä kappaleeseen kaikki satunnaiset muutokset.

Hoitaa joka aamu kl ½10-10 n.s. kanslia-tunti, jolloin näyttelijäin tulee lähettää kansliaan sana sairauden kohtauksista ynnä muista satunnaisista esteistä, jotta päivän työ-järjestys voitaisiin tarpeen vaatiessa vielä muuttaa.

**) Valvoa että harjoituksessa on kylläksi pöytiä ja istuimia.*

Hoitaa päivä- ja sakkokirja. Tarkkaan seurata sakkosäätäjä ja kirjoittaa sakot sakkokirjaan. ja antaa se aina kuukausipalkkojen maksamispäiväksi rahaston hoitajalle.

Huom! Kuiskuttajan velvollisuus on ainakin viimeisissä pääharjoituksissa istua luukussa .

Kirjaston hoitajan toimia.

Pitää auki kirjasto aina aamupäivän harjoituksissa.

Antaa kirjastosta kaikki käytettäväksi pyydetty kappaleet näytelmät rolit osat, kirjat, nuotit ym. ja merkitä erityiseen kirjaan lainatun esineen ja lainanottajan nimi, sekä valvoa että lainatut tavarat toimitetaan takaisin kirjastoon.

Kirjoittaa luetteloihin ja toimittaa sidottaviksi tahi nidottaviksi kaikki uudet kirjat, rolit, kappaleet ja vihkot.

Järjestää ja laittaa matkakuntoon matkoilla tarvittava kirjasto.

Pitää käsillä olevassa kirjastossa harjoitettavana olevat kuiskuttajakappaleet ja nuottivihkot.

Vahtimestarin toimia.

Hankkia kunnolliset kulissimiehet ja valvoa, että he ovat tarvittaessa paikoillaan ja täyttävät velvollisuutensa. Valvoa että näyttämöllisen johtajan määräämät dekorationi työt tehdään kunnollisesti ja hyvissä ajoin. Että lämmitykset, lakaisemiset, tomuttamiset y.m. siivoustyöt toimitetaan kunnollisesti ja niin hyvissä ajoin, että näyttämö ja pukuhuoneet ovat lämpimät ja siistit ja että ilma on puhdas harjoituksien alkaessa.

Valvoa että näyttämöä, salonkia ja käytäviä tarpeen mukaan tuulotetaan ja että ilma on mahdollisimman puhdas.

Järjestää kulissimiehille näytäntöilloiksi varma työnjako, jotta dekorationi-muutokset tapahtuvat niin pian kuin suinkin.

Valvoa että näyttelijöitä varten on harjoituksissa istuimia ja raikasta juomavettä määrätyillä paikoilla.

Hoitaa näytäntöiltoina kaasutoimet ja valaistusmuutokset.

Valvoa että salongin ovet suljetaan näytäntöjen jälkeen.

Valvoa että harjoituksissa tarvittavat dekoratiolit ovat saatavissa.

Puvuston hoitajan toimia.

Hankkia taitavia neulojia, jakaa heille työt ja valvoa että ne tulevat kunnollisesti tehdyiksi. Kirjoittaa luetteloihin kaikki uudet puvut. Asettaa huolellisesti paikoilleen kaikki käytetyt puvut heti kun kappaleen näytteleminen on lakkautettu.

Valvoa että kaikki uusien kappaleiden puvut ovat paikoillaan jo pääharjoituksissa ja vanhojen kappeleiden näytäntöpäivänä viimeistään kl 2 j.p.p.

Näyttämöllisen johtajan pyynnöstä antaa esiin dekoratiioneissa tarvittavat uutimet, ikkunaverhot, huonekalujen päälliset ym. ja auttaa näyttämöllistä johtajaa drapeeraustöissä.

Tarkastaa neulojain laskut ja hyväksyä ne maksettaviksi.

Järjestää ja laittaa matkakuntoon kaikki matkoilla tarvittavat puvut, draperiat, huonekalujen päälliset y.m. puvustoon kuuluvat tarpeet.

Laittaa puvusto kesäkuntoon koita ja muuta hävitystä vastaan.

--

(Muutosehdotuksia, jotka koskevat Suomalaisen teatterin sisäisiä järjestys-sääntöjä ja oloja. Näyttelijäin esittämät johtajalle maalisk. 1889. 18 folios. Kl. 7022. /ENA/KiA.

Teatterissa oli siis jäänyt kirjaamatta tehtäviä, jotka puvuston ja tekniikan vastuuhenkilöiden kannalta ilman muuta tarvittiin ja joita ei tulisi joutua erikseen pyytämään. Muut keskeiset toimenkuvat olivat olennaiselta osaltaan valmiiksi selkeitä ja yllättävän lähellä 1900-luvun alkupuolen käytäntöjä. Lyijykynäpyyhinnät toimenkuviin tehnyt henkilö, mahdollisesti Kaarlo, on katsonut, että joku näyttelijöistä voisi edelleen tehdä myös järjestäjän (inspicient) tehtävät. "Huolen pitäminen replikeistä näyttämön takana" tarkoittaa avustajien ja vapaiden näyttelijöiden organisoimista niin, että kun tarvitaan

erilaisia "takaa kuuluvia" ääniä, kuten huutavia kansanjoukkoja – niiden sanojat ovat paikallaan ja saavat merkin.

Kuiskaajan toimenkuvaan kuuluisi kurinpito eli myöhästymis- ja sakkokirjan pito, jolla teatterin arjessa oli iso käytännön merkitys – mutta, joka samalla edusti vanhaa kontrolliyhteiskuntaa. Näyttämöemestari ja puvustonhoitaja olivat tehtäviltään tuolloin jo varsin vakioiset, paitsi että apulaisten pestäminen kuului samaan tehtävään ja että "vahtimestari" vastasi lisäksi maalaus- ja puutyöpajan esimiestä, aina kun sellaista tarvittiin.

Teatterissa olivat olleet voimassa vuonna 1877–1878 hyväksytyt ohjesäännöt. Niiden useat pykälät pysyivät ennallaan, ja muutokset kirjoitettiin vain tiettyihin pykäliin, kuten seuraavat harjoitusprosessia koskevat kohdat pykälään 3.²⁷⁹

Harjoitukset järjestetään seuraavaan tapaan:

- a) Kirjallisen johtajan pitämä esitelmä.*
- b) Tarkastus harjoitus. [= kollatsioonointi, lukuharjoitus, pöytäharjoitus]*
- c) Niin monta pöytäharjoitusta, että kappale luetaan kahteen kertaan lävitse.*
- d) Asema harjoitus näyttämöllä. Joka näytös kaksi kertaa.*
- e) Läksyn lukemis-aika.*
- f) Valmistavat harjoitukset näyttämöllä.*
- g) Täydellinen pääharjoitus ihan kuin näytäntö-iltana.*

Näin näyttelijöille taattiin tehollinen harjoitusaika. Ohjesääntöön tuli myös lisäys harjoitusten häiritsemisestä ja muun muassa rekvisiitan käsittelystä.

Jokainen joka tavalla tai toisella häiritsee harjoitusta +) (+) esim. niskoitellen ottaa vastaan johtajan tai ohjaajan muistutuksia, ynseydellä kohtelee toveriaan, pilkallisesti harjoittelee,] eikä ota parantuaakseen ~~nmöll~~ johtajan, johtajan tai ohjaajan varoituksesta, maksakoon sakkoa 5 markkaa kerralta, tapahtukoon sitte häiriö joko näyttämöllä tahi kulissien välissä. Nämä sakkorahat pidätetään sakotetun palkkaeduista kuukausipalkkoja maksettaessa ja joutuvat näyttelijäin eläkekassaan. [– –] Jokainen näyttelijä toimittakoon heti näytännön loputtua käyttämänsä rekvisiitan takaisin rekvisiitan hoitajalle. Näyttämölle jääneen rekvisiitan korjatkoon kuitenkin rekvisiitan hoitaja.

²⁷⁹ *Muutosehdotuksia ohjesääntöjen 1 ja 2 pykälä muuttamatta. [kiinnittäminen, yleisiä, mm. hyvä käytös ym. 'palvelus-suhteeseen' kuuluvaa] 3 pykälään seuraava lisäys: [entinen vain hyvin ylimalkainen määräys roolin opettelemisesta]*

Muutokset välikirjaan eli työsopimukseen olivat luonteeltaan edelleen olojen järkevöittämistä ja näyttelijöiden kohtelemista arvokkaina kansalaisina, mm. matkustaminen rautatiellä II luokassa, ei III:ssa sekä, että ”*Maaseutumatkoista annettakoon näyttelijöille tieto kaksi kuukautta ennen lähtöä.*”²⁸⁰

Allekirjoittajia olivat:

<i>E[mil]. Falck</i>	<i>Katri Rautio</i>
<i>Axel Ahlberg</i>	<i>Aleksis Rautio</i>
<i>Alarik Böök</i>	<i>Hanna Salenius</i>
<i>Ida Aalberg-Kivekäs</i>	<i>Vilho Salin</i>
<i>Inez Borg</i>	<i>Saimi Swan</i>
<i>Olga Finne</i>	<i>Naëmi Stenbäck</i>
<i>T[aavi]. Pesonen</i>	<i>Otto Wallenius</i>
<i>Iisakki Lattu</i>	<i>Knut Weckman</i>
<i>Lilli Kurikka</i>	<i>Sigfrid Varala.</i> ²⁸¹

Mimmy ja Benjamin Leino puuttuvat, joko he olivat teknisesti estyneitä tai jäivät pois, sillä ”he pysyivät aina uskollisina Bergbomille.”²⁸² Näitä toimenkuvapapereita ja ehdotuksia on pidettävä kokonaisuudessaan ammatillisesti hyvin orientoituneina ja ne voidaan nähdä jopa Suomen näyttelijöiden ensimmäisinä ammatillisen organisoitumisen merkeinä. Niihin sisältyi paljon näyttelijöiden velvollisuuksia toisiaan kohtaan, mikä edisti ammattimaista keskittymistä työhön.²⁸³ Suomen muiden teatteriammattien historian kannalta kyseessä on tärkeä paperi, joka pani lisäksi alulle ensimmäiset nykyaikaisina pidettävät neuvottelut johtokunnan kanssa.²⁸⁴

Tekstit paljastavat myös sen yksinkertaisen asian, että työ oli vähiten turhauttavaa aina silloin, kun tehtävät oli järkevästi jaettu eikä kukaan laiminlyönyt omaa tonttiaan. Kuri ja motivoituminen olivat riippuvaisia toisistaan: huono motivaatio synnyttää kurittomuutta ja päinvastoin. Suunnitteluun tarvittiin pitkäjänteisyyttä, irtautumista impulsiivisista muutoksista ja enemmän aikaa harjoitella uusia kappaleita: Teatteri

280 *Muutosehdotuksia kontrahdin suhteen. Toisen luokan piljetti rautatiellä. Jokaiselle maksettakoon matka- ja päivärahat ennen matkalle lähtöä, että kukin saa itse lunastaa piljettinsä. Milloin teateri on hankkinut vapaamatkan, hankittakoon kuitenkin jokaiselle jäsenelle lähtöpaikassa oma piljettinsä. Ylös-sanomis-aika kolme kuukautta ennen näytännövuoden loppua. Kesälupa ja näytännövuoden aloittamisaika määrättäköön kontrahdissa.*

281 Allekirjoittajien joukosta puuttui Kaarle Halme (Sundgren) s. 4.12.1864, joka ”palveltuaan Turun lääninhallituksessa ja oltuaan vt. nimismiehenä tuli teatteriin syksyllä 1888,” eli 24-vuotiaana, jolloin hänet otettiin harjoittelijasopimukselle. Myös Emilie Stenberg, joka oli teatterissa kevääseen 1896 asti, puuttuu jostain syystä allekirjoittajista.

282 Benjamin Leinon lojaalisuudesta Bergbomille mainitsee kootusti Tompuri 1952:119–120.

283 Lindfors, Weckman ja Sala Kööpenhaminassa (kesällä 1888) pyöriessään ovat poimineet käytännöllisiä kokenuksia Kongeligesta. He ovat katselleet ympärilleen ja olleet aktiivisia asian muotoilussa, samoin puvustonhoitaja Stina Pastell.

284 Lounela 2004:48 mainitsee asiasta ”eräänlaisena oppositiokokouksena”, Koski 2013 ei tunne tapausta.

ei voinut olla enää puolueen näytelmäkerho, vaan sen jäsenet olivat arvonsa tuntevia ammattilaisia, joita tuli kohdella sellaisina.

Harjoitusaikataulun runko kertoo taannehtivasti, miten kovin vähillä harjoituksilla ja sattumanvaraisesti suurin osa repertuaarista oli tätä ennen valmistettu. Pääroolien kohdalla pula ulkolukuun tarvittavasta ajasta oli ankarin. Tärkeää olivat myös kiertävät vuorot erilaisissa vastuutehtävissä ja roolien tasapuolisempi jakaminen. Ilmassa on voinut olla halua myös uuden kirjallisen johtajan nimeämiseen, mutta sen puolen osaamista ei kenenkään käynyt Bergbomilta kiistäminen. Näyttämöllinen johtaja haettaisiin teatterin ulkopuolelta, mikä saattoi olla näyttelijöiden puolelta myös neuvotte-lutakiikkaa tai toivetta, että sellainen jostain löytyisi. Bergbom itse voisi uskoa Niilo Salalle sen toimen, mutta ei muille. Werner Söderhjelm taas olisi enemmän kirjallisen kuin näyttämöllisen johtajan nimi.

Vuonna 1890 Hilda Aspin kirjeessä esiintyi juoru, että Ida Aalberg ja hänen miehensä Lauri Kivekäs halusivat johtajiksi, "tohtori ulos ja Kivekäs johtajaksi".²⁸⁵ Ida Aalberg oli liittynyt seurueeseen jälleen 1888 syksyllä Turussa, vaikka hän suhtautui vähätellen kollegoihinsa, ellei sitten kokenut itseään näiden "kiusaamaksi".²⁸⁶ Aalbergin ongelma oli toiselta puolen se, että Kivekäs olisi halunnut Idan luopuvan urastaan. Niinpä Ida Aalberg on voinut saada uuden tuuman ja alkanut määrätietoisesti lähentyä työtovereitaan, saavuttaakseen näiden luottamusta, erityisesti nyt kun Avellán oli poissa teatterista. Aalberg-Kivekäs esiintyy yhtenä allekirjoittajana, teatterin palkkaa nauttivien näyttelijöiden joukossa kaudella 1888–1889. Tämäkin saattoi ruokkia huhua Kivekkään vetämisestä mukaan teatterin johtoon. Se olisi ollut osa tavoiteltua sukupolvenvaihdesta, mutta kavahduttava oli ajatus Idan aviomiehestä ja teatteria tuntemattomasta poliitikosta teatterin sisäpuolella, joten se on varmasti tyrmätty ensimmäisissä näyttelijöiden kokouksissa. Aspin-Haapkylä lopettaa kuvauksen hämmäntävän monimielisesti kirjoittaessaan näin:

Mikäli olemme kuulleet, Bergbom juuri julkilausumalla tämän ja viittaamalla taiteeseen yhteisen harrastuksen ainoana päämääränä teki lopun kirjeenvaihdosta, josta yllä luettava [ironinen] asiakirja on yksi näyte. Ja todella kävikin niin, että mielet vähitellen tyyntyivät, ja Bergbom sai vielä monesti teatteriväkensä innostumaan yhteistyöhön, joka tuotti...²⁸⁷

Historioitsija ei kerro, että johtokunta päätti 14.4.1889 kokouksessaan asiasta näin:

285 "Kivekkäällä on myös juonena saada teatteri haltuunsa, tohtori pois, Lauri johtajaksi!!! Tohtori kävi mua katso-massa kaksi viikkoa takaperin." (Hilda Asp → Kustaa Asp 1.12.1890/APA/PLAS/PLA.)

286 Räsänen 1925:278.

287 EAH3:331–332.

1.§ Esitettiin useampien Suomalaisen teatterin jäsenten teatterin johtokunnalle lähettämä kirjoitus sisältävä ehdotuksia teaterin järjestystä koskeviin muutoksiin, ja päätettiin tämän johdosta, asiasta keskusteltua, mainituille jäsenille vastata, että johtokunta, katsoen muutoksia teaterin nykyisessä järjestyksessä ja kurinpidossa tarpeen vaatimiksi, tahtoo ottaa huomioon ja toimeen panna niitä mainitussa kirjoituksessa tehtyjä ehdotuksia, joita se katsoo teaterille edullisiksi ja, kustannuksiin nähden mahdollisiksi.

2.§ Ne edellisessä § ssä mainituista muutoksista, jotka hyväksyttiin, olivat näyttelijäkunnan ohjesääntöön pantava, joka sääntö näin muutettuna oli uudestaan painettava. Tämä toimi jätettiin K. Bergbomin ja V. Löfgrenin tehtäväksi.²⁸⁸

Voidaan siis olettaa, että toimenkuvat otettiin soveltuvin osin käyttöön, vaikka näyttelijäkunnan edustus johtokunnassa on toteutunut vasta kauan Bergbomien jälkeen.²⁸⁹ Kaarle Halmeen muistelmissa lopputulosta koskeva summeeraus on selvempi.

Pääasia on nyt kuitenkin se, että saadaan Sala ohjaajaksi, näyttelijöille vuorovollisuus toimia päivystäjinä ja ohjesäännöt asiallisiksi. Me voitimme sittenkin, kun olimme sitkeitä – ja Bergbom voitti.²⁹⁰

Toimenkuvat ja osallistuminen oman teatterin kehittämiseen on vastuuttanut näyttelijöitä – he ovat ottaneet joitakin asioita omiin käsiinsä ja tehneet vastuulliset ehdotuksensa, joista valtaosa voitiin ilman ongelmia toteuttaa. Ehdotukset oli tehty kurinalaisuuden lisäämiseksi. Mutta muutos oli siinä, että ne eivät olleet vanhanaikaisen ulkoisen kurin ja säätyyn perustuvan kuuliaisuuden ilmaisuja, vaan selvästi ammatillisen ylpeyden ja professionaalistumisen tuomaa itseluottamusta. Jotta kaikki yksilöinä ehtisivät ja voisivat valmistaa ammattityönsä hyvin ja onnistua siinä, piti keskinäisten sääntöjen toimia, mutta ennen muuta piti olosuhteet luoda järkeviksi ja vakiintuneiksi. Näyttelijäkunta oli omilla ”valtiopäivillään” vahvistanut autonomiansa ottamalla siitä vastuun.

Johtokunnan jäsenille on voinut olla ”kulttuurishokki” tällainen näyttelijäkunnan järjestäytyminen. Eihän Suomalaisessa puolueessa ollut vielä edes totuttu kokouksiin ja

288 ST jk pk 14.4.1889 1§ ja 2§ /SKTA/SKT.

289 Johtokunnassa olivat istuneet samat henkilöt 18 vuotta. Sitä uusittiin ensimmäisen kerran keväällä 1890, jolloin Jaakko Forsmanin tilalle tuli Eliel Aspelin. Almberg siirtyi puheenjohtajaksi. (EAH3:363). Keväällä 1891 luopui V. Löfström, tilalle O. E. Tudeer. (EAH3:391–392). Näyttelijäkunnan edustaja Kansallisteatterin johtokuntaan saatiin nähtävästi vasta 1920-luvun alussa (Lounela 2004:103.)

290 Halme 1928:21. Repliikki on pantu Benjamin Leinon suuhun keskustelussa, jonka Halme esittää käydyksi samalla kerralla, kun ensimmäiset huuto-pleenumit asiasta oli pidetty. Asiallisesti viittaus sitkeyteen tarkoittanee juuri maalis-kuun alkuun valmistettua toimenkuvapaperia.

pöytäkirjoihin, samaan tapaan kuin jo parhaillaan perustettavissa työväenyhdistyksissä. Johtokunnan saattoi olla vaikea muuten kuin pitkin hampain asennoitua näyttelijöiden esittämiin papereihin, mistä Aspelin-Haapkyllän asenne hyvin kertoo. Ajatus koko seurueen irtisanoutumisesta, välikirjojen allekirjoittamatta jättämisestä, olisi ollut painajainen. Puheenjohtaja Jaakko Forsmanin kannasta ehdotuksiin ei ole tietoa, mutta talven tapahtumat ovat voineet lisätä hänen haluaan jäädä pois puheenjohtajan tehtävästä. Toisen johtajan ottamista ei ole tarvinnut kuitenkaan johtokunnassa edes vakavasti ajatella, sillä Bergbom saattoi tästedes jakaa regissöörin tehtäviä valitsemilleen henkilöille, joista Niilo Sala nautti Kaarlون ja näyttelijöiden parasta luottamusta, Lindfors myös riittävästi. Ehkä tämä oli muistutus Kaarlolle, että antaisi näille työrauhan ja mahdollisuuden säilyttää itsekunnioituksensa. Jalmari Finne, joka tuli teatteriin tosin vasta useita vuosia myöhemmin, tiivistää:

Teatterissa oli aina vallinnut pientä kapinahenkeä. Olihan [– –] ollut täydellinen vallankumous tulemassa, mutta Bergbom selviytyi siitä ja jäi paikalleen, vaikka näyttelijät olivat tahtoneet hänet syrjäyttää kykenemättömänä ja saada sijaan Werner Söderhjelmin. Bergbom oli ottanut silloin apulaisekseen Niilo Salan, näyttelijän jonka kappalainen Numersin näytelmässä ”Kuopion takana” oli ollut loistava suoritus. Sala oli hiljainen ja sydämellinen mies.²⁹¹

Talven 1888–1889 tapaussarja pani liikkeelle asioita jo 15 vuotta istuneen johtokunnan piirissä. Alkoivat täysinpalvelleiden jäsenten erovuorot johtokunnasta vuorovuosina ja uusien valitseminen tilalle. Ensimmäisenä eroaisi Jaakko Forsman, Kaarlون nuoruudenystävä, hänen oman fennomaaniherätyksensä agitoija. Forsman oli 25 vuotta aiemmin painostanut Kaarlون pois ruotsinkieliseltä kirjailijan uraltaan. Hän oli ollut teatterin tuki ja turva suhteessa Yrjö-Koskiseen, mutta tänä talvena hän oli myös aiheuttanut Bergbomille suurimman nöyryytyksen suhteessa maan intellektuaaliseen elämään. Kaarlo on voinut yksityisesti edellyttää, että joko Jaakko lähtee tai hän lähtee. Tällaiset keskustelut on voitu käydä vain kahden tai kolmen kesken, ja niissä Bergbom on voinut ilmoittaa haluavansa vain kirjoittamaan kirjallisuushistoriaa. Jaakko Forsman erosi vuoden päästä, keväällä 1890.²⁹² Tilalle tuli dosentti Eliel Aspelin. Seuraavaksi vetäytyi päätoimittaja V. Löfgren, tilalle tuli prof. O.E. Tudeer. Lehtori Antti Almberg jatkoi sitkeästi lopulta johtokunnan puheenjohtajana eikä eronnut siitä ennen kuin Bergbomin viimeisen vuoden alla keväällä 1904.

291 Finne 1939:39–40.

292 EAH3:363 maintsee eron, mutta ei näin spesifiä syytä.

Toisena varo- ja hyvitystoimenä Bergbomin suuntaan voidaan pitää Almbergin ja Yrjö-Koskisen tälle hankkimaa valtion eläkettä joulun alla 1891, kun teatterin toiminnan 20-vuotisjuhla lähestyi. Näin puolue takasi Bergbomille mahdollisuuden kunnialliseen vetäytymiseen pois teatterista, kun hän niin haluaisi ja mahdollisuuden ryhtyä mihin tahansa muuhun, paitsi ei tarjoutua Svenska Teaterniin, mitä hän kuitenkin juuri skisman aikoina raivoissaan oli jopa harkinnut.²⁹³

Kovan onnen lasten haaksirikon ja *Tietäjän* uusinnan aikoihin elvytettiin B. Björnsonin renessanssidraama *Maria Stuart Skotlannissa*. Ida Aalberg-Kivekäs piti saada näyttävällä roolilla esiin. Kaudella 1888–1889 nimittäin teatterin etu ja Ida Aalberg-Kivekkään etu osuivat vaihteeksi yksiin. Pariskunnan hankkima Kaivopuiston talo ja sen varustaminen sekä aviomiehen toivomus saivat Idan pysymään Helsingissä. Hän opetteli nopeasti Björnsonin vanhan teoksen Maria Stuartin nuoruudesta. Siinä Ida esitti nuorta kuningatarta, jolla on paljon kosijoita, yhtä niistä näytteli komea Kaarle Halme. Mukana oli myös hallitsijan ja alempien luokkien välistä tematiikkaa. Vaikka Idan harjoittelua olivat naiskollegat toisilleen moittineet, paransi teoksen onnistuminen ilmapiiriä. Halme on muistelmassaan kuvannut jyrkän kontrastin Bergbomin huutokohtausten ja parhaimpien harjoituspäivien välillä:

Toiseksi muuttuikin kaikki heti seuraavana päivänä. Arkadian näyttämöllä oli vain työtä ja touhua ja yhteisymmärrystä ja ystävällisyyttä. Kaikkea kaunista oli kukkuramitoin, eikä soraääniä kuulunut missään. Intomielisinä ryhdyttiin työhön. Minäkin sain Maria Stuartissa Leithingtonin jaarlin osan, ja työ valtasi minut niin kuin kaikki muutkin. Kuinka ihanaa olikaan Ida Aalbergin taide ja kuinka suurelta tuntuikaan mukana oleminen! Kuinka sähköistä olikaan tohtorin innostus ja ohjaus ja kuinka kiihoittavaa se hehku, joka näyttämöllä hermoja viritteli! Kaikki pieni ja arkinen oli unohtunut! Tällainen oli mitalin toinen puoli.²⁹⁴

Uudenvuodenpäivänä 1889 esitettiin *Nummisuutarit*, Topeliuksen syntymäpäivänä *Regina von Emmeritz* ja Runebergin päivänä runoja ja kuvaelmia *Kuningas Fjalarista*.²⁹⁵ Sitten Olga Finneä varten ikivanha Birch-Pfeifferin *Sirkka*, jonka nimatehtävä oli lupaavan näyttelijättären mielirooleja, mutta myös katsojat katsoivat sen aina uudestaan. Nytkin

293 Tieto kirjeessä EB → KB 1.8.1892/45:1:221/KBA/KiA/SKS. Kaarola Avellánin kirje Hedvigille pakottaa toisaalta suhtautumaan Kaarlon toistuviin erouhkailuihin maltillisesti. (K.Avellán → H.Ch. Winterhjelm 20.12.1888/Saml 126/H&KWA/MTBA/SMV.)

294 Halme 1928:21–22.

295 EAH3:333–334.

uusi polvi ja uudet piirit katsojia kansoittivat tätä naisen kasvutarinaa, niin että sitä esitettiin heti taas kuusi kertaa.

Kaarlون seuraavat ohjausvalinnat olivat Idan toivomia, ensin avioerokomedia: mies, vaimo ja rakastaja, megamenestys Sardoun *Erotaan pois! (Divorçons!)*. Nuori rouva Cyprienne muodostui Aalberg-Kivekkään suureksi voitoksi. Erityistä on se, että rakastajansa kanssa leikittelevä pariisilaisrouva on kuvattu erittäin ”tyttömäisellä, ingénue-tyyppisellä” otteella.²⁹⁶ Sen esitysluku 10 kertoo jälleen siitä, että katsojat tulivat mielellään katsomaan muuta kuin ”synkkää” taidetta. Naisen valintoja avioliitossa voitiin käsitellä myös komedian säännöillä, ja Idan mestaruus komediennena tuli todistetuksi. Emelien lausuma Betty Elfvingille tältä keväältä 1889 kuvaa, että kaikki on ”rauhallista ja mukavaa”. Ehkä ilma oli puhdistunut, kun näyttelijät olivat halunneet siirtää Bergbomilta pois pikkuasioita, näin vähennettiin myös turhia suuttumuksia teatterin arkipäivästä. Emelie havaitsee:

Vid teatern är det mera fredligt och treffligt nu för tiden. Januari månad var dålig, undantagande Regina representationerna, men ”Erotaan pois” har gjort lycka och redan gifvit 3 goda hus, oaktadt den starka åderlätning som paris-expositions tillställningen gjorde i allas börsar; äfven i dag tycks vi få ett riktigt gott hus på ”Erotaan pois”; hufvudorsaken till styckets stora framgång är Ida Aalberg som är en alldeles glänsande Cyprienne; äfven Lindfors är bra, men dock ej som Ida. Nog är hon en dramatisk konstnär af allra högsta rang, och vore hon ett barn af de stora kulturfolken, vore hon verldsberömd. – Efter par tre veckor få vi Ibsens ”Fruen från hafvet” och derefter taga vi på allvar ihop med Nummers’ nya stycke ”Tuukkalan tappelu”, som dock ej är så bra som Erik Puke. – Här har du nu vår närmaste arbetsplan.²⁹⁷

Ibsenin *Meren rouva* oli Idan ”vakavia” tehtäviä, Ellida Wangelin roolin ensi-ilta oli 22.2.1889. Kiitoksia tuli, ja jälleen Niilo Sala näytteli suuressa miesroolissa!²⁹⁸

Maaliskuussa 1889 kantaesitettiin *Tuukkalan tappelu*, Gustaf von Nummersin toinen näytelmä, joka ”ei ollut yhtä hyvä kuin *Eerikki Puke*.” Mikkelin lähellä oli tehty muinais-kaivauksia, ja niitä koskevat artikkelit ilmestyivät *Uudessa Suomettaressa* 19.7., 21.7. ja 2.8.1886.²⁹⁹ Kesällä 1886 tasoitettaessa erästä hiekkakumpua Tuukkalan reservikompanian rakennusten vieressä oli nimittäin löydetty suuri kalmisto, jonka arveltiin olevan

296 EAH3:335 siteeraa omaa arvosteluaan *Valvojassa*.

297 EB → B. Elfving 8.2.1889/49:5:100/EBA/KiA/SKS.

298 EAH3:337.

299 Tarkiainen 1922:81.

peräisin pakanuuden lopulta noin 1100–1300 -luvulta. Paikalla toimitettiin kaivauksia, ja kalmistosta paljastui yhteensä 42 hautaa.³⁰⁰ Muinaissuomalaisen vaateparsa voitiin konstruoida ensi kertaa näyttämölle, millä ensi-iltaa mainostettiin: etnografit olivat antaneet ohjeita pukujen ja korujen valmistukseen.³⁰¹

Viljo Tarkiainen on käsitellyt Numersista kirjoittaessaan laajasti *Eerikki Pukea*.³⁰² Hän sanoo *Tuukkalan tappelusta*, että vaikka Numers on siirtynyt ajallisesti 1400-luvulta vielä kaukaisemman menneisyyden kuvaajaksi,

on hän astunut askeleen kohti realistista tekotapaa ja muutenkin karistanut itsestensä pois paljon romantiikan kirjallista korua. Hän esiintyy sen vuoksi uudessa näytelmässään paljoo selvemmin omana itsenänsä. Tämä näytelmä, Tuukkalan tappelu, on muutenkin nähtävästi paljoo välittömämmin syntynyt kuin Eerikki Puke. Vieraan käden [siis Bergbomin] jälkiä ei siinä tunnu, vaikka Numers näkyy uusineen sitäkin toht. Bergbomin kehoituksesta. Tekeepä mieli otaksua, että sen ensimmäinen laitos on ollut runollisen innoituksen melkein pä improvisatoorinen tuote.³⁰³

Viittaus vieraisiin käsiin tarkoittaa Tarkiaisellakin Bergbomin kielteistä vaikutusta kirjailijan teokseen. Vaikutelma innostuneesta keveydestä syntyy, sillä Numers mainitsee Kaarlolle nimen *Striden vid Tuukkala* jo vuotta ennen kirjoitetussa kirjeessä 1.11.1887,³⁰⁴ samaan aikaan kun *Eerikki Pukea* vielä työsti. Tarkempi maininta on seuraavassa kirjeessä 7.11.1887:

Med dagens tåg afsändes "Striden vid Tuukkala", öfversättaren har hållit manuskriptet tills nu. Stycket är, så att säga, skrifvits på stående fot nu under hösten – det kan vara lika krångligt att bringa fornfinnarne tala svenska, som nu deras afkomma "i sednare led" – jag tycker äfven mig finna att den finska

300 Tarkiainen 1922:80.

301 Esim. *Finland* 16.3.1889. *Päivän Uutisten* 17.3.1889 mukaan "oudot puvut" tekivät hyvän vaikutuksen katsojiin. Tuukkalan löydön perusteella rekonstruointiin jo ensimmäinen ns. Aino-puku (*Iso Tietosanakirja* 1938, XIV, 349, "Tuukkalan kalmisto", kirjoittaja A. M. T[allgren]). Th. Schwindtin ohjeiden mukaan laadittua Aino-pukua sanotaan ensi kerran käytetyn 1893 Viipurilaisen osakunnan iltamissa. Tästä puvusta tunnetaan kuitenkin Schwindtin ohjeellinen piirros jo vuodelta 1887. (Kaukonen 1972:30 ja kuva 5, Museovirasto). Kuvan on täytynyt olla teatterin käytettävissä *Tuukkalan tappelun* pukuja varten. Varhainen rekonstruktio muinaispuvusta vaaleansinisine hameineen ja punaisine esiliinoineen on siis ensin nähty Arkadiassa, mistä se on ollut helppo lainata vuoden 1893 kuvaelmiin. Aino-pukua alettiin 1930-luvulla pitää väreiltään liian ylimalkaisena, joten tuolloin luotu varsinainen Tuukkalan muinaispuku on väreiltään lähempänä alkuperäistä löytöä.

302 Tarkiainen 1922:62–78.

303 Tarkiainen 1922:79.

304 G. v. Numers → KB 1.11.1887/52:24:2/KBA/KiA/SKS.

öfversättningen, gjord af min praktikant Rafael Reinius, är mera uttrycksfull och kraftigare – den kommer om par dagar.³⁰⁵

Lopullisen suomennoksen tuli tekemään Niilo Sala, joka muutenkin teki käsittämättömiä työmääriä näinä vuosina.³⁰⁶ Viljo Tarkiainen on verrannut varhaisia käännösversioita ja toteaa, että Salan korjaukset on ”katsottavat parannuksiksi”.³⁰⁷ Tarkiainen vertaa aineksia ja hahmoja myös *Daniel Hjortiin* ja Kiven *Kullervo*on. Seuraava kirjemaininta käsitteli jo Kaarlön miehityskaavailuja.³⁰⁸

Vanhempien naisten roolit olivat ongelmallisia, ne olivat usein hieman kuin ”kakkos-rooleja”, elleivät olleet kunnolla romanttis-dramaattisia tähtihetkiä, kuten *Daniel Hjortin* Katri. *Tuukkalan tappelun* äitihahmolla, Elkalla on vastaavaa draamallista dynaamisuutta, mutta Bergbomille roolitus oli ongelma, Aspegren ja Avellán olivat poissa ja Aalberg-Kivekäs esiintyi vain valikoidusti. Kun Numers kuuli, että päähenkilön äitiä voimakasta Elkkää tulisi esittämään hänen serkkunsa, nuori Saimi Swan, sivistyneistö-neiti, Gustaf antoi sanaisen arkkunsa aueta ja maalasi elävästi kuvan siitä, miten paljon fyysistä ja persoonallista painovoimaa tuo rooli vaatisi. Toinen vahva henkilöahmo nimittäin esiintyy vain teoksen alkuosassa.

Numersin teatterisilmää ei käy kiistäminen, sillä hän tuohtui reippaasti ajatuksesta, että ”väkevän muinaisuuden” esittäminen ei onnistu sillä, että nuoria kokemattomia maskeerataan vanhuksiksi. Joku kokeneista rouvista pitäisi houkutella ”aviomiestensä luota” takaisin teatteriin. Hän vihjaa jopa rouva Aspegrenin tai jopa rouva Winterhjelmin käyttämiseen. Parasta olisi, jos Idan saisi kerran ottamaan iäkkään naisen roolin, saisihan hänestäkin varmaan iän pestyä pois sen jälkeen. Numers käski Bergbomin kuvitella, miten nuori Saimi Swan kiipeää kallion päälle ja kiroaa sieltä sukunsa arkkiviholliset.³⁰⁹

305 G. v. Numers → KB 7.11.1887/52:24:2/KBA/KiA/SKS.

306 EB → B. Elfving 23.12.1889/49:5:109/EBA/KiA/SKS.

307 Tarkiainen 1922:80av1.

308 G. v. Numers → KB 29.11.1888/52:24:6/KBA/KiA/SKS.

309 ”Kanske Du anser att jag gör orätt att blanda mig i en sak, som möjligen ej tillhör mig, men det känns så förtviflat snöpligt att kusin Saimi [Swan] skulle spela ”Elkka” – deraf blir bara – pjösk! [lättä!] Pjesen må nu hafva egentligt värde eller ej –, men för sitt ovanliga innehåll och den lilla ståltheten den kunde väcka derigenom att äfven vi kunde framvisa någon slags hednaromantik, kan den kanske draga folk. – Nu håller Lindfors [Hankasen vanhan isännän roolissa] ypperligt upp den ”rafflande” delen i första afdelningen, men så dör han och sedan skall hela den karakteristiska vildheten ligga på Saimi ”loppuun asti” – och det blir en – pankaka! Den ljufva Fru Rautio [Irjan roolissa] kan ej ens rädda stycket fast hon var hundra gånger sötare än hon är – ty det blir alltid ändå Elkka som är intressantast. – Jag vågar anförä å min och min kritiska hustrus vägnar hjerteligen bedja dig att ej gifva upp försöken att locka någon af ”fruarna” från sina äkta män för par qvällar. Jag är storligen rädd att historien eljest blir fiasko och förlust för kassan – – man är alltid rädd för eget skinn med. Jag känner inte fru Aspegren, men du har gjort mig litet bortblandad, då Du var oförsigtig nog att nämna Fru ”Raa”. Skulle hon beqväma sig att komma och helsa på för gamla vänner en tur – då gjorde teatern en lysande affär och jag skulle så gerna krypa bakom hennes kjolar – / Tror nu då Fru ”Ida” att hon aldrig skulle förmå tvätta bort ålderdomen, om publiken engång fick se en ny diva af hennes förmåga. Hvad Saimi angår, är det henne endast till skada, om hon slipper lös – . Hur i alla tider skall hon kunna stiga upp den höga koturnen och på klippspetsen stå och förbanna sin slägts arffinder – –, det förlåt nu mina jeremiader, kanske jag misskänner mig. Kära kusins förtjenster – jag är nöjdare sedan jag fått brumma ut”. (G. v. Numers → KB 29.11.1888/52:24:6/KBA/KiA/SKS.)

Numersin loppukommentti miehityskysymyksiin on alistuva, sillä hän haikailee Avellánia vierailemaan – mitä jostain syystä ei koskaan tapahtunut.

Jaha! "Divorna" ha äfven svaga sidor – jag trodde de alla hade hvita vingar!
Saimi också – om ej Fröken Avel[l]an är disponibel. Det är så med Elkka att början är lång och slutet kort, gör Saimi det första bra, kan det bära upp slutet behjelpigt.³¹⁰

Kaarlo suostui vaihtamaan rooleja niin, että Emilie Stenberg siirrettiin Elkaksi ja pienempi rooli, lappalaisakka annettiin Swanille. *Tuukkalan tappelun* ensi-ilta oli vasta 15.3.1889.

Neiti Swanilla oli lappalais-akkana [heimonsa kosta vannova Vaina] hyvin omi-
tuinen osa, josta hän teki kaikki mitä siitä tehdä voi. Neiti Stenberg Tuukkalan
vanhana muorina [Elkkana] ei ollut kenties kylliksi pirullinen, vaikka hän kyllä
muutoin suoritti tehtävänsä reippaasti."³¹¹

Kevään suuri haaste oli *Othello* vielä huhtikuun alussa, näyttelemässä ydinjoukko: Axel Ahlberg Othellona, Benjamin Leino Iagona, Ida Aalberg Desdemonana ja Kaarle Halme Cassiona.³¹² Ilmeisesti jo tämän kevään aikana Halme, kouluja käyneenä ja juristiopintoja harrastaneena nuorena miehenä on tullut vedetyksi Bergbomin huoneeseen ja määrättyksi teatterille suomen kielen huoltajaksi. Bergbomia oli naurattanut makeasti, kun Halme oli selittänyt, että kansannäyttäjien mainoksissa käytetty sana "helppotajuinen" ei tarkoittanutkaan samaa kuin "halpahintainen", eikä kukaan sitä aiemmin ollut osannut – tai uskaltanut – Bergbomeille kertoa.³¹³

Toukokuussa 1889 näyteltiin vielä kuukausi Vaasassa. Niilo Sala sai kiitosta apulaisohjaajan toimestaan ahtaalla tilapäisnäyttämöllä.³¹⁴ Kaarlo on ollut siellä mukana, hänellähän oli sukulaispaikkoja joissa majailla. Sitä ennen pidettiin kauden päättäjäiset Ylioppilastalolla. Lisäksi Ida Aalberg-Kivekäs oli vaihteeksi päättänyt olla uusimatta välikirjaansa. Hilda Aspin kirjeessä huhtikuulta 1889 lukee:

310 G. v. Numers → KB 5.12.1888/52:24:7/KBA/KiA/SKS.

311 *UStr* 16.3.1889.

312 EAH3:340 muistuttaa, miten alussa urallaan Halme vielä oli. "Halme oli ulkonäöltään sopiva Cassio, vaikkei muuten rooliin kypsynyt." *Hbl* 6.4.1889; *UStr* 6.4.1889; *NPr* 6.4.1889. – Lisäksi *UStr* julkaisi laajan suomennetun analyysiartikkelin *Othellosta* (9.–10.4.1889).

313 Emelietä asia ei ollut lainkaan naurattanut. Halme 1928:27–30.

314 *Vasabladet* 18.5.1889.

Teatterissa on ollut kapina ja toinen eilen, Ida A-K. pani skandaalin toimeen. Päätöksiä ei vielä tiedetä.³¹⁵

Tämä lause on kirjoitettu kolme päivää ennen johtokunnan kokousta. Varsinainen näyttelijöiden organisoitunut protesti oli juuri päättymässä asialliseen lopputulemaan. Mutta olipa Idan 10.4.1889 toimeenpanema skandaali mikä tahansa, hän kirjoitti 11.4.1889 erokirjelmänsä. Lakonisesti johtokunta lähetti seuraavassa kokouksessa Bergbomin ja Almbergin neuvottelemaan Ida Aalberg-Kivekkään kanssa seuraavan vuoden kiinnityksestä.³¹⁶ Häntä ei varmasti kiinnostanut lähteä suomalaiselle maaseututurneelle, tai ehkä Kivekäs ei olisi antanut hänen lähteä. Välikirja oli kuitenkin voimassa kesäkuun loppuun, joten hänen oli osallistuttava Vaasaan suunniteltuihin esityksiin.³¹⁷

Aspegrenien Kansanteatteri esitti Kalle Ahon hyllytetyn näytelmän *Epäilijä* ensi kerrat Kuopiossa 23.4. ja 24.4.1889.³¹⁸ Aspegrenien teatteri vastasi haasteisiin parhaiten kasvattamalla uutta näyttelijäkuntaa ja tarjoamalla *Epäilijän* tapaisille harvinaisuuksille mahdollisuuden. Aspegrenien intellektuaalisen sivistyksen niukkuus ja pariskunnan ikä aiheuttivat sen, että Kansanteatterista ei ollut "vaihtoehtoteatteriksi" Suomeen. Ankarissa olosuhteissa se kuitenkin pysyi pystyssä horjahdellen ja sille kerättiin kannatuslistoja, sillä toisen suomenkielisen teatterin tarve maassa oli jo käynyt ilmeiseksi. Emelie Bergbom oli hapan siitä, että Minna Canth oli lähtenyt Kansanteatterin kannatuslistan kerääjäksi, mikä kuitenkin Kuopion ja Minnan näkökulmasta oli täysin luonnollista. Ehkä nuorsuomalaisista moni halusi tukea periaatteessa myös muuta kuin Bergbomin teatteria. Suomalaisuusliikkeessä piti muidenkin saada äänensä kuuluviin.³¹⁹

315 Hilda Asp → Hanna Asp 11.4.1889/ASA/PLAS/PLA.

316 ST jk pkt sisältävät 11.4.1889 päivätyn kirjelmän Ida Aalbergilta: "[S]e hajanaisuus, sekasorto ja yhteistunnon puute, joka on päässyt valloilleen suom. teatterissa tekee minun jäämiseni teatteriin mahdottomaksi. Pyytäessäni täten Johtokunnalta eroni, pyydän sen ohessa, kun lausun nöyrän kiitokseni kaikesta ystävällisyydestä, jota olen saanut niin runsaassa määrässä kokea toistakymmentä vuotta kestäneen yhteistoimen aikana, vakuuttaa Teitä siitä, että aiheena erooni ei ole puuttuva rakkaus siihen laitokseen, jonka suojassa olen käynyt oppia alkavana taiteilijana ja jonka palvelukseen olen uhrannut parhaat voimani. Eroni johtuu yksinomaan tuskallisesta ja surullisesta tunteesta siitä, että seura, joka ei kunnioita omaa työtään on herjennyt olemasta Kansallisteatteri." Helsinki 11/4 89. Suurimmalla kunnioituksella Ida Aalberg-Kivekäs." Asiaan reagoitiin vasta 28.4.1889 johtokunnan kokouksessa: 48 K Bergbom ja A Almberg menisivät I. A-K:n luo puhumaan tulevan vuoden engagementista.

317 Heikkilä 1998:273 kirjoittaa: "Kun Bergbomit olivat viemässä keväällä Suomalaista teatteria kiertueelle Pohjanmaalle ja toivoivat Idan osallistumista, Lauri Kivekäs vastusti ensin tämän lähtöä mutta suostui sitten lopuksi, koska kaikesta huolimatta Idalla oli voimassa oleva välikirja teatteriin ja sen ehtoja oli noudatettava. Ida esiintyi Vaasassa neljä kertaa[,] Camillena, Norana, Cyprienneä ja Desdemonana." Kivekäs näyttää Heikkilänkin mukaan olleen kaikkia Idan matkoja vastaan, mutta tulkitsee sen nuoren aviomiehen rakkaudeksi, ei sääty- ja sukupuoliroolin kannalta.

318 Toukokuussa 1889 Kuopiossa kiersivät nimillistat Suomalaisen Kansanteatterin hyväksi, mm. Kust. Killinen, M. Canth, J. Brofeldt, K. W. Järnefelt, Kaarlo Brofeldt, Hugo Lignell ja A. E. Piispanen olivat allekirjoittajia.

319 EB → KB 17.6.1889/45:1:200/KBA/KiA/SKS. "Augusta har fått sig tillsänd en lista för Aspegrenska teatern. Under-tecknare äro bl.a. begge Brofeldtarne, Järnefelt, Kahra, Minna Canth och Fru Killinen. Penningarne skola insändas till Fru Canth. Hon har aldrig ansett sig ha råd att teckna på någon lista för "Suomalainen Teatteri", men nu har hon det nog! Bra mycket förundrar det mig att menniskor ha förtroende för Aspegren: han får ju handskas med penningarne aldeles efter behag, utan all kontroll. Nog unnar jag dock honom inkomster, så att han kan komma till rätta. Ingen summa är bestämd, ej heller för längre tid."

Myöhemmin, elokuussa Minna Canth kysyi vielä Emelien kantaa Aspegrenien teatterin kannattamiseen, mihin tämä vastasi huolettomasti, että se ei haittaa heitä. Myös August Arppe oli 1885 aloittanut yksityisen ruotsinkielisen teatterikoulun pitämisen, 1888 hän perusti oopperaseurueen ja vuosiksi 1890–1894 teatteriseurueen, joka menestyi Ruotsissa ja Pietarissa. Teatterikartan muutos oli alkanut.³²⁰

Kaarlo matkusti toukokuun 1889 alussa Vaasaan, mutta pysähtyi Pohjanmaalla Suinulaan von Numersin luokse käymään lävitse seuraavaa näytelmää. Vaasan esityksiä hoitivat Lindfors ja Sala, joten Kaarlo jatkoi sieltä suoraan laivoilla Tukholmaan. Emelie tuli Helsingistä ja Betty Elfving Turusta. Tapaaminen Kööpenhaminassa onnistuisi parhaiten poste restanteen jätettävällä kirjeellä, jos Betty tulisi viimeisenä. Kesän 1889 matkan tekivät siis Betty, Emelie ja Kaarlo yhdessä, joten ohjelmasta ei ole tarkempaa tietoa, kun kirjeitä ei tarvinnut kirjoittaa.³²¹ Kööpenhaminassa oli näytäntökausi vielä menossa, joten esityksiä käytiin siellä tietysti katsomassa.

Matkan pääkohde oli Tukholma, jonne palattiin kesäkuussa 1889. Sinne nimittäin saapui ensimmäistä kertaa Saksan kuuluisa teatteri, Meiningenin herttuan seurue. Meiningenin seurue esitti pääasiassa klassista saksalaista ohjelmistoa ja Shakespearea. Se oli mannermaalla historiallisesti tarkan lavastamisen, puvustamisen, joukkokohtaus-ten huolellisen ryhmittelyn ja dynamiikan avulla ”täydellisyyteen” pyrkivä teatteri, jota johti herttua Georg II ja hänen apulaisensa intendentti, regissööri Ludvig Chronegk. Tukholmassa he esittivät Schilleriltä *Orleansin neitsyen*, *Wallenstein-trilogian* (30-vuotisen sodan ajasta) ja *Wilhelm Tellin*. Shakespearelta *Talvisen tarinan* ja *Venetsian kauppiaan*. *Julius Caesar*, teatterin ensimmäinen sensaatio vuodelta 1874 oli myös mukana, vaikka siitä ei näissä kirjeissä ole mainintaa.³²² Tätä merkittävää vierailua olivat tulleet Suomesta seuraamaan myös Mimmy ja Benjamin Leino, neiti Saimi Swan ja Niilo Sala. Ennakkoon tiedettiin, että Meiningenin seurueen esitykset ovat erinomaisia, mutta myös että teatterista puuttuvat ns. sytyttävät tai lahjakkaat näyttelijät. Ensemble, skenografia ja ohjaajantyö menivät ohitse yksilösuoritusten.

Kaarlo ei ollut aiemmin meiningenilaisia nähnyt, vaikka oli matkoillaan yrittänytkin heitä päästä näkemään. Seurue oli ollut toiminnassa yhtä kauan kuin Suomalainen Teatteri. Sen rahavarat ja keskittymismahdollisuudet sekä näyttelijöiden perusammattitaito olivat olleet eri luokkaa kuin Arkadiassa tai Erottajalla konsanaan, ja ruhtinas-kunnan talous oli mahdollistanut nimenomaan pitemmät harjoitusajat. Saksankielisen

320 August Arppe oli debytoinut Nya Teaternissa 1876, opiskellut ja harjoitellut Saksassa 1877–1879, minkä jälkeen hän palasi Helsinkiin vuosiksi 1879–1887. Harald Molanderin tultua johtajaksi Arppe perusti vuosiksi 1888–1890 oman oopperaseurueen ja vuosiksi 1890–1894 puheteatteriseurueen. Vuonna 1894 hänet valittiin Svenska Teaternin intendentiksi. Arppen ammattitaidosta rauhallisena ja järkiperäisenä teatterinjohtajana on antanut tunnustusta Ernst Ahlbom (1919:89–90).

321 EAH3:342–343 sekä EB → B. Elfving 4.5.1889/49:5:101/EBA/KiA/SKS.

322 Tiedon varmentaa Ahlbom 1919:77.

kulttuuripiirin yleisöpohja ja kiertueet varmistivat sen, että ohjelmisto ei tarvinnut koko ajan uutuuksia. Kaarlo Bergbom ohjaajana ja ohjelmistoprofiililtaan oli Suomen oloissa paljolti rinnakkainen ilmiö meiningenilaisille, joiden tosin ei tarvinnut esittää pikkukappaleita, bagatelleja eikä edes "uusia kotimaisia". Mutta Kaarlolla ei ollut riittävän tasataitoista ensemblea eikä mahdollisuutta harjoitella esityksiä pitkiä aikoja rauhassa. Eikä hän ollut aivan niin "saksalainen perfektionisti" kuin Chronegk ja hänen herttuansa. Tämä selittää myös Kaarlon kiihottomat kommentit esityksistä. Erinomaisia yksityiskohtia, mutta esittämisestä puuttui inspiraatio. Tämän käsityksen jakoivat monet tuon ajan ammattilaiset.

Meiningarne hafva gifvit Wallenstein och Wintermärchen. Den förre höll sig på ungefär samma nivå som Jungfrun. Utmärkt lyckade detaljer, men spelet saknade inspiration. Officerarnes bankett och Pappenheimarnes instormande af mäktig verkan men – men – när det gällde dramats psykologiska sida fick man ofta taga den goda viljan för verket. Fruntimmren [–] temmeligen svaga.³²³

Osa esityksistä lykkääntyi, eivätkä kaikki suomalaiset jaksaneet jäädä Tukholmaan odottamaan, milloin nämä seuraavan kerran esiintyisivät. Sala oli päättänyt katsoa kaikki esitykset.³²⁴ On pohdittu, missä määrin Kaarlon ohjaustaide muuttui hänen nähtyään Meiningenin teatteria. On todettu, että Bergbom olisi saanut meiningenilaisia vaikutteita jo 1870-luvun lopulta alkaen, 1883 asiasta oli Söderhjelm kirjoittanut, kunnes Bergbom kesällä 1889 näki esityksiä.³²⁵ Kuuluisat insituutiot keräävät huomiota ja ylimääräistä auraa ympärilleen, myös mittavirheisiin asti, niinpä Bergbomin kehitys ohjaajana on nähty tästä perspektiivistä.³²⁶ Bergbomin kaksi Tukholman viikkoa täytyy kuitenkin asettaa mittasuhteisiinsa: esitykset näki 45-vuotias mies, jolla oli takanaan 20 vuotta ohjaustyötä, yli 200 näytelmän ja oopperan ensi-iltaa sekä lukemattomia teatteri-iltoja nuoruutensa Helsingissä ja sitten Keski-Euroopassa kahden vuosikymmenen ajalta. Kaarlon oma kisällinnäyte joukkokohtausten alalla oli ollut *Regina von Emmeritzin* linnanvaltausta kuvaava II näytös.³²⁷ Bergbomin esityksissä oopperoiden kuorokohtaukset ja yhteisnäyttelemisen olivat saaneet alusta alkaen säännöllistä kiitosta. Bergbom oli

323 KB → EB juni 1889/46:1:138/EBA/KiA/SKS.

324 "Nu hafva Leinos och jag förgäfves väntat på *Wilhelm Tell*. Den har alltid uppskjutits, så att vi tröttnat derpå och resa i dag, Leinos till Finland och jag till Södertelje. Meiningarne lära stanna par dagar i Juli, så att den troligen ändock kommer att ges. Sala stannar till slutet." (KB → EB juni 1889/46:1:138/EBA/KiA/SKS.)

325 Suutela (2003b:550) Kansallibiografiassa pitää kokemusta yhtenä Bergbomin "merkittävimmistä". Progradu-työssään Timo Tiusanen (1958:37) katsoo Meiningenin vaikutuksen Bergbomiin alkaneen jo 1870-luvulla, mutta ei yritä todentaa oletustaan. Myös Reitala 1990:47–48 pohtii meiningenilaisten vaikutusta. Laajimman Meiningenin teatterin esittelyn kirjoitti Werner Söderhjelm *Valvojan* 1883 numeroissa 21 (575–582) ja 23 (641–645).

326 Näin Tiusanen 1958:37 sekä 1969:118. Suutela 2003b:550 ja Koski 2013:109 perustavat samalle oletukselle.

327 AA:410–412 ja EAH3:119–125.

ottamassa Shakespearen *Julius Caesaria* syksyn ohjelmistoon, joten esitys katsottiin Tukholmassa tarkkaan, olihan se yksi Meiningenin teatterin tunnetuimpia esityksiä. Paavo Cajanderin suomennos oli ilmestynyt jo 1884, joten näytelmä oli valmiina otettavaksi heti, kun se muuten sopi. Jo marraskuussa 1889 se nähtiin Arkadiassa.

Kaarlo oli viettänyt aikaansa Tukholmassa, jossa myös Niilo Sala regissöörin tehtäviä ajatellen katsoi vierailut loppuun asti.³²⁸ Kaarlo luki kaiken vapaa-aikansa:

Jag har temmeligen litet sett dem, ty de spisa på Mosebacken och jag har ej brytt mig om att släpa den långa vägen dit, att ej tala om den afskyvärda hissen. Dagarna har jag dels tillbringat i läsesalen och på biblioteket (läsesalen har äfven ett intressant bibliotek, som jag upptäckte häromdagen) dels i Djurgården, som erbjuder tillfälle till de mest angenäma promenader.³²⁹

Mosebacke on Södermalmin kalliolla korkealla oleva vanha huvipaikka ja ravintola, jonne käynti kävi 1883 valmistuneella Katarinahissenillä. Slussenin vierestä se nosti jalankulkijat suoraan yläkaupungin tasalle, mistä oli kulku kävelysiltaa pitkin Mosebacken torille.

Sitten seurasi kirjeen varsin intiimi tunnustus: Kaarlo katuu syvästi raivokohtauksiaan, joita ei ole kyennyt menneenä harmien vuonna hillitsemään. Emelietä hän pitää hyvänä enkelinään.

Jag skall nu försöka stärka mina nerver så mycket som möjligt. Den sista vintern angrep dem. Men så är äfven mitt fasta beslut att för framtiden undvika alla orsaker till de qvalfulla uppträden, som så upprörde mig senaste vinter. Ett jemnt lugnt, men oblidkeligt beteende vore idealet. Jag skall åtminstone försöka. När du blott – min goda engel och mitt stöd – blott vill hjälpa mig.³³⁰

Katkelma paljastaa, että ”hermot ovat olleet koetuksella”. Syksyn keltatauti, *Kovan onnen lasten* hyllytys, näyttelijöiden kirjelmöinti ja sen jälkeiset keskustelut (”suuri skisma”) – oman aseman kyseenalaistuminen ja harkinta jopa siirtymisestä Svenskaniin. Kaarlo päätti taas yrittää hillitä kaikkea, mikä kiihottaa, olla tasaisen rauhallinen, mutta laisatamaton. Ongelma seurasi häntä kuitenkin vielä 1890-luvulla, jolloin hän edelleen joutui ponnistelemaan itsensä hillitsemiseksi.³³¹

328 ”Sikäli kuin hänen kassansa riittää.” (EB → B. Elfving 25.6.1889/49:5:102/EBA/KiA/SKS.)

329 KB → EB juni 1889/46:1:138/EBA/KiA/SKS.

330 KB → EB juni 1889/46:1:138/EBA/KiA/SKS.

331 Finne 1922 ja 1939 passim.

Emelie iloitsi jälkeenpäin hauskaista ja virkistävästä Pariisin matkasta. Oli nimittäin kulunut jo pari vuotta, kun Emelie oli viimeksi käynyt jossain, silloin kylläkin Pariisissa ja sitä ennen Norjan Modumissa 1881. Tukholmasta palattuaan Emelie poikkesi Turusta Paraisille Kuitiaan kesäkuun viimeisiksi päiviksi. Kuitian kesätunnelma tulee yksinkertaisesti kuvattua: ”På Qvidja var allt som förr, gossarna i stallet och i ladugården från morgon till qväll.”³³²

Paula [af Heurlin] är på sin resa till Wiborg och reser måhända till Räisälä m.fl. ställen innan hon kommer hem. Hvilken oerhörd djerfhet hade detta ej varit i min ungdom! En sjuttonårs flicka resande ensam så der utan ”förkläde”!³³³

Kaarlo matkusti Södertäljeen, jossa on merikylpylä ja hoitolaitos – siellä hän vietti hiljaisen loppukesän – melko lailla ilman seuraa. Paikka on pitkän vuonomaisen lahden päässä, mutta sen kautta on vesiyhteys Mälärlille ja paljon metsää ympärillä. Emelie luonnehtii sitä ”sisämaan paikaksi,” mitä se Helsinkiin nähden onkin.³³⁴ Bettylle hän selittää syitä:

Karl är i Södertelje, hvarest han har utomordentligt ledsamt; han hade ej råd att göra någon lång resa och ville ej bada i hemlandet emedan han ville vara befriad från alla ledsamma och nervretande nyheter, därför for han till Södertelje, som ju blott är par timmars färd från Stockholm. Han skrifver att han är alldeles ensam och att han ej gjort en enda bekantskap. Utmärkt stora, vackra skogar lära finnas alldeles invid staden, så att han har godt tillfälle till promenader. Kanske att denna ensamhet och stillhet verkar godt och lugnande för nerverna; i medlet af augusti ha vi väl honom hemma.³³⁵

Kesäkuun lopussa Kaarlo kirjoitti Emeliele Södertäljestä ja sanoi lähettäneensä Niilo Salan mukana rahanpyyntökirjeen Emeliele, mutta koska ”Sala on toisinaan jotenkin liikaa uneksiva”, Kaarlo varmistaa, että Emelie huomaa pyytää kirjeen Salan takintaskusta, mikäli tämä sattuisi unohtamaan.³³⁶ Tämä on ensimmäinen Kaarlon kirjeissä oleva maininta Salan mieltä koskevista piirteistä.³³⁷ Nyt Kaarlo eli yksinäisiä viikkoja – toki

332 EB → KB 30.6.1889/45:1:201/KBA/KiA/SKS. Af Heurlinin pojista Maunusta ja Laurista tuli myöhemmin maatilojen omistajia Espooseen.

333 EB → KB 17.6.1889/45:1:200/KBA/KiA/SKS.

334 EB → KB 30.6.1889/45:1:201/KBA/KiA/SKS.

335 EB → B. Elfving 20.7.1889/49:5:103/EBA/KiA/SKS.

336 KB → EB s.d.1889/46:1:139/EBA/KiA/SKS.

337 KB → EB s.d.1889/46:1:139/EBA/KiA/SKS. ”När Sala reste härifrån sände jag med honom ett bref till dig, deri jag begärde litet penningar. Sala är ibland något för mycket drömmande. Jag upprepar därför min begäran, ifall det brefvet ej skulle kommit dig tillhanda, utan stannat i Salas rockficka. – Ifall du således ej erhållit mitt bref, så telegrafera, på det jag ej må vara i ovisshet. Har du redan afsänt penningarna behöfves naturligtvis ej något telegram, ty då har jag

hänellä aina kirja oli seuranaan. Siltä osin se saattoi olla ”ohjelmiston valmistelumatkakin”, ei vain kylpyläloma.

Häriifrån har jag intet att förmåla. Jag lefver lika ensam som förr. Societeten utgöres hufvudsakligen af Stockholms grosshandlare och högdjur och du känner mina sympatier åt det hållet.³³⁸

Näyttelijä Anton Franck (Kivinen) oli energinen nuori mies, joka oli toiminut Suomalaisessa Teatterissa (1878–1881) ja ollut Kaarlön apulainen. Hän erosi mennäkseen Nya Teaterniin, jossa oli vuodet 1882–1887. Hän oli saanut siellä paljon näyteltävää,³³⁹ mutta palasi Suomalaisen Teatterin palvelukseen pariin otteeseen.³⁴⁰ Emelie kertoi tämän jäävän syksyllä 1889 ilman kiinnitystä:

Kivinen-vainaja har ej fått engagement vid svekiska teatern, utan ämnar helt och hållet öfverge den dramatiska banan; "hans katharr tillåter honom ej att stanna vid scenen"! "Den högt begåfvade herr Frank", som Åbo Tidningar en gång kallade honom.³⁴¹

Myös teatterilaisten ekstralomat ja muut luvat, palkallisina tai ilman – näissä järjestyksessä riitti sisaruksilla kirjoittamista. Jotkut oikuttelevat ja aiheuttavat vaivaa enemmän kuin toiset, Wallenius on hankala; Waralan eikä kenenkään muunkaan vekseleitä Kaarlön ei pitäisi koskaan aksepteerata! Muita kesän uutisia olivat Inez Borgin ja Lilli Kurikan kihlautuminen, Inez hammaslääkäri Olanderin kanssa ja Lilli kapellimestari Robert Kajanuksen kanssa. Kaarlölle Borgin kihlautuminen selittää jotain hänen käytöksestään kuluneen vuoden aikana. ”Ehkä uutinen on parasta meille ja parasta hänelle”. Toisaalla Emelie reippaaseen tyyliinsä toivoi, ettei Inez vain olisi nainut ”vesivelliä” mieheksi.

antagligen redan fått penningarna, när detta bref kommer dig tillhanda. Du telegraferar således blott om du ej fått det föregående brevet.”

338 KB → EB s.d.1889/46:1:139/EBA/KiA/SKS.

339 Franckilla oli ilmeisesti intimi suhde teatteria johtaneeseen Wilhelm Boliniin, ja sai siten nauttia suosikin asemasta. Harald Molanderin aloittaessa johtajana 1887 Bolin vielä yritti ajaa päärooliin ”suosikkiaan Franckia”, jolle yleisö uhkasi jopa viheltää. (ks. esim. H. Molander → Knut Michaelsson 22.2.1887/Ep. M. 7a:3/Knut Michaelssons brevsamling/Kungl.Bibl.) Äidilleen Harald kirjoitti, että ”Hans gunstlingar är oduglingar, och publiken hotar vissla, och det är ju gräsligt, men han struntar däri, ty han är envig och rik.” (H. Molander → Augusta Molander 11.2.1887/Molanderska arkivet/Kungl.Bibl.) Bolinille itselleen Molander kirjoitti, ettei aio antaa tiettyä roolia Franckille (H. Molander → W. Bolin 26.2.1887/Molanderska arkivet/Kungl.Bibl.). Näistä kirjepöiminnöistä tekijä kiittää dramaturgi Linnea Staraa. Samaa aikaan Bolinista haluttiin laajemminkin eroon teatterin taustavoimana tai ”takapiruna”. Gunnar Castrén (1953:62) vahvistaa, että talon johto suosi Franckia enemmän kuin yleisö. Franckia uhanneesta vihellyskonserstista mainitsevat Qvarnström 1946:130, ja von Frenczell 1972:100. Tilanteesta lyhyesti myös Ringby 1987:195. Kirjeenvaihtoa on julkaissut Molander 1953.

340 KB → EB s.d.1889/46:1:139/EBA/KiA/SKS.

341 EB → KB 12.7.1889/45:1:202/KBA/KiA/SKS.

Mutta samoin tulee kysyä, miten paljon edellisen joukkopaon jälkeiset vuodet ja viimeksi kulunut riitaisa vuosi 1888–1889 altisti teatterissa palvelevia sivistyneiston tyttäriä pelastaumaan parisuhteeseen. Hanna Suutelan teos *Impyet* (2005) tarkasteli avioitumista Suomalaisessa Teatterissa. On yleisiä syitä, jotka vetivät neitoja säätyläisliittoihin, mutta näinä vuosina on lisäksi voinut olla syitä, jotka työnsivät heitä pois Arkadiasta. Kirjeessä Betty Elfvingille Emelie huokasi, että Suomalainen Teatteri on koko sen olemassaolon ajan ollut täydellinen avioliittotoimisto.³⁴²

Kaarlون seuraava kirje Södertäljessä kertoo paitsi siitä, että Niilo Sala ja Bergbom viettivät mielellään aikaansa ulkomailla. Mutta Kaarlo kertoi myös Salan ahkeruudesta.

Sala är som bäst på besök hos mig. Meningarne hafva slutat i förgår. Han är hänförd af Räuber, mycket nöjd med Tell, men måttligt uppbyggd af Was Ihr wollt. Han har gjort i fordna dagar, innan han kom till teatern, en öfversättning af Wilhelm Tell och trodde att den ännu existerade. Han lofvade se efter, om den kunde duga. Öfverhufvud är han belåten med sin resa. Mätte den gifvit honom goda lärdomar.³⁴³

Sala oli viipynyt Södertäljessä jonkin päivän Kaarlون luona ja saanut kaikki tämän rahat.³⁴⁴

Sala reste i förgår, men visste ej ännu hvar han skall stanna i sommar. Han skulle nu nog varit benägen [myöntyväinen] att promenera till Trondhjem, men nu kunde jag ej, då jag betalat hyra och badafgift. Här lefver jag lika ensam som förr.³⁴⁵

Södertäljen kylpylässä oli kuitenkin varsin ankeaa, ei musiikkia, ei ravintolaa, ei tuttavuuksia, Bergbom oli tietynlaisella eristyskuurilla. Voimistelu ja kylvyt olivat hyviä. Hän söi sydämen takia melko kalliin dieetin mukaan. Se voisi tarkoittaa juuri kasvisruokavaliota tai vastaavaa. Sydäntä oli siis varottava: vaikkei siinä ollut vikaa, se ”löi heikosti”. Oliko kasvisruoka hoitokeino myös reumaan? Vai oliko dieetti matalahiilihydraattinen,

342 EB → B. Elfving 20.7.1889/49:5:103/EBA/KiA/SKS. ”Inez Borgs bröllop var sista lördags? Jag känner ej alls herr Olander, men männe Inez ej varit nöjd med en temmeligen tunn vattvälling? Kanske dock ej. – Kurikkas bröllop lär bli i Augusti. Nog ha dessa ständiga giftermål varit teaterns största fiende; så snart flickorna hunnit få lite scenvana och rutin – så vips i brudstol! Finska teatern har under hela sin till-varo varit en fullkomlig giftermålsbyrå.”

343 KB → EB 4.7.1889/46:1:140/EBA/KiA/SKS.

344 KB → EB heinäkuu 1889/46:1:142/EBA/KiA/SKS. ”Tack för vexeln. Jag hade gifvit alla mina penningar åt Sala, så att jag just hade 50 öre, då din sändning kom.”

345 KB → EB s.d.1889/46:1:141/EBA/KiA/SKS.

mihin pari vuotta myöhemmin Minna Canthin kirje viittasi?³⁴⁶ Kulttuurihistoriallisena kuriositeettina mainittakoon Pelastusarmeijan ilmestyminen ja säätyläisintellektuellin hämmennys kaupunkiköyhälistön "sosiaalisen huollon organisaation" edessä. Kaarlolle toimintatapojen edustama "humbuugi" on "kolossal" mutta samalla "naiv".³⁴⁷

Bergbomien, Almbergin ja Löfgrenin sukupolven fennomaaneilla alkoi olla taisteluväsymystä jo itse kullakin. Tärkein, johtokunnan kantava voima Antti Almberg oli Emelien kirjeen mukaan ollut erittäin huonona: "Han sjelf påstår att han är en "mennyt mies", men jag hoppas att han kan krya upp sig i höst.... var en skugg af den forna pigga Antti."³⁴⁸ Samaan aikaan Helsingissä tehtiin päätös Päivälehdessä perustamisesta, josta nuoret saivat oman suomenkielisen sanomalehden. Kaarlo suri tovereidensa Viktorin ja Antin jaksamista, mutta Suomalaisen puolueen kannalta oli selvempi, että mielipide-ero näkyi lehdistössä. Parempi avoin jako kuin "tukahduttava tyytymättömyys ja selkäänpuukotukset." Teatterille uusi sanomalehti on hyväksi, se haastaa myös *Uuden Suomettaren* aktiivisemmaksi.³⁴⁹ Kaarlo kaipasi enemmän kirjoituksia teatterista suomeksi.

Kuvataiteilija Severin Falkmanin kuoleman (1889) Kaarlo sanoo koskettaneen häntä enemmän kuin oli arvannutkaan. Falkmania ja Bergbomia oli yhdistänyt historian har rastus ja maltillisuus, tietty ylevän kauneuden ihailu. He olivat saman ajan lapsia, ja Falkman oli avustanut monissa kuvaelmahankkeissa, lavastuksissa ja muissa visuaalissa kysymyksissä.³⁵⁰ Walter Runeberg oli saanut ankaraa kritiikkiä Aleksanteri II:ta esittävästä keisaripatsaasta, mutta Bergbom oli aina pitänytkin hänen taidettaan liian akateemisena.³⁵¹ Emelien kesä 1889 kului Moster Sanmarkista huolehtimiseen.³⁵² Kaarlon kirjeissä on viite myös Hjalmar Neiglickin kirjoittamaan Aalbergia pohjoismaisiin lehtiin

346 MC → KB 19.11.1890/MCK294:421. Canth kehotti ottamaan joskus leipää ja oluttakin ruoan kanssa eikä olemaan niin tunnontarkka ruokavalioissa.

347 "Frälsningsarmén håller för närvarande på att härstades vända upp och ner på Södertelje samhälle. Jag har några gånger besökt dessa möten. Intrycket är snarare fördelaktigt än motsatsen. Humbugen är visserligen kolossal, men på samma gång naiv. Apropos, jag köpte par nummer af "Stridsropet", deras officiella svenska organ. Der berättas att "marskalken" och "marskalkinnan" Booth komma att hålla stor kongress i Paris första dagarna i Juli. Bland de assisterande högre officerarne nämnes i främsta rummet "prinsessan Ouchtomsky". [f. Etholén] Hon har således offentligt anslutit sig till rörelsen. Männe äfven systemen?" (KB → EB s.d.1889/46:1:141/EBA/KiA/SKS.)

348 EB → KB 30.6.1889/45:1:201/KBA/KiA/SKS.

349 KB → EB heinäkuu 1889/46:1:143/EBA/KiA/SKS. "Af Nya Pressen såg jag att den nya finska tidningen nu är beslutad. Det är blott för en saks skuld jag ser den med ängslan – jag fruktar att Victor Löfgren ej hårdar ut med den bittra och småaktiga polemik som deraf blir följden. Likaså Antti stackar: Men partiet sjelf tror jag blott vinner klarhet genom den nya organen. En viss splittring uppstår visserligen, men den kan ej vara mera olycksbringande än det nuvarande dofva missnöjet med sina lömska anfall i ryggen. För teatern blir det en lycka, ty den kommer nog att följa med dess prestationer på annat sätt, än hittills varit sed och då tvingas Uusi Suometar för skams skuld att följa med.

350 Falkman oli suunnitellut esimerkiksi *Romeossa ja Juliassa* Idan vaateen. Bergbomin ja Falkmanin yhteisiä töitä ei ole tässä erikseen selvitetty. Työ olisi tärkeä, mutta vaativa, sillä esim. Nervander 1902 ei juuri tarjoa niitä koskevaa informaatiota.

351 KB → EB s.d. [heinäkuu.1889]/46:1:142/EBA/KiA/SKS.

352 Täti Sofie Sanmarkin kunto oli huono ja hän oli joutumassa kaihileikkaukseen, mutta vietti silti osan kesästä Kuitiassa. "Moster och jag kampera nu tillsammans i vår tredje våning vid Andréégatan." Ongelma on, että silmälääkäri on "på sin äfventyrlig seglats", ja toisessa kirjeessä hän ei ole vielä palannut från sin "segelvißt". Silmäleikkaus kuitenkin onnistui ja Sofie Sanmarkin näkö parani vielä.

puffaavaan artikkeliin, josta Kaarlo toteaa vain: "Neiglicks patos var obeskrifligt rolig. Att en så berest och beläsen man ej begriper huru barnsligt dylikt är."³⁵³

Minna Canth kirjoitti paljon kirjeitä näyttelijätär Olga Salolle, joka näytteli Aspegrenien teatterissa. Kesäkuussa 1889 Canth punnitsi suunnitelmaa ja Kaarlon vanhaa unelmaa:

Tohtori ja neiti ovat ulkomailla. En ollenkaan tiedä, aikooko suom. teatteri syksyllä tänne. Tohtorilla kuuluu olevan vähin aikomus tehdä ulkomaalta palat-tuaan kävelymatkan omassa maassa, kenties hän silloin tulee tännekin. Hauskaa olisi häntä tavata.³⁵⁴

Ohjelmiston ja ammatillisten taitojen kannalta Suomalainen Kansanteatteri ei ollut uhka Arkadialle, mutta kun toden tullen senkin oli kilpailtava suomenkielisten kannat-tajien rahoista, syntyi debattia. Kaiken rahallisen tuen ei tullut keskittyä Helsinkiin. Elokuussa 1889 Canth kirjoitti Emelielle Aspegrenin teatterin vierailusta Kuopiossa ja kyseli Suomalaisen Teatterin suunnitelmia. Sitä koskevasta valtionavusta oli kiistelty:

Savo-lehdessä oli 16.4.1889 nimetön kirjoitus Rahankeräys Kansanteatterin hyväksi, missä moitittiin kaikkien teatteriavustusten kasautumista Helsinkiin, ja ehdotettiin Aspegrenin teatterin tukemista keräyksin. Tätä pidettiin Suomalaisen teatterin taholta hyökkäyksenä sitä vastaan ja asiasta sukeutui kesäkuuhun saakka kestänyt polemiikki Uudessa Suomettaressa J. Brofeldtin (Juhani Ahon) ja nimimerkki Matin (Antti Jalava) välillä. Ensin mainitun kir-peät loppusanat olivat Savo-lehdessä 6.6.1889. Syksyllä 1889 ei Suomalainen teateri vieraillut Kuopiossa, mutta kylläkin kevätkaudella 1890.³⁵⁵

Minna sanoutui irti Juhani Ahon moitteista Suomalaista Teatteria kohtaan, mutta pyysi Emelieltä tukea omalle kannalleen, että valtionavun epääminen Suomalaiselta Kansanteatterilta oli sinänsä väärin. Yrjö-Koskinen saattoi olla päätöksen takana. Emelie Bergbomin esitti ankaraa moraaliarvostelmaa August Aspegrenista, mikä hänelle saat-toikin riittää syyksi, että valtionapua ei pitäisi myöntää.³⁵⁶ Ja olisiko Emelie salannut kantansa Yrjö-Koskiselta? Vanhasuomalainen kulttuuripolitiikka oli siis edelleen puo-

353 KB → EB s.d.1889/46:1:143/EBA/KiA/SKS. Vrt. Neiglick 1916:65–71. Ilmestyi *Politikenissa* 1885 syksyllä Idan vie-raillessa Casino-teatterissa. Neiglickillä ei tiettävästi ole muita Aalberg-artikkeleita.

354 MC → Olga Salo 18.6.1889/MCK251:357.

355 Kannila Helle selityksessään MCK252 viite 1, s 733.

356 EB → KB 17.6.1889/45:1:200/KBA/KiA/SKS. EB kirjoittaa asiasta myös Minnalle: EB → MC 9.8.1889/290:12:5/MCA/KiA/SKS. Alkup. KuoKKA. Myöhemmiltä vuosilta tiedetään, että Aspegren seurusteli mielellään näyttelijättärien kanssa. Aikoinaan Aurora ja August Aspegren erosivat juuri tästä syystä. (Veistäjä 1957:17).

lue- ja säätypolitiikkaa, joka naamioitiin aatteellis-moraalisin argumentein. Toisen teatterijulkisuuden syntyminen olisi sittenkin uhka, vaikka maa eli ennennäkemättömiä vaurastumisen vuosikymmeniä.

Canth kutsui Suomalaista Teatteria Kuopioon, jonne pääsisi kulkemaan nyt, kun rautatie oli avattu. Mutta innostusta Minna ei voinut taata, ”eihän sitä ollut, herra paratkoon, Aspegreninkaan teatteria kohtaan”. Sen repertoiri oli vanhaa. ”Ingenöri [Ossian] Bergbom rouvineen ja minä tyttöineni olimme, paitsi sanomalehtimiehiä, uskollisimmat teatterissa kävijät”.³⁵⁷ Minna iloitsi Suomalaisen Teatterin tulosta ja siitä, että näkee teatterin ja siten myös Tohtorin.³⁵⁸ Tähän Emelie vastasi pitkällä kirjeellään, jossa hän mainitsi tietämistään Aspegrenin moraalisisista puutoksista ja ruokki Minnaa muillakin uutisilla. Emelie sanoi pelänneensä jopa, että Kuopiossa ovat hylänneet heidät.³⁵⁹ Kevään vierailua oli siirretty *Savo*-lehden ”ilkeyksien takia” – juuri Ahon ja Almbergin välisen mm. puoluekuria ja sananvapautta koskevan polemiikin takia. Emelie raportoi Minnalle Kaarlön psykofyysisestä tilasta tämän palattua Ruotsista: Kaarlo tarvitsisi sapattivuoden. Hän esitti myös varsin asiallisen ja pragmaattisen kommentin puolueriidasta, molemmilla puolilla on syytä. Agathon Meurman ja piispa Johansson voisivat olla vähän hiljempaa ja nuoret jonkin verran hienotunteisempia ja kohtuullisempia käytöksessään. Teatteri yrittää pysyä siitä irrallaan, vanhojen mukana ei voida mennä. Nuorison taas tulisi ottaa hieman paremmin lähihistoria huomioon.

Kaarlo hemkom ganska frisk; han säger att finge han blott vara borta härifrån ett helt år, så tror han fullt och fast att han ännu kunde bli riktigt frisk. Den ständiga oron här tär på hans lifskraft. På utrikes ort läser han aldrig en finsk tidning, blott för att ej behöfva plågas af den retsamhet och lumpenhet, som nu hos oss öfverallt flyter öfverst. Hvems är felet ”de gamlas” eller ”de ungas”? Naturligtvis bägges ty aldrig strida två utan att begge fela. Mycket, mycket ondt har dock Meurman åstadkommit och nog tror jag att han bär en stor skuld för denna olycksaliga splittring. Vi försöka nu, af innersta böjelese, att stå så långt från striden som möjligt; icke kunna vi gå med ”de gamla”, men å annan sida stötets man ju vid hvarje steg af ”de ungas” brist på noblesse, finkänslighet, hänsyn och själfuppooffring; allt skall slås mynt af, så det goda som det onda.³⁶⁰

357 MC → EB 5.8.1889/MCK252:359.

358 Minna Canthin elämäkerturi Frenckell-Thesleff 1944:230–232 sanoo pateettisesti, että MC oli ”menettänyt halunsa ’tarjota teatterille halveksittuja palveluksiaan’.” Asenteellisella lauseella tutkija rakentaa omaa tulkintaansa.

359 EB → MC 9.8.1889/290:12:5/MCA/KiA/SKS. Alkup. KuoKKA.

360 ”Tungt och svårt är det och alla måste vi ju önska att den stundande landtdagen måtte kunna förena något af det som söndrades vid det sednaste. Skulle blott alla vara ärliga, icke juridiskt, det är man nog, men moraliskt hederliga, då vore ingen nöd. Äfven skulle jag önska att Eder bisp. [biskop Johansson] han må nu vara huru helig och utmärkt som helst, måtte stanna på sitt påfve-slott, och ej komma och utkasta alla de förolämpade beskyllningar som han gjorde

Emelie mainitsi Minnalle myös Numersin uudesta näytelmästä *Kuopion takana*. Kaarlون mielestä siinä piispa Johansson ja Minna Canth taistelevat – ja Minna voittaa!³⁶¹ Kaarlo kävi elokuun lopulla vieläpä Haminassa tapaamassa Otto ja Emmi Florellia ja heidän perhettään.³⁶² Kaarlون muotokuvan veistämistä on suunniteltu, mutta Kaarlo oli ajanut tukkansa ja partansa, eikä hän sitä paitsi ollut innostunut Walter Runebergista sen veistäjänä.³⁶³

Näytäntökausi 1889–1890

Tampereella uuden teatteritilan kunnostus oli viivästynyt, joten Kaarlo kävi elokuussa 1889 tutkimassa vaihtoehtoisia esiintymispaikkoja. Syksyn aloitus jouduttiin suunnittelemaan uudestaan. Vaihtoehto Tampereelle ei voinut äkillisellä ilmoituksella olla Kuopio vaan Helsinki, sillä henkilökunnan piti uusien sääntöjen mukaan saada tieto vierailuista tarpeeksi ajoissa. Vierailu Kuopioon onnistuisi uutta rataa pitkin jo alkukeväästä 1890, kun ei tarvitse odottaa sulaa vettä. Myrskyisän näytäntökauden jälkeen Niilo Salan asema virallistettiin apulaisohjaajaksi.³⁶⁴ Hän oli Kaarlolle paras tukihenkilö, mistä Emelie oli innoissaan:

För teatern har det gått ”så der”; ej speciellt bra, men ej alldeles illa. Denna vecka lefva vi på gammal skåpmat; Bräsig, Kansanvihaaja; Murtovarkaus; veckan derpå ha vi ”Kung Lear”, veckan derpå ”Parjauspesä”, så åter skåpmat, och sedan ”Julius Caesar” så framt vi ej fått hem Ida Aalberg och fått något uppträdande för henne; bra mycket sakna vi henne, då hon är borta. – Sala är nu biträdande regissör och Karls bästa stöd; han är samvetsgrann och fullgör sina skyldigheter utmärkt bra; jag kan ej säga huru nöjd jag är öfver att han åtagit sig detta arbete.³⁶⁵

Syksyltä 1889 Kaarlون töistä voidaan nostaa kaksi tärkeää ohjausta: Ibsenin *Kansanvihaajan* (*En folkefiende*) nimellä esitetty kylpyläkaupungin elinehdoista kertova

senast; kanske friden då äfven blefve större, ehuru denna fridens apostel skulle tiga.” (EB → MC 9.8.1889/290:12:5/MCA/KiA/SKS. Alkup. KuoKKA.)

361 EB → MC 9.8.1889/290:12:5/MCA/KiA/SKS. Alkup. KuoKKA.

362 EB → B. Elfving 5.9.1889/49:5:106/MCA/KiA/SKS.

363 ”Walter[Runeberg]s plan att modellera Karls byst gick åter upp i rök. Karl hade låtit klippa sitt hår alldeles stubbat [sängelle] samt raka bort sina mustacher så att han var alldeles oigenkännelig; därför måste bysten upp skjutas ”till nästa gång”; när detta blir är ju dock bra svårt att säga. Walter såg gammal ut, tyckte jag, men Lina vacker och blomstrande; männe Walter nu lägga de der Spadeska anfallen för mycket på sinnet? Värst dervidlag är dock, om det är sannt hvad som säges, att Edelfelt skulle vara roten och upphovet dertill? Jag kan dock ej tro på så svart afvund hos en konstnär, som alltid njutit så mycken framgång som Edelfelt, men – menniskonaturen har ju så oändeligen många vinklar och vrår!” (EB → B. Elfving 5.9.1889/49:5:106/EBA/KiA/SKS.)

364 Jk:n pkt: eivät näytä tuntevan kiinnitystä erikseen; EAH3:351 viittaa oheiseen Emelien kirjeeseen.

365 EB → B. Elfving 7.10.1889/49:5:107/EBA/KiA/SKS.

tragedia, joka tuli yli 10 vuoden viiveellä suomeksi Helsinkiin. Se valmistui Arkadiassa syyskuussa (25.9.1889), avainrooleissa Leino, Ahlberg ja Lindfors, teatterin kolme vahvaa miestä. Esityksen käsittelyn Aspelin-Haapkyllä kuitenkin päättää sanomalla, että ”jälleen siis nähtiin, että teatterin yleisö oli saanut kyllänsä realismista.”³⁶⁶

Bergbom on voinut valita näytelmän sen tietyn ajankohtaisuuden takia. Siinä kylpylän terveellisyys, kaupungin tulevaisuus ja sanomalehtien rooli totuuden paljastajana tai peittäjänä ovat keskeiset eettiset probleemat. Mutta samastuminen totuudenpuhujan, sellaiseen kuin Minna Canthiin, jota vastaan koko kaupunki äkkiä kääntyy ja joka pitää vaihtaa, on myös voinut olla Kaarlون mielestä ajankohtainen teema Suomessa. Edellisenä keväänä oli esitetty *Meren tytär*, mutta noloa kyllä, Henrik Ibsen joutui tiedustelevaan tekijänpalkkioitaan vielä ennen vuoden loppua.³⁶⁷

Lokakuussa 1889 Minna Canth oli tulossa Helsinkiin. Pääasia lienee ollut Yrjö-Koskisen tapaaminen ja yritys puhua Kauppi-Heikin ja yleisemmin kirjailijoiden apurahojen puolesta. ”[J. H.] Erkkö on ainoa joka tuntuu olevan suosiossa.”³⁶⁸ Jotain tukea virittelivät Augusta af Heurlin ja Betty Löfgren myös Kauppi-Heikille. Minna kirjoitti nimittäin Elli Canthille 16.10.1889 olleensa ruotsalaisessa teatterissa ja nähneensä *Sveas fana* ja *Småflickor*.³⁶⁹ On myös ilmeistä, että Canth oli halunnut nähdä, millaista Harald Molanderin ohjaama teatteri oli. Jos ei (vielä) muusta syystä, niin valistuaakseen. Tätä vaihetta hän kuvaa kuitenkin sanomalla, että

Tohtorin kanssa olemme ihmeen hyviä ystäviä vaikka kinaamme aina välistä niin kuin tavallisesti ennenkin. Joka teatteri-iltaan meillä on 4 à 6 pilettiä. Ruots. ainoastaan sain itse ostaa ja ostinkin koko loogin 7 paikkaa.³⁷⁰

Suuren murhenäytelmän Minna Canth sai kokea, kun hänen 19-vuotias tyttärensä Hanna Canth yllättäen kuoli aivokuumeeseen marraskuussa 1889. Frenckell-Thesleffin mukaan surun alhossa käyminen oli yksi tekijöitä, jotka kirvoittivat häneltä *Papin perheen* tekstin. Se oli kirjoitettu paljolti lasten muistoksi. Hän halusi kuvitella maailman, jossa nuoret saisivat toteuttaa itseään ja heille aukeaisi mahdollisuuksia.³⁷¹

Kaarlون säilynyt kirjeenvaihto syksyltä 1889 koski Ida Aalberg-Kivekkään paluuta kylpylämatkalta Suomeen. Lauri Kivekäs palasi lokakuussa, mutta Ida jäi vielä Italiaan,

366 EAH3:347.

367 Henrik Ibsen → KB 4.12. ja 18.12.1889/52:20:3 & 52:20:4/KBA/KiA/SKS. Nämä ovat kaksi Ibsenin kuudesta kirjeestä Bergbomin arkistossa.

368 MC → Heikki Kauppinen 20.10.1889/MCK257:364.

369 MC → Elli Canth 16.10.1889/MCK256:363.

370 MC → Elli Canth 16.10.1889/MCK256:363. – H. Molander oli keväällä julkaissut 14-osaisen kirjoitussarjan *Den moderna dramatiska konsten*, jota Canth kiinnostuksella seurasi. Se ilmestyi *Hufvudstadsbladetissa* ajalla 1.3.–15.7.1892.

371 Frenckell-Thesleff 1944:242.

joten Kaarlo joutui erikseen kirjoittamaan ja tiedustelemaan Idan mahdollisuutta osallistua joulukuussa 1889 pidettäviin Pietarin näytäntöihin. Ilman Idaa Suomalaisen Teatterin ei kannattanut sinne mennä.³⁷² Ida oli ”kevään 1889 haavojen” (siis huhtikuun riitojen) suhteen vieläkin pahoilla mielin, ”unohdusta en tunne”. Asia saattaa viitata myös joihinkin varautuneisiin kritiikkeihin.³⁷³ Mutta hän on kohdannut kipupisteensä: ”ajatus että olen liian vanha meidän yleisölle, on tullut minulle vakuudekseksi ja että ylipäänsä henkinen nero on sille sivuseikka. Tämä ajatus teitä revolteeraa korkean sivistyksenne [tähden].”³⁷⁴ Mutta jo marraskuun lopulla tämä 32-vuotias vanhus sähkötti olevansa valmis esittämään *Regina von Emmeritzia* Pietarissa, ”jos se menee sensuurin läpi”.³⁷⁵ Pietariin ei tänä syksynä kuitenkaan voitu mennä.

Toinen Kaarlon suurista ohjaustöistä oli Shakespearen *Julius Caesar*, jossa Niilo Sala sai olla ohjaajan apuna ja näytellä pääroolin, Brutuksen. Ensi-ilta oli 13.11.1889. Meiningenin seurueen tavaramerkkinä tunnettu esitys on ikuistettu usein painettuun lehtigravyyriin, jossa Marcus Antonius pitää forumilla puhetta Caesarin ruumiin äärellä. *UStr* julkaisi puffikirjoituksen 13.11.1889 laajana alakertana, joka selosti asiantuntevasti näytelmän tapahtumat ja ennen muuta Brutuksen tragiikan.³⁷⁶ Ohjaus ja ylöspano herättivät runsaasti innostusta.³⁷⁷ Joukkokohtausten suuruutta ja liikkuvuutta Arkadian näyttämöllä kiitettiin.³⁷⁸ Mutta 15.11.1889 kriitikko *UStressa* moitti, että kansankokouksessa oli liian vähän avustajia.

Wiimeksi mainitun vaikutusta voisi mielestämme hyvin helpolla vielä kohottaa. Miks’ei kaikkia statistia tuoda näyttämölle, jotta se tulisi aivan täyteen? Näyttämömme on muutenkin niin vähäinen tällaisia kappaleita varten, ja jos sekin vaan on puolellaan väkeä, niin kuinka pieneksi Roman kansa sitten jääkään. Miesten basso-ääniä pitäisi myös kuulua enemmän ja vähemmän nais-

372 KB → IA-K 9.10.1889 ja 6.11.1889/Coll 1.2./ms/KK.

373 Heikkilä 1998:272–273 perusteella kevään 1889 rooleista pettymys oli vain *Meren tytär*, Ellidan rooli. *Erotaan pois* -komedian Cyprienne ja *Othellon* Desdemona olivat Aalbergin onnistumisia.

374 IA-K → KB 16.10.1889/Coll1.13/ms/KK.

375 IA-K → KB 22.11.1889/211:3:10/KBA/KiA/SKS.

376 *UStr* 13.11.1889. Brutus = Niilo Sala, Caesar = Benjamin Leino, Antonius = Axel Ahlberg. Forum-kohtausta EAH3:349–350 on kiittänyt oman *Valvojassa* ilmestyneen arvostelunsa perusteella. *Uusi Suometar* kirjoitti: ”Vaikea tehtävä on tämän kappaleen näytteleminen [–] muistakaamme meidän pientä näyttämöämme ja Rooman suurta forumia, jossa tuhannet nälkäiset ja vapauden-janoiset roomalaiset huutavat: ”testamentti, testamentti”. Siinä on oleva miesjoukolla päävaikutuksen teko, jotta tuo valtaava kohtaus pääsee täyteen valoonsa. Sanomme tämän sen vuoksi että emme saakaan odottaa ehdotonta, vaan ainoastaan verrannollista illusionin täydellisyyttä. Mutta suomalainen teateri ei ole yleisöä ennenkään pettänyt ottaessaan Shakespearen suuria näytelmiä esitettäväksi.” (*UStr* 13.11.1889)

377 *Finland* 14.11.1889; *Päivälehti* 16.11.1889 moittii joukkokohtausten reaktioita liian komennetuiksi, eli viimeinen luonnetoitus puuttui. *Finland* 19.11.1889 esitti myös hyvää analyysiä esityksestä huomauttaen, että senaattorit ja muut avustajat olivat liian nuoria; valtiomiehet näyttivät maskeeratuilta lukiolaisilta. Kirjoittaja oli luultavasti Emil Nervander.

378 Aspelin kertoo joukkokohtausten ohjaamisesta ja muistuttaa, miten hyvin Kaarlo tässä suhteessa ohjaajana onnistui. EAH3:349av1 kuvataan tekniikka, miten avustajat ryhmitellään ja annetaan vastuuhenkilöille ohjeet oikeista reaktioista.

ten sopraneja. Sitten on mielestämme tuo sana "säännös" niin abstraktinen ja mieto. Miks'ei käytetä testamentti sanaa, jonka vaikutus ja ymmärrettäväisyys olisi paljoo suurempi? Tämän olemme tuoneet esiin, koska luulemme tässä niin helpolla tulisi paljon autetuksi.³⁷⁹

Laajempi kirjoitus *Uudessa Suomettaressa* ilmestyi 19.11.1889. Väkeä oli ollut hyvin, sunnuntaina oli joka paikka myyty.

Puvut koristukset ynnä muut laitokset ovat erittäin tyydyttäviä. Eihän niissä ole menty turhantarkkuuteen, mutta kaikki, mitä illusionin eheäksi saamiseen tulee, on otettu huomioon. [– –] Forum-kohtauksessa esim. on päävaikutus juuri tehtävä miesjoukolla. [– –] ja hyvän vaikutuksen se on tehnytkin [– –]. Nuo statistit ovat saaneet hyvän harjoituksen ja kolmannella kerralla oli heidän liikkeensäkin jo jotenkin vapaita; mutta liian nuorekkaiksi ovat he mielestämme maskiltaan suureksi osaksi jääneet. Huomautamme etupäässä noita Roman senatoreja, joista vaan pari, kolme näkyy ehtineen varttuneempaan miehen ikään. – Harvoin luultavasti on Julius Caesaria näin huolellisesti näyttämölle asetettu, joll'emme ota lukuun Meiningenilaisten seuraa, jolla näyttämöllepano on melkein päätehtävänä. Olemme jo ennen maininneet Forum-kohtauksen valtaavasta [!] draamallisesta vaikutuksesta ja sitten tuosta vienon runollisesta värytyksestä, joka tulee esiin kuvaelmissa Brutuksen luona hänen puistossaan Roomassa ja hänen teltassaan Sardeessa. Ensimmäisessä kuvaelmassa säestää ukon-ilma ja leimuavat taivas erittäin sattuvasti ja voimakkaasti salaliiton kehkeämistä ja solmimista."³⁸⁰

Roolitöistä on tärkeitä havaintoja: Niilo Salan (Brutus) "hienon haaveksiva esiytymistapa"³⁸¹ ja Kaarle Halmeen (Cassius) "lausunnon hätäilevä epäselvyys".³⁸² Leinon (Caesar) esitystapa oli "lavea"³⁸³ ja Ahlberg (Antonius) edelleenkin "nielee tai lyhentää

379 *UStr* 15.11.1889.

380 *UStr* 19.11.1889.

381 "[Hän on] sopivin kuvaamaan Brutuksen kärsivää ja vienon traagillista luonnetta. Jo hänen hienon haaveksiva ja suurempaa melua herättämätön esiytymistapansa vastaa sitä kuvaa, joka meillä Brutuksesta on historian kertomana. Lausunto ja liikkeet ovat tasaiset ja tynnet sekä samalla selvät." (*UStr* 19.11.1889).

382 "Cassiuksen osa on annettu hra Halmeelle, – – Hänen pitäisi ryhdiltään ja iältään olla paljon iäkkäämpi mies kuin hra Halme voi olla. – – jos muun voikin anteeksi antaa hra Halmeelle hänen nuoruutensa tähden, niin ei suinkaan hänen lausuntonsa hätäilevää epäselvyyttä. Vaikka kuinka tarkasti koetti kuunnella, niin puolet sittenkin jäi selville tulematta hänen sanoistaan. (*UStr* 19.11.1889).

383 "Hra Leinolla on Caesarin osa näyteltävänä, [– – liian ryhdikäs jäykkä majesteettisuus olisi] paikallaan, jos olisi tarvinnut Caesarin persoonassa esittää caesarismin aatetta, [– –] Olisimme sentähden suoneet näkevämme [WS:n kirjoittaman] vähäisen, terävisilmäisen, värähtelevän olennon, joka ulkoa päin katsoen tahtoo olla kansansa nöyrin palvelija, [– –] Leinon leveä lausumistapa on myös samaan tyyliin kuin hänen muukin esityksensä. – Meitä on kummastuttanut

viimeiset tavut.”³⁸⁴ Kaarle Halme sai kritiikkiä siis liian nopeasta puheesta, mitä hän *Arkadia*-muistelmiensa mukaan alkoi nyt työstää. Häntäkin häiritsi Axel Ahlbergille ominainen ”haukahteleminen” eli ensimmäisten tavujen liika korostaminen ja lopun nieleminen. Ida Aalberg taas alkoi helposti laulaa välittämättä lainkaan lyhyistä tai pitkistä vokaaleista. Halme yritti oppia saamaan kaikki tavut kuulumaan kauniilla ja selkeillä vokaaliväreillä.³⁸⁵ *Julius Caesar* nähtiin vielä kansannäytöksenä 1.12.1889 alennetuin hinnoin.

Marraskuulla 1889 uutisoitiin professori Jaakko Forsmania vastaan tehty murhayritys. Teatterin johtokunnan puheenjohtajaa ja Kaarlon opiskeluaikaista toveria ammuttiin pistoolilla yliopiston lähellä Fabianinkadulla. Forsman säilyi hengissä, sillä vaarallisiin luodeista oli osunut nappiin. Ampuja, Waldemar Churberg oli jo pitkään sanonut asiaa ”ajatelleensa”.

Mahdollista on että hra C. teki tekonsa mielenviassa, sillä jo pitkät ajat – siitä saakka kuin hra C. mahtavilla proklamationeilla ilmoitti luopuvansa suomalaisesta puolueesta [1883], on hänessä huomattu oireita, jotka osottivat ettei hänessä kaikki ollut niin kuin olla pitäisi. Mutta että hänen järkensä olisi siinä määrässä pimitetty kuin hänen viime tekonsa osottaa, sitä ei kukaan voinut aavistaa. Prof Forsman ja maisteri Churberg olivat ennen olleet hyviä ystäviä eikä viime aikoina mitään riitaa tai vihollisuutta ollut heidän välillensä tapahtunut.³⁸⁶

Forsman oli Kaarlon pitkäaikaista lähipiiriä, joten hänenkin järkytyksensä on täytynyt olla suuri. Alkuun intohimoisen fennomaanin, Waldemar Churbergin kääntymystä ja proklamationeja puoluetta vastaan oli Bergbomien kirjeissä kommentoitu poliittisina asioina. Teemu Keskisarja (2010) rakentaa uskottavaa psykohistoriaa Churbergistä, joka äkkiä oli kääntynyt ankarasti fennomaaneja ja Y. S. Yrjö-Koskisen henkilöpalvontaa vastaan. Forsman ja Churberg olivat nuorina olleet ”erottamattomat”, armaat ystävät, lempinimiltään Castor ja Pollux, jotka aina nähtiin yhdessä.³⁸⁷ Emil Nervander mainitsee myös tilanteesta, jossa Churberg ja Forsman olivat paikalla ja jossa naurettiin Bergbomin

tu omituinen tapa, jolla näyttelijät ovat päättäneet lausua Caesarin nimeä. Saksalaisten matkimiselta se tuntuu, mutta saksalainen [tseezar] se ei kuitenkaan ole, eikä romalainen [keesar], eikä myöskään suomalainen. (*UStr* 19.11.1889)

384 ”[Ahlbergin Antoniuksessa tunnettu historiallinen luonne ja roolityö osuivat hyvin yksin.] Wilkkautta lausunnossa ja vilkkautta liikkeissä. Puheensa kansalle suorittaa hän erittäin miellyttävästi ja luonnollisesti. Emme tässä kuitenkaan voi olla esiintuomatta hra Ahlbergin vanhaa pattoisuutta. Miksikä ei hän tahdo lausua suomalaisia sanoja täydellisinä, vaan nielee tai lyhentää niiden viimeisen tavun?” (*UStr* 19.11.1889)

385 Halme 1928:23–24, 30–31 ym.

386 *UStr* 29.11.1889.

387 Keskisarja 2010:26

kertomusta Bolinin hänelle antamista suudelmista.³⁸⁸ Myös Churbergin avioliitto oli epäonnistunut, osin kenties koska hän oli noudattanut fennomaanien painostusta, että pitäisi naida rikkaita tyttäriä, jotta fennomaanit keräisivät omaisuuksia kunnallista veroäyriä varten.³⁸⁹ Keskisarjan mukaan Churbergin kaikki toiminta oli poliittisesti kriittistä ja rationaalista, mutta attentaattoikeudenkäynnissä hänet pyrittiin leimaamaan mielenvikaiseksi.³⁹⁰

Tämän ohessa on vielä syytä muistaa, että Jaakko Forsman oli avainhenkilö siinä rikoslain uudistuksessa, joka juuri 1888 oli valmistunut valtiopäivillä, ja jossa homoseksuaaliset teot kriminalisoitiin. Forsmanin entisenä poikaystävänä Churbergillä on voinut olla jopa tähän seikkaan liittyvä henkilökohtainen motiivi ”petturiä” ja ”halveksittavaa kaksinaismoralistia” kohtaan, minkä esille tuominen missään historiankirjoituksessa olisi ollut kaikkien, niin puolueen kuin Forsman-Koskimies -suvun kannalta kompromettoivaa.³⁹¹ Murhayritys ja viimeistään siitä toipuminen, ovat voineet vaikuttaa Jaakko Forsmanin haluun vetäytyä pois teatterin johtokunnan puheenjohtajan paikalta seuraavana keväänä 1890. Olihan hän tässä lainsäädäntöasiassa yhtä lailla kuin Canthin asiassa ”pettänyt ystävyytensä” Kaarloä kohtaan.

Tammikuussa 1890 Arkadiassa koittivat Ida Aalbergin vierailuviikot. Jo 14.1.1890 Ida vieraili ensin Reginana neljä kertaa, sitten Cypriennenä kaksi ja uutena roolina nähtiin *Thérèse Raquin*, Zolan itsensä laatima näytelmäversio Hanna Aspin suomentamana. O. E. Tudeer piti *Valvojassa* näitä *Raquin*-esityksiä erinomaisina.³⁹²

Huolimatta näytelmän kirjallisesta merkityksestä Bergbom tuskin olisi ilman erikoista aihetta ottanut tämän ultrarealistisen draaman esitettäväksi. Kuvataanhan siinä kahden murhaajan sieluntuskia niin kauhean räikeästi, että Kovan onnen lasten kurjuus siihen verraten on pelkkää idylliä, ja kuitenkin oli jo jälkimmäinen saanut yleisömmä tasapainostaan. [– –] Zolan kappaleessa ei ole mitään vallankumouksellista tendenssiä.³⁹³

Aspelin-Haapkyä toistaa ajatuksen, että yleisö olisi ollut tuotunut tai ”mennyt tasapainosta” *Kovan onnen lapsissa*. Mutta siinähän yleisö oli ollut syvästi liikuttunut, vain

388 E. Nervander → EAH 17.1.1906, PM-blad/101/EAHA/KiA/SKS. Kirjettä lainattu NB:178.

389 Näitä ajatuksia Emelie Bergbom oli ehdottanut pikkuveljelleen; tällaisista suunnitelmista oli vitsailut Nervander teatterisuunnitelmissaan; Bolinin avioliitto ilmeisesti oli tapahtunut puolison varallisuuden takia.

390 Keskisarja 2010:63–72.

391 E. Nervander → EAH 17.1.1906 'PM-blad' /kk 101/EAHA/KiA/SKS.

392 *Valvoja* 1890:178.

393 EAH3:353.

Agathon Meurman ja jotkut muut tuohtuivat. Ida Aalberg halusi luoda kontaktia Freie Bühne -yhdistyksen kanssa Berliinissä ja alkoi suunnitella Thérèsen esittämistä saksaksi.

Seurasi jälleen yksi Suomalaisen Teatterin onnistuneimpia ensi-iltoja. Gustaf von Numersin *Kuopion takana* tuntui osuvan nokkelalla tavalla ajan hermoon saavuttaen loistavan menestyksen heti kantaesityksessään 28.2.1890.³⁹⁴ Olga Finnen tupakkaa polttava Lilli – pääkaupungista tuleva ”emansipeerattu nainen” oli tietysti ehdoton päärooli, voimaannuttava yleisön suosikki. Mutta syytä on kiinnittää huomio jälleen Niilo Salaan näytelmän toisessa pääroolissa, nuorena pastori Jussilaisena. Tudeerin (*Valvoja*) mukaan rooli

miltei houkuttelee näyttelijää luomaan narrillista irvikuvaa. Mutta Sala ei siihen hairahtunut. Hän näytteli apulaispappia erittäin hienosti, ilman vähintäkään liioittelua. Siten hän saikin aikaan mitä täydellisimmän illusioonin; katsoja ei hetkeksikään epäillyt kuvauksen todenperäisyyttä.³⁹⁵

Tämä tasapainoilu konservatiivisen ja emansipatoorisen välillä oli Kaarloilta (ja Niilolta) tärkeä valinta, jota Numersin humoristisuus siivitti. Vuosikymmenen keskeinen debatti, ”naisasia” voitiin käsitellä hyväksyvän huumorin kautta niin, että kulttuurinen törmäys Lillin ja hänen lankonsa pastori Jussilaisen välillä antoi molemmille arvonsa. Numersin kirjeet Bergbomin kanssa ovat hauskoja, kun näytelmän eri näytökset kulkivat edestakaisin suomentajien ja asemapäällikön väliä. Vielä tammikuun alussa 1890 Numers valitti, että näytelmä muka viipyi siksi, että ”kirjailija pitää kaupungilla pitkiä puheita naisemansipaatiosta, mutta omalta osaltaan kasvokkain haluaa mieluummin olla herra talossaan.”³⁹⁶

Numersillakin on hyviä havaintoja näyttelijöistä: Olga Finne ”kykenee sitä paitsi katsomaan lempeästi apupappia yhdellä silmällään ja nauramaan yleisölle toisellaan.” Tai että

Kun Lilli tehdään tyttömäiseksi, hän voi hyvin lörpöttää emansipaatiosta ja puvuista samaan aikaan – hänen tulee sitä paitsi olla ylimaallisen sievä, kuten sanottu ja näyttää nainen vaarallisimmillaan lopputaistelussa apupapin kanssa; – taistelu kissan ja maalaiskoiran välillä – tai niin kuin Walter Scottin ristiritari arabien kanssa.³⁹⁷

394 EAH3:358–259 seuraa O. E. Tudeerin arvostelua.

395 O. E. Tudeer *Valvoja* 1890:178alk.

396 G. v. Numers → KB 8.1.1890/52:24:11/KBA/KiA/SKS.

397 G. v. Numers → KB 8.1.1890/52:24:11/KBA/KiA/SKS.

Emansipaatiopuheet pitää tehdä lyhyiksi ja nopean oloisiksi. Numers käskee Kaarlon pitää hyvää huolta tästä pahatapaisesta lapsesta niin kuin ”hyvä kummisetä”. Viljo Tarkiainen kuvaa näytelmän syntyvaiheet ja miten siinä reagoitiin vuoden 1888 jälkeisiin papiston konservatiivisiin kannanottoihin ja toisaalta hiljan perustettuihin naisyhdistyksiin ja asetettiin nämä tuoreeltaan vastakkain.³⁹⁸ Numers on halunnut selvästi lähestyä pohjoismaista realismia ja probleeminäytelmän teemoja, mutta lukenut Canthin, Ibsenin ja Björnsonin lisäksi Strindbergiä ”vapautuakseen liiallisesta romanttisuudesta”.³⁹⁹

Maaseutumaisema ja pappilan olot Kuopiota kauempana voidaan kuitenkin lukea myös pohjalaisina. Pohjanmaan Numers tunsu paremmin kuin Savon. Kaarlo oli vierailut Numersin luona Suinulassa toukokuussa 1889 matkallaan Vaasaan. Kaarlon ehdotuksia ovat olleet lavertelevat rouvat ja pastorin esitelmät omista kannoistaan.⁴⁰⁰ Näytelmän käänsivät Anni Levander ja Alli Nissinen, Sala tarkisti sitä, ja lopulta vielä näyttelijätkin kohensivat teoksen suomenkielistä asua.⁴⁰¹

Alun perin Numersilla Lillin hahmo on Tarkiaisen mukaan ollut ”hyvin vähän miestä miellyttävä kauhean emansipeerattu nainen, jonka kirjailija hyvin tunsu ja jonka hän suunnitteli rotevaksi ja miesmäiseksi, vaikka Bergbom sen sitten muutti aivan toisenlaiseksi.”⁴⁰² Tarkiainen kiteyttää Bergbomin muutostyöt näin:

lyhentäneen ja tiivistäneen sitä poistamalla parista kolmesta paikasta rouvien keskustelusta kustakin enemmän kuin sivun verran, jättämällä pois apulaisen puheille pyrkivän talonpojan sekä tekemällä useita pieniä poistoja lopummal-takin. Niiden joukossa on mennyt mm. seuraava Lillin lause apulaisen kanssa keskusteltaessa; ”Näes sanonpa sinulle erään asian, vaikkei se kuulu tähän, että kotonani minä olen oikein vanhoillinen, vaikka minä luonnollisesti olen olevinani arvokas ja vapaamielinen täällä teidän luonanne sydänmaalla”.⁴⁰³

”Se oli kai jokseenkin lähellä Numersin omaa ajatusta.” Tarkoittaako Tarkiainen Numersin omaa havaintoa emansipoiduista naisista vai hänen toivettaan näiden suhteen? Bergbomin tekemän pyyhinnän perusteeksi voi päätellä, että tärkeämpää oli pitää roolihahmo johdonmukaisena eikä sekoittaa tai vesittää hyvää karakterisointia eri suuntiin vievillä yksityiskohdilla, jotka eivät kuitenkaan saa laajempaa käsittelyä. *UStr* ja

398 Tarkiainen 1922:95–114. Naisyhdistys perustettiin Helsinkiin 1884 ja Kuopioon 1886, sihteerinä Canth.

399 Tarkiainen 1922:98.

400 Tarkiainen 1922:99.

401 Tarkiainen 1922:107av.

402 Tarkiainen 1922:99.

403 Tarkiainen 1922:105.

Päivälehti pitivät ensikommenteissaan ensi-illan (1.3.1890) jälkeen teosta raikkaana uutuutena ja hyvänä ilkeilynä eri suuntiin sekä Niilo Salaa ja Olga Finneä päärooleissaan erinomaisina. Suomalainen Teatteri oli saanut vahvan ja ajankohtaisen komediauutuden, jonka yleisö otti suurella innostuksella omakseen.

Betty Elfving oli aktiivinen toimija kaikissa Turun fennomaanisissa kulttuurihankkeissa ja Bergbomien tärkeä yhdyshenkilö ja ystävä. Nimimerkillä Aura hän oli julkaissut novellin ja joitain kertomuksia sekä tuki voimiensa mukaan säveltäjä Karl Müller-Berghausia. Nyt hän oli kirjoittanut historiallisen draaman *Sprengtportenin oppilaat*, joka käsitteli Anjalan liittoa, pääosassa mm. Jägerhorn ja Hästesko. Nämä vetosivat toiminnassaan opettajaansa Sprengtporteniin ja tämän mielessä väikkyvään ”Suomen tasavaltaan”. Poliittisesti tällainen oli siis erittäin tulenarkaa tilanteessa, jossa Suomea yritettiin Pietarista käsin saada kiinteämmin Venäjän valtakunnan osaksi. Vuoden 1889 lopulla näytelmä oli jo tutkittavana Antinkadun talossa ja luettiin ääneen perhepiirissä (Augusta, Emelie, Sala ja Bergbom). Se oli tehnyt Emelien mukaan hyvän vaikutuksen, ja Sala otti senkin suomentaakseen.⁴⁰⁴ Suomennoksen valmistuttua se pantiin työn alle.⁴⁰⁵

Stycket är nu vederböriligen kollationeradt och repeteras dagligen; 1, 2, 4, & 6 tablåerna ha redan repeterats öfver en veckas tid, men soldat-akterna blefvo först färdiga för några dagar sedan, så att de ej repeterats mer än par gånger. I fredag går Nummers' komedi och den har naturligtvis nu mest sysselsatt oss, speciellt Sala som har hufvudrollen, men fr. och m. lördagen kommer ”Sprengtportenin oppilaat” att tagas alla dagar, ibland t.o.m. 2 gr. om dagen, på det att den må bli färdig till d. 19 à 21 mars.⁴⁰⁶

Painoylihallituksen tehtävänä oli tarkastaa sinne jätetyt julkaisemattomat ja ennen esittämättömät näyttämöteokset. Emelie lähetti Bettylle 14.3.1890 kortin, jossa sanoo, että sensuuri kronglaa.

Tack för ditt bref, käraste Betty! Vi voro innerligen glada öfver dess innehåll, ty vi äro alldeles af samma åsigt som du; bättre att lemna stycket, än att ge det stympadt och försvagadt, så att endast skelettet finnes kvar. Censuren har visserligen ännu ej gifvit sitt ultimatum, men antagligen kommer den att fordra stora strykningar; Karl anser att man kan gå in på mindre viktiga sådana, men ej lemna bort sådant, som ger arbetet dess märke och färg. Kanske är det bäst

404 EB → B. Elfving 23.12.1889/49:5:109/EBA/KiA/SKS.

405 EAH3:351.

406 EB → B. Elfving 25.2.1890/49:5:110/EBA/KiA/SKS.

att lemna allt till hösten i hopp om att förhållandena då äro bättre och tiderna ljusare. Guvernören och polismästaren ha bedt oss icke nu uppföra pjesen, men detta måste bli alldeles oss emellan. Så snart censuren gifvit sitt utslag skrifver jag till dig men nog är jag temmeligen säker på att dina generaler i vår ej få träda fram för menskligheten, dock icke äro de därför begrafna för alltid.⁴⁰⁷

Asian täytyy olla yhteydessä esiin nousseisiin posti- ja tulliasetuksiin, joilla Suomen erillisasemaa suhteessa Venäjän lainsäädäntöön pyrittiin tästedes harmonisoimaan.⁴⁰⁸ Näytelmä valmistui siis hyvin hankalaan kohtaan. *Sprengtportenin oppilaita* ehdittiin harjoitella pitkälle jo keväällä, kunnes sensuurilta tullut kiello oli selvä: ”yleisesti katsotaan sopimattomaksi nyt esittää mitään suomalaisia itsenäisyystuumia koskevata.”⁴⁰⁹

Toisaalta näytelmä olisi vaatinut perusteellisia muutoksia, joita Emelie ja Kaarlo olivat jo mietineet. Lehdistöön oli päässyt tieto näytelmän olemassaolosta. Betty Elfving itse olisi mieluummin ”kirjoittanut jotain uutta” ja jättänyt näytelmän sikseen. Lopullisen hylkäyskirjeen kirjoitti Emelie Bettylle jälleen Kaarlon puolesta. Tosin vasta syksyllä 1890, mutta niin, että esille nousi oikeastaan kysymys ammattilaisuudesta ja diletanttiudesta. Betty kirjoitti yhden kerran, eikä työstänyt tekstiään sen jälkeen, mikä auttamatta jätti hänet harrastajatasoiseksi kirjoittajaksi. Tämän osasi Emeliekin selittää ja ystävänä verrata sitä rva Canthin työtapaan.⁴¹⁰

Då jag for från Kuopio hade Minna Canth 3 akter färdiga (i andra skrifningen) och nu håller hon på med sin 5te eller 6te omfilning af sitt nya stycke ”Papin perhe”, så mycken filning tycker hon sig behöfva, och skrifver att när hon nu, i slutet på denna månad hinner till slutet, så tänker hon ännu yttermera en gång kritiskt gå igenom det hela, så att hon ej lämnar det ifrån sig förr än i december. Kanske att du äfven borde försöka dig på en sådan der grundlig omredigering? Det hela gör starkt intryck af att du offrat för litet tid och omsorg på utarbetan-

407 EB → B. Elfving 19.3.1890/49:5:112/EBA/KiA/SKS.

408 Ks. esim Klinge 1997:309–316. Varhaisempi katsaus asiasta esim. Schybergsson 1923:240 alk.

409 EAH3:352. Pikkanen 2012:169av552.

410 ”Därföre rakt på saken, nu då en gång början är gjord. Ditt stycke går ej, älskade Betty; blif nu ej ledsen på mig för att jag så här oförbehållsamt säger dig det, men Karl har tänkt och funderat hit och dit, utan att komma till något [taut. alkup.] annat resultat; scenerna äro för litet sammanhängande och motiveringen alltför lös för en dramatisk produkt. Kanske kunde du från början arbeta om alltsammans, om du nu läser det med en vaksam, kritisk blick, hvartill du ju ej hade tid, skref du, då du renskref stycket. Vi ha, både Karl och jag, riktigt sörjt häröfver, så mycket mera som vårt hopp, att tiderna skulle ljusna så att vi kunde våga oss i år på ”Spre[n]gtpor[te]nin oppilaat”, alldeles kommit på skam. Har du ditt första manuskript qvar eller vill du återfå det renskrifna exemplaret för att du må kunna läsa det och tänka öfver en omarbetning? Mycket arbete får du väl lägga ner på detta stycke, men ofta nog skrifva ju författarne 5 → 6 gr. om sina arbeten.” (EB → B. Elfving 25.10.1890/49:5:210/EBA/KiA/SKS.)

det. Läs nu långsamt och kritiskt genom ditt arbete och gör upp några förslag till ändringar, så ger Karl dig nog sedan närmare råd.⁴¹¹

Koska *Sprengtportenin oppilaat* eli ”Bettyn kenraalit”, joita Kaarlo näki jo unissaan, ei tullut ohjelmistoon, löytyi Adolf Lindforsin varastosta aina uutta Molièreä, *Sievistelevät hupsut*, sitten *Pohjolan häät* -kuvaelmia (A. Gallén ja E. Järnefelt) ja *Äkäpussi* huhtikuun alussa.

Poliittinen tilanne alkoi siis kääntyä siten, että vanha- ja nuorsuomalaiset saattaisivatkin nyt löytää yhteistä pohjaa, tai ainakin saman uhan. Venäjän nouseva kansallisuuspolitiikka on voinut 1890-luvun alkaessa toimiakin Suomessa jonkin aikaa poliittisia ryhmiä yhdistävällä tavalla. Se motivoi aikanaan myös taiteemme karelianismia, mihin Bergbom täysillä osallistui läpi 1890-luvun. Eri suhtautumistapojen tuoma jako aktuaalistui vasta keisarivaihdoksen ja Bobrikovin nimityksen jälkeen.

Tunnelmiin Kuopiossa keväällä 1890 vaikutti se, että Minna Canth oli menettänyt tyttärensä vuoden 1889 lopussa.⁴¹²

Hannalla oli houratessaan koko aika tuska siitä, olinko hankkinut tohtorille omenia ja hedelmiä. Viimeiset sanat, jotka hän minulle lausui, olivat ”onko tohtorille omenia?”. Kuiskaamalla hän jaksoi ne enää sanoa, mutta niitä seurasi levoton ja kysyvä katse. Ne hedelmät, joista tohtori enin välittäisi, olisivat kaiketi työn hedelmiä. Enkä toivoisi mitään niin suuresti, kuin että voisin vielä niitä tarjota. Se vielä antaisi elämälle sisällystä, iloa ja toivoa. Muuta saako siihen voimaa – siinä kysymys.⁴¹³

Minnalle teatterin tulo Kuopioon (13.4.–15.5.1890) oli siksi yhä tärkeämpää. Maaliskuussa hän ja muutamat muut olivat keränneet runsaasti abonementteja niin että ennakkomyynti oli varmistettu. Paitsi että ”pahaksi onneksi luutn[antti]. Vallenius heti yhden päivän agiteerattuaan karkasi pois karhun jahdille Karjalaan.”⁴¹⁴ Kukaan ei tunnu haluavan nähdä J. H. Erkon *Tietäjää*, sen sijaan *Parjauspesä* ”kaikin mokomin”. Musiikkijärjestelyjenkin pitäisi olla toimivat.⁴¹⁵ Tärkeä on havaita, että 1½ vuotta *Kovan onnen lasten* hyllytyksen jälkeen Minnan suhde Bergbomiin näyttää edelleen mutkattomalta:

411 EB → B. Elfving 25.10.1890/49:5:118/EBA/KiA/SKS.

412 Hänen ensimmäinen kirjeensä sen jälkeen oli 1.1.1890 (MCK 261:368), jossa hän kiitti surunvalittelukirjeestä.

413 MC → EB 1.1.1890/MCK261:368.

414 MC → EB 29.3.1890/MCK 266:374.

415 MC → EB 29.3.1890/MCK266:374. Minna kertoo myös opettajien kauhistuksesta Kuopion kouluissa virinneen teatteritoiminnan ääressä. Topeliuksen *Princessan Törnrosakin* oli herättänyt tuohtumusta.

Sainhan minä tohtorin lupauksen kortteerin puolesta. Ei teatterin tänne tulo muuten olisi miltään maistanutkaan. Olen ollut siitä niin onnellinen jo edeltäkin päin. Eikähän kumma, sillä elämäni rikkaimmat hetket ovat olleet ne, jotka tohtorin seurassa olen saanut viettää.⁴¹⁶

Näyttelijä Olga Salolle, joka toimi Aspegrenin ryhmässä, Minna mainitsee huhtikuussa 1890, että Suomalaisen Teatterin jäsenistä ”ensi vuonna Saimi [Svahn] tulee olemaan ulkomailla ja eräs toinenkin tulee pois – kuuluu tulevan [K]ansan[-]teatteriin.” Lopussa Minna sanoi erilaisiin kriittisiin ääniin viitaten: ”En minä ole lainkaan pahoillani siitä etteivät juoruttelijat ja valehtelijat ja ahdasmieliset kuulu ystäväni joukkoon. Päinvastoin olen siitä ylpeä. Yksi ainoa minun ystäväistäni – tohtori esim. – on tuhatta vertaa suuremmasta arvosta kuin tuo suuri rähisevä joukko.”⁴¹⁷

Teatteri matkusti huhtikuussa 1890 Kuopioon. Minna Canth kirjoitti Lucina Hagmanille 26.4.1890 pitkästi naisliikkeen asioita, mutta lopetti äkkiä: ”Paljon olisi ollut vielä sanottavaa, mutta toht. Bergbom odottaa.”⁴¹⁸ Hän käytti siis hyvin kaiken ajan, minkä saattoi Bergbomin kanssa viettää. Ossian Bergbomin perhe asui vielä Kuopiossa, mutta rautatieinsinööri oli jo tutkimassa Joensuun seutua ja Karjalan rataa: Viipurista Sortavalaan ja sieltä Joensuuhun oli seuraava, joka maahan piti rakennettaman. Kirjeissä esiintyi spekulatioita siitä, siirtyisikö Ossian pian jo Helsinkiin vai yrittäisikö hän työpaikkaa Pietarin suunnalla. Kuopiosta Ossian saatettaisiin valita valtiopäiville, niin kuin jo kerran oli Tampereelta käsin käynyt. Kaarlo kertoo myös näiden lapsista, isosisko Thérèsestä ja pojista Erikistä ja Aarnesta. Ikävyys on ollut, että Ossianin uusi vaimo Agnes (s. Idman) on myös sairastellut pitkään. Eikä Kaarlo missään tullut toimeen ilman hedelmiä:

Vill du hos Luther et Rudolf (eller annorstädes) köpa en half låda goda apelsiner. Här finnes ej någon frukt och dels behöfver min mage sådan och dels måste jag engång bjuda på kaffé alla de, som visiterat mig (Basiliers, Wallenius, Kasper Järnefelt o.s.v.). Dessutom trakterar jag gerna Ossians barn. De sänder lådan med godståg. Agnes är uppe, men går ej ännu ute.⁴¹⁹

Kaarlo kiitti Emelietä hedelmälähetyksestä sekä magnesiumista, jota tarvittiin joko lihasten hoitoon tai sitten kuutamo-valonheittimeen. Tavalliseen tapaan Kaarlo on lavas-

416 MC → EB 29.3.1890/MCK266:374.

417 MC → Olga Salo [8.4.1890]/MCK267:376.

418 MC → Lucina Hagman 26.4.1890/MCK268:376.

419 KB → EB 18.4.1890/46:1:150/EBA/KiA/SKS.

tajana, rekvisitöörinä, puvustajana ja järjestäjänä, korrepetiittorina jne. Hän oli hyvin tarkka eleganteista puvuista ja näyttämön kukka-asetelmista kaikenlaisissa näytelmissä. Ei omista vaatteistaan. Kuvaus on taas osa Suomen teatteripuvustuksen historiaa keväältä 1890.

Pitkänen (eller fru Lattu är det ju) är sjuk, så att jag får lof att repetera körerna till Paholaisen voittaja. Dessutom sitta och läxa på de sjungande, ty de kunna naturligtvis ingenting, ”odottavat että tohtori olisi mukanaan harjoituksissa”. Apropos Pah. voittaja! Der behöfvas 4 eleganta herrar i jagddräkt. Sänd sammet och snören. Sammeten kan vara af hvad färg som helst, men svart (eller grönt) är ju den mest praktiska färgen. Deraf kunna vi sedan få svarta sammetsjackor åt bondgossar. Snörena kunna äfven vara af olika färg – helst grönt och gult. Naturligtvis behöfvas blott rockar – byxorna få vara vanliga.

Huru går det med promotionen? Alla tidningarna uppträda emot dess firande. – Det faller mig in en sak med Paholainen voittajas eleganta herrdräkter. Får du vackert ylle, så tag det lika gerna, men jag tänker att sammetsrockar sedan kan användas lättare annorstädes (man kan göra några eleganta lakejdräkter af dem).

Dekorationer finnas här ganska acceptabla; några är till och med förträffligt målade. Hvad som totalt felas äro blomsterbuskar. Säg åt Dillström att han sätter 4 i ordning – en rabatt, en större buske och tvenne halfstora. De sändas dock ej innan jag ger bud, ty de behöfvas ej ännu nästa vecka och till den påföljande har jag väl behof äfven af annat och allt kan då skickas på samma gång. Minna helsar – hon är ovanligt frisk.⁴²⁰

Näyttelijä Anton Franck eli Kivinen halusi palata Suomalaiseen Teatteriin, Emilie Stenberg puhui hänen puolestaan, Kaarlo empi, Emelie moitti tämän huonoa suomen kieltä, mutta Kaarlo laski, että miehiä silti tarvitaan. Aleksis Rautiolla on ohi Katri Raution ollut ilmeisesti tilapäinen suhde neiti Hanna Saleniuksen kanssa. Rautio erosi teatterista joiksikin vuosiksi.⁴²¹

420 KB → EB 14.4.1890/46:1:148/EBA/KiA/SKS.

421 KB → EB 27.4.1890/46:1:153/EBA/KiA/SKS. ”Rautio har sagt bestämdt att han ej stannar. ”Toverin käytös on niin masentavainen, että on mahdotonta tehdä työtä heidän kanssaan. Kun sitten ei kotona ole mitään rauhaa.” Jag antager Salenius vilja bakom detta beslut. Antingen vill hon på detta sätt lättare få honom till man eller vill hon ej ensam lemna teatern, utan skola de då göra det båda två. Stenberg antog att deras förbindelse i hemlighet fortfar och omöjligt är det ej.” Minna Canth kertoo asiasta hieman ilakoiden: ”Kaiketi olet kuullut E. Walleniusen ja neiti Saleniusen kihlauksesta? Entä siitä tragediasta, jonka neiti S. sitä ennen pelasi Raution kanssa ja joka muuttui niin äkkiä komediaksi? – Kaksi viikkoa he vaan olivat tuttuja W. ja S. ennen kuin he itsens yhteen sitoivat. Niin kauvan kuin [Olga] Finne oli täällä ei Wallenius nähnyt ketään muuta. Sala sanoi, että pian heidän täytyy mennä naimiseen, sillä jos oppivat toisiaan lähemmin tuntemaan, niin varmaan purkavat ja rakkaus haihtuu yhtä nopeasti kuin syttyikin. Mutta ei häntä tiedä! Gud är de dorars [p.o. dårars] förmyndare.” (MC → Olga Salo 21.5.1890/MCK269:378.)

Kuopiossa musiikinäytelmien harjoitukset tuottivat lukuisia ongelmia. Uudelleen esille otettu Sheridanin satiiri *Parjauspesä* (*The School for Scandal*) ei vetänyt yleisöä. – Kaikki odottivat vain *Kuopion takana* -esitystä, joka myytiin loppuun jo ennakoon. Kaksi kertaa se vetikin hyvin, mutta kolmatta näytäntöä ei siitäkään kannattanut järjestää. ”Sunnuntaiyleisöä” houkutti yhtä hyvin *Paholaisen voittaja* tai muu pikkuhupailu, jopa paremmin. Mutta hyvä näytelmä ja vauhdikas näytteleminen toimivat aina:

Reviisori gaf nära nog 500 m. Anslog mycket. Spelet gick raskt undan, ehuru lexan ej var fullkomligt säker. Stenberg var mycket roligt som frun. Leino om möjligt ännu mera affekterad än förr som guvernören. Weckman förträfflig som vanligt.⁴²²

Kaarlon draamallinen ohjelmisto käsitti seuraavaksi Calderónin *Elämä on unta*, jossa Axel Ahlbergia harjoitettiin prinssi Segismundon rooliin. Kaarlo käynnistytti kulissien valmistamisen tähän espanjalaiseen draamaan, joka tapahtui kuvitteellisessa Puolassa:

Vill du vara god och fråga om [K.K.] Hellstén skulle till *Elämä on unelma* måla åt oss följande: Trenne pelare gjorda ej af murad sten, men af löst hopfogade stenblock. Ej som i ett fängelse, men som i en vild underjordisk fängelsehåla eller rättare sagdt klipphåla. Bredden på hvarje pelare skulle vara en famn. Längden sådan som våra vanliga kulisser. Det hela vildt, fantastiskt, osymetriskt något hemskt. Hinner han ej göra det (eller Heinänen) får saken förfalla, ty någon kluddare bör ej betros dermed. P.S. Kanske bredden på de kulisser jag nämnde bör vara en och en half famn (eller två). Hellstén afgör det bäst sjelf.⁴²³

Sähläys tuottaa lisää sähläystä, mutta samalla saamme tietoa lavastuksesta:

Det var tråkigt att jag i mitt postskriptum blandade bort en så klar sak som jag trodde min beskrifning om pelarna vara. Således: Jag vill hafva tre pelare (icke sex). De stå lösa, den första på högra sidan, den andra i midten och den tredje till venster. På det sättet ernar jag med tillhjelp af fängelsekulisserna få ihop en underjordisk klipphåla. Pelarne äro bildade af stenblock, som man fogat öfver hvarandra, dystert oordentligt, fantastiskt. Längden – våra vanliga kulissers längd (så att de må kunna begagnas i Hfors) bredden en famn eller

422 KB → EB 8.5.1890/46:1:156/EBA/KiA/SKS.

423 KB → EB 28.4.1890/46:1:156/EBA/KiA/SKS.

så omkring. Det bestämmer Hellsténs smak. Snarare öfver än under, ty ju massivare intryck de göra, desto bättre.⁴²⁴

Calderónin *Elämä on unelma* koenäyteltiin Kuopiossa torstaina 15.5.1890 ensimmäisen kerran.⁴²⁵ *Savo* kirjoitti Calderonista:

Näytelmä on täynnään yleviä syviä ajatuksia, joita pukee harvinaisen kaunis muoto ja kielikin sointuu hyvin, josta ansio suomentajalle [A. Tuokko]. Vaikka kappale on vasta valmistunut, sujui näyttelemisen hyvin. – Sigismundin osasta näyttää tulevan hra Ahlbergin parhaimpia. Kiitosta ansaitsevat niin ikään rouva Rautio Rosaurana ja hra Sala kuninkaana ja hra Lindfors Clarin’ina. Näytännön loputtua huudettiin esille tohtori Bergbom ja näyttelijät moneen kertaan ja innokkailla hyvä-huudoilla jätettiin suomalaisen teatterin jäsenille jäähyväiset.⁴²⁶

Toukokuun puolivälissä pidettiin läksiäisjuhlat Kuopiossa.⁴²⁷ Kuun lopulla Minna kirjoitti Olga Salolle, Aspegrenien teatteriin.

Tohtorin kanssa olimme tuumanneet lähteä sinne [Mikkeliin] ”Työmiehen vaimoa” [Aspegrenin seurueen esityksenä] katsomaan, jos se aikaisempaan olisi näytetty [kuin 16.5.]. Sitten ei tohtorillakaan enää ollut aikaa jäädä sinne. Suom. teatterin täällä oloaika oli hyvin harmonillinen – ei riitaa, ei vihaa, ei väittelyä eikä mitään epäsointua. Yleisö tyytyväinen, tohtori ja jäsenet kaikki tyytyväisiä – ehkei sentään ihan kaikki, mutta sitä ei voi toivoakaan. Milloin te [Kansanteatteri] tulette tänne [Kuopioon]? Joko johtajanne on siitä mitään päättänyt? Mitä sanoivat Mikkelin vanhurskaat lehdet ”Työmiehen vaimosta”?⁴²⁸

424 KB → EB 1.5.1890/46:1:155/EBA/KiA/SKS.

425 Seuraavana päivänä Kaarlo itse matkusti Helsinkiin valvoakseen Promootio-ajan julisteiden painatusta.

426 *Savo* 17.5.1890.

427 ”Erojaiksi olivat kaupunkilaiset valmistaneet seurahuoneelle pienet jäähyväispidot, joissa ilta kului hauskaasti jutellessa aamuun asti. Lähteille vieraille piti puheen luutnantti E. Wallenius kiittäen suomalaisen teatterin taitavaa johtajata ja innokkaita näyttelijöitä niistä monista nautintorikkaista illoista, joita olemme saaneet viettää teatterihuoneella. Toivoen että teatteri pian taas muistaisi Kuopiota, esitti puhuja eläköön huodon suomalaiselle teatterille. Tähän vastasi hra Sala miellyttävällä puheella, kiittäen teatterin jäsenten puolesta. Huolimatta paljoista puuhista on tämä Kuopion matka muodostunut heille todelliseksi huvimatkaksi. Poissa Helsingin pölystä ovat he saaneet nähdä Savon kauniin kevään puhkeavan eloon talven alta, ovat kuulleet Savon rikasta kieltä, ja nyt kaipauksella jättävät paikkakunnan. Lopuksi esitti puhuja eläköön huodon Savon maalle. Eilen [16.5.] lähti teatteriseurue junalla pois. Saattamassa oli suuri joukko kaupunkilaisia, ja kukat rinnassa poistuivat vieraat jättäen suuren kaipauksen jälkeensä. Ne viikot, mitkä suomalainen teatteri on täällä ollut, ovat taidetta suosivalle yleisölle olleet mitä hauskimmat. On saanut tutustua moneen etevään kappaleeseen, joissa suomalaisen kansallisteatterimme parhaat voimat ovat tulleet näkyviin. Tällaisista jalostuttavaa taidenautintoa tulee harvoin meidän maaseutulaisten osaksi.” (*Savo* 17.5.1890.)

428 MC → Olga Salo 21.5.1890/MCK269:378.

Kaarlon palattua Helsinkiin juhlittiin Emelien nimipäivää 19.5.1890. Hänet käytiin aamulla kutsumassa klo 4 jpp Kaivohuoneella pidettävään juhlaan. Tohtori Eliel Aspelin, johtokunnan vastavalittu uusi jäsen Jaakko Forsmanin jälkeen, piti laajan puheen.⁴²⁹ Vanhalta Topeliukselta (76 v) tuli sydämellinen onnittelukirje Emelielle. Minnan kautta Emelie lähetti avustusta Kauppiis-Heikille, ja ilmoitti puolestaan aikovansa viettää aikaa Kuopiossa. Emelie pääsisi Ossianin taloon asumaan, jossa oli väljempää, kun nämä itse olivat kesällä poissa. Minna vannotti häntä viettämään päivät kuitenkin heillä Kanttilassa, joka on ”paljon lähempänä Väinölänniemeä, kuin Ing[enjör]. Bergbomin asunto.”

Saareen lähdemme aina kauniilla säällä, iltasilla kävelemme ja niin edespäin, kyllä meille kuitenkin tulee hauska. [– –] Mutta me ajamme nuoret metsään, kun tahdomme olla rauhassa – ja voimmehan vaihtelun vuoksi toisin vuoroin olla heidänkin kanssaan. [– –] En nyt kirjoita enempää, koska pian tapaamme! Terve tultua! Minna.⁴³⁰

Emelie vietti kuukauden Kuopiossa kesäkuun puolivälistä heinäkuun puoliväliin 1890.

Torsdag qväll [12.6.1890] reser jag till Kuopio; jag skall pröfva på den nya badanstalten derstädes; inlandsluft är i allmänhet mycket lämplig för mig och alla nya qvastar sopa ju bra. Ledsamt nog så måste jag åter den 15 juli vara här; Olga Svinhufvuds tjenstledighet vidtager då, och jag skall naturligtvis vara på platsen.⁴³¹

Betty Elfvingille Emelie kertoi Minnasta edelleen ihailevaan sävyyn, tämän energisyydestä ja ahkeruudesta. Tilanne oli analoginen molempien osalta – siksi sympatian tunteminen oli helppoa, molemmat olivat toimitusjohtajanaisia ja toisaalta moraalin ja etiikan vaatimuksen kannalta johdonmukaisia ja suoraryhtisiä henkilöitä. Emelie on tyytyväinen uuteen kylpylaitokseen.

Min enda bekanta är fru Canth och hos henne är jag äfven så ofta, att jag fruktar för att hon småningom är ganska trött vid mig. Hon arbetar nu på ett ”herrs-kaps” skådespel; första akten har jag läst och finner den lofvande och mycket naturlig; svårt är det ju dock att endast efter en första akt kunna bedöma huru

429 EAH3:364–365.

430 MC → EB 8.6.1890/MCK270:380.

431 EB → B. Elfving 10.6.1890/49:5:114/EBA/KiA/SKS.

det hela skall arta sig. Dessutom har hon sin stora handel, sina många barn och nu i sommar dertill sina begge barnabarn, så att nog är hennes tid upptagen; underbart är det att hon hinner med så mycket extra bestyr, som hon dertill åtager sig. Frisk och rask är hon, Gud vare lof. [– –] Att Moster [Sanmark] är hos Sahlbergs på Huvitus vet du ju? Mathilda och Paula äro i Schweiz och ha det naturligtvis trefligt och bra; det enda de sakna är, är = vårt sommarljus.⁴³²

Heinäkuussa Emelie korosti Bettylle Minnan ”elämänvaelluksen” aidosti kristillistä henkeä:

”Noblessen” här är naturligtvis skakad öfver hennes fria åsigter, men måtte alla de som ropa ”ve” öfver henne, lika sannt vandra i Kristi kärleksanda som hon det gör. Jag nämnde ju i mitt sista bref om att hon nu håller på med ett borgerligt skådespel? Få se hur hon skall lyckas på detta ännu opröfvade fält. Sin oöfverträffliga, naturliga och lediga stil har hon nu hvarelst hon rör sig.⁴³³

Kaarlolle Emelie on suurempi ja kertoo myös poliittisen jännitteensä: Minna on oppositiossa vanhoja fennoja kohtaan – syystäkin. Minna kannattaa nyt *Päivälehteä*.

Minna Canth mår bra och är på godt humör; ibland utkämpa vi visserligen en het strid om ”vanhat fennomanit”, som nu åter stå serdeles illa anskrifna; deras aktier ha gruffligt sjunkit och *Päivälehtis* stigit, så att hon påstår att alla krafter skola spännas till det yttersta för att tidningen ej skall få dö! Sitt nya stycke skrifver hon på, men har ej hunnit längre än till tredje akten; hon är ännu ej på det klara om hon skall ha 4 eller 5 akter.⁴³⁴

Yliopiston promootiojuhlien mentyä Kaarlo tapasi Betty Elfvingin lyhyesti Turussa. Tämä oli sairasvuoteella, mutta ei ollut lannistunut. Ajankohtainen, hankala asia oli tuolloin vielä *Sprengtporten*-näytelmän tulevaisuus. Kaarlon olisi pitänyt puhua siitä suoraan, mutta sänkypotilaalle hän ei ole näköjään tahtonut tai uskaltanut. Elokuussa

432 ”Som du ser är jag nu här i Kuopio och fröjdar mig åt dess sköna natur; vackert är här och en herrlig, torr, barrdoftande luft, som bekommer mig serdeles väl; jag mår alltid utmärkt bra af inlandsluft. Dessutom badar jag flitigt (2 gr. om dagen) och får massage hvarannan dag, så att jag nu riktigt sköter mig enligt alla konstens regler. Badinrättningen här är utmärkt snygg, treflig och välinredd samt herrligt belägen. Ossians bo ute på landet några verst från staden, så att man ogeneradt kan promenera dit, men det vill just ej bli tid dertill, då man är upptagen 3 gr. om dagen ” (EB → B. Elfving 26.6.1890/49:5:115/EBA/KiA/SKS.)

433 EB → B. Elfving 8.7.1890/49:5:116/EBA/KiA/SKS.

434 EB → KB 13.7.1890/45:1:116/KBA/KiA/SKS.

Betty oli jo pessimistinen, ja vasta syyskuussa 1890 Emelie lopulta kirjoitti, ettei näytelmän esittämisestä tule mitään.⁴³⁵

Kaarlo jatkoi Turusta Tukholmaan kesäkuun alussa 1890. Ensi aika meni taas kerran ”hermojen lepuuttamiseen” eli nykykielellä ”stressin laukeamiseen”.

Jag har nu varit en vecka i Stockholm eller rättare sagdt i dess omgifningar, ty jag har vistats mera på ångbåt och på landsvägen än i staden. Jag har hvilat mina nerver, hvilka voro ända till det yttersta nerspända efter Kuopiosejouren och vinterns ansträngningar öfverhufvud. Den pinsamma oron börjar nu småningom lägga sig, jag känner ej så tyngande tillvarons qval. Något egentligt att berätta har jag ej.⁴³⁶

Matkalle hän otti uuden johtokunnan jäsenen Eliel Aspelinin kehotuksesta luettavakseen Jac. Ahrenbergin teoksen *Hihuliter – skildringar från Östra Finland*.⁴³⁷ Kaarlo luonnosteli ensimmäisen rakennesuunnitelman näyttämösovituksesta, mutta ei jaksanut ryhtyä siihen enempää.⁴³⁸ Hän koki, että hänestä itsestään ei ole ”kansanelämän tuntijaksi” eikä näytelmäversion kirjoittajaksi. Niilo Sala taas oli erityisen väsynyt ja rasittunut – olihan hänen työmääränsä viimeisten vuosien aikana ollut aivan rajaton. Kaarlo toivoi, että Niilo lepäisi hyvin. Katsaus muiden mahdollisten suomeksi työskentelevien dramaturgien nimiin kertoo tilanteen.⁴³⁹ Kaarlo katsoi voivansa itse rakentaa *Hihhuliiteistä* kohtausten toiminta-synopsisten sarjan ja jonkun muun pitäisi kirjoittaa, mutta kenen? Kurikka on lapsellisen turhamainen, Alli Nissisestä ei tiedä, Numers ja Canth eivät tule kysymykseen.

Miksei hän ajatellut tässä Robert Kiljanderia? Miksei ketään nuorista kirjoittajista? Missä olivat Kalle Brofeldt, Ruuto Erkkö, Juhani Aho, Kasper Järnefelt tai Arvid Järnefelt tai muut nuoret kirjoittajat, *Päivälehd*en perustajat? Eikö heistä olisi löytynyt dramaturgisia yhteistyökumppaneita, joiden avulla teatteria ympäröivä yhteisö olisi

435 Vanhahennojen kannalta itsenäisyshaihattelu oli juuri sitä pelottavaa politiikkaa, jonka ajaminen oli siirtynyt nuorhennojen asiaksi 1890-luvun alkaessa ja asteittaisten venäläistämistoimien kiristytessä.

436 KB → EB 8.6.1890 /46:1:158/EBA/KiA/SKS.

437 ”Jag tog till reselektyr Ahrenbergs *Hihuliter*. Den är grund och flack, men ämnet är så utomordentligt tacksamt och gifvande att denna blinda höna hittat ej ett, men många korn. Man läser onekligen boken med spänning. Ela [=Aspelin] har rätt. Deraf kunde fås ett godt folkdrama. Jag har redan börjat den dramatiska tillyxningen.” (KB → EB 8.6.1890 /46:1:158/EBA/KiA/SKS.)

438 ”Handlingen låter koncentrera sig i 7 bilder: 1. Aattan hos Tobias. Brandt kommer och förhör hvem som förolämpat honom och då han får veta att det är Tobias, nekar han honom att få gå fram. Då.... ja, du har ju ej läst boken, så mitt utkast vore dig obegripligt, men försök få tag på den så skall jag sända dig hela min skiss.” (KB → EB 8.6.1890/46:1:158/EBA/KiA/SKS.)

439 ”Sjelf kan jag dock ej utföra den, ty dertill känner jag för dåligt folkets språk och folkets tankegång, specielt ostfinnens. Om blott Sala kunde vara mig behjelpig. Men han är alltför uttröttad och behöfver stärka sina krafter i sommar. Matti Kurikka? Han är så barnsligt fåfäng att han antagligen skulle anse det vara under sin värdighet. Alli Nissinen? Ja – den som visste hvad hon egentligen duger till. Numers känner ej till bondens lif och Minna Canth har sitt eget stycke att tänka på.” (KB → EB 8.6.1890/46:1:158/EBA/KiA/SKS.)

luontevasti laajentunut ja nuorentunut? Vai vieroiko Kaarlo itse sittenkin näitä nuoria suomentaitoisia ja heidän liian harkitsematonta ajatteluaan? Bergbomin ja Salan välisestä sukupolvierosta ainakin kertoo se, että toisin kuin Kaarlo toivoi, Sala oli ottanut August Strindbergin *Mestari Olavin* oma-aloitteisesti suomentaakseen. Siitä Emelie nimittäin kertoi Kaarlolle:

Sala reste 2 dagar efter det vi slutade [2.6.1890]; först till Padasjoki, sednare på sommarn skulle han kanske resa till Mariehamn; bestämdt var detta dock ej; äfven han var ganska trött och ansträngd. Han tog Mäster Olof med sig; ledsamt nog så fanns blott i H^{forts} denna upplagan: den andra lofvade Edlund requirera, men den hade ej kommit, innan jag for; Edlund lofvade skicka den till Sala.⁴⁴⁰

On mahdollista, että kun *Mestari Olavin* kohdalla puhutaan kahdesta painoksesta, toinen tarkoittaisi vallankumoushehkuista proosaversiota vuodelta 1872 ja toinen hillitympää runomittaista versiota vuodelta 1878. Jos oletetaan, että Sala olisi halunnut ohjelmistoon yhteiskunnallista särmää enemmän, on hän voinut haluta juuri proosamuotoista, Strindbergin ”vallankumouksellista” ja suorapuheisempaa varhaisversiota, kun Emelie taas olisi epäilemättä preferoinut runopukuista myöhäisversiota. Ensimmäisenä Strindberginä Kaarlo Bergbom otti ohjelmistoonsa kuitenkin vasta *Kustaa Vaasan* (1899) ja sadun *Lycko-Pers resa* (1903).⁴⁴¹ Mutta Niilo Sala ei siis levännyt, vaan hellittämättä teki työtä myös kesäkauden 1890.

Tukholmassa Kaarlo tapasi Hedvig ja Kristian Winterhjelmin. Aviomiehestä hän totesi Emeliele, että ”tiedäthän ajatukseni hänestä,” mikä on hieman arvoituksellista. Ne olivat ainakin alkuvuosina olleet myönteisiä. Kaarlo oli seurannut erästä Hedvigin oppilastuntia ja sanoo tämän olevan nyt opettamiselleen omistautunut. Bergbom empi vielä Kaarle Halmeen lähettämässä Hedvigin oppiin, luultavasti siksi, ettei ehkä ollut itse vielä täysin sitoutunut Halmeeseen. Samalla kirjeessä oli tiukkoja pikaluonnehdintoja Tukholman ohjelmiston uutuuksista, enimmäkseen ne olivat ”köykäisiä” tai ”keinotekoisia”.⁴⁴²

Kaarlo oli aikeissa toteuttaa Ruotsin ja Norjan vuoristomatkinsa. Hän aikoi liikkua erilaisin kyydein, mutta pitkälti myös patikoiden ylitse Kölivuoriston. Silloin pitäisi mennä ensin Upplantiin, Taalainmaalle ja Jämtlannin maakuntaan. Sen keskuspaikka on Östersundin kaupunki, josta kulkee ikiaikainen, viimeistään keskiajalta peräisin oleva väylä kohti Nidarosin tuomiokirkkoa ja Trondheimiä. Se oli ollut 1719 myös suomalaisten

440 EB → KB 13.6.1890/45:1:207/KBA/KiA/SKS.

441 EAH4:294–295 koskee Bergbomin ”pois-valintoja”. EAH:n oma ääni kuuluu, kun hän tulkitsee, että tämä oli ”liian kokenut pitämään kaikkea n.s. uutta uutena ja vielä vähemmän ihailemaan sitä tulevaisuuden runoutena.”

442 KB → EB 8?7.6.1890/46:1:158/EBA/KiA/SKS.

karoliinijoukkojen epätoivoisen perääntymisen näyttämö, jonne *Välskärin kertomuksissa*, Kaarlون nuoruuden lukemistossa, Topelius antoi Kustaa Aadolf Bertelsköldin menehtyä Suomen armeijan rippeiden mukana. Östersundista lähti myös reitti itään Sundsvallin rantakaupunkiin, josta tuli laivareitti kohti Vaasaa. Sitä Kaarlo oli tutkinut jo kesä tai pari aiemmin suunnitellessaan paluuta Norjasta Ruotsin kautta Vaasaan. Östersundin poste restanteen Kaarlo pyysi Emelietä lähettämään ensimmäisen kirjeensä. Vaikuttaa siltä, että hän on ollut matkalla yksin ja on halunnut kokonaan irti teatterin asioista. Vuoristomaisemat olivat vedonneet häneen jo pitkään, ja tuolloin vielä erityisesti Skandinavian maisemien jylhyys. Mutta säitten puolesta retkestä tuli ankea ja kaikkea muuta kuin pirstävä.

Värmlannissa Kaarlo tapasi suomalaisia. Sieltä sitten ylös Jämtlantiin, jota hän on kulkenut jalan, kyytihevosella, höyrylaivalla ja junalla eri suuntiin. Kesäkuun puolivälin jälkeen hän lähti Östersundista kohti Trondheimia, ensin Storsjön ylitse ja sitten kohti Mörsilin pitäjää, nykyisessä Åren kunnassa. – Mörsilistä Kaarlo raportoi, sen keskiaikaisesta kirkosta ja 1854 vihitystä uusklassisesta kirkosta. Suuri sanatorio, tuberkuloosiparantola puistoistutuksineen oli vielä rakenteilla. Mutta nyt säät olivat kurjat ja Kaarlo juuttui sinne kahdeksi viikoksi.

Två veckor har jag varit i Mörsil, der jag stannat, emedan väderleken ej tillåtit några utflykter. Regn, blåst och köld hafva om vexlat med köld, blåst och regn. Åtskilliga gånger har jag tänkt vända om, men lugnat mig vid tanken att sommaren väl är lika obehaglig öfverallt. Den vackra våren var dyrköpt.⁴⁴³

Yllättävintä Kaarlolle oli, että hän tapasi siellä paljon suomalaisia, jotka ovat nähtävästi tulleet Vaasasta laivalla yli Sundsvalliin ja siitä kohti vuoristoa. Matkustuspeleihin hän alkoi jo kyllästyä. *Nya Presseniä* hän ei kuitenkaan sano haluavansa lukea. – Itsensä suojelemista ikäviltä asioilta!

Från min resa har jag ej mycket att förtälja. Jag har temmeligen nog af att klifva öfver berg och backar och ännu mera nog af dyra skjutshästar och jernvägsrestaurationer. Finnar har jag träffat i massa: Alexandra Gripenberg, Betty Ingman, Oscar Toppelius, [H.] Gebhard, Renfors o.s.v. några flere gånger. Med en [Herman] Renfors (Kajana) har jag komperat mycket. En anspråkslös, trofast karl – men håller naturligtvis *Nya Pressen*, ehuru han skall vara något slags fennoman. Mig har han ej fått att läsa den.⁴⁴⁴

443 KB → EB 3.7.1890/46:1:158/KBA/KiA/SKS.

444 KB → EB 3.7.1890/46:1:159/KBA/KiA/SKS.

Kaarlo oli aikeissa jatkaa kohti Trondheimiä. Voi kuvitella, että hänen historiallinen mielikuvituksensa eläytyi Pyhän Olavin pyhiinvaellusreittiin, jota pitkin Suomestakin käsin vaellettiin keskiajalla kohti Nidarosia, Pyhän Olavin ja koko Norjan pääpyhäkköä. Matkan varrella Kälåsenissa, lähellä Norjan rajaa pidettiin vielä ”lappmessa”, joka osoittautui lapinpuvuissa olevan kansan jumalanpalvelukseksi.⁴⁴⁵ Kaarlo oli tässä vaiheessa vielä terve ja reipas – hän pääsi Trondheimiin ja näki Nidarosin tuomiokirkon. Töitä hän ei tehnyt ja valitti, että kapsekkielämä vei aikaa. Paluumatkallaan Jämtlandin puolella hän kuitenkin sairastui ja joutui makaamaan joitakin päiviä. Kaarlon viesteihin oli tullut lähes kuukauden tauko, mikä huolestutti kotona. Paluumatka on kestänyt yli viikon. Tämä selvisi vasta Tukholman asemalta lähetetystä postikortista 31.7.1890.

Jag kommer direkte från jernvägen för att sända dig par rader och lugna din oro öfver min långa tystnad. Jag har haft en lång och otreflig återresa från Trondhjem och legat sjuk så att resan räckt öfver en vecka.⁴⁴⁶

Tukholmassa elokuun alussa Kaarlo orientoitui taas pian Suomen politiikkaan ja reagoi kiihkeästi. Venäjä oli alkanut painostaa Suomea posti- ja tulliasiassa. Nuorsuomalaiset vaativat liian myöntyväisten senaattorien eroa. Kaarlo, nyt jo 46-vuotias, nimitti näitä kirjoittajia ”lukiolais-bravuureiksi” ja piti kiihkeiden nuorison edustajien suuria sanoja tarpeettomina: ”Todelliset isänmaanystävät säästävät puheensa vain välttämättömiin tilanteisiin.”⁴⁴⁷ Emelien kirjeet tulvivat kotimaan teatteri- ja muita uutisia. Kaarlo alkoi reagoida niihin esittäen jo valmiiksi seuraavan kauden 1890–1891 ohjelmistokaavailut ja roolijaot. Aurora Aspegrenin erottua Emilie Stenbergin tehtäväksi tuli *Daniel Hjortin* Katri.⁴⁴⁸ Haikeutta herätti myös vuoden 1869 *Leassa* Joasta näytelleen kamreeri Berndt Ahngerin kuolema heinäkuussa.

Det tog mig hårdt, då jag läste om Ahngers död. Att vi aldrig i lifvet få säga menniskor huru vi hålla af dem för än vi finna plötsligen att det är för sent.

445 ”Min Trondhjemresa sätter jag i förbindelse med en lappmessa som hålles i Kålåsen (nära norska gränsen) och som säges vara mycket intressant. Helsa alla kära egna från mig och säg att jag är frisk. Mätte det blott räcka, ty sista våren var ganska svår. Något arbete har jag ej gjort, ty det är märkvärdigt huru tiden flyger med detta kappsäckslif.” (KB → EB 3.7.1890/46:1:159/EBA/KiA/SKS.)

446 KB → EB 31.7.1890/46:1:160/EBA/KiA/SKS.

447 ”Jag är nu så friskt att jag varit och läst finska tidningar för att se hvad som hänt der hemma. Hvad hela vår tryckta ställnings bitterhet kom öfver mig! Men någon känsla af att kasta yxan i sjön fick jag ej. Jag kan ej fatta att ej [pappret mycket rivet] detta skall gå öfver. [... ord saknas] vi skulle kunna stå fasta och värdiga. Men denna larmande gymnast-bravur i Pressen och i dess eko, de svenska tidningarna. Huru ömklig är den ej! Huru skiner ej fåfängan att spela hjelte fram i första rummet, under det den verkliga fosterlandsvännen sparar sina ord till det nödvändiga.” (KB → EB 3.8.1890/46:1:161/EBA/KiA/SKS.)

448 KB → EB s.d. elokuu 1890/46:1:162/EBA/KiA/SKS.

Hvilket redbart, flärdfritt varmt hjerta. Och huru var han ej vänlig, då hans hjälp behöfdes. Du minnes väl Lea dagarna.⁴⁴⁹

Emelie kehotti Kaarloa menemään vielä johonkin ruotsalaiseen paikkaan kylpemään, vaikka uudelleen Södertäljeen, kun kerran ”olit siellä viime kesänä tyytyväinen”.⁴⁵⁰ Kaarlo valitsi Sättran, jossa oli voimistelua.

I qväll far jag på två veckor till Sättra och badar. Den ligger nära Upsala. Läger specielt an på gymnastik. Lördagen efter två veckor – det är väl ungefär den 20 har du mig hemma. Jag längtar obeskrifligt efter dig. Tyvärr ej efter hemlandet, ty der är nog tungt för mitt redan tyngda sinne.⁴⁵¹

Kaarlo palasi Suomen puolelle Hankoon ja elokuun lopulla 1890 Helsinkiin.

Eljest har jag omvexlande reseminnen nog från denna sommar: Jemtländska fjellbilder med praktfulla vattenfall och pittoreska lappgudstjenster; Thron djems domkyrka; det ”öfverdådigt stiliga” Molde, som en svensk profrytare uttryckte sig; besök hos finnarne i Wermland, der det kändes som hemma. Der skulle du hafva passat bra. Senast var jag par veckor i Hangö.⁴⁵²

Ida Aalberg-Kivekkään Saksan kuulumisista Kaarlo ja Emelie olivat vaihtaneet tietoja pitkin kevättä ja kesää. Ida oli onnistunut järjestämään itselleen joitain näytöksiä Theater des Ostenissa Berliinissä toukokuussa. Kaarlo tosin epäilee, että *Berliner Tageblattin* puffi saattoi olla maksettu.

Har du fått reda på huru Idas uppträdande i Berlin egentligen utfallit. Jag har blott sett Berliner Tageblatt och den är intagen på förhand (kanske betalad). Norddeutsche Allgemeine, som jag äfven sett, sade ej ett ord. Den som finge se Nationalzeitung. Den är att lita på, specielt om Karl Frenzel händelsevis skrifvit. Att hon är en stor talang, funno väl alla, men hurudan må hennes chancer som tysk skådespelerska vara. Det vore ju af intresse för oss att veta. Skrif om du har dig något bekant.⁴⁵³

449 KB → EB 3.8.1890/46:1:161/EBA/KiA/SKS.

450 EB → KB 13.7.1890/45:1:208/KBA/KiA/SKS.

451 KB → EB 3.8.1890/46:1:161/EBA/KiA/SKS. Vanha kirjoitusasu = Upsala.

452 KB → B. Elfving 3.9.1890/47:6:1/KBA/KiA/SKS.

453 KB → EB 8.6.1890/46:1:158/EBA/KiA/SKS.

Emelie raportoi kesäkuussa, että *Berliner Tageblattin* ja *Päivälehd*en tietojen mukaan Aalberg olisi kerran Josef Kainzin, Saksan kuuluisimman näyttelijän keralla esiintynyt sekä Juliana että *Kavaluuden ja rakkauden* Louisena. ”Kyllä hän nyt on meiltä mennyt”, oli Emelie ajatellut.⁴⁵⁴ Mutta jo heinäkuussa oli uutta tietoa:

Ida Aalberg är hemma och ligger sjuk; så snart jag nu hinner bli i ordning skall jag gå och helsa på henne, hon skall ha yttrat att hon tänker stanna hemma i höst, men "hånen lupauksistaanko?"⁴⁵⁵

Kaarlo laskee viileän kalkkyylin, että nyt Ida pysyy taas puoli vuotta Suomessa eikä saa ”resedilleä” päälle ainakaan ennen joulua. ”Silloin hän ehtii kyllä näytellä loka- ja marraskuussa”.⁴⁵⁶ Tällä kertaa Ida Aalbergin umpisuolentulehdus esti esiintymisen ennen seuraavaa vuodenvaihdetta.⁴⁵⁷

Adolf Lindfors matkusti syksyllä Pariisiin ja vietti siellä aikaa lokakuusta 1890 helmikuulle 1891. Hän kirjoitti Emeliele kirjeitä, alkuun ranskaksi, raportoiden näytelmäkäsikirjoitusten hankinnoista. Laulajatar Maikki Pakariselle hän järjesteli konservatoriopaikkaa, jota tämä ei kuitenkaan huolinut.⁴⁵⁸ Huhtikuussa 1891, kun Lindfors palasi, tehtiin seuraavat Molièret ja työn alle otettiin *Sievistelevät hupsut* ja *Saituri*. Adolf Lindfors oli päättänyt tulla teatterin parhaaksi Molière-näyttelijäksi – ja tulikin.

Näyttelijä ja toimittaja Hilda Aspin kihlattu runoilija Ruuto Erkkö oli kuollut 1888. Sen jälkeen Hilda itsekin sairasti ja muutti perheensä luo Tampereelle. Sisar Hanna Asp kirjoitti Hildalle siitä, miten kaikki tuttavat Helsingissä olivat kadulla kyselleet tämän kuulumisista syksyllä 1890. Niissä selviävät Bergbomienkin tapa ääntää suomea.

Herrat Ojanperä ja Sala: sanokaa hyvin paljon terveisiä sisarelleenne! [– –]
Neiti Bergbom (kadulla ohi mentyään ensi) No, hyvä päivvä, neitti Asp, kuinkka Hilda voi? – Eikkö hän ole ajatellut tuota Toivonojaa. Siellä nyt kuuluu olevan

454 ”Om Ida Aalbergs framgång vet jag ej mera än hvad som Berliner Tageblatt förtäljer; ett telegram infördt i Päivälehti, upplyser om att hon ännu en andra gång uppträdde som Julia och sedan en gång som Louise i Kabal och kärlek; Kainz var äfven då med; nog är hon väl förlorad för oss, tänker jag.” (EB → KB 13.6.1890/45:471/KBA/KiA/SKS). Ernst Ahlbom (1919:132–133) on myöhemmin kirjannut Josef Kainzin kommentteja Aalbergista: ”Det var intressant att höra Kainz berätta om sitt uppträdande på nämnda scen [Th. des Ostens] som Romeo, då han hade Ida Aalberg till motspelserska i Julias roll. Han karakteriserade henne som ”eine grossartige und talentvolle Künstlerin”, men oaktat han beundrade hennes energi att lära sig det främmande språket, så ansåg han dock att brytningen ännu lade stora hinder i vägen för ett fortsatt uppträdande på tyska språket”.

455 EB → KB 18.7.1890/45:1:209/KBA/KiA/SKS.

456 ”Att Ida Aalberg är hemma gläder mig. Innan jul får hon väl ej sitt resedille. Då hinner hon ju spela i Oktober och November.” (KB → EB 3.8.1890/46:1:161/EBA/KiA/SKS.)

457 ”Ida Aalberg är sjuk (blindtarmsinflammation). Nu redan på bättringsvägen, men kan ej uppträda förr än på nyåret – nb. ifall hon då gör det.” (KB → B. Elfving 3.9.1890/47:6:1/KBA/KiA/SKS.)

458 Adolf Lindfors → EB 11.11.1890/53:9:7/EBA/KiA/SKS.

niin hyvä ja halppa. Sanokka nyt hyvin paljon terveisiä (päännyökytyksiä). [– –] Tohtori: No hyve päivä, neitti A. kuinkka sisarenne jaksaa. Se on nyt niin ikkevee, kun en mine päsytken silloin hänttä katsomaan.⁴⁵⁹

Hilda Asp kuoli jo helmikuussa 1891. Kaarlo matkusti hautajaisiin Tampereelle: hän oli pitänyt kovin Hilda Aspista.

Syyskauden 1890 alkaessa alettiin sijoittaa myös kauden alkuun ns. kansannäytöksiä, joissa voitiin istua ulkovaatteet päällä ja pitää lippujen hinnat halpoina.⁴⁶⁰ Niissä nähtiin *Murtovarkaus*. Keväällä valmistettu uutuus Calderónin *Elämä on unta* tuotiin Kuopion jälkeen Helsinkiin. *Päivälehdessä* K. L., eli Kasimir Lönnbohm (Leino) kirjoitti laajasti 3.10.1890.⁴⁶¹

Päätehtävä Sigismundin osa, oli uskottu hra Ahlbergille. Monessa suhteessa onkin hän tähän soveliaain suomal. teatterin käytettävissä olevista voimista. Hän voi olla tulinen, ylpeä ja etelämaisen aistillinen ehkä paremmin kuin nuo muut. Toispäivän näytelmässä oli hänellä kyllä loistokohtansa, m.m. juuri tuossa palatsikohtauksessa Rosauran kanssa. Mutta tahtoisimme kuitenkin mitä vakavimmin huomauttaa häntä silloisesta lausumisesta, lausuminen kuin kuitenkin on niin tärkeä, etenkin antiikiseen tapaan sommitelluissa kappaleissa. Miksi tuo säännöllisesti palaava, työnnähdys korko? Miksi hirmuinen paino ihan vähäpätöisille sanoille, jota vastoin tärkeämmät sanat solahtavat korottomina? – Ehkä voimme ensi kerralla jo toivoa korjausta tässä suhteessa ja sitten nauttia hänen monessa suhteessa ansiokkaasta näyttelemisestään. – [B. Leino Clotaldona hyvä] Niin ikään oli hra Sala vanhana kuninkaana arvokas ja kunnioitettava ”tähtien tutkija” ja sotainen ryhti ilmausi hänessä jokseenkin hyvin silloin, kun hän päättää heittää tieteet ja lähteä uppiniskaista poikaansa kurittamaan.⁴⁶²

Bergbomin ohjausten tavaramerkki oli näyttävä ylöspano, mutta kiinnostava on aina myös näytelmän problematiikka: isän ja pojan välinen suhde ja anteeksianto. *Valvojan* nimimerkki W. J. eli Veikko Juutilainen moitiskeli myös Ahlbergin deklamationia ja oli muutenkin vähemmän innostunut.⁴⁶³

459 Siteerannut Niiniluoto (toim.) 1983:242–243.

460 EAH3:375.

461 Tässä Bergbomin versiossa tapahtumapaikkana ei ole Puolan ja Venäjän raja, vaan Kastilia, jonka kuninkaalla on poika Sigismund, josta kriitikko K. Leino huomauttaa, että nimemä se taas ei ole espanjaa. – Näytelmän on ainakin Kaarlo voinut lukea varianttina Erik XIV:n yksinäisyydestä ja kaipuusta, ja ns. hulluudesta, minkä Fredrik Cygnaeuksen essee Erik XIV:n hahmosta dramatiikassa oli nostanut esiin. Ks *Samlade Arbeten III*: 3–91. (alkup 1853).

462 K[asimir]. L[eino]., *Päivälehti* 3.10.1890.

463 *Valvoja* 1890:497. Teksti paljastaa kirjoittajan kuitenkin aloittelevaksi kriitikoksi.

Näyttämöllinen kuntoonpano oli kerrassaan ansiokas ja loistava. Kiiltäviä kypäriä, hohtavia, upeita pukuja, palatsien loistoa ja prameutta, kuoripoikia ja hovi-neitosia, kaikki nämä yhteensä muodostivat kylläkin uhkean näyn. Tavallisesti tällaiset kappaleet suomalaisen teatterissamme kannattavat ja toivomme tämänkin tuottavan sille monta yhtä täytttä huonetta kuin keskiviikkoinenkin oli.⁴⁶⁴

Ensimmäinen Bergbomin ohjaama Aleksander Ostrovskin nuoruudenkomedia vuodelta 1853 oli Älä istu toisen rekeen. Hermann Sudermannin *Kunnia, Die Ehre*, joka meni onnistuneesti Ruotsalaisessa teatterissa, menestyi myös Arkadiassa, Niilo Sala oli jälleen suomentaja ja pääosan esittäjä.⁴⁶⁵ Gabriel Laguksen *Uusi Apulainen* – vuosien takainen kotimainen säätyläistö-näytelmä – ”ei mestariteos” ainakaan *Valvojan* mukaan.⁴⁶⁶ Näytöntökausi oli yleisömäärien puolesta vaihteeksi melko onnistunut. Syksyn 1890 päätteeksi Ida Aalberg-Kivekäs vieraili *Romeon ja Julian* Juliana, Axel Ahlberg edelleen Romeona, näytellen *UStren* mukaan sen erinomaisesti.⁴⁶⁷ Yli 30-vuotiaat näyttelivät siis teini-ikäisiä. Bergbomin ohjelmistoaajatteluun kuului myös merkittävien draamatikkojen vuosipäivien muistaminen. Itävaltalaisen Franz Grillparzerin 100-vuotisjuhla oli käsillä, ja hän pohti *Saffon* tai *Medean* tai *Meren ja lemmen aallot* -näytelmän esittämistä.⁴⁶⁸ Suunnitelmat eivät toteutuneet tässä vaiheessa.

Syksyllä 1890 kulminoitui myös pari vuotta vireillä ollut asia. Turun Soitannollisen Seuran saksalainen kapellimestari Karl Müller-Berghaus oli merkittävästi nostanut Turun musiikkielämän tasoa. Hän oli ikäpolvensa wagneriaanisisessa hengessä innostunut *Kalevalan* tarjoamista mahdollisuuksista. Saksalainen Franz Spengler oli kirjoittanut hänelle libreton, jossa oli koottuna *Kalevalan* keskeiset draamaattiset käänteet. Ruotsinkielisissä kirjeissä Betty kirjoittaa *Kalevala-hjeltarnes friarefärd*, mutta saksaksi teoksesta tuli *Die Kalewainen in Pochjola*.⁴⁶⁹ Müller-Berghaus oli saanut oopperansa valmiiksi ja tarjosi sitä painettavaksi ja esitettäväksi. Hän yritti hankkia varoja kustantaakseen pianopartituurin.⁴⁷⁰ Helsinkiläisiä ei kuitenkaan saatu mukaan keräykseen. Kaarlo

464 K[asimir]. L[eino], *Päivälehti* 3.10.1890.

465 EAH3:377.

466 *Valvoja* 1890:597–, kirjoittanut O. Relander.

467 *UStr* 11.12.1890.

468 KB → EB 3.8.1890/46:1:161/EBA/KiA/SKS.

469 *Kalevalan* nimiä ja hahmoja koskevia taustatietoja oli Julius Krohn (6.7.1887) toimittanut Betty Elfvingille, joka konsultoi säveltäjää. (Betty Elfvingin saamia kirjeitä/kansio 10/Biographica C/TuMA.)

470 Betty Elfvingin lähettämien abonentti-listojen perusteella suunniteltiin ainakin pianopartituurin painatusta, ajatuksena, että joka kotiin haluttaisiin ostaa *Kalevala*-aiheisen oopperan pianopartituuri. (Betty Elfvingin saamia kirjeitä/kansio 10/Biographica C/TuMA.) Ks. Albrecht 2017, passim.

ja Emelie selittivät Bettyn kautta Müller-Berghausille, että tarvittaisiin lausunto joltain helsinkiläiseltä musiikin auktoriteetilta, sellaista ei nähtävästi saatu.⁴⁷¹

Ennen matkustamistaan Turusta Müller-Berghaus järjesti 50-vuotisjuhlakonserttinsa: Emma Engdahl, kuoro ja orkesteri esittivät menestyksellä Sammon taontaa kuvaavan toisen näytöksen uudesta oopperasta.⁴⁷² Pianopartituuri painettiin ja orkesteripartituuri jätettiin myöhemmin SKS:n arkistoon.⁴⁷³ Ensimmäisen *Kalevala*-aiheisen oopperan säveltäjäksi monikaan ei olisi halunnut saksalaista. Paciuksen ja Faltinin jälkeen toivottiin kotimaisten tekijöiden ilmaantumista. Müller-Berghaus taas oli ajatellut markkinalähtöisesti, että kansalliset mytologiset aiheet ovat uusinta uutta oopperan alalla, ja kun hän kerran oli Suomessa, hän saattoi säveltää vastineen *Nibelungein sormukselle*. Kantaesityksessään 2017 teos osoittautui suorastaan ”kunnianteoksi Wagnerille”. Bergbom olisi varmasti tämän teoksen mielellään ohjannut, jos kaikki Suomen musiikki- ja teatterivoimat olisi yhdistetty ja tuotanto todella haluttu järjestää.

Papin perhe ja Hedda Gabler kilpailevat ajasta

Kotimainen uusi draama alkoi saada jalansijaa jo 1880-luvun alkupuolella, mutta vasta 1890-luvun taitetta voidaan pitää kotimaisen draaman seitsemänä lihavana vuotena. Silloin suomenkielinen väestö Helsingissä oli kasvanut ja uudet kotimaiset, ensin Gustaf von Numersin *Kuopion takana* ja *Elinan surma*, sitten J. H. Erkon *Aino* ja *Kullervo* menestyivät hyvin. Kaikki pääsivät yli 10 esityskerran, parhaat jopa 20 esityskerran rajan yli. Canthin *Papin perheen* näytösmäärät olisivat olleet paljon suuremmat, mikäli sen esittämiselle ei olisi ilmaantunut käytännöllisiä esteitä, periaatteellisia ei ollut – paitsi Agathon Meurman. *Anna-Liisan* vastaanotto oli myös erinomainen.

1889–1890	<i>Kuopion takana</i>	11k		
1890–1891	<i>Kuopion takana</i>	13k,	<i>Papin perhe</i>	12k
1891–1892	<i>Elinan surma</i>	24k		

471 Kaarlo ei sellaiseksi riittänyt, sillä musiikissa hän ei ollut ammattilainen. Sen paremmin Rikhard Faltin, Robert Kajanus kuin Martin Wegelius tai itse Fredrik Pacius eivät ilmeisesti kelvanneet auktoriteeteiksi Müller-Berghausille, joka piti näitä kenties osin epäpätevinä lausumaan hänen sävellystyöstään. Ainakin Kajanuksen eräs triviaali kommentti oli johtanut hänet tällaiseen päätelmään. Suomalaisten saamiseksi liikkeelle olisi tarvittu suomalaisen musiikkihenkilön lausunto. Asiaa käsitellään Betty Elfvingin ja Bergbomien kirjeissä vuosina 1890–1892. Kukaan ei innostunut siitä, että saksalainen käsittelee suomalaisen kulttuurin suurinta saavutusta. Henkiinherättämisen taustavoimana oli tohtori Elke Albrecht, joka sai Leif Segestamin ja Turun kaupunginorkesterin innostumaan teoksesta.

472 ”Qvällens, det mesta intresset uppslukande nummer var emellertid andra akten [Sammon taonta] ur den nya operan ”Kalevalahjeltarnes friarefärd”. Melodirikedom, en ypperlig målände orkesterbehandling och ett troget återgifvande i musik af hvad texten gifver vid handen äro egenskaper, som utmärka denna granna välklingande komposition. Här hade både orkester, kör och solister en svår uppgift att lösa och de redde sig öfverhufvudtaget mycket väl, fastän man dock här och der kunde värka en och annan liten ojemnhet både hos för och solister.” (ÄU 18.12.1890).

473 Säveltäjän kuolinviesti tuli Baden-Badenista toukokuussa 1907. *Die Kalewainen in Pochjola* -oopperan partituuri ja musiikkiaineistot on haettu esiin, ja teos sai Turussa kantaesityksensä helmikuussa 2017. Se osoittautui erinomaisen innoittuneeksi ja päteväksi teokseksi, jonka pääsy aikanaan esille Suomessa olisi nostanut oopperasäveltämisen riman jo varhain huomattavasti korkeammalle, joten viivettä on pidettävä jopa suurena vahinkona säveltaiteemme kehitykselle.

1892–1893	<i>Aino</i>	19k		
1893–1894				
1894–1895	<i>Elinan surma</i>	11k		
1895–1896	<i>Anna-Liisa</i>	26k,	<i>Kullervo</i> (Erkko)	11k

Näissä teoksissa on helppo havaita naisen muuttunut asema: nainen oli niissä uuden ajan airut, kenties uhri, mutta uhri, joka kosti kokemansa vääryyden tai voitti lopulta älykkyydellään. Jos luetteloa täydennetään ulkomaisilla suosikeilla näiltä vuosilta, voidaan joukkoon ottaa kauden 1894–1895 *Rva Suorasuu*, jota näyteltiin 16 kertaa (K. Suonio ja A. Lindfors päärooleissa) sekä saksalainen sovitus intialaisesta klassikosta *Vasantasena* (16 k), jossa päähenkilö on myös nainen. Bergbomin teatterissa näinä vuosina eniten esitetyistä näytelmistä kaikki ovat kuvauksia vahvoista naisista, rohkeista ja uljaista, usein myös traagisen kohtalon kokevia kuten *Ainon* ja *Anna-Liisan* nimihenkilöt. *Elinan surmassa* on molemmat hahmot, viaton Elina ja vahvatahtoinen hylätty nainen, kostaja Kirsti Fleming.

Paradoksi on, että keskelle näitä seitsemää hyvää kotimaisen draaman vuotta, joloin Kaarlo oli iältään 50 vuoden molemmin puolin, sijoittuivat myös hänen elämänsä katkerimmat kiistat von Numersin ja Canthin kanssa sekä Niilo Salan kuolema oman käden kautta. Kaarlon murheiden vuonna valmistui myös upea kivinen asuintalo omistajaperheille, SKS:n kirjapainolle ja *Uudelle Suomettarelle*. Kaarlon, Emelien ja Augustan asumisolot saivat lopullisen muotonsa.

Minna Canth tuli lokakuun alussa 1890 Helsingissä käymään. *Papin perheen* kirjoitustyö oli jo melko pitkällä. Sitäkään tekstiä hän ei ollut Bergbomille näyttänyt, Emelie oli kuullut siitä kesällä jotain.

Kävin Bergbomilassa pari kertaa, [Lu]Cina Hagmanilla ja rouva [Betty] Löfgrenillä kerran, enempää ei ollut aikaa visiitin tekoon, sillä Sunnuntaina kuin tulimme kello 9½ e.p.p. niin Maanantaina iltana kello 11. oli jälleen lähdettävä. Sunnuntaina olin teatterissa. Näytettiin mitättömiä kappaleita, mutta väliajoilla olin tohtorin kammarissa näyttämön puolella ja siellä oli hauskaa. – Juotiin porteria ja viiniä, syötiin hedelmiä ja voileipiä. Leinot olivat siellä, Rouva Rautio, neiti Stenberg herra Ahlberg ja Sala. Kaikki hyvin iloisia. Näin minä Weckmaninkin ja niitä muita myös. Hilda Asp kuuluu olevan huono[na]. Molemmissa keuhkoissa vikaa ja kurkussa myös.⁴⁷⁴

474 MC → Elli Canth 8.10.1890/MCK277:398.

Minna Canth kertoi myös Aspegrenien seurueessa näyttelevälle suojatilleen Olga Salolle (ent. nti Aalto) terveiset Bergbomien tälle osoittamasta arvostuksesta.⁴⁷⁵ *Papin perhe* oli valmistumassa, mutta Bergbomin terveys huolestutti Minnaa:

Sen [näytelmäni] toivon saavani ensi kuun alkupäivinä lähetetyksi tohtorille. Kun vaan ei se tohtori kuolisi, hän oli niin sairaan ja heikon näköinen, että oikein säikähdin.⁴⁷⁶

Hän kirjoitti melkein samat sanat J. H. Erkolle:

Tohtori Bergbom näytti hyvin väsyneeltä ja huonolta. Pelkään kuinka hänen käynee. Viime kevännä [Kuopiossa] mielestäni hänen voimansa jo olivat menneet kovin alaspäin.⁴⁷⁷

Marraskuun lopulla Minna sitten lähetti *Papin perheen*. Saatekirje 19.11.1890 vähätteli teosta.⁴⁷⁸ Ennen muuta hän empi loppukohtausta ja ankaran pastori Waltarin kääntymistä myönteiseksi ja sovinnoilliseksi lastensa kanssa. Minna selittää motiiviksi kuitenkin naisten myönteisen vaikutuksen ”kaikessa hiljaisuudessa” isän ankaruuden taittajana. Koko marras-joulukuun siihen tehtiin vielä yksityiskohtia koskevia pikkumuutoksia, uskottavuussyistä. Persoonallinen kiintymys Bergbomiin vaikuttaa edelleen Minnan kirjeessä:

Huolestuneena olen muistellut Tohtorin väsynyttä katsetta viimein siellä käydessäni [lokakuussa]. Ja epäilen joka kerran tuon dietin hyötyä. Tarvitseeko sitä todella seurata niin radikaalisesti? ”Kohtuus kaikessa”, on hyvä sananpars. Pieni pala leipää aterialle ei varmaankaan tappaisi. Ja pieni lasi olutta tai porteria silloin tällöin ei sekään tappaisi. Onko hyvä antaa voimien mennä noin vähiin?⁴⁷⁹

Minnan kirjeen perusteella Bergbom olisi tässä vaiheessa, mahdollisesti jo koko vuoden 1889–1890 yrittänyt hiilihydraatitonta dieettiä. Minnalle ensi-iltaan tuleminen oli nyt

475 ”Et usko kuinka usein nti Bergbomin kanssa viime kesänä sinusta puhuimme. Hän piti niin paljon sinun kuvistasi. Katseli niitä joka päivä ja huokasi aina: ’Voi, sitä neiti Aaltoa, kun nyt ei saattanut tulla meille, vaikka lupasi.’ Hyvin siellä onkin nyt puute naisista suomalaisessa teatterissa. Vähä oli entisiä ja niistäkin nyt yht’aikaa tuli pois kaksi, Saimi Swahn ja Salenius. [Olga] Finne kun vielä lisäksi on ollut tänä syksynä ulkomailla.” (MC → Olga Salo 15.10.1890/MCK280:402.)

476 MC → Elli Canth 13.10.1890/MCK278:399.

477 MC → J. H. Erkko 13.10.1890/MCK279:401.

478 MC → KB 19.11.1890/MCK294:421.

479 MC → KB 19.11.1890/MCK294:421.

junalla paljon helpompaa, joten hän lupautui alustavasti.⁴⁸⁰ Seuraavana päivänä Minna täydensi ja tarkensi pari detaljia.⁴⁸¹ Kaarlo puolestaan irrottautui joulukuun alkupäivinä junamatkalle Kuopioon. Hän ehdotti paria korjausta, joihin Minna edelleen ilmaisi olevansa tyytyväinen.

Tohtori tuli Sunnuntaina ja läksi maanantaina. Ei hän suuria muutoksia tahtonut, ainoastaan neljännen näytöksen kolmessa kohtauksessa. Mutta ne muutokset, joita hän ehdotti, ovat tosiaan niin tärkeät ja antavat koko kappaleelle ainakin kymmentä vertaa suuremman arvon, että kohta tartuin oikein innolla työhön kiinni. Sisällys ei tule niiden kautta muuttumaan, ainoastaan selviytymään, samalla kuin ne kohtaukset tulevat pontevammiksi ja pirteämmiksi. [Otava painaisi sen samaan aikaan, kun se esitettäisiin 25.1.1891]⁴⁸²

Joulukuun alussa 1890 Minna lisäsi kirjeen loppuun kauniin pyyntönsä:

Olen aina odottanut, milloin kirjoittaisin jotain semmoista, jota kehtaisin Tohtorille omistaa. Nyt ei tässä ole yhtään vihaa, ei yhtään ivaa ei mitään pahaa. Herra tiesi, kirjoitanko enää milloinkaan näin viatonta. Nyt se siis ehkä kävisi laatuun? Jos tohtori siihen suostuu, niin pankaa sitten myöstäseuraava paperi manuskriptin ensimmäiselle sivulle, ennen kuin annatte sen ”Otavalle”.⁴⁸³

”Tohtori Kaarlo Bergbomille omistanut tekijä.” Ellei Kaarlo itse tehnyt päätöstä, sen teki Emelie ja liitti tämän liuskan Otavalle menevään kappaleeseen. Minna Canthin *Papin perhe* asettui vuosikymmenen tilitys- ja sovitusnäytelmäksi. Se artikuloi suomenkielisen sivistyneistön sukupolvikonfliktia ja halusi manifestoida naisten itsenäisen ammatillisen etenemisen mahdollisuuksia. Sovinnollisuudessaan *Papin perhe* halusi jättää elämään toivon ja eetoksen, jossa unelmien siivet saavat nuorilla kantaa: vanhemmat kypsyvät jättämään maailman seuraaville polville. Onnistuneet *Kuopion takana* ja *Papin perhe* olivat tarkkanäköisiä ja optimistisia tilinpäätöksiä Suomen 1880-luvulle, molemmissa kuvattiin suurta arvojen murrosta niin sukupuolten välisinä kuin sukupolvien välisinä jännitteinä, ja molemmat ovat vahvasti tulevaisuuden ja vapaamielisyyden kannalla. *Papin perhe* erityisesti vetosi sovinnolliseen tapaan ratkaista vanha- ja nuorsuomalaisten väliset jännitteet: isän on syytä hyväksyä tai ainakin ymmärtää lastensa mielipiteet.⁴⁸⁴

480 MC → KB 19.11.1890/MCK294:421.

481 MC → KB 20.11.1890/MCK295:423.

482 MC → Elli Canth 4.12.1890/MCK299:427.

483 MC → KB 4.12.1890/MCK300:429.

484 *Papin perhe* sai suurta vastakaikua 1960-luvun lopulla Suomessa. Ks. Paavolainen 1992:181–183.

Poliittiset asetelmat olivat muuttuneet. Nuorsuomalaisten piirillä oli enenevässä määrin suhteita talouselämään ja sitä kautta ruotsinkielisiin. Vanhasuomalaisten ohjelma virkojen ja koulujen suomenkielestä ei ollut enää ajankohtainen tilanteen jo korjaannuttua. Talouselämän menestys ja Suomen hyvä tullivapaa kilpailuasema suhteessa keisarikunnan muihin alueisiin oli säilytettävä. Näiden ehtojen vallitessa ero nuorfennojen ja svekomaanien väliltä osin häipyi. Mutta nuorsuomalaistenkin piirissä olivat käynnissä omat taistelunsa paikasta auringossa: Järnefeltien, Aspien, Brofeldtien, Erkköjen ja Leinojen sisarusparvien väleissä oli jännitteitä. Osallistuessaan puolueen ja sanomalehden toimintaan asianajaja Lauri Kivekäs alkoi helposti osoittaa ”diktatorisia otteita”, jolloin muut hylkäsivät hänet ja hän jäi yksin. Joitain Järnefelteistäkin siirtyi pois *Päivälehdestä* (per. 1889), joten Eero Erkkö ja Juhani Aho jäivät siinä lopulta keskeisiksi. Hilda Asp, jonka tuberkuloosi oli pitkällä, oli ollut pettynyt tuoreen *Päivälehden* kirjoituksiin.⁴⁸⁵

Marraskuussa 1890 Hilda Asp lähetti veljelleen Kustaa Aspille kirjeitä, joissa on Bergbomin tilanteen kannalta pari kiinnostavaa juorun poikasta. Marraskuun 1890 lopulla Kaarlo oli käynyt Hilda Aspia katsomassa, joten Hilda kirjoitti jälleen kerran Kaarlon sydämellisestä luonteesta, joka sai hänet unohtamaan kaikki vanhat katkeruudet: ”Hän on ihmeen herttainen. Ja mun sydämeni oli taas pehmeä kuin vahapallo. Jaa – jaa.”⁴⁸⁶ Kivekkään ”röyhkeydestä” ja ”ikävästä” luonteesta Hilda Aspilla oli mielipiteensä, samoin siitä, miten Kivekkään takana huseerasi ”rouva Kivekäs”. Mielenkiintoisinta on aikalaisjuoru: ”Kivekkäällä on myös juonena saada teatteri haltuunsa, tohtori pois. Lauri johtajaksi!!!”⁴⁸⁷ Ei ole outoa, eikä ensimmäinen kerta, kun Ida Aalberg on halunnut ajaa omassa vallassaan olevaa miestä teatterin johtoon: sellainen asetelma olisi ”perinteinen” intendentin ja primadonnan kumppanuuteen rakentuva hallintomalli.⁴⁸⁸ Werner Söderhjelm oli poissa tästä spekulatiosta, eikä Ida Aalberg kenties aavistanut, että teatterin perusjoukko oli jo siinä määrin ammattiylpeä, etteivät he olisi hyväksyneet johtajakseen enää ketä tahansa. Vaikkei heillä muodollista valtaa ollutkaan.

Vuosi 1891 alkoi tavanomaisesti juhlanäytännöillä Kiven muistopäivänä eli uudenvuodenpäivänä: *Yö ja päivä* (Olga Finne näkönsä saavana tyttönä) ja *Kihlaus*.⁴⁸⁹ Topeliuksen päivänä 14.1.1891 oli Ida taas töissä ja nähtiin *Regina von Emmeritz*. Saksalainen komedia *Veilchenfresser*, *Kukkaistuhlari* meni 3 kertaa, sitten kolme pienoisenäytelmää *Jacques*

485 Hilda Aspin kirjeet Kustaa Aspille 9.12.1889 ja 21.1.1890 ja Hanna Aspille 23.1.1890 (HAA/PLAS/PLA).

486 Niiniluoto 1983:245. Hilda Asp → Kustaa Asp 24.11.1890/HAA/PLAS/PLA. Kaarlo oli aina pitänyt Hildasta.

487 Niiniluoto 1983:244. Hilda Asp → Kustaa Asp 26.11.1890/HAA/PLAS/PLA. Kivekkäästä ihmisenä on kirjoittanut erittäin negatiivisesti myös Juhani Aho (ks. Ylikangas – Pajuoja 1987:131).

488 Näistä tunnetuin esimerkki oli Kööpenhaminan Det Kongelige Teater Ludvig ja Louise Heibergin aikaan 1850-luvulla.

489 Aspegrenien lähdettyä 1887 siirtyi Emilie Stenberg Herrojen Evaksi ja Aleksis Rautiosta tuli Aapeli.

Damour, Rajuilma ja Talonpojan ritarillisuus (Cavalleria rusticana). Nämä vain kerran.⁴⁹⁰ Laskiaisnäytäntö olisi jotain kansanomaista ja hauskaa.⁴⁹¹ Henrik Ibsenin uutuudesta *Hedda Gablerista* Emelie Bergbom ei pitänyt lainkaan. Hän pyöritti asiaa kirjeessään ja harmitteli, miksi kirjailijoiden pitää käsitellä niin epämiellyttäviä ihmisiä, joita varmaan näyttelijät eivät edes halua näyttellä. Sitä piti silti tarjota Idan näyteltäväksi.⁴⁹²

Tammikuulla 1891 piti sitten järjestellä Minnan käyntiä Helsinkiin. Canth päätti jo 14.1.1891 siirtää matkaansa helmikuulle, niin että hän pääsisi näkemään sekä *Papin perheen* että *Hedda Gablerin*, joka kaksi päivää suomenkielisen ensi-illan jälkeen aloittaisi myös Svenskanissa 6.2.1891.⁴⁹³ Minna sai Emelieltä laajan kirjeen teatterin hektisestä työpaineesta. Hän selitti lähiviikkojen näytäntökalenteria yrittäen sopia Canthin Helsinginkäynnin ajankohtaa. *Papin perheen* esityksiä olisi viisi peräkkäin, sitten otetaan väliin *Hedda Gabler*, jotta se tulisi samaan aikaan kuin ruotsalaiset sitä näyttelevät. Emelie välitti Minnalle myös terveisiä Kaarloilta, jonka mukaan *Papin perheen* harjoitukset sujuivat hyvin ja hän oli tyytyväinen. Emelien mukaan Kaarlo oli jälleen mahdollittoman yllirasitettu niin henkisesti kuin ruumiillisesti.⁴⁹⁴

”Sala har aldeles lemnat allt arbete, utom sin skådespelarverksamhet.”⁴⁹⁵ Emelien huomautus voi olla yhteydessä siihen, että Niilo Sala syvimmiltään oli aina nimenomaan halunnut olla näyttelijä eikä tämä joka paikan assistentti ja hallintohenkilö. Sala ei kuitenkaan ollut saavuttanut kiistatonta ammattitaitoa näyttelijänä.⁴⁹⁶ Salan mieli oli alkanut harhailla.

Heti *Heddan* jälkeen Kaarlon pitäisi pitää vapaata. Toisaalta dramaturgin ja ohjaajan tehtävät olivat lisääntyvässä määrin palanneet Kaalon harteille. Teatteri oli vastikään saanut erinomaisen uuden vahtimestarin, mutta nyt olivat kaikki kolme kulissirenkiä sairaina, ja aina kun varastosta etsittiin erilaisia lavastusten kappaleita, piti Kaarlon olla itse mukana. Ei ihme, että hän nukahti katsomossa.⁴⁹⁷

490 EAH3:382av huomauttaa, että juuri *Jacques Damour* oli ollut André Antoinein Théâtre libren avausohjelmassa 30.3.1887. Italialainen *Cavalleria rusticana (Talonpojan ritarillisuus)* oli myös nähty siellä. Nämä olivat myös Lindforsin tuliaisia Pariisista, vaikka eivät näy vielä siinä ensimmäisessä postituslistassa, jonka Lindfors laitto 12.11.1890 matkaan Pariisiin (53:9:8/ EBA/ KiA/ SKS.)

491 EB → MC 24.1.1891/290:13:8/MCA/KiA/SKS.

492 ”Hvilken skärande dissonance har ej Ibsen nu åter sändt ut i verlden! *Hedda Gabler* har gjort mig helt spökrädd. Hvarföre skola digtarne komma fram med dessa usla, eländiga menniskor, utan högre andliga intressen och behof? Jag är helt missmodig sedan jag läst boken. Ännu vet jag ej om vi komma att taga upp stycket; jag är aldeles emot saken och kan ej fatta att någon skådespelerska skall kunna bli intresserad af denna uppgift. Få se hvad Ida Aalberg kommer att säga dertill.” (EB → B. Elfving 22.12.1890/49:5:121/EBA/KiA/SKS.)

493 MC → Elli Canth 14.1.1890/MCK306:437.

494 EB → MC 15.1.1891/290:13:7/MCA/KiA/SKS.

495 EB → MC 15.1.1891/290:13:7/MCA/KiA/SKS.

496 Asiaan viittaa myös Halme 1928:33.

497 ”Warala är borta, således har vi en aldeles ny och ovan requisitör; Sala har aldeles lemnat allt arbete, utom sin skådespelarverksamhet; vaktmästarn är ny (vår gamla dog i maj), och den nuvarande är en förträfflig karl, men så totalt utan alla teatraliska begrepp att han kan hemta in ett bondstugu-fönster till en kungasal, samt anse att det är ju fullkom-

Därtill kommer Numers stycke med sina ändringar och omskrifningar, par dåliga öfversättningar (speciellt Kukkaistuhleri) som han rad för rad fått ändra och genomgå, och så de trägna repetitionerna och de än trängare förargelserna. – I går [14.1.1891] somnade han der han satt, oaktadt oväsendet i Regina.⁴⁹⁸

Emelie jatkoi kuvaamalla Minnalle Kaarlon stressiä ja työmääriä. Rekrytoinnin, koulutuksen ja toimenkuvien organisoimisen ongelmia teatterissa siis riitti huolimatta taannoisesta reformiyrityksestä.

Ännu har jag ej sett en enda repetition af "Papin perhe" (den har tillsvidare alltid tagits på förmiddagarne), men Karl säger att den går bra, och är nöjd. Skulle sjukdomsfall inträffa, så att vi ej bli färdiga till d. 25te, så telegraferar jag genast. Vi ha ju säkert hopp om att få dig hit nu på par, tre veckor och derföre vill jag redogöra för hur repertoiren är tänkt, [–] Karl helsar dig hjertligt och beder dig ej vara ledsen för att han ej skrivit och tackat för ditt stycke, men sedan teaterns första tider har han knappast varit så andligen och lekamligen ansträngd som nu; han förrättar fullkomligt slafarbete och jag vet ej huru länge han skall stå ut härmed; så snart Hedda Gabler gått, skall jag försöka få honom härifrån på 10 à 12 dagar. [–] Detta har jag nu allt ordat om för att du, älskade Minna, må förlåta honom hans tystlåtenhet mot dig. Han är nog i sitt hjerta tacksam, ehuru det ej ser så ut.⁴⁹⁹

Jokin luultavasti tässä kirjeessä on loukannut ja tai aiheuttanut myöhemmin pahaa mieltä Minnassa, ehkä tuo Emelien vuolaus teatterin arjesta ja Kaarlon oma ehtimättömyys kirjoittaa. Minna Canth joutui aikataulujen ahdinkoon juuri tällä näytelmällä, jossa hän kuvasi sivistyneistölle ajankohtaisen henkisen prosessin Suomessa ja paljasti ehkä naiivinkin toivonsa kulttuurisen sukupolvikiistan onnellisesta laukeamisesta. Tämä Bergbomille omistettu teos oli joutumassa sattuman oikusta Ibsenin *Heddan*, Svenskanin ja Aalbergin kuumentaman "mediatapahtuman" jalkoihin. Kaarlon ja Emelien ratkaisu on ollut teatterin kannalta varmasti käytännöllinen ja teatterin edun mukainen: jotta *Hedda Gabler* ehtisi samaan aikaan ruotsalaisten kanssa, *Papin perheen* esitykset täytyi

ligt lika bra; vår dräng Tamminen, har legat sjuka sen början af november och de två stående kulissbiträden, som vi haft förut, äro nu begge sjuka; således finnes ej i hela teatern en enda karl, som kan få reda på en buske, en kuliss, en dörr, ett fönster, eller hvad det än vara må. (EB → MC 15.1.1891/290:13:7/MCA/KiA/SKS.) Vuosina 1887–1894 näyttämöemestarina oli Anders Gustaf Backman, näyttelijä, teatterinjohtaja Mia Backmanin isä. (Backman 1944:27,49.)

498 EB → MC 15.1.1891/290:13:7/MCA/KiA/SKS.

499 EB → MC 15.1.1891/290:13:7/MCA/KiA/SKS. Laulujuhille tulisivat *Kuopion takana* ja *Papin perhe*. "Ehkä tulen ensi kesänä taas Kuopioon, kun oli niin mukavaa", kirjoitti Emelie.

keskeyttää juuri, kun yleisö oli heräämässä siihen, ja jatkaa niitä joskus myöhemmin. Tästä Minna kirjoitti kirjeessä Elli-tyttarelleen Sveitsiin 17.1.1891⁵⁰⁰ kertoen aikovansa mennä ensi-illan seudulla, tammikuun 25 pvän aikoihin Helsinkiin. Ilmeisesti viitaten edelliseen keskusteluunsa Kaarlon kanssa Minna kirjoitti:

Kun ruotsalaiseen teatteriin pyydettiin minun näytelmääni [*Papin perhe*] sanoi hän [Bergbom], että jos se sinne annetaan, niin hän ei siinä tapauksessa sitten ottaisikaan, sillä se tulisi yht'aikaa näyteltäväksi ja se masentaisi Suom. teatterin näyttelijöitä, sillä sanomalehdet tekisivät vertailuja eivätkä olisi rehellisiä heitä kohtaan j.n.e.⁵⁰¹

Tämä oli yksi Kaarlon tuolloin esittämistä perusteluista, myös vakavissaan, ei vain toisesta mittaa ottavana leikinlaskuna. Viikko ennen *Papin perheen* ensi-iltaa Minna Canth jatkoi kirjettään Ellille, jossa hän kertoi, mitä Emelie vastikään oli kirjoittanut:

Papin perhettä voidaan näytellä ainoastaan 5 kertaa, sitten täytyy ruveta Hedda Gableria näyttelemään, että joutuvat sen kanssa yhteen aikaan kun ruotsalainenkin teatteri. Mutta kyllä minä yskän ymmärrän. Siinä kappaleessa he toivovat Lida Aalbergin kautta pääsevänsä loistavaan voittoon.⁵⁰²

Tämä Minnan päätelmä tuli nyt jo loukatun kunnian tai turhamaisuuden kautta ja voidaan tulkita kiveksi sillä polulla, joka vuotta myöhemmin kasvoi joksikin aikaa umpeen. Mutta olisi väärin unohtaa, että Canthilla itsellään oli mukana selkeä *geschäfti*: tulojen saaminen teatterista ja jopa muistakin teattereista. Oltiin nimittäin uudessa tilanteessa, sillä Suomessa oli nyt olemassa jo neljä teatteria. Nyanin ja Arkadian lisäksi Aspegrenien ja August Arppen (per. 1890) kiertävät teatterit, jotka kaikki neljä olivat kiinnostuneita Canthin näytelmistä. Venäläiset seurueet saattoi jättää pois laskuista. Toimintaympäristön muutos ja nopeasti syntynyt kilpailutilanne tuntui kirjailijoiden kannalta inspiroivalta, mutta seurauksia eivät Bergbomitkaan ehkä vielä havainneet. Minna jatkoi tyttarelleen Ellille:

Vaan nytpä en minäkään enää rupea olemaan alla armojen. Jos vaan tahtovat vielä tänä keväänä näytellä sitä [*Papin perhettä*] ruots. teatterilla, niin kernaasti minun puolestani. Ei sitä pitäisi koskaan oleman tuhman eikä antaa ihmisten

500 MC → Elli Canth 17.1.1891/MCK308:440.

501 MC → Elli Canth 17.1.1891/MCK308:440.

502 MC → Elli Canth 17.1.1890/MCK308:440.

kujoneerata itseään. Sitä varten minä kokonaisen vuoden tekisin työtä, että sitten 5 kertaa saisin kappaleeni suomalaisessa teatterissa, tahtoo sanoa, yhdessä teatterissa näytellyksi. Ja sitten tyytyä siihen, jos he maksavat taikka eivät maksa.⁵⁰³

Tämä kevät oli niitä hetkiä, jolloin kylvettiin siemeniä kesän 1892 uutispommille. *Kovan onnen lasten* poisvetoa tärkeämpi kohta oli nimittäin tämä, jossa Minnan ensimmäinen sivistyneistönäytelmä, sovinnollisin ja aidosti kristillisin vakaumukseltaan, jäi Ibsenin *Heddan*, Idan prestiisin ja sensaation varjoon.

Jos Ruotsalaisesta teatterista nyt pyydetäisiin *Papin perhettä*, antaisi Minna sen ilman muuta heille, näyteltiinhan ulkomaistakin näytelmää samaan aikaan molemmilla kielillä Helsingissä. Toiseksi kirjeestä voi lukea tavallista ensi-iltajännitystä, jossa ajatellaan fiaskon olevan ovella ja lukuisten muiden kotimaisten kohtaloa seuraten, että Canthin uutuuksia jäisi vain noihin viiteen esitykseen. *Kovan onnen lapsissa* parin kolmen vuoden työ oli jäänyt lunastusta vaille. Kolmanneksi Canth kauppiaina näki hyväksii Bergbomien monopoliasetelman purkautumisen: jos ei yksi maksa, niin toinen maksaa paremmin. Muuta Minnan tässä kohdassa ei faktisesti vielä ole tarvinnut päättää.

Papin perheessä Bergbomista puhutaan omalla nimellä. Ensimmäisessä näytöksessä Maiju Valtari kirjoittaa tohtorille kirjeen pyytäen päästä näyttelijäksi Suomalaiseen Teatteriin. Lisäksi pastorin salissa näytellään Juliaa ja pianon säestyksellä vielä pitkästi Noran tarantella-kohtausta, jonka pastorin tulo keskeyttää. Canth on valinnut pastoria varmaan eniten kauhistuttavan esimerkin teatterin ohjelmistosta. Sitten Maiju saa Bergbomilta vastauksen, että pitäisi tulla Helsinkiin antamaan ”koetusnäytäntö”. Maiju pakkaa omistamiaan painettuja näytelmiä (*Sirkka*, *Yö ja päivä*) ja karkaa Helsingin junalle. Neljännessä näytöksessä Maiju lähtee teatteriin, kieltäen sisaruksiaan olemasta paikalla. Vasta sitten, ”monen vuoden päästä, kun olen kiertänyt Pariisit ja muut. Mutta tänä iltana ei varsinkaan.”⁵⁰⁴ Maiju esiintyy näytelmässä *Ensi lempi*, kauan ohjelmistossa olleessa Adolf Wilbrandtin huvinäytelmässä (*Jugendliebe*). Näytöksen lopulla saadaan tieto esityksen onnistumisesta: ”Seitsemän esiinhuutoa. Monta monituista kukkavihkoa. Ihastus yleinen!”⁵⁰⁵ Pelkonsa voitettuaan Maiju kertoo saaneensa voimaa ja intoa siitä, että ”koko ajan tunsin, kuinka yleisö oli minulle hyväntahtoinen.”⁵⁰⁶ Canth tulee näin kirjanneeksi Suomalaisen Teatterin yleisön suhdetta säätyläisneitoihin, jotka haaveilivat

503 MC → Elli Canth 17.1.1891/MCK308:440.

504 Canth 1920:III:105.

505 Canth 1920:III:117.

506 Canth 1920:III:119.

teatterista ammittina ja toisaalta Ida Aalbergin ulkomaanmatkoista kaikkien esikuvana ja tavoitteena.

Papin perheen ensi-ilta 23.1.1891 oli yksimielisesti todistettu Suomalaisen Teatterin juhlahetki. Ensi-iltaan päästessään Minna Canth olisi kohdannut yhden suurista voitoistaan ja saanut suuret huomionosoituksensa. Mutta ensi-iltaviikolla Canth sairastuikin influenssaan. Se esti hänen matkansa, joten hän joutui vain lehdistä ja kirjeistä lukemaan sen voittokulusta.

Sali oli pakaten täysi, ”lippu luukulla” ja innostus ylimmillään. Hyvä-huutoja loppumattomiin ja kätten taputusta. Kun tekijä ei ollut itse läsnä, hänen puolestaan kiitettiin yleisöä ja luvattiin sähkösanomalla hänelle antaa tieto menestyksestä. Se oli täydellinen. Täytyyhän Minnan toki arvata, että *Papin perheen* esittäminen ei tule tai voi jäädä pelkkiin tähän menessä sovittuihin viiteen kertaan, vaan että se tulisi jatkamaan pitempään.⁵⁰⁷

Kasimir Leino *Päivälehdessä* tulkitsi monien tunteita siitä ilosta, että oli suomalainen teatteri ja uusi hyvä kotimainen näytelmä,

vaikka luulimme näkevämme jotakin Ibseniltä tai ehkä paremminkin Björnsonilta. Mutta ei, väärin on sanoa niinkin. Siinä kyllä on vaikutusta molemmista, mutta sittenkin on se omatakeista, se on Minna Canthia. Ja se on mestarin kynällä kyhätty niin sommittelunsa ja teknillisen suorituksensa kuin sisällyksen pätevyyden suhteen. Semmoista tempausta nykyajan kuohuvimmasta elämästä, sellaista puolueettomuutta käsittelyssä ja taiteellisuutta luonteiden loogillisessa esittelyssä, yhdistettynä sielutieteelliseen syvyyteen, sitä emme vielä ole suomalaisen kirjailijan draamallisessa kyhäyksessä koskaan nähneet.⁵⁰⁸

Fennomaanien ydinjoukolle Minna Canth oli ”hyvittänyt loukkauksen” ja myös ”säästänyt Suomalaisen Teatterin yleisöä”. *Papin perheen* menestyksestä Emelie raportoi:

Papin perhe bestod sitt eldprof i går med största heder, t.o.m. med stor glans. Du kan ej tro huru tacksamma och belåtna vi äro; skulle Du blotta varit här och fått se publikens stora enthusiasm, så hade allt varit väl. Sådana qvällar, som gårdagens, äro ju den enda verkliga ersättning för allt bråk, alla ansträng-

507 EB → MC 24.1.1891/290:12:8/MCA/KiA/SKS.

508 *Päivälehti* 24.1.1891, nimim. K.L. [Kasimir Leino].

ningar och alla förargelser, som teatern medför. Kom nu hit, älskade Minna, så fort du bara kan.⁵⁰⁹

Näyttelijät saivat kiitosta: pastori Waltarina oli Benjamin Leino, äitinä Emilie Stenberg. Maijun rooli oli Olga Finnen, Hanna oli Hanna Kunnas. Niilo Sala oli Jussi, mutta *Valvojan* Tudeerin mukaan hänestä ”puuttui ylioppilaan reippaus”.⁵¹⁰ Se tarkoittaa, että nuor-suomalaisten näkökulma ei saanut ehkä erityisen vahvaa dynamiikkaa esityksessä. *Päivälehti* ja Kasimir Leino palasivat *Papin perheeseen* vielä 30.1.1891, jolloin hän laajassa kirjoituksessa analysoi näytelmän sisältöä.

[J]a mikä enin kummastutti, oli se taiteili[j]an puolueettomuus, jolla tekijä nuo ihan nykyaikaiset luonteensa ja tapahtumat esitti, kummastutti erittäinkin siksi, että sama tekijä juuri vuotinen pari tätä ennen oli näyttänyt niin tuiki intohimoisena vakaumuksensa asianajajana. Taideteollisuutta [= ammattitaitoa] ja tasapuolisuutta rakastavan yleisön kanssa iloitsemme me vilpittömästi siitä uudesta käänteestä rouva Canthin kirjailijatuotannossa, jota tämä näytelmä ennustaa. Hän on nyt Björnsonin lailla osoittanut, että voi olla vaikka kuinka intohimoinen ja subjektiivinen ihmisenä, ja sittenkin kaunokirjallisessa tuotannossa säilyttää taiteilijan objektiiviset ominaisuudet.⁵¹¹

Kasimir Leinon (e. Lönnbohm) kirjoituksessa kehutaan näyttelijät, Olga Finnen Maiju ensin, sitten Benjamin Leino isä Waltarina, mutta näytelmän vaikeimman kohdan, isän anteeksipyyntö kohdalla *Päivälehti* kirjoitti Leinon liian pateettisesta ja suuresta ilmaistusta:

Niinikään, en luulisi olevan asialle haitaksi, vaan päinvastoin todennäköisyyttä ja taiteellisuudenkin vaatimuksia kylläksi hyvin vastaavan, jos hra [Benjamin] Leino viimeisessä näytöksessä, etenkin siinä vaikuttavassa kohtauksessa, jossa hän suljetaan pois lapsensa luota ja jossa hän vihdoinkin alkaa murtua, en luulisi haittaavan, jos hän tässä esiytyisi hiukan vähemmän teatterinomaisesti. Mielestäni tulisi pastorin eksentrinen luonne siltä kyllin selvään, erille ilman että tarvitsi shakespearelaisten draamojen esitystä jäljitellä. Nämä pari pienen pientä muistutusta tehtyämme tunnustamme kernaasti, että asetamme hra Leinon näyttelemisen yläpuolelle korjailemista. Kuinka hyvin hän esim. jo ensi

509 EB → MC 24.1.1891/290:12:8/MCA/KiA/SKS.

510 *Valvoja* 1891:162, O. E. Tudeer. Sit. EAH3:383–384.

511 K. L., *Päivälehti* 31.1.1891.

näytöksessä muuttaa käytöstään ja ääntänsä vierastaan Rastasta puhutellessa ja kuinka hyvin hän koko 2:n näytöksen kestäessä hoitaa vaikeaa tehtäväänsä.⁵¹²

Emilie Stenbergin äiti Waltari sai kiitosta, Hanna Kunnaksen Hannassa oli runollista utuista, pehmeyttä, mutta Niilo Salan kohdalla havaitsee jälleen arvostelijoiden toistaman piirteen, nyt Jussin roolista, näytelmän "nuorsuomalaisen dynamon" ja isäänsä vastaan asettuvan "taistelevan nuorukaisen" osasta sanottuna:

Hra Salan ala on ymmärtääksemme joko mietiskeleväin filosofeeraavain ja hyväluonteisten henkilöjen taikka myöskin tyyppimäisten, mutta kuitenkin hiukan karrikeerattujen apulaispappein (esim. Kuopion takana) esittämisessä. Jos hänen tulee esiytyä jyrkkänä, päättäväisenä ja itsetietoisena lujana miehenä, niin on hänellä esteenä jo ääni, joka ei tahdo voida kärkeutua jyrkkyyttä ilmoittamaan. Kuitenkin on hän Jussistaan tehnyt semmoisen, ettei se häiritse yhteisnäyttelyä ja onkin juuri näyttelystä hyvää sanottavana. Mutta miksikä nuo melkein akkamaiselta näyttävät päänheitot ja nypästelyt? Ne tekevät meihin enemmän vaikutuksen pahankurisesta tytönletukasta kuin ylpeänluontoisesta ja ainakin käytöksestään varmasta ja päättäväisestä nuorukaisesta. Hellemissä kohtauksissa onkin mielestäme hra Sala onnistuneempi, sillä näissä on hän omaa luonnettansa lähempänä.⁵¹³

Nya Pressenin arvostelu oli myös kiittävä: "Man kan icke fränkänna författaren en högt utvecklad dramatisk rutin och flere af scenerna äro utmärkt väl beräknade." Mutta siinäkin kirjoittaja olisi toivonut Salan näyttelemiseen "något mer liflighet."⁵¹⁴ Oliko Niilo Sala näissä roolityötä koskeissa ratkaisuisaan itsepäinen tai omapäinen, vai olisivatko ne olleet jotain, jota Kaarlo oli siihen pyytänyt? Molemmat vaihtoehdot herättävät kysymyksiä. Kaarle Halme oli Jussin ystävän, Teuvo Rastaa roolissa. Mikseivät roolit olleet toisin päin: Halme aktiivisena, pontevana Jussina ja Sala myötäilevänä Rastaana?

Seurattaessa lähemmin näitä Niilo Salan viimeisiä elinvuosia, voidaan panna merkille: hän halusi näyttellä ja keskittyä siihen, mutta näyttämöllä toistuvasti arvostelijoiden huomiota näyttää kiinnittäneen hänen persoonassaan oleva "alhainen energiataso". Hän sai toistuvasti moitteita samantapaisesta asiasta. Jos Kaarle Halme olisi näytelty

512 K. L., *Päivälehti* 4.2.1891.

513 K. L., *Päivälehti* 8.2.1891.

514 *Nya Pressenissä* arvostelun oli kirjoittanut nimim. "-r." 24.1.1891. Hän pitää epäuskottavana ylioppilas Teuvo Rastaa valmiutta heti auttaa neitoa karkaamaan isänsä kodista, mutta lukee sen näytelmän nuorekkuuden ja raikkouden tiliiin. – Palvelijattaresta, "Frk Stenbäck av Marta skapat en realistisk typ, som dock delvis slog öfver i det raa." – "Efter ridåns fall öfver sista akten ljödo äfven rop på författarinnan, som dock icke var närvarande."

Jussi Waltarin roolin, olisi esitys ollut vielä jännittävämpi: poliittisesti Jussi oli protagonisti. Energisen nuoren miehen sijoittaminen ”nuoreksi kapinalliseksi” olisi virittänyt Bergbomin teatteria toisin. Halmeesta olisi ollut tähän, miksei muiden nuorten miesten kuin Salan annettu kokeilla?

Minna Canthin mielialoihin vaikutti kuitenkin *Uuden Suomettaren* nuivahko arvostelu:

Todellista elämää, sattuvaa luonteen kuvausta ja draamallisesti vaikuttavia toiminnan-yhtymiä sisältää tämä näytelmä. Tekijä on näytelmässään tahtonut kuvata, mitä selkkauksia hiljaisen perhe-elämänkin keskellä ”konservativiset” ja ”vapaamieliset” katsantokannat voivat aikaan saada. Siitä syystä syntyneen ristiriitaisuuden taistelut on tekijä vienyt mielestämme mitä ankarimpiin johtopäätöksiin. Lapset jättävät isän, vanhemmat. Viimeisessä näytöksessä tapaamme isän Helsingissä, jonne hän on tullut masentamaan noita hanhenpoikia, joiden piti oleman kananpoikia. Lopuksi kuitenkin sovittaa rakkaus riitaantuneet perheen jäsenet. [– –] Neiti Stenbäckin Martha neitsyt oli oikein oivallinen suomalainen burleskityyppi.” [Teatteri oli täysi orkesteripaikkoja myöden.] Mieltymys yleinen; viimeisen näytöksen jälkeen seurasi pitkät hyväksymishuudot, joita tämä kappale kyllä ansaitseekin.⁵¹⁵

Jatkokäsittelyssä tämä O. Relander kiitti *Papin perhettä* moittimalla Minna Canthia ja tämän aikaisempien näytelmien henkilöitä näiden ”eläimellisistä vieteistä” (Risto) ja ”kaikesta väliäpitämätöntä ja ylellisyyksiin meneävää tulta ja raivoa [ilmaisevasta] (Topra-Heikki). Nyt kaikki on tynnempää, eheämpää ja luonnollisempaa.” *Papin perheen* juoniselostuksen yhteydessä muistutettiin *Työmiehen vaimon* episodisesta hajanaisuudesta ennen kuin kiitettiin Canthin tämänkertaista rakenteen tiivistä muotoa.⁵¹⁶ Kirjoituksessa oli moitittu sisäkkö Martan roolia: ”burleskiutta olisi pitänyt miedontaa.” Kysymykseen oliko syy näyttelijän vai kirjailijan, myös Minna reagoi pitäen kriitikko Relanderia alimittaisena.⁵¹⁷

515 ”R.” [O. Relander] *UStr* 24.1.1891.

516 ”[J]os kohta noin ankariin johtopäätöksiin sukeutuva riitaisuus vapaamielisyyden ja vanhoilla-olijaisuuden johdosta perheen keskessä saattaa olla meillä vielä kumminkin harvinaista. Mutta tekijä onkin lopettanut näytelmänsä sovinnoilla. Kappaleen tendensinä voipi pitää sen, ett’ei isäkään saa jyrkkyydellään ja yksipuolisilla mielipiteillään pakoittaa lapsiaan ajattelemaan ja toimimaan vasten heidän vakuutuksiaan.” – ”Neiti Stenbäckin oivallisesta Martasta olemme jo maininneet, ehkä olisi voinut burleskiutta hiukan miedontaa.” R.[O. Relander] *UStr* 28.1.1891.

517 ”U. Suomettaren teaateri kriitikerille lähetin eilen kirjeen. [Nti Naämi] Stenbäck kuuluu nimittäin aivan karrikeeranneen piijan osan Pap. perh.:ssä, mutta tämä pöllö sanoo, että kirjailija on sen hyvinkin kolhomaiseksi kuvannut, mutta että näyttelijän muka pitäisi sitä hienontaa. Kysyin mokomalta, millä syyllä ja perustuksella hän semmoista sanoo. Pitäisi sillä Suomettarellakin olla varaa maksaa vähän enemmän ja hankkia itselleen hiukan älykkäämmän teatteriarvostelijan.” (MC → Elli Canth 6.2.1891/MCK313:445.)

Papin perheen ensi-illan jälkeen Kaarlon piti matkustaa Suinulaan tapaamaan Gustaf von Numersia. Kaarlon välittämät terveiset Minnalle olivat selvät: suurta ja tärkeätä lisää, bagatellit sivuun!

för att litet elda upp dennes [Numers'] domnade [hyytyneitä] författare-andar; han har knappt om tid, så att han redan hemkommer i morgon qväll; emedlertid bad han mig till dig framföra sin hjertligaste tacksägelse för gårdagen samt den förhoppning att Papin perhe efter ett år måtte få en efterträdare; för hvarje arbete ha ju din andes vingar vuxit, så att så länge din kraft och din fantasi förslå, får du ej nedlägga din penna eller låta den hvila; icke heller är det ju rätt att använda den till öfversättningar, betydselösa små skizzer eller andra bagateller; då man kan verka stort och djerft, måste man ju äfven göra det derförre Excelsior!”⁵¹⁸

Emelien kirje oli siis kiitosta pursuava: Minnan tehtävä oli nousta excelsior! Mutta sieläkin oli varaus, joka ilmeisesti ärsytti, pelotti tai harmitti Minnaa. Kaarlo oli tilannut uuden näytelmän Minnalta innostuneena jo vuoden päähän. Sitä ennen Emelie oli kiiruh-
tanut Minnaa tulemaan pian katsomaan *Papin perhettä* viestittäen ehkä tahtomattaan rivien välissä, että se ei enää kauan menisi:

så fort du bara kan; jag hoppas att ”Papin perhe” flere gånger skall samla en intresserad publik till teatern, men aldrig är ju entusiasmen sednare så stor som i början; - Af Anni [Canth] får du höra om spelet m m, vi voro belåtna dermed och jag hoppas att hon äfven var det.⁵¹⁹

Kun Minna vastasi Emelielle ja kiitti näyttelijöiden ja muiden telegrammeista, hän vielä oli käsityksessä:

En voi toivoa, että pääsen ”Papin perhettä” katsomaan, mutta ehkä sitten myöhemmällä Hedda Gableria. [– –] Lämpimät terveiset tohtorille ja näyttelijäkunnalle!”⁵²⁰

Helmikuun 6. pvä 1891 Minna oli edelleen puolikuntoinen eikä päässyt lähtemään Helsinkiin, niinpä hän kertoi tyttärelleen Ellille hänellä silloin olevan tiedon varassa:

518 EB → MC 24.1.1891/290:12:8/MCA/KiA/SKS.

519 EB → MC 24.1.1891/290:12:8/MCA/KiA/SKS.

520 MC → EB 31.1.1891/MCK312:444.

Papin perh[että]. näyttelivät vaan 5 kertaa. Viimeisellä kerralla kuului vielä olleen aivan täysi huone, mutta Bergbomin olivat siinä uskossa, että ruots. teatteri näyttelisi Hedda Gablerin ensi kerran Runebergin päivänä ja ennät-tääkseen ennen kiiruhtivat jo edellisenä päivänä sitä näyttelemään. Pitkän nenän saivat sillä ruots. teatteri onkin heittänyt Hedda Gablerin toistaiseksi.⁵²¹

Heddan ensi-iltaa kiiruhdettiin Arkadiassa jo 4. päiväksi helmikuuta. Mutta Svenska Teatern ei jättänyt *Heddaa*, se lykkäsi vain ensi-iltaa, joka oli heti 6.2.1891.⁵²² *Hedda Gabler* tuli samana keväänä vielä maata kiertävän August Arppen teatterin ohjelmistoon ja esitettiin ruotsiksi mm. Tampereella.⁵²³ Arppe puolestaan pyysi ja sai yksinoikeudet ruotsinkielellä *Bakom Kuopio* -näytelmään. Se oli Arppen suurin menestys Ruotsissa ja Suomessa, hän näytteli Jussilaista peräti 70 kertaa vuosina 1891–1893.⁵²⁴ Vaikka *Kuopion takana* oli menestys Bergbomillakin, kavensi Arppen turnée sen mahdollisuuksia Suomessa.

Suomalaisen Teatterin toiminta perustui kuitenkin vielä vierailuihin suurimmissa kaupungeissa. Käytännössä tilanne muuttui vasta 1890-luvulla, kilpailu, heräävä harras-tajatoiminta ja väestöpohjan muutos vähensivät tätä tarvetta. Kilpailuttamisen mahdol-lisuus alkoi vaikuttaa myös Minna Canthin ajatteluun. Aspegrenin Kansanteatteri olisi ottanut Numersin *Kuopion takana* -näytelmän lisäksi myös mielellään Canthin *Papin perheen*. Aspegrenit olivat jatkuvassa ohjelmistopulassa. Oikeuksien myymistä samalla kielellä erikseen Helsinkiin ja muuhun Suomeen ei voinut Bergbomin kannalta silti vielä sallia.

Kans.[an] teatteri kuuluisi myöskin mielellään ottavan Pap. perh., mutta tohtori ei taida antaa, koska oli kieltänyt *Kuopion takanakin*, vaikka Numers puolestaan oli luvannut. Kyllä kai hänellä onkin siihen oikeus siihen nähden, että Suom. teatteri kumminkin maksaa jonkun verran, jota Kansan teatteri ei pane kysymyksenäkään. Eipä edes että antaisivat vapaa lippuja, vaan täytyy

521 MC → Elli Canth 6.2.1891/MCK313:445.

522 Lüchou 1977:72.

523 Arppen ruotsinkieliset kiertueet vähensivät tietysti Suomalaisen Teatterin mahdollisuuksia kiertää juuri ns. sivi-tyneistönäytelmillä siellä, missä teos oli jo ruotsiksi nähty. Pääosassa oli nti Olivia Strömberg (Ks. August Arppe → G. v. Numers 4.3.1891/SLSA271/ms/KK).

524 August Arppen ja Gustav von Numersin kirjeenvaihtoa ajalta 13.11.1890–24.6.1893 on arkistoissa yhteensä 25 kir-jettä (SLSA271 ja SLSA 377/ms/KK).

ostaa jos mieli mennä omaa kappalettaan katsomaan, niin kuin nytkin kun ”Työmiehen vaimo” näytettiin.⁵²⁵

Minnan Canthin vierailua Helsingissä oli suunniteltu helmikuun puoliväliin 1891, niin että samalla olisi *Hedda Gablerkin* nähtävissä molemmissa teattereissa.⁵²⁶ Minna kuitenkin empi Helsinkiin lähtöä, menemistä sinne vanhafennojen juhlistavaksi, ”kerjäämään laakereita”, kun odottavat vain, milloin voisivat hätyyttää taas pois. Sanomalehti ”*Finlandilla* on ollut hyvin hapan naama. Koetti ja koetti moittia, mutta kun ei osannut, täytyi jättää sikseen. [U.]*Suometar* sanoi jotain semmoista, että ”eihän meillä ole niin pitkälle menty”.⁵²⁷ Canth kirjoitti ystävällisen kirjeen Kasimir Leinolle kehuen tämän uraa arvostelijana. Ei siis voi olla havaitsematta vastavuoroisuutta.⁵²⁸ Tyttäreilleen hän tiivisti:

Suomalaisella kulttuurilla ei ole mistään niin suurta haittaa kuin Helsingin vanhoista fennomaaneista ja siitä umpinaisesta ilmasta, jonka he koettavat maaseudullekin luoda.⁵²⁹

Kuopiossa oli pidetty kevättalvisia juhlia, muun muassa Aspegrenin näyttelijöiden kunniaksi. – Minna oli keskustellut Aspegrenin kanssa, jonka puolitaitoistakin seuruetta kohtaan hän alkoi tuntea sympatiaa:

[Hän] näyttää olevan mieltynyt Papin perheeseen. Minun tekee oikein pahaa[,], jos tohtori kuinkakin kauvan tahtoo pitää sen yksinomaisena oikeutenaan. Eihän hänellä raukalla ole varaa maksaa, mutta eipä hän juuri työstään rikastu hankkään. Jos en minäkään. Laihtunut hän minusta on ja näyttää huolestuneelta. Muuten Järnefeltissä [Kuopiossa, jonne olin saanut kutsun] teki[vät] nuo [näyttelijät], jotka siellä olivat koossa sen vaikutuksen, että niissä tai kansanteatterin jäsenissä on jotain nuorta ja luonnon raikasta, elämän haluista ja reipasta, jota ei tapaa suom. teatterin jäsenissä.⁵³⁰

525 ”Se muuten näyteltiin [Kansanteatterissa] niin mainion hyvästi, neiti [Hilda] Martin [myöh. Pihlajamäki] erinomattain oli Johanna semmoinen, ettei Avellánia voinut verratakaan. Kerttula tosin ei Toppona ollut lähenmäärinkään Raution veroinen, mutta Halonen oli Ristona vallan hyvä ja samoin [Mimmi] Lähteenoja Leena Kaisana puhumattakaan Olga Salosta [e. Aalto] Homsantuuna. Olga [Salo] luki Papp. perheen, ennen kuin se sinulle lähetettiin ja oli kovasti siihen ihastunut. Luulen että hän mielellään näytelisi Majjua.” (MC → Elli Canth 6.2.1891/MCK313:445.)

526 EB → MC 24.1.1891/290:12:8/MCA/KiA/SKS.

527 MC → Elli Canth 16.2.1891/MCK315:447. *Finlandissa* 24.1.1891 selvitetiin juonta asiallisesti, mutta jotenkin ideologian kannalta kiusaantuneena: ”Hr Sala har en aktningvärd andel i förtjänsten af den goda totalverkan” – ”Fröken Stenberg som pastorskan framstod skäligen intetsägande – till stor del författarinnans fel – hvaremot fröken Stenbäck gaf en träffsäker bild af en oppnäst finsk bondflicka.”

528 MC → Kasimir Leino 16.2.1891/MCK314:446.

529 MC → Elli Canth 16.2.1891/MCK315:447.

530 MC → Elli Canth 16.2.1891/MCK315:447.

Canthin mieltä on varmasti lämmittänyt *Nya Pressen*issä W. Söderhjelminkin kirjoittama alakerta ”Minna Canths nya stycke”.⁵³¹ Muuten Minna piti edelleen huolta suojateistaan, kuten Kalle Ahosta, joka halusi suunnitella taas näytelmän kirjoittamista.⁵³² Myös kirjallisuuspalkinnoista käytävä spekulatio ja uusissa asetelmissä tapahtuva politikointi kiinnitti hänen huomiotaan.⁵³³ Näissä tammi-helmikuun kirjeissä on nähtävissä Minnan kyllästymistä vanhafennojen diskursiiviseen hegemoniaan Suomessa – ja tavallaan hän *Papin perheessä* oli ollut itsekin siinä määrin paljaana, että häntä on voinut satuttaa se kovuus tai välinpitämättömyys, jolla osa näytelmään suhtautui.

Hedda Gablerin esitykset toteutuivat Arkadiassa 4.2.1891 (Ida Aalberg) ja *Nya Teatern*issa 6.2.1891 (Ida Brander). Erityistä painoa – ja sensaatiota tuli siitä, että *Päivälehti* oli julkaissut *Hedda Gablerista* Anni Levanderin suomennoksen sarjana numeroissaan jo 4.1.1891 alkaen. Kirjallisuusosuudet lehdissä olivat läpi lehden ulottuvia taitollisia rajauksia, joista päivittäin leikkaamalla saattoi kerätä koko teoksen. *Päivälehden* tuki Suomalaiselle Teatterille oli selvästi myönteistä ja myötäsukaista. Tiedettiin, että näytelmä tulee ja että se on suorastaan sensaatiomainen.

Hedda Gablerissakin miehityskysymys on kiinnostava: suurilla rooleilla räsitetty Niilo Sala näytteli Tesmania, Heddan työhönsä uppoutuvaa passiivista aviomiestä, joka ei tyydytä Heddaa eroottisesti. Löfborgina oli tietenkin Axel Ahlberg, jota O. J. Tudeer osin moitti ”liioittelusta ja maneerista”.⁵³⁴ *Päivälehdessä* Ida Aalbergin hyvää käsitystä Heddan roolista kiitetään. Benjamin Leino oli löytänyt täysin intiimin tavan näyttellä Asessori Brackia. Kasimir Leinolla oli varauksia Ibsenin luomaan Heddan roolihahmoon, mutta Ida Aalberg selvisi siitä paljon enemmän kuin kunnialla. Niilo Sala oli aluksi ”epäröivä

531 *Nya Pressen* 18.2.1891. Nimimerkillä S. ilmestynyt teksti kiittää ja samalla analysoi tarkasti näytelmän ja sijoittaa Canthin pohjoismaisten mestarien rinnalle.

532 ”Tyko Hagman, tuo juoppo renttu, se on ottanut pääjohdon konservatiivein leirissä ja saarnaa siveyttä! Muuten hänen kirjoitustapansa on kuin parodia Al[gathon] M[eurmani]n kynästä. Jo minun alkaa käydä niitä sääli.” (MC → Elli Canth 20.2.1891/MCK316:449.) ”Kalle Aho [Brofeld] tuli ypö yksin eräänä iltana ja istuimme täällä hyvässä sovinnossa kahden kesken. Hän kertoi taas innostuneensa näytelmän kirjoittamiseen ja tahtoi siinä puhua tohtorin kanssa saadaksen hyviä neuvoja. Olisi oikein hauskaa, jos hän onnistuisi. Hän ei raski menojen tähden menä itse Helsinkiin, mutta minä lupasin houkuttella tohtoria tänne laulujuhlaan[,] että saavat silloin tuumitella. Tämän jälkeen hän sanoi aikovansa ottaa historiallisen aineen – Jaakko Ilkan tai mikä se nyt oli. (MC → Elli Canth 20.2.1891/MCK316:449.)

533 MC → Elli Canth 24.2.1891/MCK318:452. Minna kirjoittaa, miten nuorsuomalainen Joonas Castrén ”smikraa kansan ’syviä rivejä’”, että sitten tuo kumarrus Koskille: ”Häinkö siis pantaisiin määräämään, mitkä tuotteet ovat paljokattavat, hän joka ei kirjallisuudesta välitä niin mitään, eikä siitä ymmärräkkään. Mutta hän [Castrén] tiesi, että tämä vetoaminen Koskiseen tuottaisi hänelle säädyn jäsenten luottamuksen. Kummallista niin viisas mies ja intrigeeraa niin tyhmillä tavalla. Jos nyt [J. H.] Erkkö esim. kirjoittaa kuinka hyvää lyyrillistä runoutta hyvään, eikä hän siitä palkkiota saisi, vaikka tiedetään ettei hänellä ensi kesästä saakka enää mitään tuloa ole, sillä silloin menee häneltä virka, kun Vilken koulu [Viipurissa] lakkautetaan. Entä Juhani Ahon tulevaisuus? Ei sekään Päivälehdessä ole pitkälle taattu.”

534 O. E. Tudeer, *Valvoja* 1891:162. Sit. EAH3:385.

ja epävakava" aviomies Tesman, Axel Ahlberg, varsinkin viimeisessä kohtaauksessa "lahjakas mutta intohimojensa vankina" elävä Ejler Löfborg.⁵³⁵

Kaarlون terveydestä tiedämme, että häntä vaivasi jälleen reumatismi, joka nyt oli myös Emeliellä.⁵³⁶ Emelie tiedusteli Bettyltä tietoja Turussa tapahtuvasta työväen teatteriharrastuksesta, joka kuulemma on vilkasta. Jälleen oli eräs "sen koulun käynyt" nuorukainen tullut tarjoutumaan heille näyttelijäksi.⁵³⁷ Helmikuussa kävi surullinen kuolemantapaus: 22.2.1891 kuoli Hilda Asp tuberkuloosiin Uudella klinikalla "lymfahoidoista huolimatta".⁵³⁸ Bergbom oli käynyt häntä sairaalassa katsomassa.⁵³⁹ Lauri Kivekkään tähti poliitikkona oli sammumassa tai kenties hän ikävän luonteensa ja jyrkkyytensä takia ajoi itseään sivuraiteelle. Kivekkään talous oli velkainen, lisäksi hänen terveytensä oli huono.⁵⁴⁰ Ida Aalberg halusi luoda uraansa myös omilla ehdoillaan, eikä Kivekäs voinut saada häntä jäämään kotiin, vaikka pariskunta saattoi tässä asiassa ottaa mittaa toisistaan.⁵⁴¹

Minna Canth tuli Helsinkiin vihdoin viikoksi maaliskuun puolivälissä 1891. Juhlat pidettiin Arkadian foyerissa. Minna oli kirjoittanut vastauspuheensa valmiiksi. Teatterin taustavoimien, vanhasuomalaisen kannalta ikävinä oli tietysti se, että Helsingissä Minna seurusteli näkyvästi päivälehteläisten kanssa: Kasimir Leino, Juhani Aho, Eero Erkko, J. H. Erkko, K. E. Frisk ja Pelkonen. Minna oli käynyt Lucina Hagmanin ja muiden luona, joista hän kovasti piti, näihin kuului myös K. Leino. Mutta Minnan kommentissa

535 Kasimir Leino analysoi: "että hämmäräksi jäi monessa kohti Hedda Gablerin luonne. Että sen nyt luulemme käsittävämme, siitä on meidän kiittäminen rouva Ida Aalbergin todellakin hämmästyttävän nerokkaasti käsitettyä esitystä. Tästä tuli taas oikein loistoisesti esille se, kuinka tärkeä itse käsitys on, esityshän sitten aina paremminkin seuraa muassa. Rouva Aalbergin Heddassa on juuri tuo omiutinen, mutta aina jännittäväinen ja intresseeraava väritys, joka tuollaisilla kummallisilla ja daimoonintapaisilla naisilla aina on. Tämän Heddän nähtyään luulisimme Ibsenin itsensäkin myöntävän näkevänsä mielikuvituksensa lapsen ihkaisen elävänä edesään. [- -] hra [Benjamin] Leino Brackistaan on tehnyt kaikista hänen entisistä luomistaan täydelleen poikkeavan henkilön; pidämme tätä melkein käännekohtana hänelle. Täsähän näyttlee hän niin luonnollisesti, niin hillitysti ja tyynesti, että emme koskaan johdu ajattelemaankaan, että esitykseltä puuttuisi todennäköisyyttä. Ja niinkään ääni, liikkeet ja naamari, varsinkin naamari ihan mainio. [- -] Hra Sala oli alussa näyttöä hiukan epäröivä ja epävakava Tesmanin tehtävässä, mutta vähitellen vertyi hän esitykseensä, niin että se lopulla jo antoi jotenkin selvän kuvan tuosta hyväsydämisestä, vaan naurettavan naiivista tiedemiehestä. [- -] Osaavasti, uhkeasti ja kerrassaan mestarillisesti oli sali peräsalonkineen sisustettu. - Innostus huoneen täyteisessä yleisössä suuri, hyvähuutoja ja lopussa komea kukkaskimppu rouva Aalbergille." (K. L. *Päivälehti* 5.2.1891)

536 EB → B. Elfving 17.2.1891/49:5:124/EBA/KiA/SKS.

537 EB → B. Elfving 23.2.1891/49:5:125/EBA/KiA/SKS.

538 Niiniluoto (toim.) 1983:249. Bergbom matkusti itse Tampereelle hautajaisiin ja laski teatterin seppeleen. Hän oli selvästi pitänyt Hildasta, kuten Inez Borg on kirjannut: "Hvar dag frågar Doktorn med ett sådant varmt intresse efter dig, nog tyckes han bra mycket sakna dig." (Inez Borg → Hilda Asp 28.11.1888/Ba1/HAA/PLAS/PLA.)

539 Viimeisissä kirjeissään veljelleen vuoden 1890 lopulta ja jo sairaalassa ollessaan Hilda Asp oli kertonut Aalbergin ja Kivekkään "juonitteluista teatteriasioissa". "Miten sen viimeisen P-lehden kokouksen kävi? Voittiko Kivekäs vai P-lehtiläiset? Kyllä se K[ivekäs] on oikea porsas. Tohtori [Bergbom] sen puuhista kertoi. - Rouva on taas takana. On siinä pata kantansa löytänyt." (Hilda Asp → Kustaa Asp, s.d. [sairasvuoteelta 1890-1891] APA/PLAS/PLA.)

540 Ks. Ylikangas-Pajujoja 1987:123-128.

541 Asiaa käsittelevät Räsänen 1925:294-196 sekä Ylikangas-Pajujoja 1987:115-119. Heikkilä 1998:265 tulkitsee kaikki Kivekkään Idaa ulkomailta kotiin kaipaavat kirjeet rakkaudeksi.

Papin perheen esityksestä Maiju-tyttärelle huokui tietynlainen pettymys, jonka uusi ja ankarampi näkökulma antoi:

Eilen se nyt oli, se merkillinen päivä, jolloin Papin perhettä esitettiin. En minä itse ole ollenkaan tyytyväinen kappaleeseen. Se on niin kuin alun pitäen arvelinkin liian mieto. Ei se ole draamallinen eikä voimakas. Ja draamassa minun käsitykseni mukaan täytyy olla suuria tunteita, ja suuria konflikteja. Mutta siinäpä se! Kun sen samalla pitäisi olla todellinen kuva elämästä – ja missäpä näiden siivojen keski-säädyn ihmisten joukossa niitä valtavia, suuria tunteita löytää? Kansassa kyllä, kesyttämättömissä luonnon lapsissa – mutta niitä taas ei osaa todellisesti esittää, kun niitä ei tunne. Siinä sitä ollaan.⁵⁴²

Tässä lausumassa näkyy Minnan draamakäsityksessä tuo ”suurten tunteiden ja suurten konfliktien haku.” Toisaalta Minna ”luonnonlapsi”-kommentillaan tavallaan jatkaa kansan idealisoimista, nyt ”jalon villin” suuntaan, työväen ja alemman kansan. Yleisö taas oli keskiluokan edustajia ja oli kokenut *Papin perheen* konfliktin olennaisena ja ajan-kohtaisena. *Uuden Suomettaren* ja *Finlandin* nikottelevat reaktiot, joihin viitattiin edellä todistavat, että kritiikki tähän ryhmään kuitenkin osui.

Muuten teatraalisuus yleensä hiukan vaivasi ja pitkät matkat tuntui minusta ulkoläksyn lukeminen liian selvään. Se kenties tulee siitä, että kirjoittaessaan aina on ajatellut todellisia ihmisiä, kenties on välttämätöntä myöskin, että teatteri on teatteria. Niin minä taisin noin 8 à 9 à 10 kertaa näytellä itseäni publiikille eilen illalla kolme, suurta kukkavihkoa sylissä.⁵⁴³

Minna koki hämmentävänä ristiriidan ’ulkopuolisen tunnustuksen’ ja ’sisäisen ymmärryksen välillä’. Aspegrenin seurueen fiksulle naisnäyttelijälle, Olga Salolle hän kirjoittaa jälkitunnelmissa myöhemmin samansuuntaisesti. – Edelleen

[*Papin perhe*] tuntui niin miedolta. Toinen näytös teki minuun vaikutuksen – luulen että itkinkin – muuten istuin kylmänä kuin jääpalikka. Hyvin lungqvistina menin näyttämölle ja kuuntelin, ja hauskaa se sentään oli kun yleisö [oli] niin ystävällisellä tuulella. [Benjamin] Leino näytteli *erinomaisen* hyvin. Ei ole teatralinen vähän vähääkään. Kyllä [Olga] Finne oli reipas, luonnollinen ja miellyttävä, hän vaan oli kenties liian poikamainen eikä tuonut esille sitä

542 MC → Maiju Canth 15.–19.3.1891/MCK320:455.

543 MC → Maiju Canth 15.–19.3.1891/MCK320:455.

puolta joka jo ”spirade upp” lapsen rajusta luonnosta, se haaveilevan immen enne, joka saa hänet valitsemaan näyttelemisessään juuri semmoisia kohtia kuin balkongikohtaus Romeosta ja Juliasta.⁵⁴⁴

Jäljitettäessä niitä pieniä askelia Canthin kohdalla, jotka näinä vuosina lisäsivät hänen epäviihtymistään Suomalaisen Teatterin piirissä, syitä tulee hakea enemmän sen johtokunnasta ja taustavoimista kuin Bergbomeista itsestään. Erityisesti Antti Almbergin ja *Uuden Suomettaren* toistuvissa suitsutuksissa ja suurissa katsauksissa Teatterin vaiheista vaietaan johdonmukaisesti Minna Canthista ja tämän roolista sen aseman vahvistajana.⁵⁴⁵ Vanhafennojen happamuus ja haluttomuus avautua dialogiin tai antaa edes tilaa dialogille eli olemassaolon oikeutusta sen paremmin nuorten äänelle kuin Minnan äänelle pistää aikalaiskirjoituksissa silmään. Kipeää se lieene ollut erityisesti siksi, että Minna oli juuri nyt ollut rakentavan sovinnollinen ja laatinut hommagen Suomalaiselle Teatterille nuorten tyttöjen toivona ja omistanut näytelmän syvää ystävyyttä kokien Bergbomille. Kirje nimittäin jatkuu ja luo pohjaa seuraavan vuoden tunnelmille:

Ja ”Matin” [Antti Almberg, 10.3.1891 *Ustr*] pyhä savu on suitsunut hukkaan. Huomasitteko hänen viime kirjeestään, jossa hän puhuu siitä menestyksestä, millä Suom. teatteri on tänä kevännä työskennellyt, hän puhuu ainoastaan niistä kappaleista, joissa Ida Aalberg on näytellyt, pääasiallisesti Hedda Gablerista, ja sitten hän puffaa hirveästi Numersin kappaletta, jossa luulee Ida Aalbergin tulevan näyttelemään. [*Elinan surmaa* suunniteltiin kevääksi 1891. Se toteutui vasta syksyllä 1891.] Mutta Papin perheestä ei sanaakaan. Vieläpä panivat väärän notiisin, että ensi lauantaina muka menisi Faust, vaikka hyvin tiesivät, että menee Papin perhe ja myöskin minkätähden se menee. [Canth itse läsnä esityksessä 14.3.1891.]⁵⁴⁶

Uusi Suometar uutisoi kyllä, että Minna Canth oli saanut hyvä-huutoja ja että tämä ”etevä kirjoittaja” oli esiin huudettu. Minnalle maksettiin 600 mk palkkio, ”tekijälle tähän aikaan tavallinen summa”.⁵⁴⁷ Mutta tuolloin keväällä 1891 Minnalle syntyi käsitys siitä, että Numersin näytelmää kannustettiin ja työstettiin aktiivisesti. Emelie oli nimittäin kertonut, että Kaarlo oli matkustanut Numersia tapaamaan heti *Papin perheen* ensi-illan jälkeen, kun siitä työstä taas Bergbomien näkökulmasta ”ei tahtonut tulla mitään”.

544 MC → Olga Salo maaliskuuhuhtikuu 1891/MCK323:460.

545 ’Matti’ = Antti Almberg, *Ustr* 10.3.1891.

546 MC → Maiju Canth 15.–19.3.1891/MCK320:460.

547 EAH3:384av2.

Gustav von Numers oli onnitellut Minnaa jo vuosia aiemmin heti *Kovan onnen lasten* hyllytyksen jälkeen kirjeessään,⁵⁴⁸ jossa hän kuvasi Helsingin ilmapiiriä vanhaksi tädiksi, joka ukkosella hautautuu aina vain syvemmälle untuvapatjojen alle siinä, missä Minna tahtoi viedä yleisöä ulos ja vapauteen. – Seuraava säilynyt Numersin kirje Minnalle on kirjoitettu 19.4.1891, jolloin hän pyysi August Arppen nimissä lupaa saada kääntää *Papin perhe* ruotsiksi Arppen lunastettavaksi. Vetäen Minnaa mukaan Numers asettui tukemaan ruotsinkielisiä ”inhemska strävanden”:

Han skulle då önska uteslutande rätt dertill tillsvidare på svenska, helst äfven för Sverige, emedan han ämnar sig äfven på någon månad för att der spela finsk dramatik. Arppes trupp är i mitt tycke mycket väl sammansatt och gör vackra saker, han har en aktör, hvilken jag tror vore utmärkt som prästen. [Jag] Har just gifvit honom Kuopion takana. – Jag tänker att fru Canth ändå, lika litet som jag, vill ha att göra med svenska teatern i Hfors och jag anser hvarje favör för Arppe vara en spik i dess likkista.⁵⁴⁹

Minnan kannalta mahdollisuuksia tarjosi siis tämä muuttunut maisema. Mutta ilmeisesti Minna kaipasi sittenkin edes hieman kiitosta myös näiltä kulttuurivihamielisiltä vanhoilta fennoilta eikä kyennyt yksioikoisesti asettumaan nuortenkaan taakse.⁵⁵⁰

***Elinan surma* – ohjelmiston uusi kiintopiste**

Elinan surman aihe, hylätyn jalkavaimon kosto aatelismiehen nuorikolle oli Bergbomille oma ja tärkeä alkaen jo omasta oopperalibrettosuunnitelmasta.⁵⁵¹ Myös Paavo Cajander – epäilemättä Bergbomin ehdotuksesta – oli yrittänyt laatia aiheesta draamaa. Vastikään kuollut Ruuto Erko oli kirjoittanut 1885 näytelmän *Elinan surma*, joka ei ollut kelvannut Kaarlolle.⁵⁵² Viljo Tarkiainen päättelee, että Bergbom oli suositellut” aihetta Numersille.⁵⁵³ Näytelmän syntyhistoriaa hän on käsitellyt yksityiskohtaisesti kirjallisuudentutkijana

548 G. v. Numers → MC 12.11.1888/290:64:1/MCA/KiA/SKS.

549 G. v. Numers → MC 19.4.1891/290:64:2/MCA/KiA/SKS.

550 Hilda Asp oli jo aiemmin ollut Minnaan nähden kriittinen. Lisäksi hän jo pari vuotta aiemmin oli moittinut Canthin nuoriin kohdistamia pistoja. (Hilda Asp → Hanna Asp 6.11.1889/APA/PLAS/PLA) Tämä oli aivan ”lik den förbandade \kompakte/ majoritet.” ”Hänkin on pikkumainen arvonsa puolesta, salavivahainen sielussaan kaikille, jotka häntä eivät kumarra, persoonastaan enemmän intresserattu kuin aatteistaan. Ooh kun saisi taas edes vilaukselta nähdä ihmisen. Oletko lukenut sitä Minnan lorua [F. O.] Ansakselle? Se oli Hämeen sanomissa! Nuorista? Se on lähtenyt samasta persoonallisen vihan lietteestä. Häpeäkseen hän sen on tehnyt.”

551 NB:534, 581–583.

552 AA:540. Ruuto Erkon *Elinan surmasta* Tarkiainen (1922:116) sanoo, että ”hauras teos valmistui v 1885 ja tarjottiin Suomalaiselle teatterille,” mutta ei mitään muuta. Bergbomin oopperalibrettojen olemassaolon Tarkiainen ohittaa samalla sivulla. Tarkiaisen maailmassa Bergbomin ei kuulu saada krediittejä siitä, mitä kirjailijat tuottavat.

553 Tarkiainen 1922:116.

ja von Numersin näkökulmasta, mutta tuntematta kaikkea kirjeenvaihtoa.⁵⁵⁴ Tarkiaisen selvitys *Elinan surman* osalta perustui Raoul af Hällströmin pro graduun vuodelta 1920.⁵⁵⁵

Näytelmän syntyprosessin aikana Bergbom nimittäin tarjosi Numersille käytettäväksi tuttuja romantiikan vakiohahmoja, kuten kerjäläismunkkia, moraalisesti oikean äänen esittäjää. Sellaiseen katsoja saattoi aina sijoittaa ”parhaimman” tai ”sunnun-tai-minänsä”, sen ”idealisoitun itsensä.” Dramaturgiseen arsenaaliin kuuluivat jälleen ”lörpöttelevät rouvat” taustoittamaan päähenkilöiden tilannetta ja luonteita. Emelie kirjoitti Betty Elfvingille helmikuun 1891 alussa, miten kiireellä näytelmää viimeisteltiin:

Ändtligen har Nummers fått ”Elinan surma” färdig, Karl stryker och korrigerar, 4 olika personer öfversätta, lika många skriva efter hand ut rolerna, så att vi må få kollationera stycket i början på nästa vecka och sedan repetera med full ånga, så att allt är färdigt i början af april [1891].⁵⁵⁶

Papin perheen jälkeen tammikuun lopulla Kaarlo siis hioi muutoksia Numersin luona Suinulassa. Helmikuussa *Elinan surmaa* suomennettiin kiireesti neljän hengen voimin ja lukuharjoitus pidettiin helmikuun puolivälissä. Von Numers lähetti 15.2.1891 Bergbomille kirjeen, jossa hän ilmoitti, että ”Ja! idag Elina skall ju vara färdig”, mutta hänestä pahinta on, että ”olen saanut ilkeän aavistuksen että näytelmää ei voida tänä keväänä esittää matkustushaluisen ’fennin’ takia” (för den reslystna ”finns” skull). Kaarlo oli nimenomaan tahtonut, että Ida Aalberg näyttelee Kirsti Flemingin. Kevään 1891 kirjeissä Numers koki Bergbomin toistuvasti iloisena ja virkistävänä ystävänä. Puhuttelusanat kirjeen alussa ’Käre’ tai ’Kära’ ovat osittain hänen leikittelevän kielenkäyttönsä tuotetta.

Skrif nu kära – ett gladt bref – det är märkvärdigt! bara jag ser din stil, kommer der, som en ny lefnadslust öfver mig – det är väl du som är min lätta sylfidiska sångmö – ! Kan jag förstå!⁵⁵⁷

Teatterikartan muutos näkyy. August Arppe oli jo kahdesti pyytänyt Numersilta *Kuopion takana* -näytelmää omalle seurueelleen, ja Numers taas kysynyt siihen Bergbomin kantaa. Numers nimittäin uskoi, että silloinen Nya Teaternin hallinto ei ikinä esittäisi hänen näytelmiään. Hän vieroi nuorta ruotsinmaalaista Harald Molanderia teatterin johdossa. Siksi hän halusi ylistää tai tukea August Arppea, joka kiersi maata Suomen

554 Tarkiaisen 1922:115–159.

555 Kimmokkeena sille puolestaan oli ollut EAH3:426-436:n selostus ja Jalmari Finnen (1908) Bergbomiakin ylistävä kirjoitus.

556 EB → B. Elfving 6.2.1891/49:5:122/EBA/KiA/SKS.

557 G. v. Numers → KB 15.2.1891/52:24:22/KBA/KiA/SKS.

ruotsinkielisen kaupunkiväestön teatterina, vaikka senkin henkilökunta tuli osin vielä Ruotsista. Seuraava Numersin kirje 1.3.1891 oli täynnä muutoskommentteja, joissa selviteltiin loppukohtauksen ratkaisuja: "Saa antaa suomennettavaksi" ja että hän "korjaa sitten Helsinkiin tultuaan" jonain iltana.⁵⁵⁸ Viisi päivää myöhemmin järjesteltiin loppukohtausten väkivallantekoja, Numersin vaimo oli kiinnittänyt huomiota siihen, miten raskaana olevassa naisessa näyttämöllä tulisi aina olla tunnistettavaa arkuutta (feghet).⁵⁵⁹ Lopulta käytiin kiistaa siitä, päättyykö näytelmä tulipaloon vai kuolevatko henkilöt muilla tavoilla. Kaarlo ei teknisistä syistä katsonut voivansa järjestää enää tulipaloa näyttämölle. Muutoksia tapahtui vielä, ja keskustelussa viitattiin myös siihen, mitä Matti ja Liisa ymmärtävät.⁵⁶⁰ Ahon *Rautatien* (1884) päähenkilöihin viitattiin siis samassa merkityksessä kuin myöhemmin Pihtiputaan mummoon.

Näytelmä *Elinan surma* on 20.3.1891 lunastettu Numersilta kokonaan Suomalaiselle Teatterille, hän on saanut rahat ja allekirjoittanut kuitenkin 650 markasta luovuttaen myös muut esitys- ja julkaisu oikeudet:

såsom utlösen af mitt sorgespel "Elinan surma" för finska teatern räkning, hvarföre detta stycke, så till spelrättighet, som till hvilken annan slags publi-
cering, uteslutande tillhör denna teater, tills den derom annorlunda beslutes.⁵⁶¹

Näytelmä oli näin siis ostettu teatterille ja sanamuoto koski myös sen muunlaista julkaisemista, "uteslutande tillhör denna teater." Sopimus oli tiukkasanaanainen muodoltaan, mutta Kaarlon kannalta se oli sen varmistamista, että hänen ja teatterin työpanosta teoksen valmistumisessa eivät muut pääsisi ilman korvausta hyödyntämään. Numersin kieli oli ruotsi, joten hän voisi haluta antaa sen myös Svenska Teaternille eikä Ida Aalbergiin ollut luottaminen. Kaarlo oli pitkin matkaa kättilöinyt ja kuositannut näytelmää makunsa mukaan ohjaten Numersin suostuessa lähes kaikkeen ja Niilo Salan suomentaessa.⁵⁶²

Elinan surman, Numersin uuden näytelmän kevääksi 1891 suunniteltu ensi-ilta kohtasi kuitenkin yllättäviä vaikeuksia, jotka liittyivät Ida Aalbergiin. Aluksi Canth oli kuullut, että "Kivekäs ei tahtoisi antaakaan hänen näytellä. Hänen terveytensä ei sitä muka siedä.

558 G. v. Numers → KB 1.3.1891/52:24:23/KBA/KiA/SKS.

559 G. v. Numers → KB 15.3.1891/52:24:24/KBA/KiA/SKS.

560 Tarkkiainen 1922:136.

561 Samana päivänä (20.3.1890) laadittu kuitenkin saatekirje heijastaa Numersin tunnelmaa hänen irrotessaan käsikirjoituksesta: "Tusende tack! – för Ditt uppiggande bref, ehuru jag verkligen känner mig generad att blifva honorerad med 650 mark för ett stycke deri Du och teaterpersonalen hafva lika stor del hvardera, som jag och på hvilken författaren dessutom nedlagt så mycken och "utmärkt stor flit"! – men man kan ju inte neka taga emot penningar heller i vår materiella tid. Vi skulle således vara qvitt och jag får på det hjertigaste tacka för lånet. Finska teatern vill binda mig hårt vid sig ser jag – godt!" (G. v. Numers → KB 20.3.1890/52:24:13/KBA/SKS.)

562 Numers sai *Elinan surmasta* samoina viikkoina siis 50 mk enemmän kuin Minna eli 650 mk (20.3.1891), kunnes hän jo joulukuussa 1891 alkoi tarvita lisää varoja ja käynnisti erilaisia toimenpiteitä näytelmällä menestystä saanutta teatteria kohtaan.

Ja mies on vaimon pää.”⁵⁶³ Mutta sitten jostain selvisi, että Ida Aalberg olisi laittanut Lauri Kivekkään soittamaan Bergbomille ja vain lykkäämään Numersin näytelmää, jotta Ida ehtisi keväällä uudelleen Bergeniin vierailemaan. Ainakin Minna Canth raportoi tapahtumia Olga Salolle näin. Kirjeestä muodostuu ankaraa Aalberg-kritiikkiä.⁵⁶⁴

Ida Aalbergin tähden, joka varmasti lupaa ottaa osan näyteltäväkseen, Numersia kiusataan ja rasitetaan, hän saa panna viimeiset voimansa liikkeelle, näytelmä valmistuu, kuusi eri henkilöä sen suomentaa yks’kaks’ roolit jaetaan ja Matti [Almberg] pannaan Suomettaressa suitsuttamaan pyhää savua Iidalle ja Numersin uudelle kappaleelle ja suom. teatterin menestystä ylistämään, joka tietysti kaikki vaan oli Ida Aalbergin ansio, Papin perheestä ei puhuta sanaakaan, sillä hän [Almberg] kuului hirveästi paheksuneen sen menestymistä – ja samana päivänä telefoneeraa Kivekäs tohtorille, ettei Iida saa näytellä, hän on siksi liian heikko ja rasittunut ja hän, Kivekäs kieltää kaiken esiintymisen.⁵⁶⁵

Minna tekee kiinnostavaa kulttuuripoliittista analyysia Ida Aalberg-Kivekkään asemasta. Itsekin työväen tyttärestä seminaarilehtorin leskeksi ja kauppiaksi noussut Minna Canth näki, miten Aalbergin tausta selittää karkeuden ja taisteluhalun. Canth, itsekin ”kansan tyttö” voi sanoa asian suoremmin kuin säätyläissisarret, jotka ovat tuon samaisen kansan asialla.

Kun sitten Iida tulee teatteriin, koettaa tohtori häntä houkutella ja sanoa, että totta hän nyt jaksanee kotikaupungissa näytellä, jos kerran jaksaa Bergeniin mennä näyttelemään (niin kuin hän tänä keväänä [taas] aikoo). Silloin tuli toinen ääni kelloon. – ”Ei se ole sentähden, mutta osa [Kirsti Fleming] on niin raaka, hän ei tahdo siinä näytellä.” Koko ”sjuka” taisi olla siinä, että hän pelkäsi sen menevän niin myöhään, ettei hän ennättäisi ajoissa Bergeniin, taikka sitten hän ei tahdo esiintyä muissa kuin semmoisissa näytelmissä joita on Pariisissa näytelty. ”Bond sticker fram”.⁵⁶⁶

Canth heitti väliin siis tiukan, sääty-yhteiskunnassa paljon puhuvan analyysin: ”Moukka/talonpoika tunkee esiin.” Muuten tämä ”kansan tytön palveleminen”, eli se miten van-

563 MC → Maiju Canth 15.–19.3.1891/MCK230:455.

564 MC → Olga Salo maaliskuuhuhtikuu 1891/MCK323:460.

565 MC → Olga Salo maaliskuuhuhtikuu 1891/MCK323:460. Numersin ”kirjailijakohtalon” säälimiseen ei tunnu Minnalla olevan riittävästi perusteluja. Nopeana ja joustavana kirjoittajana Numersille uusien versioiden tuottaminen oli helppoa. Canthille itselleen hiomisten prosessointi oli hitaampaa.

566 MC → Olga Salo maaliskuuhuhtikuu 1891/MCK323:460.

hafennot "konttaavat hänen ympärillään", oli terävä aikalaiskommentti, joka koskee luokkaa ja sukupuolta. Viimekätisinä syypäinä Idan tilanteeseen Minna piti kuitenkin hupsuja herroja.⁵⁶⁷ Emelie Bergbom kirjoitti samasta asiasta Betty Elfvingille:

Du kan nog fatta huru grymt ledsamt det varit att ej få upp Nummers' nya stycke nu på våren; alla äro förgrymmade öfver Idas konster; hon säger att hon nu är trött, men spelar rolen i höst, om blott några strykningar göras; bäst är att alls ej bygga på hennes ord och löften, ty de svaja för och med vinden.⁵⁶⁸

Väsämyksen ja tekstipyyhintöjen välillä on siis kytkö. Huhtikuun lopulla Emelie moitti samaa asiaa, että Ida söi sanansa ja pani miehensä "kieltämään esiintymiset":

Teatern har börjat ganska bra i Wiborg; inkomsterna ha varit mera bra; publik och kritik vänliga. – Af tidningarne har du kanske sett att vi spela 3 gr. i Petersburg; måtte nu bara Ida Aalberg stå vid sitt ord och ej svika i sista minuten, eller om hon ej sjelf vill taga sitt ord tillbaka, låta sin man förbjuda allt uppträdande. – Jag är riktigt nervös, innan Romeo & Julia har gått derstädes; de andra pjeserna äro "Hedda Gabler" och "Papin perhe"; passar det så gär väl "Kuopion takana" någon gång längre fram.⁵⁶⁹

Kaarlo Bergbomin voimattomuudesta Aalbergin edessä kertoo lisäksi Minnan Olga Salolle kertoma seikka, että Ida oli omin valtuuksin muunnellut *Hedda Gablerissa* repliikkejä, jotta roolihenkilö miellyttäisi yleisöä. Se on outoa, sillä oikea teksti oli kaikkien *Päivälehd*en lukijoiden ulottuvilla tammikuussa alkaneena foljetongina.

Hedda Gablerista hän oli antanut tykkänään väärän kuvan, sen tohtorikin sanoi. Hän oli ottanut repliikkejä pois ja pannut repliikkejä sijaan, että sai sen yleisön mieleiseksi. Ja nyt saa kuulla näiden naivien suomalaisten huutavan että: "Ei missään muualla ole sitä *menestysellä* näytetty kuin *suomalaisessa* teatterissa." Toisin sanoen ei missään muualla ole uskallettu vetää tätä neron tuotetta tyhmän yleisön käsityskannan tasalle, kuin meillä! Eikä ole kellään itsenäisyyttä tarpeeksi huomaamaan, kuinka Ibsen on profaneerattu, kuinka

567 "Kaikissa kansoissa etevimmät taiteilijat pitävät kunnianaan ja velvollisuutenaan etupäässä sulautua oman kansan henki-elämään ja sillä pohjalla luoda jotain omatakeista ja itsenäistä. Mutta hän on niin systemaattisesti pilalla. Ja sen ovat hupsut herrat tehneet. Hän sylkee meitä vasten silmiä, pyrkii "saksalaiseksi näyttelijäksi" aikana, jolloin joka-ikinen suomalainen sydänjuuria myöten *tunsi* ja *tahtoi* olla ainoastaan suomalainen. Mutta meidän herrat ne vaan konttailevat hänen ympärillään, niin että se on häpeä. Hyi!" (MC → Olga Salo maaliskuun huhtikuu 1891/MCK323:460.)

568 EB → B. Elfving 31.3.1891/49:5:129/EBA/KiA/SKS.

569 EB → B. Elfving 27.4.1891/49:5:132/EBA/KiA/SKS.

ne syvät totuudet, joita hän tuo esille viimeisessä näytelmässään tahallaan hämmenetään pois ja yleisö viedään 'bakom ljuset'. – Tästä kaikesta olisi oikein helpotusta purkaa sydäntään, mutta siinä venyisi monta arkkia.⁵⁷⁰

Minna Canthin ja Bergbomien välit sen sijaan tässä kohden näyttäisivät olevan vielä normaalilla kannalla, ja Minna välittää Kansanteatterissa toimivalle Olga Salolle ja tämän miehelle Oskari Salolle viestin, että he voisivat hakea kiinnitykselle Suomalaiseen Teatteriin.

Tohtori ja neiti Bergbom olivat erinomaisen ystävällisiä. Kyselivät suurella intressillä Kans.[an-]teatterista, eivätkä ollenkaan paheksuneet, että olin antanut Pap[in]. perheen teille. Näyttivät pitävän sitä selvänä asiana. Kyllä minä uskon, että he molemmat sydämestään suovat Kans[an-]. teatterille menestystä, vaikka kun edut tulevat ristiriitaan silloin ensin katsovat omaa hyötyään. Onhan se luonnollistakin.⁵⁷¹

Bergbomien kanta siihen, että ST:lle kirjoitettua kotimaista näytelmää ei saisi samaan aikaan antaa Helsingin ruotsinkieliselle teatterille, näyttää vielä yksiselitteiseltä. Palatessaan vuoden päästä, heinäkuussa 1892 kohtalokkaassa lehtihaastattelussa harmistuneena tähän kysymykseen Minna Canth tietenkään ei enää halunnut katsoa asiaa teatterinjohtajan kannalta. – *Prästens familj* oli tuolloin jo menossa Arppen kiertävälle seurueelle, joka halusi oikeudet esittää Numersin tekemää ruotsinnosta Ruotsissakin, ei vain Suomen maaseutukaupungeissa.⁵⁷²

Kevään 1891 ohjelmisto voitiin rakentaa Pariisista palaavan Adolf Lindforsin ympärille. Idan Bergenin vierailu tulisi ajankohtaiseksi, mutta vielä helmikuun lopulla Bergbomit olivat käsityksessä, että Idakin olisi keväällä Helsingissä.⁵⁷³ *Elinan surman* siirtyminen – Idan ”sjuka” – laittoi kaiken uusiksi. Kostavan jalkavaimon, hylätyn rakastetun rooli kun ei miellyttänyt ensin Idaa. Samoin kuin Hedda Gableria, tuota ”ikävää henkilöä”, pitäisi myös Kirsti Flemingiä muokata tekstillisesti. Sympaattisemmaksiko, hänelle myötätuntoa ja tragiikkaa lisää? Ida Aalbergin pyhimyskuvan rakentaja, Ritva Heikkilä levittää sumuverhon tämän prosessin ylle.⁵⁷⁴ Ilmari Räsänen on asiallisempi,

570 MC → Olga Salo maalishuhtikuu 1891/MCK323:460.

571 MC → Olga Salo maalishuhtikuu 1891/MCK323:460.

572 Näistä ks. esim Arppen ja von Numersin välinen kirjeenvaihto SLSA271 ja SLSA377/ms/KK.

573 ”Lindfors kommer hem kring d. 15 mars och så bygga vi repertoiren här på honom och Ida Aalberg, så att vi kunna undvara Emelie Stenberg, Finne, Sala, Leino, m. m.” (EB → B. Elfving 23.2.1891/49:5:125/EBA/KiA/SKS.)

574 Ritva Heikkilä (1998, 326) hämärtää kronologiat ja kirjoittaa, että syynä Idan kieltäytymiseen Kirstin roolista maaliskuussa 1891 olisi ollut Laurin Kivekkään huono terveys ja pettymys myttyyn menneestä Moskovan ja Pietarin kiertueesta. Tästä kiertueesta aloitettiin kirjeenvaihto kuitenkin vasta 2 kk myöhemmin, toukokuun lopussa, jolloin johtokunta

kun sanoo Idan olleen vastahakoinen koko Kirstin roolin esittämiselle.⁵⁷⁵ *Elinan surma* jäi siis roikkumaan, siihen palattaisiin syksyllä, jolloin Numers, tai oikeammin Bergbom, on muokannut sitä eteenpäin. Siirto päätettiin luultavasti samoina päivinä, kun Minna oli Helsingissä maaliskuussa, sillä Emelie kirjoitti jo 14.3.1891 tiedon näytelmän siirtymisestä syksyyn, kun Aalbergin Bergen-asia oli vielä vireillä.

Vi ha haft det ledsamt och svårt; Ida Aalberg vägrar spela i Nummers stycke och utan henne kan man ej tänka på det, speciellt nu, då Fru Rautio är omöjlig. Ida säger sig vara så trött och ansträngd att hon ej orkar. Vi står i en svår repertoire brist härigenom, och veta ej ännu huru vi skola reda oss; i morgon reser Karl till T^{hus}; måndag morgon fara de som spela i "Papin perhe" och "Kuopion takana" och hela nästa vecka går till Tavastehus och Tammerfors; här ge vi par elev-representationer under tiden, d. v. s. våra unga nybegynnarskor få försöka sig i "Yhdistysjuhla" och "Murtovarkaus".⁵⁷⁶

Teatterilla oli suunniteltuna myös reilun viikon vierailu Turkuun.⁵⁷⁷ Uusia kotimaisia suosikkeja piti viedä sinne ja sitten Tampereelle. Kaarlo on lähtenyt Viipuriin ja Pietariin, minne suunniteltiin teatterille näytäntöviikkoja huhti-toukokuuksi, jolloin Aalbergin tietenkin piti olla mukana.

Yllättävää todellakin on, että *Papin perhettä* ei näytelty Helsingissä 1891 lainkaan maaliskuun puolivälin jälkeen ja että loistavan vastaanottonsa jälkeen se jäi heti melko vähille esityksille. Viipurissa se tietysti menestyi erinomaisen hyvin. Asiaa sopii ihmetellä yhdessä Minna Canthin kanssa, jonka oli helppo uumoilla vanhafennojen puolelta tulevaa äänetöntä toivomusta, ettei ankara ja kielteiseksi kuvattu isä, pastori Valtari niin kovin usein näyttäytyisi Arkadiassa. Tällaista painostusta Kaarlo myöhemmin ankarasti kielsi tapahtuneen ja sanoi, että Suomalaisen Teatterin ohjelmistosta päättää aina ja vain yksin hän.⁵⁷⁸ Emelie kirjoitti toukokuun alussa 1891 Minna Canthille ja kertoi ehkä vähän ylipirteästi, miten he odottavat ja uskovat ja toivovat, että seuraavakin Minnan näytelmä olisi menestys; hän myös keskustelee kirjailijapalkka-asiasta, kun draamapalkintoa eivät ole senaatissa saaneet aikaan.⁵⁷⁹ Minnan tekeillä oleva näytelmä oli *Sylvi*,

ja Aalberg kirjelmöivät useita kertoja. Heikkilä lisää: Aalberg tarvitsi "aikaa rauhoittua Viipurin ja Pietarin vierailusta." Kiertueella Aalberg kuitenkin näytteli vain 6 näytöstä, mutta vasta 2 kk sen jälkeen, kun oli kieltäytynyt Kirstistä.

575 Räsänen 1925:307.

576 EB → B. Elfving 14.3.1891/49:5:125/EBA/KiA/SKS.

577 "I medlet, eller sednare hälften af april kommer teatern på 6 → 8 dagar till Åbo, så att vi kunna spela der 3 → 4 representationer; jag hoppas att publiken skall räcka till, då antalet blir så litet, ehuru Åbo haft teater hela vintern; vi komma att ge 'Kuopion takana', 'Papin perhe' och 'Elämä on unelma'." (EB → B. Elfving 14.3.1891/49:5:125/ EBA/KiA/SKS.)

578 Bergbom tekstissään *Till Minna Canth* 1892. (290:13:23/MCA/KiA/SKS). Ks. m. EAH3:454–462.

579 Ehkä palkinnon ainoa mahdollinen saaja ei olisi ollutkaan senaattori Yrjö-Koskisen mieleen.

mutta sen tämä kesällä 1891 ilmeisesti sulki vielä piironginlaatikkoon.⁵⁸⁰ Emelie odotti ja toivoi teatterille uusia garantioja ja että velkojen maksun jälkeen voisi olla ”fria händer att litet extravagera, hvilket blir bra skönt, i mer än ett hänseende.”⁵⁸¹

Maaliskuun puolivälistä huhtikuun puoliväliin 1891 voitiin näytellä Adolf Lindforsin varassa *Saituria* ja *Setä Bräsigiä*, suosittua tarinaa juutalaismiehestä, joka toimi preussilaisena virkamiehenä ja tarkastajana. Kolmas uutuus *Voimakkaita naisia* – Victorien Sardoun teksti (*Les femmes fortes*) otti kantaa naisasiaan konservatiivisen ”turvalliselta” kannalta. Huhtikuun 19.4.1891 pidettiin viimeinen näytös Helsingissä.⁵⁸² Kevääseen olisi ilman muuta mahtunut esitettäväksi enemmän *Papin perhettä*. Emeliellä oli tärkeä havainto Helsingin yleisöstä – työväki on teatterin todellinen uusi ja kasvava katsoajakunta, jonka edustajat kiittivät Bergbomeja, mutta valittivat iltanäytäntöjen ongelmallisuutta kansannäytäntöinä, sillä kaikki he menivät töihin aikaisin aamulla.⁵⁸³

Viipurissa aloitettiin heti 22.4.1891 *Papin perheellä*, ja kausi oli menestys, suorastaan ”Suomalaisten Teatterin jäsenten kaunein toverielämys, mikä osallemme osui”, runoili Kaarle Halme.⁵⁸⁴ Ida Aalbergin näytöspalkkiot olivat tuolloin jo laskeneet vain 150 mk:aan illalta, neljä näytöstä Viipurissa ja kaksi Pietarissa, yhteensä 600 mk. Koko teatterin kannalta yleisönsuosio ja onnistuminen Viipurissa kertovat paitsi teatterin maineesta, myös luottamuksesta sen keskeisiin nimiin ja uuden kotimaisen ohjelmiston vetovoimaan – täysiä saleja läpi keväisen viikon! Niilo Sala raportoi Emelielle Viipurista:

Kritiikki hywin ystävällinen. Yleisö innostunut. Kehutaan teatterin suuresti edistyneen sitte viime vierailun. [– –] Wähin lienee Hedda Gabler miellyttänyt, vaikka näyttelemistä onkin kiitetty. Kyllä Pietarilaiset saawat Heddasta karwaan illan.⁵⁸⁵

Kaikki näyttelijät terweinä ja työ luistaa kelpo wauhtia. [toukokuun alussa] Paha waan, että Tohtori on vähin sairastellut. Nyt jo koko lailla parempi. Kaikeksi onneksi hän saa nyt pysyä huoneessaan pari päiwää, sillä teaatte-

580 Frenczell-Thesleff 1944:254, 271, 273. Ks m. MC → EB 15.7.1891/MCK345:499.

581 EB → MC 6.5.1891/290:12:9/MCA/KiA/SKS.

582 Suomalainen Teatteri oli järjestänyt maaliskuussa oppilasnäytäntöjä kotimaisista uutuuksista Hämeenlinnassa ja Tampereella. Turun vierailu peruuntui sopimusriidan takia: Åbo teaterhusin vuokraajina olivat ruotsinkieliset seurueet, jotka mielellään vuokrasivat ekstrapäiviä juuri, kun Suomalaisen Teatterin olisi pitänyt tulla käymään kaupungissa. Selander ei antanut tulla kesken oman seurueensa kautta. (EAH3:387).

583 ”Nu är teatern i Wiborg, hvarest vi börja i morgon, onsdag, med ”Papin perhe”; tre → fyra små utflygter ämna vi företaga till Petersburg; går nu denna vår sejour någorlunda bra, så ha vi ej skäl till klagan detta år; publiken här växer årligen, visserligen den fattigare, arbetande publiken, men det är roligt att kunna tillfredsställa dess estetiska behof; Annandag påsk gåfvo vi 2 folkföreställningar och man var så tacksam derföre att, utom tacksägelsen i Suometar, arbetare framförde en enskild muntlig tacksägelse hem till oss; de orka ej vaka på qvällarne, då de skola vara så tidigt följande morgon i rörelse för att vandra till sitt arbete.” (EB → B. Elfving 20.5.1891/49:5:131/EBA/KiA/SKS.)

584 Halme 1928:36.

585 Niilo Sala → EB 4.5.1891/53:12:9/EBA/KiA/SKS.

rissa ei ole mitään erikoisempaa valmistettawana ja hra Wankka hoitaa kyllä pikku tehtävät. Kun nyt waan saisimme tohtorin oikein terweeksi Pietarin matkaa warten.⁵⁸⁶

Kaarlon sairastelun seuraukset kaatuivat Salan päälle, mutta Kaarlo itse kertoo:

Det är möjligt att jag måste komma till Helsingfors innan jag far ut. Du vet hvilken envis förkylning, influensa, katarr eller hvad man vill kalla det som jag lidit af denna vår. Dessa senaste fem dagar har jag varit tillochmed sängliggande, men är nu på benen igen. Men värre är att det slagit sig så på öronen att jag kan säga jag är nära nog döf. Jag hör t.ex. en klocka först då den fast tryckas till örat. Fortfar det efter Petersburgerresan, så måste jag väl tala med en specialist, ty sådana finnes här ej i Wiborg. Jag medicinerar hos doktor Callander, Och han har nog gifvit "roppia", som lindrat svedan (sådan har jag äfven haft – mycket motbjudande), men döfheten hafva de ej, åtminstone ej nämnvärt minskat.⁵⁸⁷

Näyttelijät suunnittelivat kesäksi 1891 kiertuetta keskenään. Lahteen, Jyväskylään, Mikkeliin ja Kuopioon mentäisiin 10 hengen voimalla ja Sala lähtisi mukaan. Näytäntöjä olisi Jyväskylässä neljä, Mikkeliissä kolme ja Kuopiossa vielä kuusi ennen lomaa. Kaarlo näki myös Salassa tiettyä uupumusta.

Älä istu toisen rekeen [A. Ostrovskin komedia] ger antagligen ej en katt, men Sala måste få en qväll ledig, han är för ansträngd. Han vill ej heller nu spela Haubenlerche [*Leivonen*], oaktadt den är fullkomligt färdig för de andra och temmeligen färdig för honom. Han säger sig vara fullkomligt slö.⁵⁸⁸

Salalla oli suuri rooli valmisteilla, jota hän kuitenkin halusi lykätä. Emelielle Sala rupatteli vielä muita tapauksia ja kyseli mm. miten "Arppeska teatersällskapetin" vuokraamassa Arkadiassa *Bakom Kuopio*⁵⁸⁹ oli onnistunut:

Sähköwalaistukseen tohtori sanoo suostuwansa, waikka tuo kallis hinta wiileleekin sydäntä. Kyllähän Arkadian pimeys tosiaankin tarwitsee muutamia auringoita. - Kuinka "Kuopion takana" onnistui "original"-kielellä? Kritiikki

586 Niilo Sala → EB 4.5.1891/53:12:9/EBA/KiA/SKS.

587 KB → EB 5.5.1891/46:1:176/EBA/KiA/SKS.

588 KB → EB 16.5.1891/46:1:180/EBA/KiA/SKS.

589 Ks. esim *Finland* 1.5.1891. August Arppe näytteli itse pastori Jussilaista yleisöä huvittavana karikatyyrinä, Olivia Strömberg onnistui Lillinä.

tuntuu hywin woitelewalta. Ja nyt hyvästi ja tuhansia kiitoksia taas tältä wuodelta. Minulle se on ollut hauskipia koko teatteriaikanani. Lähtöni tapahtui niin puuskapäisesti, etten saanut sanoa Teille edes jäähyväisiä. Pyydän Teitä terwehtimään sisartanne ja neiti [Ellen] Boreniusta [Salan ystävää, lavaste-maalaria, tulevaa keramiikkataiteilijaa].⁵⁹⁰

Viipurista käsin käytiin Pietarissa, jossa oli kolme iltaa. Pietarissa teatterin yhteystahona oli ollut Hyväntekeväisyysseura, jonka piirissä olisi paheksuttu jos ohjelmistona olisivat olleet vain *Kuopion takana*, *Papin perhe* ja *Hedda Gabler*. Vastapainoksi otettiin sen vuoksi *Romeo ja Julia*, mikä aiheutti lisätyötä ja *Kuopion takana* jäi pois.⁵⁹¹ Eniten kiitosta sai *Romeo ja Julia*, *Hedda Gabler* sen sijaan ei vetänyt Pietarissa.⁵⁹² Pietariin Ida oli itse tullut jo ennakkoon, ”tutustumaan maaperään” ja suunnittelemaan tulevaisuuttaan. Olivathan Kööpenhamina ja Berliini vetäneet vesiperän. Pietari oli vielä kokeilematta. Aalberg näki huhtikuussa 1891 Eleonora Dusen näyttölevän ja kävi tervehdyskäynnillä.⁵⁹³ Idan kuvaus Dusesta on koruton, tämä on väsynyt ja arkinen ”ei kaunis, mutta intressantti, näyttää kovin kipeältä ja kun hän ei ole ’aufgeregt’, näyttävät kasvot vanhoilta. Hänen äänensä on kovin kipeä ja ’sprucken’. Hänen näyttölemisensä on kuivaa ja siitä puuttuu kaikki lyyrillisyyttä, mutta se vaikuttaa voimakkaasti tavattoman luonnollisuutensa vuoksi.” – ”’Misse’ [=Ida] on enemmän ’storslagen’ ja ’färgrik’.” Samassa kohdassa Ida mainitsee Dusen itsetuntoisuudesta ja siitä ylemmyydestä, jolla tämä kohteli palvelijoita kuin trasuja. Samalla Ida koki itseltään juuri ”itsetietoisuutta” puuttuvan: ”minä olen kuin joku trasu, jota voi lähettää minne tahtoo, jolta voi vaatia mitä tahtoo, jonka kanssa ylipäänsä voi tehdä mitä tahtoo, ja joka vaan – tottelee.”⁵⁹⁴

Minnalle Emelie kirjoitti, että *Papin perhe* ”ofantligt anslog” i Petersburg.⁵⁹⁵ Kaarlon omat raportit Pietarin vierailusta ovat synkähköjä ja liittyvät taas Pietarin aina yllättäviin olosuhteisiin.

Det ekonomiska resultatet var som man kunde vänta – hvarken vinst eller förlust. Arrangementerna voro uteländiga. Dock derom muntligt. Med det konstnärliga resultatet kunna vi vara öfverhufvud nöjda. Hedda Gabler gjorde vis-

590 Niilo Sala → EB 4.5.1891/53:12:9/EBA/KiA/SKS.

591 KB → EB n.14.5.1891/46:1:167/EBA/KiA/SKS.

592 ”Af tidningarne har du kanske sett att vi spela 3 gr. i Petersburg; mätte nu bara Ida Aalberg stå vid sitt ord och ej svika i sista minuten, eller om hon ej sjelf vill taga sitt ord tillbaka, låta sin man förbjuda allt uppträdande. – Jag är riktigt nervös, innan Romeo & Julia har gått derstädes; de andra pjeserna äro ”Hedda Gabler” och ”Papin perhe”; passas det så går väl ”Kuopion takana” någon gång längre fram.” (EB → B. Elfving 27.4.1891/49:5:132/ EBA/ KiA/SKS.)

593 Heikkilä 1998:320–321.

594 IA-K → Lauri Kivekkäälle, s.d. 1891. sit. Heikkilä 1998:324, 325.

595 EB → MC 20.5.1891/290:12:10/MCA/KiA/SKS.

serligen ett afgjordt fiasco, men Papin perhe och Romeo lyckades desto bättre. Petersburger Zeitung hade en mycket vänlig kritik (Suometar har tidningen så att du får den derifrån). De ryska tidningarna beundrade åtminstone Ida Aalberg, äfven om de eljest voro snäfva. Men sant är ju att speciellt i Romeo reser hon sig himmelshögt öfver de andra.⁵⁹⁶

Järjestelyt olivat tällä kertaa aivan kurjat, ”uteländiga” Kononovan salissa, joka ei ollut enää entisensä, sitä oli ilmeisesti korjattu.⁵⁹⁷ Lavastusvalikoima oli uusittu, ja pukuhuoneet olivat kolkkoja.

Jag börjar nu blifva frisk tack vare det vackra vädret och det större lugnet jag nu hafver. Fast sant är att det egentligen var i Petersburg jag blef frisk, oaktadt jag dagligen fick sitta 15 á 16 timmar i Kononovan. Det var ej den gamla Kononovan – tyvärr! Alla gamla dekorationer bortsålda och de nya jemmerliga, klädlogerna kalla hål (Ida Aalberg fick lof att kläda sig i en afplankning bredvid scenen.) Det var ännu jemmerligare än i salig Prikaschikan [Kauppapalvelijoiden klubi]. Med ett viktigt undantag. Allt var snyggt och – ärligt.⁵⁹⁸

Kysymys yleisöpohjasta seuraa esityspaikkaa. Kumpi oli jatkossa kohteena Pietarin saksalais-venäläinen hienosto ja ruotsinkielinen virkakunta vai suomenkielinen käsityöläis- ja palvelijakunta? Vanhassa esityspaikassa kauppapalvelijoiden klubilla kävi suomenkielinen alempisäätyinen yleisö, mutta siitä huolehtisivat kyllä Aspegrenit. Jatkossa teatterin täytyisi selvästi päättää, minkä yleisön puoleen haluttiin Pietarissa kääntyä ja jos esiinnyttään saksantaitoiselle venäläiselle säätyläistölle, täytyisi olla kunnollinen impressaari.⁵⁹⁹ Emelie sanoi Minnalle teatterin turnee- ja vierailumatkoista esimerkiksi Pietariin hyvin selvästi:

Jag hoppas att alla tankar på Petersburg skola hvila för långa tider; jag är så ytterst emot dessa färder; de äro besvärliga och bråksamma samt inbringa ingenting; för Karl oerhördt ansträngande.⁶⁰⁰

596 KB → EB 16.5.1891/46:1:180/EBA/KiA/SKS.

597 Korjauksesta mainitsee Petrovskaa ja Somina 1994:214–215.

598 KB → EB 16.5.1891/46:1:180/EBA/KiA/SKS.

599 ”Petersburgsbesöket visade definitivt att våra gastspel der ej böra upprepas. Eller rättare att denna form för desamma är absolut förfelad. Antingen böra vi spela billigt och anspråkslöst för de finska handtverkarne i Prikaschikan. Det besörjer nog Aspegren. Eller skola vi spela för Petersburgs (rysk-tyska) publik. Dertill behöfva vi en impressario och en sådan få vi väl knappast, åtminstone ej en honnett.” (KB → EB 16.5.1891/46:1:180/EBA/KiA/SKS.)

600 EB → MC 20.5.1891/290:12:10/MCA/KiA/SKS.

Toukokuun lopulla 20.5.1891 Ida Aalberg ilmoitti suunnittelevansa omaa kiertuettaan loppuvuodeksi Pietariin ja neuvotteli sellaisesta. Kirjeen muotoilu on pidättyväinen ja siinä vain pyydetään ”Suomal. ttrin näyttelijöiden apua.”⁶⁰¹ Kokemukset Idan virityksistä olivat tuttuja ja arvattavia – ja teatterin kannalta ennen muuta epäluotettavia. Bergbomin vastaus oli yksinkertainen, mutta tiukka: Suomalainen Teatteri ei ota riskiä Venäjän turneesta, sen ottakoon pietarilainen impressaario. Kaarlon ei tarvitse kirjoittaa, että tietysti impressarion olisi ensin vakuututtava Ida Aalbergin vetovoimasta Pietarin ja Moskovon lippukassoilla ja otettava hankkeesta taloudellinen riski. Tämän molemmat ymmärsivät.

Kunnioitettu rouva! Päätoksenne omalla uhallanne koettaa Pietarilaista matkaa on rohkea, mutta ei siltä puutu menestymisen mahdollisuuksia. Taiteellista voittoanne en ainakaan epäile. Mutta rahallinen tappio voi tulla, semmoinen, että saatte siitä kärsiä koko elinaikanne. Ainoa turvallisuuden keino on liittoutua impressarion kanssa, joka takaa Teille määrätty tulot ja joka niin hyvin tuntee Pietarin olot, että hän tietää miten tämmöinen yritys saadaan tuottavaksi. Kysytte: tahdonko antaa apuni. Tietysti tahdon. Onhan Teidän voittonne myöskin Suomalaisen taiteen voitto.

Kolme ehtoa teen kuitenkin. 1) Johtokunta on kysyttävä. Se se on, enkä minä, joka päättää lopullisesti ja ratkaisevasti Suomalaisen Teatterin osan-ottamisesta yritykseen. 2) Rahallinen kanta on ta’ottava varmaksi. Kaikki teatterin kustannukset ovat suoritettavat, tuleeko matkasta voitto vai tappio: matka Helsingistä Pietariin, matka Pietarista Helsinkiin, näyttelijöitten palkat ja ne 2 ruplaa, jotka joka näyttelijä aina päivittäin saa Pietarissa. Impressarionne saa maksaa summan ennaltaan. Tämä varovaisuus on tarpeellinen, sillä nuo venäläiset impressariot eivät ole juuri luotettavia. 3) Matka on tehtävä Joulukuun aikana. Se aika sopii parhaiten sekä Pietarilaisille että teatterille. Kunnioituksella ja ystävyydellä Kaarlo Bergbom.⁶⁰²

601 ”Helsinki sunnuntai 17 p. [5.] [18]91. Herra Tohtori. Aikomukseni oli eilen Pietarista palattuani poiketa Wiipuriin saadakseni personallisesti puhua Teidän kanssanne, mutta minulle kerrottiin Pietarissa, että Tohtori heti lähtisi Helsinkiin korviansa parantamaan. Kuulusteltuani tältä ei niin kuitenkaan taida olla laita, jonka vuoksi ryhdyn kirjeelliseen keskusteluun. Sen onnen johdosta jonka Romeo – Julia saavutti, ja saatuani sekä yksityisiä että julkisia kehoituksia, on minussa kypsynyt aikomus tulevana syksynä omalla uhallani hyyrätä ”Petit Théâtre” antaakseni siellä sarjan näytäntöjä. Tämä aate minua siihen määrin miellyttää, että asiata kaikilta puolin punnittuani ja siitä jo neuvoteltuani johtavien henkilöitten kanssa Pietarin sanomalehti maailmassa, en voi jättää sitä toteuttamatta toisessa tai toisessa muodossa. Sen vuoksi, ja koska tietysti etupäässä toivoisin Tohtorin arvokasta myötävaikutusta, pyydän, mitä pikemmin sitä paremmin, toivottavasti ensi tilassa Tohtorin hyväntahtoista vastausta tahtooko Tohtori antaa minulle mitään toiveita minua auttaa hankkeessani. Ystävyydellä Ida Aalberg. (IA-K → KB 17.5.1891/Coll 1.13./ms/KK)

602 KB → IA-K 20.5.1891/Coll. 1.2/ms/KK.

Biografi Ritva Heikkilä naamioi tämän hankkeen muotoon, että Ida ehdotti että ”teatteri tekisi pitemmän vierailumatkan Moskovaan ja Pietariin”, mutta että ”Bergbomit eivät uskaltaneet riskeerata ja luopuivat yrityksestä”.⁶⁰³ Sitten Heikkilä ottaa sitaatin Idan pettymyskirjeestä Bertha Forsmanille. Ida kun puolestaan halusi nähdä Bergbomin ympärillä vain valheellisuutta.

Oletteko kuullut hauskaa uutista, että minun komeasti valmistamani Pietarin matka menee myttyyn. Kuinka kauan tahtoo Jumala koettaa kärsivällisyyttäni, ennen kuin hän antaa minulle voimia murtaa vuori. Tästä loistavasta tuloksesta saan kiittää Bergbomia ja hänen sisartaan. – Milloin iskeekään taivaan salama Bergbomiin sen petollisuuden ja valheellisuuden vuoksi, joka kietoo kaikki, jotka tulevat hänen kanssaan tekemisiin! – Todennäköisesti hän ei voinut sietää minun henkistä ylemmyyttäni, sen vuoksi on hänen suhtautumisensa tähän asiaan ollut katkeamatonta valhetta. En halua viipyä tämän yksityiskohtien kuvaamisessa, sillä minusta tämä komedia tuntuu niin sanomattoman surkealta, sanon vain, että hän viime hetkessä löi kortit käsistäni.⁶⁰⁴

Aalberg-Kivekkään itsestään antaman käsityksen, hänen viljelemänsä ”henkisen ylemmyyden” mukaan Bergbomit olivat siis kaikin tavoin vain katalia ja petollisia. Taloudellisten vastuiden kantamisessa Bergbomeilla oli kuitenkin jo riittävästi kokemusta ja vastoinkäymisiä takanaan. Idalla oli myös. Siksi pettymys vaikuttaa hänenkin kohdallaan vain kiukuttelulta kohdattaessa tosiasiat. Täytyihän Idan sisimmässään ymmärtää riskin suuruus ottaen huomioon, että edessä olevalla valloitusmatkalla oli kokonaan uusi ilmansuunta ja suuri eurooppalainen metropoli.

Näytäntövuosi 1890–1891 oli ollut teatterin kannalta varsin suotuista, työ oli sujunut ripeästi, kaikki olivat terveitä, niin etteivät sairaudet häirinneet.⁶⁰⁵ Ongelmallista tuli olemaan uuden kolmivuotisen takausyhdistyksen kokoaminen: teatterin tulevaisuutta ajateltiin edelleen vanhalla konstilla.⁶⁰⁶ Kiintoisa on Emelien kommentti eräisiin Turusta saamiinsa tietoihin, joissa viitataan turkulaisen työväestön säännölliseen teatteriharrastukseen.

603 Heikkilä 1998:324.

604 IA-K → Bertha Forsman s.d. 1891. sit. Heikkilä 1998:325

605 EB → B. Elfving 17.2.1891/49:5:124/EBA/KiA/SKS.

606 ”Vår garanti-teckning går nu ut och vi komma med det snaraste att utsända en inbjudning till ny teckning för nästkommande 3 års-period 1891–92, 1892–93 ja 1893–94. Tror du att vi kunna hoppas på något bidrag från Åbo?” (EB → B. Elfving 23.2.1891/49:5:125/EBA/KiA/SKS.)

Den finska befolkningen der [i Åbo] tycks vara bra dramatisk, att dömma af de beskrifningar vi erhållit om arbetarföreningens trägna teaterföreställningar; har du någonsinn besökt dem? Nu åter har en herre, som utgått från denna ”skola” anmält sig till oss.⁶⁰⁷

Suomalaisen Teatterin johtokunta alkoi asteittain vaihtua. Professori Jaakko Forsmanin jälkeen oli jäseneksi pyydetty dosentti Eliel Aspelin. Puheenjohtajaksi Forsmanin jälkeen 1890 valittiin lehtori Almberg. Keväällä 1891 luopumisvuoron otti päätoimittaja V. Löfgren ja hänen tilalleen valittiin klassisten kielten professori O. E. Tudeer, joka oli ollut myös pätevä kriitikko *Valvojassa*. Uusista näyttelijöistä mainittakoon Hemmo Kallio, Kirsti Sainio, sittemmin Suonio, ja ”kuiskuttaja” Cecilia Silén. Iwar Wilskman tuli hoitamaan teatterin rahastoa.⁶⁰⁸

Uuden Suomettaren uutta kirjapaino- ja konttorirakennusta Antinkadun (nyk. Lönnrotinkadun) ja Yrjönkadun kulmaan oli rakennettu vuoden 1890 aikana. Sitä varten oli ostettu kulmassa sijainneen yksikerroksisen Adelaide Ehrnroothin omistaman puutalon tontti. Keskeisiä osakkaita olivat edelleen SKS:n kirjapaino ja *Uusi Suometar*-sanomalehti sekä af Heurlinin ja Löfgrenin perheet, joten siihen tuli myös asuntoja. Nelikerroksinen kivitalo nousi ensin Yrjönkadun puolelle, jonka aikana Antinkadun puolen vanha painotalo jatkoi toimintaansa, jotta lehden ja asukkaiden elämä häiriintyisi mahdollisimman vähän.⁶⁰⁹ Keväällä 1891 asukkaat jo muuttivat Yrjönkadun kulmataloon.⁶¹⁰ Talossa ei vielä ollut hissejä, mikä teki vanhusten asumisen hankalaksi.

Augusta har varit skral, men är nu bättre, dock ganska svag, så att jag med tungt samvete lemnar henne att ensam ombesörja såväl sin, som min flyttning; vi flytta neml. nu till det nya stora huset, som uppförts i bredd med det gamla. – Hon och Maunu komma att bada i Nådendal i sommar och Moster [Sofia] blir på Qvidja med Paula och Lauri; sin operation har uppskjutit till augusti.⁶¹¹ Kesän matkasuunnitelmat oli kerrottu jo 18.5.1891 Emelien kirjeessä Bettylle: Karl har varit ytterst ansträngd och längtar grufligt att få komma ut och slå alla, såväl enskilda, som allmänna bekymmer ur hågen. Jag hade just nu bref af honom med en underrättelse att han är färdig att resa från Wiborg lördag

607 EB → B. Elfving 23.2.1891/49:5:125/EBA/KiA/SKS. Seppälä 2010a:66 mainitsee Porin ja Oulun ohella myös Turun varhaisena työväennäyttämönä.

608 EAH3:392–393.

609 Nieminen 1949:66–67.

610 “Huru gestaltar sommaren för Eder, käraste Betty? orka de gamla till landet, eller måste Ni vara i Åbo? Eder bostad ligger ju så väl, att Ni kunnen sitta ute en stor del af dagen och detta är ju en stor fördel; annat är det att bo i 5te våningen af ett stort stenhus: då kommer man sig ej så ofta ut.” (EB → B. Elfving 27.4.1891/49:5:132/EBA/KiA/SKS.)

611 EB → B. Elfving 18.5.1891/49:5:123/EBA/KiA/SKS.

morgon, så att jag torsdag qväll, eller fredag morgon reser härifrån och så kуска vi af – först till Berlin och derifrån kanske till Paris, kanske till Wien; sen vi varit några dagar i Berlin och sett hvad teatern der har att bjuda på, resa vi bestämma vi oss hvart vi vidare resa; jag skrifver nog sedan till dig derom. I medlet af juli skall jag vara i min tjenst igen; Karl far väl till någon badort i Sverige eller Norge, tänker jag; han behöfver stärka sina nerver, bada bort sin rheumatism och göra något för sin långvariga och svåra katharr, hvilken räckt så godt som hela vintern och våren.⁶¹²

Kaarlo poti siis reumatismiaan ja katarriaan koko talven ja kevään. Matka lähtisi Viipurista Berliiniin, osan matkasta hän tekisi yhdessä Emelien kanssa. Emelien kirjeessä Minnalle 20.5.1891 kerrotaan, että Kaarlo nimenomaan halusi Emelien kanssaan ja että he matkustaisivat Viipurin kautta Pietariin ja Berliiniin. Emelie oli jo aiemmin keväällä pyytänyt Minna Canthia heille matkaseuraksi ja kysyi vielä uudestaan. – ”Kom nu med, älskade Minna! Telegraferas genast till Wiborg, så vänta vi en dag på dig.”⁶¹³

Kaarlons ja Emelien suhteesta Minnaan kertoo paljon, että nämä houkuttelivat tätä kanssaan Eurooppaan kylpemään! Canth oli mielissään kutsusta, mutta laski rahojaan ja totesi suorasukaisesti, ettei hänellä näytelmien tuotoilla ole varaa matkustaa ulkomaille. Ja kun hän näin aikoina oli jo vähän katkera siitä, ettei saanut myydä *Papin perhettä* samaan aikaan Svenskaniin, hän oli kirjoittanut seikasta happamasti ja ikään kuin puuttuvasta tekijätulosta. Kirje on kuitenkin vioittunut tältä kohdin:

Tohtori lähtee keväällä ulkomaille ensik[si...] Berliiniin. Hän taht[oo...Emel]jietä mukaansa ja [Emelie t]jaas tahtoisi minua. Mutta en minä raski. Ei kannata matkustella sillä palkalla, minkä suomalainen kirjailija saa. Kuusisataa markkaa antoi minulle sentään tohtori Pap. perheestä. Olihan se enemmän kuin ennen. Mutta toimittivathan minulle aika tappion sillä kun estivät antamasta ruotsalaiselle teatterille.⁶¹⁴

Kauppaliikkeen tuotosta Canth ei tässä kohdin mainitse, ainakaan Olgalle, vaikka Minnan vakavaraisuus alkoi olla jo huomattava.⁶¹⁵ Näytelmien tuottoon vetoaminen saattoi olla myös heitto peittämään jotain muuta haluttomuutta, kenties epävarmuutta, kenties

612 EB → B. Elfving 18.5.1891/49:5:123/EBA/KiA/SKS.

613 EB → MC 20.5.1891/290:12:10/MCA/KiA/SKS.

614 MC → Olga Salo maaliskuuhuhtikuu 1891/MCK323:460.

615 Nummela 2004:152–153 mukaan Kuopiossa käänne huonompaan tapahtui jo talvella 1891, vaikka se vielä ei näkynyt lankakauppiaan taseissa.

pohjimmaista ”nuukuutta”. Minna Canth ei koskaan elämässään matkustanut ulkomaille. Tässä olisi ollut hänelle hyvä tilaisuus lähteä kokeneessa seurassa.

Alkukesästä 1891 ei tunneta muuta kirjeenvaihtoa, kuin Emelien matkakuvauksia Bettylle. Loppukesästä Kaarlo raportoi Emeliele erillisestä kylpylämatkastaan Etelä-Saksaan. Berliinin-kuvauksessa Bettylle 57-vuotias Emelie tarkasteli kiihkeästi uutta rakentavaa suurkaupunkia! Keiserstadtista tulee Weltstadt, joka haluaa ohittaa Pariisin Euroopan kolmanneksi suurimpana kaupunkina.⁶¹⁶

Det är med ett visst vemod, som jag tänker på vår gemensamma resa för 2 år sedan: den resan var så kort att du nog skulle ha behöft förnya den i år; bra kärt och roligt skulle det ha varit att äfven nu få ha dig med [Betty] och tillsammans glädjas åt allt det stora och sköna, som en sådan här lyxstad har att bjuda på; elände och sorg och bekymmer finnas ju äfven här i rik mån, men för främlingens blickar äro de undangömda och det lysande, glänsande, brusande lifvet kommer blott oss till mötes; ibland gripes jag riktigt af afvund; det är svårt att vårt folk skall vara så litet och ringa. – De stora nationerna ha dock en annan själfkänsla. Se så, nu farväl! jag blir ju sentimental. Helsa de dina från Karl och mig; vi begge sakna dig riktigt här i Berlin.⁶¹⁷

Lienee otettava ikäkauteen kuuluvana asiana, että ihminen alkaa panna merkille muutoksia, jotka ovat tapahtuneet oman kokemuspiirin sisällä. Myös sosiaalisten erojen, suurkaupungin loiston ja kurjuuden ristiriita aktualistui. Voimavarojen pienuus Suomessa oli seikka, joka aina oli vaarassa masentaa aidon fennomaanin.

Kesäkuun alkupäivinä 1891 Kaarlo ja Emelie suunnittelivat mahdollista lähtöä vielä Pariisiin, sillä oli ollut puhetta, että siellä asuva Walter Runeberg, joka oli naimisissa Betty Elfvingin sisaren, Lina Elfvingin kanssa, tekisi Kaarlosta muotokuvan. Kaarlo ei arvostanut Walter Runebergin akateemista tyyliä, sillä Kaarlo kaipasi aina tunneasteikkoa taiteeseen mukaan. Berliinissä oli viivytty pitempään ja sitten lähdetty suoraan Wieniin, ”mutta ehkä Pariisin matka voidaan toteuttaa seuraavana vuonna.” Wienistä Emelie palasi Suomeen ja Kaarlo jäi kylpemään.

616 ”Här sitter jag nu och sänder Dig en helsning från Dresdener-Hof; allt står på sin plats och allt är sig likt som för 2 år sen, utom att här bygges och förstoras af alla krafter. 'Berlin ist Kaiserstadt und Berlin wird Weltstadt'; man jublar öfver att Berlin är Europas 3dje stad och lefver i hoppet att den skall blifva den 2dre, hinna förbi Paris, hvilket den väl dock ej kan, ty den kan aldrig förskaffa sig Paris gamla, stora historia samt den betydelse som den franska hufvudstaden haft för mensklighetens utveckling, naturligtvis skall väl dock äfven Berlin i framtiden komma att spela en stor rol.” (EB → B. Elfving 30.5.1891/49:5:133/EBA/KiA/SKS.)

617 EB → B. Elfving 30.5.1891/49:5:133/EBA/KiA/SKS.

Karl är i Bayern i Reichenhall, en utomordentligt naturskön badort; jag hade bref af honom i går och han tycks vara ganska nöjd; Sydboernas omedelbara naivitet anslår honom i allmänhet ganska mycket, åtminstone sommartid, då han sjelf lemnat alla "kysymyksiä" m. m. bakom sig. Vår resa voro vi nöjda med, ehuru jag visserligen hellre skulle ha rest till Paris än till Wien, men kanske kan vår Parisfärd realiseras nästa år. – I teaterväg sågo vi mycket godt och vackert i Wien och jag tycker bra mycket mera om de Wienska skådespelarne än de Berlinska: de äro naturligare och tala vida bättre än de nordtyska kamraterna; inscenering och alla arrangementer äro deremot vida bättre i Berlin än i Wien.⁶¹⁸

Kaarlo etsi itselleen vuoristoista kylpyläpaikkaa, ja löysi Reichenhallin. Se sijaitsee aivan Baijerin eteläisimmissä laaksoissa, jossa rajan toisella puolella lähinnä on Salzburg. Hän oli eronnut Emeliestä Wienissä ja lähtenyt noin 23.6.1891 länteen kohti Salzburgia tai ylipäänsä Berchtesgadenin aluetta. Suomen debattien väsyttämä Kaarlo kokee Wienin "kevytmielisyyden" tai "välittömän inhimillisyyden" selvästi vapauttavana ja virkistävänä ryppyotsaisten saarnaotteiden jälkeen:

Visst gör ju lefnadslusten sig der gällande med en omedelbarhet, som vi aldrig kunna erkänna. Men – när man haft så öfvernog af "kysymykset" och "gengangere" och predikningar i högre sedlighet och högre osedlighet, som vi der hemma haft det under dessa år, så verkar den naiva omedelbarheten hos söderns barn uppfriskande. Den är allt mänskligare än den hätska bitterhet, som hos oss klåder [syhyää] vid åtminstone all litterär produktion.⁶¹⁹

Reichenhallissa Kaarlo viipyisi 5-6 viikkoa ja matkustaisi sitten Dresdenin, Prahan ja Berliinin kautta kotiin. – Dresdenissä hän hankkisi teatterille lisää sähkövalaistuslaitteita sekä näyttämölle sopivaa tausta- ja oheismusiikkia. Tarvittiin Mendelsohnin musiikin orkesteristemmoja, sillä nyt hän suunnitteli jo Shakespearen *Kesäyön unelmaa*, syksyn 1891 suurta ensi-iltasatsausta.

Kanske jag i Dresden dock går till Behr och ser på hvad han har i belysningsväg. Kanske har han äfven annat än med elektrisk belysning. I Wiborg hade man tvenne stora reflektorer, som voro flyttbara. Något i samma stil som våra gamla i Faust, men betydligt bättre. Om man med en sådan kunde [få] koncentreradt

618 EB → B. Elfving 5.7.1891/49:5:134/EBA/KiA/SKS.

619 KB → EB 27.6.1891/46:1:181/EBA/KiA/SKS.

färgadt sken på någon punkt, så vore dermed mycket vunnet. Mer än en par hundra mark kan väl en sådan ej kosta.

Kanske jag äfven kan få prospekt, som en mera praktisk person t.ex. Ossian kan bedömma. I sådant fall får du sända till Dresdennågra hundra riksmark, ty hvad jag har behöfver jag i Berlin till böcker och noter. Vårt visbibliotek tarfvar absolut en uppfriskning, ty samma dryckesvisor hafva för länge florerat och äfven till andlig musik bakom scenen skall jag köpa några större körsamlingar. En 30 mark går äfven till Mendelsohns Sommernachtstraummusik eller i fall äfven orkesterstämmorna finnas tryckta lika mycket till.⁶²⁰

Tarvittiin myös joitain hyviä taustakuva-aihelmia maalari Heinäselle, niin ettei tarvitsisi aina lainata Hellsténiltä.⁶²¹ Mutta yllirasitus ja ahdistus alkoivat myös olla ilmassa, siihen viittaavat tulevaan kerrostaloasumiseen liittyvän kappaleen loppusanat, joissa Kaarlo kiteytti jo heidän elämäntehtävänsä.

Ett bref från Augusta mötte mig här i adresserad till dig. Jag sänder det dock ej ty du har af henne sjelf nu redan hört dess innehåll – intet af vikt. Hon säger att jag är stjuftermoderligt behandlad i det nya huset. Jag är ju det ej i hennes hem och ännu mindre i hennes hjerta, då äro ju väggarna och möblerna småsaker. Om hon blott finge vara friskare. Men hon är nog sjukare än hon säger och det är det värsta. Vi hafva ju varit lyckliga som fått lefva med i brännpunkten af den eldstad, der nationens lif födts, men vi hafva också förbrunnit i förtid under denna process.⁶²²

”Olemme olleet onnellisia, kun olemme saaneet elää mukana sen tulisijan [ahjon] polttopisteessä, jossa kansakunnan elämää on synnytetty, mutta me olemme myös ennen aikaisesti palaneet loppuun tässä prosessissa.” Kaarlo oli 47-vuotias. Kaikkien oli myös vuorollaan saatava pärjätä ilman Kaarloa. Estää ei voinut, vaikka hän aavisti, että äänet muuttuvat, kun kotiinpaluun aika koittaa. Heinäkuussa 1891 Kaarlo kirjoitti Emeliele:

Numers är trött vid sitt arbete hos oss. Kan han reda sig på egen hand, så mycket bättre, ty det visar att han genom sin förskola hos mig [KB] utvecklat sig. Kan han det ej, återvänder han nog till oss. Hindra honom kunna vi ej lika

620 KB → EB 27.6.1891/46:1:181/EBA/KiA/SKS.

621 KB → EB heinäkuu 1891/46:1:183/EBA/KiA/SKS. Hellsténistä ks. AA:425, 496, 497, 566, 573, 582.

622 KB → EB 27.6.1891/46:1:181/EBA/KiA/SKS.

litet som Ida. De måste försöka vingarna på egen hand. Arppe hindrar dessutom Numers att tänka på svenska teatern.⁶²³

Numersissa oli siis kyllästymistä ja halua vapautua, eikä tätä voinut estää sen paremmin kuin Idaa. Voitiin vain odottaa ja katsoa ja pelata niillä korteilla, joita käteen jäi tai joita pakasta nousi.

Kesällä 1891 olivat kaikki vuoden päästä puhkeavien konfliktien siemenet itämässä. Minna Canth oli tyytymätön *Papin perheen* vähäiseen esilläoloon Helsingissä, Gustaf von Numersin itsetunnolle kävi Bergbomin suuri osuus hänen näytelmissään, Niilo Sala oli ylirasittunut ja Ida Aalberg-Kivekkään yritykset valjastaa Suomalainen Teatteri omaksi palvelijakseen olivat tapaus tapaukselta räikeämpiä.

Mutta kesä 1891 oli myös käännekohta: Kaarlo löysi loppuiäkseen Baijerin vuoristoseudut. Hän kiittää niiden luonnon rikkautta ja monimuotoisuutta sekä kommentoi hieman kuivasti, miten Norjan ja Jemtlandin vuoristoja voivat tosissaan kehua vain paikalliset patriootit. Vehreydessä ja sydämellisyydessä Baijeria ei voita mikään. Se sopi hyvin tälle eurooppalaiselle fennomaanille.

Och så denna yppiga, rika vegetation med sin mångfald och sin intensiva vextlighet. Den doft, som utgår från tallarna under middagshettan, från blommorna på alpernas solsida är berusande. Man tycker sig likasom ligga vid moder naturens bröst och suga helsa.⁶²⁴

Kaikki oli tosin kallista: kuskit ja palvelijat tarjosivat palveluksiaan tai ”kiskovat juomarahoja,” riippuen näkökulmasta. Kaarlons oma paras rauha lapsuudesta lähtien oli uppoutuminen saksalaiseen ja ranskalaiseen kirjallisuuteen, eikä siihen talvella Helsingissä ollut mitään mahdollisuutta. Lukemisen ja musiikin lisäksi retkeilyistä tuli tärkein harrastus.

Utflygterna äro lockande, men skall man hafva ”Führer” med sig, så minskar nöjet genom kostnaderna. Men allt i allo taget, när jag tänker på hur jag frös i Gausdal och i Mörsil och huru annorlunda jag känner det här så prisar jag min lycka och – Augusta som rådde mig att resa söderut. Och så har man här lektyr och musik – två viktiga saker, när det är fult väder. D.v.s. icke den musik man sjelf måste bestå på ett skrälligt piano, utan sådan andra bestå en – hvilket gör en skäligen stor skillnad hvad trefnaden beträffar. Äfven lånebiblioteket är väl försedd med både fransk och tysk litteratur, att icke tala om de 60 tidningar,

623 KB → EB juli 1891/46:1:183/EBA/KiA/SKS.

624 KB → EB heinäkuun alku 1891/46:1:182/EBA/KiA/SKS.

som ligga i läserummet. Kurtaxan är ej farligt dyr – 15 [Reichs]mark i ett för allt, d.v.s. knappast mer än i Willmanstrand eller Hangö.⁶²⁵

Bergbom ei kuitenkaan halunnut lähteä vuorille ilman opasta, hän saattoi nimittäin helposti saada ”huimauskohtauksia”, mutta opas taas maksoi.⁶²⁶ Kesällä 1891 Bergbom pohti matkustamista Bayreuthiin ja jatkoi kahden vuosikymmenen jälkeen tutustumista Richard Wagnerin musiikkiin. Keväällä 1871 Helsingissä oli esitetty konserteissa otteita Wagnerin teoksista ja silloin tällöin muutakin, esimerkiksi Wagnerin kuolemaa seuranneessa konsertissa 1883.⁶²⁷

Kaarlolta oli näkemättä ja kuulematta kuitenkin vielä *Der Ring des Nibelungen*, jota hän jo hieman oli odottanut kesällä 1879 näkevänsä. *Tristania ja Isoldea* esitettiin harvoin, eikä se osunut hänen tielleen. Bayreuthissa oli valmistunut 1882 *Parsifal - Näyttämöviikkimysjuhlanäytelmä*. Kaarlolla oli Reichenauasta lyhyt matka Salzburgin festivaalille, mutta Bayreuthiin matka oli pitempi ja siinä oli muitakin hankaluuksia: hinnat korkeat, liput jobbareilla. *Ringin* näkeminen siirtyi siis vielä.

Till Salzburgs ära kan sägas att ehuru öfver 10,000 festresande hade infunnit sig, voro priserna ingalunda uppskrufvade, så som de t.ex. lära detta år vara i Bayreuth, dit jag gerna skulle fara, nu då jag är så nära. Sjelfva resan är ju ej dyr. Men för det första lära priserna på hotellen vara rent af vansinniga. Pro secundo lär ett sådant oförskämdt biljettjobberi ega rum, att man möjligen finge återvända utan att hafva sett någonting. Bäst är att renonsera på Parsifal och nöja sig med hans kära pappa Lohengrin. (Eller är det nu Parsifal, som tvärtom är Lohengrins far? – den Wagnerska genealogin är alltid krånglig).⁶²⁸

Kaarlon kesään 1891 sisältyi kuitenkin kaksi kokonaisvaltaista taide-elämystä⁶²⁹, molemmat Kaarlon lempialueilta. Hän teki oopperamakuaan koskevan tunnustuksen: sen mukaan Verdikin on ollut hänelle outoa, vaikka hän oli tavallaan bel canto -ohjelmiston, grand opéran ja varhaisen Verdin mukana kasvanut. Kaarlo palautti kaiken oopperan takaisin Mozartiin, jonka kuoleman 100-vuotismuistoa Salzburgissa vietettiin:

625 KB → EB heinäkuun alku 1891/46:1:182/EBA/KiA/SKS.

626 KB → EB heinäkuu 1891/46:1:183/EBA/KiA/SKS.

627 Vainio 2002:196. 29.3.1883 esitettiin mm. *Tannhäuserin* ja *Parsifalin* alkusoitot sekä *Huldigungsmarsch*. (UStr 29.3.1883).

628 KB → EB n. 20.7.1891/46:1:184/EBA/KiA/SKS.

629 EAH3:399–401.

Det ena var Mozarts hundraårsfest i Salzburg, som firades under tre dagar, den 16, 17 och 18 Juli. Requiem, Figaros bröllop, G-moll symfonin, o.s.v. Trenne konserter och en teaterföreställning. Jag hade gjort ett besök i Salzburg tidigare (dit är endast tvenne timmars jernvägsresa) för att få biljett, men fick ett bleklagdt nej. Flere tusen hade redan anmält sig, men ej fått biljett. Då var att resignera. Jag bad dock att om händelsevis någon biljett skulle komma att lemnas tillbaka, jag då blefve ihågkommen. Min gamla teaterlycka förnekade sig ej. Just då jag skulle gå bort, kom postiljonen med bref. I ett af dem var återbud och jag fick min biljett.

Oförgätligt var intrycket af Requiem i Salzburgs mäktiga dom. Konserterna voro väl intressanta och i Figaros bröllop medverkade Tysklands förnämsta artister, men de bleknade för Requiem. Stämningen var underbar. Här var ju Mozart född, härifrån hade han sina barndomsintryck, denna leende, milda, glada natur afspeglar ju sig i hans konstnärslynne. Du vet ju huru expansiv min konstnärsbeundran kan vara. Jag kan ju hänföras af alla de nya, af Meyerbeer som af Wagner; ja Verdi, som var mig ursprungligen så fremmande har jag lärt mig förstå. Men mitt hjärta är hos Sarastro och Pamina, hos Donna Anna och Don Juan. Vid tredje festqvällen, då Figaro utfördes, var jag tyvärr slö af musik, festtal, prologer och promenader, så att jag upprigtigt sagdt kämpade med sömnen hela qvällen.⁶³⁰

Toinen elämys oli Kaarlön paluu "kansallisen" – ja kansanomaisen – teatteritaiteen alkulähteelle, kun hän eräässä pienessä kylässä näki alkuperäistä myöhäiskeskiaikaista traditiota edustavan *Faust* -näytelmän marioneteilla esitettyinä. Kuvaus on kuin reporterin kädestä.⁶³¹

6-vi Kaarlo ja nukketeatterin Faust 1891

Matkallaan Baijerissa 1891 Kaarlo kohtasi elävää teatterihistoriaa.

Och så min andra artistiska "Ausbeute" [saalis]. Genom en lycklig slump har jag sett på marionett-teater – Faust. Det gamla, ordentliga "Puppenspielet Faust", som daterar sig i sin första gestalt från reformationstidehvarvet och som gaf Goethe första väckelsen till hans verldsdikt. Jag akkorderade med en "Führer", som jag vanligen brukar hafva på mina turer. (Han är förträfflig Zittra-spelare). Jag ville hafva honom till en bestämd dag. "Nej – då kan jag ej komma, ty då är stor "Kirchweihe" i Grossgmain och jag måste spela Zittra der." Som jag var nyfiken att se en "Kirchweihe", der det kyrkliga och det pro-

630 KB → EB n. 20.7.1891/46:1:185/EBA/KiA/SKS.

631 KB → EB n. 20.7.1891/46:1:185/EBA/KiA/SKS. Myös EAH3:400–401.

fana på ett för våra protestantiska sinnen så egendomligt sätt blandas ihop, begaf jag mig dit.

Orten ligger på Österrikiska gränsen så att hälften af byn (Grossgmain) är österrikisk och den andra delen (Kleingmain) bajersk. Brokigt folkli. Processioner, maknadshimmel, messa, dans, Zittra- och gitarr-spel, kyrkliga sånger af nykonfirmerade barn, förträffligt tyrolervin och senare mot natten (jag bevistade dock ej denna episod) obligat slagsmål mellan österrikiska och bajerska "Bua". Bäst jag slentrade omkring såg jag ett stort teaterplakat och på det var annonseradt – Faust. Jag märkte sedan att det var marionetter. Jag antog att jag skulle få se någon slags "adaption" af den Goetheska Faust.

Men nej! Det var det gamla ärliga Puppenspielet, som hållit sig i dessa alpvår. Den lustiga personen "Kasparle" muntrade under hela tiden publiken med sina lättköpta qvickheter under den högtidligen handlingen. Vissa momenter voro egendomligt naturpoetiska om jag så får säga.

Faust och Mefisto hafva slutat kontraktet på 24 år. Men redan efter tolf år gör Mefisto sin fordran gällande, ty "han har tjeat Faust både nätter och dar". Faust söker då befria sig genom en from list. Han får Mefisto att lofva uppfylla en önskan. Faust begär då korset från Peterskyrkan i Rom. Han tror att Mefisto ej kan skaffa det. Men Mefisto gör det. Faust märker likväl att något felas och det är I.N.R.I. (Jesus Nazarenus Rex Judeei). I detsamma han nämner dessa ord försvinner Mefisto och Faust är räddad. Men Mefisto sätter list mot list. Han trollar fram Helena, Fausts döda maka. Faust störtar i hennes armar, men omfamnar i stället Mefisto och är nu utan räddning förlorad. Jag var mycket nyfiken den lustiga personen "Kasparle" skulle fås in vid slutkatastrofen. Men det skedde på ett ganska behändigt sätt. Kasparle uppträder som nattvaktare. Under det Faust med ångest väntar att klockan skall slå 12, då hans tid är ute, kommer Kasparle och ropar först 10, sedan 11 och sist 12, hvarje gång utförande en nattvaktaresång med behöriga komiska driller och rulader, hvilka kommo åskådarne att kikna af skratt.

Det var ett godt stycke teaterhistoria jag upplefde i denna anspråkslösa värdshussal. Jag fick der temmeligen klart hurudana de gamla "Haupt- und Staats-actionen" voro. De spelade ungefär samma saker med menniskor i stället för med marionetter. Dessa marionetter voro för öfrigt ganska stora – en meter höga. Direktor visade en verklig häpnadsväckande förmåga i att konsekvent genomföra de olika rollerna. Jag antog att der var åtminstone en sex personer, som förde dockorna. I verkligheten var det blott två, direktorn och hans fru. (KB → EB n. 20.7.1891, 46:1:184/EBA/KiA/SKS. Kuvauksen suomennos EAH3:400-401.)

Lähdettyään Berchtesgadenista Kaarlolle tapahtui kiusallinen episodi matkatavaran kadotessa säilytyksen ja junanvaihdon yhteydessä Salzburgissa. Etsinnöissä tuhlautui pari päivää, ja kun matkakassa oli piilotettu laukkuun, joutui Kaarlo tilaamaan taas Emelieltä rahoja. Onneksi matkalaukku löytyi, se oli vain vaihtunut ja sattumalta tuo toinenkin henkilö oli äkillisesti vaihtanut suunnitelmiaan. Lisäksi Baijerin rautateiden kunnia-asia oli osoittaa, että siellä ei hutiloida, toisin kuin Preussin eli Pohjois-Saksan suunnasta väitettiin. Elokuun alkupäivinä seurasi ongelmia niiden vekselien perille tulossa, joita Emelie lähetti Helsingistä. Berliinissä Kaarlo katsoi vielä uuden työläisten lakkoa kuvaavan näytelmän *Gleiches Recht*, kirj. Richard Grelling, ”joka kiivaana naturalistina oli asettanut koko myrskyisen työmieskohtauksen näyttämölle”.⁶³² Sellainen aihepiiri oli tulossa Suomalaiseen Teatteriinkin, nimittäin Ludwig Fuldan *Työlakko*, eli *Das verlorene Paradies*.

Helsingissä oli ollut poikkeuksellisen kuuma kesä 1891, ja rakennustyöt Antinkadun ja Yrjönkadun kulman kivitalossa olivat osin kesken. Uudessa talossa piti kesälläkin lämmittää kakluuneja niin, että muurauslaastit kuivuisivat.

Vår starka hetta fortfar allt och man tycker att jorden riktigt ropar på regn; här hemma är tråkigt och dammigt och hett till förtviflan, ty den yttre hettan stegras här inne derigenom att kakelugnarne måste eldas hvarannan dag.⁶³³

Augusta oli sairastellut pitkin kevättä, juuri muuton alla.

Vi ha flera veckor (sen medlet af juni) haft grymt hett och torrt, så att dam och sand i stora moln hvirfla längs gatorna; våra rum äro ej fullt färdiga; här gå ännu timmermän, murare, målare, vattenlednings-arbetare, så att man är hemma som på en marknad och du kan fatta att det ej är rätt trefligt.⁶³⁴

Ossian Bergbom perheineen oli myös siirtynyt Helsinkiin, sillä hän oli saanut yli-insinöörin viran tie- ja vesirakennustoimituskunnassa (nyk. ministeriössä). Teatteria varten Emelie oli tehnyt moninaisia hankintoja Beriinissä Friedrichsin näyttämötarvikeliikkeessä, mm. sen aasinpään, joka *Kesäyön unelmassa* tarvittaisiin.⁶³⁵

632 EAH3:402 sekä KB → EB 15.8.1891/46:1:188/EBA/KiA/SKS.

633 EB → KB 23.7.1891/45:1:214/KBA/KiA/SKS.

634 EB → KB 22.7.1891/45:1:213/KBA/KiA/SKS.

635 ”I händelse du vill beställa af Friedrichs något mera vill jag underrätta dig om att alla hans effekter äro utmärkt bra och, i mitt tycke, väl lyckade; tullen är en obetydlighet för hela kistan: 85 penni; dertill kommer hamnavgift [an]slag m.m. som ej stiger mycket öfver 1 mark; frakten är visserligen lite dyrare, men från Berlin hit blir den ej mycket öfver 10 mark med expedition m.m. m.m. Således en förträfflig bekantskap. Varorna böra dock nödvändigt vara omålade, eller olakerade, som det kallades på tullspråket, de målade äro 20 gånger så dyra i tull, ehuru man nu ej fäste sig vid vårt

Laulujuhlien aikana Kuopiossa 1891 Minna Canth oli viettänyt hauskaa aikaa nuoren kirjailija- ja taiteilijaseurapiirin ja joidenkin pohjoismaisten lehtimiesten kanssa.⁶³⁶ Minnalle ei ollut osanottajaruusuketta varattu, mistä hän oli pahastunut, muuten Minna toimikunnan puolesta kiitti Suomalaista Teatteria kulkueiden vaatteista, ”kaikesta mitä teatterilta saimme!” Juhlilla olivat kirjailijat tavanneet toisiaan ja kiertueella olevat näyttelijät olivat paikalla. Saamme Canthilta välähdyksen Niilo Salasta istumassa pöydän ääressä laskemassa teatteriseurueen rahoja ja lähettämässä ”hirveän paljon terveisiä” Minnan tyttärelle.⁶³⁷ Näistä tunnelmista Minna tuolloin kirjoitti Emeliele, tavallaan pohjustaen valmiuttaan irtautua vanhojen puolueesta ja nuorten suomalaisten tavoin liittoutua sveesien kanssa, jotka suosivat kulttuuria! Näin pohtii Minna Emeliele:

me yksikielisyyden puolustajat olemme jotakuinkin voitettut. On se luonnollista nykyisissä oloissa tuo liittyminen sveceihin. Ajatelkaamme vaan [Kalle] Ahon asemaa viime valtiopäivillä. Ja mitä minun kokemuksiini tulee, niin neidän tunnette. Ei minulla ollut ”Kovan onnen lapsissa” puolellani muut kuin – ”Nya Pressen.” Ja kun Suometar viime vuonna kertoo suomalaisen teatterin hyvästä menestyksestä, ei se katso maksavan vaivaa edes mainitakaan, että siellä myöskin oli näytelty kotimainen kappale. – Muistui pa silloin mieleeni, kuinka svecit olivat ottaneet Tawaststjernan huonot ”Affärit” vastaan. Fennomaanit eivät pane mitään arvoa kirjallisuudelle, he ennemmin tahtoisivat sen tukehuttaa, jos mahdollista. Kun ei omalta puolueelta saa minkäänlaista sympathiaa, ja kun ruotsi mieliset ovat siihen määrin ystävällisiä kuin he ovat, miksi emme silloin tarttuisi ojennettuun käteen. Että minä teen sen haikealla mielellä, on luonnollista, sillä minulla on vielä muistossa entiset ajat, jolloin kaikki henkinen työ suomalaisella taholla sai tukea ja kannatusta fennomaaneilta. Nyt päinvastoin.⁶³⁸

Minnan ajatukset olivat Kaarlossa, jonka apulainen Niilo Sala oli syksyllä lähdyssä pitkälle opintomatkalle Eurooppaan: ”Kuinka hauskaa, että Tohtori on niin reipastunut. Ensi vuosi kait vielä tulee olemaan raskasta, kun [Niilo] Salakin on poissa.”⁶³⁹ Näyttelijä

åsneshufvud, utan lät det gå med de andra varorna i samma vikt. – Blommorna voro dyra: ungefär 40 mark, taflorna kosta intet i tull, men ramarne 1 mark metern. Vi fingo endast 4 taflor: de kosta i inköp 12 Rmk och endast ramarne i tull 13 Fmk! Jag har redan skrivit till Herr Grünbaum och frågat hvad det betyder att vi ej fått de 6 öfriga taflorna och de 4 par tallrikarne; när du är i Berlin måste du väl höra åt huru saken förhåller sig, i händelse jag ej fått svar dessförinnan. Du har bref emot dig på Dresdener Hof. Louis hade glömt de 3 tygbitarne (till blad) och äfven till honom har jag skrivit; hans saker äro ordentliga och vackra. Jag har mycket god lust att beställa litet blommor af honom ännu, men kanske spara vi det till dess du kommer hem? Nog bli dessa blad och blommor, oaktadt tullen, bra mycket billigare än dem man får här. (EB → KB 23.7.1891/45:1:214/KBA/KiA/SKS.)

636 MC → EB 15.7.1891/MCK345:499.

637 MC → Elli Canth [20.6.1891]/MCK341:493.

638 MC → EB 15.7.1891/MCK345:499.

639 MC → EB 15.7.1891/MCK345:499.

Olga Salo Minna kehotti käyttämään edelleen rouva Winterhjelmiä opettajanaan, eikä lähtemään sen kauemmas oppiin.⁶⁴⁰ Minna on kesän aikana tuttaviltaan kuullut Ida Aalbergista ja kertoo Elli Canthille:

Ida Aalberg oli viime kesänä aika lailla intrigeerannut Pietarissa. Moittinut sekä Suomalaista teatteria että tohtoria venäläiselle publicistille, joka sitten kirjoittikin sanomalehteen, kuinka loistava tähti Ida Aalberg on, kuinka hän omin voimin on kasvanut ja kehittynyt vaikka hän työskentelee huonossa teatterissa, eikä ole saanut minkäänlaista johtoa jne. Teatterilla oli huonot tulot [viimeksi] Pietarissa, mutta Ida Aalberg tahtoo että sentään mentäisiin sinne tänä syksynä taaskin. Hän olikin luvannut, että hän "tulee takaisin saman teatterin kanssa ensi vuonna." – Nyt olen utelias näkemään, antavatko tohtori ja johtokunta myöten. Muuten hän myöskin on uhannut perustaa oman teatteri-seuran, johon hän ottaa parhaat voimat Suomalaisesta ja Kansan-teatterista. Ne vaan eivät taida niin juuri olla hänen otettavanaan.⁶⁴¹

Näin Ida Aalberg oli toinen avainhenkilö, joka vain viisi vuotta Kaarola Avellánin jälkeen kirjoitti, että ei näyttelijänä ole saanut Bergbomilta ohjausta ("minkäänlaista johtoa"). Asiaa on pidettävä hyvin mahdollisena, sillä Bergbom odotti ilmaisua aina näyttelijöiltä itseltään. Mutta missä määrin näyttelijätär eri aikoina on ollut halukas vastaanottamaan toisten esittämiä toiveita? Tällainen on aina myös mediaa stimuloiva tilannelausuma. Samoilta vuosilta on kuitenkin maininta erään näytelmän esityksestä, jossa taas "tohtori oli syöttänyt hänelle joka sanan."⁶⁴²

Emelie selvitti syyskuun alussa perheen kuulumiset Elfvingille.

Karl mår bra efter sin resa och har tills vidare varit kry; går allt sin jemna gång, så räcker hans raskhet nog, men vi måste ju alltid vara beredda på stöten och oförutsedda hinder. Augusta kom ganska riktigt hit redan i medlet af augusti; Lauri måste litet förkofra sig i latinskrifning för att komma upp på högsta klassen och Augusta kom derföre hit med honom. Paula kom i går qväll och Maunu kommer efter en vecka. – Moster bereder sig till sin operation; det

640 Majun roolista Minna Canth kirjoitti tälle "ettei se ole tavallinen tyttö-huitukka, vaan että hänessä ensin ja ennen kaikkea on huomattava taiteilija-sielu, sitten poikamaisuudet ja sen jälkeen vielä 'lukemattomia' muita puolia. Olga Salo selosti analyysinsä ja kiitti opastusta, jota oli saanut rouva Winterhjemiltä, kun oli ollut tämän luona Tukholmassa luke-massa Majun roolia. Minna kiitti rva Winterhjelmin kommentteja ja totesi, että neiti Finnen Majussa hän oli kaivannut "juuri sitä". "Neiti Stenberg ja Leinot sanoivat, että rouva Winterhjelmin oppilailla on aina ollut hyvä menestys." (MC → Olga Salo 17.8.1891/MCK351:508.)

641 MC → Elli Canth 28.8.1891/MCK 352:511.

642 "Jag tyckte det hela gick jämt men mer matt Ida var en gengångare af alla sina roller men hade många goda scener (doktorn hade matat hvarje replik i henne)". (Inez Borg → Hilda Asp 28.11.1888/Bal/HAA/PLAS/PLA.)

var bestämdt att hon i nästa tisdag eller onsdag skulle vandra till sjukhuset, men nu har hon varit och fått sig litet katharr, så att det är möjligt att Wahlfors vill att denna först skall gå öfver; de två första dygnen efter operationen måste man vara alldeles stilla, hvilket ju är svårt, då man har katharr.⁶⁴³

Samassa kirjeessä oli tieto, että merkinnät Suomalaisen Teatterin takaajiksi olivat tehneet erittäin huonosti kauppansa. Sitä kautta ei olisi varoja saatavissa.⁶⁴⁴ Kevään ja kesän ajan yritetyn takauskeräyksen myttyynmenon syyksi Aspelin-Haapkylä antaa katovuodet, jollainen kuluva vuosi 1891 osittain oli, sekä venäläisten sanomalehtien lisääntyvän ja ”ikävän” Suomi-kirjoittelun – yleisen ilmapiirin synkistymisen.⁶⁴⁵ Selityksistä kumpikaan ei vakuuta, ainakaan ohitse poliittisen tilanteen muuttumisen ja Suomalaisen Teatterin jo suhteellisen vakavaraisuuden.

Ida Aalberg oli kylpymatkojensa jälkeen syksyllä 1891 valmis näyttelemään *Elinan surmassa*. Kivekkäiden raha-asiat olivat huonolla tolalla, joten Idan piti senkin takia ottaa hyvät työt vastaan, vaikka kuinka oli kesän aikana moittinut teatteria ulospäin.⁶⁴⁶ Vastauskirjeessään Betty Elfving heitti sarkastisesti Emelielle, että ”nyt kun [näyttelijä Josef] Kainz on lähtenyt Amerikkaan, Ida on ehkä rauhallisempi, ellei matkusta perässä.”⁶⁴⁷ Emelie jatkoi samalla linjalla: ei ole nimittäin mitään takeita siitä, ettei Ida vielä kerran muuttaisi omia ja koko talon suunnitelmia. Oltiin vasta syyskuun lopussa, toivottavasti ”hänellä kotiintullessa on vielä sama mieli.”⁶⁴⁸ Ida Aalbergin näiden vuosien toimintaa on Aspelin-Haapkylä vetänyt yhteen asiallisesti punniten.⁶⁴⁹

643 EB → B. Elfving 5.9.1891/49:5:135/EBA/KiA/SKS.

644 EB → B. Elfving 5.9.1891/49:5:135/EBA/KiA/SKS.

645 EAH3:420.

646 ”Ida Aalberg tycks nu gå in på att spela ”Elinans surma”, hon hemkom för par veckor sedan från en badsejour i Normandien (tror jag) och sade sig vara serdeles rask; häromdagen for hon till Barösund och tänker vara der hela september för att andas frisk luft och stärka sina nerver; måtte dessa ej alltför snart bli lika upprörda och oroliga som sista våren. (EB → B. Elfving 5.9.1891/49:5:132/EBA/KiA/SKS.)

647 B. Elfving → EB 26.9.1891/48:13:78/EBA/KiA/SKS.

648 ”Ida Aalberg har varit denna månad vid Barrösund, men torde hemkomma dessa dagar; innan hon for dit lofvade hon visserligen att hon skulle uppträda här i höst; måtte hon nu vid sin hemkomst ha samma åsigt.” (EB → B. Elfving 28.9.1891/ 49:5:136/EBA/KiA/SKS.)

649 ”Ida Aalberg vihdoin oli kyllä kotosalla ja esiintyikin muutamissa rooleissa, mutta Bergbom ei koskaan voinut varmasti luottaa häneenkään. Häntä näet esti milloin taudinpuuska, milloin joku muu syy näyttelemästä, sillä eihän hän mitenkään ollut teatteriin sidottu. Kerran oli jo sovittu, että Sardoun Fernande näyteltäisiin, mutta siitä ei tullut mitään, kun näyttelijätär lähetti roolin takaisin; toisen kerran oli päätetty, että Thérèse Raquin, joka hänen toivomuksestaan oli uudestaan harjoitettu hänen resetti-illakseen, annettaisiin kolme kertaa, mutta sekin tuuma raukesi, kun taiteilijatar ensi näytännön jälkeen ilmoitti, ettei jaksa sen enempää. Muutoin Ida Aalberg koko tänä kautena puuhasi vierailumatkoja Venäjälle, syksyllä Pietariin ja keväällä Moskovaan. Aikomus oli että hän lähtisi sinne Suomalaisen teatterin jäsenten avustamana. Kumpaankin matkaan teatterin johtokunta antoi suostumuksensa ja olisi Bergbomkin lähtenyt mukaan, mutta kun ei venäläiseltä taholta (eräältä impressaariolta Pietarissa ja eräältä teatterinjohtajalta Moskovassa) saatu tarpeellisia takeita, että kustannukset tulisivat korvatuiksi, meni tuumat myttyyn.” (EAH3:419–420.)

Teatterin kausi alkoi 6.9.1891, kun *Papin perhe* annettiin Arkadiassa kansannäytäntönä, alennetuilla hinnoilla.⁶⁵⁰ Juuri tuon näytelmän antaminen kansannäytäntönä työväestölle sai raivokkaan Agathon Meurmanin kirjoittamaan. Itseään kiihdyttäen Meurman ampui täyslaidallisen Minna Canthia vastaan, edelleenkään näkemättä näytelmää. Näin Suomalaisen puolueen patriarkka käytännössä ajoi Minna Canthin suoraan Ruotsalaisen teatterin syliin! Kulttuuripoliittiselta kannalta vanhafennomaanit onnistuivat tahraamaan oman lippulaivansa Teatterin ja sen kapteenin Bergbomin maineen julkisuudessa. Konfliktia ei olisi ehkä haluttu, mutta puolueelta puuttui kunnollinen läpinäkyvä organisaatio, jossa henkilöillä olisi ollut määrrätyt tehtävät ja nimettyä poliittista vastuuta. Nuoret olivat jo siirtyneet omiin piireihinsä, joten ukot saivat pitää omat kuppikuntansa.

Uusi Suometar siis julkaisi 10.9.1891 kirjoituksen *Kasvatuksesta. Mietteitä "Papin perhettä" katsellessa. I.* Siinä nimimerkki "Tunnettu katsoja" jyräsi koko teoksen kolmen palstan kirjoituksella, jossa polemisoi Waltarin perheen lasten suuhun kirjoitettuja ajatuksia vastaan. Meurmanin kirjoitus on dogmaattista ja patriarkaalista moukarointia. Miksei Viktor Löfgren lisännyt toimitukselta kommenttia kirjoituksen jälkeen? Mitä se kertoo Löfgren-Lounasmaasta ja hänen asemastaan pää-äänenkannattajan johdossa? Vai oliko hän sisimmässään samaa mieltä? Meurmanin kirjoituksen *II osa* julkaistiin sunnuntaina 13.9.1891 *UStressa*, edelleen signatuurilla "Tunnettu katselija". Siinä jatketaan kysymällä "Onko siis pastori Waltari liian kova isä?" ja jatketaan sitten todistelemalla, että ei ole, koska Jussi kerran uskaltaa nousta häntä vastaan. Maiju ei viihdy kotonaan, sillä laiskuus tuottaa epäviihtymisen. Numersin *Kuopion takana* on erinomainen ilveily, "ilman kaikkea tendenssiä", mutta *Papin perheen* yritys muuttaa inhimilliset heikkoudet "vakavaksi opiksi" ei suju, koska "yritys on mahdoton."⁶⁵¹

Sitten kirjoitti "Tuntematon katselija" (*Uusi Suometar* 19.9.1891) vastaten "Tunnetulle katsojalle" ja puolusti *Papin perhettä*. "Tunnetun katsojan" mielipiteet ovat "siksi vakautuneet", hänen kanssaan ei ruveta kiistelemään, mutta yleisölle voi näyttää asian eri näkökulmasta. Kirjoitus puhui dialogisen kasvatuksen puolesta, ankara kielto lisää vain kiinnostusta, ja Jussi on esimerkki päinvastaisesta. "Ankarista pietistikodeista ovat tulleet suurimmat jumalankieltäjät." Maijuun viitaten hän kirjoittaa: "Ellemme erehdy on maamme etevin näyttelijätär jotenkin samalla tavalla alkanut teaterin uransa. Eikä suinkaan suomalaisen yleisön, eikä enää vanhempienkaan tee mieli häntä siitä tuomita". Kirjoitus päättyy:

650 EAH3:403.

651 *UStr* 10.9.1891 ja *UStr* 13.9.1891.

sellaisen katselijan täytyy myöntää, että Minna Canth on mestarillisesti kuvannut eri puolueiden edustajia ja osoittanut miten molemminpuolinen rakkaus ja suvaitsevaisuus voi liittää eri ajatteleviakin yhteen.⁶⁵²

Papin perheen esittämiselle asetui niin teatterista itsestään kuin sattumasta johtuvia esteitä, eikä alle puolen vuoden ikäistä *Papin perhettä* alkavalla seuraavalla kaudella enää voitukaan uusia. Jussia näyttelevä Niilo Sala oli lähdössä opintomatkalle Eurooppaan. Myöhemmin Knut Weckman, jonka tuli periä rooli oli hänkin pitkiä aikoja sairaana. Canthin myöntyminen ”kesyn ja kiltin” näytelmän kirjoittajaksi näytti ehkä tarpeettomalta uhraukselta hänen puoleltaan.

Alkusyksyn 1891 ohjelmistossa Bergbomilla on kaksi tuoretta saksalaista työläisten elämään liittyvää näytelmää, suorastaan ohjelmistollisena pelinavauksena. Sala oli vielä mukana näytellen päähenkilöä *Leivosessa*, näytelmässä, jota ei ollut halunnut vielä keväällä esittää. Ernst von Wildenbruchin näytelmä *Leivonen* (*Die Haubenlerche*) kuvasi nuorta paperitehtaan omistajaa saksalaisella maaseudulla ja hänen rakastumistaan työmiehen tyttäreeseen.⁶⁵³ Saksan keisarikunnan hovirunoilija ja historiallisten näytelmien kirjoittaja Wildenbruch edusti vanhafennojen maailmankuvan kannalta ideaalia tapausta: kukin naikoon säädystään. Nuoren säätyläisen ei tule haihatella eikä rakastua alemman luokan tyttöihin. Kriitikko piti näytelmää sujuvana ja näppärästi kirjoitettuna, vaikka viettelykohtaus ”on koko joukon paksumpaa laatua, kuin meillä on totuttu näkemään.” Niilo Salaa kommentoitiin: ”[j]os[ko] herra Sala August Langenthalina voisi olla vähän aristokratisempi ja jäykempi, neiti Finne Leenana vähemmän veitikkamainen, mutta sen sijaan yksinkertaisempi (emme tahdo sanoa tuhmempi)...”.⁶⁵⁴ Jo Aspelin-Haapkyllän arvioissa sekä *Leivonen* (ensi-ilta 16.9.1891) että seuraavaksi tuleva Ludwig Fuldan *Työlakko* (*Das verlorene Paradies*) (ensi-ilta 1.10.1891) edustivat naturalismia. Fuldan *Työlakossa*

652 *UStr* 19.9.1891. Viereisellä palstalla oli sattumalta uutinen: ”Leo Tolstoin uusi näytelmä, Valistuksen hedelmät, tulee pian näyteltäväksi Pietarissa, ja kerrotaan että Tolstoi tulee itse saapuville näyttelemistä katsomaan. Kappaletta aiottiin jo viime keväänä sada näyteltäväksi, mutta teaterisensuri on vitkastellut tämän tarkastamisessa koko vuoden. – Kappale on, ainakin nyt sensurin läpi käytyään, jotenkin vapaa tendenssistä niin, että taiteellinen tarkoitus on yksinomaan vallalla. Päähenkilöinä on kolme talonpoikaa, jotka tulevat kaupunkiin tilanomistajalta pyytämään saada ostaa hiukan maata sarkainsa jatkoksi, heillä kun on entisestään niin vähä maata ’että karjan laitumelle laskemisesta ei ole puhettakaan, ei ole edes mihin kanat laskea tepastelemaan.’ Talonpojat kuvataan toimeliaiksi ja rehellisiksi miehiksi, vastakohdaksi mässäävälle ja turmeltuneelle herrasväelle. – Kuinka vähä tuollainenkaan kirjailija ymmärtää näyttelyn vaatimuksia ja kuinka pitkälle hän menee luonnollisuudessa, mainittakoon että kappaleessa pitäisi eräässä kohdassa esittää päähenkilöitä hikiintyneinä. Kuinkahan Pietarilaiset näyttelijät tästä kohdasta selviävät?” (*UStr* 19.9.1891).

653 *UStr* 17.9.1891 kirjoitti: ”August Langenthal, hyvätapainen ja haaveksiva 34-vuotias tehtaanomistaja rakastuu työmiehenlesken tyttäreeseen.” Velipuoli Herman taas haluaisi vietellä tämän, Leena itse on rakastunut paikalliseen tehtaan työmieheen. – Leena on suostumassa Augustille ja joutumassa Hermanin raiskaamaksi. Lopulta ”August nai[kin] serkkunsa, joka on häntä kauan rakastanut, vaan jonka rakkauden arvon hän nyt vasta tajuaa. Herman ajetaan maailmalle, joka muutoin onkin ollut hänen hartain halunsa, päästäkseen vanhemman veljensä holhouksen alta. Leenan äiti lähettää kylvylaitokseen [saamaan hoitoa jalkoihinsa] ja Leena saa Paulinsa. Kaikki siis monien itkujen jälkeen päättyy mitä parhaimmalla tavalla.”

654 *UStr* 17.9.1891.

oli ensimmäinen tehdaslavaste, joka pysähtyi silloin, kun ”pyörät pantiin seisomaan”⁶⁵⁵ Jälkimmäistä esitettiin 8 kertaa, edellistä vain 4 kertaa. *Työlakossa* oli yleisöä myös paremmin, mikä tietysti viittasi jo väestöpohjan muutokseen ja sosiaaliseen rakenteeseen sekä aiheen kasvavaan relevanssiin Helsingin uuden yleisön piirissä. Bergbomin ohjelmistossa oli siis kaksi tuoretta teollisuuslaitosten sosiaalisiin oloihin viittaavaa teosta.

Ennen matkaansa Niilo Sala näytteli vielä pastori Jussilaista *Kuopion takana* -näytelmän uusinnassa 9.10.1891, joka oli samalla hänelle lahjanäytös.⁶⁵⁶ Hyvästelttyään ystävänsä Helsingin asemalla Niilo Sala ei koskaan enää palannut Suomeen, sillä hän sairastui ja kuoli ulkomailla. Salan näyttelemisestä on edellä poimittu yllättävän samankaltaisina toistuvia arvioita eri rooleissa. Kriitikot ja kollegat olivat yksimielisiä äänen heikkoudesta, jonkinlaisesta pehmeystä tai hauraudesta näyttämöllä, voimattomuudesta ja ponnettomuudesta. Nämä viittaavat siinä määrin henkilökohtaisiin ominaisuuksiin, että voidaan perustellusti kysyä, oliko hänellä sittenkään edellytyksiä näyttelijäksi. Ja toisaalta, miksi hän sai Kaarlolta aina liian suuria ja dynaamisia rooleja näyteltäväkseen: miksi hänet oli pantu niin Hamletiksi, Faustiksi kuin *Papin perheen* Jussiksi. Oliko hänen intelligenssinsä, ihanteellisuutensa, älykäs tekstinkäsittelynsä ja säätyläisestä käyvä komea habituksensa syy, joka nosti hänet muiden nuorten miesten edelle Kaarlons silmissä?

Kuten näyttelijätoveri Kaarle Halmeen muistelmista näkyy, Sala itse koki regissöörin ja litteratöörin tehtävät sekä muut käytännöllis-organisatoriset taitonsa toissijaisiksi. Hän halusi kunnostautua nimenomaan näyttelijänä. Halme on kuvannut kevättalvista rekiajelua Heikinkadulta Eläintarhan suuntaan Niilo Salan kanssa jo helmi-maaliskuussa 1891. Sala oli pyytänyt Halmetta mukaansa muuten vain ja ottanut puheeksi tuolloin juuri *Elinan surman* ryhmässä tehtävän suomennoksen, jossa Sala oli jaksanut ottaa vain kaksi kuvaelmaa kääntääkseen: ”On ollut paljon työtä.”

655 EAH3:403. Juoni *Ustr* 2.10.1891 mukaan ”käsittelee varsin uudenaikaisia aineksia. Kappaleen päähenkilö on rikkaan tehtaanomistajan ainoa tytär, jonka onnelliseksi tekeminen on vanhempain hartain pyrintö. He antavat hänelle mitä parhaimman kasvatuksen, hankkivat hänelle kaikki mahdolliset huvitukset, tyydyttävät hänen pienimmätkin vaatimuksensa ja lopulta antavat hänelle sulhaseksi miehen, joka tosin on varaton, vaan jolla on ylhäinen suku ja loistava nimi. Tästä kaikesta huolimatta ei tytär ole onnellinen; häntä vaivaa kyllästys ja väsymys. Uhkaa silloin syntyä tehtaalla työlakko, ja tämä saa isän ja väyn pahaan pulaan, josta on sitä vaikeampi selvittää, koska työmiesten vaatimuksia ei voida tyydyttää niiden suurien kulunkien vuoksi, joita tyttären kihlaus tuottaa, ja koska sitä paitsi tehtaan teknikko, joka melkein yksinään on saanut hoitaa laajaa liikettä ja vuosikausia ollut isännän oikeana kätenä, uhkaa tulevan väyn loukkaamana erota palveluksesta. Tehtaalla syntyneet rettelöt vaikuttavat, että tytärkin tulee siellä kerran käyneeksi ja silloin avautuu hänen silmänsä eteen uusi maailma; hän näkee työväen kurjan ja sorretun tilan. Vaikutus on sitä masentavampi, kun hän tajuaa, että kaikki nuo sadat saavat kärsiä puutetta juuri hänen tähtensä. Seuraus on, että hän, vanhempainsa suureksi kauhuksi, tekee nopean lopun koko aiotusta naimaliitosta, antaen matkapassit rahanahneelle sulhaselle, joka ei voi hänelle muuta tarjota, kuin tuota samaista tyhjää pintapuolista elämää, johon hän on kyllästynyt. Arvatenkin alkaa hänelle uusi, todellinen elämä tehtaan teknikon kanssa, joka suureksi osaksi on vaikuttanut hänen silmänsä aukeamiseen; siitä kuitenkin jättää kappale meidät tietämättömiksi. Kun kihlaus on purettu, niin saavat lakkolaiset vaatimuksensa täytetyiksi. [– –] Esirippu lankee kesken ilman että asiat ensinkään ovat joutuneet tyydyttävään päätökseen. [– –] Mielihyvällä mainitsemme lopuksi, että teateri eilen illalla oli varsin täynnä yleisöä. Oliko se vain markkinapäivän tilapäisestä vaikutuksesta, vai koittaako Arkadialle parempi aika. (*Ustr* 2.10.1891)

656 EAH3:418.

Niin – sanoin hetken kuluttua. – Työskentelet ehkä liikaa. – Tästä johtui harvasanainen keskustelu hänen asemaansa teatterin ohjaajana ja hänen ajateltuun vastaiseen asemaansa, mikä yhä enemmän joutuisi kantamaan laitoksen vastuunalaisuutta. – Salan mielestä oli tässä ajatuksessa jotain ylivoimaista. Jokin erikoinen seikka näkyi häntä painavan ja ahdistavan. – Kautta rantain luulin ymmärtäväni, että korkea oppiarvo oli hänen mielestään välttämätön ehto laitoksen johtoasemaa hallitsevalle miehelle. – ”Minun mielestäni ovat ammattitaito, hallitsemiskyky ja henkilökunnan arvonanto paljon tärkeämmät tekijät”, sanoin ratkaisevasti. Kaksi jälkimmäistä sinulla on ja lisäksi suurenmoisen työkyky. Jos ammattitiedoissa ja ammattitaidossa luulet jotakin puuttuvan, niin sitä vartenhan kohta lähdet ulkomaille.⁶⁵⁷

Sala itse oli pohtinut sitä, lähteekö hän matkalle näyttelijänä vai ohjaajana, mitä myös Halme pohtii:

Siihen en osannut näin äkkipäätä sanoa mitään, sillä olin puolestani tottunut samoin kuin kaikki toveritkin, pitämään Salan hillittyjä hallitusmiehen kykyjä hänen näyttelijälahjojensa yläpuolella, huolimatta siitä, että hän [pastori] Jussilaisena [*Kuopion takana*] oli onnistunut erinomaisesti. – Meidän mieles-tämme laitos kaipaa nykyisin monin verroin kipeämmin hallitusmiestä ja ohjaa-jaa kuin näyttelijää, - sanoin lopulta hiljaisesti, etten koskettaisi ehkä hyvinkin arkaa kohtaa hänen näyttelijäihanteessaan.⁶⁵⁸

Halme ilmaisi tekevänsä mielellään yhteistyötä Salan kanssa tämän palattua ulkomailta, erityisesti näyttämöpuheen alueella, jota Halme sanoo alkaneensa omatoimisesti kehittää. Keskustelu hiipui, mutta Halmeelle jäi varmasti monien muiden tavoin oma syylisyytensä:

Tähän päättyi tämä omituinen keskustelu, jossa kumpikaan ei sanonut sisimpiä ajatuksiaan. – Olen monta kertaa jälkeenpäin pitänyt tätä pidättyväisyyttä moitittavana, sillä avomielisempi ajatustenvaihto olisi ehkä voinut jotenkin muuttaa sitä onnettomuutta, joka sittemmin tapahtui. – Miksi olemmekin joskus niin merkillisen ujoja ja suljettuja ja arkoja? Siksikö että kohtalo niin tahtoo? Kuka sen tietää!⁶⁵⁹

657 Halme 1928:32.

658 Halme 1928:33.

659 Halme 1928:33.

Itse lähtöpäivänä lokakuun puolivälissä 1891 Sala oli kulkenut huoneesta toiseen näyttäen iloiselta ja pirteältä, mutta ”väläyksittäin tuntui kuitenkin iloisuudessa pientä pingoitusta ja pirteydessä hätiköimistä,” sanoo Halme.⁶⁶⁰ Tuohon aikaan matkalle lähetettävän taiteilijan sisäinen tehtävänanto kuului ikäänkuin: ”mene nyt ja tuo meille parasta, mitä on saatavissa!”.

Tämän vastuunalaisuuden painon tunsivat Niilo Salakin elävästi. Ehkä liiankin elävästi. Hän tiesi liiankin hyvin[,] mitä varten oli saanut valtionavustuksen ja mitä varten hänelle maksettiin täysi palkka, viipyipä sitten matkallaan vaikka kauemminkin. [– – Asemasillalla sanoin:] Tämä on mielestäni onnellinen hetki siltä puolen, että nyt pääset varmistuttamaan itsesi kaikkeen siihen, mikä koskee tulevaisuuttasi [– –] ja laitoksen tulevaisuutta.⁶⁶¹

Halmeen mukaan Sala kuitenkin ilmaisi myös selvää pelon tunnetta alkavan matkan edessä, ei vain junamatkasta Pietarin ja Venäjän kautta, vaan selvästi joidenkin turvatomien aavistusten takia. Vuosikymmeniä myöhemmin kirjoittaessaan Halme on tietysti korostanut esiaavistuksiaan. Salan matka suuntautui Berliiniin, Wieniin, jossa hän oli ollut ennenkin ja sieltä Budapestiin.

Tänä syksynä astui Bergbomin ammatilliseen elämään myös Martti Wuori (1858–1934) kotimaisena yhteistyökirjailijana, joka oli pääammatiltaan virkamies. Nuoruudessaan mies oli laulanut Suomalaisen Oopperan kuorossa. Martti Wuoren (Berg) kanssa yhteistyö alkoi näytelmällä *Ihmisten tähden*, joka oli ollut valmiina jo alkuvuodesta 1891. Pessimistisyytensä (tai illuusiottomuutensa) takia se ei syvimmältään miellyttänyt Kaarloa, vaikka hän kiittikin dialogia ja elävyyttä. Sen ensi-ilta oli 16.10.1891, mutta häneltä oli tulossa myös muuta.

Gustaf von Numersin *Elinan surman* ensiesitys oli vihdoinkin 30.10.1891 – jälleen suuri tapaus, ja siitä tuli välittömästi yksi Suomalaisen Teatterin suuria menestyksiä, jonka 60 esityskertaa Bergbomin johtajakaudella kilpailevat hyvin *Nummisuutarien* kanssa. *Tukkijoella* oli sittemmin vielä omaa luokkaansa. *Elinan surman* loppuun oli Numers kansanrunon tapaan halunnut tulipalon, mutta Kaarlons käsissä loppukohtauksesta muodostui Klausin mustasukkaisuuksissaan tekemä Uolevin tappo miekalla ja Elinan pahoinpitely paaskaamalla maahan. Paikalle saapuva kerjäläinen ennustaa, että Kirsti Flemingin lapsi tulee syntymään hengetönnä, ja Klaus tulee mielipuoleksi. Henkilöhahmoissa on Bergbomin osuus varsin huomattava, samoin joidenkin lisättyjen kohtausten hahmotte-

660 Halme 1928:37.

661 Halme 1928:37–38.

lijana. Niitä on Viljo Tarkiainen selvittänyt, painottaen kuitenkin Numersin osuutta.⁶⁶² Vaikka perusasetelma on yksinkertainen, lopulliset juonen käänteet ovat ajan juoninäytelmien tapaan varsin monimutkaiset.

Kuvaelmia on Suomalaisen Teatterin esitysversiona seitsemän: 1. Elinan kotona Suomalassa, jonne Klaus Kurki tuo kihlasormuksen Elinan ja lapsuudenystävä Uolevin pettymykseksi; 2. Vesilahden kirkon sakastissa Klaus ja taloudenhoitaja Kirsti Fleming lunastavat itseään vapaaksi vanhoista synneistään; 3. Laukossa Klaus ilmoittaa Kirstille menevänsä Elinan kanssa ja lähettää Kirstin kotiinsa Vääksyyn; 4. Elinan häitä Klaus Kurjen kanssa vietetään Suomalassa, jonne Kirsti tulee kuokkavieraaksi vieden Uolevin kanssaan; 5. Vääksyssä Kirstin luona käy ilmi tämän olevan raskaana Klauille, joten Kirsti alkaa edistää Elinan ja Uolevin saattamista taas yhteen; 6. Laukon salissa Kirsti ilmaisee Klauille olevansa raskaana ja sytyttää tässä mustasukkaisuuden Uolevia kohtaan, jolloin Klaus alkaa epäillä vaimonsa Elinan kantavan toisen lasta; 7. Laukossa Elinan huoneessa Kirsti pelottelee tätä ja aikoo ajaa tämän pois, jolloin Elina turvautuu Uoleviin ja he syyleivät; paikalle tuleva Klaus surmaa Elinan, mutta tajuaa erehdyksensä ja ”tulee mielipuoleksi”.

Kaarlo oli ohjaustyössään saanut tehdä mieluisiaan asioita. Historiallinen ylöspano oli taas kerran tarkkaa, hän rakensi keskiaikaisten kartanoiden interiöörejä. Alkuperäisestä tarpeistosta on Teatterimuseossa säilynyt rahalipas, punainen vaakunavaate ja kynttilänjalka. Numers puolestaan oli ilmaissut Aalbergille ilonsa, että tämä näytteli roolin, ja kirjoitti tälle hahmoa kuvaavan analyttisen kirjeen.⁶⁶³ Kuudennen kuvaelman tilanteesta on säilynyt Louis Sparren piirustus sekä ateljeessa otettu valokuva. Sommittelu kertoo, miten huolellisesti Bergbom on henkilöiden väliset suhteet näyttämölle havainnollistanut.⁶⁶⁴

Arvostelut olivat kautta linjan myönteiset, kiitosta saivat niin Numers kirjailijana kuin Bergbom ohjaajana ynnä Ida Aalberg traagisena ”liikaa rakastavana” Kirstinä ja Katri Rautio vilpittömän ja rehellisen Elinan osassa. *Nya Pressen* havaitsi, että jotkut kohtauksista olivat mukana lähinnä historiallisten olojen esittämiseksi, mutta itse tragedian painoarvo ohitti ne.⁶⁶⁵ Minna Canth on kiittänyt von Numersille *Elinan surmaa*

662 EAH3:410–413 ja Tarkiainen 1922:116–143. Myös Finne 1922:48–52. Prosenttiosuukien määrittelyä ei erikseen tarvita, jotta lopputuloksen monitekiyys voidaan todentaa. Finne (1908:450) kirjoittaa: ”Kaarlon minulle lausumien väitteiden mukaan on hän itse melkein kokonansa kirjoittanut kolmannen kuvaelman (kohtauksen Kirstin ja Klauin välillä Laukossa) ja molemmat viimeiset kuvaemat.” Tarkiaisen analyysi ei olennaisesti poikkea tästä. Lisäksi hän myöntää Bergbomin kyvykkyyden tekstin kehittäjänä, vaikka tekijänoikeuskiistassa ei suostukaan huomioimaan teatterin näkökulmaa.

663 G. v. Numers → IA-K 18.9.1892 / Coll.1.6/ms/KK. Asia on sikäli paradoksaalinen, että Numershan ei tuntenut Bergbomin lopullista näyttämöversiota: ”Det gamla har Bergbom så omarbetat att jag ej kan säga något – jag har ej läst den.”

664 Kaarlo Bergbomin ohjaajantyöstä kootusti ks. Paavolainen 2018.

665 NP 31.10.1891 ja UStr 31.10.1891.

kirjeessään jo 7.11.1891, hän oli kuullut sen maaliskuussa luettuna käydessään teatterilla ja rekisteröi nyt sen menestyksen. "Antakaa minulle osa fantasiastanne."

"Miksi ette ole mennyt Helsinkiin katsomaan Elinan surmaa"? Pelkäättekö "fiirninkä"? Ne ovatkin ilkeitä – minusta ainakin.⁶⁶⁶

Minna Canth on tiennyt, että Kaarlolla oli ollut nuoruudenkiinnostus *Elinan surman* aiheutta kohtaan: "Mahtaapa tohtorikin olla mielissään kun sai esitellä tämän lempi-aiheensa ja siinä niin onnistui."⁶⁶⁷ Edelleen Minna oli tässä Kaarlون henkilöön nähden vielä empaattinen, mutta on ammatillisesti myönteinen Aspegreneille ja Suomalaiselle Kansanteatterille, joten on siksi marraskuussa näille antanut luvan esittää *Papin perhettä* muualla kuin Helsingissä, kun Suomalainen Teatteri ei kerran pidä sitä ohjelmistossa pysyvästi.⁶⁶⁸

Numersin palkkiot ja Niilo Salan sairastuminen

Kaarlون seuraava suuri ohjaus- ja lavastustyö heti *Elinan surman* jälkeen oli Shakespearen *Kesäyön unelma* 20.11.1891.⁶⁶⁹ Sen esityksessä käytettiin Felix Mendelssohnin musiikkia ja Robert Kajanuksen orkesteri, joka tarvitsi maksullisia soittotilaisuuksia, soitti. Taas oli

Arkadiaan luotu Etelän taikametsä, täynnä keijukaistanssia ja haltiajn kujeita, joilla suuren runoilijan huumori on ympäröinyt neljän lemmeistä hullaantuneen sydämen seikkailut harhaluulojen maassa.⁶⁷⁰

Nya Pressenin arvostelijalle "näin täynnä epäuskottavuuksia muinaisessa maassa" tapahtuvan näytelmän romanttinen yhteensulautuma tarvitsee musiikin tuekseen. Mendelssohnin musiikki on raikasta ja nuorekasta, olihan alkusoitto jo 17-vuotiaana sävelletty. Näyttelijät: Theseus ja Hippolyta, Benjamin ja Olga Leino; Oberon ja Titania, Anton Franck ja Katri Rautio; rakastavaiset Knut Weckman ja Axel Ahlberg, sekä Maria Salin ja Hanna Kunnas. Puckina Olga Finne "förtjusande eterisk" ja "väfvaren Botten (på finska Pulma) Lindfors, en tolckare hvars på nyanser rika komik lockade publiken till oafbrutna skrattsalfvor." Paavo Cajanderin suomennos on klassinen eikä jää jälkeen ruotsinkielisestä tai saksankielisestä käännöksestä.⁶⁷¹ Kaikki alatyylinen

666 MC → G. v. Numers 7.11.1891/MCK 359:521.

667 MC → G. v. Numers 7.11.1891/MCK 359:521.

668 MC → Olga Salo 23.11.1891/MCK361:523.

669 EAH3:416 kirjoittaa siitä kovin lyhyesti.

670 EAH3:416.

671 NP 21.11.1891.

loistaa Suomalaisessa Teatterissa poissaolollaan, siksi alkuperäinen nimi Bottom, ruotsiksi Botten, on Cajanderilla käsittämätön Pulma, ei suinkaan Pohja eikä Perä.⁶⁷² *Uusi Suometar* kuvaili näyttämöä:

Silmälle tarjoovat erittäin suurta nautintoa komeat kuvaelmat ja keijukaisten tanssit kuutamoinen ja kukkineen. Niiden vaikutuksen kohentumiseksi ei ollut säästetty varoja eikä vaivoja; ja mainiosti oli onnistuttu. Mainittakoon vain nuot parikymmentä pientä keijukaista, jotka kooltaan eivät osaksi näyttäneet sen suuremmilta kuin että saattoi epäillä, tokko vielä osaavat puhtaasti r:rää lausua, vaan jotka siitä huolimatta suorittivat tehtävänsä hämmästyttävällä varmuudella. [– –] Kun on tullut rikkirevityksi sydäntä särkeväin tragediain kautta, raskautunut tosielämää kuvaavista realistisista näytelmistä tai nauranut itsensä väsyksiin komedioille, niin mieltä välistä viehättää liidellä tarumaailmaan, joka tosin ei ole todellinen, vaan joka kuitenkin raikastuttaa ja suo fantasialle vapaan elannon. Lapsille tuskin voi valmistaa hausempaa hetkeä kuin viemällä heitä ”Kesäyön unelmaa” katsomaan.⁶⁷³

Näytelmä sai vain kuusi esitystä, mutta Kaarlo lämmitti sen uudelleen vielä keväällä 1904, kun oli halvauksensa jälkeen palannut Suomeen ja Jalmari Finne oli viimeistä kertaa hänen apulaisenaan. Kiintoisaa on, että vaikka ateenalaisten käsityöläisten kohtaukset ovat olleet mukana, vuoden 1891 arvosteluissa heihin tai heidän pelleilyynsä ei viitata enempää, kuin että mainitaan Lindfors Pulmana.⁶⁷⁴ Aasinpää oli hankittu jo kesällä Berliinistä.⁶⁷⁵

SKS:n kirjapainon ja perhepiirin kivitalo Yrjönkadun ja Antinkadun (nyk. Lönnrotinkadun) kulmassa majoitti siis Kaarlon ja Emelien jo kevätpuolella 1891, aluksi sen ylimmässä kerroksessa, Augusta af Heurlinin huoneiston yhteydessä. Augusta emännöi ”sisäpiirin” ja taloyhtiön piirissä pidettyjä päivällisiä torstaina 26.11.1891. Ne pidettiin Viktor Löfgrenin kunniaksi, joka oli kantanut suuresta rakennuspuuhasta aiheutuneet käytännön huolet.⁶⁷⁶ Näillä päivällisillä ’virallisten’ puheitten jälkeen senaattori Yrjö-Koskinen esitti maljan kertoen, että senaatti oli päättänyt ehdottaa keisarille, että Kaarlo Bergbomille hänen kansallisen suurtyönsä, Suomalaisen Teatterin luomisen tähden myönnettäisiin 3000 mk suuruinen vuotuinen eläke nautittavaksi vuoden 1892

672 Bergbomin Shakespeare-esitysten kaanonista kootusti Paavolainen 2016c.

673 nimim. – iki –, *Ustr* 21.11.1891.

674 Käsityöläisiä näyttelivät: Pääkkö = Aleks Rautio; Puutiainen = Emil Falck; Pulma = Adolf Lindfors; Huilu = Taavi Pesonen; Kerso = Iisakki Lattu; Hotka = Hemmo Kallio.

675 Aasinpään hankinnasta kertoo EB → KB 23.7.1891/45:1:214/KBA/KiA/SKS.

676 EAH3:417 kertoo, että he muuttivat ”uuteen osaan SKS:n kirjapainon taloa.”

alusta. Senaatille menneen taustamuistion oli laatinut Almberg. Myöhemmin ehdotus sai myös keisari Aleksanteri III:n eli ”korkeimman paikan” hyväksynnän.⁶⁷⁷

Kaarlo oli 48 vuotta täytettyään näin ollen halutessaan vapaa jäämään Suomalaisen Teatterin johdosta pois palveltuaan teatterinjohtajana 20 vuotta. Asiahan oli kahdella tapaa ajankohtainen: talvella 1888–1889 näyttelijäkunta ja Niilo Sala olivat tehneet yhteistyössä toimenkuvia ja teatterin toiminnan käytännöllistä järkiperaistamista ja säännönmukaistamista tarkoittaneet ehdotukset. Niilo Sala ei kuitenkaan ollut ”petturi” suhteessa Bergbomiin, vaan hänen luottomiehensä, joka samalla nautti näyttelijöiden luottamusta. Mutta pinnanalainen tyytymättömyys Bergbomia kohtaan – monista syistä – näyttäytyi silti johtokuntaan asti. Mikäli tulisi tilanne, jossa Kaarlo ei voisi tai haluaisi jatkaa, hänelle voitiin näin turvata kunniallinen päätyminen ja vanhuuden toimeentulo. Puolueen pojat asian tietysti hoitivat, mutta olihan Bergbomin siihenastisen kahden vuosikymmenen työn merkitys tuolloin jo yli kielirajan kiistattomasti nähty. Ruotsinkielisen kulttuuripiirin tunnustus oli varauksetonta – Arkadia saattoi tuon tuostakin haastaa Svenska Teaternin.

Niilo Sala oli lähetetty ulkomaanopintoihin, sillä hän oli käytännölliseltä kannalta yksi mahdollinen Bergbomin seuraaja, vaikka Halmeen mukaan Sala piti itseään aivan liian vähän koulutettuna näin merkittävän taidelaitoksen johtoon. Seminaarin käynyt kansakoulunopettaja, joka ei ollut edes ylioppilas, ei voisi olla Suomen merkittävimmän taidelaitoksen johdossa. Salasta ei koskaan tulisi Bergbomin veroista. Samana ”torstaina, jolloin kaikki oli tapahtuva”,⁶⁷⁸ Robert Stigell oli pyytänyt erään ihailijan tilaamana saada muovalla Emelie Bergbomin rintakuvan. Sen voi nähdä nykyisen Kansallisteatterin aulassa.

Mutta juuri samaan torstain 26.11.1891 päivällisjuhlaan saapui Bergbomille sähkösanoma Wienistä. Näyttelijä Niilo Sala oli joutunut voimakkaiden harhojensa takia äkillisesti sairaalaan hoidettavaksi. Kaarlo onnistui salaamaan asian kaikilta, mutta oma tunnemyrsky on voinut olla melkoinen. Kuukautta myöhemmin esitettiin laulunäytelmä *Tapanin päivänä*, joka oli vielä Niilo Salan laatima.⁶⁷⁹ Salan terveydentilan kehittymisen vaiheet Kaarlo ja Emelie jotenkin onnistuivat peittämään teatterilaisilta.

Niilo Salan matkan kohteena oli ollut Wien, josta hän oli pitänyt edellisellä matkalla ja jossa hän hankkiutui muutaman vuoden jälkeen taas näyttelijä Levinskyn oppilaaksi. Sitä ennen hän oli ihastellut valtavasti kasvanutta Berliiniä, sen vilkasta iltaelämää ja runsasta ohjelmistoa. Kirjeessään Emeliele hän kuitenkin moitti teoksen toisensa perästä mitättömäksi. Salan havainnoissa on sosiaalista särmää, jotkut draamatikot

677 [A. Almberg:] Taustamuistio Bergbomin valtioneläkkeen hakemista varten. EAHA/KiA/SKS.

678 EAH3:419.

679 EAH3:417.

kirjoittavat vain ”Lessing-teatterin pankkiiriyleisölle.”⁶⁸⁰ Wienissä Salan tuttavapiiriin kuului kirjailija Alexander Rosen ja hänen suomalaissyntyinen puolisonsa Adèle Rosen (s. Pipping) sekä mainittu Joseph Levinsky, Burg-teatterin näyttelijä ja opettaja, jonka luokse Sala hankkiutui tunneille. Hän oli jo tavannut Rosenit eräitä kertoja Wieniin tultuaan.

Niilo Sala kirjoitti 6.11.1891 paitsi Bergbomeille myös neiti Ellen Boreniukselle, tulevalle keramiikkataiteilijalle, joka tuolloin työskenteli Suomalaisessa Teatterissa. Sala oli pyytänyt *Kuopion takana* -käsikirjoitusta neiti Boreniuksen kautta, ilmeisesti aikeissa saksannuttaa se ja tarjota sitä esitettäväksi – siinä hänellä itsellään oli hyvä miespäärooli.⁶⁸¹ Alexander Rosenilta on säilynyt saksankielinen vastaus Salalle, jossa hän melko epäuskoisesti arvioi näytelmän mahdollisuuksia.⁶⁸² Sama Rosen lähetti Niilo Salan sairaalaan joutumista koskevan sähkösanoman 26.11.1891 Bergbomille ja kirjoitti pari päivää myöhemmin tarkemman kirjeen: Sala oli Wienissä suljettuna Yleisen mielisairaalan tarkkailuosastolle, jossa selvitettiin hänen sairastumisensa astetta. Rosen kirjoitti saksaksi näin:

Hän kärsii vainoharhasta. Oireista voin kertoa teille vain seuraavaa. Jo joitain päiviä [Wieniin] saapumisen jälkeen hänen käyttäytymisensä herätti huomiota, sillä se poikkesi suuresti siitä aiemmasta rauhallisesta olemuksesta ja ehdottoman kunnolliseksi tuntemastani ihmisestä, jonka olin tuntenut. Hän valitti myös kuumekohtauksista, joita oli saanut ennen matkaansa Pestiin. Sieltä paluunsa jälkeen hän tuli meille romahtaneen näköisenä ja fantisoï epäloogisen yhteen-sopimattomalla tavalla poliisin häneen kohdistamista vainoamisesta, mistä saatoin heti aavistaa hänen tilansa poikkeuksellisuuden, sekä epäonnesta, joka hänelle oli tapahtunut ja joka oli kaikissa sanomalehdissä. Hän olisi jo, yhden hänelle järjestetyn skandaalin takia ehtinyt leikata auki valtimonsa. Itse asiassa hänellä on kehossaan huomattava viiltohaava.⁶⁸³

680 ”Ohhoh, kuinka se Berlin on paisunut. Ihan minä ällistyin. Ja sitä repertoirea sitten. Usein olin ihan pyörällä, mihin mennä kun hywää oli kaikkialla. Ja ell'en olisi niin kiintynyt Burg-teatteriin ja sen ihaniin muistoihin, niin en olisi lainkaan lähtenyt Wieniin. Itseänikin harmittaa tuo berliniläis-innostukseni. – No niin. Ensimmäinen premieri oli Franz Schöthanin 'Das goldene Ruch'. Kerrassaan kamala. Tietäähän sen, kun Schöthan rupeaa selvittelemään Ibsenimäisiä problemia. Mutta niin se kappale haukuttiinkin oikein pataluhaksi. Ja sellaisella yksimielisellä juupeliilla. Mokomaa tuskin saa kritikin alalla lukea.” (Niilo Sala → EB 6.10. tai 16.10.1891/53:12:10/EBA/KiA/SKS.)

681 Kirjeensä Sala on päivännyt Lokak. 6. 1891 mutta sen täytyy olla virheellinen, sillä hän oli Helsingissä vielä 9.10.1891 antaessan resettinäytöntönsä ennen matkaa. – Päivä on siis joko Lokakuun 26. päivä tai sitten Sala on erehtynyt kuukaudesta, ja päiväyksen tulisi olla 6. marraskuuta. Silloin kaikki kirjeessä mainittu olisi ehtinyt jo tapahtua. Myös tämän kirjeen ja sairastumisesta kertovan sähkösanoman väliin olisi silloin jäänyt riittävästi aikaa eli Salan Budapestin matkan ja vainoharhaisuuden puhkeamisen väliin. – Ellen Borenius (1852–1931) oli Emil Nervanderin sisarentytär.

682 Alexander Rosen → Niilo Sala 11.12.1891/53:34:1/KBA/KiA/SKS. Tämän ja muiden Rosenin kirjeiden vanhan saksankielisen käsialan on tekijälle litteroinut rehtori, FT Akseli Salmi, jolle suuret kiitokset. Lopullisesta tulkinnasta ja suomennoksista vastaa tekijä.

683 Alexander Rosen → KB 28.11.1891/53:27:1/KBA/KiA/SKS.

Rosenin tuttu asianajaja ja lääkärit olivat tämän jälkeen todenneet vainoharhaisuuden. Yleisen sairaalan yleisellä osastolla Rosen ei valitettavasti voinut taata hänelle humaania kohtelua tai tarpeellista huomiota, vaikka aikoi sitä vielä lääkäreille teroittaa. Salan hallussa olevien ainoastaan 140 guldenin takia häntä ei myöskään voitu panna maksulliselle yksityiselle puolelle. Mutta mikäli saa Suomesta takaajan eli maksajan, Rosen hoitaa siirron yksityispuolelle. Yleinenkin osasto on maksullinen, mutta huomattavasti halvempi. Rosen viittasi useisiin kuulemiinsa mielipiteisiin, joiden mukaan olisi erittäin tärkeää, että joku Suomesta saapuisi huolehtimaan potilasparasta, "der arme Sala", ja että jos hän vain saa sähkösen Suomesta, hän voi kyllä hoitaa siirron.⁶⁸⁴

Bergbomit ovat sähköittäneet jonkinlaisen maksusitoumuksen Roseneille sekä kirjoittaneet ja lähettäneet vekselin, sillä Adèle Rosenin joitain päiviä myöhemmin Emelielle laatima kirje kuvasi tilannetta jo rauhallisemmaksi. Salan keskeinen pelko oli, että hän oli suorittanut jonkin suuren rikoksen. Suomesta hän ei halunnut ketään luokseen, eikä hän voisi koskaan enää palata Suomeen. Hoitava lääkäri arvioi, että vaikka hänet päästettäisiinkin tervehtyneenä pois, hän varmaan tekisi itsemurhan, mikäli hänellä ei olisi ketään saattajaa.⁶⁸⁵ Joulun alta 17.12.1891 on säilynyt Adèle Rosenin toinen kirje Emelielle, jossa kerrotaan, että Sala tekee käännöstöitä. Hän kehottaa lähettämään luettavaa ja ryhtymään kirjeenvaihtoon Salan kanssa, se tekisi tälle hyvää. Hän itse tietää, että kyse on vainoharhasta, mutta sitä ei tarvitse käsitellä kirjeessä. Lääkäri, Hofrath Meynert sekä Rosen ja Levinsky yrittävät kaikki selvittää tätä vainoharhan syytä. Yksinään häntä ei voi laskea Pariisiin.

Kaarlo Bergbomilta ei ole lähtenyt kirjettä Wieniin, eikä Rosenien mielestä olisi tarvinnutkaan kohteliaisuuksia kirjoittaa. Salan tavarat olivat mikä missäkin, yksi matkalaukku oli ilmeisesti Breslaussa (Wroclaw), poliisiasemalta taas löytyi jotain ja rahat olivat sukissa. "Kun mieheni moitti häntä hutiloinnista, hän vain nauroi sydämellisesti."⁶⁸⁶

684 Alexander Rosen → KB 28.11.1891/53:27:1/KBA/KiA/SKS. Teatterin johtokunta on kokouksessaan 28.11.1891 \$1 kuullut Bergbomilta asiasta ja päättänyt "ainakin toistaiseksi" vastata Salan sairastumisesta johtuvista kuluista. ST jk pk /SKTA/SKT.

685 Suomennettuna saksasta (PP): "Ruumiillisesti häneltä ei puutu mitään, hän on rauhallinen, puhuu aivan järkevästi, mutta elää kuvitelmassa, että on tehnyt jotain hirvittävää. Aina kun hän näkee mieheni, hän kysyy, eikö sanomalehdissä ole ollut mitään, hänet pitäisi päästää Pariisiin, se olisi ainoa pelastus. Kun mieheni kysyi, halusiko hän tavata jonkun Suomesta, nousi hän kauhuissaan ylös. Ei kukaan saa tulla; hän ei voi ylipäättään koskaan enää palata Suomeen. Lääkärin mielestä, jos tämä mielentila aiheutuisi yllätyksestä tai juomisesta, se olisi helpompi hoitaa, mutta hän uskoo, että tämä sairaus jo vuosia hänessä piilevänä on vasta nyt puhjennut. Meidän on niin sydämestämme sääli hyvää Sala-parkaa (den armen guten Sala.) Kun miehelläni, jolla valitettavasti toimistossaan on kovasti kiirettä, vain on aikaa, hän menee tiedustelemaan ja katsomaan. [Näyttelijä] Lewinsky vierailee myös Salan luona, samoin asianajaja Dr. Stein, jonka kanssa Sala halusi puhua olettamansa hirvittävän rikoksen takia. Lääkäri sanoo, että mikäli joku tulee Salaa noutamaan ja viemään kotiin, päästää hän tämän ilman muuta, mikä osoittaa, että hänen tilansa ei ole vaarallinen. Silti meidän vakaa käsityksemme on, että vaikka hän julistaisi tämän parantuneeksi, täytyy jonkun noutaa hänet ja kuljettaa, muuten, yksin ulospäästyään hän tekisi varmasti itsemurhan. (Adèle Rosen → EB 3.12.1891/53:10:1/EBA/KiA/SKS.)

686 Adèle Rosen → EB 17.12.1891/53:10:2/EBA/KiA/SKS.

Uutiset vuoden vaihteen aikaan olivat jo rauhoittavia, sillä tuolloin Niilo Sala itse laati Bergbomille laajan kirjeen tilanteestaan Wienin yleisessä sairaalassa.⁶⁸⁷

6-vii Niilo Salan kirje sairaalasta Kaarlolle ja Emelielle 30.12.1891

Wien, Allgemeines Krankenhaus. Alserstrasse 4 III Hof 23 Stiege. Zimmer 67. Rakas Tohtori! Tää kirje on aiottu ainoastaan Teidän ja sisarenne luet-tawaksi. En itseni, waan Teaatterin wuoksi tahtoisin pitää tilani salaisuutena. Ja ensiksikin tuhansia kiitoksia kaikesta ystäwydestänne ja kirjeistänne ja waiwoistanne. Sydämessäni olen siunaten muistellut Teitä – Teitä ja sisar-tanne ja monia ystäwiäni siellä kotona. Tuo muisto onkin ollut ainoa walon säde synkkinä hetkinäni; ja se se on pelastanut minut kokonaan epätoivoon hukkumasta. Hra Rosen kertoi[,] että Te jo tiedätte, missä tilassa olen. Ja minun siis ei tarwitse sitä kirjeellisesti toistaa. Niin – niin. Minua on kohdannut kowa isku. Sen tajuan yhä selwemmin ja selwemmin. Parin kuukauden kuluessa olen kokenut ja kärsinyt niin paljon – ainakin mielikuwituksessani – että minun olisi mahdoton kaikkea kertoa, jos muistaisinkin nuo tuhannet seikat. Ja nyt olen sellaisessa umpisokkelossa, etten vielä itsekään tiedä, mikä oikeastaan on todel-lisuutta, mikä kuwittelua. Oli miten oli, parantumattomia haawoja jättää tää aika sieluuni. Ja ellei minulla olisi niin selviä todistuksia ja ellen vieläkin olisi sairaalassa, niin pitäisin tätä kaikkea ilkeänä unena. No niin. Suullisesti näistä seikoista enemmän, jos vielä joskus tapaamme toisemme. Toista kuukautta olen jo professori Meynertin hoidossa. Waan pahin aika oli jo ohitse silloin kun ystäwäni toimittiwat minut tänne. Ensi oireet ilmestyiwät jo luullakseni Wieniin tullessa rautatiellä. Siis jo Lokakuussa. Nyt sekin minulle selwenee. Waan minulla ei ollut aawistustakaan sairaudestani, ennen kuin wasta sairas-huoneeseen tullessani – enkä sitä silloinkaan ottanut uskoakseni. –

Nyt olen, Jumalan kiitos, ihan terwe, niin kuin kirjeestänikin näette. Enkä woi käsittää, miks'eiwät lääkärit laske minua pois. Owat aina waan huomaawi-naan jotain. Juurikuin en jo itse parhaiten tuntisi tilaani. Tuskan hiki nou-see otsalleni, kun ajattelen, että wieressäni on maailman parhaat näyttämöt loistawine ohjelmineen - ja kaikki tuo ihanuus menee minulta hukkaan. Miksi he suotta kiusaawat minua näitten rautaristikkoin ja muurien takana? Nyt wasta käsitan, mitä wapaus on. Professori sanoi jo kerran, että pääsen heti pois, kun waan joku Suomesta tulee minua noutamaan. Suloinen lohdutus. Juurikuin Suomesta noin waan harpattaisiin tänne. Enkä minä tahdo enkä tarwitse uusia wartijoita. Niitä on jo jumalan kyllän ennestäänkin. Tosin silloin ajattelin tuskissani pyytää Teitä tänne. Waan onneksi hra Rosen sai minut pois siitä tuumasta. Toiwon kuitenkin, ettette olisi antanut sähkösanoman nar-rata itseänne niin hullulle retkelle. Sitä olisin ikäni katunut. - Tietysti tahdon puhutella Teitä - se on ihan wälttämätöntä - mutta wasta myöhemmin, kun

687 Niilo Sala → KB ja EB 30.12.1891/53:28:7/KBA/KiA/SKS.

olen päässyt oikein selville itsestäni ja muististani ja kaikesta muusta. Kesällä koetan päästä Teidän puheillenne. Kun waan ensin pääsisin tästä wankilasta. Tää on todellakin kummallinen laitos. Sitä woi luulla miksi tahansa. Ihmekö siis, että ensin pidin tätä milloin poliisilaitoksena, milloin wankilana, inkwisiona ja milloin minäkin.

Lääkäreistä minulla oli myös omat ajatukseni. Heitä epäilin joko salapoliiseiksi taikka wakoojiksi. Ja helpotuksen huokaus pääsi sielustani, kun tuo musta haiparwi – niin wiljalti heitä täällä on – oli uinut wuoteeni ohitse. Se tapahtuu säännöllisesti kaksi kertaa päiwässä. Niin salaperäisiltä he näyttiwät ja luullakseni he koettiwat yhteen aikaan toimittaa minua hulluinhuoneeseen, kunnes sain heidät käsittämään, ett'ei aiwoissani ollut wähintäkään wikaa. Ja sitte he nähtäwästi muuttiwat menetystapaansa. Nyt huomaan, että he owat järjestään herttaisia ja hywäsydämiä miehiä. Erittäinkin professori Meynert. Hän on kuin harras ystäwä ainakin. – Ja hra Rosen sitte. Te ette woi aawistaa kuinka paljo huolta ja waiwaa hänellä on ollut minun tähteni. Melkein joka päiwä hän on käynyt luonani, ja kuitenkin hänen aikansa on kultaakin kalliimpi. Hän se oikeastaan on ollutkin paras lääkäriini. Ja Jumala tiesi, kuinka minun olisi käynytään, ellei hän olisi pelastanut minua. Sen waan muistan[,] että hän eräänäkin yönä kahteen saakka wartioi minua. Samoin on [näyttelijä] Lewinsky tehnyt kaikkensa tilani lieventämiseksi. Tuonut kirjoja ja koettanut lyhentää pitkiä päiwiäni.

Niin – Kiitoksia paljon lähetyksistänne. "Kuopion takana", "Taiteen historia" ja "Julrewy" – kaikki owat tulleet perille. Kuinka on Nya Pressenin laita? Hra Rosen kysyy niitä wähän wäliä. – Lukemisesta olen joutunut surulliseen kokemukseen. Ja nyt tulenkin kirjeeni pääkohtaan. Entinen kelpo muistini on melkein kokonaan poissa. Olen lukenut tuhansia siwuja. Käsitän kaikki, waan kun panen kirjan kiinni, niin en muista mitään. Samoin olen koetteeksi lue-
nut ulkoa peräti helppoja kohtia – ehkä satojakin kertoja – samaa ja samaa. Ja aina yhtä katkeralla menestyksellä. Hywä Jumala, mikä neuwoksi, jos ei tilani parane. Siinä tapauksessa olen tietysti mahdoton teaatterin palwelukseen. Tästä tahdon jo ajoissa Teille ilmoittaa – wastaiseksi ainoastaan Teille. Samoin on työkykyni ja tarmoni mennyttä kalua. Ja hermostoni niin ärtynyt, että ihan syyttä suotta purskahdan tuhmaan nauruun. Ja minulla ei suinkaan ole nauramisen syytä? Sanalla sanoen: Minä en tunne enää itseäni. Kaikista näistä asioista saamme kesällä puhua. Siihen saakka koetan wielä toiwolla lohduttaa itseäni. Waikka olen jo melkein warma tilastani. – En ole uskaltanut puhua näistä seikoista lääkäreillekään. He eiwät kuitenkaan käsittäisi minua oikein. Luulisivat sitäkin ehkä sairauden ilmiöksi ja kiusaisiwat minua täällä yhä kauemmin. Ja minun täytyy jo päästä pois. Pariisiin taikka mihin tahansa. Kun waan pääsen wapauteeni. Ettekö Te woisi kirjoittaa professori Meynertille, että olen jo ihan terwe ja että hän laskisi pois. Muuten kuluu aikani ihan suotta hukkaan. Ja samoin rahani! Niin – nyt minä tarwitsen rahaa. Kuinkahan paljo minun tulee antaa professorille ja eräälle toiselle tohtorille. Te ymmärrätte

sen asian paremmin. Hra Rosen on tällaisissa asioissa kowin sita. Muuten hän kuuluu jo maksaneen laitokseen kuukaushinnan: 75 guldenia. Kai minä tarwitsen Wienistä päästäkseni 200–250 guldeniä.

Hywä neiti Bergbom! Pyydän teitä lähettämään wekselin hra Rosenille. Wakuutettuna. Ei minulle. Mutta waltio-apuun ei pidä kajota. Onhan minulla Kansallis-pankissa 500 markkaa. Ja Postisäästöpankissa minulla on monta sataa markkaa. Mutta wälikirja on tällä erää kateissa. Sen tähden pyydän Teitä käymään Helsingin pääkonttorissa. Siellä kai sanowat, millä keinoin saan rahani takaisin. Muistaakseni olen jo puhunut Teille tästä asiasta. Kaikessa tapauksessa ne owat minun rahojani, waikka olin aikunut ne toiseen tarkoitukseen. Mutta onnettomuus ei tule koskaan yksinään. Koko Joulujuhlan olen kirjoittanut tätä kirjettä. Kolme, neljä päiwää neljännestunnin työhön. Siitä näette[,] kuinka kurjalla kannalla työkykyni on. Tahallani olen kertonut tilastani niin tarkkaan kuin suinkin, jotta näkisitte, että ajatuskykyni on ihan säännöllinen. Täällä en ainakaan tule tätä paremmaksi. Joulunaattoa wietettiin täälläkin. Kukin osasto erikseen. Noin satakunta sairasmielistä – jotkut ihan hulluja-kin – katseli joulukuusta ja kuunteli professorin yksinkertaista, liikuttawaa puhetta. Omituisen waikutuksen teki tuo synkkä taulu. Tätä Joulunaattoa en ikinäni unohda. Minulla on vielä eräs hywin tärkeä asia. Mutta sitä en nyt kuolemakseni muista. Kirjotan heti, kun se tulee mieleeni. Hartaimmat terweiseni towereille. Moni heistä on lähettänyt minulle Joulutoiwotuksensa. Minä en pääse edes sen wertaa ulos, että saisin ostaa onnentoiwotuskortteja. Mutta sitä rakkaammin muistelen heitä.

Wiime aikoina olen joka yö tawannut jonkun teistä siellä kotona. Te, neiti Bergbom, annoitte minulle rahaa kultaa, hopeata ja kuparia. Se tietää pahaa. Jo kolmena yönä olen riidellyt kuolleen äitini ja sisarwainajani kanssa. He soi- maawat minua itsemurhasta. En ole taikauskoinen, mutta tuollaiset unet kiu- saawat minua päiwäkausittain. Kyllä minua häwettää lähettää Teille tällaisia paperiliuskoja. Mutta postipaperia ei ole ja rahani on otettu takawarikkoon. – Ja nyt sydämellisimmät onnentoiwotukseni ja terweiseni sisarillenne ja Teille – Teille niin monestakin syystä: Elinan surman ja tuon uuden waltioawun ja kansallispalkkion johdosta. Ja samoin neiti Boreniukselle, Finnelle, Stenbergille, Leinon herraswäelle, Samoin Rautioille, Weckmaneille ja kaikille – kaikille – pappu Hagströmiä unohtamatta. Niin – nyt minä muistan tuon tärkeän asian. Se on L'oragen [*Ukonilman*] käännös. Minä olen pahasti pettänyt Teidät, waikka en tahallani. Kaikki kirjani owat tawaraini ohessa otettu takawarikkoon, enkä saa niitä ennen kuin lääkärit näkewät hywäksi julistaa minut terweeksi: senkin wuoksi olisi hywä, jos kirjoittaisitte tuolle kunnon professorille. Kyllä koetan sitten olla niin ahkera kuin suinkin. Ja joskin – jota en ensinkään usko – sairastuisin uudestaan Parisissa, niin woisinhan yhtä hywin sielläkin turwautua lääkäriin. Siellä edes oppisin ranskankieltä. Täällä kuulen waan Wienin mur- retta, josta minulla ei ole mitään hyötyä. –

Kuka sieltä Helsingistä on lähettänyt minusta anonymikirjeitä, joissa minut on maalattu mustaa mustemmaksi? Olen tiennyt, että minulla on vihamiehiä, mutta niin halpamaiseksi en olisi ketään heistä uskonut. Niin, niin oppia ikä kaikki, mutta katkeralta tuntuu usein elämän koulu. Olisin hywin kiitollinen, jos saisin Teiltä piakkoin kirjewähäisen, vaikka kuinka lyhyen. Tällaisia epistoliä lähetetään waan wankilasta ja sen wuoksi ette saa tuskastua sen pituuteen. Sywimmässä kunnioituksessa ja ystäwyssä, Niilo Sala.

(Niilo Sala → KB ja EB/ 30.12.1891/53:28:7/KBA/KiA/SKS).

Kirje antaa kuvan ajoittain melko selkeäpäisestä kirjoittajasta ja hän kiittää Bergbomien näkemästä vaivasta, kirjeistä ja muista, mikä viittasi siihen, että Bergbom olisi Salalle tuolloin jo kirjoittanut. Ellei viittaus sitten koskenut Rosenien ja Bergbomien välistä korrespondenssia. Sala pääsisi pois, jos joku Suomesta tulee häntä noutamaan.

Ensimmäinen Salan ajatus ("tuskissaan") oli, että Bergbom itse tulisi, mutta siitä Rosen oli neuvonut pois. Rosen on perustellut neuvoaan kenties Bergbomin sosiaalisella asemalla, tämä oli liian arvokas ja kiireinen matkustamaan Euroopan junissa "mielisaaraan vartijana". Rosen ei ole tiennyt sitä, että juuri Kaarlon ja Niilon suhteen intensiivisyys, Salan alistuvan palvova, joskin ristiriitainen kunnioitus, valtavaa isähahmoa ja ystävää kohtaan oli ehdotuksen perimmäisenä motiivina. Kenties myös yksinäisyys ja ikävä: Sala on voinut kaivata kaikkein eniten tässä tilanteessa juuri Kaarloa. Ehkä Sala oli syvemmin kiintynyt Kaarloon, enemmän kuin toisinpäin. Mutta mitä Kaarlo on ajatellut saadessaan tämän kirjeen? Onko hän hetkeäkään ajatellut lähtevänsä keskellä talvikautta Wieniin? Montako yötä Kaarlo on tämän uutisen tähden valvonut?

Salan ylikorostunut velvollisuudentunto sai hänet uudenvuodenaattona tekemään tiliä kesken olevasta Ostrovski-suomennoksestaan ja toisaalta suremaan sitä, ettei täytyä tehtävänsä eikä ehdi nähdä tarpeeksi Wienin teatteria, vaan joutuu olemaan sairaalassa. Hän tavallaan tiedosti sairautensa ja kuvasi joulunvieton osastolla, jolla "on joitain aivan hullujakin". Hänellä oli fiksaatio matkasta Pariisiin, ja hän pyysi Bergbomia kirjoittamaan lääkäri Meynertille, että kirjeensä perusteella Sala oli jo aivan järkevä. Salan kuvitelmissa toistuu jokin "hervittävä rikos" tai muu skandaali, josta hän haluaisi teatterin vapauttaa. Sitä paitsi häntä on muka Helsingistä käsin mustamaalattu lääkäreille. Työkyky on mennyttä, hän joutuu joka tapauksessa jäämään teatterin palveluksesta pois.⁶⁸⁸

Salan kuvitelmat ympäröivistä ihmisistä kuitenkin jatkuvat. Toisaalta hän keskusteli kotimaan asioista, mutta valitti muistinsa katoamista. Rahalahetyksistä tulisi neiti Bergbomin huolehtia, mutta valtionapua ei saisi käyttää hänen hoitoihinsa, minkä tun-

688 Niilo Sala → KB ja EB 30.12.1891/53:28:7/KBA/KiA/SKS.

nontarkka ihminen huomauttaa. Hän sanoo näkevänsä unia tohtorista ja neidistä.⁶⁸⁹ Niilo Salalla oli ikävä Bergbomia uudenvuoden aattona ja hän pyysi tältä kirjelijppusta. Jotain hän on kuitenkin ehtinyt saada Bergbomilta vielä Wieniin, sillä ainakin kirjeessä 12.1.1892 Sala oli vielä siellä. Bergbom on ilmeisesti varottanut Salaa lähtemästä Wienistä.⁶⁹⁰ Ajan kulukseen Sala jatkoi käännöstöitä, joita hänellä Helsingistä lähdettyään oli ollut mukanaan. Kirjeessä on myös Kaarloa tarkoittavia sinuttelumuoja.⁶⁹¹

Tammikuussa 12.1.1892 Aleksander Rosen kirjoitti seuraavan kirjeensä Bergbomille, jossa hän kiitti saamastaan lahjasta ja ilmeisesti Salallekin oli toimitettu jotain. Rosenin mielestä kyse oli ”vain velvollisuudesta”, eikä hän voinut tehdä kaikkea mitä olisi halunnut. – Mutta nyt Sala oli parantunut ja Meynertin mielestä Rosen saisi viedä hänet minne vain. Sala haluaisi välittömästi lähteä Pariisiin, missä hänellä on ”lukemattomia ystäviä ja tuttuja perheitä” – mikä ei pitänyt paikkaansa. Hän halusi lähteä Pariisiin, eikä häntä voinut estelläkään, mutta Bergbomin pitäisi ilmoittaa siellä luotetulle lääkärielle, mikä oli hänen tilansa. Uuden lääkärin pitäisi osata pitää suunsa kiinni ja saada Meynertilta tiedot potilaan aiemmista vaiheista. Kuitit ja raha-asiat selviteltäisiin.⁶⁹² Niistä kirjoitti Adèle Rosen Emelielle kirjatussa kirjeessä 18.1.1892. Hän kertoi myös, miten sairaalasta päästyään 15.1.1892 Sala oli ollut pari päivää heillä ja ollut humoristinen ja hauska vaikuttaen olevan erinomaisessa kunnossa. Silti heitä pelotti, kun Sala oli kertonut, että hänen veljellään on ollut samanlainen sairaus.⁶⁹³

Terveeksi julistamisen jälkeen Rosen oli ehdottanut, että Sala kuitenkin viipyisi Wienissä luostarin sairaalassa vapaammissa oloissa niin, että tervehtymisestä voisi olla varma. Sala kieltäytyi ja näytti sitten Rosenille sanomansa mukaan Bergbomilta tulleita ruotsinkielisiä kirjeitä, joissa Salan vakuutuksen mukaan luki, että Bergbom oli täysin suostuvainen Salan Pariisin matkaan. Rosen yritti pitkittää lähtöä siihen, kunnes Bergbomilta tulisi vielä kirje tai sähkö, ja on korostanut hänen ja muiden vastuuta.

Mutta hän ilmoitti minulle rauhallisesti ja määrätietoisesti, vaikuttavalla pehmeällä epäitsenäisellä olemuksellaan [sanft unselbständigem Wesen], että ei asettanut vastuuta kenellekään, vaan halusi itse ottaa vastuun kaikesta.⁶⁹⁴

689 Niilo Sala → KB ja EB 30.12.1891/53:28:7/KBA/KiA/SKS.

690 Tämän hän tunnustaa kirjeessä Niilo Sala → KB 20.1.1892/53:28:8/KBA/KiA/SKS.

691 Niilo Sala → ”Veli kulta” [=KB] s. d. [1891/1892] /53:36:1/KBA/KiA/SKS. Kirje on selvästi sairaan kirjoittama, hän pyytää siinä suomeksi erilaista käytännön apua, kuten partaveitsen toimittamista ja huudahtelee kaikenlaista. Suomenoshankkeista mainitaan yllättäen *Lohengrin*. ”Hoi: Lohengrin! Ja helsingin kirje! Eiköhän se riiviö käännöksen alku körötä siellä jonkun kirjan kainalossa. Jos wiitsisit vielä penkoa. En tahdo päästä wauhtiin. Tuntuu niin ikävältä tehdä samaa työtä toistamiseen. Niin – morjens waan! Pian kai taas tawataan. Ei kyllä minun täytyy päästä Pariisiin. Muuten joskus yöllä hyppään muurien ylitse.”

692 Alexander Rosen → KB 12.1.1892/53:27:2/KBA/KiA/SKS.

693 Adèle Rosen → EB 18.1.1892/53:10:3/EBA/KiA/SKS.

694 Alexander Rosen → KB s.d. [22.–23.1.1892]/53:27:3/KBA/KiA/SKS.

Sala matkusti tammikuun puolivälissä yksin Wienistä Pariisiin. Rosen oli saattanut Salan junaan ja sopinut reiteistä ja aikatauluista. Muutamaa päivää myöhemmin Bergbomille kuitenkin tuli sähkösanoma Alexander Rosenilta sekä kirjattu kirje,⁶⁹⁵ johon oli liitetty mukaan Salan Rosenille Pariisista kirjoittama varsin hälyttävä kirje.⁶⁹⁶ Rosen kertoi Bergbomille olosuhteista, joissa Sala oli saatettu Pariisiin junaan. Mutta Salalta Rosenille tullut kirje paljasti, että sairaus oli parantumaton laatua: Salan luokse tarvittaisiin joku luotettava, joka saa hänet uskomaan, että kyse on sairaudesta. Kirjeestä näkyy myös, että Sala kuulee ääniä ja niin oli ollut jo Wienissä. Parhaiten häntä auttaisi ystävällinen sydämellinen ympäristö ja riittävä ajanviete. Alkoholijuomia ja henkisiä ponnisteluja hänen pitäisi välttää. Rosen oletti, että tämä oli Münchenissä junanvaihtoa odotellessaan nauttinut alkoholia. ”Jos haluatte hänestä Helsingissä vielä näyttelijän, pitää siinä asiassa olla ankara.”⁶⁹⁷

Viestiin liitetty Salan kirje Rosenille oli eräänlainen anteeksipyyntö ja avunhuuto: Sala katui sitä, että oli halunnut hyväntekijöidensä luota pois vakuuteltuaan heille jatkuvasti terveyttään. Nyt häntä oli kovin rangaistu. Hänet kelpuutettiin vain tähän erittäin halpaan hotelliin St. Denis'ssä Pariisin lähellä.

Ganz allein bin ich. So tief verachtet, dass ich nur vom Gnade in einem schlechten hôtel ein schlechtes Zimmer bekommen könnte. Doctor Bergbom ist auch krank. Und übrigens jetzt bin ich ganz verloren. Niemand kann mich mehr retten. Ich bitte um Entschuldigung dass ich nicht schon früher geschrieben habe. Aber es war so schwer, weil ich keine gute Nachrichten mitantheilen hatte. Grüßen Sie recht herzlich ihr Frau Gemahlin und die liebenswürdigen Mademoiselles sowie auch die Frau und herr Lewinsky.⁶⁹⁸

Lause ”Bergbom on myös sairas” voi tarkoittaa siis kuumetta tai muuta, josta tämä on ehkä tammikuun alussa maininnut vastauksessaan uudenvuoden aaton kirjeeseen. Mutta se voi olla myös jokin salatumpi viittaus. Bergbomille itselleen Sala sanoo tuon kirjeen olleen ”Inhimillinen ja harras - niin kuin waan Te voitte olla.”⁶⁹⁹ Sala oli ahkeroinut kirjeensä A. Rosenille 20.1.1892, samana päivänä, kun hän sekä kirjoitti kirjeen

695 Alexander Rosen → KB s.d. [22.–23.1.1892]/53:27:3/KBA/KiA/SKS.

696 Niilo Sala → Alexander Rosen s.d. [17.–18.1.1892]/53:28:9/KBA/KiA/SKS. Arkistoitu KB:n saamiin kirjeisiin, koska tullut Alexander Rosenin lähettämän kirjeen liitteenä Bergbomille (53:27:3).

697 Alexander Rosen → KB s.d. [22.–23.1.1892,]/53:27:3/KBA/KiA/SKS.

698 Niilo Sala → Alexander Rosen s.d. [17.–18.1.1892] 53:28:9/KBA/KiA/SKS. Suomennettuna: ”Täysin yksin minä olen. Niin syvästi halveksittu, että vain armosta saatoin saada huonon huoneen huonosta hotellista. Tohtori Bergbom on myös sairas. Ja muutenkin olen nyt täysin hukassa. Kukaan ei voi minua pelastaa. Minä pyydän anteeksi, että en ole kirjoittanut jo aiemmin. Mutta oli niin raskasta, koska minulla ei ollut mitään hyviä uutisia ilmoitettavana. Tervehtikää oikein sydämellisesti rouva puolisoanne ja rakastettavia neitejä samoin kuin rouva ja herra Levinskyä.”

699 Niilo Sala → KB 20.1.1892/53:28:8/KBA/KiA/SKS.

Kaarlolle että sähkötti hänelle hätäkutsun: *Seul a saint Denis pres Paris pouvez vous venir? 33 rue chemin de fer Sala.*⁷⁰⁰

Samaan aikaan joulukuun 1891 aikana Helsingissä oli teatterissa ollut Ida Aalberg-Kivekkään vierailunäytäntöjä, osin vanhoissa rooleissa, osin Kirstinä *Elinan surmassa*, jonka menestys oli yllättänyt kaikki. Vuoden vaihdetta juhlisti tuo virallinen tieto, että Kaarlo Bergbomille oli myönnetty valtion 3000 mk:n vuotuinen eläke. *Päivälehdessä* Juhani Aho kiitti asiasta vilpittömällä otteella:

Jos kellekään oli annettava pieni palkkio hänen elämäntyöstään, niin totta se oli tälle miehelle. Voimansa ja varansa, nuoruutensa ja miehuutensa on hän uhrannut tehtävälleen, joka oli uuden taidelajin luominen Suomelle. Ja tyhjästä hän sen loi ja onnistui työssään. Isänmaa oli hänelle suuressa kiitollisuuden velassa ja sen velan on hallitus luvannut ottaa suorittaakseen.⁷⁰¹

Seuraavalla sivulla *Päivälehdessä* pakinoitsija Timo, itse Juhani Aho aloitti "Pikakuvia"-sarjansa elävällä Bergbom-kuvauksella.

Tri Bergbom on nyt 48 vuotias reipas ja iloinen mies. Vartaloltaan on hän tanakkatekoinen ja leveäharteinen, kasvoiltaan suomalaisen näköinen, käytökseltään vaatimaton ja "alammaistensa" keskuudessa on hän suuressa suosiossa. Vasta se on nähnyt hänet oikeassa "elementissään", joka on nähnyt, kuinka hän häärrää harjoituksissa, aina yhtä valppaana, yhtä väsymättömänä ja samalla tasaisella tuulella. Ja vasta tämän nähtyämme voimmekin käsittää ne tulokset, jotka Suomen näytelmätaide lyhyen olemassaolonsa aikana on ehtinyt saavuttaa. Sellainen joukko klassillisia kappaleita ja uudemman ajan parhaimpia tuotteita on suomalaisella teatterilla jo monivuotisessa ohjelmassaan, että se todella kelpaisi useille ulkomaisillekin esimerkiksi. Eikä näiden näyttämöllinen kuntoonpanokaan ole ollut mikään helppo asia. Suurena apuna on hänellä ollut sisarensa Emelie B., jonka monipuoliset käytännölliset ominaisuudet juuri tässä suhteessa varmaankin ovat olleet suuriarvoisia. [Lopussa seuraa ehdotus teatterin 20-vuotisjuhlasta yleisön aloitteena.]⁷⁰²

700 Niilo Sala → KB sähkösanoma [20.1.1892]/53:28:21/KBA/KiA/SKS.

701 *Päivälehti* 1.1.1892.

702 "Tri Bergbom on, kuten tiedetään, Suomen kansallisen näyttämötaiteen luoja ja suomalaisen näytelmätaiteen kehittäjä. Kaikista vastuista huolimatta ajoi hän tuumansa läpi ja 20:n vuoden kuluessa on hän lannistumattomalla innolla, yhä karttuneella kokemuksella ja ihmeteltävällä älyllä perustamaansa laitosta ylläpitänyt ja kehittänyt. Tämä pitkäikäinen ja sitkeä työ ei ole hedelmittä jäänyt. Suomen näytelmätaide, jolle alussa vaan naurettiin ja suomalainen teatteri, jolle pääkaupungin yleisö vain nenäänsä nyripisteli ja olkapäitään kohotteli, on nyt iivaajiansa uhalla maan etevimmäksi kohonnut. Tosin ei tri Bergbom olisi koskaan näin kauniita tuloksia voinut saavuttaa ilman sellaisia taiteilija-voimia kun esim. rva Raa-Winterhjelm, hra Wilho ja varsinkin Iida Aalberg. Mutta ilman tri Bergbomin älykäästä ja tarmokasta

Huolimatta nuorsuomalaistenkin puolelta tulevasta arvonnasta seurasi menestyksestä syksyä ankaran riitelyn kevät: yhtenä aiheena Gustaf von Numersin ja Suomalaisen Teatterin kiista *Elinan surman* tekijänpalkkiosopimuksen tarkistamisesta.⁷⁰³ Aspelin-Haapkylä sanoo, että ei tunne Numers-kiistan "alkusyytä" tai liikkeelleläähtöä. Viljo Tarkiainen näyttää Numers-tutkimuksessaan (1922) ajattelevan kirjallisuudentutkijan logiikalla, että alkusyy ei voi olla kirjailijassa vaan, että syntipukin täytyy löytyä teatterista ja dramaturgisesta yhteistyöstä. Kirjailjavaimonsa etuja vartioivana nuorsuomalaisena Tarkiaiselle sopi tulkita, että Numersia kiusattiin vanhasuomalaiselta taholta. Siksi hän ei keksi muuta alkusyytä kuin oman fiktionsa, että Bergbom "rahan-ahneudessaan" pani asian alulle. Tämä kun halusi "korpauksen osuudestaan teoksen synnyssä." Tarkiainen ei ole käynyt edes kaikkea tuolloin tarjolla olevaa arkistoaineistoa lävitse, vaan sepittää, että näytelmän menestys ja maine "joka oli molempien ansiota, herätti Bergbomin ja sai hänet esittämään Numersille joitakin toivomuksia tai mahdollisesti vaatimuksiakin."⁷⁰⁴ Rivien välissä Tarkiainen vielä pääsi moraalisesti paheksumaan moista ahneutta.⁷⁰⁵

Bergbom ei kuitenkaan ole koskaan esittänyt rahallisia vaatimuksia osuudestaan *Elinan surmassa*, hänellä oli teatterinjohtajan palkka. Miksi Bergbom olisi aktivoitunut Numersin suuntaan tilanteessa, jossa näytelmä tuotti mainiosti teatterille, eihän Bergbom ottanut henkilökohtaisia rojalteja mistään ohjelmistossa olevasta teoksesta. Muut eivät tienneet, että Bergbomille oli ajankohtaista Niilo Salan ankea tilanne Wienissä, ja kun ei myöskään Ida Aalbergin tulevaisuudesta teatterissa ollut varmuutta, lieene pois suljettava ajatus, että Bergbomilla tällaisessa tilanteessa olisi mitään syytä ryhtyä omasta aloitteestaan ylimääräisille riitasille.⁷⁰⁶ Bergbomien perheen talous ei

johtoa, ei meillä olisi taidelaitosta, joka meille niin usein on tuottanut todellista taidenautintoa. Yleistä tyytyväisyyttä ja mielihyvää on sentähden herättänyt hallituksen ehdotus 3,000 markan vuotuisesta eläkkeestä tälle miehelle, joka taiteellensa on uhrannut elämänsä työn ja kaiken yksityisen omaisuutensa." Timo, *Päivälehti* 1.1.1892. Myöhemmin *Päivälehti* (31.1.1892) referoi myös *Wiipurin Sanomissa* ollutta onnitelurunoa (mahd. J. H. Erkon kirjoittamaa): "Suomen näytelmätaiteellen / Loitsinut olet keväimen / Sullakin kevät, terveys / Mielen voima ja virkeys / Säilyköön iloks' Suomellen".

703 Kiistan vaiheisiin Eliel Aspelin-Haapkylä (1909) ja Viljo Tarkiainen (1922) ovat eri näkökulmistaan rakentaneet omat logiikkansa. (EAH3:425–436 ja Tarkiainen 1922:160–172.) Ongelmana molemmilla on valmiiksi valittu sympatia osapuolten kiistassa, sekä se, että tarkastelua ei suoriteta kronologisella täsmällisyydellä, eikä uloteta tarpeeksi tarkasti Numersin motiiveihin ja hänen korvaansa mahdollisesti "kuiskutelleisiin" toimijoihin. Seppälä-Tanskanen 2010:62 omaksuu Tarkiaisen Bergbom-vastaisen linjan.

704 Tarkiainen 1922:163.

705 Tarkiaisen lähtökohta oli kirjoittaa kiistasta "tasapainoisempi selvitys" kuin Aspelin-Haapkylän Bergbomia puolestustava versio oli ollut. Mutta Numersia hyvittäessään Tarkiainen asettui kapeasti kirjailijan puolelle ja apriori teatteria vastaan. Hän vain arvelee, että "Bergbomin on täytynyt olla aloitteellinen joulukuussa" 1891 ja että Bergbom olisi esittänyt Numersille taloudellisia vaateita. Väite on Tarkiaisen mielikuvitusta, mutta hänen epäluuloinen asenteensa teatteria kohtaan tulee ymmärrettäväksi, kun muistetaan hänen oma asemansa Maria Jotunin puolesta taistelevana asiamiehenä.

706 Koska Tarkiainen oletti aloitteen tulleen Bergbomilta, hän joutui väittämään, että Bergbom oli "taipuvaisempi arvioimaan osuuttaan suuremmaksi, kuin mitä se todellisuudessa oli." Syynä prosessin käynnistymiseen oli ikään kuin itse näytelmän aiheen ja aatteen yliarvioiminen suhteessa muihin draaman kirjoittamisen osa-alueisiin ja lopputuloksen ainesosiin kirjallisuutena." (Tarkiainen 1922:163.) Osuuksien kokoon ei tässä lähdetä etsimään yksityiskohtaista kuvausta; Tarkiainen pyrkii argumentoimaan Numersin oikeutusta sanataideteoksen ominaisuuksia koskevilla arvoilla, vaikka myöntää Bergbomin neuvojen pätevyyden.

myöskään ollut enää akuutissa kriisissä, molemmilla oli palkkansa ja teatteriosakeyhtiö oli hoitanut vanhat velat asteittain pois. Nyt Kaarlolle oli juuri myönnetty niin halutesaan valtioneläke.

Elinan surman merkityksestä Bergbomille sen sijaan ei voi erehtyä: *Elinan surman* oopperalibretto (1870–1871) oli ollut nuorelle Kaarlolle kirjallis-taiteellisen innostuksen kruunu ja kohottava näky valtiopäivien avajaisissa esitettävästä suomalaisesta oopperasta. Kipeää oli sen havaitseminen, että häneltä ei onnistuisi kirjoittaa suomenkielellä runomutoista tekstiä. Suunnitelma oli Bergbomin nuoruuden 15-vuotisten kirjailijajahaavien lopullinen hauta. Siten *Elinan surma* Suomalaisessa Teatterissa myös näytelmänä oli syvimmiltään ”Kaarlons lapsi”.

Von Numersin omien elämänhaaksirikkojen, haihattelujen ja taloudellisten vastoin käymisten jälkeen hänen draamatikonuransa sai *Elinan surmassa* myös ennen näkemättömän menestyksen, jota parhaillaan vahvisti *Bakom Kuopion* suuri suosio ruotsiksi August Arppen teatterissa. Joulun aikoihin 1891 von Numers itsekin oli saanut senaatilta julkista tunnustusta, nimittäin 2000 mk:n kirjallisuuspalkinnon koko tuotannostaan. Tarkiaisen mukaan samalla Numersia olisi kuitenkin kaikertanut se, että hänen saamaansa julkista kiitosta olivat jakamassa monet muut. Tarkiaisen väite on outo, sillä tällaista tietoa ei suinkaan ollut julkisuudessa, vain huhupuheina, julkisena juoruna.

Näytelmän loppukohtauksista oli käyty kädenvääntöä, jonka Numers hävisi, kun Kaarlo ei suostunut järjestämään tulipalokohtausta. Hän oli luopunut tulipalovisioista, jotka puheteatterissa ovat vielä vaikeampia kuin oopperassa. Sitä paitsi *Kovan onnen lasten* ”bengaalitulesta” ja katsojien yskinnästä oli jo riittävästi teatterille veistelty. *Elinan surman* esitysversion loppukohtauksesta tuli pikaistuksissa teräaseilla tehtyjen tappojen melodramaattinen sarja. Henkilöiden dramaattinen yli-kiihkeys on tehnyt sen, että tämä klassikkoksi julistettu teos vanheni kuitenkin 50 vuodessa, eikä sitä ole löydetty uudelleen.⁷⁰⁷

Teatterin johtajana Bergbomin tuli suojata teatterin etuja, nimittäin, että teatterin ja hänen itsensä suuria satsauksia eivät saisi kilpailijat esittää ennen kuin Suomalainen Teatteri oli näytellyt teoksen ”loppuun”. Juuri tämä yksinoikeus oli varmistettu Numersin 20.3.1891 allekirjoittamassa ennakkomaksun kuitissa. Kilpailukieltoasiassa Bergbomilla oli pitkä kokemus, sillä kilpailuasetelma Svenskanin kanssa piti estää aina kun mahdollista. Sama rajankäynti oli ollut ajankohtainen *Papin perheen* kanssa edellisenä talvena, mikä oli harmittanut Minna Canthia. Niin kauan kuin August Aspegrenin teatterin näyttelijävoimat eivät olleet vahvat, hänen maakuntia kiertävästä Kansanteatteristaan

707 *Elinan surmaa* ei 1940-luvun jälkeen ole juuri esitetty. Ritva Arvelon elokuvassa *Kultainen vasikka* (1961) parodioitiin vanhaa teatteria ja esimerkkinä käytettiin *Elinan surmaa*. Eino Salmelainen ohjasi sen samana vuonna TTT:n 60-vuotisjuhlassa pyrkien romantiikasta riisuttuun tulkintaan, mutta näytelmä oli auttamatta vanhentunut. (Rajala 1995:654–655.) Sama on voitu todeta joissain satunnaisissa harrastaja- ja oppilastöissä sen jälkeen.

ei ollut suurta haittaa suomenkielisellä puolella. Sen sijaan ruotsinkielisillä kiertueillaan, jotka myös saattoivat ulottua Helsinkiin, August Arppe kilpaili Arkadian kanssa. Kevättalvella 1892 Arppe näytteli Turussa ja oli tulossa Helsinkiin huhtikuuksi 1892 ja vuokrannut siihen Aleksanterin teatterin. Numers oli antanut oikeudet *Kuopion takana* -näytelmäänsä suomeksi myös Kansanteatterille, mikä vähensi Suomalaisen Teatterin kiertuemahdollisuuksia. Bergbom ei halunnut saman tapahtuvan *Elinan surmalle*.

Tekijänpalkkiot oli maksettu Suomalaisessa Teatterissa tähän asti perinteisesti kertakorvauksina, eikä prosenttikorvauksia olisi ollut jaettavissakaan yli tuon takuusumman tai tekijänpalkkio-ennakon. Maksu oli vakiintunut 400–650 mk:n tasolle. Kun jotkut teokset kuitenkin menestyivät paremmin, on ymmärrettävää, että sellaiset kirjailijat kuin Canth ja von Numers alkoivat ajatella, että sopimuksiin tarvittaisiin rakenne, jossa ennakkomaksu ja prosentti- eli rojaltiperiaate yhdistyvät. Vastedes sopimuksia alettiin rakentaa juuri prosenttipohjalle.⁷⁰⁸

Elinan surmassa eittämätön fakta oli, että von Numers oli 20.3.1891 luovuttanut 600 mk maksua vastaan näytelmän esitys- ja kaikki muutkin vastaiset julkaisemisen oikeudet Suomalaiselle Teatterille. Näytelmän odottamatta menestyessä kirjailijaa ymmärrettävästi oli alkanut harmittaa havainto, että pienikin prosentti pääsylippituloista olisi tuonut hänelle lisätuloa. Juuri tästä syystä, päin vastoin kuin Tarkiaisen arvelee, aloite sopimuksen purkamiseksi ja muuttamiseksi tuli loogisestikin Numersin puolelta, jolla vuodenvaihteessa 1891–1892 oli akuutti rahantarve.

Von Numers tunnetusti ei ollut käynyt Helsingissä eikä tuntenut *Elinan surmaa* "sen nykyisessä muodossaan." Hän ei ollut täysin perillä siitä, mitä menestysesityksessä näyttämöllä hänen nimissään nähtiin. Oli kuitenkin jo aiemminkin levinnyt huhuja kaupungilla, että Numersin kaikissa näytelmissä tohtori Bergbomin osuus yleensä oli suuri. Numers karttoi siis pääkaupunkia ja näki esityksen vasta Hämeenlinnassa toukokuun puolivälissä 1892.⁷⁰⁹ Numers oli kuitenkin jo joulukuussa 1891 yhteydessä Kaarlloon siitä, että hän haluaisi neuvotella uudelleen tekijänpalkkioista. Juuri ennen Bergbomin ja Numersin suunniteltua tapaamista Tampereella Numers vitsaili kirjeessä Kaarlolle, että "Penningebekymmer och för mycket framgång kan väl vrida starkare hufvuden än mitt på sned."⁷¹⁰

Joulukuun lopulla 1891 Numers ja Bergbom tapasivat Tampereella hotelli Vaasassa (28.12.1891), jolloin Bergbom oli ehdottanut, että laaditaan aluksi yhteinen muistio siitä, miten tekijäys eri kohtauksissa jakautuu. Tarkiaisen mukaan "Bergbom oli kuitenkin luopunut kaikista rahavaatimuksistansa, pitäen kiinni ainoastaan määräämisoikeu-

708 Neljän teatterin olemassaolo ja eri toimintakentät sekä näiden vuosien kriisit tuottivat tärkeän muutoksen: syntyivät näytelmäkirjailijan markkinat, jolloin saatettiin siirtyä normaaliuotoisiin prosenttisopimuksiin teatterien kanssa.

709 EAH3:424 – Huhuja oli levinnyt, ja ainakin jo tammikuussa Minna mainitsee niistä Elli Canthille.

710 G. v. Numers → KB 27.12.1891/52:24:31/KBA/KiA/SKS.

destaan Elinan surmaan.”⁷¹¹ Lause paljastaa Tarkiaisen esioletukset. Miksi Kaarlo olisi siis lähtenyt esittämään mitään vaatimuksia ollakseen heti valmis niistä luopumaan? Esityshän tuotti teatterille, se riitti hänelle ja niin kauan kuin sitä voitiin esittää, näytelmää ei kannattanut painattaa. Tarkiaisen näkökulma muuttuu, hän alkaa punnita teki-jyyttä ja arvelee, että juuri tästä määräämisoikeudesta kiinnipitäminen olisi loukannut Numersin kunniaa, ”sillä heidän osuuttaan ei voi pitää yhtä suurina”. Tarkiaisen havaitsi kyllä, että Numers näistä kahdesta oli se, joka pöydän ääressä ei suostunut selvittämään oman osuutensa ja Bergbomin osuuden suhdetta. ”Sen johdosta viimeksin [KB] mahdollisesti tulevasta positiivisesta hyvityksestä, niin hän [GvN] menettelee epäilemättä väärin ja ajattelemattomasti.”⁷¹² Tarkiaisen tulkitsee Numersin erään myöhemmän kirjeen pohjalta, että Bergbomin ”raivotessaan” käyttämä ylivoima olisi tuolloin masentanut Numersin.

Neuvonpito Tampereella joulukuussa 1891 oli päättynyt siihen, että Numers itse lähti kesken pois ja Bergbomilta jäivät kuulematta ne perusteet, joita tällä olisi ollut esittää sopimuksen muuttamiseksi – ja joita ilmeisesti ei ollut.⁷¹³ Myöhemmin Numers siis syytti Bergbomia tuossa tilanteessa ”päällekkäiseksi” ja kuvasi omien Kaarlo koskevien illuusoidensa romahtaneen: ”sädekehäsi hävisi”.⁷¹⁴ Numersilta itseltään kenties loppuivat argumentit, kun Bergbom oli vain looginen.

Minna Canth kävi Helsingissä tammikuussa, kun 15.1.1892 järjestettiin Kirjailijayhdistyksen perustava kokous. Tällä esitelmämatkalla hän viipyi pari viikkoa ja pääsi hyvin perille ajankohtaisista asioista.⁷¹⁵ Silloin Minna ja Kaarlo olivat ”Bergbomilan” salissa puhuneet Numersin asiasta. Minna oli kehottanut Kaarlo luopumaan rahavaateista suhteessa Numersiin, mutta pitämään nimensä näkyvillä ja säätelämään näytelmän jatkokäyttöä. Toinen keskustelu oli koskenut Ida Aalbergin suunnitelmia, kolmas *Papin perheen* esittämistä Knut Weckman Jussina, vaikka Weckman sitten keväällä sairastelikin influenssaa, mikä jälleen esti esittämästä *Papin perhettä*.⁷¹⁶

Bergbom tiesi hyvin Numersin rahantarpeet. Hänen aloitteestaan Suomalaisen Teatterin johtokunta teki jo 28.11.1891 päätöksen järjestää lahjanäytännön Numersin

711 Tarkiaisen 1922:165.

712 Tarkiaisen 1922:166.

713 EB:n veljensä nimissä G. v. Numersille laatima kirjekonsepti [noin 18.4.1892]. Vihtori Laurilan kokoelmassa oleva luonnos/25:4/VLA/KiA/SKS. Ks. m. Tarkiaisen 1922:163–164 ja sekä G. v. Numers → KB 4.1.1892/52:24:31/ KBA/KiA/SKS. Bergbom-tutkija Vihtori Laurila oli myöhemmin pitkään Tarkiaisen tutkimusassistenttina.

714 G. v. Numers → KB 26.4.1892/52:24:34/KBA/KiA/SKS. Numers muisteli huhtikuussa: ”Ännu i ”höstas” [1891] när Elina gick – telegraferade jag, ”återstår ingenting vidare än att vi börja kampa om ”Bisp Tomas” – då visste jag ej ännu af något ”ondt” – så kom du öfver mig i Tfors som ett yrväder och klädde af dig inför mig på en timme all den gloria jag förrut sett dig uti.”

715 Asia esiintyy Canthin kirjeenvaihdossa eri henkilöille, esim. MCK368, MCK370, MCK377 ja MCK378.

716 Nämä teemat ilmenevät Kaarlon pitkässä selvityksessä ”*Till Minna Canth*” elokuun (1892) alussa. Litterointi Kuopion Minna Canth -kokoelmasta on SKS:ssä (290:13:23 ja 290aIIKB2:s.n.). Luonnosversioita on KB:n kokoelmassa (51a:4:3/KBA/ KiA/SKS.)

hyväksi tammikuun puolivälin aikoihin.⁷¹⁷ *Elinan surman* resetti kirjailijalle toteutettiin 22.1.1892, jolloin Numers kuittasi tuloja 960 mk. Eli lähes 1½ kertaa ennakkona saamansa summan verran.⁷¹⁸ Samalla Numers kiitti sydämellisesti teatterin johtokuntaa siitä, että hänen ahdistava taloudellinen tilanteensa oli saanut tilapäisen helpotuksen ja hän oli selvinnyt taas kuiville. Tammikuun loppuun mennessä Numers oli siis saanut hyvityksen aikanaan tekemälleen huonolle luovutussopimukselle. Bergbom sai samana päivänä (25.1.1892) Numersilta vielä vitsailevan kirjeen, jossa tämä puhkui intoa seuraavasta näytelmäsuunnitelmasta Bergbomin kanssa: *Tuomas Piispa*. Piispan ja Birger Jarlin jännite 1200-luvulla oli osa Hohenstauffien keisarisuvun ja paavinistuimen konfliktia. Pirstävämpää keskusteluteemaa Kaarlون kanssa oli vaikea ajatella: olihan *Tuomas* pysynyt nuoren Kaarlون näytelmäsuunnitelmissa ainakin vuoden ajan. "Numerin asia" näytti siis launneen.⁷¹⁹

Samaan aikaan kuitenkin Hannes Gebhard Otavalta pyysi Numersilta *Elinan surmaa* painaakseen sen suomeksi.⁷²⁰ Numers kehotti Gebhardia kääntymään Bergbomin puoleen, joka kuitenkin lykkäsi tekstin antamista painettavaksi aikaisintaan syksyllä, sillä alkutekstistä näyttämöllä pois jätetyt kohdat pitäisi palauttaa painettuun versioon, johon ne ilman muuta tarvittiin.⁷²¹

Päivää ennen von Numersille järjestettyä resettiä Kaarlo sai Niilo Salalta edellä lainatun sähkeen, jossa tämä ilmoitti olevansa St. Denis'ssä Pariisin lähellä ja odottavansa Kaarloa. Pari päivää myöhemmin tuli saman päivän kirje, jossa Sala peruutti tuon pyyntönsä. Tämä hienotunteinen ihailija, työtoveri ja rakastettu ilmaisi siinä valtavaa kaipuuta Kaarloa kohtaan samalla kun vähätteli omien pyyteittensä merkitystä.

St. Denis, Hôtel l'etoil. 20 p. Tammik. 1892. Rakas Tohtori! Elkkä ryhtykö mihinkään toimenpiteisiin minun tähteni. Minua ei voi enää auttaa kukaan muu kuin Te. Woinhan ehkä vielä wartoa - waikka kesääinkin saakka. Mutta minun täytyy saada puhutella Teitä. Sairaana ette saa lähteä matkalle. Ja muutenkin minä en ansaitse sellaista uhria. Kadun jo koko sähkösanomaa. Wielä kerran:

717 ST jk pk 28.11.1891, §4. /SKTA/SKT.

718 G. v. Numers allekirjoitti 24.1.1892 Suomalaiselle Teatterille kuitin 960 markasta saatua lahjanäytäntötuloa (52:24:48/KBA/KiA/SKS). Valtionpalkinto mukaan lukien Numers oli näin ansainnut lähes 3000 mk:n verran tuloa keskenänsä teatterille jätetystä näytelmästä. Se vastasi teatterin parhaiden näyttelijöiden vuosipalkkaa.

719 G. v. Numers → S. T. johtokunta 25.11.1892 /52:31:1/KBA/KiA/SKS. sekä G. v. Numers → KB 25.1.1892/52:24:32/KBA/KiA/SKS. Tuomas-piispa -aiheesta NB:260–261.

720 Hannes Gebhardt/Otava → G. v. Numers 24.1.1892/SLSA 271/ms/KK. Asia oli lykkääntynyt Niilo Salan toimitustyön viivästyessä ja ollessa sairastumisen takia puolitehoista.

721 Helmikuun alussa Hannes Gebhardt oli tiedustellut *Elinan Surmaa* Bergbomilta ja kirjoitti sitten Numersille: "Hvad Elinan Surma beträffar så ansåg Dr Bergbom det vara för själfva stycket fördelaktigare att det kommer på hösten, så att man har tid att uti densamma återställa de delar, hvilka blifvit uteslagna för scenen, men hvilka i dramat i tryck äro nödvändiga. Under sådana förhållanden torde det alltså vara bäst att uppskjuta med saken." H. Gebhardt/Otava → G. v. Numers 13.2.1892/SLSA271/ms/KK.

Ei mihinkään toimiin minun tähteni. Minua ei voi enää pelastaa. Olisi waan ollut niin monta asiata Teille selitettävä. Jos suinkin woin, niin warron kesään saakka. – Tuhansia kiitoksia viime kirjeestänne. Inhimillinen ja harras - niin kuin waan Te voitte olla. Kuinka paljon hywyttä ja jaloutta on minun kurjan tähden uhrattu - ja ihan suotta. Teidän täytyy walmistautua kuulemaan mitä pahinta – Voi maailma, maailma – kuinka osaat ihmistä kiusata – Elkkä sanoko mitään neiti Bergbomille. Hän ehkä joutuu ihan epätoivoon – Kyllä teillä on nyt monta surua yhtä aikaa – ja sitte vielä minä. Kirottu! Kirottu! Miksi synnyinkin maailmaan. Ja miksi lähdin niin pian Wienistä syöstäkseni itseni häpeään ja turmioon. Kuinka totta Te ennustitte kirjeessänne. Minä olen vielä vapaa. Mutta te ette saa kauhistua, vaikka minut tuotaisiin raudoissa kotia. Niin häpeällisesti minua on kohdeltu. Itse puolestani olen jo tehtävästäni selwillä. – Olisin waan tahtonut neuwotella Teidän kanssanne, miten woisin wapauttaa teaatterin nimestäni ja itsestäni. Paljon, paljon on nyt kuormaa minullakin, mutta kärsiminen onkin ainoa iloni. Ehkä vielä tawataan. Sydämelliset terweiseni! Niilo Sala. [P.S.] Vielä kerran: ei ketään luokseni. Yksin Teistä minulla on turwaa ja hoiwaa. Lääkäreitä en tahdo, eikä minulla olisi heistä hyötyäkään. Paljon surua saatoin lähdölläni Rosenillekin, mutta minä kuwittelin jo olewani ihan täysissä woimissa.⁷²²

Saadessaan tämän kirjeen Numersin velkoja varten järjestetty lahjanäytös oli juuri ollut, ja Kaarlolla oli valmistumassa seuraava ensi-ilta 24.1.1892, C. Laufsin nelinäytöksinen ilveily *Hullunkurinen temppu*. Uudenvuoden Kivi-esitystä ja tammikuun Topeliuksen päivää seurasi Runebergin päivä. Sen jälkeen Bergbom oli vihdoinkin itse tarttumassa *Nummisuutareihin*. Eskon roolin oli lukenut Hemmo Kallio nyt sellaisen uuden pääkirjan mukaan, johon oli palautettu ensiesityksestä lyhennettyä aineistoa. *Nummisuutarien* uuden version ensi-ilta oli 10.2.1892. Edellisen *Nummisuutarit* oli Niilo Sala harjoittanut vuonna 1888. Hemmo Kallion Eskosta tuli nyt humoristisempi ja pehmeämpi kuin Benjamin Leinon Esko oli ollut.⁷²³

Kaarlo Bergbom ei voinut tietenkään irrottautua johtajan työstä ja lähteä noin vain pariaksi viikoksi Pariisiin: olisi tarvittu sijainen, mutta juuri sijainen itse oli Pariisissa. Matkan syyt ei olisi voinut julkistaa, joten huhuja olisi lähtenyt liikkeelle. Toinen mah-

722 Niilo Sala → KB 20.1.1892/53:28:8/KBA/KiA/SKS.

723 Paavolainen 2010 luo katsauksen *Nummisuutarien* näyttämöhistoriaan. Siinä vuoden 1892 pääkirjaa (TeaMA 1535 Ha:29b) oletetaan Niilo Salan käyttämäksi. Ajoitus on kuitenkin virheellinen, sillä kyse oli Bergbomin itsensä käyttämästä pääkirjasta ja ohjauksesta. Viittaukset Leinon ja Kallion Eskojen eroihin ovat kiintoisia. (*Päivälehti* 11.2.1892).

dollinen sijainen, Adolf Lindfors, makasi reumaattisessa kuumeessa.⁷²⁴ Kolmannen mahdollisen sijaisen, Emelie-sisaren Kaarlo olisi halunnut mukaan emotionaalisesti järkyttävälle matkalle, joten lähtö ei senkään takia ollut mahdollinen. Eikä ollut mitään takeita siitä, että vainoharhaisen ihmisen kuljettaminen Suomeen olisi onnistunut ilman arvaamattomia ja säätyläismiehen kannalta kiusallisia tilanteita.

Sitä paitsi uuden, vuoden 1889 rikoslain odottaessa voimaantuloaan, mitään lähempää suhdetta kahden erisäätyisen miehen välillä ei olisi saanut tulla ilmi. Olihan mahdollista, että Salan suuret pelkotilat johtuivat osaltaan uudesta lainsäädännöstä, jonka mukaan hänen ja tohtori Bergbomin suhteen luonne ei saisi paljastua. Kun Suomessa muiden maiden tapaan samaa sukupuolta olevien sukupuolisuhdet oli päätetty kriminalisoida, Niilo Salan pelkotiloja tuottava ”suuri rikos” tai ”suuri skandaali” on voinut olla reaktiota juuri tähän. Lain voimaantulo odotti majesteetin allekirjoitusta Pietarissa.

Kaarlo lähetti taiteilija Pekka Haloselle Pariisiin sähkösanoman ja tiedon Niilo Salan olinpaikasta jo samana päivänä 20.1.1892. Silloin Pekka Halonen ja toverinsa Kaarlo Haltia olivat pyytäneet Emil Wikströmin kolmanneksi ja menneet seuraavana päivänä St. Denis’n hotellin osoitteeseen.⁷²⁵ He ottivat Bergbomin lähettämän sähkösen mukaan, jotta voisivat rauhoittaa Salaa ja jotta tämä luottaisi siihen, että tulijat olivat Kaarlon asialla. Emil Wikström kirjoitti ensimmäisen raporttinsa pari päivää myöhemmin. Torstaina 21.1.1892 Halonen, Haltia ja Wikström olivat löytäneet Niilo Salan istumassa pimeässä hotellihuoneessa, jota lämmitti pieni hiilivalkea. Rauhoittelun jälkeen hän oli kertonut ”surkeasta tilastansa”.⁷²⁶

Hän kertoi[,] miten hänet Wienissä oli otettu kiini ja viety sairashuoneeseen ja pidetty siellä hullujen joukossa, ja miten hän sieltä oli lääkärien luvalla matkustanut Pariisiin. Matkalla hän taas oli ruvennut kuvittelemaan ja luullut että konduktörit hänestä puhuivat ja oli uudestaan ruvennut pelkäämään että hänet taas pantaisiin ”vankilaan”. ”Ja nyt koko maailma tietää tämän suuren skandaalin. Täälläkin ne tietävät sen. Täällä St. Denissä – Konduktöörit ovat siitä kertoneet Hotellin välle ja nyt ne minusta puhuvat kaikki ja sanomalehdissä on jo siitä ollut kirjoituksia”. Että ihmiset sen tietävät ja että kokomailma hänet

724 EAH3:419. Kaarlo ja Emelie sairastivat molemmat alkuvuodesta. Ks. esim EB → B. Elfving 18.3.1892/49:5:138/EBA/KiA/SKS.

725 EAH3:441.

726 ”Parisi 24 p Tammik 1872, Herra Tohtori Bergbom! Helsinki. Herra taidemaalari P. Halosen pyynnöstä olen ollut avullisen Herra N. Salalle ja pyydän puolestani saada Teille kertoa miten ollemme toimineet ja ja millä kannalla tilansa nyt on. Keskiviikko iltana (20 p.l.k.) tulivat Herrat Haltia ja Halonen minun luokseni ja näyttivät minulle lähettämänne sähkösanoman. Kello oli 9än illalla ja päätimme syystä jättää matkamme St. Deniseen torstai aamuun. – St. Denis[’s]sä me oitis löysimme hänen asuntonsa osoitteene mukaan. Ensin vähän tiedustelimme hänen tilaansa isäntävältä, joista yksi meidät johdatti hänen kammariinsa. Siellä oli säkkipimeä. Esiriput tiukalla ikkunan edessä. Ainoastaan pieni kytevä kivihiilituli hämärästi valaisi takasta.” (Emil Wikström → KB 24.1.1892/53:32:1/ KBA/KiA/SKS.)

tuntee[,] näkyi olevan hänen pää ajatuksensa. Hän pyysi että toimittaisimme hänet pois sieltä johonkin paikkaan jossa hänen ei tarvitsisi itseänsä ilmoittaa itseänsä/ (sillä ”kaikki poliisitkin sen tietävät” ja väijyvät häntä) ja jossa hän voisi asua ihan yksin pois maailmasta.⁷²⁷

Taiteilijatoverit ottivat empaattisen linjan ja lupasivat viedä hänet tuntemattomana turvaan tuntemattomaan paikkaan. Sala oli syönyt ja pukeutunut kaupunkikuntoon, matka tehtiin ”hänet tuntevien konduktöörien ja poliisien hämäämiseksi” kaksilla vauunuilla. Matkalla Sala oli puhunut Wikströmille sitä, miten hänen luulonsa sittenkin ”ovat hullutusta”.⁷²⁸ Sala majoitettiin Halosen hotellin naapurihuoneeseen, jossa oli istuttu kodikkaasti iltaa ja Salalle oli tarjottu vain yksi, hyvin laimennettu toti.⁷²⁹ Seuraavana päivänä Wikströmin mielestä Sala oli huonompi, klinikkaan vienti voisi olla kuitenkin oikea ratkaisu. Pahinta oli se, että hän puhui yhdestä ”suuresta asiasta, jonka pian kaikki tietävät!”⁷³⁰

Ainoa vaarallinen kohta on, että hän muistaa kaikki niin tarkoin (kaikki pikkusattumuksetkin hän kertoo suurella tarkkuudella) ja tämä muisto näistä katke-rista tapauksista voi antaa hänelle niin paljon murhetta[,] että hän uudestaan alkaa pelätä ”että kaikki sen tietävät”. Hänessä ei minun käsitykseni mukaan nytkään ole muuta vikaa kuin että hän pelkää että kaikki puhuvat ja tietävät siitä suuresta skandaalista.⁷³¹

Wikströmin toiminta vaikuttaa viisaalta, rauhallisuus ja ystävällinen lempeys pelko- ja pakkolaitostilojen jälkeen on varmasti ollut oikea ratkaisu. Yksinkertainen empatia auttoi. Ylläolevan selostuksen Kaarlo oli saanut Numersin resettiä koskevien kiitoskirjeiden

727 Emil Wikström → KB 24.1.1892/53:32:1/KBA/KiA/SKS.

728 ”Hän oli sillä aikaa itsenä vaatettanut, pessyt ja ajanut partansa, sekä syönyt hyvän päivällisen. Tämä kaikki ilahutti meitä erittäin, kun hotellissa sanovat hänen ei syövän kuin juuri nimeksi, ja tosi se mahtoi olla koska kolmesta päivästä eivät ottaneet kun 5 frankia ruokarahaa. – Kohta kun olin hänen kanssansa kahden vaunussa (Halonen ja Haltia matkustivat junalla) kävi hän iloiseksi ja näytti jo itse käsittävän oikkujansa hullutuksiksi, mutta hän ei kuitenkaan mil-lään ehdolla matkustaa samalla hevoisella uuteen kortteerinsa asti: ”ne ovat siellä hotellissa tälle kuskille kertoneet ja se taas kertoo siellä kaupunkissa kaikille ja sitte taas kaikki tietävät missä hän on”. (Emil Wikström → KB 24.1.1892/53:32:1/KBA/KiA/SKS.)

729 Emil Wikström → KB 24.1.1892/53:32:1/KBA/KiA/SKS.

730 ”Toisena päivänä oli hän vähän huonompi ja pelkäsin jo, että olisi hänet ehkä kuitenkin vietävä Hospitaaliin. Minä istuin siellä koko päivän ja koetin kaikin tavoin saada häntä käsittämään[,] että kaikki hänen pelkonsa olivat luuloja vaan. [– –] Hän kertoi kaikista Wienin asioista ihan ra[u]hallisesti ja nauroi omia hullutuksiaan. Häntä oli mahdettu pidellä kovin raasti siellä hulluinhuoneessa, koska hän oli niin pelästynyt ja minun uskoni on nyt, että kun hän vielä saapi olla viikkokauden samassa rauhallisessa olossa ja nauttia kansalai[s]tensa seuraa niin hänestä kyllä tulee ihan terve.” (Emil Wikström → KB 24.1.1892/53:32:1/KBA/KiA/SKS.)

731 Emil Wikström → KB 24.1.1892/53:32:1/KBA/KiA/SKS.

jälkeen. Samaan yhteyteen saapui Betty Elfvingin naiivi nimipäiväkirje Karlinpäivän kunniaksi 27.1.1892. Hän arveli, että senaatti tulee vielä onnittelemaan eläkkeestä.

Parin päivän päästä Wikströmiltä tuli seuraava kirje Pariisista: Niilo Sala oli sitenkin jouduttu viemään sairaalaan, syynä äkkiä syntynyt vimmattu halu matkustaa Lontooseen. Wikström oli hankkinut lääkärin. Lääkäri moitti heitä siitä, että nämä eivät olleet heti ottaneet pois sitä ladattua revolveria, jota Sala oli pitänyt vieressään.

Minut neuvottiin Tohtori Aug. Voisinille, joka ehdoitti yhtä mailla olevaa Terveyslaitosta jossa hän voisi olla ihan vapaana ja siinä luulossa että hän vaan on mailla lepäämässä. Ja siellä hän nyt on tämän päivän aamusta asti.⁷³²

Hoitopaikka oli kallis, joten päätöksiä kustannuksista piti tehdä. Raha-asioiden ja kirjeenvaihdon järjestelyt, mm. Salan omalta pankkitililtä Helsingissä hoidettaisiin Wikströmin kautta ja hän lupasi täydellisen vaitiolonsa tämän ”rakkaan kansalaisemme surkeasta tilasta.”⁷³³ Pari päivää myöhemmin Wikström kävi Salaa katsomassa tuossa maaseutuparantolassa, jossa sairaalanomaisuus kaikin tavoin oli häivytetty. Tämä viihtyi ja oli rauhallinen, keskusteli arkipäiväisistä asioista eikä ollut enää niin usein ahdistunut. Tohtori Voisinille maksettaisiin siitä, että hän seuraa Salan tilannetta. Omasta puolestaan Wikström pyysi jonkinlaista valtakirjaa Bergbomilta voidakseen hoitaa itselleen ennestään vieraan miehen asioita, jos sellaiselle tulisi tarvetta.⁷³⁴

Tämän jälkeen asia siirtyi Antinkadulla Emelien hoidettavaksi tilityksineen ja maksuineen. Tästedes Wikström kirjoitti tiedotuksensa Emeliele. Omasta puolestaan hän Salaa tavatessaan oli tuntenut tavatonta myötätuntoa tätä herkkää, älykäästä ja komeaa miestä kohtaan. Vetoamalla Bergbomien Wienin lääkäreiltä saamiin ohjeisiin Wikström oli selittänyt, että häntä ei voinut vielä päästää pois. Sala alkoi kirjoittaa librettoa uuteen *Kalevala*-aiheiseen oopperaan, mutta lääkärit pitivät sellaiseen suurtyöhön uppoamista haitallisena. Sala ei uskaltaudu lainkaan edes kauniiseen puistoon, vaikka hänellä olisi mitä parhaat olosuhteet.

Orsaken till hans rädsla är tydligen att han fortfarande är rädd för att vara igenkänd och förtalad af alla menniskor. Der finnes många konvalesenter på anstalten, hvilka enligt läkarens påstående vore ett mycket lämpligt och bra umgänge för Sala, men att få honom så långt är en ren omöjlighet. – Han vill

732 Emil Wikström → KB 26.1.1892/53:32:2/KBA/KiA/SKS.

733 ”Varron Teiltä Herra Tohtori pikaisia tietoja ja neuvoja, samalla kun lupaan täydellisen salaisuuden. tämän rakkaan kansalaisemme surkeasti tilasta pyydän saada olla hänelle avullisena niin kauan, kun hän on minun läheisyydessäni.” (Emil Wikström → KB 26.1.1892/53:32:2/KBA/KiA/SKS.)

734 Emil Wikström → KB 30.1.1892/53:32:2/KBA/KiA/SKS.

vara undangömd. Han är en i grund och botten allt för finkänslig människa och lider nu, genom sin sjukdom förfärligt deraf.⁷³⁵

Helmikuun puolivälin jälkeen 1892 Emil Wikström tiedotti jo Salan alistuneen tilanteeseensa ja tottelevan kun hän oli näyttänyt Emelien kirjeestä rivin, että ei saa päästää ennen kuin lääkärit sallivat. Sala hoiti Numersin näytelmiä painokuntoon⁷³⁶ ja suomensi A. Ostrovskin *Ukonilmaa* ranskannoksen kautta. Sen ensi-ilta olisi syksyllä Arkadiassa. Wikström meni usein yksin Salaa tapaamaan, ja silloin ”meillä on pitkiä keskusteluja hänen pienistä salaisuuksistaan”. Nämä sanat oli kirjeestä mustattu.⁷³⁷ Jos meni viikkokin, jolloin Haltia, Halonen tai Wikström ei ollut päässyt Salaa katsomaan, hänet löydettiin itkuisena vuoteestaan, koska pelkäsi tulleensa hylätyksi.⁷³⁸ Maaliskuussa Bergbomeilla kasvoi siis jo sisäinen pakko päästä kevätmatkalle Pariisiin.⁷³⁹

Teatterin 20-vuotisjuhla – keskellä intohimoja

Tammikuun 1892 aikana Minna Canth oli käynyt Helsingissä luentomatkalla. Hänen laaja kirjeensä sisältää kuvauksen Helsingin kirjallisten piirien keskinäisistä suhteista. Kommentit teatterista ja suhteesta Kaarlo on tärkeää kirjata – poliittiset kiistat olivat jo ilmassa:

Kyllä siellä muuten hauskaa oli. Riitaa vaan kauheasti, mutta niistä minä seisoin ulkopuolella. Ihmiset olivat kaikki hyvin ystävällisiä, tohtori [Bergbom] ei vielä milloinkaan ole ollut niin ystävällinen kuin tällä kertaa. Kolme karonkkaa minulle pidettiin [– –] tein visiittejä [– – asuin] Bergbomilassa. [– – Naisyhdistyksen keskustelun taso on noussut, mutta] ahdasmielisempiä ja suvaitsemattomampia ovat kuin itse papit ja siinä syy, minkätähden he ovat pysähtyneet. – [Werner] Söderhjelmiin tutustuin ja mielistyin. [– –] Minä olin hyvin nolo kirjailijain karonkassa, siellä sanottiin niin paljon koreita sanoja enkähän minä ole tottunut niitä kuulemaan. Eliel Aspeliiniin myöskin tutustuin samassa tilaisuudessa. – Numersin ja tohtorin väli on myöskin paha. Tohtori on

735 Emil Wikström → EB 8.2.1892/53:18:1/EBA/KiA/SKS.

736 Numersin ja Arppen kirjeenvaihdossa mainitaan ohimennen niitä tekstiversioita, joita Salan piti Numersin näytelmistä toimittaa painokuntoon, samoin että ”hänestä ei ole kuulunut mitään”. Keväällä Kaarlo oli päättäväisesti luvannut hankkia *Eerikki Puken* Salalta ja onnistunut saamaan sen Salalta Otavan (H. Gebhardin) käyttöön (SLSA 271). Maaliskuussa kirjoittamissaan kirjeissä Bergbomille Sala kertoo viimeistelevänsä *Pukea* (Niilo Sala → KB s.d. [1892] 53:28:10/KBA/KiA/SKS) ja myöhemmin sanoo kuulleensa, että se oli tullut perille Suomeen. (Niilo Sala → KB s.d. [1892] 53:28:12/KBA/KiA/SKS.)

737 ”derföre reser jag dit oftast ensammen och då ha vi långa diskutioner om alla hans små hemligheter.” (Emil Wikström → EB 17.2.1892/53:18:2/EBA/KiA/SKS.)

738 Emil Wikström → EB 5.3.1892/53:18:3/EBA/KiA/SKS.

739 B. Elfving → EB 23.3.1892/48:13:80/B. ElfvingA/KiA/SKS.

suuttunut siitä, että Numers on antanut kappaleitaan ruotsalaiselle teatterille ja Numers on suuttunut siitä, että on levitetty huhu että tohtori on enimmäkseen kirjoittanut sekä Kuopion takana että Elinan surman. Kyllä minä kuitenkin luulen, että he huomaavat etunsa vaativan sopua, sillä he tarvitsevat molemmat toisiaan. [– –]⁷⁴⁰

Maaliskuun alussa 1892 pidettiin Suomalaisen Teatterin eläkerahaston hyväksi arpajaiset, joihin lukiolainen Jalmari Finne oli osallistunut.⁷⁴¹ Sitä ennen tuli helmikuussa *Nummisiuutarien* uusi versio. Maaliskuun alkupuolella 1892 lämmitettiin Ida Aalbergin vanha menestys, *Maria Stuartin* nimirooli. Sekin onnistui ”entistä syvällisempänä tulkintana”. Helmikuun lopussa uutisoitiin lisäksi, että

valokuvaaja K. E. Ståhlberg on tehnyt toht. K. Bergbomin ja intendentti H. Molanderin kanssa sopimuksen valokuvain ottamisesta magnesium-valossa suomalaisen ja ruotsalaisen teatterin pääharjoituksissa. Valokuvaaminen tapahtuu samalla kertaa kolmella koneella. Tätä tarvetta varten on hra S. tilannut erityiset koneet.⁷⁴²

Kiertävän Kansanteatterin olemassaolo oli luonut ensimmäistä kertaa tilanteen, jossa Suomalainen Teatteri saattoi kevään kiinnityskierroksella valita näyttelijöistä ”parhaat päältä”. Pariskunta Olga ja Oskari Salo, Minna Canthin kirjeenvaihtotoverit, olivat niitä, joiden saamisesta omaan teatteriinsa Bergbomit olivat kiinnostuneita. Minna kertoi helmikuun alussa S. T:n tilanteesta Olga Salolle ja varoitti tietenkin Aalbergista, jolle ”kaikki muut saavat olla astin lautana.” Kirje on hyvin informatiivinen.

”Elinan surma” oli erinomainen. Vahinko etten saanut nähdä sitä toistamiseen, silloin olisin voinut paremmin selvittää ajatuksiani kappaleen kirjallisesta arvosta. Kenties olisi vielä kolmaskin kerta nähdä sitä, jos mieli siinä suhteessa päästä oikeaan käsitykseen. Sillä siinä on niin äärettömästi ja tuhlaavaisen runsaasti koottu loistoa ja effectiä, samettipukuja, huikaisevia dekoratiivisia j.n.e. ettei voi heti sen sisällistä arvoa oikein tutkia. Taitavasti se on kokoonpantua ja ihan juuri Iida Aalbergia varten. Tohtori sanookin, että hän on siinä tehnyt 2/3, ja sen kyllä huomaa. Sillä ei kukaan tunne I. A:n näyttelijä-luonnetta niin

740 MC → Elli Canth 20.1.1892/MCK368:534.

741 Vuoden 1892 arpajaisissa Kirsti Sainio oli myymässä shampanjalasillisia, kun tumma espanjatar tuli kysymään, tunneteko minua. Kyseessä oli Jalmari Finne [18-vuotiaana], pukeutuneena naiseksi, joka kuitenkin poistuisi keskiyön aikaan, kertoo Suonio 1940:78. Espanjatar oli saanut paljon tanssia ja saanut valtavasti kestitystä osakseen!

742 *Päivälehti* 28.2.1892 viittaa *Hufvudstadsbladetin* uutisensa lähteenä.

kuin hän. – Ihmeellisen suuren vaikutuksen se vaan tekee ja Iida Aalberg on korkeammalla kuin milloinkaan ennen. Hän lähtee nyt tänä keväänä Arppen seuran mukana Stockholmiin, jossa hän esiintyy Noorana ja muutamissa muissa osissa. – Tohtori aikoi tulla Kuopiossa käymään tämän kuun lopussa. Saa nähdä kuinka käy. – Kuinka teillä [Kansanteatterissa] näytetään "Kuopion takana", koska Numbers niin suuttui, että läksi heti ensi näytöksen aikana pois? En kuullut sitä häneltä itseltään vaan tohtorilta. Häntä tapasin muuten myöskin Helsingissä ja minä häneen [Kaarloon] olen kovasti mieltynyt. Varsinkin kun hänellä on ominaisuuksia, joita minulta puuttuu: hän ei anna kukistaa itseään, hän kukistaa kukistajat.⁷⁴³

Minna oli siis puhunut Kaarlon kanssa monista asioista, mutta tuskin näytelmästänsä. Hän on varmasti ilmaissut kantansa niistä Meurmanin kirjoituksista, joissa paheksuttiin *Papin perheen* näyttelemistä kansannäytäntönä. Kaudella 1891–1892 Arkadia pääsi nimittäin esittämään *Papin perhettä* vain yhden kerran. Jotta voitaisiin esittää lisää, paikattiin Salan näyttelemä Jussi kevääksi Knut Weckmanilla, mutta tämä puolestaan sairastui. Myöhemmissä kirjoituksissaan Minna unohti tämän faktan ja sanoi olevansa hapan siitä, että "se pantiin niin pian pois ohjelmistosta".

Minna Canth on selvästi mielessään hauduttamassa jo ratkaisua, joka alkoi Meurmanin edellisen syksyn haukkujaisten jälkeen kypsyä. Jos kerran *Papin perhekin*, se kovin kesy komedia, on liikaa, hän ei Suomalaiselle Teatterille seuraavaa antaisi. Sitä paitsi Naisyhdistyksestä oli erotettu nuorsuomalaisia lähellä olleet jäsenet ilmeisen laittomasti.⁷⁴⁴ Vanhasuomalaiset pitivät kiinni valta-asemistaan kaikilla rintamilla. Jo helmikuun alun kirjeessä Olga Salolle Minnan tilannearviot alkoivat olla tällä uudella suunnalla:

Kysyt kuinka näytelmäni [*Sylvi*] edistyy. Tokko luit Suomettaren pääkirjoitukset [*UStr* 10.9. ja 13.9.1891] viime syksynä, A. M.ⁿ [Meurmanin] kynästä? Siinä teatteria moitittiin siitä, että se kansan näytäntönä antoi "Papin perheen". Kun niin viaton kappale katsotaan turmiolliseksi, mitä silloin enää voin kirjoittaa! Minä silloin panin näytelmäni laatikkoon. Jos sen sieltä vielä esille otan, en ainakaan tee sitä suomalaista teatteria varten. Siellä jätän ainaiseksi "terrängen fri" Yrjö Koskiselle ja Agathon Meurmanille. – Mutta voi olla[,] että tulen kirjoittamaan ruotsalaiselle teatterille. Ken elää, hän näkee. [– –] "Fast

743 MC → Olga Salo 8.2.1892/MCK370:538.

744 Naisyhdistys jakautui, kun Canth ja muut yhteiskunnallisesti valvutuneemmat olivat tyytymättömiä vanhasuomalaisten liian käytäntöpainotteiseen linjaan. He perustivat rinnakkaisen radikaalimman Naisasialiitto Unionin. Ks. esim. Kauppinen 2009:14–15.

natten i Norden är lång, Nog blir det väl dager engång!". [– –] Tänne kuuluu tämän kuun lopussa tulevan tuo toinen teatteri seura [K. Laurilan johtama Kotimainen teatteri], tai kolmashan se jo on.⁷⁴⁵

Keväällä 1892 Ida Aalbergin mieli muuttui jälleen: hän ei voinut tai halunnut osallistua Suomalaisen Teatterin huhtikuuksi suunniteltuun Turun kauteen, jonka epäonnistumista ilman Aalbergin vetoa Kaarlo tietysti pelkäsi.⁷⁴⁶ Syy poisjäämiseen oli Ida Aalberg-Kivekkään päätös liittyä August Arppen seurueeseen, joka aikoi pohjoismaiselle kiertueelle. Näin hän voisi valloittaa Tukholman. Tämä huhu oli ollut Bergbomeilla aavistuksena jo tammikuussa, jolloin Minnakin oli siitä kuullut. Tieto tuli sanomalehtiin 23.3.1892:

Rva Ida Aalberg lähtee kuin lähteekin hra Arppen teatteriseurann kanssa Tukholmaan uusia laakereita voittamaan. Varmalta taholta olemme kuulleet, että Waasateatteri Tukholmassa on jo rva Aalbergia varten tilattu toukokuun 1:stä päivästä alkaen.⁷⁴⁷

Tämä vielä puuttui! Kaarlo reagoi taas ankarasti masentumalla ja sairastumalla. Tällä kertaa ”kevätväsymys” ja masennuksen aste olivat erityisen korkeat. Kaarlo oli jo 48 ja Emelie 58:n ikäinen. Kaarloa vaivasi kuume, horkka ja tuhoisa väsymys, ja pari päivää ennen suuria arpajaisia Emeliekin sairastui ankaraan kuumeeseen.⁷⁴⁸

Vi äro mycket tveksamma hvart vi [teatern] skola resa i vår; först var det alldeles beramadt att vi skulle komma till Åbo, men nu har vi börjat frukta för ett grundligt fiasko der, utan Ida Aalberg; hvad tror du? Vår repertoire är naturligtvis kringskuren, då Ida Aalberg, Sala och Lindfors äro borta. Vi äro fullt öfvertygade om att Ida ej kommer till Åbo och Lindfors’ sjukdom tycks ej vilja ge med sig; han har nu legat sen trettondagen.⁷⁴⁹

745 MC → Olga Salo 8.2.1892/MCK370:538.

746 EB → B. Elfving 18.3.1892/49:5:138/EBA/KiA/SKS.

747 *Päivälehti* 23.3.1892.

748 ”Några dagar före lotteriet sjuknade jag häftigt i svår feber och allt ännu är jag sjuk; nu går jag dock redan uppe, men all min kraft är borta; 3 dagar å rad har jag försökt skriva till dig, men jag har ej orkat raffsa ihop några rader. Äfven Kaarlo har varit sjuk; feber, frossa och en förintande trötthet. Du kan ej tro huru vi längta att detta svåra år måtte bli slut och att vi måtte få sommarhvila; allt ser så ledsamt och mörkt ut, att man ej vill orka existera; kanske att mitt sinne blir lättare bara jag skulle orka fara ut och åka, eller eljest få frisk luft; nu vill jag ej kunna tänka på någonting.” (EB → B. Elfving 18.3.1892/49:5:138/EBA/KiA/SKS.)

749 EB → B. Elfving 18.3.1892/49:5:138/EBA/KiA/SKS.

Emelie pyysi arviota Turun vierailun onnistumisen edellytyksistä. Betty Elfving kehotti yrittämään vielä Idan saamista. Koska se ei onnistunut, suunnitelma Turun esityksistä peruutettiin ja huhtikuussa oltiin Helsingissä, kunnes teatteri lähtisi Tampereelle huhtikuun lopussa. Toukokuun puolivälissä palattaisiin Hämeenlinnaan ja sitten Helsinkiin takaisin. Nuori Saimi Järnefelt (s Swan) jouduttaisiin sijoittamaan Kirsti Flemingin rooliin, nyt kun Ida Aalberg oli taas kerran ”irronnut” Suomalaisesta Teatterista.

August Arppen uusi Teatersällskap, joka näytteli keväällä Turussa, ei ollut vielä varsinaisesti ”inhemska teatern”, sillä sen näyttelijöissä oli ruotsinmaalaisia.⁷⁵⁰ Mutta ei sekään vetänyt väkeä Turussa. Elfvingin mukaan Ida Aalberg on hullu, jos lähtee Arppen seurueen mukana näyttelemään – ellei hän sitten ajattele Tukholmaa!⁷⁵¹ Näkökulma on kiinnostava: Ida halusi valloittaa ulkomaiden pääkaupunkeja hinnalla millä hyvänsä, ja suomen kielen jälkeen hän osasi parhaiten ruotsia. August Arppen seurue olisi hänelle keino päästä näyttelemään Tukholmassa. Arppen käymistä neuvotteluista on kerrottavana tuttuja asioita: jokaiseen neuvotteluun rouvalta tuli lisää vaatimuksia.⁷⁵² Arppe hankki lainaa, mutta ei investoinut Tukholman vierailuun vielä rahaa, ennen kuin oli saanut Aalbergilta allekirjoituksen sopimukseen, jossa oli 1000 mk:n suuruinen rikesakko.⁷⁵³

Huhtikuun alussa Helsingissä vieraili näyttelijä Benoît Constant Coquelin, dit aîné, ranskalaisen teatterin johtava miesnäyttelijä. Coquelin vanhemmalta oli kaikilla opittavaa: hän näytteli 10. – 13.4.1892 Svenska Teaternissa. Kirjailija Jac. Ahrenberg oli kehoittanut Coquelinia käymään Kaarlo Bergbomin luona ja lähti itse saattamaan. Kertomus jatkuu Societetshusetilla järjestettävästä juhlasta ja sinne kutsuttavista ihmisistä.

Spänningen mellan de två politiska och språkpartierna var vid denna tid så stark i vår hufvudstad, att ehuru jag flere gånger besökte Kaarlo Bergbom i Arkadiateatern för att få honom att taga del i festen, det var och blef omöjligt. Själf var han ju ej alldeles omedgörlig, men systemen Emilie desto mer. Sällskapet var ej lämpadt efter deras umgängeskrets.⁷⁵⁴

Ida Aalberg ehdotti, että hän voisi näyttellä Coquelinin iloksi pari näytöstä *Elinan surmasta*. Mutta jotta Coquelin saisi nähdä Idan näyttelevän *Elinan surmassa* (teatterissa, jonka hän oli juuri jättämässä), täytyisi miehelle, joka näytteli kaikki Helsingin iltansa, järjestää privaattiesitys jonain iltapäivänä. Ahrenberg neuvotteli Bergbomien kanssa.

750 Ernst Ahlbom 1919 on kuvannut näitä vuosia ja monia näyttelijöitä sekä antanut Arpesta erinomaisen myönteisen arvion teatterinjohtajana.

751 B. Elfving → EB 23.3.1892/48:13:80/BEA/KiA/SKS.

752 Ahlbom 1919:97, sit. Räsänen 1925:324–325.

753 August Arppe → G. v. Numers 30.4.1892/SLSA 271/ms/KK.

754 Ahrenberg 1910:286.

Idan toive oli, ettei muita päästettäisi teatteriin kuin Bergbomit ja ne vieraat, jotka olivat Coquelinin kanssa.

Troskyldigt framförde jag denna min anhållan och kan ännu i dag ej förstå, hvarför den väckte fröken Bergboms synnerliga ledsnad. Jag hade ju med denna sak intet att göra, denna familjetvist mellan teaterns ledare och dess mest lysande subjett, den största konstär inom dramat som tills idag existerat i Finland.⁷⁵⁵

Esitys järjestettiin iltapäivällä 3–6 välillä.⁷⁵⁶ Näyttelijä Ernst Ahlbomin muistelmien mukaan rouva Kivekäs ”i medvetande om sin maktfullkomlighet spelade [– –] denna dag med en enastående raffinering”.⁷⁵⁷ Roolisuoritukseen kuului kuitenkin myös eräässä kohtauksessa raahautuminen polvillaan yli näyttämön.⁷⁵⁸ Näytännön jälkeen Coquelin esiteltiin Bergbomille. Coquelin oli todennut näytelmästä ja esityksestä: ”école Victor Hugo!”⁷⁵⁹

Idan hämmentävää frekkiyttä oli, että samalla kun hän oli siirtymässä kilpailevan teatterikiertueen palvelukseen, hän silti järjestytti omaksi Pariisin reklaamikseen *Elinan surman* privaatinäytännön Arkadiaan. Se osui Kaarlön kannalta jälleen erityisen kipeään kohtaan, jolloin Suomalaisen Teatterin kilpailutilanne oli hankala. Emmy Achtén kokoama oopperaseurue oli esiintynyt ajalla 7.3.–10.4.1892. Aleksanterin teatterissa. Ohjelmistossa oli kaikkea vanhaa tuttua oopperaa, mm. *Trubaduuri*. Epäilemättä Kaarloa raastoi vanha oopperakuvio ja suhde Achtéisiin. Heti tämän oopperasesongin jälkeen tulivat Coquelinin vierailut Svenska Teaternissa, ja nyt Arppe hänen omalla ohjelmistollaan.

August Arppen teatteriseurueen näytännöt Aleksanterin teatterissa (18.4.–28.4.1892) olivat kuin ruotsinkielinen katsaus Bergbomin omaan ohjelmistoon: Numersin *Bakom Kuopio* ja Canthin *Prästens familj*. Kiljanderilta *I Knipa* ja *I postkontoret*. Varsinkin ensin mainitut, kaksi Suomalaisen Teatterin valttia olivat Helsingissä nyt kilpailijan ohjelmistossa. Muut Arppen ohjelmiston teokset olivat rouva Leonora von Numersin *En familj på resa* ja Hjalmar Procopén *En död morbror*. Arppe oli Bergbomin tavoin ottanut tavoitteekseen kotimaisen kirjallisuuden edistämisen. Sitä edustivat K. A. Tawaststjernan *Dyret* sekä J. Lessin *Utskott*.⁷⁶⁰ Näiden jälkeen Boulevardille tulisi toukokuuksi ruotsinmaalainen

755 Ahrenberg 1910:287.

756 Räsänen 1925:325 siteeraa Ahlbomin muistelmia, joissa sanottiin Aalbergin itsensä keskellä yötä hovitallimestari Hjalmar Linderin kutsusta soittaneen asiasta Bergbomeille. Esitys piti pidettämän seuraavana päivänä klo 1. ip. (Ahlbom 1919:97–98).

757 Ahlbom 1919:97–98, sit. m. Räsänen 1925:325.

758 Suutela 2005:107 mukaan. Suutela viittaa Ida Aalbergin 15 vuotta aiemmin näkemään *Medean* tulkintaan, josta tämä on kirjoittanut muistikirjaansa.

759 Ks. Ahrenberg 1910:287.

760 Byckling 2009:379–380.

operettiseurue.⁷⁶¹ Bergbom otti *Kuopion takana* -näytelmän samaan aikaan esiin myös Arkadiassa, varmasti piruuttaan.⁷⁶²

Juhani Aho oli yksi katalysaattoreista vuoden 1892 tapahtumille. Huhtikuun puolivälissä Aho kirjoitti *Päivälehdessä* kolmen kirjoituksen sarjan aiheena kritiikin kritiikki – erityisesti teatterikritiikki. Hänen analyysinsä Suomalaisen Teatterin toiminnasta sisälsi tarkkoja havaintoja: teatterin oma työjärjestys on syy tilanteen tasaisuuteen. Teatterin pääpylväs, jonka varaan on rakennettu, on ollut useita aikoja poissa, joten teatterissa oli syntynyt pitempiä aukkoja kuin mitä ”olisi ollut suotavaa”.⁷⁶³ Kaikki on pyörinyt yhden auringon ympärillä, ja kun aurinko on ollut poissa, on yleisökin kaikonnut. Liian löperö teatterikritiikki oli päästänyt Ida Aalbergin näyttelämisen kaikki luonnottomuudet valloilleen ja kaikki hänen ansionsa olivat kääntyneet ikään kuin itseään vastaan. Juhani Aho kirjoitti Aalbergin taiteesta murskakritiikin. – Kasimir Leino, edelleen *Päivälehdessä*, puolusti Aalbergia, myöntäen osan tämän näyttelämisen ongelmista.

6-viii Debatti Ida Aalberg-Kivekkään taiteesta huhtikuussa 1892

Juhani Aho otti *Päivälehdessä* 12.4.1892 esille viisi Ida Aalbergin näyttelämisen erityispiirrettä ja totesi, miten jokainen sinänsä ansiokas ja suuresti ihailtu taito (plastiikka, voima, intonaatio, mimiikka ja artikulaatio) oli kääntynyt Aalbergin liioittelun ja jähmettymisen kautta omaksi vastakohdakseen. Yksikään kritiikki ei ole muistuttanut näistä asioista julkisuudessa. ”Thastus on painanut silmänsä umpeen ja korvansa lukkoon ja valitettavasti ei näy taiteilijan itsekritiikkikään riittäneen näitä puutteita huomaamaan ja poistamaan. Hän on tottunut omaan maneeeriinsa ja osaksi totuttanut siihen yleisönkin.” – Kritiikki ei ole ollut valppaana, ja nyt nämä tavat ovat tarttumassa nuorempiin näyttelijöihin. Julkisen arvostelun tehtävä on kitkeä rikkaruohoja!

”Ida Aalbergin parhaita avuja on hänen kaunis plastiikkansa. Suurissa murhenäytelmissä sitä vastaan ei ole mitään muistuttamista. Laajat liikkeet ja voimakkaat repliikit ne ovat paikallaan, kun annetaan kuningattaria ja ruhtinattaria. Mutta kun ne muinaistarustosta seuraavat näyttelijän mukana nykyaikaan ja kun joku tavallinen porvarisnainen kiertää ruumistaan, heittää laahustintaan, tuijottaa silmillään ja avaa suutaan samalla tavalla kuin edelliset, niin silloin on ammuttu yli maalin ja vaikutus ei satukaan siihen sydämeen, johon se oli tarkoitettu. [– –]”

”Voima on niinikään yksi niistä avuja, joista Ida Aalbergiä on enin ylistetty. Tämän voiman käyttämisestä vastaan olen kuitenkin usein kuullut yksityisesti muistutuksia tehtävän. Moni repliikki, jonka voisi sanoa paljoa paremmin ja hie-

761 Ernst Ahlbomin (1919) mukaan August Arppella oli ohjelmistossa kotimaisia kirjailijoita paljon, vaikka Arppen näyttelijäkunta oli suurelta osin vielä Ruotsin puolelta Suomeen töihin tulleita.

762 EAH3:423. – Niilo Salan rooli piti paikata, mutta paikkaajan nimeä ei ole tiedossa; luultavasti Halme.

763 [Juhani]. A[ho]., *Päivälehti* 12.4.1892. Kirjoitusta lainaa laajasti myös Räsänen 1925:320–324.

nommin toisella tavalla, sanotaan kuitenkin usein raivolla, joka siihen ei ollenkaan sovi." [Esimerkkinä mm. kohta, jossa Hedda Gabler polttaa Löwborgin käsikirjoituksen. Kun näytelmä vaatisi hillittyä riemua, riehuu ja huutaa näyttelijä henkilönsä luonteelle aivan soveltumattomalla tavalla.] Gestiikan jälkeen Aho kirjoittaa puheesta, Aalberg on vienyt sen niin liioittelevaksi, että "sellainen repliikki kuin: 'Saako luvan olla kuppi teetä?' [siihen] pannaan mystillinen merkitys, lausutaan sillä äänellä kuin olisi kupissa myrkkyä. Kun sitten tulee joku todellinen huippurepliikki, ei sitä sitten enää saadakaan esille niikuin sen sisältö vaatisi."

"Nuorempana ollessaan hurmasi rouva Aalberg parterriyleisöä viehättävillä keikailuillaan [– –] Se meni naisyleisöönkin niin, että löytyy kokonainen sukupolvi nuoria neitosia, jotka alkoivat jäljitellä esikuvaansa. [– –] Rouva Aalberg itsekin on innostunut niihin niin, että ne samat liikkeet, samat suloiset hymyilyt ja äänenpainot melkein säännöllisesti tulevat takaisin kaikissa osissa, joissa niihin vähänkään on tilaisuutta."

Kolmas asia oli ääntäminen, josta annetaan esimerkkejä: Aalbergilla kuolema = kuallema, äiti = eitti ja väsyksissä = vässyksissä j.n.e. Kirjoitus on riemullista luettavaa, mutta huonosti tunnettu.

Vastineen Juhani Aholle pari päivää myöhemmin kirjoitti Kasimir Leino (Kasimir Leino, *Päivälehti* 14.4.1892). Kirjallisuuden puolella ystävien ja omanmielisten ylistystä nähdään jatkuvasti, uudet teokset ovat jopa "virheettömiä" tai Runebergin veroisia. Suomalaista Teatteria puolusti Kasimir Leino ikään kuin teatteriarvostelijoiden edustajana ja luutteli kiinnostavat näytelmät, muistuttaen toiminnan puolesta tehosta sairauksien ja opintomatkan takia. Arvostelijat olivat muka saattaneet muut varjoon, mutta Ida Aalberg itse näyttelemisellään jättää muut varjoon. – Kasimir Leino viittasi ulkomaisiin kiitoksiin ja myönsi, että kaikkiin rooleihin Aalberg ei sovi. Hänen luonteensa on etelämainen, ja "hänessä on tavaton määrä "lämpöä, tulta ja suurta intohimoa".

"Että joskus hänellekin voi pieniä erehdyksiä tapahtua, sen myönnän. Mutta sitä taipuisaa livertelevää äänensointua, joka on rva Aalbergilla, saa etsiä kaukaa ennenkuin löytää; hänen sulavaa plastiikkaansa parempaa en luule nähtävän juuri missään."

Plastiikan osalta Kasimir Leino siis puolusti Aalbergia, mutta teki sitten myönnötyksen Aholle: "muutamissa nykyaikaisissa rooleissa, vaikkapa vain vaihetellakseen, [(=vaihtelun vuoksi) Aalberg] voisi olla hiukan tyynempi ja pyöreämpi liikkeissään." Pohjoismaiden etevintä tragedienneä kohtaan Aho ei saisi käyttää kuitenkaan sellaista kieltä. Leino puolusti roolianalyysien älykkyyttä, ja poikkeamista käsiteltävästä tehtävästä "en uskosi mielelläni usein tapahtuvan." Ääntämistäkin oli moitittu, hänellä on voimakas s-ääne ja uo-diftongi aukeaa hämäläisittäin. Keikailusyytökseen Leino sanoo, että hänellä on "aina ollut vakava käsitys taiteestaan", ettei hän ole "alentunut erityisesti keikailemaan muuten kuin tehtävä vaatii."

Juhani Aho vastasi vielä Kasimir Leinolle (*PL* 174.1892) ja muistutti, että Aalberg-Kivekäs ei ole teatteriin kiinnitettynä. ”Vapaana sitoumuksista on hän voinut tulla ja mennä mielensä mukaan eikä teatteri ole voinut koskaan edeltäpäin laskea sitä repertoaaria, jota kuitenkin on koetettu häneen nähden järjestää.” Näytöntöjä on täytynyt peruuttaa.

”Niin oli esimerkiksi ’Noora’ tuskin yhtä kertaa ollut uudelleen esillä ja yleisö saanut huomionsa siihen kiinnitetyksi, kun sen esittäminen täytyi keskeyttää – sairastumisen takia. Samalla lailla kävi ’Thérèse Raquinin’, jotenka pitkän harjoitukset menivät teatterilta hukkaan. Sitäpaitsa luulen tietäväni, että eräitä muitakin suurempia kappaleita ei ole samantapaisista syistä saatu esille. ’Fernandi’ oli jotenkin pitkälle harjoitettu, kun pääosan esittäjä yhtäkkiä lähetti roolinsa takaisin. Siitä syntyneet häiriöt ovat taas vaikuttaneet, että Wilhelm Tell jäi pois repertoarista. Kun ei sen kanssa, johon nähden koko repertoaari järjestetään, ole olemassa kirjallista sopimusta, joutuu teatteri helposti siihen turvattomuuden tilaan, johon se nyt näyttää joutuneen.”

Kyse on siis teatterin edusta, eikä siitä, että etevän pitäisi perääntyä muiden tasalle! ”Asiaa voisi kyllä katsella nuorempainkin näyttelijäin kannalta, mutta se on uusi kysymys, johon en tällä kertaa tahdo koskea.” Muuten Aho oli samaa mieltä Leinon kanssa, että olisi toivottavaa, että hän ”edes vaihetellakseen hilitsee tulisuutta”. Suurelta ranskalaiselta näyttelijä Coqueliniltä olisi opittavaa. [Tämä oli juuri vieraillut Helsingissä.]

Ida Aalbergin ”teloituksen” Juhani Aho kruunasi niillä pohjoismaisilla arvosteluilla, joita Suomessa ei ollut referoitu ja joita löytyisi muun muassa tanskalaisesta *Tilskueren*-lehestä viimeisen vuosikymmenen ajalta ja vielä montaa eri myrkyllisyysastetta.⁷⁶⁴

Ida Aalberg-Kivekäs oli siis jo helmi-maaliskuussa aloittanut neuvottelut August Arppen kanssa ja lopulta oli sovittu ohjelmistosta: *Thérèse Raquin*, *Adrienne Lecouvreur* ja *Kamelianainen*. Niitä oli määrä harjoitella päivisin Aleksanterin teatterissa huhtikuun lopulla. ”Fru Kivekäs skulle för att blidka [hyvittääkseen] fennomanerna spela sina roller

764 Aho kirjoittaa: ”Rouva Ida Aalberg on kuitenkin saanut kuulla hyvinkin vakavia muistutuksia varsinkin Kööpenhaminassa. Etevä aikakauskirja ’Tilskueren’ on esim. sanonut hänestä Sardoun ’Andreassa’, että hän on halkaissut roolinsa tähtäämällä liian korkealle. Hänen osastaan ’Per Gyntissä’ sanotaan, että jo ensi kohtauksessa kävi selville, että neiti Aalberg ei ollut tehtävään [Åse] perehtynyt. Se selvisi varsinkin kuolemakohtauksessa, jossa hänen itkunsa ja huokailunsa (klynken og stönnen) vaikuttivat ainoastaan häiritsevästi. Hänen osaansa Sardoun ’Odettessa’ arvostellaan m.m. näin: ’Nimirooli voi antaa näyttelijälle mainion tilaisuuden esiintuoda virtuositeettiaan, mutta neiti A:lla ei ole tätä virtuositeettia.’ Hänen näyttelemisestään Ibsenin kappaleessa ’Gildet paa Solhaug’ tehdään hiukan pilaa siinä kohden, että hän iskee niin naskalin teräviä katseita vastaanäyttelijäänsä, että luulisi kuurojenkin käsittävän mitä näyttämöllä tapahtuu. Ja Violana Alfhild Ayrellin näytelmässä ’Frelsi’ saa hän näin kuuluvan arvostelun: ’Neiti Aalberg ei ikävä kyllä hilitse kyllin valitettavaa haluaan surkeaan itkemiseensä, mutta käyttää sitä päinvastoin erityisellä rakkaudella kaikellaissa tiloissa. Niin ’Frelsissäkin’. [– –] Kieltämättä on näyttelijällä koko lailla voimaa käytettävänä, mutta mitäpä se hyödyttää. kun hän käyttää sitä niin, ettei sillä ole mitään yhteyttä esitettävän luonteen kanssa. Hakea suosiota häikäisykeinojen kautta, siihen tulisi hänen pitää itseään liika hyvänä.” (J. A. *Päivälehti* 174.1892) Ritva Heikkilä (1998) ei tunne lainkaan Ahon eikä Leinon kirjoituksia, vaikka Ilmari Räsänen (1925:320–324) oli ne jo referoinut.

på finska språket.”⁷⁶⁵ Näin Idan ei tarvinnut opetella vanhoja roolejaan edes ruotsiksi. Mutta onko niin, että suunnitellessaan suurta Skandinavian revanssiaan Aalberg-Kivekäs olisi tyytynyt vain vanhoihin rooleihin ranskalaisissa näytelmissä. Eikö mukaan pitäisi viedä jotain sensaatiomaista suomalaista? Arppen kanssa neuvotellessaan hän on todennäköisesti ehdottanut, että mukaan pitäisi saada se uusi suomalainen näytelmä, jossa hänellä oli suuri rooli ja jolla olisi menestymisen mahdollisuudet Pohjoismaissa, ja se oli juuri *Elinan surma*.

Elinan surma oli kuitenkin Bergbomin takana. Arppella ei olisi varmasti mitään sitä vastaan, että Numersin maineikkain uutuus saataisiin mukaan Ruotsin turneelle, varsinkin kun sen alkukieli oli (ainakin osittain) ruotsi. Arppe, joka oli menestynyt Pietarissa, oli sitä paitsi jo marraskuussa 1891 tiedustellut näytelmää Bergbomilta. Tämä ilmoitti, että ei anna sitä ainakaan vuoteen, jotta teatteri saa sen ylöspanon aiheuttamat suuret kustannukset katettua.⁷⁶⁶ Tässä kolmen henkilön intressit lankesivat yhteen: Ida Aalberg-Kivekkään, August Arppen ja Gustaf von Numersin. Numersilla oli intressi saada *Klas Kurck och Liten Elin* Arppen seurueen esitettäväksi ruotsiksi ja rojalteja Pohjoismaista.

Venäjän suunnitelmien kaaduttua edellisenä keväänä liian suureen taloudelliseen riskiin ja luotettavan impressaarion puuttumiseen Aalberg oli siis jälleen kääntänyt katseensa länteen ja ajatteli rakentavansa tulevaisuuden *Elinan surman* varaan. Hänen pitäisi erityisesti Kööpenhaminassa saada revanssi. Tällainen suunnitelma näyttäisi todentuvan kevään erillisiä tapahtumia tarkastellessa: Aalberg lanseerasi itseään Coquelinille Kirstin roolissa, jolloin Coquelin oli kohteliaasti todennut *Elinan surmasta*, että se oli eurooppalaisittain esittämiskelpoinen, mutta ”école Victor Hugo”, ajatellen tietenkin, että Hugo edusti mennyttä maailmaa.⁷⁶⁷ Näytelmän markkinointi oli siis sidoksissa Aalbergin ja Arppen yhteiseen intressiin, joka on voinut herätä jo siinä vaiheessa, kun esitettävästä repertuaarista on ensimmäisen kerran keskusteltu, viimeistään marraskuussa 1891, kun Arppe oli kysynyt *Elinan surmaa*. Enempää ei voinut sanoa julkisuuteen, sillä näytelmän kaikki oikeudet olivat Bergbomilla. Asia voisi onnistua vain taitavasti juonittelemalla vetäen Numers asiaan mukaan. Mikäli Bergbom saisi vihiä asiasta, suunnitelma ei onnistuisi. Siksi tarvittiin neljäs henkilö bulvaaniksi, henkilö, jota ei yhdistettäisi Arppeen, Numersiin eikä Aalberg-Kivekkääseen.

Siinä ominaisuudessa näyttää toimineen Åge Meyer. Muuten on vaikea selittää sitä outoa sattumaa, että juuri samaan aikaan, huhtikuun ensi päivinä 1892, kun Arppe ja Aalberg-Kivekäs tarvitsivat käsikirjoitusta, tanskalainen litteratööri ja Juhani Ahon tanskantaja Meyer tiesi kirjoittaa Aholle tiedustellakseen Gustav von Numersin osoi-

765 Ahlbom 1919:98. Räsänen 1925:325, lainaa tätä, suomentaen ”hyvittämisen” muotoon ”jotta ei suututtaisi.”

766 Arppe August → G. v. Numers 11.11.1891/SLSA 271/ms/KK.

767 Ahrenberg 1910:287.

tetta.⁷⁶⁸ Tiedon saatuaan Aho informoi (7.4.1892) ennakkoon von Numersia siitä, että tämän pitäisi pian laatia puhtaaksikirjoitettu kappale.⁷⁶⁹ Numers oli kuitenkin jo viisi päivää aiemmin – ellei päiväysten ero ole satunnainen virhe tai väärä luenta – kirjoittanut Suomalaisen Teatterin johtokunnalle, että Aholta tuli tieto, että Meyer tiedustelee ruotsinkielistä käsikirjoitusta näytelmään. Numers pyysi siksi vapauttamaan, nyt kun vuosi oli kulunut käsikirjoituksen jättämisestä, näytelmän oikeudet 1.5.1892 lukien.⁷⁷⁰ Åge Meyerin oma kirje Numersille oli päivätty vasta 16.4.1892,⁷⁷¹ eikä siinä luonnollisestikaan mainita tarkempaa ajankohtaa. Numers itse oli määritellyt ajankohdaksi 1.5., mistä voi päätellä, että hän tiesi, että tuolloin tulisi *Elinan surma* saada Ida Aalberg-Kivekkään ja August Arppen matkaan ja näyteltäväksi Ruotsiin. Samalla olisi voinut käynnistää myös sen tanskantamisen, jotta näytelmää voitaisiin tarjota kööpenhaminalaiseen teatteriin ja rouva Kivekästä vierailemaan.

Alkuperäinen Numersin vuotta aiemmin jättämä ruotsinkielinen käsikirjoitusversio, samoin viimeinen syksyllä 1891 hänen käsistään tullut nippu täydennyksiä, olivat kuitenkin kadoksissa Bergbomin sekavissa paperipinoissa, tai kuten Kaarlo sanoi ”Salan piilopaikoissa”.⁷⁷² Salahan sen oli lopulta suomentanut. Emelie kirjoitti asemapäällikölle torjuvan vastauksen, jota Numersin arkistoissa ei ole säilynyt.⁷⁷³ Emelien kirjeen ”ei

768 Juhani Aho → G. v. Numers 7.4.1892/SLSA271/KK. Aho oli saanut ”nyligen” osoitetiedustelun Meyeriltä.

769 Tapausta selostaessaan Aspelin-Haapkylä viittaa ainoastaan Åge Meyerin pyyntöön saada tanskantaa *Elinan surma*, mutta vaikenee (kansallisista syistä) kokonaan Ida Aalbergin suunnitelmasta esiintyä Arppen seurueen kanssa Tukholmassa. (EAH3:426av1.) Åge Meyer oli tanskantanut mm. Juhani Ahon *Yksin*-novellin ja esitellyt suomalaista kirjallisuutta Tanskassa. Viljo Tarkkiainen (1922:170) viittaa Numers-kirjassaan ohimennen Tanskan lisäksi myös Numersin mahdollisuuksiin saada näytelmää esitetyksi ”Ruotsissakin, joihin maihin sitä oli tiedusteltu keväällä 1892”. Tiedustelijan on täytynyt olla Arppe, jolla oli suhde Numersiin, Aalbergiin ja Ruotsin teattereihin.

770 Juhani Ahon postikortti G. v. Numersille on päivätty 7.4.1892 (SLSA271/ms/KK). G. v. Numers kirjoitti Teatterin johtokunnalle jo samana päivänä. ”Till Direktionen för Finska teatern – Helsingfors. Erhöll i dag genom herr Juhani Aho en förfrågan af Åke Meijer i Köpenhamn om öfversättning af Elinan Surma till danskan. – Då jag förbundit mig att icke publicera stycket innan jag dertill fått tillåtelse af teaterns Direktion, vill jag till Direktionen afgörande framlägga huruvida icke, då pjesen redan ett år varit i teaterns ego och väl torde anses utspelad, densamma från och med 1 Maj kunde till mig återgifvas. Teaterstycken i våra dagar förlora snart nyhetens behag och sitt värde och det ligger väl Direktionen om hjertat att vår finska Konst, så vidt möjligt är, sprides kring i vidare kretsar. Jag innesluter mig fortfarande i Direktionens så tydligt visade välvilja. Suinula den 7. april 1892. Gustav von Numers.” (G. v. Numers → ST johtokunta 7. 4.1892/25:6/VLA/KiA/SKS.)

771 Åge Meyerin oma kirje Numersille on päivätty vasta 16.4.1892 (Åge Meyer → G. v. Numers 16.4.1892/SLSA 271/ms/KK), mutta sen tulo Kööpenhaminasta on kestänyt päivän tai pari. Åge Meyer ei mainitse Aalbergin nimeä Numersille, joten käännösasia jää kirjeissä nimenomaan kirjailijaa imartelevaksi ja hyödyttäväksi tarjoukseksi. Meyer sanoo ”yrittävänsä näytelmää tanskalaisen seurueen ohjelmistoon”, ja tanskannos olisi tehtävä alkuperäisestä ruotsista, jota Meyer ymmärsi. – Aalbergin halu revanssiin Kööpenhaminassa olisi voinut parhaiten tapahtua juuri Kirstin roolissa, mutta tällainen suunnitelma edellytti vielä suunnitelman salaamista.

772 Alkuperäinen Numersin lähettämä käsikirjoitus oli ollut kateissa ja löytynyt vasta syksyllä 1892. Näin ilmoitettiin S. T:n johtokunnan vastauksessa G. v. Numersille 2.10.1892. Siinä eivät siis olleet mukana Bergbomin kanssa yhdessä tehdyt viimeiset muokkaukset, vaan teksti oli siinä muodossa, kun se oli tullut Numersilta teatterille (toki silloinkin jo monien Kaarlon ehdotusten jälkeen).

773 Myöhemmistä Emelien kirjeluonnoksista Numersille on säilynyt: lyijykynällä 2–3 versiota ja yksi musteella kirjoitettu luonnos. Viimemainittu voidaan ajoittaa keskikesälle 1892, sillä EB aloittaa tekstin: ”nyligen hemkommen från en utrikes resa, har jag bläddrat med tidningarne och med största förvåning sett...” (Luonnoksia kirjeeksi G. v. Numersille, 25:1:3&4/VLA/KiA/SKS.)

miellyttävään sisältöön” Numers itse viittasi, kun hän kirjoitti 17.4.1892 Kaarlolle.⁷⁷⁴ Hän aloitti yleisestä taloudellisesta tilanteestaan, jonka realiteetteja ei enää käynyt torjuminen ”illusioiden vastarinnalla”. Hän pyysi käsikirjoitusta ja vetosi kirjeessä ahdinkoonsa, perheen elättämiseen – mihin aatelismiehelle ei riittänyt pelkkä asema-päällikön palkka. Hänelle oli tarjottu 2000 mk *Elinan surman* painatuksesta ja painatusoikeudet hän nyt pyytää Suomalaista Teatteria vapauttamaan ”kohteliaisuuden ja säädyllisyyden” nimissä.⁷⁷⁵

Om det beror på Dig att bestämma om Elinan surma, så hvarföre i all verlden då icke gå min begäran till mötes? Hvad intresse har Du numera af en utspelt pjäs? Hvarföre skall Du undanhålla mig den vinst jag fortfarande kan få för mitt arbete? Du vet förvål under hvilka förtryckta omständigheter jag lefver; att jag, utom de skulder, hvilka ännu finnas kvar, årligen måste förtjena in 1,500 mark för att hålla min familj uppe och ändå lefva så knappt att jag ej har råd köpa ens dagens litteratur. Tror Du detta lif är roligt, isynnerhet vid min ålder då motståndskraften – illusionerna – försvagas och verkligheten mera och mera visar sin knutna näfve. Nu erbjudes mig öfver 2000 mark, hvarföre skall jag ej då släppas ur de bekymmer som redan så mycket förstört mig? Med spelrätten är det ej sådan brodska, men tryckrätten beror på dagen och den begär jag ”höfligt” och ”anständigt” att få.⁷⁷⁶

Esittämisoikeutta koskeva kohta tässä näyttäisi puhuvan edellä esitettyä Arppe – Aalberg -hypoteesia vastaan, mutta se voi myös olla osa peiteoperaatiota Bergbomin suuntaan. Sitten Numersin kirjeen sävy muuttuu: ystävyyden yön yli on käynyt halla. Numers vakuuttaa kiitollisuuttaan Kaarlolle, mutta viittaa Kaarlons despoottiseen luonteeseen. Kaikillahan on hallitsijaluonnetta, hänellä itsellään erityisesti.

Att det gått en frostnatt öfver vårt gamla hjertliga förhållande – det veta vi förvål båda – om Du tror att axen skola repa sig – vet jag ej – jag tror ej derpå – känslan kan man ej befalla öfver – men min förståndiga tacksamhet den står alltid fast. Jag kan ej dela Dina åsigter och Din tankegång, men sådant

774 G. v. Numers → KB 17.4.1892/52:24:33/KBA/KiA/SKS.

775 Tarjous on ilmeisesti P. Nordmannin tekemä Söderströms & Co:n puolesta koskemaan Numersin koottuja *Dramatiska arbeten*. – Hän sai niistä ennakkoja, mutta Niilo Salan piti ensin toimittaa tekstit painokuntoon. Otava (H. Gebhard) halusi samoihin helmikuussa 1892 aikoihin suomenkielisiä julkaisu-oikeuksia, mutta Bergbom oli tälle vastannut, ettei kannata vielä antaa painettavaksi, sillä silloin suuri yleisö ei enää tule teatteriin. Söderströmsin ja Otavan intressit olivat rinnakkaiset, mutta tilannetta sekoitti meneillään oleva julkisuusiikasta sekä Niilo Salan heikentynyt työkyky. Ks. passim H. Gebhardin ja Petrus Nordmannin kirjeet G. v. Numersille syyskuusta 1891 alkaen (SLSA 271/ms/KK). Numersin kokoelmassa on muita kirjeenvaihtoja, mutta Bergbomien lähettämiä kirjeitä ei ole säilytetty.

776 G. v. Numers → KB 17.4.1892/52:24:33/KBA/KiA/SKS.

är min rätt som menniska – – – –. Du borde väl längesedan fått erfarenhet af hvad som är en lärares lott – jag är ej olik Dina andra elever – och ej olik hvarje menniska för resten, men fråga ärligt Dig sjelf om Du ej äger en despotisk natur – Detta bör ej förbittra dig – något af herrskar natur ha alla-. – jag har å min sida ett stort högmod, hvilket yttrar sig i begär att sätta mig öfver allt – och njuter då folk beskärma sig deröfver – Jag sade just att jag ej tror att axen repa sig – kanske ändå, men det blir under full sommarsol – icke som under såningstiden!⁷⁷⁷

Numers pyysi takaisin *Elinan surman* ruotsinkielistä käsikirjoitusta, jonka hän on luvannut ”naistuttavalleen,” neiti Strömbergille, joka oli Arppen seurueen entinen primadonna ja loistava Lilli *Bakom Kuopio* -esityksessä.⁷⁷⁸ Kaarlon kirjeitä Numersille ei ole säilytetty, mutta noin 18.4.1892 kirjoitetun kirjeen luonnos on säilynyt.⁷⁷⁹ Sen mukaan Suomalaisen Teatterin puolesta voi vastata vain johtokunta, joka kokoontuu toukokuun alkupuolella, mutta Kaarlo ehdottaa, että ensin he yhdessä laativat selvityksen, mitkä osat näytelmästä ovat kummankin kirjoittamia ja antavat tämän yhteisen kirjelmän julkisuuteen. Tarvittaessa he asettaisivat välityslautakunnan. Hän olisi tulossa toukokuussa kahdeksi viikoksi Tampereelle, jolloin voisivat käsitellä asiaa uudelleen rauhassa ja ”ystävyyden merkeissä”.⁷⁸⁰ Huhtikuun puolella Numers vielä vastasi Bergbomille (26.4.1892) ja lupasi odottaa toukokuun johtokunnan kokousta. Hän myönsi Kaarlon panoksen näytelmiinsä, mutta se ei oikeuttanut häntä tähän itsevaltaiseen käsikirjoituksen pidättämiseen. Numers ei halunnut enää tavata Kaarloa Tampereella eikä muuallakaan. Muistion laatiminen ei siis tullut vielääkään kysymykseen Numersin puolelta.⁷⁸¹

777 G. v. Numers → KB 17.4.1892/52:24:33/KBA/KiA/SKS.

778 Numers selittää, että hän oli lähettänyt nti Strömbergillä olleen kappaleen, joka nyt pitäisi saada takaisin neiti Strömbergille, joka odottaa sitä joka hetki. (G. v. Numers → KB 17.4.1892/52:24:33/KBA/KiA/SKS). Asiasta tekee erityisen se, että Olivia Strömberg oli keväällä 1891 ollut Arppen teatterissa Hedda Gabler (August Arppe → G. v. Numers 2.4.1891 SLSA271/ms/KK). Strömberg ei kuitenkaan ollut enää kaudella 1891–1892 jäsen Arppen seurueessa, tämä oli ilmeisesti halunnut Strömbergistä eroon, vaan nyt jonkin toisen seurueen, joka oli hajonnut keväällä 1892. Strömberg on voinut kääntyä Numersin puoleen tuon uuden seurueensa nimissä. Vuonna 1892–1893 Strömberg kuului sitten taas Engelbrechtin seurueeseen. (August Arppe → G. v. Numers 2.4.1891, 27.6.1892 ja 6.10.1892/SLSA271/ms/KK). Ernst Ahlbom muistaa Numersin ”kirjoittaneen Kirsti Flemingin roolin Strömbergille”, hyvin impulsiiviselle, mutta ”sivistystä vailla” olevalle näyttelijälle, jota kuitenkin ei muuten mainita Ahlbomin muistelmissa. (Ahlbom 1919:91). Numersin kirjeessä Kaarlolle 17.4.1892 viitataan Kaarlon tuntemaan Arppen aiempaan primadonnaan, mutta tämä saattoi olla hämäysliike, jolla oli tarkoitus maskeerata piiloon Arppen uusi primadonnatarjokas. Suunnitelman salaaminen Bergbomilta oli kaikkien kolmen, Numersin, Arppen ja Aalberg-Kivekkään intressi.

779 Kaarlon kirjoittama luonnos on Vihtori Laurilan väitöskirja-aineiston joukossa (25:1:4/VLA/KiA/SKS), mukana on myös eräitä Emelien luonnoksia Numersille, myös ilman päivämääriä. Viljo Tarkiainen (1922:167) viittaa kirjekonseptiin, mikä on ymmärrettävää, koska Laurila oli useina vuosina hänen tutkimusapulaisensa.

780 KB → G. v. Numers, kirjekonsepti 25:1:4/VLA/KiA/SKS.

781 G. v. Numers → KB 26.4.1892/52:24:34/KBA/KiA/SKS. Joulukuussa Numers jo ensi kerran torjui yrityksen laatia muistio kummankin osuudesta.

Merkkillisin yhteensattuma tapahtui niinä huhtikuun viimeisinä viikkoina, kun Ida Aalberg-Kivekäs harjoitteli Arppen seurueen kanssa Aleksanterin teatterissa. Harjoittelemisen sujui, kunnes diiva eräänä päivänä ei tullutkaan harjoituksiin. Kyselyjen jälkeen saatiin sairaustodistus: Ruotsin "kiertueesta ei tullut mitään, ja suomenkieliset lehdet olivat tyytyväisiä."⁷⁸² Miten tämä rouva Kivekkään mielenmuutos tällä kertaa oli selitettävissä? Loogisin selitys on hänen saamansa lopullinen tieto siitä, että *Elinan surmaa* ei saataisikaan pohjoismaiselle kiertueelle mukaan. Bergbomin kirjeestä 19.4.1892 Numers on hyvin ehtinyt kirjoittaa tai sähköttää rouva Kivekkäälle, että yrityksestä huolimatta Suomalainen Teatteri ei tulisi antamaan *Elinan surman* ruotsinkielistä tekstiä ennen kiertueen alkua 1.5.1892 ja että asia siirtyy toukokuun johtokuntaan. Ida Aalberg tiesi, että jos Bergbom ei ollut taipunut asiassa, oltaisiin johtokunnassa vieläkin lujempia. Almbergin hän ainakin tunsu. Ida ei tulisi saamaan Tukholman vierailulle *Elinan surmaa*. Numersin saamaa kirjettä seuraava päivä 20.4.1892 nimittäin oli se, jolloin Ida Aalberg-Kivekäs jätti sairauteen vedoten saapumatta Arppen teatterin harjoituksiin.⁷⁸³

Onneksi Aalberg-Kivekäs vielä samaksi illaksi toipui sairaudestaan sen verran, että saattoi osallistua Suomalaisen Teatterin perustamisen 20-vuotisjuhlaan, jonka kunniaksi kokoonnuttiin 20.4.1892 Seurahuoneelle Kauppatorin varteen. *Uuden Suomettaren* mukaan juhlaa oli pitänyt aikaistaa Bergbomin "kohdakkoin tapahtuvan ulkomaan matkan vuoksi".⁷⁸⁴ Syynä Bergbomin pikaiseen matkalle lähtöön oli tietenkin Niilo Sala. Johtokunta sen tiesi, muille sitä ei sanottu. Vanhafennojen sanomalehti puolestaan salasi omilta lukijoitaan sen, että myös Ida Aalbergin suunnitelmissa oli matka, nimittäin aikomus lähteä Arppen teatterin kanssa Tukholmaan. Prof. E. G. Palmén teki maljapuheessaan selkoa teatterin alkuvuosien vaikeuksista ja siteerasi Bergbomin kirjoituksia *Kirjallisessa kuukauslehdessä* (1872).

Puhuja loi sitten silmäyksen suomalaisen oopperan [1873–1879] vaiheisiin ja voittoihin ynnä teatterin puheosaston edistymiseen, huomauttaen miten monihaaraisesti ja laajasti se on vaikuttanut lyhellä elinajallaan valistuksen ja yleisempään aatteiden levenemiseen maassamme, ja kuinka isosti se on edistynyt ohi rohkeimpainkin toivomusten.⁷⁸⁵

Vasta joitain päiviä myöhemmin lehdissä kerrottiin, että Aalberg-Kivekkään Tukholman kiertue ei toteudukaan. *Päivälehti* uutisoi peruutuksen 27.4.1892, samana päivänä,

782 Räsänen 1925:326, sit. Ahlbom 1919:96.

783 Peruuntumista kuvaa August Arppe → G. v. Numers 30.4.1892/SLSA 271/ms/KK.

784 *UStr* 21.4.1892.

785 *Päivälehti* 21.4.1892. A. Genetz puhui Ida Aalbergille ja B. O. Schauman teatterista eronneiden ja kuolleiden muistoksi.

kun Suomalainen Teatteri matkusti Tampereelle näyttelemään mm. *Elinan surmaa* Kirstin roolissa Saimi Järnefelt.⁷⁸⁶ August Arppe selosti peruutuksen yksityiskohtia von Numersille huhtikuun viimeisenä päivänä pakattuaan turneen pakaasit ja saatuaan vihdoin rouva Kivekkäältä lääkärintodistuksen:

Bergbom hade ändå rätt då han långt på förhand sade mig att Ida Aalberg icke skulle komma med till Stockholm. I det längsta undvek jag också att göra kontanta utbetalningar för hennes skull. Men då hon tecknade under kontraktet med 1000 mks plikt för kontraktsbrott, fick jag lof att per telegraf inlöpa pjeser och inrätta en syatelier i Åbo för förfärdigandet af kostymer till Maria Stuart. Sedan jag sålunda haft kontanta utgifter af omkring 400 mark, och sedan vi i par veckors tid repeterat på Maria Stuart och Thérèse Raquin, hölls en fest för Finska teatern och Ida Aalberg. [20.4.1892]

På förmiddagen samma dag telefonerade häradshöfvning Kivekäs till mig att hans fru var sängliggande sjuk och att hon därför icke kunde komma till repetitionen på teatern. Tillika anhöll hr Kivekäs om ett samtal med mig samma dag på eftermiddagen hemma hos sig. Då jag kl. omkring 6 på eftermiddagen infann mig hos honom, var hans fru, enligt uppgift, fortfarande sängliggande och förklarade hennes man, att hon rådfrågat två läkare, som båda förklarat att hon på lång tid – antagligen fem eller sex månader – icke kunde uppträda på teatern, hvarför hon ej håller finge resa med till Stockholm. Jag svarade herr Kivekäs, att det var mycket ledsamt för mig, emedan jag redan ombesörjt reklamen i Stockholms tidningar och att jag dessutom haft omkring 400 mk kontanta utgifter för fru Aalbergs skull. Om någon ersättning ville advokaten dock ej höra talas, men lofvade sända mig läkarebetyg, tilläggande att sjukdomsfall upphäfver alla kontrakter. Samma afton var Ida Aalberg med på festen för finska teatern och besvarade själf den till henne riktade skålen! Läkarbetyget erhöj jag ändtligen igår, [29.4.] efter att skrifligen ha anhållit om detsamma. [Arppen teatteri lähtisi kahden tunnin päästä Tukholmaan.] Orolig är jag huru det kommer att gå. Hoppas dock att Bakom Kuopio skall göra lycka där som annorstädes.⁷⁸⁷

Arppen ja Numersin iloksi *Kuopiolla* oli erinomainen menestys Ruotsin kiertueella, niin että Arppe saattoi kertoa jo 30.5.1892 Numersille 50 esityskertaa tulleen täyteen, ja

786 Päivälehti 27.4.1892 ja EAH3:424.

787 August Arppe → G. v. Numers 30.4.1892/SLSA 271/ms/KK.

lähetti tälle ylimääräisen tekijänpalkkion.⁷⁸⁸ *Elinan surmaa* esitettiin Svenska Teaternissa eri sovituksina vasta vuosia myöhemmin.⁷⁸⁹

Huhtikuun lopulla, 26.4.1892 tuli Numersilta vastauskirje Bergbomille, kirjoitettu vain muutama päivä siitä, kun Aalberg oli jättänyt menemättä Arppen harjoituksiin. Numers tulkitse ennakkomaksukuitin sanamuotoa: "ellei toisin päätetä" ja sanoo että se tarkoittaa sitä, että "ellemme me toisin päätä", sillä sellainen päätös ei voi olla yksipuolinen. Alkuperäinen sopimus sinänsä on häpeäksi molemmille osapuolille.⁷⁹⁰

Suomalaisen Teatterin johtokunta on pöytäkirjansa mukaan käsitellyt Numersin huhtikuun alussa esittämää virallista pyyntöä ensi kerran vasta 8.5.1892, jolloin asiasta keskusteltiin, mutta päätös jätettiin tulevaan kokoukseen.⁷⁹¹ Asiaan palattiin seuraavassa kokouksessa, jolloin johtokunta 11.5.1892 kirjeellään eväsi pyynnön, vedoten 20.3.1891 allekirjoitettuun sopimukseen, jonka yksiselitteinen sanamuoto kuului kuitenkin: "siksi kun se siitä toisin päättää."⁷⁹² Samalla, kun S. T:n johtokunta muistutti hyväntahtoisuudesta myöntäneensä tammikuussa kirjailijalle tuottoisan lahjanäytännön, se ilmoitti, että teatteri jatkossa luopuu kaikista omista taloudellisista vaateistaan, jotka mahdollisesti saadaan esitysoikeutta tai kustannusoikeutta myönnettäessä. Teatteri päättää vain ajankohdista ja forumeista, kaikki rahalliset tulot tulisivat Numersille.⁷⁹³

Huhtikuun lopulla Kaarlo kävi Turussa. Emelie joutui uutisoimaan hänelle, että Adolf Lindfors oli vuorostaan eroamassa teatterista, vaikkakin empien. Hän oli aikeissa siirtyä perusteilla olevan Dramatiska Föreningenin oppilaskoulun johtoon.⁷⁹⁴ Ruotsalaisessa teatterissa kävi yleisöä Harald Molanderin esityksiä katsomassa ja August Arppella

788 August Arppe → G. v. Numers 2.6.1892/SLSA 271/ms/KK.

789 Numersin saatua *Elinan surman* ruotsinkielisen tekstin käyttöönsä lokakuun alussa 1892, sai August Aspegren laatia siitä oman suomennos-sovituksensa; ja seuraavana keväänä 1893 myös Arppen seurue. Harald Molanderin Ida Aalberg-Kivekästä varten vuoden 1894 kiertuetta varten tekemä sovitus *Kirsti Fleming* (fri bearbetning av Harald Molander) esitettiin Helsingissä vasta 1907 Konni Wetzlerin ohjaamana. *Klaus Kurck och liten Elin* (1928) esitettiin edelleen Numersin kirjailijanimellä, mutta tällä kertaa oli Hjalmar Procopé tehnyt "revideringin" ohjaaja Gustaf Nesslerin käyttöön.

790 G. v. Numers → KB 26.4.1892/52:24:34/KBA/KiA/SKS.

791 ST jk kokous 8.5.1892, läsnä KB, EB, K. F. Wahlström, O. E. Tudeer ja A. Almberg: 2§ "Hra G. v. Numers oli pyytänyt saada Elinan surman käsikirjoituksen, joka hra Numersin kirjallisen luovutuksen mukaan 10:pltä [p.o. 20:pltä] maalisuulta 1891 oli suomalaisen teatterin yksinomaisena omaisuutena, antaaksensa siitä käännöksen jollekin tanskalaiselle teaterille. Asiasta keskusteltua lykättiin päätöksen tekeminen tulevaan kokoukseen." (ST jk pk:t/SKTA/SKT)

792 ST jk kokous 11.5.1892 K. Bergbom, E. Aspelin, E. Tudeer, K. F. Wahlström ja A. Almberg: 3§ Otettiin uudestaan käsiteltäväksi hra G. von Numersin jo viime kokouksessa esiin tuottu pyyntö Elinan Surman käsikirjoituksen käytettäväksi-saamisesta ja päätettiin sen johdosta lähettää hra Numersille näin kuuluva kirjelmä: "H. G. v. N., Ehuru Direktion för Finska teatern gerna önskat..." Aspelin (EAH3:427) suomentaa sopimuskohdan näin: "yksinomaisesti on tämän teatterin oma, siksi kun se siitä toisin päättää". Alkuperäinen kuuluu: "Af Herr Doktor K. Bergbom har jag i dag emottagit sexhundra (600) mark såsom utlösen af mitt sorgespel "Elinan surma" för finska teaterns räkning, hvarföre detta stycke, så till spelrättighet, som till hvilken annan slags publicering, uteslutande tillhör denna teater, tills den derom annorlunda besluter – erkännes med tacksamhet. – Suinula den 20 mars 1891. Gustaf v. Numers." (52:24:46/KBA/KiA/SLS)

793 Sit. EAH3:427.

794 Dramatiska föreningenin oppilaskoulu oli yksi monista yksityisistä teatterikouluista 1800-luvun jälkipuolella. Adolf Lindforsin johtamana se toimi vuodet 1892–1894. (Ks. esim Kivijärvi 1923:49–54; Virta 1996.)

Venäläisessä teatterissa nurkat pullistelivat Helsingin yleisöä, joka näki ruotsiksi kotimaisia uutuuksia, kuten *Bakom Kuopio* ja *Prästens familj*. Emelie muotoilee näin:

Skröpligt blir det dock nästa år, om vi måste sakna Ida, Lindfors och Sala. – I dag ha vi bedröfligt – endast 400 mark; Svenska teatern har fullt och Arppe sa att alla knutar och gångar äro öfverfyllda; nog är det mer än harmligt att Arppe så der på din bekostnad skall skörda guld och gröna skogar, och nog är det märkvärdigt att pjesen skall så der helt och hållet kunna öfverskyla hans och de andras underhaltiga spel. Hvad det är ynkligt att ha en så liten och så likgiltig publik som vi. Dagens representation gör mig helt ondt – stycket går ju dock riktigt bra.⁷⁹⁵

Emelie ei vielä tuolloin tiennyt, että juuri näinä päivinä Idan Tukholman turnee peruuntui. Hänen oli vaikea ajatella muuta kuin, että nyt kun Ida Aalberg oli menetetty, Sala oli poissa, Numers oli vihollinen, nyt saataisiin vielä Lindforsistakin vihollinen. Huhtikuun lopun kirje on kovin raskas, ”kun tulee uusia vihollisia, emmehän me voi suhtautua Lindforsiin enää mitenkään”. Kaarlون housujakaan ei käynyt enää paikkaaminen, kangas oli hiutunut puhki, piti tehdä vaatturilla uudet housut matkaa varten.⁷⁹⁶ Kaarlo kuitenkin piti selvänä, että Lindfors voi vierailla vanhoissa rooleissaan, mutta uusien teosten harjoittelua taas ei voi järjestää hänen uuden työpaikkansa ehdoilla.⁷⁹⁷ Kaarlo ei ajatellut yhtä kategorisesti kuin Emelie, vaan ehkäpä alistuneesti antautui näille loputtomille tilanteiden muutoksille. Eihän sen, että Lindfors tekee opetustyötä, tarvitse tarkoittaa mitään pysyvää ja ikuista. Koko kevään ajan oli hankittu Dramatiska föreningenin perustamista, ja kun se oli saatu aikaan, voitiin pestata koululle ensimmäinen opettaja.⁷⁹⁸ Emelie tiedotti Kaarlolle vielä toukokuun alussa:

795 EB → KB 24.4.1892/45:1:208/KBA/KiA/SKS.

796 ”Lindfors har nu undertecknat kontrakt med dramatiska föreningen; hurudan skall nu vår hållning bli gentemot honom? Jag vill ej att han skall få vara i bestyrelsen för teaterns 20 års fest; står han kvar, så vill jag ej vara med, ty jag tycker att han handlat ganska simpelt, då han just nu lemnar teatern, efter att ha uppburit lön för 11 månader och tjänstgjort 4 och detta till, året efter sin resa, då han hade så stort bidrag af teatern. Jag hoppas att jag ej skall träffa honom nu, ty jag tror ej att jag kan låta bli att säga honom det. [– –] Att din förargelse [emot Numers] i allo är berättigad, vet du väl att jag tycker, och dock beder jag riktigt att du måtte kunna vara lugn och ej förifra dig. Ledsamt är det att ha fiender på alla håll och kanter; att vi nu få en fiende till i Lindfors, tager jag för afgjort, ty icke kunna och vilja vi väl efter detta ha något med honom att skaffa?” (EB → KB 28.4.1892/45:1:209/KBA/KiA/SKS.)

797 KB → EB 5.5.1892/46:1:179/EBA/KiA/SKS.

798 Hanke oli sikäli kauaskantoisempi, että Harald Molanderin ja August Lindbergin jälkeen joissain piireissä ajateltiin Lindforsiaakin vakavasti Nya Teaternin johtoon. (Ernst Lagus → G. v. Numers 18.3.1894/SLSA 271/ms/KK) Valituksi tuli hyvät johtajanominaisuutensa osoittanut August Arppe, mikä merkitsi uuden aikakauden alkua Svenska Teaternille sekä kotimaisuuden asteittaista voimistumista siellä.

Lindfors har ej återsändt sitt kontrakt; tycker du att jag bör skicka efter det? Nu, då han skiljer sig, kan han väl ej få maj månads lön? "Päivälehti" säger att han förbehållit sig rätt att få uppträda på finska teatern och detta förargade mig grundligt, ty jag hade just par dagar förut sagt att du ej bryr dig om ett slikt uppträdande.⁷⁹⁹

Kaikki Suomalaisen Teatterin tukipylväät romahtelivat niin, että päätykolmiokin jo kallistui. Vuodesta 1892 oli tulossa Kaarlo Bergbomille *annus horribilis* ja nyt oli vasta toukokuu.

Pariisista Emil Wikström viestitti jo maaliskuun lopussa Emelie Bergbomille, että hän joutui stipendinsä vuoksi itse matkustamaan Italiaan ja palaamaan sieltä suoraan Itä-Suomeen. Wikström piti Pekka Halosta parhaana huolehtimaan Niilo Salasta, mutta oli eri mieltä ranskalaisten lääkärien kanssa, jotka pitivät Salaa pistoolin takia vaarallisena. Näin lempä mies on vaaraksi vain itselleen. Jälleen mukana oli Salan henkilökohtainen viesti Kaarlolle. Päätös Bergbomien pikaisesta Pariisin matkasta on tehty viimeistään tämän kirjeen perusteella.

Endast för sig sjelf kan han vara farlig, och det i högsta grad. Kanske inte numera, men i början här och ännu för en månad sedan tror jag han tänkte på sådant. Ni skall dock icke oroas Eder ty som han nu har det, skall det blifva honom mycket svårt och dessutom vill han först tala med Doctor Bergbom. Hem vill han icke.⁸⁰⁰

Niilo Salalla oli ollut Numersin *Eerikki Puken* pääkirja tai käsikirjoitus mukanaan, sillä suomennosta piti tarkistaa Otavaa varten, joka halusi julkaista Numersia suomeksi. Sceaux'n sanatoriosta, minne Wikström oli hänet toimittanut, Sala kirjoitti kevään aikana usean kirjelapun Kaarlolle, mutta niiden ajoitukset ovat epävarmoja eivätkä lopulta olennaisia. Salan mielestä pitäisi kysyä Numersilta, miten paljon tämä haluaisi pyyhittyjä kohtia näytelmään takaisin, ja ehdotti, että hänen olisi parempi viimeistellä teksti vasta syksyllä, kun hän olisi kerännyt kesällä voimia.⁸⁰¹ Suomennoksen tarkistamiseen eivät hänen voimansa oikein riittäneet.⁸⁰² Bergbomien pyynnöstä Sala lähetti *Eerikki Puken* Helsinkiin jo maaliskuussa.⁸⁰³ Sala sen sijaan käänsi Aleksander Ostrovskin näytelmää *Ukonilma (Grozá /L'orage)*, mutta ranskasta. Syksyllä 1892 se jo näyteltiin

799 EB → KB [7.5.1892]/45:1:218/KBA/KiA/SKS.

800 Emil Wikström → EB 28.3.1892/53:18:4/EBA/KiA/SKS.

801 Niilo Sala → KB [n.20.2.1892 jälkeen]/53:28:13/KBA/KiA/SKS.

802 Niilo Sala → KB [n.10.–15.3.1892]/53:28:10/KBA/KiA/SKS.

803 Emil Wikström → EB 5.3.1892/53:18:3/EBA/KiA/SKS.

venäjántaitoisen Iisakki Latun tarkistamana käännöksenä. Sala pyysi lisää suomennettavaa ja kertoi Kaarlolle ryhtyvänsä laatimaan oopperalibrettoa *Kullervosta*. Hänen tietoonsa oli varmasti tullut, että hänen nuoruudenystävänsä Abraham Ojanperä oli helmikuussa kantaesittänyt Sibeliuksen sensaatiomaisen *Kullervo-sinfonian* Helsingissä yhdessä Emmy Achtén kanssa.

Välityökseni olen kyhäillyt runoja. Te nauratte. No niin – enhän tawallisissa oloissa olisi siihen syntiin langennutkaan. Olen sepustellut oopperatekstiä. En itsekään tiedä, miksi siihen ryhdyin. Vaan kowin on mieleeni syöpynt ihanan synkkä Kullerwo-taru, ja niin lewätessäni olen sepustellut Kullerwo-oopperaa. Loppupäästä alkaen. Paperikorin täytettä luultawasti. Mutta tuo aihe on kuitenkin tuntikausiksi eksytellyt mieleni Kalewalan runomailmaan. Ja ne owat olleetkin yksinäisyyteni juhlahetkiä. Ehkä säilytän suunnitelmani Teidän luetawaksenne.⁸⁰⁴

Tässäkin Sala oli tavallaan Kaarlon "Wunschkind" – "toiveiden lapsi", kotimaisen oopperan traagisen mytologia-aiheen libretisti. Mutta toistuvien teema kirjelapuissa on valtava kaipuu "saada vielä kohdata tohtoria":

Olen tuottanut Teille niin paljon surua, että anteeksipyynti tuntuisi waan iwalta. Jos waan päästäisiin pian kesään ja Te tulisitte tänne!⁸⁰⁵

Ihmetellen ihmettellen Teidän ja ylewämielisen Sisarenne pitkämielisyyttä minun suhteeni. Kun asetan wastatusten teidät ja mailman: Kauhea juopa. Ja kaikkihan kuitenkin kuuluvat ihmisten kirjoihin. Vaan se filosofia sikseen. Tahdon waan sanoa, että kowin minä olen teidän jaloja sydämmiänne koetellut. Sanoja puuttuu kiittäkseni ja tilaisuutta puhuakseni. Olen niin rauhallinen kuin asemassani woin olla. Luullakseni ei edes ilkeyskään woi keksiä minulle tukalampia hetkiä, kuin mitä jo elänyt olen. Ja siksi odotankin rauhallisesti kewättä ja Teidän tuloanne. Sitä waatii sekä järkeni että sydämmeni. Ja toisekseen: Teitä wielä tawatakseni woin kestää mitä tahansa. Se toiwo se on minua tähänkin saakka elossa pitänyt. Liekö tuokin luulo sitte kuwittelua taikka todellisuutta. Todellisuudeksi sen itse uskon. Olihan minulla esim St. Denisin raskaina päiwinä rewolweri wieressäni - walmiiksi ladattu. Eikä minua silloin warjellut elämän ilo eikä kuoleman pelko - sellaisia puuskia silloin risteili

804 Niilo Sala → KB [5.4.1892 jälkeen]/53:28:12/KBA/KiA/SKS.

805 Niilo Sala → KB [n.10.–15.3.1892]/53:28:10/KBA/KiA/SKS.

aiwoissani. Olin waan saanut päähäni, että minun täytyy vielä tawata Teitit ja niin jäin eloon.⁸⁰⁶

Sala sanoo siis aivan suoraan, että vain odotus Kaarlo Bergbomin tapaamisesta sai hänet luopumaan pistoolistaan. Ja että Kaarlون odotus saa hänet muutenkin kestäämään mitä tahansa, Kaarlون kirjeet pitävät häntä hengissä.⁸⁰⁷ Huhtikuun alussa 1892 Sala oli suostunut jo puutarhaan kävelemään ja huhtikuun lopulla Emil Wikström oli mennyt tyhjiin huoneeseen, ja hoitaja kertonut, että herra oli mennyt jo yksinään puutarhaan ("monsieur est sorti tout seul dans le jardin").⁸⁰⁸

slutligen träffade jag Sala som strålande glad kom emot mig, lycklig öfver mitt besök. Han hade tagit sig ett bad (hvilket han nu gör ett par dagar i veckan) och tog sig nu en promenad i den herrliga parken som nu står i sin yppigaste vår grönska med hundrade blommande trän af alla slag. Han såg ovanligt lugn ut; suckade visst då och då och såg sig om vid buller och andra ljud; men syntes synnerligen (ovanligt) likgiltig för människor för hvilka han hittills varit mäst rädd. Vi promenerade en lång stund, hvarvid vi samtalade med läkaren och betjanten.⁸⁰⁹

Kullervo-oopperasta, joka oli tuottanut hänelle paljon iloa, hän oli myös luopunut. Oli selvää, että näiden pyyntöjen jälkeen – keskellä kotimaan Ida- ja Numers-painajaisia Kaarlo Bergbomin mieli oli osin jo Sceaux'ssa. Sala, joka hyvin pirteänä ulkoili paljon puistossa, myös tiesi sen ja odotti nyt vain "Teidän tuloanne", kuten Pekka Halonen Wikströmin sijaisena kirjoitti.⁸¹⁰

Bergbom oli siis odottanut, että pääsisi toukokuun alussa lähtemään Pariisiin – syystä, jota ei voinut kertoa kenellekään. Emelie oli antanut toukokuun alussa vielä

806 Niilo Sala → KB [helmi-maaliskuu]/53:28:11/KBA/KiA/SKS.

807 "Sydämellisemmät terweiseni Sisarellenne ja towereille. Paljon, paljon on minulla Teille puhuttawaa, waan ainoastaan puhuttawaa. Vyyhti on niin sekawa jo minulle itsellenikin vielä, niin solmuja täysi, etten sitä yritäkään kynän awulla selvittelemään. Senkin wuoksi täytyy minun odottaa kewättä. Ja rahasta. Omani owat kai pian lopussa. Enkö siis jo saisi lähteä tästä kalliista laitoksesta pois. Tätä on kauhean kallis. Kyllähän minä vähemmälläkin kewääseen saakka toimeen tulen. Tietysti lääkärit pitävät minua hywinkin kauan, jos heidän neuwojaan seuraa. Kirjoittakaa jokunen riwi, hywä tohtori. Kirjeiden jälkeen on aina niin monta iloista päiwää. Ei, ei juuri iloista, waan – en tiedä kuinka sanoisin. Silloin vielä elän entisessä maailmassani. Jumalan haltuun. Kai vielä tawataan." (N. Sala → KB [helmi-maaliskuu]/53:28:11/KBA/KiA/SKS.)

808 Emil Wikström → EB 6.4.1892/53:18:5/EBA/KiA/SKS ja Emil Wikström → EB 27.4.1892/53:18:6/EBA/KiA/SKS.

809 Emil Wikström → EB 27.4.1892/53:18:6/EBA/KiA/SKS.

810 "Nyt hän on jo luullakseni aivan terve mies ainakin meistä, jotka häntä emme ennestään tunne. Ulkona hän käy nyt joka päivä, silloin kun häntä se huvittaa, ja kaikin puolin aivan terve, että voimme olla aivan levolliset hänen suhteensa. Hän nyt odottaa vaan Teidän tuloanne tänne P. ennen kun hän mitään päättää tehtävistensä. Wikström taitaa lähteä täältä 15 päivän seuduissa kotimatalle niin kuin minäkin, että jos Te matkustatte tänne tämän kuun loppupuolella, niin kyllä hän sen ajan täällä tulee yksin toimeen." P[ekka] Halonen → EB 12.5.1892/53:6:1/EBA/KiA/SKS.

Tampereella käväisseelle Kaarlolle "toimintaohjeita." Parasta oli välttää keskusteluja Numersin kanssa, sillä niistä syntyy vain riita. Pitää pitäytyä vain allekirjoitettuun kuittiin, joka on sitova.

Det är ju bra att början ej varit sämre i Tfors; bättre hade den ju dock kunnat vara. – Ledsamt är det att Numers tredskar allt fortfarande; men kanske är det så godt, ty du skulle aldrig få full rätt genom en kompromiss och på en vänlig uppgörelse tycks ej vara att tänka. Vid en kompromiss [=sovittelulautakunta] kan ej allt ditt myckna arbete, alla dina idéer, all din hjälp komma rätt fram, då man tydligt ser att Numers ej vill erkänna allt hvad du gjordt för honom. Augusta och jag har begge tillsammans derföre kommit till den åsigten att det bästa är att du alls ej ingår på några underhandlingar, utan helt enkelt håller dig till det qvitto Numers skref, oombedd och utan något påtryck. "Kuopion takana" är till spillo gifven, men juridiskt bindande måste Numers' skrifvelse vara, att endast och allenast finska teatern har rätt att spela, trycka och öfversätta "Elinan surma".

Blir det resonemang emellan Eder, så urartar detta till strid; bäst derföre att undvika allt sammanträffande och hålla sig till det skrifna ordet, efter han framhårdar i sin tjurskallighet; han kan ju sälja alla de "många pjäser han har på lager, din hjälp förutan", och få penningar för dem. Lugnast har du det, om du kan undvika att stöta tillhopa med honom efter han är så här stygg och konstig. – Synd är det med honom i alla fall; ty antagligen är han mycket sjuk och nervös, utan att han har det illa i ekonomiskt hänseende, ehuru äfven detta till stor del kommer af hans egna konster.⁸¹¹

Emelie ja Kaarlo tunsivat Numersin todelliset ongelmat: lukuisat näytelmäideat olivat murusina pöytälaatikossa ja hänellä oli taloudellisesti niin ahtaat olosuhteet, että arroganssista olisi täytynyt osin luopua. Monia ongelmia aiheuttivat siis hänen omat oikkunsa. Kaarlo palasi Tampereelta Helsinkiin, ja Suomalaisen Teatterin johtokunnan kokouksessa 8.5. asia vielä lykättiin ja seuraavaan 11.5. kokoukseen laadittiin huolellinen vastauskirje Numersille. Siinä todettiin, *ettei teatterin vielä tule luopua yksinomaisesta omistusoikeudesta teokseen* ja ettei sen antaminen käännettäväksi tai julkaistavaksi ole vielä ajankohtaista. Johtokunta muistutti lisäksi omista ystävällisistä eleistään Numersin suuntaan.⁸¹² On myös arveltu, että päätös ei olisi ollut yksimielinen: O. E. Tudeerin lisäksi joku toinenkin olisi ollut käsikirjoituksen luovuttamisen kannalla. Lauri Kivekäs ja Ida

811 EB → KB [3/47.5.1892]/45:1:218/KBA/KiA/SKS.

812 Kirjelmän on suomentanut ja julkaissut EAH3:427.

Aalberg olivat tarkkaan seuranneet Numersin käsikirjoituksen kohtaloa, ja sitä, miten röyhkeää ja epäsolidaarista teatterin oli esittää *Elinan surmaa* uudelleen ilman häntä, olihan hän ajatellut "uudelleenottamista" juuri omalla kiertueellaan.⁸¹³

Kaarlo nousi laivaan Turusta vasta 14.5.1892, vaikka lehdistössä jo viikkoa aiemmin kerrottiin hänen olevan Pariisissa. Matka oli siirtynyt siksi, että Numersin näytelmän asia oli vielä johtokunnassa 11.5.1892.⁸¹⁴ Kaarlo noudatti myös Emelien kehotusta, ettei tapaisi Numersia.⁸¹⁵ Antaessaan näyttelijöille luvan esittää *Elinaa* pari kertaa Tampereella omaan lukuunsa vielä kesäkuussa Kaarlo ja johtokunta varta vasten kielsivät kuiskaajan pääkirjan ottamisen mukaan ja näin joutumisen kenenkään sivullisen haltuun. Koska nimenomaisesti tuo esitysversion oli teatterin omaisuutta, Kaarlo ei missään tapauksessa halunnut luovuttaa sitä nyt Numersille, siksi myös kuiskaajankappale piti varjella.⁸¹⁶ Ehkä Numers oli jo ilmoittanut tulewansa Hämeenlinnaan tai Tampereelle esitystä katsomaan, hän oli ideoinut jopa pikakirjoittajan käyttämistä esityksen taltiointiin. Eivät näyttelijät kuiskaajaa koko talven pyörineeseen teoksen varmaan tarvinneetkaan, uutta Kirstiä, rouva Saimi Järnefeltiä lukuunottamatta. Heti kiertueen jälkeen Emelie hoiti käsikirjoituksen serkkunsa Karl Zachris Bergbomin avulla Suomen Pankin kassaholviin, muuten ei olisi takeita siitä, että sitä ei varastettaisi.⁸¹⁷ Asia kuulostaa liioittelulta, mutta koska tekstiin kohdistuivat niin suuret intohimot, varotointa voinee pitää realistisena. Bergbomit tunsivat rouva Kivekkään tarpeeksi hyvin, häntä oli enemmän pelättävä kuin kirjailija Numersia. Tekstikirjan pimittämisestä teatteria kuitenkin moitittiin, ja vielä Numersista kirjoittanut Tarkiainen paheksui, miten "Bergbom käytti voimakeinoja".⁸¹⁸

813 Tieto esiintyy Lauri Kivekkään kertomana kesällä 1892. Ida Aalberg kirjoitti nimittäin Bertha Forsmanille: "Hvad detta återupptagande af Elinan surma [utan henne] beträffar kunde jag ju säga en massa saker. Detta hade aldrig kunnat skilja på en scen med en smula solidaritetskänsla, det hade aldrig i lifvet en publik eller en kritik tolererat som vore maktig af en själfständig kritik. Min man som har varit här, berättade att det inom direktionen var ett fullständigt uppror. Man segrade med en rösts majorité. Prof. Tudeer hade varit bland dem som ville att den skulle gifvas." – Tapaus viittaa juuri 8.5. tai 11.5. kokoukseen, ja että Tudeer mahdollisesti olisi halunnut "että se pitäisi antaa", siis Numersille ja sitä kautta se pääsis Arppen ohjelmistoon. (IA-K → B. Forsman 5.7.1892/Coll.1.14./ms/KK). Aalberg oli ollut kovin otettu tai harmissaan Arppen teatteriseurueen Tukholmassa saamasta suuresta menestyksestä. (IA-K → B. Forsman 12.6.1892/Coll.1.14./ms/KK). Mutta kuka Tudeerin rinnalla johtokunnassa olisi puoltanut käsikirjoituksen antamista, tohtori Aspelin vai kamreeri Wahlström? Kenties kirjallisuusmiehenä jopa Aspelin? Silloin tämä kanta näkyisi hänen historia-teoksessaan. Wahlström oli nähnyt tarpeeksi ymmärtääkseen Aalberg-riskin tapaisia seikkoja. Senkin asia on täytynyt olla keskusteluissa mukana, vaikka pöytäkirja kirjasi vain päätökset.

814 *Päivälehti* tiesi jo 8.5.1892, että Kaarlo Bergbom "oleskelee nykyään Pariisissa." *Ustr* mainitsee asiasta 10.5.1892, mutta lähtö lykkääntyi siitäkin vielä neljällä päivällä.

815 KB → EB 5.5.1892/46:1:189/EBA/KiA/SKS.

816 KB → EB 14.5.1892/46:1:191/EBA/KiA/SKS. Juuri tähän esitykseen Numers oli tulossa, joten suurikokoinen mies olisi hyvin siellä voinut kaapata pääkirjan kuiskaajalta. Ilman pääkirjaa tuskin on voitu lähteä, siksi johtokunta (ilman Kaarloa) on antanut esityksiin luvat, lainannut pukuja jne, sekä velvoittanut lisäksi Latun vastaamaan siitä, että "Elinan Surman käsikirjoitus ei joudu syrjäisten käsiin." ST jk pk 18.5.1892 §2/SKTA/SKT.

817 MC → G. v. Numers 2.11.1892/MCK 401:585. MC ei tiedä "onko vitziä vai totta", että kirja oli Suomen Pankin kellariholvissa, mutta sanoo saaneensa tiedon Suomalaisen Teatterin jäseneltä.

818 Tarkiainen 1922:167.

Kevään lehtikirjoituksissa alettiin paheksua sitä, että teatteri ei ollut palauttanut Numersille edes sitä käsikirjoitusversiota, jonka hän oli mainittua sopimusta 20.3.1891 allekirjoittaessaan jättänyt. Tässä Suomalainen Teatteri olikin peräti nolossa asemassa: teatterissa ei löydetty näytelmän maaliskuista sisäänjättöversiota. Bergbomin katastrofaaliset paperipinot tietäen asia ei hämmästyttä. Se sanottiin kuitenkin löydetyn seuraavana syksynä, jolloin Numers sai vihdoin haltuunsa ”omakätisen käsikirjoituksensa”.⁸¹⁹

Gustaf von Numers, joka oli karttanut *Elinan surman* näkemistä, oli 11.5.1892 kirjeessä lukenut johtokunnan pienen muistutuksen siitä, että teoksessa oli muita kuin hänen yksin kirjoittamiaan osuuksia. Numers matkusti vihdoin Hämeenlinnaan *Elinaa* katsomaan 15. tai 16.5.1892. Tuohtuneena Numers lähti näytöksestä kesken pois ja julkisti loukkaantuneena *Nya Pressenissä* 20.5.1892 Suomalaiselta Teatterilta saamansa edellisen viikon päätöksen. Numersin pyyntöön saada käsikirjoitus oli siis vastattu, että teatterin edun mukaisesti sitä ei vielä anneta eteenpäin, mutta teatteri ei jatkossa vaadi mitään osuutta teoksen rahallisista tuotoista.⁸²⁰

Numers teki kirjoituksessa itselleen kohtalokkaan virheen, josta aukesi Pandoran lipas: hän kirjoitti, että kun teatteri kerran itse haluaa päättää jatkokäytöstä, eivät lupaukset tulevista honorääreistä ole minkään arvoisia. Kysytyn tanskannoksen lisäksi Numers kertoi kirjoituksessa näytelmän esittämismahdollisuuksista Tukholmassa, mikä saattaa viitata enempiinkin tiedusteluihin kuin vain myttyyn menneisiin Arppen Aalbergin suunnitelmiin.

Från [Kungliga] dramatiska teaterns direktör har i dessa dagar en anhöllan riktats till honom om erhållandet af ett manuskript till samma arbete, tydligen i afsikt att uppföra stycket i Stockholm.⁸²¹

Seuraavaksi asian otti palstoilleen *Päivälehti*. Sen mukaan Numers toisaalta on allekirjoittanut sopimuksen, eikä ”sen pitävyyttä suinkaan rikkonut se, että ostaja sittemmin saa ostamalla[an] suuremman voiton kuin mitä kauppaa tehdessä otaksuttiin”. Menestystä ei voinut kukaan arvata. ”Teatteri on näet myöskin affääri ja on sen velvollisuus itseään kohtaan hoitaa affääriään hyvin.” Olisi silti ollut arvokkaampaa, jos kirjailija ei olisi tuonut asiaa julkisuuteen. Tanskan kielelle kääntäminen olisi ollut kansallisestikin

819 Asia selviää Suomalaisen Teatterin johtokunnan 2.10.1892 kirjoittamassa kirjeessä, jossa mainitaan ”kadonneeksi luultu käsikirjoitus,” joka oli ”jälleen löytynyt” (ST jk → G. v. Numers 2.10.1892/SLSA 271/ms/KK)

820 EAH3:427.

821 NP 20.5.1892. Samassa numerossa on jo maininta Arppen menestyksestä *Bakom Kuopio* -näytelmällä Tukholman Wasateaternissa. Mutta kuka herätti Kungligan kiinnostuksen Numersin uudempaan näytelmään? Ida Aalberg-Kivekäs ei ollut poistunut pelikentältä minnekään, oliko hän vihjannut näytelmästä myös sinne? Häntä ehkä harmitti Arppen vaatima lääkärintodistus. Siksi hän ehkä olisi ollut valmis kilpailemaan jopa Arppen kanssa Ruotsissa. Joka tapauksessa Kungligan yhteydenotto Numersiin täytyi voida selittää rationaalisesti. Intressi olisi ollut jälleen Aalbergin.

suuri asia, "sitä enemmän kuin jo on näyttäytynyt, että v. Numersin näytelmällä *Kuopion takana* on ollut suuri menestys Tukholmassa." Mikäli Numers olisi huomannut aikoi-
naan ottaa itselleen kopian, hänellä olisi täysi oikeus myydä *Elinan surma* Tanskaan. Eli
myös teatterin etu olisi antaa käsikirjoitus, tai ainakin "johtokunnan velvollisuus korjata
erehdys". Samoin sen voisi antaa painaa Suomessa.⁸²²

Tämä kirjoitus osui Suomalaisen Teatterin virallisen perustamisen 20-vuotispäivään,
jolloin teatterin puheenjohtaja Antti Almberg julkaisi oman kaksiosaisen kirjoituksensa
Uudessa Suomettaressa toistaen taas syntylegendaan tyytyväisyyttä uhkuen.⁸²³ Kirjoituksen
toisessa osassa 25.5.1892 Almberg antoi Teatterille ja Bergbomille kunnian suomalaisen
draamakirjallisuuden kehittymisestä eikä sitten malttanut olla tönäisemättä ajankoh-
taista ja arkaa asiaa antamalla suurin sanoin julkisuuteen uuden tiedon: nimittäin, että
ilman Bergbomia Numersin näytelmillä ei olisi ollut juurikaan menestystä. Johtokunnan
pitkäaikaisin jäsen ja puheenjohtaja oli siis erinomaisen kömpelö: ylenpalttisessa halus-
saan nostaa sankari-Kaarloa hän vähätteli ja loukkasi tärkeimpiä kirjailijoita, Canthia
ja Numersia.

Missä olisivatkaan Minna Canthin ja G. von Numers'in tunnetut ja suositut
dramalliset teokset, jollei olisi ollut taidelaitosta, jossa niitä olisi otettu näytettä-
väksi? Erittäinkin jälkimmäiseen kirjoittajaan nähden, jonka hyväksi nykyänsä
kirjoitetaan *Nya Pressenissä* siitä tavasta, jolla häntä muka suomalaisessa
teaterissa on kohdeltu, voidaan varmuudella sanoa, ettei yksikään hänen teok-
sistaan olisi päässyt pöytälaatikkoa edemmäksi, eikä ainakaan yleisön suosioon,
jollei suomalaisen teatterin johtaja olisi ollut avullisena niitten tekemisessä
näyttämölle kelpaaviksi dramoiksi.⁸²⁴

Bergbom ei suinkaan itse olisi tällaista sanamuotoa halunnut julkisuuteen, vaikka oli toki
ehdottanut yhteistä protokollaa Numersin kanssa. Almberg onneton hehkutti laveaan
tyyliinsä samaa asiaa vielä *Matin* pakinassaan 29.5.1892 (*UStr*), jolloin hän parantumat-
tomana tappelupukarina haukkui *Päivälehteä* tanssimisesta *Nya Pressenin* pillin mukaan.

822 *Päivälehti* 22.5.1892.

823 I osa *UStr* 22.5.1892 ja II osa *UStr* 25.5.1892. I osa sisälsi taustahistoria-legendan, KB:n kirjoituksen ja miten *HD*
oli sanonut, että KB:n ohjelmalla ei saataisi takajia. Vain "kolme kertaa oli suomalainen näytelmätaide saanut käyttää
Helsingin uutta teatteria."

824 Antti Almberg *UStr* 25.5.1892. Hän moralisoi lopuksi: "Suomalainen teateri on Kaarlo Bergbomin aikana aina
asettunut sille kannalle, että Thalian temppeli on pidettävä kansallisena kasvatuslaitoksena ja sen tähden sillä ei olekaan
tahrää kilvessään. Sen tähden se kunnialla on voinut ottaa vastaan valtion kannatusta, jota se ei ole tuhlaannut, saati
käyttänyt tapain turmelukseen."

Päivälehdelle ei liene tuntematonta, että Elinan surma -näytelmän sepittämisessä on ollut osallisena toinenkin mies kuin hra G von Numers, nim. suomalaisen teaterin johtaja, jolla siis myös lieene jotain sanomista, kun on kysymys kappaleen kääntämisestä ja julkaisemisesta.⁸²⁵

Matin mukaan *Päivälehti* unohti kirjoituksessaan johtokunnan kirjeen tärkeän sanan: "se ei vielä katso velvollisuudekseen luopua siitä yksinomaisesta oikeudesta" (=tills den därom annorlunda beslutar). Almberg ilmoitti, että kun Otavan kanssa nyt käydään keskusteluja *Elinan surman* julkaisemisesta, palkkiot tulisivat kaikki Numersille. "Pilkkahintaan" Numers ei ole myynyt näytelmäänsä, 600 mk:n ennakon ja 960 mk:n resetin lisäksi hän on saanut 2000 mk valtionpalkinnon, joten hän on tienannut *Elinan surmalla* noin 3500 mk.⁸²⁶

Almbergin tylyn kirjoituksen myötä on saanut viimeisen niittinsä luultavasti Minna Canthin päätös antaa *Sylvi* Svenska Teaternille. Canth tunsu kollegiaalista, joskin varautunutta myötätuntoa Numersia kohtaan. Hän itse oli nauttinut tohtorin neuvoista ja jo tammikuussa 1892 Canthille oli selvää, että Bergbom oli kirjoittanut tai laatinut *Elinan surmasta* noin 2/3, kuten hän Elli Canthille kirjoitti. Ulkomaisen käännöksen kieltäminen ei julkisuudessa voinut näyttää kovin hyvältä teatterille.

Nya Pressenissä oli pääkirjoituksena Suom. Teatterin menettelystä Numersin suhteen. [– –] Eräs tanskalainen kirjailija pyysi saada kääntää Elinan surmaa tanskaksi. Numers pyysi manuskriptiä teatterilta, mutta johtokunta vastasi, että kontrahdin mukaan, jonka hän on allekirjoittanut, kuuluu kappale tykkäänään suomalaiselle teatterille, eikä teatteri etujensa tähden voi vielä myöntää sen kääntämistä. Kuitenkin he jalomielisesti lupaavat kaikki honoraariot Numersille, mitkä vastaisuudessa voi kappaleesta saada. Teatteri on maksanut Numersille – 600 m. Recettin hän tosin sai, ja siitä 960. m. mutta se ei liene ollut ainoastaan Elinan surmasta, vaan edellisten kappalten korvaamiseksi myöskin. Elinan surmalla on teatteri taas saanut 20 à 30 tuhatta. Tulee vihdoin ilmi, kuinka suom. teatteri menettelee kirjailijain kanssa.⁸²⁷

Numers oli kirjoittanut Minna Canthille myötätuntoa ja tukea saadakseen. Minna vastasi Numersille 25.5.1892. Kauppiaana Canth sanoo, että kontrahdin mukaan aina tietysti mennään, mutta hän haluaisi sanoutua irti siitä argumentista, jota teatterin puolelta

825 Matti: 'Kirje Helsingistä', *UStr* 29.5.1892

826 Matti: 'Kirje Helsingistä', *UStr* 29.5.1892

827 MC → Elli Canth 23.5.1892/MCK 377:550.

käytettiin, nimittäin, että kyse on affäärien vastuullisesta huolehtimisesta. Canth kuvasi "kunnialliset affääri-ihmiset" sellaisiksi, jotka suuria voittoja saadessaan hyvittävät seuraavassa kaupassa niitä, joille ovat kiittolisuudenvelassa. Minnan mukaan Numersia on sympatisoitu ja teatterin menettelyä pidetty loukkaavana.

Ja suomalaisen teatterin kunniaako sen kautta nostetaan, että täytyy olla varovainen asioissaan sen kanssa! Suomalaisen teatterin kanssa varovainen! Jos niin on – niin ikuiset jäähyväiset minä enemmän sanon sille laitokselle. [– –] ainoa keino oli vedota opiniooniin ja yleiseen oikeuden tuntoon. Ja että se on puolellanne, siitä voin taata. Kaikki, joiden kanssa olen asiasta puhunut, – ja ne ovat kuitenkin fennomaaneja – ovat tunteneet itsensä loukkaantuneiksi suom. teatterin menettelystä. Minä puolestani en voi sitä unhottaa. Olletikin, kun siinä vainuan venäläistymistä – venäläistymistä nimittäin katsantotavoissa ja toiminnassa. [– –] Olkaa nyt sitten tästä lähtien varovainen! Tehkää kontrahti niin, että teille maksetaan 10 % brutto tuloista joka kerran kuin Teidän kappaleitanne näytellään. Jos yksinomaista oikeutta niihin tahdotaan, on siitä tuleva erityinen palkkio. Sehän on tavallinen maksu valtion kannattamissa teattereissa. [– –] Missä suhteessa Te olette Ruotsalaiseen teatteriin? Tukeenako sille vai oppositionissa? – Jännityksellä odotan [Suom.] teatterin johtokunnan selitystä – vaikka en ymmärrä, että se voi itseään millään tavalla puolustaa. – Kun ajattelen heitä yksityisesti – niin ovathan he kaikki rehellisiä, tunnokkaita miehiä. Mutta kuinka voi sitten tällaisen menettelyn ymmärtää? [– –] Vaiko naivia luuloa, että tämä olisi "affääri-viisautta"? Voisin silloin vakuuttaa heille, että rehellisyys on parhainta affääri-viisautta. Eikä se ole aina oikeata se mikä juriidillisesti on oikeata.⁸²⁸

Canth tulkitsee, että Numersia, joka oli ymmärtämätön "affääreissä ja juriidillisissa asioissa", oli alkuperäisessä sopimuksessa tavallaan käytetty hyväksi.⁸²⁹ Mutta Almbergin julkistama seikka, Bergbomin osallisuus kirjoittajana *Elinan surma* -näytelmään taas oli *Päivälehdelle* muka suuri uutispommi, sillä näille huhuille ei ollut aiemmin välitetty kallis-taa korvaa. Tämän hurskastelun Almberg kumosi.⁸³⁰ *Päivälehti* kysyi: miksi Bergbomin

828 MC → G. v. Numers 25.5.1892/MCK378:551.

829 MC → Elli Canth 1.6.1892/MCK 380:554.

830 Sellaisen huhun liikkeellelaskemista Minna oli talvella paheksunut. Matti (=Almberg) siteeraa (*Ustr* 5.6.1892) kuitenkin pitkän kappaleen *Päivälehdestä* nr. 258. "Emme tiedä sanoa kuinka paljon apua hänellä (hra v. N.:llä) on ollut suomalaisen teaterin älykkästä johtajasta, t:ri Bergbomista kaikellaisten teknillisten vaikeuksien voittamisessa; tiedämme vain että nuoret näytelmäkirjailijamme pätevistä syistä mitä suurimmalla mielihyvällä ja luottamuksella uskovat teoksensa hänen tottuneihin ja kokeneihin käsiinsä. Miten tämän yhteistyön sitten lieneekin, semmoisena kuin "Elinan surma" nyt meille esitetään kansallisella näyttämöllämme, on se teos, jommoisia meidän kotimaisen näytelmätuotannon alalla ei monta löydy."

nimi ei sitten esiinny toisena tekijänä, tottahan hänen olisi myös kuulunut valvoa etunsa? *Päivälehd*en mielestä Numersin kaltaista kykyä ei saisi päästää teatterista pois. *Nya Pressen* referoi tietoa, mutta sekoitti johtajan ja johtokunnan puheenjohtajan keskenään.⁸³¹ Keskustelussa painottui seuraavaksi tanskalaisen Åge Meyerin aiemmin tekemä kulttuurityö, ja vaikka Suomalaisen Teatterin johtokunta juridisesti oli oikeassa, asian "oikeudenmukaisuus ja halpamaisuus" kulkivat käsi kädessä ja sitä varten käsikirjoitus pitäisi antaa Numersille.

Jaettu tekijyys Bergbomin kanssa – ajatuskin siitä kävi ankarasti Numersin kirjailijakunnialle. Almbergin sivallus Numersia kohtaan todistaa "taistelevan fennomaani Almbergin" hienotunteisuuden puutteesta. Aatelismies von Numersin katkeruus yltyi, ja hän kirjoitti *Nya Presseniin* 1.6.1892 vastineen Matille, jonka Matti *Uuteen Suomettareen* 5.6.1892 suomensi ja kommentoi. Numers oli ajanut itsensä nurkkaan:

Asian aluksi en tunnusta niin mitään työnosallisuutta kenenkään puolelta [erkänner jag absolut icke något medarbetarskap af någon] "Elinan surmassa" enkä missään muussakaan draamallisessa teoksessani.⁸³²

Yhteistyön kategorinen kieltäminen Numersin puolelta johti umpikujaan. Numers oli oikeassa siinä, että Matti oli käyttänyt vahingossa – tai kömpelönä fennomaanisena provokaationa – muotoilua: "alkukielisen painattaminen" tarkoittaessaan Niilo Salan ja työryhmän tekemää suomennosta. Asian nousemista julkisuuteen tällaisessa muodossa Kaarlo Bergbom ei olisi suinkaan itse halunnut. Numers sai aiheen huomauttaa ruotsin olevan näytelmän alkukieli. Lisäksi hän huomautti, että hänen oikeutensa koskivat ruotsinkielistä käsikirjoitusta sellaisena kuin se oli 20.3.1891, eikä hän suostuisi siihen, että se painettaisiin Suomalaisen Teatterin esittämässä asussa. "Siinä oli muutoksia tekstissä, jotka leikkasivat niin kuin soraäänät [= epäpuhtaat sävelet] koko olentoani ja saattoivat minut täyteen raivoon."⁸³³ Hän oli sen toukokuussa vihdoinkin Hämeenlinnassa nähnyt ainakin alkupuoleltaan.

831 Nya Teaternissa oli johtajiston puheenjohtaja N. Kiseleff esim. ollut samalla teatterin toimitusjohtaja. NP 31.5.1892 referoi Matin loppukappaletta. NP 1.6.1892 selitti, että UStr oli paljastanut osalliseksi tekijäksi johtajiston puheenjohtajan, "nämligen finska teaterdirektionens ordförande, hvilken därför äfven borde ha något att säga rörande styckets öfversättande och offentliggörande". Nya Pressen selittää *Päivälehd*en ja *Uuden Suomettaren* välisiä käsityseroja. *Päivälehti* katsoo, että teatterin olisi hyvä suostua pyyntöön antaa käsikirjoitus takaisin kirjailijalle. "Matti bör taga sin Matts ur skolan" on Numersin alakertakirjoituksen otsikko samassa 1.6.1892 *Nya Pressenissä*.

832 UStr 5.6.1892; sit. EAH3:429.

833 UStr 5.6.1892; sit. EAH3:429. Numersin muotoilu *Nya Pressenissä* 1.6.1892, oli: "Där förekommo ändringar i texten, hvilka skuro som falska toner genom hela min varelse och satte mig i fullt uppror." Jo 30.5.1892 NP kertoi, että IA-K oli matkustanut eilen ulkomaille kylpemään ja UStr 31.5.1892 puolestaan, että Lindfors näyttelee *Luulosairaan* ja että *Elinan surmassa* nähdään uutena Kirstinä Saimi Järnefelt.

Kaarlo Bergbom yritti toukokuun puolivälissä jo heti unohtaa Numersin matkustaessaan Pariisiin yötä päivää. Samalla kasvoi pelko ja jännitys Niilo Salan kohtaamisesta. Pariisiin tultuaan hän on ottanut heti yhteyttä Wikströmiin, joka vei hänet Sceaux'hon. Kaarlo vietti sitten päiviä Niilo Salan kanssa keskustellen, rauhoittaen, rohkaisten ja varmaan suomennos- ja näytelmäsuunnitelmista jutellen. Sala on esitellyt hänelle *Kullervo*-suunnitelmaansa. Pohdittiin, minne pitäisi mennä toipumaan, sillä Wikström oli kirjoittanut, että Sala ei halua kotiin.

Jos kieltäytyminen palaamasta Suomeen olisi edelleen voimassa, joutuisi Kaarlo hankalaan tilanteeseen.

Wikström oli sitä paitsi jo pitänyt itsemurhaa hyvin todennäköisenä, Sala oli potentiaalinen kandidaatti, joka oli vain lykännyt sitä, "jotta voisi puhua ensin Tohtorin kanssa". Sala on Bergbomille varmasti suoraan sanonut, että hänestä ei ole Suomalaisen Teatterin seuraavaksi johtajaksi. Hän ei ollut säätyläinen, eikä hänellä ollut yliopistollista oppiarvoa. Mutta ehkä Sala oli selittänyt Kaarlolle suurimman kauhunsa aiheen, kenties jotain niistä "salaisuuksia", joista hän oli Wikströmin kanssa puhellut. Mikä se olisikaan? Kenties syyllisyys rikollisesta rakkaudesta tohtoriin tai jotain muuta intiimin elämän alueelta. Se nimittäin olisi toistaiseksi paras selitys Salan äkkiä esiin vyöryneille paniikkihäiriöille ja pelkotiloille – ottaen huomioon hänen elämäntilanteensa kokonaisuuden ja Suomen uuden rikoslain lähenevän voimaantulon.

Emelie näyttää matkustaneen noin 10 päivää myöhemmin, helatorstaina 26.5.1892 matkassaan teatterin koriste- ja lavastetaiteilija Ellen Borenius.⁸³⁴ Emil Wikström oli 6.4.1892 kirjoittanut, että jos Sala pitäisi tuoda Suomeen, hän kyllä olisi käytettävissä saattajana.⁸³⁵ Kaarlo oli vastannut huhtikuussa, mutta sitä vastausta Wikström ei ollut saanut. Huhtikuun lopulla, kun Sala oli kävellyt ulkona, Wikström esitti kauniin lopulauseen: "Så lyckligt det vore om Ni finge se honom sådan han lämnade Eder!"⁸³⁶ Emelie oli raportoinut juuri tästä kirjeestä Kaarlolle Tampereelle toukokuun alkupäivinä masennusta torjuvan ihmisen optimismilla:

Jag skriver egentligen för att berätta en glad nyhet; i dag hade jag bref af Wikström med de bästa och gladaste underrättelser om Sala. Wikström hoppas "att vi då vi nu träffa Sala, skola finna honom sådan som han lemnade oss"! Tänk hvilken glädje, om han blefve aldeles återställd. Wikström stannar i Paris till medlet af månaden, hvarefter han kommer hem; jag tänker i morgon (då

834 EAH3:424–425. Ks. myös kirjeet EB → B. Elfving 21.5.1892/49:5:141/BEA/KiA/SKS.

835 Emil Wikström → EB 6.4.1892/53:18:5./EBA/KiA/SKS.

836 Emil Wikström → EB 27.4.1892/53:18:6/EBA/KiA/SKS.

jag skickar pengar för Sala), skriva och fråga Wikström, om han kan invänta oss i Paris; vi få naturligtvis ersätta hans vistelse der, men det gör jag gerna.⁸³⁷

Wikström oli siis Pariisissa vielä toukokuun puolivälissä, kun Kaarlo ehti sinne. Näin arveli myös Pekka Halonen kirjeessään Emelielle.⁸³⁸ Niilo Salan tila oli pidetty salaisuutena, johon vihittiin vain em. kolme taiteilijaa ja johtokunnan jäseniä, kuten E. Aspelin, jolta ehkä saatiin taiteilijoiden Pariisin osoitteet. Luultavasti myös joku Salan perheestä. Kaarlolla piti olla maanmiehille hyväksyttävää sijaistoimintaa Pariisin oleskelua varten. Istuminen Walter Runbebergin mallina oli sopivaa, kun tämä muotoilisi savesta Kaarlon rintakuvan, joka sittemmin valettaisiin kipsiin. Sekin on Suomen Kansallisteatterin ala-aulassa ja toisinto siitä Suomen Kansallisoopperan sisäänkäynnin vierellä.⁸³⁹ Emelien rintakuvan muotoili samana talvena Robert Stigell ”erään ihailijan pyynnöstä”.⁸⁴⁰

Ainoa tieto näistä Kaarlon ja Emelien toukokuun ja kesäkuun alun viikoista Pariisissa on saatavissa vasta Emelien kirjeistä Betty Elfvingille. Hän kertoi aiempaa apeammasta mielialastaan, mutta viittaamalla kotimaan huonoihin satonäkymiin hän sopivalla harrastusliikkeellä ohitti sen syyt.⁸⁴¹

Pariisissa katsottiin tällä kertaa teatteria vähän, eikä Emelie pitänyt ranskalaisten tavasta esittää tragediia. Parhaimmillaan he ovat keskustelunäytelmissä. Myös taidenäyttelyissä, vuotuisessa salongissa ja nuorten salongissa hän kävi, sillä Emelie oli myös Cygnaeuksen Gallerian ja Taiteilijaseuran toimitsija ja diletanttijäsen. Juhannuksen jälkeen jatkettaisiin matkaa Pariisista. Ellen Borenius jäi sinne opiskelemaan. Kaarlo ja Niilo Sala jatkaisivat Bajjerin alpeille, Tyroliin, samaan paikkaan, jossa Kaarlo oli ollut edellisenä vuonna. Emelie matkustaisi osan matkaa heidän kanssaan tai sitten hän odottaisi laulajatar Maikki Pakarista ja matkaisi tämän kanssa kotiin kesäkuun loppupäivinä.⁸⁴² Emelie päätti lähteä Kaarlon ja Niilon matkassa ensin Müncheniin. Siellä viivytettiin neljä päivää kesä-heinäkuun vaihteessa, ja sieltä Emelie kääntyi pohjoiseen. Hän mainitsee Niilo Salan nimen, muttei kerro Betty Elfvingille tilanteesta mitään:

837 EB → KB s.d. toukok. 1892/45:1:219/KBA/KiA/SKS.

838 Pekka Halonen → EB 12.5.1892/53:6:1/EBA/KiA/SKS.

839 Emelie kertoi tyytyväisenä: ”Walter Runeberg modellerar nu Karls byst och derigenom ha vi flere gånger träffat honom och Lina [f. Elfving, Bettyn sisar]; det är riktigt glädjande att se dessa bägge tillsammans; de gå så trofast hand i hand, med redlig håg och varmt hjerta genom lifvet, att jag för visso tror att det ej finnes många så lyckliga menniskor som de. Bysten är nu snart färdig och riktigt lyckad; Walter sjelf är mycket nöjd med den, och så äfven vi; jag trodde ej att Karl skulle kunna bli så bra som han det blifvit, ehuru bysten ju aldrig kan bli så lefvande i gips, som nu i lera; efter par dagar är den väl färdig och då äro äfven vi redo att lemna Paris. (EB → B. Elfving 22.6.1892/49:5:142/EBA/KiA/SKS.)

840 EAH3:419 ei paljasta, kuka tämä työn tilannut ihailija oli. Pronssivalokset tehtiin vasta 1908. (EAH3:439av.)

841 ”Här är allt brillant, stort, konstnärligt och smakfullt, så att man ofta blir alldeles öfverväldigad, men likväl har min stora enthusiasm för den lysande verlds staden litet gifvit sig; jag se ej Paris denna gång genom samma, allt förherrligande, glasögon som sednast; naturligtvis är felet mitt eget, men jag for hit med ett ganska betryckt sinne och de sednaste underrättelserna hemifrån om frost å flere orter, ha minsann ej varit egnade att stämma till glädje och fröjd.” (EB → B. Elfving 22.6.1892/49:5:142/EBA/KiA/SKS.)

842 EB → B. Elfving 22.6.1892/49:5:142/EBA/KiA/SKS.

från München kom jag hem öfver Berlin och Karl och Sala begåfvo sig till Berchtesgaden, dock med det beslutet att resa till det alldeles nära belägna Reichenhall, om de ej skulle finna goda rum och bad i Berchtesgaden; Karl var sista sommaren i Reichenhall och var ytterst förtjust i orten, men den är mycket dyr, så att han nu först ville försöka ett billigare ställe; vi gå antagligen ett i allo svårt och tungt pröfvoår till mötes, så att det nog minsann behöfves att hvar och en har friska kropps och själs krafter för att kunna kämpa med våra oblida förhållanden; därför hoppas jag att Karl ej bekymrar sig om priset, utan reser dit, hvarest hans helsa vinner det mesta.⁸⁴³

Palattuaan Pariisista Turkuun Emelie jatkoi Kuitiaan joiksikin päiviksi. Kuitiassa tai viimeistään Helsingissä hän luki alkukesän sanomalehtiä. Silloin hän laati Gustaf von Numersille omasta puolestaan kirjeen tai ainakin sen luonnoksen, jossa hän ehdotti sopimista ”jopa ylitsevuotavaisen hyväsydämisen” Kaarlön kanssa.⁸⁴⁴

”Minnan asia” ja Salan kuolema

Kaarlo Bergbom ja Niilo Sala matkustivat heinäkuun alussa 1892 Münchenistä Berchtesgadeniin, kiertäen kuitenkin Innsbruckin ja Salzburgin kautta. Salzburgissa Sala mahdollisesti sattumalta kohtasi Abraham Ojanperän, nuoruutensa ystävän, joka sitten matkusti Salan kanssa Berchtesgadeniin jo ennen Kaarloa.⁸⁴⁵ Kaarlo halusi viipyä pitempään Salzburgissa. Heinäkuun alkupäivinä Sala ja Ojanperä saattoivat olla jonkin aikaa kahdestaan. Ojanperä oli ”lohduttanut häntä laulullaan”, mikä oli ”virvoittanut hänen ahdistunutta mieltään.”⁸⁴⁶ Salan kirje 5. & 9.7. Emelie Bergbomille on täynnä kiitollisuuden herkkiä tunteita ja luonnonkuvaa:

Sydämelliset kiitokset taas viimeisistä: hywydestänne ja ystävällisestä seurastanne! Minusta on tullut täydellinen Sallimuksen uskoja. Ja sekin oli sallimuksen hywitys – se, että sain nähdä Teidät ja Tohtorin ja neiti B[oreniukse]:n. Jo nuoruuteni ystävän hra O[janperä]n kohtaaminen oli wielä enemmän onnen pyörän sowittama. Olihan se suorastaan ihme. Ilo on sairaan mielen tehokkain lääke ja ystäväini seura on suonut minulle runsaasti ilon aihetta. – Salzburgissa en wiipynyt kuin tuntia pari. Ojanperä tuli kanssani B[erchtes]gadeniin ja oles-

843 EB → B. Elfving 12.7.1892/49:5:143/EBA/KiA/SKS.

844 Kirjeestä (EB → G. v. Numers noin 10.7.1892) on kaksi luonnosta Vihtori Laurilan keräämän väitöskirja-aineiston joukossa. (25:1:3&4/VLA/KiA/SKS.) Lähettämistä ei voi varmistaa, sillä Numers ei ole säilyttänyt Bergbomien kirjeitä.

845 Niilo Sala → EB 5. & 9.7.1892/53:12:11 ja KB → EB 13.7.1892/46:1:192/molemmat EBA/KiA/SKS.

846 Salan 12.8.1892 Berchtesgadenissa kirjoittama jäähyväiskirje Abraham Ojanperälle sijaitsee kopiona Limingan kunnan arkistossa Abraham Ojanperän arkistossa, josta M-L Näsänen 2008:286–287 on sitä lainannut.

keli luonani kaksi päivää. Uhkasipa tulla toistamiseenkin. Niin tää luonto häntä miellytti. Ja seutu onkin kerrassaan ihana: Lumilakkisia tuntureja jos jonkinlaisissa wäriwaihdoiksissa, tuuheita metsiä, rehewiä laaksoja. Ei puutu muuta kuin tuhansia järwiämme, niin paratiisi olisi täydellinen. On täällä sentään pari hyrskiwää puroa ja Saksan kauniin järwi, Königssee, etelän lasten ihme. Olen jo wähin kapuellut wuoristossa. Ilma on niin puhdas ja leuto ja niin – nukuttawa.⁸⁴⁷

Sala ei kuitenkaan kykene olemaan ilman Kaarlo Bergbomin rauhoittavaa seuraa.

[Lauantaina] 9 VII. Alan tulla lewottomaksi Tohtorin tähden. Missä ihmeessä hän wiipynee? Kun ei waan olisi sairastunut. Johan hän lupasi tulla wiimeistään torstaina [7.7.]. En ole vielä päättänyt olostani enkä asunnostani, ennen kuin saan neuwotella hänen kanssaan. Vastaiseksi asun "Deutsches Haus"-rawintolassa. Olen tutustunut erään pikku talon wäkeen. Erittäin ystävällisiä ihmisiä. Siellä olen käynyt tuon tuostakin juttusilla.⁸⁴⁸

Kaarlo kirjoitti 13.7.1892 Emeliele saapuneensa myös Berchtesgadeniin, jossa Sala oli odottanut häntä. Tämä ei ollut vielä hankkinut itselleen asumusta, vaikka Kaarlo oli ehdottanut sitä.⁸⁴⁹ Hän alistui nyt siihen, että Sala halusi hankkia heille asunnon samasta paikasta, niin että he "asuivat yhdessä." Bergbomilla oli taipumusta fatalismiin: tapahtuu mikä on tarkoitettu!⁸⁵⁰ Sala kiipeili reippaasti wuoristossa eli nautti fyysisesti. Olihan hän vasta 35 ja Kaarlo 48-vuotias, joka keväisten sairastelujensa takia oli mielestään häpeämättömästi lihonut.⁸⁵¹

Sala är en utmärkt bergstigare. Jag vill ej kunna hinna med honom. Jag fetnade så oförsvarligt under min sjukdom i våras. Eljest har Sala varit fullkomligt frisk och, om jag undantar en qväll, då Saulslynnnet för öfver honom, vid godt lynne. Jag har de bästa förhoppningar att hans sjukdom så småningom af sig sjelf försvinner, att han ej riktigt vet huru sjuk han har varit. Jag tar saken så lugnt

847 Niilo Sala → EB 5. & 9.7.1892/53:12:11/EBA/KiA/SKS.

848 Niilo Sala → EB 5. & 9.7.1892/53:12:11/EBA/KiA/SKS.

849 KB → EB 13.7.1892/46:1:192/EBA/KiA/SKS.

850 "När vi sökte rum fann jag att han ansåg vi skulle bo tillsammans. Jag hade visserligen beräknadt annorlunda, men du vet hos mig finnes en viss fatalistisk ådra. Bäst så som sker – tänkte jag; "se on niin sallittu" och så hyrde jag två treffliga rum för oss båda. Vi betala 20 mark i veckan. Sala ville att vi skulle dela jemnt, men som jag har det afgjort större och treffligare rummet, ernar jag ej gå in derpå. Han får betala 8 mark, jag tolf. För middagen betala vi 1 m. 50 p. utom vinet. Öl dricka vi ej. Frukosten hafva vi ej ännu gjort upp så noga. Kvällsward bry vi oss icke om. Mina bad kosta hvarje 2 mark." (KB → EB 13.7.1892/46:1:192/EBA/KiA/SKS.)

851 Edellinen Kaarlon ylipainoa koskeva maininta liittyi oopperavuosien stressiin. Nyt olivat myös takana erityisen stressaavat vuodet, joten ainakin voidaan kysyä, oliko Kaarlo "stressisyöjä" tai lisääntykö "ahdistusvaiheissa" oluen ja viinin juonti. Se taas lienee pahentanut hänen reumansa oireita. Terveelliseen ravintoon hän panosti kautta 1890-luvun.

som möjligt, talar om hans svåra stunder, som om det vore den naturligaste sak i världen. Jag har tillochmed frågat honom om hans ungerska resa. Dock tyckes han ej minnas mycket deraf. På teatern har han dock varit och kunde tillochmed uppgifva hvilka stycken han sett. Men eljest tyckes denna tid vara ett enda stort virrvarr i hans minne.⁸⁵²

Sala oli yhtenä iltana vajonnut *Raamatun* kuningas Saulin kaltaiseen synkkyyteen, mutta muuten hän oli hyvällä mielellä. Kaarlo keskusteli hänen vaikeista ajoistaan, mutta juuri Unkarin seikkailut marraskuulta olivat hänellä kovin sekavina mielessä. Teatterisuunnitelmat täytyi pitää vireillä, ja Salalle löytyi seuraava suomennettava, *Meri*-niminen näytelmä bretagnelaisista kalastajista. Seuraavan näytäntökauden suunnitelma oli Kaarlolla valmiina, eikä se ulkomaisen ohjelmiston osalta näyttänytkaan huonolta.⁸⁵³ Kotimaisista Karl August Tawaststjerna oli kirjoittamassa *Hårda tider* -romaaninsa pohjalta 1867–1868 nälkävuosien aikaista tragediaa, joka sai nimekseen *Uramon torppa*. Numersilta Kaarlo ei odottanut mitään, Minna Canthilta kylläkin.⁸⁵⁴

Kaarlon ja Niilon yhteistä vuoristolomailua Niilo kuvaili Emelielelle maanantaina 18.7. kirjoitetussa kirjeessä, jonka tunnelma on erityisen kaunis:

Olemme jo täydellisesti kotiutuneet uusiin oloihimme. Tohtori kylpee säännöllisesti joka päivä, on terwe ja alati hywällä tuulella, soittelee ja juttelee, jotta nää yhtämittaiset sadepäivätkin – hiljattain niitä oli kolme peräksyttäin – kuluwat kutakuinkin hupaisesti. Ja sitte meillä on hywä joukko kirjallisuutta ja erittäin hauska palwelustyttö. – Sadepäiwäin huwiksi panimme hiljattain toimeen konsertin. Kaksi sitraniekkaa soitteli kokonaisen iltakauden salongissamme täkäläisiä kansanlauluja. Ne owatkin harwinaisen kauniita ja säwelrikkaita. – Asuntonamme on kaksi ullakkokamaria neljännessä kerroksessa. Balkonkimme alla kohisee ryöppyisä Achen. Vastakkaisella rannalla kohoaa

852 KB → EB 13.7.1892/46:1:192/EBA/KiA/SKS.

853 Kaarlo oli löytänyt naturalistisia ja alempiin kansankerroksiin sijoittuvia draamoja teatterin käyttöön. Seuraavan vuoden ohjelmisto alkoi kuitenkin olla koossa: "I Jean Julliens "Theatre vivant" har jag hittat ett bondedrama "La mer", som betydligt höjer sig öfver de vanliga franska krampdramerna [= kampdramerna (?)]. Bretagniska fiskare. Ganska lämpliga roller för oss. Sala är mycket intagen i det samma och börjar efter några dagar dess öfversättning. Skulle vi nu få Echegarays Critico incipiente, så skulle vi hafva tre intressanta moderna dramer (Leveau den tredje). Kommer dertill Ostrowsky Groza [*Ukkosilma*], som väl försvarar sin plats. Den klassiska repertoaren är glänsande representerad genom Wilhelm Tell och Antonius und Kleopatra. Sex betydande pjäser, som första gången gifvas i Helsingfors. Dertill Vildanden, som ju ej skämmas för sig. Armeliata rouvia gör nu ej många glada, men den är nu så godt som färdig. Taga jag dertill nyinstuderingen af Daniel Hjort och Venezian Kauppjas, så bör ju repertoaren vara ganska fängslande. Och dock har jag glömt en hufvudtriumf – Uriel Acosta. (KB → EB 13.7.1892/46:1:192/EBA/KiA/SKS.)

854 "Blir Tavaststjernas drama dugligt, så går det inhemska dramat ju ej helt och hållet lottlöst, speciellt om Minna skulle fullborda sitt nya drama. Af Numers vänta jag ingenting. Skulle Ida Aalberg vara borta hela året, så skulle ju visserligen Antonius och Kleopatra bortfalla, men repertoaren är ändå räddad. Lindfors komma vi väl att sakna i Leveau, men omistlig är han icke." (KB → EB 13.7.1892/46:1:192/EBA/KiA/SKS.)

terassimainen Berchtesgaden puutarhojensa siimeksessä ja sen takana taas taruistaan kuulu Untersberg, "Wunderschön und romantisch sogar! - se on nyt tawallinen ihastelulauseemme.⁸⁵⁵

Nautintoja piti jotenkin rajoittaa:

Ette ensinkään tarwitse peljätä, etten kestäisi Tohtorille vuorikiipeilyssä. Olen nyt jo tanakampi kuin hän. Mitäs kun hän on niin lihawa. Hengästyy pienimmässäkin nyppylässä. Olut onkin julistettu pannaan pöydästämme. Viinistä ei sentään ole vielä hennottu luopua, vaikka sekin on supistettu puoleen pulloon päiivässä. Muuten syömme kotona – klo 9 ja klo 1. Ja sitten vielä woileiwän illalliseksi ja raikasta wettä päälle. Kaikin puolin tyytywäisiä huusholliin! Sydämellisiä terweisiä Tohtorilta! – Sataa! sataa!⁸⁵⁶

Virkistävä vuoristoloma rikkoutui rajusti, kun uutinen Minna Canthin uuden näytelmän menettämisestä Ruotsalaiselle Teatterille levisi ja "ravisutti Suomea." Yllätys kruunasi Bergbomin kauhean vuoden.

Juhani Aho oli saanut *Päivälehteen* 12.7.1892 todellisen skuupin Kuopiosta: "*Uusi-Savo* -lehdessä oli pieni kirjallinen uutinen, jossa kerrottiin, että Minna Canth kirjoittaa näytelmää ruotsin kielellä. *Päivälehti* päätti ottaa ja tarkistaa uutisen laatimalla Kuopiossa laajan henkilöjutun rouva Canthista. Se alkoi kuvauksella hänen talostaan ja kaupastaan.⁸⁵⁷ Toimittaja Aho uumoili *Uusi Savo* -lehteä muka vihamieliseksi, kun se kertoi, että Canth kirjoitti tätä nykyä ruotsiksi. "Mukako? kyllä se on aivan totta." Syyksi Canth sanoi: "siksi, että se huvittaa minua". Canth kertoi Aholle uuden draamansa sisällön, joka käsittelee aviollisia suhteita ja jossa nuori rouva myrkyttää miehensä. Kielen vaihtamista toimittaja Aho kuitenkin penäsi edelleen kirjailija Canthilta.

Tuntui siltä kuin eivät hänen tunteensa suomalaista teatteria kohtaan olleet oikein suosiolliset ja kun häneenkin olisi epämiellyttävästi vaikuttanut se kohtelu, joka siellä oli tullut m.m. hra v. Numersia kohtaan. Omasta puolestaankin näkyy rouva Canthilla olevan yhtä ja toista tätä kotimaista taidelaitostamme vastaan. Rouva Canth viittasi m.m. siihen kohtaloon, joka oli tullut hänen näytelmänsä "Kovan onnen lapsia" osaksi, joka ensimmäisen näytäntöillan jälkeen katosi näyttämöltä ilman mitään selityksiä syistä. Se oli sitä kummallisempaa

855 Niilo Sala → EB 18.7.1892/53:12:12/EBA/KiA/SKS. Salan ja Bergbomin majatalon rakennus tunnetaan nimellä Seppi' Haus ja se sijaitsee vastapäätä kaupunkia, joen toisella puolella, kuten Sala kuvaa. Seppi' tarkoittaa Jooseppia.

856 Niilo Sala → EB 18.7.1892/53:12:12/EBA/KiA/SKS.

857 Juhani Aho, *Päivälehti* 12.7.1892.

kuin teatteri on sittemmin näytellyt aivan yhtä karkeakuorisista näytelmiä, esim. Therese Raquinin.

– "Mutta ehkä oli teatterin pakko valtiollisista syistä pyyhkiä pois teidän radikaalinen kappaleenne ohjelmastaan?" huomautin minä. "Miksi sama kappale katsottiin voitavan esittää Uudenmaan pataljoonan julkisissa seuranäytelmissä, joista sanomalehdissäkin puhuttiin? [– –] "Ja sitäpaitse", sanoi rouva Canth vähän kiivastuen, "on minua loukannut se tapa, millä minua ovat kohdelleet muutamain teatterin kanssa hyvin likeisten sanomalehtien arvostelijat. Minä en voi kauemmin kärsiä sitä enkä tahdo tulla millään tavalla heidän kanssaan tekemisiin. Yksinomaan sille teatterille, jonka näkyy täytyvän ottaa huomioon U. S:r-laisen lehden surullisesti tunnettuja arvostelijoita, joista m.m. eräs on julistanut sopimattomaksi "Papin perheen" esittämisen kansan näytäntönä – ja teatteri näkyy tätä kieltoa totelleen – ei minun tee mieli kirjoittaa."⁸⁵⁸

Kirjailija koki saavansa parempaa ymmärrystä ruotsinkieliseltä puolelta. Toimittaja katsoi kirjailijaa "epäilevästi hymyillen," mutta näki sitten ruotsinkielisen käsikirjoituksen.

"Minä vähät välitän siitä, mitä ihmiset sanovat. Minä olen vapaa ja kenestäkään riippumaton. [– –] kun fennomaniia on aina käytetty usutusvälikappaleena, agitatiooni-keinona kaikkia niitä vastaan, jotka eivät sovi kuin valetut sen kannen alle, minä tahdon näyttää, etten siitä vähääkään välitä. Ja minä toivon, että sillä aseella nyt tullaan iskemään niin silmittömästi, että se ase lopullisesti on kärkensä katkaiseva."⁸⁵⁹

Toimittaja Aho jatkoi "Vaihdoksissa" -nimistä uutiskirjettään Kuopiosta, kertomalla, että K. A. Tawaststjerna kirjoittaa näytelmää Suomalaiselle Teatterille. Tämä Kuopion vesillä veneilevä, nuoruutensa Mikkelissä viettänyt ruotsinkielinen kirjailija taas selitti syyksi sen, että Ruotsalainen teatteri ei ole kiinnostunut kotimaisista ja varsinkaan kansaa koskevista näytelmistä. Sitä varten oli keväällä perustettu Dramatiska föreningen Helsingissä. Ruotsalainen teatteri kaipaa paljon muutosta. Toimittaja Juhani Aho esitteli kepeästi tilanteen vaihtoleikkinä, jonka tuloksia jäädään odottamaan.⁸⁶⁰ Seuraavana päivänä *Uusi Suometar* (13.7.1892) jäljensi haastattelusta Minna Canthin osuuden, mutta ei Tawaststjernan osuutta. Viivettä on ollut pari päivää ennen kuin Emelie tai Almqvist ovat nämä tiistaina ja keskiviikkona ilmestyneet tekstit saksineet ja lähettäneet Kaarlön

858 Juhani Aho, *Päivälehti* 12.7.1892.

859 Juhani Aho, *Päivälehti* 12.7.1892.

860 Juhani Aho, *Päivälehti* 12.7.1892.

luettaviksi. Ainakaan maanantaina 18.7.1892, jolloin Salan idylli oli kirjoitettu, uutinen ei vielä ollut saavuttanut Berchtesgadenia.

Kaarlo sai Canthin tekstin aikaisintaan torstaina 21. tai perjantaina 22. päivä 1892. Ensin Emelien kirjeen ja sitten vasta artikkelin, tai ainakin hän on reagoinut tässä järjestyksessä. Seurasi unettomia öitä ja kokonaisen shamppanjanapullon ryyppääminen. Minna Canthin haastattelu 12.7.1892 *Päivälehdessä* muutti siis koko kesän. Oliko se lopulta Kaarlolle yllätys? Eikö merkkejä ollut ollut? Useinhan katastrofi tai se hirvittävin, jota ihminen ei ole uskaltanut tai halunnut kuvitella on juuri se, jota sittenkin on pelännyt tai aavistellut. Kaarlolle ei ole ollut epäselvää se, mitä Canth on ajatellut Meurmanin ja Koskisen piittaamattomista otteista kulttuuriin nähden ja siitä, että teatteria lähinnä olevat miehet, Almberg ja Löfgren eivät osoittaneet puolueesta itsenäistä kulttuuritahtoa. Kaarlon kunnialle kävi varmasti eniten Minna Canthin haastattelussa lause siitä, että S. T. "on totellut sanomalehden arvostelijoita." Se loukkasi Kaarlon ylläpitämää käsitystä omasta suvereeniudesta. Tosin hän oli omasta puolestaan ollut teatterin maltillisuuden ja "itsesensuurin rakentaja". Neljä vuotta aiemmin tullut arvostelu työ-kulttuurista oli tullut teatterin sisältä, mutta nyt maksettiin laskua kaikesta siitä, mitä omien fennomaaniipiirien poliittinen jyrkkyys oli aikaansaanut: Suomen tärkeimmän kirjailijan tyytymättömyyden omaan ohjaajaansa ja teatteriinsa.

Aspelin-Haapkylä käyttää historiassaan pateettista termiä "Minna Canthin luopumus." Kyseessä oli reaktio rakennemuutoksen alla elävään Suomeen ja sen teatterikentässä tapahtuvaan kehitykseen. Monopoli oli murtunut ja kilpailu tullut mahdolliseksi, ja niiden myötä kirjailijan ammatillinen emansipoituminen: itsenäisen taiteilijan vaatimus vapaudesta toimia teostensa kanssa haluamallaan tavalla.

Älskade Syster. Två dagar af obeskrifligt qval. Två sömnlösa nätter. En flaska Champagne, som jag drack ut i ett tag för att få ro. En stor kris derpå, då jag låg och gret i par timmar. Så gick jag till rannsaking med mig sjelf. Nu är jag lugn. Jag vill ej tala om Minnas beteende. Jag vill ej anklaga henne, ty då skulle jag nödgas äfven försvara henne och det kan jag ej göra utan att anklaga andra och jag har så nog af vår tvedragt. I denna allmänna upplösning är det dåragtigt att söka efter den enskiljdes skuld. Tvedrägten mellan Suometar och Päivälehti, skandalerna vid [Otto] Hjelts afsättning, Minnas affall – det ena slaget efter det andra. Och kanske ej ännu allt är slut.⁸⁶¹

Kaarlon ensimmäinen reaktio koski suomenkielisen kentän jakautuneisuutta: siitä Kaarlo tässä selvin sanoin sanoo kärsivänsä, sillä syitä tapahtumiin oli kaikissa osapuolissa.

861 KB → EB 24.7.1892/46:1:193/EBA/KiA/SKS.

Kaarlo näki asian siis laajemmin kuin Sala, Almberg ja Emelie. Jos Minnaa syyttää, häntä joutuu myös puolustamaan, ja silloin joudutaan heti tähän puolueriita-asiaan. Edessä olevan syksyn jaksaminen huoletti eniten, vähitellen asia varmasti hahmottuisi paremmin, mutta aluksi tuskin.

Det gäller blott att ej tappa modet. Denna höst, denna höst! Huru skola vi genomgå den? Småningom skall väl tiden nygestalta hvad nu synes omöjligt, outförbart, men den första tiden. Ja, nu behöfves det sinnesjemnhet.⁸⁶²

Kaarlossa heräsi vanha taistelija, joka halusi sanoa julki omat käsityksensä ja ymmärryksen asiasta, ja nimenomaan omantunnon tarkasti, rehellisyyttä peräten. Numers-debatti sisälsi liikaa valheellisuuksia.

Jag ernar skrifva till Minna. Ett långt bref. Följder väntar jag ej deraf. Men mitt samvete manar mig att ej dra mig tillbaka utan att hafva sagt mitt ord. Inga försök att öfvertala henne. Ej heller förebråelser. Men en – så vidt som möjligt är – objektiv framställning af saken. Blott jag kunde hålla mig lugn. Lugn utan slappt medgifvande. Jag har ingen fröjd af denna sommar. Först tvedrägten med Numers, nu detta slag hafva kastat sådana skuggor på allt, att jag ej har ett ögonblicks ro. Den själshvila, hvilken är så nödvändig för mig, har denna gång blifvit förspild.⁸⁶³

Mielen tasoittumista esti myös Niilo Salan tulevaisuus, joka oli täysin auki, vaikka juuri nyt oli hetken harmonista. Mutta mitä hän voisi tehdä? Niilo Sala oli ystävä Ellen Boreniuksenkin kanssa, joka tuli Emelien matkassa Pariisiin stipendivuodelle. Voisiko Sala lähteä vielä takaisin Pariisiin, jossa Borenius ehkä ehtisi pitää hänestä huolta?⁸⁶⁴ Kaarlo koki niin kuin aikoinaan Bruno Böökin kanssa matkalla ollessaan, että kumppani ei kykene avautumaan. Salan oli helpompi uskoutua Pariisissa kollegalle ja ikätoverille, neiti Boreniukselle kuin hänelle. Salalla oli myös taipumus istua yksin pimeässä huoneessa keskellä päivää. Vuoristossa Sala valitsi aina hankalan reitin, jossa ei tapaisi ihmisiä. Viimeinen Kaarloilta jäänyt kuvaus Niilo Salan käytöksestä kuuluu:

862 KB → EB 24.7.1892/46:1:193/EBA/KiA/SKS.

863 KB → EB 24.7.1892/46:1:193/EBA/KiA/SKS.

864 Ellen Boreniuksesta (1852–1950) tuli keraamikko, joka sai oppinsa mm. A. W. Finchiltä. Hän oli Emil Nervanderin sisaren Augusta Boreniuksen tytär. Yrittikö lainkuuliainen Sala ajatella oikeaa tai ainakin kuliissiavioliittoa Ellen Boreniuksen kanssa?

Sala har fått ditt bref och tackar. Ja – Sala! Så frisk är han ännu ej, som jag trodde i mitt senaste bref. Äfven nu kan jag under vår vanliga samvaro ej säga annat än att han varit fullkomligt normal. Tillfälliga observationer hafva dock gjordt, att jag funnit, det ännu rester af sjukdomen sitta qvar. Så har jag några gånger då jag oväntadt kommit hem från en promenad, emedan jag glömt något, funnit att han stängt in sig i ett nära nog fullkomligt mörkt rum. Midt på dagen. Det är ej friskt. Ofta klagar han öfver hufvudverk. Vidare.⁸⁶⁵

Vi promenera ofta till ett högt berg. Han kände till det först redan innan jag kom. Vägen var afskyvärd. En dag fick jag höra att dertill finnes förträfflig väg. Jag nämnde belåtet derom åt Sala, som jag trodde skulle fröjdas deröfver. Till min öfverraskning såg jag att han ej alls blef belåten, ja att han tillochmed hade vetat af den goda vägen men med flit undvikit den. Naturligtvis för att ej träffa menniskor. Hans menniskoskygghet räcker sålunda ännu. Derigenom uppmärksamgjord har jag sett äfven andra prof derpå. Dock har jag goda förhoppningar. Tyvärr har jag ej fått honom att bada, oaktadt det skulle vara så helsosamt för hans dåliga blodberedning. Det är för dyrt säger han. Jag har erbjudit mig att betala, men han sätter deremot sin tysta, men envisa vägran. – Jag får ej honom att öppna sig för mig. För Ellen Borenius gjorde han det på par timmar mer, än för mig under veckor. Tvinga honom kan jag ej!⁸⁶⁶

Minnan asia, "den Minnaska saken" sytytti Niilo Salan näiden heinäkuun viimeisten päivien aikana voimallisesti. Salan analyysi tilanteesta on kirjoitettu kaksi päivää Kaarlon jälkeen, tiistaina 26.7.1892 Emelielle. Siinä luetaan nuoren ihmisen analyysiä teatterin sisäلتä käsin.

6-ix Salan analyysi Minna Canthin päätöksestä

Berchtesgaden, 26/VII 92. Hywä neiti Bergbom! Tuhansia kiitoksia wekselistä. Kyllä se summa tarwitaan - hywinkin, sillä seutu on peräti kallis. Sitä paitsi olin jo welkautunut Tohtorille lähes 200 R[eichs]m[ar]kkaa. Ihmeellisiä aikoja! Mitä herran nimessä rouwa C ajattelee? Koko juttu tuntuu niin luonnottomalta, etten vielä-kään tahdo saada sitä päähäni – niin "präntätyynä" kuin se onkin. Suomenkielinen runotar on alati kulkenut louhista tietä. Jokainen kirjallisuutemme ystäwä sen katkeruudella tunnustaa. Ja samoin senkin, että M.C. on saanut runsaasti ohdakkeita osakseen hänkin. Ketä ei Kowan onnen lasten kohtalo surettaisi. Ja sitten nuo alinomaiset saiwartelut ja korwapuustit. Ja personallisetkin loukkaukset.

865 KB → EB 24.7.1892/46:1:193/EBA/KiA/SKS.

866 KB → EB 24.7.1892/46:1:193/EBA/KiA/SKS.

Mutta sittenkin – kirjoittaa Helsingin ruotsalaista teatteria warten! Minna Canth, rahwaan tytär kauniimmassa merkityksessä, suuren Snellmanin ihailija, kansanwallan puoltaja, Teidän ja Tohtorin harras ystävä ja koko näyttelijäkunnan yhteinen ylpeys ja lemmikki. Sitä en todellakaan ymmärrä.

Vapaamielisyyden käsitteet owat alati olleet Suomessa harsut. Ja luultawasti tuo onneton päätös on jonkinlaista wapaamielisyyden hourailua sekin. Mutta ainoastaan hourailua. Eihän runoilijankaan mielikuwitus saane wapaamielisyyttä ja wiikinkiläisyyttä samaksi käsitteeksi. Onhan M.C.^{l^{la}} jo kyllin wahwat siiwet. Miks'ei hän lennä suorastaan meren yli Tukholmaan tahi Kööpenhaminaan, – jos, näitte, tuo uusi kappale ei olisi aineeltaan S.^{t^{le}} sopiwa, tai jos hän ei usko sen ensimmäistä esittämistä Sⁿ tⁿ taiteilijoille. Mitä merkitsee tuo wiikinkiläisyyden pönkittäminen?

Koska uusi draama kerran käsittelee kotoisia olojamme, niin sen esittäminen Helsingin ruotsalaisessa teatterissa ei taiteellisesti woita ei niin mitään. Tää oletaminen ei suinkaan alenna mainitun näyttämön taiteilijoita. Vaan onhan asia selwä kuin päiwä: Muukalaisina he eiwät käsitä suomalaista henkeä yhtä hyvin kuin suomalaiset itse. Katselinpa asioita puolelta tai toiselta, niin aina se näyttää yhtä luonnottomalta. Se tietysti herättää katkeraa surua koko suomalaisessa puolueessa. Ja näyttelijäkunnalle M.C.ⁿ menettäminen on korwaamaton wahinko. Ainoastaan suomalaisen elämän kuwaaminen luo suomalaisen näytelmätaiteen. Ja siinä katsannossa on M.C. ollut Kiwen jälkeen meidän paras kaswattajamme. Mutta miksi puhun näistä asioista Teille. Tunnettehan Te tämän iskun wielä syvemmin kuin minä.

Tohtori parka käy kowin säälikseni. Ja toiselta puolen rouwa C. myös. Sisällisellä riemulla olen alati seurannut hänen woittokulkuaan. Samoin kuin me kaikkikin. Vaan niin kowasti kuin häntä nyt arwosteltanee[n]kin, niin meidän täytyy toki muistaa, että tuo päätös on katkerain hetkien hedelmä. Ja toisen sydämen taistelua on toisen waikea tietää. Kiihkeydellä tässä asiassa ei woiteta mitään, eikä palwella ketään. Eikähän juttu wielä ole aamenissaan [= lopussaan]. Aikansa kutakin. Ja meillä on runoilija edessämme.

Surullisesti alkaa tää näytäntöwuosi, eikä tää suru ole vuoden ainoa suru. Vaan sota synnyttää sankarinsa. Ja elämän taistelu samoin. Murhe kysyy suurta sydämen lujuuatta ja tahdon woimaa. Jos tää on wain valmistus raskaamman kuorman kantamiseen. Jumala suokoon Teille ja Tohtorille - ja teille kaikille - miehuutta sortumatta kestäämään, mitä aika tullessansa tuo.

Neiti B^{l^{la}} [=Boreniukselta] sain hiljattain kirjeen. Alakuloisella mielellä. Maalaa neiti Sundbladin opettajan johdolla. Hywä neiti Bergbom! Teidän täytyy reipastua ja tointua tästä uudesta iskusta. Kohtahan saatte Tohtorinkin kotiin. Kyllähän näistä wielä selwitään! – Työwoimat [on hänellä] terweet, repertoire walmiiksi suunniteltu. Ei muuta kuin onnea waan!

Suurimmalla kunnioituksella.

Niilo Sala

[N. Sala → EB 26.7.1892/53:12:13/EBA/KiA/SKS]

Niilo Salalla on ollut empatiaa Minnaan kohdistetuille loukkauksille, mutta hänellä ei näyttäisi olevan silmää sille intellektuaaliselle ja poliittiselle vapaamielisyydelle, joka oli alkanut yhdistää nuorsuomalaisia ja ruotsalaisia ja jossa vanhafennot olivat jääneet ajassaan jälkeen. Myös Sala näki vanhakantaisesti ruotsalaiset yksinomaan aristokratian edustajina, joita demokratian ja kansan ystävä ei mitenkään voisi sympatisoida. Niilo Sala on "kerran tunnissa" tapahtuneella asian vatvomisella voinut avata myös Kaarlون näkökulmia. Kategorisessa suuttumuksessaan Emelie Bergbom ei osoittanut mitään ymmärrystä Salan Minnaa puolustaville näkökohdille.⁸⁶⁷ Emelie Bergbomin tapana ei ollut ymmärtää mitään muita näkökantoja kuin vanhafennojen. Kaarlون seuraava säilynyt kirje Emelielelle on päivätty tiistaina 26.7.1892. Asiaa on tuolloin prosessoitu jo muutamakin päivä – Sala ymmärtää Minnaa:

Tisdagen den [26.7. 1892] Älskade! Den Minnaska saken sysselsätter mig allt fortfarande. Jag har tvingat mig att tänka på den med lugn, med att låta bli att tänka på den kan jag ej. Hvad som bidragit att något lugna mig är att jag varit med Sala. Eget nog står han på Minnas sida. Nej, det är för mycket sagdt i sitt hjärta klandrar han väl henne nog, men i sitt resonnement.⁸⁶⁸

"Kuin on ollut alinomaan semmoisen vainon alainen, ei tiedä mitä tekee". "Mutta ettehän Te sitä tekisi?" "No, minä olen mies, mutta nainen".

Ett dagligt, nej stundligt samtalsämne är: bör man skrifva till henne eller ej? Efter ditt första bref skref jag till henne ett långt bref. Lyckligtvis sände jag ej af det, ty det var byggt på föresättningar, som ej höllo streck, sedan jag läst sjelfva artikeln. Nu ville Sala skrifva till henne. Det förbjöd jag. Det skulle blifvit för mycket undfallande och då hvar och en vet att vi nu bo tillsammans, skulle man deraf möjligen dragit origtiga slutsatser rörande min sinnestämning.⁸⁶⁹

Olisiko Salan kirjoittaminen jotenkin komprometoinut heitä Suomessa, olisiko voinut syntyä käsitys Kaarlون kyvyttömyydestä itse kirjoittaa? Kaarlون piti kirjoittaa itse.

Så skref jag ett nytt bref, hvori jag till hälften talade som teaterledare, till hälften som enskild. Jag läste det för Sala. Han bad mig ej sända af det. "Annetaan neiti Bergbomin kirjoittaa". Så kom ditt bref, hvori Sala fick se att dina känslor

867 EB → KB 29.7.1892/45:1:220/EBA/KiA/SKS.

868 KB → EB 26.7.1892/46:1:194/EBA/KiA/SKS.

869 KB → EB 26.7.1892/46:1:194/EBA/KiA/SKS.

mot Minna voro ännu bittrare, än mina. Han måste då gå ifrån sitt förslag. Nu har jag skrivit en torr, objektiv kritik öfver hennes artikel. Men ännu är jag osäker om jag afsänder den eller ej. I alla fall låter jag den hvila par dagar. Kanske jag sänder den till dig för att genomläsas. Du får sedan bestämma bör Minna få den eller ej. I alla fall låter jag Sala läsa den. [– –] Bäst är att du sänder brefvet Poste Restante till München, ty förr behöfver i alla fall ej penningarna. Af Berchtesgaden har jag nog. Här är ett förfärligt fult väder. Morgon, middag och qväll regn. Jag reser den 9 eller 10 härifrån. Par dagar dröjer jag i München, några dagar i Berlin (ifall teatrarna hafva något lockande). Sedan öfver Stockholm hem. Ungefär den 20 får jag omfamna dig. [– –] Minnas beteende får ej i det minsta inverka på vårt. Sala vill att vi skola börja med Papin perhe som kansannäytäntö. Som om ingenting händt. Med Weckman naturligtvis som Jussi. Hvad menar du derom? Idén är ej dum. Din Kaarlo.⁸⁷⁰

Salan ehdotus, että kausi 1892–1893 aloitettaisiin uusimalla *Papin perheen* kansannäytäntö, oli hieno, sillä se olisi teatterin itsetietoinen päätös, jossa se uhmaa vanhafentojen faaraoita ja katsoo vain, tuleeko faarao Meurmanilta uutta kirjoitusta. Samalla se leikkaisi kärkeä Minnan kritiikiltä: teatteri uskalttaa toimia itsenäisesti. Näin myös tultiin tekemään: syksy 1892 aloitettiin *Papin perhellä*, siinä näytteli silloin ensi kertaa Knut Weckman Jussia.

Alkulamaannuksen jälkeen Emeliellä oli päällimmäiseksi tunteeksi noussut raivo Minnaa kohtaan.⁸⁷¹ ”Olemme ystävydestä sulkeneet silmämme hänen vioilleen, joista tärkein on sama kuin Ida Aalbergilla: prima donna, jonka edessä pitää polvistua, mutta jolla itsellä ei ole mitään velvollisuuksia!” Emelien kirje on moraalikriittinen, jossa ”turhamaisuuden synti” oli näiden kahden naisen ominaisuus. Näiden itsenäinen taiteellinen panos oli vuosikymmenen ajan kuitenkin keskeisesti nostanut teatterin profilia ja tuonut sille palkkarahoja.

Så att du ämnar skrifva till Minna! Jag är ej med derom, ty hon förtjenar det ej. Hon kan visst ha mycket skäl till missnöje, men nog har hon äfven i rundlig mått gifvit anledning dertill, ehuru vi, i vår blinda vänskap för henne slutit till ögonen för alla hennes fel och endast sedt hennes förtjenster; detta hennes sista tilltag kastar ett bra belysande ljus öfver hela hennes väsende för öfrigt;

870 KB → EB 26.7.1892/46:1:194/EBA/KiA/SKS.

871 ”Först var jag aldeles som du så tillintetgjord att jag ej kunde tänka; nu har vreden fått makt med mig och jag förargar mig öfver min (och din) löjlige enfald att kunna tro på vänskap och tillgifvenhet hos personer för hvilka fåfängan är allt; för ett smickrande uttalande af Fru Kurtén & consortes har all vår vänskap fått stryka. Försök nu att lugna dig, om du kan det, och kom ej hem förrän så sent som möjligt; här är olideligt.” (EB → KB 29.7.1892/45:1:220/KBA/KiA/SKS.)

hon är samma prima donna som Ida Aalberg; ligg på knä för henne och allt är bra; gör man det ej så har hon rättighet att förråda sidt folk, så som hon nu det gör; hon har naturligtvis alls ej några pligter och skyldigheter!⁸⁷²

Emelie puhuu säätyasemien näkökulmasta ja näkee tietenkin kaikkialla vain nousukaita ja siksi ”niin paljon lummullaisuutta” ja turhamaisuutta. Fennomaanit itse olivat kansansa idealisoineet, mutta säätykierto tuli heille yllätyksenä, sen toi teollinen vallankumous nopeampana kuin he aavistivat. Eivät he säätykiertoa olleet tilanneet.

Några gånger har jag träffat Almberg, som har varit utmärkt älskvärd, vänlig och lugnande. När man är ett folk af parvener, så får man se så här mycken lumpenhet. Fru Canth skrev en gång: kaunis on Suomen maa, mutta miksiko sen kansa kelpaa? o.s.v. och jag fruktar för att hennes dom (som då väckte så stor storm) att folket ej stort duger till någonting, är sannt. Du tycks vara orolig för huru vi skola kunna kämpa oss fram denna vinter; detta är äfven jag; ~~men~~ vi måste försöka iakttaga den största hushållsaktivering för att något så när kunna reda oss; eljest går det väl ej. Mången gång tänker jag att du kanske bör lemna teatern och försöka taga ihop med något annat; ens själafrid är ju dock något värd, och denna frid har minsann nu varit ställd på svåra prof.⁸⁷³

Emelie kehotti taas Kaarloa miettimään teatterin jättämistä ja toisaalta kirjoittamaan Minnalle niin, että teksti kestäisi, vaikka se vuodettaisiin julkisuuteen, jos se nimittäin sattuisi ”huvittamaan Minnaa.”⁸⁷⁴ Heinäkuun viimeisinä päivinä Emelie paahtoi vielä lisää ulos harmiaan siitä, miten kaikki vuosien aikana Kaarloilta saatu apu oli Minnan puolelta heitetty nurkkaan. Numersista Emelie ei koskaan edes odottanut mitään.⁸⁷⁵ Mutta Minna oli Kaarlollekin paljon rakkaampi ja tärkeämpi:

872 EB → KB 29.7.1892/45:1:220/KBA/KiA/SKS.

873 EB → KB 29.7.1892/45:1:220/KBA/KiA/SKS.

874 ”Om du framhårdar i ditt beslut att skriva till Minna, så kom ihåg att ställa ditt bref så att det kan tåla offentligheten; efter att hon har rätt att göra allt hvad som ”roar” henne, så kan det ju måhända ”roa” henne att stoppa in det i tidningarne: låt mig veta hvad hon svarar, om hon svarar. – Tänk hvilken läckerbit detta är för svekerna! Hon må gerna säga att hon ej vill ha något att skaffa med finska teatern, om hon nu är så der ledsen på oss, men hon kan aldrig i lifvet få förlåtelse för sitt hot att vända sig till den svenska publiken, ”som ju förstår henne så mycket bättre”; oakadt alla stora och skrytsamma löften har ”Arbetarens hustru” ju ännu ej kommit fram på svekiska teatern, fast de så mycket bättre förstår henne. Och vännerna i Päivälehti sedan! de måtte väl vara så intelligenta att de kunna fatta hennes snille? men hon är väl för stor äfven för dem. – Jag har nu så här utgjutit mig, i stället för att lugna dig, men det är ibland en naturnödvändighet att få brusa ut och jag hoppas att detta skall verka stimulerande på dig; måtte nu bara ej din helsa ha tagit skada af detta dråpslag.” (EB → KB 29.7.1892/45:1:220/KBA/KiA/SKS.)

875 ”och att trösta dig med ditt samvetes vittnesbörd; nog ha vi ju ärligt kämpat, och arbetat i vårt anletes svett för teatern; och du för Minna! Från hennes första början, från Murtovarkaus första framträdande, hvilket stöd, hvilken hjälp har hon ej haft af dig, ehuru hon nu så oförsynt sparkar bort denna hjälp. Hon har nu visserligen ej betett sig som Numers, men af honom har man ju aldrig väntat något; jag åtminstone ej. Om du nu helst något så när kunde frigöra dig från alla

Skulle du så ej verkligen hållit af Minna, så skulle smärtan ej vara så bitter och du kanske lättare återfå din spänstighet, men all vänskap oakadt, så måste du försöka att se henne i hennes rätta ljus. Fåfänga är ju numera hennes Gud, liksom Ida Aalbergs. Den förbannelse det offentliga uppträdandet medför är stor, ty huru många bestå profvet! Hvem kan man lita på i dessa tider, då alla äro färdiga att sälja sin förstfödslo rätt för en grötvällings. Nog måste vi gamla fennomaner äfven ha stor skuld, ty det är ju den föregående generationen, som uppfostrar den efterföljande och huru afvundsjuk denna nya generation är, bevisar den ju dagligen. Nu har jag alls ej sett Päivälehti; jag har ej haft mod att prenumerera på den sen min hemkomst och gör det ej heller mera i mitt namn; skall den finnas i huset, så får du taga den⁸⁷⁶

Berchtesgadenissa satoi päivät pitkät. Kaarlo kirjoitti kolmatta versiota monisivuisesta kirjeestään Minnalle.⁸⁷⁷ Siinä selostetaan ensin *Kovan onnen lasten* jälkeen pidettyä joutokunnan kokousta. Kirjeen julkistamiseen varautuva Kaarlo salasi kertomuksessa kuitenkin, että ensimmäinen kirje oli tullut Yrjö-Koskiselta itseltään: hän ei halunnut omassa tekstissään kompromettoida senaattoria. Lopullinen *Till Minna Canth*⁸⁷⁸ alkaa ironisella huomautuksella, että vaikka Minna voi sanoa ja tehdä sitä ”mikä huvittaa häntä”, teatterinjohtajana hän ei voi tehdä sitä mikä ”huvittaa”. Ruotsin kieli lienee Minnalle nykyisellään mieleen, siksi Kaarlo kirjoitti ruotsiksi. Tosiasiallinen syy kieleen tietysti oli tavoiteltu terävyys, vapaampi ja tarkempi muotoilu.

*Päivälehd*en haastattelussa ensimmäinen (1) ja Kaarlon kannalta loukkaavin asiakohta oli Minnan kanta Numersin asiassa.⁸⁷⁹ Canthilla ei ollut pienintäkään moitetta Numersin suuntaan. Ja *Elinan surmassa* Bergbomin osuudesta oli Minna itsekin puhunut julkisuudessa, miten suomentajan mukaan Bergbomin käsialaa oli käsimkirjoituksessa paljon enemmän kuin Numersin. Olisi ollut oikeudenmukaista tuoda tämä esiin, mutta siitä olisi koitunut vain vahinkoa Numersille. Myös ne kirjeet, joita Bergbom oli tammikuussa näyttänyt Canthille, saivat tämän toteamaan, että Numers ei ole ollut aivan järjissään (vid sina sinnen) niitä kirjoittaessaan. Tuolloin Minna oli ehdottanut, että Kaarlo luopuisi kaikista rahallisista vaatimuksista, mitä ei koskaan ollutkaan, mutta hänen tulisi laittaa nimensä Numersin nimen viereen. Sitä Kaarlo taas ei ollut halunnut tehdä. Vain Numers

dena ledsamma tankar, under den återstående delen af badsejouren, eljest kommer du ju hem, utfaren till kropp och själ och huru skall det då gå i vinter? (EB → KB 30.7.1892/45:1:222/KBA/KiA/SKS.)

876 EB → KB 30.7.1892/45:1:222/KBA/KiA/SKS.

877 KB → MC. s.d. [elokuu 1892]/290:13:23/MCA/KiA/SKS.

878 EAH3:454–462 perustaa tekstinsä luonnosversioihin, jotka ovat KiA:ssa (51a:4:3), eikä muista mainita, että teksti on ruotsiksi.

879 Kaarlo ei ollut ilmeisesti nähnyt Almbergin ja Numersin kirjoituksia eikä tuntenut muutenkaan kaikkea touko-kesäkuussa käytyä keskustelua.

kärsisi, jos Kaarlo pakotetaan paljastuksiin. Miksi Minna ei moiti lehtikirjoituksessa sitä, että Kaarlo oli yrittänyt suojella Numersia?⁸⁸⁰ Kaarlon kysymykset edellyttivät Canthilta vain rehellisyyttä, loogisuutta ja oikeudenmukaisuutta.

Kovan onnen lasten hyllytyksen kohtaloa koskevat tiedot tässä kirjelmässä on käytetty jo vuoden 1888 tapahtumia kuvattaessa. Kaarlo ei mainitse lainkaan virassa olevalta kirkollisasiaihin senaattorilta saamaansa kirjettä tai viestiä. Myöhemmin hän vakuuttaa edelleen aivan itsenäisesti päättävänsä ohjelmistosta, paitsi näitä kahta tapausta, *Epäilijää* ja *Kovan onnen lapsia*. Niissä hänen kantansa, joka oli ollut eri kuin johtokunnan enemmistön, on tullut selväksi julkisuudessa. Teatterin nykyinen, uusiutunut johtokunta ei ollut *Kovan onnen lapsia* vastaan, olihan Arkadia annettu Uudenmaan pataljoonan seuranäyttelijöille juuri sitä teosta varten.⁸⁸¹ Kaarlo sanoo ehdottaneensa kahdesti *Kovan onnen lasten* uutta esille ottamista, mutta Minna Canth itse oli kieltänyt uusinnan. – "Sant är att jag på samma gång proponerade en retouchering. Men denna i styckets eget intresse." Kaarlo katsoi edelleen, että näytelmää sopi hieman vielä tasoitella sen omaksi eduksi.

Minna oli viitannut siihen, että olihan *Thérèse Raquiniäkin* esitetty. Kaarlon mukaan se ei ole tendenssinäytelmä, vaan kulkee "i konventionella moralens tankegång", mistä Georg Brandes sitä myös moitti. *Papin perhe* jäi pois ohjelmistosta Niilo Salan matkan takia, minkä Canth tiesi hyvin, mutta mikä oli mukavinta jättää lehtijutussa mainitsematta. Samoin se, että tammikuussa 1892 Kaarlo oli ehdottanut *Papin perheen* uusimista Jussin roolissa Knut Weckman. Kaarlo oli harjoittanut Weckmanin Jussiksi, vaikka Minna oli ollut sitä vastaan. Weckman sairastui kuitenkin koko kevääksi, jolloin sitä ei päästy taaskaan näyttelemään. Kaarlon ironia jatkuu, kun hän toteaa, että mikään ei tunnu nyt hyvältä: on väärin, että esittää Canthin näytelmiä ja on väärin, että ei esitä. Hän haluaa selkeään orderiin (tilauksen), haluaako Canth niitä näyteltävän Suomalaisessa Teatterissa vai ei. Tämä vuosi aloitettiin *Papin perheellä*, sillä se oli Niilo Salan, ensimmäisen Jussin esittäjän ehdotus, ja "unohtumattoman ystäväni toive, oli minulle pyhä". Tämä osoittaa, että lopullinen teksti on lähetetty vasta Salan kuoleman jälkeen.⁸⁸²

880 "[T]y af Minna Canths egen mund hafva många utom mig, hört uttalandet, att öfversättaren (fru Levander [Minnas dotter]) funnit mera af min än af Numers handskrift i manuskriptet". Klokheten: ty hon borde veta att Numers blott kan lida på att jag tvingas till avslöjanden. De bref jag visade Eder i januari [1892], bragte ju Eder att säga, det Numers ej varit vid sina sinnen då han skrifvit sådant. [– –] Det egendomligaste i denna fråga är att Minna Canth i Januari precis rådde mig till den "kohtelu", hon nu finner klandervärd. Hon rådde: afstå från alla penningefordringar, men fordra att Ni skall vara medbestämmande om styckets öde. Det har jag gjort. [– –] I en punkt följde jag visserligen ej Minna Canths råd. Hon ansåg att jag dessutom borde fordra mitt namns nämmande som medförfattare." (KB → MC [elokuu 1892] 290:13:23/MCA/KiA/SKS.)

881 Siitä olivat jo eronneet Jaakko Forsman ja Viktor Löfgren, vain Almqvist jatkoi. Luonnoksissa on mukana tieto, että Uudenmaan pataljoonan seuranäyttämöt on selitettävissä parhaiten sillä, etteivät ruotsinkieliset tai -mieliset upseerit tienneet mistä näytelmässä oli kyse tai sitten *Nya Pressen*in taannoisella kiittävällä arvostelulla. (EAH3:457av).

882 Lyijykynäluonnoksessa (KiA/51a 4:3) tämä kohta yliviivauksineen kuuluu: "Detta är har jag börjat med Papin perhe utan att rådföra Minna Canth. Jag gjorde det, emedan min oförgätliga vän \Niilo/ Sala det önskade; och hvarje

Bergbom väittää, että ei lue *Suomettaren* arvostelijoita, mutta tässä kohdassa hän vähemmän vakuuttavasti ohittaa Agathon Meurmanin tuomion valtakunnallisen merkityksen. Syynä voi olla, että Bergbom tunsikin liikaa häpeää tai myötänoloutta arvovaltaisten kirjoittajien teksteistä. Minna oli haastattelussa vakuuttanut "ei välittävänsä", mitä "ihmiset sanovat." Siinä Bergbom oikaisee Canthia, joka hänestä vertautuu täysin Ida Aalbergiin: ihmiseen, jolle mikään ei ole niin tärkeää, kuin se mitä "ihmiset sanovat". Kaarlo tulkitsee Minnan motiiveita sanomalla olevan myös ajan virtausta, että siirrytään "demokraattiselta puolelta vastakkaiselle." Skandinaavisista kirjailijoista monet olivat tulleet pois demokratian lipun alta. Tässä on kiinnostavaa se, että "kansan asialla" ollessaan fennomaanit pitivät itseään nimenomaan demokraatteina, ja leimasivat ruotsalaiset aristokraateiksi. Mutta fennomaanipuolue ei ollut demokraattinen, ainakaan toimintatapojensa osalta, eikä se tähdännyt esimerkiksi alempien säätyjen poliittisten oikeuksien lisäämiseen. Hilda Asp ennusti asian jo pari vuotta sitten. "Hon såg djupt."

Seuraa entisen debatoori Kaarlon pitkitetty finaali ja ilotulitus: hän luettelee vielä kerran kaikki ne kirjailijat, joita muka ruotsalaisella puolella olisi kohdeltu hyvin ja menee sitten omaan asemaansa.

Saken har sin komiska sida. Operettpapporna i svenska teatern skyddande "hienosti" och "hellästi" den inhemska litteraturen mot min brutalitet! Tror Minna Canth själf på denna karrikatyr? Dock varföre tala om mig. Jag får det allt klarare, att jag tjent ut min tid. Bäst af alla vet jag att jag ej längre är den som bör stå i spetsen för vår enda nationella dramatiska konstanstalt. Numers beslut, att hellre låta hvissla ut sig hos Arppe, än hafva framgång med mig, Lindforska öfvergång till svenska teatern, Minna Canths beslut att göra det samma, Ida Aalbergs tydligt uttalade håg att följa exemplet – dessa samtidiga fakta bevisa, att både författare och artister hafva fullkomligt divergerande åsigter med mig om den rigtning i hvilken vår finska konst bör utveckla sig.⁸⁸³

Lopussa Kaarlo toivotti Minnalle onnea ja kiitti niistä monista onnellisista tuokioista, jotka oli eletty yhdessä. Jatkossa hän pyytää Minnaa sanomaan asiat suoraan hänelle eikä reportterien kautta. – Kaarlon ruotsinkielisestä kirjeestä on säilynyt myös luonnos, rakennesuunnitelma ja teksti, jossa käydään lävitse Minna Canthin "kasvamista kirjai-

önska han uttalade under sitt under sin sista tid är mig helig. På hans Jag råd frågade ej Minna Canth om lof, ty jag hade börjat äfven så, äfven om hon förbjudit, Min oförgätlige väns önskan var mig helig."

883 KB → MC [elokuu 1892] 290:13:23/MCA/KiA/SKS.

liijaksi".⁸⁸⁴ Kaarlo lähetti kirjoituksensa ensin Emelielle, ja pyysi tätä vielä tarkistamaan sen. Hän antoi myös mahdollisuuden olla lähettämättä sitä lainkaan.

I dag sände jag dig min skrifvelse till Minna. Sänd af den eller låt den vara, som du sjelf tycker. Här medföljer hennes artikel. Den bör medfölja, ty numrorna i skrifvelsen hänvisa till den.⁸⁸⁵

Emelie kuitenkin totesi, että kirjettä ei siinä muodossa voisi lähettää.⁸⁸⁶ Kaarlo lähetti sen Minnalle vasta syyskuun alussa.

Berchtesgadenissa ilmat olivat parantuneet, mutta Sala oli maanisessa työnteossa käpertyneenä huoneeseensa.⁸⁸⁷ Vielä tuli Emelieltä laaja ja tuohtunut kirje (1.8.1892) Minnan asiasta.

Att Sala kan försvara fru Canths bedrift! Jag har kommit till den fulla öfvertygelsen att vi gamla, med våra föråldrade idealer ej ha mera något här att göra: för oss återstår endast att lägga oss ner och dö. Vi äro, eller rättare, ha varit så dumma att vi ansett att en tro, en åsigt, en öfvertygelse stå bakom folks ord, att ordet skall öfvergå till handling, men detta är endast dumma, löjlige, öfverspända och föråldrade principer; tacka vill jag nutiden; ord, ord, ord och åter ord, detta är nog.⁸⁸⁸

Emelie moittii liberaalien ja ruotsalaisen puolueen ohjelmia ristiriitaisista puheista nais- ja raittiusasiassa:

Jag skulle kunna räkna upp flere exempel, men detta må vara nog; allt bevisar emedlertid att vi idealiserat henne [MC] och de som kritiserat henne, sett djupare – de ha haft rätt! Hon är ej en sann och fast natur, ehuru vår Herre utrustat henne med så rika gåfvor; hon har alldeles rätt i att Finlands folk ej duger till något nu mera; Gå i kloster Ofelia; lägg dig ner och dö, du dumma

884 KB → MC luonnos /51a:4:3/KBA/KiA/SKS. [Sis. rakennesuunnitelman:] 1. Kasvatus. 2. Huvittaa. 3. Numers. 4. Kovan onnen lapsia. 5. Therese Raquin. 6. Uudenmaan pataljon seur. 7. Kirjailijat. 8. Mitä ihmiset sanovat. 9. 10. Ihmisten huuto, 11. Fennomanien agitationi. [Kasvatus:] 1. Männe det! Med kasvatus är här naturligtvis – då det är fråga om skriftställer_i _fråga om litterär uppföstran. Den har Minna Canth fått 1) I Seminarium och i seminarievärlden; 2) af den dansk-norske moderna litteraturen Brandes, Ibsen, Kjälland, m.m. 3) Genom tidningslektyr, 4) Genom umgänge med belästa fennomaner.

885 KiA:n käsikirjoitusversiossa on numerot, Kaarlon käsialaa, mutta Minnan saaman kirjeen kopiassa (290:13:23) ei ole viitenumeroita, ei myöskään musteella kirjoitetussa viimeisessä puhtaassa versiossa.

886 EB → KB 3.8.1893/45:1:224/KBA/KiA/SKS.

887 KB → EB s.d.[1892]/46:1:195/EBA/KiA/SKS.

888 EB → KB 1.8.1892/45:1:221&222/KBA/KiA/SKS.

Kaarlo, så tänker jag göra, och så borde vi ha gjort långt före detta. [–] En sak lofvar jag heligt, och det är att aldrig mera hysa intresse för någon menniska, så innerligen har fru C. röfvat alla mina idealer ifrån mig. Nog har hvar och en blifvit "wainottu", och det vore roligt att veta hvad vederbörande, med fru Canth i spetsen, skulle ha sagt om du för par, tre år sedan skulle ha erbjudit svenskarne ditt arbete; det skulle nog ha blifvit bättre betaladt såväl med penningar som med smicker.⁸⁸⁹

Vaihtoehto luopua teatterista on siis ollut punnittavana Antinkadun kodissa jo kauden 1888–1889 aikana. Tuolloin Kaarlolle itselle oli herännyt parinkymmenen vuoden jälkeen kiinnostus jopa työskennellä Nya Teaternissa. Kenties siellä olisi ollut myös kiinnostusta Bergbomiin teatterin johtajana. Toinen suunnitelma oli palata kirjallisuudentutkijaksi. Bergbomin siirtyminen Nyaniin, nyt jo Svenskaniin, olisi vaikuttanut todennäköisesti myös oopperatoiminnan aktivoitumiseen. Paciuksen *Loreleyn* jälkeen olisi voitu jo ajatella Suomen ensimmäistä Wagner-produktiota Faltinin ja Wegeliuksen kanssa. Sellainen olisi aikaistanut Suomen Wagner-traditiota 10 vuodella. Myös Müller-Berghausin *Die Kalewainen* -ooppera olisi voinut päästä tuotantoon.

Sisar Augusta af Heurlin kirjoitti Kaarlolle siitä, miten tänä kesänä 58-vuotias Emelie oli ollut valmis lopettamaan ja luopumaan kaikesta. Hän pyysi Kaarloa rohkaisemaan tätä.⁸⁹⁰ Seuraavassa Emelien kirjeessä kannetaan huolta Niilo Salan jatkosta. Ajatus Pariisiin menosta oli ollut esillä, ainakin Ellen Borenius olisi siellä. Mutta olisiko kuitenkin parasta tuoda hänet Suomeen?

Huru skall Sala nu reda sig ensam? Jag är bra orolig för hans skuld. Far han till Paris eller stannar han qvar i B:gaden? Han har nu Ellen i Paris och det är dock en stor tröst att få tala med någon, då ens sinne är uppfyllt af sorg och ängslan; åtminstone är det för mig ett stort behof och hela denna svåra tid har jag ej haft någon att utgjuta mig för. [–] Hör åt på posten i Berlin; jag skifver dit "poste restante"; hör äfven åt i München innan du reser derifrån; i händelse något inträffat efter detta brefs afsändande, så skrifver jag.⁸⁹¹

889 „Förklaringen att en man ej får handla så, men det kan ursäktas hos en kvinna är otillbörlig; när fosterlandet kämpar en sådan kamp som nu, måste alla, män och kvinnor, ha samma skyldighet och samma rättigheter att gripa i, eller offra sin skärf, om man ej kan annat. Detta allt skall du helsa till Sala från mig.“ (EB → KB 1.8.1892/45:1:221&222/KBA/KiA/SKS.)

890 Augusta af Heurlin → KB 4.8.1892/54:47:2/KBA/KiA/SKS.

891 EB → KB 3.8.1892/45:1:223/KBA/KiA/SKS.

Mutta Niilo Salan tilannetta pohti myös Kaarlo. Sala ja Ellen Borenius olivat suunnitelleet Pariisin matkansa. Salaa ei voinut alkaa taivutella tai määräillä, ja hän oli sulkeutuneempi suhteessa Kaarloon:

Hvad du säger om Salas hemkomst är ”niinkuin minun suustani otettu”. Men det är en punkt, som jag ej vågar vidröra. Sala och Ellen planerade Pariserresan tillsammans och jag gick in derpå. Skulle jag nu proponera något annat, blefvo Sala genast misstänksam och trodde någonting ligga derbakom. Jag vet ej, men jag tycker han, om möjligt, är ännu mera sluten mot mig än någonsin. Vi äro ju också hvarandra så olika. Dessutom är han ju redan så frisk, att han måste bestämma öfver sig sjelf. Jag kan ej taga på min risk att genom några öfvertalningar likasom tvinga honom.⁸⁹²

Mutta Kaarlon kannalta Niilo Salan kysymys oli paitsi inhimillistä vastuusta sairaasta, myös kysymys seuraajasta teatterin johtajana ja ohjaajana. Kysymys oli Minna Canthin takia aktivoitunut.

Jag är öfverhufvud i oro huruvida vi böra envisas med, att han skall blifva min efterträdare eller ej. Skulle man veta hvad han i sitt innersta hjerta vill, men lete den som det kan ur det sjufaldiga omhölje som finkänslighet, skygghet, sjuklighet, envishet, rädsla att misslyckas, hopp om framgång, envishet lagt kring honom. Dock – derom komma vi att få resonera mångfaldiga gånger. Att teatern behöfver en ny kraft, som kan tillföra den nya intiativer, är mig klarare dag från dag. Vi lefva nu blott på de gamla. Detta kan gå en tio år framåt. Men sedan? Sant är ju att hvarje dag har sin omsorg, men sant är och att man måste så i dag, ifall man vill skörda i morgon.⁸⁹³

Tämän kirkkaammin Kaarlo Bergbom ei voisi teatterinsa taiteellista tilaa arvioida vuonna 1892 eikä tulevaisuuden näkyä artikuloida: ”teatteri tarvitsee uutta voimaa, jolla on uusia aloitteita; me elämme vielä vanhan päällä, se voi jatkaa korkeintaan 10 vuotta.” Mutta selitäpäs tämä teatterin johtokunnalle ja kannattajille, jotka halusivat vain muistella ja fiirata vanhoja juhlahetkiä.

Minna-kirjeen luonnoksen kirjoittaminen puhdisti selvästi Kaarlon mieltä siitä mielipahasta, jonka haastattelun tahallinen poleemisuus ja Minnan harkitut unohdukset aiheuttivat. Mutta kenties Kaarlo oli jollain lailla aavistanut tämänkin katastrofin tai

892 KB → EB 7.8.1892/46:1:196/EBA/KiA/SKS.

893 KB → EB 7.8.1892/46:1:196/EBA/KiA/SKS.

henkisen tappion. Minnan ja Kaarlon keskustelut, viimeksi tammikuussa 1892 olivat jo viitanneet tähän suuntaan, myöhemmin keväällä heillä ei ollut ollut kirjeenvaihtoa eikä tapaamisia.

Skrifvelsen [T]ill Minna Canth hade en förträfflig verkan på mig. När jag fick uttalat hvad ja ville, blef jag fullkomligt lugn. Nu ser jag på saken, som om den skett mellan mig fremmande menniskor. Min dom blir densamma, men den är så fullkomligt fri alla personliga känslor, att jag sjelf förundras mig. Orsaken är väl att jag i mitt inre så länge varit beredd på denna katastrof.⁸⁹⁴

Konkreettista lisäpelkoa aiheutti kuitenkin uuden näytelmän, *Sylvin* valmistuminen, sillä siihen saattoi kytkeytyä myös useita vuosia jatkunut Ida Aalbergin houkuttelu Svenskaniin. Se tulisi *Sylvin* myötä jälleen ajankohtaiseksi.⁸⁹⁵ Pahinta olisi, mikäli Ida ei voisi vastustaa kiusausta vieraillla Minnan näytelmän pääroolissa,⁸⁹⁶ se olisi Arkadian haaksirikko.

Min fruktan, att vi gå ett svårt år till mötes gäller ej så mycket det ekonomiska, som ej mera det konstnärliga. Ifall den svenska dramatiska föreningen blir lifaktig [Lindfors kouluttajana], ifall Minnas pjes väcker uppmärksamhet, ifall Ida Aalberg går till svenska teatern [päärooliin *Sylvissä*], ifall konflikten med Numers tillspetsar sig, så kommer allt detta att hafva ett bakslag till följd i publikens intresse för finska teatern och vi komma då att få bära skulden. Du vet att vid sådana tillfällen det måste finnas en syndabock. Kanske vi äfven till någon del bära skuld. Om man blott visste säkert, hafva vi syndat genom alltför stor efterlåtenhet eller alltför stor stränghet. Alltför mycket får man åter ej

894 KB → EB 7.8.1892/46:1:196/EBA/KiA/SKS.

895 Ida Aalberg oli kesällä 1892 Sveitsissä parantamassa ”svår inflammation i underlifvet som lär vara grunden och orsaken till min både nervositet och svaghet.” Kolmessa kirjeessään Bertha Forsmanille hän puolusti mahdollista valintaansa ja vaihtoehtoa näytellä Svenska Teaternissa, jonka myötä voisi päästä Pietariin. ”Jag bara drömmer om att bli stor och bli känd i världen. I nästa vinter måste jag till P:burg, Jag har tänkt göra Svenska Theatern det till förbehåll jag spela på finska hos dem, ifall de fara till Ryssland. Men dit måste jag just i vinter.” (IA-K → Bertha Forsman 12.6.1892/Coll 1.14/ms/KK). Samana kesänä Aalberg oli saanut tuntemansa amerikkalaisen diplomaatin sondeeraamaan hänen mahdollisuksiaan tulla esiintymään Chicagon maailmannäyttelyssä. Referenssinä käytettiin Pietarin lehtikritiikkejä. (IA-K → Bertha Forsman 22.8.1892/Coll 1.14/ms/KK).

896 Teatterin tuollainen johtaja Harald Molander kirjoitti heinäkuussa (17.7.1892) Numersille kutsuneensa ainakin kolme eri kertaa Ida Aalbergia vierailemaan ja saaneensa myöntävän vastauksen ainakin kaksi kertaa, jotka tämä sitten oli perunut. Nyt Canthin uutta näytelmää varten oli menossa kolmas yritys. (H. Molander → G. v. Numers 17.7.1892 / SLSA271/ms/KK). Syyskuussa 1892 Molander oli ehdottanut Idalle Kleopatraa, Lady Macbethiä ja Canthin uuden näytelmän pääosaa. Aviomies Kivekäs oli kuitenkin laatinut vastauskonseptin, jossa Ida torjui kutsun vieraillla ainakaan ”muutaman kuukauteen”. Ritva Heikkilän (1998:332–333) mukaan Aalberg kaipasi jo ”melkein mitä teatterityötä tahansa.” Hänhän olisi voinut esiintyä Arkadiassa milloin vain olisi halunnut.

bråka sin hjerna dermed, ty det förlamar handlingskraften att jemnt sitta och analysera sina egna fel. Din Kaarlo.⁸⁹⁷

Bergbomit ovat suuressa kriisikohdassa miettimässä omia tekemisiään, Kaarlo etenkin kirkkaasti. Emelie kirjoitti, että ehkä yksi meidän vikamme onkin, että olemme aina liikaa puuttuneet siihen, miten muut tekevät.⁸⁹⁸ Kaarlo taas miettii, kumpi on ollut enemmän väärin, liika myöntyväisyys vai liika ankaruus. Kaarlo kävi läpi työuransa toista pahaa kriisiä mieleltään järkkyneen ystävänsä seurassa, josta ei olisi hänelle enää apua, tukea tai sytyttävää työpanosta teatterissa. Salasta ei olisi hänelle seuraajaksi. Mutta Kaarlo hyvästeli Niilo Salan ja lähti sunnuntaina 7.8.1892 ensin kohti Müncheniä, sitten Berliiniä, aikomuksena palata Tukholman kautta kotiin kahden viikon kuluttua noin 21.8.1892.

Niilo Sala jäi yksin Berchtesgadeniin lähteäkseen sieltä takaisin Pariisiin ja tapamaan Ellen Boreniusta. Teatteriohjaajaksi opiskelevalle lopullinen kohdekaupunki olisi Berliini. Sala kirjoitti jo pari päivää Kaarlon lähdön jälkeen tunnelmistaan Emeliele:

Ilokseni huomaa, että Te olette edes vähäisen tointumaan päin rouwa Canthin wiikinkitorwen toivotuksesta. Sulimmat kiitokset kirjeestänne! Tohtori lähti toissa päivänä [=7.8.] kotia kohti. – näköjensä terweenä ja reippaana. Aikoi wiipyä matkalla kaksi viikkoa; Münchenissa, Berliinissä ja Tukholmassa. Ja minä jäin tänne. Yksinäiseltä tuntuu nyt tää äsken niin iloinen asuntomme. Ilo olikin kokonaan Tohtorin ansio. Samoin kuin kaikkikin. Pianokin ikäwystyi seuraani ja läksi tiehensä. Alabalkongilla sentään soittawat sitraa, wieläpä mi[n]un lempisäweliänikin. Muun muassa erästä walssia, johon olen kerrassaan lumoutunut. Sitä käytettiin [Laguksen] [”U]udessa apulaaisessa[”] ja tuo säwel soittaa minulle Björk paran sieluntaistelua. Kyllä näytelmätaide on sentään ihana taide. Täynnä muistoja jos jollekin suunnalle.⁸⁹⁹

Ellen Boreniukselta on tullut kirje Niilo Salalle. Siitä hän kertoi Kaarlolle Müncheniin kirjoittamassaan poste restante -kirjeessä torstaina 11.8.1892. Se oli luonteeltaan lyhyt ja asiallinen, kiitos viimekertaisesta: ”Yksinäiseltä ja ikäwältä tuntuu ullakko – kowin kaipaam Teidän ystäwällistä seuraanne.”⁹⁰⁰

Niilo Salan päätös surmata itsensä oli varmistunut. Hän kirjoitti tukun jäähyväis-kirjeitä. Emeliele hän kirjoitti 11.8.1892 pitkän ja kiitollisuutta huokuvan kirjeen, joka

897 KB → EB 7.8.1892/46:1:196/EBA/KiA/SKS.

898 EB → KB 10.8.1892/45:1:225/KBA/KiA/SKS.

899 Niilo Sala → EB 9.8.1892/53:12:14/EBA/KiA/SKS.

900 Niilo Sala → KB 11.8.1892/53:28:14/KBA/KiA/SKS.

alkoi *Kullervon* jylhällä itsesäällillä ”Parempi mun oisi ollut / syntymättä, kasvamatta...” ja jonka mukana on tullut kimppu kuivattuja Edelweiss-kukkia. Sala antaa siinä huolellisesti jälkikäädöksensä ja huolehtii, että teatterin kirjat ja hukkaan menevä valtionapu tulisivat palautetuiksi, ja että Bergbomit auttaisivat Emil Wikströmin taiteilijantaipaleen ”lentokuntoon”. Isään ei pidä olla yhteydessä, vain kahteen veljeen.

6-x Salan jäähyväiskirje Emelielle elokuussa 1892

Niilo Sala oli suunnitellut vapaaehtoista luopumistaan elämästä jo pitemmän aikaa. Kaarlon lähdettyä Suomeen hän toteutti aikeensa Berchtesgadenissa, Baijerissa. Sala kirjoitti kaikille huolelliset ja pahoittelevat jäähyväiskirjeet. Emelien kirjettä koristi Edelweiss-kimppu. Oheisen kirjeen alku ja loppu ovat arkistossa joutuneet eri signumeille. (Niilo Sala → EB 11.8.1892/53:12:15/EBA/KiA/SKS ja Niilo Sala → KB 11.8.1892/53:28:14/KBA/KiA/SKS).

B-gaden, 11 / VIII -92.

Hywä, hywä neiti Bergbom!

Parempi mun oisi ollut

syntymättä, kasvamatta

Näille päiwille pahoille,

Ilmoille ilottomille –

Näiksi suuriksi suruiksi,

Vihojen wirittimiksi.

– Ja kun annan olentoni sowitukseksi henkeni, niin annan kaikkeni. Vaan ei sekään lepytä kohtalon wihaa. Siitä se kääntyy ystäwiini – kehen maailman iwana, kehen karwaana suruna. Mutta kiroukseni ei kai olisi kylliksi raskas, jos se kohtaisi ainoastaan minua. Minun täytyy – tieteni ja taiteni – wierittää sen paino wielä hywäntekijöihini, – etupäässä Teihin ja Tohtoriin. Vaikka menettelenkin näin tunnottomasti, rikkoen kalliit welvollisuuteni, pettäen omaiseni, ystäwäni, towerini, työni – sanalla sanoen kaikki, – niin ette kuitenkaan saa pitää minua sydämettömämpänä kuin olen. Ei tää tunnu keweältä minullekaan. Voisin kestää, mitä tahansa elääkseni – wieläpä sanaakaan sanomatta. Vaan minusta tää on suurin welvollisuuteni ja sen tiellä raukeawat kaikki muut. Ehkä erehdyn. Minulla ei ole muuta neuwonantajaa kuin omat kiihoittuneet aiwoni. Ja tää päätös – vaikka se syntyikin hulluuden epätoiwossa – on aina Zürichistä [jonka kautta Sala oli matkustanut Wienistä Pariisiin St Denis’hin tullessaan] saakka syöpynyt lihaani ja wereeni ja kaswanut lujaksi wakuutukseksi.

Ja tunnen minä senkin, kuinka äärettömässä kiitollisuuden welassa olen Teille. Teille ja Tohtorille. Ja onnelliseksi olisin itseäni ylistänyt, jos olisin woinut elämäni työllä maksaa siitä edes wähäiset korot. Niin ei sallittu. Ja niin minä waikenin ja odotin aikaani. En woinut muuta. Ainoa minkä woin – senkin puolittain pakosta – oli se, että siirsin kuolemani siksi, kunnes Te taas pääsisitte kotiin – toistenne turwiin. Samasta syystä kartan Parisia. En woisi tehdä sitä siellä neiti B[oreniukse]n tähden. Ja minun täytyy se tehdä.

Kadun etten tehnyt sitä jo St Denisissä. Silloin olisi edes waltioapu jäänyt tunnoltani pois. Mitä on vielä käyttämättä, se tietysti on maksettava takaisin. Samoin se, mitä karttuu pienestä rikkamastani. Kirjastossani on luultawasti teatterinkin kirjoja. Ehkä Lotta on hywä ja walitsee ne ensin pois. – Ellei kaikki joudu myytäväksi, niin tehkää hywin ja antakaa se pieni maisemataulu (on nyt ehkä rouwa Poppiusella) herra [Emil] Wickströmille, muistoksi ja kiitollisuudenosoitukseksi, – jos hän siitä huolii. Tiedän kyllä, ettei mulla ole oikeus puhua toivoistani, kun itse olen niin julmasti pettänyt kaikkien toivot. Suuren luonteenne tähden teen sen kuitenkin. Jos voitte tawalla tai toisella auttaa Wickströmiä lentokuntoon niin rukoilen[,] tehkää se. Hän näki minussakin ihmisen, vieläpä piti minua ystäwänään ja weljenäänkin. Ja sehän oli suurinta ihmisyyttä, se.

Jos muuten waatteistani tai tawaroistani sattuisi jäämään jotakin myymättä, niin tehkää hywin ja antakaa ne weljelleni. [Sarelius] Hän työskentelee Suomal. kirj. Seuran kirjapainossa. Jos muuten olisi kysyminen tai ilmoittaminen jotain sukulaisselleni, niin kääntykää sen weljen puoleen, joka on Vaasassa. Pakkahuoneen inspehtori Victor Sarelius. Isääni karttakaa. Ja vieläkin pyyntö: Jos weljeni Waasasta sattuisi lähettämään Teille rahaa, niin tehkää hywin ja ostakaa jotakin sopiwata Taiteilija Lewinskyille sekä Tohtori Coutscheg'ille Wienissä. Tohtori C. (en warmaan tiedä, kuinka hänen nimensä kirjoitetaan), oli assistentinä sairashuoneessa. Ja minä lupasin lähettää hänelle suomalaisen karhun. Karhuun ei tietysti rahoja riitä. Vaan jotain muuta. Ja tää olisi sitten niistä tuhansista waiwoista, joita olen Teille tuottanut, viimeinen waiwanne. Weljeni ei woi sitä toimittaa. "La mer"iä [Meri] on waan kaksi näytöstä walmiina [suomennettuna]. Sekin – pelkään – huonoa. Ajatukseni oliwat jo niin kaukana työstä. Herra Wennerbergiltä lainasin Pietarissa muistaakseni wiisi ruplaa. Tehkää hywin ja liittäkää wastaawa summa Suomen rahaa tähän kirjeeseen. Ja lähettäkää se hänelle. Ukko Hagström on taas ehkä maksanut minun weroni. Se olisi hänelle palkittawa. Otawasta sen sijaan olen jotain saamisissa. Sopisiko sitä käyttää karhuun? Ainakin waltio-awun jätteisin. Ja se näistä maallisista.

Ja nyt te rakkaat ihmisystawät – Te ja Tohtori – sallikaa minun vielä kerran kiittää Teitä. Kiitokseni tosin näyttää iwalta, kun työlläni osotan kauheinta kiittämättömyyttä. Mutta niin minun täytyy.

Nyt en jaksakaan enää pitää ajatuksiani koossa. On kuin jäisi tuhat asiaa sanomatta. Mutta amen olisi aina sama: pois minun täytyy. Kuinka minua tuomittaneenkin, ei kowemmin kuin olen itseni tuominnut.

Ja Jumala meitä auttakoon.

Minä tunnen joutuneeni teille kiroukseksi. Olen jo puolen vuotta tuntenut sen.

Ja tänään vielä pois, kello on ½12.

Sydämeni terveiset!

Ja ikuiset jäähywäiset.

Koko sielustani säählittelen Teitä!

Minä olen kiron oma.

N. Sala

Sala oli ostanut Pariisista uuden pistoolin sen tilalle, joka häneltä oli otettu pois.⁹⁰¹ Hän on päättänyt, että kun Emelie ja muut saavat kirjeen, hän on jo tekonsa tehnyt. Sala kirjoitti varmaan myös Ellen Boreniukselle Pariisiin, ainakin Emelie Stenbergille hän on kirjoittanut.⁹⁰² Perjantaina 12.8.1892 Sala laati hyvästit Aabraham Ojanperälle, joka oli viettänyt pari päivää hänen kanssaan heinäkuun alussa; ”hän kiitteli Ojanperää siitä, että tämä on lohduttanut häntä kesällä laulullaan. Se oli virvoittanut hänen ahdistunutta mieltään. [– –]”

Ja kun laulat ’äitiparkaa tai korkeata kuningasta’ niin muista minua. Ehkä henkeni pääsee kuuliaksi. Ja jälleen lohtuu ja rauhoittuu. En voi jättää Sinulle suurempaa perintöä, kuin sen toivon, että saisit pysyä terveenä ja säilyttää iloisen mielesi. Kaikki muu seuraa sitte itsestään. Ja jalostu[u] laulussa. Ja vielä kerran: hyvästi kunnan toveri! Erotaan hymyillen.⁹⁰³

Viimeinen jäähyväiskirjeistä oli sitten Kaarlolle – 13.8.1892. Ehkä hän on hetken toivonut, että tämä vielä sittenkin ”palaisi”. Jälleen syntyi yksi testamentti ja henkilökohtainen kiintymyksen ja kunnioituksen osoitus, jossa on häivähdyksiä huonosta itsetunnosta ja viittauksia töiden epäonnistumiseen. Suurimman tuskan hän tulisi tuottamaan Kaarlolle itselleen.

Berchtesgaden, 13/VIII 92 / Rakas Tohtori! / Viikon päivät olen jo viettänyt yksin. Eli oikeammin seurustellut ystäväni kanssa ja hyvästellyt heitä. Ja muut owat menneet. Te yksin wiiwytte vielä. Ja waikein minun onkin erota Teistä. Niin monelta kannalta waikea. Teissähen yhtyy kaikki, mikä minulle on merkinnyt elämää. Ja kun petän Teidät, petän oman olemiseni. Ja kuitenkin petän Teidät. Tällaiset synnit owat kuoleman syntiä - sen tiedän - eikä niille löydy armoa missään. Olen koettanut viimeiseen saakka säästää itseäni ja Teitä. Vaan nyt en saata enää. Ja miksi saattaisinkaan. Jos ei se tapahdu tänään, niin tapahtuu se huomenna. Ja yhtä raskaalta se tuntuisi huomenna kuin tänäänkin. Niin, jalo hywäntekijäni! Kirotkaa minut jos se sydäntänne helpottaa. Syytä Teillä on kyllin. Vaan minä en woi menetellä toisin kuin menettelen. Tää on St.Denisin päätös. Mitä silloin epätoivoissani päätin, se on nyt kaswanut

901 Berchtesgadenin vuokraemäntä Fanny Brändner oli kopioinut pistoolin kotelon kansitekstin KB:lle. (53:25:4/ KBA/KiA/SKS)

902 EAH3:452av.

903 Näsänen 2008:286-287. Sit. Niilo Salan jäähyväiskirje Abraham Ojanperälle 12.8.1892 Berchtesgadenista. AOA/LiKA.

sisälliseksi wakuutukseksi. Sen tieltä wäistywät kaikki muut welwollisuudet ja katkeawat kaikki elon siteet.

Eikä minulla ole enää mitään syytä wiwyttää kuolemaani. Silloin olitte Te. Nyt owat kaikki toiweeni täytetyt. Ja niin ihanalla tawalla. Ikään kuin itse sallimus olisi tahtonut sulostaa wiimeisiä aikojani. Te tulitte [Pariisiin] niin suurena ja ihmisrakkaana. Ja Sisarenne samoin. Vaietenkin minä ymmärsin Teidät. Ja sitte sain wielä neiti Boreniuksenkin luokseni. Tuhansin äänin wietтели taas maailma. Ja kuoleman päätös ja elämän welwollisuudet joutuivat wielä kerran sotaan keskenänsä. Mutta pois minun täytyy – Se on suurin welwollisuuteni. Mitä sen rinnalla merkitsee se heikko päiwätyö, johon wielä pystyisin – laitokselle pilkaksi ja häpeäksi.

Maaailman suhteen toitte kyllä lohtua. Eihän minun kehnouteni Teidän arwoanne alenna. Eikä jalomielistä Sisartanne liioin. Päinwastoin. Teidän luonteittenne suuruus on waan yhä selwemmin tullut esiin siinä ylewässä ihmisyydessä, jota olette minua kohtaan osottaneet. Jotka Teitä minun tähteni tuomitsewat, tuomitsewat waan itseään. Ja kuitenkin tunnen ja tiedän, kuinka sywästi onneton tekoni teihin sattuu. Se se onkin raskain paali kiroukseni kuor-massa. Enkä kuitenkaan woi muuta. Enhän minä ole ainoastaan oma itseni. Olenhan näyttelijä. Itseni wuoksi waisin kyllä: Koettaisin ainakin. Jo Teidänkin tähtenne. Ja niin monen muunkin tähden. Lienenkö tylsä tai paatunut, waan minusta on niin kuin en itseni wuoksi tuntisi siweellistä kuoleman pakkoa. Omalta tunnoltani waisin kyllä elää. Enkä tiedä tehneeni niin suurta rikosta, jota en woiisi elämäni työllä sowittaa. Toisin ajoin tuumin niinkin. Vaan se on kai itseni kaunistelemista. Ja työkykyni suurentelemista. Juurikuin menetettyä ihmisyyttään woiisi muutamalla päiwätyöllä lunastaa. Ja uskoansa takaisin woittaa. Ja maailman wihaa sowittaa.

Houreita! Ja itseni pettämistä. Päiwätyöni jäi kesken, kuin uskottoman palwelijan ainakin. Sentähden olen woinut näennäisellä tyyneydellä pettää Teidät ja teidät kaikki - kuolema rinnassa tuumia tulewaisuuden töitä, waikka sydämmeni on ollut monesti pakahtua tuskaansa. Niin, niin. Tuskaa se on hillittykin tuska.

Sillä maailma on minulle wielä niin rakas. Ja taiteeni myös.⁹⁰⁴

Niilo Sala jaksoi seuraavaan päiwään: sunnuntai-iltapäivänä 14.8.1892 hän ampui itsensä majapaikassaan.⁹⁰⁵ Hotellin emäntä Fanni Brändner lähetti sähkösanoman Emelielle

904 Niilo Sala → KB 13.8.1892/53:28:15/KBA/KiA/SKS.

905 *Berchtesgadener Anzeiger* 2.9.1892 ilmoittaa elokuussa kuolleiden luettelossa: "Am 14.: Niilo Sala, led. Schauspieler von Helsingfors in Finnland (Russland), 34 J. alt." Myös kaupungin Amtsgerichtin arkiston rekisterikirjauksessa on itsemurhaa tarkoittava ilmaisu "sich ... entleibt". Kuolinajaksi määritellään 14.8. klo 1–3 välillä iltapäivällä; paikkana huo-

Helsinkiin, jotta saisi tietää Bergbomin osoitteen Münchenissä.⁹⁰⁶ Emelie sähkötti Müncheniin ja Berliiniin "Salan uudesta sairastumisesta"⁹⁰⁷ ja Kaarlo sähkötti sieltä samana päivänä palaavansa Berchtesgadeniin. Maanantaina Emelie lienee jo tiedottanut Salan veljelle ja antanut tiedon sanomalehtiin viimeistään tiistaina, sillä niinkin pian kuin keskiviikkona 17.8.1892 julkaistiin nekrologit Helsingin lehdissä. Niissä puhuttiin hermosairaudesta ja äkillisestä taudinpuuskasta. Kuolinsyy oli vielä "tuntematon." Emelie oli 19.8. järjestämässä vielä suuria vekseleitä Kaarlolle, ilmeisesti kadonneen tilalle, hautaus- ym. kuluihin. Betty Elfving sai tietää tuosta "äkillisestä sairastumisesta" vasta 19.8.1892, jolloin hän kirjoitti naiivin rohkaisukirjeensä Kaarlolle.

Uusi Suometar, johon uutinen ehti 17.8.1892, puhui äkillisestä sairastumisesta, ja se näyttää tiedotuslinjana menneen muuallakin lävitse. Mutta ainakin 4–5 ihmistä oli saanut selvän "jäähyväiskirjeen", joten näiden on ollut pakko arvata asian oikea laita. Aspelin-Haapkyllä kirjoittaa:

Kaarlo oli vielä Münchenissä, ja siellä saavutti hänet kamala uutinen Berchtesgadenista, joka pakotti hänet kohta palaamaan sinne. Hän oli siis läsnä maahanpanijaisissa.⁹⁰⁸

Hautauksen ajankohdan on Fanni Brändner myös sähköttänyt ilman, että kuolinsyytä tarvitsi sanoa. Lääkäri ja poliisi sen tutkivat niin, että hautaus tapahtuisi keskiviikkona 17.8. tai torstaina 18.8.1892. Paikallisen tavan mukaan itsemurhan tehneet haudattiin kirkon seinustan viereen.⁹⁰⁹ Salan maanmiehenä ja asuintoverina, viimeisenä hänet tavanneena ystävänä Bergbom joutui Berchtesgadeniin palattuaan paikallisten viranomaisten kuulusteluun. Bergbom luultavasti sähkötti ja muotoili tuon kuolinsyyntä myös August Sareliusta, Niilon kirjapainossa työskentelevää veljeä sekä veljesten isää silmälläpitäen. Perhekunnan kunnian kannalta oman käden kautta kuoleminen olisi ollut liian ankaraa. Äkillinen tautikohtaus oli parempi eikä aivan väärinkään. Vuoden 1891–1892 vaiheet, hermotaudin Wienissä ja sairastumisen Pariisissa ja lähdöt hoitoon Berchtesgadeniin taas on luultavasti Emelie kertonut Almbergille tai Löfgrenille, joista jompikumpi nekrologin lienee laatinut.

nemestari Michael Brändnerin talo N:o 22 (Seppl Haus) Berchtesgadenissa. (K. Beamtsricht, Sterbeeintrag, s 113/1892; Stadtarchiv, Berchtesgaden.)

906 Fanny Brändnerin sähkösanoma EB:lle on päivätty 14.8. (53:1:1), mutta siinä sanotaan vain, että asia on kiireinen. Jälkimmäisessä (11)5.8.1892/53:1:2/EBA/KiA/SKS) sanotaan, että Bergbom oli vastannut tulevana hautaukseen, joka tapahtuisi saman viikon keskiviikkona (17.8.) tai torstaina (18.8.1892).

907 EB → KB 19.8.1892/45:1:226/KBA/KiA/SKS.

908 EAH3:452.

909 FM Heidi Hübnerin välittämä tieto Berchtesgadenin kaupunginarkiston virkailijalta.

Uusi Suometar kertoi kuolinsanomasta, mutta salasi itsemurhan ja sitä edeltäneen psyykkisen sairauden. Hänen sairastumisensa ”jo syksyllä Wienissä” mainittiin ”jonkinlaisena hermotautina”, joka ”piti häntä kuusi viikkoa vuoteen omana”.

Terveeksi tultuaan siirtyi Sala tämän vuoden alusta Pariisiin, missä hän keväällä taas sairastui, jonka vuoksi Heinäkuun alussa lähti mainittuun parannuslaitokseen. Siellä hän viimeksi tulleiden tietojen mukaan oli siksi parantunu, että näinä päivinä aikoi palata Pariisiin ja sieltä syksympänä siirtyä Berliiniin opintojansa jatkamaan. Mikä äkillinen taudinpuuska nyt on hänen nuoren elämänsä langan katkaissut, siitä ei vielä ole tietoa saatu.⁹¹⁰

Aspelin-Haapkylä siteeraa nekrologia historiassaan, sanoen hieman oudosti, että lehden toimittaja olisi lainannut Bergbomin nekrologia Wilhosta. Aspelin aloittaa sanomalla, että Sala ”oli kohonnut teatterin etevimpien joukkoon.”⁹¹¹ *UStr* kuitenkin aloitti täysin päinvastaisella lauseella: ”Sala ei ollut näyttelijänä etevimpiä.”⁹¹² Mutta kiitoksia hänen rooleistaan sanotaan ja päärooleja luetellaan. Siinä oli rivissä merkittäviä älykkäitä, herkkiä ja viisaita henkilöihahmoja.⁹¹³ Seurasi kuitenkin laaja ylistys hänen avuistaan suomentajana ja ohjaajana.

Teaterin ohjaajana saavutti Sala tovereinsa ja johtajan yksimielisen luottamuksen, kunnioituksen ja rakkauden. Hän oli aina tasamielinen ja ystävällinen ja suora, työssään ja toimissaan väsymätön, rehellinen ja altis. Toverit hänessä menettivät rakkaan ystävän, tohtori Bergbom uskollisen, luotettavan apulaisen ja tuen, suomalainen näytelmätaide yhden hartaimmista, parhaista palvelijoistaan. Kaukana kotimaasta saa Niilo Sala ennen-aikaisen hautansa. Isänmaa sinne lähettää kuihtumattoman seppeleen, siunauksensa.⁹¹⁴

Aug. Sareliuksen allekirjoittama *Päivälehd*en kuolinilmoitus muotoli kuolinsyyn näin: ”vaipui lyhyen ajan sairastettuaan kuolemaan Berchtesgaden parannuslaitoksessa lähellä Baijerin pääkaupunkia Müncheniä”. *Päiväleht*een kirjoitti Kasimir Leino laajan

910 *UStar* 17.8.1892.

911 EAH3:453.

912 *UStar* 17.8.1892.

913 Salan rooliluettelo on vaikuttava: *Tietäjä*: Bileam; *Salaminin kuninkaat*: Eurysakes; *Daniel Hjort*: Daniel Hjort; *Kuopion takana*: Jussilainen; *Papin perhe*: Jussi; *Lea*: Sakeus; *Hamlet*: Hamlet; *Faust*: Faust; *Julius Caesar*: Brutus; *Kuningas Lear*: Edgard; *Romeo ja Julia*: Lorenzo; *Maria Stuart*: Mortimer; *Rosmersholm*: Rosmer; *Hedda Gabler*: Thesman; *Noora*: Rank; *Kunnia*: Robert; *Helgolannin sankarit*: Gunnar Herse; *Todelliset naiset*: Kamreri; *Uusi apulainen*: Björk; *Leivonen*: tehtaan-isäntä.

914 *UStr* 17.8.1892.

analyttisen kuvan Salasta. Leinon mukaan Sala oli mietiskelevä ja vakava, ja siksi hän teki myös hyvää komiikkaa ennen muuta Jussilaisena näytelmässä *Kuopion takana*.⁹¹⁵

Niilo Salan irtaimisto Berchtesgadenissa järjestettiin säilytykseen ja sinetöitiin kuudeksi kuukaudeksi mahdollisten velkojen esittämien vaatimusten vakuudeksi.⁹¹⁶ Viikko hautauksen jälkeen Kaarlo oli vielä Berliinissä, itse puolestaan sairastaen – suruaan. Hän kirjoitti 27.8.1892 postikortin:

Rakas Sisar! Olen taas niin paljon terveempi, että jaksan matkustaa. Tukholmasta telegrafeeran koska tulen. Koska näyttelijät nyt jo kai ovat saapuneet saavat harjoittaa [”]Armeliata rouvia[”] ja [”]Kansan edustajan Leveau[”] siksi kun tulen, joka tapahtuu niin pian, kuin vaan suinkin jaksaa. Rahat, kirjeet, telegrammit olen saanut. Kaarlo.⁹¹⁷

Kaarlon voimat olivat vähissä. Arvatenkin suuri syyllisyys on ollut yksi päälimmäisiä tunteita. Murhe, ikävä, pettymys, kaiken raukeaminen. Toisaalta, kuten hän myös kirjoitti: ”omia syntejään ei voi liikaa miettiä, sillä muuten menettää toimintakykynsä.”⁹¹⁸ Sala oli omassa umpikujassaan, minkä Kaarlo tiesi. Betty Elfving lähetti ”kotimaan kukkasia” Salan haudalle, tai sille muistomerille, jonka Kaarlo haluaa pystyttää. Betty tiesi Salan kuitenkin Kaarlon ”todelliseksi ystäväksi”, vaikka tämän umpimielisyys oli erityisesti heinäkuussa Kaarloa painanutkin.⁹¹⁹ Saman päivän *Hufvudstadsbladetissa* 18.8.1892 oli ruotsinnettu *UStr:n* nekrologi Salasta sekä ilmoitus 1.9.1892 alkavasta Dramatiska föreningenin oppilaskoulusta. Se alkaisi kuukauden mittaisella koejaksolla, jonka jälkeen vasta kouluunpääsy ratkeaa, opettajana on Adolf Lindfors ja yhtenä oppiaineista ”maintien” (ransk. = kannattelu, ylläpito, roolinkuljetus tms).

Kaarlo palasi Helsinkiin aivan elokuun lopulla. Ilahduttavaa oli se, että siellä oli odotamassa Robert Kiljanderilta uusi pieni komedia *Vieraita odottaessa*. Se oli tullut postissa ”näytteeksi siitä, että minä vielä elän”.⁹²⁰ Elokuun lopussa 27.8.1892 Työväenyhdistyksen puhe- ja keskusteluseura esitti Arkadiassa *Kovan onnen lapsia*. Se uusittiin vielä kuu-

915 *Päivälehti* 18.8.1892.

916 Asiaa koskeva ilmoitus julkaistiin *Berchtesgadener Anzeigerissa* 29.9.1892. Siinä kuolinpäiväksi on tosin merkitty 15.8.1892.

917 KB → EB 27.8.1892/46:597/EBA/KiA/SKS. Bergbomit kirjoittivat avoimet postikorttinsa imagosyistä aina suomeksi.

918 KB → EB 7.8.1892/46:1:196/EBA/KiA/SKS.

919 ”Sedan en timme vet jag om din och allas vår förlust genom Salas bortgång. Nu har du mistat en verklig vän och sådana ersätts aldrig. – Medföljande blommor komma med en hälsning från fädernejorden och ett tack för hvad han gifvit sitt folk, lägg dem på hans graf. Jag vet att du ombesörjer någon liten minnesvård på den plats, der han viljar. Låt äfven mig få deltaga deri med en skärf; mera kan jag ej gifva, men vore det möjligt så ville jag göra den af guld. Han vore det värd.” (B. Elfving → KB 19.8.1892/48:14:20/KBA/KiA/SKS.

920 R. Kiljander → KB 27.8.1892/52:21:6/KBA/KiA/SKS.

kauden päästä 21.9.1892.⁹²¹ Näihin esityksiin täytyy liittyä tri V. Vaseniukselta säilynyt kirjekonsepti Minna Canthille:

Och K.o.l.! Hvilken upprättelse har Ni icke fått! Folket själfv spelar stycket, och spelar det med tro och en andakt, sådan jag sett blott på en enda scen, i Oberammergau vid "passionsspelen". Hvilken författare i våra dagar har vunnit en sådan seger? Ock på den kan ni tacka matadorerna.⁹²²

Niilo Salan toivomuksen mukaan näytäntökausi aloitettiin *Papin perheellä* sunnuntaina 4.9.1892, josta teatterin sisällä tuli tietenkin ensimmäisen Jussi Waltarin esittäjän, Niilo Salan muistoesitys. Teatterilaiset ovat varmasti halunneet näytellä siinä myös omat terveisensä Minna Canthille, että juuri hänen näytelmänsä olivat kaikille tärkeitä ja arvokkaita. Knut Weckman sai kiitosta reippaudestaan Jussina, mutta Benjamin Leinon isän roolista *UStr* arvostelija halusi edelleen pois suurieleistä pateettisuutta. Kauden avausuutinen oli myönteinen: alkavan kauden laaja ohjelmisto oli runsas, ainakin 9 uutta näytelmää ja uusintoja. Näyttelijöitä oli kiinnitetty Kansanteatterista: Olga Salo, Mimmi Lähteenoja, Otto Närhi ja Evert Sutinen.⁹²³

Työ Kaarlون terapiana syksyllä 1892

Yllättävän täysipainoinen ohjelmistokausi 1892–1893 on ollut työterapiaa Kaarlolle. Syyskuun alussa Minna sai Bergbomilta henkilökohtaisen kirjeensä, siis vasta kaksi kuukautta *Päivälehd*en haastattelun jälkeen. Canth oli samaan aikaan luonut moleminpuolisesti innostunutta kontaktiaan Harald Molanderiin ja ahkeroi *Sylvin* parissa. Arkadiassa aloitettiin *Papin perheen* ja *Nummisuutarien* kansannäytännöillä. Hemmo Kallion uusi "velikultamainen Esko" toi loppuunmyyty-lappua lippuluukulle.⁹²⁴

Niilo Salan poismeno tuntui kaikessa mitä tehtiin, "joka askeleella teatterissa". Salan persoona, mitä tuli "kunniaan, taiteeseen ja isänmaahan" oli esimerkillinen ja Emelien mielestä myös työnsä puolesta ylittämätön. Teatteriin tarvittiin apulaisjohtaja ja mahdollinen tuleva seuraaja ilman muuta, ja asiasta tuli alkaneen vuosikymmenen keskeisen huolen aihe ja tulevaisuuden ehto. Kaarlo aloitti keskustelut kirjallisuudenmaisteri Kasimir Lönnbohmin (Leinon) kanssa. Vastineessaan Juhani Aholle Ida Aalbergista Kasimir Leino oli keväällä osoittanut kohtuutta ja arvostelukykä, mutta ei kieltänyt

921 Tiedot *UStr* 24.8. ja 22.9.1892.

922 V. Vasenius (konsepti) → MC s.d./Coll. 254.64/ms/KK.

923 *UStr* 6.9.1892. *Kyläkirjaston kuvalehti* B-sarja nro 8.

924 "I ekonomiskt hänseende ha vi i år börjat mycket dåligt; rädslan för koleran och den betryckta ekonomiska ställningen verka nedslående på alla sinnen, så att teatern står tom. I går gaf dock gamla "Nummisuutarit" som folkrepresentation, utsäldt hus med "lapp på luckan"; intresset verkar alltid lifgifvande, men den ekonomiska vinsten af dessa billiga representationer är ju dock ej stor." (EB → B. Elfving 26.9.1892/49:5:144/EBA/KiA/SKS.)

Ahon esittämää perusteltua kritiikkiä. Pelinavaus Kasimir Leinon suuntaan kerrottiin Emelien kirjeessä Bettylle 26.9.1892. Muuten hän sanoo vanhentuneensa tänä kesänä 10 vuotta.⁹²⁵

För teatern blir detta äfven en vändning; Karl måste naturligtvis söka sig ett biträde och en blifvande efterträdare; en sådan som Sala får vi aldrig, men vi skola hoppas att vi dock kunna finna någon som är att lita på; ännu ha vi ej bestämdt klart för oss huru det blir, men beslutet är att Karl till en början skall tala med Kasimir Leino; få se hvad han svarar. Låt detta dock tills vidare bli oss emellan. – ⁹²⁶

Gustaf von Numers muistutti itsestään jälleen syyskuun lopussa. Hän vaati saada oman käsikirjoituksensa *Elinan surmasta* takaisin. Argumenttina oli se, että hän myi vain vanhan manuskriptinsä oikeudet, sen joka oli olemassa maaliskuussa 1891, mutta sen jälkeen tehdyt muutokset olivat Finska Teaternin asia. Tähän johtokunta suostui ja ilmoitti 2.10.1892 päivätyssä kirjeessään Numersille, että tämän alkuperäistä käsikirjoitusta oli luultu kadonneeksi ja että nyt se oli löytynyt.⁹²⁷ Sitä johtokunta ei kertonut, että löytöpaikka oli ollut paperikori.⁹²⁸ Siitä tekstistä oli teatteri ottanut myös oikeaksi todistetun kopion.⁹²⁹ Niin Numers sai takaisin alkuperäisen versionsa, siinä kunnossa missä se hänen käsistään oli keväällä 1891 lähtenyt. Se näyttää menneen heti Aspegrenille, joka laati siitä omaa suomennosta ja yritti saada siitä esitystä, ainakaan heti onnistumatta.⁹³⁰ Arppen seurueessa rouva Brander halusi näytellä Kirstiä. Joulukuussa 1892 Arppe kiittää tekstistä ja alkaa laatia siitä omaa sovitustaan, tavoitteena tulevat Ruotsin kiertueet.⁹³¹

Arkkitehti ja kirjailija Jac. Ahrenberg, joka oli ollut jo kevään 1869 näytännöissä mukana, kertoo muisteluissaan hänen ja Bergbomin ystävyyspalautuneen joksi-kin aikaa 1890-luvun alussa. Loogista on ajatella, että impulssi oli huhtikuussa 1892,

925 ”Denna sommar har med ens gjort mig 10 år äldre. Du kan ej tro huru svårt vi haft att vara vid teatern dessa veckor nu i höst; vår oförgätelige bortgångne väns minne står der inpregladt öfverallt och vid hvarje steg påminnas vi om honom. Sällan har man den glädjen att stöta på en så högsint och ädel karaktär som hans; dessutom förstodo vi hvarandra så väl och stodo på samma botten i allt som rörde heder, konst och fosterlandet. Hvarföre skulle han så tidigt brytas och hemsökas af en så grym sjukdom! Jag hoppas vi träffas i vinter och då skall jag tala om allt som rör honom, den kära, saknade och begråtna vännen.” (EB → B. Elfving 26.9.1892/49:5:144/EBA/KiA/SKS.)

926 EB → B. Elfving 26.9.1892/49:5:144/EBA/KiA/SKS.

927 ST jk → G v Numers 2.10.1892/SLSA 271/ms/KK.

928 Tieto on Therese Ossianintytär Wuorenhelmolta Vihtori Laurilan haastattelussa 3.2.1943 (25:4/VLA/KiA/SKS). Sen mukaan löytäjä olisi ollut vanha rouva Sanmark. Tietoa täytyy pitää monen välikäden takia epävarmana, tai se voi koskea joitain muita tekstejä, esim Kiven käsikirjoituksia, mistä Jalmari Finne on kertonut.

929 Sijaitsee SKS:n KiA:ssa Gustav von Numersin arkistossa kuori B1186. Yksikössä B1187 on muita käsikirjoitusversioita *Elinan surmasta*.

930 August Aspegren → G. v. Numers 10.10.1892/SLSA271/ms/KK.

931 Arppe sai tekstin joulukuussa 1892 ja alkoi tehdä siitä omaa sovitusta. Työ hidastui maaliskuussa 1893, kun hän odotti Bergbomin laatimia kohtauksia mukaan. (A. Arppe → G. v. Numers 19.12.1892 & 6.3.1892 /SLSA271/ms/KK.)

kun Coqueliniä viihdytettiin Helsingissä ja vierailtiin Arkadiassa Idan näytäntöä katsoomassa. Kirjoittaahan Ahrenberg, että Kaarlo liittyi heidän illallisseuraansa, kamariherra Linderin isännöidessä, mutta Emeliele sellainen ei käynyt. Syksy 1892 vaikuttaa taas ajalta, jolloin Bergbomilla on ollut tarve etsiä älyllisesti vertaisia tuttavuuksia ja hauskoja ikäisiäänkin seuramiehiä, mielellään myös ruotsinkielisiä. Niilo Salan kuoleman jälkeiseen aikaan voi nimittäin parhaiten sijoittaa erään Ahrenbergin muisteleman tapauksen.⁹³² Bergbom teki kävelyretkiä Arkadialta Meilahteen asti ihailemaan Ahrenbergin loppukesällä kukkivia kirkkaanpunaisia, keltaisia ja valkoisia salkoruusuja. Ehkä suruaan hoitaakseen.⁹³³

Kaarlo oli saanut Aspelinilta jo pari vuotta aiemmin Ahrenbergin *Hihhuliter*-romaanin (1889/1890). Hän pyysi Jacia kertomaan *Hihhuliter*-romaanin syntyhistorian ja sai pari kävelyretkeä myöhemmin suostuteltua tämän kirjoittaman siitä dramatisoinnin. Kaksi viikkoa myöhemmin – mikä viittaisi edelleen syksyyn 1892 – Kaarlo jätti Jacille sanan, että oli valmis laatimaan *Hihhuleille* ”reseptin” eli näytelmälle kohtausluettelon, jonka mukaan kirjoittaa, tai vaihtoehtoisesti pyysi luvan antaa se jonkun toisen sovittavaksi. Yhtenä nimenä Bergbom oli maininnut Matti Kurikan, mutta lisännyt perään ”Men han är väl för stor för ett slikt uppdrag.”⁹³⁴ Ahrenberg oli jo suunnitellut repliikkejä. Kävellessään kerran itse Meilahdesta Arkadian puisen etutasanteen (perrongin) ohitse, oli Ahrenberg kertonut K. F. Wahlströmille mitä parhaillaan fundeerasi. Wahlström oli hämmästyneenä todennut, että Bergbom oli juuri ”eilen sanonut siitä romaanista – – – –.” Ahrenberg loukkaantui, palautti reseptin (kohtausluettelon) ja Kaarlون ihmetellessä käski kysyä syytä Wahlströmiltä. Kaarlون sovitteluvaan kirjeeseen Ahrenberg ei vastannut.⁹³⁵

Syyskuun lopulla 1892 Minna Canth vastasi Kaarlون pitkään selvitykseen erittäin sovittelytavalla.⁹³⁶ ”En ole sotajalalla, minut on ajettu teatterista.” Keskeinen syy oli Yrjö-Koskisen ja Meurmanin toiminta, samoin *Uuden Suomettaren* toimittajien ja johtokunnan jäsenten kytkös. Lehti oli ilman kommenttia antanut Meurmanin kirjoittaa. *Papin perheen* haukkumisessa osa oli henkilökohtaista vainoa häntä kohtaan. Senaattori Yrjö-Koskinen oli torpedoimassa valtion kirjallisuuspalkinnon myöntämisen kokonaan, mikäli se oli aikeissa mennä Canthille. Myös *Kovan onnen lasten* henkilöt oli Bergbomin

932 ”Därmed anknötos åter de vänskapliga förbindelserna oss emellan, afbrutna i så många år. Vi träffades oftast vid Arkadiateatern och promenerade då till staden eller ut åt Västra chaussén. Vi träffades äfven på teatern vid officiella förrättningar, brandsyn, inspektion af ridåer och ugnar samt äfven vid teaterföreställningar” (Ahrenberg 1910:288).

933 ”Bergbom brukade vår och höst promenera utom staden bortåt Mejlans och Fölisön. Därvid hade han en bestämd rastplats under en hög gran, som växte inom området af min villa [i Mejlans]. En dag – det måste ha varit åren 1891 eller 1892 – kom han upp till mig för att beundra de verkliga praktfulla stockrosor, som i hö[g]rödt, gult och hvitt lyste utanför min veranda. Jag bad honom sitta ned i en trädgårdsstol, bjöd honom saft och vatten. (Ahrenberg 1910:288.)

934 Ahrenberg 1910:293.

935 Ahrenberg 1910:293–294.

936 MC → KB 27.9.1892/MCK 394:574.

– ehdottomasti hyvien neuvojen mukaan kirjoitettu – miksi hän niitä enää muuttaisi! Teidän hyvien neuvojenne mukaan: ”Eikä siitä muuten olisi niin hyvä tullutkaan.”

Tulonmenetystä Canth perustellusti suree ja sitä, että *Kovan onnen lapsia* on nyt ”hyyrätty näytelmäseuralle”. – ”Olisi kohtuus kumminkin vaatinut, että minulle olisi palkkaakin maksettu”. Samalla Minna kertoo loukkaantuneensa siitä, että edellisenä keväänä teatteria oli kuvattu ”affääriksi” ja sanottu, että ”elleivät kirjailijat valvo etujaan, niin syyttäkööt omaa typeryyttään.”⁹³⁷ Seurasi Canthin poliittinen analyysi: fennomania ja svekomania eivät enää eksisteeraa:

Se hitunen mikä meillä vielä on jäljellä ruotsalaista kulttuuria, ei estä eikä paina suomalaista henkielämää, siinä on kansallisuudellemme vaan tukea, ei haittaa, sillä se on side, joka yhdistää meitä länsi-Euroopan sivistykseen ja varjelee senkin kautta idästä tulevia vaaroja vastaan.⁹³⁸

Canth näki Venäjällä nousevan kansallismielisen ilmapiirin ja sen vaikutuksen lainsäädännössä paljon suurempana uhkana kuin sveesit. Vanhan kieliriidan tulisi sen takia päättyä!⁹³⁹ Eri käsityksiä jäi Numersin kiistan yksityiskohdista ja Canthin näytelmien esityskerroista Meurmanin haukkujaisten jälkeen. Canthin tekeillä oleva näytelmä [*Sylvi*] ei kuitenkaan kelpaisi Suomalaisen Teatterin näyttämölle: ”olisin taas saanut kuulla, kuinka minä levitän turmiota Suomen kansaan.” Minnan ja Kaarlon henkilökohtaisten välien kannalta tärkein on kohta:

Tiesin, että tämä askel, jonka nyt otin, kipeästi koskisi Teihin ja Emeliehen. Se pani minut kauvan epäilemään. Ja raskaalta se vielä nytkin tuntuu. Mutta minulla on velvollisuuksia myös itseäni kohtaan. Liian kauvan olen antanut polkea itseäni jalkojen alle. Liian kauvan olen orjamaisesti nöyryyttä osoittanut.⁹⁴⁰

Minnan mukaan Numers hoitakoon omat asiansa (niin hyvin kuin taitaa), vaikka loukkaavaa oli Almbergin toukokuinen viittaus Tohtorin ansioihin, joita ilman Numersin kappaleet eivät olisi päässeet pöytälaatikkoa pitemmälle. Muutenkin loppukevään kirjoituksissa oli kirjailijoita halventava sävy, aikana jolloin Bergbom oli jo Pariisissa Salaa tapaamassa.

937 MC → KB 27.9.1892/MCK 394:574.

938 MC → KB 27.9.1892/MCK 394:574.

939 Tätä EAH3:463–464 ei lainkaan voi käsittää eikä siis hyväksyä.

940 MC → KB 27.9.1892/MCK 394:574.

Tunnustaen ja tietäen Tohtorin ansiot kenties paremmin kuin kirjoittaja [Almberg], tekee kuitenkin mieli kerran koettaa – koska siitä tähän tapaan puhutaan – eikö mahdollisesti sentään omilla voimillaankin pääsisi pöytälaatikosta ulos kumminkin. Elkkä siitä loukkaantuko Tohtori, että näin sanon! Illoinen olisin, jos joskus se päivä vielä koituisi, että voisimme yhdessä taaskin työskennellä ja minä taaskin saisin Teidän neuvojanne hyväkseni käyttää. [–] Olen puhunut Teille suoraan ja avonaisesti. Ikävä olisi, jos juopa tämän kautta vaan laajenisi välillämme. Varsinkin kun elämä on niin lyhyt.⁹⁴¹

Elämä on niin lyhyt! Molemmat tietävät sen jo. Minna Canthin Kaarloa kohtaan osoittama lämpö ja arvostus herättivät toivotun vastakaiun ja reaktion. Kaarlo vastasi Minnalle heti 49-vuotissyntymäpäivänsä 3.10.1892 mentyä. Hän liitti kirjeeseen 600 mk:n vekselin *Kovan onnen lasten* käsikirjoituksesta. Se puolestaan nolotti Minnaa: ei hän sitä ollut pyytämässä, mutta Kaarlo lähetti rahat. Syynä oli se, että aikoinaan 1888 Almberg, Forsman ja Löfgren olisivat halunneet maksaa *Kovan onnen lapsista* Canthille, mutta silloin Kaarlo oli torjunut ajatuksen Minnaa loukkaavana ja ”jyrkästi protesteerasi rahan maksamista vastaan”.⁹⁴² Kunniakysymykset voivat olla arvaamattomia.

Kulttuuripoliittisessa analyysissä Kaarlo jyrkän poliittisen debatöörin tavoin vastasi joko-tai -sablunalla. Hän toisti vanhaa fennojen kärjistystä: ”Pitääkö tässä maassa muukalaisvallan vai oman kansan hengen vallita?” Kaarlo vertasi ”ruotsalaisten kanssa veljeilijöitä” niihin, jotka kirjoittavat *Moskovski Vjädmostiin*. ”Hekin ovat tavallisesti persoonallisesti loukatut, heillekin on tapahtunut kotona vääräys.”⁹⁴³ Canth näkee poliittisesti liberaalien ruotsalaisten kanssa veljeilyn aivan eri asiana kuin veljeilyn keisarillisten panslavististen kanssa. Vekselin lähettäminen tulee tulkita niin, että Kaarlo halusi, ettei Canthilla olisi teatterille liikeasioista ”nokan koputtamista”. Jos kaikki ”kohtuuttomuudet” on hyvitetty, muilta osin voitaisiin palata totuuteen. Mutta Minnalle Kaarlo ei enää ollutkaan ”kohtuuton”.

Kaarlo oli aloittanut kirjeensä Minnalle 3.10.1892 tutussa lämpimässä sävyssä:

Sydämeni heltyi nähdessäni, että ihmisinä vielä olemme ystävyksiä, vaikka olot ovat niin surkeasti nyt vieroittaneet meidät toisistamme. Niin – sekä olot että me itsemme. Tietysti minullakin on ollut vika. Te viittaattekin siihen. Luultavasti olen liian omavaltaisesti vaan noudattanut omaa ajatussuuntaani

941 MC → KB 27.9.1892/MCK 394:574.

942 KB → MC 3.10.1892/290:13:16/MCA/KiA/SKS.

943 KB → MC 3.10.1892/290:13:16 sekä lyijykynäluonnos: 51a:4:3/MCA/KiA/SKS. ”Jos otatte uhkaamanne askeleen ja siis vedotte muukalaisiin sentähden, että veljenne ovat tehneet teille vääräyttä, niin te minun silmiäni edessä seisotte ihan samalla kannalla, kuin ne suomalaiset, jotka kirjoittavat Mosk[ovski]. Wäd[omostiin].”

enkä tarpellisella varovaisuudella katsonut, oliko se myös niiden, joiden kanssa minulla on ollut tekemistä.⁹⁴⁴

Tätä kommenttia voi ajatella Kaarlون kriisivuoden 1892 suurena läksynä. Se voi toimia itsetutkiskeluna suhteessa aiempien vuosien eronneisiin näyttelijöihin, siinä missä tänä kesänä Niilo Salaan. Hän ei ole aidosti katsonut, mitkä olivat toisten kannat asioissa. Häntä oli ahdistanut Salan "umpimielisyys" tai "epä-avoimuus" heidän viimeisenä yhteisenä kesänään. Ehkä Kaarlo koki, että ei ollut osannut kuunnella Salaakaan. Topra-Heikin roolin "heikkouksista" Kaarlo vetosi nyt Schilleriin sanomalla, että eikö hahmossa ole sama ongelma kuin *Rosvojen* Carl Moorilla. Emmekö "olisi kiitollisia, jos tekijällä [Schillerillä] olisi enemmän sitä taiteellista malttia, joka nyt häneltä (niinkuin Teiltäkin) puuttuu."⁹⁴⁵ Vertaus on imarteleva ja samalla lahjomaton. Minna vastasi heti 6.10.1892 todeten Kaarlون pehmeiden tekevän asian hänelle vaikeaksi.

Jos olisitte pitkittäneet vihaanne ja ollut "orimlig" niinkuin tapanne on silloin kun suututte, jos olisitten repinyt sillat pois minun jälkeeni, niin helpommin olisin kulkenut eteenpäin sitä tietä, jota lujasti olin päättänyt kulkea. Nyt kun sydämenne niin pian jälleen heltyi ja Te olette minulle hyvä niin kuin ennenkin, on minun niin vaikea – niin hirmuisen vaikea.⁹⁴⁶

Minna Canth kohtasi tässä oman vaikeutensa nöyrytyä, lakata kantamasta kaunaa ja pyytää anteeksi tai ainakin myöntää oma jyrkkyytensä. Hänen suhteensa Yrjö-Koskiseen ja Meurmaniin ei muutu, eikä Kaarlo sitä häneltä odotakaan, siinä asiassa Kaarlo erinomaisesti ymmärsi Minnaa. Kielikysymyksessä Minna sen sijaan ei voinut palata vanhalle kannalle. Olihan professori Thiodolf Rein jo 1885 *Valvojassa* kehottanut luopumaan kieliriidasta.⁹⁴⁷ Minna näkee vaaran toisaalla: "Venäläisyyttä tulee vihata, ja vastustaa tarmonsaa takaa, sieltä uhkaa vaara ja sorto, se on uusi ja kahta kauheampi vihollinen."⁹⁴⁸

Ruotsinkieliselle teatterille kirjoitettu näytelmä ja mahdollinen ulkomainen esilepääsy olivat tilanteen tuoma tilapäinen ratkaisu, jolla hän saattoi taata sen, etteivät "Koskiset ja Meurmanit enää sulje häneltä Suomalaisen Teatterin ovia" – hänen "parhaalta näytelmältään". Kiitollisena 600 mk:sta hän näki entiseen tapaan Bergbomin sydämellisyyden ja vilpittömyyden:

944 KB → MC 3.10.1892/290:13:16/MCA/KiA/SKS.

945 KB → MC 3.10.1892/290:13:16/MCA/KiA/SKS.

946 MC → KB 6.10.1892/MCK 395:579.

947 Th. Rein: "Mitä tarkoittaa suomalaisuuden pyrintö." *Valvoja* 1885:117. (Kannila, MCK-edition viitteet, Kje 395 viite 2.)

948 MC → KB 6.10.1892/MCK 395:579.

Voitteko antaa minulle anteeksi, Tohtori, nämä epäilykset? En enää anna sille ajatukselle sijaa, että suomalainen teatteri tahtoisikin vaan tehdä hyviä affääriä kirjailijan hiellä ja väellä. Minua hävettää, että olin niin valmis sammoista uskomaan. – Kiitän Teitä tästä runsaasta palkkiosta! Ja sydämellisesti kiitän Teitä siitä, että kirjoititte minulle, vaikkakin ensimmäinen kirjeenne oli kova. Ehkä olisimme vieraantuneet muuten. Puhuen asiat selvenevät. – Minä elän siinä toivossa, että Jumala suo voimia ja elonpäiviä siksi, että taaskin pääsemme yhtymään työssä ja pyrinnoissa. Toivon sitä – en ainoastaan persoonallisista syistä, Teidän tähtenne, vaan senkin tähden, että saisin olla mukana kansallisen teatterin kehittämistyössä. – Uskallankohan lähettää terveisiä Emiliele ja Emelie Stenbergille ja Leinoille – vai ovatko he minulle kovin vihassa?⁹⁴⁹

Seuraavana päivänä Canth lähetti Harald Molanderille *Sylvin* kolme ensimmäistä näytöstä.⁹⁵⁰ Tämä vuosi mentiin nyt näin. *Sylvin* meno Ruotsalaiseen teatteriin piti Kaarlون kestää. Sovinnolliset sanat eivät enää samalla viikolla voineet muuttua teoiksi, kun kerran *Sylvistä* oli jo sovittu Erottajalla. Mutta sittenkin Kaarlo oli edelleen pettynyt. Elfvingille hän raportoi kirjeenvaihdosta:

Från Minna Canth har jag haft bref. Hon försäkrar att hennes personliga känslor mot mig fortfarande äro vänskapliga, men står fast vid sitt beslut att sända sin dram till svenska teatern. Stackars Minna! Hennes hållningslöshet vexer med hvarje år.⁹⁵¹

Kuvitteliko Kaarlo, että tuo päätös voisi vielä muuttua? Itse asiassa Kaarlo halusi emotionaalisesti säästää itseään. Kun Kalle Brofeldt eli Kalle Aho kirjoitti uutta näytelmäänsä *Bertha Brander*, Kaarlo varotoimenpiteenä ei matkustanut Kuopioon tätä tapaamaan, vaan kutsui Kalle Ahon Kouvolan asemalle neuvonpitoon. Minna piti Kalle Ahon näytelmää ”luontevana ja psykologillisena, vaikkei erityisen draamallisena”, ”eikä varsinkaan niin kuin suomalaisessa teatterissa konversationi-kappaleita näytellään”. Bergbomista Minna kertoi Numersille:

Kalle Aho kävi tohtori Bergbomia sen johdosta tapaamassa Kouvolassa. Tohtori B. kuin oli häntä sinne pyytänyt, koska hän ei minun tähteni voinut

949 MC → KB 6.10.1892/MCK 395:579.

950 MC → H. Molander 7.10.1892/MCK 396:596.

951 KB → B. Elfving 4.10.1892/47:6:4/KBA/KiA/SKS.

tulla Kuopioon, niin kuin oli kirjoittanut. Ja minä kuin luulin, ettei meillä mitään vihaa olisi välillämme!⁹⁵²

Oliko Minnalle sitten yllätys, että Kaarlون leppyminen kestäikin paljon kauemmin? Varsinaisen teonhan oli tehnyt hän. Kaarlون haluttomuus matkustaa Kuopioon, jossa hänen olisi pakko kohdata myös Minna, tuli ymmärrettäväksi, sillä *Sylvi*-päättös oli tietysti voimassa ja loukkasi syvästi Kaarlون 12 vuotta jatkunutta omistautumista Minnan kirjallisen tuotannon edistämiseen. Myöhemmin Canth kertoi, että Kalle Aholla oli tekeillä myös toinen näytelmä, *Sanomalehtimies*, johon Bergbom oli ”kovasti mielistynyt” ja halunnut lisää näytöksiä, ja niitä oli samalla kertaa Kouvolassa kaavailtu.⁹⁵³ Bergbom siis tiesi, että kirjailijakontakteja piti vain jatkaa ja saada nuorta polvea kirjoittamaan, puhukot ”fennomaanien faaraot” mitä vain. Bergbomia ei ole jälkeenpäin aina osattu erottaa näistä faaraoista.⁹⁵⁴

Gustav von Numers oli siirretty Raahen korkeudelle Lapin pitäjän asemapäälliköksi. Saatuaan *Elinan surman* (*Klas Kurck och liten Elin*) tekstin takaisin hän perustaltaan realistisena kirjailijana luonnehti Minna Canthille tylästi Bergbomin vanhanaikaisia sensaatiokäänteitä:

Bergbom ligger illa fången i det gamla franska dramat, med sina sensationsknumtar och knifhugg samt eviga attentater mot hederligt folks nerfver – Apropå Bergbom – så är han en underlig menniska – han har aldeles fallit i min aktning – för att han gått igenom och kritiserat mina arbeten, fordrar han utan vidare halfva makten – d.v.s. all magt öfver dem – Jag ger honom allt erkännande t.ex. uti något företal men aldrig tillåter jag honom ställa sitt namn bredvid mitt på tittelbladet och det är just det han nu fordrar af mig – hvarför nu sedan allt godt [gått(?)] bra? Hvad blir det då af mig i bredd med denna erkända dramatiska jätte – jo en renskrifvare röll! (Nej Bergbom har varit en duktig direktör, men är en mycket vanlig simpel menniska – tillhör förresten ett utlefvdadt parti, det

952 MC → G v Numers 2.11.1892/MCK 401:585.

953 MC → Heikki Kauppinen, Kauppi-Heikki 26.11.1892/MCK411:597.

954 Frenckell-Thesleff (1944:254–255) kirjoittaa loppupäättelmän, jossa Bergbomia raskautetaan *Papin perheen* jäämisestä paitsioon Svenska Teaternissa. Sinänsä kiinnostavan kysymyksen kohta kuuluu näin ”Niinikään hän [MC] joutui katkerasti pettymään toiveissaan ruotsalaisesta menestyksestä. Seurauksena Bergbomin käännöskiellosta oli, ettei tarjouta uusittu Bergbomin elinaikana eikä myöhemminkään. Papin perhe, varmaankin edustavin kaikista maamme porvarillisista näytelmistä, ei siis koskaan ole päässyt maamme vanhimmalle näyttämölle.” – Kirjoittaja halusi tässä unohtaa, että August Arppe oli esittänyt *Prestens familj* -näytelmää paljon oman seurueensa kanssa ympäri Suomea jo kesästä 1892 alkaen. Tultuaan Svenska Teaternin johtajaksi 1894 Arppelle itselleen teos oli ehkä jo ”loppuun näytelty” tai sitten oikeudet Helsingin esityksiin olivat vielä Suomalaisella Teatterilla. Minnan uusi innostuminen *Sylvin* taas tapahtui Molanderin *Hbl:ssä* helmikuussa 1892 julkaisemista teatteriteoreettisista artikkeleista. (Frenckell-Thesleff 1944:275 alk.)

antika fenomanska, med sina förmyndare och grip principer [holhoamisen ja kiinnipitämisen periaatteineen].⁹⁵⁵

Numers halveksi nyt siis Bergbomia, ”mitättömänä ihmisenä”, joka käsikirjoitusasiassa oli toiminut ”lierosti” (skurkaktigt). Canth jutusteli Numersille – kertoi, mahdollisesti ”vitziinä”, että käsikirjoitus on, tai on ollut, Suomen Pankin kassaholvissa, ja tiesi koke-
muksesta, että tällaiset riitajutut vievät kyvyn kirjoittaa, mutta toisaalta lepo voi olla hyväksikin, kertyy voimia.⁹⁵⁶ Minna antaa täyslaidallisen vanhafennojen faaraoille:

Olin siellä tukehtua tuon hirveän painon alla, jonka suomalaisen teatterin ja suomalaisen puolueen ylimmäiset poliisimestarit ja suojeluspatriuonat, Yrjö Koskinen ja A. Meurman, olivat päälleni sä[il]lyttäneet. Ja heidän uskolliset asetoverinsa, vanhojen fennomaanien mahti-joukko. Nämä miehet, jotka fennomanian hartijoilla ovat nousseet valtaan ja Egyptiläisten lihapatain ääreen, käyttävät nyt mahtiaan suomalaisen henkielämän sortamiseksi. Ja Suomen kansa heitä vaan kannattaa. Ei näe, eikä huomaa mitä miehiä nuo ovat, nuo kaiken vapauden sortajat. Nuo, jotka muodostavat ”mustan seinän”, jonka läpi ei valon säde pääse.⁹⁵⁷

Bergbomien loukkaaminen kuitenkin painoi Minnan mieltä. Hänen oma innostuksensa alkoi hiipua, kun *Työmiehen vaimosta* alkaen oli tullut haukkumista ja leimattiin vain ”turmiolliseksi kirjailijaksi”, vaikka hän näki itsensä kansallisen edistyksen seuraavana vaiheena ja valistajana, naisten ja työkansan vapauttajana. Canth ei hetkeksikään siis kiellä Bergbomin roolia tukijanaan, mikä on tärkeä muistaa verrattaessa kunniaansa peräävään Numersiin. Mutta ammatillisesti he olivatkin eri tasolla.

Enkä ole suinkaan saanut ulkoapäin suuresti kehoitusta, päinvastoin. – Tohtori ja Emelie Bergbom ovat olleet ainoat ja ”Valvojan” herrat, jotka ovat minulle myötätuntoisuutta ja ystävyyttä osoittaneet. Kasimir Leino Päivälehdessä. Sen vuoksi minua kovasti pahoittaa, että olen näiden kaikkien mieltä loukannut. Ilman Valvojaa ja Toht. Bergbomia en olisikaan seitsemää vuotta kestänyt.⁹⁵⁸

955 ”Mot mig har han handlat som en – har god lust att säga – nå ja lät vara osagt – då han ej lemnat ut den afskrift af Elina, hvilken jag tagit med hans samtycke och fram och tillbaka lånat honom – Det är klokt gjort men skurkaktigt – och han vågar ej heller ge sig in i den frågan med mig, utan slingrar sig undan i högre rymder.” (G. v. Numers → MC 27.10.1892/290:64:4/MCA/KiA/SKS.)

956 MC → G. v. Numers 2.11.1892/MCK 401:585.

957 MC → G. v. Numers 2.11.1892/MCK 401:585.

958 MC → Hannes Gebhard 3.12.1892/MCK 413:599.

Arkadiassa pitkästä aikaa venäläistä ohjelmistoa edusti Ostrovskin *Ukonilma*, johon inkeriläissyntyinen Iisakki Lattu sai viimeistellä Salan aloittaman suomennoksen. Kaarlo oli varmaan Salan jäämistöstä saanut tuoda poliisin luvalla keskeneräiset työt – ellei hän ottanut niitä suoraan mukaansa jo 7.8.1892 Salan luota lähtiessään. *Ukonilman* Kaarlo ohjasi lokakuun alkuun, ensi-ilta oli 5.10.1892. Samalta ajalta on Emelien välittämä tieto:

Kasimir Leino har ej svarat något ännu och före jul behöfver han i hvarje fall ej taga ihop med något arbete hos oss; han håller på med sin licentiat disputation och den blir först färdig till dess.⁹⁵⁹

Lokakuussa 1892 asianajaja Lauri Kivekäs oli joutunut sairaalahoitoon ja Ida Aalberg hälytettiin ulkomailta Helsinkiin, jonne hän ehti kuun lopussa.⁹⁶⁰ Alkoivat heidän viimeiset yhteiset kuukautensa: halvauskohtaus oli vienyt Kivekkäältä puhekyvyn, joten tilanne oli melko toivoton. Kivekäs oli pannut Aalbergin kieltäytymään vierailusta Svenskanissa Sylvin roolissa.⁹⁶¹ Kun Bergbom oli tarjonnut Idalle nuoren Hilde Wangelin osaa Ibsenin uutuudessa, *Rakentaja Solnessissa*, Aalberg ei katsonut voivansa ottaa tehtävää vastaan.⁹⁶² Myös K. A. Tawaststjernan *Uramon torppaan* Idaa toivottiin: etenkin kirjailija olisi suonut näkevänsä hänet lavantautiin kuolevan naisen tärkeässä roolissa, mutta juuri tuolloin oli Kivekkään terveydentila huonontunut.⁹⁶³

Niilo Salan jäämistön asiat olivat käytännössä Kaarlon vastuulla. Salan kuolinpesään liittyvä juridiikka piti hoitaa Baijerissa. Kaarlo oli lähettänyt valtakirjan herra Brändnerille hotelliin. Venäjän lähetystö hankki tiedot Salan veloista, joita pesästä pitäisi maksaa. Matkalaukut olivat Brändnereillä vakuuksina tulevista kuluista. Fanny Brändner oli kopioinut pistoolikotelon tiedot, sillä hän tiesi, että ”Hra Tohtoria kiinnostaa, mistä Hr. Sala sen ’epäonnen kappaleen’ osti. Ajattelen vielä hyvin paljon Teidän arvoisaa Henkilöänne sekä kuollutta Hra Salaa. Jumala pitäköön häntä autuaana (=sulkeeseen hänet armiaaseen suojaansa).”⁹⁶⁴ Kaarlo saa tietää, että Sala oli ostanut pistoolin jo Pariisissa. Päätös kasvoi siis hyvin vakaasti harkittuna hänen mielellään. Ehkä tieto

959 EB → B. Elfving 7.10.1892/49:5:145/EBA/KiA/SKS.

960 Tästä asiasta Heikkilä kirjoittaa suoraan, vaikei nimitäkään asiaa säätyeroksi: ”Kivekkään sukulaiset eivät olleet alun perinkään hyväksyneet häntä perhepiiriin, ja eripuraisuutta vahvisti edelleen se, että heistä Ida käyttäytyi itsekkäästi ollessaan niin paljon poissa Laurin luota tämän sairaudenkin aikana. He pitivät Idaa onnenonkijana, joka käytti vain hyväkseen rakastunutta miestä omien tarkoitusperiensä toteuttamiseen.” (Heikkilä 1998:334)

961 Heikkilä 1998:332–333.

962 EAH3:479av1.

963 K. A. Tawaststjerna → KB s.d. [lokak 1892]/52:27:13/KBA/KiA/SKS.

964 ”Ferner ein Zettel welchen ich abschrieb von den Etui des Revolvers. Da ich weis, daß Hr. Dr. sich intresirt wo Hr. Sala das Unglücksding gekauft. Ich denke noch sehr viel an Ihre werthe Persönlichkeit sowie an den verstorbenen Hr. Sala. Gott habe Ihn selig.” (Fanny Brändner → KB 12.10.1892/53:25:1/KBA/KiA/SKS.)

kevensi Kaarlون syyllisyyden taakkaa. Neljään kuukauteen, siis koko syksynä Kaarlo ei ollut nukkunut kunnolla ajatellessaan vain Niilo Salaa ja Minna Canthia.⁹⁶⁵

Hotellin emännän kirje tuli perille juuri, kun Suomalaisen Teatterin toiminnan käynnistymisestä Porissa oli kulunut 20 vuotta. Lokakuun 13:tta 1892 vietettiin sirpa-leohjelman merkeissä, ”yksi näytös kultakin etevimmältä suomenkieliseltä draamakirjailijaltamme: J. H. Erkko, M. Canth, R. Kiljander, G. v. Numers ja A. Kivi.”⁹⁶⁶ Juhlissa kiitettiin tietenkin myös Kaarloa uuden taiteenalan tienraivaajana Suomessa. Tässä lokakuun juhlaillan karonkassa Kaarlo itse oli kerrankin puhunut, mutta vain ”mana-laan muuttaneiden muistoksi”, joita oli jo 12 – aivan liian monta: *Oskari Vilho, Arthur Lundahl, August Korhonen, Carl Edvard Törmänen, Elis Duncker, Bruno Holm, Bruno Böök, Taavi Hahl, Juhana Tervo, Ismael Kallio, Hilda Asp* ja viimeisenä *Niilo Sala*. Ottaen huomioon, että Almberg puhui Emelielle ja Kaarlolle sekä tavan mukaan poissaolevalle rouva Winterhjelmille, on virkistävää tutkijankin huomata, että hallituksen uusi jäsen, kreikan kirjallisuuden professori O. E. Tudeer ymmärsi puhua teatterin nykyisille jäsenille, arkisen työn tekijöille ja kohottaa maljan teatterin tulevaisuudelle.⁹⁶⁷

Samaan aikaan valmistettiin seuraavaa ensi-iltaa. Kaarlo ohjasi lempikirjailijansa Friedrich Schillerin *Wilhelm Tellin* (17.10.1892) näytelmän kansasta, joka nousee sortajaansa ja vääryksiä vastaan perustamalla Sveitsin valaliiton. Benjamin Leino ja Kaarle Halme olivat suurimmissa rooleissa saaden esittää *Telliä* seitsemän kertaa syksyn aikana.⁹⁶⁸ Poliittisesti *Wilhelm Tell* voidaan nähdä 1890-luvulla ratkaisevasti lisääntyneen isänmaallisen ohjelmiston alkajana, olihan sveitsiläisiä sortavat itävaltalaiset mahdollista ymmärtää niin ruotsalaisina kuin venäläisinä.

K. A. Tawaststjerna oli ensimmäinen kirjailija, jonka kanssa teatteri laati tekijän-palkkioista rojaltisopimuksen. Sen rakenne vastasi modernin ammattikirjailijan intressejä: kiinteä palkkio maksetaan hyväksyttäessä, ja kun tämä ennakkomaksu on tullut katetuksi, maksetaan 30 ensimmäisestä esityksestä 10% bruttotuloista ja sen jälkeisistä 5%.⁹⁶⁹ Kriisistä oli siis opittu. *Hårda tider* -romaanin muuntui näytelmäksi *Uramon torppa*, jonka valmistumiseen Kaarlo oli myös vaikuttanut.⁹⁷⁰ Tawaststjerna kirjoitti kuitenkin ruotsiksi, suomennoksen teki Juhani Aho. Suomen nälkävuosiin, kahden vuosikymmenen taakse sijoittuva tragedia oli täysipainoinen ohjelmistovalinta: ”yleisö tungeksi teatte-

965 Olga Salo → MC 25.1.1893/290:70:1/MCA/KiA/SKS.

966 EAH3:475.

967 EAH3:476.

968 EAH3:476–477 pitää esitystä onnistuneena, vaikkei sitä tarkemmin analysoi.

969 EAH2:477av.

970 EAH3:477av. Aspelin sanoo kuulleensa asian Bergbomilta suullisesti. Tawaststjerna asui Malmilla vuonna 1891–92, jolloin Bergbom on voinut käydäkin hänen luonaan.

riissa” ja näyttelijät saivat tehdä hyviä rooleja.⁹⁷¹ Canth oli ollut etukäteen innoissaan näytelmäsovituksista:

Saa nähdä kuinka tuo miellyttää yleisöä. Mahtavan vaikutuksen se teki luki-essa. Ja raflaava se on. Kaksi murhaa, kaksoisnaiminen ja viimeinen näytös kuume-lasareetissa, jossa on 10 vuodetta, niissä on 6:ssa tyfus patienttia. Kyllä sen pitäisi hermoja tärisyttää.⁹⁷²

Uramon torppa oli ensimmäinen lähihistorian traagisia tapahtumia ja niistä seurannutta sosiaalista draamaa käsittelevä kotimainen uutuus. Bergbom siis halusi – faaraoitaaan uhmaten – että teatteri esittää myös ”hermoja tärisyttäviä” näytelmiä.

Teatteri alkoi samalla vähitellen vastata Helsingin muuttuvan yleisöpohjan kysyntään. Maaseudulta muuttanut suomenkielinen työväki oli jokainen omassa perheessään kokenut nälkävuodet vain pari vuosikymmentä aiemmin – teoksella oli vahvaa kaikupohjaa. Ensi-illan 9.11.1892 jälkeen vielä marraskuussa vierailtiin *Uramon torpalla* Tampereella, Hämeenlinnassa ja Viipurissa.⁹⁷³ Teatterille tarjottiin tällä kaudella lukuisia kotimaisia näytelmiä. Uutena kirjailijana esiintyi Martti Wuori (Berg), virkamies, joka syksyllä oli lähettänyt savonmurteella kirjoitetun hupailunsa *Pappilan tuvassa*. Sen esitys siirtyi tammikuulle.

Joulukuun alussa 1892 Ida Aalberg torjui *Uudessa Suomettaressa* Hannes Gebhardin *Valvojassa* esittämän arvelun, että Aalbergin poissaolo Suomalaisesta Teatterista olisi jotenkin yhteydessä Ruotsalaiseen teatteriin. Tähän Aalberg-Kivekäs oli vastannut, että

viime keväästä, [–] olen vetäytynyt yksityiseen elämään, siihen on ollut syynä seikkoja, joidenka kanssa ruotsalainen teateri ei ole missään yhteydessä. Luulen muuten siksi alttiisti palvelleeni suomalaisen näytelmätaiteen asiaa, ettei ainakaan sen ystävillä pitäisi olla syytä viskata minua vastaan soimauksia, jotka ovat yhtä perättömiä kuin tahdittomiakin.⁹⁷⁴

Kaarlo kiitti kohteliaasti kirjeessä Aalbergia tällaisen huhun kumoamisesta.

Totta on – en ole hetkeksikään uskonut muuta, kuin että Te aina pysyisitte suomalaisen taiteen uskollisena tukena. Mutta olen kuitenkin iloinen kuullessani

971 EAH3:478.

972 MC → G. v. Numers 2.11.1892/MCK 401:585.

973 EAH3:478.

974 UStr 1.12.1892

Teidän tekevänne tunnustustanne niin avonaisesti ja reippaasti. Tuommoinen suora tunnustus tekee niin ilahduttavan vaikutuksen juuri näinä aikoina, jolloin kurja kompromissaaminen, vielä kurjempi liehakoitseminen vastustajaa vastaan ja kaikkein kurjin luopuminen saattavat häpeätä puolueellemme.⁹⁷⁵

Henrik Ibsenin *Villisorsa* esitettiin 9.12.1892 ensi kerran, mutta näyteltiin vain kaksi kertaa. Ensimmäinen näytös tapahtuu tukkukauppias Werlen illallisilla. Kaarlo Halmeen muistelmien mukaan harjoituksissa Kaarlo oli tarjonnut kaiken aikaa rekvisiittaruokia, mutta Axel Ahlberg ja Kaarle Halme olivat tilanneet ensi-iltaan ravintolasta oikean aterian pöydälle ja saivat kohtauksensa toimimaan. Ehkä Bergbomien tarjoilema ”kipsinen aladoobi” olikin jo hieman vanhanaikaista teatteria. Emelie säikähti peläten, olivatko myös ruokaryypyt aitoja. Yleisö taas sai siinä määrin veden kielelleen, että ryntäsi väliajalla ahmimaan voileipiä ravintolan puolelle aiempaa suurella innolla.⁹⁷⁶ Oikea ruoka näyttämöllä lisäsi buffetin myyntiä.

Marraskuussa Berchtesgadenista tuli jälleen kirje. Salan jäämistö tultaisiin myymään huutokaupalla ja Fanny Brändner tiedusteli, haluaisiko Tohtori, että he huutavat häntä varten siitä jotakin, esimerkiksi kirjoja (suomenkielinen sanakirja) tai Salalle kuuluneen hienon sinettisormuksen. – Pyhäinpäivänä oli Salan hauta koristeltu, kuten tapa oli Baijerissa:

Kunnioitettu herra tohtori. Pyhäinmiestenpäivänä annoin Hra Salaa varten laskea kaksi kaunista seppelettä. Täällä on paikallinen tapa, että haudat marraskuun 1. päivänä koristellaan erityisen kauniisti. Sydämeni ei olisi kestänyt ajatusta jättää Hra Salan hauta kokonaan ilman koristetta, joten rohkenen laskuttaa yhdestä seppeleestä Hra tohtoria. Kustannus olisi 7 markkaa. Toisen kustannamme itse kunnioittaaksemme autuasta kylpylävierastamme. Mikäli hra tohtori ei haluaisi näitä kustannuksia maksaa, pyydän mielelläni siitä vastauksen.⁹⁷⁷

Berchtesgadenista tuli vielä joulukuulla kortti, jossa kerrottiin, että Salan irtaimiston huutokauppa pidettäisiin 19.12.1892. Käy ilmi, että Kaarlo ei tietenkään ollut vastannut edelliseen kirjeeseen, eikä siis myöskään halunnut jäämistöstä mitään itselleen. Brändnerit arvelevat, että tuotot eivät kuitenkaan tule kattamaan kaikkia heidän kulu-

975 KB → IA-K 1.12.1892/47:1:9/KBA/KiA/SKS.

976 Halme 1928:48–50. Värikkäästi kerrottu tapaus on kuitenkin mahdollisuuksien rajoissa ja jopa todennäköinen.

977 Fanny Brändner → KB 28.11.1892/53:25:2/KBA/KiA/SKS. – Erityistä on, että vaikka omaisuus oli ilmoitettu pidettäväksi 6 kuukauden ajan velkojia varten, jo 2 kuukauden jälkeen sitä alettiin realisoida. Nähtävästi suurimmat velkojat olivat paikan päällä Berchtesgadenissa.

jaan. Isäntäpari toivotti kunnioitetulle Tohtori "Bergbanille" ja tämän Neiti sisarelle hyvää joulua.⁹⁷⁸

Kaarlo Bergbomin "annus horribilis" päättyi siihen, että hän alkoi rakentaa teatterinsa näyttämölle lohdullisen kauneuden ja hyvyyden apoteoosia. Lapsia varten Bergbom halusi valmistaa ensi kertaa suomeksi Topeliuksen *Prinsessa Ruususen* – ensi-ilta oli lähellä uudenvuodenaattoa 30.12.1892.⁹⁷⁹ Sadan vuoden ahdistavan lumouksen jälkeen prinssi Florestan saa herättää unesta prinsessa Ruususen. Jo koulupoika Kaarlon omassa *Liuksialan ruusussa* (1857) prinssi sai Suomeen tultuaan nähdä sairaskuoteelta nousevan äitinsä. *Prinsessa Ruususta* varten Kaarlo sai pari viikkoa rakentaa näyttämölleen vain kauneutta – ruusuja, ruusuja, ruusuja! Vuosien aikana teatterille kerääntyneet kukka-dekoraatiot pääsivät yhtäaikaan näyttämölle. Nuoren Kaarlon luonnoksessa oopperalibrettoiksi *Elinan surmassa* (1870) palava torni muuttui ruusuiksi. Kaarlo käytti ensimmäisen *Prinsessa Ruususensa* musiikkina katkelmia Mendelssohnin *Kesäyön unelmasta*. Erkki Melartin sai säveltää kokonaisen musiikkinsa vasta paljon myöhemmin jouluksi 1904 uuteen teatteritaloon, ja se oli silloin Kaarlon viimeisiä ohjauksia.⁹⁸⁰ Miten Kaarlo rakensi kukkaismeren satavuotiseen uneen nukahtavan linnan ympärille? Nukahtaneet jäivät hämärään ja heidän eteensä laskeutui tylli, jossa oli ruusuja, sitten toinen, jossa niitä oli enemmän ja vielä kolmas tylli sekin koko näyttämöaukon leveydeltä. Niiden takana kaikki henkilöt saivat nukkua Ruususen unta, unohduksen unta.

978 Fanny Brändner → KB 13.12.1892/53:25:3/KBA/KiA/SKS.

979 Nya Teatern oli näytellyt sen jo Topeliuksen päivänä 1873, sitten 25 vuotta myöhemmin 1898. Toisin kuin EAH3:479 arvelee, sävelsi Erkki Melartin *Ruususeen* musiikin vasta Bergbomin/Finnen uusintaohjaukseen 1904.

980 Tieto Mendelssohnin musiikista varmistuu siitä, että Kaarlo tilasi keväällä 1893 Turun vierailuesitystä varten siihen paikalliset soittajat. Tämän jälkeen Kansallisteatteri lähes katkeamattomana perinteenä piti ohjelmistossaan *Prinsessa Ruususta*. Se on kuulunut tämän kirjoittajan lapsuuden avainkokemuksiin jouluna 1958 ja 1959, mutta sen ovat myös kirjoittajan äiti ja isoäiti nähneet. Vaikka esitystä oli 1950-luvulla uudistettu, on jatkumo Bergbomin aikaan kuitenkin mielletävissä. Kolme ruusuista tylliverhoa laskeutuivat toisen näytöksen päättyessä ja linnan alkaessa peittyä ruusupensaaseen. Viimeksi Helsingissä on tehty suurisuuntainen *Prinsessan Törnrosa* Svenska Teaternissa Lars Svedbergin johtajakaudella 1980.

VII. Resignatio ja kansallisromantiikka 1893–1902

Suomalainen Teatteri oli ollut olemassa 20 vuotta, ja sisarusten työ oli monesti nostettu jalustalle ja juhlittu. Teatterin hankalimmat ja syvältä käyvimmät kiistat osuivat juuri samalle vuodelle. Kaarlo oli tietoinen siitä, että he olivat olleet rakentamassa Suomen taide-elämää ja kättilöimässä suomenkielisen dramatiikan syntymistä, eläneet siinä ”ahjossa, jossa kansakuntaa on synnitetty, mutta myös ennenaikaisesti palaneet loppuun siinä prosessissa.”⁹⁸¹ Lojaliteetti, velvollisuudentunto ja sosiaalinen kontrolli olivat luoneet fennomaanien piirissä vapaaehtoistyön ja taloudellisten uhrausten kulttuurin, jolla Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen kielipoliittinen offensiivi oli ajettu läpi. Tämä 1860-luvun lopulla aloittanut sukupolvi sai 1890-luvulla nähdä jo työnsä hedelmiä. Mutta tyytyväisyys tuottaa helposti omahyväisyyden, mikä estää ymmärtämästä nousevan sukupolven kannalta uusia poliittisia ja kulttuurisia ongelmia. Vanhafennojen agenda ei ollut enää ajankohtainen, ja nyt he kokivat nuoret vain kiittämättöminä.

Tilannetta voi tarkastella osallistumisen näkökulmasta: millainen julkisuus oli tarjolla nuoren polven näkemyksille? Nuorsuomalaiset oli käytännössä torjuttu kaikesta osallisuudesta fennomaanien päätöksentekoon. Se oli mahdollista siksi, että Suomalainen puolue ei ollut järjestönä virallisesti organisoitunut, vaan säilyi Suomalaisen Klubin epävirallisena aktiivisena miesjoukkona, jota Yrjö-Koskinen lähimpiensä avulla ohjaili. Näiden miesten rouvat taas muodostivat naisverkoston, joka oli virallisesti järjestäytynyt, mutta erotti omasta järjestöstään nuorsuomalaisia kannattavat naiset. Puolueen jakautuminen oli realiteetti. Kirjallisuudessa nuoret olivat jo päässeet helpommin esille, koska kirjankustantajia oli useita, mutta 1890-luvun alkuun asti teatterissa vallitsi monopolitilanne: vasta August Aspegrenin ja August Arppen teatteriseurueiden perustaminen tarjosi valinnanvapauden näytelmäkirjailijoille.⁹⁸²

Minna Canth oli *Papin perheessä* halunnut kuvata väistämättömän sukupolvien yhteen-törmäyksen ja antaa äänen nuorisolle suositellen näytelmässään vanhoille resignaatiota,

981 KB → EB 27.6.1891/46:1:181/EBA/KiA/SKS. Ks.m. EAH3:397.

982 Tähän on jo viitattu tekijänoikeus- ja ruotsinnskiistojen kohdalla. Aspegrenin seurueesta ei ollut uhkaa Bergbo-meille, jotka sallivat näiden esittää vanhempaa ohjelmistoa. Osittain oikeudet olivat palautuneet Suomalaisesta Teatterista takaisin kirjailijoille. Aspegrenilla ei ollut varoja tai takauksia vuokrata Aleksanlerin teatteria. Arppen ruotsinmaalaisen näyttelijöiden ammattitaito teki hänen ryhmästään vahvemman ja varteenotettavan kilpailijan. Arppen esittäessä Canthin ja von Numersin näytelmiä ruotsiksi Helsingissä muodostui selvää kilpailua kotimaisestakin ohjelmistosta Arkadian kanssa.

suvaitsemista ja lastensa rakastamista heidän astuessaan elämään. Vanhasuomalaiset olivat siinä määrin mieltäneet edustavansa yksin kaikkea suomenkielistä toimintaa, että heidän oli vaikea hahmottaa sitä, mitä jo filosofian professori Thiodolf Rein ja kirjailija Minna Canthkin sanoivat, että vanha kieliasetus ei ole enää tärkeä – tärkeiksi olivat tulleet jo muut asiat, taloudelliset ja sosiaaliset. Tätä ajatusta Bergbomkaan ei näytä vielä syksyllä 1892 jakavan. Hänen sanastoonsa kuului vanha formula: ”muukalainen kulttuurimuoto” ja sen torjuminen. Äidinkieleltään suomalaisen Minna Canthin oli helpompi havaita muutokset ja orientoitua uudelleen. Kielikäännynnäisille kuten Bergbomeille et consortibus saattoi sen sijaan olla täysin mahdoton ajatus, että kielikysymys jotenkin menettäisi merkitystään. Käännynnäisen oli pitäydettävä dogmissaan, muutenhan oman identiteetin vaihtaminen ja katkotut ruotsinkieliset sukusiteet olisivat olleet turhaan tehtyjä uhrauksia. Poliitiikan ja valtiopäivien toinen kieli oli jo suomi, joten sopi kysyä, mikä oli harjoitetun politiikan sisältö. Minna Canthinkin mukaan Venäjän kansallisista pyrkimyksistä oli nousemassa Suomelle paljon suurempi uhka kuin ruotsinkielisestä säätyläistöstä tai rannikkoväestöstä.⁹⁸³ Alkuvuodesta 1893 *Novoje Vremja* jo kyseenalaisti Runebergin osaksi tulleet juhlakultit Suomessa.⁹⁸⁴

Kaarlo piti oman kulttuurisen kasvualustansa ja suhteen vanhaan Zachris Topeliukseen lämpimänä. Jalmari Finne on tosin korostanut Topeliuksen ja Bergbomin luonteiden suurta eroa, Topelius oli naiivi, mitä Bergbom ei ollut.⁹⁸⁵ Silti Bergbom oli eheimmin topeliaanisen ajattelun edustaja teatterissa. Kaarlolle oli myönnetty valtion eläke, hän olisi voinut jo erota viettämään vanhuudenpäiviään. Mutta hän ei tehnyt sitä, sillä ”ketään ei ollut sijalle.” Kesän 1892 kriisivuokoina Kaarlo oli tuskallisen tietoinen siitä, että teatteriin tarvittiin tuoreita voimia. Niilo Salan kuolema palautti kaiken läh-töruutuun. Mutta vuosi 1892 myös näytti, että hänen työnsä oli jo muuttanut Suomen taidekenttää samalla, kun itse poliittinen toimintaympäristö oli muuttunut.

Tutkijan kannalta tilanne muuttuu: aiempien vuosikymmenien toimintaan oli löydetävissä vain rajoitetusti muiden kuin Bergbomien ja Aspelin-Haapkyän näkökulmia, Suomalaisen Teatterin ensipolven laulajat ja näyttelijät eivät kirjoittaneet muistelmia. Kirjeenvaihtoa on olemassa säätyläistaustaisten näyttelijättärien kesken, ja niitä on tutkinut Hanna Suutela (2005) erityisesti avioitumisen ja naisten aseman kannalta.⁹⁸⁶

983 MC → KB 27.9.1892/MCK 394:574.

984 Hbl 25.2.1893 ja NP 25.2.1893, suomenkieliset eivät lainanneet tätä uutista ainakaan samana päivänä.

985 ”Tämä rakkaus lapsiin oli se ainoa side, joka hänet liitti Topeliukseen. Näillähän kahdella miehellä ei ollut luonteessa muuta yhteistä. Topelius oli herttainen ja naiivi, Bergbom taisteleva ja älykäs. Mutta molemmat rakastivat lapsia, ja sen vuoksi Kaarlo Bergbom ponnisti Topeliuksen kuuluisaksi tekemisessä enemmän kuin kukaan tässä maassa.” Finne 1922:46.

986 Kirjeiden kirjoittaminen oli helpompaa säätyläistaustaisille naisnäyttelijöille, jotka ovat Suutelan tarkastelun kohteena. Monen ura teatterissa oli lyhyt juuri molemmista syistä, vähäisten ammatillisten kehitysnäkymien ja säädynmukaisen avioliittovelvoitteen takia. Suutelan tulkinnat ovat auttaneet tarkastelemaan sitä, miten monimutkaista Bergbom-sisarusten suhtautuminen naisnäyttelijöihin ja näiden eri säätytaustoihin kautta vuosien oli.

Kun tultiin 1890-luvulle, sanomalehdistö oli laajentunut ja ajalta on enemmän muistelijaita, tärkeimpinä Kaarle Halme, Elli Tompuri ja Kirsti Suonio, jotka pääosin kuvasivat nuoren näyttelijän näkökulmasta vanhenevia Bergbomeja sekä näiden hieman koomisia periaatteita ja vanhanaikaisia tapoja, mutta myös heidän epäjohtonmukaisuuksiaan. Silti syvimmiltään nämä kaikki kunnioittivat ainakin Kaarloa. Jalmari Finne on katsonut Bergbomia vielä lähempää, ajoittain kritiikittömästi, mutta muistelmissaan täsmällisemmin.⁹⁸⁷

Mielikuvat vanhasta Bergbomista ovat olleet suurelle yleisölle ja jopa teatterikentässä vallitsevia. Ne tuovat helposti mieleen pateettisen, suurellisen ja koristeellisen esitystavan; myös Ida Aalbergin dinosaurisissa vierailuissa alkoi olla jotain vanhanaikaista ja koomista, mikäli nuoriin on uskomista. Muistelijat kertovat Bergbomin raivokohtauksista, hänen halustaan ”kukistaa nuoret” itsetietoiset miehet sekä viittaavat johtajasisarusten suustaan päästämiin puolitotuuksiin ja manipulointiin. Siitä erityisesti Emelie, mutta myös Kaarlo saatiin kiinni. Jotain politrukkia, jotain luikertavaa on siinä kuvassa, jota molemmista on piirretty, eikä Halmeen ja Tompurin kuvauksia voida ohittaa. Toisaalta niissä kerrotaan usein tapauksia, jossa Bergbom ironisen kylmällä otteella nöyryytti itseään ärsyttäviä tai kyllästyttäneitä ihmisiä. Vastapainoksi Kaarlo oli lämmin, leikkisä ja välitön ollessaan tuttujen ja luotettujen seurassa. Erityisesti Suonio kuvaa Kaarlons viihtyneen nuorten näyttelijöiden kanssa kiertueilla. Hän oli ”yksinäisyyteen vetäytyvä”, mutta tilanteissa seurallinen. Muodollisia huomionosoituksia ja juhlia hän karttoi, mutta saattoi suutuksissaan huudahtaa: ”Teatteri olen minä!”⁹⁸⁸

Teatterin ensi-iltatahti oli entisenlainen, mutta keskeiseksi nousi seuraajakysymys. Ja se oli sitä visaisempi, kun ajatellaan että henkilön olisi pitänyt ensin kyetä toimimaan yhdessä Bergbomin kanssa, mutta kehittyä samalla riittävän itsenäiseksi. Toivottavaa vielä olisi, että henkilö sopisi vanhasuomalaisille.

Biografiassa on syytä tarkastella Bergbomia myös elämänkaariperspektiivistä. Viimeistä vuosikymmentä voidaan hyvällä syyllä nimittää jo resignaation ajaksi tarkoittaen osin pettyneen, väsyneen ja nöyryytetyn miehen käpertymistä sisäänpäin. Taistelutahtoa hänellä oli silti jäljellä, mutta hän toteutti runsaasti omia mieltymyksiään hiljaksen tekemättä siitä suurempaa numeroa. Ohjelmistossa oli nostalgiaa, ihanteellisuutta ja kauneutta edelleen runsaasti, musiikkia, tanssia, historiallisia pukuja – ja kukkasia. Karelianismi leimasi 1890-luvun ohjelmistoa vuosittain uusilla kalevalaisilla tai muinaissuomalaisilla aiheilla. Näin Bergbom pääsi liikkumaan itselleen läheisellä romantiikan alalla: historiallis-koristeellinen tyyliasettautui koko näyttämöllisen

987 Halme 1928; Tompuri 1942; Tompuri 1952; Suonio 1940; Finne 1922; Finne 1939.

988 Finne 1939:288. Suonio 1940:51–52 kertoo, miten oli kerran ollut loukkaantunut ja ynseä Bergbomille siitä, ettei ollut saanut pääroolia ja miten Bergbom oli kostanut seuraavia roolimiehityksiä paljastaessaan ja Suonion ohittaessaan. Hyvin pikkumaista siis. – Esimerkkejä muisti myös Ellen Miesmaa Vihtori Laurilalle (25:4/VLA/KiA/SKS)

Kalevala-kuvaston ylle vaikuttaen vuosikymmeniksi Suomen teattereiden *Kalevala*-aiheiden esittämiseen. Bergbomin ”vanhakantainen” karelianismi rakensi tavallaan visuaalista siltaa R. W. Ekmanin ja A. Gallen-Kallelan kuvamaailmojen välille.⁹⁸⁹

Mutta 1890-luvun alussa alkoivat Helsingissä myös työväenyhdistysten säännölliset puhe- ja teatterikerhot esiintymisensä. Ne vuokrasivat Arkadiaa, kuten jo syksyn 1892 alussa oli tehty. ”Suomeksi näytellään joka nurkassa”, kertoi Betty Elfving tammikuussa Turun työväenyhdistyksestä.⁹⁹⁰ Viipuria ja Tamperetta koski sama ilmiö. Kaikki nämä nousevat omatoimiset teatterit jäljittelivät tietysti ”suurta esikuvaansa”, Suomalaista Teatteria.

Vuoden 1893 ensimmäiset kuukaudet olivat eräänlainen loppunäytös vuoden 1892 tapahtumista. Kotimaisia, osin lyhyitä uutuuksia esitettiin tammikuussa Arkadiassa kokonaista kolme: yksi Numersin aiemmin sovittu kappale *Uusi pirtti* (*Nystu'dansen*) sekä Martti Wuoren *Pappilan tuvassa*, joka jäi vuosikausiksi ohjelmistoon.⁹⁹¹ Kolmanneksi kotimaiseksi Kalle Aho oli saanut toisen näytelmänsä valmiiksi, eikä sen ottamiselle ollut esteitä. *Bertha Branderia* on sanottu Noora-toisinnoksi, mutta päähenkilöä voisi verrata jopa Hedda Gablerin hahmoon.⁹⁹² Esitys ei onnistunut, ja ”ihan melkein tyhjille seinille sitä on premier-illan jälkeen näytelty. Siitä he [Bergbomit] toivoivat sentään jotakin.”⁹⁹³

Vastaava psykologinen tutkielma oli tietysti se *Sylvi*, joka tammikuussa 23.1.1893 esitettiin Svenska Teaternissa yhteensä 11 kertaa. Julia Håkanson oli pääroolissa, ja tapaus sensaatiomainen. Kaarle Halmeen mukaan katsomo siellä oli ääriään myöten täynnä ja saatavilla oli vain huonoja paikkoja.⁹⁹⁴ *Päivälehti* aloitti kritiikkinsä viittaamalla ”tekijänsä surkuteltavaan oikullisuuteen”, jonka tautta se ”on joutunut ruotsalaiselle näyttämölle, vaikka se juuri näinä päivinä on suomeksikin kirjana ilmestynyt.” Lehti vahvistaa valtavat kiihtyvät aplodit, kukkalaitteet – ja sen, ettei tekijä ollut saapuvilla.⁹⁹⁵ Kirjailijalle oli tullut kuitenkin runsaasti esiinhuutoja.⁹⁹⁶ Minna Canthin intressi oli saada näytelmänsä esitettyä myös Pohjanlahden toisella puolella.⁹⁹⁷ Hän antaisi myös

989 Reitalan (1990) mukaan Bergbomin kalevalaiset esitykset viimeisinä vuosina alkoivat jo yksinkertaistua 1890-luvun alkuvuosien etnografisesta ylikoristeellisuudesta. Asiaan palataan erityisesti *Panun* (1903) yhteydessä.

990 B. Elfving → KB januari 1893/48:14:23/KBA/KiA/SKS.

991 EAH3:480.

992 EAH3:480 viittaa Ibsenin *Nukkekodin* Nooraan. Mikko Saarenheimo (1924:175–176) selostaa A.[rvid] J.[ärnefelti]:n *PL:ssä* 24.–25.1.1893 julkaistua kirjoitusta ”Psykologia draamassa”. *Bertha Branderissa* ei ole samanlaista etukäteistä tendenssiä, kuin Ibsenin *Nukkekodissa*. Saarenheimo täydentää arviotaan sanomalla, että se on lähempänä *Hedda Gableria*, joka on lähtökohtaisesti psykologinen tutkielma, jossa apriorinen tendenssi ei määrää sielunliikkeitä.

993 Olga Salo → MC 25.1.1893/290:70:1/MCA/KiA/SKS.

994 Halme 1928:55.

995 *PL* 24.1.1893.

996 H. Molander → MC 26.1.1893/290:62:6/MCA/KiA/SKS.

997 MC → H. Molander 14.11.1892/MCK407:592.

Aspegrenin näytellä sitä suomeksi Kuopiossa ja muualla.⁹⁹⁸ Jo syksyllä 1893 Ida Aalberg otti *Sylvin* oman kiertueensa ohjelmaan ja tutustutti näin Helsingin suomenkielisen yleisön tähän näytelmään.

Olga Salo, lupaava näyttelijä Aspegrenien teatterista, oli siirtynyt syksyn 1892 alussa Suomalaiseen Teatteriin. Puoli vuotta näyteltyään hänkin suuttui Bergbomiin. Minna kehotteli kirjeissään lempeyteen, oman vihan hillitsemiseen ja jopa anteeksiantoon tai suvaitsemiseen. Minnan mukaan Bergbomia tuli teatterissa aina kunnioittaa, tohtoriin ei saanut suuttua. Canth selitti Olgalle eroa vanhan ja uuden koulun näyttelämisen välillä ja rohkaisi Olгаа toki uuteen, yksinkertaisempaan ja totuudellisempaan suuntaan.⁹⁹⁹ Numers oli haukkunut Bergbomia ”ikuisista veitseniskuista ja dramaattisista sensaatioefekteistä.” Tässä suhteessa kuvaukset Bergbomin pitämyksistä ovat melko yhdenmukaisia, vaikka samaan aikaan Kaarlo itse kirjeissään usein valittaa huutamista ja paatosta kaivaten aina yksinkertaista ilmaisua.

Näyttelijä Olga Salon kirjeistä Minna Canthille on säilynyt yksi, joka kertoo empatialla, miten koville *Sylvin* ensi-ilta Svenska Teaternissa oli ottanut Antinkadun kodissa. Emelien kertomus Kaarlون unettomuudesta olikin tarkoitettu ”tiedoksi” Minna Canthille.

Minun täytyy kertoa sinulle, että tämä vihamielisyys sinun ja Bergbomien välillä on heidät vallan murtautunut. ”Sylvin” näytäntöiltä [23.1.1893] minä sen tulini huomaamaan. Molemmat ovat ihan pois suunniltaan. Ensimmäisen kerran alkoivat minun kanssani jutella noin avomielisemmin. Siinä aprikoivat, mikä sinussa on vaikuttanut sellaisen kylmenemisen heitä kohtaan. Tohtorille on kerrottu monenlaisia syitä. Toiset väittävät että kateus ”Elinan surman” menestymisestä, toiset, että suom. teatteri on luvannut maksaa enemmän ja antanut sinulle vain polkuhinnan jne. En välitä luetella kaikkia syitä.

Tohtori arveli, että sinä olet niin kauhean kunnianhimoinen, että edellinen syy vain voi olla mahdollinen. Hän sanoi maksaneensa sinulle niin paljon kuin olet pyytänyt, että kirjailijapalkkiot ovat olleet niin naurettavan pienet – se on kyllä totta, mutta minkä sille taidamme, kun ollaan niin köyhiä. Ettet sinä ole saanut valtionapua, siihen olet itse syyllinen, kun olet kertonut puodillasi ansaitsevan

998 MC → H. Molander 17.1.1893/MCK417:604; Silander 1900:104 ja Tinfo/ILONA-esitystietokanta.

999 MC → Olga Salo 1.1.1893/MCK415:601. Tässä kirjeessä on analyysi siitä, mitä Hedvig Winterhjelmiltä saatu oppi oli tehnyt esim. Helmi Martinille (myöh. Pihlajamäki): ”Oli saanut vanhanaikuista näyttelämistapaa suurilla gesteillä ja ulkonaisilla liikkeillä. Luonnollisuus ja sisällinen todellisuus, tunteen välitön ilmaus olivat poissa. Ajatteles jos sinun on käynyt samoin? Juuri sitä, näetkös ihmiset tahtovat väittää. Rouva Winterhjelm on itse sitä vanhaa koulua, hän on kenties vienyt sinut niin kuin neiti Martininkin väärälle tolalle. Mutta siitä voit helposti päästä pois, kun vaan vakavasti pyrit. Nykyaika vaatii ennen kaikkea luonnollisuutta kaikissa taiteen haaroissa. Yksinkertaista, teeskentelemätöntä luonnollisuutta. Ja se vaatii ’sielua’ näyttelijältä, ei noita opittuja gestejä, joiden takana tyhjyys piilee. Ne päinvastoin tuntuvat usein aivan koomillisilta ja herättävät melkein inhoa.”

13 tuhatta m.[k.] vuodessa voittoa. Waltioapua on annettu sellaisille, jotka ovat todellisesti olleet puutteessa.

Neiti B[ergbom]. kertoi minulle, ettei hän [Kaarlo] ole neljään kuukauteen kunnolla silmiään ummistanut, eikä osaa muusta puhua kuin Salasta ja sinusta. Hän sanoi, että hän on niin äärettömästi sinua rakastanut ja ihailut, senvuoksi isku oli sitä suurempi, kun hän huomasi, että kaikki on ollut pelkkää humbugia sinun puoleltasi. Sala on haudan tuolla puolen, mutta sinä olet heille ijäksi kuollut. Eukko pahalta kyyneleet tippuivat silmistä. – Minä mainitsin tohtorille, että sinä varmaan antaisit heille kappaleesi, jos he pyytäisivät. Tohtori kertoi pyytäneensä syyskuussa [1892], mutta sinä olit vastannut, ettet anna kummallekaan suom. teatterille. Häntä loukkasi kauheasti, kun sinä annoit kumminkin [Sylvin] Aspegrenille.¹⁰⁰⁰

Olga Salo kehotti Minnaa sopimaan Suomalaisen Teatterin kanssa: ”Kyllä sinä saarnasit minulle Tolstoin oppia, mutta näytät itse teolla.” Suuttuneen Emelien muotoilu ”kaikki humbugia” ei ollut Kaarlon, jonka kesäkirjeet osoittivat, että hän kyllä kykeni ymmärtämään Minnan vaikuttimia. Oman näyttelemistyyliinsä muutosta Olga Salo pohti Canthin kommenttien pohjalta. Hänellä, Aspegrenin seurueen tärkeimmällä nuorella naisnäyttelijällä, oli ollut Arkadiassa syksyn aikana vain Lean rooli ja *Uramon torpan* Johanna Pihl. Debyyttinsä aikaan Olga Salo oli lisäksi menettänyt vastasyntyneen lapsensa. ”Sellainen suru sydämessä! Siitä päinvastoin jäsenet riemuitsivat. Rouva [Saimi] Järnefelt [s. Swan] oli ainoa, joka oli ottanut lapseni kuoleman lukuun.”¹⁰⁰¹

Helmikuun alussa 1893 Kaarlo ohjasi näytelmän omien intressiensä hyllyltä: Carl Gutzkowin *Uriel Acosta* -nimisen draaman. Se kertoo 1600-luvun Portugalin juutalaisesta rabbista, joka Amsterdamissa pyrki reformaatioon juutalaisten formaalissa ja farisealaisessa traditiossa. Näytelmä meni vain muutamia kertoja, mutta liittyi Kaarlolle tärkeään Euroopan aatehistoriaan ja hänen sympatisoimiinsa reformipoliittikkoihin. Helmikuussa 1893 Kaarlo suunnitteli kevään pyrintöjä ja johtokunnan painostuksesta vielä kerran tiedusteli Ida Aalberg-Kivekkäältä, haluaisiko hän esiintyä. Teatterilla oli suomenkieliset oikeudet Sudermanin *Koti*-näytelmään, jonka Magdan rooli olisi ”niin kuin luotu Teitä varten. Hyvin loistoisa, hyvin vaihteleva, hyvin hallitseva.”¹⁰⁰² Lauri Kivekäs oli kuitenkin jo kuolinvuoteellaan, Aalberg kieltäytyi nyt, mutta otti roolin myöhemmin.

1000 Olga Salo → MC 25.1.1893/290:70:1/MCA/KiA/SKS.

1001 Olga Salo → MC 25.1.1893/290:70:1/MCA/KiA/SKS. Kirjeessä kerrotaan myös uni, joka heijastellee Oskari ja Olga Salon lupaavaa, mutta vaikeaa asemaa, teatterin suurta erilaisista koneista koostuvaa sokkeloa, josta piti päästä ulos.

1002 KB → IA-K 13.2.1893/47:1:10/KBA/KiA/SKS.

Aino aloittaa karelianismin teatterissa

Juhana Henrik Erkko, joka oli menestynyt jo *Tietäjä* -nimisellä Vanhan testamentin Bileamista kertovalla näytelmällään, toimi Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran palveluksessa, ns. Adam Wilken koulun opettajana ja kirjoitti 1890-luvun alkuvuosina näyttämörunoelmaansa *Aino*. Aspelin sanoo, että Erkko ”oli niin erinomaisen arkaluontoinen”, ettei hän pyytänyt eikä ottanut neuvoja runoilijantoimessaan.”¹⁰⁰³ Erkko nimitti *Ainon* runoelmaksi, väittämättäkään, että se olisi draama. Miespääroolin, Joukahaisen eli Joukon Erkko halusi Kaarle Halmeelle,¹⁰⁰⁴ joka oli näyttävää sankarityyppiä. Olga Finne-Poppius olisi Aino, jonka kohtalona on lopussa hukuttautua. – Ensi-ilta oli 24.2.1893, eikä sen valtavaa suosiota aina ole muistettu. Arvostelijat kiittivät niin runoutta kuin huolellista näyttämöesitystä. *Aino* meni samana keväänä 11 kertaa Arkadiassa ja 8 kertaa kiertueilla. Vastaanotto oli suorastaan juhlallisen innostunut, niin kirjailijan kuin aiheen puolesta, vaikka varsinkin suomeksi painotettiin hahmojen kansallista läheisyyttä ja yleisön suurta innostusta sen takia.¹⁰⁰⁵ *Hufvudstadsbladet* painotti myös sitä, että Ainon tragedian alkusyy oli oikeastaan Jouko-veljen ylimielisyys, johon menevät mukaan vanhemmat ja Väinö. Itse asiassa Ainon ”viattomuuden tilaa” loukataan. Tätä tekee myös lemmenpuheillaan Väinö, joka ei ”korkeamman kulttuurimuodon edustajana (Suvantolaiset)” ymmärtänyt, miten tosissaan ”vieron ja naisen osasta tietämätön” Aino sellaiset otti.¹⁰⁰⁶

Aino aloitti siis Arkadian viimeisen vuosikymmenen lävitse kulkevan *Kalevala*-aiheisten draamojen sarjan, jolla Suomalainen Teatteri – Bergbomin estetiikalla – osallistui painokkaammin taiteiden karelianismiin ja kansalliseen voimaannuttamiseen, kuin kulttuurihistorian yleisesitykset ovat huomanneet.¹⁰⁰⁷ Ilmiötä vahvisti vielä laulujuhaliikkeiden yhteydessä järjestettyjen kulkueiden ja muiden kalevalaisten pukujen näytösluontoiset käyttötilaisuudet vuosittain. Kulkueiden pukuja lainattiin usein Arkadiasta, jossa taas seurattiin kiinnostuksella, mitä uudet arkeologiset löydöt olivat tuoneet päivänvaloon. Bergbomien rooli kalevalaisen muinaisuuden puvustajina, kansallisromanttisen ikonografian kehittäjinä alkoi. Puvut tietysti olivat ”muinaispukuja,” mutta sopivasti ornamentoituja. Jos mies-sankarilla oli pitkä tukka, niin sen piti myös olla kihara.¹⁰⁰⁸

1003 EAH3:481.

1004 J. H. Erkko → KB 12.1.1893/52:18:4/KBA/KiA/SKS.

1005 *Uusi Suometar* (O.K.), *Päivälehti* (K.L.), *Nya Pressen* (– r.) ja *Hufvudstadsbladet* (Se.) 25.2.1893.

1006 *Hufvudstadsbladet* (Se.) 25.2.1893.

1007 *Kalevala*-tulkintojen visuaalisuutta ja poliittisia merkityksiä on tutkinut Heta Reitala (1990), joka tarkastelee esityksille aikanaan annettuja merkityksiä. *Kalevala*-esityksille annettiin 1890-luvulla rooli historiakuvan ja kansallisen ikonografian luojina, mutta pian niiltä alettiin edellyttää myös tyylillistä uudistumista.

1008 Kullervon esittäjillä oli kihara pitkä vaalea peruukki vuosikymmeniä myöhemminkin, aivan kuten Halmeella *Tuukalan tappelu*n Orvona ks. kuva Halme 1928:32v. Kyse saattoi olla myös peruukkiliikkeen vanhakantaisesta varastosta.

Kansallis-kalevalainen aihepiiri tarjoutui kuin tilauksesta yhdistämään fennomaaneja: vanhat ja nuoret saattoivat muinaissuomalaisten tunnusten alla löytää toisensa. Toisena selityksenä suosiolle voidaan pitää sitä, että Erkon *Aino* vastasi uinuvaan sosi-aaliseen tilaukseen, joka uudelle sukupolvelle oli syntynyt. Suomeksi kasvatuksensa saanut sukupolvi kykeni jo jotenkin lukemaan *Kalevalaa*, ymmärsi sitä, nautti sen kielestä ja haltioitui sen runoudesta. Oli siis tullut tilaus *Kalevalaan* pohjaavalle taiteelle, jota Topeliusta lukuun ottamatta edellinen alun perin ruotsinkielisten fennomaanien polvi oli harrastanut enemmän muodon vuoksi. Näinhän *Kalevala* myös Bergbomille oli, jollei aivan vierasta, ei kuitenkaan aktiivisesti läheistä. Von Numers ei voinut kirjoittaa draamaa kalevalaiseen maailmaan: ruotsinkielisenä hän saattoi vain raapaista sitä *Tuukkalan tappelussa*. Syvempi harrastus edellytti äidinkieleksi suomen ja halun samaistua länsieurooppalaisen ja kristillisen kulttuurin kannalta ”toiseen”: suomenkielisen pakanuuden maailmaan, ugrien tai tshuudien heimoon, joka siihen asti oli ollut kristillisen yhtenäiskulttuurin kannalta se ”uhkaava toinen.” Siitä identiteetistä, toisesta syntyi nyt ”suomalaisuuden” rakennusaine. Säveltäjänä Sibeliuskin oli ottanut opetellakseen suomen kielen musiikillisuuden ja rytmin juuri edellisenä keväänä 1892 esitettyä *Kullervo*-sinfoniaansa säveltäessään.¹⁰⁰⁹

J. H. Erkkö oli 1880-luvulla innostusta herättänyt lyriikko, joka suomenkielisenä – Jaakko Juteinin ja Eino Leinon välissä – kykeni käyttämään kalevalamittaa vaivattomasti. *Aino* sisälsi Joukahaisen ja Väinämöisen kilpalaulannan, neidon naittamisen vanhukselle sekä Ainon hukuttautumisen. Se oli vielä ns. eheän *Kalevala*-käsityksen pohjalta syntynyt teos, sen jossa Lönnrotin osuutta episodien valitsijana ja kokonaisuuden sommittelijana ei nostettu keskusteluun. Konstruoitu eepos oli kyseenalaistamattomana lähtökohtana, eivät itse kansanrunot.¹⁰¹⁰ J. H. Erkon elämäkertureista vanhempi Matti Jukola (1939) kuvaa tarkimmin *Ainon* ainekset pitäen hänkin arvona näytelmän uskollisuutta eepoksen jaksoihin.

Ensimmäinen näytös, joka piirtää tapahtumien taustan, on erillään Kalevalan kertomuksesta. Joukolaiset saapuvat uhrijuhlille Väinölään. Siellä sekä Aino että nuori Jouko kohtaavat Väinön, joka osoittaa ihastumista tyttöön, mutta joutuu veljen kanssa kiistaan. (Kalevalan mukaan Joukahainen oli saanut kuulla vain kerrottavan Väinämöisen laulajamaaineesta.) Samalla käy ilmi Joukolan ja Väinölän välillä vallitseva kireä suhde sekä kehitystasojen eroavaisuus. – Toinen näytös noudattaa Kalevalan kertomusta. Jouko päättää lähteä nujer-

1009 Sibeliuksen *Kullervo*-sinfonian taustasta esim. Tawaststjerna 1997:66–72; Sirén 2000:101–104.

1010 Julius ja Kaarle Krohnin maantieteellis-historiallinen tutkimusmenetelmä ja runotoisintojen tieteellinen kartoitus olivat jo kehitymässä, mutta radikaalia painotusta *Kalevalasta* Lönnrotin konstruktiona ei ollut vielä esitetty.

tamaan Väinön laulukilvassa. Ailon sovitteleva ja estelevä asenne on Erkon lisäämä. Itse kilpalaulanta tapahtuu melkein Kalevalan sanoilla. – Kolmas näytös sujuu pääpiirteittäin niinikään Kalevalan mukaan. Vain Joukon kertomus tappelustaan Kirrin kanssa on siitä erillään, ja Väinön kosminen on mukailtu vapaasti. – Neljänteen näytökseen, jossa kuvataan häävalmisteluja Joukolassa, Erko on siirtänyt Joukahaisen ampumaväijytyksen Kalevalan 6:sta runosta. Väinön saapuminen Joukolaan, kuten koko hääpuuha, on Erkon lisäämää. – Viidennessä näytöksessä kuvaus Ailon epätoivosta ja surkeasta lopusta noudattaa Kalevalaa. Erko on siihen ainoastaan lisännyt Väinön sekä hääväen etsiskelyn ja rannalle saapumisen Ailon veteensyöksymisen hetkenä.¹⁰¹¹

Erko nähtiin naisten oikeuksien tai naisten omaa ääntä korostavana kirjoittajana. Nykylukijalle Aino niin *Kalevalassa* kuin Erkolla on kuitenkin ristiriitainen hahmo: kyse on nuoresta naisesta, jonka omaa tahtoa ei kysytä ja jonka päätös itsensä surmaamisesta voidaan ymmärtää umpikujana ja pakenemisena olosuhteista, joihin ei voi vaikuttaa. Vanha tutkimus, jota Jukolan (1939) esittämä tulkinta edustaa, näki Ailon hukuttautumisen tilapäisenä mielenhäiriönä. Traagisen kohtalon aiheuttaja on ”alemalla kulttuurisella tasolla olevan” yhteisön, joukolaisten avioliittokäsitys. Väinölä olisi edustanut korkeampaa ja valistuneempaa kulttuuritasoa ja Väinön viisaus oli sallivaa ja ”edistysellistä”, siksi hukuttautuminenkin olisi tapahtunut vain mielenhäiriössä.¹⁰¹² Patriarkaattiin samastuva kirjoittaja välttää näin kohtaamasta yhteiskuntarakenteen asettamaa rajoitusta naisen valinnoille. Olga Finne-Poppius näytteli kaikkien mielestä hyvin ja loi Ainosta herkän tyttömäisen ja äärimmäisen kauniin hahmon. Vain yksi kantaesityksen arvostelijoista esitti varauksen: ”viimeisen näytöksen hulluuskohtaus oli kuitenkin liian laimeaa.”¹⁰¹³ Kenties juuri vähäeleinen ja teatterihulluudesta vapaa ilmaisu kosketti enimpiä katsojia.

Teatterissa *Kalevalaa* ei ollut vielä näytelty lukuunottamatta Aleksis Kiven *Kullervon* muutamia esityksiä 1885. Vasta *Tuukkalan tappelussa* (1889) Numers oli tuonut esihistorialliseen aiheen teatteriin. *Erikki Pukella* ja *Elinan surmalla* taas oli herätelty feodaalista keskiaikaa. Jean Sibeliuksen *Kullervo*-sinfonian esityksestä oli tasan vuosi (1892), mutta nyt Sibelius inspiroitui *Ailon* nähtyään etenemään oopperan suuntaan ja pyysi jo seuraavana kesänä (1893) Erkkoa libretton laatijaksi.¹⁰¹⁴ Aika oli otollinen kansalliselle uusromantiikalle, sillä venäläisten käynnistämä keskustelu Suomen autonomian luon-

1011 Jukola 1939:63.

1012 Jukola 1939:63–100.

1013 K[asimir]. L[eino]., *Päivälehti* 25.2.1893.

1014 Tawaststjerna 1997:82.

teesta alkoi siivittää taiteen kansallisia tunnuksia. Rautateiden valmistuminen oli tehnyt karelianismin mahdolliseksi, junalla pääsi suoraan Imatralle, ja Joensuusta saattoi ottaa karrin tai laivan Kolille. Reippain mielin matkattiin kohti *Kalevalan* maita. Bergbom ei matkannut Karjalaan, vaan lomaili vatedeskin Bajjerissa. Hän oli nuorena käynyt Punkaharjulla ja suunnitteli pariin otteeseen Itä-Suomen matkailua, mutta hankkeet eivät toteutuneet.¹⁰¹⁵

Keväällä 1893 Suomalainen Teatteri teki jälleen pikakiertueita: uutuusnäytelmiä käytiin maaliskuulla esittämässä Kuopiossa ja Mikkelissä. Ennen Kuopion vierailua Minna Canth kysyi Olga Salolta: ”Tulisiko Tohtori myöskin? Se se olisi vielä kahta vertaa hausempaa.”¹⁰¹⁶ Suomalaisen Teatterin lipunmyynti oli siirretty Kanttilasta pois Savolan kirjakauppaan.¹⁰¹⁷ Edelleen pahoilla mielin oleva Bergbom oli rautatieasemalla tervehtinyt Minnaa vain muodollisesti ja kävellyt ohi:

Suomalainen teatterihan oli täällä. Minä menin junalle toht. Bergbomia vastaanottamaan ja tervehdin häntä niin kuin ennenkin. Hän tosin vastasi, mutta kiiruhti samalla ohitseni pois, ei puhunut sanaakaan. Enkä häntä sen koommin tavannut. Hän ei käynyt kertaakaan luonani, vaikka tähän saakka joka kerran on ollut täällä kortteeria. – Semmoinen on maailma. Varjelkoon Jumala ettei meidän [= MC & Lucina Hagman] välille milloinkaan schismiä tulisi!¹⁰¹⁸

Kaarlo ei halunnut vielä kohdata Minna Canthia, joka taas olisi halunnut jo tavata. Kaarlo kieltäytyi: ”P.S. Minna träffade jag ej. Hon ville hafva möte, men jag afböjde.”¹⁰¹⁹

Ennen Kuopion matkaa Arkadiassa oli näytelty Sudermannin uutuus *Koti* ja huhtikuun alussa Kaarle Halmeen esikoisnäytelmä *Purimossa*. Nimi viittasi hämäläiseen vesistöön, muuten kyseessä oli maaseutuaiheinen juonittelu. – Seuraava kiertue suuntautui Turkuun. Sen suurelle näyttämölle Kaarlo valmisti *Prinsessa Ruususta*, jonka tansseihin osallistuisi paikallisia lapsia.¹⁰²⁰ Hän lupasi Betty Elfvingille kertoa ”Om Ida Aalbergs äfventyrliga planer muntligt.” Turun esitysten järjestelyjä koskevaa kirjeenvaihtoa, tai pieniä postikortteja on sattunut säilymään runsaasti. Toisen parven liput olivat yleensä

1015 ks. KB → EB toukokuu 1893/46:1:211/KBA/KiA/SKS ja KB → EB 16.6.1899/46:1:257/EBA/KiA/SKS.

1016 MC → Olga Salo 13.2.1893/MCK428:619.

1017 MC → Kauppi-Heikki (H. Kauppinen) maaliskuun puoliväli 1893 /MCK433:624.

1018 MC → Lucina Hagman 23.9.1893/MCK 447:642.

1019 KB → EB 19. & 20.3.1893/46:1:198/EBA/KiA/SKS.

1020 KB → B. Elfving 30.3.1893/47:6:5/KBA/KiA/SKS. ”Jag har tänkt börja [i Åbo] med Papin perhe. Tycker du det är lämpligt? Aino skulle blifva följande program. Wilhelm Tell det tredje och prinsessan Ruusunen det fjerde. I Ruusunen behöfva vi barnbalett. Vill du nämna det åt affischörskan, så att hon i tid skaffar dansande. Vi behöfva 8 sex å sju-åringar; 6 nio å tio-åringar; 6 tolfåringar – allt flickor. Dessutom 10 pojkar mellan 6 å 10 år. Vi betala 25 penni för hvarje qväll, repetitioner som representationer. Ifall det händelsevis skulle finnas någon skicklig fullvuxen kan äfven hon användas – vanliga tossor bry vi oss ej om. Emelie hälsar dig hjertligt. Hennes hals har varit skral, men det onda skall väl gifva sig.”

loppuunmyydyt, paitsi kerran, kun näytäntö alkoi liian aikaisin suomenkielisen työväestön päivärytmin kannalta. Kiertueilla pääongelma olivat tarvikkeiden kuljetukset Helsingin ja vierailupaikkakunnan välillä, kun kuorma-autoja ei ollut. – Turussa satoi, Kaarlo pyysi lähettämään kalossinsa, mutta siellä hän pääsi tapaamaan myös sisarus-tensa lapsia.¹⁰²¹

Asianajaja Lauri Kivekäs oli kuollut 26.3.1893, ja suuret hautajaiset pidettiin 29.3.1893. Ida Aalberg osallistui teatraalisesti esiintyen ylimääräisenä kantajana arkun etupäässä Kivekkään veljien ja poliittisten toverien rinnalla.¹⁰²² Aalberg ei kulkenut siis arkun jäljessä surevana leskenä. Kivekäs ei saanut pääroolia edes omissa hautajaisissaan. Ida Aalberg alkoi heti järjestää omaa turneetaan syysyksi 1893, mikä koettiin Suomalaisessa Teatterissa taas kilpailevaksi. Hän kiinnitti näyttelijöitä (mm. Alarik Böök) ja kiersi keräämässä kannattajalistoja. Niistä Emelie oli sarkastinen Kaarlolle, mutta oli samalla harmissaan ja piti täysin epälojaalina sitä, että jotkut johtokunnan jäsenten rouvatkin kannattavat kilpailevaa teatteria. Mutta Ida Aalbergilla oli vielä kykyä vakuuttaa sponsoreita ja liikuttua joka talossa.

Du måste nu anstränga hela din uppfinningsförmåga för att förskaffa oss någon trumf på hösten. Ida Aalberg går sjelf i gårdarne, gråter och är "liikutettu" samt har folk att abonera på sina premiärer för hösten. Hon har t.o.m. fått sådana som fru E. G. Palmén, fru Tudeer (direktionsmedlems fru!) m.fl. att springa med sina listor; allt för att hon var så "liikutettu" hos fru Palmén.¹⁰²³

Suomalainen Teatteri siirtyi Kuopiosta Viipuriin, jossa näyteltiin toukokuun loppuun 1893. Toukokuun puolivälissä Bergbom suunnitteli lähtevänsä parin päivän käynnille Pietariin, siellä hän tapaisi myös Martti Wuoren.¹⁰²⁴ Teatterin rahat olivat taas vähissä, ja Bergbom olisi tarvinnut ostoksia varten jotain mukaan. Samassa yhteydessä tapahtui myös palkkaennakkoja koskeva kiista, jossa oli jo pohjaa Kaarle Halmeen ja Bergbomin

1021 "Therese [Ossianin esikoinen, Turun läheltä kotoisin olleen ensimmäisen rouvan tytär] var här till Wilhelm Tell. Jag for ut tidigt på morgonen till Piikkiö, hvarifrån vi sedan återvände middagstiden. Heinsonens berömde henne mycket. Hon hade fått håg för arbete och lemnat sitt ljugande. Hon såg frisk och älsklig ut, samt var hela tiden så hjertevänlig och söt, att det var en glädje. Hos tant Augustine voro vi följande dag på middag (med Natalia Heurlin). Lilla Gösta har äfven varit hos mig tre, fyra gånger. Det tyckes på honom, som om [hans far] Atte vore rätt skral." (KB → EB 30.4.1893/46:1:205/EBA/KiA/SKS.)

1022 Kallas 1946:103 kuvaa sairaalasta tulevaa hautausmaattoa: "Ensimmäisessä kantajaparissa on toisena jonkun silinterihattuinen rinnalla hän itse, leskeksi jäänyt Ida Aalberg, joka pitkänä, hoikkana, kokonaan suruharsoihinsa kietoutuneena kantaa miehensä Lauri Kivekkään arkkua. En ole milloinkaan nähnyt naisen kantavan ruumisarkkua, en ennen enkä myöhemmin. Oliko se ehkä symbolinen ele, tahtoiko hän sillä osoittaa ottavansa taakan harteilleen? Vai ehkä vain näyttelijättären itsetehostusta – kuolemankin hetkellä – kuka rohkenee sanoa?"

1023 EB → KB toukokuu 1893/45:1:260/KBA/KiA/SKS.

1024 Martti (Bergh) Wuori oli laulanut jo Suomalaisen Oopperan kuorossa. Hän on kirjoittanut käsikirjoituksen "Teatterimuistoja Kaarlo Bergbomin ajalta" A566/M.Wuoren arkisto/KiA/SKS. Muistelmassa ei ole mitään sellaista oopperan toiminnasta, joka ei olisi muualta tiedossa.

tuleville nokitteluille ja arvovaltaotteluille. Halmeella oli nuoren keisarin elkeitä ja lakia opiskelleena Halme hermostui Bergbomin ailahteluista ja epäjohtonmukaisista päätöksistä.¹⁰²⁵ Mutta myös organisaatiossa oli ongelma sikäli, että pienintä asia myöten kaikki kulkivat johtajan tai neidin kautta, pahimmillaan nämä antoivat päätöksistä eri signaaleja. Bergbom pääsi tekemään näpättyksiä (näpst), joista seurasi uusiutuvia arvovaltakonflikteja. Pietarissa Kaarlo kävi vain nopeasti materiaalihankinnoilla ja näki Wuoren uuden tekstin.

Jag var par dagar i Petersburg. Någon billig atlas[silk] fick jag ej, men galoner, stenar, några gamla porträtter, guldapper och utmärkt vackra äkta persiska draperier för mycket billigt pris. Kaschmir skulle jag äfven fått billigt, men vågade ej köpa då jag betviflade kvaliteten. Bed Wilskman sända Junimånads lönelista. Jag betalar redan ut lönerna nu allt efter som abonnementet flyter in; jag skriker i öfvermorgon till dess indrivande. Leino och fru Kahilainen äro hvardera sjuka i dag, så att Falck och Lähteenoja få träda i redet. Fru Kahilainen är rätt illa deran.¹⁰²⁶

Emelie puolestaan osti Collinin ruotsalaiselta seurueelta lavasteita, jotka se oli jättänyt Aleksanterin teatterin kattoon roikkumaan.¹⁰²⁷ Viipurista käsin näyttelijät suuntasivat omaan laskuunsa karelianistiselle kiertueelleen järjestämällä kesäkuussa näytäntöjä vielä lisää Viipurissa, sitten Käkisalmissa, Sortavalassa ja Laatokan pohjoisrannan teollisuustajamassa, Pitkärannassa.¹⁰²⁸ Kaarlo suunnitteli matkaavansa Itä-Suomeen, mutta päättikin lähteä Pietarin kautta Tarttoon ja Riikaan tullakseen kesäkuun alussa Tallinnan kautta takaisin ja mennäkseen Heinolaan lepäämään.¹⁰²⁹ Lähtöpäivä oli 29.5.1893.

1025 KB → EB 15. tai 16.5.1893/46:1:210/EBA/KiA/SKS. "Halme-Kahilainens konflikt med mig är af följande art. När jag var i Åbo sade jag att jag på inga villkor gaf förskott för Maj, men för Juni kunde jag gifva. När jag kom till Wiborg hade fru Kahilainen, Halme och Kallio helt simpelt ur kassan gått och uttagit förskott oaktadt Keihäs ej velat gifva. Detta förargade mig så att jag sade mig ingenting vilja hafva att skaffa med dem. Kallio var ångerköpt och derföre lät jag mig bevekas rörande honom. Halme deremot var stursk och förklarade att han handlat fullkomligt korrekt. Fru Kahilainen tjöt. Halmes uppkäftighet tyckte jag förtjente en liten näpst. Jag skall skriva till [kassören] Wilskman om saken. Be honom ingenting företaga innan han läst mitt bref. Halmes nonchalans att fordra Juni månad är storartad. Han tog redan i Åbo ut 100 mark på Juni månad."

1026 KB → EB 18.5.1893/46:1:211/EBA/KiA/SKS.

1027 "Af Collin har jag köpt dekorationer för 300 mark; de hänga visserligen ännu i Alexandersteaterns tak, men jag låter afhemta dem i morgon. - "Målarfonden" & det "sydländska löfhvalvet" kostade 200 mark; sedan fick jag för 100 mark de begge taforna och de begge nordiska skogshvalven, eller genombrutna fonderna, huru man nu mände kalla dem. Collin reste i dag till Wasa, men återvänder hit i början på juni, så att då får vi yttermera beskåda hans effekter." (EB → KB [toukokuu 1893] /45:1:232/KBA/KiA/SKS.)

1028 EAH3:485.

1029 "Ångbåtarna på Ladoga gå ej ännu och ännu mindre naturligtvis på de inre vattendragena vid Punkaharju. Af min östfinska resa blir sålunda ej något. Deremot tänker jag på en 10 dagar resa till Riga, Dorpat och Reval för att se hurudana de äro. Från Reval kommer jag sedan till Helsingfors, der jag väl stannar några dagar och sedan bär det af till Heinola. - Har du skrivit till Betty Elfving eller tycker du jag skall göra det? Vill du säga Augusta att jag ej fick någon citronsåg. Hos Fagerroos [?] vaikeasti tulkittava] hade de tagit slut och hos andra guldsmeder voro de alltför dyra, fem rubel, hos en

Ungefär den 10 Juni inträffar jag väl i Helsingfors. Då få vi närmare reda om ett och annat. Nu sitter mig Wiborgs teaterdamm så ända upp i halsen att jag rent af ej orkar berätta om alla möjliga småsaker (ledsamma och roliga) som här passerat. Ingenting viktigt. – Här har en bod, som har bomacé [-tyg] till specialitet, realiserat. Jag har köpt några hundra meter af olika slag. Kanske ej allt varit så klokt, men som priset varierat mellan 30 och 40 penni metern blir det ej några blodiga summer.¹⁰³⁰

Ainon menestys kannusti viipurilaistunutta Erkköä kirjoittamaan edelleen, nyt oli vuorossa *Kullervo*, josta ensimmäinen näytös oli jo valmiina.¹⁰³¹ Bergbomeilla seurattiin Adolf Lindforsin tilannetta Dramatiska föreningens opettajana. Oppilaiden saamat kritiikit eivät olleet kovin hyvät, eivät myöskään itse koulun muut edellytykset.¹⁰³² Bergbomien näkökulmasta Lindfors piti saada takaisin Arkadiaan, mutta hänestä oltiin kiinnostuneita myös Ruotsalaisessa teatterissa, kun sinne vähitellen tarvittaisiin myös kotimaista ohjaajaa tai johtajaa.¹⁰³³

Ida Aalberg suunnitteli jälleen omaa kiertuetta syksyille 1893 ja järjesti sitä varaten kannatuskeräyksen, jossa vedottiin taas ”fennomaanien tunteisiin” ja perinteiseen ”ruotsalaisuuden uhkaan”, samalla tuki väistämättä tulkittiin manifestiksi Bergbomien teatteria vastaan. Fennomaaneja uhkailtiin, että ellei Aalbergin hanketta tueta, hän siirtyy Ruotsalaiseen teatteriin.

Fru Neovius tycks vara alldeles outtröttelig för att skaffa Ida Aalberg abonnement; hon har varit hos begge Aspelinska familjerna [Eliel & J. Reinhold] samt hos [– –] Enebergs och förklarar att om nu ej fennomanerna håller upp Idas företag, så måste hon ju gå till svekiska teatern. [Otto] Florell var här och berättade att [Otto] Wallenius haft bref från Ida med anbud om att bli hennes "intendent"; han säger sig ha svarat ja för 7000 kronor, hvarpå hon telegraferat "accepteras". Detta har nu Wallenius begagnat för att skrufva upp sina fordringar i Stockholm och gått till kammarherr Burén samt fordrat skyndsamt

tillochmed femton. Martti Berg har en ny liten komedi. Tyvärr ej lika rolig, som Pappilan tuvassa. Kaarlo. P. S. Sänd hit mina sommarkläder och mina stöflar. De senare behöfver jag. (KB → EB [18.5.1893] 46:1:211/EBA/KiA/SKS.)

1030 KB → EB 28/30.5.1893/46:1:214/RBA/KiA/SKS.

1031 ”Erkko håller ifrigt på med sin *Kullervo*. Första akten är färdig. Han är vald till rådman i Kexholm. Emilie Stenberg går och är lycklig öfver en nedsablande kritik, som Lindfors elevskola fått i H:bladet af Slotte. Huru är det med historien? När det gäller Lindfors vågar man ej riktigt lita på vår goda Emilie.” (KB → EB 28./30.5.1893, 46:1:214/EBA/KiA/SKS.)

1032 Dramatiska föreningen oli säätyläisten muodostama yhdistys, joka halusi kotimaista ruotsinkielistä teatteria ja siinä tarkoituksessa perusti oppilaskoulun. Näyttelijäoppilaat tulivat alemmista yhteiskuntaluokista, kuten Sanna Virta (nyk. Holmberg) 1996 on selvittänyt. Varsin moni heistä oli mukana näyttelijänä, kun Svenska Inhemiska Teatern käynnistettiin. Ks. Colliander 1920.

1033 Ernst Lagus → G. von Numers 18.3.1894/SLSA 271/ms/KK.

svar och sagt sig ej kunna stanna under 5000 kronor. Mätte han ej bara jaga för många harar på samma gång.¹⁰³⁴

Kaarlo Bergbomin näkemästä teatterista tai kulttuurista Tartossa, Riiaassa, Pärnussa tai Tallinnassa touko-kesäkuun vaihteessa 1893 ei ole säilynyt tietoja. Matkan idea lie-
nee perustunut siihen, että vuosina 1886–1891 rakennettiin Pietarin-Varsovan radasta
sivuhaara Pihkovasta (Pskov) Riikaan, mitä Baltiassa oli pitkään toivottu.¹⁰³⁵ Junamatka
Pietarista Riikaan oli nyt ratkaisevasti helpottunut ja Riiaasta pääsi toista uutta rataa
pitkin ylös Tarttoon ja vanhempaa rataa pitkin Tallinnaan. Vironkielisestä teatterista
Tartossa vastasi tuolloin lähinnä Vanemuine Selts, jolla oli oma seuratalonsa. Tartossa
toimi myös paikallinen saksankielinen teatteri. Lauri af Heurlin oli Tartossa opiskele-
massa saksaa. Suomen rautateiden pääinsinööri Ossian matkusteli Euroopassa tutki-
massa kapearaiteisia ratoja. Muut sukulaiset lomailivat ympäri Suomea.¹⁰³⁶

Kaarlo palasi Tallinnasta Suomeen ja matkusti tuttavien kesäpaikkoihin. Ilmeisesti
ensin Kuitiaan (Qvidjaan) Augustan ja af Heurlinin perheen vieraaksi, jossa hän viipyi
viikon päivät (ja pesetti pyykkinsä). Siellä Kaarlo tapasi myös Betty Elfvingin, joka oli
innoissaan lähdössä Bergbomien kanssa kesäksi Heinolaan kylpemään. – Sitä varten
Kaarlon on täytyntä matkustaa Turusta ensin Toijalaan, josta pääsi helposti Kalvolaan,
sillä hän on tuolloin vieraillut myös Eliel Aspelinin luona Kalvolan Rauhanlahdessa. Sieltä
pääsi Heinolaan Riihimäen ja Lahden kautta, jossa laivayhteys Vesijärven rannasta vei
ihmiset ja matkatavarat Vääksyn kanavan kautta Heinolaan. Se oli luultavasti miellyttä-
vin yhteys, ellei halunnut matkustaa hevoskyydillä.¹⁰³⁷ Nuoren Kaarlon matka kärryillä
Iitistä Heinolaan oli ollut pelkkä ”tråkighetstortyr”.

Vetovoimana Heinolassa olivat tohtori Nybergin vesikuurit – joiden kylpyvieraat
majoitettiin kaupungilta vuokrattaviin huoneisiin. Emelie ja Betty tulisivat sinne ja asui-
sivat kansakoulunopettaja Ruokosen talossa, neljä huonetta ja keittiö. Mukaan mahtuisi
myös täti Sanmark, mikäli haluaa ja jaksaa. Liinavaatteet piti Emelien tuoda tullessaan,

1034 EB → KB [toukokuu 1893] /45:1:232/KBA/KiA/SKS.

1035 Pihkova–Riika -rata /wikipedia.fi; Pihkva–Riia raudtee/wikipedia.ee; Pskovo–Rižskaja železnaja doroga / wikiped-
ia.ru.

1036 ”Ossian reser nästa måndag till Sverige, Norge, Sachsen och Belgien för att taga reda på smalspåriga banorna. Han kommer att stanna ute hela sommarn, så att hela huset upplöses och Rönnskär uthyres; Agnes badar i Hangö till början på Augusti; hvar på hon reser till Hatanpää; Erkki far till Kuopio till Hårdéns, Therese till Qvidja till Augusta och Aarne till Hatanpää. Till fru Killinen skref jag att vi ej komma till Kuopio. Till Betty Elfving skrev jag i söndags, men har naturligtvis ännu ej fått svar; jag tror hon kommer till Heinola. Sista lördags reste Lauri af till sin sommarsejour; du har väl hört att han beslutat resa till trakten af Dorpat, jämte Polon, för att lära sig tyska? De skulle redan resa sista tisdags, men ångbåten slapp ej ut; så foro de om torsdag morgon, men måste vända om nära Reval för ishinder, så att Lauri återkom hem på aftonen; lördagsresan tycks ha lyckats, efter vi ej hört något. Han bor nära Dorpat på ett ställe [herrgård] som heter Kehri möis hos ett herrskap Wühner; kan du få bud till honom då du är i Dorpat, blefve han säkert mycket glad. Få nu se huru mycket tyska han lär sig. – Var nu försigtig på din resa – jag är alltid så rädd, då någon färdas genom Ryssland. Farväl, farväl. Din egen syster Emilie.” (EB → KB toukokuussa 1893/45:1:233/KBA/KiA/SKS.)

1037 KB → EB heinäkuun alku 1893/46:1:215/EBA/KiA/SKS.

samoin luumuja Kaarlön vatsaa varten ja punaviiniä, kun hänelle oli määrätty sitä laihdutusjuomaksi. – Kaarlön kun piti taas laihtua!¹⁰³⁸

Kaarlo tuli Heinolaan heinäkuun alussa, sitten tuli Betty Elfving, ja Emelietä odotettiin sunnuntaiksi 16.7.1893. Kun oltiin samalla paikalla, ei kirjeenvaihtoa syntynyt. Aspelinin mukaan Kaarlön terveys ”kylpyajan päättyessä ei ollut erittäin tyydyttävä”.¹⁰³⁹ Kesän 1893 keskeisinä huolenaiheina olivat teatterin jälleen lisääntyvät velat ja epävarmuus siitä, mitä Ida Aalbergin yksityinen kiertue Suomalaiselle Teatterille tulisi merkitsemään. Osa fennomaaneista katsoi, että Aalbergin olisi tietenkin tullut näytellä Suomalaisessa Teatterissa ”palvellen kansallista taidetta” eikä hajottaa kenttää.¹⁰⁴⁰ Ainoa, mikä Emelien mukaan auttaisi, on että Arkadiaan saataisiin jostain yhtä hyvä komedia kuin oli *Kuopion takana*.¹⁰⁴¹

Ida Aalberg oli aloittanut harjoitukset oman ryhmänsä kanssa heinäkuun puolivälissä 1893 Aleksanterin teatterin tiloissa. Ohjelmistossa olivat *Noora*, *Adrienne Lecouvreur*, *Kamelianainen*, *Erotaan pois* ja *Fernande*, kaikki Arkadian vanhaa ohjelmistoa, sekä Canthin *Sylvi*, nyt suomenkielisenä ensiesityksenä. Komedia *Fernande* oli tulossa Arkadian ohjelmistoon syyskuussa. Näyttelijöitä olivat Limnell, Frisk¹⁰⁴² ja Böök. Ohjaajana Ida Aalberg on käyttänyt ensin nuorta Alexander Slottea, joka oli ”äärettömästi energillinen”.¹⁰⁴³ Tämän tilalla osan aikaa ohjasi Adolf Lindfors, jonka työskentelystä Ida antoi kiittävän maininnan ainakin Harald Molanderille, josta parhaillaan oli tulossa Idan pohjoismaisen turnéen impressario.¹⁰⁴⁴ Molander oli vuosia houkutelut Aalbergia Ruotsalaiseen teatteriin, mutta Kivekäs oli sen ehdottomasti kieltänyt,¹⁰⁴⁵ mutta nyt Ida oli vapaa. Harald Molander taas oli juuri joutunut eroamaan Svenska Teaternista ja lupautui auttamaan Aalbergia kiertueen jatkamiseksi seuraavana vuonna Skandinaviaan.¹⁰⁴⁶ ”Ida Aalbergin Turnée” aloitti Hämeenlinnassa syyskuun alussa 1893 ja jatkoi sitten Porissa ja Tampereella. Odotetusti lehdet kiittivät Idan osuuksia, mutta muiden näyttelijöiden taso jätti toivomisen varaa.¹⁰⁴⁷

1038 KB → EB heinäkuun alku 1893/46:1:215/EBA/KiA/SKS.

1039 EAH4:1.

1040 EAH4:3.

1041 ”Augusta och jag längta på det ifrigaste efter en inhemsk komedi till hösten – något likt Kuopion takana; en glad och lyckad komedi vore den bästa motvigt mot Ida Aalbergs planer.” (EB → KB toukokuussa 1893/45:1:233/KBA/KiA/SKS.)

1042 *UStr* 6.9.1893. Ida Aalbergin kirjeiden mukaan näyttelijä K. Friskillä ei ollut ohjaajankykyjä, Limnellillä sen sijaan enemminkin. (IA-U-G → H. Molander 3.10.1894/Coll1:15 /ms/KK.)

1043 IA-K → Werner Söderhjelm 16.8.1893 /Coll 469.1/ms/KK.

1044 IA:n arkistossa (Coll1:15) on sarja kirjeitä Harald Molanderille. Ida kiittää eräässä Lindforsia, joka ”ohjaa paremmin kuin kukaan”. (IA-K → H. Molander 28.8.1893/Coll1:15 /ms/KK.)

1045 Räsänen 1925:330.

1046 Heikkilä 1998:341.

1047 *UStr* 6.9.1893.

Bergbomin uusi ohjelmisto syksyllä 1893 Arkadiassa koostui melko ”vaatimattomista teoksista”, joista yhdenkään uutuuden esityskerrat eivät nousseet yli viiden. Voi sanoa, että raskas kalenterivuosi 1892 ja siihen nähden yllättävän monipuolinen näytäntökausi 1892–1893 olivat ehkä uuvuttaneet eikä ideointi ollut parhaimmillaan. Uuden ohjelmiston etsimiseen Saksasta Kaarlo ei tänä kesänä ollut vaivautunut – ja olihan myös uuden apulaisohjaajan löytäminen ajankohtaista. Yhteyksiä oli otettu Kasimir Lönnbohmiin (Leinon), *Päivälehd*en arvostelijaan, jonka väitöskirja oli edelleen etusijalla, eikä hän ollut halukas harkitsemaan asiaa ennen sen valmistumista.

Vuonna 1891 julistettiin kotimaisen oopperan laatimiseksi viisi vuotta kestävä kilpailu. Kilpailu oli jälkikäikua Bergbomin omasta oopperahaaveesta yli kahden vuosikymmenen takaa. Kilpailun julistaminen on tulkittava myös reaktioksi sille fennomaanien kannalta kiusalliselle seikalle, että Karl Müller-Berghausin ooppera *Die Kalewainen in Pochjola* oli ollut Turussa jo pari vuotta valmiina, mutta edelleen esittämättä.

Kuvernööri Alexander Järnefeltin Aino-tyttären sulhanen, lupaava säveltäjä, oli kuitenkin jo laatinut vaikuttavan *Kullervo*-sinfonian. Se oli kantaesitetty keväällä 1892. Jean Sibelius oli juuri näinä vuosina huomattavan innostunut Wagnerista – hän oli kuunnellut ja opiskellut. Nähtyään J. H. Erkon *Ainon* Sibelius innostui ja alkoi sommitella Väinämöis-aiheisen oopperan librettoa tai asetelmaa. Sibelius otti yhteyttä Erkkoon ja tilasi tältä tekstin *Veneen luominen* -aiheiseen oopperaan, minkä tämä yhteisen tapaa-

Erkon laatimaa *Veneen luomisen* librettoa Sibelius oli sitten käynyt näyttämässä Bergbomille, parhaalle oopperan näyttämöspesialistille. Tämä antoi Erkon tekstistä kriittisen lausunnon: ”siitä puuttuu kaikki dramaattisuus.”¹⁰⁴⁸ Sama seikka nimittäin vaivasi kaikkia lyirikko Erkon näyttämöteoksia. Niiden ongelmat Kaarlo oli kohdannut jo *Tietäjässä*, ja niitä hän tuli kohtaamaan Kansallisteatterin talon vihkiäisjuhlaan asti. Ilman konfliktia ja draamallista jännitettä olevissa teoksissa Bergbom satsasi aina lavastukseen ja pukuihin. Kaarlon oma draama- ja oopperakäsitys edellytti päähenkilöiltä toiminnallista aktiivisuutta.

Ehkei Sibelius, sen paremmin kuin Bergbom – molemmat olivat wagneriaaneja – kuitenkaan huomannut, että Rikhard Wagnerin omissakin libretoissa aktiivinen toiminta oli supistettu minimiin: asetelmat perustuivat enemmän näkyihin, psykologisiin prosesseihin, salaisuuden paljastuksiin ja näyttämöllä tapahtuviin rituaaleihin. Bergbomin kommentti ilmeisesti vaimensi Sibeliuksen työntöä tässä vaiheessa. Mutta ehkä aivan turhaan: uuden polven miehenä Sibelius olisi varmasti voinut säveltää vähemmänkin toiminnallisen libreton. Ikänsä ja kokemattomuutensa vuoksi Sibelius kenties antoi Bergbomin yksioikoisen kommentin vaikuttaa liikaa omaan valintaansa.

1048 Tawaststjerna 1997:81–82.

Syksyllä 1893 Sibeliukselta tilattiin musiikkia Wiipurilaisen Osakunnan Karjalan historiaa käsittelevään kuvaelmasarjaan juhlassa, jossa kerättiin rahaa suomenkielisen kansanopiston perustamiseksi Uudellekirkolle, torjumaan väestön venäläistymistä Pietarin imussa.¹⁰⁴⁹ Bergbom ja Sibelius eivät tässä vielä joutuneet läheisempään yhteistyöhön, sillä kuvaelmien laatijoina olivat Jac. Ahrenberg, Emil Wikström ja Akseli Gallen-Kallela. Musiikista muokattiin myöhemmin *Karelia*-sarja. Suomalaisen Teatterin ja Bergbomin osuus rajoittui karjalaisia häätapoja kuvaavan näytelmän esittämiseen Seurahuoneen ”trettifemman”-kabinetissa, mutta sen näki vain toistasataa henkeä, alle kymmenesosa koko iltaman suuresta yleisöstä.¹⁰⁵⁰

Näytäntökaudella 1893–1894 *Elinan surmaa* näyteltiin 11 kertaa ilman Ida Aalbergia. Olga Salon esittämänä Kirsti Fleming oli ”porvarillisuudessaan” vaikuttava, jopa Aspelinin mielestä. J. H. Erkon *Ainoa* esitettiin toisella kaudella vielä 6 kertaa. Myös *Daniel Hjort* herätettiin henkiin Aspegrenin seurueesta saaduista näyttelijävoimin: Danielina Oskari Salo ja Katrina Mimmi Lähteenoja, jonka tulkinta herätti myönteistä huomiota.¹⁰⁵¹

Vuoden ”arvokkain” kotimainen ensi-ilta oli 30.3.1894 ensi kerran suomeksi esitetty Topeliuksen *50 vuotta myöhemmin*, jota Bergbom Aspelinin mukaan piti Topeliuksen parhaana draamana.¹⁰⁵² Esityksen valmistaminen oli mahdollista, koska Adolf Lindfors oli mukana kevätkaudella 1894. Bergbomin yhdeksi linjaksi tuli se, että vanhasta ohjelmistosta piti nostaa parhaimmat näytelmät ja esittää ne huolellisesti tehtyinä uuden sukupolven yleisölle. Vanhalle sukupolvelle se merkitsi nostalgiaa, nuorille perinnön esittelyä. Elämänkaari-ajattelun kannalta katsottuna Kaarlo – pian 50 vuotta täyttäessään – oli tilanteessa, jossa ihminen yleensä tiedostaa aikansa olevan rajallista ja omat valinnat vahvistuvat. Ihminen alkaa tehdä sitä, mikä on itselle tärkeää ja on vähemmän riippuvainen kuvittelemistaan muiden mielipiteistä. Siltä kannalta voi parhaiten ymmärtää Bergbomin viimeisten vuosien ohjelmistovalintoja.

Näytäntökauteen sattui myös kolme Suomalaisen Teatterin vuosi- ja juhlapäivää. Lokakuussa 1893 Kaarlo täytti 50, helmikuussa 1894 Emelie täytti 60 vuotta ja touku-kuussa tuli kuluneeksi 25 vuotta *Lean* ensiesityksestä. Vanhasuomalaisille kaikki nämä oman piirin juhlallisuudet olivat tärkeitä, olihan kulttuuristen suomalaisuuden saavutusten kiistattomana lippulaivana Suomalainen Teatteri. Sen ympärillä voitiin toistu-

1049 Teperi 1986:12–16.

1050 Teperi 1986:58. Alun perin piti olla seuranäytäntönä myös jokin ranskankielinen pienoisnäytelmä.

1051 EAH4:12. *Päivälehti* 21.10.1893, *Uusi Suometar* 21.10.1893, *Nya Pressen* 21.10.1893. *Hufvudstadsbladet* 21.10.1893 mainitsee: ”utmärkta språkbehandling, som i synnerhet i schavottscenen lät märka sig. Hon saknade ej håller kraft för samma ansträngande scen.”

1052 EAH4:21.

vasti nostaa ryhmän itsetuntoa, aikana, jolloin Venäjän puolelta tulevat uhat Suomen autonomiaa kohtaan alkoivat jo häämöttää taivaanrannassa.

Kaarlon 50-vuotispäivä 2.10.1893

Kaarlon 50-vuotispäivää maanantaina 2.10.1893 vietettiin täydellä ohjelmalla, joka oli huolellisesti suunniteltu ja ajoitettu.¹⁰⁵³ Aamuhierätyksen suoritti muusikoille varsin tavatomaan aikaan Robert Kajanuksen johtama jouhikvintetti. Se tuli jo klo 7 Antinkadun ja Yrjönkadun kulmataloon soittaen Paimentytön sunnuntain (Saeterjentens søndag), Suomen laulun ja Maamme-laulun. Sitä seurasi Anna Sarlinin johtama Tyttökuoro. Neiti Aino Krohn, tuleva Aino Kallas esitti onnittelurunon. Kolmas aamutuntien onnittelujoukko, 25-henkinen kuoro, joka koostui Suomalaisen oopperan entisistä solisteista ja kuorolaisista, esitti Rikhard Faltinin Kaarle Krohnin runoon säveltämän kantaatin ”Ei rakkaus etsi omaansa”. Runon alkuosa oli mukaelmaa Paavalin kirjeestä, jälkipuoliskossa korostettiin Kaarlon rakkautta Suomen kansaan ja kieleen, jonka hän oli tuonut taiteen temppeliin.¹⁰⁵⁴ Musiikkien jälkeen teatterin johtokunta ja näyttelijät lahjoittivat ryhmävalokuvansa ja pyysivät lupaa Kaarlo Bergbomin rahaston perustamiseen lahjanäyttännöstä saatavilla varoilla. Iltapäivällä Ylioppilaskunnan laulajat matkassaan muita kansalaisia tulivat omille tervehdyksilleen.

Zachris Topelius, joka itse oli jo 79-vuotias, onnitteli kirjeellään Kaarloa tämän kyvystä keskittyä elämässään vain yhteen asiaan. Vaikka tappiot seuraavat voittoja ja vaikka ooppera kukoistuksen jälkeen vajosi hiekkaan, ”on lopullinen voitto kuitenkin sillä ihanteellisella taiteella, joka käyttää kansan oman sydämen kieltä.”¹⁰⁵⁵ Karl Johan Bergbomin syntymän päivänä 2.10.1843 Zachris Topeliuksen päiväkirjassa luki ”Bergbom”, mutta kuten vanhus arveli, sen on täytynyt tarkoittaa Karlin Oulussa tuollon vielä asuvaa setää, jonka Topelius oli tavannut Helsingissä. Teatteria esitti tuolloin Fredrik Deland seurueineen. Topelius onnitteli Kaarloa myös suomalaisesta itsepäisyydestä, siitä ”ettet anna periksi, etkä luovuta, etkä ole antanut laskea teatterisi lippua yleisösi tasolle, vaan tehnyt mitä olet voinut kohottaaksesi tämän kassakappalten ja myöskin tuon toisen näyttämön velttoutuneitten operettien yli.”¹⁰⁵⁶

1053 EAH4:6–12.

1054 EAH4:6–9 julkaisi Kaarle Krohnin runon. Nuotti on kansiossa Sekakuorosävellyksiä/Faltin 2/Ms.Mus./KK. Runo ilman kertaavia säkeitä kuuluu näin: Ei rakkaus etsi omaansa / Ei kunnia[a], ei voittoa, / Ei rakkaus vihaa, kadehdi, / Ei ajattele pahasti. / Kaikki hän peittää, / Kaikki hän uskoo, / Kaikki hän toivoo, / Kaikki hän kärsii / Ei rakkaus, rakkaus koskaan väsy. // Rakastit Suomen kansaa / Nuoruuden innolla, / Rakastit Suomen kieltä / ja Suomen taidetta / Tulevaisuuden Suome[e]n / Sää luottaa uskalsit / Ja sille elämäsi / Työsi pyhitit // Rakastit Suomen kansaa / Miehuuden voimalla, / Keskellä taisteluja / ja vaikeuksia / Ja tämän kansan kielen / Toit taiteen temppeliin / Ja kasvatit sen siellä / Yleviin tehtäviin // Rakastit Suomen kansaa / rakastat vieläkin / On ensi lempes yhä / sinulle rakkahin. / Niin myöskin Suomen kansa / sinua rakastaa / Ja kiitol[is]ina sinut / ja työsi omistaa.

1055 EAH4:9–11; alkuperäinen Z. Topelius → KB 1.10.1893/52:28:5/KBA/KiA/SKS.

1056 EAH4:9–11; alkuperäinen Z. Topelius → KB 1.10.1893/52:28:5/KBA/KiA/SKS.

Illalliset pidettiin Bergbomeilla kotona, paikalla teatterin väki, johtokunta, ”ystäviä ja tuttavია”. Lisää puheita, runoja ja musiikkia. Paavo Cajanderin runossa tämä urbaani oopperafriikki, 1860-luvun snobistinen poikaseurassa viihtynyt, pienikokoinen lespaava tepsuttaja ”Calle”, kuvattiin nyt kuitenkin vain kaskenkaataja-metaforiikan kautta: kylvömiehen työ oli kantanut satoa: ”Se rakkaudessa on kylvetty, / Käden kautta on Kaikkivallan. / Ja sen siemen se muruja Sammon on, / Ja ne kestää hyyn sekä hallan.”¹⁰⁵⁷

Ida Aalbergin kiertueesta alkoi lokakuun puolella kuulua huonoa. Sen talous oli kurjassa tilassa, ja edessä olivat kuluja vaativat vierailut Helsinkiin, Viipuriin ja Pietariin.¹⁰⁵⁸ Lisäksi Harald Molander vaati oman osuutensa hoitamista varten sopimuksen mukaista ennakkoa, mistä nämä kaksi tähteä kävivät tiukkaa kirjeenvaihtoa.¹⁰⁵⁹ Kaarlo saattoi halutessaan tulkita myötätunnon kautta suureksi tahtovaa Janakkalan tyttöä, jolla oli riittänyt korvaankuiskuttajia. Lokakuussa Kaarlo kirjoitti Hanna Birkmanille:

Hvad Ni berättade om Ida Aalberg gjorde mig helt vemodig. Stackars Ida, har hon så snart fått se sina illusioner ramla. Jag har öfverhufvud dömt henne mycket mildare än människorna i allmänhet, ty jag vet att örönskare hufvudsakligen drifvit henne till det obetänksamma steg hon gjort. Dermed menar jag ej hennes utländska resa öfverhufvud, ty jag finner hennes åstundan att spela för en stor publik fullkomligt berättigad. Jag menar hennes beslut att på egna krafter och med ett slags trots mot finska teatern söka sina planer till verkställighet. Att hon alltid har sin plats hos oss behöfver jag ej väl försäkra; vi hafva lika svårt utan henne som hon utan oss. Den dag hon åter vänder är en glädjedag både för mig och hennes forna kamrater.¹⁰⁶⁰

Ida Aalbergin tournée näytteli 22.10.–26.11.1893 Aleksanterin teatterissa. Silloin nähtiin *Sylvi* suomeksi, ja Idan nimiroolia pidettiin ansiokkaampana kuin Håkansonia Svenskanissa.¹⁰⁶¹ Myös Minna Canth suunnitteli matkaa Helsinkiin sitä katsomaan.¹⁰⁶² Kaarle Halmeella Arkadiassa ei ollut kuin vanhoja rooleja esitettävänä, mutta hänellä oli kirjoitettuna toinen näytelmänsä *Mallassaunassa*, jonka hän oli jo antanut Bergbomille. Halme kävi vapaina iltoinaan katsomassa Aalbergin näyttelemistä. Hänen muistelmansa

1057 Sit. EAH4:12.

1058 Betty Elfving kertoo, mitä Turussa ajateltiin: ”Ida Aalberg anade rätt, då hon öfvergaf Åbo. Hennes aktier stå numera mycket lågt här. Det att hon ej underrättade Hoffstedt om sina ändrade planer, ehuru hon tingat teatern, gör saken ej bättre.” (B. Elfving → KB 1.10.1893/48:14:26/BEA/KiA/SKS.)

1059 IA-K:n kirjeet H. Molanderille/Coll1:15/ms/KK. H. Molanderin kirjeet IA-K:lle, Coll 1.6/ms/KK.

1060 KB → Hanna Birkman 11.10.1893/47:4:2/KBA/KiA/SKS. Sit. EAH4:4av2.

1061 Räsänen 1925:331–332.

1062 MC → Lucina Hagman 1.11.1893/MCK 448:643.

mukaan ainakin Helsingissä esitykset olivat keränneet katsojia. Idan kanssa näyttelevä Alarik Böök ja Halme kävivät keskustelun, jonka tämä on kirjannut näin:

”No vieläkö Bergbom riitelee niinkuin ennenkin?” [– –] ”En tiedä, vastasin vähän nolestuen, kun muistin että Böökin eroaminen oli tapahtunut täydessä epäsovussa. Ei hän tänä syksynä ole ainakaan minun kanssani riidellyt.” [Böök kysyy roolien saamisesta, joita Halmeella ei juuri nyt ollut.] ”Arvasin sen, [– –] Ellei Bergbom saa nokkaasi saveen riitelemällä, niin hän kieltää sinulta työn. [– –] Et tunne Bergbomia. Mutta minä tunnen. Hän vihaa omintakeisuutta. Jos hän ei voi sinua nujertaa ja painaa anturansa alle, niin hän heittää sinut pellolle.”¹⁰⁶³

Kaarle Halme sanoo surreensa sitä, että ”Suomen suurin” eli Aalberg näytteli keskinkertaisuuksien ympäröimänä. Bergbomin tukena oli koko ”suomalaisuuden hehku”, joten hänen siltä yhteisöltä saamansa rajaton valta saattoi ”houkutella väärinkäyttöön”, pohti Halme. Vastaavia kommentteja Bergbomin ”täydestä itsevaltaisuudesta” on useissa 1890-luvulla aloittaneiden muistelmissa.¹⁰⁶⁴

Marraskuun alussa 1893, kun Aalbergin seurue vielä keräsi *Sylvillä* katsojia Aleksanterin teatterissa, Kaarlo Bergbom kirjoitti pitkästä aikaa laajan kirjeen nuoruutensa ystävälle Hedvig Winterhjelmille, ”ensimmäiselle primadonnalleen.” Hän analysoi Hedvigille seurueensa näyttelijöiden edistymistä ja taitoja. Nyt hän puhui kuitenkin yksilöistä eikä arvostellut näitä pelkästään roolifakkien kautta, vaikka hänen teatteriinsa olisikin tarvittu kaikkien fakkien edustajat. Hän kiitti erityisesti Olga Saloa, joka oli ollut Hedvigin oppilaana: hänessä oli hieman ilmeettömästä äänestä huolimatta ”älykkyyttä ja lämpöä.” Yhteisnäyttelemisen tasosta Kaarlo uskalsi jo olla hieman ylpeäkin: ryhmässä ei ollut suuria vahvuuksia, mutta yhteisnäytteleminen toimi. Hedvig saattaisi hieman hämmästyä asiasta. Kirsti Sainio (myöh. Suonio) nousi tuota pikaa teatterin johtavaksi komedienneksi. Kaarle Halmeen ulkoiset ja sisäiset ominaisuudet eivät Bergbomin mielestä vastanneet toisiaan, mutta hänellä oli omat ihailijansa nuoremmissa polvessa. Oudointa on, että Kaarlo ei kelpuuttanut Halmetta ensirakastajaksi. Eikö Halmeessa ollut ensirakastajalta Kaarlون edellyttämää lyyrisyyttä? Oliko hän liian arkinen, liian maskuliininen ja karski? Teksti on Kaarloilta rehellistä arviointia, siksi arvokas.

Med Ellen Borenius sände jag Dig en fotografi af teaterns [27] medlemmar [år 1893]. Af dem äro några Dig bekanta, Emelie Stenberg, Leino och Ahlberg

1063 Halme 1928:58–59.

1064 Finne 1922 ja Finne 1939; Suonio 1940; Tompuri 1942.

t.ex. Några som fru Rautio och Weckman hafva så utvecklat sig, att du ej mera skulle känna igen dem. Öfverhufvud är teaterns sammansättning nu jemnare än någonsin och samspelet har utvecklat sig så att det ej sällan kan kallas förträffligt. Naturligtvis främst i den inhemska dramatiken. Men äfven t.ex. Wilhelm Tell gick på ett sätt, att du skulle haft Din glädje deraf. Mindre kan jag skryta, när det gäller de enskilda krafterna. Karolas (Avellans) plats i de markerade rolerna är ännu obesatt. Likaså hafva vi efter [Adolf] Lindfors öfvergång [till. Dram. fören.] ingen skådespelare för de stora komiska uppgifterna. [Lindfors palasi jo seuraavana keväänä.] Ofta hafva vi saknat Ida Aalbergs fascinerande makt öfver sinnena i de stora tragiska rolerna och ännu hafva vi ej fått vår första älskare. Fru Salos man debyterade för en månad sedan med en viss framgång som Daniel Hjort. Är han den väntade? Jag hoppas det, men öfvertygad derom är jag ej. En god ungdomlig komiker hafva vi för par år sedan fått i H[emmo]. Kallio. Fru [Olga] Poppius är förträfflig i komedin. Fröken [Kirsti] Sainio lofvande. Fru [Naëmi] Kahilainen har utvecklat briljanta anlag på farsens område. [Katri] Rautio är rent af framstående i roller på andra planen; till de stora komiska rolerna saknar hon auktoritet. [Kaarle] Halme är ståtlig och har goda yttre resursser _ tyvärr gå de inre ej hand i hand dem med. Lilla Helga Corander är studenternas förtjusning – tills vidare.¹⁰⁶⁵

Lean 25-vuotisjuhlaan keväällä 1894 Hedvigin pitäisi tulla näyttämään uudelle sukupolvelle, ”millainen se Hedvig oli, josta he niin usein ovat lukeneet”. Muista vierailurooleista olisi tietysti kiinnostava Ibsenin *Kummittelijoiden* rva Alfving, mutta teos ei oikein ole juhlatunnelmaa kohottava, eikä ole helppo löytää hyvää suomenkielistä Osvaldia. Kaarlo kertasi vanhojen roolien mahdollisuuksia – yhtenä jopa *Daniel Hjortin* Katria, joka ei vaadi paljon harjoituksia. Svenskanin asioista Kaarlo mainitsi Hedvigin skandinaavisella turneella olleen Osvaldin, eli itsensä August Lindbergin, joka tuli yllätysnimenä Ruotsalaisen teatterin johtoon 1893–1894. Ruotsinmaalaisen Harald Molanderin jälkeen jotkut olivat ajaneet johtajaksi suomenruotsalaista August Arpea, joka oli antanut jo omat näyttönsä.

[August] Lindberg leder som du väl vet för ögonblicket svenska teatern. Det var en kombination af särdeles divergerande intressen, som störtade Molander och kallade Lindberg. Nu sitter han ej mellan två, utan mellan fyra stolar med intriger och missnöje på alla håll. Han lär äfven vara mycket förbittrad.¹⁰⁶⁶

1065 KB → H. Ch. Winterhjelm 10.11.1893/47:12:12/KBA/KiA/SKS. Kuvan julkaissut mm. EAH4:xii–xiii.

1066 KB → H. Ch. Winterhjelm 10.11.1893/47:12:12/KBA/KiA/SKS.

Aalbergin kiertueen tilanteesta Kaarlon marraskuussa 1893 kirjoittama analyysi Hedvigille oli täsmällinen:

Ida Aalberg har haft en stor personlig framgång under sin turnée; hon är omgifven af mer än medelmåttiga krafter, men det genererar hvarken kritiken eller publiken. Få se huru hon skall lyckas i Skandinavien. – Molander som är hennes impressario, förstår ju visserligen fullträffligt att slå på reklamens larmtrumma och aldrig hafva väl känslorna för Finland varit varmare i Sverige än nu _men ändå_ ändå... ... Företaget stötes för mycket på humbug, för att jag riktigt kan följa med det af hjertat, om jag äfven medger, att jag gerna ser, om hennes stora talang blir uppskattad i Stockholm och Kristiania; i Köpenhamn äro väl hennes lagrar vissnade [lakastuneet] för alltid.¹⁰⁶⁷

Kaarlo kertoi Hedvigille myös suuresta viihtyisästä suurperheen kodistaan, mutta muutoin – poliittisesti – tilanne oli lohduton. Sitä olivat myös ne hedelmättömät riidat, jotka heikensivät fennomaanista puoluetta.¹⁰⁶⁸ Valtiopäivämiesten vaalissa nuorsuomalaiset ehdokkaat pyrkivät haastamaan omilla ehdokkaillaan vanhasuomalaiset. Näistä ja Idasta Kaarlo raportoi Italian matkalla olleelle Eliel Aspelinille:

Ida Aalberg började med glans, men denna har något börjat blekna. De senaste programmerna (Fernande och Divorçons) hafva gjort fiasko och Medea, som kanske skulle kunna reparera saken vill ej blifva färdig. Köpenhamn är struken ut den utländska turnéen, i Petersburg blir hon blott tre veckor. Allt häntyder på att hon börjar tröttna, i synnerhet som inbördeskrig inom hennes sällskap hör till ordningen för dagen. Victor Löfgren fyller nästa Lördag 50 år. Med anledning deraf stor kansallispäivällinen med flere hundra personer i Societetshuset. Af Kasimir Leino höres ingenting. Teatern har ej haft framgång denna höst. Idas närvaro har splittrat publiken och nu hafva vi på köpet fått cirkus-ohyran [=syöpäläiset] öfver oss och den fräter ”luihin asti”. Ifall man kan kalla det till tröst, så har svenska teatern haft det om möjligt ännu sämre. [August] Lindberg är ytterst missnöjd med publiken och publiken är missnöjd med Lindberg.¹⁰⁶⁹

1067 KB → H. Ch. Winterhjelm 10.11.1893/47:12:12/KBA/KiA/SKS.

1068 KB → H. Ch. Winterhjelm 10.11.1893/47:12:12/KBA/KiA/SKS.

1069 KB → E. Aspelin 21.11.1893/kk 93/EAHA/KiA/SKS.

Uuden Suomettaren päätoimittaja Victor Löfgren täytti 50 vuotta vain vähän ennen Kaarloa 25.9.1893, vaikka juhlat nähtävästi pidettiin vasta marraskuussa.¹⁰⁷⁰ Minna Canthin vuoro oli täyttää 50 vuotta seuraavana keväänä, 19.4.1894.

Syyskuussa 1893 Gustaf von Numers halusi myydä *Elinan surman* ruotsinkielisen laitoksen julkaisuoikeudet Söderströms & Comp:lle. Sen puolesta tiedusteltiin, polkeeko lupa Suomalaisen Teatterin mahdollisesti aiempia oikeuksia. Johtokunta oli palauttanut Numersilta maaliskuussa 1891 lunastetun version käsikirjoituksesta lokakuun alussa 1892. Mutta koska S. T. katsoi kaikkien teosta koskevien oikeuksien olevan maaliskuussa 1891 luovutettuja teatterille, lupaa julkaisuun ei annettu. Numers kirjoitti Bergbomille myöntäen tämän antaneen ideoita ja luvaten kiittää häntä esipuheissa.¹⁰⁷¹ Bergbom kirjoitti laajan tekstin, jonka luonnos on säilynyt¹⁰⁷² ja jonka pohjalta Aspelin-Haapkylä on suomentanut Bergbomin näkökulmia esittelevän osion.¹⁰⁷³ Siinä Bergbom uudisti huhtikuussa 1892 tekemänsä ehdotuksen yhteisestä neuvonpidosta, eri osuuksien läpikäynnistä ja julkaisuuteen annettavasta yhteisestä kirjeestä. Ajatus ei selvästi Numersia miellyttänyt, mutta Bergbom ei myöskään palannut asiaan enää julkisuudessa.¹⁰⁷⁴

Numers kirjoitti 27.10.1893 ja sanoi yhteistyöstä yllättäen nyt 1½ vuotta myöhemmin, että hän tuolloin tarkoitti sanalla ”medarbetarskap” vain täyttää ja tasaveroista yhtiökumppanuutta – ja ettei hän koskaan ollut kieltänyt ”Bergbomin avunantoa” teoksiinsa.¹⁰⁷⁵ Hän kuitenkin torjui ajatuksen, että istutaisiin tuntitolkulla riitelemässä tekstistä. Hän halusi vain käsikirjoituksen ja vanhan sopimuksensa pois. Johtokunnan pitäisi nyt sanoa, mitä se haluaisi vastineeksi ja lähettää uusi sopimusluonnos.¹⁰⁷⁶ Kirjeenvaihtoa jatkui maaliskuun alkuun 1894, mutta Bergbom passivoitui asiassa.¹⁰⁷⁷

1070 Viktor Löfgren syntyi vain runsaan viikon ennen Kaarlo Bergbomia. Heidän isänsä olivat tuolloin molemmat Viipurin hovioikeuden neuvoksia. Karl Löfgren oli J. E. Bergbomin virkatoveri Viipurin hovioikeudessa. Kannel 1939.

1071 G. von Numers → KB 15.10.1893/52:24:36/KBA/KiA/SKS.

1072 Bergbomin kirjeluonnoksia A5959/KBA/KiA/SKS; sit. EAH3:432–434.

1073 EAH3:432–434. Bergbomin taktiikka oli tiukka pitäytyminen logiikkaan: Numers oli julkisesti *Nya Pressenissä* (toukokuussa 1892) kieltänyt yhteistekijyyden (medarbetarskap) minkään teoksensa osalta. Silti antaessaan julkaista *Kuopion takana* -näytelmän ruotsiksi Numers oli pitänyt mukana kaikki nekin kohdat ja kohtaukset, jotka olivat olleet Kaarlolle ehdottamia. Hänhän olisi voinut jättää ne pois, mikäli yhteistekijyyttä ei ollut. Miksi hän ei ollut tehnyt niin? Sama oletettavasti tapahtuisi, jos hän saisi *Elinan* käsikirjoituksen: Numers tulisi kuitenkin pitämään mukana kaikki Kaarlolle ehdottamat kohtaukset, vaikka onkin kieltänyt yhteistekijyyden. Kaarlo ehdotti jopa sovintolautakuntaa tai kokousta pidettäväksi Seinäjoella, jossa verrattaisiin kaikki kirjeet ja käsikirjoitusten versiot. ”Näiden aineiden pohjalta laadimme yhteisen selvityksen, ja kaikki on kuin mitään väärinkäsitystä ei olisi ollutkaan.” Sen jälkeen saisi johtokunta päättää rahallisista asioista. Kaikki uudet näytelmäehdotukset Suomalaiselle Teatterille olisivat silti edelleen tervetulleita Numersilta. (EAH3:434).

1074 Aspelin-Haapkylä (3:436) esittää selityksenä, että vilkkaan mielikuvituksen mies von Numers ”todellakin uskoi luoneensa myös Bergbomin rakentamat kohtaukset.” Numersin kirjeet Bergbomille ovat lokakuun lopulta 1893 (52:24:36, :37 ja :38/KBA/KiA/SKS).

1075 G. von Numers → KB 27.10.1893/52:24:37/KBA/KiA/SKS.

1076 G. von Numers → KB 28.10.1893/52:24:38/KBA/KiA/SKS.

1077 Tarkkiainen 1922:160–172 kertoo asian von Numersin tuntemuksia seuraten ja tämän sanomia muista lähteistä verifioiden. Tarkkiainen leimasi Bergbomin ihmisenä pieneksi ja luonnehti kaiken syyksi tämän itsevaltiutta ja erehtymättömyyttä johtajana. EAH3:425–436 on asiassa teatterin ja Bergbomin näkökannalla, mutta asiakysymyksissä tarkempi.

Koko kunniakysymyksen oli laskenut pakinassaan liikkeelle Antti Almberg toukokuussa 1892 kömpelönä paisutteluna sillaikaa, kun Kaarlo oli Pariisissa Niilo Salan luona. Almberg tuli siinä halventaneeksi kahden keskeisen kirjailijan, Numersin ja Canthin kunniaa, mitä Kaarlo ei missään tapauksessa olisi halunnut tapahtuvan.¹⁰⁷⁸ Juridisesti sopimus ei muuksi muuttunut, mutta jälkimaailman silmissä tuomitukseksi on tullut Bergbom ja syntipukiksi teatteri-instituutio liiallisesta kovuudesta ”kirjailijaparkaa” kohtaan. Bergbomin näkökulmasta puolustettiin kuitenkin teatterin ”hittituotteen” tuottajanoikeuksia ja teatterin dramaturgin tekijänoikeutta kirjailijan rinnalla. Numers oli jopa uhannut lähettää pikakirjoittajan Arkadian esitykseen – vitsillä tai ei. Bergbom tarjosi hänelle toistuvasti sovitteluratkaisua ja yhteistä pöytäkirjaa laadittavaksi, mitä kustantajakin suositteli, mutta tälle oli ilmeisesti mahdotonta tehdä sellaista myönnytystä. Totuus ei ehkä olisi imarrellut Numersia. Teatterin maine yleisön silmissä kärsi.

Bergbom saattoi helposti arvata, mille syltityhtealta jäljet nytkin johtivat. *Elinan surmaa* hän ei missään tapauksessa halunnut antaa Ida Aalbergin ulkomaanturnéen käyttöön, jolle se Numersilta saman tien olisi joutunut. Numersin uudistetun julkaisupyynnön ajankohta (syksy 1893) osui nimittäin jälleen Aalbergin, tällä kertaa Harald Molanderin kanssa haaveileman Skandinavian turnéen alle. Edellisellä kerralla (1892) kyse oli August Arppen kokoamasta kiertueesta, jonka Ida peruutti samoina päivinä, kun selvisi, että *Elinan surmaa* ei saada. Syksyn 1893 viritys puolestaan raukesi, kun Aalberg pyysi Molanderilta sopimuksen purkamista 6.12.1893.¹⁰⁷⁹

Syksyllä 1893 Bergbomin terveys oli huono – uupumus, surutyö ja ilmeinen ruokamyrkytyskin olivat syynä.¹⁰⁸⁰ Teatterin taloutta varten järjestettiin jälleen keräyksiä, arpajaisia ja tanssiaisia.¹⁰⁸¹ Svenskania tämän talven johtaneelta August Lindbergiltä, joka oli ollut Suomessa 1860-luvulla vuoden ajan näyttelijänä, on säilynyt tieto Bergbomeja suuresti arvostavasta lausumasta. Betty Elfving kertoo:

Om mitt andra möte med Lindberg vore mycket att säga. Skada att hvarken du eller Nya Pressens publik hörde oss. På tal om Emelie och dig blef han alldeles hänförd och sade bland annat: ”Från den dag då jag lärde mig inse, hvad doktor

1078 Numerskin mainitsee ”Matin” (Almbergin) pyytämättä tulleen sekaantumisen panneen kaiken alulle. (G. von Numers → KB 15.10.1893/52:24:36/KBA/ KiA/SKS.)

1079 IA-K → H. Molander 6.12.1893/Coll 1.15./ms/KK.

1080 B. Elfving → EB 25.12.1893/48:13:93/BEA/KiA/SKS. ”Helsa min Kaarle vän. Genom tant Sanmark, Augusta och nu sist genom dig vet jag att han varit sjuk. Noga taget har han väl ej varit frisk, allt sedan han blef förgiftad genom prostinans rått, ty då vi skildes åt i Heinola hade Kaarle ej ännu repat sig och sedan ref väl det stränga arbetet ned hvad som återstod af hans krafter. Men nu börjar vintern och sedan kommer våren. Låtom oss hoppas på dem. Vet du jag tycker, att det midt under denna sjukdomens och bekymrens tid varit roligt att veta våra Heinola kort med på ett hörn. Jag kan så väl se honom lägga ut dem gång på gång för att sedan helt uttröttad åt leken skjuta ihop allt sammans. Men under tiden har han åtminstone sluppit tänka.”

1081 EAH4:15.

Bergbom ville och hvad han var i stånd att skapa, har jag för honom känt den djupaste beundran. Hans lifsgerning är ett alldeles oerhört kulturarbete”, m.m., m. m. Och senare i fråga om Emelie: ”De hafva hvardera så mycket att göra, så mycket att tänka på i stort, att de glömma att hata andra. De hafva hunnit så långt att de kunna älska, der andra förbanna, jag har följt dem och sett att de hafva mycken kärlek.”¹⁰⁸²

Joulukuun 1893 alussa Arkadiassa esitettiin kolme pientä teosta, kirjoittajina Martti Wuori ja Kaarle Halme, sekä tammikuussa 1894 vielä komedia *Sanomalehtimiehiä* ja Bretagnen kalastajien piiriin sijoittuva draama *La mer (Meri)*, jota Niilo Sala oli suomentanut. Ida Aalbergin Tournée jatkoi Aleksanterin teatterissa vielä viikon ajan 3.12.–12.12.1893. Kiertueella oli ollut taukoa, minkä aikana Aalberg oli luultavasti käynyt järjestämässä Pietarin vierailua, ainakin 6.12.1893 syntyi mainittu kirje Molanderille ja ehdotus sopimuksen purkamisesta.¹⁰⁸³ Bergbom oli antanut Aalbergille teatterista paitsi painamattomia suomennoksia käyttöön, luvannut myös, että Axel Ahlberg saisi osallistua esityksiin Pietarissa. Adolf Lindfors olisi myös käytettävissä, sillä Dramatiska föreningenin koulun johtajana hän oli alkanut kaivata näyttämölle takaisin, myös saadakseen paremmin tuloja.

Ida Aalbergin talvinen kiertueen jatko ulottui myös Itä-Suomeen, mistä taas Aspegrenit olivat harmissaan. Kuopiossa Minna Canth ja Ida Aalberg tutustuivat lähemmin joulun alla 1893, ja Canth piti Aalbergiä herttaisena ja viehättävänä. ”Hänen hermostonsa on hyvin samaa sorttia kuin Sibeliu[k]sen.”¹⁰⁸⁴ Aalberg on pohtinut Canthia potentiaalisena liittolaisena omiin hankkeisiinsa ja suhteessa Bergbomiin.

Joulun alla suoritettiin Lauri Kivekkään perunkirjoitus, joka oli viipynyt, niin että kuolinpäivää oli asiakirjassa täytynyt kuukaudella myöhentää. Puolisoilla oli keskinäinen testamentti, ja pesässä oli perukirjan mukaan kuitenkin omaisuutta.¹⁰⁸⁵ Tammikuussa

1082 B. Elfving → KB 17.1.1894/48:14:29/BEA/KiA/SKS.

1083 IA-K → H. Molander 6.12.1893/Coll 1.15./ms/KK. Heikentyvän terveytensä lisäksi hän vetosi epäilynsä näyttelijöiden kyvystä tai halusta näyttellä ruotsiksi.

1084 ”Ida Aalberg kävi täällä [Kuopiossa] ennen joulua ja antoi 4 näytöstä täysille huoneille ja innostuneelle yleisölle. Ihmettä, kuinka oli hauskaa nähdä häntä erinomattain Kamelia naisena, Therese Raquinena ja Noorana. Adrienne on tietysti myöskin hauska näyttelemisen suhteen, mutta itse kappale on kauhean mitätön. Ush, kuinka minä inhoon tuota vanhanaikaista teatteria! Effectiä, loistoa ja sen semmoista. Muuten minä persoonallisesti myöskin kovasti miellyin rouva Aalbergiin. En ole tuntenut häntä ennen, enkä ollut hänen seurassaan, kuulo puheiden mukaan olin saanut hänestä vallan toisen käsityksen. Hänen hermostonsa on hyvin samaa sorttia kuin Sibeliusen. Äärettömän vastaanottavainen vaikutuksille – hetken vaikutuksille herkkä ja sitten kokonaan niiden vallassa. Mutta kyllä hän osaa olla herttainen ja viehättävä, se on varmaa.” (MC → Olga Salo 6.1.1894/MCK452:646) Kirje jatkui Aspegrenin vaikeuksien kuvaamisella, Minna pohti myös oman teatterikiinnostuksensa laimenemista.

1085 Lauri Kivekkään perunkirjoitus on suoritettu vasta 19.12.1893. Perukirjassa kuolinpäiväksi on merkitty ”den 3. sistlidne April”, mutta marginaaliin on lyijykynällä kirjoitettu Mars. Omaisiksi lueteltiin äiti, 3 veljeä ja 4 sisarta. Leskirouva Ida Aalberg-Kivekäs toimi pesän ilmoittajana, ”ett makarne emellan upprättadt inbördes testamente förefinnes, och uppgaf nu, [–] boet.” Pesän suurin omaisuus oli 30000 mk:n arvoinen ½ huvilasta Villan A, nr 4 vid Parkgatan, jonkin verran käteistä ja 59 aktier i Kansallis-Ösakkebank[k]i, yht. 12950 mk, irtaimistoiheen pesän arvo 52436,40 mk. Suurim-

1894 Pietarissa Aalberg sai menestystä: Pietarin suomalainen yleisö saatiin katsomoihin ja venäläinen lehdistö näki hänen ammattitaitonsa ja totesi, että Aalberg ilman muuta vertautui niihin Euroopan eturivin näyttelijöihin, jotka Pietarissa oli nähty.¹⁰⁸⁶ Pietarissa Ida Aalberg oli tietysti Suuren Venäjän tytär, aivan kuin Moskovassa menestyvä Alma Fohström.

Paluumatkalla oli taloudellinen katastrofi kuitenkin ovella. Viipurissa, kun palkat olisi pitänyt maksaa, Ida Aalberg jätti seurueensa oman onnensa nojaan. Haminaan ehdittyään Aalberg sai lääkäriltä paperin sairaslomasta. Helsinkiin tultuaan Aalberg joutui Heikkilän mukaan käymään

asianajajan ja kaupungin viranomaisten kanssa [– –] kymmeniä neuvotteluja siitä, mikä hänen ja Laurin yhteisestä omaisuudesta menisi myyntiin ja minkä hän saisi pitää. Eikä Idalla ollut edes välikirjaa teatterin kanssa.¹⁰⁸⁷

Aalberg siis ”piileskeli velkojiaan”, kunnes palasi Pietariin. Ehkä kiertueen velkoja pitikin vain maksaa Kivekkään kuolinpesästä? Ehkä hän ajatteli tarvitsevänsä uuden sponsorin Pietarista.

Ida Aalbergin Turnéen purkautuminen syksyllä 1893 vapautti myös Adolf Lindforsin vierailemaan Arkadiassa. Ilman häntä Bergbom ei olisi voinut ajatella Topeliuksen näytelmää *50 vuotta myöhemmin*. Suomen näyttämöillä vanha Drakenhjelm, jonka omaisuutta tavoittelee hänen taloudenhoitajansa ja tämän avioton poika, oli roolina ensimmäinen ”menneisyytensä kanssa tiliä tekevä vanhus”. Ehkä näytelmään kirjoitettu topeliaaninen usko hyvien ja laillisten perijöiden voittoon antoi voimaa uskoa yhteiskuntajärjestykseen ja kaitselmukseen.

Helmikuussa 7.2.1894 vietettiin Emelie Bergbomin 60-vuotispäivää. Päivän rakenne oli periaatteessa sama kuin Kaarlon syntymäpäivillä: laulajaherätykset, nti Sarlin, hra Faltin, teatterin jäseniä ja sekakuoroja. Faltin oli säveltänyt jälleen kantaatin, nyt Z. Topeliuksen sanoihin, joissa muistettiin Emelien työtä Naisyhdistyksen pitkäaikaisena aktiivina. Hauskin Topeliuksen säkeistöistä kuuluu: ”Vi komma från tiljan och diktarehärden, / som låts vara verlden, / från konsten, från kampen / Vid gasen och rampen, /

mat velat Hofrædet Sandman i Wasa 5000 mk, Landtbrukaren K. Sipilä i Janakkala 2700 mk, Prof. Konrad Hällstén 1500 mk. – Korkoineen velat olivat yhteensä 9824 mk. – Pesän Afkortning [lyhennys] yhteensä 11505,52 mk. – Eli arvoksi jäi käytännössä noin 40000 mk, josta osakkeet myymällä olisi saanut velat maksettua pois. (Perukirja10185/Boupptecknings och Arfskriftsinstrument för år 1893. Nris 9974–10197/Ec48/HeROA/KA)

1086 Räsänen 1925:335–336; sekä lähes samoin sanoin Heikkilä 1998:342–344. Bückling 2015, 222av1 mukaan Kononovin salissa.

1087 Heikkilä 1998:347. Perukirja10185/Boupptecknings och Arfskriftsinstrument för år 1893. Nris 9974–10197/Ec48/HeROA/KA.

De lätta gestalter, du fostrat för den, / De helsa sin moderligt hägnande vän.” Emelien kunniaksi ei ilmeisesti järjestetty juhlaillallista.¹⁰⁸⁸

Vanhon fennojen nostalgialla palveli ajatus esittää taas musiikkiteatteria. Kun Ida Basilier-Magelsen kävi Suomessa, päätti Kaarlo helmikuun lopulla 21.2.1894 äkkiä uusia vanhan *Rykmentin tyttären*, jonka vaativa koloratuuritehtävä oli ollut Ida Basilier’n loistorooli.¹⁰⁸⁹ Muita osia kykenivät vahvimmat laulajat hoitelemaan, Otto Närhi Sulpicenä ja Aleksis Rautio Toniona. Harjoittaja ja kapellimestari oli Karl Sjöblom. Peräti yhdeksän näytännön ajan voitiin ”leikkiä paluuta oopperan vuosiin”. Lisäksi Kaarlo valmisti ohjelmaa Palmusunnuntaiksi 18.3.1894, tällä kertaa kansannäytäntönä ensin *Hebrealaisia kuvaelmia* (TIETOLAATIKKO 7-I) ja sen jälkeen *Kuopion takana*.

August Arppe esiintyi keväällä 1894 jälleen Aleksanterin teatterissa oman teatterinsa kanssa. Hänellä oli ohjelmistossa edelleen loistavasti menestynyt *Bakom Kuopio* sekä uutuus *Charleys’ Tant*,¹⁰⁹⁰ jonka Arppen jälkeen esitti loppukeväästä myös Suomalainen Teatteri ja seuraavana syksynä Svenska Teatern, sitten kun Arppe oli valittu ensimmäisenä suomenmaalaisena sen johtoon syksyllä 1894.

Vaikka Ida Aalbergin kiertue oli hajonnut jo syksyllä, hän yritti vielä maaliskuussa 1894 saada Vaasasta ja Oulusta takauksia voidakseen matkustaa pohjoiseen.¹⁰⁹¹ Asia jäi, sillä maaliskuussa häneen otti yhteyttä nuori paroni Alexander Uexküll-Gyllenband (29 v), joka halusi keskustella esikoisnäytelmästään näyttelijätär Ida Aalbergin (36 v) kanssa. Nuorukainen oli seurannut Idaa Helsinkiin ja halusi ostaa kihlasormukset. Hän antoi matkalipun Pietariin, josta käsin he lähtisivät yhdessä ulkomaille.¹⁰⁹² Huhtikuussa 1894 Ida Aalberg matkusti tai ”karkasi” ennenaikaiselle häämatkalle paroni Uexküllin kanssa. Heidät vihittiin heinäkuussa Lontoossa. Tästä sensaatiosta Kaarlo mainitsi myös Hedvigille, jolta kirposi sarkastinen kommentti:

Nå, Ida Aalbergs petersburgs-tournée hade ju ett oväntadt resultat. Är hon nu på fullt allvar förlorad för scenen, eller kommer hon att till sina öfriga ”attractions” äfven lägga den af ett adligt namn?¹⁰⁹³

1088 EAH4:17-20 selostuksen mukaan. Runon teksti EAH4:19 sekä 1 KL7015/K&EBA/KiA/SKS ja Sekakuorosävellyksiä / Faltin 2/Ms.Mus./KK.

1089 Katri Bergholmin (s. Ignatius) kuvaus (1944:194) ei pelkästään mairittale Ida Basilier’iä, ”joka ei enää ollut vallan nuori. Hän oli lyhyt ja sangen lihava, teki melkein neliskulmaisen vaikutuksen. Mutta hän lauloi hurmaavasti, ja kyynelten valuessa pitkin poskiani kuulin aina yhtä liikuttuneena hänen hyvästijättöaariansa sotilaille. Se oli niin kaunista, että se oli mielestäni täydellistä.”

1090 Byckling 2009:381.

1091 *Päivälehti* 20.3.1894.

1092 Räsänen 1925:336-339 sekä lähes samoin sanoin Heikkilä 1998:344-347.

1093 H. Ch. Winterhjelm → KB 6.4.1894/50:31:20/KBA/KiA/SKS.

Kaarlo päätteli, että Idan uusi ”parti” (kumppani) luultavasti oli virhelaskelma.¹⁰⁹⁴

Keväällä 1894 Robert Kiljanderin ja Minna Canthin pienet uutuudet kartuttivat pie-noiskomediodien valikoimaa Arkadiassa. Minna Canthin *Hän on Sysmästä* on mukaelma saksalaisesta huvinäytelmästä *Die Braut aus Pommern*, ja sen oli eräs kuopiolainen lähettänyt Bergbomille. Saatuaan tietää Olga Salolta ja Kalle Aholta, että lähetys oli tullut Minnan tieteen, Kaarlo kirjoitti 9.1.1894 Minnalle pidätetyn viileästi, ettei tiennyt miten siihen suhtautuisi. Yhtäältä Canth oli julkisuudessa sanonut, ettei halua olla missään tekemisissä S. T:n kanssa sen ”nykyisen johdon aikana”. Niin ollen tämä mukaelman lähettäminen oli jonkinlaista ”armeliaisuutta” teatteria kohtaan, sekä Kuopion yhteiskoulua kohtaan, jolle kaikki tulot näytelmästä menevät.

Mutta sopiiko tuo armeliaisuuden sekoittuminen taiteeseen, sopiiko se Minna Canthin arvolle, sopiiko se teatterin arvolle. Kun tästä ihmiset saavat kuulla sanovat he tietysti: Minna Canth ei katsonut Suomalaista Teatteria arvokkaaksi näytellä Sylviä, mutta näyttelemään vanhoja saksalaisia farsseja, siihen se kelpaa. Niin ihmiset sanovat ja syystäkin. [– –] Mutta on toinenkin ääni: [– –] Teatterin edustaja ei saa koskaan unhoittaa, mitä hän [MC] on antanut Suomen kansalle ja erittäin Suomen näytelmätaiteelle. Jos hän sentään lähettää jotain teatterille, on se otettava kiitollisuudella vastaan, olkoon hänen lähettämä lahjansa mikä tahansa.¹⁰⁹⁵

Tähän Kaarlon retoriseen logiikkaharjoitukseen Canth reagoi samalla terävän kohteliaalla retoriikalla. Hän halusi vapauttaa Suomalaisen Teatterin johtajan jälkimmäisestä velvollisuudesta ja sanoi, että *Sysmästä*-näytelmän esittäminen saa kokonaan riippua sen sopimisesta ohjelmistoon. Vielä hän korjaa Bergbomin kirjeessä olleen väärän käsityksen, että hänellä olisi mitään teatterin nykyistä johtoa vastaan. Eivätkä häntä ”mitkään epäsuopeat tai katkerat tunteet” Suomalaista Teatteria kohtaan vaivanneet. ”Paremmiin toivoakseni voin käyttää ne muutamat vuodet, jotka täällä mahdollisesti vielä on oltavaa, kuin moisten tunteiden hautomiseen.”¹⁰⁹⁶

Tammikuun 1894 aikana Bergbom vaikutti taas siihen, että Minna Canth sai fennomaanipiirien kirjallisuuspalkinnon, Längmanin 1000 mk:n stipendin näytelmistä *Papin perhe* ja *Sylvi*. Tämä tunnustus oli nuoruudessa SKS:ltä tulneiden palkintojen jälkeen ensimmäinen fennomaanien Canthille antama palkinto – 50-vuotispäivän kynnyksellä – ja samalla se oli Minnalle uusi osoitus Kaarlon periaatteellisesta suuruudesta ihmisenä:

1094 KB → EB s.d. [8.8.1894]/46:1:221/EBA/KiA/SKS.

1095 KB → MC 9.1.1894/290:13:17/MCA/KiA/SKS.

1096 MC → KB 13.1.1894/MCK453:649.

enkä tiedä kumpasestako enemmän iloitsin, rahanko toivosta taikka siitä todistuksesta, minkä tämä antoi Tohtorin jalomielisyydestä. Olen monesti sanonut ja sanon vielä, ettei opi ihmisiä tuntemaan, ennen kuin on saanut kokea myös heidän vihaansa. Muutamat tuovat silloin esille erinomaisen halpoja puolia, toiset sitä vastaan eivät kadota mitään inhimillisyydestään siinäkään tilassa.¹⁰⁹⁷

Helmikuun alussa 1894 Minnalta tuli toiseen hyväntekeväisyystarkoitukseen, Pohjois-Savon kansanopiston hyväksi kirjoitettu pieni komedia *Spiritistinen istunto*. Käytännön järjestelyjen jälkeen Minna kiitti uudelleen palkinnosta.

En voi tätä affääri kirjettäni lopettaa lausumatta Teille hartaimmat kiitokseni, Tohtori, kirjailijapalkkiosta, jonka osallisuuteen olette minua puolustaneet. – Kun nyt saisi vain voimia – paljon voimia työhön, ja onnistuisi tarttumaan kiinni innostuttavaan aineeseen! Sillä kaiketi parhaiten kiitollisuuttani osoittaisin.¹⁰⁹⁸

Fennomaaninen senaatti, Yrjö-Koskinen etunenässä oli torjunut kirjailijoiden valtiopuun tai työskentelyapurahoihin liittyvät hankkeet, joita useita vuosia oli yritetty ajaa nuoren sukupolven kannustamiseksi ja työskentelymahdollisuuksien luomiseksi. Potentiaaliset apurahojen saajat eivät tietenkään poliittisesti olisi miellyttäneet jakajia. *Sylvin* menestys ruotsalaisella puolella ja Ida Aalbergin turneella sai suurimman osan ajattelemaan, että ”asia meni jotenkin väärin”. Senkin näytelmän olisi pitänyt olla Arkadiassa ja Idan myös.

Gustaf von Numers, joka myös sai palkinnon, onnitteli Minna Canthia ja kuvasi tälle alkuvuoden 1894 kirjeenvaihtoaan Bergbomin kanssa: ”vi har korresponderat värre än två nyförlofvade, nu är det åter en knut på härftvan och jag skref att jag ger dem Hiisi i våld – tager min hatt och går.”¹⁰⁹⁹ Numers paljastaa Minnalle kirjoittavansa *Elinaa* uudelleen omista muistiinpanoistaan ja muistinsa varaisesti, ”samt fått den bättre än förr. Den reser nu till Sverige, ty med gubbarne i Hfors får jag rakt ingen reda”. Tämä viittaa uuteen pohjoismaiseen kiertuehankkeeseen, mitä ei saisi vielä paljastaa:

Tala dock ej om Elinas resa till utrikes ort innan tiden blir. De tro antagligen att hon fortfarande sitter i finska bankens kassahvalv – just då hon håller på att sjunga: Du gamla, du fria, du fjällhöga nord.¹¹⁰⁰

1097 MC → Olga Salo 31.1.1894/MCK454:650.

1098 MC → KB 6.2.1894/MCK455:651.

1099 G. v. Numers → MC 9.2.1894/290:64:6/MCA/KiA/SKS.

1100 G. v. Numers → MC 9.2.1894/290:64:6/MCA/KiA/SKS.

Numers jutusteli Canthille lapsistaan ja muista kuulumisistaan. Venäläisten lehdistöä Numers ei enää lue eurooppalaiseksi: ”ty Ryssland kan jag med största sjelfuppoffring ej räkna till bättre folk – till Européer, det bevisar deras press i gymnasist stil.”¹¹⁰¹ Vastauksessaan Minna onnitteli ennen muuta Numersin palanneesta työvireestä ja uudelleen virinneestä kirjeenvaihdosta Bergbomin kanssa. Omaa suhdettaan Bergbomiin Minna kuvasi Numersille hyvin pessimistisesti helmikuussa 1894:

Mellan oss [MC & KB] ser det tyvärr ut att vara slut för alltid. Vi hafva egentligen ej varit i delo, icke förifrat oss, ej heller utbytt hetsiga ord – såsom vänne ofta kunna göra, utan att det goda förhållandet därför till evärdeliga tider rubbas. Nej – det är helt enkelt – slut. Vi hafva blifvit främmande för hvarann, ett berg af is ligger emellan oss. Och det kommer ej att smälta – dertill hafva vi för litet sol häruppe i norden. Det har gått så långt, att dr Bergbom ej ens besöker mig mera, då han med finska teatern kommer hit till Kuopio.¹¹⁰²

Vastauksessaan Numers vaihtoi Canthin kanssa ajatuksia teosofiasta sekä totesi iloitsiansa siitä, että Arppe on kiinnitetty Nya Teaternin johtoon seuraavana vuonna päihittämään H. Molander, jolla Alexanders Teaternissa oli oma ”konkurrerande rörelse”¹¹⁰³ – eli viritys Ida Aalbergin kanssa. Numers oli jo pitkään hehkunut kotimaisen ruotsinkielisen hengen puolesta Nya Teaternissa. August Arppe oli hänen miehensä.

Minna Canthin suurenmoiset 50-vuotisjuhlat vietettiin Kuopiossa 19.3.1894 – hän ei ollut vain kaupungin kuuluisin henkilö, vaan valtakunnallinen kuuluisuus, joka oli suuren kansalaispäivällisen kutsuvieraana. Suomalaisen Teatterin näyttelijät ja Bergbomit kirjoittivat lämpimän sähkeen, jossa sanottiin: ”Elä vielä monta onnellista vuotta ja vuodata runouttasi synnyinmaallemme! Innokkaat tulkkisi ja ihailijasi”.¹¹⁰⁴ Hanna Asp katsoo, että ”ehkä suurimman ilon oli hänelle [Minnalle] tuottanut tuona juhlapäivänä tietoisuus siitä, että hänen parisen vuotta sitten särkyneet läheiset ja lämpimät suhteensa erityisen rakkaisiin ystäviin, tohtori ja neiti Bergbomiin, nyt näyttivät palautuneen entiselleen.”¹¹⁰⁵

Minna kiitti Emelietä pitkässä ja sydämellisessä kiitoskirjeessä siitä, että nämä olivat valmistaneet ”suurimman ilon kaikista suurista iloista syntymäpäivänäni.” Itse kirje sisälsi huolipuhetta, joka kumpusi Aspegrenien Kansanteatterin hankalasta ase-

1101 G. v. Numers → MC 9.2.1894/290:64:6/MCA/KiA/SKS.

1102 MC → G. v. Numers 20.2.1894/MCK456:652. [suom. ks. H. Kannilan huomautukset MCK, s 655.]

1103 G. v. Numers → MC 24.3.1894/290:64:7/MCA/KiA/SKS.

1104 Hagman (II) 1911:331.

1105 Asp 1948:136. Vain kuukautta aiemmin hän oli vielä pessimistinen asiassa.

masta: Minna kaavaili sen ja Suomalaisen Teatterin jonkinlaista yhdistämistä, mutta konkretisoimatta enempää.¹¹⁰⁶

Kaarlo ohjasi huhtikuussa vielä pienoisnäytelmiä varoiksi ohjelmistoon. Robert Kiljanderin *Kumarrusmatka* oli 3-näytöksinen, ja siinä lisäksi Lattu menestyi ”lukkari Kekkosenä.” Minna Canthin *Spiritistinen istunto* nähtiin pienen italialaisen draaman kanssa, mutta itse näytelmää ei pidetty nyt ”aivan Minnan arvoisena”.¹¹⁰⁷ Lähtiessään matkalle toukokuun lopussa Kaarlo kirjoitti Canthille lyhyen viestin. Häntä ahdisti: ”rauhattomuutta maassa, epävarmuutta teatterin asemasta, eripuraisuutta niiden välillä, joiden pitäisi vaeltaa samaa tietä,” mutta toivotti Minnalle ”hauskaa kesää, työ-intoa ja työvoimaa, iloa ympäristöltänne ja tyydytystä sisässänne”.¹¹⁰⁸

Keväällä teatterin osakeyhtiön kokouksessa 3.5.1894 valittiin johtokuntaan entiset. Lisäksi valittiin taloudellinen neuvoskunta.¹¹⁰⁹ Idealistisen runoilijan J. H. Erkon valitseminen johtokuntaan oli vanhoille aatteellisesti turvallinen valinta, vaikka hänellä oli siteitä nuorsuomalaisiin. Teatterin perustajakunnasta Viktor Löfgren ja Jaakko Forsman olivat jo eronneet. Antti Almbergille ei ollut vielä tullut erovuoroa.

***Lean* 25-vuotisjuhlinta 1894 toukokuussa**

Hedvig Winterhjelman vierailua toukokuussa 1894 juhlistamaan *Lean* muistoesitystä suunniteltiin tarjoamalla hänelle myös joitain uusia rooleja suomeksi. Emelie lähetti ”*Macbethin*” ja ”*Haamuilijat*” [= *Kummittelijoita*], joita Hedvig alkaisi tutkia. Tapahtuman merkityksestä Emelie tunnelmoi:

Älskade, dyre Vän! Du vet ej huru mycket jag fröjdar mig åt den tanken att Du ännu en gång kommer hit öfver - hvem vet om detta sedan sker. Dessa 25 år har ju varit ganska brokiga de mörka stunderna vida talrikare än de ljusa; svikna förhoppningar och ramlade illusioner ha, snart sagdt, hört till ordningen för dagen; minnet af Dig, älskade Hedwig, har dock alltid strålat som en klar och ljus stjärna och detta sköna minne har försonat bra många bittra och svåra erfarenheter; tack, tack för att detta minne fått förblifva så ljust och klart. Jag hoppas du bor hos oss, då du kommer hit; vi [ha] ett litet och anspråkslöst, men afskildt rum som står till din disposition.¹¹¹⁰

1106 MC → EB 25.3.1894/MCK458:657.

1107 EAH4:22–23.

1108 KB → MC 28.5.1894/290:13:19/MCA/KiA/SKS.

1109 EAH4:28. Johtokunta: K. Bergbom, A. Almberg, E. Aspelin, O.E. Tudeer ja K.F. Wahlström; varalle B. F. Godenhjelm, J. H. Erkkö ja E. Bergbom.

1110 EB → H. Ch. Winterhjelm 9.1.1894/42:1261/HWA/KiA/SKS.

Vastauksessaan Hedvig selitti haluavansa saada itselleen varmuuden kielestä, roolien ”karakterisointi” ei olisi ongelma. Hedvig empi myös ottaa vastaan kutsua asua Bergbomeilla. Hän pelkäsi, että silloin he puhuisivat ruotsia, vaikka hänen täytyisi koko vierailun ajan pitää suomen kieltä aktiivisena.¹¹¹¹ Maaliskuun alussa Kaarlo ehdotti Hedvigille, että tämä näyttelisi toukokuun alussa ensin Lady Macbethin, sitten rouva Alvingin ja vierailu päättyisi *Lean* juhlanäytäntöön. Hedvig toteaa joutuneensa pulaan, kun edessä olisikin pieni vierailusesonki eikä pelkkä juhlanäytös. Hedvig analysoi omaa työtään hyvin realistisesti: saatte arvioida, onko minusta vielä Leaksi. – Ja onko jotain, jota hän voisi tehdä ruotsiksi?¹¹¹² *Kummittelijoiden* eli *Haamuiljoitten* rouva Alvingin psykologista kuljettamista suomeksi Hedvig myös innostui kokeilemaan:

Jag kan Lady Macbeth och öfver hälften af Fru Alvings roll. Jag tänkte först och sade äfven åt Kristian, ”att det blir mig nog omöjligt att lära Fru Alving på finska, då jag spelat rollen öfver 80 gånger på svenska”. Men så fick jag lusta att försöka, och till min stora häpnad tyckte jag att språket ej stör mig, utan att min Fru Alving på finska kan tala och nyansera lika så naturligt som på svenska. Åtminstone förefaller det mig så. Jag skall lära mig den till slut; så kunna vi ju repetera den och så får Du se om Du tycker att vi böra ge den eller ej. Man kan ju höra hvad folk tycker. För tomma bänkar har jag ej lust att spela den, därtill ger jag för mycket af inre kraft i den rollen, därtill är den för god, det vågar jag sjelf säga.¹¹¹³

Hedvig oli näin siis valmis esittämään myös rouva Alvingia, jolla hän oli menestyksellä kiertänyt Skandinaviaa. Se oli kuitenkin niin suurta henkilökohtaista ”voimaa” vaativa rooli, ettei hän halunnut näytellä sitä tyhjälle salille. Hän toivoi väljyyttä esityspäivien suhteen toukokuussa ja sitä, että voi olla rauhassa Helsingissä ennen ensimmäisiä esityksiä. Huhtikuun alussa Hedvig tilasi itselleen kielenopettajaa, parasta af ”språk-kritici”, joka valmentaisi päivittäin suomen kieltä hänelle pari viikkoa ennen esitystä. Kaarlo oli kuitenkin poistanut *Haamuilijat* toukokuun mahdollisesta ohjelmistosta, eikä Hedvig sitä enää sen jälkeen kaivannut.

1111 H. Ch. Winterhjelm → EB 12.1.1894/50:5:8/EBA/KiA/SKS.

1112 H. Ch. Winterhjelm → KB 9.3.1894/50:31:20/KBA/KiA/SKS. ”Jag trodde att ni ämnade spela i H:fors största delen af Maj, ser Du. Min afsigt var att resa härifrån söndagen den 22 April med Express, för att få vara fulla två veckor hos Er innan jag uppträdde. Jag trodde det var Din mening att Macbeth skulle gifvas första gången d. 10 Maj, och då var det ju helt naturligt att jag tänkte att ett så stort stycke bör väl kunna gifvas flera aftnar. Du nämnde ju alls ingenting om Lea i Ditt föregående bref, käre vän. Vi få väl se, när jag kommer till Er, om ni tycka att jag ännu kan spela den. Är det Din mening att Schavottscenen [ur *Daniel Hjort*] sedan skulle gifvas efter Lea? Vill du ha något på svenska språket vid Din festrepresentation? Men när menade Du att jag eljest skulle spela den?”

1113 H. Ch. Winterhjelm → KB 9.3.1894/50:31:20/KBA/KiA/SKS.

Hvad "Gengångaren" beträffar, bryr jag mig inte om att vidare tänka på den, eftersom Du så bestämdt tror att Publiken inte intresserar sig för pjesen – då vill jag naturligtvis inte spela Fru Alving. För öfrigt så kommer jag ju till Eder egentligen för den 10de Majs skull. Får jag dessutom spela Lady Macbeth i en stycket värdig uppsättning, så får jag sannerligen vara nöjd, käre Kaarlo.¹¹¹⁴

Aspelin-Haapkylä kuvaa 10.5.1894 tuttua kaavaa noudattavat juhlamenot. Tällä kertaa niiden kohteena oli "uskollinen" Hedvig Winterhjelm eikä arvaamaton ja teatterin monesti jättänyt rouva paronitar.

Ohjelma alkoi Aleksis Kiven muiston kunnioittamisella: J. E. Stenbergin muovailema runoilijan marmorinen rintakuva oli asetettu näyttämölle, ylioppilaat lauloivat Suomen- ja Maammelaulun, ja niiden välillä B. Leino lausui K. Suomalaisen sepittämän runon Kiven muistoksi. Sitten tuli Lea, jota seurasi suurenmoinen kunnianosotus rva Winterhjelmille. Hänelle kannettiin laakeriseppeleitä ja kukkalaitteita, ja lopuksi yleisö kutsui Kaarlo ja Emilie Bergbominkin saamaan osansa riemastuksesta. Viimein näyteltiin Nummisuutarien 1:n ja 2:n näytös. – Näytännön jälkeen kokoontui lukuisa joukko teatterin ystäviä näyttämölle maljan ympärille. Siinä lehtori Godenhjelm piti puheen rva Winterhjelmille, J. H. Erkko esitti maljan Kiven muistolle, ja rva Poppius luki Erkon sepittämän runon, jossa kuvattiin suomalaisen teatterin synty ja kehitys. Yhdessäolon ratoksi ylioppilaat lauloivat laulun toisensa jälkeen ja lopuksi mahtavan Herää Suomi[]-laulun. Myöhemmin oli illalliset Seurahuoneella ja siellä tri F. J. Pätiälä puhui Kaarlo ja Emilie Bergbomin kunniaksi.¹¹¹⁵

Päivälehti kunnioitti myös Suomalaisen Teatterin 25-vuotista taivalta ja korosti, että ilman tohtori Bergbomin panosta teatteria voisi kyllä olla, mutta ei sillä korkealla taiteellisella ja sivistyksellisellä tasolla, jota hän on pitänyt työnsä merkityksen ehtona.

Me tiedämme kaikki, että Suomen näytelmätaide, joka alustettiin [18]60-luvun keskipaikoilla, saa etupäässä kiittää yhtä ainoaa miestä, synnystään ja johdonmukaisesta kehityksestään nykyiselle kannalle. Ilman tohtori Bergbomia voisi meillä nyt tosin jo olla alkeita suomalaisesta näytelmätaiteesta, mutta tositaiteellista laitosta, etevää kansallista teatteria ei Suomen kansalla var-

1114 H. Ch. Winterhjelm → KB 6.4.1894/50:31:21/KBA/KiA/SKS.

1115 EAH4:23–24.

maankaan ilman hänettä vielä olisi. – Mutta 'päällikkö yksin voittoja ei voita';
hän tarvitsee sotajoukkoja...¹¹¹⁶

Hedvig Winterhjelm juhlinta sai ennennäkemättömät mittasuhteet ja lämpimät kiitokset. Itse taiteellisen suorituksen arviointi on käytännössä jäänyt ylenpalttisen juhlinnan varjoon.¹¹¹⁷ Hedvig Winterhjelm näytteli kolme kertaa vielä *Macbethissä*. Kuun lopussa hän matkusti laivalla takaisin Ruotsiin yhtä matkaa Ida Basilier-Magelsenin kanssa. Laivaliput olivat unohtuneet, mutta taiteilijattaret olivat selviytyneet, kiitos Basilier-Magelsenin kyvyn ”olla seurallinen ja tutustua helposti kaikenlaisiin ihmisiin.” Hedvig kiitti lähes epätodellisesta juhlinnan ja hurraahuutojen viikoista, sillä paluu arkeen oli tietysti ankaraa.¹¹¹⁸ Emelie puolestaan kiitti Hedvigiä heidän elämänsä sulostuttamisesta ja lähetti terveisiä Kristianille, joka myös lyhyesti oli käynyt Helsingissä ja ollut niin ”reipas” ja ”norrsrk”. Juhlien jälkeen Karlilla oli ollut taas kovin tyhjä olo, kunnes hän lähti käymään Pietarissa Martti Wuoren luona, mistä jatkoi Berliiniin.¹¹¹⁹

Keväällä 1894 osa teatterista matkusti Tampereelle, Poriin, Raumalle ja Vaasaan. Osa oli Helsingissä, jossa neiti Sainio näytteli Katariinaa Äkäpussissa ja Knut Weckman teki pääroolin tuoreessa hittinäytelmässä *Charleyn tati*. Siinä yliopisto-opiskelija naamioituu ystävänsä tädiksi – farssi on klassikko ja kuuluu omana lukunaan travestia-teatterin historiaan.¹¹²⁰ *Charleyn tadin* ensi-illan jälkeen toukokuun lopussa 1894 Kaarlo matkusti

¹¹¹⁶ PL 11.5.1894.

¹¹¹⁷ ”Varta vasten oli hän taaskin tullut Norjasta [p.o. Tukholmasta] asti tänne eivätkä nuo 25 vuotta ole jaksaneet häntä kovin sanottavasti muuttella. Tosin voi tietysti keksiä kaikenmoisia ajan tuottamia pikkuhankaluuksia, mutta kummista kummin asia on kuitenkin se, että hän siellä yksinäisyydessään on säilyttänyt sellaisen suomenkielen taidon kuin minkä hänen elinen esiytymisensä todisti. Se ei suinkaan ole vapaa pienistä äntämisvirheistä, mutta se on kuitenkin meidän suomeamme ja kun ajattelemme hänen 25 vuotta sitten esiytyneen samassa tehtävässä, voimme hyvin ymmärtää, miksi yleisö riemuitsi. [– –] rintakuva, jonka tait. E. Stenberg on luonnostellut ja joka sittemmin on Pariisissa marmoriin veistetty. – [–] Lauluja] jälkeen seurasi ”Lea”. Heti sisään tulleessaan tervehdittiin häntä niin voimakkailla, niin lämpimillä tervehdyksillä, että voi aavistaa jonkun lopullista suosiota. Mutta sangen vaikeaa sitä on sittenkin kuvailla. Yleisön hurjana käsiä paukuttaessa ja hyvää huutaessa ja melutessa kannettiin hänelle toinen laakeriseppele toisensa perästä ja sitpaitsi kukkasia vihkosina, koreina, sarvina y.m. Yhteensä annettiin 7 seppelettä, pari kukkasvihkoa, kori ja eräs kukkassarvi. Yleisön pyynnöstä täytyi toht. Bergbomin ja nti Emelie Bergbominkin tulla esille saamaan osan suosiosta. Nti B. sai komean kukkasvihkon. [sitten *Nummisuutareista* I ja II näytös –] Satoja henkiä oli yhtynyt yhteisen maljan ääressä kiittämään rva Winterhjelmia hänen lämpimästä rakkaudestaan Suomalaista näytelmätaidetta kohtaan. [– – puhui Godenhjelm] huomautellen teatterin alkuaikoja, sen vastuksia, sen voittoja ja sen myöhempiä säännöllistä kehitystä.” PL 11.5.1894.

¹¹¹⁸ H. Ch. Winterhjelm → EB 30.5.1894/50:5:9/EBA/ KiA/SKS.

¹¹¹⁹ EB → H. Ch. Winterhjelm 11.6.1894/42:1265/EBA/KiA/SKS.

¹¹²⁰ EAH4:24 ym. – Kasimir Leino kirjoitti PL:ssä 24.5.1894. miten ”varsinkin ovat lontoolaiset ja tukholmalaiset olleet ihan hupsuja sitä näkemään.” Tässä burleskissa ”suurin huomio kiintyy luonnollisesti yltiöpäiseen ylioppilaaseen, joka [esittäessään toverinsa tatiä] niin hyvällä menestyksellä näyttelee naista ja yleisön suureksi huviksi vetää kosijoitaan nenästä. Tämä osa ei juuri kernaasti sovi muille suomalaisessa teatterissa kuin hra Weckmanille ja hänepä sitä eilen esittikin, ja heti huomasi, että hän näytteli osaansa oikein innolla, con amore. Hän oli maskeerannut itsensä miellyttäväksi, nuoreksi naiseksi, jolla oli posket maalatut punaisiksi ja kulmakarvat kiiltäviksi: ylleen oli hän pukeutunut maukkaan ja hienon puvun ja käyttökseenä koetti hän saada niin paljon naisellista kokeriaa ja suloutta kuin suinkin. Ettei tämä juuri vastaa tekijäin tarkoittamaa Charleyn tatiä, joka on noin 50-vuotias nainen, on jotenkin selvää. Mutta välipä tällä, kunhan yleisöllä säilyi jonkunlainen illusio siitä, että noiden kosijoiden erehdykset olivat mahdollisia. Jonkun verran lioittelua tällaisessa kappaleessa tietysti saa olla ja tuleekin olla. Mutta liika on liikaa. Ja kyllä minusta hra Weckman saavuttaisi

ensin Pietariin. Tunnelmistaan hän kirjoitti Minna Canthille, pahoitellen sitä, ettei ole jaksanut kirjoittaa enempää tämän näytelmistä:

mutta en ole suorastaan sanoen jaksanut – niin väsynyt, kyllästynyt, loppuun asti kyllästynyt olen ollut. Rauhattomuutta maassamme, epävarmuutta teatterin asemassa, eripuraisuutta niiden välillä, joiden pitäisi vaeltaa samaa tietä.¹¹²¹

Selvitelyään Martti Wuoren seuraavaa näytelmäsuunnitelmaa Kaarlo jatkoi Berliiniin katsomaan teatteria. Matkalta löytyi ainakin Victorien Sardoun komedia nuoren Napoleonin pyykkäristä, joka nousee aikanaan tämän hoviin. *Rouva Suorasuu*, *Madame Sans-Gêne* oli jo aloittanut ruotsiksi voittokulkunsa Suomessakin. Intialainen klassikko, Shûdrakan *Vasantasena*, saksalaisena sovituksena oli tuomisia alkukesän lyhyeltä ohjelmistönhakumatkalta.¹¹²² Berliinissä oli odotettu pariisilaisen Théâtre Libren vierailua, mutta André Antoinen kuuluisan teatterin tulo peruuntui, joten Kaarlo suunnitteli paluuta Kööpenhaminan ja Tukholman kautta. Hän olisi mielellään nähnyt naturalistisia kirjailijoita esittävän teatterin esityksiä.

Hypoteekkiyhdistyksessä Emelien virka-aika oli pidentynyt, töissä tulikin nyt olla sekä aamu- että iltapäivänä. Augusta-sisar oli Kuitiassa, mutta vanhin tytär Paula työskenteli tänä kesänä jo *Uuden Suomettaren* konttorissa sairaslomittajana. Vanha täti Sofie Sanmark halusi vielä kerran matkustaa Vaasaan tapaamaan sisariaan. Emelien ja Kaarlon mahdollista seuraavan kesän yhteistä ulkomaanmatkaa varten piti alkaa varojen säästäminen ajoissa. Sen tähden Kaarlo suunnitteli vain kuuden viikon lomaa Heinolassa, Lappeenrannassa tai Kuopiossa niin, että loma alkaisi kesäkuun 20.¹¹²³ Näyttelijät tarvitsivat kesäkiertueilta lisärahoja ja muodostivat taas kaksi matkustavaa ryhmää.

Kesäkuun lopulla 1894 Emelie ja Kaarlo Bergbom matkustivat Kuopioon. Canthin ja Bergbomien välien on tuona kesänä täytynyt vihdoin elpyä niin ennalleen kuin ne saattoivat. Sisaruksilta ei ole kirjemainintoja. Canthin elämäkerturi Greta von Frenckell-Thesleff sanoo, että ”ystävyyys Emilie Bergbomin kanssa kesällä 1894 taas oli lopullisesti solmittu”, mutta hän jättää pois ajatuksen, että Kaarlokkin voisi olla ”uudelleen ystävä.” Asia on toisin Lucina Hagmanin varhaisemmassa Canth-elämäkerrassa, jossa ei ollut tarvetta vähätellä Kaarlon roolia Minnan elämässä.¹¹²⁴ Syyskuussa Canth kirjoitti Lucinalle,

vallan yhtä paljon suosionsoituksia, vaikk’ei hän ihan yhtä paljon teutaroisikaan ja hameitaan kohottelisi (kuten esim. 2:n näytöksen lopussa). Kaikissa tapauksissa oli hän minusta paljoa parempi ja hausempi kuin Charleyn tädin esittäjä tšekäläisellä ruotsalaisella näyttämöllä.”

1121 KB → MC 28.5.1894/290:13:19/MCA/KiA/SKS.

1122 Matkalta on kirjoitettu vain kolme lyhyttä postikorttia kotiin. 31.5.–13.6.1894/46:1:217–220/EBA/KiA/SKS.

1123 EB → H. Ch. Winterhjelm 11.6.1894/42:1265/EBA/KiA/SKS.

1124 Frenckell-Thesleff 1944:305. Kirjoittaja pitää Bergbomin suurimpana ansiona sitä, että tämä ei ehdota ainoatakaan korjausta *Anna-Liisan* käsikirjoitukseen. Vrt Hagman (II) 1911:350–357 ja Asp 1948:137–138.

että ”teatterista kysyvät, eikö minulla ole jo jotain valmista heille” – kysyminen voi viitata kesällä käytyihin keskusteluihin, ei välttämättä tuoreeseen kirjeeseen.¹¹²⁵ Lokakuussa Canth käski Olga Salon kertoa Bergbomille, että kyllä hänellä näytelmä tekeillä on ja että parasta yritetään.¹¹²⁶

Kuopiossa Bergbomit viihtyivät, sillä ainakin seuraavana kesänä (1895) Marienbadista käsin Kaarlo lähetti Minnalle terveisiä, että hän tuhat kertaa mieluummin olisi taas Kuopiossa, ”vi hade det bra där sista året.”¹¹²⁷ Välit ovat siis Kaarlonkin osalta palautuneet paremmiksi, kuin on sanottu. *Sylviä* koskeva vaihe oli ohitse.¹¹²⁸ Elokuun alussa 1894 Emelie palasi töihin, mutta vietti tilapäisesti aikaa Helsingin edustan Rönnskärillä eli Pihlajasaarella, jossa Ossian ja Agnes Bergbomilla oli kesähuvilansa.¹¹²⁹ Kaarlo siirtyi Berliinistä Maarianhaminaan, jossa joutiloi.

Här har jag fortsatt med samma dagdrifvarelif som i Kuopio. Mätte det nu blott gagna, så att mina krafter stå bättre vid än sista vintern. De första dagarna var jag ovan vid klimatets snabba vexlingar och förkylde mig så att jag par dagar måste hålla mig inne, men nu är jag återställd. [– –] Dertill svenska löjtnanter och mognade skönheter. Det var bra mycket ”kemietligare” [=gemytligare] i Kuopio. Med Ellen Nervander är jag ganska ofta tillsammans. Du vet att vi trifvas bra med hvarandra. Dessutom äro här en fyra, fem fennomaner, med hvilka man kan tala finska. – Gymnastiken är god och äfven baden serveras väl. Hufvudnöjet är segling. Hvarje dag har jag gjort en tur, stundom till och med två. Är man i sällskap blir det ej dyrt.¹¹³⁰

Kaarlo suunnitteli käyntiä Tukholmassa hakemassa erityisesti sopivaa sadunomaista musiikinäytelmää ohjelmistoon.¹¹³¹ Ilmeni kuitenkin esteitä, joten matka jäi tekemättä.

Keväällä 1894 Harald Molander jäi toistamiseen ilman paikkaa Svenska Teaternin johdossa, sillä August Lindbergin johdettua sitä vuoden ajan haluttiinkin johtajaksi kotimainen mies, joka oli näyttänyt taitonsa teatterinjohtajana: August Arppe.

1125 MC → Lucina Hagman 23.9.1894/MCK460:660.

1126 MC → Olga Salo 6.10.1894/MCK461:661.

1127 EB → MC 4.7.1895/211:12:11/MCA/KiA/SKS.

1128 EAH4: passim.

1129 EB → KB 6.8.1894/49:5:149/KBA/KiA/SKS.

1130 KB → EB s.d. [8.8.1894]/46:1:221/EBA/KiA/SKS.

1131 ”När jag slutar här sticker jag mig möjligen på par dagar till Stockholm för att taga ”Ljungby barn” i sigte. Det är ett danskt sagospel i samma stil som ”Den Bergtagna” och går nu i Stockholm samma lycka som förr i Köpenhamn. Naturligtvis tages den ej om ”Kyprons prinsessa” blir af. Det blir för mycket saga. Eljest kan den möjligen passa jultiden.” KB → EB s.d. [8.8.1894]/46:1:221/EBA/KiA/SKS.

Diplomaattisista syistä Molanderille tarjottiin ohjaajan tehtäviä Svenskanissa, mutta hän torjui sen tarjouksen.¹¹³²

Harald Molander palasi näin ajatukseen manageroida Ida Aalbergin kiertuetta Pohjoismaissa. Ida Aalbergin oli ohjelmistoa toivoessaan helppo ilmoittaa häämatkaltaan käsin (3.6.1894), että hän näyttelisi Kirsti Flemingin kyllä Skandinavian turneella, jos Molander sopii Bergbomin kanssa. Aalberg käytti muotoilua ”sist och slutligen Elinan surma”, lopultakin *Elinan surma*, mikä vahvistaa aiemmat oletukset siitä, että asia oli ollut hänen kannaltaan jo usein esillä.¹¹³³ Gustaf von Numers puolestaan kielsi Molanderia edes kysymästä lupaa Bergbomilta.¹¹³⁴ Hän oli keväällä alkanut koota ruotsinkielistä käsikirjoitustaan *Elinan surmasta*, nimellä *Klas Kurck och Liten Elin*. Harald Molander laati sen pohjalta oman näyttämöversionsa, minkä takia se esiintyy ruotsiksi niin, että hänen nimensä sovittajana on mukana.¹¹³⁵ Nimenä oli nyt *Kirsti Flemming*, ”fri bearbetning”, jonka lähtökohtana on edelleen ollut Numersin teatterilta takaisin saama oma käsikirjoitus.¹¹³⁶

Tukholman lehdissä oli ollut maininta, että paronitar Ida Aalberg-Uexküll-Gyllenband oli tullut pikajunalla miehensä kanssa Malmöstä Tukholmaan elokuussa 1894.¹¹³⁷ Emeliellä oli tietoja, joiden mukaan Ida olisi ollut jossain vaiheessa myös Janakkalassa ehkä valmistautumassa turneeseensa ja huolehtimassa vaatteistaan. Tiedot eivät välttämättä ole ristiriidassa. Idan palkkiona olisi 300 kruunua illalta, mitä Emelie piti mahdottomana pikkukaupungeissa, isoissa toki mahdollisena.¹¹³⁸ Ida Aalbergin Turnéen ajaksi

1132 A. Arppe → G. v Numers 28.3.1894/SLSA271/ms/KK. Arppe kertoi jo 19.4.1894 (SLSA271/ms/KK), että Molander ei aio ottaa ohjaajan tehtäviä. Jossain vaiheessa Arppe oli suunnitellut omaa takausyhdistystä ja teatteria Aleksanterin Teatteriin. Siitä kirjoitti Ernst Lagus Numersille 18.3.1894. (SLSA271/ms/KK)

1133 Syksyllä 1893 toiminut Aalbergin turnee olisi teoksen kipeästi tarvinnut, sillä tarkoitus oli jatkaa Skandinavian. Aalbergin ja Molanderin välillä käytiin tuolloin tiukkaa kirjeenvaihtoa (Coll 1.15./ms/KK) eikä Molander saanut Skandinavian turneeta tuolloin aikaiseksi. Kesäkuun alussa 1894 Skandinavian turnee viriteltiin uudelleen edelleen ilmeisesti Molanderin aloitteesta. Vastauksessaan Molanderille 3.6.1894 (Coll 1.15./ms/KK). Aalberg ehdotti ohjelmistoa ja toivoi vielä saavansa näytelmän käyttöönsä Bergbomilta: ”och sist och slutligen Elinan Surma. Helsa hjerligtligt Doktor Bergbom, jag hoppas att han intet har emot att tillåta mig få framföra detta Finlands märklige drama för skandinavisk publik. Om samma sak skriver jag idag till Nummers.” (IA-U-G → H. Molander 3.6.1894/Coll 1.15./ms/KK).

1134 G v Numers → Aug. Arppe 26.6.1894/SLSA377/ms/KK.

1135 Sen mainitsevat Räsänen 1925:367 ja Heikkilä 1998:355. Ks. ed. Harald Molanderin kaksi kirjettä Gustav von Numersille 25.5.1894 ja 29.8.1894 (SLSA 271/ms/KK).

1136 H. Molander 25.5.1894 kirjeessään Numersille (SLSA271/ms/KK) esittelee laajasti suunnitelmaa omasta sovituksesta, kysyy, tarvitaanko Bergbomilta lupaa esittää ruotsiksi pohjoismaissa sekä pyytää Numersia vielä kommentoimaan sovitustaan.

1137 KB → EB n.10.–15.8.1894/46:1:227/EBA/KiA/SKS.

1138 Emelie oli kuullut ”att Ida Aalberg visserligen är i Finland; hon bor på någon gård vid Turengi och har en sömmerska hos sig; om nu detta är sant vet jag ej desto vidare. Hennes man ha skrivit till Heinrich ang. hennes affärer och derjemte yttrat att han kommer till Hfors i augusti för sin frus tournées skuld; manne din förmodan att han tänker ”gagnera” på henne skall bekräfta sig! Hennes kontrakt med Molander lär vara: 300 Kronor för hvarje spelqväll och skyldighet att uppträda 6 gr. i veckan. 300 kr. är ett bra högt honorar för de svenska småstäderna; i Köpenhamn, Kristiania och Stockholm går det väl nog ihop. – Om jag nu händelsevis (hvilket jag dock fullkomligt betvivlar) skulle stöta ihop med herrskapet, skall jag tala om något gästspel eller ej? 300 kr = 420 Fmk, kunna vi ju ej betala.” (EB → KB 6.8.1894/49:5:149/KBA/KiA/SKS). Bergbom vastaa tyylin lakonisesti: ”Hvad du berättade om Ida Aalberg stärkte mig i min tro att hennes nya parti ej troligen var en missräkning. Mer än tre hundra mark tycker jag vi ej kunna bjuda och då får hon hålla sig kos-

piti tuoreen säätyläisaviomiehen siis luovuttaa vaimonsa vielä teatterille, vaikka hänen tarkoituksenaan oli saada säätynsä mukaisesti vaimo pois näyttämöltä. Ehkä oli myös niin, että tiukka ohjelma ja suuret palkkiot johtuivat siitäkin, että Idan piti tienata lujasti maksaakseen entisiä velkojaan pois yhteisestä pesästä.

Molander oli saanut tekstisovituksensa valmiiksi, mutta Idan kanssa sitä vielä muokattiin, niin että Harald Molanderin kanssa sovittu Turnée Ida Aalberg voitiin 1.9.1894 aloittaa Tukholmassa *Kirsti Fleming* -näytelmällä.¹¹³⁹ Versio oli painottunut nimenomaan Kirstin rooliin, mikä sinänsä oli arvattavaa ja tähtikiertueilla normaalia. Ne kohtaukset, joita Numers ei ollut kirjoittanut, saattoi Aalberg muistamastaan Bergbomin versiosta sanella Molanderin nimissä olevaan sovitukseen.¹¹⁴⁰ Kierrettiin reittiä Tukholma – Göteborg – Malmö – Kööpenhamina – Kristiania. Tukholmassa onnistuttiinkin parhaiten, sillä siellä Aalbergin maine oli positiivisin. Gustaf von Geijerstam kirjoitti laajan arvostelun, jossa arvioi Aalbergin eri roolitöitä ja nosti erityisesti Thérèse Raquinin vaatiman itsehillinnän esittämisen erinomaiseksi.¹¹⁴¹ Turnée kesti 1.9.–4.10. ja oli Heikkilän mukaan lisäksi poikkeuksellisen hyvin järjestetty, mikä kertoo ensisijaisesti Molanderin ammattitaidosta.¹¹⁴² Paroni Alexander von Uexküll-Gyllenband nähtävästi ajatteli, että tämä olisi hänen vaimonsa jäähyväiskierrue, ainakin toistaiseksi. Loka-marraskuussa pariskunta nimittäin asettui Pietariin, sen upeaan keskustaan, Mojka-joen rantakadun varrelle.¹¹⁴³

Augusta af Heurlin oli ollut koko syksyn vuoteen omana reumaattisen kuumeen johdosta, hänen vanhin tyttärensä, vähän yli 20-vuotias Paula af Heurlin joutui emännöintivastuuseen. Syyskauden alkaessa 1894 Adolf Lindfors palasi vihdoinkin Suomalaiseen Teatteriin, joten ohjelmisto voitiin rakentaa hänen suurten rooliensa varaan.¹¹⁴⁴ Teatterin talous – ja komedioiden kysyntä – pakottivat Kaarlon ottamaan aiemmin inhoamansa kappaleen *Frou-Frou*, suomeksi *Tuulispää*. Pääosan näytteli Olga Finne. *Charleyn tädin* tavoin se meni hieman yli kymmenen kertaa. Betty Elfvingin *Sprengtportenin oppilaat* otettiin jälleen harkittavaksi ohjelmistoon, vaikka siinä Anjalan liiton upseereilla oli

tymerna sjelf. Men jag antager, att hon ej har lust att nu komma till Finland. Möjligen senare, då hon med sina europeiska lagrar kan öfverskyla och bringa i glömska det förflutna. Nu är det för färskt för att kunna motvåga så utslitna triumfer som Nora och Therese Raquin.” (KB → EB s.d. [8.8.1894]/46:1:221/ EBA/KiA/SKS.)

1139 H. Molander → G. v. Numers 29.8.1894/SLSA271/ms/KK.

1140 Yksityiskohtaista vertailua tämän oletuksen todentamiseksi ei ole tässä mahdollista tehdä. Analyysissään Tarkiainen 1922:115–159 tavoitteli näytelmän ”lopullista versiota” ja pyrki päättämään eri kohtaukset synnyttäneen pääasiallisen kirjoittajan nimen. Hän ei vertaile eri käsikirjoitus- ja näyttämöversioita tasaveroisina osina syntyprosesseja.

1141 Räsänen 1925: 358–369. *Ord och bild* (1894:427–431) Geijerstam erittelee tarkasti rooleja, antaa kiitoksia ja variaumia.

1142 Heikkilä 1998, 355–358.

1143 Räsänen 1925:337–369 ja Heikkilä 1998:344–358.

1144 EAH4:31.

voimakas Suomen erityisyyttä korostava puheenparsi.¹¹⁴⁵ Kaarlo oli asiasta kuitenkin innoissaan ja oli valmis tekemään niitä lyhennyksiä ja poistoja, joita johtokunnan jäsenet ehdottivat.¹¹⁴⁶

Mutta 1. marraskuuta 1894 muutti kaiken: silloin kuoli keisari Aleksanteri III, joka oli suosinut Suomea ja fennomaanien politiikkaa. Hänen puolisonsa Maria Feodorovna, tanskalainen Dagmar oli fennomaanien kunnioittama suuri Suomen ystävä. Keisarin kuolema merkitsi taukoa näytäntöihin koko marraskuun ajaksi. Huolta aiheutti, aikaiko tuleva Nikolai II vahvistaa Suomen erioikeudet omassa hallitsijanvakuutuksessaan. Niin kuitenkin tapahtui, mikä tarjosi vielä aikaa ”huokaista”, ennen kuin suurvallan poliittiset paineet imperiumin eri osien ”harmonisoimiseksi” ja ”yleisvaltakunnallistamiseksi” alkoivat toden teolla koskea myös Suomea.¹¹⁴⁷ Aspelin-Haapkylän mukaan *Sprengtportenin oppilaat* päätettiin Nikolai II:n hallitsijanvakuutusta odottaessa jättää varovaisuudesta jälleen sivuun.¹¹⁴⁸ Bergbomien viimeisen vuosikymmenen kirjeisiin ilmestyivät tästedes voivottelut ja väsymys teatterin johtamisesta, halu irtautua ”jos se vain olisi mahdollista.” Aiempia kyllästymisen ja uupumisen puuskia oli ollut, mutta asia kiteytyi myös aidoksi ongelmaksi seuraajasta.

För teatern har det ju varit svårt att så här länge existera utan inkomster, men vi hoppas att få någon ersättning af staten och då reda vi oss nog. Ledsamt var det att ej få spela och vi beredde oss på 6 veckors hvila, då tillåtelsen slog ned som en blix, så att vi ha litet svårt att nu bli färdiga med vårt nya stycke ”Madame Sans-gêne”, som ju dock måste gå i fredag. Du kan ej tro huru trötta vi blifvit och huru obegripligt gerna vi skulle lemna teatern, om det blott vore någon möjlighet att göra det. – Karl hade tänkt komma till dig [Betty Elfving i Åbo] för att resonera om ”Sprengtporten”, då sorgen upphäfdes och numera

1145 ”Nu äro vi ändtligen så långt komna att ”Sprengtportenin oppilaat” skola renskrifvas i 2 exemplar för att sändas till censuren; i går hade vi sista mötet derom och alla direktionens medlemmar ha läst stycket samt tyckte på ett undantag när att vi skola göra allt för att få upp det; några små strykningar måste ske, men derom skriver nu Kaarlo till dig; han lofvar visserligen redan göra det i dag, men hans tid är ju så oberäknelig att det är ju möjligt att han kan få förhinder; derföre måste jag nu genast meddela mig med dig i denna sak, hvaraf vi bägge äro så varmt intresserade. Käraste, egen Betty; om nu stycket gör stor lycka blir jag så nöjd och glad att jag anser det för betalning för mången svår och ledsam stund. Att vi å vår sida skola göra allt hvad vi kunna för dess framgång, vet du utan att jag behöfver säga det.” (EB → B. Elfving 5.10.1894/49:5:150/EBA/KiA/SKS.)

1146 ”Hurra! Hurra! Hurra! I går var direktionmöte och beslutet blef att Sprengtportenin oppilaat skola tagas. Man var i allmänhet välvillig, om också kritik ej saknades. Speciellt var första tablån föremål för klander. Man fann mycket omotiveradt i grälet mellan svenskar och finnar och såge gerna om författaren underkastade scenen en revision. Ger du mig carte blanche, så skall jag retouchera de betänkligaste luckorna. Scenerna i soldatlägret anslog mycket. Äfven slutet fann man intressant. Nu gäller det att göra censuren mjuk. Jag hoppas det går om man med någon varsamhet omskrifver de kinkigaste ställena.” (KB → B. Elfving 4.10.1894/47:6:6/KBA/KiA/SKS.)

1147 EB → B. Elfving 28.11.1894/49:5:151/EBA/KiA/SKS.

1148 EAH4:32.

kan ej tänka på någon resa förr än möjligtvis just före jul; detta kan han dock ännu ej bestämma.¹¹⁴⁹

Kaarlon ja Emelien kirjeenvaihdossa loka-marraskuussa 1894 pohdittiin keisarillisen suruajan vaikutusta paronitar Aalberg-Uexküllin vierailuihin. Kaarlo matkusti itse Pietariin ja odotteli siellä jonkin aikaa, ennen kuin pääsi tapaamaan paronitarta. Marraskuun puolivälissä 1894 hänellä oli Emelielle uutisia:

Ida A. suostui mielellään ehdoitukseemme vierailunsa jakamisesta. Joulukuulle vaan Regina [von Emmeritz] ja myöhemmin Tammikuun loppupuolella Elinat [*Elinan surma*], Maria Stuartit ja – Kleopatra. Mainitse se [Benjamin] Leinolte, että Paavo [Cajander] voi kiirehtiä [Shakespearen *Antoniuksen ja Kleopatran* suomentamisessa].¹¹⁵⁰

Keväälle 1895 saatiin sovittua muitakin paronittaren vierailuja, kuukausi helmi-maaliskuussa mm. Ibsenin *Pikku Eyolfissa*.¹¹⁵¹ Ida Aalberg tuli ensin viikoksi näyttelemään Kustaa II Aadolfin syntymän 300-vuotisjuhlan kunniaksi 9.12.1894 Reginaa *Regina von Emmeritzissä*.¹¹⁵² Lisäksi järjestettiin tableau 30-vuotisen sodan soturien kera. Ida palasi vihdoinkin Kirsti Flemingin rooliin, jonka hän esitti *Elinan surmassa* kerran 12.12.1894.¹¹⁵³ Esitykset olivat pitkästä ajasta tupaten täynnä, ja Aalberg nautti näissä juhlarooleissaan – saaden asianmukaiset palkkiot.¹¹⁵⁴

Varsinainen syksyn 1894 suuri komediatapaus oli Sardoun *Madame Sans-Gêne*, ”Rouva Häkeltymätön” eli *Rouva Suorasuu*. Kirsti Sainion (Suonion) hahmo nimiroolissa ja Adolf Lindfors Napoleonina olivat tästedes yleisönsuosikkeina ”varmat tapaukset”. Aviomies Lefèbrenä oli Kaarle Halme, poliisipäällikkö Foucher’na Benjamin Leino. Nyt ohjelmistoa alkoi leimata komedioiden haku, mikä myös heijasti sukupolviasetelmaa: vanheneva fennoväki kuten muutenkin ikäihmiset kaipasivat jo komedioita kansallisten juhlallisten aiheiden rinnalle. Komedia auttoi yleisöä unohtamaan Venäjän asenteita koskevan lisääntyvän epätietoisuuden.

1149 EB → B. Elfving 28.11.1894/49:5:151/EBA/KiA/SKS.

1150 KB → EB 15.11.1894/46:1:223/EBA/KiA/SKS.

1151 IA-Ü-G → KB kirjeenvaihdot syksyiltä 1894/211:3:15–18/KBA/KiA/SKS.

1152 ”I början på februari [1895] kommer fru Aalberg hit på en månads gästspel och när hon slutat borde vi få taga ihop med Sprengtporten. Vi få henne hit efter en vecka på en kortare tid; den 9 december (Gustaf Adolfs 300 års fest) ge vi Regina v. Emmeritz, med henne som Regina; detta blir äfven en pröfvotid.” (EB → B. Elfving 28.11.1894/49:5:151/EBA/KiA/SKS.)

1153 EAH4:37.

1154 EB → B. Elfving 4.1.1895/49:5:152/EBA/KiA/SKS.

Vår bästa succés, [– –] är ”Rouva Suora-suu” såväl för pjesens skuld, som ock för det stora framgång Kirsti Sainio der hade och detta med rätta. Om hon nu ej snart gifter sig, utan går framåt såsom hittills, blir hon antagligen en betydande artist; personligen är hon en treflig, sann och präktig flicka, som vi riktigt hålla af.¹¹⁵⁵

Helsinkiläinen Kirsti Sainio oli koulutyttönä käynyt teatterissa koululaisille annetuilla lipuilla. Jo 14-vuotiaana hän oli ensi kerran käynyt tarjoutumassa Bergbomille teatteriin ja sovitusti uudelleen 18-vuotiaana. Ensimmäisenä syksynään 1890 hän toimi muiden tapaan palvelustyttöjä esittäen, mutta 1.1.1891 alkaen hän sai palkkaa sekä Kaarola Avellánin opetusta. Vanhemmat näyttelijät mieltäytyivät häneen heti ja kutsuivat hänet mukaan kesäkiertueelleen.¹¹⁵⁶ Hänelle Bergbomien ”perheelliset otteet” sopivat.

Matkat olivat ihania. Kun tulimme junaan, jossa meillä oli tohtorin senaattori-veljen hankkima oma osasto, avattiin tohtorin suuri kapsäkki, jonka neiti Bergbom oli varannut täyteen kaikkea hyvää. Ja kestit eivät suinkaan olleet huonot! – Tohtori Bergbom oli myös matkalla innostunut korttipeliin, ja kun hän istui esimerkiksi kahden näyttelijän välissä pelaamassa ns. knorria, niin hänen silmänsä vilkuilivat vuoroon toisen ja toisen kortteihin, ja hän voitti aina! Ja hän nautti siitä äärettömästi.¹¹⁵⁷

Kaarlo on selvästi nauttinut sosiaalisesta roolistaan, retkeilyjen, hyvänäpidon ja hauskuuttamisen mestarina. Pieni filunki, tai nokkeluusleikki korttipelissä oli tietysti myös nauttimista tilanteen hallinnasta. Bergbomit pitivät Sainion suorasta ja mutkattoman valoisasta tyylistä, vastaavasti Kirsti Sainio (Suonio) on muistellut Bergbomeja erityisen lämpimästi. Häinkin todistaa tapauksesta, jossa Kaarlo empatisoi välittömästi ja halusi saattaa toisen hyvälle mielelle sikäli kuin se hänen vallassaan oli. Päivärahansa makeisiin tuhlannut neiti Sainio uhkasi joutua palaamaan pennittömänä kiertueelta.

Tulimme Hämeenlinnaan. Tri Bergbom oli myös seurannut tuhlailuani, ja hän kysyi: – No paljonko olet säästänyt? Vastasin nolona: – En mitään. Silloin tuo hyvä tohtori sanoi minulle: – Tahdotko tulla huoneeseeni auttamaan, lasket näitä lippuja. Ja kun työ oli tehty ja meille tuli Helsinkiin lähtö, antoi hän minulle

1155 EB → B. Elfving 4.1.1895/49:5:152/EBA/KiA/SKS.

1156 Suonio 1940:19–23.

1157 Suonio 1940:25.

20 markkaa sanoen: – Nyt sinulla on vähän kotiin vietävää! Mutta mitäs teinkään sillä rahalla? Ostin hienon plyymin hattuuni!¹¹⁵⁸

Ensimmäinen Sainion suurempi rooli oli Anna Mellilä *Uramon torppaa* uusittaessa 1893. Arkadiassa oli lukupiiri, jossa Bergbom luki näytelmiä, ja niistä piti olla jotain mieltä. Osittain istunnot Sainion mukaan olivat tylsiä. Maskotikseen ottaneen neiti Sainion leikinlaskun Kaarlo halusi heti toteuttaa – ehkä hänellä oli taas jotain hyvitetävää, joka kääntyi toiminnaksi:

Erään sellaisen illan jälkeen tri Bergbom sitten kysyi: – No, oliko Kirstillä hauskaa? – Olisi kyllä ollut hauskaa muuten, mutta kuin siellä ei ollenkaan tanssittu! – Vai niin, sanoi tohtori, ja kääntyi sisarensa Emilien puoleen. – Kuulehan nyt Emilie, Kirsti ei saanutkaan tanssia! Meidän täytyy ensi lauantaina järjestää tänne sellainen ilta, jossa nuoret saavat pitää lystiä. Ja sitten hän kääntyi puoleeni sanoen: – Nyt saat kutsua kaikki tuttavasi tänne! – Ei minulla sellaisia ole, sanoin minä. No, he pitivät huolen siitä. Ja niin kutsuttiin teatteriin nuoria ylioppilaita ja nuorisoa tarpeeksi. Neiti Bergbom hääräsi emäntänä esiliina edessä, tarjosi virvokkeita, voileipiä ja teetä ja monenlaista muuta hyvää miten paljon tahansa.

Tohtori Bergbom istui pianon ääressä ja soitti haaveellisen näköisenä. Neiti Bergbom meni hänen viereensä ja hymyili autuaana nähdessään, että nuoret riemuitsivat hänen ympärillään. Jos sattui, ettei minua tanssitettu, hän sanoi: – Tanssittakaa neiti Sainiota – sen nimen olin silloin ottanut taiteilijanimekseni – tanssittakaa neiti Sainiota! Minä kauhistuin ja sanoin, että alkää, neiti B, sanoko niin, eihän ole varmaa, että he tahtoivat! – Kyllä he tahtovat, kyllä he tahtovat! sanoi neiti B hyvin tyytyväisenä. Ja niin kului ilta riemussa ja nuoret saivat iloita ja tuntea rakkaiden vaalijainsa, tohtori ja neiti B:n, silmälläpidon alaisina nauttivansa hauskan ja iloisen hetken. – Tällaisia tilaisuuksia oli useitakin. Niihin aikoihin teatteri näytteli harvemmin kuin nykyään, ja sen vuoksi oli mahdollista joskus järjestää virkistäviä, rattoisia yhdessäolon hetkiä, jolloin kaikilla oli tilaisuus tohtorin soiton sävelten kaikuessa notkistella polviaan ja liehua tanssin pyörteissä.¹¹⁵⁹

Näistä ”nuorisujuhlista”, joita 50–60-vuotiaat vielä vanhan etiketin mukaan halusivat isännöidä, on mainintoja muuallakin. Ylioppilastalolla on pidetty tanssiaisia, joissa

1158 Suonio 1940:25–26.

1159 Suonio 1940:27–28.

Bergbomit ovat olleet järjestelemässä. Kaudella 1899–1900 teatteriin tullut Elli Tompuri tutustui niissä tulevaan aviomieheensä Lauri af Heurliniin, mutta muistelmissaan viittasi tuohon Bergbomien nuorisokutsujen perinteeseen jo lievänä ”pakkopullana”. Asiaa voidaan ajatella myös näyttelijöiden ns. ”säädyllyisyyden” tai ”säädynmukaisuuden kannalta”: oli toivottavaa, että näyttelijät tutustuisivat säätyläisnuoriin ja oppisivat sivistyneistön tapoja.

Avioliitot toisaalta olivat teatterin kehityksen kannalta toistaiseksi tuhoisia. Sainiota koskeva kirjekommentti Bettylle ja Emelien huoli tämän avioitumisesta periytyi lähi-vuosilta: naisen avioituminen merkitsi ammatista luopumista.¹¹⁶⁰ Mutta tilanne oli muuttumassa ja sitä paitsi säätykysymys: aikanaan, kun Kirsti Sainiosta (Kerstin Kjäll) tuli rva Kirsti Suonio, hän ei suinkaan lopettanut näyttelijäuraansa, vaan jatkoi sitä entistä arvostetumpana. Mutta hänen miehensä, Evert Suonio oli itsekin teatterissa samoin kuin Katri Raution puoliso, Aleksis Rautio.

Kirsti Sainio (Suonio) kertoo myös tapauksen, jossa Bergbom erään pienen sekaan-nuksen takia – näyttämölle oli unohtunut ylimääräinen pöytä Aalbergin tullessa sisään – oli syyttänyt vääriä henkilöitä, vaikka oli aiemmin jakanut tehtävät niin, että vastuu virheestä olikin muilla henkilöillä. Tätä muistamatta Bergbom oli aloittanut kiihkeät moittimiset ja peruuttanut harjoittelijoilta oppitunnit. Hän oli joutunut noloon tilanteeseen, kun kävi ilmi, että viime kädessä hän itse olikin vastuussa virheestä. Kaarlon suosikkina Sainio oli esiintynyt rohkeasti, totuudesta ja oikeudenmukaisuudesta muistuttaen. Silti juuri harjoittelijoiden piti pyytää anteeksi laiminlyöntiään ennen kuin tunteja voitiin jatkaa. Bergbom ei pyytännyt anteeksi.¹¹⁶¹

Vastaavanlaisen epäoikeudenmukaisen kohtelun Bergbomin puolelta kertoo Kaarle Halme muistelmissaan keväältä 1895. Tapauksessa näyttäisi toistuvan hieman samankaltainen ylimitoitettu kurinpidollinen toimi, kuin oli ollut riidassa Kaarola Avellánin matkaltapaluun yhteydessä 1886.¹¹⁶² Halme oli saanut luvan käydä Tampereella, mutta oli ilmoittanut jatkavansa poissaoloaan vielä päivällä, ”ellei häntä sitä ennen tarvita”. Kun Bergbomit eivät häntä töihin kutsuneet, hän viipyi vielä päivän, palasi, pahoitteli Kaarlolle viipymistään, mutta saikin tietää, että asia menee suoraan johtokunnan käsitelyyn.¹¹⁶³ Halme, lakia lukeneena nimismiehen poikana, alkoi selvittää oikeuksiaan.

Olin kuin puulla päähän lyöty. Mistä ihmeestä nyt taas oli kysymys? Oliko jotain tavatonta tapahtunut. Menin katsomaan työjärjestystä. Ei mitään muutok-

1160 Suutela 2005 passim.

1161 Suonio 1940:29–32.

1162 AA:551–555.

1163 Halme 1928:62–63.

sia! Samat näytelmät harjoitettavina ja näyteltävinä kuin lähtiessänikin! Eikä minulla ollut yhtään sanaa niissä missään sanottavana. Minua ei näin ollen tarvittu, eikä tarvittu vielääkään!¹¹⁶⁴

Halme oli käynyt keskustelun, jonka hän kirjaa 34 vuotta myöhemmin näin:

– Te kohtelette meitä kuin ilmaa, kiivaili neiti Bergbom. – Sähkösanomannekin lähetitte keskellä yötä! Mitä sellainen on? Häiritsette vanhojen ihmisten yöle-von! [Halmeen pahoiteltua päivällä lähetetyn sähkösen viipymistä moite jatkui.] – Yöllä se tuli, ja me kauhistuimme ja pelästyimme puolikuoliaiksi! Kai sen ymmärrätte? – ”Ymmärrän tietysti, sanoin vakavasti. – Ja pyydän onnetto-muutta anteeksi. Käyn heti aamulla ottamassa selvän, kuinka sellainen huti-loiminen on voinut tahtoa. – On aivan samantekevää, mitä te teette, sanoi neiti kärsivän ihmisen elein ja ilmein.”¹¹⁶⁵

Emelie suostui ottamaan vastaan Halmeen johtokunnalle kirjoittaman selvityksen: ”No antakaa sitten kirjelmä tänne, [– –] Voinhan viedä sen Kaarlolle, vaikka minulla ei ole asian kanssa mitään tekemistä. Enkä tahdo tästä kuulla enää tämän enempää”.¹¹⁶⁶

– Älkää välittäkö siitä väitteestä, että sähkösanoma olisi tullut yöllä, sanoi hetken kuluttua muutan teatterin palveluskuntaan kuuluva henkilö, [– –] Se tuli jo varhain illalla. [– –] Olin siellä tavallisella asiakäynnilläni.”¹¹⁶⁷

Näin Halmeelle oli paljastunut Emelien pateettisesti totuutta muunteleva tapa moittia, mikä riita-asian kohdalla tarkoitti tavallaan liioittelusta syntyneitä valhetta. Halme ihmetteli tilannetta, miksi hänet piti haastaa johtokuntaan, vaikka keväällä olisi voitu vain jättää välikirja uusimatta. J. H. Erkolle, johtokunnan varajäsenelle, Halme kertoi asiasta. Johtokunta oli saanut selvityksensä.

[Näyttelijöiden huolimattomuutta valvova slakkokirja näyttää, etten ylimal-kaan ole huolimaton velvollisuuksissani. Työjärjestys näyttää, ettei minua ole tarvittu tänä aikana. Ja loppujen lopuksi voin todistaa, ettei sähkösanomani

1164 Halme 1928:63–64.

1165 Halme 1928:64.

1166 Halme 1928:64–65.

1167 Halme 1928:65.

tullut perille keskellä yötä, vaan illalla. [– – olen] syytetyn penkillä, tietämättä mistä minua oikeastaan syytetään.¹¹⁶⁸

Erkko toimi välittäjänä: johtokunta halusi sakottaa Halmetta, mutta tämä kieltäytyi mielivaltaisesti määrätystä sakosta ja vaati erottamista, sillä ei halunnut alistua kiusanteeseen.

En senkään tähden, että olen kuusi vuotta täyttänyt kaikki velvollisuuteni täällä yhtä alttiisti kuin kuka tahansa [– –] Kaikki tuttavani tietävät, että Bergbom tahtoo nujertaa minut tavalla tai toisella.¹¹⁶⁹

Halme sanoo virastokasvatuksensa aina vaatineen esimiehen kunnioittamista, mutta tilanne oli käynyt sietämättömäksi. Halme muistelee Erkon kertomusta johtokunnan kokouksesta:

Erottaminen oli aika pöpö! Se pyyhki sakot ja pöytäkirjat ja koko kokouksen. Puuha oli vain melua tyhjästä. [– –] Kaikki oli muuten vähän omituista. Bergbom pysytteli tai ainakin koetti pysytellä puolueettomana ja ohjaili meitä [Erkkoa ja muuta johtokuntaa] päätöksiin, joita hän ei näkynyt vaativan, mutta ei vastustavankaan. Kiihkeä hän ei ollut. Sen mainesanan voin hänestä antaa. Mutta minä [Erkko] olin niin kiihkeä, että jos [Halmetta] olisi sakotettu, niin olisin vaatinut pöytäkirjaan vastalauseeni ja samalla ilmoitukseni, että päätös on aiheuttanut minun eroamiseni johtokunnasta. [Asia raukesi, mistä Halme päätteli:] – Tämä oli hirveä tappio Bergbomille. Voin odottaa hänen kostoansa milloin tahansa.¹¹⁷⁰

Vaikka asiasta on vain yksi kertomus ja toisaalta tiedetään, että Halme itsekin on useissa tilanteissa ollut – ja myöhemmin teatterinjohtajana tuli olemaan – täysin omavaltaisen ja arrogantin, kertoo tapahtuma Kaarlo Bergbomin teatterista sen, että johtajaparikunnan toiminta on voinut helposti loukata alkeellisintakin oikeustajua! Suomi oli jo siirtymässä laillisuusyhteiskuntaan, jonka tarkoitus oli vapautua säätyarroganssin ja säätyasenteiden mielivallasta. Siinäkin kehityksessä seuraava sukupolvi – silloin kun sen oikeudentunto oli hyvin kehittynyt – selvästi haastoi Bergbomien ja muiden säätyasemasta voimansa saavien kaikkivoipaisen asenteen. Ja kun Kaarlo selvästi ei voinut

1168 Halme 1928:67.

1169 Halme 1928:69.

1170 Halme 1928:70–71.

taaskaan mitään virhettä myöntää, hän parin viikon päästä kiukutteli Halmeelle tämän ”törkeästä huolimattomuudesta” eräässä vekseliasiassa:

Harkitsemattomat sanat ryöppysivät niskaani siitä, että hänen oli täytynyt käydä lunastamassa minun paperini. Eikä Bergbom välittänyt selityksestäni, että vastahan se tänään lankeaa maksettavaksi. Syytöstulva jatkui vain yhä. Kun kysyin, onko paperi nyt hänen hallussaan ja mitä hän aikoi sille tehdä, sain kipakan vastauksen, että hän jättää sen tietysti asianajajalle. Silloin luin vekselin summan [käteisenä] pöydälle ja pyysin saada nimeni pois ennen muita toimenpiteitä. Sanaakaan sanomatta Bergbom kaivoi paperin taskustaan, ja kun asia oli selvitetty, kiitin häntä tästä ennen kuulumattomasta ystävällisyydestä. Kiihtyneen miehen uhka muuttui haparoivaan paikalta poistumiseen ja täydelliseen vaikenemiseen.¹¹⁷¹

Vuoden 1895 alussa esitettiin jälleen *Nummisuutarit* ja muuta vanhaa ohjelmistoa. Uutena oli *Vasantasena*, kuningas Shûdrakan ajalta noin 150 jKr ja nyt saksalaista sovitusta mukaillen suomennettuna 18.1.1895. Temppeletanssijan eli bajadeeri Vasantasen (Rautio) ja brahmiini Tsharaduttan (Ahlberg) rakkaus oli kauttaaltaan ylevää. Lavastus oli tietenkin upeasti intialaiseen tyyliin sommiteltu, joten näytelmää saatiin esittää paljon.

Vasantasen näyttämölle pano on komea. Etelämainen kasvullisuuden runsaus ja rakennusten rikkaus antavat aihetta näyttämölliseen ylöllisyyteen, joka kappaleelle antaa houkuttelevan kehyksen. Luonnollista olikin että yleisö, joka viimeiseen paikkaan täytti teatterin, lopuksi kutsui tri Bergbomin esille.¹¹⁷²

Runebergin päivänä oli jälleen juhla, jossa eri kansankerrokset kunnioittivat Runebergin seppelöityä rintakuvaa: esittäen kukin osan Maamme-laulusta. – Martti Wuoren seuraava näytelmä *Ryöstö* esitettiin 15.2.1895, mutta sosiaalisesti kiintoisasta aiheestaan huolimatta jäi vain muutamaan esitykseen.¹¹⁷³ Wuori on itse muistellut, miten hän oli lähettänyt näytelmänsä, mutta yleensä ei saanut Bergbomilta mitään vastauskirjeitä, näki vain lehdestä, että näytelmä onkin jo ensi-illassa.¹¹⁷⁴

1171 Halme 1928:72.

1172 PL 19.1.1895.

1173 EAH4:39–41 mainitsee myös, että Hgin Työvän Teatterissa näytelmä sai aktiivisemman vastaanoton.

1174 ”Teatterimuistoja Kaarlo Bergbomin ajalta” A566/M.Wuoren arkisto/KiA/SKS. Teksti ei sisällä mitään sellaista, mitä ei muualta jo tunnettaisi, ja on luonnollisesti hengeltään hyvin fennomaaninen.

Paronitar Ida oli siirtänyt vierailunsa jälkiosan alkamaan 20.2.1895, vuorossa *Maria Stuart, Pikku Eyolf, Erotaan pois ja Kamelianainen*. Viimeksi mainittu oli ”yksi niitä ranskalaisia draamoja, jotka olivat Bergbomille kovin vastenmielisiä”, mutta koska se oli Idan kiertueohjelmiston suosikkeja, halusi tämä sen myös Arkadian vierailuunsa.¹¹⁷⁵ *Kamelianaista* ei Bergbomin aikana esitetty enää koskaan näiden kolmen esityksen jälkeen.

Näinä aikoina oli suomalaisuuskampanjointi alkanut uudelleen: pohjalaiset ylioppilaat onnistuivat äkisti boikotoimalla erästä keskustan kahvilaa saamaan sen asettamaan ikkunaansa myös suomenkielisen kyltin, mikä aluksi kahvilassa tiedusteltaessa ei ollut tullut kuuloonkaan.¹¹⁷⁶ Helmikuussa 1895 sattuneen tapauksen yhteydessä tulevat mieleen vanhat kielitaistelun provokaatiot. *Hufvudstadsbladetin* arvostelija Alexander Slotte oli kirjoittanut *Nordisk revy* -lehteen (1/1895) teatterikirjeen Suomesta, jossa hän kuvasi Suomalaisen Teatterin näyttelijäkuntaa ja yleisöä sivistymättömiksi, ainakin *Päivälehd*en (16.2.1895) selostuksen mukaan. Slotten toimintaa luvattiin vastedes seurata, joten ennen pitkää (20.2.1895) hänet niin sanotusti ”tuijotettiin ulos” Arkadiasta.

[K]okoontui eteisessä joukko ylioppilaita hänen ympärilleen ”katsomaan” häntä. Joku lausui ensin tyyneesti, ettei häntä mielellään nähty teatterissa, ja kun hän ei kohta mennyt, kuului joitakuuta ”ulos!” huutoja, joita asianomainen totteli.¹¹⁷⁷

Fennomaanien järjestämien provokaatioiden kohdalla Aspelin-Haapkylä tapansa mukaan vähättelee asiaa ja puolustelee rivien välissä. *Hufvudstadsbladetin* päätoimittaja A. R. Frenckell kirjoitti nyt Suomalaisen Teatterin johtokunnalle vedoten taidekritiikin intellektuaaliseen vapauteen ja siihen, ettei teatterin johto ollut torjunut kritikkoon kohdistunutta fyysistä mielenosoitusta.¹¹⁷⁸ Johtokunta ei myöskään selväsanaisesti sanoutunut irti ylioppilaiden toimista, joten lehti palautti arvostelijan lipun teatterille ja jätti 10 vuoden ajaksi kirjoittamatta Suomalaisen Teatterin asioista. *Päivälehti* taas katsoi, että Slotte joutui ”liian suuren huomion esineeksi”, vaikka hänen olikin hyvä tietää, mitä ”hänen solvauskirjoituksestaan ajateltiin”.¹¹⁷⁹

1175 EAH4:43.

1176 Finne 1939:31. Pohjalaiset panivat lakon ja boikotin toimeen vahtimalla kahvilan ulkopuolella, kunnes kolmen päivän jälkeen ikkunaan ilmestyi myös suomenkielinen kyltti (noin vuosina 1892–1895).

1177 EAH4:42 alaviite. E. Aspelin oli jo itse tässä johtokunnan jäsen.

1178 ”I anledning af det uppträde som förefallit på finska teatern gent emot vår teaterrecensent [Slotte], hvartill i dag till min kännedom kommit rykten att teaterns direktion ikke, såsom jag förmodat, skulle ogilla det passerade utan tagit parti för den opinion som på visst håll gjort sin gällande mot vår ståndpunkt i denna fråga, tar jag mig friheten härmed vända mig till herr doktorn med en direkt förfrågan, hvilken ställning teaterns styrelse intager härvidlag. – En saklig och fri kritik anser jag vara hvarje tidnings rätt gent emot hvarje konstgren, men en sådan kritik blir omöjlig, om dess utövare icke blott löper fara att bli utsatt för personlig kränkning, utan hans uttalanden äfven medföra förföljelser och obehag för dem som sluta sig till hans uppfattning.” (A.R. Frenckell → KB 23.2.1895/54:59:1/KBA/KiA/SKS.)

1179 PL 21.2.1895.

Samaan ajankohtaan Slotteen kohdistuvan provokaation kanssa osuivat Turussa järjestetyt *Hebrealaiset kuvaemat* ja arpajaiset helmikuussa 1895. Emelien kirjeiden perusteella Kaarlo oli tuon tuostakin taas sairaana. Pitkään oli suunniteltu suuria arpajaisia Suomalaisen Teatterin hyväksi, mutta keisarisuru – ensin näytöskielto ja lopulta tanssiaiskielto – olivat lykanneet niiden järjestämisen alkuvuoteen 1895. Betty Elfving järjesteli Turun arpajaisia helmikuun lopulle, ja sinne Kaarlo matkusti järjestämään tableaut sikäläisiin esiintyjävoimin. Hän oli jatkamassa jo kertaalleen tehtyjen *Hebrealaisen kuvaemien* sarjaa. Kirjeissään hän luetteli tarvittavat kohtaukset, ihmiset, puvut ja tarpeistot – jälkimaailmalle informatiivinen dokumentti.

7-i. Hebrealaisia kuvaemia 1894 ja 1895

Vain harvoista Kaarlon tableau-suunnitelmista on säilynyt inventaarioita, näistä on jäljellä kaksi kirjettä. *Raamatun* kuvasto oli vakiintunutta, ja nyt se oli muo-
dissa näytelmien ja oopperoidenkin alueella. Bergbomin *Hebrealaisia kuvaemia* oli laadittu alun perin kansannäytäntöön 18.3.1894. Ne uusittiin Turussa maaliskuussa 1895. Bergbom pyysi Betty Elfvingiä tekemään esivalmistelut ja hankkimaan esiintyjät. Tunnin aikana nähtäisiin kuusi kuvaelmaa. Vaihtoeheen kukin niistä kesti siis 10 minuuttia.

”Du frågar om huru stor personal behöfves till tablåerna Här har du ungefärliga antalet, ifall nb. vi stanna vid de bibliska tablåerna:

1. Abraham. Hagar. Sara. Ismael. (barn)
2. Egyptisk konungadotter. 4 slafvinnor. Två neger.
3. Jakobs dröm. Jakob och ungefär 16 barn, ju mindre dess bättre.
4. Sörjande judar vid Babylons älfvar. 5 herrar. 7 fruntimmer. 3 barn.
5. Ester. 4 slafvinnor. Ahasverus. 6 höfdingar. 8 soldater.
6. Salomo. 2 bödlar. Rigtiga modern. Falska modern. En gammal qvinna. 4 höfdingar.

Till ett visst antal kunna soldater tagas från Åbo bataljon, men naturligtvis ej till hufvudpersonerna.”

(KB → Betty Elfving 12.1.1895/47:6:11/BEA/KiA/SKS.)

”Jag kommer om Torsdagen [21.2.1895] och tager in på [hotell] Saima. Sedan begifver jag mig till teatern, der jag gerna ville hafva några karlar för att försöka dekorationerna. Måndagen sänder jag dekorationerna, rekvisitan och kostymerna med godståg, så att de väl äro der om torsdag; de sändas på ditt namn, så att du får låf att bestyra om deras forsling från bangården till teatern. Negerperuker taga vi med oss, likaså skägg åt de persiska höfdingarna och soldaterna. Men Abrahams, Ahasverus och Salomons skägg bör skaffas i Åbo. Ordningen på tablåerna är följande: 1. Jakobs dröm. 2. Abraham förskjuter Hagar. 3. Faraos dotter finner Moses. 4. Sörjande judar. 5. Salomos dom. 6. Ester och Ahasverus. Jag vill ännu engång sända en förteckning på personalen; den afviker kanske från den sista i detaljer

1. Jakobs dröm. Jakob. 18 englar (barn, ju mindre desto bättre). Dessutom en eller ännu bättre två stora fasta stegar, ju bredare desto bättre. Om stegarna äro två, böra de vara fullkomligt lika stora.

2. Abraham. Sara. Hagar. Ismael (10 á 12 år). Isak. (ett helt litet barn)

3. Faraos dotter. Två hofdamer. Två tjenarinnor. En gammal qvinna. Mirjam. 4 neger (soldater)

4. 7 herrar, 7 damer, tre barn.

5. Salomo. Rigtiga modern. Falska modern. Dennas moder. 8 soldater. Tvenne böddlar (äro halfnakna, så att dertill böra väljas mycket muskulösa och välbildade karlar gerna af något groft utseende). Barnet (litet). Dessutom statister, som tagas ur föregående tablå.

6. Ahasverus. Ester. (Båda granna företeelser). 6 höfdingar. 5 tärnor. 1 jättelik solfjädersbärare. Samma soldater som i föregående tablå.

Ifall du vill hafva ännu en tablå, så blefve den Ruth plockande ax. Personalen är Ruth. Boas. Skördefolk. (ungefär fem herrar och lika många damer). Du bör dock genast skrifva om du vill hafva den för kostymernas skuld. [Anni] Helin medföljer. Hon får väl rum på Saima äfven hon.

Mellan hvarje tablå spelar orkestern ett stycke (ej alltför kort). Jag bryr mig ej om att för egen räkning begagna söndagen, utan tror den proponeerade konserten draga mer. Emelie lofvar sända tomtens kostym [till *Princessan Törnrosa*].” (KB → Betty Elfving s.d. [n. 15.2.1895]/47:6:12/KBA/KiA/SKS.)

Turun arpajaiset onnistuivat hienosti. Matkan jälkeen olisi taas ollut levon paikka, mutta aikataulut painoivat päälle, viikkoa myöhemmin 9.3.1895 oli Helsingin suuri arpajaisjuhla Seurahuoneella, nykyisellä Kaupungintalolla.¹¹⁸⁰ Helsingin arpajaisohjelman suunnittelun on sanottu olleen paljon Bergbom-sisarusten vastuulla. Senaattori Järnefeltin vävyiltä ja pojalta oli tilattu musiikkia S. T:n arpajaisjuhliin. Armas Järnefeltiltä saatiin parodinen potpuri, ooppera *Zahnhäuser*, jossa pilailtiin mm. Wagner-aihelmilla.¹¹⁸¹ Jean Sibelius oli palannut jo kerran säveltämäänsä *Metsänhaltijan* aiheeseen. Hän oli säveltänyt Viktor Rydbergin runosta *Skogsrået* reippaasti etenevän säkeistölaulun vuonna 1889, mutta nyt hän laati siitä uuden jousiyhtyeelle ja pianolle sävelletyn intensiivisen melodraaman, jossa Rydbergin runon esitti Axel Ahlberg lähes pimeältä näyttämöltä. Runossa ”leveäharteinen” ja ”kapeaumainen” Björn kulkee ja lumoutuu metsästä, jonka syvyyksissä hän kohtaa hahmon, jonka sukupuolta ei ilmaista. Sen kanssa hän kokee rakkaudenrauhan (älskogsro), minkä jälkeen ”sydämensä metsälle menettänyt” ei voi rakastaa ketään puolisoa, hänen kotilietensä on tyhjä, eikä ole odotettavissa kuin kuolema ja paarit. Ahlbergin esitys Sibeliuksen musiikin myötä oli koettu äärimmäisen

1180 EB → B. Elfving 1.3.1895/49:5:154/EBA/KiA/SKS.

1181 Esiintyjistä ks. PL 10.3.1895; UStr 10.3.1895.

vaikuttavana ja hienona. Kuusi viikkoa myöhemmin Sibelius kantaesitti *Skogsråetista* muokkaamansa erillisen sävelrunon täydelle orkesterille. Sibeliuksen henkilökohtaisempaa tai tarkempaa impulssia melodraamalle tai tälle sävellykselle ei tunneta.¹¹⁸²

Viktor Rydbergin runoudessa on toistuvasti selviä miesrakkauden kokemuksia ja siihen liittyvää kaipuuta, vaikka *rået* on ruotsin kielessä myös feminiininen olento. Vanheneva mies ilman vaimoa, lasta tai perhettä, sitä yksinäisyyttä ovat voineet kokea niin Axel Ahlberg kuin Kaarlo Bergbom, molemmat viisissäkymmenissä olevia poikamiehiä, jotka eivät ”eläneet vaimon kanssa.” Olisiko Bergbom tarjonnut runoa Sibeliukselle sävellettäväksi iltamiin? Olihan Sibelius itse sitä paitsi juuri hänen miestyyppiään, pitkä ja tumma. Kaarlo Bergbom itse oli tutustunut Rydbergin runouteen viimeistään kesällä 1866.¹¹⁸³ *Skogsråetin* sisältävä kokoelma oli ilmestynyt 1882–1883. Yhtä mahdollista voisi olla, että *Skogsrået* on ollut Ahlbergin ehdotus, ehkä hän halusi lausua juuri sen, ja musiikin tilaaminen olisi voinut olla Kaarlon ehdotus. Sibeliuksella on täytynyt olla omat syynsä innostua ja palata samaan runoon uudella aiempaa suggestiivisemmalla otteella, joka kattoi kaikki runon vaiheet.¹¹⁸⁴ Sävelrunon rakenne poikkeaa hieman melodraamasta, mutta ei edukseen.

Tämän juhlan aikaan on Bergbomin tuttavuuteen tullut näyttelijä Olga Finnen veli, ylioppilas Jalmari Finne, joka vuodesta 1892 alkaen oli yliopistossa kuunnellut Eliel Aspelinin, tuolloin ainoan suomeksi luennoivan professorin luentoja.¹¹⁸⁵ Finne oli tehnyt runojen suomennoksia Kaarola Avellánin lausuntatuntien käyttöön, minkä jälkeen Emmy Achte käytti tätä nokkelaa nuorukaista lauluoppilaidensa laulamien tekstien suomentajana. Maailmantuskaa potevalle ylioppilas Finnelle Kaarola Avellán oli kerran ehdottanut, että voisi ”ajatella yhteistyötä Kaarlo Bergbomin kanssa, koska tämä ajan mittaan tarvitsee itselleen apulaisen Suomalaiseen teatteriin.”¹¹⁸⁶ Finnen runoja olivat

1182 Tawaststjerna 1997:88, joka suomentaa *Skogsråetin* oikein *Metsänhaltijaksi*, ei esitä alkuimpulssia teokselle, mutta pohtii, onko taakse jätettyjen oopperasuunnitelmien aineksia käytetty tässä teoksessa. Vuonna 1889 sävelletty säkeistöllinen laulu samaan runoon *Skogsrået* on harmittoman reipas, jossa kuulee neitoa ja valssia. Tulkinta vastaa siten kansanperinteen yleistä feminiinistä tulkintaa eroottisesta metsänhaltijasta, joka vie miehen mielen. Rydbergin runo ei anna yksiselitteistä sukupuolen määrittystä ja kuvailee vain päähenkilön miehistä komeutta. Sibeliuksella vuoden 1895 *Skogsrået* on dramaattisuudessaan ja jännitteessään nimittäin aivan muuta. Lasse Pöysti on levytyksen oheisvihkossa suomentanut sanan ”älskogsro” sanaksi ”lemmenleikki”, ei ”lemmenrauha”, kuten muut kielet kääntävät. Murtomäki 1998 ja häntä seuraten Siren 2000:149 ovat toistaneet suomennoksen assosiaatiota rajoittavaa feminiinimuotoa *Metsänhaltijatar* – ja näin eliminointeet mahdollisuuden melodraaman ja sävelrunon homoeroottiseen tulkintaan, eli tutkijat ovat ”heteronormittaneet” sen. Myös Glenda Dawn Goss (2009:202–206) kääntää teosta käsitellessään Råetin englannin Nymfiksi ja käyttää feminiinisiä kielioppimuotoja. Hän lisää myöhemmin termin Aphrodite. Teos on ”one of the most erotic of all his compositions”. (2009:204) – Ehkä komea ja yliherkkä Sibelius oli myös kohdannut jotain, joka avasi hänelle Rydbergin runon uudella voimakkaalla tavalla, eikä hieno teos selittyisi banaalisti vain bordellikäynnillä.

1183 Bergbomin kirjjalainojen luettelo HYY:n kirjastosta/VLA 25:4/KiA/SKS. Sen mukaan Viktor Rydbergin *Fribrytaren från Östersjön* oli ollut Bergbomilla lainassa jo 12.6.1866–1.12.1867.

1184 Musiikilliselta rakenteeltaan melodraama *Skogsrået* on kiinnostavampi kuin sävelruno, jonka alkuosassa on pakotettu ABA-rakenne. Melodraama siirtyy johdannon B-osasta suoraan ja orgaanisesti haltian kohtaamiseen (C), ja sieltä vanhuuden tilanteeseen.

1185 EAH4:44; Finne 1939:31.

1186 Finne 1939:32.

silmäilleet niin Erkko kuin Bergbom, joka kutsui pojan luokseen ja tarjosi tälle suomen-nostyötä alkavan kauden ohjelmistoon: *Naisten koulu* ja *Vasantasena*.¹¹⁸⁷

Kaarlo Bergbom oli tavannut minut aina silloin tällöin, kun olin sisareni [Olga Finnen] puolesta ottamassa teatteriin vapaalippuja. Eräänä päivänä hän kutsutti minut luokseen ja pyysi dramatisoimaan Topeliuksen ”Miranda” –runon ja myöhemmin laatimaan vuoropuhelun suureen tanssinäytelmään ”Nukkekaupassa”, joka esitettiin teatterin eläkelaitoksen hyväksi pidettävissä arpajaisissa. Suoritin työn, mutta niin vaatimaton olin, että nimeni ei esiintynyt laisinkaan ohjelmassa. Esitys tapahtui maaliskuulla 1895.¹¹⁸⁸

Samassa arpajaisjuhlassa siis nähtiin ylioppilas Jalmari Finnen sommittelema Topeliuksen *Miranda*-runoon perustuva kuvaelma sekä *Nukkekaupassa*-tanssinäytelmä, jossa oli tavaton määrä karaktääritansseja ja joka sai erinomaisen vastaanoton.¹¹⁸⁹ Tanssien suunnitteluun oli myös Bergbom itse osallistunut rouva E. Litzonin kanssa. Jalmari Finne oli siis saanut antaa näytteen järjestelykyvystään. Finne oli lähdössä ulkomaille, joten Kaarlo antoi hänelle mukaan suomennostyötä, ei vähempää kuin Beaumarchais’n *Figaron häät*.¹¹⁹⁰

Sitä ennen Finne oli valmistanut vielä opiskelijajärjestö Suomalaisen Nuijan juhlaan *Nukkekaupan* tanssien elementeistä ohjelman *Narinkassa*, jonka hän oli virittänyt suureksi burleskiksi ja satiiriksi.¹¹⁹¹ Vanhanaikainen ja hupsu karaktääritanssien alibiksi seipitetty näytelmä oli sopivasti vielä karnevalisoitu. *Miranda* ja *Nukkekaupassa* esitettiin maaliskuun lopulla myös teatterin varsinaisena ohjelmana. Niissä Bergbom ammensi taas jotakin esiin leikkimielestään. Huhtikuun alussa valmistettiin vielä Molièren *Naisten koulu*, jossa Lindfors näytteli patriarkaalista Arnolpheaa, miestä, joka kouluttaa vaimoaan eristäen hänet kaikesta tiedosta, sekä Ludvig Fuldan komedia *Toverukset*.¹¹⁹²

Minna Canthin parista kirjeestä helmikuussa ja maaliskuussa 1895 selvisi Emelielle, että Canth oli kirjoittamassa näytelmää. Aihe oli vakava ja synkkäkin, mutta tämä halusi työstää sen varsin pitkälle, ennen kuin antaisi Kaarlون luettavaksi. Tulossa oli ”kansan

1187 Jalmari Finnen päiväkirja 3.11.1894 /kansio 19/Mf PR171/JFA/KA.

1188 Finne 1939:35.

1189 Esiintyjät ja juhlan kulku luetellaan mm. *PL* 10.3.1895; samoin *UStr* 10.3.1895, kriitikko R.E., jossa keskitytään sävellyksiin, kuvataan hauskaasti Armas Järnefeltin kokoama tragi-komedia, hupioopperassa *Zahnhäuser* esiintyy kaval-kadi hulluja henkilöitä ja potpurri tunnettuja sävelmiä, myös Wagner-aiheita. *UStr:n* kriitikko ylisti Sibeliuksen uutta teosta ja tulkitsi metsässä kohdatun olennon neidoksi.

1190 Finne 1939:35.

1191 Finne 1939:35–36 kertoo teoksen burleskista versiosta alkoholipitoisissa ylioppilasjuhlissa. (6.4.1895) Nukkeja esitivät suurimmat ja lihavimmat miehet, joille Finne oli tehnyt hilpeitä tansseja – tosin alkuperäiseen musiikkiin. Silloin hän oli ensi kerran esiintynyt nimellä ”Filmari-Janne”, siis paljon ennen hänen myöhempiä elokuvatuotantojaan.

1192 EAH4:44–45.

näytelmä.” Seuraavan hän kirjoittaisi taas porvaristopiireistä, mistä Kaarlo oli häntä 15 vuotta aiemmin varoittanut, vaikkei enää *Papin perheen* ja *Sylvin* kohdalla. Teatteri oli lainannut kuopiolaisten arpajaisiin ja seuranäytäntöihin tekstikirjoja ja vaatteita. Niiden suosio ja rahallinen tulo olivat erinomaiset.¹¹⁹³ Valmistumassa olevasta *Anna-Liisasta* Minna kirjoitti:

Minä tässä juuri kirjoittelen näytelmääni. Arpajaishommat veivät aikaa, mutta loppupuolella kolmas näytös jo on. Se loppu ”klämmi” pitäisi saada hyväksi. En tiedä tuleeko tämä yleisöä miellyttämään, sillä se on raskaanlainen ja jotenkin synkkä. Riippuu paljon siitä, miten pääosa Anna Liisa esitetään, [J.H.] Erkon Kullervo kuuluu myöskin valmistuvan ensi vuodeksi. Kyllä kait tämä Anna Liisa pitäisi siinä tapauksessa mennä aikaisemmin, sillä Kullervon jälkeen se ei enää maistuisi miltään. Täälläkin näkee, että yleisön maku on järkiään muuttunut. Ei se enää rakasta realismia, kuta satumaisempaa ja keveämpää, sitä parempi.¹¹⁹⁴

Samalla Minna kutsui Bergbomeja jälleen kesäksi Kuopioon kylpemään. Saisivat yksityismajoituksen, mikä olisi hauskeempaa. Ja teatterinkin pitäisi tulla. ”Päättäkää tulla tänne kylpemään!!!” huudahti Canth Emeliele.¹¹⁹⁵ Bergbomit lähtivät kuitenkin kesäksi 1895 Marienbadiin. Hanna Asp, joka vietti kesää 1895 Kuopiossa, Kanttilan tyttöjen kamarissa, sanoi että tuolloin olivat monet vanhat kiistat kaupungissa jo tasoittuneet ja ”sovinollisuuden henki oli saanut entiset kiivaatkin vastustajat laskemaan aseensa”.¹¹⁹⁶

J. H. Erkon seuraava suurtyö *Kullervo* oli tekstinä valmistunut kevääksi 1895. Se oli ollut työn alla vuodesta 1893 alkaen ja saanut inspiraatiota Sibeliuksen *Kullervo*-sinfoniasta (1892), jota oli esitetty vuosi ennen Erkon *Ainoa*. Erkon *Kullervon* runko hahmottui jo maaliskuussa 1893 ja ensimmäinen näytös kesällä 1893. Matkat ja sairaus sekä Sibeliukselle kirjoitettu Väinämöistä koskeva oopperalibreton luonnos (*Veneen synty*) olivat keskeyttäneet työn niin, että vasta syksyllä 1894 Erkko pääsi jälleen käyntiin. *Kullervo* oli kirjoitettu ensimmäisen kerran loppuun helmikuun lopussa 1895. Viimeistelyjen jälkeen Erkko lähetti sen saatekirjeellä varustettuna Bergbomille toukokuun puolivälissä.¹¹⁹⁷ Kesällä se jo ladottiin Otavassa ja Bergbom sai vedokset. *Kullervon* ensi-ilta siirtyi ja pidettiin, kuten ennustettu oli, vasta *Anna Liisan* jälkeen.

1193 MC → EB 22.2.1895/MCK464:664; sekä MC → EB 29.3.1895/MCK466:666.

1194 MC → EB 29.3.1895/MCK466:666.

1195 MC → EB 29.3.1895/MCK466:666.

1196 Asp 1948:138.

1197 Jukola (II) 1939:146–149.

Kaarloa ja Emelietä kosketti läheltä Karl Fridolf Wahlströmin kuolema. Teatterin pitkäaikainen taloudenhoitaja ja johtokunnan jäsen, ”kameralisti”, vuodesta 1890 lääninkamreeri menehtyi pitkään sairastettuaan.

Wahlströms död sysselsätter mig, så att jag just ej kan tänka på annat. När jag tänker på huru trofast han varit, huru många svåra stunder han hjälpt oss att komma öfver, huru icke fordrande, men alltid gifvande han var, står hans redliga, varma och fördragsamma karakter för mig så lefvande ljus, som i fordna tider, ty rätt har du ju i att vi på sista tiderna nog kommo mer bort från hvarandra, än vi sjelfva skulle velat. Frid med hans stoft.¹¹⁹⁸

Teatteri oli järjestänyt kansannäytöksiä, käynyt lyhyesti Tampereella (4.4.–7.4.1895) ja matkasi sitten noin kuukaudeksi Turkuun (15.4.–13.5.1895). Kaarlون jaksaminen pohditutti aina yhtä huolekasta Betty Elfvingiä. Kaarlo taas kertoi Emeliele, että Elfving korjailee *Sprengtportiansa*, mutta ”valitettavasti ei aina parempaan suuntaan.”¹¹⁹⁹ Tänä keväänä oli teatterista eläkkeelle jäämässä näyttelijä Emilie Stenberg, joka tuli lauantai-illoiksi Kaarlون luo pelaamaan knorria, kuten Betty kirjoittaa neiti Bergbomille.

Gifve gud att sommaren kunde göra honom frisk, ty ännu är han det ej, ehuru mången tycker att Karl ser ut som helsan sjelf. Hvad det varit för mig att hafva honom här kan ej sägas. Ibland, när han ser så trött och allvarlig ut önskar jag, att Gud snart måtte låta mig dö och blifva en engel för att skydda och gläda honom under denna hans tunga, arbetsdryga vandring, der så få egentligen förstå (d. v. s.) riktigt, hvad han gifvit och gjort för vårt land. Kanske återger sommaren med sin hvila de krafter Karl behöfver, kanske se jag också mycket värre än det är. Att han bland annat har Sprängport [sic!] och mig på sina axlar vet du kanske. Å ena sidan gör detta mig öfver lycklig å andra sidan sorgsen att nödgas plåga honom. Om lördag skola Emelie Stenberg till Kaarlo för att spela Knorr. Jag som knappt känner korten! [– –] Männe du redan vet att Emelie Stenberg skall hurras i morgon då hon uppträder sista gången? Måtte det nu blifva någonting riktigt. För min del vore jag färdig att lägga mitt hjerta till tack för hennes fötter, ej blott för hvad hon gjort utan lika mycket för hennes trofasthet mot Er och Finska teatern.¹²⁰⁰

1198 KB → EB 23.4.1895/46:1:229/EBA/KiA/SKS.

1199 KB → EB 27.4.1895/46:1:230/EBA/KiA/SKS.

1200 B. Elfving → EB 30.4.1895/48:13:102/EBA/KiA/SKS.

Toukokuun alussa 1895 vieraili paronitar Ida Aalberg-Uexküll-Gyllenband teatterin mukana Turussa neljässä esityksessä. Ohjelmistossa oli *Kamelianainen*, *Maria Stuart* ja *Erotaan pois*, mukana lisäksi paroni itse, johon Suomalaisen Teatterin väki näin pääsi tutustumaan.¹²⁰¹ ”Maria Stuartilla löimme valttimme pöytään. Huone oli täynnä (yli 1,000 m[k]) ja innostus suuri. Ida olikin tavattoman hyvissä voimissa ja vaikutti muihin oikein säkenöitseväisesti”, kirjoitti Kaarlo Helsinkiin.¹²⁰² Betty Elfving antaa kuvauksen *Kamelianaisen* tekemästä vaikutuksesta yleisöön:

I förbigående må tilläggas, att jag aldrig drömt om att Kaarle kunnat expediera så många bref inom så kort tid. Låt vara, endast postkort, men vackert så. Jag kände mig alldeles öfverväldigad. Nu vet du redan både privat och offentligt att den sista spelafton här var briljant i allt utom inkomsten. Det bästa intrycket och de käraste minnena tyckes dock inom alla samhällslager qvarstå efter Maria Stuart. Denna representation nämnes fortfarande som någonting alldeles extra utmärkt, hvilket den ju äfven i allo var. Uppe på andra raden hade handfasta karlar tillochmed gråtit i kapp med qvinnorna. Publikens var enhälligt djupt gripnen. Om Cameliadamen voro meningarne delade, men ej få, åtminstone fruntimmer, sågo i Margerit ej blott en martyr utan rent af ett ideal, då hon dör.¹²⁰³

Ida Aalberg-Uexküll-Gyllenbandin tulevaisuus teatterissa oli jälleen valinkauhassa hänen solmittuaan avioliiton nuoren paronin kanssa, joka saman tien on joutunut oman sukunsa taholta ankaraan paineeseen ”mésalliancensa” takia.¹²⁰⁴

Hvem som emellertid ej tog saken från den sidan, var Idas man. Han tycktes ganska litet belåten med att se sin hustru i den rolen och vi gjorde hvardera hvad vi kunde för att få henne att säga den [rollen] farväl. Med hvilken framgång vet jag ej. Bra roligt var det äfven att se, huru litet Kaarlo tyckte om stycket. Idas man behagade oss alla ganska mycket och för min del fann jag stor likhet

1201 EAH4:45–47.

1202 KB → EB 11.5.1895/46:1:232/EBA/KiA/SKS.

1203 B. Elfving → EB 18.5.1895/48:13:103/EBA/KiA/SKS.

1204 Paronin epäsäätyinen avioliitto voisi saada lisävaloa 10 vuotta myöhemmistä kirjeistä. Niissä Ida (s.d. talvikausi 1904–05, Coll 1.115) naisena kokee itsensä loukatuksi, kun paljastuu että heidän avioliittonsa aikana Alexander ei olekaan luopunut miesystävistään. Koska homoseksuaaliset teot kieltevä rikoslaki tuli myös Venäjällä voimaan viimeistään 1894, on loogista ajatella, että osa nuoren paronin heittäytymisestä suomalaisen näyttelijättären matkaan saattoi olla hänen puoleltaan tapa hakeutua nopeasti heteroseksuaaliseen suhteeseen, joka kenties mahdollistaisi kaksoiselämän.

mellan honom och Julius Crohn, hvilket gjorde att jag gerna såg på honom. Det vore roligt att känna karlen närmare.¹²⁰⁵

Paroni Alexander ei siis lainkaan halunnut nähdä paronitar Idan esittävän Marguerite Gautier'n roolia näytelmässä, jota myös Kaarlo inhosi. Kaikki säädyllyset olisivat halunneet Idan luopuvan roolista. Koska ooppera *La Traviatan* nuotit ovat olleet mukana Turussa,¹²⁰⁶ voidaan olettaa, että *Kamelianaisen* esityksissä Kaarlo oli käyttänyt musiikkitaustoina Verdin musiikkia. *Traviatan* oli sitä paitsi Suomalainen Ooppera taannoin esittänyt. Toukokuun lopuksi teatteri meni vielä Poriin, missä sillä oli käytössään uusi hyvä teatteritalo (17.5.–26.5.1895) sekä Tampereelle, jossa uutuuudet esitettiin kesäkuun alkaessa (28.5.–3.6.1895). Kaarlون muista riesoista mainittakoon, miten Lindfors on ollut välillä ”aivan hirveä”¹²⁰⁷ tai miten Axel Ahlbergin vekselit lankeavat ja mies ensin ”pauhasi, omalla hausalla tavallaan” ja on sittemmin ”luikerrellut piiloon [– –] Parasta vähentää ne vain kesäkuun palkasta, sillä oletan, että hän allekirjoittaa välikirjansa.”¹²⁰⁸

Kasimir Leino apulaisjohtajana 1895–1896

Pitkän suostuttelun jälkeen kesäkuun alusta 1895 kiinnitettiin Suomalaisen Teatterin dramaturgiksi ja apulaisohjaajaksi Kasimir Leino. Hän oli maanmittari Lönnbohmin poika Paltamosta, Prosper Mériméen tuotannosta väitellyt tuore filosofian tohtori, joka oli tullut tunnetuksi parista runokokoelmasta ja erittäin asiantuntevista, suorapuheisista teatteriarvosteluistaan *Päivälehdessä*. Tässä vaiheessa myös hänen huippulahjakas pikkuveljensä oli jo aloittanut kirjalliset toimensa pääkaupungissa. Kasimir oli aiemmin suomentanut teatterille Topeliuksen *Efter 50 år*. Häntä tiedetään pyydetyn teatteriin, vaikka Minna Canth oli ilkeillen nimittänyt häntä ”pikku Meurmaniksi”.¹²⁰⁹ Nimikkeeltään Kasimir Leino oli regissööri, ja hänet kiinnitettiin 1.6.1895 lukien.¹²¹⁰

Bergbomin seuraajaehdokasta oli siis haarukoitu ensinnäkin kielen kannalta, varmojen suomen osaajien joukosta. Toisaalta haettiin uutta ”tohtoria”. Kasimir Leinoa oli tiedusteltu jo heti Niilo Salan kuoleman jälkeen keväällä 1893, mutta silloin hän kieltäytyi keskeneräisen väitöskirjansa takia. Vapaan kirjailijan ahtaalla toimentulolla perheensä ulkomailla elättävä K. A. Tawaststjerna puolestaan tarjoutui jo heinäkuussa 1893 kysyen, voisiko hän joksikin aikaa täyttää ohjaajan paikan ”oaktadt jag ej i språket är

1205 B. Elfving → EB 18.5.1895/48:13:103/EBA/KiA/SKS.

1206 KB → B. Elfving 7.6.1895/47:6:14/KBA/KiA/SKS.

1207 KB → EB 27.4.1895/46:1:230/EBA/KiA/SKS.

1208 KB → EB 13.5.1895/46:1:233/EBA/KiA/SKS.

1209 MC → Olga Salo 6.1.1894/MCK452:646. ”Vainio kertoi, että pikku Meurman (=Kasimir Leino) teillä nyt on regissöörinä. Lycka till! Joko hän on teidät kaikki luokitellut? Vai priimuksenko hän vaan aluksi asetti. Eikö Benj. Leino nyt mene dr. yhdistykseen, niin pääsee hänkin ehkä priimukseksi.”

1210 EAH4:48.

lika väl kvalifierad som han”.¹²¹¹ Ajatus ei ollut realistinen ja kertonee lähinnä siitä, että Tawaststjerna eli paitsiossa suhteessa omaan kieliryhmäänsä¹²¹² ja että vapaan kirjailijan ammatti ei elättänyt. Väitöskirjan valmistumisen häämöttäessä Kasimir Leino kirjoitti päiväamättömän kirjeen, luultavasti vuoden 1895 alussa, jossa hän tiedusteli, oliko teatterin tarjous vielä voimassa. Hän oli aikeissa hakea ulkomaanstipendiä viittaamalla teatterin johtokunnan päätökseen tai jopa ”Sedän” omaan suositukseen.¹²¹³ Huhtikuun lopulla 1895 Emelie kuitenkin raportoi Kaarlolle Kasimir Leinon maineesta epäluotettavana asioiden hoitelijana, sellaiseen ei teatterilla olisi varaa.

Kasimir Leino har nu äntligen fått sin disputation undanstökad, men icke tycks han ha skördat alltför mycken ära dervid, den lär vara ytterst slarfvigt och på må få skrifven; har han skickat den till dig? Jag har ej sett en skynt af honom, men hört så mycket mera; hans nonchalanta sätt i affärer tycks ha nått en sådan höjd att det ej mera kan betecknas som slarf, utan rent af - oärlighet. Gamla vänner, sådana som Snellman, Wichman, Messman [=Miesmaa] hade ej varit på hans disputations kalas blott för det flinka sättet hvarmed han behandlat deras växlar; vis-a-vis någon (jag vill minnas Messmans) lär han t.o.m. behållit penningar, som han fått för att utlösa växeln. Allmänt tycks man antaga att det var ett kolossalt misstag att taga honom till teatern och nog blir det ju svårt om han kommer att vara mycket oordentlig, såväl med sitt arbete, som med sina affärer.¹²¹⁴

Myös Minna Canthilla oli varauksensa Kasimir Leinon suhteen:

Olen minä hyvin utelias näkemään, kuinka Kasimir Leino tulee menestymään teatterissa. Vastaiseksi olen täynnä epäilyksiä, mutta toivotaan, että hän tulee näyttämään nämä epäilykseni turhiksi. – Kaikessa tapauksessa – kukapa toinenkaan olisi sopiva sille paikalle.¹²¹⁵

Heti teatterin lopetettua kesäkuun alussa Kaarlo meni lääkäri Rönnholmin vastaanotolle kuulemaan tilannearvioita omasta terveydestään ennen Etelä-Tiroliin suuntautuvaa matkaansa:

1211 K. A.Tawaststjerna → KB 6.7.1893/52:27:12/KBA/KiA/SKS.

1212 Wrede 1999. Söderhjelm 1900, passim.

1213 Kasimir Leino → KB [tammikuu 1895]/52:22:3/KBA/KiA/SKS.

1214 EB → KB 3.5.1895/45:1:236/KBA/KiA/SKS.

1215 MC → EB 10.7.1895/MCK469:668.

undersökning hos Rönholm, i torsdags [6.6.] fick jag min dom och i dag fredag är jag flygfärdig för att i morgon flyga af. Det blir till Syd-Tyrolen – platsen bestämma vi först i Berlin. Emelie följer med. I slutet af Juli komma vi hem, Emelie till sitt arbete, jag – ja, det vet jag ej ännu. I alla fall till Dig på en dag, om Du då sedan är på landet eller i Åbo. Jag hoppas att då Sprengtporten är så kritiskt sigtad och malad, att ej den minsta anledning till ytterligare kritik finnes. Rönholm sade att mitt hjerta ej är allvarsamt angripet, men skylld mest på nerverna – gamla reumatiska surdegas trodde han sig äfven kunna upptäcka.¹²¹⁶

Reumaattiset hapantaikinat tarkoittanevat ”selvittämättömiä asioita,” joitain vanhoja vai-voja siis hermostossa, mutta sydämessä ei vakavaa. Rönholm oli määrännyt Bergbomin Marienbadiin. Matkalle lähdettiin lauantaina 8.6.1895. Auttoiko kuuri, ei vielä tiedetty: ”något har han visserligen magrat”.¹²¹⁷ Minna Canthille Emelie selitti, että päätös oli oikeastaan vastoin heidän toivettaan, mutta

[I]äkarne ansågo det nödvändigt för Kaarlos helsa att försöka på en brun[n]s och badkur i Marienbad och så skral som han varit hela denna vår, måste vi naturligtvis följa deras råd, ehuru vi begge gjorde det mycket motvilligt. Vår resa blef så hastigt besluten att jag ej från Helsingfors hann underrätta Dig, goda Minna, om vår förändrade reseplan.¹²¹⁸

Marienbadiin päästyä Emelie pitkästy i ”tähän idioottimaiseen kylpyläelämään”, joka on vain tylsää. Kylpylävieraisissa oli paljon kunnollista ja älykästä väkeä, mutta suuri osa muistutti *Fliegende Blätter* -lehden karikatyyrejä. Metsät olivat laajat ja upeat, ja niissä on kävelty kenenkään häiritsemättä.

Mätte nu bara Kaarlos helsa bli bättre här; hela våren var det ganska bekym-mersamt; dessa 2. sednaste år han har ju varit en bruten man, men ännu måste han orka ett eller par år. – Af tidningarne har Du kanske sett att Dr. Lön[n]-bohm tagit engagement som biträdande regissör vid teatern? Jag kan ej säga huru innerligt jag önskar att han måtte trivas vid denna befattning och taga ihop med sitt arbete med lust och kraft.¹²¹⁹

1216 KB → B. Elfving 7.6.1895/47:6:14/KBA/KiA/SKS. Surdeg eli hapan taikina esiintyy nykyään myös merkityksessä taikinan juuri. Viittaako nimitys myös reumaattisiin muutoksiin elimistössä, jää tässä varmentamatta.

1217 EB → MC 4.7.1895/211:12:11/MCA/KiA/SKS.

1218 EB → MC 4.7.1895/211:12:11/MCA/KiA/SKS.

1219 EB → MC 4.7.1895/211:12:11/MCA/KiA/SKS.

Emelie havaitsi pilakuvien karikatyyrihahmot, tarkoittaen selvästi alempia kansanluokkia, joita jo tungeksi kaikissa suuremmissa kylpylöissä. Juutalaisväestön eri luokkien läsnäolon ja yhteisöllisyyden hän noteerasi kiinnostavalla tavalla.

Mycket starkt representeradt är det israelitiska elementet, ända från den delen som skal[l]rar med gamla kläder allt upp till Baron v. Silberstein, men nog hålla sig de olika klasserna strängt afskilda, ehuru de vandra omkring gruppvis, – alltid många tillsammans.¹²²⁰

Vuosi 1894–1895 oli ollut teatterille taloudellisesti hyvä, mutta taiteellisesti ei erityinen, sillä uusien kotimaisten näytelmien taso ei ollut aivan riittävä. Alkavalle kaudelle oli tulossa J.H. Erkon *Kullervo*. Minnankin uusi näytelmä olisi hienoa saada esitettäväksi ”ennen kuin me jätämme teatterin” – mihin voi mennä vielä vuosi tai pari.

Huru är det med Ditt arbete, egen Minna? Roligt vore det om vi innan vi lemna teatern, ännu en gång finge ett nytt arbete af Dig; kunna vi hoppas derpå. Kaarlo helsar hjertligt och säger att han tusengångar hellre nu vore i Kuopio – vi hade det bra där sista året.¹²²¹

Myös Bettylle Emelie tuskitteli ”typerää joutilaisuuttaan”, mutta kuvasi kaikkea elävämmin ja innostuneemmin antaen myös numerotietoja: 15.000 kylpylävierasta viiden kuukauden sesongin aikana. Teatterin jättämisestä ja eläkkeelle jäämisestä hän on vaiteliaampi.¹²²² Koska muita kirjeitä kesältä ei ole säilynyt, valaisevat Emelien suunnitelmat jatkoa. Kaarlo viettäisi kylpylän ”jälkikuurin” (Nachkur) Visbyssä Gotlannissa, ei Schwartzwaldissa eikä Hangossa. Kaarlon ilmeisestä yllärasituksesta kertovat Emelien maininnat hänen ylimääräisistä loikoilupäivistään. Myös Betty Elfving vahvistaa, että Kaarlo oli huonossa kunnossa keväällä Turun vierailulla.

Men hvad du skref om Karl är icke roligt. Han var redan i Åbo så skral, att jag med stor oro följde honom, ehuru jag ej skref derom till Er, och när man

1220 EB → B. Elfving 6.7.1895/49:5:155/EBA/KiA/SKS.

1221 EB → MC 4.7.1895/211:12:11/MCA/KiA/SKS.

1222 ”Hit hamnade vi och ej till Kuopio, som jag hoppades och du kan ej tro, kåraste Betty, huru obeskrifligt härligt här är. Läkarne ansågo detta som en lämplig kurort för Kaarlo; om detta nu är fallet skall framtiden utvisa; tills vidare kan jag ej finna några goda tecken, utom att han magrat; på hitresan förkyld han sig, så att han fick en svår katharr och denna sitter envist kvar. Ett sådant här dagdrifvar badlif är nu en gång för alla idiotiskt och här är detta fallet i dubbelt mått: naturligtvis finnes äfven här mycket godt, dugligt och intelligent, men man får ej tag på det. [– –] vi ha nu varit här 3 veckor och jag tror ej att vi haft 3 dagar utan regn, hvilket naturligtvis bidrar till den ringa trefnaden, ty då kan man ej njuta af att vandra i de verkliga praktfulla skogarne, och detta är vårt enda nöje. Skulle nu bara Karl bli frisk, så vore ju allt bra. (EB → B. Elfving 6.7.1895/49:5:155/EBA/KiA/SKS.)

betänker, huru sjuk han redan i vintras var så kan man med skäl fråga, huru skall han orka öfver denna vinter. Hvem vet, kanske hade det varit lika bra och bättre, om Ni stannat i Kuopio?¹²²³

Kaarlo halusi palata heinäkuussa Nürnbergin kautta, sillä häntä kiinnosti tutustua tähän Saksan merkittävään vanhaan kaupunkiin. Emelie lähtisi takaisin Suomeen ja Kaarlo eteenpäin ehkä Visbyhyn saadakseen olla irrallaan kotimaan riidoista ja pikkumaisuuksista. Emelie on jo huolissaan tämän liikkumisesta yksinään ulkomailla.¹²²⁴ Minna Canth oli pettynyt siitä, että matka Kuopion sijasta suuntautui taas etelään:

Ikäväähän se oli minulle – mutta parempi näin, jos se kerran on Tohtorille terveellisempää. Muuten otaksun varmasti, että tuo alakuloisuus Emelien kirjeessä on vaan satunnaista, ohimenevää. Jos tekin väsyitte, niin kenessä silloin voimia riittää!¹²²⁵

Kaikkiin pohdintoihin Kaarlon luopumisesta teatterista Minna Canth reagoi riuskan kielteisesti:

Tohtoriko olisi ”en bruten man.” Tuo nyt on pelkkää mielikuvitusta. On ehkä rasittunut liiallisesta työstä, siinä kaikki. Muutaman vuoden helpotus sen korvaa. En voi sitä uskoa, että Te jättäisitte teatterin. Luonnollista on, että se joskus kyllästyttää, ja että alinomaiset vastukset tuskastuttavat mieltä. Mutta onhan toiselta puolen ollut niin suurta menestystäkin ja niin paljon voittoja. – Ja kuinka tärkeä puoli se on ollut meidän kulttuuririennossamme, kuinka suuressa määrässä se on kokonaisuutta eteenpäin vienyt – sen huomaa[,] kun vähänkin ajattelee menneitä aikoja. Ei – te ette saa vielä pariinkymmeneen vuoteen menettää kärsivällisyyttänne, ei Tohtori eikä Emelie! Joskin nyt tuntuisi halun puutetta, niin se pian menee ohitse ja halu syttyy uudelleen. Odotetaanhan aikaa. ”Tämän ajan perästä tulee toinen aika. Ja senkin ajan perästä tulee toinen aika.” Niissä säkeissä on syvä totuus.¹²²⁶

1223 B. Elfving → EB 16.7.1895/48:13:104/EBA/KiA/SKS.

1224 EB → B. Elfving 6.7.1895/49:5:155/EBA/KiA/SKS.

1225 MC → EB 10.7.1895/MCK469:668.

1226 MC → EB 10.7.1895/MCK469:668.

Ehkä Kaarlo ja Emelie ovat näistä Minnan vilpittömistä sanoista rohkaistuneet, ja ne ovat voineet auttaa jaksamaan, mutta yhtä lailla on auttanut tieto, että kenties jo elokuussa 1895 Minna lähettäisi oman näytelmänsä Kaarlolle: *Anna Liisa* oli loppusuoralla.

Kaarlo ja Emelie matkustivat Marienbadista ensin Nürnbergiin, josta Kaarlo oli kiinnostunut. Myös Emelie kirjoitti, ettei ole missään kokenut niin voimakasta vanhan kaupungin tunnelmaa.¹²²⁷ Emelie palasi sieltä Suomeen ja suosittelee Kaarlolle jälkikuuria Visbyssä. Kaarlo suunnitteli ensin Schwartzwaldia, mutta päätti sitten seurata Emelien neuvoa, ”joka aina tietää parhaiten mikä minulle on hyväksi.”¹²²⁸ Stettinin kautta hän tuli Gotlantiin, jossa ilma oli leutoa ja kosteaa.

Baden kan jag ej säga något om, ty jag är ovan vid både deras inpackningar och deras halfbad – tills vidare hafva de ej just tilltalat mig. Gymnastiken är deremot god, som vanligen i Sverige.¹²²⁹

Viikkoa myöhemminkään Kaarlo ei ole tottunut paikan kylpyihin, ja sanoo, että ne ovat tehneet kaikkea muuta kuin hyvää hänelle. Elokuu on alkanut ja Kaarlo alkaa kysellä jo teatterikuulumisia. Onko Finne saanut *Figaron häät* käännettyä, mitä Lindforsista kuuluu? Erään matkatavarajärjestelyn ja laivavuorojen takia Kaarlo joutui palaamaan Stettiinin, hakemaan matkatavaroitaan ja ostamiaan tarvikkeita, poikkesi vielä Berliiniin ja palasi Suomeen elokuun puolivälin jälkeen.¹²³⁰

Kansalaisten ja yritysten käytettävissä oleva varallisuus eli myönteinen talouskehitys siirtyi Emelie Bergbomin mukaan suoraan heille pääsylipputuloiksi. Emelie seurasi Suomessa vuotuisen viljasadon määrää, mistä hän aina kiitti Jumalaa. Hypoteekkiyhdistyksessä hyvä vuodentulo näkyi siinä, että talonpojat saivat lainansa lyhennettyä asiallisesti. Emeliellä oli parhaillaan huolena myös Cygnaeuksen gallerian perustaminen. Fredrik Cygnaeuksen testamentin toimeenpanijoilla, joista Emelie oli toinen, oli enemmän huolta Kalliolinnan huvilan huonosta kunnosta kuin oli arveltu.¹²³¹ Teatterista hän selitti Bettylle:

första veckorna ge vi blott folkrepresentationer; vårt första nya stycke, d. 18de sept, blir ”Figaron häät”, om nu blott vederbörande bli färdiga med sina roller;

1227 EB → B. Elfving 15.8.1895/49:5:156/EBA/KiA/SKS.

1228 ”Staden lockade mig visserligen och då vi skiljdes föredrog jag Schwartzwald, men knappast var du borta, så fingo dina ord en underlig makt öfver mig. Jag tänkte – du vet nog bäst, hvad som gagnar mig och så valde jag Wisby. Några särdeles treffliga dagar tillbragte jag ännu i Nürnberg och for sedan öfver Regensburg till Berlin, der jag dock ej dröjde ens en hel dag. (KB → EB [s.d. 1895]/46:1:234/EBA/KiA/SKS.)

1229 KB → EB [s.d. 1895]/46:1:234/EBA/KiA/SKS.

1230 KB → EB 5.8.1895/46:1:235/EBA/KiA/SKS.

1231 EB → Eliel Aspelin 22.8.1895/kirjekok 93/EAHA/KiA/SKS.

Lindfors (Figaro) och Fru Poppius (Susanne) ha hvar dera kring 25 ark att lära sig; fru Poppius är jag nog säker för, men Lindfors! med honom vet man aldrig huru vinden blåser. – Karl är nu i Berlin och har ej bestämt när han kommer hem; detta är beroende af dervarande teatrars repertoire; det är ganska viktigt för honom att då och då friska upp sina dramatiska intryck och han hoppades smått få se ”Talvinen tarina”, hvilket ju vore en utmärkt fördel för våra arrangementer här.¹²³²

Shakespearen *Talvisen tarinan* piti kruunata kausi, jolla olisi jo kaksi tai kolme uutta kotimaista. Silloin vielä kaavailtiin Betty Elfvingin *Sprengtportenin oppilaita*, joka Kaarlon mielessä oli kuitenkin epävarma kortti, vaikkei sitä hennottu Bettylle suoraan sanoa.

Jag kan ej säga huru lycklig jag vore om vi finge fram Dina Generaler i år, Du egen käraste Betty! Erkkos ”Kullervo” är färdig, så att den kommer bestämdt upp, men månne den komma att bli lika bra som Aino? Det första arbetet i en genre gör alltid större lycka än det andra.¹²³³

Mutta 21.8.1895 saapui *Anna Liisan* teksti Canthilta, ”en spännande episod ur folklivet” tiedotti Emelie Eliel Aspelinille. *Anna Liisa* oli Canthin lopullinen voitto, ainutlaatuinen mestariteos suomalaisessa kirjallisuudessa, jota hän luki ystäväpiirissään Kuopiossa heinäkuun lopulla. Lopulta olivat kaikki naiset itkeneet, Minna itsekin, mutta juuri siitä, että kaikki itkivät.¹²³⁴ Elokuun lopulla Canth sen lähetti kysyen, mahtaisiko *Anna Liisa* ehtiä esitettäväksi jo lokakuussa, ”eihän siihen dekoratoneja eikä pukuja tarvita, kun vaan harjoittaa ehtivät.”¹²³⁵

J. H. Erkkko toimitti parhaillaan *Kullervoa* painoon Otavalle. Se tulisi ilmestymään ennen näyttämöesitystä, jolloin laajaan runoelmaan ehdittäisiin perehtyä ja näyttämöesityksestä saataisiin enemmän irti. Painovalmiit *Kullervon* arkit lähetettiin elokuussa Bergbomille teatterin harjoituksia varten. Kirjana Erkon *Kullervo* ilmestyi lokakuun alussa ja marraskuun lopulla 1895 oli ensi-ilta.¹²³⁶ Erkkko kirjoitti *Kullervonsa* nähtävästi ilman Bergbomin antamaa palautetta, jolloin siinä ainakin Finnen mukaan ”juoni ei liikkunut täydellä voimalla, vaan lyrillisyyds pyrki etusijalle.”¹²³⁷

1232 EB → B. Elfving 15.8.1895/49:5:156/EBA/KiA/SKS.

1233 EB → B. Elfving 6.7.1895/49:5:155/EBA/KiA/SKS.

1234 MC → Hanna Asp 26.7.1895 /MCK471:670.

1235 MC → EB 15.8.1895/MCK474:672.

1236 Jukola (II) 1939:149.

1237 Finne 1922:54.

Ennen kotimaisia uutuuksia esitettiin syyskuussa 1895 kuitenkin vielä ensimmäinen Marivaux’n komedia, *Lemmen leikki* (*Le jeu de l’amour et du hazard*) ja pidettiin Emilie Stenbergin jäähyväisnäytäntö. Hänestä Emelie kirjoittaa:

det är ofantligt ledsamt att mista henne och för oss personligen blir saknaden mycket stor, de unga kunna vara nog så bra, men svårt är det att bli så fästade vid dem, som man varit det vid de äldre; en så i allo duglig och praktig karaktär, som Emilie Stenberg finnes ej heller lätt.¹²³⁸

Lähtekirjeessä Minna Canthin tärkeimmät kannanotot koskivat *Anna Liisan* nimiroolin esittäjää. Se voitaisiin esittää myös ilman, että odotetaan Benjamin Leinoa ulkomaanmatkalta takaisin Anna Liisan isäksi. Canth ehdotti, että Katri Raution keralla Anna Liisaa voisi näyttellä myös neiti Sainio.¹²³⁹ Minna saattoi olettaa Sainion olevan sopivasti arkisempi ja maanläheisempi kuin ylevämpi rouva Rautio. – Malttamattomana Minna kysyi, mitä mieltä *Anna Liisasta* teatterilla oltiin. Hän oli yhä epäilevä kolmannen näytöksen suhteen, mutta antaisi sen silti Werner Söderströmille kustannettavaksi jo ennen joulua.¹²⁴⁰ Nähtyään sanomalehdestä teatterin suunnitelmat pienestä kiertueesta *Anna Liisan* kanssa Minna Canth kehotti kiireesti varaamaan tilat, kun muitakin kiertueita oli kaiken aikaa liikkeellä. Hän myös yritti hankkia ”savolaista takkia Kortesuon isännälle”.¹²⁴¹ Kun kenraaliharjoitukset olivat käsillä, Emelie kirjoitti Minnalle siinä käsityksessä, että I ja II näytös

komma säkert att göra en stark och stor verkan – troligtvis blir sista akten ej lika dramatiskt fängslande. Att vi af bästa hjärta önska detta Ditt yngsta barn en glänsande framgång vet Du nog. Torsdag morgon reser ”maaseutupainos” på sin turnée.¹²⁴²

Viipuriin ei vielä päästy, sillä Anton Franck (Kivinen) ja uusi Svenska Inhemska Teatern oli vuokrannut sen.¹²⁴³

1238 EB → MC 26.9.1895/290:12:12/EBA/KiA/SKS.

1239 MC → EB 15.8.1895/MCK474:672.

1240 MC → EB 20.8.1895/MCK475:673.

1241 MC → EB 20.9.1895/MCK478:675.

1242 EB → MC 26.9.1895/290:12:12/EBA/KiA/SKS.

1243 Anton Franck (Kivinen) näyteltään Suomalaisessa Teatterissa vuodet 1878–1882 ja Ruotsalaisessa vuodet 1882–1887 pääsi jälleen Suomalaisen Teatterin palvelukseen keuhkokuumeella 1890 (EAH3:362), kunnes hänen sopimustaan ei enää keuhkokuumeella 1894 uusittu (ST jk pk 14.5.1894, SKTA, SKT). Tuolloin näyttelijät olisivat halunneet pitää hänet. Franck kutsuttiin syksyllä 1894 johtamaan Svenska Inhemska Teaternia, jota Dramatiska Föreningen oppilaskoulun kasvatit ja eräät muut olivat panemassa pystyyn. Liian itsevaltaisten otteidensa ja taloudellisen piittaamattomuutensa takia häntä pyydettiin eroamaan keuhkokuumeella 1898. (Colliander 1920:42–45.) Silloin Bergbomilla ei ollut mahdollista kiinnittää häntä takaisin

Fru Rautio spelar Anna Liisa här och fru Suonio (Sainio) i landsorten; måtte Du nu sjelf bli nöjd med utförandet; detta är nästan hufvudsaken. Kaarlo far med på tournéen, ty vår unge direktör skulle kanske ännu vara för ovan till att så snabbt komma in i alla förhållanden.¹²⁴⁴

Canthin *Anna Liisan* ensi-illaksi tuli 2.10.1895, Kaarlon syntymäpäivä. Mikon roolin harjoittelemisesta Halme kertoo tapauksen, jossa hän tarjosi Bergbomille kahta vaihtoehtoista tapaa tehdä tietty kohta. Bergbom kysyi Halmeen omaa kantaa ratkaisuun, mutta tämä halusi jättää asian ohjaajan ratkaistavaksi:

[Ensimmäinen] oli leppoisempi ja vaikutti paremmin. – On mielestäni aina parempi hillitä räikeyttä kuin alleviivata sitä, sanoi Bergbom lopuksi, ja siten oli sekin kysymys ratkaistu.¹²⁴⁵

Anna Liisan ensi-illan 2.10.1895 perusteella *Uuden Suomettaren* Oskar Relander liitti näytelmän *Sylvistä* alkaneeseen psykologiseen suuntaukseen Canthin näytelmätuotannossa.

Näytelmä on samalla ehyt ja johdonmukainen, siinä on kaikki paikallaan. Muodollisessa suhteessa se kenties on etevin näytelmä, mitä tähän saakka on suomenkielellä kirjoitettu. [–] Loppukäänne oli melkein odottamaton, mutta samalla valtava. Ehdottomasti johtui mieleen Järnefeltin ”Heräämiseni”. Kokonaisuudessaan teki näytelmä katsojaan syvän vaikutuksen. Toinen näytös oli pitkäveteisempi kuin muut, sillä siinä Anna Liisaa kiusattiin melkein koko ajan. Eikä hänen käsityksensä, mitä hänen on tehtävä, sen kuluessa suuresti edistynyt. Viimeinen näytös sen sijaan vaikuttaa erittäin voimakkaasti. pitkän jännityksen jälkeen sulattaa Anna Liisan itsetunnustus katsojan mielen ja saat-
taa kyynelisin helymään.¹²⁴⁶

Katri Rautio Anna Liisana sai erityistä kiitosta salaisuuden näyttelemisestä ja tunnustuskohtauksen kirkkaudesta. Kaarle Halme Mikkona ”näytteli myös oikein hyvin. Röyhkeä, itsekäs, intohimoinen mies oli läpeensä todellinen,”¹²⁴⁷ *Päivälehd*en mukaan

Suomalaiseen Teatteriin, vaikka tämä sitä oli toivonut. (KB → A.Franck 31.8.1898 /SLSA300/ms/KK.) Vuoden 1899 alussa Franckista tuli uuden Folkteaternin taiteellinen johtaja (Karlsson 1998:54–57), kunnes häntä syksyllä 1904 tarvittiin halvaantuneen Bergbomin apulaiseksi Finnen jouduttua eroamaan.

1244 EB → MC 26.9.1895/290:12:12/EBA/KiA/SKS.

1245 Halme 1928:76.

1246 *UStr.* 3.10.1895.

1247 *UStr.* 3.10.1895, O. R. [Oskar Relander]

peräti ”retvakka ja pulska”.¹²⁴⁸ Myös *Nya Pressen* nosti *Anna Liisan* rouva Canthin mestarityöksi, ja kun hän kirjoitti ”vailla tendenssiä” tai ilman että ”taide oli jonkin probleemin palveluksessa”, olivat hahmot myös sympaattisempia. Mikosta ”-r.” sanoo, että

[d]en intressantaste karaktären är väl Mikko, den afvisade älskaren, som beherskas af en egoistisk lidelse och hvars råa natur förleder honom till oädla handlingar; men förf. har dock förlänat hans personlighet flere drag, som värka försonande.¹²⁴⁹

Ensi-iltaa seuraavana aamuna Emelie raportoi Minnalle, miten kolmannessa näytöksessä yleisö oli itkenyt ääneen. ”Saa nähdä miten se vastaanotetaan eri osissa maata, kun on niin erilaisia makuja.”¹²⁵⁰

Anna Liisan harjoitti myös toinen, nuoremmista koostuva näyttelijäryhmä. Tämä ”maaseutupainos” teki pienoiskiirtueen Bergbom matkassaan ja siinä rouva Suonio, entinen neiti Sainio näytteli *Anna Liisan*.

Helsinkiin jäävä osasto harjoitteli näyttämöllä ja me, joiden piti lähteä maaseudulle, harjoittelimme ylhäällä ensi rivin [= ensi parven] lämpiössä. Emme tienneet toisistamme mitään. [– –] Meillä oli kunnia näytellä itse tekijälle, joka iloksemme lausui meille tyytyväisyytensä esiintymisestämme. Muun muassa sain Minna Canthilta hyvin kauniin kukkakimpun, jonka hän itse toi minulle näyttämölle. Noin kolmatta viikkoa matkusteltuamme saavuimme Helsinkiin. Matka oli onnistunut ja tohtori Bergbom mielissään, että taas oli saanut hetken olla poissa Helsingistä.¹²⁵¹

Maaseutupainos *Anna Liisasta* lähti liikkeelle 2.10. ja esiintyi ensin Hämeenlinnassa, Tampereella, Kotkassa ja Mikkelissä. Kuopiossa esiinnyttiin 12.10. ja 13.10.1895, jolloin Minna Canth sai nähdä toivomansa näyttelijän nimiroolissa. Emelie oli toivonut Minnan tulevan seurueen matkassa Helsinkiin, jossa näytellään paremmin ja jossa ylöspono on huolellisempaa.¹²⁵² Olisi hauskaa, jos Minna vielä kirjoittaisi yhden ”Konkurssi”-

1248 PL 3.10.1895, K. F. [Kalle Frisk]

1249 -r. NP 3.10.1895

1250 ”åtminstone gret publiken högljudt och detta borde väl bevisa att stycket gick till hjärtat; få nu se huru det lyckas i landsorten; det är nu en gång så att smaken är så olika i olika delar af landet.” (EB → MC 3.10.1895/290:12:13/ EBA/KiA/SKS.)

1251 Suonio 1940:48.

1252 ”kanske kommer Du, egen Minna, sedan hit med vårt resande teatersällskap? Jag tror att Anna Liisa spelas bättre af Helsingfors personal än af tournéens; bättre och omsorgsfullare är ju äfven stycket här uppsatt.” (EB → MC 3.10.1895/290:12:13/EBA/KiA/SKS.)

näytelmän ilman Björnsonin vaikutusta. Ennen uusia kiitoksia *Anna Liisasta* Emelie pohtii eroamista Minnalle:

I år ha vi börjat under goda auspicier och jag hoppas att det skall så fortgå; ju bättre teaterns ställning är, desto lättare ha vi att lemna den, hvilket ju snart måst ske; litet mera husvarm måste teaterns ”uusi tohtori” dock först bli, innan vi kunna öfverge den.¹²⁵³

Minna kiitti ja kertoi liikuttuneensa lukiessaan onnittelusähkeitä ja Kasimir Leinon kirjoittamaa runoa sekä iloitsi Bergbomin tulosta Kuopiossa käymään. ”Ikävä vaan, ettemme saa pitää heitä kauemmin.”¹²⁵⁴

Rinnakkaismiehityksiä oli vanhaan ohjelmistoon syntynyt aina, kun paikkaajia tai uusia oli tarvittu eri rooleihin eripituisilla harjoitusajoilla. Nyt vihdoinkin määrätietoisesti annettiin nuorille näyttelijöille työtä: selkeät roolit, perusrealismia, miehille ja naisille hyviä rooleja, joita ei tarvinnut valmistaa esikuvien varjossa. Samalla kiertue oli puheen- vuoro ja muistutus kiertueiden tasosta. Juuri edellisellä kaudella oli järjestetty suuret valtakunnalliset keräykset teatterin hyväksi, joten ei ollut ehkä huono ajatus Suomalaisen Teatterin mennä näyttämään maakuntiin Minna Canthin uusinta ja samalla osoittaa, että *Sylvin* antaminen Ruotsalaiselle teatterille oli ollut ohimenevä episodi.

Anna Liisan esitykset Kuopiossa otettiin tietysti erinomaisesti vastaan. Pari viikkoa myöhemmin Minna kiitteli vielä Kaarloa tutuin sanakääntein. Emelie sinutteli Minnaa, mutta Minna ei suoraan sinuttele edes Emelietä, vaan allekirjoittaa ”ystävänne M.C.”. Kaarlolle Minna oli tällä kertaa ”altis”: hän halusi jälleen vakuuttaa Kaarlolle arvostustaan.

Kovin on ollut hiljaista ja tyhjää sen jälkeen kuin Tohtori täältä läksi teatterin kanssa. Moni on valittanut sitä, ettei useampia näytäntöjä annettu, mutta minä olen lohdutellut heitä sillä, että Tohtori ensi keväänä tuo teatterin tänne uudelleen. Ja siitä toivosta minäkin elän koko ensi talven. [– –] Kiitoksia, Tohtori, siitä että tahtoisitte minua Helsinkiin. [– –] Jos pääsisin innostumaan siihen [*Agnekseen*], en muuta virkistystä kaipaisi. Ja enköhän minä pääse – jos juon olutta ja porteria. [– –] Suurimmalla kunnioituksella, Teille altis M. C.¹²⁵⁵

1253 EB → MC 3.10.1895/290:12:13/EBA/KiA/SKS.

1254 MC → EB 3.10.1895/MCK481:678.

1255 MC → KB 19.10.1895/MCK482:679.

Kaarlon tuttuja ja entisellä tavalla lämpimiä tunteita Minnaa kohtaan voi lukea hänen päiväamättömässä lokakuisessa kirjeessään, jossa Kaarlokin leikittelee muodollisella kohteliaisuustyyllillä: kunnioitettavuus ja herttaisuus, hauskuus rinta rinnan – ja nyt hän osaa sitä jo melko hyvällä suomellakin:

Kunnioitettava Rouva. Herttaisimmat kiitokset niistä hauskoista päivistä, jotka vietin ystävällisessä kodissanne. Jos vaan pian antaisitte minulle tilaisuutta täällä Helsingissä viettää yhtä herttaisia hetkiä. Jos vaan tapahtuisi pian. Toivon että silloin asutte meillä. Rappuset ovat kyllä korkeat, mutta onhan astuminen terveellistä. [Asunto oli 3 kerroksessa.] – Nyt on ohjelmisto järjestetty niin, että Kotoa pois olisi tervetullut ”ijankaikkisen pilkun päällä”. Jos Teillä on mahdollista, kiirehtikää sen valmistumisella. [=valmistumista] [– –] Antakaa nyt hätäilemiseni anteeksi, mutta jos täytyy lykätä Kotoa pois Joulukuuhun asti, jolloin Kullervot ja Talviset Tarinat ovat menneet, niin pelkään että paras mehu on ehtinyt siitä haihtua. [– –] Suurimmalla kunnioituksella, ystävänne Kaarlo Bergbom.¹²⁵⁶

Minna toimitti seuranäytelmäkäyttöön tekstinsä *Kotoa pois* ja lähetti sen lokakuun lopulla 1895.

Tohtori kirjoitti, että sillä on tulinen kiire ja sen vuoksi sitä olen lykännytkin ”för pinkära lifvet”. Kaikkia tohtorin antamia osviittoja otin varteen ja puolta paremmaksi se mielestäni tuli. [– –] Onpa Teillä ollut aika suuri menestys teatterissa Figaron häillä. Ja sitten tulee Kullervot ja sitten – arvatenkin Iida Aalberg. Kovasti hauskaa, että saamme teatterin Toukokuussa tänne! Siitä oikein elää koko talven.¹²⁵⁷

Kaarlon kommentti pienoisenäytelmään *Kotoa pois* (e.i. 8.11.1895) oli kuitenkin ”valittaen toteava”.

Kotoa pois sai kritiikiltä hyvin ankaran tuomion. Minua se suuresti miellytti, nb. niin paljon kuin 1-näytöksinen skizzi voi sen tehdä. Jos niin ankaria vaatimuksia tehdään, niin kuka silloin hevosella kirkkoon pääsee. Se ei ollut vanhan mallin mukainen, vaan siinä oli omituista. [=omaperäistä]. Vieraat rouvat olivat kuitenkin enemmän kuvatut schablonin mukaan kuin suotavaa olisi ollut. Valitettavasti

1256 KB → MC [lokakuu 1895]/290:13:19/MCA/KiA/SKS.

1257 MC → EB 25.10.1895/MCK485:681.

näyttelijät eivät saaneet mitään rouvista. Sen sijaan rouva Kahilainen ja Rautio olivat hyvin hauskat.¹²⁵⁸

Marraskuussa, Erkon *Kullervon* ensi-illan ja menestyksen jälkeen käytiin *Anna Liisalla* vielä Turussa. Bergbom itse joutui *Mustalainen*-näytelmässä säestäjäksi, ja se on ”liikuttanut yleisöä”.

Spelet [af *Anna Liisa* i Åbo] berömde alla, men därutöfver gick det ej. En ung herre, mycket kritisk i allt, ansåg Anna Lisa tråkig, ty ett dylikt elände hade man så Gudinog af i verkligheten. Han var mätt på äktenskapliga olyckor och alla ämnen åt det hållet. I ett fruntimmerssällskap diskuterades frågan vid min ankomst, men då jag blandade mig i samtalet för att framhålla styckets förtjenster blef det en allmän tystnad och jag antar, att man nu som vanligt i svenska kretsar, gaf hvarandra hemliga vinkar att för all del ej beröra någonting fennomanskt och aldraminst finska teatern. Hvad som deremot tyckes hafva rört publiken var, att Karl ackompanjerade i *Mustalainen*. Vackert gjorde han det äfven och jag var också rörd, ehuru det ej var mig en öfverraskning.¹²⁵⁹

Kiertue tehtiin vielä itään, Lappeenrantaan, Viipuriin ja Pietariin. *Wiipurin sanomat* 9.11.1895 kehui näytelmän, kiitti näyttelijöitä ja kertoi täpötäydestä salista ja itkuun pehmenevästä yleisöstä.¹²⁶⁰ Kaarlön oli ilo raportoida Minnalle:

Matka oli hyvin hauska ja Anna Liisa otettiin kaikkialla suosiollisesti vastaan. Viipurissa se saavutti kaikkein suurimman mieltymyksen, ihmiset tekivät oikean väkiryynnäköön piljetti-lu[uk]kua vastaan. Lappeenrannalla saimme rakentaa näyttämön samana päivänä kuin näyteltiin ja lisäksi joteskin kylmässä huoneessa (rakuunarykmentin suuressa maneesissa) mutta Anna Liisa kesti voimakkaasti taistelua, nb. kuumen teeveden ja portviinin avulla. Rouva Rautio oli suuresti edistynyt Anna Liisan osassa siitä saakka kuin näin hänet Helsingissä Anna Liisan harjoituksissa. tuo laimea kiitos, jonka annoin hänelle silloin, ei nyt enään olisi paikallaan. – Pietarista en ole lähettänyt mitään pro-sentteja, sillä näytäntö meni hyväntekeväisyyden seuran nimellä ja me saimme

1258 KB → MC 30.11.1895/290:13:20/KBA/KiA/SKS.

1259 B. Elfving → EB 30.11.1895/48:13:107/BEA/KiA/SKS.

1260 *Wiipurin Sanomat* 9.11.1895.

vaan osan tuloista. [– –] Kullervolla on ollut suuri ja odottamaton menestys. Kovasti iloitsen siitä Erkon tähden, hän kuin tarvitsee kehoitusta.¹²⁶¹

Kasimir Leinon ensimmäisenä ohjauksena valmistui tyylikomedia Beaumarchais'n *Figaron häät* 18.10.1895. Betty Elfving näki Kaarlon Suomen kansan rakastamana, ainutlaatuisen perinnön jättävänä suurmiehenä, mutta Kasimir Leinon mahdollisuuksia hän tietenkin epäili.

Bra roligt har äfven varit att följa med Kaarlos tournée. Skildt gläder det mig att folket fått se våran "tohtori". Det är deras kärlek som jag åt alla håll ville räcka och befästa för honom, som egnat folket hela sitt lif och som lemnar det sitt dyrbara, ensamstående arf. Mycket längtar jag att få höra om Figaron häät. Skall Kasimir Leino redan hurras? Efter 6 veckors vistelse inom teaterns väggar och det för första gången i hans lif! Hvad månne blifva af det barnet?¹²⁶²

Kasimir Leinon ohjausdebyytin päärooleissa Figarona nähtiin Lindfors, kreivinä Ahlberg, Susannana Olga Poppius, kreivittärenä Katri Rautio, Chérubinina Olga Salo.

Den så godt som hvarje plats i teatern upptagande publiken hölls hela tiden i en animerad stämning och sparade icke håller på applåder, hvilka särskilt efter sista aktens slut, till en del voro adresserade till dr. K. Lönnbohm, som under dr. Bergbom frånvaro i landsorten helt och hållet uppsatt och inöfvat stycket. Dr. L., som blef flere gånger framropad, har här gjort ett vackert debutarbete och åstadkommit mången välberäknad effekt.¹²⁶³

Päivälehdessä mukaan K. Leinon lisäksi nti Bergbomia, "teaatterimme kokenutta, taitavaa pukujohtajaa" huudettiin useita kertoja esiin. Ahlbergin kreiviltä kaivattiin enemmän keveyttä ja Lindforsilta iloa ja valoisuutta, jota Figarolla on. Kasimir Leinoa kiitti hänen lehtimieskollegansa K. E. Frisk, joka perusteli konkreettisesti vaikean ohjaustehtävän onnistumista.

Kappaleen näyttämölle asettamiseen oli pantu paljon huolta ja vaivaa. Hra Kasimir Leino, joka tällä kappaleella on esittänyt itsensä yleisölle, näytti omistavansa taiteellista silmää ja hyvää älyä sekä harjoituksen että näyttämölle

1261 KB → MC 30.11.1895/290:13:20/KBA/KiA/SKS.

1262 B. Elfving → EB 20.10.1895/48:13:106/BEA/KiA/SKS.

1263 -r. *NPr* 19.10.1895.

asettamisen puolesta. Asemat olivat luonnollisia, hakemattomia, yhteisnäytäntö hyvää, dekoratsioonit ajanmukaiset ja hyvällä älyllä valitut ja kokoonpannut. Varsinkin toinen ja viimeinen näytös olivat miellyttäviä. Puvut loistavia ja kauniita. Täydellä syyllä voimme onnitella hra [K.] Leinoa tämän esiintymisensä johdosta. K. F.¹²⁶⁴

Uusi Suometar (19.10.1895) hehkutti lisäksi: ”Näyttämölle sovitus oli huolellista, sisustuksessa oli hyvää aistia noudatettu, etenkin oli viimeisen näytöksen loppukohtaus – valaistu puisto suihkulähteineen – vaikuttava.”¹²⁶⁵ Tässä Halmeella oli vain pieni Basilen rooli, sillä hän valmistautui jo Erkon *Kullervoon*. – *Figaron häihin* valmistettiin myös tanssit, joihin kiertueelta lähetetyssä postikortissa Kaarlo suositteli Kaartin septettoa ja *Don Giovannin* menuettia.¹²⁶⁶

J. H. Erkon *Kullervo* ilmestyi painosta lokakuun alussa¹²⁶⁷ ja marraskuun lopulla (27.11.1895) valmistui Bergbomin ohjaus siitä. Erkko oli halunnut Kaarle Halmeen nimi-rooliin, mihin Bergbomkin suostui, vaikka lehdistössä Halmeesta 7 vuoden jälkeen käytettiin vielä sanoja ”alkava näyttelijä”. Benjamin Leinon paluu ulkomailta ja Väinön rooli olisivat ratkaisevassa asemassa. Bergbom kirjoitti J. H. Erkolle ja ehdotti henkilöjakoa. Erkon vastauksessa Bergbomille oli joitain eroja, eikä hänellä naisrooleihin ollut omia ehdokkaita.¹²⁶⁸ Kaarle Halme, joka pääsi vihdoinkin taas suureen rooliin, opetteli tekstin hyvissä ajoin ja valmistautui erinomaisesti. Erkon ja Bergbomin välillä oli kuitenkin kommunikaation ongelmia. Martti Jukola (1939) tiivistää Halmeen kertomuksesta olenaisen seuraavassa, johon on suluissa palautettu mukaan Halmeen (1928) alkuperäiset muotoilut (*suluissa kursivoituina*):

Harjoitusten aikana Bergbom teki näytelmään useita lyhennyksiä, jotka olivat paikallaan ja tiivistivät pääjuonta, vaikka Erkko ei ollutkaan siitä ”peukaloimisesta” hyvillään. Sitkeän erimielisyyden heidän välillään aiheutti Kullervon äidin ruumissaatto. Bergbom olisi tahtonut vaihtaa hevosen ja reen kantajiksi, mutta Erkko ei siihen taipunut. Ohjaaja-tohtori oli asiasta huolissaan ja pyysi Halmetta yrittämään runoilijan suostuttamista. Halme ottikin asian puheeksi (*sivumennen*) ja kuvaili Erkolle leikillisesti, kuinka (*Kullervon traagisen purkauksen aikana*) hevonen saattaisi (*myös purkautua ja*) pilata traagillisen

1264 K. F. [Karl Frisk] *PL* 19.10.1895

1265 *UStr* 19.10.1895.

1266 KB → EB 6.10.1895/46:1:240/EBA/KiA/SKS.

1267 Jukola (II) 1939:149.

1268 J. H. Erkko → KB 18.10.1895/52:18:7/KBA/KiA/SKS. Ks. m. Jukola (II) 1939:197–199, joka siteeraa kirjoitusta: KB → J. H. Erkko 17.10.1895 ja KB → J. H. Erkko 20.10.1895/JHEA/PLAS/PLA.

loppukohtauksen ja panna yleisön nauramaan, jos se alkaisi tehdä tuhmuuksia. Silloin Erkko (*alkoi nauraa ja*) myöntyi hevosen poistamiseen, mutta sanoi, että Bergbomille hän ei olisi antanut periksi, koska hän ei hyväksynyt sitä tapaa, jolla tämä oli asiasta puhunut. Erkkokin oli käyttänyt Halmetta välitysmiehenä pyytäessään ohjaukseen pieniä muutoksia. ”Näes” – hän oli sanonut – ”en minä osaa tuon Bergbomin kanssa tulla ollenkaan toimeen”.¹²⁶⁹

Oli kuitenkin ollut esityksiä ja kohtauksia, joissa elävän hevosen tuominen näyttämölle oli ollut Kaarlön nimenomainen ehdotus, kuten *Nummisuutarit* ja *Egmont*. Tässä traagisen kohtauksen tapauksessa se taas oli riski, jota hän ei halunnut ottaa.

Erkon *Kullervosta* oltiin innostuneita (e-i 27.11.1895), olihan se draamana ja aiheena väkevämpi kuin oli ollut *Aino*, nyt kun maassa oli herännyt suuri *Kalevala*-harrastus. *Kalevalan* kielen saattoi tämä jo äidinkielenään suomea puhuva sukupolvi löytää ja kokea sen soinnin, rytmikan ja sanonnan iskeytyksen, minkä myös Erkko hallitsi. Näytelmän episodit seuraavat *Uuden Kalevalan* runoja 31.–36., mutta järjestystä on muuteltu ja tärkeimpänä uutena aineksena *Kalevalan* episodeihin on lisätty orjajoukko, jonka johtajaksi Kullervo ryhtyy.¹²⁷⁰ Tämä viittaa tärkeimpään Erkkoa inspiroineeseen ilmiöön, työväenliikkeen syntyyn tai ns. työväenkysymykseen ja omistavan luokan ja omistamattoman luokan väliseen yhä selvemmin näkyväksi nousevaan ristiriitaan. Untamon heimo edusti Erkolla omistavia luokkia, jotka olivat kuitenkin sukulaisia maata omistamattomien kalervolaisten kanssa. Suomessa tuolloin ajankohtaista sosiaalista eriarvoistumista aiheutti erityisesti se, että keskeinen varallisuuden lähde, maatalo, siirtyi yleensä vanhimmalle pojalle jakamattomana, jolloin lukuisat nuoremmat veljet ja naimattomat sisaret joutuivat maaseudulla hankkimaan elantonsa tavalla, joka laski heidän sosiaalista asemaansa tai pakotti heidät siirtolaisuuteen.¹²⁷¹ Kleanisota saattoi olla siis jo luokkasotaa, vaikka siihen *Kullervossa* liittyi myös verikoston elementti.

1269 Jukola (II) 1939:199 perustuu kohtaan Halme 1928:81–82. Sulkeisiin tekijä on palauttanut kursiivilla Jukolan pois jättämät Halmeen julkaisemat kohdat.

1270 ”Ensimmäisessä näytöksessä (I) Kullervo on seppo Ilmarin orjana, mutta kun hän ei opi sepäntöitä, päättää Ilmari antaa hänet vaimonsa käytettäväksi. Niin Kullervo joutuu paimeneen. Toisessa näytöksessä (II) hän tapaa talon muut orjat työssä kaskimaalla, jolloin syntyy yhteinen ”vallankumous” -ajatus. Rikottuaan isänsä perintöpuukon leivän sisään leivottuun kiveen Kullervo tappaa Ilmarin emännän ja lähtee orjajoukon kera anastamaan aseita sepon varastoista. Kolmannessa näytöksessä (III) Kullervo käy kotonaan, mutta ei taltu siellä mihinkään työhön. Hänen mielensä palaa sotapoluille kostamaan Untamolle isänsä kärsimän vääryyden. Muu orjajoukko kokoontuu hänen luokseen, ja ensi töiksi päätetään lähteä ryöstämään Lapinmaata. Neljännessä näytöksessä (IV) jaetaan saalista, jolloin Kullervo raiskaa sisarensa luullen häntä vieraaksi mieron työtöksi. Hänen vanhempansa ilmestyvät paikalle, jolloin isä hänet kiroaa ja äiti varoittelee sotia jatkamasta, mutta Kullervo päättää suorittaa kostonsa Untamolle loppuun. Viidennen näytöksen (V) ensimmäisessä kuvaelmassa tapahtuu Untamon talon hävitys yöllisessä hyökkäyksessä ja toisessa Kullervon itsemurha.” Jukola (II) 1939:150.

1271 Tätä on pidetty yhtenä tärkeimmistä sisällissotaan 1918 johtaneen kehityksen syistä: kun talollisten omaisuuksia ei jaettu, oli nuorempien sisarusten hankiuduttava vieraalle töihin. Samaan aikaan maata omistavien tulotaso kasvoi ja maaseutuväestön eriarvoistuminen lisääntyi. Siirtolaisuus oli yksi mahdollisuus tai välttämättömyys. – Luokkasodassa

[R]unoilija on eräiden toisintojen ohella saanut ainekset aikansa työväenliikkeen noususta, jonka johdosta hän tahtoi ottaa tässä näytelmässä vakavasti pohdittavaksi omistavan ja omistamattoman luokan suhteet. Siinä aihepiirissä Erkko lienee myös saanut vaikutuksia Minna Canthin *Kovan onnen lapsista*. Hyökkäys nukkuvaan taloon, iltayö, metsä, nuotio ja vartijat, jotka keskustelevalt sillä aikaa, kun päähenkilöt suorittavat tihutyönsä, tuntuu yhdeltä sellaiselta. Samaten toiselta Kullervon lamaannustila ryöstöjen ja murhien jälkeen. Se muistuttaa Topra-Heikkiä vastaavassa tilanteessa. Sekä häntä että Kullervoa toverit koettavat elvyttää juovutusjuomilla.¹²⁷²

J. H. Erkko kuului itse talollisten nuorempiin poikiin, joille ei jäänyt taloa. Valistusmiehenä ja ”kulttuurisosialistina” hän oli seurannut työväenliikkeen syntyä ja kuului Viipurissa työväenyhdistyksen perustajiin. Ammattiyhdistykset olivat aloittaneet 1880-luvulla. Vuonna 1890 oli ”latojain vappumielenosoituksessa” vaadittu 8 tunnin työaikaa. ”Erkon myötätunto oli täydelleen työväestön puolella.”¹²⁷³ *Kullervossa* omistavan luokan edustajista osa on jyrkkiä, osa maltillisia.

Kullervo sekä orjien joukko tuovat julki työväestön ajatuksia ja tuntemuksia. Kullervo on aito agitaattori, osa orjista helposti tuleen syttyviä, osa varovaisempia ja seurauksia harkitsevia.¹²⁷⁴

Halme kertoo Bergbomista teoksen pääharjoituksessa:

Oli hikoiltu ja ponnisteltu kolmannen näytöksen loppuun, missä Kullervo sinkoo kiihoittavat sanansa miesjoukolleen ja lähtee sotaretkelleen. Kun näytöksen loputtua palasin näyttämölle, nousi Bergbom paikaltaan. – Minun mielestäni tuo puhe on liian kenraalimaista, hän sanoi puoliääneen. – Minä jättäisin sen pois, mutta ei se yksin parantaisi tätä joukkokohtausta. Se on kokonaan samanluontoinen. – Anna olla! – ehätti neiti Bergbom väliin. Herra Halme sanoo kaiken niin villillä voimalla, että se häikäisee liiat mietteet. Bergbom ei sanonut enempää, vaan lähti hommaamaan näyttämönmuutosta.¹²⁷⁵

saattoivat siten olla vastakkain veljesten jälkeläiset, saman suvun kaksi haaraa. Niin kävi myös vuonna 1918, lähes kaikissa Suomen suvuissa oli sekä punaisia että valkoisia.

1272 Jukola (II) 1939:152.

1273 Jukola (II) 1939:155.

1274 Jukola (II) 1939:156.

1275 Halme 1928:82–83.

Yleisön innostus oli kuitenkin suurta – kalevalainen runonäytelmä, jolla on poliittista ulottuvuutta – se oli tärkeä aluevaltaus. Painetusta näytelmästä käytiin erillistä keskustelua, eivätkä sen ongelmat jääneet huomaamatta. Myöhemmin Erkon tutkija, Martti Jukola (1939) esitti varauksia Kullervon hahmon osalta sanoen, että Erkko tekee hänestä yhtäällä lyyrisen lavertelijan. Toisaalta hahmon sisäisen kehityksen ja ulkoisten olosuhteiden vaikutuksen välistä suhdetta ei ole ratkaistu johdonmukaisesti: Kullervo jättää joukkonsa ja tekee itsemurhan tilanteessa, jossa hän tietää, että Untamon avuksi on tulossa vahvoja apuvoimia ja taistelu on toivoton. Erkon Kullervo siis hylkää lopulta joukkonsa eikä siksi ole traaginen.¹²⁷⁶

Mikä on hänen todellinen suunnitelmansa ja päämääränsä. Oliko se osatoverien auttaminen sorronalaisesta asemasta vai käyttikö hän heitä vain apuna itsekkään kostonhimonsa tyydyttämiseen? Erkon esityksen mukaan on jälkimmäinen vaihtoehto lähempänä. Silloin Kullervoon tulee lisäksi piirre oveluutta ja häikäilemättömyyttä.¹²⁷⁷

Ensi-ilta oli täydellisen onnistunut, paitsi että Erkko oli poistunut teatterista ennen loppua eikä päässyt Bergbomin rinnalle loppukiitoksiin. Paikalla olivat olleet mm. Zachris Topelius, joka itsekin oli nuorena suunnitellut Kullervo-aiheen käsittelyä, sekä Aurora Aspegren.¹²⁷⁸ Esityksen ylöspanosta eli Bergbomin osuudesta on säilynyt kaksi poikkeuksellisen havainnollista kuvausta:

Näyttämölle oli näytelmä sovitettu sillä huolella, jonka suuri kansallista ainetta käsittävä kotimainen alkuteos ansaitsee. Kaikki laitokset olivat erinomaisen huolellisesti järjestetyt, koristukset, puvut suureksi osaksi varta vasten valmistetut. Ensimmäisessä näytöksessä näemme vuoren onkalossa Ilmarin pajan palkeineen, ahjoineen, alasimineen. Toisessa kosken kauniin, luonnollisen koi-vumetsän keskellä, siinä orjat raatavat, vääntävät suuria juurikkaita kantoja, vierittävät kiviä. Kolmas näytös on Kalervon piilopirtissä. Se on savutupa,

1276 Jukola (II) 1939:171–185 sisältää analyysin Kullervosta. Hänen mukaansa juuri tämän petoksen takia hahmo ei kohoa traagiseksi. Siihen voi lisätä, että ei myöskään herooiseksi.

1277 Jukola (II) 1939:177. Hänen tulkintansa on kirjoitettu vain 20 vuotta sisällissodan jälkeen.: ”Erkko edusti siis vapaa-mielistä ”keskustaa” suhtautumisessaan työväenliikkeeseen. Se oli hänelle läheinen ja hän harkitsi parhaansa mukaan sen oikeita ratkaisumahdollisuuksia. Mutta sittenkin on ihmeteltävä sitä terävänäköisyyttä, jolla hän havaitsi työväes-tön kapinakihoitukselle alttiit edellytykset, toimintatavat joukkosuggestion vallassa, johtajien siveellisen selkärangatto-muuden, johdettavien lauman hillittömyyden ja eripurin sekä kaiken tuon toivottoman lopputuloksen. Hän ei suinkaan ihaillut kommunistista kumousta eikä sen tavoittelemaa ihanneyhteiskuntaa eikä hänen myötätuntonsa ollut Kullervon puolella muuta kuin inhimillisenä säälinä ja ymmärtämyksenä. Hän seisoi Väinön tavoin luokkataistelun ulkopuolella tasaajana, joka koetti sovittaa kärjistyneitä ristiriitoja ja esittää menettelytapoja kultaisten keskittien kulkemiseksi.” (Jukola (II) 1939:164–165.)

1278 Karl Frisk, *PL* 28.11.1895.

joka samalla toimittaa saunan virkaa. Muut näytökset tapahtuvat kauniissa metsämaisemissa. Vaikuttavasti on esitetty Untamon talon hävitys, hiljaa kuis-
katen lähtevät miehet tuhontyöhönsä. Kohta punottaa taivas ja huuto ja melu
osottavat hävityksen kulkua. Näytännön lopussa antautuvat voittajat voiton
riemunsa haltuun Kullervon synkkänä vetäytyessä syrjään. – Puvut olivat nekin
suurella huolella valmistetut, toiset kuvasivat muinaissuomalaisia pukuja toiset
lappalaisia.¹²⁷⁹

Näyttämölle pano oli kerrassaan mainiota. Suomalainen teatteri täytti eilen-
kin velvollisuutensa esittää kotimaiset kappaleet niin hyvässä asussa kuin
suinkin, mitä loistavimmalla tavalla. Onpa vaikeata sanoa, minkä näytöksen
siinä suhteessa etusijaan asettaisi, senkö ihmeen ihanan koivikkometsän, jossa
keväinen vihannuus ja tuoreus vastaamme lehahti karjakellon kilkaessa ja
satakielen lehdikossa soitellessa lempisoittojaan, vaiko aavenäytöksen synkkää,
jylhän voimakasta maisemaa, vaiko pajaa j.n.e. Emme vaan muista ennen näh-
neemme Arkaadian näyttämöltä mitään niin kaunista kuin illalla. Puvut olivat
loistavat ja ajanmukaiset. [– –] Vaihdokset tapahtuivat kuin sähkön voimalla,
ehdi tuskin istuutua virvoitushuoneeseen, kun kello jo kutsui katsomaan. Siitä
syystä [ja lyhennysten takia] loppuikin näytäntö jo hyvissä ajoin.¹²⁸⁰

Kaarle Halmeen näyttelemistä kiitettiin kautta linjan, *UStr* kaipasi alkuun enemmän
katkeruutta ja uhmaa, etenkin kun Untamon kertomuksesta tiedetään, mitä lapsi on
pienenä kokenut.

Myös täytyy sanoa, että joka paikassa [näytelmän] vilkkaus ei ole täysin luon-
teva, nimittäin pääjuonesta johtuva, niin kuin etenkin neljännessä näytöksessä,
jossa tanssit, soitot, noidan loihtiminen pyrkivät liiaksi syrjäyttämään katsojan
huomiota tärkeästä tapahtumain kulusta. [– –] Lopuksi mainittakoon Onervo,
hra Närhi. Hänellä oli varmaan ollut esikuvana jokin kuvaus ostjaakkilaisesta
noidasta. Elävästi ja vaikuttavasti kuvasi hän shamaanin loihtimisen ja loveen
lankeamisen.”¹²⁸¹

1279 Oskar Relander, *UStr* 28.11.1895.

1280 Karl Frisk, *PL* 28.11.1895.

1281 Oskar Relander, *UStr* 28.11.1895. Otto Närhi oli näyttelijä, joka kykeni uppoamaan syvästi tunnetilaan, tai ”viet-
tiensä tasolle”, jopa niin että siitä oli haittaa hänen psyykelleen. Ontrein lisäksi sekä *Myrskyssä* Caliban että *Panussa* noita
Reita tulivat olemaan sellaisia hahmoja. – Muinaissuomalaisen uhrikohtauksen rakentamisessa oli käytetty asiantunti-
joita. (Reitala 1990:28). Koivumetsä-fondi oli hankittu Grabowilta Tukholmasta. (Reitala 1990:33).

Bergbomin oma suhde näihin ulkoisiin tehokeinoihin, upeisiin lavastuksiin, musiikki- ja tanssi-lisäkkeisiin, saa lakonisimman ilmaisunsa ylioppilas Finnelle Berliiniin kirjoitetussa kommentissa.

Kappaleen ansiot tulivat näyttämöllä selville paremmin kuin kirjassa ja heikommat puolet peitettiin ulkonaisella teatteri-loistolla.¹²⁸²

Ylioppilas Jalmari Finne oli keväällä 1895 osallistunut Suomalaisen Teatterin arpajaisen järjestelyihin. Syyskuussa hän matkusti Berliiniin. Hän sai Bergbomilta käytännön ohjeita halpojen teatterilippujen hankkimiseksi sekä suosituksia häneltä ja August Arppelta, jotta voisi seurata Deutsches Theaterin harjoituksia. Hän katsoikin teatteria monena iltana viikossa.¹²⁸³ Sieltä käsin Finne lähetti suomennoksen *Figaron häistä*, jonka Kasimir Leino itse francofonina oli tarkastanut ryhtyessään sitä ohjaamaan. Leino kiitti käännöstä ja kehotti jopa painamaan sen.¹²⁸⁴

Lokakuun lopulla Kaarlo kertoi Finnelle, mitä esityksiä oli tulossa ja pyysi tätä lähettämään Berliinin kirjakaupoista tiettyjä näytelmiä.¹²⁸⁵ Marraskuun lopulla Bergbom pyysi Finneä menemään ja ostamaan Sudermannilta *Das Glück in Winkel (Onnen sopukka)* näytelmän oikeudet Suomalaiselle Teatterille. Asiaan liittyviä ongelmia Finne sai myös hoidella.¹²⁸⁶ Kaarlo pani Helsingissä suomennoksen työn alle, siitä hän saattoi tarvittaessa tarjota paronittarelle uutta roolia, mutta vasta kun esitysoikeudet olivat selvät.

Jalmari kirjoitti myös omaa näytelmäänsä *Pythia*, jonka lähetti Bergbomille. Tämä ehti lukea sen kuitenkin vasta *Kullervon* ensi-illan jälkeen. Bergbom kirjoitti Finnelle palautetta *Pythiasta*, mutta teksti kertoo sekä Jalmari Finnestä että Bergbomista, jota selvästi huvitti ja viehätti tämän ylioppilaan energisyys ja idearikkaus. Hän antoi vakavasti opastusta, sillä yksikään kirjailijantaimi ei saisi mennä Suomessa hukkaan. Aloittelijat ovat kuitenkin aloittelijoita. Finneen hän oli jo mieltynyt.¹²⁸⁷

1282 KB → J. Finne 28.11.1893/kirjekok 2:229/mf PR160/JFA/KA.

1283 Jalmari Finnen kalenterimerkintöjä syksy 1895/mf PR171/JFA/KA.

1284 Jalmari Finnen kalenterimerkintöjä syksy 1895/mf PR171/JFA/KA.

1285 KB → J. Finne 21.10.1893/kirjekok 2:225/mf PR160/JFA/KA.

1286 KB → J. Finne 20.11.1895/kirjekok 2:270/mf PR160/JFA/KA.

1287 ”Teidän draamanne on tuonut minulle suurta iloa. [*Pythia*] On niin hauskaa nähdä tätä nykyä tekijää, joka luottaa fantasiiansa voimaan, eikä tyydy kertomaan mitä hän on kuullut kadulla ja kahviloissa. – Että kirjoitatte runomittaa lisää mielihyvänä. Proosa on hallinut liian kauan itsevaltaisesti meillä. Runomittanne on sujuva ja helppo lausua. Välistä se liian alentuu korkean aineensa suhteen, eikä ole aina moitteettomasti rakennettua. Mutta välistä se kohoo ja kaikuisi silloin kauniilta näyttämöllä. Myöskin huomataan, että Teillä on tarkka silmä siitä, mitä voisi näyttämöllä vaikuttaa. Psykologiia ei ole paljon, mutta sitä ei voi juuri vaatia niin nuorelta tekijältä. Heikoin kohta draamassanne on stiilin ja aineen ristikohtaus; kieli ja ajattelmistapa ovat niin epähellenisiä kuin suinkaan. Nyky-ajan sentimenttaliiteetti rakkausasioissa uhkuu draamanne joka suoneissa ja kuitenkin olemme Hellaan kirkkaan taivaan alla, eikä Pohjan usma-maailmassa. Myöskin saatte tulevaisuudessa rikastuttaa kielenne ja sanastonne on nyt kovin köyhä (niin kuin tavallisesti kaupungin lapsille.) Suotavaa olisi Kalevalan lukeminen ja oleskeleminen semmoisella paikalla, missä rikkaampi kieli puhutaan (esim Sotkamossa).” (KB → J. Finne 28.11.1893/kirjekok 2:229/mf PR160/JFA/KA.)

Josko tulee ottaa draamanne näytettäväksi? Kernaasti, jos tahdotte. Olemmehan näytelleet paljon ala-arvoisempia kotimaisia teoksia. Mutta minä en kehoittaisi siihen. Se on kuitenkin siksi vasta-alkajan työtä, että se epäilemättä kohtaisi ankaraa arvostelua. Suurta yleisöä se taas ei aineensa puolesta voi huvittaa. Älkäämme ainakaan ota sitä ennekuin olette tullut tänne ja me saamme siitä suullisesti keskustella. Silloin voitte myöskin korjata värsyjä, jotka eivät tyydytä ankarampia vaatimuksia. (Lukekaa muuten Kleistin Penthesileaa ja Grillparzerin [p.o. Grillparzer] Des Meeres und der Liebe Wellen. Molemmat käsittävät [käsittelevät] hellenisiä rakkaus motiveja, molemmat omituisella [omintakeisella] tavalla.)¹²⁸⁸

Jälkimaailmalle Finne kertoi, miten tavattoman kypsästi hän oivalsi omia näytelmiään:

Se oli romanttisuutta tihkuva kaksinäytöksinen Pythia, jossa väkevänä tuntui Grillparzerin vaikutus. Lähetin sen Bergbomille, joka sen johdosta kirjoitti minulle ystävällisesti ja lupasi ajatella sen esittämistäkin. Kaikeksi onneksi huomasin itse kyhäelmän heikkouden ja otin sen takaisin Bergbomilta.¹²⁸⁹

Todellisuudessa Finne kirjoitti ensin Bergbomille kiitollisen vastauksen, jossa sanoo heti *Pythian* lähettämisen jälkeen Sofoklesta lukiessaan itse huomanneensa saman asian, josta tohtori hänelle huomautti ja olleensa kolme päivää masentunut, mutta ryhtyneensä saman tien uuteen aiheeseen. Se taas kertoi Ruotsin muinaisesta suomalaissyntyisestä kuningattaresta, otsikolla *Skjalfva*. Finne oli sopivalla tavalla lannistamaton tapaus. *Skjalfva* taas oli sama aihe, jolla Gustav von Numers oli monta vuotta väsyttänyt ruotsinkielisiä teatterimiehiä ennen *Eerikki Pukea*. Bergbomille Finne tunnusti olevansa ”tuollainen heikko olento, joka aina tarvitsee toisen, joka odottaa ja toivoo minusta ja minulta jotain.”¹²⁹⁰

Joulukuussa 1895 Suomalainen Teatteri teki lyhyen vierailun Pietariin vanhalla kotimaisella ohjelmistolla – ilmeisesti esitykset suunnattiin tällä kertaa siellä työskentelevälle palvelusväelle, ei niinkään virkamiehistöle tai liikemiehille. Esityspaikkana oli todennäköisesti vanha tuttu Kauppapalvelijoiden klubi, Vladimirskij prospektilla, päättellen siitä, että Kaarlo asui lähellä sitä, osoitteessa Gontsharnaja 21, Moskovon aseman lähellä.¹²⁹¹ Esityksinä olivat *Anna Liisa* ja *Uramon torppa* sekä kolme pienoisnäytelmää.

1288 KB → J. Finne 28.11.1893/kirjekok 2:229/mf PR160/JFA/KA.

1289 Finne 1939:38. Päiväkirjamerkinnot sisältävät varsin realistista itseanalyysiä.

1290 J. Finne → KB 3.12.1895/52:19:5/KBA/KiA/SKS.

1291 Byckling (Bückling) 2015 ei valitettavasti käsittele vierailuja Pietarissa vuoden 1894 jälkeen.

Pietarin-vierailun järjestelyt Kaarlo läänitti Martti Wuorelle. Sensuuria varten tarvittiin vanhoista ja jo kertaalleen leimatuista näytelmistä uudelleen tekstikirjat. Näytännöt pidettiin joulun alla 17.12. – 20.12.1895. Taloudellisesti ne menestyivät huonosti, lisäksi Kaarlo sairastui taas influenssaan.¹²⁹²

Pietarissa Kaarlo tapasi paronitar Ida Aalberg-Uexküll-Gyllenbandin, joka asui yhdessä Pietarin vanhimmista ja hienoimmista osista Mojka-joen rantakadulla. Ida oli näytellyt viimeksi keväällä 1895 Helsingissä ja lyhyesti Turussa mutta siten, että paroni oli matkustanut vaimonsa mukana. Balttilainen vapaaherrallinen aatelissuku oli pitänyt Alexanderin avioliittoa täysin mahdottomana, niin epäsäätyisenä kuin mahdollista.¹²⁹³ Suku oli täysin vaimon näyttelemistä vastaan.¹²⁹⁴

Suunnitelmat vierailuista Arkadiassa pääsiäisen 1896 jälkeen on Ida omasta puolestaan tuolloin halunnut vahvistaa, mutta tohtorin täytyi käydä asiasta erikseen sopimassa paronin kanssa. Tämän suostutteleminen Idan näyttelemiseen oli Bergbomin tehtävä. Kaarlo vieraili ensin Idan luona ja tapasi sitten erikseen paronin, yhteisenä kielenä saksa.¹²⁹⁵ Emelie Bergbom tiesi kertoa vierailusta Betty Elfvingille jo vuoden lopulla, mutta lisäsi, että se on niin varmaa, kuin mikään Idan kanssa voi olla varmaa.

Ida Aalberg har lofvat komma hit efter påsk, men vi veta ju alla huru mycket man kan bygga på hennes löften. T. o.m. om hon är här, kan hon ju ställa till samma förargelse som sednast, då hon på ett så simpelt sätt reste sin väg och lemnade oss i sticket af oro för hr Blauhetts [?] berättigade (eller oberättigade?) hotelser. På förslag för hennes gastspiel äro: Macbeth, Ei lempi leikin vuoksi, Antonius & Kleopatra samt ett nytt modernt engelskt skådespel: The second Mistress Tanqueray.¹²⁹⁶

Seuraavana päivänä posti toi kirjeen, jossa Emelien ennustus toteutui. Ida kirjoitti Kaarlolle, että keväällä ei onnistu, mutta jos *Kleopatran* saisi kolmessa viikossa näyttämölle, hän voisi tulla jo tammikuun lopulla.¹²⁹⁷ Seuraavasta säilyneestä Idan kirjeestä

1292 ”Karl var ganska rask hela hösten, men nu var han på en turné till Petersburg, hvarest han sjuknade i stark influensa, som allt ännu plågar honom. Jag är så rädd för att han skall få dragas med den infernaliska sjukdomen hela våren, liksom sista året; den Petersburgska resan var i allo misslyckad, ty utom att nu Karl blef så här knäckt, var det ekonomiska resultatet ganska klent.” (EB → B. Elfving 30.12.1895/49:5:158/EBA/KiA/SKS). Ks. m. EAH4:62.

1293 Heikkilä 1998:361 kuvaa paroni A. Uexküll-Gyllenbandin aivan liian yksinkertaiseksi kirjoittaessaan, että tälle ”nyt vasta selvisi”, että paronin vanhemmat ”pitivät Idaa sopimattomana seurapiireihin. Hän oli aateliton, köyhästä kodista lähtenyt näyttelijätär, leski ja kaiken lisäksi suomalainen”.

1294 Ks. esim. Kallas 1946:103. ”Näinä vuosina hän ei näyttele, hänen miehensä ylhäinen suku on jyrkästi sitä vastaan, ja hän on tukehtua toimeettomuuteensa.”

1295 Kaarlo oli ”sairas jo paronin luona vieraillessaan”. (KB → IA-Ü-G 7.1.1896/47:1:12/KBA/KiA/SKS.)

1296 EB → B. Elfving 30.12.1895/49:5:158/EBA/KiA/SKS.

1297 IA-Ü-G → KB 31.12.1895/211:3:21/KBA/KiA/SKS.

(4.1.1896) voidaan päätellä, että Kaarlo on tarjonnut hänelle *Kastilian Juanaa*, vanhaa roolia, jonka voisi saada nopeasti esiin mutta, että *Antoniuksen ja Kleopatran* näyttämöllepanon kanssa ei ehdittäisi niin nopeasti valmiiksi. Idan halu palata näyttämölle oli riittävän vahva: hän halusi näytellä Kleopatran, mutta saattoi näytellä sitä odotellessa muutakin.¹²⁹⁸ Kaarlo oli ollut

joteskin sairaana, vielä huonompi, kuin miehenne luona käydessäni, mutta Teidän kirjeenne virkisti minua erinomaisesti. Se oli yhtä hyvä kuin koko joukko kininipulveria.¹²⁹⁹

Kaarlo tarjosi Idalle nyt Sudermannin näytelmää *Onnen sopukka* (*Das Glück im Winkel*).

Minulla on ehdoteltava yhtä sopiva näytelmä korvaukseksi - Sudermannin uusi draama *Das Glück im Winkel*. Siellä on teillä kaunis tehtävä - ei niin meluavan kiitollinen kuin Magda, mutta hienompi ja syvempi. Olen varmaa, että siihen miellytte, tai en ainakaan nyt tiedä mitään sopivampaa korvausta. Se ei ole pitkä, joteskin rauhallinen, ei vaadi ääneltä erinomaisia ponnistuksia (eikä näyttelijättäreltä toaletteja) Lisäksi uusi ja tätä nykyä Euroopan huomattavin näytelmä. Osat sopivat muuten meille hyvin, paljoo paremmin kuin Mrs Tanqueray'ssa, jossa tehtävät ovat otetut Lontoon dandy- ja kokotti-maailmasta - niinkuin tiedätten meille hyvin epäkiitollinen ala.¹³⁰⁰ [– –]

Siis tullakseni loppupäätökseen. Voitteko tulla tänne Tammikuun viime päivinä, näytellä Macbethia Helmikuun ensimmäisessä viikossa, *Glück im Winkel* Helmikuun toisessa viikossa ja Cleopatraa Helmikuun kolmannessa ja neljännessä viikossa? Jos vierailunne kestää vielä Maaliskuulla – voimmehan silloin ottaa jotain vanhaa loistokappaletta uudestaan.¹³⁰¹

Voidakseen pystyttää nopeasti *Antoniuksen ja Kleopatran* Kaarlo nimesi kaksi saksalaista näyttämösovitusta (*Bearbeitung / Bühnenfassung*), jotka hän pyysi Jalmari Finneä pikimmiten ostamaan ja lähettämään.¹³⁰²

1298 IA-Ü-G → KB 4.1.1896/211:3:22/KBA/KiA/SKS.

1299 KB → IA-Ü-G 7.1.1896/47:1:12/KBA/KiA/SKS.

1300 "Lauantaina voin lähettää Teille [Das] Glück im Winkel (kaksi näytöstä suomeksi ja koko kappaleen saksaksi). Lähetän sen taatun suomalaisen postiljoonin kanssa, joka tuo sen Teille Sunnuntaina. (Sanottava Teidän palvelustytölle, jos ette silloin ole kotonanne). Teidän täytyy sitten lähettää saksalainen kappale takaisin minulle ja kirjoitatte miellyttääkö se teitä. Jos ei, täytyy sitten hankkia jotain toista. Vaan mitä? No, siitä saamme silloin keskustella." (KB → IA-Ü-G 7.1.1896/47:1:12/KBA/KiA/SKS.)

1301 KB → IA-Ü-G 7.1.1896/47:1:12/KBA/KiA/SKS.

1302 "Shakespeares Antonius und Cleopatra. Bearbeitet von Franz Dingelstedt ja Shakespeare Antonius und Cleopatra. Bearbeitung von Gisbert v Vinke." (KB → J. Finne [tammikuu] 1896/kirjekok 2:301/mf PR160/JFA/KA.)

Uudenvuoden aaton kirjeessään Bettylle Emelie pohti jälleen kerran teatterin tulevaa johtajaa: kuka se voisi olla. Ainakin Bergbomeista alkoi jo näyttää, ettei se olisi sittenkään Kasimir Leino.

För teatern har det gått riktigt bra i höst; går det i vår lika bra, så kunna vi säkert hoppas att sluta detta spelår som skuldfria; då vore det ju för oss det lämpliga ögonblicket att draga oss tillbaka och lemna teaterns ledning i andra händer, men i hvems?! Icke är herr Kasimir Leino ”le gendre que je m’avais rêvé!” [”unelmavävy”] – Detta är säkert.¹³⁰³

Entä olisivatko näyttelijät mahtaneet pitää Kasimir Leinosta, jonka ohjaus *Figaron häistä* onnistui hyvin?

Antinkadun elämää oli varjostanut pitkään Augusta af Heurlinin lonkkavika, hän oli maannut puoli vuotta ja käveli vielä seuraavankin vuoden kainalosauvoilla. Se aiheutti muutoksia asumisiin. Augusta muutti alimpaan kerrokseen, Kaarlo ja Emelie myös alemmas, mutta Augustan yläpuolelle. Tulevana kesänä rakennettiin kierreportaat asuntojen väliin.¹³⁰⁴ Kierreportaiden aiheuttamasta vetoisuudesta kiiruhti tietysti Betty Elfving varoittamaan.¹³⁰⁵ Yrjönkatu 13 rakennettiin ensin vain nelikerroksiseksi. ”Aluksi Heurlinit ja Bergbomit asuivat ihan ylhäällä. Sitten rva Augusta H:n iskiaksen takia muuttivat alemma.” Yläkerrassa (IV) asuivat Löfgrenit, III:ssa Nybomit, kaksi alinta kerrosta olivat af Heurlineillä ja Bergbomeilla, vaikka I kerroksessa oli myös *Uuden Suomettaren* toimitus.¹³⁰⁶

Elämästä Antin- ja Yrjönkadun kulmatalossa ovat muistelijat kertoneet, että Augusta af Heurlin ei koskaan mennyt nukkumaan, ennen kuin Emelie ja Kaarlo olivat illalla tulleet teatterilta. Usein silloin vielä valvottiin, kommentoitiin päivän tapahtumat eli ”keskusteltiin teatterista ja kirjallisuudesta”. Augustalla oli aina ruoka valmiina odottamassa. Emelien suullista suomen kielen taitoa on Therese (Ossianintytär) Wuorenheimoon kiittänyt, syynä tämän lapsuus 6–13-vuotiaana Viipurissa.¹³⁰⁷ Selitys on uskottava, vaikka kirjallisesti hän ei suomea käyttänytkään.

Perheen piiriin asumaan tuli myös Aini Nevander, joka oli Paula af Heurlinin luokatoveri. Hänelle Emelie hankki paikan Hypoteekkiyhdistyksen konttoriin, ja hän toimi perheessä seuraneitinä ja talousapulaisena. Paula af Heurlin soitti harppua ja

1303 EB → B. Elfving 30.12.1895/49:5:158/EBA/KiA/SKS.

1304 EB → B. Elfving 30.12.1895/49:5:158/EBA/KiA/SKS.

1305 B. Elfving → EB 8.1.1896/48:13:108/BEA/KiA/SKS.

1306 Aini Nevander haastattelussa Vihtori Laurilalle 7.2.1943/25:4/VLA/KiA/SKS. Aini Nevander asui talossa kahteen otteeseen, mutta ei vielä siinä vanhassa kaksikerroksisessa talossa Antinkadun puolella, jonka alakerrassa oli toimitus ja kirjapaino, joiden yläpuolella Heurlinit ja Bergbomit asuivat, vaan vasta myöhemmin. Ks. m. Jalava 1949:296–301.

1307 Therese Ossianinr Wuorenheimoon haastattelussa Vihtori Laurilalle 3.2.1943/25:4/VLA/KiA/SKS.

kannelta kouluttautuessaan musiikinopettajaksi. – Axel-veljen eli Aten lapset Helny ja Lea Bergbom (myöh. Haglund) asuivat opiskeluaikanaan Heurlineillä. Eripituisia aikoja perheessä asuivat myös opintojaan harjoittavat tuleva kuvataiteilija ja kirjailija Kaarlo Enqvist-Atra, kotoisin Lempäälästä, sekä vuosina 1896–1904 Normaalilyseota käynyt tuleva kirjailija ja kirjakauppias Toivo Tarvas. Täti Sofie Sanmark oli kirjoittanut erittäin paljon kirjeitä Betty Elfvingille, joka totteli tädin kehotusta polttaa kirjeet hänen kuoltuaan. Antoisa lähteistä on näin havinnyt.

Veljentytär Therese Wuoreneimo luonnehti Kaarlo Bergbomia sanomalla tätä ”itsesään hirveän vapaamieliseksi ihmiseksi.” Kaarloa ovat muutkin kuvanneet kotioiloissa aina hauskakksi: hän piti elämästä, osti hedelmiä kauppatorilta, kulki omenoita taskuisaan. Hänen huumorinsa näkyi kirjeenvaihdossa, ja siitä mainitsevat muistelijat. Tosin huumorissa oli usein myös paljon sarkasmia ja jopa ivallisuutta, mikä teatterilla ei ollut omiaan parantamaan ilmapiiiriä. Mutta ”kotona oli aina rauha, jos ulkona oli riita.” Kotielämä oli vilkasta ja hauskaa, ”yhtä naurua”. Mathilda von Troililla oli kielessään paljon virheitä; ”Kaarlo Bergbom teki objektivirheitä.”¹³⁰⁸

Kaaron originellius oli sitä, että hän ei välittänyt konventionalismista eikä säädynmukaisista etikettiasioista eikä puvuista, joten Emelie määräsi hänen peräänsä räätälit ottamaan mittoja. Kuvatessaan Bergbomin huolimatonta pukeutumista Jalmari Finne on kertonut anekdootin, joka ajallisesti sopii 1890-luvun lopulle.

Niinpä veljensä palattua kerran Saksasta Emelie kauhukseen huomasi matkalaukussa kaikki paidat aivan puhtaina, Kaarlo Bergbom ei ollut kertaakaan muistanut vaihtaa paitaa! Pakkauksessa hän heitti tavarat aivan sekaisin matkakirstuun ja kun se avattiin, vallitsi siellä täydellinen hävityksen kauhistus, eivät aina kaikki tavarat olleet hänen omiaankaan. Niinpä Emelie kerran säikähtyneenä huudahti: ”Mutta, Kaarlo, nämähän eivät ole sinun housusi!”¹³⁰⁹

Alkoholiala Bergbom ei käyttänyt, maistoi toki seuran vuoksi, ei tupakoinut ja söi mieluummin kasvisruokia. Tämä oli äärettömän vaatimaton eikä tahtonut esiintyä, vaikka oli hyvin musikaalinen. ”Henkisesti korkealla tasolla.”¹³¹⁰ Aini Nevander, joka Paulan luokkatoverina oli ollut perheessä paljon, kertoi, että kun koululaiset järjestivät ”lapsitanssiaisia” 1880-luvulla, Kaarlo oli aina pianistina¹³¹¹.

1308 Ilona Jalava haastattelussa Vihtori Laurilalle 12.3.1943/25:4/VLA/KiA/SKS., VL25 /VLA/KiA/SKS.

1309 Finne 1922:31–32.

1310 Therese Ossianinr Wuoreneimo haastattelussa Vihtori Laurilalle 3.2.1943/25:4/VLA/KiA/SKS.

1311 Aini Nevander haastattelussa Vihtori Laurilalle 7.2.1943/25:4/VLA/KiA/SKS.

Ilona [Almberg-]Jalava on korostanut, että Kaarlo ei ollut puolue mies. Bergbom juhli Yrjö-Koskista lähinnä ystävyydestä, ”Kaarlo Bergbom loi arvovaltansa ikään kuin ulkopuolelle poliittisen Koskisen.” Ilona Jalava arvelee myös, että ilman Augustan ja Emelien ”rakkautta” tai huolenpitoa Kaarlo olisi ehkä ollut jopa vapaamielisempi.¹³¹²

Jalmari Finne korosti usein Bergbomin älyllistä yliver taisuutta:

Tavoillaan hän herätti monasti naurua, sanoillaan tuskallisen vaitiolon tai pala-
van ihailun, riippuen siitä, millainen oli kuulijan henkinen kehitystaso. Itse hän
oli täysin tietoinen siitä, että hän eräissä tilanteissa oli naurettava, mutta hän
ei sitä koskaan surrut eikä koettanut muuttaa tapojaan, vaan pysyi aina omana
itsenään. Älykkäänä miehenä hän saattoi sydäimestään nauraa kaikille näille
kompastuksilleen. Toisinaan hän aivan tahallaan kiusasikin ihmisiä erikoisuu-
tensa suojassa. Tyhmä ihminen nimittäin ei koskaan ollut hänen edessään aivan
suo jaton [p.o. suojassa].¹³¹³

Finnen mukaan Bergbom myös mielellään rikkoi tärkeileviä hierarkioita. Esimerkiksi
tullessaan myöhässä joihinkin pitoihin, joissa hänellä itsellään oli kunniapaikka ”pöydän
yläpäässä”, hän jäikin nuorison kanssa kauemmas arvovieraista istumaan:

yhteiskunnan pienimpien ja nuorimpien joukkoon pitäen täällä sellaista iloa
sukkeluuksillaan, että yläpää pöytää, joka juhlallisen arvokkaansa istui ja söi,
loi tuon tuostakin paheksuvia mutta samalla kateellisia katseita sinnepäin.¹³¹⁴

Bergbomissa ”ei ollut luonnonrakkautta, hänelle riitti ihan Kaivopuiston kivet ja puut,”
sanoi Almbergin tytär Ilona Jalava. Nuoruuden herätyksestä Jalava myös sanoi, että
”herätys [oli] aivan teoreettista. Kaarlo Bergbomillakin oli poliittinen teoria, nuoruudessa
ja kasvatuksessa tullut. A. Meurmanin ja Y. Koskisen suomalaisuus [taas oli] koko lailla
aristokraattista.”¹³¹⁵ Toimittaja Kaarlo Friskin lesken Minna Friskin mielestä Numersin
ja Canthin asiassa ”vaikuttivat naiset, Emelie ja Augusta”, mikä täytynee tulkita nuor-
suomalaisen Friskin pariskunnan epäluuloksi vanhasuomalaisia kohtaan.¹³¹⁶

Perheen taloudellista tilaa on selvitetty Toivo Tarvas, jonka tietojen mukaan vanho-
jen ooppera-velkojen yhteenlaskettu summa oli valtaisa 130 000 markkaa ja että niiden
lyhentäminen olisi kestänyt peräti 25 vuotta.

1312 Ilona Jalava haastattelussa Vihtori Laurilalle 12.3.1943/25:4/VLA/KiA/SKS.

1313 Finne 1922:29–30.

1314 Finne 1922:30.

1315 Ilona Jalava haastattelussa Vihtori Laurilalle 12.3.1943/25:4/VLA/KiA/SKS.

1316 Minna Frisk haastattelussa Vihtori Laurilalle s.d. [1943]/25:4/VLA/KiA/SKS.

Emilie kärsi sanomattomasti näistä veloista, sillä hänen mielestään Kaarlo ja hän olivat moraalisesti vastuussa, sillä olivathan ne heidän nimillään [ja heidän päätöstensä aiheuttamia]. Kaarlo kärsi vähemmän, sillä hän katsoi, että olosuhteet ja yleisön harrastuksen puute olivat ne aiheuttaneet, kuitenkin ei hänkään ollut tunteeton Emilien huolille, vaikka taiteellinen työ teatterissa veikin kaiken hänen aikansa. [– –] Noin kahdenkymmenen viiden vuoden kuluessa saatiin velat maksetuksi. [– vaikka joitain suuriakin lyhennyksiä välillä saatiin, mm. arpajaistuoton avulla.] Kun Emilie maksoi viimeisen lainan, oli hän iloinen niin kuin hän olisi saanut suuren lahjan, sillä siinä määrin olivat ne painaneet hänen herkkää mieltänsä ja vieneet häneltä lukemattomina öinä levon ja mielen rauhan.¹³¹⁷

Uudenvuodenpäivänä 1896 esitettiin *Nummisuutarit* ja Topeliuksen päivänä *Regina von Emmeritz*. Niiden jälkeen valmistui kauden ensimmäinen Shakespeare: *Talvinen tarina*, hieno syvämietteinen satu kirjailijan myöhäisvuosilta. Temaattisesti senkin voisi nähdä Bergbomille itselleen läheisenä näytelmänä: onhan päähenkilönä kuningas, joka kaipaava kuolleeksi luulemaansa kuningatarta. Ihmeenomaisesti tämä herääkin patsaasta eloon. Mihin nuoruuden kaipuun kohde, kuollut äiti olisi vanhenevan miehen mielestä kadonnut? Muutenkin *Talvinen tarina* on juuri ajan kulumista ja sukupolvikokemusta käsittelevä draama, joka Shakespearen loppukauden tuotannon tavoin päättyy sovintoon ja anteeksiantoihin. Molemmat suomenkieliset lehdet kiittivät (toinen lievin varauksin) esitystä ja kiittivät teatteria (ja sen johtajaa), joka näin ansiokkaan esityksen oli taas rakentanut. Konkreettista kuvausta näyttämöllepanosta ei tästäkään ole liikaa:

Erityisellä huolella oli näytelmä näyttämölle asetettu, ja sen mukaan kuin voimme ymmärtää, erittäin onnistuneesti. Pukuihin jo oli suurta huolta pantu ja hankittu niitä suuret määrät uusia. Kauniita olivat etenkin naisten vaatteet tyylikkääne koristuksineen. Huoneiden sisustuksissa oli myös taitavasti mukailtu kreikkalaista tyyliä, pilareineen ja veistokuvineen. Hauska oli asetanssi alussa ja somasti oli järjestetty kansanjuhla neljännessä näytöksessä. Erittäin kaunis oli viimeinen kuvaelma, jossa Leonteelle ja hänen seuralaisilleen näytetään Hermionen kuvapatsas, joka onkin elävä Hermione itse.¹³¹⁸

1317 Tarvas 1917:229. Toivo Tarvas oli Ossian Bergbomin (Wuorenheimon) ottopoika, joka jotenkin myös kuului perhepiiriin.

1318 O. R[elander]. *UStr* 28.1.1896.

Tammikuun lopulla 1896 tuli tieto paronittaren vierailun siirtymisestä, mutta siitä ei ollut sen hankalampia seurauksia.¹³¹⁹ Tuli myös paremmin aikaa valmistella *Antoniusta ja Kleopatraa*, vuoden toista Shakespearea, vielä suurempaa spektaakkelia. Suurimuotoinen tuotanto perustui siihen, että Bergbomilla oli ykkösrivinsä käytössään: Ida Aalberg-Uexküll-Gyllenbandin Kleopatraa vastassa olivat Axel Ahlberg Antoniuksena ja Adolf Lindfors Octavianuksena, vanhaa hovimestä Enobarbusta näytteli Benjamin Leino. Arvosteluissa painottuivat kiitokset näyttelijöille, erityishuomiota sai tietenkin Aalbergin lahjakkuus ja taituruus, viettelevän Kleopatran nyansoitu esitys. Kaikki viittaa siihen, että rooli oli oikea hänelle ja ”suurelle tyyliille”.¹³²⁰ Myös Axel Ahlbergin käyttökelpoisuus ja parhaimmat puolet pääsivät oikeuksiinsa tässä tyyli-ilajissa.¹³²¹ Poimittakoon lavastamisesta ja ylöspanosta annetut kuvaukset:

Kieltämättä on Antonius ja Cleopatra sekä ulkonaisen asun että näyttelemisen suhteen paraiten esitettyjä kappaleita suomalaisessa teatterissa, [– –] Rva Aalbergin puvut varsinkin ensimmäisessä näytöksessä, olivat hurmaavan kauniita. Näyttämölle asetus oli lähtenyt mestarin kädestä, mainitaksemme vain esim. hautamajan, Actiumin niemen laineilla heiluvine laivoineen, taistelukenttä j. m. m.. Sanalla sanoen, kappale esitettiin kaikin puolin arvokkaalla tavalla, kunniaksi suomalaiselle teatterille ja sen nerokkaalle johtajalle.¹³²²

[Ylöspano on] vaatinut erinomaista huolta teatterin johtajalta. Kun muistelemme vaan, että näytelmässä on kymmenen kuvaelmaa ja että siinä paitse teatterin lukuisaa henkilökuntaa on satamäärä statistia, niin käsittää kuinka paljon huolta ja neroa johtajalta vaaditaan, että kaikki käy yhteen sujuvasti ja luontevasti. Yhteisnäytäntö oli todella oikein hyvä, kaikki laitokset olivat

1319 KB → IA-Ü-G 28.1.1896/Coll 1.2./ms/KA.

1320 ”Erinomaisella tavalla tuli Cleopatran tyranninen oikullisuus ja naisen muuttelvaisuus kuvatuksi...” (K. F[risk]. PL 14.3.1896.) ”Mutta kolmannessa kuvaelmassa on näyttelemisen korkeimmillaan. Siinä vaihtelee niin monenlaisia tunteita, jotka kaikki kuvataan niin ihmeteltävän taitavasti ja todellisesti. Sanomaton ikävä muuttuu hurjimmaksi vihaksi, kun Cleopatra saa kuulla Antoniuksen olevan naimisissa. Cleopatra raivoaa, lykkää sanantuojan kumoon, lyö, polkee häntä. Sitten seuraa masennus, joka taas äkkiä muuttuu ja yltyy lopulta hurjaksi iloksi ja voitonvarmuudeksi, kun hän saa kuulla, ettei hänen kilpailjansa vedä hänelle vertoja.” (U[Str] 14.3.1896, O.R[elander].) ”Man såg ett slags Marguerite Gautier i egyptisk dräkt, men man såg inte Shaksperes [sic!] Cleopatra. Den snart sagdt brutala, och dock beräknande lystenheten, det blodfulla, intensivt sinnliga draget hos denna sällsamma kvinnogestalt med den gulbruna hyn och de behagliga ormligt smidiga rörelserna hade fru Aalberg eliminerat bort ur uppgiften. Kvar stod blott den älskande kvinnan, här tänklös och trogen, svartsjuk och feg, kvinnan med ett brokigt förflutet, nu adlad genom den stora lidelsen för en man, som hon ser upp till. (E. G. NP 13.3.1896). Oliko paronitar esimerkiksi miehensä toivomuksesta lieventänyt hahmolle mahdollista kovuutta ja viettelevyyden gestiikkaa?

1321 ”Tässä osassa näytti hra Ahlberg, mihin hänen kykynsä pystyy, jos innon pyhä tuli on työtä auttamassa. Ja vielä ehompi, vielä sointuisampi olisi hänen Antoniuksensa, jos kieli olisi virheettömämpi. Siinä on hänellä pahe, vaikkei voitamaton vastus, joka häiritsee hyväkin työtä ja vähentää myötätuntoisuutta yleisössä.” (PL 14.3.1896.) ”Hr Ahlberg lade genom sin Antonius ett nytt bevis till de många gamla för sitt anseende som en af finska teaterns användbaraste skådespelare. Hvad hr A. presterade var visserligen icke af det imponderande slaget, men det var genomtänkt och genomarbetadt, icke mindre än hr Lindfors prestation som Caesar.” (E. G., NP 13.3.1896.)

1322 K[alle]. F[risk]. PL 14.3.1896.

erinomaisen onnistuneita. Erittäin mainitsemme vain kuninkaallisen palatsin pilarikäytävineen ensimmäisessä kuvaelmassa, Actiumin niemen laivanmastoi-
toineen kuudennessa ja hautamajan sfinksineen viimeisessä.¹³²³

Eräässä seikassa Kaarlön tyyli- ja taitajien lienee tehnyt tepposet, sillä kohdassa, jossa Kleopatra haluaa kuulla musiikkia, oli jostain syystä päädytty käyttämään Moritz Moszkowskin säveltämää banaalia salonkiromanssia. Ellei valinta sitten ollutkin Idan oma? Vaikutus oli koominen, mutta sen saattoi vielä vaihtaa, kuittasi arvostelija.¹³²⁴

Aspelin-Haapkyllä vertasi *Antoniuksen ja Kleopatran* ensi-iltaa onnistumiseltaan ja juhlalunelmaltaan *Regina von Emmeritzin*, *Faustin*, *Elinan surman* ja muiden parhaimpien suurdraamojen premiäreihin. Lavastuksia oli hankittu Tukholmasta Grabowin ateljeesta.¹³²⁵ Lehdissä viitattiin sataan nousevaan avustajien joukkoon.¹³²⁶ Ida Aalbergin vierailua ja hänen uransa näkymää Emelie kuvasi huhtikuun alussa näin:

För teatern har det varit ganska godt år; Ida Aalbergs gästspel var särdeles lyckat, helt annat än sista året, då publiken ju var ganska reserverad; alla hennes många dumheter stodo då i allt för färskt minne, nu voro de temmeligen glömda. – Antagligen kommer hon hvarje år att gastera här några veckor; sina storhetsdrömmar, om ära och guld ute i den stora vida världen, tror jag visst ej att hon lemnat, men de äro ej så lätta att realisera. Hon talar visserligen nu alltid tyska, men vid gamla år är det svårt att tillegna sig det rätta uttalet och dessutom får hon ej bestämma sin repertoire vid en utländsk scen, utan måste vara nöjd med som gifves henne och dermed blir åter hennes man ej nöjd. Han [Alexander U-G] tål ej det Fransyska väsendet, Kameliadamen, o. s. v., utan vill ha henne i en klassisk och värdefull repertoire.¹³²⁷

Paronittaren vierailun loistoa kesti maaliskuun lopulle. Ida Aalberg oli valmistellut huolellisesti yritystään liittyä Meiningenin herttuan seurueeseen, mutta pettyi suuresti paroni Uexküllin peräänantamattomuuteen neuvotteluissa, jotka raukesivat ilmeisesti joihinkin tämän edellyttämiin muutoseikkoihin.¹³²⁸ Ida Aalbergin seuraavien vuosien toiminnassa näkyy selviä yrityksiä korvata tämä pettymys.

1323 O. R[elander]. *UStr* 14.3.1896.

1324 ”En sak till slut: – vore det icke möjligt att utbyta Moszkovskis Serenad, som på premiären intonerades bakom ett förhänge, när Cleopatra ville höra musik, mot något lämpligare motiv? Ty i denna miliö verkar Serenaden som ett slag för örat, som en tribut åt det ofrivilligt komiska.” (E. G. *NP* 13.3.1896.)

1325 EAH4:66.

1326 O. R[elander]. *UStr* 14.3.1896.

1327 EB → B. Elfving 3.4.1896/49:5:159/EBA/KiA/SKS.

1328 Räsänen (1925:196–197) sanoo lisäksi, että Ida Aalberg oli päätöksestä hyvin katkera miehelleen.

Keväällä 1896 ilmestyi lehtiin tieto, että tohtori Kasimir Lönnbohm (Leino) jää pois teatterin palveluksesta ja matkustaa ulkomaille opiskelemaan teatteria käytännön kannalta. Aspelin-Haapkyllän historian ilmestyessä Kasimir Leino eli vielä, mutta pikkuveljensä varjoon jääneenä runoilijana ja draamatikkona. Historioitsija muotoili kohdan näyttämään siltä, että Kasimir Leino olisi eronnut ja jäänyt omasta aloitteestaan palaamatta. Edellä lainatun Emelien kirjeen (31.12.1895) selostettuaan Aspelin jatkoi kuin luonnollisena asiana, että ”kun hän ei ollut tarpeeksi innokas”, hän erosi.¹³²⁹ Toisen kerran Leinon erosta Aspelin mainitsee kevätkauden lopussa, kertomatta tarkemmin prosessista tai syistä.¹³³⁰

Asia julkistettiin maaliskuun lopun sanomalehdissä 1896, jolloin kerrottiin, että ylioppilas Finne oli ollut kolme kuukautta Berliinissä tutustumassa näytelmätaiteeseen ja että tohtori Leino puolestaan oli lähdössä tutkimaan näytelmätaidetta ja ”harjautumaan näyttämölle sovituksen käytännölliseen puoleen”.¹³³¹ Hänen tilalleen otettaisiin vuoden ajaksi ylioppilas Jalmari Finne, joka oli alkuvuodesta palannut Keski-Euroopan matkaltaan. Finne oli matkustanut *Figaron häiden* suomennoksen jälkeen syyskuussa 1895 Suomesta Berliiniin, jota varten hän sai Bergbomilta käytännöllisiä ohjeita. Finne kävi joulukuussa 1895 vielä Dresdenissä ja palasi rahapulassaan Suomeen helmikuussa 1896. Hän kertoo tilanteestaan näin:

Olin ollut muutaman päivän Suomessa, kun Bergbom kutsutti minut asuntoonsa. Silloin sain kuulla, että hän oli Olga [Poppius] sisareltani aina pyytänyt nuo selostukseni näytännöistä, joissa olin ollut. Mennessäni hänen luokseen olin päättänyt pyrkiä näyttelijäksi teatteriin, sillä yliopistollisten lukujen harjoittaminen ei minua miellyttänyt ja teatteri oli minut jo myrkyttänyt. Mutta ennen kuin ennätin mitään sanoa, teki Bergbom oman ehdotuksensa: hän pyysi minua teatteriin apulaisekseen.¹³³²

Miten Kasimir Leinon eroaminen muodollisesti hoidettiin, sitä eivät Finne eivätkä pöytäkirjat kerro. Finne antaa jälkimaailmalle kuitenkin luonnehdinnan, joka tarjoaa monia selityksiä:

1329 EAH4:63.

1330 EAH4:72.

1331 *USTR* 29.3.1896 lainasi *Päivälehdestä* uutisen ”S. T:ssä tapahtuu tänä keväänä pari miesmuutosta. Fil. maist. Kasimir Leino eroaa kesäk. 1.p:nä teatterin palveluksesta. Ylioppilas Hj. Finne on ensi näytäntökaudeksi otettu regissööriksi teatteriin. Hra Finne on tänä talvena ollut kolme kuukautta Berliinissä tutkimassa näytelmätaidetta. – P:lehti.” *Päivälehden* oma uutinen taas oli: ”Matkarahan pyyntö. Kasimir Leino, suomalaisen teatterin apulaisjohtaja, on keis. senaatilta anonut matkarahaa, voidakseen etupäässä Wienissä, Berliinissä ja Pariisissa tutkia näytelmätaidetta ja harjautua näyttämölle sovituksen käytännölliseen puoleen. P:lehti.” (*USTR* 31.3.1896).

1332 Finne 1939:39.

Tämä kirjailija eli silloin loistokauttaan. Hänen runonsa, joissa kieli soi herkkänä ja kauniina olivat nostattaneet suurta huomiota. Hän oli paljon matkustellut ja paljon nähnyt näytelmätaidetta, ja hänellä oli palava harrastus teatteria kohtaan. Mutta tämä herkkäsyinen mies ei mitenkään voinut tulla toimeen Bergbomin kanssa tai oikeammin Bergbom hänen kanssaan. Leinon epäkäytännöllisyys teatterin asioissa ja hänen liiallinen esteettisyytensä ei miellyttänyt suurpiirteisempää Bergbomia. Ja hän ei voinut tuota miestä mielin määrin kommentaa ja pitää valtansa alla. Minä olin nuori, kaksikymmentä yksi täyttänyt, ja hän päätti ottaa minut. Tämä seikka tietysti synnytti pahaa verta näyttelijöissä, joista osa oli jyrkästi [Kasimir] Leinon puolella, koska tämä edusti heidän silmissään sitä voimaa, joka vastustaisi Bergbomia ja yleensä bergbomilaisia.¹³³³

Kasimir Leinon luonteessa oli ilmeisesti sulkeutuneisuutta, kun teatterissa olisi tarvittu myös hyvää kommunikoivuutta. Kuitenkin *Figaron häät* oli saanut syksyllä ja nyt sai Tolstoin *Pimeyden valta*, Leinon toinen ohjaus, jolla kevätkausi 1896 päätettiin, nimenomaan ohjauksen osalta erittäin hyvät arvostelut sekä *Päivälehdessä* että *Uudessa Suomettaressa*.¹³³⁴ Minna Canth tiedusteli K. Leinon asiaa Emelieltä viitaten samansuuntaisiin epäilyihinsä:

Siitä päättäen, hän ei ole ollut sopiva, ”Hva’ sa jag nitti-nie om våren?” Te olitte saaneet hänen työkyvystään ja työhalustaan niin liian korkeat käsitykset. Tuon uuden tulokkaan nimen kuulin vasta ensi kerran. Minkälainen hän lienee!?¹³³⁵

Emelie vastasi Minnalle Lönnebohm-Leinosta huhtikuun alussa 1896:

Allt hvad Du och de flesta andra profeterade om Kasimir Leino var, ledsamt nog, sannt! Och dock – han är en rikt begåfvad menniska, han har goda kunskaper, godt estetiskt omdöme, goda dramatiska instinkter och är en sympatisk och angenem personlighet; dina ord om hans ”työkyky och työhalu” äro just stötestenarne. Vid en teater med så små resurser, som finska teaterns, och på hvilken publiken och kritiken ställa så stora anspråk, fordras det en allt uppoffrande arbetslust och arbetsförmåga för att dessa anspråk något så när skulle tillfredställas; det är ej nog med att man kan säga så och så bör det vara, utan man bör äfven kunna och vilja utföra detta. Dr Leino reser ut för

1333 Finne 1939:40.

1334 *UStr* 29.3.1896 ja 31.3.1896. *PL* 23.4.1896, *NP* 23.4.1896.

1335 MC → EB 30.3.1896/MCK489:683.

nästa år för att studera regie m.m. Jag tror för visso att om han det ringaste hade bevärdigat [antanut arvoa] repetitionerna och arbetet här hemma med sitt intresse, så hade han kunnat lära sig ganska mycket för våra förhållanden lämpligt och nödvändigt.¹³³⁶

Kasimir Leinon kyvykkyys tai mahdollisuudet ohjaajana eivät tyhjene tähän Emelien kommenttiin, ettei hän muka olisi arvostanut harjoituksia. Emelie oli itse ollut niissä läsnä, ja ehkä juuri hän on voinut puuttua liikaa nuoren miehen työhön, esimerkiksi tämän näyttelijöille rauhaa antavaan työtapaan. Tällainen on hyvin voinut passivoida tai lukita nuorta yrittäjää. Vahvojen ihmisten tapaan Emelie saattoi olla sokea omalle panokselleen. Kasimir Leinon molemmat itsenäiset ohjaukset, *Figaron häät* syksyllä ja Tolstoin *Pimeyden valta* huhtikuun lopulla, valmistuivat siis Kaarlön ollessa viisaasti ulkomailla, ja ne saivat arvostelijoilta spontaanit kiitokset. *Pimeyden vallan* ensi-illasta kertoivat 23.4.1896 *Uusi Suometar*¹³³⁷ ja *Päivälehti*¹³³⁸ samansuuntaisesti kiittäen. Myös *Nya Pressen* katsoi, että näytelmä sopi erityisen hyvin Suomalaisen Teatterin voimavaroille ja oli ”anmärkningsvärdt väl inöfvad”.¹³³⁹

Yhdenmukaista kaikissa Kasimir Leinon ohjauksia koskevissa kirjoituksissa on maininta hillitystä ja liioittelemattomasta näyttelijäilmaisusta, jollainen ”tällaisessa realismissa kappaleessa, kuten *Pimeyden vallassa* on paikallaan, räikeiden ja vastenmielisyyden vaarat oli vältetty”. Myös kolmas ensi-ilta tältä kaudelta voidaan attribuoida Kasimir Leinon ohjaukseksi, nimittäin *Toinen rouva Tanqueray*, tuore englantilainen nais- ja avio-
liittoteemaa käsittelevä näytelmä, nimiosassa Kirsti Suonio.¹³⁴⁰ Näin saisi vahvistusta se, mitä Jalmari Finne muistelmissaan pohtii, nimittäin että Kasimir Leinolla oli oma linjansa, jota Bergbomit eivät voineet ”kukistaa”. Kasimir Leino oli taistelutahtoinen

1336 EB → MC 3.4.1896/290:12:14/EBA/KiA/SKS.

1337 Kriitikko vertailee juonen osalta *Anna Liisaan*, mutta sanoo, ettei se häiritse katsojaa: ”Kappale näyteltiin niin arvokkaalla tavalla kuin sen sisällös ansaitseekin. Esitys oli kaiken aikaa tasaista ja ennen kaikkea hillittyä, kuten nykyaikaisessa psykologisessa draamassa tuleekin. [– –] Hra Kasimir Lönnbohm, joka on kappaleen harjoittamista johtanut, huudettiin näytännön loputtua esille. A.” (*UStr* 23.4.1896.)

1338 ”[Tavallinen ensi-iltayleisö oli poissa, vahingoksi itselleen.] Sillä kappale esitettiin niin vaikuttavasti, ettei yksikään saanut eikä voinut kylmänä ja välinpitämättömänä seurata Leo Tolstoin jännittävää, nerokasta kuvausta [– –] Kappaleen esitys suomalaisessa teatterissa ansaitsee täyden tunnustuksen. Sekä johtaja, että näyttelijät olivat innolla ja menestyksellä tehneet työtä sitä todisti kappaleen kauttaaltaan oivallinen näyttämölle asetus ja eheä, tasainen yhteisnäytteleminen. Usealla näyttelijällä oli illalla paras iltansa pitkään aikaan. Mainitsemme vaan, esim. sitä kohtausta 5:ssä kuvaelmassa, jossa juopuneet naiset käyvät hokuttelemassa Nikiittaa häätupaan. Siinä oli vaarallinen, hokutteleva tilaisuus liioitella koko kohtaus ilettävästi, mutta niin ei eilen käynyt, eikä edes pyrkinytkään käymään. Ja monta muuta, joista emme ehdi mainita. [– –] Kappaleen oli harjoittanut ja näyttämölle asettanut hra Lönnbohm. Hänen ansiokseen on suureksi osaksi epäilemättä luettava se monin paikon hieno ja hillitty, mutta kumminkin realistinen ja vaikuttava tapa, jolla kappale esitettiin, puhumattakaan näyttämölle sovituksesta, joka oli sattuva ja läpeensä onnistunut. Lopulla huudettiin häneltä esille vastaanottamaan ansaitut kiitokset oivasta työstään, samoin kuin näyttelijätkin. [–] K. F[risk].” (*PL* 23.4.1896.)

1339 -r. *NP* 23.4.1896.

1340 EAH4:69–70.

ja rohkea, mistä todistaa, että hän oli julkisuudessa käynyt polemiikkia jopa Agathon Meurmania vastaan.¹³⁴¹ Finnen mielestä Kasimir Leino ei ollut komennettavissa, tai ”pidettävissä vallan alla”.¹³⁴²

Realistisempaa ja hillitympää näyttelemistä edellyttävä linja, tai kuten Finne muotoili, se ”hiukan laimea älyllisyys”, joka ”viehätti alussa sekä näyttelijöitä että yleisöä”¹³⁴³ oli nimenomaan aikakauden eurooppalaisen älymystön suosiman linjan mukaista esteetiikkaa. Myöhemmin Finne (1922) moittii älyllisyyttä ja hillittyä teatteria aina ”laimeaksi”, vetoamalla, että Kaarlo ei pitänyt sellaisesta.¹³⁴⁴ Oliko kuitenkin Kasimir Leinon ero tai hiljainen erottaminen yksi kohta, yksi menetetty mahdollisuus, jossa Suomalainen Teatteri olisi voinut jo 10 vuotta varhemmin siirtyä pienemmän ja luonnollisemmalle rakennetun ilmaisun harjoittajaksi, mikäli Leinon työskentelylle olisi annettu paremmin sijaa ja mikä tärkeintä, mikäli Kasimir Leino olisi otettu vuotta myöhemmin (1897) teatteriin takaisin. Muistelmissaan Finne (1939) esittää, että Bergbom oli niin kateellinen, ettei antaisi kenenkään nousta rinnalleen. Ja että johtokunnan jäsenten toistuva kehoitus seuraajan etsimiseen ja kouluttamiseen ei koskaan olisi todellisesti Bergbomia innostanut tai motivoinut.¹³⁴⁵ Suomalaisen Teatterin taiteellisen historian kannalta Leino-kysymys on keskeinen suhteessa muun Euroopan teatterikehitykseen.¹³⁴⁶

Mikä sitten oli Finnen oma osuus apulaisjohtajan tai käytännössä apulaisohjaajan vaihdossa? Muistelmissaan hän kirjoittaa, että Bergbom tarjosi hänelle heti keväällä 1896 työtä teatterissa. Emelie selvitti Finnen asemaa Minnalle kuitenkin näin:

– Karl behöfver nödvändigt någon som ibland kan övervaka repetitionerna, då han sjelf är hindrad eller sjuk; en ung student Finne (broder till fru Poppius) har sen han satt på skolbänken längtat att få plats vid teatern och ehuru vi gjort allt för att förmå honom att litet vänta och först bli magister, har han ej stått att hända; han vill absolut på ett år försöka sig som skådespelare eller

1341 Tompuri 1952:134.

1342 Finne 1939:40.

1343 Finne 1939:42.

1344 Finne 1922:73 väittää, että Bergbom ei olisi pitänyt ”hillitystä taiteesta”, ja että ”hän suorastaan halveksi n.s. ’hillittyä taidetta’, joka hänen aikanaan pyrki tunkeutumaan etusijalle vakuuttaen olevansa ainoa oikea. Hänen mielestään näyttelijät sekoittivat arkipäiväisyyden ja luonnollisuuden. He uskoivat hillitsevänsä joltain silloin, kun mitään hillittävää ei ollutkaan. Aivan samoin kuin hän itse ei säästänyt ääntä eikä liikkeitä kiihoituessaan, ei hän pitänyt mahdollisena sitä, että näyttämölläkään sellainen oli mahdollista.” Silti Bergbom ihaili Ibseniä, koska kuitenkin ”sisäinen patoutuminen” oli kirjoitettu osaksi henkilöiden dynamiikkaa. – Lausuma vaatisi tarkempaa perkausta, sillä Finnellä saattoi olla omia syitä nostaa Bergbom debattikantansa äänitorveksi. Kansallisteatterin johtoon oli 1917 alkaen nimitäin valittu juuri ”hillityn taiteen” edustaja, maisteri Eino Kalima, eikä Finnellä tuntunut enää olevan paikkaa teatterikentässä.

1345 Finne 1939:42–43.

1346 Bergman 1966, passim.

regissör – det är detsamma, blott han får komma; måtte han begripa att man ej får allt för mycket ”herrastella”.¹³⁴⁷

Nuorella yli-innokkaalla Finnellä siis ”oli vimmattu halu toimia teatterissa.”¹³⁴⁸ Hänen tyrkylläolonsa tarjosi Kaarlolle mahdollisuuden pehmeään ratkaisuun: ehdottaa Kasimir Leinolle vuoden ulkomaanmatkaa teatteriopintojen merkeissä ja hankkia tälle senaatin apuraha Yrjö-Koskisen kautta.

Kasimir Leinolle olisi pitänyt antaa itsenäisempää ohjaustyötä ja antaa hänen valmistautua mahdolliseksi uudeksi itsenäiseksi ohjaajaksi ja sitten johtajaksi. Kasimir Leino oli joutunut apulaisohjaajaksi Kaarlolle *Antoniuksessa ja Kleopatrassa*. Ylioppilas Finne, joka avusti esityksessä, on voinut kuitenkin jo osoittaa innokasta taipumusta ohjaajille assistentiksi.¹³⁴⁹

Toukokuun alussa 1896 selvisi se ikävä seikka, että kuluneen kauden aikana näyttönsä antaneet kirjailijat ja jotka stipendejä hakivat, J. H. Erkko ja Kasimir Leino, kumpikaan ei saanut Senaatilta ulkomaan apurahaa.¹³⁵⁰ Kasimir Leino joutui matkustamaan ulkomaille omalla kustannuksellaan. Seikka on paitsi katkeroittanut häntä saattanut hänet taloudelliseen pinteeseen. Vuotta myöhemmin, keväällä 1897 Münchenistä kirjoitetussa kirjeessä (29.3.1897) ”Kasse” huolellisesti ”muina miehinä” kuvaili näkemiään esityksiä Bergbomille ja palasi ”vanhaan välipuheeseen.” Kirje on uskottava tilitys ja paljastaa selvästi tärkeitä työkalttuurin ongelmia ja avoimuuden puutteesta kärsivän ilmapiirin:

Jos minä nyt, kuten aikomukseni on, ellei se vastuksia kohtaa, tulen taas Suomalaisen teatterin palvelukseen, niin olisi minun harras toivoni, että veli kohtelisi minua täydellisellä luottamuksella ainakin mitä hyvään tahtoon tulee. Syrjävaikuttimet ovat minulle aina olleet vieraita ja jos minä milloin olen esiytynyt toiseen tai toiseen suuntaan, niin on se tapahtunut itse asian tai sanonpa aatteen vuoksi. Niin tässäkin. [– –] Mutta ei mikään vieroita minua enemmän kuin vastakkaiset olettamukset. Kaikki kierous välissä siihen henkilöön tai henkilökuntaan, jonka kanssa olen tekemisissä, painostaa minua ja lamauttaa työhalun. Toivoisin siis, että jo heti alussa oltaisiin selvällä pohjalla. Sitten käy kaikki minun puolelta niin hyvin kuin voimissani on. Niin naivi minä en enää

1347 EB → MC 3.4.1896/290:12:14/EBA/KiA/SKS.

1348 Finne 1939:42.

1349 Finne ohjasi *Antoniuksen ja Kleopatran* Viipurissa keväällä 1906. Ida vieraili Kleopatrana ja Kosti Elo näytteli Antoniusta.

1350 *Keski-Suomi* -lehti (ja sitä siteeraava *PL* 9.5.1896) paheksuu, että vakavat ja sijansa jo kirjallisuudessamme hankineet, jäävät osattomiksi pyytämästään valtionavusta. Näiden merkitys kansallisen sivistyksen kohottamiseksi on suuri. ”Mutta ollaan kyllä valmiita runsailla valtio-avulla suosimaan kaikenmoisia laulajattarien alkujia, joiden tulevaisuudesta taitelijoina on – hyvin vähän takeita.” Väite sietäisi perkaamista.

ole, jos sitä, ennenkään lienen ollut, etten vallon hyvin oivaltaisi, mitä minulta vaaditaan ja mitä minulta puuttuu. Käytännöllistä kokemusta. Ja sehän on luonnollista. Mutta se on puute[, joka korjaantuu] kun voi työskennellä johdon, kokeneen johdon alaisena.¹³⁵¹

Toinen seikka mikä minua kovasti lamautti, oli näyttelijäin ainainen eripura ja keskinäinen kateus. Se lienee asiaan kuuluvaista. Mutta kuitenkin olisi minun mielestäni koetettava saada siellä jotakin innostumista aikaan, joka saisi heidät unohtamaan pikkumaiset riitelynsä ja innostumaan yhdestä aatteesta s.o. suomalaisen näytelmätaiteen ja Suomalaisen teatterin kohottamisesta. Tässä suhteessa minä välttämättä tahtoisin vaikuttaa jotain, että tuollainen jauhaminen, vehkeileminen ja juonittelu loppuisi. Uutta tuulta tarvitsevat he purjeisiinsa, jotain yhteistä innostavaa. Ka niin lapselliselta kuin tämä ehkä kuuluu, niin totta sen luulen olevan.¹³⁵²

Kyseessä on Kasimir Leinon bona fide kirjoittama merkittävä kirje, jonka perusteella voi päätellä, että Kasimirin ohjatessa näyttelijöitä ja Kaarlون ollessa matkoilla Emelie on ehkä ”mennyt väliin” eli puhumaan näyttelijöille ohi nuoren ohjaajan. Ehkä sitä teki myös Kaarlo. Se taas on teatterissa varmin keino vetää matto aloittelijan alta ja nolata tämä. Toinen seikka olivat arkiset prestiisiriidat, epäilemättä oli monivuotisia kaunoja ja paikalleen pysähtyneitä hierarkioita tiettyjen suuruuksien väleissä.

Kontrafaktuaalinen pohdinta auttaa faktuaalisen hahmottamista. Kaikesta päättäen Kasimir Leino näyttää ajattelevan teatterista juuri sen suuntaisia ajatuksia, jotka ajassa ja ikätovereissa, teatterin nuoremassa polvessa, olisivat voineet jo kohdata vastakäikua. Antamalla hänelle tässä kohdassa mahdollisuus itsenäiseen työskentelyyn Kaarlون rinnalla teatteri olisi kirinyt eteenpäin sen väsähtäneestä ja suurisuuntaisesta romantiikasta, jossa detaljitarkkuutta tai psykologista todennäköisyyttä voitiin huoletta ylenkatsoa ”effektin” saamiseksi. Tuon tuostakin on mainittu yleisön naurunpyrskähdyksistä vakavissa kohdissa. Keväällä 1897 Kasimir Leino vielä siis kuvitteli ja toivoi kirjoittaessaan Bergbomille avoimesti, että hän pääsisi teatterin palvelukseen. Valmistautuminen lähivuosina uuteen taloon olisi edellyttänyt sitä, että hänellä olisi ollut rinnallaan kypsä ohjaaja. Kasimir Leino ja Jalmari Finne olisivat ohjaajapersoonina täydentäneet toisiaan. Kevään 1896 tilanteessa Kasimir Leinon asia jäi kuitenkin vielä täysin auki.

Augusta af Heurlinillä oli ollut jalkavaivansa, ja hän eli portaikon takia monta vuotta sisätiloissa. Keväällä 1896 lääkäri suositteli, että heti kun oli vapaa kainalosauvoista Augusta lähtisi Wiesbadeniin virkistymään. Hän, tytär Paula ja veli Kaarlo lähtivät mat-

1351 Kasimir Leino → KB 29.3.1897/52:22:6/KBA/KiA/SKS.

1352 Kasimir Leino → KB 29.3.1897/52:22:6/KBA/KiA/SKS.

kaan, mukaan huhtikuun alussa, mutta Kaarlo jäi silloin vielä Berliiniin.¹³⁵³ Augustan jalka oli uudelleen kipeytynyt.¹³⁵⁴ Kaarlo kirjoitti, että Augusta oli urheasti kävellyt ympäri, mm. Zoologischer Gartenia. Paula af Heurlin joka opiskeli musiikin ja laulun opettajaksi, oli nähnyt ja kuullut paljon musiikkia, jota kyllä Wiesbadenissäkin saa kuullakseen. Koska teatterikausi oli vielä täydessä käynnissä, Kaarlo saattoi nähdä hyvin esityksiä:

Jag har nu varit fri min asthma, tack vare att jag tillräckligt kunnat promenera. Jag känner mig som en annan människa. – I teaterväg har jag sett ganska mycket. Bland annat Der Herr Direktor, som var ganska rolig, men tyvärr alldeles för fri för vår publik. Comtesse Guckoeil hvilken Finne rekommenderade var visserligen fullkomligt passande, men så genom traditionell och ”ewig gestrig” att jag förargade mig. Men hvar taga komedierna? Lindfors’ krångel [joista Emelie lienee kirjoittanut] är förargligt, men hvad skall man göra. [Kasimir Leino ohjasi parhaillaan Tolstoita Helsingissä.] Ifall underrättelserna från Kuopio äro mycket nedslående så telegraferar du. Jag kommer då genast hem. I annat fall efter två veckor.¹³⁵⁵

Kaarlo palasi Berliinistä Helsinkiin ennen huhtikuun loppua 1896. Minna Canthin toiveissa oli, että Suomalainen Teatteri tulisi Kuopioon esiintymään. Kokoon saatavasta ennakkotilaaajien summasta riippui se, kannattiko teatterin matkustaa sinne. Päätös tehtiin ja ilmoitettiin lehdistä: Kuopioon ei voida lähteä, kun takuusummaa ei saatu nousemaan 400 markkaan. Minna oli hyvin pettynyt, kun oli sentään saatu jo yli vanhan takuusumman eli 200 markan.

Jos Tohtori muistaa, ei garantiia tai tilaajain lukumäärä ole ennen noussut kahteenkaansataan. Nyt on karttunut jo 226 m[k] iltaa kohti. Ja kun muistamme, että suomalainen yleisö täällä on enimmiten semmoista väkeä, jotka käyvät teatterissa vaikkakaan eivät tilaa, niin kuin käsityöläiset, puotilaiset, lyseolaiset, maalaiset, niin voinee pitää jotenkin varmana, että teatteri vähintään saa [illalta] neljä à viisisataa.¹³⁵⁶

1353 ”Kaarlo stannar i Berlin till omkring d. 20de april, då han hemkommer för att komma med till Kuopio. [– –] Ledsamt är det att höra att äfven Du, goda Minna, varit skral i vinter; sköt nu riktigt om dig i sommar, ty nog gör en sådan där idiotisk badkkur, då man bara sover äter och vegeterar, ganska godt. (EB → MC 3.4.1896/290:12:14/MCA/KiA/SKS.)

1354 EB → B. Elfving 3.4.1896/49:5:159/EBA/KiA/SKS.

1355 KB → EB [huhtikuun alku 1869]/46:1:244/EBA/KiA/SKS.

1356 MC → KB 27.4.1896/MCK490:684.

Reippaana Minna Canth ajatteli voivansa panna asiamiehen, hra Vainion kanssa henkilökohtaisen takauksen noille 400 markalle iltaa kohti. Tai jos jäisi tappiota, niin pantaisiin seuraavana talvena ”toimeen sjudundrande arpajaiset”.¹³⁵⁷

Kaarlon ja teatterin kiertueelle 5.5.–20.5.1896 etapit rakennettiin läntisen radan vartta pohjoiseen: Tampere – Oulu – Vaasa – Jyväskylä. Ohjelman runkona olivat kotimaiset *Anna Liisa* ja *Uramon torppa* ja saksalainen komedia *Onnen sopukka*. Vaasan ruotsinkielistä johtavaa luokkaa Kaarlo epäili aitifennomaanisella tavalla kaikesta pahasta, kuten siitä, että Anna Liisan kangaspuita ei löytyisi Vaasasta.¹³⁵⁸ Rata Haapamäeltä Jyväskylään oli valmis vasta Keuruulle saakka, ja on säilynyt pari postikorttia, joissa Kaarlo yksityiskohtaisesti ohjeisti Robert Kiljanderia, Jyväskylän yhdyshenkilöä. Kärrypelillä piti mennä muutama peninkulma Keuruulta Jyväskylään. Laivalla pääsi sieltä sitten takaisin etelään ja kohti Lahtea ja rautatietä. Kirje kertoo myös Bergomin jo käyvistä suomen kielen taidosta.

7-ii. Bergom ohjeistaa Kiljanderia kiertuejärjestelyistä 1896

Veli veikkoseni [Kiljander]! Sanomalehdistä näin ett’ei minun telegrammiani käsitelty ihan oikein, eikä se kumma ollut, epäselväksi kuin oli muodostunut. En tarkoittanut suorastaan vapaata matkaa Keuruulta, vaan garantie’aa, että ainakin matka edestakaisin tulisi maksetuksi. Jos Jyväskylän tulot ovat hyvät, niinkuin toivottava on, suorittaa teatteri myöskin matkansa maksut. Mutta tärkeämpi kuin maksu ja seikka, jota ensi kohdassa katsoin välttämättömäksi, on Jyväskyläläisten huolenpito matkasta. Siis: hevoset meitä vastaan Keuruun asemalle (8 kap[paletta].) sekä mukavat ajopelit. Waunut naisia varten; jos mahdollista kahdet, että minäkin pääsisin siihen, mutta ainakin yhdet. Miehiä varten mukavat ajopelit eikä mitkään ”rapphönat”. Kaksi hevosta on tarpehistoomme ja ka[p]säkkejä varten; vaativat siis sitä varten sopivia kärryjä. Eiköhän joku ajuri Jyväskylässä kohtuullisesta hinnasta ottaa asian omaksensa. Lauantaina Toukokuun 16 p:nä kello kolme aamulla tulemme Waasasta Keuruun asemalle. Hvoset ja ajopelit odottavat meitä siellä ja sitten suoraan Jyväskylään. Jyväskylästä Helsinkiin pääsemme kai jo höyrylaivalla. En tiedä saanenko [Kiljanderin oman] Kumarrusmatkan Jyväskylässä. Lattu ja Weckman ovat siellä tarpeelliset; Latun voisi ehkä saada Helsingistä, mutta Weckmanin laita on vaikeampi, No – sehän on cura posterior. Valitettavasti ei kukaan voi tulla edeltäpäin Jyväskylään; kyllä Teidän pitää järjestää kaikki kuntoon. Me emme anna

1357 MC → KB 27.4.1896/MCK490:684.

1358 ”Bed Jaatinen sända Luomapuut från Anna Liisa till Wasa. De äro antagligen omöjliga att få låna der, speciellt som Keihäs med sin dåliga svenska der har svårt att reda sig med moderländskt tungade affischörer.” (KB → EB 8.5.1896/46:1:246/EBA/KiA/SKS.

mitään dekoratioiden suhteen vaativia näytelmiä. Talonpoikaistupa, metsä, tavallinen sali – siinä kaikki. Niin paljon kai teillä on.”
(KB → Robert Kiljander [8.5.1896]/ 211:9:31/KBA/KiA/SKS)

Bergbom ohjeisti myös lippujen myyntiä: ei liian halvalla. Kirjailijassa käytännön tehtävät saattoivat herättää paniikkia, joten Kaarlo ohjeisti tarkasti. Robert Kiljander ei ollut käynyt koskaan katsomassa näytelmiensä esityksiä.

Hyvä Veli. Paketissa olen lähettänyt sinulle Jyväskylän piljetit. Jos on teatterissa vähemmän kuin 200 sijaa, niin ottakaa jokaisesta kerroksesta niin paljon pois kuin tarpeellista on. Jos taas on enemmän, niin saavat ihmiset jotka kenties halusivat ostamaan ne, tilata mitkä paikat tahtovat ja piletit lähetetään heille sitten kuin tulemme Jyväskylään. Lähetetyt piljetit saa myydä vaikka huomispäivästä. Missä? Se on Sinun päätettäväsi, kun en tunne ”de lokale ferhold”. Eiköhän kirjakaupassa? Seisomapaikat myydään vasta näytäntöiltoina ovella. Seuraava ilmoitus on pantava molempiin sanomalehtiin: [*Anna Liisa, Uramon torppa, Onnen sopukka*] Lauantaina kello 9 aamulla lähdemme Keuruulta jos hevoset ja ajopelit ovat meitä vastaan ottamassa. Tuus K.B.

P.S. Piljettien hinnan saat määrätä. Älä pane niitä liian alhaisiksi, matkamme kuin on kallis.

(KB → Robert Kiljander [11.5.1896]/211:9:32/ KBA/KiA/ SKS)

Jalmari Finnen apulaiskausi alkaa 1896

Jalmari Finnen kahdeksanvuotinen kausi Suomalaisen Teatterin palveluksessa alkoi siis syksyllä 1896. Uusi apulaisohjaaja oli käytännössä myös teatterin apulaismojohtaja. Ohjaamisen ja johtamisen käsitteitä käytetään edelleen vaihdellen. Keväällä 1896 Bergbom antoi Finnelle suomennettavaksi kaksi pientä Molièreä, *Georges Dandinin* ja *Scapinin kujeet*, myöhemmin kesällä hänelle lähetettiin vielä saksalainen *Comtesse Guckoeil*.¹³⁵⁹ Emelie jäi Helsinkiin valvomaan kivitalon remonttia ja asuntojen muuttotäätelyä, jonka Aspelin-Haapkylä, talon vakiovieras kuvasi näin:

oli sovittu, että he muuttaisivat saman talon kahteen toiseen, pienempään huoneustoon, joista rouva Heurlin [aikuistuvien lastensa Paulan, Maunun ja Laurin kanssa] ottaisi alimmassa kerroksessa olevan sekä Emelie ja Kaarlo [sekä vanha tati Sofie Sanmark] toisessa kerroksessa olevan ja yhdistettäisiin asunnot kes-

1359 KB → J. Finne 11.5.1896/kk 2:249/mf PR160/JFA/KA. EB → J. Finne 25.7.1896/kk2:30/mf PR160/JFA/KA. KB → J. Finne 12.8.1896/kk2:251/mf PR160/JFA/KA.

kenään kiertoportailla. Näin muuttivat jälkimmäiset asumaan niihin huoneisiin [toisessa kerroksessa], jossa he sitten asuivat kuolemaansa saakka.¹³⁶⁰

Aivan toukokuun lopussa 1896 Kaarlo palasi mannermaalle. Ensin Kööpenhaminaan ja sitten Berliiniin, jonne Augusta ja Paula tulisivat. Sieltä he jatkaisivat yhdessä Marienbadiin.¹³⁶¹ Näin Kaarlo saattoi saada pitkän kunnollisen kesäloman Keski-Euroopan metsien äärellä. Hänen ei varmaan ollut vaikea olla toimeettomana ja uppoutua lukemiseen ohjattuaan kuluneena talvena kaksi tärkeää kotimaista kantaesitystä ja kaksi suurta Shakespearen draamaa. Ikä oli 53 vuotta, tauteina astmaa ja reumaa sekä jatkuvasti katarria ja influenssaa. Kirjeitä ei ole tältä kesältä säilynyt. Augustan ja Paulan kanssa Kaarlo ilmeisesti palasi jo elokuuksi Helsinkiin.

Minna Canth oli saanut ensimmäiset sydänkohtauksensa loppuvuodesta 1895. Ne uusivat, ja maaliskuun lopun kirjeessään Emeliele Minna valitti, miten pitkään on ollut aivan vetämättömissä ja vuodepotilaana. Kevään tullen hän virkistyi, ja kun varmistui, että teatteri ei pääsekään Kuopioon kesällä 1896, Minna lähti Naantaliin kylpemään. Hän matkusti Tampereen kautta, jossa tapasi nuoruutensa tuttavien ja oli innoissaan siitä, miten vilkkaaksi ja toimeliaaksi kaupunki oli kehittynyt verrattuna Kuopioon. Naantalin kylpylässä Minnakin pitkästyi: ”miten saa neljä viikkoa kulumaan”. Mutta sydänkohtaus uusi, joten heinäkuun puolivälissä 1896 hän palasi Kuopioon, missä hän joutui uudelleen vuodelepoon.¹³⁶² Tästä Kaarlo oli saanut tiedon, mutta kun ei tiennyt tarkempaa, hän tiedusteli Elli Canthin kautta, oliko Minnaa hyvä käydä tapaamassa.

Kunnioitettava Neiti. Tultuani ulkomailta aion käydä äitiänne tervehtimässä ja olin juuri hommissani matkustaa Kuopioon. Silloin kuulin tuttavalta surullisen sanoman, että äitinne on kipeä, eikä luultavasti tahdo mitään vierailua. Kuinka on todellisesti hänen laitansa? Olen hyvin huolissani. Tietysti en tule[,] jos käyntini jollain tavalla häntä häiritsee tai vaivaa, mutta mielelläni näkisin taas vanhan ystäväni. Uskallanko Teiltä kunnioitettava Neiti, pyytää tietoa pitääkö minun tulla, taikka olisiko tuloni päinvastoin epäsuotuisa hänen hermoillensa.¹³⁶³

Tieto Kaarlon aikeesta piristi Minnaa kaikin tavoin. Hän kirjoitti 14.8.1896 viimeiseksi jääneen kirjeensä Kaarlolle:

1360 EAH4:73.

1361 EAH4:73.

1362 Frenckell-Thesleff 1944:319–320. Tampereen käynneistä, ks. esim. MCK492:686.

1363 KB → Elli Canth 11.8.1896/290:13:21/KBA/KiA/SKS.

Rakas Tohtori! Olipa se ilosanoma! Eivät yrittäneet minulle vielä mitään virkata, mutta illalla kuulin, kun lääkäriini ja Elli [Canth] keskustelivat jotain erikoisempaa toisessa huoneessa, ja sitten urkin sen tietooni. Lääkäri, joka kiven kovaan on kieltänyt pois kaikki vieraat, luulee että Tohtorin tulo päinvastoin virkistää. Sen hän sanoi jo ennen kuin minä mitään tiesinkään asiasta. En voi sanoa, kuinka iloinen olen Tohtorin tulosta ja siitä ystäväyydestä, jota se osoittaa. Olenkin täällä niin paljon ajatellut Teitä sairauteni aikana. Sekä teitä että Emilietä. – Terveysteni puolesta olen tätä nykyä jotenkin hyvässä toivossa. Tällä viikolla ei ole ensikään ollut noita pitkiä ja kovia, koko yön kestäviä sydämen tykytyksiä. Ennen on tavallisesti ollut noin kolmasti viikkoon. Herttaisesti tervehdytti, Tohtori! Meillä on huone Tohtorin varalta. Ystävänne Minna Canth.¹³⁶⁴

Kaarlo matkusti Kuopioon ja tapasi Minnan – viimeisen kerran. Ei ole säilynyt muita tietoja kuin, että Minnan mielestä Kaarlo oli visiitillä vaikuttanut ”erinomaisen terveeltä”.¹³⁶⁵ Aspelin-Haapkylyn mukaan ”välit eivät koskaan korjaantuneet ennalleen”, sillä niin järkyttävä oli Bergbomeille tämä vanhahennojen ”Minnan luopumukseksi” kutsuma prosessi.¹³⁶⁶ Tässä Aspelinin arviossa oletetaan Kaarlon mielen noudattaneen jähmeitä poliittisia kuvioita, eikä omia vaihtuvia tunnereaktioita. *Sylvin* esittämisen päätyttyä mikään Kaarlon ja Minnan ja Emelien kirjeenvaihdossa vuosina 1894–1896 ei viittaa ainaakaan in expressis verbis siihen, etteikö arvostus ja luottamus olisi palannut.¹³⁶⁷ Kaarlo ja Minna ovat saattaneet esimerkiksi jo kesällä 1894 ja viimeistään *Anna Liisan* kiertueella syksyllä 1895 tavatessaan analysoida maan poliittista tilannetta, luultavasti suuremmin, kuin mitä hieman yksiniitinen Aspelin tai fanaattinen Emelie-sisar saattoivat hahmottaa.

Historioitsija Aspelinin maailmankuvaan ei sovi ajatus, että Kaarlo Bergbom olisi yksilönä, ja intellektuellina voinut olla myös kriittinen oman puolueensa taitamatonta ja ”filistealaista” menettelyä kohtaan suhteessa Minnaan. Kaarlo oli ollut raivoissaan Yrjö-Koskiselle 1888, ja hän piti Agaton Meurmanin argumentaatioita pöllömäisinä.

1364 MC → KB 14.8.1896/MCK501:696.

1365 MC → EB 25.11.1896/MCK503:697.

1366 Aspelin 1980, 164 (30.1.1909). Teoksen toimittaja on jättänyt pois alkuperäisessä mukana olleen kohdan: ”Kesäkuun 27/1 [1909] oli meillä Augusta af Heurlin, Ossian ja Agnes Wuoreneho. Antti ja Alma Jalava, Lounasmaa ja nti Alma Birkman ja minä luin heille esitykseni Elinan surmasta, Numersin ja Minna Canthin riidasta Kaarlo Bergbomin kanssa. Sitä pidettiin oikeana ja hyvänä. Augusta sanoi kuitenkin muistavansa vielä vanhempaa Elinan surman laitosta, jossa Kirsti oli palvelija – piika niin kuin runossa, ja väitti että sekin oli Kaarlon ajatusta että hän – Kirsti oli tehtävä ylhäiseksi naiseksi, siten hän näet saattaisi tulla traagilliseksi henkilöksi. Klaus ei voinut polttaa Elinaa palkkapiian tähden.” Ääretön oli Emelien ja Kaarlon mielenliikutus ollut Minnan luopumisen tähden. Tati Sanmark oli peljännyt että se vaikuttaisi heidän järkeensä.” EAH:n päiväkirjat, s 204/A491 päiväkirja/EAHA/KiA/SKS.)

1367 Ainoana särönä voisi pitää Juhani Ahon yksityistä mainintaa siitä, että Minna Canth saattoi ”juoruta Bergbomista kaikenlaista”, ja ”pitää tätä epäluotettavana. ”Oli mm. väittänyt Bergbomin kertoneen Laatokan matkasta, jota hän ei ollut tehnyt.” (Aspelin-Haapkyli 1980:164) – Bergbomin matkasuunnitelma Laatokalle sijoittui 1890-luvun vuosiin.

Canthin elämäkerturi Greta von Frenckell-Thesleff (1944) on seurannut käänteisesti Aspelinia, kun hän Minnalle oikeutta tehdäkseen syytti Kaarloa kaikesta, ennen muuta ”Minnan työhön puuttumisesta.” Frenckell-Thesleff esittää Minnan sovintoa tarjoavana suurenmoisena luonteena ja Bergbomit vain ”sokean suomenmielisen kansalliskiihkon” edustajina. Hänellä Bergbom ikään kuin viisastui, kun ei enää huomautellut *Anna Liisan* tekstistä. Suomenruotsalainen Canth-tutkija painottaa sitä, miten Minnan lämpimät välit palasivat Emelien kanssa, mutta ohittaa sen, että myös Kaarlon kanssa.¹³⁶⁸ Esioletuksena on siis ideaalin naisten välisen sisaruussiteen konstruoiminen. Silloin unohdetaan, että Emelien suuttumus oli vähintään yhtä hurjaa kuin Kaarlon, ja että esimerkiksi naisjärjestöjen politiikassa Minnan ja Emelien mielipiteet erosivat enemmän kuin vapaamielisten Minnan ja Kaarlon.

Kaarlo kuitenkin oli voinut ymmärtänyt Minnan ratkaisun vuonna 1892, vaikkei vielä seuraavana keväänä halunnutkaan omien tunteidensa puolesta kohdata Minnaa. Taiteellis-poliittis-intellektuaalinen ystävyys vallitsi juuri Minnan ja Kaarlon välillä. Minnan ja Emelien suhde oli käytännöllisempi, siinä oli arkisempaa tietojen ja tuntojen vaihtoa, samalla, kun he poliittisesti lopulta olivat kauempana toisistaan.

Voidaan perustellusti sanoa, että loppuun asti Minnan ja Kaarlon impulsiivisuus, henkinen liikkuvuus sekä uteliaisuus tulevaan tekivät näistä eteenpäin katsovista ihmisistä nopeammin unohtavia. Kaarlo oli ensimmäisen kauden 1892–1893 Minnaa kartellut ja oli ollut vihainen myös siitä, että suomenkielinen *Sylvi* annettiin Aspegrenille ja Aalbergille, muttei Suomalaiselle Teatterille. *Sylvin* jäätyä taakse tilanne oli laennut. Kaarlo oli ilman muuta ymmärtänyt Minnan syitä, ja kylpylästä hän muisteli edellisen kesän [1894] mukavaa Kuopion aikaa. Kaarlo halusi ehdottomasti tavata Minnan, kun tämä oli sairastunut, Minna taas halusi ehdottomasti tavata juuri Tohtorin, vaikkei juuri muita.

Jalmari Finnelle Kaarlo antoi heti ohjausvastuuta, kenties nähdäkseen, miten tämä pärjää. Syksyn ohjelmistoon löydetty tekstit olivat Finnen suomentamia (*Herra yliti-rehtööri* ja *Kreivitär Kirkassilmä*). Toista Finnen löytämistä näytelmistä Kaarlo oli pitänyt liian kevytmielisenä, toista ikuisen vanhanaikuisena (ewig gestrig). Kumpikaan ei elänyt kauaa ohjelmistossa.¹³⁶⁹ Komediat ovat ilmeisen hyvin sopineet Finnen ironiselle ja satiiriselle laadulle, mutta ylioppilas joutui harjoituksissa heti konflikteihin Adolf Lindforsin kanssa. Bergbom oli päättänyt jättää esitykset, joissa Lindforsilla oli suuri rooli yleensä kokonaan tämän itsensä ohjattaviksi. Kaarlon oli turhaa käyttää aikaa riitelyyn ja Lindfors oli mestari olemaan hankala harjoituksissa.¹³⁷⁰

1368 Frenckell-Thesleff 1944:302, 305.

1369 EAH4:75.

1370 Finne 1939:44–45. Lindforsin itsepäisyys esiintyy Bergbom-sisarusten kirjeenvaihdossa toistuvasti.

Bergbom kokosi voimansa hänelle rakkaaseen *Orleansin neitsyeen* (14.10.1896). Nimiroolin näytteli Maiju Rängman, joka oli vuodesta 1893 ollut teatterissa ”ingenue-kokelaana.” Kauppiaan tytär Ylistarosta ei näin vaativassa suuressa roolissa kuitenkaan onnistunut tai hän ”oli siinä heikko”, sillä ”häneltä puuttui se näyttämöllinen välittömyys, joka kaiken elävöittää.”¹³⁷¹ Miksi sitten roolia ei annettu jollekin vahvemmalle?

Vaikka Kaarlo oli jo *Reginasta* alkaen antanut näyttöjä joukkokohtauksien ohjaajana, toimi tällä kertaa huomattavan ”sotaisen temmellyksen” apuohjaajana nopealiikkeinen Jalmari Finne, joka muisteli tapahtunutta vuosikymmeniä myöhemmin näin:

Kun avustajat varsinkin suuressa kohtauksessa [Reimsin] tuomiokirkon edustalla olivat jäykkiä, niin minä pukeuduin avustajien pukuun ja olin näyttämöllä antaakseni vauhtia. Seisoessani joukossa huomasin ensi kerran, miten tavattoman vaikeita ovat suuret joukkokohtaukset ja miten avuttomia ovat parhaimmatkin, ellei kaikkea ole yksityiskohtia myöten heille opetettu.¹³⁷²

Joukkokohtausten ohjaaminen ”vetäjä-näyttelijöitä” käyttäen oli yleinen 1800-luvun tekniikka, vaikka sekin usein attribuoidaan meiningenilaisille. Tuoretta kuvausta siitä, miltä näyttämöllä näytti, on säilynyt *Päivälehdessä*:

Suomalainen Teatteri esitti ”Orleansin neitsyeen” illalla loistavassa asussa. Kypärit, haarniskat ja kilvet välkkyivät hopealle ja kullalle ja puvut olivat kauniita ja kallisarvoisia. Miekkojen kalske ja sotainen temmellys oli mahtavaa, sai miltei korvat lukkoon. Ja teatterin taiteilijavoimat soveltuivat ylimalkaan oivasti tehtäviin, missä pyhimysnaiset, jalot isänmaalliset tunteet ja deklameeraavat sankarit kilpailevat runoilijan kauniin kielen kanssa. Yleisö, joka täytti teatterin viimeiseen paikkaan, oli ja syystäkin tyytyväinen iltaansa. Erinomaisella taidolla oli tämä suuria voimia ja varoja vaativa kappale asetettu meidän köyhälle, ahtaalle näyttämöllemme, innokkaalla ututteruudella olivat näyttelijät syventyneet tehtäviinsä, [– –] odottamaton ja onnistunut tapa, jolla neiti Rängman suoriutui vaikeasta, suurista neron ja sydämen lahjoja vaativasta osastaan. Puutteita kyllä oli, mutta myötätuntoisuutta herätti siitä huolimatta neiti Rängmanin harras, korkealle tähtäävä työ taiteen palveluksessa.¹³⁷³

1371 EAH4:76 ja Finne 1939:46. Avellanin johdolla suurta roolia Bergbomin lempiteoksessa lukenut näyttelijä on voinut olla myös kovin jännittynyt ja yrittänyt vain muistaa kaikkea, mitä auktoriteetit olivat sanoneet.

1372 Finne 1939:46.

1373 PL 15.10.1896, K. F[risk].

Jalmari Finne joutui myös uudelleen ”Lindforsin kitaan” ohjaamaan Molière-uutuuksia. Mukana oli teoksia tuotannon ns. kevyemmästä päästä eli *George Dandinin*, jonka pariaksi lämmitettiin *Sievistelevät hupsut*. Työtapojen kuvaus on tärkeä yleisen teatterihistorian kannalta.

Lindfors oli mahdollisimman kiusoittava. Mikään ei hänelle kelvannut, hän harasi aivan kaikessa vastaan. Hän ei ollut nähnyt tätä näytelmää ulkomailla esitettävän, yhtä vähän kuin minäkään olin nähnyt. Hän ei siis voinut vedota mihinkään ranskalaisiin traditioihin, joista hän aina puhui. Hän selitti aina, miten Ranskassa se ja se kohta tehtiin, ja pakotti lopulta kaikki uskomaan omiin sanoihinsa. Minä aloin vähitellen epäillä näitä hänen tietojaan, ja kun muutama vuosi myöhemmin olin pitkän aikaa Pariisissa, niin tein Molièren näytelmistä tarkat muistiinpanot. Silloin huomasin, että Lindfors muisti hyvin paljon väärin, mutta hän uskoi niin ehdottomasti omiin tietoihinsa, että sellainen oli suorastaan kadehdittavaa. Kun hänellä ei ollut mitään, millä olisi tukenut vaatimuksiaan, niin hän hermostui.¹³⁷⁴

George Dandiniin Lindfors oli vaatinut oikean suihkukaivon ”näyttämön perälle lirismään” ja vaihdattanut puvuston ompelijoilla seitsemän kertaa hattunsa sulan asentoa.¹³⁷⁵

Syksyn kotimainen uutuus oli ”lupaavan” A. B. Mäkelän *Ruukin jaloissa*, joka teki ”jotenkin hyvän vaikutuksen mehevällä, kansanomaisella sekä useilla paikoin kauneilla lyyrillisillä kohtauksillaan.” Kirjailijalla itsellään oli ongelmana alkoholin liikakäyttö, mistä myös Minna Canth oli pahoillaan.¹³⁷⁶ Absolutismin kausi oli taas ohitse, ja Mäkelä aiheutti häiriötä ensi-illassa.¹³⁷⁷ Näytelmän aiheena on maaseutuympäristöön sijoittuneen teollisuuslaitoksen ”ympärilleen kylvämä moraalinen rappio ja keinottelu.” Juoni on monivaiheinen ja siinä vaikuttavat luokkaerot. Toisaalta näytelmän ”toimintaa sanotaan heikoksi,” sen voi ymmärtää epäjänteväksi: päähenkilö Wallinkorva on talollinen, jonka

1374 Finne 1939:46-47.

1375 Finne 1939:47.

1376 MC → EB 20.11.1896 /MCK502:697. Emelie vastasi heti Minnalle ja kertoi Mäkelästä: ”Du frågar om Mäkeläs pjes; nog är det den gamla historien iklädd ny dräkt, någon lycka har stycket alls ej gjort, ehuru man ju måste medge att det har förtjenster, men det ringa intresse som publiken visat detsamma för måhända till en del skrivas på den totala brist på sympatier, som författaren åtnjuter och hans uppträdande denna tid har ingalunda varit sådant att denna sympatie skulle ha vuxit – tvärtom. Första gången hade vi godt hus, andra gången tomt och i går, söndag, dåligt. — Sin absolutism har Mäkelä beklagligtvis så totalt lemnat att han t. o. m. denna tid alls ej kunnat beherrska sig, utan så väl på repetitioner som på 1sta qvällen stycket uppfördes, var alldeles bortkommen. Karlen stackare! nog är det dock synd om honom.” (EB → MC 23.11.1896/ 290:12:15/MCA/KiA/SKS.)

1377 Finne 1939:47 kertoo näin: ”Tekijä oli ravintolan puolella, kun yleisö alkoi häntä huutaa esiin. Hän tuli katsomon peräovelle ja läksi siitä pyrkimään näyttämölle. Yleisön suureksi ihmeeksi hän kiipesi aitauksen yli orkesteriin ja yritti kiivetä sieltä näyttämölle, mutta hän ei päässytäkään, vaan hänet haettiin sivuoven kautta orkesterista pois ja kuljetettiin lavalle.”

mailla tehdas sijaitsee, mutta jonka oma talo on rappiolla. Näytelmässä työväki on käymässä myös lakkoon, mutta lähinnä erilaisten privaattien syiden takia. Työväenkysymys on *Kovan onnen lasten* tapaan näytelmässä vahvasti esillä.¹³⁷⁸ Oskar Merikannon säveltämä Wallinkorvan laulu jäi elämään aluksi Aleksis Raution esittämänä. Uudelle yhteiskunnalliselle realistille oli kuitenkin tilausta. Lavastuksesta on syytä huomioida:

Näyttämölle oli kappale sovitettu erinomaisella huolella ja hellyydellä. Varsinkin on mainittava kolmas näytös, jossa nähdään valssipaja väkivasaroineen, hehkuvine sulatusuunineen ja jossa vuoropuhelu tapahtuu koneitten jyskyessä sekä neljäs näytös, jossa tehdas koivujen välitse kohottaa korkeat savutorvensa ylös ilmoihin.¹³⁷⁹

Bergbomin aikaista tyyli-ihannetta Jalmari Finne kuvaa sanomalla, että teatteritaide ”suurin keinoin ja kovalla melulla tahtoi vallata yleisön”. Finne kertoo vasta jälkeinpäin oivaltaneensa, miksi Aleksis Raution näytteleminen oli niin laadukasta, ja miksi yleisö siitä piti:

Kaarlo Bergbom sanoi minulle, että jos Rautio olisi ollut ulkomaalainen, niin hän olisi maailmankuulu. Bergbom näki sinä hetkenä harvinaisen pitkälle. Kaikki Raution taiteessa oli sen ajan esitystyylistä poikkeavaa. Hänellä ei ollut mitään suuria eleitä, ei mitään korkeaa paatosta. Hänen taiteensa ei koskaan tupannut väkivalloin yllättämään yleisöä. Hän oli mahdollisimman koruton, mutta samalla täysin elävä lukemattomine hienoine yksityiskohtineen. Jos hän eläisi nyt [1930-luvulla] hän olisi maamme suosituin näyttelijä.¹³⁸⁰

Joulukuun 1896 uusinta oli Kiljanderin *Kumarrusmatka* sekä ensi kertaa suomeksi esitettävä August Blanchen *Ett resande teatersällskap*. Se oli satoja kertoja ruotsiksi näytelty

1378 PL 19.11.1896 esittelee juonta näin: ”Yhtään itsenäistä, maastaan elävää talonpoikaa ei ole ruukin seutuvilla, kotoinen onni ja terveet tavat ovat paenneet kauas koneitten jymyä ja paukkinaa. Elävän kuvan ruukin jalkain turmiollisesta vaikutuksesta saa talollisen Wallinkorvan onnettomasta kodista, joka on muuttunut juopottelevain tehtaantyömiesten temmellyspaikaksi. Isäntä itse juopi yöt ja nukkuu päivät, emäntä harjoittaa salaviinankauppaa ja pellot kasvavat rikka-ruohoa. Ja kaikkeen on ruukki syynä. Akanana sai hän vaimon itselleen ruukin patroonan käsistä. Vanhin lapsista, Lyyli, ei ole Wallinkorvan, vaan ruukinpatroonan Antero Wallaksen tytär. Siitä lähtien oli pullo Wallinkorvan eroomattomana ystävänä. Talo oli vuosien kuluessa suuressa määrin velkaantunut Wallakselle ja velkakuorman kanssa kasvoi Wallinkorvan mielessä katkera viha ruukkia ja sen omistajaa vastaan. Tila oli muuten mainio makupala Wallakselle, sillä sille oli ruukki rakennettu ja sen tiluksilla ryöppysi mahtava koski. Mutta ostetuksi ei hän mitenkään sitä saanut. Ruukin konttoristi, ent. jumaluusopin ylioppilas ja Wallaksen velivainaan äpäräpoika Alpo Leiniö hehkui myöskin kosta ruukin patroonalle, joka ei tunnustanut häntä veljensä [ja emännöitsijänsä] pojaksi ja perilliseksi.” [Alpo varastaa patruunan rahoja velkoihinsa, viettelee Lyylin saadakseen tilan itselleen, tehdään kauppakirjat, joissa tila menee Alpolle; väärinkäsityksiä, lakkohanke ja uhka tehtaantalon rikkomisesta jne. Teos päättyy sovintoon ja 10% palkankorotuksiin.]

1379 PL 19.11.1896.

1380 Finne 1939:48.

ilveily teatterinjohtaja Sjövallin (A. Lindfors) vaikeuksista, kun hän esittää nälkiintyneellä seurueellaan Wimmelbyssä näytelmän *Vestan temppeli eli Kapitolion hanhet*. Arvostelija K. F[risk]. kiitti lopuksi: ”näyttämölle oli kappale asetettu älykkäästi.”¹³⁸¹ Teos oli siis Jalmari Finnen aloitteesta esillä. Yllättävää on, että tätä ikikulua komediaa ei ollut koskaan Oskari Wilhonkaan kiertueiden aikana näytelty – kenties Kaarlo halveksi koko teosta. Tällainen teatteriparodia-aihe jos mikä oli selvästi Jalmari Finnen heiniä; hän aina nautti kaikista meta-teatterillisistä leikeistä. Ehkä sen huumori ei Suomalaisen Teatterin kiertueaikoina jaksanut naurattaa, kun päivittäiset katastrofit muistuttivat aivan liikaa näytelmän tapahtumia.

Donizettin *Rykmentin tytär* uusittiin, tällä kertaa vaativassa koloratuuriroolissa Ida Flodin, joka oli Ida Basilier-Magelsenin sisarentytär. Teos oli lämmitetty jo kolme vuotta aiemmin vanhemman Ida kanssa, jolloin muut roolit miehitettiin vakiovoimin ja esitettiin 10 kertaa. Paluu operetin ja oopperan aikaan kummitteli taas Arkadiassa ja herätti osassa ankaraa torjuntaa. Finne kirjoittaa lämpimästi Kaarlon oopperaharrastuksesta:

Paitsi teatteria oli Bergomilla ollut toinenkin rakkaus, nimittäin ooppera. Kun vain sattui olemaan piano lähettyvillä ja hänellä oli aikaa, niin hän aina soitti oopperasäveleitä ja hänen muistinsa oli aivan satumainen. Miten hän nautti-kaan, kun nyt otti esitettäväksi Rykmentin tyttären, jonka pääosan lauloi Ida Flodin.¹³⁸²

Näyteltyään edellisenä keväänä 1896 J. H. Erkon *Kullervossa* jopa 11 kertaa Kaarle Halme katsoi, että hän oli ansainnut palkankorotuksen arvostuksena työstään ja näytöistään. Halme kävi pitkän keskustelun Bergomin kanssa heidän kävellessään Vanhan kirkon puiston reunoja. Se koski palkankorotusta ja resettinäytännön saamista ulkomaanmatkaa varten. Halme muistelee, että juuri tämän keskustelun perusteella hän sai näytelläkseen myös Aleksis Kiven *Kullervon* nimiroolin. Ja että hänelle luvattiin resetti ulkomaanmatkaa varten.¹³⁸³ On uskottavaa, että kahden Erkon menestyksekkään miespääroolin jälkeen Halmeen toive on ollut perusteltu. Voi uskoa, että Erkon *Kullervon* jälkeen myös Bergom oli halukas kokeilemaan vihdoin taas Aleksis Kiven paljon karumpaa draamaa, kun kerran oli olemassa näyttelijä, joka siihen kykenisi ja jonka suomen kieli oli parempaa kuin muiden. Näinhän Halme pakosta kyseenalaisti monen muun seurueen

1381 PL 3.12.1896, jossa myös tarkka juonireferaatti *Kiertävästä teatteriseurasta*.

1382 Finne 1939:48.

1383 Halme (1928) kertoo näistä neuvotteluista ss.158–159 ja Kiven *Kullervon* valmistamisesta ss.162–167.

jäsenen puhutavan. Halmeen muistelmien mukaan Bergbom tosin ei olisi sietänyt kieliasian mainitsemistakaan.¹³⁸⁴

Aleksis Kiven *Kullervo* näyteltiin siis 15 vuoden jälkeen ensimmäisen kerran 1.1.1897.¹³⁸⁵ Sitä tervehdittiin ilolla erityisesti *Uudessa Suomettaressa*. *Päivälehd*en E. L. eli Eino Leino suoritti akrobaattisesti tasapainottelevan vertailun Kiven ja Erkon välillä, nostamatta kumpaakaan ratkaisevasti toista paremmaksi, vaan selittämällä näytelmän erot ”aikakausi

en muutoksella”, tarjoamalla eräänlaisen taiteen tai kirjailijan miljöoteorian tapaisen analyysin. Tunteisiin keskittyvä Kiven teos oli kuitenkin vaikeampi toteuttaa näyttämöllä kuin aatteita käsittelevä Erkon *Kullervo*. Se oli kuitenkin viimekädessä Leinon mielestä kiinnostavampi, koska tapahtui kehittyneemmässä yhteiskunnassa.¹³⁸⁶ Halme oli joka tapauksessa erinomainen myös sisäänpäin kääntyneenä Kiven Kullervona. Benjamin Leino ja Mimmi Lähteenoja tekivät koskettavasti isän ja äidin roolit. Mutta Eino Leino ei halunnut loukata kirjailijakollegaansa ja *Päivälähden* päätoimittaja Eero Erkon veljeä. Nimimerkki I. S:n oli helpompi muistuttaa lukijoitaan Aleksis Kivistä yhtenä kirjallisuutemme suurimmista neroista.¹³⁸⁷ Kaarle Halme sai näyttellä Kullervon roolia vähän kerrallaan aina kevääseen 1901 asti, eli niin kauan kuin viipyi Suomalaisessa Teatterissa. Suoritusta on muisteltu yhtenä Halmeen ”traagillisen taiteen saavuttamattomimmista ennätyksistä” ainakin Leinon mukaan.¹³⁸⁸

Mitä näyttelymiseen tulee, on Kiwen Kullerwo ehdottomasti vaikeampi esittää, niin kuin tunteiden ilmituonti ainakin on vaikeampi kuin aatteiden. Hra Halme Kullerwona osotti taas, miten syvästi hän on esittävänsä luonteeseen tunkeutunut ja hänen työnsä tulikin laakeriseppeleellä tunnustetuksi. Hän oli mielestämme ihan oikein käsittänyt eron Kiwen ja Erkon luonnon välillä ja sen mukaan johdonmukaisesti edellisen henkilön wienontanut. Muistakaamme esim. hänen tuloaan paimenesta Ilmarisen kotiin! Se oli todellakin paimenpoika, joka ilman karjaa palajaa uhkamielisenä, mutta kuitenkin epävarmana, mitä tuleman pitää. Ja tuossa jo ennen mainituksa neljännessä kuwaelmassa, kun hän karkurina kotiinsa saapuu, hänen taiteensa oli tosiaankin kyyneleitä herättävää. Mutta siinäpä oli Kalerwona hra Leino ja äitinä nti Lähteenoja, joiden muutenkin hywä esitys tässä oli mestarillista. E[ino]. L[eino].¹³⁸⁹

1384 Halme 1928:144.

1385 EAH4:78 kirjoittaa virheellisesti, että Erkon *Kullervo* olisi uusittu. Lehti-ilmoitukset ja arvostelut kertovat kuitenkin, että nyt kyse oli Kiven *Kullervosta*. – Erkon *Kullervoa* ei lämmitetty enää kauden 1895–96 jälkeen.

1386 E. L. *PL* 3.1.1897.

1387 I. S. *UStr* 3.1.1897.

1388 Bergbomin ajan jälkeen Halmeen tavallisin vierailurooli Kansallisessa oli juuri Kiven *Kullervo*. Koskimies 1953 passim.

1389 E. L. *PL* 3.1.1897.

Bergbomin käyttämä tekstisovitus oli pääosin sama, jota oli käytetty 1885 Kiven *Kullervon* ensimmäisessä esityksessä, ja jossa Kullervon tekemiä julmuuksien kuvauksia oli jätetty pois näin pehmentäen hahmoa, niin että myötätunnon tunteminen olisi helpompaa.¹³⁹⁰ Yksi Halmeen harvoista myönteisistä Bergbom-muistoista liittyy tähän hänen omaan onnistumiseensa:

Näytäntöiltana Bergbominkin into [oli] niin loistava, että vain teatterin suurimmissa tapauksissa olin huomannut sen vertaista. Menestykseni näkyi, ainakin hetkeksi karkoittaneen kaikki vihamieliset ajatukset. Kuumeisella kiihkolla hoiti Bergbom itse kaikki näyttämömuutokset, ja seurasi kulisien välistä, yhtä kuumeisena, jokaista ”edesottamistani” sanoen jo toisen näytöksen jälkeen ohikulkiessaan: – Loistavaa! – Näytännön lopussa oli jo neiti Bergbomkin läsnä, kun tohtori sanoi yksinkertaisesti: – Nyt näyteltiin Kiveä!¹³⁹¹

Halme kertoo sijoittaneensa saamansa laakeriseppeleen Aleksis Kiven marmorisen rintakuvan harteille. Halme näytteli Kullervoa Arkadiassa lähivuosina yhteensä 18 kertaa. Sitä esitettiin vain 2–4 kertaa kaudessa, mutta sen jatkuminen teki sen, että Halmeen sankarihahmolla – vaaleine kutreineen – oli pitkäkestoinen vaikutus esityssperinteeseen.¹³⁹²

Bergbomin ohjelmistoon otettiin edelleen Ibsenin *John Gabriel Borkman*. Tämä vanhan kirjailijan vanhasta miehestä kertova uutuus meni vain kolme kertaa. Betty Elfving valitti Ibseniä jo täysin jumalattomaksi.¹³⁹³

Topelius oli Cygnaeuksen ohella Suomen teatteritaiteen vanha portaalihahmo. Hänellä oli oma paikkansa Kaarlön ohjausten sarjassa. *Kung Carls jagtia* hän ei koskaan päässyt suomeksi toteuttamaan – sen teki aikanaan Jalmari Finne Viipurissa 1906. Mutta nyt hän päätti tehdä *Kyypron prinsessan*. Se oli ollut 37 vuotta sitten Nya Teaternin avajaisnäytös, jonka Helsingin harrastajat tuolloin esittivät ja jossa Kaarlo itse oli näytellyt Megapontoksen roolin Wilhelm Bolinin ohjauksessa. Muistelmissaan Jalmari Finne otti ansioikseen mm. suomennoksen tarkistamisen.

1390 AA:512–513 sekä Paavolainen 2014b:200–206 ja Bergbomin pääkirjaa koskeva analyysi 324–326.

1391 Halme 1928:166.

1392 EAH4:262 mainitsee Halmeen vierailleen helmikuussa 1905 vielä *Daniel Hjortissa*. Samana keväänä esitettiin myös Kiven *Kullervoa* kolme kertaa. Bergbomien viimeinen vaihe tapahtui muutenkin vanhojen muistojen merkeissä, uuden *Kullervon* harjoittamisesta tai debytoijasta ei puhuta missään, joten esittäjän on täytynyt olla Halme. Poikkeuksena Emil Falckin taiteilijajuhla 1908, jolloin hän viimeistään palasi rooliin. Ks. Reitala 1990 ja Paavolainen 2014b:205–208.

1393 ”Borkman borde du str[y]ka från din repertoar och framförallt låta [bli] att färdas med den kring land och rike. Jag [såg] den sista onsdags [i Åbo] och ju längre det led desto mera kom fan för mig och jag tänkte: ”Ib[sen] och piru hafva gått i kompaniskap. H[in]onde ger honom sin teknik och Ibsen för hin ondes talan.” Allt hvad jag hörde och såg tryckte mig som en mara. D[et] finnes ju ej ett spår af det gudomliga hos menniskan och den enda genomgående tanken som jag för min del fann var: ”Af jord ärt du kommen och till jord skall du åter varda.” (B. Elfving → KB 27.1.1897/48:13:14/BEA/KiA/SKS)

Jo vuosia aikaisemmin Bergbom oli suunnitellut tämän näytelmän ottamista ohjelmistoon, ja sitä varten oli Tuokko jo tehnyt suomennoksen, mutta se osoittautui nyt vanhentuneeksi ja korjaaminen joutui minun tehtäväkseni. Mitenkähän vanhentuneelta tuntuisikaan nykyään [1930-luvulla] minun suomennokseni! Ainoana puolustuksena, että parempia suomentajia ei käytetty, on, että siihen aikaan ei ollut muita ammattimiehiä kuin Paavo Cajander, ja hänellä oli täysi työ Shakespearen näytelmien suomentamisessa; sitä paitsi työ oli saatava valmiiksi käden käänteessä ja näytelmään liittyviin lauluihin laitettava sellaiset sanat, että ne sopivat musiikkiin.¹³⁹⁴

Finne selittää toimineensa 1897 Bergbomin käskystä dramaturgina ja hieman parannelleensa viimeistä näytöstä, joka Topeliuksen jäljiltä valtavassa kiireessä kirjoitettuna oli ”luvattoman sekava.”¹³⁹⁵ Topeliuksen lisäksi Paciuksen työ vaati paikkailua.

Nuotit olivat olleet pitkät ajat Bergbomin huostassa ja olivat ajelehtineen teatterin tarpeistossa, josta eräästä pesukorista muiden näyttämöllä käytettävien papereiden joukosta kokosin suurimman osan partituuria, [-- --] Mutta osa puuttui sittenkin, ja nyt Bergbom oli avuton, mutta en minä. Mainitsin Axel Törnuddista ja siitä, että tämä harjoitti juuri sävellyssoppia musiikkiopistossa ja oli kirjoittanut jo paljon orkesterille, jopa erään sinfoniankin.¹³⁹⁶

Finne väittää, että Axel Törnudd sävelsi partituuriin täydennykset, jotka Kajanus siten esityksissä johti. Uusin tutkimus osoittaa, että hän lainasi siihen jaksoja Paciuksen *Loreleista*.¹³⁹⁷ Esiintyjäjoukkoa täydennettiin vielä perhepiiristä, Paula af Heurlin ja Anna Sarlin lauloivat dueton.¹³⁹⁸ Kuorot koostuivat ylioppilaista ja fennomaanien sivistysperheiden tyttäristä.¹³⁹⁹ Finnen näkökulma esityksiin on hyvin käytännöllinen ja huvittunut:

1394 Finne 1939:49–50. Teatterimuseossa Kansallisteatterin pääkirjakokoelman (TeaMA1535) numeroinnin mukaan teksti on vasta 1890-luvun puolelta. Tuokon suomennos oli myös saattanut jäädä kesken tai olla muuten puutteellinen.

1395 [– –] sitä oli parannettava. Ja senkin minä olen tehnyt. Tätä hirvittävää tekoani voin puolustaa vain sillä, että Bergbom vaati sitä ja että näytelmän ensi-illassa Topelius kiitti minua siitä ja vielä syleilikin. Häntä voi puolustaa sillä, että hän ei ymmärtänyt täydellisesti suomea, ja hän oli perin onnellinen, kun tämä hänen näytelmänsä oli tullut esitetyksi.” (Finne 1939:50).

1396 Finne 1939:50.

1397 Tarasti 2012:v, Nisula & Kyllönen 2012:ix. Bergbom informoi täydennyksistä ja muista pienistä muutoksista Topeliusta kirjeessään. (KB → Zachris Topelius 28.1.1897/Coll 244.6/ms/KK.)

1398 Finne 1939:50.

1399 Laulajaneitokset suomenmielisistä sivistyneistä kodeista ja nuorukaiset ylioppilaspireistä olivat kokoontuneet näyttämölle ehkä mieluummin nyt kuin muulloin, milloin tarvittiin suurempia avustajavoimia. Olihan ilmassa juhlan tuntoa, jonka juuret olivat kaukana menneisyydessä, jolloin ei vielä uumoiltu missä olisi oleva kalevalaisen näytelmän ”oikea koti ja oikea kieli”, kuten Topelius sanoi näyttämöllä käydessään erällä väliajalla. Halme 1928:89.

Koko juttuhan on sellaista satua, että nykyään kukaan kirjailija ei uskaltaisi sellaista laatia. Kalevalan Lemminkäinen [Kaarle Halme] joutuu ”saareen”, joka on Kypron saari. Oli yhdistettävä kalevalaisuus ja kreikkalaisuus. Ensi näytöksen lehtokuvaelma vielä on helppoa, mutta toista oli palatsi, jossa näyttämökoristukseen oli yhdistettävä kreikkalaisuus ja suomalaisuus. Se onnistui ihmeellisellä tavalla. [– –] Kreikkalaiset seuraavat Lemminkäistä Pohjolaan ja kävelevät kreikkalaisissa puvuissaan jäätikkövuorilla. Mutta sen ajan yleisö nieli mitä tahansa. Minä jouduin hoitamaan kokonaan viimeisen näytöksen mekanismia, laatimaan tavallisuudesta poikkeavan muodon Emil Falckin nousemiselle maan alta ynnä kaikkea muuta sellaista. Nyt ei ollut tielläni mitään vastaanhankaavia näyttelijöitä; työmiehet olivat innoissaan uusista koneellisista tempuista.¹⁴⁰⁰

Topeliuksen, 79-vuotiaan kunniavanhuksen saapuminen oli loppuun asti epävarmaa. Yleisö tervehti ”seisaallen nousten” tuota ”lumipäistä hintelää vanhusta”.

Eräällä väliajalla tuli Topelius sitten näyttämölle. Vaatimattomana ja hiljaisena hän tuli ja katseli kuin arkaillen Pohjolan kinoksia ja jäisiä kallioita. – Ei niitä pitäisi tarkastaa liian läheltä, – arveli hän, mutta astui kuitenkin lumisen kummun juurelle. – Mitä pidätte siitä, setä, että näillä jäätiköillä kuljeskellaan trikoissa ja puolikengissä? – kysyi Bergbom [ruotsiksi]. – Sadun vapautta, – sanoi Topelius ja kaihomielinen sävy kuului hänen lempeästä äänestään.¹⁴⁰¹

Neljättä kalevalaista päärooliaan näyttelevää Kaarle Halmetta tuli tervehtimään myös Bergbomien sukulainen, rovasti Julius Roschier, joka oli näytellyt *Kyypron prinsessan* Lemminkäistä 37 vuotta aiemmin. ”Lemminkäinen itsekin oli paljon muuttunut ruvetessaan puhumaan toista kieltä.”¹⁴⁰²

Kyypron prinsessa sai suomenkielisen kantaesityksensä 29.1.1897 tilanteessa, jossa Paciuksen musiikki oli jäämässä aikansa lapseksi, kuten oli havaittu *Lorelein* esityksissä jo vuosikymmen aiemmin. Sibeliuksen *Kullervo-sinfonian* (1892) jälkeen yleisön oli vaikea kuulla Paciuksen musiikkia muuna kuin ”vaatimattomana ja jotakuinkin laihana.”¹⁴⁰³ Päälimmäistä huomiota kiinnittivät esittäjät: rouvat Katri Rautio ja Lilli Kajanus (s. Kurikka), Kaarle Halme ja hra Hemmo Kallio. Kuorojen musiikillinen osaaminen oli

1400 Finne 1939:50–51.

1401 Halme 1928:90.

1402 Halme 1928:90–91.

1403 PL 30.1.1897.

parempaa kuin teatterilaisten. Teatteri oli kuitenkin täynnä, ja teosta saatiin esittää peräkkäin 9 kertaa, ja sitten vielä 6 kertaa. Toisella parvella oli tilaa.¹⁴⁰⁴

Lehdistövastaanotto oli tällä kertaa puoluepoliittisesti jakautunutta sikäli, että *Uusi Suometar* (nimim. R[eeni].R[oine].) luetteli *Princessan af Cypernin* kantaesityksessä 1860 esiintyneet säätyläiset ja mainitsi, missä he nyt olivat. Hän selosti perusteellisesti näytelmän tapahtumat ja tunnelman salissa: lopuksi Topeliuksen ja Paciuksen rintakuvat tuotiin näyttämölle ja seppelöitiin. Nämä tunnepitoiset apoteosot olivat Kaarlolla verissä: ”niin kuului tehdä” ja niin halusimme osoittaa kunnioitustamme tärkeille tekijöillemme. Topeliuksen tekstin henkevyys ja innoittunut lennokkuus olivat yksi teoksen ansioita.

Sillä Kyypron ja Kalevalan etelä- ja po[hjo]ismaiden muinaisuuden vastakohtaisuus sulautuvat elävästi yhteen, aivan kuin alusta pitäin olisivat yhteen kuuluvia olleetkin. Ja kaikki mikä kappaleessa tapahtuu, olkoon se kuinka ylenluonnollista ja odottamatonta, tuntuu niin luontevalta ja asianmukaiselta, että tervejärkinen refleksiooni ei hetkeksikään pääse masentamaan sitä korkeata mielikuvituksen lentoa, jonka näytelmä katsojassa ehdottomasti aikaansaa.¹⁴⁰⁵

Äidinrakkauden teema oli teoksessa keskeinen: Helkaa, Lemminkäisen äitiä esitti Olga Salo. Rooliin kuuluu myös tunnettu ”Jauhinlaulu”, joka vanhimpia kansanlauluaiheita taidemusiikissamme.¹⁴⁰⁶ Äiti nähtiin myös vaikuttavassa kuvaelmaroolissa, jossa hän laskeutui Tuonelan joelle ja haravoi poikansa ruumiin rannalle. Siinä kohtauksessa käytettiin Arkadiaan hankittua sähköistä valonheittäjää, jonka valokiila kulki Helka-äidin edellä.¹⁴⁰⁷ Musiikkiarvostelija R. E. (*UStr* 1.2.1897) kiitti kuoroja säntillisyydestä ja muutenkin musiikillisesta puolesta ”oli pidetty tarkkaa huolta”. Näyttelijöitä arvioidessaan Reeni Roine nosti Katri Raution ”ruhtinatarmaisen” Chryseis-Kyllikin suorituksen ylitse muiden:

ylpeyden taistelu rakkauden kanssa ja mielenristiriita koti-ikävän pyrkiessä val-
lalle näytelmän lopulla [– –] Tunteissa oli syvyyttä, niitä ilmaisevissa sanoissa

1404 *UStr* 30.1.1897. Jossain toisessa teoksessa taas oli permanto vain puolillaan. Näistä havainnoista voi päätellä eri säätyisten yleisöjen läsnäolosta.

1405 *UStr* 30.1.1897, R[eeni]. R[oine].

1406 ”Rouva Salolla Helkana ei ole näytelmässä kovin monisanainen osa, mutta hyvin esitettyä on se ylevimpiä äidin kuvia, mitä näyttämöllä saa nähdä. [– –] Näyttelijä, joka tämän kaiken saa esille niin onnistuneesti kuin rva Salo sen teki, on selvästi osoittanut raskaimmistakin tehtävistä voivansa suoriutua.” (R. R. *UStr* 2.2.1897.)

1407 Asia voidaan päätellä Topeliuksen kiitoskortista, jossa tämä toivoo, että valo valaisisi etsivän äidin tien. (ZT → EB 31.1.1897/52:9:7/EBA/KiA/SKS.) Myös Betty Elfving odottaessaan *Kypron prinsessaa* Turkuun, keväällä 1898, kirjoittaa, että valitettavasti vasta syksyllä [1898] asennetaan Åbo Teaterniin sähkövalo, jolloin se vasta voitaisiin nähdä ”i sin full glans” (B. Elfving → KB 10.4.1898/48:14:42/BEA/KiA/SKS).

oli vaikuttava paino ja näytteleminen oli sanalla sanoen kauttaaltaan niin hyvää, että sen parempaa tämän tehtävän suhteen ei voine mahdollisesti ajatella.¹⁴⁰⁸

Kaarle Halmeen neljäs suuri tehtävä *Kalevalan* sankarina nähtiin kuitenkin osattuna ja toimivana roolisuorituksena, jota Kiven synkkyyden jälkeen hallitsi Topeliuksen leikki-mieli. Halmeen taiteelliset voitot ja näissä saavuttama näkyvyys on syytä pitää mielessä, kun aletaan koota niitä syitä, jotka johtivat hänen turhan aikaiseen eroonsa, mitä on pidettävä menetyksenä Suomalaisen Teatterin kehitykselle.

Hra Halme herättää jo ensi näytöksessä Lemminkäisenä täyttä myötätuntoisuutta. Koko olennotaan, liikkeiltään ja mimiikiltään esiintyy hän tuollaisena puoleksi lapsellisena veitikkana, jommoiseksi runoilija on hänet tarkoittanut. Tästä ”naisten naurattajasta” ymmärtää todellakin, että hän ei sen pahempia tee kuin ”suuteloita ryöstää”. Muutkin roolin puolet tulivat hyvästi esille, esim. hellämielisyys äitiä kohtaan, jonka Topelius niin kauniisti on kuvannut. Mainio kohtaus oli se, jossa Lemminkäinen Kyypron matkaltaan tulee kotiinsa ja koettaa puolustautua, kun äiti epäilee hänen taas olleen pahoja tekemässä. Tapa jolla Lemminkäinen äitinsä kanssa silloin keskusteli, oli kerrassaan mestarillinen. Juuri tuollainen on usein täysikasvuisenkin miehen suhde äitiin: äiti kohtelee häntä kuin vielä sylissä pideltävää pikku poikaa ja lapsi osaltaan on käytökseltään vaalijaansa kohtaan aivan toisellainen kuin muulloin. On kunniaksi hra Halmeelle, että hän kaikki nämä tehtävänsä vienotkin vivahdukest esille sai, sillä se on taas uutena todistuksena hänen näyttelijäluonteensa monipuolisuudesta, taipuvaisuudesta useammanlaatuisiin tehtäviin ja innostaan niihin koko luonnollaan antautumaan.¹⁴⁰⁹

Halmeen habitusta ja näyttämöesiintymistä noilta vuosilta on muistellut samaan suuntaan Jalmari Finne:

[Halme] siihen aikaan oli komeimmillaan, ja kun hän oli tottunut siihen, että naiset nähdessään hänen jalon ja komean vartalonsa näyttivät tulevan aivan heikoiksi, oli hänen esiintymisessään se varmuus, joka sankarien ja lumoojien esittäjille on välttämätön. [– –] Hän se toi teatteriin puhtaan suomen kielen ja taisteli sen puolesta.¹⁴¹⁰

1408 R[eeni].R[oine]. *UStr* 2.2.1897.

1409 R[eeni].R[oine]. *UStr* 2.2.1897.

1410 Finne 1939:51.

Oikean suomen puhujia olivat olleet vain Emil Falck ja Olga Finne-Poppius. Kulissien takaisena kielenä Finnen mukaan oli edelleen pääosin ruotsi, jopa suomalaistaustaisten ”solkkaamana”, kun se oli finimpää.¹⁴¹¹ Vaikka vuoden 1860 herrasväen esittämiä rooleja muisteltiin *Suomettaressa*, ylioppilas Bergbomin osuutta ei mainita lainkaan suomenkielissä lehdissä. *Nya Pressen* muistutti, että Arkadian esityksellä oli Bergbomin itsensä kautta vahva suhde kantaesitykseen:

Måhända har hr Bergbom vid styckets uppsättning öfverträffat hvad han förut i den vägen presterat – han kreerade själf en roll i stycket på Svenska teatern 1860 och sitter inne med traditionerna. Säkert är att t.ex. sista aktens sceneri, med flere kulissförändringar inför öppen ridå, Helkas vandring till Tuonela mm. häro märkliga prestationer, när man betänker teaterns begränsade resurser. – I fonden satt den gamle skalden, Zachris Topelius själf – ett föremål för lifliga ovationer.¹⁴¹²

Kaarlon nuoruuden rooli oli nyt teatterin vakiokoomikolla:

Hra Pesonen joviaalisena ”viinikellarin päällikkönä” [Megapontos] sen sijaan oli nähtävästi saanut vähemmän ”kuivan” tehtävän. Itse ollen aika tuulessa sai hänen juomanlaskijansa yleisönkin hyvälle tuulelle, vaikkakaan ei ”koko Eegean meri” ollut lähistössä.¹⁴¹³

*Päivälehd*en uutinen (1.2.1897) oli karumpi ja muistutti, että samalla kun Bergbom oli aidosti topeliaani, hän myös tiesi, milloin harjoiteltavana ei ollut kunnollinen draama, vaan senlaatuinen laatukuva, jossa visuaalisiin elementteihin tuli panostaa. – Tähän Bergbom oli yksityisesti viitannut jo Erkon *Tietäjän*, *Ainon* ja *Kullervon* kohdalla. – Nyt hänellä oli innokas Jalmari Finne apunaan, joten *Kyypron prinsessa* saattoi toimia parhaiten, kun sen lavastuksiin ja efekteihin panostettiin.¹⁴¹⁴ Kulttuurihistoriallisesti oli viimeinen hetki esittää *Prinsessaa*. Sibeliuksen toisenkin suuren *Kalevala*-aiheisen teok-

1411 Finne 1939:51–52.

1412 H.L. NP 30.1.1897. Hjalmar Lenning on yliopiston kirjaston työntekijä, johtaja W. Bolinin, kantaesityksen (1860) ohjaajan nykyinen alainen.

1413 R[eeni].R[oine]. *UStr* 2.2.1897.

1414 ”Semmoisena kuin se nyt esitetään suomalaisen teatterin näyttämöllä tarjoo se silmää hiveleviä satumaisia ja kauniita kuvaelmia toisen toisensa päälle. Näyttämön muutoksiin ja useihin liiteleviin värikuviin katsoen tuntuu melkein siltä, kuin olisi tahdottu esittää jonkunlaista voimannäytöstä näyttämöllepanotaidosta. Kun sen ohessa vielä kuulee hempeää kukkaisrunoa, jota orkesteri säestää, niin voipa arvata, että tämä kaunis satukappale on omiaan tunnelmiin tuudittamaan ja vaikuttamaan etupäässä tietysti lapsimieliin. [– –] Kun Hellaan immet paljain kauloin ja käsivarsin seisovat jäätiköllä Sariolan lumisen tunturin kupeella, kun Kyypron ja Kalevan perheet vaivatta keskustelevat tulkin avulla, niin se tuntuu melkein enemmänkin kuin sadulta. Vaan se on kaikissa tapauksissa kaunista, tuo kaikki tuntuu jonkinlaiselta, epäselvältä unelta, jossa ei ole mitään johdonmukaisuutta, mutta siltä runsaasti hauskuutta: ihanoita impiä, sulavia tans-

sen, *Lemminkäis-sarjan* kantaesitys oli ollut maaliskuussa 1896. Sibelius asetti Paciuksen lopullisesti historialliseksi figuuriksi niin kuin juuri samaan aikaan Axel Gallénin tuore *Lemminkäisen äiti* (1896/1897) siirsi Robert Ekmanin kalevalaisen kuvamaailman historiaan. Karelianismi ja kansallisromantiikka olivat ottamassa paikkansa.

Kyypron prinsessan jälkeen Kaarlo halusi ottaa esiin toisen omaan nuoruuteensa kytkeytyvän ja itselleen tärkeän teoksen, Schillerin *Don Carloksen*. Taustalla on täytynyt olla tietoisuus heikkenevästä terveydestä, lisääntyvästä väsymyksestä ja siitä, että kun on yli 50 vuoden, joutuu päättämään, mitä elämässä vielä haluaa tehdä. Kaarlo näyttää 1890-luvun puolivälin jälkeen ajattelevan ohjelmistoaan myös tältä kannalta. Samaa aikaan käytiin Ida Aalbergin seuraavan vierailun kirjeenvaihtoa ja Kaarlo tarjosi Aalbergille *Don Carloksen* kuningatar Elisabethiä tai prinsessa Ebolia.¹⁴¹⁵ Tämä valitsi Ebolin.¹⁴¹⁶ Mutta koska näytelmä oli Kaarlolle niin rakas ja omakohtainen, oli tärkeää keillä avainroolit olivat. Filip II ei voinut olla kuin Benjamin Leino, Posan markiisina tietenkin Axel Ahlberg. Ystävä Betty Elfving toivoi tammikuussa 1897, että Carloksena olisi ollut Konrad Tallroth.¹⁴¹⁷ Ehkä Kaarlo oli joskus aiemmin tähän suuntaan viitannutkin ja ajatellut komeaa Tallrothia Carlokseksi. Tämäkään tulokas ei ollut parina vuonna Suomalaisessa Teatterissa päässyt tekemään haastavia rooleja, joten hän oli eronnut syksyllä 1896 ja siirtynyt Anton Franckin (Kivinen) perustamaan Svenska Inhemska Teaterniin. Tallroth siirtyi sieltä kahdeksan vuotta myöhemmin, 1904 alusta Svenska Teaterniin, jossa nousi pian merkittävien Strindberg-roolien tulkitsijaksi.¹⁴¹⁸ Don Carloksen roolia näytteli niin ollen Knut Weckman, joka ei ollut koskaan Bergbomin erityisessä suosiossa, mutta oli luotettava ja taitava näyttelijä, vaikkei hänkään enää ollut mikään 20-vuotias haaveilijaprinssi.

Paronitar Ida Aalberg-Uexküll-Gyllenbandin vierailujen järjestelyt sujuivat keväällä 1897 asiallisesti. Kaarlon ehdotuksista Ida varasi itselleen sopivimmat ja ymmärsi, että hänen ehdottamansa Sardoun *Theodora* ei olisi lyhyellä varoitusaajalla esitettävissä. Vierailu alkoi vanhalla Sudermanin *Kodilla*. Jälleen kerran arvostelijoilta tuntuvat loppuneen sanat Magdan roolia kuvatessaan. Halme sai erityisesti kiitosta työstään Aalbergin kanssa.¹⁴¹⁹ Ehkä Magdan, lastensa edessä syyllisyyttä kantavan taiteilijattaren roolissa

seja, kiittäviä kilpiä ja kauniita lauluja [–] Lopullisestikin tekee näet Kyypron prinsessa sen vaikutuksen, että siinä on enemmän näkemistä kuin kuulemista. PL 1.2.1897.

1415 KB → IA-Ü-G 13.1.1897/47:1:13/KBA/KiA/SKS.

1416 IA-Ü-G → KB 14.1.1897/Coll.1.13/ms/KK.

1417 Konrad Tallroth (1872–1926) tuli vuonna 1893 teatteriin oppilaaksi, näytteli *Anna Liisan* kiertueversiossa kaupiaan pientä sivuosaa. Pari vuotta myöhemmin 1896 hän siirtyi A. Franckin johtamaan Svenska Inhemska Teaterniin, ja myöhemmin Helsingin Ruotsalaiseen teatteriin 1904.

1418 Mia Backman (1877–1958) itse näytteli Svenska Inhemska Teaternissa 17-vuotiaasta (1894) alkaen ja kertoo muistelmissaan Tallrothista, joka oli opiskellut Avellánin johdolla, antanut epäonnistuneen koenäytännön Bergbomille, mutta silti kiinnitetty Suomalaiseen Teatteriin 1893. (Backman 1944:61–64.)

1419 Halme 1928:94.

oli myös tunteja, jotka olivat omakohtaisia, ja sitä kautta syvensivät ilmaisua. Seurasi kolme *Erotaan pois* -komedian esitystä ja kolme *Elinan surmaa* ja Kirsti Flemingiä siinä. Sairausten takia, kuten lehdissä kerrottiin, vierailu keskeytyi ja hän palasi Pietariin.¹⁴²⁰ Jalmari Finne, joka mm. analysoi Aalbergin ja Bergbomin suhdetta, toteaa tuosta sairastumisesta kuitenkin:

todellisuudessa kaikki johtui siitä, että hänen miehensä ilmestyi Helsinkiin, ja silloin aina syntyi näiden aviopuolisoiden kesken toraa, koska mies oli tavattoman mustasukkainen. Jos paroni Uexküll-Gyllenband oli katsomossa, oli Ida Aalbergin esitys laimeampaa ja taiteellisesti heikompaa.¹⁴²¹

Finne tulee sanoneeksi, että paroni itse asiassa tukahdutti Idan ilmaisua tavalla tai toisella. Joko hän paheksui vaimonsa näyttölemistä yleensä, tai antoi siitä niin ankaraa intellektuellin kritiikkiä, että Ida ”meni kipsiin” tai muuten menetti ilonsa näytellä.¹⁴²² Ida oli alkanut lukea Ebolin lisäksi myös *Sapphon* nimiroolia. Mutta Aalberg ei koskaan näytellyt tätä kuninkaan rakastajattareksi antautuvan prinsessan roolia.

Don Carloksen Ebolin rooliin tarvittiin Maiju Rängman nopealla valmistautumisajalla. *Don Carlosin* esityksestä (31.3.1897) tuli ilmeisesti kuitenkin onnistunut. Näyttämölle luodut Escorialin linnan huoneistot olivat elegantteja. Teos oli ollut Bergbomilla pitkään suunnitelmissa, vaikka suomennos oli vasta 1890-luvulta. *Suomettaren* mukaan teatteri oli täysi, mikä oli hienoa näin arvokkaan näytelmän esityksessä. Juoniselostusta (1.4.1897) seurasi näyttelijöiden analyysi (4.4.1897). Finne sanoo, että Knut Weckmanin työstä ”puuttui intellektuelli ote”, ja hänen roolityönsä saikin *UStressa* 4.4.1897 moitteita mm. säntäilystä.¹⁴²³ Don Carloksen rooliin on Schillerin jäljiltä jäänyt paljon kiihkeitä tuloja ja menoja, siksi siinä tarvittaisiin vahvaa älykön otetta.

Minna Canthin kuolema osui toukokuun alkupuolelle 12.5.1897. Lauantaina 15.5.1897 vietettiin Minna Canthin valtavat hautajaiset Kuopiossa. Bergbom matkusti laskemaan seppeleet, näyttelijöiltä, johtokunnalta ja sisaruksilta itseltään. Teksteinä: ”Synnyinmaasi muistossa elät niin kauvan kuin elää Suomen taide”, ”Suomalaisen näyttämön tukipylväälle” ja Emilie ja Karl Bergbomilta ”tarmokkaalle työ towerille, ylevälle ystävälle,

1420 EAH4:82–83.

1421 Finne 1939:55.

1422 Vällisestii myös Ritva Heikkilä (1998:365) ilmeisesti kirjeenvaihtoihin perustuen, tulee sanoneeksi näin. Keväällä 1896 ”iloisesti yllättynti Ida oli siitä, että myös Alexander hyväksyi hänen Kleopatransa vastalauseita”.

1423 ”Don Carlos on uneksija, ja kuin ympäristön olot ovat hänen unelmiensa takia mitä suurimmassa ristiriidassa, niin verhoon hänen luonnettaan jonkinlainen synkkyyden ja surumielisyyden huntu. Toisinaan tämä rikkoutuu antaakseen tilaa tulisille intomielen puuskille, mutta sitte se taas palautuu entiselleen. Hra Weckmanin prinsillä oli vikana liiallinen reuhaavaisuus, joka ilmeni sekä liikkeissä että yleensä koko esiintymistavassa. Wuoropuheliussa näyttelijä melkein säännöllisesti töytyisee kauhealla vauhdilla vastapuhujan repliikkiin kiinni.” *UStr* 4.4.1897.

nerokkaalle naiselle.” Kaarlo oli halunnut mennä Minnaa tapaamaan kesällä 1896 heti kun kuuli, että tämä oli sairastunut. Kaarlo ei olisi matkustanut mistään muodollisesta syystä, hän nimenomaan halusi tavata Minnan. Hänen kiintymyksensä oli aitoa, vaikka olikin menettää hermonsä tämän kanssa neljä vuotta aiemmin.¹⁴²⁴

Bergbomin viimeinen 10-vuotiskausi teatterin johdossa (1895–1905) tuli sisältämään vielä valtavan joukon uusia kotimaisia näytelmiä. Niiden kohtalo Aspelin-Haapkyllän arvioinneissa on varsin tylyä ja vain ani harva jäi pitemmäksi ajaksi teatterin omaan ohjelmistoon. Maakunnissa niillä kyllä oli vientiä. Pitää kysyä, oliko Kaarlon eri työnku- vissa juuri tämä kirjailijayhteistyö se, jossa hän oli saanut pahimmat haavansa pari vuotta aiemmin, minkä vuoksi hän ehkä osin passivoitui. Klassikoiden ja skenografian harrastus oli tavallaan helpompaa, niitä hän jaksoi parhaiten viimeisen kymmenvuotiskautensa. Kirjailijoista vain Martti Wuoren kanssa hänen oli sosiaalisesti helppo kommunikoida. Muut, jotka näytelmien tekoon ryhtyvät, olivat jo useita sukupolvia nuorempia, ja Kaarlon oli hankalampi löytää näiden aaltopituutta tai ymmärtää teosten tavoitteita. Kenties hän ei aina jaksanut enää halutakaan.

Jokainen vähille esityksille jäänyt kotimainen näytelmä ei toki ollut ”kaltoin kohdeltu mestariteos”, mutta silti on lupa kysyä, millaisia kiinnostavia tai millaisia kenties sosi- aalisesti relevantteja näytelmäteemoja jäi Suomalaisessa Teatterissa käsittelemättä, tai mitä meni huolimattoman työn takia muuten ohi. Betty Elfvingin *Sprengtportenin oppilaat* roikkui sensuurissa, joka tutki sitä pitkään. Kaarlo uskoi asian Bettylle tammi- kuussa, mutta sitä ei saisi missään tapauksessa vuotaa lehdistöön, se vain vaikeuttaisi prosessia.¹⁴²⁵ Kolme muuta kotimaista ehti päästä esityksiin vielä loppukeväästä 1897.

Santeri Ingmanin (myöh. Ivalo) romaanista *Juho Vesainen* laadittu samanniminen näytelmä tuli ohjelmistoon 22.4.1897. Se oli historiallinen seikkailu Pohjanmaan ja Vienen välisistä ryöstöretkistä 1500-luvun lopulla.¹⁴²⁶ Juhani Sjöströmin *Mari* oli 4-näytöksinen näytelmä, kansakuvaus tuttua lajia.¹⁴²⁷

Kolmantena oli Matti Kurikka, joka lehtimiehenä Viipurissa oli joutunut jokin vuosi aiemmin vararikkoon ja joka elätti itseään nyt vakuutusten myynnillä. Hänet pestattiin uuden *Työmies*-lehden toimittajaksi 1897–1899. Bergbom esitytti häneltä näytelmän *Babelin torni*, josta johtokunta kuitenkin oli keskustellut:

Moitittiin sen rakennetta, mutta eniten rohkeaa ja rienaavaa sisältöä. Vaikka näytelmä oli sijoitettu kaukaiseen menneisyyteen, nähtiin selvästi, että sen

1424 EAH4:87.

1425 KB → B. Elfving 31.1.1897/47:6:19/KBA/KiA/SKS.

1426 Vastaanotto oli innostunutta: *PL* 23.4.1897 ja *UStr* 23.4.1897.

1427 EAH4:84–85.

kärki oli kohdistettu 1800-luvun lopun suomalaiseen yhteiskuntaan. Näytelmän esitys aiottiin estää ja vasta kun Kurikka itki ja rukoili Bergbomia, se otettiin ohjelmistoon.¹⁴²⁸

Bergbom oli valinnut näytelmään musiikkia A. Rubinsteinin oratoriosta *Baabelin torni*, jotta Lilli Kurikka-Kajanuksella olisi siinä laulettavaa.¹⁴²⁹ Musiikin luomia tunnelmia kiitettiin. Nimimerkki H.A.K. *Työmiehessä* 22.5.1897 selvitti *Baabelin tornin* juonen. Lehdessä valitettiin myös loppukevättä huonoksi ajaksi tarjota kotimaisia uutuuksia, mutta valettiin uskoa ja luottamusta, että työväki tällaisen ”ensimmäisen suomenkielisen itämaisen satunäytelmän” luokse paikkansa löytää. *Päivälehti* selosti myös ”musiikinsekaista dekoratsioonikappaletta” ja sanoi, että ”tarunäytelmät ovat nykyään kaikkialla muodissa. Kieli, soitto, laulut, kummalliset dekoratsioonit ja kaikellaiset muut ulkonaiset näyttämölliset apukeinot ovat niissä pääasia.”¹⁴³⁰

Näyttämölle sovitut itämaisine, uusine dekoratioineen ja toimituksineen on näkemistä ansaitseva. Walaistusefektit olisivat voineet olla tasaisemmat ja viime näytöksen loppu olisi epäilemättä vaikuttavampi, jos ainakin osa tornista salamain aikana romahtaisi maahan.¹⁴³¹

Kalevi Kalemaan mukaan ensi-illassa (18.5.1897) tekijää kiitettiin, lehdistöarviot olivat teilaavia, mutta että toinen esitys olisi ollut ennakkoon loppuunmyyty. ”Sitä ei kuitenkaan tullut. Näytökset peruutettiin ja teatterin johtaja lähti yllättäen pois kaupungista, eikä Kurikka koskaan saanut tietää todellisia syitä tapahtuneeseen.”¹⁴³² Kalemaa siteeraa ilmeisesti Kurikan autobiografista tekstiä, jonka mukaan kritiikki vain ”halusi mitätöidä suurenmoisen näytelmän”, taustalla ”etuoikeuksiaan varjeleva sivistyneistö, ennen kaikkea papit”. Kurikka sanoo päättäneensä lopullisesti kääntää selkensä Suomen ”valtalukuille”.

Toukokuun alussa 1897 Jalmari Finne oli johtanut kiertueet Tampereella, Hämeenlinnassa ja Viipurissa ja valitsi uusia tulokkaita. Syksystä 1897 alkaen näitä olivat Lilli Högdahl, myöhemmin Horsma (aviossa Tulenheimo) sekä Axel Ahlbergin ja Kaarle Halmeen jälkeen seuraava ylioppilastaustainen miesnäyttelijä Pietari Alpo (ent.

1428 Kalemaa 1978:99.

1429 Kalemaa 1978:99.

1430 PL 19.5.1897, nimimerkki L[eino].

1431 PL 19.5.1897, nimimerkki L[eino].

1432 Kalemaa 1978:99–100.

Muhonen, myöh Pekka Alpo).¹⁴³³ Kaarle Halme oli saanut matka-apurahan, hän lähti keväällä ja palasi vasta marraskuussa 1897 laivalla Suomeen.¹⁴³⁴

Näyttelijät kiersivät turneella, toinen ryhmä kesäkuun alusta heinäkuun alkuun akselilla Toijala, Jämsänkoski, Vääksy, Jyväskylä. Toinen ryhmä esiintyi Savonlinnassa – varmaankin Kylpyläkasinolla, ja siellä oli Finne johtajana ajalla 27.6.–11.7. 1897. Bergbomit taas olivat olleet ”alkukesällä parannuksilla Nauheimissa”. Sen jälkeen ”Emilie palasi kotia” ja Kaarlo ”asettui johonkin kylpypaikkaan Rügenin saarella”.¹⁴³⁵ Jalmari Finne siis järjesti Savonlinnan kylpylaitokselle kesäksi teatteria, mutta matkusti sitten itsekin Saksaan.¹⁴³⁶ Finnen arkistossa on Bergbomin kirjoittamia viestejä.¹⁴³⁷

Marienbad Kesäkuun 8 p [1897]. Hyvä ystävä. Kiitoksia molemmista kirjeistänne. Hauskaa, että kaikki meni rauhallisesti, sillä Lindforsin nuri[se]miseen olen niin tottunut, että vähät siitä. Olisin mielelläni kuullut kuinka Kurikka otti näytelmänsä [*Baabelin torni* / 18.5.1897] flaskon, hän kuin oli niin vakuutettu sen menestymisestä. Mutta sen kai kerrotte kuin taas yhdymme. Porvoon juhlan menestyminen oli hauska enne sekin – kuka olisi voinut aavistaa semmoista pyhästä Porvoosta. Me viivyimme [Emilien kanssa, toukokuun lopulla] viikon Berliinissä, jossa eräs hyvin onnistunut Coriolanus-ilta Schauspielhausissa oli meidän paras näytelmällinen ”Ausbeute”. Myöskin sain nähdä [Hauptmannin] Hannelen [Taivasmatkan / Hanneles Himmelfahrt] Deutsches Theaternissa. Muutoin vaan vanhaa. Niin olihan Lope de Vega’n Schöne Toledanerin minulle uutinen, mutta hyvin vähän houkutteleva. ”Mahdottomista mahdottomin” on paljoa sukkelampi.¹⁴³⁸

Bergbomin intressissä oli viettää aikaa ulkomailla myös kahdestaan Finnen kanssa.

Milloin saavutte sisarenne kanssa Saksaan? Kirjoittakaa matka-suunitelmanne minulle, niin koetan yhtyä Teihin pariaksi päiviksi. Ettekö puhunut Nürnbergistä, se sopisi minulle hyvin? Leipzigissa on paraikaa suuri näyttely (saksalainen)

1433 EAH4:85, 88; Finne 1939:57, 58.

1434 Halme 1928:138–139.

1435 EAH4:89.

1436 ”Kesällä Savonlinnan kylpylaitos tilasi seurueen näyttelemään kylpylaitoksella. Kuuluin siihen ja tehtäväni oli järjestää kaikki ja näytellä eräitä pieniä osia. Kun kylpylaitos oli taannut tulot, jäi minulle siitä säästöä, niin että uudelleen voin lähteä ulkomaille. Sisareni Hilkan kanssa kävimme Berliinissä, Dresdenissä, Leipzigissa ja Münchenissä. Sisareni jätin Müncheniin harjoittamaan maalausopintoja ja poikkesin Nürnbergiin.” (Finne 1939:58).

1437 Finne on ymmärtänyt myös arkistoinnin päälle: Paciuksen käsikirjoituksista huolehtiminen voidaan osoittaa Finnen ansioksi. – Myös Stenvallin käsikirjoituksia oli ollut vielä Kaarlon nurkissa, niistähän löytyi sitten osa *Canziota*, josta neljäs näytös julkaistiin syksyllä 1897 ilmestyneessä 25-vuotisjuhlajulkaisussa.

1438 KB → J. Finne 8.6.[1897]/kk 2:335/mf PR160/JFA/KA.

jos se teitä wiehättää. Sekin olisi tielläni. Sieltä voisimme yhdessä pistäytyä Dresdenissä ja ostaa valaistuskoneen Hanneleeta varten. Muutoin saatte ostaa sen yksinään Berliinissä paluumatkallanne, sillä niissä hommissa luotan enemmän Teihin kuin itseeni. Kirjoittakaa myös mihin aikaan tulette tänne alaspäin. Toivon ihan varmasti että tapaan teitä. Kiitoksia siitä, että pelastitte Paciuksen käsikirjoitukset. Aioin kyllä lähettää ne, mutta unohdin. Ystävyydellä Kaarlo Bergbom. Marienbad; Villa Lorelei.¹⁴³⁹

Kirje on informatiivinen. Kaarlo teitittelee, mutta hyvä assistenttisuhde näkyy, kommunikatio on mutkatonta ja hän keskustelee Finnen kanssa sujuvasti. *Hanneles Himmelfahrtin* tekemisestä oli selvästi jo sovittu. Siinä esiintyviä päähenkilön näkemiä näkyhenkilöitä varten tarvittiin sähkölaitteita, ja Bergbom tiesi, että juuri niitä asioita Jalmari ymmärtää, hän ei. Näytelmässä tarvittiin pistevaloja, sillä henkilöt ilmestyivät pimeästä kuolinvuoteella makaavalle itsemurhaa yrittäneelle tytölle.¹⁴⁴⁰

Kaarlo halusi tavata Jalmaria Saksassa, poissa kotimaisten silmien alta. Ehkä Kaarlo näki Jalmarissa myös itseään: nuoruuden, innokkuuden, teatterientusiasmin, monialaisen lahjakkuuden, syttyvän juhlien järjestäjän jne. Kymmenen päivää myöhemmin Kaarlo kirjoitti Finnelle toisen kirjeen.¹⁴⁴¹ Edellisen kirjeen hukkuminen, minkä hän arvelee tapahtuneen, on mahdollista, sillä Finnellä oli näinä vuosina perheensä vuoksi vaikeuksia, ja hän joutui hankkimaan oman opiskelijaboksin. Osoitteessakin on näin voinut olla sekaannusta.¹⁴⁴² Kaarlo tiesi Savonlinnan esityksistä, joten hän lähetti kolmannen viestin sinne.¹⁴⁴³ Muistelmissaan Finne sanoi lopulta poikenneensa Nürnbergiin, mutta ei kerro seurastaan tarkemmin. Kaarlo kirjoitti heinäkuun alun kortissa odottavansa Finnen tulevan Berliiniin lauantaina 16.7.1897. On siis todennäköistä, että Kaarlo on matkustanut Finnen sisarusten kanssa ensin Dresdeniin ja Müncheniin, jonne sisar on jäänyt opiskelemaan, ja sitten Jalmarin kanssa Nürnbergiin. *Hanneles Himmelfahrtia* varten on siis hankittu sähkölaitteita, joko Dresdenistä tai paluumatkalla Berliinistä.

Elokuussa Vaasassa kuoli yksi Kaarlون ja Emelien tädeistä Augusta Grönberg, Grönvikin lasitehtaan omistajan leski ja tehtailijan pesähoitaja. Myös eno Gustaf Roschier oli jo kuollut, mutta häneltä oli jäänyt tytär Dagmar Roschier. Grönbergin perhe oli merkinnyt kiinnekohtaa Vaasassa. Äiti Julianen sisaruksista elivät enää Leontine Gummerus Vaasassa ja Sofie Sanmark, Helsingissä Antinkadulla.¹⁴⁴⁴

1439 KB → J. Finne 8.6.[1897]/kk 2:335/mf PR160/JFA/KA.

1440 Ks. *Hannelen* pääkirja sekä esitysvalokuvat /Ooppera 961.3/HiKA/MVA.

1441 KB → J. Finne 15.6.1897/kk 2:339/mf PR160/JFA/KA.

1442 Siitä muistelmissaan Finne (1939:64–66) vaikka ilman tarkempia vuosia.

1443 KB → J. Finne 3.7.1897/kk 2:266/mf PR160/JFA/KA.

1444 Tieto kirjeessä B. Elfving → EB 20.8.1897/48:13:116/BEA/KiA/SKS.

Syksy 1897 ja Suomalaisen Teatterin 25-vuotisjuhla

Mitä Kaarlo ajatteli ohjelmistoon, kun hänen teatterinsa 25. juhlavuosi koitti? Hän halusi *Don Carloksen*, mutta kun nimirooliin sopiva komea ja älykäs Konrad Tallroth oli eronnut ja liittynyt uuteen Svenska Inhemska teaterniin puuttui päärooli. Ida Aalberg olisi voinut vetää riittävästi yleisöä prinsessa Ebolina, mutta hän keskeytti vierailunsa. – Tammikuun 1897 kirjeenvaihdossa Kaarlo oli tarjonnut paronittarelle myös Franz Grillparzerin *Sappho*-näytelmän nimiroolia, klassista näyttelijättären juhlatehtävää.¹⁴⁴⁵ Aalberg oli ensin empivä, sillä hän oli nähnyt *Sapphosta* nuoruudessaan mielestään huonon esityksen, mutta innostui siitä sitten ”sisällökkäämpänä” kuin tuoreet Sardou-roolit.¹⁴⁴⁶ Jalmari Finne mainitsee, että paronin aiheet tulla Helsinkiin valvomaan vaimonsa näyttelemistä ja mahdollisesti kokonaan uuden roolin harjoittelemista, sai Aalbergin sairastumaan ja palaamaan takaisin Pietariin.

On todennäköistä, että Bergbom oli suunnitellut syksyn juhlanäytännöksi juuri Grillparzerin *Sapphoa*, Ida Aalberg pääroolissa. Se olisi luonut hienon klassikkoperspektiivin niin ohjelmistollisesti kuin antanut kirkkaimmalle tähdelle jälleen uuden voiton rooligalleriaan. Siihen olisi tulevaisuudessa voinut pyytää vierailemaan myös Hedvigin, joka oli tehnyt roolin Ruotsalaisessa teatterissa suomenkielisten *Trubaduuri*-syksynä 1870. Lesbos-saaren juhlistu runoilijatar palaa näytelmässä Olympian kisoista, joissa hänet on palkittu runoilijana. Mukana on häntä ihaileva nuorukainen Phaon. Sapphon orpo kasvatitytär ja palvelijatar Melitta ja Phaon kuitenkin rakastuvat toisiinsa. Mustasukkaisena Sappho asettaa esteitä heidän tielleen. Lopulta hän hyvästelee nuoret suudellen Phaonia ”kaukaisena ystävänä otsalle” ja Melittaa kuin ”kuollut äiti suulle” ja syöksyy kalliolta mereen. Juhlittukin vanha joutuu väistymään nuoruuden tieltä. Kun vielä muistetaan kirjailija Grillparzerin oma ulkopuolisuus ja vain ystävyysden tasolle jääneet suhteet naisten kanssa, on henkilöasetelma luettavissa toisinkin.¹⁴⁴⁷ Sappho ei välttämättä ole mustasukkainen Phaonista vaan kenties enemmän Melittasta. Homoseksuaalisesti rakastava on aina ”vaarassa menettää” rakastettunsa heteroseksuaaliselle suhteelle. Tältäkin kannalta ajateltuna *Sappho* oli Kaarlolle kenties tärkeä teos. Emmehän tiedä, kuinka monen nuoren miehen osalta Kaarlo omassa elämässään oli ”kokenut menetyksen” naiselle tai toiselle miehelle.

Sappho kylläkin valmistettiin, mutta se sai ensi-iltansa vasta 7.10.1898, ennakkonäytännön luontoisesti maakuntamatkalla Mikkelissä.¹⁴⁴⁸ Dramaattiseen päärooliin oli Bergbom sijoittanut Maiju Rängmanin. Mutta oliko Rängmanin fakki sittenkin enemmän

1445 KB → IA-Ü-G [n.10.–13.1.1897]/Coll 1.2/ms/KK.

1446 IA-Ü-G → KB 14.1.1897/Coll 1.13./ms/KK.

1447 Grillparzerin tähän puoleen viittaa Hirschfeld 1914, 207.

1448 EAH4:94. Lokakuussa oltiin 5.10.1897 alkaen Mikkelissä ja Kuopiossa.

vain romanttisen ingénueen kuin eroottista halua ilmaisevan vahvan naisen? Helsingissä *Sappho* nähtiin viikko teatterin 25-vuotisjuhlinnan jälkeen. Arvostelu kiitti esitystä antaen tunnustusta Rängmanille, jonka tragediennnen taidot joutuivat koetukselle.¹⁴⁴⁹ Muutamaa vuotta myöhemmin Kirsti Suonio joutui esittämään Sapphoa maakuntakierroksella ainakin Sortavalassa varsin alkeellisissa olosuhteissa.¹⁴⁵⁰ Ida Aalbergin rooliluetteloon Sappho ei näytä tulleen.¹⁴⁵¹ Sitä paitsi Aalbergia ei näkynyt lainkaan syksyn 1897 juhla-lisuuksissa. Ilmari Räsänen mukaan Ida oli syksyllä leikkauksessa ja sairasteli pitkään sen jälkeen. Hän palasi vierailemaan vasta kaksi vuotta myöhemmin.¹⁴⁵² Joulukuussa 1897 Ida tosin tarjoutui tulemaan helmi-maaliskuuksi 1898 ainakin Sudermannin *Kodin* Magdan rooliin, mutta tämä vierailu ei ilmeisesti toteutunut.¹⁴⁵³

Syyskaudeksi otettiin tehtäväksi toimittaa julkaisu: *Suomalainen näyttämö 18^{13/10} 72 – 18^{13/10} 97*. Sen toimittamisesta Finne kertoo jälleen hauskesti:

Siihen painettiin Topeliuksen kaksinäytöksinen näytelmä ”Sancta Maria”, sen löysin samasta roskakopasta kuin osan ”Kypron prinsessan” nuotteja – ja Minna Canthin ”Kauppaneuvos Toikan” ensimmäinen näytös (muuta siitä ei koskaan valmistunutkaan), joka myös vetelehti samassa ”arkistossa”. Julkaisun huomattavin osa oli Aleksis Kiven aivan unohduksiin jäänyt ”Canzio”, jonka kolme ensimmäistä näytöstä oli Bergbomin huostassa kahteen eri muotoon kirjoitet-tuna. Palkinnoksi vaivoistani Bergbom lahjoitti minulle tuon käsikirjoituksen ja arvasi hymyillen, että se minun huostassani säilyy paremmin kuin hänen, missä hän ehdottomasti oli oikeassa. Myöhemmin lahjoitin käsikirjoituksen Kirjallisuuden Seuralle, ja penkomalla teatterin kirjastoa löydettiin puuttuvat kaksi näytöstä.¹⁴⁵⁴

1449 *UStr* 21.10.1897 sis. hyvän juoniselostuksen ja 23.10.1897 Reeni Roineen laatiman analyysin lähinnä Rängmanin roolista. *PL* 21.10.1897, samaan suuntaan kirjoitti K. F[risk].

1450 Niistä oloista kertoo Suonio 1940:50. Kyse oli jotenkin huonosti perustellusta turneesta alkeellisissa oloissa. Soke-rilaatikko esitti vuotta, jolta Sapphon oli lopussa hypättävä mereen. Pitkän Eino Salmelan pää ei tullut edes näkyviin, kun esirippua käärittiin ylös. jne.

1451 Sapphon ja Phaonin ikäero muistutti Idan ja Alexanderin välillä olevasta 7 vuoden ikäerosta. Näytelmä sattoi tulla liian lähelle tai sitten paroni ei pitänyt teosta lainkaan sopivana paronittarelleen.

1452 Heikkilä 1998:365–367 kuvaa tämän jakson siltä kannalta, miten Uexküll-Gyllenband ”innostui teatterista” ja kääntyi ”vaimonsa työtoveriksi”. Räsänen 1925:410 näyttää kuitenkin täsmällisemmältä: ”Kevätkaudella 1897 Suoma-laiseen teatteriin tekemänsä vierailun jälkeen Ida Aalberg pysyi poissa näyttämöltä lähes kolme vuotta. Näihin aikoihin [40v.] hän oli epätoivoissaan terveytensä tilasta, saman vuoden syksyllä hän sai Helsingissä kestää leikkauksen ja myö-hemmin hän koki etsiä parannusta useista ulkomaisista kylpy- ja terveydenhoitolaitoksista. Kirjeenvaihdosta näkee, että hän oleskeli milloin Lausannessa, milloin Dresdenissä, milloin missäkin. Menetettyä terveyttään hän ei koskaan saanut täysin takaisin, ja myöhemminkin tarkoittivat lakkaamatta toistuvat matkat etelään pikemmin ruumiinhoitoa kuin hen-kistä virkistymistä tai huvittelua.”

1453 IA-Ü-G → KB 12.–30.12.1897/211:3:25/KBA/KiA/SKS.

1454 Finne 1939:59.

Juhlajulkaisussa oli lisäksi katkelma *Elinan surmasta* ja Canthin novelli *Agnes*, sekä teatterin ohjelmisto- ja henkilöluettelot.¹⁴⁵⁵ Siinä olisi pitänyt julkaista myös yksi kuvaelma Betty Elfvingin näytelmästä *Sprengtportenin oppilaat*, mutta koska sen sensuuriprosessi oli vielä kesken, se piti jättää tästäkin pois.¹⁴⁵⁶ J. H. Erkko oli kirjoittanut runon, jonka ensimmäinen säkeistö on hauska:

Mehu elämästä puserrettiin
 Näyttöpermannolle supistettiin.
 Siinä kiehui, kuohui se ja jyski,
 Että lattiat ja seinät ryski.
 Siinä perhe, yhteiskunta eli,
 Valtio ja kirkko toimiskeli,
 Siinä nähtiin päiviä ja öitä,
 Tehtiin sodan- sekä rauhantöitä,
 Elettiin tai kuoltiin kunnialla,
 Hallittiin tai oltiin vallan alla.
 Siinä soitti, siinä lauloi kööri;
 Joukon johti jalo tirehtööri.¹⁴⁵⁷

Teatterin 25-vuotisjuhlan päiväohjelma käynnistyi tavan mukaan aamupäivän laulutervehdyksillä Bergbomien luona. Richard Faltinin johtama sekakuoro koostui Suomalaisessa Oopperassa aiemmin avustaneista lauluvoimista. YL:n laulutervehdyksen jälkeen vuorossa oli August Arppe Ruotsalaisen teatterin puolesta. Tätä esiintymistä voidaan pitää uutena, keskinäistä kunnioitusta signaloivana eleenä, olihan Bergbomin teatteri jo muodostunut Arppelle kotimaisen toiminnan malliksi. Illalla Ruotsalaisen teatterin näyttelijät halusivat vielä seppelöidä Kaarlona.

Teatterin juhlanäytös koostui tietysti Kaarlona ja vanhojen fennojen tunnelmapaloista, ja ohjelma oli 13.10.1897 yhtä lukuun ottamatta sama kuin Porissa teatterin avajaisiltana. Esitettiin edesmenneen Antti Tuokon *Avajaisnäytelmä*, jossa Tuonelasta tullut Väinämöinen toivottaa Näytelmättären tervetulleeksi Suomeen ja poistuu itse takaisin manalle. Sen esittivät Olga Poppius ja Emil Falck, eikä sitä ollut Helsingissä koskaan aiemmin kuultu.¹⁴⁵⁸ Topeliuksen *Sotavanhuksen joulun* tilalla kuultiin Paavo Cajanderin runo *Prologi* Leinon lausumana, mutta *Pilven veikko* -tableau lauluineen oli

1455 Myös *Uusi Kuvalehti* nro 19 julkaisi S. T:n jäsenten valokuvat.

1456 Asia selviää kirjeestä KB → B. Elfving 30.1.1898/47:6:21/KBA/KiA/SKS.

1457 Sit. EAH4:92–93.

1458 *Alkajaisnäytelmä* oli esitetty Porissa, Tampereella ja Viipurissa, mutta ei enää Helsingissä maaliskuussa 1873. Tällä kertaa teksti oli painettuna *USTR:ssa* ja *PL:ssä* 14.10.1897 alakertana.

”ennallaan” – ja saatiin näyttää kahdesti. Laulun esittivät Olga Leino ja Taavi Pesonen. Topeliuksen *Saaristossa* näyteltiin uusin esiintyjävoimin ja sen ”kotimaan kauneutta ylistävät osat” tietenkin herättivät suurimman vastakaiun: ”Topelius siinä kuten ainakin puhuu kotimaan suloudesta ja rakkaudesta, jota se meissä herättää.” Täyden juhlapukuisen Arkadian näyttämöllä Benjamin Leino ojensi Bergbomille hopeisen laakeriseppeleen näyttelijöiden puolesta, ja Katri Rautio vastaavan ”hopeisen lyyryn” Emelielle. Adolf Lindfors toi Ruotsalaisen teatterin näyttelijöiden seppeleen.¹⁴⁵⁹

Kaivohuoneen iltajuhlassa Bergbomin sisaruksia eskorteerasivat Eliel Aspelin ja Therese Hahl. – Juhlapuhujina esiintyivät fil. tri Jalmari Hahl sekä tuttuun tapaan B. F. Godenhjelm ja Antti Almberg. Poikkeuksellisesti nyt piti Kaarlo Bergbom itsekin puheen, jonka laajin selostus löytyy *UStr:sta*.

Hänelle ja näyttelijäkunnalle pidettyyn puheeseen vastasi toht. Bergbom. Hän kiitti kaikkia, jotka tänä merkkipäivänä olivat ottaneet osaa suomalaisen teatterin ja hänen omaan juhlaansa. Samalla käytti hän tilaisuutta kiittääkseen kaikkia niitä monia, jotka olivat hänen työtään suomalaisen näyttämön hyväksi tavalla tahi toisella auttaneet. Ensi sijassa ansaitsevat kiitoksen Suomen näytelmäkirjailijat, joista ei kukaan ole Suomalaisen teatterin ohi mennyt tuotteitaan yleisölle tarjotessaan. Erittäin mainitsi puh[uja]. ystävänsä Aleks [!] Kiven ja Minna Canthin, jotka jo ovat tuonen tuville siirtyneet, sekä Erkon, v. Numersin, Tawaststjernan, Ingmanin ja monet muut kohta lukemattomat. Musiikin alalla huomautti hän erityisesti Faltinin ja Kajanuksen työstä teatterin hyväksi. Arvostelijat ovat myös terveellisenä ja ystävällisenä tukena teatteria auttaneet; nimet Aspelin, Tudeer, Söderhjelm ja [K.]Leino mainitsi puh[uja]. merkittävimpinä resenssenttien joukossa.

Kiitoksensa saivat tohtori Bergbomin työtoverit, näyttelijät, joiden joukosta puh[uja]. moniaita vanhempia ja manalle mennehitä tahi muuten teatterin palveluksesta eronneita mainitsi. Osansa sai myöskin teatterin johtajan rinnalla tukena työskennellyt johtokunta, jonka ensimmäiset jäsenet: Yrjö-Koskisen, B. O. Schaumanin, Julius Krohnin ja Aleksanteri Järnefeltin puhuja mainitsi, sekä heidän ohellaan olletikin teatterin alkuaikoina rahastonhoitajan vaikean toimen monivuotisen hoitajan lääninrahastonhoitaja [K.] A. Wahlström vainajan. Näytelmätaiteen siskoille, muille taiteille, kantoi puhuja myöskin kiitoksensa. Rakennustaide vaan, lausui hän, on toistaiseksi pysynyt Suomalaiselle teatterille vieraana, mutta oli puhujan varma toivo, että muutaman vuoden perästä oli sekin ystävyysliittoon yhtyvä. Lopuksi kantoi puh[uja]. kiitoksensa

1459 EAH4:90–91 sekä *PL*, *UStr*, *NP* 14.10.1897 ja *Työmies* 16.10.1897.

koko suurelle yleisölle, niille rikkaille, jotka kymmenillä tuhansilla olivat teatteria kannattaneet, ja niille köyhille, joiden ropo on yhtä kallisarvoinen; niille vanhoille, jotka uskoivat, koska tohtori Bergbom uskoi ja niille nuorille, jotka innostuivat sen vuoksi että ovat jommoisiakin hedelmiä nähneet.¹⁴⁶⁰

Päivälehdestä löytyi Kaarlون puheen vakava ”loppukevennys”:

Torvisoittoa kaikui pitkin iltaa ja välipaloiksi saatiin kuulla kvartettilaulua. [– –] Sydämellisesti ja osaksi leikkisästi puhui hän teatterin toiminnasta kuluneena 25 vuotena, lausui lämpöset kiitoksensa kaikille niille, jotka teatteria ovat auttaneet, [– –] johtokuntaa, joka väliin on saanut hoitaa tyhjää kassaa, ja lopuksi suurelle yleisölle. Hän pyysi vaatimattomasti anteeksi omat oikkunsa (sisarensa, jonka puolesta hän myös kiitti, ei hän tätä sanaa soveltanut) ja lopetti sydämelliseen kiitokseen.¹⁴⁶¹

Tämä liikuttunut ja tunnelmallinen kiitospuhe on tulkittava Bergbomin julkiseksi, joskin ambivalentiksi anteeksipyyntöksi. Hän siis kiitti molempien puolesta, mutta pyysi omat oikkunsa anteeksi jättäen sisaren sovitettavaksi ja anteeksipyydettäväksi omansa, tai elegantisti katsoi, että sisar ei olisi moisiin oikkuihin syylästynytäkään.

Helsingin kolmas suomenkielinen sanomalehti oli lauantaisin ilmestynvä Matti Kurikan toimittama *Työmies*. Se yhtyi juhlaan, ylisti teatteritaiteen merkitystä työväestölle ja kiitti Bergbomin työtä. Sen johdantokappale on syytä ottaa esille retoriikkansa takia, sillä siinä paalutetaan vuosiksi eteenpäin työväen identiteettiä suhteessa herrasväkeen, mutta myös ilmoitetaan, miten aktiivinen ja myötämielinen työväki, toisen parven yleisö on Arkadiassa aina ollut.

Suomalainen yleisö vietti viime keskiviikkona sellaista suomalaisen sivistyksen merkkipäivää, johon suomalainen työväestökin olisi saattanut ottaa osaa. Wietettiin näet suomalaisen näytelmätaiteen 25-vuotista juhlaa. Harva työmies kuitenkin lie ollut tilaisuudessa saamaan pilettejä ja pääsemään juhlaan[,] sillä kukapa työmies jousi seisomaan odottamssa tuntikausia pilettiluukun edessä eikä työmiesten varat liioin myöntäneet ottaa osaa 8 markan juhlaillallisiin. Mutta silti ei työväestö lie mielissään vähemmän hartaasti juhlinut kun nekään[,] jotka juhlivat Arkaadiassa ja Kaivohuoneella. Onhan juuri näytelmätaide melkein ainoa niistä monista työn kustannuksella elävistä kulttuurin

1460 *UStr* 14.10.1897.

1461 *PL* 14.10.1897.

kukista, josta työmieskin saa nauttia – olkoonpa vaikka kaukaa kuumasta ”paratiisista” (yläriviltä). Siitä saa työmieskin ajatukselleen, tunteellen virikettä, saa milloin kuvan hienon maailman salongeista, milloin nähdä omat huolensa jopa virheensäkin kuvattuina, milloin taas saa runouden siivillä kohoutua aatteen maailmoihin. Tämän näkyy suomalainen työmies käsittäneen, sillä eipä ole hartaammin ollut paikkojaan Arkadiassa pitämässä kukaan muu, kun työmies paratiisin penkkejä. Ja siksi suomalainen työmies osasi iloita vilpittömästi näytelmätaiteemme neljännesvuosisatajuhlana.¹⁴⁶²

Teatterin juhlapäivän iltana oli poissa Emil Nervander, mutta hän oli käyskennellyt Tuusulassa, Aleksis Kiven haudalla ja kirjoitti sieltä Kaarlolle:

Thusby, Järvenpää den 13 Oktober 1897 på qvällen. Käre vän och broder från fordom! Min flitiga vandringsstaf har fört mig till stranden af den sjö, hvars böl-jor litet län[g]re bort slå mot den kyrkovall, der Alexis Kivi hvilar i sin fridlysta graf. Jag vet ej, om mina tankar denna mörka höstliga qväll mera dväljts vid den tysta grafven eller i det jubel, som nu ombrusar dig och din lyckliga syster Emeli, men jag känner, ett från hvartdera hållet storslagen harmoni är målet för mina tankar och känslor. ”Historien nöjer sig, då den rätta timmen är slagen, med ganska litet”, säger Snellman någonstades. Han kan ha rätt, men nog är det härligt att skåda försynens ledning, såsom dina vänner det haft lyckan. Med hjertat fullt af dyrbara minnen din vän från ungdomsdagarna. E. Nervander¹⁴⁶³

Lähellä 25-vuotisjuhlia pidettiin jälleen suuret arpajaiset teatterin hyväksi. Niihin Jalmari Finne innostui tekemään *Coelestinus*-tarinan, böömiläisen legendan mukaan, melodraaman säveltäjänä Axel Törnudd.¹⁴⁶⁴ Munkki Coelestinus kohtaa kiusaajan ja näkee näyssä naisen tanssiman ”piruntanssin”. Musiikki otettiin hyvin vastaan.¹⁴⁶⁵ Martti Wuoreltaikin tuli lisää näytelmiä: *Savon sydämessä* ja *Korkea oikeus istuu*. Niitä koskevia kirjeenvaihtoja ja neuvotteluja on jonkin verran säilynyt, myös keskusteluja roolijaosta.¹⁴⁶⁶ Viipurissa toivottiin, että Suomalainen Teatteri tulisi taas näyttelemään, esimerkiksi [Erkon] *Kullervoa*.¹⁴⁶⁷

1462 *Työmies* 16.10.1897.

1463 Emil Nervander → KB 13.10.1897/52:23:11/KBA/KiA/SKS.

1464 Axel Törnudd kuului Finnen ja Erkki Melartinin ystäväpiiriin, jonka kanssa Finne oli syksyllä 1897 päässyt enemmän seurustelemaan. Musiikkiopistossa opiskeleva Axel Törnudd oli jo syksyllä 1896 tutustuttanut Finnen ja Melartinin toisiinsa. ”Me olimme kaikki yhdenikäiset, ja seuraamme liittyi sitten vielä muutamaa vuotta nuorempi porilainen Selim Palmgren.” Finne 1939:49.

1465 *Ustr* 7.11.1897. Esitys nähtiin myös Arkadian näyttämöllä 14.11. mutta uusia arvosteluja siitä ei näytä enää olleen.

1466 KB → Martti Wuori s.d., 20.10.1897 ja 2.11.1897/47:3:16, 47:3:17 ja 47:3:18/KBA/KiA/SKS.

1467 J. H. Erkkö → KB 22.11.1897/52:18:9/KBA/KiA/SKS.

Bergbomin Shakespeare-sarjassa oli vuorossa ensimmäinen kuningasnäytelmä, *Rikhard III*. Se oli kiitollisen konnaroolinsa takia ollut vuosisatojen ajan paljon esitetty, vaikka hahmon häikäilemätön kunnianhimo oli hämmästyttävä kohdattava. Suomenkielisessä kantaesityksessä 1.12.1897 sen näytteli Adolf Lindfors. Tämä tulkitsti Rikhardin roolia niin, että teeskentely tuli kaikin tavoin näkyväksi, mutta toisaalta teeskentelyn näyttäminen yleisölle rikkoi illuusiota ja jotkut kohdat olivat jopa huomattavan liioiteltuja tai reuhtovia. Katri Rautio oli ”taas oikeaan osunut ja varma”, tällä kertaa Lady Annan roolissa.¹⁴⁶⁸ Lindforsin roolityö oli viimeisessä näytöksessä ”reuhtovaa/meluisaa” jopa koomista.¹⁴⁶⁹ Kaarlo jakaa Emelien käsityksen:

Att Rickard ej hade samma framgång som Lear få vi ej förundra oss öfver. Dels är Lear det mognare mästerverket, dels lämpar den sig bättre för våra krafter, dels var tiden gynnsammare. Vi få vara belåtna med att Lindfors redde sig så bra han gjorde. Din motvilja mot hans sista akt delar jag dock fullkomligt.¹⁴⁷⁰

Kaarlo Bergbom päätti matkustaa Saksaan joulun ajaksi 1897. Esillä oli vain vanhaa ohjelmistoa, ja Kaarle Halme oli palannut omalta matkaltaan. Seuraavan teoksen, tammi­kuisen (1898) ensi-illan, Gerhardt Hauptmannin *Hannelen taivasmatkan*, saisi Jalmari Finne ohjata – sähkölaitteineen ja musiikkeineen. Finnen ja Erkki Melartinin ystävyys oli syventynyt syksyn aikana, ja Finne oli ehdottanut läpisävellettyä musiikkia *Hanneleen*, joka näytelmänä liikkui unen ja toden rajamailla. Sellainen ei kiinnostanut Bergbomia,¹⁴⁷¹ Finne sai siis tehdä.

Kaarlo on tuntenut itsensä kovin sairaaksi: reuma ja astma olivat pysyviä vaivoja, mutta ennen muuta hän on tarvinnut ”hermojensa” takia myös lomaa ihmisistä. Emelille 19.12.1897 hän kertoi Berliinissä näkemistään esityksistä. Polven loukkaantuminen aiheutti paikallaanoloa ja hierontahoitoa. Päämäärä oli kuitenkin Dresden, jossa tohtori Lahmannin parantolassa hän joutui nukkumaan ikkuna auki, nauttimaan paljon ilmakylpyjä ja kävelemään paljain jaloin.

Här hos Lahmann har jag nu varit jemnt en vecka. Jag har ”alles mitgemacht”. Sofvit med öppna fönster, promenerat barfota, tagit luftbad o.s.v. Det låter allt som en saga, när man betänker att vi äro i slutet af December. Men angenämt

1468 *UStr:ssa* 3.12.1897 perusteellinen Reeni Roineen kirjoittama näytelmän ja 8.12.1897 näyttelijöiden analyysi.

1469 ”Här har allt gådt stilla och jämt; Richard gick 6 gånger, men med medelmåttig succès. Lindfors' oerhördt bråksamma, för att ej säga komiska uppträdande i sista akten förstörde det goda intrycket från de föregående akterna.” (EB → KB 20.12.1897/45:1:238/KBA/KiA/SKS.)

1470 KB → EB 26.–27.12.1897/46:1:247/EBA/KiA/SKS.

1471 Finne 1939: 60.

kännes det. Speciellt luftbadet äro präktiga. För nerverna tror jag att dessa bad äro i hög grad lugnande och stärkande. För min asthma är jag ännu osäker. Sant är att jag ej just alls lidit af den under denna vecka, men det har äfven varit ovanligt vackert väder, solsken och ren, dimfri luft. Jag har ej ens begagnat min mundduk, så mild kännes luften.¹⁴⁷²

Dresdenissä hän suunnitteli näkevänsä Shakespearen *Talvisen tarinan*. Joulun jälkeen Kaarlo aikoi käydä myös Berliinissä, jossa piti olla Sudermannin uuden näytelmän, *Johanneksen* ensi-ilta. Sitä varten hän pyysi lähettämään Helsingistä kaikki Sudermannin näytelmien julisteet, jotka hän voi mahdollisesti kirjailijan luona käydessään tälle viedä.¹⁴⁷³ Emelie kertoi Helsingistä, että senaattori Clas Herman Molander oli kuollut työnsä ääreen Senaatissa – kirjaimellisesti. Yksi Teatteria aina tukeneista senaattoreista oli poissa, muitakin surullisia hautajaisia oli ollut. Tällaista nopeaa kuolemaa Kaarlo piti parhaimpana.¹⁴⁷⁴ Nuottilainoista venäläisen ja italialaisen oopperan kanssa oli epäselvyyksiä.¹⁴⁷⁵

Roligt är det att du känner dig litet raskare, men nog är jag ganska ängslig för dina luftbad, de kunna väl vara bra för nerverna, men huru verka de på asthman och rheumatismen? Cajander lär säga att han fått svår rheumatism genom sina luftbad i somras och nu bör man väl vara ännu lättare utsatt derföre. – Här går allt stilla och lugnt; "Ruusunen" hade generalrepetition i går och allt aflopp galant och bra; dansen är visserligen ytterst tarflig och vanlig med girlander och slöjor, men jag tror ej att man kan prässa ur fru Littson numera något dugligt.¹⁴⁷⁶

Helsingissä suunniteltiin suurta Zachris Topeliuksen 80-vuotissyntymäpäiväjuhlaa, joka vietettäisiin kolme päivää merkkipäivän jälkeen 17.1.1898. Emelie on huolissaan organisoinnista, kun Kaarlo ei ole paikalla.

1472 KB → EB 19.12.1897/46:1:248/EBA/KiA/SKS.

1473 "Gårdagens tidningar från Berlin meddela att repetitionerna till Sudermanns Johannes skridit så långt, att dess premiére är utsatt till den 8 Januari. Ifall det håller streck, stannar jag naturligtvis för att öfvervara en så intressant afton. Svårigheten blir naturligtvis att få biljett. - Bed Keihäs söka upp affischer till Sudermanns stycken "Koti", "Kunnia" och "Onnen sopukka". Om jag ej får biljett på annat håll vänder jag mig till Sudermann sjelf. Då skulle det kanske intressera honom att se en finsk affisch af hans stycken. Du sänder mig dem, nb. ifall de hittas. - Tycker du, att vi i intet fall taga stycket, då ämnet nog stöter en och annan, så förfaller ju saken." (KB → EB 26.-27.12.1897/46:1:247/EBA/KiA/SKS.)

1474 Finne 1922:43.

1475 EB → KB 20.12.1897/45:1:238/KBA/KiA/SKS.

1476 EB → KB 23.12.1897/45:1:239/KBA/KiA/SKS.

Genom din bortvaro har du undsluppit att få arrangera Topelii-firandet; festen för honom blir den 17de, emedan familjen ej vill att han skall resa hemifrån den 14de; det blir en stilla eftermiddagsfirning kl 6, troligtvis i studenthuset; en del vilja ha den i svenska teatern, men detta hoppas jag kunna afstyra. Det blir en kortege af figurerna från Topelii skrifter, inflätade i musik och sång. Jag tror ej att det kommer att lyckas, ty hvem skall leda det hela? Edelfelt har uppskattat idéen och den är nog bra, men utförandet är huvudsaken.¹⁴⁷⁷

Arkadiassa kävi väkeä hyvin joulun ajan näytännöissä, ja Emelie kiitti Jalmari Finnen hoksaavaisuutta ja työskentelyä. Teatterin hittituote oli jälleen *Prinsessa Ruusunen*, jossa tosin prinsessan esittäjä ei ole niin nuori kuin olisi viehättävää. Esitys on tulossa myös Svenskaniin 14.1.1898, ja siksi ”puolet Svenskania on ollut meillä katsomassa sitä”.¹⁴⁷⁸ Mutta uusi ruotsinkielinen Kotimainen teatterikaan ei ollut vailla ongelmia.

Det berättas att [Svenska] inhemska teaterns garanter fått nog af [Anton] Franck så att de t.o.m. underhandlat med [regissör Mauritz] Svedberg om att han skulle öfvertaga ledningen; man lär ha yttrat att företaget ingalunda är uppsatt för att Herr Franck skall få spela alla olikartade hufvudroller; [Gustaf] Cygnaeus har dock varit utmärkt vänlig mot sällskapet i alla recensioner; [Konrad] Tallroth får ofantligt beröm. Det enda som klandras är bristen på instruktör, men det urskuldass dermed att [regissören Oscar] Malmgren först i denna månad gifvit bestämdt svar att han ej kommer, [fast] man hade väntat på honom! - Franck förklarade dock redan i somras att han ej ämnar engagera Malmgren mera. –¹⁴⁷⁹

Sairaustapauksia tuli kuitenkin Arkadiassa ja näytöksiä jouduttiin vaihtelevaan keväällä 1898. Ohjelmistoon oli tulossa Johannes Kastajan kuolemasta kertova näytelmä, ja sen tapahtumat olivat Emelie Bergbomin sukupolven siveyskoodille kovin ongelmallisia. Emelie suri sitä jo ennakkoon:

Med dagens post afsänder jag Sudermanska affischerna under korsband och enligt denna adress; jag är rädd för att taga upp ”Johannes”; tänk på stormen i

1477 EB → KB 23.12.1897/45:1:239/KBA/KiA/SKS.

1478 ”Finne har varit mycket bra; arbetsam och påpasslig, så man måste vara nöjd med honom; likaså har Keihäs fortfarande varit mycket bra, ehuru Lindfors ej uppträdt. Svenska teatern ger ”Ruusunen” d. 14 jan. och i går voro Arppes, Svedberg och Woltén uppe; Gondie sade ”halfva svenska teatern är här för att lära sig till d. 14de!” (EB → KB 28.12.1897/45:1:240/KBA/KiA/SKS.)

1479 EB → KB 28.12.1897/45:1:240/KBA/KiA/SKS. – Colliander 1920:43–45 selittää Franckin erottamisen taloudellisella leväperäisyydellä. Tämä ominaisuus tunnettiin jo Franck/Kivisen ollessa nuorena Suomalaisessa Teatterissa.

anledning af "Herodias dans" - nu vore det väl flerfaldt større synd, då Johannes själf uppträder. Jag är redan smått orolig för "Hanne[r]le"; vår publik är ömtålig i sådana frågor.¹⁴⁸⁰

Uuden vuoden alla Kaarlo oli vielä Dresdenissä ja lähetti sieltä Jalmari Finnelle monikuvaisen postikortin, jossa on kuvattuna nähtävyydet, ennen muuta Waldschlösschenin panimo. Kaarlo on kirjoittanut tunteikkaassa tilassa: "Jalmari-herralle toivotaan uutta vuotta, voimaa ja viisautta, rauhaa ja rakkautta. Kaarlo B."¹⁴⁸¹

Vuosi 1898 – nuoret miehet vailla haasteita

Ajankohtaisen kirjailijan, Hermann Sudermannin *Johanneksen* ensi-ilta Berliinissä oli vasta 15.1.1898, joten Kaarlo viipyi siihen. Samalla hän antoi Finnelle täyden rauhan työstää *Hannelen taivasmatkaa*. Euroopan teatterissa *Raamattu*-aiheiset tekstit olivat näinä vuosikymmeninä muodissa, sillä näiden kristillisesti sinänsä "hyväksyttävien", mutta intohimoiltaan väkevien, suorastaan "barbaaristen" henkilöiden ja tilanteiden kautta päästiin tunkeutumaan myös aikansa nykyihmisen tunteiden ja viettien ytimiin. Sudermann halusi varmaan myös kirjoittaa vastakappaleen Oscar Wilden *Salome*-näytelmälle (1891/1893), joka oli ilmestynyt alunperin ranskaksi. Sudermann kirjoitti säädylisempään formaattiin sopivan version tästä "kiihottavasta Raamatun kohdasta" tai "eroottisesta sivuepisodista" keskittymällä Johanneksen julistukseen. Sudermannilla Salome on iältään nuorempi ja ihastus Johannekseen alkuun viatonta.¹⁴⁸²

Vuoden 1898 alkaessa Emelie siis hermoili kovasti Sudermannin *Johannes*-näytelmän suhteen, siinä kun on "Herodiaan tanssi". Tant Emilie, joka täyttäisi pian 63, halusi keskustella professori Aspelinin kanssa näytelmästä ja ainakin odottaa, mitä Gerhart Hauptmannin *Hannelen taivasmatkasta* sanottaisiin, siinähän oli nimiosassa itsemurhaa yrittänyt tyttö. – "Svecit ovat näissä niin paljon vapaampia kuin me".¹⁴⁸³ Muuten uusi vuosi 1898 alkoi yleisöä viehättävillä ohjelmilla: *Nummisuutarit*, Erkon *Aino* ja *Figaron häät*. Zachris Topeliuksen 81. syntymäpäivänä esitettiin *Prinsessa Ruusunen*. Satunäytelmä miellytti yleisöä, ja se meni tälläkin jaksolla kuusi kertaa.¹⁴⁸⁴

1480 EB → KB 31.12.1897/45:1:241/KBA/KiA/SKS.

1481 KB → J. Finne s.d. 1897/kk 2:341/mf PR160/JFA/KA.

1482 Selostus näytelmästä esim. *UStr* 20.10.1898.

1483 "Aspelin är åter på Hyvinge, så att jag ej kan rådslå med honom angående Suderman[n]s "Johannes"; min instinkt säger att vi ej böra upptaga stycket, men finner du det alldeles utmärkt, så kunna vi ju sedermera resonera derom; vi få nu först se hvad de fromma säga till Hanne[r]le. Florell berättade i går huru han ännu för någon tid sedan talat med någon präst (vill jag minnas) om "Herodias dans" och denne hade varit ytterst skakad deröfver! – Sveci äro i alla slika frågor vida friare än vi. Hvilken dag kunna vi vänta dig hem? Finne svärmar nu bara för tourneen till Wiborg, som bör bli i slutet af januari – den enda tid vi kunna få teatern. (EB → KB 2.1.1898/45:545/KBA/KiA/SKS.)

1484 EAH4:99. Jalmari Finne (1922:46) nostaa tämän sadun yhdeksi Bergbomille rakkaista esityksistä: "Prinsessa Ruusunen esityksen täytti todellinen satutunnelma, tuo herttaisen naiivi usko elämän suuriin arvoihin, mielikuvituksen rikkaus ja tunteen ehjä voima. Ruusunen tuli hänen käsiinsä kerjäläistytönä ja läksi kuninkaantyttärenä, niin tavattoman

Topeliuksen 80-vuotisjuhlaan järjestettiin valtaisa kaupunkilaisten pukujuhla 22.1.1898: satuhahmojen ja romaanihenkilöiden kulkueet toteutuivat suomalais-ruotsalaisin yhteisvoimin, sillä Emelie Bergbom ja August Arppe olivat molemmat järjestelytoimikunnassa. Sanomalehtien julkaisemissa esiintyjäluetteloissa ei erityisesti mainita fennomaaninimiä, mutta kaikki olivat liikkeellä ja juhlan kohde hämmentyneen onnellinen.¹⁴⁸⁵

Hanneles Himmelfahrtin valmistamisesta Jalmari Finne kertoo, että osa musiikista oli Melartinin, mutta muuten hän käytti Berlioz’ta ja Gounod’ta. *Hannele* näyteltiin 21.1.1898, ja sitä kiitettiin hyvänä näytelmänä, joka oli nähty jo joitain vuosia aiemmin August Lindbergin turneella. Kasimir Leino, joka kirjoitti *Päivälehteen*, nosti Gerhart Hauptmannin nyt kirjailijana Hermann Sudermannin ohitse. Hauptmann oli syvällisempi ja uusia näkökulmia löytävä kirjoittaja, verrattuna Sudermannin ranskalaista tekniikkaa edustavien siistien näytelmien antiin.

Hannele on ikävissä maaseutuoloissa köyhän ja ilkeän miehen lapsena kasvanut tyttö, joka oli yrittänyt itsemurhaa, ja on nyt pelastettu ja tuotu toipumaan. Hän näkee houreissaan kaikki ne henkilöt ja tapahtumat, jotka olivat johtaneet hänet epätoivoiseen tekoonsa. Elli Tompuri on opiskelijana ollut avustamassa teosta uusittaessa ja on kuvannut esitystä avustavien ”enkeleiden” kannalta.¹⁴⁸⁶

Det är en hel modern legend den stackars döende flickans febersyner förtälja åskådaren, som fången i den säregna stämningen får följa dess olika faser ända till det apoteosartade slutet, oskuldens och fattigdomens himmelsfärd i glans och härlighet. I själfva verket har ett stycke af detta slag att erbjuda större uppgifter för regissör och instruktör än för de enskilda rollinnehafvarena. Med hänsyn till mise-en-scénen [!] fyller det sceniska återgifvandet af Hannele på finska teater alla rimliga fordringar. Sträfvandet att noga markera drömsynerna i motsats till de realistiska scenerna kröntes med all önklig framgång, och belysningseffekterna voro både väl afvägda och värkningsfulla.¹⁴⁸⁷

Jalmari Finne saavutti tällä ohjauksellaan ”ainoan taiteellisen voittonsa” koko Arkadian ja Kansallisteatterin 8 vuotenaan, kuten hän itseään vähätellen toteaa. Sähkövalon avulla

määrän satuloistoa ja kauneutta Kaarlo Bergbom osasi siihen liittää. Huvittavaa onkin, että Topelius vanhoilla päivillään katsellessaan tätä satunäytelmäänsä, johon Kaarlo Bergbom oli lisännyt tavattoman paljon, ei enää itse tiennyt, mikä oli hänen omaansa, vaan nähtyään sen Ruotsalaisessa teatterissa esitettyä valitti, että siellä oli ”niin kovin paljon jätetty pois”.

1485 Esim. NP 23.1.1898.

1486 Tompuri 1952:140–141, 143.

1487 -nn- NP 23.1.1898. Mahdollisesti [Hj. Le]nn[ing].

voitiin valaista henkilöstä vain osa ja saada tämä kokonaan häviämään ja ilmestymään pimeästä. Pakinoivaan tyyliinsä Finne kertoo sukupolvierosta:

Teatteriin oli vakinaisen kaasuvalaistuksen lisäksi johdettu siihen aikaan vielä harvinainen sähkö. Bergbomit eivät koskaan päässeet selville sähköstä. Kun johdot olivat mutkassa, niin Bergbom kerran tahtoi ne oikaistavaksi. Hänellä oli jonkinmoinen kuvitelma, että sähkö kulki aivan kuin kaasukin johtoa myöten. Vahtimestari Jaatinen, ruma, rokonarpinen mies oli erikoisesti innostunut kaikkiin sähköhommiin, ja häntä sain osaksi kiittää ”Hannelen” menestyksestä, sillä hänen avullaan luotiin aivan uutukainen valaistus näyttämölle.¹⁴⁸⁸

Teos on dramaturgialtaan yhden kokijan teos ja subjektiivisen draamamuodon aloittaja, mutta myös ohjaustaiteen eli regian kannalta teosta täytyy pitää merkkipaaluna Suomessa. *Hannele* näyteltiin ensimmäisellä kaudella 8 ja lähivuodet mukaan lukien yhteensä kunnioitettavat 26 kertaa. Valmiutta tai ”tilausta” uudelle draamalle ja kysyntää näyttämökielen uusille suuntauksille ja siten uuden ammatin, ”taiteellisen regissöörin” esiin astumiselle oli yleisönkin puolella olemassa.

Bergbomin biografiassa Finnen ohjauksen onnistumisella on merkitystä, kun muistetaan, että Bergbomia on syytetty mustasukkaiseksi toisten onnistumisesta. Finne ja Halme nimittäin molemmat todistavat, että Bergbom ”ei sietänyt vierellään ketään toista”. Myös Kasimir Leinon ohjaukset kuuluivat näihin saavutuksiin. Teatterihistoriassa tiedetään tapauksia, jossa johtaja kokiessaan toisen ohjaajan työt uhkana omalle hiipuvalla taiteelliselle arvovallalleen, siirtää esityksen sivuun tai lopettaa siltä esitykset ennen aikojaan.¹⁴⁸⁹ Kerrotuissa tapauksissa on toki aina muitakin syitä, mutta silti kyse on teatteriin kuuluvasta emotionaalisesta struktuurista. Finne kertoo asiaa omasta näkökulmastaan, ja konkreettiset ratkaisut voivat Bergbomin kannalta olla muutoinkin perusteltuja, mutta kieltämättä hänkin näyttäisi toteuttavan syndroomaa ”kilpailijan demppaaminen.”

”Hannele” oli suuri voitto. Arvostelussaan [Werner] Söderhjelm sanoi, että teatteriin oli tullut uusi tuulahdus. Se ei miellyttänyt Bergbomia. Vaikka näytelmä tuottikin, [ensi-ilta oli ollut täynnä] niin säästäväisyyssyistä pienennettiin ensiksi orkesteria, niin että lopulta näyttämön takaista säestystä varten oli vain piano. Ja pian näytelmä siirrettiin huokeahintaisten näytäntöjen joukkoon.

1488 Finne 1939:60.

1489 Muistelmissaan Lasse Pöysti (1990:233–239) esittää, että Mauno Mannisen ohjaus (1949) Max Frischin näytelmästä *Kiinan muuri* otettiin uuden johtajan, Arvi Kivimaan toimesta pois ohjelmistosta turhan aikaisin.

Tietysti tämä pahoitti mieltäni, mutta nyt jäljestäpäin olen sen kyllä ymmärtänyt. Ei ole sellaista teatterinjohtajaa, joka kärsisi toista rinnallaan.¹⁴⁹⁰

Olga Poppius, Jalmarin sisar, oli jättämässä teatterin keväällä 1898 ja näytteli viimeisenä uutena roolinaan Minna Canthin *Sylvin* pääroolin tammikuun lopussa, jolloin Kaarlo oli jo palannut Berliinistä. *Sylvia* esitettiin yhteensä vain 7 kertaa, mitä voi selittää myös aihepiiri: aviovaimo myrkyttää miehensä. Näytäntökauden ensi-illoissa ei keväällä 1898 ollut *Sylvin* lisäksi yhtäkään ”merkittävämpää teosta”, vanha ohjelmisto veti kohtalaisesti. Rautatieverkon valmistuminen teki mahdolliseksi jatkaa tammikuista Viipuriin turneeta myös ylös Sortavalaan.

Maaliskuussa, 5.3.1898 pidettiin uuden teatteritalon hyväksi arpajaisilamat. Niissä nähtiin 8 kuvaelmaa, jotka rakennettiin ohjelmistossa jo ennen olleiden maailmankirjailijoiden draamojen ympärille. Ensimmäisen sarjan muodostivat kohtaukset *Sakuntalasta*, *Antigonesta* ja *Kesäyön unelmasta* sekä Molièren apoteoosista roolihenkilöidensä ympäröimänä. Viides kuvaelma oli Calderónin Semiramis-aiheisesta näytelmästä, *Orleansin neitsyestä* ja *Peer Gyntistä*. Tämän osan päätti kuvaelma, jossa nähtiin Runebergin, Topeliuksen, Canthin, Erkon ja Kiven runottaret sekä kaksi henkilöahmoa kultakin.¹⁴⁹¹ Seuraava aikalaismuistelmia Kaarlosta tapahtui sellaisissa iltamissa, joissa kuvaelmien aiheena oli neljä vuodenaikaa:

Syksy-kuvaelmassa taas oli viininkorjuu, ja iloinen ja hurja tarantella päätti sen. Sen tanssi entinen koulutoverini, suomalaisen teatterin näyttelijätär Sirkka Hertzberg niin mukaansatempaavasti ja tulisesti, että tohtori Bergbom oli erittäin tyytyväinen. Hän säesti tällä kertaa itse tanssia ja katseli samalla kertaa arvostellen esityksiä. Mutta tarantellaa tanssittaessa hän ei ollut tyytyväinen Sirkka Hertzbergin kavaljeeriin, ja kesken kaiken hän huusi rouva Latun, näyttelijä Iisakki Latun rouvan, flyygelin ääreen, tarttui Sirkkaa kädestä ja muutamilla vanhan miehen varovaisilla, mutta silti sulavilla ja temperamentikailla liikkeillään meidän kaikkien taputtaessa käsiämme tanssi Sirkkan kanssa tarantellan loppuun. Kyllä hän oli ihmeellinen, tuo Kaarlo Bergbom! Kaikkea hän osasi, ja kaiken hänen kouliintunut ja hienostunut makunsa huomasi.¹⁴⁹²

1490 Finne 1939:60–61.

1491 Selostettu EAH4:102–103 mukaan.

1492 Bergholm 1944:381. Samassa yhteydessä on kuvaus energisten ”arpajaisrouvien” toiminnasta Augusta af Heurlinin johdolla. Katri Bergholm oli fennomaanien senaattori K. F. Ignatiuksen tytär. Ignatius oli kuulunut Suomalaisen Teatterin johtokuntaan.

Zachris Topelius kuoli 12.3.1898. Yhtä valtavat ihmisjoukot kuin hänen syntymäpäivänään kerääntyivät nyt häntä saattamaan. Bergbomit laskivat seppeleen ”valon sankarin haudalle”.¹⁴⁹³ Voisi ajatella, että muotoilu on Kaarlon oma, hänelle Topelius merkitsi uskoa ihmisen hyvään, uskoa kauneuteen ja näistä arvoista sinnikkäästi kiinni pitämistä. Myöhemmin maaliskuussa Benjamin Leino vietti 25-vuotistaiteilijajuhlaansa. Maaliskuun lopussa 1898 vuorossa oli Turun vierailu, jonka järjestelyistä on yksityiskohtia Betty Elfvingin kirjeissä. Huhtikuussa esitettiin Ibsenin vanha *Päiväkummun pidot* sekä karjalais-suomalaisiin häämenoihin perustuva kuvaelma-sarja. Hengeltään kevät vaikutti vahvasti historiaan katsovalta.

Mutta vailla jännitteitä ei eletty. Sankarinäyttelijä Kaarle Halme oli marraskuussa 1897 palannut ulkomailta, ja yleensä opintomatkan jälkeen tarjottiin jokin suurempi rooli, jolla sai ”antaa näyttöjä”. Halmeelle ei sellaista järjestetty tai järjestynyt: hän joutui elämään joulukuussa täti Emelien ja studentti Finnen johtamassa teatterissa, jossa hän sai avustajan tasoisen roolin *Hannelessa*. Yhdessä Axel Ahlbergin kanssa Halme nurisi ”kakaranäytteestä lapsikamarissa.” ”Kyllä Bergbom saa vielä katua, jos on antanut ohjaket alaikäisiin käsiin.”¹⁴⁹⁴ Halme myös sairastui kevätpuolella pitkäksi aikaa eikä kokenut saavansa osakseen riittävästi sympatioita, rooleista puhumattakaan.¹⁴⁹⁵ Mutta jos muut pitivät Finneä liian lapsekkaana touhuajana ja ensin vain Bergbomin suosikkipoikana, myös Jalmari Finne itse sanoo tuskastuneensa asemaansa ja kertoo näyttävästä riidastaan Bergbomin kanssa:

Olin sinä näytöntövuotena saanut itsenäisesti toimia vain ”Hannelessa”. Päätin jättää koko laitoksen, sillä arvelin, ettei minulla olisi siellä tarvittavia edellytyksiä ohjaajaksi; sitä paitsi tuo ainainen näyttelijöiden vastahakoisuus, josta silloin tällöin näkyi ilmauksia, ja Bergbomin menettely ”Hannelen” jutussa täyttivät maljan. [Esityksen muusikkoja ja iltakuluja oli karsittu ja esitys siirretty alennetuille hinnoille.] Puhuin Bergbomille asiasta. Mutta silloin nousi myrsky, aivan tavaton myrsky. Tosin oltiin jo loitolla siitä ajasta, jolloin hän kulki näyttämöllä ja repi nenäliinoja pauhatessaan, mutta myrskyn hän osasi vielä kauan panna toimeen.

Hän aloitti haukkumalla minut itserakkaaksi ja väitti eroni johtuvan ainoastaan siitä. Oli aivan turhaa koettaa pujottaa sanoja hänen puhetulvansa väliin; hän ei kuullut mitään. Hän jatkoi vain. Pakenin huoneesta. Hän seurasi haukkuen terävillä lauseillaan minua. Näyttelijät harjoittelivat parhaillaan ja säi-

1493 EAH4:104.

1494 Halme 1928:146.

1495 Halme 1928:147–148.

kähtyivät pahanpäiväisesti luullen Bergbomin vielä tappavan minut, niin kuin he jälkeensä selittivät. Pakenin katsomon puolelle käytävään, Bergbom jäljessä. Siellä hän jatkoi saarnaansa ja vasta saatuaan astmakohtauksen, kääntyi ympäri ja palasi huoneeseensa.

Seuraavana päivänä hän koetti maltillisesti taivuttaa minua jäämään. Minä muistin kaiken sen loukkaavan ja tyrannimaisen, minkä olin edellisenä päivänä kuullut, ja olin taipumaton. Hän pahastui ja jätti minut rauhaan.¹⁴⁹⁶

Jalmari Finne oli poissa Suomalaisesta Teatterista syyskauden 1898. Muistelmissa hän esittää lähteneensä itse, mutta on myös mahdollista, että Kaarlo on hänet erottanut ja aikunut ottaa toisen apulaisen Finnen sijaan. Myös Anton Franck oli hakemassa kiinnitystä Suomalaiseen Teatteriin, mutta johtokunta ei voinut tuolloin kasvattaa henkilökuntaa.¹⁴⁹⁷

Kaarlo matkusti huhtikuun lopulla Tukholman ja Kööpenhaminan kautta Berliiniin, minne Emelie seurasi häntä toukokuun alussa 1898. Jalmari Finne ohjasi vielä komedian *Tohtori tohtorin rouvana*, joka sai kuitenkin huonot arvostelut, jotka Finne lähetti Berliiniin tiedoksi. Emelie lohdutti tavalliseen tapaan moittimalla kritikoita ja lähetti kannustukset Tyyne-sisarelle tämän koenäytäntöön.¹⁴⁹⁸ Tyyne Finne antoi 12.5.1898 koenäytäntönsä *Papin perheen* Majuna, hänen vanhempi sisarensa Olga Poppius oli siirtynyt vanhemman siskon Hannan rooliin. Koenäytäntö hyväksyttiin, ja *Päivälehd*en arvostelija Kalle Frisk kertoi, että näyteltiin erittäin virkeästi ja reippaasti, ja katsomossa (kansannäytäntö) istui nuorenpuoleinen yleisö: ”Innostus oli sitä myöten raikasta ja reipasta”.¹⁴⁹⁹

Vielä toukokuun lopulla 1898 Wienistä käsin Emelie kiitti Finneä teatterikuulumisia sisältävästä kirjeestä toivottaen onnea viimeisiin näytöksiin ennen kesälomia ja selitti lavastus- ja rekvisiittahankintojaan Berliinin liikkeistä. Mikään säilyneissä Emelien kirjeissä ei kuitenkaan viittaa epäsopuun tai skismaan.¹⁵⁰⁰ Ellei juuri se, että Finne ja Bergbom eivät kirjoittaneet toisilleen, vaan että Emelie hoiti kirjeenvaihdon.

1496 Finne 1939:63.

1497 Kaarlo Bergbomin kirjeestä Anton Franckille (31.8.1898/SLSA300/ms/KK) selviää, että Franck oli selittänyt jäävänsä ilman kiinnitystä syysksi 1898. Hän oli keväällä joutunut pois Svenska Inhemiska teaternista, mutta ryhtyi itse toimiin ja perusti yhdessä Eugène Nygrénin kanssa vuonna 1899 Folkteatern-nimisen kotimaisen teatterin. Se vuokrasi Ylioppilastaloa ja siirtyi 1902 tyhjentyneeseen Arkadiaan. Sen piirissä Franck johti myös ruotsinkielistä teatterikoulua (Karlsson 1998:61). Folkteatern siirtyi vuonna 1907 näyttelemään Svenska Teaterniin, kun Arkadia todettiin liian palovaaralliseksi. (Frenckell 1971:172) Kaudeksi 1904–1905 Franck tuli Kansallisteatteriin apulaisohjaajaksi Bergbomille.

1498 EB → J. Finne 11.5.1898/kk2:32/mfPR160/JFA/KA.

1499 K.F. PL 13.5.1898 sekä R. R. Ustr 13.5.1898, joka ei huomaa yleisön ikärakenteesta mitään erityistä.

1500 EB → J. Finne 25.5.1898/kk2:36/mfPR160/JFA/KA.

Huru länge vi stanna här i Berlin vet jag ännu ej; vi äro beroende af Paulas och Maunus resa; om vi våga tänka på vår tillernade italienska utflygt vet jag ej heller, innan vi se huru den politiska situationen derstädes utvecklar sig.¹⁵⁰¹

Kesäkuussa Jalmari Finne järjesti Porissa Satakunnan laulu- ja soittojuhlien suuren kulkueen, johon osallistui 140 miestä: ”muinaissuomalaisen ryhmä”, Birger Jaarlin ryhmä, Juhana-herttuan ryhmä, Klaus Flemingin ryhmä, 30-vuotisen sodan ryhmä ja Porilaisten marssi.¹⁵⁰²

Toukokuun 11. 1898 Emelie ja Kaarlo ovat olleet vielä Berliinissä, mutta lähteneet sieltä Wieniin, jossa he odottivat Paula ja Maunu af Heurliniä. Maunu opiskeli Saksassa ja Paula matkusti luokkatoverinsa Aini Nevanderin matkassa, joten Wieniin kokoontui 5 hengen seurue. Kaarlo meni aina ensimmäiseksi ilmoituspylväiden luo valitsemaan kaupungissa olevat teatteriesitykset: ja Wienissä

hän neuvoi nuoria menemään Wiener Volkstheater’ia katsomaan, sillä sen-tapaiseksi rakennukseltaan hän oli ajatellut tulevaa Kansallisteatteria. Se oli tilava ja yksinkertainen, permanto ilman aitioita ja kaksi riviä [parvea], joista toisella eli ylemmällä rivillä [parvella] oli suurin luku istumasijoja.¹⁵⁰³

Franz Joosefin 50-vuotisen hallituskauden kunniaksi Kansanteatterissa oli patrioottisia näytelmiä Hapsburg-suvun ylistykseksi, muualla ”ei mitään kiinnostavaa”.¹⁵⁰⁴

Milanossa oli poliittisia mielenosoituksia, ”leipämellakoita,” joihin liittyi vaatimuksia myös äänioikeussäädösten laajentamisesta. Kaupunki piirrettiin ja kapina kukistettiin ankaralla otteella juuri toukokuun alkuvuikkoina. ”Belägringstillståndet torde vara proklameradt i Milano och i Florens och hvem vet huru långt denna oro sprider sig, kanske går den snart öfver.”¹⁵⁰⁵ Kymmenen päivää myöhemmin viiden hengen seurue oli vielä Wienissä, josta Italiaan lähtöä odotettiin.¹⁵⁰⁶

Kesän 1898 suurelta Italian matkalta ei ole säilynyt Bergbomien kirjeitä, mutta Aspelin antaa matkasta laajan kuvauksen.¹⁵⁰⁷ Wienistä jatkettiin Venetsiaan jo 24.5.1898,

1501 EB → J. Finne 11.5.1898/kk2:32/mfPR160/JFA/KA.

1502 UStr 9.6.1898 ja PL 18.6.1898.

1503 EAH4:109.

1504 ”Deutsches Volkstheater ger något patriotiskt för herrligande af huset Hapsburg i anledning af Kejsarens 50 års jubileum, och de öfriga teatrarne ha intet af intresse att bjuda på.” (EB → J. Finne 25.5.1898/kk2:36/JFA/KA.)

1505 EB → J. Finne 11.5.1898/kk2:32/JFA/KA.

1506 ”Karl har varit temmeligen rask, skoftats t.o.m. rigtit rask; vi ha här ganska varmt och detta bekommer honom alltid mera bra. Här i Wien är naturligtvis full sommar och människorna sorglösa, glada och gemütliga, som söderns barn bruka; skada bara att här är så dyrt.” (EB → J. Finne 25.5.1898/kk2:36/mfPR160/JFA/KA.)

1507 EAH4:108–113 teksti perustuu mukana olleen Aini Nevanderin muistiinpanoihin. (6888:15/EAHA/KiA/SKS.).

jossa oltiin neljä päivää nauttien vanhasta elämänmenosta, jossa ”ei uudenaikaisten ajopelien hälinä häiritse”. Sieltä jatkettiin Firenzeen ja Roomaan.

Vaikka hän [Bergbom] ei koskaan ennen ollut ”ikuisessa kaupungissa” käynyt, hän sinne tultuaan osottautui tuntevansa sen niin kuin Helsingin. Matkatoverien ei tarvinnut lukea Baedekeriä, sillä Kaarlo kertoi heille mitä oli tarpeen tietää muinoisista muistomerkeistä ja niiden raunioista; ja samoin hän taidekokoelmissa antoi tietoja taideteoksista, niiden aiheista ja mestareista, monesti lisäten jonkun aikakautta kuvaavan anekdootin.¹⁵⁰⁸

Kapitoliumilla eli Campidogliolla syödessä Bergbom olisi halunnut syödä hanhea, hänhän suosi kasvista, kalaa ja lintua, sillä muinoin juuri Capitolium-vuoren hanhet olivat herättäneet roomalaiset ”gallialaisten rynnäkköä vastaan”. Hanhenpaisti jäi sillä kertaa saamatta. Majataloista Kaarlo olisi valinnut aina halvimmat, paikallisten käyttämät hotellit, mutta toiset halusivat parempiin hotelleihin. Kaarlo halusi välttää turistipaikkoja ja huvitteli ajamalla kaupungin raitiotielinjoja edestakaisin saadakseen nähdä elämää, varsinkin illansuussa.

Roomassa oltiin viikko. Elämänsä ensimmäiset henkilökohtaiset ja perusteelliset Rooman kuvaukset Kaarlo oli saanut keväällä 1865 Emil Nervanderin kirjeistä, joissa myös kerrottiin esikaupunkien osterioista.¹⁵⁰⁹ Samoin kuin Nervander aikanaan – ja lukuisat muut – Bergbomit jatkoivat etelään kohti Napolia. Aspelin-Haapkylä jatkaa kertomusta matkasta

Napoliin, johon nuoret ikävöivät. Sielläkin ja juuri siellä Kaarlo oli erittäin huvitettu kansanelämästä. Myöhään illoin hän käyskeli rantaravintoloissa Porta Bassolla ja Santa Lucialla, kalastajain ja työkansan huvittelupaikoissa katsellen pohjoismaalaiselle uutta ja outoa, värikästä äänestä elämää.¹⁵¹⁰

Napoliin rantojen tiedetään tarjonneen paljon silmänruokaa niille miehille, joiden katse lepäsi nuorukaisissa, jotka siellä perinteisesti hyppivät uimaan rantapengerrykseltä ilman vaatteita. Napolin museossa oli myös se suuri lihaksikas Heracle Farnese, jonka kuvan Nervander oli Kaarlolle tuonut tuliaisina omalta Italian matkaltaan 1865. Nervander oli matkustanut Oskar af Heurlinin, Paulan ja Maunun isän kanssa.

1508 EAH4:109.

1509 NB:256–257.

1510 EAH4:110–111.

Napolista ”nuoret matkustivat meritse Genovaan”, Bergbomit palasivat Roomaan ja tulivat sieltä junalla Genovaan. Junamatka Roomasta Genovaan kulki pitkin Tyrrhenan meren rantaa, pysähtyi Genovasta itään kaartuvan Levanten rannikon kaikilla asemilla, lisääntyvän keskieuropalaisen lomanvieton ja turismin muotiseuduilla. Seutu tuli myös Kaarlolle ja Emelielle näin ensi kerran tutuksi. Genovasta Bergbomit jatkoivat Milanoon, jolloin tiet jälleen erkanivat. Vanhukset palasivat Saksaan ja hankkiutuivat juhannukselta Nordrhein-Westfaleniin Baderbornin kaupungin vierelle Inselbadiin. He tilasivat vekselillä lisää rahaa jo kotiin ehtineeltä Aini Nevanderilta, perheen ”seuranaiselta” tai ”taloudenhoitajalta”. Paulakin oli palannut Suomeen, medisiinari Maunu af Heurlin palasi saksalaisiin opintoihinsa. Postikortit on kirjoitettu suomeksi, ja niissä Emelie pyytää keittäjää säilömään herneitä, jos ne kypsyvät ennen hänen paluutaan.¹⁵¹¹

Inselbad oli erityinen astma- ja keuhkoparantola. Siellä poistettiin Kaarlon nielu-
risat, ensin toinen ja seuraavana päivänä toinen, ne olivat aina helposti tulehtuneet. Kaarlo käveli siellä tasamaata ja hengästyminen oli helpottanut.¹⁵¹² Tasamaan istutetuissa puistoissa käyskely oli hyvä hengenahdistuksen kannalta, mutta säät olivat pysyvän sateiset ja oleskelu siis ylen määrin tylsää.¹⁵¹³ Emelie lähti Suomeen käydäkseen vielä Kuitiassa, mutta halusi tehdä sen salaa, etteivät Hypoteekkipankista vielä hätyyttäisi häntä, 63-vuotiaasta töihin.

Kaarlo jatkoi matkaansa Kissingeniin, joka on Baijerin luoteisnurkassa Frankenin suunnassa, eli keskelle eteläistä Saksaa. Ikävää taas, että kylvyt ovat ”haaleaa lietettä” ja ruoka huonoa. Pneumaattiset hoidot täällä kestivät peräti kolme tuntia kerrallaan.

Kissingen är ungefär som Marienbad litet mindre mondänt, men väl så besökt. Vattnet är mindre krassande än Marienbads, men håller magen jemnare vid godt humör. Lifvet är något billigare, men kuren d.v.s. min kur dyrare. Jag undergår hvarje dag en pneumatisk behandling, som kostar hela 4 mark och räcker tre timmar. Tålmodspröfvande! Baden äro billigare, men samma olidliga ”lauwarme” smörja som i Marienbad. Maten äkta tysk husmanskost. Billig und schlecht. D.v.s. det första ej så farligt, men väl det senare. Vinet deremot billigt och väl drickbart. Promenader finnas ganska vackra, men nog söker man

1511 EB → Aini Nevander 28.6.1898/49:7:3/EBA/KiA/SKS.

1512 ”Doktorn har utan vidare skurit bort den enda af Kaarlos halsmandlar [nielu-
risat] och i morgon eller öfvermorgon kniper han bort den andra; dessa halsmandlar ha nu alltid varit svullna och inflammerade, så att det väl ej är stor skada på att de bli borttagna. För resten har Kaarlo mått ganska bra och går långa sträckor, utan att pusta; detta är nu ett fullständigt slättland, utan tillstymmelse till backor, berg, eller kullar; skog finnes ej heller, men planterade träd längs alla vägar och stigar; dessutom är själfva inrättningen omgifven af en, visserligen liten, men ej oäfven park.” (EB → Aini Nevander 26.6.1898/49:7:2/EBA/KiA/SKS.)

1513 ”Vi ha här hela tiden haft det ofrefligaste väder: regn hvarje dag och när förhållandena för öfrigt äro mera ledsamma är ju det vackra vädret den bästa fröjden. Karl mår dock ganska bra, men tycker att här är så öfver höfden tråkigt att han ej står ut dermed.” (EB → Aini Nevander 1.7.1898/49:7:4/EBA/KiA/SKS.)

förgäfvess Marienbads skogar. Vädret har öfverhufvud varit godt, de senaste dagarna tillochmed herrligt. I början påminnte visserligen par uthållande regndagar om Paderborn, men nu finnes ej skäl att klaga.¹⁵¹⁴

Gerhart Hauptmannin uusi satudraama *Uponnut kello* (*Versunkene Glocke*) tuli Kaarlolla mieleen hänen nähdessään 13-vuotiaan tytön, näytelmän haltianeidoksi soveltuvan hahmon. ”Rautendelein” on sadunomainen roolihenkilö, jonka rakkaus kirkonkellojen valajamestari Heinrichiin on laajaa näytelmää koossa pitävä voima.

Bekantskaper har jag ej gjort med andra än dem, som sitta i den pneumatiska klockan på samma gång som jag. Stilla, fridfärdigt gammalt folk och en underbart vacker Rautendeleingestalt på tretton år. [– –] Torsdag efter två veckor har jag varit 25 gånger i min pneumatiska behandling. Det var doktorsns åsigt att kuren borde räcka så länge. (Jag började nemligen här redan på Lördagen.) Jag reser då långsamt till Berlin, besöker Bamberg och Würzburg på vägen. Huru många dagar jag sedan stannar i Berlin beror på de teatraliska förhållandena. Innan jag far härifrån får du ännu ett bref, men knappast mera.¹⁵¹⁵

Bamberg oli yksi 1600-luvulla käydyn 30-vuotisen sodan näyttämö, jota Ruotsi oli pitänyt hallussaan ja Würzburg se linna, johon Topelius sijoitti *Välskärin kertomusten* alun ja *Regina von Emmeritzin* tapahtumat ja jossa Ruotsin vääräuskoisen kuninkaan salamurha oli lähellä toteutua. Ymmärrettävää, että Kaarlon mielikuvitus oli niissä vahvasti kiinni. Hän oli 8-vuotias, kun *Fältskärens berättelser* alkoi ilmestyä jatkokertomuksena lokakuussa 1851. Sitä paitsi niiden kirjoittaja, 80-vuotias kunniavanhus Topelius oli vastikään kuollut, joten tunnelmia oli Kaarlon monenlaisille ”promenades sentimentales”. Kissingenissä Kaarlo näki myös ”sisällöttömän” komedian *Valkoisen Hevosen majatalo*, joka oli pohjana tulevalle suosituille laulunäytelmälle tai operetille. Kaarlo mietti Rostandin *Cyrano de Bergeracin* ottamista teatteriin, jotta Adolf Lindfors pysyisi hyvällä mielellä.

Här är starkt med ryssar, mera än i Marienbad; äfven engelsmän. Amerikanare äro i år borta för [spansk-karibiska] krigets skuld, men skola vanligen vara mycket talrika äfven de. – Härom dagen såg jag Im weissen Rössl. Obeskrifligt innehållstom, men friskare skrifven än Die Orientreise. Kan i nödfall passera, men äfven blott i nödfall. Gamla qvickheter ur Fliegende Blätter, till hvilka så godt sig göra låter fabriceras situationer, de må då sedan passa ihop med

1514 KB → EB s.d. [juli] 1898/46:1:251/EBA/KiA/SKS.

1515 KB → EB s.d. [juli] 1898/46:1:251/EBA/KiA/SKS.

handlingen, ”yhtä kaikki”. [– –] Ditt penningebref har jag bekommit, likaledes vår beställning från Packsch et Koch. Det är ett anseeligt paket. Jag har ej öppnat det, ty på resan till Berlin är det bekvämare att hafva allt i en packe. – Cyrano har gjort stor lycka äfven i London dit Coquelin exporterat den. [Henry] Irving skall spela den på engelska. Ifall [Reeni] Roine är i Paris så är han kanske lifvad att öfversätta den nb. om hans språkvirtuositet räcker till. Nå, derom få vi besluta i Helsingfors. Vigtigt är ju att hålla [Adolf] Lindfors vid godt humör genom en stor rol.¹⁵¹⁶

Mutta ennen paluutaan Suomeen Kaarlo näki elokuussa paikallisesta sanomalehdestä, että Suomessa suuriruhtinas oli kutsunut koolle ennenaikaiset valtiopäivät, ja siitä hän pyysi Emelietä heti kirjoittamaan lisää Berliinin poste restanteen.¹⁵¹⁷ Ostoslistan lisäksi Emelie kirjoitti siitä valtavasta huolesta, jonka asia herätti:

Nog har påbudet om urtima landtdag här allmänt väckt stor sorg och bedröfvelse. Längre har ju redan en komité, bestående såväl af ryssar som af finnar, arbetat på att bringa vår värnepligtslag i mera enstämmighet med den ryska värnepligtslagen, men man har dragit ut med saken och sökt skjuta upp allt så långt som möjligt.

Nu skall ryska krigsministern ha förklarat att hans händer äro alldeles bundna ty hvad han än föreslår så får han till svar att det ej kan ske ”emedan det stöter emot den eller den paragrafen i den finska värnepligtslagen”, och därför kom påbudet om urtima landtdag, så att propositionen må blifva klar och färdig att antagas vid först instundande ordinarie landtdag. Mycket nedslagna äro alla här, men man hoppas dock det bästa; Gud bevare vårt arma älskade fosterland!¹⁵¹⁸

Venäjä ja Saksan suhteet olivat entisestään jännittyneet 1890-luvun alusta alkaen, mikä tarkoitti Itämeren alueen hallintaa. Suomen erityisolot, lojaalisuuden vakuutteluista huolimatta, aiheuttivat huolta sotaministeriössä. Siellä oli valmisteltu uusi asevelvollisuuslaki, joka yhdenmukaistaisi Suomen sotalaitoksen yleisvaltakunnalliseen järjestelmään. Heinäkuussa 1898 keisari kutsui koolle Suomessa ylimääräiset valtiopäivät ja elokuun lopussa nimitettiin sotaministeriössä palvellut Nikolai Bobrikov kenraalikuvernööriksi Suomeen. Ministerivaltiosihteeri Woldemar von Daehnin ”sallittiin pyytää ero” ja tilalle

1516 KB → EB s.d. [augusti] 1898/46:1:253/EBA/KiA/SKS.

1517 KB → EB s.d. [slutet av juli] 1898/46:1:252/EBA/KiA/SKS.

1518 EB → KB 2.8.1898/45:1:243/KBA/KiA/SKS.

nimitettiin Viktor Procopé. Syksyllä 1898 oltiin äkkiä poliittisesti epävarmassa tilassa, jolla oli kuitenkin taustaa jo 10 vuoden ajalta pyrkimyksissä Venäjän olojen yhdenmukaistamiseksi mm. posti- ja tulliasetusten uudistuksissa.¹⁵¹⁹

Syyskuun alussa 1898 uutisoitiin, että hra Finne oli jättänyt kaksi komediaa S. T:lle esitettäväksi.¹⁵²⁰ Kaksi Finnen suomentamaa, kohtalaisesti menestynyttä komediaa esitettiin heti näytäntökauden alussa (*Perhoskuume*, *Punainen laukku*). Finnen muistelmien mukaan syksyllä Bergbom otti regissööriksi ”erään nuoren miehen”, jonka tottumattomuus paljastui pian.¹⁵²¹ Nimeä on ollut vaikea jäljittää, eivätkä muistelijatkaan siitä mainitse.¹⁵²²

Syksyn ohjelmiston *Punainen laukku* oli unkarilainen laulunäytelmä, jonka avulla ympäri Suomea 50 seuraavaa vuotta maksettiin teatterilaisten palkkoja. ”Painavaksi” teokseksi ohjelmistoon Bergbom ohjasi ensi-iltaan 19.10.1898 syksyn odotetuimman tapauksen Hermann Sudermannin näytelmän *Johannes*, joka oli puolta vuotta aiemmin saanut kantaesityksensä Berliinissä. Nimiosasassa oli Kaarle Halme. Saksan kaksi draamatikkoa Hauptmann ja Sudermann esiintyivät siis uutuuksillaan molemmat Bergbomin ohjelmistossa. Emelie oli ollut siitä huolestunut, sillä siinä kuului olevan Herodiaan tanssi, ja muutenkin kirkollisten asioiden käsitteleminen oli riskaabelia. Emelien mielestä Sudermannilla saarnaava Johannes ei edes ollut riittävän sytyttävä ja puhdistava. Kesällä sisarukset olivat nähneet näytelmän Berliinissä, Josef Kainz pääosassa.

Johannes sågo vi 3 gånger i Berlin, men nog var intresset betydligt slappadt sista gången. Johannes är nu ingalunda något 1sta klassens mästervärk och Sudermann har ej förmått sätta i hans mun de rätta tändande och skärande orden som situationen och tiden fordra, derföre framstå bifigurerna, Herodes och Herodias bättre än själfva hufvudfiguren, oaktadt Kaintz [p.o. Kainz].¹⁵²³

Kaarle Halmeen mukaan ”teatterin johto” oli epäileväistä näytelmän menestyksen suhteen ja se ”ohjasi Johannes Kastajan valtavan henkilöhahmon minun harteilleni”.¹⁵²⁴

1519 Luntinen 1992:83–84; Klinge 1997:335–344; Rommi 1964:194–218.

1520 *UStr* 3.9.1898.

1521 Finne 1939:67.

1522 Ajankohtaisia nuoria kirjailijanimiä on useampiakin: J. Sjöström, joka kirjoitti näytelmiä mm. karjalaisaiheista; tai Yrjö Veijola (Weilin), jonka näytelmä *Pater Paulus* oli ollut esillä tammikuussa 1898. Se oli julkaistu jo 1896, kun Veijola oli 21 v. Tähän ryhmään kuului myös Väinö Andelin (myöh. Hämeen-Anttila), jonka *Mermiehet* esitettiin 1902.

1523 EB → J. Finne 25.5.1898/kk2:36/mfPR160/JFA/KA.

1524 Halme 1928:150. Halme on tässä epäselvä, eikä aivan tohdi sanoa, että Bergbom nähtävästi luotti siihen, että vain Halmeen avulla se voidaan esittää.

Tehtävä oli vaikea, ei riittävän runollinen, jotta pitkät haaveilut ja näkypuheet voisivat näyttelijälle onnistua.

Johannes oli sauvoineen, seisoipa sitten tai istui, liikkumaton kuvapatsas – oli raamatullinen mielikuva, jota en halunnut rikkoa. Halusin vain puhalttaa siihen elävän hengen, ilman että herkeimmänkään uskonnollisen mielen muovailema ulkonainen kuori siitä säröytyisi. [– –] Olin hyvilläni, ettei Bergbom häirinnyt ohjeillaan tätä työskentelyäni.¹⁵²⁵

Näyttelijä ottaa onnistumisestaan mielellään vastuun itse ja unohtaa ohjaajan, joten Halme muistaa erinomaisesti teoksen menneen kaudella 1898–1899 22 kertaa ja parin seuraavan vuoden aikana vielä 8 kertaa. Kasimir Leino kuvasi *Päivälehdessä* kasvavaa aplodimyrskyä, kiitti erityisesti Halmetta ja Salomea näytellyttä Katri Rautiota. Herodeksena oli Ahlberg ja Herodiaana Kirsti Suonio.¹⁵²⁶ Suonio taas muistaa harjoitteluja näin:

Se [Herodiaan rooli] nyt oli minulle outo, koskapa sen henkilön piti raivota ja olla koko lailla voimakas. Mutta tohtori Bergbom ei jättänytään vähällä. Hän otti minut aivan erikseen ja pyysi Axel Ahlbergin ottamaan näitä Herodeksen [ja Herodiaan] kohtauksia. Ja hän ajoi aivan kuin piiska olisi ollut selässä. Hän sanoi aina: ”Enemmän! Enemmän! Enemmän!” Ja kun ei tahtonut tulla enemmän niin hän sanoi: ”Herra Jumala, etkö sinä osaa riidellä! Riitele nyt – koeta riidellä kotona – hän sanoi – aika tavalla”.¹⁵²⁷

Näytelmän aatteellisuutta tervehti ilolla *Uusi Suometar*. Näytelmässä Johannes saarnaa rohkaisua ja Messiaan tuloa, hän vastustaa Herodiaan ja tässä vielä lapsenikäisen Salomen viettely-yrityksiä.¹⁵²⁸ Kansa odottaa Johannekselta merkkiä käydä temppelissä riettaan kuningasparin kimppuun. Tämä laskee kiven maahan ”huudahtaen rakasta-

1525 Halme 1928:151.

1526 K. L. *PL* 19.10.1898. *PL:ssa* 22.10.1898 K. Leino mainitsee esitelleensä näytelmän myös *Nykyajassa* nro 4, Kasimir ja Eino Leinon omassa lehtihankkeessa vuodelta 1898.

1527 ”Axel A. oli minun vastaanäyttelijäni. Hän oli kärsivällinen, tosiaankin hyvin pitkämielinen, ja harjoitteli kanssani lukemattomia kertoja. Ja vihdoinkin viimein se meni kutakuinkin hyvin. En pilannut osaa – en suinkaan ollut loistava, mutta sanoivat, että olin hyvä. Siinä on todiste siitä, millä tavalla tohtori Bergbom saattoi innostaa näyttelijää, kuinka hän väsymättä jaksoi antaa hänelle. Hän ei tahtonut jättää mitään puolitiehen, vaan kun hän kerran alkoi, niin hän myöskin tahtoi viedä asian loppuun. Hän tahtoi antaa minun pitää roolini, hän ei tahtonut muuttaa eikä antaa sitä toiselle.” (Suonio 1940:49.)

1528 Salome on Sudermannin näytelmässä tehty lähes tytöksi, mikä on lähempänä historiallista tietoa. Asiaan on viitannut myös Elli Tompuri, joka kertoi vuoden 1905 syksyllä tavanneensa Bergbomin kadulla. Tämä oli kysynyt, tiesikö Tompuri, joka juuri näytteli Oskar Wilden *Salomessa*, Salomen todellista ikää. Oikea vastaus oli kolme vuotta. (Tompuri 1942:131.)

vansa heitä, kuten on vihollisistakin Messiaan käsky”.¹⁵²⁹ Salome käy vielä vankilassa tarjoamassa Johannekselle vapautta, mutta tämä ”karkoittaa viekottelijan”.

Herodias on leppymättömästi suuttunut Kastajalle. Kostaakseen yllyttää hän Salomen vaatimaan Johanneksen päätä palkinnoksi tanssista [Herodekselle]. Tämä onkin siihen nyt taipuvainen. Sitä ennen koettaa hän kuitenkin saada Kastajaa rukoilemaan armaa. Kun ei tämä taivu, pannaan tuomio toimeen, jonka seuraukset nähtyään Salome kuitenkin sitten tulee kuin mielipuoleksi.¹⁵³⁰

Näytelmän lopussa Johanneksen kuoltua kadulla jo huudetaan hoosiannaa. Herodeksen ”masentaa ohikulkevan Messiaan katse.” – Teemana on myös Johanneksen epäily oman tehtävänsä suhteen, ulkoisesta varmuudesta, epäilyn ja kilvoittelun kautta sisäiseen varmuuteen.¹⁵³¹ Esityksen suuri menestys ja sen lankeaminen kiistattomasti Kaarle Halmeen ansioksi oli seikka, joka – ainakin tämän itsensä muistelemena – nimenomaan taas loitonsi hänen ja Bergbomien välejä. Yhtenä ansioistaan Halme piti sitä, että jotkut muutkin näyttelijät alkoivat ymmärtää paremman puhetavan hyödyllisyyden.¹⁵³² Seikka kiinnitti myös Bergbomien huomiota. Puhetavan uudistusta on yritetty kuvailla, mutta olennaista lienee, että luonnottoman korostetusta ensitavun painotuksesta (haukahtelusta, erityisesti Axel Ahlbergin) päästiin ja sanat äännettiin yhtä soinnillisina loppuun asti, niin että kaikki tavut kuuluivat hyvin ja kirkailla vokaalien väreillä. Toisaalta Halmeen ilmaisu on pidetty nimenomaan ”luonnollisena” ja arkisena, siis ajankohdalle ominaisesti modernina.

Ylioppilas Elli Tompuri oli saapunut Haminasta Helsinkiin opiskelemaan. Hän kuvasi Arkadian puheilmaisua kaudella 1898–1899 vielä luonnottoman monimutkaiseksi: se oli ylinyansoitua, niin että sävelkorkeutta vaihdettiin arkipäiväisessäkin repliikissä jopa oktaavin verran. Tompurin mukaan Halme edusti erilaista, luontevaa ja oikeaa puhetapaa. Katri Raution kuvaus viittaa samantapaiseen: affekteja tehostettiin, surun ja ilon tunteet olivat suurempia, tunneilmaisujen purkauksiin kiinnitettiin liian paljon huomiota, ”luonnekuvauksissa oli voimakkaammat värit”.¹⁵³³ Raution omaa suomen kieltä taas pidettiin erinomaisen kauniina.¹⁵³⁴

Johanneksessa oli 40 roolia ja avustajia. Suurtuotanto valmistui lokakuussa. Sellaisen kohdalla tulee ilmi, miten taitava apulaisregissööri ohjaajalla on käytettävissä. Kenties tämän syksyn nimeltä tuntematon apulainen oli sen verran kokematon, että Bergbom pyysi Jalmari Finneä takaisin. Lokakuun lopulla Bergbom nimittäin otti yhteyttä Finneen

1529 *UStr* 20.10.1898, R[eeni]. R[oine].

1530 *UStr* 20.10.1898, R[eeni]. R[oine].; jatkuu *UStr* 25.10.1898.

1531 K[asimir]. L[eino]. *PL* 26.10.1898 selostaa esityksen tarkasti.

1532 Halme 1928:152–153.

1533 Koskimies 1953:48. Lähteenä nimeämätön Katri Raution haastattelu vuodelta 1950.

1534 Bergholm 1944:195.

ja pyysi tätä takaisin ”erään juhlan aikana, johon oli pyytännyt minua auttajakseen.” Finne sanoo vastanneensa kieltävästi.¹⁵³⁵ Kansanopistokurssien hyväksi pidettiin arpajaiset 22.10.1898, ja niihin olivat kansanlaulu- ja tanssinumeroita järjestäneet ”tohtori ja neiti Bergbom.” Tuossa juhlassa nähtiin myös heijastettuja Skioptikon-kuvia.¹⁵³⁶ Suomen Kaunokirjailijoiden iltaman ohjelmassa 5.11.1898 oli Bergbomin ohjaamia kohtauksia Juhani Ahon *Panusta*.¹⁵³⁷

Helsinkiin oli syntymässä Ylioppilasteatteri. Lokakuun lopulla Jalmari Finne toimi puheenjohtajana ”Suomenkielisten ylioppilasten näyttelijäyhdistyksen” perustavassa kokouksessa. ”Ylioppilasten draamallisen yhdistyksen” nimisenä seuran tarkoitus oli alkaa kokoontua säännöllisesti ja aloittaa ”näytelmällisten iltamien pito” keskenään ja ajoittain yleisölle, J. Finne puheenjohtajana. 19.11.1898 ensimmäisessä kokoontumisessa pidettiin teatteriaiheisia esitelmiä, Jalmari Finne puhui Ida Aalbergista ja Kaarola Avellánista, Eino Leino ”refereerasi hauskaasti A. Strindbergin draaman ”Till Damaskus””.¹⁵³⁸

Jo ennen Suomen Kaunokirjailijain yhdistyksen juhlaa Finne lähetti (31.10.1898) Bergbomille kirjeen, jossa neuvotteli palaamisensa ehdoista.

Pyysitte minua astumaan jälleen Suom. Teatterin palvelukseen, jossa minun asemani tulisi olemaan sama kuin niinä kahtena vuonna, joina olin ollut siellä. Koska en silloin saanut oikeata työalaa, ehdotin työn järjestämistä siten, että saisin suoranaisesti käytännöllisen puolen itselleni arvelen voimani ja kykyni paraiten pystyvän siihen. Selittämienne syiden nojalla ja halveksuen ehdottamani aseman vähäpätöisyyttä, pyysitte minua ottamaan ohjatakseeni määrätyn määrän näytelmiä. Itse tuntien puutteellisuuteni ja kykenemättömyyteni kunnialla ohjaamaan näytelmiä, koska olen vielä liian nuori eikä minulla ole sitä suurta maailmankatsantokantaa ja taiteellista aistia, jolla voisin viedä kansallista näytelmätaidetta eteenpäin ja poistaa teatterissa vallitsevat epäkohdat, peloittaa ehdotuksenne minua punnitessani omantunnonmukaisesti asiaa.¹⁵³⁹

1535 Finne 1939:67. Yksi mahdollinen ajankohta on voinut olla 22.10.1898 järjestetyt arpajaiset Kansanopistokurssien hyväksi. Finnen kirje on kirjoitettu 31.10.1898, joten Bergbom on voinut pyytää Finneä järjestämään kuvaelmien harjoituksia ja tämä on vastannut viikkoa myöhemmin. Apua olisi tarvittu Suomen Kaunokirjailijaliiton juhlaan, joka pidettiin 5.11.1898. Bergbom valmisti niihin kuvaelman Juhani Ahon *Panusta*. –PL 8.11.1898 raportoi näistä erittäin onnistuneiksi kuvatuista iltamista. Näyttelijöiltä oli koomisia numeroita sekä ”viheltävä insinööri” Mikkelistä ja paljon musiikkia.

1536 UStr 22.10.1898.

1537 PL 30.10.1898.

1538 PL 27.10.1898, PL 3.11.1898, PL 20.11.1898.

1539 J. Finne → KB 31.10.1898/52:19:6/KBA/KiA/SKS.

Finne pohtii omia mahdollisuuksiaan, ennen muuta mahdollisuuksia saavuttaa ”akadeeminen” oppiarvo, jonka suoritettuaan hän vasta voisi ajatella teatteriuraa pysyvästi. Hän viittaa olosuhteisiin, jotka Bergbom tuntee, eli kauppiaisänsä taloudelliseen romahdukseen ja vanhempien avioeroon.

Niin suuri on kuitenkin harrastukseni teatteria kohtaan, että jos teatteri nykyisissä oloissa ehdottomasti minua tarvitsee ja näyttelijät poissaoloni aikana ovat saaneet paremmat ajatukset minusta, kuin teatterissa ollessani, ja tahdot antautua ohjauskokeitteni alaiseksi, olen valmis astumaan teatterin palvelukseen. Te moittitte minua siitä, että olen antanut teatterin jäsenten mielipiteiden liiaksi vaikuttaa itseäni, mutta minä voin tällaisessa taiteellisessa asemassa toimia vaan oman persoonallisuuteni mukaan, en tyrannimaisesti pakottamalla näyttelijöitä seuraamaan ajatuksiani, vaan tahtomalla olla sopu-soinnussa ja henkisessä yhteistoiminnassa sen aineksen kanssa, josta luon.¹⁵⁴⁰

Finne – jota näyttelijät ovat ilmeisesti aiemmin kohdelleet säälimättömästi – piti ehtona paluulleen näyttelijöiden rakentavaa asennetta. Työtapansa hän muotoili kirjeessä ”sopu-soinnun ja henkisen yhteistoiminnan linjaksi”. Paluun ehtona oli siis näyttelijöiden halu työskennellä hänen kanssaan.¹⁵⁴¹ Muistelmiensa mukaan Finneä aina pyydettiin työhön, millä hän häivyttää aktiivista tarjoutumistaan. Hän kertoo, miten kaksi teatterin lähipiirin naista, rva Alma Almqvist ja nti Hanna Snellman olivat tulleet vetoamaan Finnen ”kansalaisvelvollisuuteen” palata teatterin palvelukseen. Oliko Emelie pannut naiset asialle tietäen, että Kaarlo ei selviä ilman Jalmaria?

Finne oli tehnyt suomennoksia, mutta vasta tammikuusta 1899 alkaen hän olisi jälleen teatterin apulaisregissööri.¹⁵⁴² Joulukuun alussa uutisoitiin, että Kaarlon Saksan matkan aikana Adolf Lindfors oli itsenäisesti harjoittanut ohjelmia ja toimi regissöö-

1540 J. Finne → KB 31.10.1898/52:19:6/KBA/KiA/SKS.

1541 Tilannetta voi tarkastella jossain määrin näyttelijöiden subjektiksi kasvamisen, subjektivoitumisen kannalta. Ohjaajan ja näyttelijöiden luottamus muodostuu ”vapaassa vaihdannassa”, eli näyttelijöiden aidon mieltymyksen, synnytetyn innostuksen ja työtapojen motivoivuuden kautta. Vuorovaikutuksessa näyttelijät käyttävät valtaansa suhteessa ohjaajaan joko aktiivisesti (vastaansanomien, debatit tai riidat) tai passiivisesti (sabotoimalla ohjaajan ideoita, välinpitämättömyydellä, ironisoimalla). Bergbomilla oli johtajana absoluuttinen taloudellinen valta näyttelijöihin, hän saattoi jättää uusimatta työ sopimuksen keväisin, vaikka jotkut tiesivätkin, että heitä tarvittiin. Finnen asemassa saavutettu valta oli kuitenkin ”lainattua” valtaa, mihin hän itse myös oli asettunut. Luottamus henkilökunnan piirissä olisi pitänyt itse ansaita. Hänen toiveensa tulla asiallisesti kohdelluksi näyttelijöiden puolelta oli myös alle 30-vuotiaan kannalta kohtuullinen. Finneen projisoitui varmasti myös pitkää tyytymättömyyttä Bergbomia itseään kohtaan; hän joutui syntipukiksi vuosikymmeniä patoutuneisiin turhautumiin ja huonoihin kokemuksiin.

1542 Finne 1939:67. EAH4 ei kirjoita tästä vaiheesta mitään, mahdollisesti johtuen sen ”ohimenevästä luonteesta”, tai sitten asia olisi Bergbomien kannalta liian kiusallinen. Kesäkuussa 1898 Finne oli kuitenkin hoitanut vielä teatterin kiertue-asioita, mutta ei syksyllä 1898. Myös Anton Franck (Kivinen), jota kuitenkin ei voi nimittää nuorukaiseksi, oli vapaana syksyllä 1898 jouduttuaan eroamaan Svenska Inhemska Teaternista. Loka- ja marraskuussa 1898 kuitenkin laadittiin jo suunnitelmia Folkteaternin perustamiseksi. Siinä hän aloitti vuoden 1899 alussa. (Karlsson 1998:52–54.) Franck tuli apulaiseksi Bergbomille tämän viimeiselle näytäntökaudelle 1904–1905.

rinä.¹⁵⁴³ Palattuaan teatteriin uudelta vuodelta 1899 Finne mainitsee Bergbomien ilon olleen vilpittöntä.

Varsinkin neiti Bergbom oli sydämellisyys itse, ja tohtori koetti kaikenlaisella huomaavaisuudella korvata entisen tylyn käytöksensä.¹⁵⁴⁴

Suomalaisen Teatterin *Nummisuutareissa* Eskoa näytteli velikultamaisesti vuodesta 1892 alkaen sydämellinen, pienempien roolien mies, Hemmo Kallio, ent. Herman Puttonen. Kallion rakkaus Kiven *Seitsemään veljekseen* ilmeisesti sai hänet ehdottamaan sen esittämistä, asiasta ei ole mainintoja Bergbomien kirjeissä. Vaikka Kaarlo luultavasti piti romaania karkeana, se ohjelmistovalintana oli linjassa *Kalevala*-aiheisten teosten ja suomalaisten kirjailijoiden vuosikymmenellä. Romaanisovituksia oli näyttämöille aina tehty, ja olihan teoksessa paljon valmista dialogia. *Seitsemän veljeksen* ensimmäisessä roolimiehityksessä¹⁵⁴⁵ Juhania esitti Aleksis Rautio, Aapoa Hemmo Kallio itse, mutta Eero oli housurooli, jota esitti Sirkka Hertzberg, ja hän

oli kerrassaan ihmeellinen. Suuri osa siitä riemusta, minkä veljesten pakinat salongissa herättivät[,] johtui juuri Eeron nokkeluudesta. Neiti Her[t]zberg osotti Eerolla, että hän on kehittymässä näyttelijäksi, joka osaa tehtävistään erikoisempaa luoda, jotakin, joka on paljon yli sen, mitä katsoja osaa roolin sanasisällöstä odottaa. Oli hauska tarkata hyvästi valittua kasvojen ja liikkeiden tekniikka, jota näyttelijä käytti. Tukevan ryhdin antoi tehtävälle se seikka, että neiti Her[t]zberg niin hyvin osaansa hallitsi. Esityksessä oli huumoria, oikein ehta poikaviikarin ja oikealla tavalla esitettyä kuten yksistään hyvä ymmärtäjä kykenee tekemään.¹⁵⁴⁶

Ilmeisesti kokonaisuuteen oli vaikea suhtautua, ainakin Kasimir Leinon ensikommentti *Päivälehdessä* oli varautunut: ilman romaanin tuntemista tapahtumien seuraaminen ei onnistunut. Kallio oli itse kirjoittanut joitain osuuksia, ja mitä tulee ”luonnekuviin”, Juhani, Aapo ja Eero erottuivat selvinä, muut jäivät varjoon. Arvostelut jäivät pohtiviksi,

1543 UStr 9.12.1898.

1544 Finne 1939:67.

1545 Juhani: Aleksis Rautio, Tuomas: Evert Suonio, Aapo: Hemmo Kallio, Simeoni: Iisakki Lattu, Timo: Pekka Alpo, Lauri: Onni Savola, Eero: Sirkka Herzberg, Lukkari: Emil Falck, Leena [Venla]: Kirsti Suonio, Äitinsä: Mimmi Lähteenoja, pelimanni: Knut Weckman. (UStr 24.11.1898) – Eero on housurooli eli sävelletty naisäänellä vielä Armas Launiksen oopperassa *Seitsemän veljestä*. Myös *Nummisuutarien* iivaria ovat naiset joutuneet/päässeet näyttelemään. (Paavolainen 2010:137–138.)

1546 R[eeni]. R[oine]. UStr 24.11.1898.

mutta Leino raportoi, että ainakin toisen parven yleisöllä tuntui olevan hauskaa.¹⁵⁴⁷ Sama tapahtui alkuun, kun *Nummisuutareita* esiteltiin yleisölle.

Joulukuun alkuun sai teatteri vierailukutsun Pietariin, jossa se näytteli neljä teosta aatelisklubin ja muiden yhdistysten käyttämässä salissa aivan kaupungin ytimessä, missä Nevski prospekt ylittää Mojka-joen.¹⁵⁴⁸ Ilman Aalbergia tehdyllä vierailulla esitettiin neljä teosta, *Elämä on unta*, *Punainen laukku* sekä *Saituri* ja *Mustalainen*. Tällaisen selvästi eri väestöryhmille suunnatun ohjelmiston sopivuutta näin edustavassa tilassa voi myös pohtia.¹⁵⁴⁹

Kaarlo matkusti Pietarista eteenpäin jo 12.12.1898 kohti Berliiniä, jossa hänellä oli tuttava, oopperalaulaja Bernhardt, jonka käyttämässä hotellissa Bergbomille oli varattu luksushuone. Kyseessä voisi olla tenori Ludwig Bernhardt.¹⁵⁵⁰ Hän oli päättänyt viettää toisen kerran myös joululoman poissa Suomesta ja mennä mahdollisesti uudelleen vielä Lahmannin parantolaan, kuten Aspelin-Haapkylä arvelee. Asiaa ei voi varmistaa.¹⁵⁵¹

Ilmoitan vaan, että olen saapunut Berliiniin, jossa asun Kochstrasse 73. Cyrano näytetään vasta tulevana Torstaina, että niin kauan aina jään tänne. Matka kävi hyvin. – Pietarissa olivat tulot hyvät, mutta menot suorastaan kauheat. Me emme milloinkaan ole näytelleet niin huonossa teatterissa. 'Elämä on unelma' tuli sen kautta melkein parodiaksi. Mutta siistiä oli, jota ei aina voi sanoa Pietarin saleista. – Kun olen nähnyt Cyranon kirjoitan siitä. – Kaarlo.¹⁵⁵²

Kaarlo palasi Saksasta jo ennen tammikuun puoliväliä 1899. Silloin hän nimittäin tiedusteli Arvid Järnefeltiltä kuulemaansa huhua, että tällä olisi näytelmä tekeillä. ”Odotan jännityksellä sitä iloista lahjaa Teiltä, josta arvoisa äitinne puhui sisarelleni.” Tekeillä oli näytelmä *Samuel Cröell*.¹⁵⁵³

Arv. hra Tohtori. Kirjeenne johdosta seuraavaa: Aikomukseni oli alkujaan heti teille näyttää draama, mutta poissaolonne vuoksi kävi niin, että olen luettanut

1547 K[asimir]. L[eino]. *PL* 24.11.1898 & *PL* 30.11.1898.

1548 *PL* 3.12.1898 ja *UStr* 4.12.1898 mukaan teatteri esiintyi ”Aatelisklubin salissa Polisisillan luona”. Rakennus on Nevski prospekt 15, Dom Kosikovskogo, jonka juhlasalia käytettiin moniin huvitapahtumiin ja esityksiin. Paikka on vasta-päätä kuuluisaa kirjailijoiden kahvilaa.

1549 EAH4:115 mainitsee vain teokset eikä kuvaa vierailua enempää. Sitä ei käsittele myöskään Byckling (Bückling) 2015.

1550 Tompuri 1952:260–261. Saksalainen hakuteos mainitsee 1880-luvun lopulla debytoineen sankaritenori Ludwig Bernhardtin, jonka Wagner-rooleihin kuuluivat ainakin Stoltzing, Tannhäuser ja Tristan. Tämä oli esiintynyt Elberfeldissä, Wiesbadenissa, Sondershausenissa ja Koburg-Gothan hoviteatterissa. Tompurin kuvaus viittaa siihen, että Bernhardt olisi voinut kuulua jopa hotellin omistajiin.

1551 EAH4:115.

1552 KB → EB 18.12.1898/46:1:254/KBA/KiA/SKS.

1553 Häkli 1955:314–315 viittaa kirjeeseen KB → Arvid Järnefelt 15.1.1899.

ensin Otavalaisille ja myynytkin sen sinne, julkaistavaksi. Tietysti ennen painamista on välttämätöntä teidän käydä läpi ja minun muuttaa sen mukaan. Mutta nyt on teos manuskripti jälleen minulla ja teen paraaka niitä korjauksia, joiden tarpeellisuudesta prof. Tudeer ja veljeni Eero ovat huomauttaneet. Heti valmistuttuaan lähetän teille.¹⁵⁵⁴

Antamalla näytelmän ensin painettavaksi, kuten J. H. Erkkö oli tehnyt *Kullervon* kanssa, Arvid Järnefelt jatkoi nuoren polven linjaa ja takasi, että näytelmä tulee julki hänen itsensä päättämässä muodossa. Bergbom saattoi toki painettua näytelmää lyhennellä, mutta ei enää kirjoituttaa uudestaan. Kirjailijoiden ammatti-identiteetti ja itsetietoisuus oli vahvistunut Canthin ja von Numersin kalabaliikeissa Bergbomin kanssa, riippumatta siitä mikä eri syytöksissä oli aiheellista tai ei. Näiden kahden kokemukset olivat taustalla, mutta muiden kokemukset olivat myös ristiriitaisia: painetun näytelmän puutteet menivät suoraan kirjailijan piikkiin. Aikanaan Järnefelt halusi korjata näytelmäänsä, mutta vasta sen nähtyään.¹⁵⁵⁵ Bergbom ei ollut enää se ”kiistaton makutuomari” eikä ”luottodramaturgi” uusille kirjailijoille, jotka kuitenkin joutuivat myöntämään, että hän useimmiten oli oikeassa.

Tammikuun 1. pnä 1899 kokoontuivat ylimääräiset valtiopäivät käsittelemään uutta asevelvollisuuslakia. Se oli keisarin päätös, ja säädyt saivat vain lausua siitä käsityksensä, sitä ei ollut lupa edes muussa hengessä käsitellä. Ossian Bergbom oli määrätty istumaan koko syksyn 1898 ajan venäläis-suomalaisessa yhteiskomiteassa etsimässä ratkaisua ongelmaan, miten Suomi osallistuisi maansa puolustukseen, niin että sen armeija ei olisi erillinen keisarikunnan muusta sotaväestä.

Helmikuun ensi-ilta Arkadiassa valmistui 1.2.1899. Silloin nähtiin Ibsenin *Brand* Kasimir Leinon suomennoksena, kiihkeän nuoren papin nimiroolissa keski-ikäinen Benjamin Leino (46v). Lavastukset jatkoivat realistista perinnettä, ja ne tilattiin Carl Grabowin lavastusateljeesta Tukholmasta vartavasten tähän esitykseen.¹⁵⁵⁶ Symbolismikeskustelua kommentoiden Aspelin-Haapkyllä toteaa, että Bergbom ei ”suinkaan ollut tarkoittanut mitään ’unikuvaa’, vaan että siis toiminta oli kantava todellisuuden leimaa.”¹⁵⁵⁷ Kriitikkona aloittanut Kasimirin nuorin veli Eino (Lönnbom) Leino *Päivälehdessä* näytti kolmiosaisessa kirjoituksessaan *Brandista* säkenöivää tyyliä ja loistavaa kykyä Ibsen-analyysiin. Ennustettuaan Ibsenin tuotannon pian muuttuvan vanhanaikaiseksi ja

1554 Arvid Järnefelt → KB 20.1.1899/54:75:1/KBA /KiA/SKS.

1555 Häkli 1955:314–317 kuvaa näytelmän syntyä ja sen saamaa kritiikkiä, sekä mainitsee, että Järnefelt muokkasi sitä voimakkaasti vielä sen ruotsinkieliseen versioon *En Kämpe utan svärd*, joka esitettiin Svenskanissa 25.1.1901.

1556 EAH4:116.

1557 EAH4:116.

selostettuaan *Brandin* merkitystä ilmestymisaikanaan Eino Leino viilsi ja antoi esimerkit, joilla Bergbomin ohjausratkaisut kiistatta pienensivät teoksen draamallista tehoa:

– kaikkihan ne ovat suurta symboliikkaa, jonka mukaan koko näytelmän esityksen tulee sopeutua. ”Brand” on esitettävä harvoilla, yksinkertaisilla piirteillä, Norjan tunturit taustanaan, ilman mitään pyrkimystäkään yksityisseikkojen todellisuuteen. – Niin ei ollut mielestäni Suomalaisessa teatterissa tehty ja siinä oli myös toisiltaisen premiäärin päävika. [–] Nuo komeat lyhyet rep-liikit, joiden pitäisi kajahdella läpi usman ja pimeyden kuin yövartijan huudot, tulivat täten kuulumaan kuin aivan tavallinen maalaispappi keskustelisi tavallisimman talonpojan kanssa, miten päästä heikon jään ylitse. Kun kappale tällä tavalla aloitetaan, niin on tietysti seurauksena, että loppu, jossa symboliikka käy yhä selvemmäksi, tulee tuntumaan suorastaan koomillisilta. Sen vaikutuksen tekivät ainakin allekirjoittaneeseen nuo terhentelevät kansankohtaukset viidennessä näytöksessä sekä vihdoinkin Brandin hautautuminen noiden kahden matrassin alle, jotka syrjästä sysättiin. Miksei ennemmin lopettaa vain pelkällä pimeydellä ja jyrinällä?”¹⁵⁵⁸

Bergbomin näyttämöön alkoi kohdistua Eino Leinon kriittisiä sanoja nyt myös yleisemällä tasolla:

[T]eatteriin kuuluu muutakin kuin yksityisten näyttelijäin rutiinia ja komeita dekoratsioneja. Siihen kuuluu myös sisällinen käsitys kokonaisuudesta, koko kappaleen tyylistä. Sellaista onkin suomalaisessa teatterissa, mitä tulee kansankappaleisiin, ja myös yleensä klassiseen ohjelmistoon. Mutta sen puute näkyi jo ”Seitsemässä veljeksessä” jotka kohoavat tai joiden ainakin pitäisi kohota yli tavallisten kansan kappaleiden, ja samoin ”Johanneksessa”, vaikka siinä tosin oli syy tekijässään. Niin kauan kuin voidaan asia auttaa parhaasta päästä teatterikoneistolla, niin kuin esim. ”Hannelessa” ei sitä niin huomaa, mutta kyllä sen sijaan ”Brandissa”, jossa tulisi vaikuttaa vain puhtaasti henkisillä keinoilla. Sellaisen käsityksen saavuttamiseen vaaditaan tietysti, että teatteri seuraa aikansa taiteellisia virtauksia ja tietää mitä muilla hengen aloilla näihin aikoihin liikkuu. Olisi ehkä liikaa vaatia sitä kultakin yksityiseltä näyttelijältä, mutta johtajalta sitä mielestäni ainakin pitäisi voida vaatia. Näytelmätaiteen, jos minkään

1558 E[ino]. L[eino]., PL 3.2.1899.

tulee olla aikansa peili; ellei se sitä tarkoitustaan täytä, on se samalla lausunut oman tuomionsa. [Seuraa huomautuksia deklamatsioonista.]¹⁵⁵⁹

Näin oli avattu debatti teatterin modernismista, johon sekoittui Finne-kritiikkiä, ja lopuksi huomautus teatterin johtajalle. Eino Leino 20-vuotiaana vihasena miehenä muistutti aivan liikaa nuorta Kaarlo Bergbomia, jotta tämä itse 55-vuotiaana ei olisi voinut olla näkemättä kritiikin oikeutusta: ”Siinä pojassa asuu Herran henki!” – oli Kaarlon lausunto runoilijasta, kun Suomalaisen Teatterin johtokunta käsitteli kritiikkiä. Aspelin oli tähän tuiskahtanut: ”Kimnasisti, kimnasisti vielä!”¹⁵⁶⁰ Mutta puheenjohtaja Antti Almberg oli tapansa mukaan taas valmis pyhästi tuohtumaan ja laati 5.2.1899 *UStren* -*Matin* pakinaan pitkän pilkallisen vuodatuksen, jolla tämä seuraavaa polvea edustava nuorukainen nitattiin, niin runoilijana kuin kaikkiiymmärtävänä kriitikkona, joka näillä sanoillaan oli ”uskaltanut nousta” nerokasta Bergbomia vastaan.¹⁵⁶¹

Brand-arvostelunsa toisessa osassa Eino Leino oli tyytymätön siihen, että Bergbom oli rakentanut esityksen ”realismin” varaan eikä ”aatedraamaksi.” Pääroolissa Benjamin Leino oli Eino Leinon makuun liian arkinen, pelkkä Kierkegaardinsa opiskellut maalaispoika, jonka ”ankaruus Agnesia kohtaan tuntui miltei raakuudelta.” Suurissa kohdissa Benjamin Leino liikkui ja elehti liikaa, sen sijaan että olisi seissyt paikallaan ja julistanut. Eino Leino olisi halunnut rooliin Axel Ahlbergin. Ehkä myös Kaarle Halme, josta ainakin myöhemmin tuli Eino Leinon ystävä, oli havitellut roolia, mutta sitä ei tuoda esiin. Runoilija antoi myös tunnustusta Benjamin Leinolle ”Brandin heikkouden hetkissä, hänen epäilyksissään ja sydäntaisteloissaan. Niissä oli monta lämmintä ja oikein osattua kohtaa, jotka painuivat syvälle katsojan mieleen.”¹⁵⁶² Nuoren kriitikon saattoi olla vaikea katsoa silmiin sitä, että oikeastaan Brand oli Agnesia kohtaan ”raakalainen”. *Uuden Suomettaren* vakinainen kriitikko R[eeni]. R[oine]. reagoi 7.2.1899 kirjoittamalla vastatekstin Eino Leinolle, jossa Roine kävi läpi kaikki näyttelijät yksityiskohtaisesti heitä kiittäen, vaikka Benjamin Leinon osalta kiitettävät asiat menevät ristiin.¹⁵⁶³ Roine lopetti ponteen, jolla hyökkäsi nuorta miestä kohtaan, aitousteesien avulla:

tahdon mainita, että dekoratsioonit ovat tehdyt Grabowin luonnosten mukaan, joita on noudatettu Kööpenhaminan Dagmar-teatterissa ja parilla näyttämöllä Pohjoismaissa. Muuten on suomalaisen teatterin johtaja itse Henrik

1559 E[ino]. L[eino]., *PL* 3.2.1899.

1560 Antti Almbergin kertomus kokouksesta. Ilona Jalava haastattelussa Vihtori Laurilalle 12.3.1943 /25:4/VLA/KiA/SKS.

1561 *UStr* 5.2.1899.

1562 E[ino]. L[eino]., *PL* 3.2.1899 ja *PL* 5.2.1899.

1563 R[eeni]. R[oine]. *UStr* 7.2.1899.

Ibsenin kanssa keskustellut siitä, kuinka kappale olisi näyttämölle pantaessa esitettävä, ja tämä on sanonut, ettei hän sitä ole miksiäkään unikuvaksi ajatellut. Lienee kai tässä ainakin ratkaiseva todistus osottamaan, että herra Eino Leino käydessään tohtori Bergbomia moittimaan väärästä ”Brandin” käsittämisestä, taas on törmännyt päänsä seinään. Kun sama arvostelija nyt ennen mainitun kirjoituksensa jatkossa on käynyt suomalaisen teatterin johtajalle määräämään, mitenkä tämän pitäisi osat ”Brandissa” uudestaan jakaa, niin on kuitenkin hauskaa, että hän laitoksen vanhan johtajan itsensä toistaiseksi antaa jäädä paikallensa.¹⁵⁶⁴

Eino Leino jatkoi 8.2.1899 iloitemalla, että mikäli itsenäisiin näkemyksiin perustuva taidekeskustelu maassamme leviää, siihen nähden hän kestää kyllä henkilöönsä menevät letkautuksetkin. Hän selvittää vielä kerran symbolismin ja realismin eroa, mutta muistutti, että Suomalainen Teatteri rakensi oman ammattitaitonsa realismin pitkällä valtakaudella. Nyt ollaan tilanteessa, jossa siinä määrin symbolista tekstiä kuin *Brandia* ei osata esittää.

Millä tavalla on pidetty huolta näyttelijäin tutustuttamisesta ajassa liikkuviin aatevirtauksiin? Teatterikoulullako, kirjallisilla esitelmilläkö? Olisin hyvin iloinen, jos voitaisiin tähän vastata myöntävästi, mutta luulen että ei voida.¹⁵⁶⁵

Leino käytti Ibsenin kirjettä Georges Brandesille argumenttina sille, että Brandin jyrkkyys ei tarkoita kristinuskoa, vaan se voi koskea myös taiteilijaa, intellektuellia, Galileitä, ketä vain. Hän kehotti ihmisiä menemään teatteriin.¹⁵⁶⁶

Teatteri saa poliittisen tehtävän helmikuussa 1899

Viikko *Brand*-debatin jälkeen (15.2.1899) antoi keisari Nikolai II julistuksen, Helmikuun manifestin, jossa ilmoitettiin, että valtakunnan yleisiä asioita koskevat lait annetaan ”myös Suomen osalta yleisissä valtakunnanlaeissa noudatettavassa järjestyksessä.”¹⁵⁶⁷ Bobrikovilla oli jo syksyllä Suomeen tullessaan ollut monen kohdan ohjelma Suomen olojen venäläistämiseksi, ja sitä hän täydensi keväällä: virat piti avata myös venäläisille, ottaa venäjän kieli käyttöön kouluissa, raha- ja tulliasioiden kytkemisen Venäjään piti jatkua, lehdistön valvonta ja venäläisen lehden perustaminen Suomeen sekä mm. tilat-

¹⁵⁶⁴ R[eeni]. R[oine]. *Ustr* 7.2.1899.

¹⁵⁶⁵ E[ino]. L[eino]. *PL* 8.2.1899.

¹⁵⁶⁶ E[ino]. L[eino]. *PL* 8.2.1899.

¹⁵⁶⁷ Apunen 1991:69; Luntinen 1992:85 alk.

toman väestön taloudellisen aseman kohottaminen olivat näitä tarvittavia toimia.¹⁵⁶⁸ Välittömin ongelma senaatissa tuli siitä, pitikö manifesti laillisesti julkaista. Yhden äänen enemmistöllä senaatti 18.2.1899 päätti sen julkaisemisesta Suomessa. Senaattori Ossian Bergbom puolsi manifestin julkaisemista.

Vajaassa kolmessa viikossa saatiin organisoitua ns. suuren adressin nimikeräys keisaria varten. Hyvällä organisoinnilla – ja Suomen viranomaisten sopivan passiivisuuden turvin – ylioppilaiden onnistui kerätä 523 000 nimeä. Näissä vielä hyväuskoisissa hankkeissa ovat Bergbomit olleet ainakin henkisesti mukana, vaikka jakautuminen myöntyväisyyteen ja perustuslailliseen vastarintaan alkoi nyt askarruttaa Helsingin säätyläistöä. – Bobrikov ja keisarin lähipiiri tulkitsivat kaiken vastarinnan Suomessa vain älymystön harjoittamana nationalistisena kiihotuksena. – Jo 13.3.1899 Aleksanteri II:n kuolinpäivänä Suuri lähetystö, mies jokaisesta Suomen pitäjästä, matkusti Pietariin. Keisari ilmoitti, ettei hän tietenkään ottaisi heitä vastaan, mutta myöskään hän ”ei olisi heille vihainen”.¹⁵⁶⁹ Vapaaherra G. Z. Yrjö-Koskinen haki eroa senaattorin virasta ikäänsä vedoten – mutta juuri hänen rakentamansa politiikka oli ajanut täyteen umpikujaan.

Ensimmäisen ns. sortokauden (1899–1905) alkaminen oli yksi monista tekijöistä, joka muutti lähestulkoon kaiken: hengeltään emansipoitunut suomalaisten teatteri olikin äkkiä venäläismielisen senaatin ja valtaistuinpuolueen teatteri, keisarioljalistien ”pää-äänenkannattaja”. Kansalaisten tunnot alkoivat kääntyä venäläistä hallintoa vastaan, varsinkin keisarin osoitettua, etteivät häntä kiinnosta suomalaisten adressit eivätkä vastatoimet. Miten Suomalaisen Teatterin ohjelmisto Bergbomin aikana reagoi tähän poliittiseen dilemmaan?¹⁵⁷⁰

Emil Nervander – vakaumuksellinen perustuslaillinen – oli ainoa Kaarlon opiskelutovereista, joka eli vailla pysyvää virkaa ja säännöllistä tuloa. Hän vaihtoi paikkaa usein ja asui erittäin vaatimattomasti. Hän oli myös kirjailijana unohduksessa, mutta hoiti vilkasta kirjeenvaihtoa kymmenien ihmisten kanssa. Nervanderin kirjeestä Emelielle jouluaaton aattona 1898 kävi selville, että Kaarlo oli joskus pyytänyt Nervanderia kehittämään eteenpäin heinäkuun alussa 1868 Voipaalan kartanossa esitettyä hupailua *Mätäkuun päivä* (*En rötmandsdag*). Nyt siitä oli tullut *Haltian roar sig*. Nervanderin kirje oli jälleen kiltti, nöyrä ja ihaileva. Hän asettuisi Kaarlon ohjeistuksen alaiseksi voidakseen kirjoittaa näytelmiä. Häneen saisi käyttää samaa koulutusmenetelmää kuin Kaarlo oli käyttänyt Numersiin. Poikien roolit sitten nuoruuden olivat kääntyneet.¹⁵⁷¹

1568 Apunen 1991:75; Klinge 1997:344–362.

1569 Apunen 1991:80 mukaan.

1570 Asiaa ei Aspelin-Haapkylä ole suoriin sanoin voinut kirjoittaa historiankirjaansa, jonka ilmestymisaikana venäläisen hallinto edelleen istui vakaana. – Yllättävästi myös II ms. jälkeen kirjoittanut Koskimies (1953) kansallisen yksimielsyyden hengessä laiminlyö poliittisten ristiriitojen tarkemman kuvauksen.

1571 ”Kanske Fröken har sig bekant, att Kaarlo bett mig omskrifva en tillfällighetspjäs, som skrefs och uppfördes 1868 på en Mariadag [2.7.] på Voipala [Sääksmäki]. Dess namn var: *En rötmandsdag*. Jag ville nu nämna, att jag med nöje

Helmikuun manifestin tunnelmissa Bergbom esitti Nervanderilta kuitenkin aivan muun näytelmän, nimeltään *Pikku poikani*. Tämän toivomuksia noudattaen myös ilman tekijännimeä. Teksti oli tullut Bergbomille ehkä jo aiemmin. Näytelmä sijoittuu vuoteen 1861, siinä kielenkääntäjän raskaana oleva vaimo tekee itsemurhan, kun käy ilmi, että hänen miehensä on kavaltanut jotain venäläisille. Se ”vaikutti voimakkaasti yleisöön”, esiintyjinä olivat Katri Rautio ja Oskari Salo. *Pikku poikani* -näytelmän ”valtiollinen tendenssi” herätti huomiota.¹⁵⁷² Rinnakkaiskappaleeksi Bergbom ajatteli *Hannelea*, jonka tunnelmalla on aina hypnoottinen vaikutus yleisöön.¹⁵⁷³ Hän päätyi kuitenkin toiseen ratkaisuun, ja Nervanderin teksti esitettiin Juhani Sjöströmin *Salmin tyttö* -nimisen kosintahupailun kanssa, johon Emil Sivori Viipurista oli säveltänyt laulut. Hauskaa ja hyväntuulista Karjalaan sijoittuvaa kansannäytelmää, sen hyvää musiikkia ja hauskoja tansseja kiitettiin arvosteluissa.¹⁵⁷⁴

Maaliskuun tärkein ensi-ilta Arvid Järnefeltin draama *Samuel Cröell* kertoi 1600-luvun Itä-Suomen samannimisestä kanneviskaalista Samuel Cröellistä (1600–1667), joka lakia valvoessaan pyrki torjumaan uuden läänitysaateliston röyhkeyttä ja rosvoamista Viipurin ja Käkisalmen lääneissä. Järnefeltillä Cröell on viraltaan syyttäjä ja toimii näytelmän asetelmassa totuudenpuhujana, moraalisen sankarina, joka haluaisi olla ehdoton oikeuden mies ja taata, että säätyyn katsomatta oikeus tapahtuu. Cröell joutui usein ajamaan myös talonpoikien asiaa maakunnan mahtavia vastaan. Hakiessaan vapautta Samuel eroaa vaimostaan ja virastaan ja jää lopussa Käkisalmen linnan ulkopuolelle yöpyen keskellä metsää, löytäen rauhansa. Pekka Häkli kirjoitti teoksesta 1950-luvun retoriikalla näin:

Aikana, jolloin mitä häikäilemättömimmin poljettiin Suomen ikivanhoja oikeuksia, tämä oikeuden ongelmaa käsittelevä näytelmä herätti ulkonaisesta pessimismistään huolimatta lämmintä vastakaikua ja tempasi yleisön mukaansa. ”Koko ajan vallitsi salongissa vakava, miltei juhlallinen mieliala”, kirjoittaa Eino Leino [– –] [Nuorsuomalaisten Jonas] Castrén filosofi Valvojassa [1899: 382–

fullgjort det vänliga uppdraget, och i färdigt skick finnes nu till ett första förslag till det nya sångspelet: Haltian roar sig, hvartill Kaarlo synes varit betänkt på att eventuellt be Merikanto komponera musik, omkring 12 numror utom introduktion. – Nu vore min anhållan, att Kaarlo, om han är i staden och hade lust och tid att litet sysselsätta sig med manuskriptet, vänligen med några ord requirerade det af mig under adress: Nickby. Och vidare, att han sedan han genomläst trollpjesen, skulle i den breda marginalen göra korta anmärkningar och rådanvisningar, korsa öfver hvad honom lyster samt i allmänhet begagna samma uppfostringsmetod, som var så helsosam för G. von Numers, om han dertill hade lust. Jag skall söka bli en uppmärksam lärjunge och derefter omskrifva pjesen och låta renskrifva den, ty äfven i detta fall ville jag förbli anonym, tills stycket nedlägges.” (Emil Nervander → EB 23.12.1898/54:96:1/EBA /KiA /SKS.)

1572 EAH4:116–117. Eino Leino selosti juonta peitetyin sanakääntein (PL 2.3.1899), mutta *UStr* (2.3.1899) lupasi palata asiaan myöhemmin. Sitä lehti ei näytä tehneen ja mieluummin vaikenä vanhasuomalaisten kannalta hankalasta näytelmästä.

1573 KB → Emil Nervander 16.1.1899/47:9:22/KBA/KiA/SKS.

1574 EAH4:116–117. PL 2.3.1899 ja *UStr* 2.3.1899 kuvasivat innostuksella Sjöströmin näytelmää.

383] näytelmän johdosta monta pitkää sivua oikeuskäsitteestä. Hän ei hyväksy kappaleen [resignoitua] loppuratkaisua, eikä teos muutenkaan tyydytä.¹⁵⁷⁵

Nuorsuomalaisten mielestä oikeuksien puolesta nimittäin piti taistella eikä jäädä metseen nukkumaan. Teos oli kirjoitettu ennen Helmikuun manifestia, toisaalta venäläisten pyrkimykset olivat jatkuneet jo vuosia. Benjamin Leino nimiosassa sai lehdissä kiitosta, mutta Maiju Rängmanin Sofia Gyllenstjerna ja Axel Ahlbergin Törnskjöld ”olivat värittömiä”, Kaarle Halmeen kenraalikuvernööri Mörner ja muut pienemmät roolit taas saivat Eino Leinolta rohkaisua.¹⁵⁷⁶ Teos sai *Udessa Suomettaressa* 16.3.1899 hyvän kritiikin Reeni Roineelta, samoin Leino *Päivälehdessä* kiitti ylöspanoa. Arvid Järnefeltin asema kirjallisuuden kentällä kohosi voimakkaasti. Laillisuuskysymykset olivatkin äkkiä yleisöä kiivaasti sytyttävää tematiikkaa. Voidaan myös sanoa, kuten Juhani Niemi, että Järnefelt on näytelmässä projisoinut oman yhteiskuntafilosofiansa menneisyyteen.

Draaman ihmiskuvaus ja juonen käänteet – nimihenkilö eroaa virastaan ja vaimostaan ja yöpyy lopussa vapaana miehenä taivasalla – eivät vakuuttaneet aikalaisyleisöä. Järnefelt tekikin muutoksia näytelmään senkin jälkeen, kun teos ilmestyi painettuna. Hän kirjoitti alkuun uuden näytöksen ja teki suurehkoja korjauksia kautta linjan.¹⁵⁷⁷

Hufvudstadsbladetissa nimimerkki ”Se” kaipasi päähenkilöön sisäistä ristiriitaa: historiallinen esikuva oli nimittäin nuorena itse syylistynyt samanlaisiin väärinkäytöksiin, joita vastaan hän myöhemmin elämässään ja tässä näytelmässä taisteli. Näytelmällä oli kuitenkin ansionsa dialogin runollisuuden ja lennokkuuden sekä monien kohtausten lähes ”raamatullisen” tunnelman takia.¹⁵⁷⁸ Tolstoilaisuus tuli kriitikon mukaan liian vahvana lävitse. Arvid Järnefelt oli tullut Lohjalta Helsinkiin viimeiseksi viikoksi seuraamaan harjoituksia. *Hbl* ainoana lehtenä mainitsi jostain ensimmäisellä väliajalla tapahtuneesta ja yleisön mielialaa haitanneesta häiriöstä, joka liittyi ”ajankohtaiseen kiistakysymykseen”.¹⁵⁷⁹

Suuren kansalaisadressin, joka piti ojentaa keisarille Suomen ”laillisten oikeuksien” turvaamiseksi, olivat nimittäin valmistelleet porvariston toimijat. He eivät olleet ottaneet riittävästi huomioon edellisenä syksynä laajasti organisoitunutta työväenliikettä. Porvaripoliitikot eivät nähtävästi luottaneet, että *Työmies*-lehden päätoimittaja

1575 Häkli 1955:315–316.

1576 E.L., *PL* 16.3.1899.

1577 Niemi 2005:136.

1578 *Hbl* 17.3.1899. ”Halme gaf en ypperlig bild af Mörner, behärskad öfverlägsen i alla detaljer.”

1579 *Hbl* 16.3.1899.

Matti Kurikka osaisi pitää salaisuuden. Siksi tämä oli kirjoittanut 3.3.1899 *Työmiehessä* ja varoittanut työväkeä ”ensi sunnuntaina” allekirjoittamasta mitään papereita, joita porvarilliselta taholta pyydetään tekemään.¹⁵⁸⁰ Manifestin järkyttämässä suomalaisessa julkisuudessa tämä Kurikan kirjoitus ei kuulostanut miltään muulta kuin isänmaan asian petokselta ja vastuuttomuudelta venäläistämisvaaran uhatessa maata. Sisältönsä puolesta Kurikka olisi saattanut adressin allekirjoittaakin ja yhtyä siinä esitettyihin asioihin, mutta työväestön edustajan ulosjättäminen suunnitelmasta oli ollut loukkaavaa.¹⁵⁸¹

Samana iltana, kun oli *Samuel Cröellin* ensi-ilta, johon Kurikka *Työmiehen* arvostelijana oli tulossa, oli juuri saatettu Pietarin junalle 500-henkinen suuri valtuuskunta, mukanaan nuo yli 500 000 allekirjoitusta. Keräyksen järjestäminen oli ollut suuren yksimielisyyden ja vaiteliaisuuden alainen hanke, jonka logistiikka ja salassapito olivat onnistuneet.

Ylioppilaat marssivat [rautatieasemalta] Arkadia-teatteriin ja olivat valmiina lämpiössä, kun teatteriarvostelija [Matti] Kurikka saapui ensimmäisen näytöksen jälkeen tauolle. Joukko piiritti Kurikan, joka peräytyi teatteriravintolaan, tilasi soodavettä ja huudahti ahdistelijoilleen, ettei väisty kuin väkivallan edessä. Samat rämäpäiset ylioppilaat tarttuivat Kurikkaan ja kiidättävät häntä kohti ulko-ovia sellaisella vauhdilla, että vaatenaulakko kaatui lattialle. Kriitikko keplotteli itsensä irti, riensi lämpiön halki ensiparvelle ja asettui omalle paikalleen odottamaan toisen näytöksen alkamista. Kurikan lähellä istunut professori Edvard Hjelt asettui oville, etteivät ylioppilaat rohkenisi tunkeutua katsomoon aiheuttamaan suurempaa rähäkkää. [– –] Tällä välin osa permanentoileisöistä oli pannut merkkeille Kurikan pinteän ja osoitti olevansa samaa mieltä ylioppilaiden kanssa. Nämä katsojat ilmoittivat nyt ääneen, etteivät he suostu istumaan omille paikoilleen, ennen kuin Kurikka poistuisi teatterista. Kurikka istui jääräpäisesti paikallaan, kunnes hänen lankonsa, [– –] kapellimestari Robert Kajanus tuli hänen luokseen ja kehotti häntä lähtemään, ettei skandaali kohdistuisi Lilliin [Kajanus s. Kurikka]. Kurikka nousi ja kulki lämpiöön, jossa ilkuva ylioppilasjoukko muodosti häntä saattavan kujan. Malttinsa menettänyt Kurikka huusi nuorille poistuvansa vain [lankonsa] Kajanuksen pyynnöstä, ei näiden ”lurjusten” ansiosta.¹⁵⁸²

1580 *Työmies* 3.3.1899.

1581 Matti Kurikan erottamista *Työmiehen* toimittajan paikalta oli vaadittu mm. *PL:n* kirjoituksessa 13.3.1899, sillä monen mielestä hänen tekstinsä eivät asiallisesti ottaen edustaneet sosialismia, vaan olivat suorastaan ”irvikuvia” siitä. Ja 14.3.1899 *PL* uutisoi, että sekä Viipurin että Tampereen työväenlehdet olivat sanoutuneet irti Kurikan 3.3.1899 *Työmiehessä* julkaistusta kirjoituksesta.

1582 Seppälä 2010a:32–33. Lilli Kajanus (s. Kurikka) ei kuitenkin esiintynyt pääroolissa, kuten Seppälä toisessa kohdassa kirjoittaa. Laulu- ja musiikkinumero oli luultavasti lisätty Viipurin linnansalissa tapahtuvaan II näytökseen, jossa

Vapaassa julkisessa tilassa tapahtunut sanomalehtimiehen häätö tulkittiin heti loukka-uksena koko työväenluokkaa kohtaan. ”Herraluokka” oli toiminut halpamaisesti ”poliit-tista vastustajaansa” kohtaan. Permannelta oli huudettu: ”Han är en förrädare!” Yksi moittijoista oli Reeni Roine, *Uuden Suomettaren* kriitikko. Matti Kurikka, jonka persoo-nallinen asema työväenliikkeen omassa piirissä alkoi olla kiistanalainen, sai silti runsaita myötätunnon ilmaisuja, ja asiasta keskusteltiin laajalti lehdistössä. Kansallismieliset kohdistivat häneen kadulla myös julkista halveksuntaa, ja Kurikan piti ajaa tuuheaa tukkansa, tunnusmerkkinsä, lyhyeksi. Hänen tuekseen vietiin kulkueena kukkasia.¹⁵⁸³ Myöhemmin keväällä ja kesällä 1899, kun työväenliike jo järjestäytyi puolueeksi, jäi-vät kuitenkin Kurikan utopistiset ohjelmaluonnokset häviölle, ja pohjaksi omaksuttiin Saksasta Erfurtin puoluekokouksen sosialistiset teesit.¹⁵⁸⁴ Tuolloin myös työväen teat-teritoiminta alkoi tiedostaa omia poliittisia mahdollisuuksiaan.¹⁵⁸⁵

Jalmari Finne sai seuraavan mahdollisuuden osoittaa taitojaan ohjaajana Gerhard Hauptmannin suuressa satunäytelmässä *Uppnöt kello* huhtikuussa 1899. Bergbom, joka aina halusi ”reaalista otetta”, ei voinut pitää tästä ”runopukuisesta symbolinäytel-mästä”, jonka juoni oli pitkä ja monipolvinen.¹⁵⁸⁶ Suomenkos oli Finnen itsensä, joten Eino Leino ei malttanut olla huomauttelematta runokäännöksen detaljeista. Sama Finne oli Leinolle silti se regissööri, ”jonka huomaan tahtoisin vastaisuudessa sulkea varsinkin valaistuseffektit.”¹⁵⁸⁷

Eino Leino joutui tai pääsi arvioimaan *Päivälehdessä* myös Finnen oman esikoisnäy-telmän *Kaarina Maununtytär*. Aiheensa puolesta se vertautui Santeri Ingmanin (Ivalon) romaaniin *Anna Fleming*. Kukaan ei tietenkään tuntenut Bergbomin *Liuksialan ruusua* (*Ljuxalas ros*), puhumatta sen taustalla olleista Johan Börjessonin draamoista *Erik XIV* ja *Erik XIVs son*. Finnen vastaavia yrityksiä kohtaan Bergbom on voinut tuntea omaa nostal-giaansa. Axel Ahlberg Finneä kiusatakseen oli harjoituksissa heittänyt tälle ”halpamai-sesti” vitsinä, että näytelmä oli varmastikin Bergbomin itsensä kirjoittama. Finne vaati anteeksipyyntöä ja Kaarloa tulemaan näyttelijöiden eteen. Tämä sanoi tehneensä ”vain saman kuin kaikille muille kotimaisille näytelmille: oli sitä lyhentänyt.”¹⁵⁸⁸ Lopputuloksena

aatelisto on kokoontuneena ja jonka keskelle Cröell tulee syytekirjelmensä kanssa. Bergbomia erityisesti viehättivät tämäntapaiset laatukuva-kohtaukset ja hän kuorrutti niitä musiikkinumeroilla historiallisen tableaun suuntaan. – Sellai-nen valmisti kontrastia suhteessa askeettiseen päähenkilö Cröelliin.

1583 Haapala & al. (2008:44) viittaa tässä kohdin Kalemaahan 1978:122–123.

1584 Kalemaa 1978:129–130; Apunen 1991: 62–65; Luntinen 1992a:69–71; Klinge 1997:394–395.

1585 *Työmies* 6.11.1899 uutisoi, että [Helsingin] Työväen Teatteri [Yrjönkadun piharakennuksessa] oli esittänyt *Kovan onnen lapsia*. Alkavan näyttelijäseuran työtä olivat jotkut tirskeet, mutta kirjoittaja muistutti asian poliittisesta puo-lesta: ”Ei ollut ihme, etteivät herrat Suomalaisessa Teatterissa kärsineet katsoa tätä kappaletta ja kuulla sen koriste-le-matonta totuutta. Mutta meille he siinä säästivät oikein *oman* kappaleen.”

1586 Finne 1939:62 sekä Eino Leinon kirjoittama perusteellinen juoniselostus ja näytelmän arvio *PL* 14.4.1899.

1587 E[ino]. L[eino]., *PL* 14.4.1899.

1588 Finne 1939:69.

kaikista painetuista ja suullisista arvosteluista Bergbom sanoi: ”Näytelmäänne on moitittu ja syystäkin, mutta sellaista karaktääriä kuin Kustaa Eerikinpoika ei ole koko maailmankirjallisuudessa.”¹⁵⁸⁹ Finne oli näytelmässään tehnyt yleensä sentimentaalisesti käsitelystä epäsäätyisestä kuningatar Kaarinasta poliittisen juonittelijan.¹⁵⁹⁰ Hänen muiden näytelmiensä tavoin teksti on kadonnut yleisestä tietoisuudesta.

Suomalainen Teatteri teki keväällä 1899 myös vierailumatkat Viipuriin, Hämeenlinnaan ja Turkuun. Aspelin-Haapkylä on hämmentynyt siitä, että valtiolliset vaikeudet ja alkanut kriisitilanne Suomen ja Venäjän väleissä tuottikin teatterille hyvän katsojavuoden.

Kuinka on selitettävissä, että tällainen aika muuttui teatterille niin myötäiseksi? Näyttää siltä, että mielten levottomuus herätti ihmisissä tavallista suuremman tarpeen etsiä hetkellistä mielen kevennystä, jonka teatteri on omiansa tuottamaan.¹⁵⁹¹

Aspelinin teoria mielten keventämisestä saa vahvistusta hänen omasta tilastostaan. Eniten kaudella 1898–1899 esitetyt komediat ja musiikkiteokset olivat *Punainen laukku* (16) ja *Perhoiskuume* (10), *Jeppe Niilonpoika* ja *Saituri* (7). Mutta jos katsotaan yllättävän hyviä esityslukuja, voidaan sanoa, että kuitenkin myös moraalinen sankaruus ja eettis-moraalinen ryhdikkyys saivat vastakaikua: Sudermannin *Johannesta* esitettiin 22 kertaa, *Samuel Cröelliä* 10 kertaa ja suomalaisuuden kokemusta ja miesjoukon kollektiivisuutta vahvistavaa *Seitsemää veljestä* 12 kertaa. Tiedetään, että kriisiaikoina ”kansakunta hakeutuu teatteriin vahvistaakseen yhteisöllistä olemassaoloaan tai asettaakseen sen kyseenalaiseksi”.¹⁵⁹² Tämä ns. sortokauden alku merkitsi monelle reagointia tähän uhkaan ja tuotti sellaista isänmaallista ohjelmistoa, jolla oli aikalaisille merkittävä tehtävä – ja joka saavutti vastakaikua. Seikkaa ei ole eri syistä aiemmin pohdittu Suomalaista Teatteria koskevan tutkimuksen piirissä.

Turun vierailunäytäntöjen jälkeen Kaarlo matkusti keväällä 1899 Berliiniin, jossa hän viipyi ensin ainakin viikon ystävänsä Ludwig Bernhardin omistamassa hotellissa. Jalmari Finnen sopimus seuraavalle vuodelle oli uusimatta, ja hän pyysi Emelietä lähettämään

1589 Finne 1939:70.

1590 EB → KB 8.6.1899/45:1:245/ KBA/KiA/SKS. – Päiväkirjassaan Finne pelkäsi kirjoittavansa liian lapsekasta, ehkä hän on halunnut kirjoittaa energisen leskikuningattaren. Näytelmää Finne ajatteli läpimurrokseen. (J. Finne, päiväkirja 11.[toukok]1894/s31/ka20/mfPR171/JFA/KA.)

1591 EAH4:120.

1592 Teatterisosiologian klassikko Jean Duvignaud on esittänyt teesin, jonka mukaan ”yhteisö turvautuu teatteriin joka kerta, kun se haluaa vahvistaa olemassaolonsa tai suorittaa ratkaisevan teon sen kyseenalaistamiseksi.” Duvignaud 1973 (1966):14. Sit. Paavolainen 1992:216.

sopimustekstin Berliiniin.¹⁵⁹³ Finnen jatkaminen teatterissa ei Emelien ja Kaarlön mielestä ollut ilmeisesti edelleenkaan ongelmaton asia. Sen takia Kaarlo ehkä oli halunnut edellisenä syksynä kokeilla jotain toista apulaista. Finnen taide oli ”vedelläjatkettua” ja ”vähäveristä”.

Ditt bref från Åbo erhöļ jag just nu och hastar att genast sända dig Finnes kontrakt; måtte det nu blott ej varit i en olycklig stund vi öfvertalade honom att stanna qvar; jag fruktar därför; vi ha ju alltid fått ångra oss i olika fall; jag tycker dessutom att han nu ser ännu mera vattlagd och blodfattig ut än förut.¹⁵⁹⁴

Kun Kaarlo palautti sopimustekstin Finnelle lähetettäväksi, hän pelkäsi miehessä samaa konstikkuutta (konstighet) kuin Lindforsissa. Ei siis taiteellisuutta (konstnärlighet). Kaarlo toivoo, että Finnen oikut ovat vain lapsellisuutta.¹⁵⁹⁵ Finnen ambitiot olivat draaman kirjoittamisessa. Ilmeisesti hän kuitenkin oli parhaimmillaan monimutkaisia tilanteita järjestelevän ohjaajana. Kevään viimeinen *Kaarina Maununtytär* oli jouduttu peruuttamaan Olga Salon sairastumisen vuoksi. Kesän 1899 Finne vietti Janakkalassa käännöstöitä tehden ystäväpiirissä, johon kuuluivat myös Jalmari Lagerstedt (Lahdensuo) ja Heikki Klemetti. Finne muiden mukana oli jo vannoutunut wagneriaani.¹⁵⁹⁶

Kaarlön toukokuinen kirje 1899 huokui väsymystä ja toipumista näytäntökauden ahdistavista kysymyksistä. Ne voivat tarkoittaa valtiollisia asioita, olihan Ossian Bergbom senaatissa, ja koko kysymys lojaalisuudesta Venäjää ja esivaltaa kohtaan alkoi konkreettisesti jakaa Suomen kansalaisia. Vanhasuomalaisiin alkoi kohdistua avointa halveksuntaa. – Aspelinin tulkinnassa sanat ”pelottava jännitys” viittaavat Venäjän uhkaan.¹⁵⁹⁷ Kaarlo (55-vuotias) oli helpottunut, kun ei tavannut ketään Tukholmassa eikä matkalla Berliiniin.

Jag har denna vecka ej gjort egentligen mer än en sak sedan jag kom till Berlin – hvilat mig. Hvilat mig rätt ut efter vårens fruktansvärda spänning, som var lika olidlig, om man hängat sig åt den, som om man försökte öfvervinna den. I Stockholm träffade jag lyckligtvis ingen ej heller på resan till Berlin. Här har jag naturligtvis nödgats rifva upp såren och relatera hvad som hos oss passerat, men jag har gjort det så kort som möjligt. Egentligen sjuk har jag ej varit,

1593 KB → EB s.d. [toukokuu 1899] /46:1:279/EBA/KiA/SKS.

1594 EB → KB 15.5.1899/45:1:244/KBA/KiA/SKS.

1595 ”Finnes kontrakt sänder jag. Med tungt sinne – ty blir deraf en ny Lindfors hvad konstigheten beträffar, så få vi sköna dagar. Dock vi skola hoppas det är bara barnslighet.” (KB → EB s.d. [maj 1899]/46:1:256/EBA/KiA/SKS.)

1596 Finne 1939:70–74.

1597 EAH4:121.

men trött, fruktansvärdt trött. Hvert dagarna flugit vet jag ej, ty stort mer än vegeaterat har jag ej. I Söndag ser jag repertoaren an för kommande vecka. Bjuder den någonting fängslande bestämmer jag mig derefter. Eljest reser jag öfver Leipzig, Dresden och München till Kissingen. Helst skulle jag – komma hem, om jag visste någon förtroende ingifvande badläkare.¹⁵⁹⁸

Bergbom kirjoittaa Berliinistä, että on täytynyt ”repiä auki haavoja ja suhteuttaa sitä mitä meillä on tapahtunut.” Kysymyksen täytyy koskea myös teatteria, ei pelkästään valtiota. Ovatko näyttelijäkunnan jäsenet olleet siis hankalia? Finnellä on ohjaajana voinut olla vaikeuksia *Uponneen kellon* kanssa, sillä teos oli hyvin laaja. Toisaalta samana talvena oli jo harjoiteltu teatterilla suomen kieltä opettaneen Teuvo Pakkalan kirjoittamaa näytelmää *Tukkijoella*, mutta ei enää, sillä se oli ”osoittautunut niin heikoksi, että harjoitukset lopetettiin. Pakkala kirjoitti uudelleen näytelmänsä, vaikka ei hän toimintaa saanut laisinkaan selvemmäksi.”¹⁵⁹⁹ Kirsti Suonion välittämän tiedon mukaan vasta neljännen version siitä Bergbom hyväksyi näyteltäväksi.¹⁶⁰⁰

Berliinin ohjelmistoraportti sisälsi maininnan ranskalaisesta uutuudesta, *Cyrano de Bergeracista*, joka täytyi pitää mielessä Lindforsia varten. Se oli toisella katsomalla Kaarlosta parempi, vaikkei hän saanutkaan teokseen intiimiä kontaktia. Se oli hänen mielestään vain tekemällä tehty imartelemaan yleisöä ja näyttelijöitä.¹⁶⁰¹ Berliinistä Kaarlo jatkoi Kissingeniin, josta hän kirjoitti 16.6.1899. Hän ei ollut saanut kirjeitä Emelieltä Berliiniin eikä Müncheniin. He eivät suoraan puhu posti- ja kirjesensuurista, vaikka eräät huomautukset viittaavat siihen. Weimarissa Kaarlo havaitsi, että Goethen draamojen esittämistä ei Saksassakaan oikein osata. Schillerin tunnepaatos ja henkilöiden jatkuva kiihkeys ikään kuin ovat syöneet sitä intelligenssiä ja herkkyyttä, jota osa Goethen näytelmistä vaatisi.¹⁶⁰²

1598 KB → EB s.d. [maj 1899]/46:1:256/EBA/KiA/SKS.

1599 Finne 1939:75.

1600 Suonio 1940:52–53.

1601 ”I teaterväg har jag fått pröfva på det bekanta; hvad nytt är, är ej godt och hvad godt är, är ej nytt. Cyrano har jag sett om och ehuru den nu slog mig bättre, vill jag ej komma till någon intim kontakt med verket. Det är dock gjordt och gjordt för att smickra publiken och skådespelarne. Sant är att författaren lyckas deri. Hvilket ej kan sägas om Suderman[n]s sista ”De tre hägerfjädrarna”. Ett pretentiöst försök af en nykter natur att vara rätt ”tief-sinnig” och ”stimmungsvoll”. Ett sammelsurium af alla möjliga motiver.” (KB → EB s.d. [maj 1899]/46:1:256/EBA/KiA/SKS.)

1602 ”I Weimar var en jubileumsserie af Goethes föreställningar med anledning af skaldens 150 minne. Jag bevitnade Fausts, Ifigenias och Tassos representationer. Egmont fick jag tyvärr ej se, ty den hade redan gått, då jag kom till Weimar (som i parentes sagdt är en skäligen färglös stad). Faust var intressant, emedan den gafs fullständigt (3 qvällar). Andra delen [*Faust II*] kom jag lika litet nu som förr i någon intimare kontakt med. Tasso var mig ny och njutningsrik, tyvärr visste skådespelarne ej huru den skulle tagas. Dessa intima scener, der aldrig ett starkt ord höres, der en stark känsla verkar ”befremmend” dundrades fram som om det gällt att befria Schweiz från sina tyranner. På den tyska scenen kan man säga att Schiller dödat Goethe, ty tack vare Schiller träffa de tyska skådespelarne ytterst sällan den rätta ton för Goethe.” (KB → EB 16.6.1899/46:1:257/EBA/KiA/SKS.)

Müncheniin saapuessaan Kaarlo hankki liput Richard Wagnerin 13 vuotta vanhaan ”vuossataisteokseen”, tetralogiaan *Der Ring des Nibelungen*. Hän ei ollut aiemmin onnistunut näkemään *Nibelungin sormusta*, vaikka oli jo 28 vuotta sitten tunnustautunut täydeksi wagneriaaniksi. Bayreuthin ulkopuolella *Ringiä* oli tosin esitetty jo vuodesta 1878 alkaen.¹⁶⁰³ Kaarlo näki nyt *Reininkullan* ja *Valkyyrian*, mutta sitten jälleen vilustui joutuen katsomaan viimeiset osat, *Siegfriedin* ja *Götterdämmerungin* flunssaisena. Valitettavasti hän ei ole jaksanut kirjoittaa näistä esityksistä enempää.

Kaarlo jatkoi Kissingeniin, lepäsi kaksi päivää ja meni tutun lääkärin tarkastukseen, joka totesi sydänoireiden helpottaneen.¹⁶⁰⁴ Kissingenissä hän saattoi harrastaa lukemista. Monen ikääntyvän ihmisen tavoin häntä kiinnostivat ihmisten muistelmat, joiden lukeminen tarjosi kaksisuuntaisen hovin: korjata historiaa muistelmakirjailijoiden kanssa ja korjata muistelmakirjailijoita historian avulla.

Jag är abonnent i två lånebibliotek och slukar dagligen tre á fyra volymer. Mest läser jag memoarer, de utgöra min favoritelektyr. Det är så intressant att med memoarskrifvarne korrigerar historien och med historien korrigerar memoarskrifvarne.¹⁶⁰⁵

Bergbom ei ehtinyt kirjoittaa omia muistelmiaan. Kirjeessä seurasi pohdintoja Suomen epävarmasta poliittisesta asemasta ja masentuneista mielialoista.¹⁶⁰⁶ Heinäkuun alussa oli jo tietoa siitä, miten paljon merkkimiesten allekirjoittama ns. Euroopan kulttuuriadressi oli herättänyt mielenkiintoa. Ja että oli oikeastaan parempikin, että keväinen suuri valtuuskunta ei saanut audienssia ja keisarilta tynnytteleviä sanoja. Venäjän jyrkkyys nosti Suomen asiaa paremmin Euroopan tietoisuuteen, mihin Emelie tahtoi vielä panna toivonsa.¹⁶⁰⁷ Kaarlon poliittinen analyysi lähti siitä, että Venäjä on niin tottunut kaikkiin

1603 ”I München gjorde jag besök för att se Nibelungen. Wagners tetralogi gafs nemligen i sin helhet. Men ödet vill att jag ej med obruten själskraft skall få njuta af detta sekularverk [vuossataisteos]. Jag förkylde mig på resan, så att jag var skäligen skröplig de två sista qvällarna.” (KB → EB 16.6.1899/46:1:257/EBA/KiA/SKS.) Angelo Neumanin kiertävä organisaatio esitti 1878 Leipzigin koko *Ringin* ensi kertaa Bayreuthin (1876) ulkopuolella sekä sen jälkeen Berliinissä toukokuussa 1881 ja Lontoossa 1882. Wagner-kiertueet muodostuivat tuottoisiksi Wagnerin perheelle ja ne luultavasti tarvittiin velkojen maksuun. (Gutman 1970:463–466; Neumann Angelo/www.deutsche-biographie.de, luettu 23.11.2015.)

1604 ”Resan hit till Kissingen förvärrade naturligtvis det onda, så att jag på två dagar lade mig till sängs. Nu är jag fullkomligt återställd. Professor Dietz säger, att min hjertverksamhet är betydligt bättre nu än sista året. Antagligen Hellstens förtjenst.” (KB → EB 16.6.1899/46:1:257/EBA/KiA/SKS.)

1605 KB → EB s.d. [juli 1899]/46:1:259/EBA/KiA/SKS.

1606 ”Hvad kan det bli af vårt arma älskade land! Den politiska ställningen är lika svår; ännu ha ej några direkte tillintetgörande slag fallit, men man fruktar det värsta och sinnesstämningen är ytterst betryckt. Huru skall det gå med oss nästa år?” (EB → KB 17.6.1899/45:1:246/KBA/KiA/SKS.)

1607 ”Af de europeiska tidningarne har du väl redan erfarit om den storartade välvilja, hvarmed vårt land blifvit omfadt af lärda och framstående män i alla länder; samt likaså om det snöpliga afspisande som deras vackra bemödanden fått röna? Med nuvarande post förhållanden är det ju bäst att ej desto vidare orda härom; så ledsam utgången än var, så anser man dock att den var för oss den fördelaktigaste, ty hade deputationen fått audiens, så skulle den ha blifvit tillfreds-

Euroopasta tuleviin moitteisiin, vetoomuksiin sekä suoriin ja epäsuoriin viittauksiin barbaarisuudesta, että Pietarissa sellaiset vain ohitetaan välinpitämättömästi.

De tyska och österrikiska tidningarna innehålla ganska ofta artiklar öfver Finland, men jag kan ej fatta att dessa deklamationer öfver det ryska barbariet vara oss till nytta. Man är så van vid dem i Petersburg. Och så äro de, äfven der fakta framställas riktigt, så genomsyrade af animositet, att äfven det rigtiga förefaller tendensiöst färgadt.¹⁶⁰⁸

Bergbomin selkeästi vanhasuomalainen kanta siis oli, että Venäjän kanssa oli vain tultava toimeen! Mutta ei voinut olla kyse kuin parista vuosikymmenestä, kun tällainen suuntaus voisi jatkua, olihan Kaarlo nähnyt sen, miten Saksan ja Venäjän välit olivat äkkiä alkaneet heiketä – ja siinä oli Suomi vaarassa jäädä puserruksiin. Kaarlo suhtautui asiaan historianfilosofiselta kannalta:

Nej, vi hafva ingen annan utväg än att öfverenskomma med Ryssland, det må då ske på hvad vilkor som helst. Ofruktbara protester, de må teoretiskt vara huru berättigade, vinna ingen genklang inför historien. Hvad betyda några årtionden i ett folks lif. Och mer än par årtionden kan denna strömning ej räcka. Det är en revolution (om och från ofvan) och revolutioner räcka vanligen lika litet som åskväder.¹⁶⁰⁹

Kiinnostava on myös Kaarlon analyysi siitä, miten itse asiassa henkinen levottomuus nimenomaan voi ollakin hyödyllistä kulttuurin harrastukselle, mitä Aspelin-Haapkylä ei ollut hahmottanut. Saamme tietää, että Kaarlo piti Järnefeltin näytelmää ”puolihyvänä” eikä odottanut paljon Kasimir Leinoltakaan.

Du ser vårt nästa år med mörkare tillförsigt än jag. Jag tror tvärtom, att människorna nu med desto större ifver omhuldar de kulturella intressena, då politiken är så steril. Dermed har jag ej sagt, att nästa år skall blifva precist lika ekonomiskt gynnsamt som det föregående. Men det behöfver det ju ej. Blott vi ej göra skulder. Hufvudsaken är att vi få framstående inhemska skådespel.

ställd med några vackra fraser, nu hoppas man att vi ej skola lemnas åt vårt öde, utan att man vidare i Europa skall följa vår utveckling med öppna ögon.” (EB → KB 6.7.1899/45:1:248/ KBA/KiA /SKS.)

1608 KB → EB s.d. [juli 1899]/46:1:259/EBA/KiA/SKS.

1609 KB → EB s.d. [juli 1899]/46:1:259/EBA/KiA/SKS.

Ej blott halfgoda som Cröell (och antagligen [K.] Leinos Ilkka) men verkliga konstverk.¹⁶¹⁰

Työnteosta ja suomalaisten lujuudesta Kaarlo kirjoittaa:

Jag riktigt ryser att upplefva åter hvad vi upplefvat sista vintern eller rättare vårvintern. Pligten bjuder ju att hvarje man står på sin post nu fastare än någonsin, men krafterna vilja ej alltid stå bi och nerverna lyda ej alltid.¹⁶¹¹

Kaarlo suunnitteli palaavansa viimeistään heinäkuun lopulla Suomeen ja viettävänsä loppukesää Emelien kanssa joko Savonlinnan tai Lappeenrannan kylpylässä. Sieltä käsin voisi tehdä vielä matkan Punkaharjulle ja Valamoon Laatokalle.¹⁶¹² Niinpä Kaarlo palasi Kissingenistä pohjoiseen Birkenwerderin parantolaan, joka oli Lahmannin menetelmän mukainen. Hän kirjoitti Berliinissä tapaamisestaan Maikki Järnefeltin kanssa ja vaikutelmia tämän kyvystä käyttää puhetaitojaan:

I Berlin har jag träffat Maikki Järnefelt eller rättare hon mig. Hon hade uppsökt mig i Kissingen, kom sedan till Berlin och uppsökte mig äfven här. Hon är menniskan stackare så fruktansvärt nervös, att jag ej vet hvem jag mera beklagar, henne eller hennes man. Från förtviflan till trotsigt pockande stiger och sjunker hennes termometer stundeligen. Ingen har det så illa, ingen är så fientligt behandlad, ingen är så missförstådd. Du känner litanian, men här exequerad med virtuositet. För öfrigt ganska älskvärd. Men till sak.

Hon hade varit i Bayreuth, kom med stora förhoppningar och – fordringar. Hon såg sig jemmerligen ”enttäuscht”. Fru Cosima ville ej alls veta att hon lofvat henne Sieglinde, utan talade blott om små roller. Full af missmod lemnade hon Bayreuth. Lyckligtvis lofvade Passart henne ett gasterande i München, der hon i Augusti skall sjunga Margareta, Elsa och Pamina. Nu afvaktar hon i Berlin och underhandlar till höger och venster. Något fast engagement vill hon ej hafva, ty hon vill alltid kunna trippa af till sin Armas, men hon vill nödvändigt slå sitt stora slag. Skulle hon bara kunna lugna sig, men Herra Jumala sitä kiukkua. Lyckas hon få fast fot i München ramla naturligtvis de Merikantoska planerna att få Pohjanimpi uppförd. Jag har fått lof att låna henne 500 mark för att hon till München må kunna skaffa sig nya kostymer. Hon bad mig ej direkte derom,

1610 KB → EB s.d. [juli 1899]/46:1:259/EBA/KiA/SKS.

1611 KB → EB s.d. [juli 1899]/47:1:261/EBA/KiA/SKS.

1612 KB → EB 16.6.1899/46:1:257/EBA/KiA/SKS.

men konversationen tog en sådan vändning att jag erbjöd dem. Hon har beställt sig kostymerna från Verch et Flotow.¹⁶¹³

Emelie toivoi, että Kaarlo tulisi Savonlinnaan hänen kanssaan. Kaarlo oli suunnitellutkin lähtevänsä mukaan, mutta kun oli epätietoista, millä laivalla hän palaisi Suomeen ja miten erilaiset tavarat ja logistiikat hoituisivat, syntyi paljon kirjeenvaihtoa. Laivamatkat Lappeenrannasta Savonlinnaan olivat paras tapa matkustaa, ja kun paikan päältä vuokrattiin huviloita, tarvittiin omat liinavaatteet mukaan. Emelie oli päässyt perille jo ennen 20.7., jolloin hän kirjoitti Aini Nevanderille Savonlinnan tunnelmista:

Här är ofantligt mycket folk, och en del bekanta, men ingen som jag är riktigt bekant med, så att nog kommer jag att vara ganska ensam i sommar. Utmärkt vackert är här och till dato har väder och belysning just varit sådana som dessa landskap fordra; vegetationen är litet skröplig, så till vida att jag ännu ej sett en enda fura, ej en enda riktigt stor och mäktig tall eller gran. Något storslaget finnes ej här; klipporna och bergen äro äfven obetydliga.¹⁶¹⁴

Seuraavana päivänä Emelie järjesteli jo Herttoniemen serkkujensa Helene Bergbomin ja Karl Zachris Bergbomin sekä tämän vaimon Agneksen (s. Gripenberg) matkaa luokseen.¹⁶¹⁵ Palattuaan Kaarlo ei ehtinyt lähteä enää Savonlinnaan, vaan alkoi valmistella syksyn näytäntökautta. Itä-Suomen kaupunkeja Kuopiota, Savonlinnaa (Sääminkiä), Lappeenrantaa ja Viipuria lukuun ottamatta Kaarlo Bergbom ei koskaan harrastanut Karjalaa, ei sen paremmin Kolin, Laatokan, Kuusamon eikä Lapin suuntia. Viipurista matka suuntautui hänellä aina Pietariin ja Berliiniin, ei koskaan pohjoiseen. Bergbom patikoi Baijerissa ja Norjan vuorilla, mutta ei koskaan Suomen vaaroilla, kuten kareliaanit.

Bergbomin ohjelmiston uusintaesityksiä ei voi täysin ohittaa ilman valintojen tarkastelua myös poliittiselta kannalta.¹⁶¹⁶ *Murtovarkaus* oli tietenkin kansanomaista, mutta Minna Canthin nimen takia ”arvokasta uusittavaa”. Schillerin *Wilhelm Tell*, jossa Sveitsi kävi sortajaansa Itävaltaa vastaan, oli sen sijaan aivan selvästi poliittinen valinta, eikä se jäänyt huomaamatta:

1613 KB → EB s.d. [juli 1899]/46:1:261/EBA/KiA/SKS.

1614 EB → Aini Nevander 20.7.1899/49:7:6/EBA/KiA/SKS.

1615 EB → Helene Bergbom 21.7.1899/mapp 2/BB113:3/SLSA/ms/KK.

1616 EAH4:127.

Kappaleen lämmin isänmaallisuus, siinä kuvattu pienen vapautta rakastavan kansan taistelu sortajiaan vastaan ja raitis vuoristolaiselämä herättivät vasta-kaikua katsojien mielissä. Myötätuntoisuus, jolla näytelmää seurattiin, kasvoi täydeksi innostukseksi Rütlinliittokuvaelman aikana sekä katsellessa valtavaa kohtausta Altdorbin torilla ja monessa muussakin paikassa. – Sopivammalla kappaleella ei teatteri olisi voinut varsinaista toimintaansa alkaa. Näyttelijät tekivät oivallisesti tehtävänsä. Alppimaisemat ja muu näyttämölle pano olivat kaikin puolin hyvät ja auttoivat puolestaan sitä mielenlennystä, jonka kappale oli omiaan katsojissa herättämään.¹⁶¹⁷

Mutta poliittinen oli myös *Daniel Hjort*. Siinä aateliston piirissä kasvanut nimihenkilö löytää identiteettinsä ja ymmärtää velvollisuutensa olla kansan asialla. Ennen muuta teos nousi Kaarle Halmeen nimiroolin myötä jälleen ”sankari-kategoriaan”. Hänen osakseen olivat jo kuuden vuoden ajan tulleet ”kalevalaiset sankarit”, nyt siirryttiin historiallisen ajan hahmoihin. Muistelmissaan Kaarle Halme lainaa kriitikkoa, joka sanoi hänen puhaltavan esityksestä pois vanhan pateettisuuden. Uusintaensi-illan lämmin tunnelma ja innostus olivat ”täydellisiä,” ja Bergbomin kiitos vastaansanomaton, kertoo Halme:

Bergbom oli vakava ja tuli onnittelemaan näytännön loputtua. – ”Näin ensi kerran Daniel Hjortin!” – sanoi hän ja poistui. Tuntui kuin epäsuosioni olisi murtunut ja voittoni olisi tunnustettu. Yleisön suosio ja ihastus kasvoivat näytelmää kohtaan kerta kerralta niin rajusti, että tätä loppuun näyteltyä kappaletta voitiin esittää yhdeksän kertaa melkein perätysten.¹⁶¹⁸

Syyskuun lopulla 1899 levisi tieto, että Ida Aalberg olisi palannut ulkomailta. Kaarlo kirjoitti tälle heti ”suurimmalla kunnioituksella” elegantin kirjeen, onnitteli paranemisesta ja pyysi vierailemaan.¹⁶¹⁹ Ida vastasi kauniisti, kiitti muistamisesta, pelkäsi ulkoisia esteitä, muistutti, että ottaa 600 mk illalta, ja toivoo, että vaikka he nyt eivät pääsisivät yhteisymmärrykseen, heidän ystävyytensä jatkuisi.¹⁶²⁰ Joulukuussa pidettiin Sardoun

1617 *UStr* 14.9.1899.

1618 Halme 1928:168.

1619 Kaarlo Bergbomin suomenkielestä ja kunnioittavasta tyylistä näyte: ”Arvoisa Rouva Paroonitar. Kuulin veljenne kautta ilosanoman, että olette palajannut pohjoiseen terveenä taikka ainakin entistänne paljoa terveempänä. Kovasti ovat ne uutiset meidät masentaneet, jotka kertoivat pitkästä ja raskaasta sairaudestanne, sitä suurempi oli Teidän luke-mattomien ystäväin riemu kuullessamme, että tauti on vihdoinkin voitettu, että taas olette annettu miehellenne ja kodil-lenne. Mutta taiteelleneko? Ja isän-maallenneko? Jäävätkö ne orvoksi. Onko heillä mitään toiveita tämän onnellisen kääntein johdosta. Onko Teillä voimaa ja halua uhrata heille vielä muutamia hetkiä. Jos niin, kirjoittakaa pari riviä ja minä tulen kohta Pietariin keskustelemaan Teidän mahdollisesta vierailustanne Suomalaisessa Teatterissa. Suurimmalla kunnioituksella Kaarlo Bergbom.” (KB → IA-U-G 29.9.1899/Coll1.2/ms/KK.)

1620 IA-U-G → KB 25.10.1899/211:3:29/Kia/SKS.

Fedora-nimisen näytelmän ensi-ilta, josta tuli Idalle uusi näyttävä nimirooli. Sekin oli poliittisesti problemaattinen, alkutekstissä oli kyse nimittäin Venäjällä sattuneen poliittisen murhan selvittelyistä.

Juuri näinä päivinä (26.9.1899) Kaarlo oli menettänyt myös ent. ystävänsä valtioneuvos Jaakko Forsmanin, vaikka näyttää siltä, että heidän välillään ei ollut paljonkaan kontaktia kymmeneen vuoteen sitten, kun Jaakko Forsman *Kovan onnen lasten* jälkeen erosi johtokunnan puheenjohtajan tehtävästä.¹⁶²¹ Teuvo Pakkala oli palkattu näyttelijöille suomen kielen opettajaksi.¹⁶²² Alkuvuodesta 1899 teatterissa luettiin hänen tukkityömielistä kertovaa näytelmäänsä, mistä Eino Leino oli kertonut Halmeelle:

Tapasin tässä tuonoin Teuvo Pakkalan, ja hän tuntui olevan vähän neuvottelun tarpeessa. Sanoi, että hänellä on jokin näytelmän teelmäs – tai lie se jo valmiskin ollut, koska Bergbom on sen hylännyt pariin otteeseen. Sanoi joutuneensa umpikuljuun tekeleensä kanssa. Puheli asiastaan minulle, mutta sanoin heti, etten pysty neuvonantajaksi alalla, jota en ole koskaan viljellyt. Kehoitin kääntymään sinun puoleesi ja lupasin suositella. [– –] Pakkala sanoi, ettei hän ymmärrä paljoakaan Bergbomin selityksistä. Ei ainakaan niin selvästi, että pystyisi korjailemaan.¹⁶²³

Halme sanoo toimineensa Pakkalan apuna näköjään toukokuussa 1899, vaikka tekstiverzioita oli takana jo useampia.¹⁶²⁴ Pakkala pyysi laulutekstejä runoilijoilta ja musiikin Oskar Merikannolta. Finnen mukaan tämä oli kirjoittanut ”uudelleen näytelmänsä, vaikka hän ei toimintaa saanut lainkaan selvemmäksi.”¹⁶²⁵ Teoksen oli silti ”Bergbom enempiä vastaväitteitä tekemättä, hyväksynyt ohjelmistoon”.¹⁶²⁶ Se otettiin harjoiteltavaksi ja Kaarle Halme sai näytelmän miessankarin tukkimies Turkan roolin. Finne kertoo:

Harvoin olen nähnyt Bergbomia niin kärsimättömänä kuin ”Tukkijoen” aikana. Hän koetti saada jonkinmoista draamallista virettä näytelmään, ja vielä aivan

1621 Kirjeenvaihtoa ei ole lainkaan, joten kuulumisiin tai kesänviettoihin ei viitata missään. On helppo kysyä, eikö Kaarlo ollut kyllin rohkea puolustamaan teatteria marraskuussa 1888 Jaakko Forsmania vastaan. Yhtä tärkeää on kysyä, eikö Jaakko Forsmanilla ollut lujuttua asettua veljeään Yrjö-Koskista ja Meurmania vastaan ja puolustaa ystävänsä johtaman teatteri-instituution autonomista asemaa. Hallituksen puheenjohtajana Forsmanin olisi pitänyt toimia puskurina puoluemiehiin päin. Vai oliko hänen oma asemansa kiistanalainen ja veljestä riippuvainen? Tiedetään, että Kaarlo raivostui Yrjö-Koskiselle, mutta missä määrin hän raivostui vanhalle ystäväelleen? Loiko se kenties paineita Jaakko Forsmanille jättää ensimmäisenä paikkansa johtokunnassa? Forsmanin sukupuolinen suuntautuminen tuli suojata uuden rikoslain edellyttämiltä rangaistuksilta, mikä saattoi sitoa hänet täysin veljensä käskyvaltaan.

1622 Kiinnittämisestä ottaa kunnian Halme muistelmissaan 1928:171–173.

1623 Halme 1928:164–165.

1624 Suonio 1940:52–53.

1625 Finne 1939:75.

1626 Halme 1928:168.

viimeisessä harjoituksessa hän korjaili ja muutteli kiusaten kilttiä Pakkalaa kysymyksillään Pölhö-Kustaan kengästä, jota hän ei ymmärtänyt. [– –] Bergbom ja minä olimme vielä viimeisen harjoituksen jälkeen varmoja, että koko juttua voidaan esittää korkeintaan viisi kertaa. Näytelmää esitettiin sinä näytäntökautena 43 kertaa, ja vuosien kuluessa se on mennyt satoja kertoja. [– –] jos yleisö tahtoo jotakin nähdä, niin kaikista arvostelijan varoituksista huolimatta se menee teatteriin vaikka ruumiini yli.¹⁶²⁷

Kirsti Suonion mukaan *Tukkijoen* Maijan rooli oli kutistunut 20–30 arkista noin 4–5 arkkiin. Näytelmä oli aluksi kuitenkin pettymys eikä se vetänyt yleisöä. ”Mutta tohtori Bergbom oli sitkeä. Hän antoi näytelmän mennä, vaikkei se tuottanutkaan. Ja sitten tapahtui ihme: *Tukkijoki* täyttyi ilta illalta, ja yleisö oli riemuissaan. Oli eräskin henkilö, joka oli 11 iltaa peräkkäin katsellut sitä.”¹⁶²⁸ Finnen analyysissä voisi jo olla aineksia kuvata Bergbomin yhä edelleen jotenkin vähättelevää suhdetta näyttelijöihinsä. Tai sitten hän ei ymmärtänyt yksinkertaisen kansan näkökulmaa ja välittömän huumorin merkitystä sille.

Bergbom ei löytänyt mitään muuta selitystä näytelmän menestykseen kuin tämän [Tula-tuulan tuli tuli tei -]laulun kauneuden. Hän väheksyi sitä vaikutusta, mikä näytelmässä oli jokaisen näyttelijän henkilökohtaisella annoksella. [Finne nimittäin kuvaa kaikkien näyttelijöiden suurta innostusta tehtäviinsä ja näille hyvin sopivia rooleja.]¹⁶²⁹

Aspelin-Haapkyllälle asia pysyi yhtä lailla ihmeenä: ”tämän näytelmän juonesta taikka sommittelusta ei kannata puhua.” Hän kuitenkin tunnisti kansanomaisen ja välittömän vuoropuhelun, huumorin sekä esittämisen vauhdikkuuden. ”Ettei korkeampi taiteellisuus koskaan ole ollut ’popularisuuden’ ehto, sen todistaa kaikkien maiden teatterikokemus”.¹⁶³⁰ Tuoreeltaan ainakaan *Työmies* – nyt jo A. B. Mäkelän ja Edward Valppaan toimittamana – ei näytelmää arvioinut. Toistuvista painovapausasetuksen rikkomisista johtuen *Päivälehti* lakkautettiin syyskuusta marraskuulle, joten ensi-illasta 13.10.1899 kirjoitti lähinnä vain *UStr* (nimim. K. A. P.), joka tunnisti samat ongelmat rakenteessa. Kiitettyään Olga Leinon suoritusta arvostelija moitti Pölhö-Kustaan hahmoa:

1627 Finne 1939:75–76.

1628 Suonio 1940:53.

1629 Finne 1939:76.

1630 EAH4:127–128.

Koomillisesti hän ei voi vaikuttaa, katsojassa häntä kohtaan ehdottomasti heräävä säälintunne sen kieltää. Pölho-Kustaa on nimittäin synnynäinen lyhytjärkinen, häntä siis rasittaa luonnon antama vika.¹⁶³¹

Marraskuun alussa saatiin valmiiksi seuraava suuri aktio, lehtimiesten eläkerahaston kartuttamiseksi toimeenpannut ns. ”sanomalehdistön päivät”, kun paljon lehtimiehiä jäi äkkiä ilman toimeentuloa. Lehdistöjuhla 4.11.1899 oli kaksikielinen tilaisuus ja järjestettiin uudella tavalla, kansalliselta pohjalta, mutta kielirajan ylitse – käytännössä poliittisena manifestaationa. Sibeliuksen rooli siinä on tunnettu, Kaarlo Bergbomin osuus unohtuu usein. Kuvaelmien libretistinä ja ideologisena isänä hän valitsi ja suunnitteli sellaiset ”historialliset kuvat” ja kaksitasoiset viestit, joita ei päästy sensuroimaan. Tärkeintähän oli, että juhla päästiin pitämään ja että Sibeliukselta saatiin kohottava musiikki.

Historiallisten kuvaelmasarjojen ohjaajana Bergbom tunnettiin kokeneimmaksi, jolla oli varmat tiedot, hyvä maku ja silmää sommittelun kauneudelle. Tilaisuus järjestettiin Svenska Teaternissa, joten 30 vuoden jälkeen Kaarlo myös pääsi ensimmäisen kerran ohjaamaan nuoruutensa teatterissa suuria ihmisjoukkoja. Esiintyjiä oli yhteensä 150. Kuvaelmien aiheet olivat osaksi ennenkin nähtyjä:

1. Väinämöisen soitto
2. Suomalaisten kastaminen
3. Juhana-herttuan hovista
4. Suomalaiset 30-vuotisessa sodassa
5. Isoviha
6. Suomi herää. [Aleksanteri II:n uudistukset]

Niihin oli tilattu runoja ”nousevalta runoilijatahti Eino Leinolta”, joka sai viidestä runosta valmiiksi kolme. Jalmari Finne joutui sepittämään puuttuvat kaksi. Musiikin sävelsi Jean Sibelius. ”Näissä erittäin maalauksellisissa ja komeissa kuvaelmissa Bergbom saavutti tällä alalla suurimman voittonsa,” sanoo Finne. Aspelin täydentää: ”jääköön kuvaamatta suurenmoisesti sommiteltujen, monihenkilöisten kuvaelmien värikkäisyys ja isänmaallista innostusta huokuva henki.”¹⁶³² Ainutlaatuiselta vaikuttaa juuri tilaisuuden kaksikielisyys. *Uusi Suometar* kuvaa:

Koko salongin, lattiasta aina kattoon asti, täytti valioyleisö. Vahinko vain, että huoneusto ei sen suurempi ollut, sillä paljon olisi moni maksanut, saa-

¹⁶³¹ UStr 14.10.1899.

¹⁶³² EAH4:129 ja Finne 1939:77.

dakseen mukana olla. – Ohjelma oli loistava. Se alkoi raikkaalla ja mahtavalla Tannhäuser-marssilla [’Vieraiden saapuminen Wartburgiin’], jonka Filharmonisen seuran orkesteri kapellimestari Kajanuksen johdolla soitti. Sen jälkeen astui esiin maisteri S. R. Snellman, joka selvästi ja taitavasti lausui prof O.- M. Reuterin sepittämän ruotsalaisen juhlaproloogin. Raikkailta suosionosoituksilla sitä tervehdittiin. Kohta sen jälkeen esiintyi toimittaja K. Frisk pontevasti ja lämpimästi lausuen suomalaisen proloogin, jonka Larin Kyösti oli kirjoittanut. Runon valtaviin loppusäkeihin liittyen yleisö sen päätyttyä yhtyi innokkaihin kättentaputuksiin: ”ja sen elää täytyy, täytyy!” Molemmat runot jaettiin sitten painettuina yleisölle.¹⁶³³

Historiallisten kuvaelmien sommittelua, niiden asiapohjaa, kauneutta ja tableaun esteetikkaan sisältyviä plastisia eleitä Kaarlo oli laatinut 30 vuoden ajan. Kussakin tableaussa oli voimakkaampi johdantomusiikki, joka peitti näyttämönvaihdoksissa kuuluvan kolinan ja järjestäytymisen äänet. Hiljaisemman musiikkijakson alkaessa verho aukesi, jolloin nähtiin henkilösommitelma liikkeineen ja runoineen. *Uuden Suomettaren* kuvaus on hyvää ottaa esiin, kyseessä oli Bergbomin poliittis-nationalistisen työn vaikuttava etappi.

7-iii. Historialliset kuvaemat *Lehdistöjuhlassa marraskuussa 1899*

Puheosuudet oli varattu näyttelijöille, muissa osissa oli säätyläisnuorisoa, kuten *Uusi Suometar* 5.11.1899 kuvaa. Vaikka esiintyjätietoja on täydennetty saman päivän *Nya Pressenistä*, osa jää identifioimatta.

Seurasi sitten illan loistonumero, kuvaemat Suomen muinaisuudesta. Tunnettua on, että toht. Bergbom voi saada ihmeitä aikaan näyttämöllä, mutta hämmästyä täytyi sittenkin sitä valtavaa vaikutusta, jonka hän lyhyen hetken kestäväillä kuvaelmilla katsojaan loi. Aiheet niihin olivat taitavasti valitut ja sommittelut mestarillisesti keksityt. Kauneimmat olivat ehdottomasti ensimmäinen, Väinämöisen soitto ja viimeinen, Suomen herääminen. Syvästi vaikutti [Henrikin kasteen, Juhana Herttuan ja 30-vuotisen sodan jälkeen] ison vihan kaamea kuva, joka tärisyttävällä tavalla maalasi sodan, hallan, nälän ja tuonen kauhuja. [– –]

1:n kuvaema: Väinämöinen istuu kalliolla kanteleineen. Hänen lauluaan kuuntelevat ei ainoastaan Kaleva ja Pohja, vaan myöskin luonnon voimat. Pilvissä kehrää Pohjan neito kultavärttinällä. Ahti väkineen kohoaa aalloista, Tapio lapsineen, vuoren rotkoista Ajatar ja Metsähiisi. Sinipiika ja Sampsa Pellervoinen ovat myöskin saapuneet. Eläimetkin, kuten karhut, porot, joutsenet, koirat y.m. kuuntelevat kanteleen säveliä ja Väinön viisaita neuvoja. (Henkilöt: Väinämöinen

1633 *UStr* 5.11.1899.

hra Benjamin Leino; Pohjan neito, nti Gripenberg, Ilmarinen hra Saelan; Lemminkäinen hra Dahlberg; Lemminkäisen äiti nti Rönholm, Aino nti Löfgren, Louhi hra Närhi, Ahti hra Sagulin; Wellamo, rva Munsterhjelm, Aallotar, nti Ignatius; Tapio hra Sandman; Mielikki, nti Auer, Ajatar rva Salo; Metsähiisi hra Kallio, Sinipiika nti Bergbom; Sampsa Pellervoinen, hra Alenius).

2:nen kuvaelma: Piispa Henrik on kastanut nuoren suomalaisen päällikön ja toiset odottavat kastetta, muutamat vastahakoisesti, muutamat vapaasta tahdosta. Innostunut suomalainen tyttö näkee enkelijoukon, joka tarjoo pyhiä vertauskuvia, ristiä, palmunlehvää ja kirjaa, jotka tulevat Suomen kansalle [=Suomifolket] tuottamaan uuden onnen ja uuden tulevaisuuden. Läsnä ovat kuningas Erik, ristiritareita, hengellisiä miehiä ja kuoripoikia. (Henkilöt: Kuningas Eerik hra Lindroth, Piispa Henrik hra Malmström; suomal. pääll. hra Göös; innostunut tyttö nti Innanen; risti, nti Finne ; palmu, rva O. Leino; kirja, nti Högdahl).

3:s kuvaelma: Juhana herttuan hovista: Herttua vakuuttaa rakkauttaan Suomea kohtaan ja sanoo päättäneensä elää aina sen hyväksi. Katarina Jagellotar hyväksyy hänen sanansa. Läsnä on pari hovineitoa, pari paashia, muutamia suomalaisia ylimyksiä, vieras laulaja ja muutamia ulkomaalaisia vahtisotureita. (Henkilöt: Juhana Herttua, hra Halme; Katariina Jagellotar, nti Malm; laulaja, hra Aspelin.)

4:s kuvaelma: Suomalaiset 30-vuotisessa sodassa. 4 allegoorista kuvaa (Austria, Germania, Suecia ja Fennia) muodostavat kehyksen. Eräältä kukkulalta rientää nuoria suomalaisia talonpoikia taisteluun. Sodan hengetär ojentaa heille sodan tunnussanan ”Uskonvapaus” ja osottaa Kustaa Aadolfia, joka on joukkojen keskustassa. Näyttämö on täynnä upseereja ja sotilaita. Kaikki yhtyvät Suomen ratsuväen marssiin. (Henkilöt: Austria, rva Wegelius, Germania nti Göös, Suecia nti Lundberg, Fennia rva Ignatius; sodan hengetär nti Lagerborg; Kustaa Aadof hra Kurtén)

5:s kuvaelma: Iso wiha: Tuvat ovat poltetut, niiden asukkaat tapeutut. Suomi-äiti istuu kinosten seassa palelevine lapsineen. Mutta Sota, Halla, Nälkä ja Kuolema uhkaavat heitä perikadolla. (Henkilöt Suomi-äiti, rva Järnefelt; Sota hra Ahlberg; Halla hra Falck; Nälkä, hra Salmela; Kuolema, nti Närhi.)

6:s kuvaelma: Wihaisten voimien ennustus ei ole toteutunut – Suomi herää. Niiden runottarien joukosta, jotka kirjoittavat historiaa, nousee se, joka kirjoittaa Aleksanteri II:sen tarinan. Tämän tarinan lukee historian hengetär. Muistoja tältä heräämisen ajalta esitetään. Runeberg kuuntelee runotartaan. Snellman lausuu herätyksen sanoja ylioppilaille. Lönnrot kerää lauluja kahdelta runosepältä. Ensimmäisten valtiopäiväin neljä puhemiestä muistuttavat tästä merkillisestä hetkestä. Kansakoulua esittää nuori opettajatar, joka opettaa lapsia. Työmiehet seisovat ensimmäisen veturin ympärillä j.n.e. (Henkilöt: Historian hengetär, nti Rängman;

Runeberg, hra Runeberg; Runebergin runotar, nti Runeberg; Snellman, hra Salo; Lönnrot, hra Karttunen; säätyjen puhemiehet, hrat Grotenfelt, Lindfors, Helenius ja Zilliacus; kansak. opettajat, nti Lagerstedt).

Ensimmäisen kuvaelman kehyksenä on suomalainen honkametsä, toisen juhlallinen kuusimetsä, kolmannen huone, neljännen aseet ja liput, viidennen jääkylmä talvimaisema, kuudennen keväinen koivumetsä.

Kuvaelmien vaikutusta enensivät niihin sepitetyt sulavat ja runollisen kauniit sanat, jotka hrat Eino Leino ja Jalmari Finne olivat kirjoittaneet. Erittäin arvokkaana lisänä liittyi tähän sarjaan vielä erityisesti sävelletty musiikki, Jean Sibeliuksen neron luoma. Oikeastaan ei kuitenkaan ole sanottava, että tämä musiikki oli vain kuvaelmien lisäksi, se oli mitä arvokkain ohjelmanumero itsekseen, mitä syvintä vaikuttavinta taidetta. Wahinko vain, että se niin paljon katosi illan juhlahumuun, eikä yleisökään kaikistellen tuntunut joutavan syvempää taidetta täysin tajuamaan. Mutta toivomme, että se vast'edes saatetaan tilaisuuteen eilisen laiminlyöntinsä korjaamaan ja korvaamaan mitä nyt menetti.

Valoisia tunteita valoi mieleen viimeinen kuvaelma. Se kuvasi maamme kevättä, Suomen toukokuuta, jolloin kaikkialla kaikuu kehoitus:

Kyntäkää, kylvää
toukujen, toivojen aika on tää.
Toivehet milloin toteutuu,
milloin halla ne syö.
Nyt on Suomen toukokuu,
nyt on kynnön ja kylvön työ;
leikkuu, korjuu – kaikki muu
jääköhön Herran huomaa. (UStr 5.11.1899)

Kuvaelmien musiikeista merkittävimmäksi muodostui Sibeliuksen ”Suomi herää”, jossa ensi kerran kuultiin kirkas ja toiveikas hymniosuus puupuhaltimien soittamana, tuleva ”Finlandia”. Suomen herääminen, viimeinen kuvaelma oli siis ylistys Aleksanteri II:n ajan reformeille, valtiopäiville, kansakoululle, rautatielle jne. Ylistämällä keisarin isoisää voitiin esittää kritiikkiä pojanpoikaa kohtaan ja silti vedota hänen jalouteensa.

Muiden musiikkiesitysten¹⁶³⁴ jälkeen tuli loppunumerona speksi *Unelma ja todellisuus eli Suuri Ankka*. [ett för tillfället hopskrifvet spex]:

1634 ”Ohjelmaan kuului konserttiosasto, jossa pääkaupungin yleisö ensiksi sai taas pitkistä ajoista kuulla kreivitär [Aini] Mannerheimin julkisesti esiintyvän. Ollen erinomaisessa äänessä lauloi hän ihanalla tavalla Massenetin kauniin ”Pensée d’automne” sekä yli ohjelman erään ruotsalaisen kappaleen [= Pacius’ kända ”morgonsång” med text af Tope-lius]. Neiti Sigrid Lindberg soitti sen jälkeen viululla Mendelssohnin violiinikonsertista Andanten. Kumpaakin esitystä säesti hra O. Merikanto. Keveämpää puolta tässä ohjelma-osastossa edusti rouva Anna Petterson-Norrie, joka rouva S. Sundgren-Schneevoigtin säestämään, kumpaisetkin puettuina 16-sataluvun värikkäisiin pukuihin, [OBS: ”en förtjusande rococodräkt” & ”även hon iförd rococo kostym” /Hbl] lauloi heleällä äänellä kolme vanhaa ranskalaista laulua sekä kaksi Bellmanin laulua. Laulut säestettiin n.s ”spinetillä” vanhanaikaisella pianontapaisella soittokoneella, jonka

Sanomalehden toimituspaikassa nähtiin todellisuus, sen jokapäiväinen kuu-meentapainen työ, sen lakkaamaton touhu ja moninaiset vieraat. [diverse redaktörer, djurskyddsdamer, besökande gäster (bl. dem främst ”en figur”, som väkte största munterhet), yachtmän, stråjkande murare, engelska konsuler, en censor m.fl.] Unessa näki lehden päätoimittaja paljon ihmeellisiä asioita; todellisuuden kaikkine surkeuksineen ihanaksi sopusointuisuudeksi muuttuneena. Monet sattuvat kosketukset päivän tapahtumiin ja hupaiset laulut, jotka orkesterin säestyksellä esitettiin, saivat yleisön hyvälle tuulelle. Elävät ankat ja kissat, lentävät ”flamingot” ja senaattorintuolit y.m. olivat omansa iloa lisäämään. Kappaleen, jonka pari sanomalehtimiestä oli kirjoittanut, esittivät oivallisesti ruotsalaisen teatterin näyttelijät ynnä joukko avustajia.¹⁶³⁵

Speksillä oli poliittinen kärki mm. sensuuria vastaan, minkä *Hbl* selosti täsmällisemmin.¹⁶³⁶ *Lehdistöjuhla Prässens dagar* jatkui sunnuntaina Sportfestillä eli Sporttijuhlalla ja Juhlanäytäntö uusittiin Svenskanissa maanantaina 6.11.1899. *Hbl:n* kirjoittajalla (5.11.1899) oli itse kuvaelmista ja Bergbomin ansioista vielä sanottavaa:

Kaarlo Bergboms oförlikneliga förmåga att åstadkomma stämningsfulla bilder, bilder byggda på massverkan, artistiskt smakfulla och besjälade af en enhetlig historiskt-fosterländsk tanke. Musik föregick hvarje tablå, dessutom gaf ett dämpadt ackompanjemang färg och ökad lyftning åt den beledsagande texten. [– –] Att dessa tablåer voro af ypperlig verkan behöfver ej sägas. Så stor apparat har aldrig förr sats i rörelse för åstadkommande af ett program. De medvärkandes antal gick till omkring 150, kostymerna voro dyrbara och trogna, dekorationerna hopbragta af hvad svenska och finska teatern sammanlagt hade ändamålsenligast att erbjuda. Ifrigast applåderades fjärde tablån, Finnarna i trettioåriga kriget, där de rika flaggdekorationerna i taket, musiken på scen och den afsjungna marschen gjorde ett storaradt, gripande intryck. Därefter verkade ”stora ofreden” (femte tablån) mest stämningsfullt.¹⁶³⁷

omistaa hra K. J. Vasenius ja jonka on v 1765 valmistanut Carl Petter Lenning, Turun akatemian ensimmäinen ”musiikkirehtööri”. Kaikkia näitä esityksiä palkitsi yleisö vilkkailla käsientaputuksilla.” *UStr* 5.11.1899.

1635 *UStr* 5.11.1899. – Vastaava kuvaus *Hbl:ssa* 5.11.1899.

1636 ”Pjesen är helt och hållet bygd på kupletter med kända populära melodier. Verkligheten på en byrå förändras i senare afdelningen då redaktören i drömmen skåda ett ideelt landskap och ideella förhållanden utan sträcker, utan bitterhet, utan refuserade manuskript och framförallt utan censur eller censorer. Tillsståndet är så ideelt att t.o.m. byråstäderskan antar formen af en underskön jungfru, och den sista censorn försvinner genom en lucka i golvet. Redaktören vaknar emellertid snart nog, väckt af den riktiga madammen, som dessutom öfverlämnar ett bref, af hvilket framgår att tidningen blifvit indragen – en lika sann som ruskig verklighet.” *Hbl* 5.11.1899.

1637 *Hbl* 5.11.1899. Viittaukset katosta riippuviin lippuihin tuovat mieleen Tukholman Riddarholman ja muut sotilaskirkot, mutta myös Meiningenin herttuan luonnokset esitykseen *Prinz Friedrich von Homburg*.

Lehdistönpäivän musiikki on ollut Sibelius-tutkijoiden ja esittäjien kiinnostuksen kohteena,¹⁶³⁸ se saa myös huomiota Derek Fewsterin kattavassa katsauksessa Suomen muinaisuuden rekonstruoinnin prosesseihin.¹⁶³⁹ Fewster havaitsee sen, miten jyrkästi venäläisvastainen Isonvihan aikaa esittävä kuvaelma oli, vaikka siinä oli nimenomaan vihollinen häivytetty: sota, halla, nälkä ja kuolema olivat allegorisia hahmoja hävitettyjen kylien äärellä, viimeinen kuvaelma Ruotsinvalian ajasta. Kylien polttajaa ei mainita, vain kansan kärsimys. Siksi oli poliittisesti taitavaa nostaa viimeisessä kuvaelmassa esiin ”hyvä Venäjän aika”. Suomen nousu oli nykyaikaa, kuluneen neljän vuosikymmenen perspektiiviä.¹⁶⁴⁰ Bergbom oli tehnyt suomalaisuusaatteen kannalta yhden poliittisimmista spektaakkeleistaan, joka kelpasi sekä vanha- että nuorsuomalaisille. Se oli linjassa Suomessa vuosia käytetyn retoriikan kanssa: Venäjän keisareista ylistystä Suomessa saivat aina kaksi ensimmäistä Aleksanteria autonomian vahvistamista suosivista ratkaisuksistaan.

Marraskuun lopulla 1899 tuli pitkästä aikaa Ida Aalberg-Uexküllin suuri vierailu, jolloin esitettiin ensin Hermann Sudermannin *Kotia*, sitten lämmitettiin Goethen *Faust* (A. Ahlberg, B. Leino, I. Aalberg). Niilo Salan entisen Faust-roolin Kaarlo oli antanut ensi kertaa Axel Ahlbergille. Mutta miksei haasteeksi Halmeelle?¹⁶⁴¹ Tunsiko Kaarlo itsensä osaamattomaksi tai väsyneeksi auttamaan nuoria näyttelijöitä? Vai eikö hän halunnut hahmoon sitä energiaa, jota Halme olisi sille antanut? Margaretasta Jalmari Finne sanoi, että Ida Aalberg nuorena Margaretana oli ”teennäinen ja imelä, mutta loppupuolen traagisissa kohdissa jälleen loistava.”¹⁶⁴²

Poliittisesti tulenarkaa ohjelmistoa oli Victorien Sardoun näytelmä *Fedora* (1882), 17 vuotta vanha kappale, ”tähtivankkuri” eli ”star vehicle”. Näytelmän päähenkilön, ruhtinatar Fedora Romanescon rakastettu, kreivi Wladimir on tullut salaperäisellä tavalla murhatuksi. Kihlattu yrittää selvittää surman motiiveja: mustasukkaisuutta vai politiikkaa? Kirjoitusajankohtana oli Pietarissa heitetty anarkistien pommi ja Aleksanteri II oli saanut surmansa. Poliittiset teemat pariisilaisessa näytelmässä naamioitiin eroottiseksi

1638 Ks. esim. Barnett 2000. Goss (2009:254–272) kirjoittaa mm.: ”On October 31 1899 the censor had given permission for the affair to go ahead with the provision that one change be made: the picture of Emperor Alexander II to be included in the last tableau, would not be permitted.” Tuomo Olkkonen (*HS* 23.12.1984) on myös esitellyt sensuurin arkistosta löytyviä lähteitä. (Kirjekonseptit 1899/Ee3 ja Da27/PYH III/PYHA/KA.)

1639 Fewster 2006:259–262.

1640 Kaarlo Bergbom oli keskeinen kuvaelmien tekijä ja vaikutti lähes kaikkeen Fewsterin esittelemään muinaisuus-repertuaariin (2006: app.3).

1641 Finne (1939:77) kertoo, että Ahlberg ei osannut Faustiaan ja Bergbom oli haukkunut hänet: maailmankirjallisuuden rooli eikä osaa omiaan. ”Lyhyesti, nasevasti hän haukkui Ahlbergin [– –] Kerrankin Ahlberg oli vaiti, ja hän, joka ei koskaan ottanut toisia varteen, osasi seuraavassa harjoituksessa koko osan loistavasti.” Samassa kohdassa on myös Benjamin Leinon ja Bergbomin suhteen lojaalisuudesta (Finne 1939:77).

1642 Samassa yhteydessä on kuvaus Idan nopeaan puvunvaihtoon liittyvästä raivokohtauksesta näyttämön takana, ja miten sen jälkeen seurasi yksi ”taiteen kaikkien aikojen huippuhetkiä”, Margaretan kohtaus Mater dolorosa -patsaan edessä. ”Kärsivän ihmissielun tuskaa en milloinkaan, en Suomessa, en ulkomailla, en suurimpien taiteilijattarien esiinnyessä näyttämöllä ole koskaan kuullut siten esitettävän.” (Finne 1939:78.)

asetelmaksi. Ranskan ja Venäjän lähentymispolitiikan alettua 1892 Sardou vieläpä siirsi tapahtumat Romaniaan ja Bukarestiin.¹⁶⁴³ Lindfors sai esittää rakastajaa, vailla koomisuutta, mutta hänen hahmossaan koomisuus tuli aina lävitse¹⁶⁴⁴ – eikö tähänkään olisi ollut ketään nuorempaa näyttelijää? Laakeriseppeleessä, joka paronittarelle annettiin, oli sininen ja valkoinen nauha, hänet toivotettiin pitkästä aikaa tervetulleeksi.¹⁶⁴⁵

Mutta *Fedora* ei asettunut sen paremmin Suomalaisen Teatterin ohjelmistoon kuin nimihenkilö Idan loistorooliksi. Miksi Ida Aalberg sitten halusi esittää Fedoraa? Se oli vanha idea, sillä suomalaisia katsojia eivät venäläisteemat nyttemmin houkutelleet. Sitä esitettiin vain kolme kertaa, eikä sitä Bergbomien aikana enää uusittu. Aspelin-Haapkylä kehuu kirjailijan kykyä ja näyttelijättären ”loisteliainta teknistä taitoa”, mutta lisää jotain peitellen, että ”ei senlainen rooli voinut lämmittää sydäntä eikä tyydyttää inhimillisesti puhdasta kauneudenkaipuuta.”¹⁶⁴⁶ Ruhtinaiden lemmensuhteet olivat vanhasuomalaisille outo aihepiiri ja rakastajattaret kiusallinen teema, varsinkin isänmaan tyttären ja venäläisen paronittaren esittämänä. Sympatiaa murhattua ruhtinasta kohtaan oli ehkä myös vaikea herätellä Suomessa.

Vuosisata vaihtuu – 1900

Tammikuussa 1900 näyteltiin Hall Cainen *Kristitty* – menestysromaani ja näytelmä, jonka Aino Malmberg oli hankkinut Englannista ja suomentanut. Poliittisena sympathiana Suomelle kirjailija Caine antoi oikeudet ilmaiseksi. Bergbom ei ollut näytelmästä innostunut, mutta pääroolin näyttelevä Kaarle Halme kylläkin, ohjaajaksi pantiin Jalmari Finne. Halmeen työskentelyyn Bergbom suhtautui myönteisen kannustavasti, mutta romaanisovitusten vaikeuksia analysoiden.¹⁶⁴⁷ Halme, joka oli jo 20 kertaa näyteltyt *Tukkijoen* pääroolin, Turkan, olisi halunnut siitä eroon.

[KB:] Haluaisitteko luopua osasta, jossa yleisö suorastaan ihailee teitä? [– – Halme: Eikö roolia voitaisi antaa jollekulle toiselle? KB:] Teette vallan hämmästyttävän ehdotuksen, – sanoi Bergbom. Eikö teissä ole ollenkaan kateutta? [– – Halme:] Jos nuoret näyttelijät saavat yrittellä siipiään valmiiksi työskennellyssä roolissa, jonka ovat usein nähneet ja kuulleet, niin pelkkä matkimisen

1643 PL 16.12.1899 & UStr 16.12.1899.

1644 Finne 1939:80 ja lehtikirjoitukset.

1645 Näistä vierailuista ovat kirjoittaneet ainakin Suonio (1940:128) ja Tompuri (1942:50–51), joka sanoo, etteivät ne olleet enää täynnä. Aalbergin hienosta intensiteetistä ja työmoraalista mainitsevat molemmat. Suonio kirjoittaa, ”vaikka oli vanhaa koulua, tuntui kuin hän olisi käynyt tulikokeen läpi, seurannut aikaansa ja ollut täydellisesti nykyajan tasolla oleva Magda.” Hän ”sähköisti kanssanäyttelijänsä, tempasi mukaansa voimakkaalla ja henkeväällä tavallaan. Hänhän oli taiteilijana nero, älykäs ja loistava.”

1646 EAH4:130.

1647 Halme 1928:175.

taipumus voisi nostaa heidät nopeammin kuin oma ahertelu. [– – KB:] Te siis ehdotatte, että teidän loistoroolejanne saa antaa nuoremmille näyttelijöille? – [Halme:] – Ehdotan kyllä, sanoin empimättä. – Mutta edellytän tietysti, ettei minua sitten ruveta siirtämään toisarvoisiin tai sopimattomiin tehtäviin.¹⁶⁴⁸

Halme jatkaa siitä, miten Emelie saa kuulla ajatuksesta ja ihmettelee ”moista päähänpistoa” ja ”hullutusta”. Mikäli kertomus on totta, saadaan arjen tasolta selitys sille, miksi Arkadiassa keski-ikäiset näyttelivät nuorten rooleja. Eihän Axel Ahlbergiltä voinut ”ottaa pois” Romeon osaa. Oli ennenkuulumatonta, että joku olisi halunnut luopua roolista.

Kaarlo hankkiutui itse mukaan teatterin maaseutukiertueelle tammi-helmikuussa 1900. Hän viihtyi kiertueilla saadessaan olla mutkattomasti nuorten näyttelijöiden kanssa ja vapaana sisarten kotikomennosta.¹⁶⁴⁹ Finne taas piti hyvänä sitä, että niin hän sai *Kristityn* sivurooleihin kokeneita ja hyviä näyttelijöitä. Finnen mukaan Halme esiintyi pienen tyylin kannattajana, mutta ”hänen olemukseensa liittyvä mahtavuus ja ulkonainen ryhdikkyys ei taipunut koskaan arkisuuteen, mitä melkein aina tuolla hillityllä taiteella tarkoitettiin.”¹⁶⁵⁰ Näytelmä menestyi, ja Halme sai kiitosta.

Itäsuomalainen kirjailija Juhani Sjöström oli näytelmillään *Mari* (5.5.1897) ja *Salmen tyttö* (1.3.1899) onnistunut, mutta *Ilta*-nimisellä draamalla (26.1.1900) taas ei. Finne antaa Sjöströmin esimerkiksi kirjailijasta, joka on päättänyt, ettei anna Bergbomin muokata näytelmäänsä, mistä seurauksena Bergbom menetti kaiken kiinnostuksensa Sjöströmin kehitykseen.¹⁶⁵¹ Ikävintä oli, että Sjöströmin näytelmä ei menestynyt Viipurissakaan, jonka suunnassa vierailtiin tammikuulla. Matkalla poikettiin Lahdessa ja Pietarissa.¹⁶⁵² Maaliskuussa 1900 Jalmari Finne sai ohjata Gerhart Hauptmannin *Majavannahkaturkin*. Eino Leino piti teosta tekstiltään alimittaisena, mutta kiitti näyttelijöitä. Berliinin maaseudulla varkauksilla elävän perhekunnan piirissä tapahtuvaa näytelmää piti myös *Uusi Suometar* toisarvoisena. Kirsti Suonio pääroolissa sai kiitosta. Neiti Elviira Willman, teatterin ensimmäinen naisylioppilas, esiintyi pienessä Leontinen roolissa.¹⁶⁵³ Finne tulkitsi näytelmän satiirina, mutta se ei saanut lainkaan vastakaikua Suomessa, jossa ”Huvinäytelmien piti olla herttaisia ja harmittomia [– – ja jossa] jokainen pureva lause oli suoranainen kauhistus.”¹⁶⁵⁴

1648 Halme 1928:175–177.

1649 Finne 1939:81.

1650 Finne 1939:80–81.

1651 Finne 1939:82.

1652 EAH4:131.

1653 PL 8.3.1900 ja UStr 8.3.1900 tiivistävät juoniasetelman raamit. – Toinen naisylioppilas oli Elli Tompuri.

1654 Finne 1939:82.

Emelie Bergbom suhtautui Jalmari Finneen aina hyvin ystävällisesti, jopa sydämellisesti. Bergbomien mielestä Finnen piti lähteä ulkomaille opiskelemaan pitemmäksi aikaa. Lähtö on tapahtunut *Majavannahkaturkin* ensi-illan (8.3.1900) jälkeen. Ensimmäinen kirje Berliinistä Bergbomille on päivätty jo 11.3.1900. Finnen matka tulisi kestämään 9 kuukautta, siis marraskuun loppuun 1900 saakka. Finnen osaamiseen oli ehkä Kaarlokin alkanut luottaa, joten ajatus hänestä jatkossa ainakin apulaisohjaajana oli selvä.

Suomalaisen Teatterin uuden talon rakentamisprosessi oli käynnistynyt 1895, jolloin Helsingin kaupunkia oli pyydetty etsimään sille sopiva tontti. Sitä koskevat päätökset saatiin vuoden 1896 aikana, osakeyhtiö ja tonttikaupat tehtiin vuoden 1897 talvella. Uuden teatteritalon rakentamista koskevat suunnittelut, varainkeruut ja neuvottelusarjat ohitetaan tässä Bergbomin biografiassa, koska hän itse oli käytännössä niistä sivussa ja perustiedot ovat Aspelin-Haapkyllällä. Piirustukset olivat kaikilta osiltaan valmiina vasta 1899 vuoden lopulla, sillä vielä maaliskuussa kaupunginvaltuuston oli vaikea hyväksyä talon eteen tulevaa ajoluiskaa. Kupoli oli myös rakennusjärjestyksen mukaan liian korkea, joten siihen tarvittiin muutos.¹⁶⁵⁵ Emelie kertoi Hedvigille Tukholmaan helmikuun alussa 1900:

Med vårt nya teaterhus ha vi nu kommit så långt, att det gamla badhuset [Wilhelmsbad, Willensauna] är nedrifvet och pålningen vidtager i slutet af mars månad, så framt ej stadens fäder åter kunna hitta på några knep för att få det uppskjutet; det är alldeles sagoligt huru stor deras [upp]finningsförmåga varit att hitta på svårigheter h[är]vidlag.¹⁶⁵⁶

August Strindbergin tuolloin jo laajasta draamatuotannosta *Kustaa Vaasa* oli ensimmäinen, jonka Suomalainen Teatteri otti esittääkseen. Se oli Bergbomille yhtäältä käväisy nuoruuden historiamaisemissa, jolloin kirjoitettiin ja esitettiin draamoja Vaasa-perheen jäsenistä. Valinnan voi myös nähdä helmikuun manifestin jälkeisessä linjassa, jossa kansakunta voimautui oman historiansa kautta, Suomen kannalta Kustaa Vaasa oli myönteinen, reformaation kuningas, eikä hän ollut Venäjänkään kannalta kiistanalainen.¹⁶⁵⁷ Kaarlo Bergbomille August Strindbergin tuotanto ei ollut mitenkään läheistä, vaikka heillä olikin vain viitisen vuotta ikäeroa. Bergbom suunnitteli pukujen hankintamatkaa Tukholmaan, mutta katarrin uhatessa Emelie pyysi Hedvig Winterhjelmiä hankkimaan

1655 PL 8.3.1900 ja UStr 8.3.1900.

1656 EB → H. Ch. Winterhjelms 9.2.1900/42:1281/HWA/KiA/SKS.

1657 Koski 2005:50–52 viittaa kansallismielisesti kohottavaan tulkintaan kevään (16.3.1900) ensi-illassa.

oikeita taalalaisia ”kansallispujuja”, tarvittaessa vaikka ostaa tai valmistuttaa niitä tukholmalaisessa teatterissa Suomalaisen Teatterin laskuun.¹⁶⁵⁸

Kustaa Vaasan esitysoikeuksista syntyi kuitenkin tyypillinen kiista, sillä Svenska Teatern ilmoitti tehneensä sopimuksen näytelmästä koko maahan, mihin Suomalainen Teatteri vastasi, että suomenkieliset oikeudet oli ostettu suoraan kirjailijalta.¹⁶⁵⁹ Bergbom kirjoitti asiasta myös itse *Hufvudstadsbladetin* kirjoituksen, jossa viittasi aiempiin vastaaviin tapauksiin, mikä puolestaan jälleen kirvoitti vastineen.¹⁶⁶⁰ Ensi-illan lähestyessä Strindbergin uusista teoksista todettiin, että ne ”ovat jälleen saavuttaneet sen kirkkauden, mikä hänen aikaisimmilla draamoillaan oli, jos kohta niissä on myöskin jälkiä kuuluisan kirjailijan myöhemmistä merkillisistä mietiskelyistä.”¹⁶⁶¹

Leino oli pakoinut myös nimimerkillä Mikko Vilkastus siitä, miten jonkinlaisena elon merkinä kevään tulo pani vanhan ukko Bergbominkin riitelemään. *Uuden Suomettaren* Matti nyt riiteleekin aina, kuten *Päivälehden* Mikko Vilkastus on huomannut:

Tiedättekö, kuka sitten astui sotatantereille? – Itse ukko Bergbom, jonka nimeä ei liene nähty sanomalehtikirjoitusten alla sitten ”kurjallisen kiikauslehden” aikojen. Minä olin lentää pempurilleni pelkästä hämmästyksestä. Ukko B. polemiikissa ja ruotsalaisen teatterin kanssa. Niin niin, se kevät, se kevät, se tekee meistä kaikista nuoria. – Olivathan kanajlat näet viedä meiltä ”Kustaa Vaasan” ynnä koko hänen valtakuntansa. Mutta astuipa silloin Kaarlo herttua väliin ja sano: Topp tykkänään! Ja saipa Strindberg silloin kaksinkertaisen palkkion kappaleestaan niin että paukahti. Jaa, jaa, vekumaanit! ”Gamla bockar ha styfva horn”. Mennä niiden kanssa leikittämään, niin tulee takaapäin neuvotuksi.¹⁶⁶²

Kustaa Vaasan kritiikeistä ensimmäisessään Eino Leino *Päivälehdessä* esitti tarkkaa analyysiä Strindbergistä suhteessa pohjoismaisiin kollegoihinsa.¹⁶⁶³ Mutta esityksen nähtyään hän esitti oman vakioviestinsä, tällä kertaa tiiviissä muodossa:

1658 ”jag nu vänder mig till Dig, älskade Hedwig, med en anhållan om att Du ville sända mig alla de fotografier Du möjligen kan komma åt. Tror Du det vore möjligt att från teatern få köpa dalfolkets kostymer? d.v.s. en manlig, en kvinlig och en af barnens? Kanske skulle garderobiören vilja vara så vänlig och låta sy åt oss dessa 3 dräkter; naturligtvis skulle vi ju gärna ersätta hennes besvär. Det höga herrskapet är naturligtvis vida lättare att få kostymerade än folket, och vi skulle vilja ha Gustaf Wasa uppsatt så historiskt och stiltroget som våra små resurser det medgifva. Spelas stycket allt fortfarande i Stockholm, [– –] Om nu Kaarlo blir så rask att han kan tänka på att resa inom en → två veckor, så telegraferar han till Molander för att säkert få veta att han får se stycket.” (EB → H. Ch. Winterhjelm 9.2.1900/42:1281/HWA/KiA/SKS.)

1659 *Hbl* 8.3.1900 ja *Ustr* 9.3.1900.

1660 KB kirjoitti *Hbl* 10.3.1900; sekä *Hbl* 11.3.1900 ja *NP* 11.3.1900.

1661 *Ustr* 16.3.1900; *Työmies* 16.3.1900. Kaksiosainen alakerta-artikkeli Strindbergin uusimmasta tuotannosta julkaistiin *Hbl* 17.3.1900 ja *Hbl* 18.3.1900.

1662 Mikko Vilkastus, *PL* 17.3.1900. Vastineita *PL:ssä* esim. 29.3.1900. Ks. Onerva 1932:I:193.

1663 Eino Leino, *PL* 17.3.1900.

Jos nimittäin näytelmän esittämiseltä vaaditaan jotakin yhteistä tyyliä, niin sitä ei ”Kustaa Vaasan” esityksessä suinkaan ollut. Sitä ei ole koko suomalaisessa teatterissa. Tämä on yleisesti tunnettu asia enkä siitä sen vuoksi huomautakaan. Mutta Kustaa Vaasa on siitä merkillinen, että me siinä näemme kaikki teatterin etevimmät miesvoimat rinnakkain ja voimme kauhistua sitä täydellistä tyylien sekoitusta, mikä mainitussa taidelaitoksessa vallitsee. Yksi näyttelee yhdellä, toinen toisella tavalla. Yksi tekee äärimmäisintä detaljitaidetta, toinen laskee massoissa menemään. Yksi deklamoi äitinsä kieltä saksalaisen, toinen ranskalaisen – kolmannet eivät minkään koulun vaatimusten mukaan. Mistä on tässä sekoituksessa suomalainen näyttämötyyli syntyvä? Ja milloin on se syntynyt? ¹⁶⁶⁴

Jostain syystä Bergbom oli vieronut teatterikoulun perustamista, vaikka sitä oli 10 vuotta peräänkuulutettu. Jos hän olisi halunnut tai ollut kiinnostunut, sille ei olisi ollut estettä. ¹⁶⁶⁵ Eino Leino jatkoi:

Sitä ei synny, ennenkuin me saamme kunnollisen teatterikoulun. Siihen toivomukseen kohdistuvat kaikki moitteet Suomalaista teatteria vastaan. Meidän täytyy saada koulu, jossa deklamatsioonia opetetaan järkipäisten ja suomenkielen omasta luonnosta löydettyjen lakien mukaan; jossa oppilaille annetaan käsitystä taiteesta ja taiteen historiasta ja siitä tehtävästä, mitä varten he näyttämölle astuvat; ja lopuksi, jossa heistä jo yksityispiirissä voidaan nähdä, onko heillä edellytyksiä näyttämölle vai ei – ettei yleisöä aina tarvitsisi koekaniinina käyttää. Vasta kuin sellainen koulu meillä on syntynyt, on toivoa suomalaisen näyttämötyylin syntymisestä. Tämä on se ”ceterum censeo”, joka aina tulee mieleen, kun joku suurempi kappale suomalaisessa teatterissa esitetään. ¹⁶⁶⁶

Kevääseen 1900 kuului vielä lisää arpajaisia, konsertteja ja oppilaiden debyyttejä, mm. Elli Tompurin näyttelemä *Anna Liisan* nimiosa, jota tämä kokeeksi lämmitysharjoituksessa näytteli ja jonka Kaarlo kelpuutti debyytiksi 8.4.1900. ¹⁶⁶⁷ Tompuri kirjoittaa:

Rakkaimpiin muistoihini kuuluu tohtorin kaunis katse ja lämmin kädenpuristus hänen onnitellessaan minua ensimmäisen näytöksen jälkeen”. Olin ainoas-

¹⁶⁶⁴ Eino Leino, *PL* 20.3.1900.

¹⁶⁶⁵ *AA*: 217, 280, 302, 571.

¹⁶⁶⁶ Eino Leino, *PL* 20.3.1900.

¹⁶⁶⁷ Elli Tompuri kertoo, että Emelie oli katsonut vain viimeisen näytöksen ja sanonut sitten: ”Mutta hän on oikein hyvä”. ”Niin on”, sanoi tohtori ja meni itse kirjoittamaan listaan nimeni.” Tompuri 1942:41.

taan ihmeissäni, että tohtori kysyvään katseeseeni näytelmän loputtua sanoi: ”Toisessa näytöksessä ette jaksanut kohota tarpeeksi, muutoin kokeilunne oli onnistunut”.¹⁶⁶⁸

Finnen ja Bergbomin kirjeenvaihtoa vuoden 1900 ulkomaanmatkalta on jonkin verran säilynyt. Bergbomille ja sisarelleen Tyynelle Finne teki selkoa matkalla näkemistään esityksistä. Hänen arkistossaan on myös teatteripäiväkirjoja näiltä matkoilta, piirroksin ja esitysanalyysien. Matkan vaikutelmia on kuvattu kootusti vielä muistelmissa.¹⁶⁶⁹ Finne matkusti junalla Pietarin kautta, missä hän Kowensky 16:n asunnossa kävi tapaamassa Ida Aalbergia.

Ida Aalbergin luona vietin hyvin hauskan päivän, Hänen miehensä tuntuu erittäin intelligentiltä ja luulen minä hänen vaikuttaneen suuresti rouvansa kehittymiseen. Ida Aalberg tahtoo näytellä ensin Phaedran, joka on uusi, sillä hän sanoi tulevan vaikeaksi Hedda Gablerin aikana saada osaan sitä plastillisuutta, jota se vaatii.¹⁶⁷⁰

Maailmankirjallisuuden klassisten naisroolien luettelosta Ida Aalbergilta puuttui vielä nimirooli Racinen *Phèdre*’ssä (*Faidrassa*). Näytelmän suomentaminen ei ollut helppo tehtävä, mutta mitä nuori Jalmari Finne ei olisi omista kyvyistään uskonut. Hän oli laatinut suomennoksen ja vei sen nyt paronittarelle Pietariin. Luettuaan suomennosta paronitar kirjoitti Bergbomille, että *Phedre*, tulisi näytellä ennen *Hedda Gableria*, ”ilman muuta”. Mutta lisää, että suomennos ei hänen mielestään ole kovin hyvä.¹⁶⁷¹ Bergbom oli asiasta samaa mieltä ja kirjoitti 18.3.1900 paronittarelle takaisin:

Olen kovin pahoillani siitä, että Fedran käännös on niin epä-onnistunut. Onko syy ajan lyhyydessä tai puuttuvassa kyl[']lyssä en tiedä, mutta loppu suoritus ei ole tyydyttävä. Käännökseltä puuttuu sekä pontevuus että selvyys. Toinen vika on korjattava, mutta ensimmäinen vika vaatii uutta käännöstä eikä aika sitä juuri sallisi. Mutta toiselta puolelta on hyvin säälittävää, jos Fedra näytetään puutteellisessa muodossa. Kun nyt olette lykännyt vierailunne niin että te

1668 Tompuri puhuu tämän jälkeen suorituksestaan *Anna Liisan* kolmannessa näytöksessä. Ehkä toinen näytös oli jäänyt vaisummaksi, kuten Kaarlo sanoi. – Tompuri 1942:42.

1669 Finnen kirjeet Bergbomeille ovat kirjekokoelma 52/KiA/SKS. Bergbomien kirjeet Finnelle kansio 2/Mf PR160/JFA/KA. Finnen teatteripäiväkirjoja on kansiossa 20/mf PR171. Matkasta myös Finne 1939:83–97.

1670 J. Finne → KB 11.3.1900/52:19:8/KBA/KiA/SKS.

1671 IA-U-G → KB 16.3.1900/211:3:30/KBA/KiA/SKS.

tulisitte vasta Huhtikuulla on meillä vähän miettimisen varaa. Neljä ehdotusta on silloin tarjona.¹⁶⁷²

Aalberg vastasi paluupostissa:

Te asetatte minut 4 tulen keskelle. Uusi käännös Phädrasta varmaankin loukkausi Finneä, sillä hän on vielä niin nuori. En tahtoisi loukata häntä, mutta se on tuskalla kun luen käännöstä sillä siinä en löydä sitä, joka siinä täytyy olla. Jos me korjaamme käännöksen niin varmaan osaksi saamme siihen sen selvyyden joka siitä nyt puuttuu - mutta suuruus - voima? Minun on vaikea päättää. Aikakin on niin lyhyt, ½ [t.] sitten sain Tohtorin kirjeen. Uusista ehdotuksista niin Antonius ja Kleopatra ensi siassa, ja Maria Stuart toisessa siassa minua intresseeraa. En tahtoisi turhanpäiden vaivata Tohtoria tänne. Teillä on paljoa selvempi yleissilmäys kuin minulla, pyydän päättäkää Te. Jos niiksi on niin kyllähän me voimme näytellä Phädran nykyisessä muodossaan. Mutta jos sen hylkäämme, niin se on velvollisuudesta suuren runoilijan muistoa kohtaan.¹⁶⁷³

Kaarlo ilmeisesti kävi vielä Pietarissa sopimassa eri vaihtoehtoista. Ja kirjoitti tilanteesta Jalmarille, joka oli lähdössä Berliinistä Wieniin. Jalmaria säästääkseen Kaarlo hieman raukkamaisesti tai ”diplomaattisesti” vieritti syyksi *Faidrasta* luopumiseen Idan ”mielenmuutoksen”, jonka saattoi selittää sukupuolella:

Oletteko nänyt Over Evnen? Kuinka se näyttämöllä vaikutti? Onhan meillä nyt Halme, joka voi auktoriteetilla semmoisia näytelmiä tuoda esiin. Ida Aalberg ei enää huoli Fedrasta, eikä Hedda Gablerista. La donna e [=è] mobile, Sen sijaan Maria Stuart ja On ne badine pas avec l'amour.¹⁶⁷⁴

Kaarlo selvitti Finnelle Suomen tapauksia ja pyysi selvittämään uusien unkarilaisten ja saksalaisten näytelmien saantia.

Tapaatteko Melartinia Wienissä? Kysykää häneltä, tahtooko hän [Topeliuksen] Mirandan libretton, sillä Armas Järnefelt ei näy huolivan siitä. Hän saa kuitenkin enemmän runollisuutta siihen, kuin joku muu (Nomina odiosa). Tiedätkö että

1672 KB → IA-U-G s.d. [18.3.1900]/Coll 1.2/ms/KK.

1673 IA-U-G → KB s.d. maanantai-iltana [19.3.1900]/211:3:31/KBA/KiA/SKS.

1674 KB → J. Finne s.d. [4.-6.4.1900]/kk2/mfPR160/JFA/KA.

Sibelius ehkä kirjoittaa meille pantomiimiin. Aine: Andersenin satu, Paratiisin puutarha. Lupaavaa, eikö niin. Ystävyydellä Kaarlo B-m.¹⁶⁷⁵

Välipuhe pantomiimista Sibeliuksen kanssa on kiinnostava, ja se kuuluu ilmeisesti Sibeliuksen monien toteutumattomien projektien joukkoon. Itse lyhyt aforistinen satu on hengeltään hyvin paljon Kaarloa ja hänen sielunmaisemaansa.¹⁶⁷⁶ Kirje paljastaa edelleen, miten Kaarlo haluaa, että hänen teatterissaan on aina musiikkia. *Miranda*, Topeliuksen runo vuodelta 1854 on Kaarlolle jo lapsuudesta tärkeä, mutta ei ehkä vedonnut enää uuden vuosisadan alkaessa. Bergbom on tunnistanut Melartinin sävelkielen runollisuuden. Finne taas kertoi Wienistä:

Ilokseni tapasin täällä Erkki Melartinin, joka on jättiläisaskelin mennyt eteenpäin, esitettiin hän viime sunnuntaista viikko kahdessa Wienin kirkossa, joista toinen oli hovikirkko, hänen kirkkosävellyksiään. Sitä paitsi esitetään ensi syksynä täällä hänen suuri kvartettinsa. On oikein hauska nähdä millä innolla hän työskentelee, mutta ”Miranda” ei häntä hiukkaakaan intresseerannut, vaikka puhuin siitä hänelle.¹⁶⁷⁷

Erkki Melartinin johdolla Jalmari Finne saattoi Wienissä syventyä Wagnerin oopperoihin, joita johti Gustaf Mahler.¹⁶⁷⁸ Teatteriin ja ”huumoriin” Finne kertoo tutustuneensa ja vierailleensa myös Prahassa ja sen linnavuoren kuuluisassa luostarikirjastossa.¹⁶⁷⁹ Wienistä Finne palasi Müncheniin, jossa näki ensi kerran pyörönäyttämöllä vaihdettavan Mozartin oopperoiden näyttämökuvia.¹⁶⁸⁰

1675 ”Arpajaiset onnistuivat hyvin. Sisariltanne saatte kai lähempiä tietoja kuinka Nukkekaupassa suoritettiin [uusintana 2.4.1900]. Rouva Maikki [Järnefelt/e Pakarinen] oli mainio Agata. Ahab otetaan keväällä, kuin ei saa mitään huihinäytelmää. Halme Ahabin tekijän [Alpo Noponen, 16.5.1900] määräyksen mukaan. Tompuri ja Rissanen koe-näyttelevät tulevana Sunnuntaina (Anna Liisassa) [8.4.1900]. Kuin te tulette Wieniin, koettakaa ottaa selkoa unkarilaisista näytelmistä, jotka ovat saksaksi käännettyt. Ei vanhoista vaan viimeisinä aikoina ilmestyneistä. Mahtaako Csepregyn Sarga czkos löytyä saksalaisessa muodossa? Koittakaa myöskin hankkia eräs Suppén Liederspiel Franz Schubert, jonka musiikki on sommiteltu Schubertilaisista lauluista. Sekä ’täksti’ että musiikki.” (KB → J. Finne s.d. [4.–6.4.1900]/kk2/MfPRI60/JFA/KA)

1676 Andersenin *Paratiisin puutarha* (*Paradisets have*) kertoo prinssistä, joka monien vaiheiden kautta pääsee paratiisin puutarhaan. Siellä hänen tulisi oppia askeesi ja kieltämys haltiatteen toistuvasti kutsuessa prinssiä. Tämä tuntee voittamatonta vetoa kauneutta ja suloisuutta kohden, eikä lopulta voi olla suutelematta haltiatarta. Ukonen jyrähtää ja paratiisi katoaa, prinssillä on vain paluu metsään tuulten äidin luo ja kuoleman odottaminen. Kertomusta voinee jälleen pitää myös Kaarlon runollisena omakuvana: elämässään yksin jäävän miehen kuvassa voi nähdä myös yhteyden aiempaan Sibelius-yhteistyöhön Rydbergin *Skogsrätiin* vuonna 1895, sekä eräisiin Bergbomin omiin nuorena kirjoittamiin kertomuksiin.

1677 J. Finne → KB 4.5.1900/52:19:11/KBA/KiA/SKS.

1678 Finne 1939:84.

1679 Finne 1939:86–87.

1680 Finne 1939:87.

Helsingissä Ida Aalberg-Uexküll-Gyllenbandin vierailu toteutui huhtikuun lopulla 25.4. – 9.5.1900, teoksina Schillerin *Maria Stuart* ja Musset'n *Ei lempi leikin vuoksi*.¹⁶⁸¹ Näitä Ida Aalbergin myöhemmän iän vierailuja on nuoren sukupolven edustaja, Elli Tompuri kommentoinut:

Teatterin piirissä oli myös arvostelu suurempi kuin ihastus hänen taiteellisista keinoistaan: ne olivat teatteria, diivamaisia jne. Enkä voi muistaa, että sinä keväänä, enemmän kuin myöhemminkään, hänen vierailuaan olisi teatteri-laisten taholla otettu vastaan myötämielen osoituksin. Ainoastaan joidenkuiden silmät loistivat: neiti ja tohtori Bergbomin. Tohtori Bergbom oli aina kuin nuortunut palatessaan Pietarista Ida Aalbergin vierailulupaus tuomisinaan.¹⁶⁸²

Silti Tompuri, muiden kirjoittajien tavoin ihaili Aalbergin energistä työntekoa ja tinnimättömyyttä sekä tämän ja Kaarlon saumatonta, ”toisiinsa kasvanutta” yhteistyötä tai sellaisen vaikutelman ylläpitoa.¹⁶⁸³ Tässä elämänvaiheessa sekä Idalle että Kaarlolle heidän yhteinen työnsä oli turvallista. Olihan Ida kovin eksyksissä elämässään, ja paluu Arkadiaan oli aina kuin tulo kotiin, jossa Bergbom oli se ”tuttu isäpappa”, jonka tavat ”kapinoiva tytär” tuntee ja voi halutessaan niihin sopeutua. Heidän harjoittelustaan on säilynyt kuvaus, joka voisi ajallisesti sopia juuri näihin vuosiin:

Vapaaherratar juoksi ketterästi alas portaita, ja tohtori Bergbom, joka oli lihava mies, kiipesi vaivalloisesti tilalle. Hän alkoi lausua yksinpuhelua, viittoili lihavilla käsillään ja otti asentoja, jotka minusta näyttivät suorastaan koomillisilta, sillä eihän voinut puhua Bergbomin plastiikasta, mutta Ida Aalberg seisoi näyttämöllä aivan haltioituneena, teki pieniä liikkeitä ja mutisi itseksensä:

– Noin, juuri noin, sepä mainiota, juuri noin. Tuskin Bergbom oli lopettanut pitkän monologin, jonka hän hämmästyksen osasi ulkoa, ja kavunnut näyttämölaitteilta alas, kun Ida Aalberg syöksyi ketterästi kuin orava hänen tilalleen.

– Tähän suuntaan, olkaa hyvä, vapaaherratar, sanoi Bergbom ja istutui paikalleen partaan ääressä. Ida Aalberg alkoi lausua, hän lausui haltioituneesti, teki suuria käsivarren liikkeitä, joissa ilmeisesti näin Bergbomin kömpelöiden

¹⁶⁸¹ EAH4:133.

¹⁶⁸² Tompuri 1942:50. Teoksen käsikirjoituksessa oli alkuun mainittu vain Bergbomien ihastuminen vierailuista, mutta joku muu on eri käsialalla lisännyt lauseen ”ja muutamien nuorten näyttelijöiden.” Muistiinpanoissa kohta kuuluu: ”Enkä voi muistaa, että sinä keväänä enemmän kuin myöhemminkään hänen vierailuaan näyttelijöitten puolelta olisi myötämie-
len osoituksin vastaanotettu. Ainoat, joitten silmät loistivat, olivat nti ja tohtori Bergbomin [lyijykynällä eri käsialaa: *ja muutamien nuorten näyttelijöitten*], joka oli kuin nuortunut joka kerta, kun palasi Pietarista neuvottelumatkalta, joka oli päättynyt vierailulupaukseen.” (Käsikirjoitus *Minun tieni* -teokseen. Lehtiö I:108–109/kansio 30/ETA järjestämätön/KA.) Kirjasta nuo ”muutamat nuoret” olivat jääneet pois.

¹⁶⁸³ Tompuri 1942:51; Suonio 1940:90–91; Finne 1922:61, 65–68.

liikkeiden viitoittamia jälkiä. Hän lausui niin eloisesti ja vaikuttavan draamal-
lisesti, että näyttämöllä olevat työtoverit, jotka keskenään sivumennen sanoen,
kutsuivat Idaa ”primaks”, olivat hämmästyneitä ja ihastuneita.¹⁶⁸⁴

Bergbomit itse matkustivat kesäkuun alussa 1900 Berliiniin, varmaankin pakoon suuria
juhlia. Uuden teatteritalon peruskiven muuraus oli vihdoinkin ajankohtainen kesäkuussa
1900, ja se yhdistettiin Kansanvalistusseuran laulu- ja soittojuhliin, jotka tasavuoden
kunniaksi pidettiin Helsingissä. Näin koko rakennushanke saatiin osaksi suurta fenno-
maanista liikettä, mutta se vahvisti myös uuden poliittisen tilanteen tuomaa isänmaal-
listen juhlien muuttumista säännöllisiksi ja terävämmin poliittisiksi.¹⁶⁸⁵

Kansanvalistusseuran laulu- ja soittojuhlien (18.–20.6.1900) juhlayleisö osallistui
Kansallisteatterin peruskiven muuraukseen. Päivä alkoi Senaatintorilta hartaudella ja
virrenveisuulla, sitten laulu- ja soitto-kunnat marssivat Kaisaniemen juhlakentälle, mistä
siirryttiin Kansallisteatterin montun ääreen.¹⁶⁸⁶ Juhlien aikana esiinnyttiin Arkadiassa,
ja osa tuloista meni suoraan näyttelijöille. *Kristityn* ja *Johanneksen* päärooleja näytteli
Oskari Salo.¹⁶⁸⁷ Oliko Bergbom nimenomaisesti ja kiusallaan alkanut ottaa Halmeelta
näitä loistorooleja, vaikka tämä oli tarjoutunut antamaan pois lähinnä pienempiä tai
arkipäiväisempiä rooleja, kuten *Tukkijoen* Turkan?

Omaa kesäkiertuettaan varten Kaarlo Halme oli tilannut Eino Leinolta kolmen
hengen näytelmän. Tuloksena oli *Johan Wilhelm*, näytelmä kielipolitiikan jakamasta
suvusta, joka nyt olikin vaikeassa uudessa tilanteessa. Tämä oli tema, jota Bergbom ei
todennäköisesti olisi ottanutkaan Arkadiaan.¹⁶⁸⁸ Halmeen kiertueella oli mukana hänen
ystävänsä rva Hilma Rantanen ja tämän sisar Helmi Tähtinen. Kiertue oli tappiollinen,
pieniä yleisöjä ja useita peruutuksia.¹⁶⁸⁹

Berliinissä Kaarlo oli taas ollut ”skral”, mutta osin paremmissa voimissa sitten,
kun olivat siirtyneet Bad Nauheimiin, ”säädyllisesti pitkästymään.”¹⁶⁹⁰ Eliel Aspelin-

1684 Tompuri 1942:51. Ks. m. Finne 1922:65; Suutela 2006.

1685 EAH4:148–170. Runsaasti viivytyksiä tuli Helsingin kaupungin tekemistä huomautuksista, jotka EAH pääosin tul-
kitsee kielipoliittisiksi, osin myöntävyysmiesten ja perustuslaillisten väliseksi jännitteeksi.

1686 EAH4:135.

1687 Silla Silén → EB 13.7.1900/53:14:1/EBA/KiA/SKS.

1688 Halme 1928:178–181 kertoo näytelmän ideoinnista Leinin kanssa.

1689 Silla Silén → EB 13.7.1900/53:14:1/EBA/KiA/SKS. Emelie Bergbomin tiedustelija Silla Silén saattoi helposti adap-
toitua Emelien kieliteiseen odotukseen ja kertoa asiat tämän kaipaamaan sävyyn mainiten myös Hilma Rantasen maksa-
mattomista hotellilaskuista. Rantasella ja Halmeella oli ilmeisesti suhde. Ks. m. Onerva 1932:1:202–203.

1690 ”Här i Nauheim är ju ganska vackert, d. v. s. vegetationen är utmärkt kraftig, vacker och färgrik; vi sakna dock
naturligtvis vatten. Huru kuren bekommer Kaarlo kan jag ännu ej säga; han var bra skral i Berlin, men har här varit
något raskare, ehuru omväxlande bättre och sämre. De egentliga Nauheimerbaden ha vi ännu ej fått pröva på, utan få
nöja oss med andra saltiga järnartade bad. Jag dricker dessutom brunn, till utmärkt fromma för min, sen hösten totalt
förstörda mage. Ledsamt är här, men det hör ju till kuren att kunna sich mit Anstand langweiligen.” (EB → Aini Nevander
23.6.1900/49:7:9/EBA/KiA/SKS.)

Haapkyä on siellä myöhemmin tutkijan roolissa käydessään kysynyt arkistotietoja Kaarlo Bergbomista:

24 p. [4. 1900] Sunn. Eilen kysyin tri Weidnerilta olisi[ko] luvallista saada sanatorion kirjoista tietoa Kaarlo Bergbomin terveyden tilasta, kun hän oli täällä 1897 ja 98. Hän etsikin muistiinpanot arkistosta ja oli eräs tri Wilhelms merkinnyt muun muassa seuraavaa: lapsena terve, vanhempana nivelreumatismi, joka usein uusiintunut. Sydäntauti. Herzklopfen bei Anger. Sitä paitsi jotain vikaa keuhkoissakin ja lefvern (maksat?) paisunut luonnollista kokoa suuremmaksi. 90 kil. painava.¹⁶⁹¹

Emelie palasi jo heinäkuulla Suomeen, mutta kirjoitti vielä 3.7.1900 perheen ”taloudenhoitajalle” ja seuraneidille Aini Nevanderille. Postikortit hän laati suomeksi, jonka tason ne kertovat.

Kiitos, kiitos kirjeestäsi; oli oikein hauska saada niin hyvät tiedot laulujuhlasta. Hyvät uutiset tätä nykyä ovat harvinaiset; joka päivä melkein tuo meille jonkin kuolon-iskun, ja sinä kyllä käsität, kuinka vaikea minulla nyt on olla pois kotoa; eihän minun läsnä-oloni mitään auta, mutta tuntuu ihan petokselta kuin nyt ollaan poissa, Kaarlo siinä suhdessa on levollisempi – hän mielellään on täällä, että hän pääsee kuulemasta kaikki sekä tyhmyt että ilkeät jeremiadit ja syytökset jotka tietysti nyt taas pääsevät lentoon.¹⁶⁹²

Jalmari Finne kirjoitti Kaarlolle kirjeen Münchenistä ja kertoi aikeistaan siirtyä Pariisiin. Siellä oli maailmannäyttely, jonka vuoksi kaikki teatterit näyttelivät. Kaarlo ehdotti heille tapaamista Frankfurtissa – siinä tapauksessa, että Finne ei matkustaisi Pariisiin aivan eteläisintä eli Strassbourgin reittiä. Pohjoisempana Düsseldorfissa olisi jopa Schiller-festivaali, jossa Finne voisi käydä.¹⁶⁹³

Jos sattumalta kallistutte siihen ehdoitukseen, voisimme hetkeksi yhtyä Frankfurtiin ja keskustella. Te tullette iltajunalla Münchenistä (Schnellzug), joka aamulla saapuu Frankfurtiin. Sunnuntai-iltana sopii minulle parhaiten, sillä Maanantai on minulle ”Pausetag” silloin en ota kylpyä. Henschelin mukaan lähtee ilta-juna klo 10 ja on aamulla Frankfurtissa 7.19. Silloin odotan Teitä

1691 EAH:n päiväkirjassa 24.4.1910/A492/EAHA/KiA/SKS. Aspelin-Haapkyä 1980:189.

1692 EB → Aini Nevander 3.7.1900/49:7:10/EBA/KiA/SKS.

1693 KB → J. Finne s.d. [kesäkuun loppu]/ka2:293/mf PR160/JFA/KA.

toisen luokan odotussalissa (Maanantaina). Jos ette taas voi tulla Sunnuntai-illalla Münchenistä raukeaa tää tuuma, sillä minä en tahdo laiminlyödä kylpy-päivää. Tänne Nauheimiin en tahdo Teitä houkutella syystä, ett'on kortteerin hankkiminen tällä nykyään kovin hankala. Jos taas haluatte suoraan Pariisiin ja matkustatte Strassburgin kautta – lykkyä tykö. Kirjoittakaa silloin Pariisista osoitteenne, että tiedän missä oleskelette. Sisareni lähettää Teille lämpimiä terveisiä. Älkää ottakaa mitään ravintola-kortteeria, jos tulette Frankfurtiin. Minulla on pieni hauska tuuma. Siksi hyvästi. Ystävänne Kaarlo B-m. ¹⁶⁹⁴

Finne on pitänyt huolellisesta teatteripäiväkirjaa Berliinistä koko keväältä ja kirjoit-tanut mm. Pariisista 2.7.1900 Kaarlolle laajan kirjeen, jossa hän esittää haltioituneen ja analyttisen kuvauksen Oberammergaun kymmenvuosisin järjestetyistä suurista *Kärsimysnäytelmän* (*Passionspiele*) näytännöistä. Hän valittaa Bergbomille, ettei sen takia päässyt Frankfurtiin tätä tapaamaan. Finne oli vuokrannut Pariisista huoneen jo tiistaista 3.7 alkaen. Finnen innostuneet teatterikuvaukset ja asenne näissä oman huomionsa arvoisissa kirjeissä ovat saaneet Kaarlon kommentoimaan tätä lämpimin sanoin Emelielle:

Finne hade förträffligt använt sin tid och arbetat med lust och lif. Låt honom hafva sina fel, jag håller af honom för den brinnande kärlek, med hvilken han egnar sig åt sitt kall. ¹⁶⁹⁵

Tämä lause on kirjoitettu myöhemmin kesällä Kaarlon ollessa Berliinissä, jonne olivat tulleet teatterin arkkitehti Törnqvist (myöh. Tarjanne) ja teatterin tekniset henkilöt Jaatinen ja Riuttala suunnittelemaan ja tekemään tilauksia uuden teatteritalon teknisistä laitteista. Kaarlo matkusti ensin takaisin Bad Neuheimiin, mutta jonkin ajan jälkeen palasi Berliiniin. Jaatinen pääsi sattumalta myös tutustumaan berliiniläisiin teattereihin. ¹⁶⁹⁶

Aspelin-Haapkylä antaa ymmärtää, että Kaarlon kommentti Jalmari Finnen innos-tuneisuudesta ja omistautumisesta olisi johtunut heidän tapaamisestaan Berliinissä, ”jossa tähän aikaan [loppukesällä] oli muitakin, opintomatkalle lähteneitä, teatterin

1694 KB → J. Finne s.d. [kesäkuun loppu]/ka2:293/mf PR160/JFA/KA.

1695 KB → EB s. d. [loppukesällä 1900]/46:1:264/EBA/KiA/SKS.

1696 ”Med Jaatinen följde en [tysk] skådespelare, som kommit i oenighet med [teaterdirektören] Kloss [som spelade i Brunnshusets teater i Hfors] och därför återvände till Berlin. Denne har varit oss en skatt. Han har skaffat Jaatinen och Riuttala quartér, och Jaatinen tilltråde till de teatrar, hvilka spela. Han har äfven fört Törnqvist till en firma, som enligt hans åsigt är bättre än Hartvig. Resultatet känner jag ej ty jag lemnade Berlin tidigare. I Tisdag får jag höra det ty då far jag åter till Berlin och har beställt dem alla till mig.” (KB → EB s. d. [loppukesällä 1900]/46:1:264/EBA/KiA/SKS. Täydentävät tiedot EAH4:137.)

jäseniä (Jalmari Finne ja rva Olga Salo).¹⁶⁹⁷ Tämä on totta Olga Salosta, ”joka myös on tullut tänne” Berliiniin, kuten Kaarlo kirjoittaa, mutta ei Finnestä: Finne ei ole keskeltä Pariisin maailmannäyttelyä ja Sarah Bernhardt -näytäntöjä lähtenyt käymään Berliinissä. Kaarlon kirjeessä Emelielle viitataan nimittäin Pariisiin ja Finnen mielipiteeseen eräästä uudesta menestysnäytelmästä. Sen tiedon ”helteisestä Pariisista” on Olga Salo tuonut Kaarlolle Berliiniin. Finnen *L’Aiglonia* koskevasta mielipiteestä Emelie Helsingissä oli kiinnostunut, ja siinä Kaarlo vain välitti Olga Salon Finneltä Pariisista tuomat terveiset.

Finne var mycket litet uppbyggd af [Rostands] L’Aiglon, dessolikes fru Salo, som äfven kommit hit. Hettan i Paris hade varit mördande.¹⁶⁹⁸

Kaarlon arvio ja tunnelma Finnen persoonasta perustui siis tämän innoittuneeseen Oberammergau-kirjeeseen, mielipide Rostandin *Kotkanpojasta* taas Salon kertomaan. Omien muistelmiensa Pariisia koskevassa kohdassa Finne on vielä samaa mieltä Rostandin *Kotkanpojasta*, mutta hän ei mainitse mitään, että olisi kesken Pariisin kesän käynyt neuvottelemassa Berliinissä uuden teatteritalon teknisten varusteiden tilauksista.¹⁶⁹⁹ Tekninen ryhmä palasi Berliinistä Suomeen, Kaarlo lupasi ottaa vielä viikon lisäaikaa Saksassa. Hänellä oli taas dieetti päällä.¹⁷⁰⁰ Kaarlo otti kesällä yhteyttä Ida Aalbergiin saadakseen hänet talvella 1900–01 vierailulle. Ohjelmaksi tämä ehdotti *Orleansin neitsyen*, *Hedda Gablerin* ja Sardoun *Theodoran*.¹⁷⁰¹ Bergbomin kirjeet Finnelle jatkuivat. Hän tilasi kommentteja Pariisin uusista näytelmistä ja kertoi tälle syksyn kaavailuista Helsingissä.¹⁷⁰²

Syksyn 1900 aikana Bergbom kirjoitti Finnelle teatterin tunnelmista.¹⁷⁰³ Suurempia ensi-iltoja oli Santeri Ingmanin (Ivalo) draama *Lahjoitusmailla*. (29.9.1900). Molemmat

1697 EAH4:137. Aspelin-Haapkyllällä ei ole ollut käytössään Bergbomin kirjeitä Finnelle.

1698 KB → EB s. d. [loppukesällä 1900]/46:1:264/EBA/KiA/SKS. Täydentävät tiedot EAH4:137.

1699 Finne 1939:88–97.

1700 KB → EB s. d. [loppukesällä 1900]/46:1:264/EBA/KiA/SKS.

1701 IA-U-G → KB 12.9.1900/211:3:27/KBA/KiA/SKS.

1702 ”Palais Royalissa näytellään tai on äsken näytelty ”Champaignol malgré lui” [1892 alk.] - Tekijä G. Feydeau. Ottakaa selkoa, olisiko se ehkä painettuna. Kuinka on Ma Bru’n laita? Ehkä jossain teatralisissa [sic] aikakauskirjassa. Koettaa myöskin saada Le Torrent. ”Come le foglie” tuli käsiini Berliinissä – kiitos siitä. Huomenna alkaa täällä tanssi. Lapsi, Lahjoitusmailta, Egmont, Probekandidat, Gioconda – siinä ensimmäinen sarja. Falckilla on pikku poika. Muuten kaikki hyvin. K. Bergbom. (KB → J.Finne s.d. [alkusyksystä 1900]/ka2:310/mf PR160/JFA/KA)

1703 ”Täällä olemme jo täydessä työssä: [–] Lindfors on äreä kun emme ole löytäneet Lapsen ranskalaista alku-tekstiä, mutta on jo vähän talttunut. Ingman on melkoisesti lyhentänyt, jopa yhdistänytkin kaksi näytöstä (toisen ja kolmannen). Näyttelijät, jotka alussa kovasti hankkasivat vastaan (Halme ja Ahlberg tietysti etunokassa) ovat jo taipuneet ja näyttävät suurempaa osanottoa. Elvira [Willman] kääntä[ä] Come le foglie Pakkalan johdon alla. Eino Leino on valmistanut uuden viisinäytöksisen näytelmän ”Taistelu valosta”. Aihe Kalevalasta otettuna. Kuuluu lupaavalta. Sen sijaan Pakkalan draama ei ole vielä sinnepäinkään valmisna. Uusi teatteri kohoaa jättiläisaskelleilla. Fasaadikivet ovat jo osaksi saapuneet ja näyttävät hyvin komeilta. Vaaleata graniittia, melkein marmoritapaista. [Seb.] Gripenberg lupaa jo melkein varmasti tulevana syksynä voimme aloittaa (noin Joulukuun alussa). Ostakaa ja lähettäkää ”Les deux sourds” (ilveilyn).

suomenkieliset sanomalehdet kiittivät teoksen ”aktuaalisuutta”.¹⁷⁰⁴ Lahjoitusmailla tapahtuvasta sorrosta, ja vuoden 1826 tapahtumista vastasivat Ingmanin näytelmässä ennen muuta voudit ja virkamiehet. Venäläistä aatelista tai keisarin asetusta ei käynyt sensuurin takia moittiminen. Loppukeväästä 1901 Painoylihallitus kuitenkin jo kielsi sitä näyttelemästä.¹⁷⁰⁵

Bobrikovin aikakausi jatkui, ja Kaarlön ohjaama seuraavakin ensi-ilta (9.11.1900) käsitteli vapaustaistelua: Goethen *Egmont*-näytelmä Alankomaiden ja Flanderin kapinasta 1500-luvun puolivälissä. Halme pääsi jälleen sankarilliseen päärooliin, vastavoi-manaan Alban herttuana Benjamin Leino. Ihanteellisen neidon ja rakastetun Klärchenin rooliin Bergbom sijoitti Lilli Högdahlin.¹⁷⁰⁶ Musiikkina käytettiin tietenkin Beethovenin näyttämömusiikkia *Egmontiin* Robert Kajanuksen johdolla. Näin Kaarlo pääsi taas lempiharrastukseensa: suuren historiallisen draaman ääreen tilanteessa, jossa kenraaliku-vernööri Bobrikov oli ollut Suomessa jo kaksi vuotta. *Uusi Suometar* tietenkin vaiken-i ajankohtaisuudesta ja totesi, että jonkin verran ensi-illassa oli vielä kenraaliharjoituksen makua.¹⁷⁰⁷ Ajankohtaisen teeman tunnistaa *Hbl*.

I kraft af sin mäktigt pulserande frihetskänsla och inneboende patriotiska sti-mulans är det ju äfven ett program för dagen hos oss, och teatern bör gratuleras till detta lyckliga grepp bland klassikens rika förråd. [–] Den lyriska ämnes-dispositionen i *Egmont* och därmed sammanhängande splittringen stör också mindre, när man, såsom vår publik för närvarande måste göra det, känner sig gripen af den på de världshistoriska händelserna, som stycket berör, baserade grundstämningen och af tragiken i hjältens öde, som besticker sig i att han stupar på sin egen ärlighet och sorglöshet, emedan han är för högsinnad att misstänka våld och försåt af riddersmän och furstar och därför går sin väg obekymrad och lefnadsglad fram.¹⁷⁰⁸

Tekijä Jules Moineaux. Se on käännetty, jopa joteskin sujuvasti mutta ruotsista. Tahdon sentähden alku-tekstin. Högdahl on Klärchen. Sisareni ja näyttelijät tervehtivät. Ystävyydellä K. B. (KB → J. Finne s.d. [syyskuun alkup. 1900]/ka2:287/mf PR160/JFA/KA.)

1704 EAH4:139. K.A.P[aloheimo]. *UStr* 30.9.1900 ja J. H[ahl]. *PL* 1.10.1900.

1705 J. Finne → KB 12.5. [1901]/52:19:23/KBA/KiA/SKS.

1706 Hänen välitöntä naiiviuttaan kiitti erityisesti *UStr* 13.11.1900, mutta sen jälkeen esitetyt varaukset kertovat Högdahlin keinojen rajallisuudesta. Oma lehti osallistui näin uuden primadonnan rakentamiseen. Sama näkyi myös *Hbl:n* tekstissä: ”Frk Högdahls Clärchen rymde förtjusande omedelbarhet i de lyckofyllda momenten och skälfvande ångest i gatuscenen efter Egmonts fängslande. Spelad med mera rörlighet, hade denna scen dock kunnat afvinnas ännu större värkan. Dessutom kräfves här en superlativ fysisk nervositet som uttryck för Clärchens själstillstånd.” (*Hbl* 11.11.1900.)

1707 *UStr* 11.11.1900.

1708 *Hbl* 11.11.1900.

Näytelmänä *Egmont* (1775/1788) oli nuoren Goethen luomus, jossa poliittisen draaman on lähestulkoon korvannut rakkausdraama. Näyttämökuvassa oli taas panostettu historialliseen ”ajanmukaisuuteen”, tilojen tyylikkyYTEEN ja koristeellisuuteen, ”silmiähyväileviin pukuihin.” *Päivälehti* puolestaan oli marraskuun alusta uudelleen ilmestymiskiellossa, joten näyttelijöiden kiitosta on luettavissa *Hbl:sta*.

Herr Halme är en så godt som gifven representant vid teatern för titelrollen. Han uppbar den äfven med förfinad yttre värdighet och med starkt framhållande af det ridderliga i tänkesättet och det sorgglöst harmoniska i själstillståndet hos Egmont. Diktionens lätt anslagna ton var således på sin plats från karaktäristikens synpunkt. Däremot låter herr H:s ställvis sluddridga [hutiloiva] och stapplande [kompasteleva] språkbehandling ej försvara sig,¹⁷⁰⁹

Uusi Suometar, joka tuns jännitteet, käsitteli Halmetta ristiriitaisemmin. Se kiitti ja moitti verraten ensi-illan tulkintaa ja toisen illan esitystä, jossa Halme ei kuitenkaan tullut kiitoksiin.

Suuri kohtaous Alban [Ahlberg] kanssa, joka kohtaous muuten oli sangen dekoratiivinen, teki hyvän vaikutuksen, samoin traagillinen loppukohtaous. – Viimemainitun jälkeen nousivat yleisön suosionosoitukset huomattavan lämpimiksi ja tarkoittivat ne tietävästi pääosan esittäjää, mutta häntä ei näkynyt, ei kuulunut.¹⁷¹⁰

Muistelmissaan Halme vierittää Bergbomin heikentyneen arvostelukyvyn syyksi sen, että *Egmontissa* tämä halusi hänet elävän hevosen selkään puhumaan monologiaan. Halme väittää, että tänä syksynä Bergbom olisi ollut kasvavasti vihamielinen häntä kohtaan. Hevosasiaa ei voine pitää vihamielisyytenä vaan vanhaan teatterikäsitukseen – ja kenties poliittiseen manifestoimiseen – liittyvänä seikkana. Ellei siinä ollut jokin kätkeyty piikki komeutta rakastavalle Halmeelle.

Harjoitukset kulkivat tavallista rataansa, vaikka pidinkin loppuun asti muutamia liian hentomielisiä kohtia eräänlaisina koekenttinä, ratkaisematta lopullista tekotapaa ennenkuin olisin täysin selvillä mihin eräänlainen haparoiminen ympärilläni päättyisi.

1709 *Hbl* 11.11.1900.

1710 *UStr* 13.11.1900.

Ratkaisut jäivät kuitenkin silloin, kun kaksi giraffin korkuista hevosta talutettiin pääharjoitukseen ja minun piti muka toisen selässä ratsastaa näyttämölle.

Olin kauhistunut ja kauhistuneita olivat muutkin.

Eihän oikeastaan kukaan pelännyt kesyjä elukoita, mutta jokin onneton satuma horjuvien kulissien keskellä oli pelättävissä.

– Tämä on täydellistä hullutusta! – kivahtsin satulaan päästyäni.

– Mitä pelättävää siellä olisi? – kyseli Bergbom kulissien turvista.

– Täälläkö? – sanoin pilkallisesti – Tulkaapa koettamaan! Tulen paikalla alas.

Silloin Bergbom katosi kokonaan kulissien taakse, ja tallimiehet nauroivat.

Ensi-illassa hevoset vavahtelivat peloittavasti ja pahaenteisesti. Ja töyhtöhattuni tarttui puun oksaan tai pilven hattaraan.

Unohdin kokonaan pisimmän repliikkini ja seurasin vain hevosen levotonta päätä. Tepastelimme pois.

Päästyäni satulasta olin niin peräti hermostunut, ettei näyttelemisen jatkaminen ollut siinä tilassa suurenkaan arvoista. Ja kun hermostus laukesi, tuli sijalle harmi, hirmuinen harmi siitä, että tärkeä rooli oli pilattava tietien taiten.¹⁷¹¹

Bergbomilla oli myös jotain sanottavaa Halmeesta, kun hän kirjoitti *Egmontin* onnistumisesta Finnelle:

Egmont on mennyt hyvällä menestyksellä. Högdahl on ollut ihastuttava. Nousi viimeisessä semmoiseen intoon, ett'en olisi voinut uskoakaan. Halme paikotain hyvä, paikottain liian hatara. Muut rollit tyydyttävät (paitsi [Pekka] Alpo-parkaa, joka ei ollenkaan sopinut Brackenburyksi).¹⁷¹²

Joulukuun alkuun sijoittui myös teatterin arpajaisia ja oopperaesityksiä Suomalaisen kansakoulun ystävien hyväksi, mm. Mozartin *Taikaahuilu* (1.12. ja 3.12.1900). Siinä oli mukana mm. Otto Florellin poika, Ilmari Florell, joka harrasti laulua. Hänen äitinsä oli toinen Basilier'n neideista, Idan sisar Emmy. Vaikkei asiaa erikseen mainita, on ilmeistä, että Bergbom osallistui sen järjestämiseen. Kaarlon sielu oli Sarastron ja Paminan luona – kuten hän vuosia aiemmin oli kirjoittanut Salzburgissa käydessään. Joulukuussa esitettiin myös näytelmä *Talonpojan ritarillisuus* (*Cavalleria rusticana*).¹⁷¹³

1711 Halme 1928:182–183. ”Ensi-illan jälkeen puhuin järkeä Bergbomille. Vetosin siihen räikeän naurettavaan vaikutukseen, minkä talojen korkuiset hevoset tekevät pienellä näyttämöllä, vetosin ”Kullervon” hevosen poisjäämiseen juuri taiteellisista syistä, vetosin yleisön pelkoon ja vetosin siihen, että hermostuksesta ja harmista menee näytelmän pääosa pilalle.” (Halme 1928:183.)

1712 KB → J. Finne 22.11.[1900]/ka2:254/mf PR160/JFA/KA.

1713 EAH4:141.

Joulukuun 10. 1900 eron saanut vapaaherra, senaattori G. Z. Yrjö-Koskinen täytti 70 vuotta ja Kaarlo ja Emelie mainitaan onnittelijoiden joukossa Suomalaisen Teatterin puolesta.¹⁷¹⁴ Yrjö-Koskinen oli eronnut senaatista kaksi viikkoa Helmikuun manifestin julkaisemisen jälkeen. Hän pysyi kannallaan, kieltäytyi kunniakseen suunnitelluista kansalaispäivällisistä ja julkaisi perustelut artikkelissaan *Avoim kirje ystäväilleni* (*UStr* 11.12.1900). Sen mukaan oli uhkarohkeaa rikkoo välejä Venäjän hallitsijaan. Nuorsuomalaisten veljeily ruotsalaisen puolueen kanssa oli vain uusi aihe venäläisten epäillä suomalaista lojaliteettia. Nimenomaan ruotsinkielinen eliitti oli se, jota kohtaan venäläisten epäluulo oli pysyvää. Yrjö-Koskinen löi kirjoituksellaan lopullisen kiilan suomalaisen puolueen sisään. Suomalaisen puolueen tuli pitää ruotsalaista puoluetta edelleen vihollisenaan ja tukea sitä hallitusta, joka on voimassa. Vain niin voi hallitus tehdä kaikkensa suomalaisten oikeuksien suojaamiseksi.¹⁷¹⁵ Muiden vanhasuomalaisten lailla Ossian Bergbom oli jäänyt senaattoriksi epäsuosittuun senaattiin. Elettiin tilanteessa, jossa vuoden 1900 ylimääräiset valtiopäivät oli pidetty, asevelvollisuuslaista eli suomalaisten velvollisuudesta palvella venäläisissä joukko-osastoissa, vallitsi pysyvä erimielisyys Suomen säätyjen ja keisarin välillä. Suomalaisten postimerkkien käyttö ulkomaanpostissa oli lopetettu.

Jalmari Finne oli tehnyt Pariisissa käännöstöitä. Niistä Goethen *Egmont* oli jo esitetty. Syyskuussa 1900 Finne lähetti suomentamansa ranskalaisen komedian *Hiiri* (*Le souris*) sekä oman huvinäytelmänsä *Juhana Herttuan hovissa*.

[L]ähetin oman näytelmäni, komedian ”Juhani herttuan hovissa”. Tyyne lukee tohtorille... [– –] Minäkin olen siis tehnyt taas syntiä [=kirjoittanut näytelmiä], mutta herralle kiitos en niin pahoin, koska se on komedia.¹⁷¹⁶

Siitä Bergbom, jolla on ollut ilo lukea Finnen tuotantoa, antaa ensimmäisen palautteen. Näkyy miten häntä toisaalta viehättävät historialliset pastissit, mutta hän myös huomaa, että Finnen henkilöiden moraalikäsitkset tai ajattelutavat juontuvat ”menneisiin kirjallisuuksiin” siinä määrin, ettei Kaarlo voi ”ottaa niitä todelliselta kannalta”.

Komedianne [*Juhana herttuan hovissa*] otetaan tietysti; onhan se ilahuttava askel eteenpäin Kaarinan suhteen. Vuoropuhelu on vilkkaampi ja luontevampi ja teatterin kannalta situationit hyvin järjestetyt. Studiona [harjoitustyönä] sen se pitää hyvin paikkansa Teidän kirjallisessa kehityksessänne. Minä sanon ”studiona”, sillä siveelliset käsitteet [käsitkset] ovat siinä niin peräti otetut

1714 *UStr* 11.12.1900.

1715 *UStr* 11.12.1900. Ks. m. Schybergsson 1923:282; Rommi 1964:267–274; Koskimies 1974:177–180; Luntinen 1992b:92–93; Vares & Häkkinen 2001:169–170.

1716 J. Finne → KB 14.9.1900/52:19:10/KBA/KiA/SKS.

menneestä kirjallisuudesta tai paremmin menneistä kirjallisuuksista, ett'en voi ottaa sitä liian todelliselta kannalta. Mutta eihän se ole tarpeellistakaan. Laveamman kritiikin säästän siksi kuin tavataan persoonallisesti ja me saamme asettaa suullisesti kaikki argumentit pro ja contra. Sillä eihän se kaikissa tapauksissa voi löytää paikkaa ohjelmistossa niin ihan pian.¹⁷¹⁷

Tämä viittaisi siihen, että Kaarlon käsityskantojen mukaan historiallisessa näytelmässä ”siveellisten käsitteiden” eli moraalisten käsitysten olisi tultava joko asianomaisen aikakauden käsityksistä, tai sitten nykyajan käsityksistä. Ja juuri jälkimmäisen käsityksen mukaanhan koko 1800-luvulla oli toimittu: nykyajan siveelliset käsitykset sovellettiin menneen ajan henkilöihin. Kaarlo oli itse juuri ohjannut Strindbergin *Kustaa Vaasan*, joka toimi näin. Strindberg käsitteli henkilöitään nykyaikaisen psykologian valossa.

Arkadiassa näinä vuosina toiminut lavasteita maallannut nuori taiteilija Karl Fager on radiohaastattelussa luonnehtinut tuolloista tohtoria leikkiä laskevaksi ja hyvin iloiseksi ja temperamenttiseksi, mutta myös itsepäiseksi, joka ei antanut periksi missään, ”kun sille päälle sattui”. Hän ei osannut näytellä itse, mutta osasi selittää hyvin. *Kustaa Vaasan* esitys ehdittiin saada valmiiksi vähän ennen Ruotsalaista Teatteria, mikä ilahdutti Bergbomia kovin.¹⁷¹⁸

Loka-marraskuulla 1900 Finnen ja Bergbomin kirjeenvaihto tiheni. Finne kertoi, miten näyttelijä Aapo Pihlajamäki on ollut myös Pariisissa. Suomalaisessa Kansanteatterissa ollut Pihlajamäki perusti lyhytaikaisesti oman teatterin kyllästyttyään Aspegrenin huonoon suunnitteluun ja epäluotettavuuteen. Nyt nämä molemmat teatterinjohtaja-kandidaatit (Finne ja Pihlajamäki) saattoivat vertailla Viipuriin pysyvästi asettuneen Aspegrenien Kansanteatterin (nytemmin jo Suomalaisen Maaseututeatterin) kuulumisia ja Suomalaisen Teatterin oloja.¹⁷¹⁹ Finne myös selitti Bergbomille, että komediaa *Herttua Juhanan hovissa* ei ollut kirjoitettu hätäisesti, vaan se oli maannut pitemmän aikaa.¹⁷²⁰

Finnen oli määrä tulla takaisin joulukuun alussa. Hän siirtyi toviksi Pariisista Berliiniin, missä tapasi ystäväänsä Erkki Melartinia.¹⁷²¹ Bergbom oli omissa kirjeissään moittinut Jalmaria liian hätäisestä työskentelystä, ”pilaatte stiilinne”. Ankarat moitteet hän antoi *Le souris* -näytelmän suomennoksesta, joka sisälsi alkeellisia huolimat-

1717 KB → J. Finne n. 25.9.1900/ka2:237/mf PR160/JFA/KA.

1718 Fager 1958.

1719 Aapo Pihlajamäki oli näyttelijäkollegoiden kanssa noussut August Aspegrenin yksioikoista ”tyranniaa vastaan” ja eronnut Kansanteatterista vuoden parin ajaksi kiertämään Uutena Kansanteatterina. Taloudellinen realismi pakotti kaksi ryhmää taas yhteen, jolloin näyttelijät aloittivat 1899 nimellä Suomalainen Maaseututeatteri, tukikohtanaan Viipuri. Silander 1900:57–59.

1720 J. Finne → KB 13.11.1900/52:19:14/KBA/KiA/SKS.

1721 J. Finne → KB 13.11.1900/52:19:14/KBA/KiA/SKS.

tomuusvirheitä. Kaarlo suunnitteli lähtevänsä joulun ajaksi Saksaan ja olisi halunnut myös tavata Finneä Berliinissä, ehkä hänkin poissa kotimaan katseilta.¹⁷²² Johtokunnalle Bergbom ilmoitti lähtevänsä joulukuussa ulkomaille osin levätäkseen ja osin hankkiakseen uusia dekoratiorneja teatteria varten. Matka sujui luontevasti Pietarissa annettujen näytäntöjen päätteeksi. Tällä kertaa saliksi oli valittu kirjallis-taiteellisten klubien näyttämönä toiminut A. I. Pavlovan sali Troitskaja-katu 13:ssa. Salia käyttää nykyisin Pietarin Maljy-teatteri.¹⁷²³

Jalmari Finne palasi Helsinkiin ja toi tullessaan Sofokleen *Antigone*-tragediaa varten Camille Saint-Saënsin musiikin partituurin. Joulukuussa Finne ohjasi Shakespearen *Loppiaisaaton* valmiiksi vuoden 1901 alkuun.¹⁷²⁴ Hän katsoo, ettei riittävästi painottanut palvelusjoukon komediajuontaa, vaan antoi liikaa huomiota herttuan rakkaushuolille. Shakespearea pitikin lähestyä komedian kylki edellä.¹⁷²⁵ Näin kirjoitti Finne arvioidessaan, miksi *Viola* eli *Loppiaisaatto* jäi puolitiehen. Katsojat kuitenkin olivat sille myöte-mielisiä.¹⁷²⁶ Itse ohjausratkaisussa tärkeää oli, että tapahtumapaikkojen vaihdokset oli ratkaistu sujuvalla tekniikalla, mahdollisesti jopa avovaihtoina. Esirippua ei vedettykään enää toistuvasti kaiken eteen. Bergbomilla oli yhä enemmän syytä antaa Euroopassa teat-teria muistiinkirjanneen Finnen käytännöllisille ja monipuolisille ratkaisuille painoarvoa ja nähdä miten suuri apu hänestä voisi olla. Finne oli valmis myös yksinkertaistamaan

1722 ”Mutta jos tietäisi miten törkeitä erehdyksiä (huolimattomuuden seurauksina) löytyy Souris’n käännöksessä! ”Les lignes de madame – rouvan liinavaatteita!” [p.o. rouvan linjat/piirteet] ”Les cheveux – hevosia!” [p.o. hiukset] En sanoisi mitään, jos te taitamattomuudesta tekisitte syntiä. Mutta – en tahdo sanoa mitään, joka katkeroitaisi viimeisiä hetkiänne Pariisissa. Tultuanne kotiin saamme kai tilaisuutta laveampaan, mutta ystävälliseen keskusteluun samasta aineesta. Kun volette kotiin, matkustan kuukaudeksi pois. Tarvitsen vähän lepoa. Taikka olen jo matkustanut. Mutta hyvä olisi, jos voisimme tavata toisiamme. Voitteko viipyä Berliinissä siksi kun tulen sinne, noin Joulukuun 2 p:nä. Mutta jos jo ennen tahdotte tulla kotiin joulunvieton tähden, niin olen Pietarissa 15. – 18. päivinä, jolloin siellä näyttelemme. Vai ehkä matkanne kulkee Stettinin kautta laivalla. Antakaa silloin selvät tiedot tulostanne, että voin järjestää matkani sen mukaan. Mielummin näkisin, että yhtyisimme Berliiniin.” (KB → J. Finne 22.11.[1900] /ka2:254/mfPR160/JFA/KA.)

1723 EAH4:142. Pietarissa esitettiin *Unin takana*, *Luulosairas* ja *Tukkijoella* 17.–18.12.1900. Paikka selviää *UStr* 16.12.1900. Nykyisen ulitsa Rubinštejnin varrella sijaitsevan salin muusta käytöstä ks. Petrovskaa & Somina 1994:331–335.

1724 ”*Loppiaisaaton* osat ovat jaetut. Viola – Högdahl, Olivia – Malm, Maria – Suonio, Herttua – Ahlberg, Sebastian – Weckman, Topias – Lindfors, Andreas – Alpo, Narri – Rautio, Malvolio – Salmela, Antonio – Salo, j.n.e. Malm ehkä vähän kummastuttaa Teitä, mutta hän on edistynyt hyvin (näyttelee Lauantaina Ingaa Taistelujen väliajalla. Onko Teillä mitään relationeja Lontoossa. *Loppiaisaaton* musiikin tähden, joka on niin kuin tiedätte joteskin tärkeä. Erittäin narrin laulut.” (KB → J. Finne 22.11.[1900] /ka2:254/mf PR160/JFA/KA). Tähän Finne vastasi, että Shakespearen aikaista musiikkia on niin kovin vähän, ja musiikki on yleensä myöhemmältä ajalta. ”Shakespearea esitetään niin vähän Englannissa.” (J. Finne → KB 24.11.1900/52:19:15/KBA/Kia/SKS.)

1725 ”Shakespearen näytelmissä tahdottiin aina panna pääpaino vakavalle. Tein tämän erehdyksen [*Loppiaisaatossa*] ja järjestin kaiken, mikä koski herttuaa ja hänen rakkauttaan pääasiaksi. Mikä tavaton virhe! Tämä näytelmähän on rakennettu iloittelua varten. Herttuan rakkausjuttu on olemassa ainoastaan koossapitävänä lankana ja pääasiana on se retkujoukko, joka tavan takaa täyttää näyttämön. Minulla oli teatterin parhaimmat voimat tätä ryhmää varten: Lindfors, Rautio ja Hemmo Kallio. He koettivat parhaansa, mutta minä en osannut järjestää heidän esiintymistään oikeaan vireeseen.” (Finne 1939:98.)

1726 ”Kappale näyteltiin sangen ansiollisesti huolimatta siitä, että molemmat tärkeät naisosat, päähenkilö Viola ja kreivitär Olivia, oli annettu nuorien voimien haltuun. [–] Hra Ahlberg Orsinona oli runollinen, mutta näytti niin kuin häntä osa ei olisi huvittanut eikä hän osannut kaikkia replikkejäänkään. Herra Topiasta esitti hra Lindfors suurenmoisella virtuositeetilla ja oli mainiosti naamioitu; hra Kallio tomppelimaisena ”ritari” *Antreaksena*.” (*UStr* 26.1.1901.) *Päivälehti* oli jälleen ilmestymiskiellossa tammikuussa 1901. Vuosina 1899–1904 sillä oli neljä eripituista lakkautusjaksoa.

lavastusta, jokaista detaljia ei tarvitse tehdä lavastuksessa näkyväksi, minkä kriitikko myös on havainnut.¹⁷²⁷ Nokkelana Finne oli perillä siitä, mitä Euroopassa ohjauksen ja lavastamisen alalla tapahtui. Hän puhuu näyttelijöille yleisestä tavasta ”vahtia perinnettä”:

Jouduin harjoittamaan Shakespearen ”Loppiaisaaton”, jota ei siihen asti ollut suomalaisessa teatterissa esitetty ja jossa siis olin aivan vapaa kaikista näyttelijöiden ystävällisistä huomautuksista, miten ennen oli tehty. Nämä tällaiset usein hyvässä tarkoituksessa annetut neuvot ovat kaiken itsenäisen työskentelyn haittana. Selitykset eivät koskaan kohdistu sisäisiin seikkoihin, siis siihen, mikä on pääasia, vaan aina ulkonaisiin.¹⁷²⁸

Sillaikaa Berliinissä Kaarlo pääsi näkemään Aiskhyloksen *Oresteia*-trilogian.¹⁷²⁹

Aiskylos Orestes-trilogi var ett oförlömmeligt intryck. Den gigantiska dikten blef mensklig om äfven utförandet ställvis för mycket skattade åt den menskliga skräpligheten [vajavaisuus] var poesins makt nog stor att låta en glömma det. Naturligtvis kunde skådespelarne ej, ehuru de gjorde sitt bästa, nå till diktens höjder, men Louise Dumont var dock en Klytämnestra af tragisk adel och en liten okänd dam spelade Elektra med sådan intensitet i smärta och hämndlystnad, att hon otvifvelaktigt har en framtid. Skada att uppsättningen var så fattig och hvad värre än så stillös. Det grandiosa slutet lutade derigenom åt parodi.¹⁷³⁰

Deutsches Theater oli tuolloin Otto Brahmin, tämän ”naturalistin” käsissä, joten on mahdollista, että ”inhimilliset vajavaisuudet” eli jokin realistinen tai arkinen elementti esityksessä on alkanut liikaa dominoida ja häiritä Kaarloa.¹⁷³¹ Hänen maustaan kertoo myös nuivaantunut kommentti Aristofaneen *Lysistraten* modernisoinnista. Näytelmässä

1727 ”Loppiaisaaton näyttämölle pano ei vaadi suuria näyttämöllisiä varustuksia. Pienellä sovittelulla suoriutuu teatteri kolmella kuliisien vaihdolla; esiintyjät tulevat näyttämölle, ehkä toiselta puolen vain, samaan paikkaan, mistä läksivät ja katsoja saa olla mukana ja kuvitella, missä kaikessa henkilöt jo ovat ehtineet käydä ja mitä toimia. Se on aivan kapaleen hengen mukaista ja ansaitsee parahinta kiitosta; joskus kyllästymme nykyaikaisten regissöörien huolekkuuteen, joka tarkoittaa sitä, että katsojan nähdessään näyttämöllä esim. kivimöhkäleen pitää se heti tunnustaa oikeaksi kivimöhkäleeksi. Tämän lajissa näytelmissä emme semmoista tarkkuutta kaipaa. Arvattavasti on esityksessä tässä suhteessa englantilaisten teatterien mallia noudatettu.” (*UStr* 26.1.1901.)

1728 Finne 1939:97–98.

1729 Deutsches Theaterin johtajana toimi Otto Brahm, tuleva mestariohjaaja Max Reinhardt oli näyttelijänä, samoin Louise Dumont. *Oresteian* seuraava saksannos tuli Karl Gustav Vollmoelleriltä, ja sitä Max Reinhardt käytti ohjattaessaan sen 1912. Antiikin näytelmiä hän yleensä ohjasi Hugo von Hoffmannsthalin saksannoksina.

1730 KB → EB 30.12.[1900]/46:1:268/EBA/KiA/SKS.

1731 Havainto on kiinnostava ja viittaa epäilemättä Otto Brahmiin. Max Reinhardt, joka jo viisi vuotta myöhemmin oli Berliinin nuori ohjaajatähti, tavoitteli 1910-luvulla tragediaohjauksissaan antiikin festivaalien kaltaista monumentaalisuutta. Niitä Kaarlo ei koskaan ehtinyt nähdä.

Ateenan naiset päättävät tehdä lemmenlakon saadakseen miehet kotiin sodista. Luulisi, että Euroopan ajankohtaiset sodat tai 1860-luvulla käyty Preussin ja Baijerin välinen sota, sama josta Kivi kirjoitti *Olviretkensä*, olivat mitä relevanttein transpositio antiikin näytelmälle.

Wilbrandts bearbetning af Aristofanes Lysistrata är ganska qvick, men alldeles för moderniserad. När spartanernas sändebud talade Münchendialekt för att skilja sig från Atenarne, voro vi redan ett godt stycke i Sköna Helenas parodi-verld.¹⁷³²

Minkä ihmeen takia Kaarloon ei teatterissa vedonnut mikään burleski offenbachadi, vaikka hän halutessaan itse oli pelleilijä ja hauskan pitäjä? Operettikin puuttui täysin hänen ohjelmistostaan.

Uuden teatterin rakennus edistyi siis ”jättiläisaskelin” ja olisi jo vuoden perästä valmiina.¹⁷³³ Siksi Berliinin kirjeiden pohdiskelut siirtyivät vuoden päässä odottaviin avajaisjuhliin: keneltä tilataan musiikkia, Sibeliukselta vai Järnefeltiltä – vai lähdetäänkö avajaisten ohjelmaa rakentamaan uuden draaman varaan? Olisiko se J. H. Erkon vai Eino Leinon vai pitäisikö ottaa avajaisnäytelmäksi Shakespearen *Myrsky*? Kaikki tarvitsevat musiikkia, joten joudutaan tilaamaan myös orkesteri.¹⁷³⁴ Tammikuun 1901 alun kirjeessä Kaarlo kertoo suunnitelleensa vielä käyntiä Pariisissa, mutta luopui siitä aikoen katsoa Berliinissä Björnsonin *Over Aevnen*. Erityisen kiinnostavaksi, jos toki arvoitukseksi jää Bergbomin Berliinissä myös oleskelevan Sibeliuksen tapaamista koskeva lausuma:

Sibelius har jag ej träffat. Vägen till honom är något lång. Jag tycker han lika väl kan besvara sig till mig, som jag till honom.¹⁷³⁵

Bergbomilla ja Sibeliuksella oli viimeksi takanaan onnistunut lehdistönpäivän kuvaelmasarja. Sitä ennen *Skogsrådet* ja keskustelu Erkon oopperalibretosta. Mutta Bergbomit olivat keskellä hankalaa valtiollista tilannetta, jossa Sibelius asemoitui nuorsuomalaisten piiriin. Kaarlon veli Ossian Bergbom puolestaan oli ylennyt kulkulaitos-toimituskunnan johdosta (1891–1896) senaattiin jo 1896. Joulun alla 1900 hänet oli valittu edustamaan Suomea Venäjän hallituskonseljiin asevelvollisuusasian käsittelyssä. Tehtävä ei tuonut ystäviä Ossianille eikä Bergbomien perhekunnalle.

1732 KB → EB 30.12.[1900]/46:1:268/EBA/KiA/SKS.

1733 KB → J. Finne 22.11.[1900]/ka2:254/mf PR160/JFA/KA.

1734 KB → EB 30.12.[1900]/46:1:268/EBA/KiA/SKS.

1735 KB → EB [januari 1901]/46:1:268/EBA/KiA/SKS.

Ossian är nu af senaten definitivt vald till att presentera regeringen i rikskonseljen vid värnepligtsfrågans behandling; ett tungt och bekymmersamt uppdrag! Intet kan han väl uträtta och af [M. L. von] Blom har ganska liten tröst, fruktar jag.¹⁷³⁶

Sota valosta, Antigone ja näyttelijöiden ero 1901

Kaarlon palatessa tammikuussa 1901 Helsinkiin oli ensi-illassa Finnen ohjaama *Loppiaisaatto* eli *Viola*. Helmikuun ohjelmistoon valmistettiin kaksi melko hyvin menestynyttä näytelmää, Giacosan *Niinkuin lehdet tuulessa* ja Sudermannin *Juhannustulet*. Molemmat saivat 10 esityskertaa.¹⁷³⁷

Nopeassa nousussa oleva 22-vuotias runoilijakomeetta Eino Leino oli herättänyt turbulenssia *Päivälehd*en kritiikeissään. Eino Leinon ja Kaarle Halmeen ystävyys teki sen, että Leino oli kirjoittanut teatterin asioista sisältä käsin Halmeen informoimana ja tämän intressejä julkisuuteen nostaen.¹⁷³⁸ Suomalaisen Teatterin johtokunnassa Leinon arvostelut koettiin loukkaavina, vaikka hänen ehkä aavisteltiin olevan useimmissa asioissa oikeassa. Aikalaisen, ystävän ja Leinon elämäkerturin L. Onervan mielestä lähinnä siksi, että Kaarlo Bergbom oli siihen ”asti ollut kaikkine näyttämöllisine aikansaannoksineen kansalle täysin koskematon pyhyys: tabu.”¹⁷³⁹ Bergbomin omakohtaista kantaa Leinon esittämiin huomautuksiin ei voida varmuudella tietää, mutta oletettavaa on, että hän itse teatterinsa johtajana ja taiteilijana sisimmässään tunnisti ja ymmärsi Leinon esittämät näkökohdat paljon paremmin kuin johtokunnan jäsenet, jotka toimivat Arkadia-linnoituksen ja puoluefraktion etuvarustuksena. Jokaisen taiteilijan tavoin Kaarl on täytynyt tuntea yhtäkaa sekä mielipahaa että omaa salassa lisääntyvää riittämättömyyden tunnetta.

Eino Leino oli itse laatinut kalevalaisen runoelman *Tuonelan joutsen* draamalliseksi fantasiaksi. Se oli julkaistu 1898, mutta aloitettu jo 1896.¹⁷⁴⁰ Hänen toinen näytelmänsä, kieliriidan halkomasta perheestä kertova *Johan Wilhelm* ”ei ollut kelvannut Bergbomille”, mutta sitä Halme oli yrittänyt esittää omalla kiertueellaan keväällä ja kesällä 1900.¹⁷⁴¹ *Arkadia*-kirjassa Halme referoi keskustelua, jossa Leino ja hän toteavat, miten kirjailijalle on tärkeää painattaa näytelmä ennen sen esittämistä Suomalaisessa Teatterissa. Silloin

1736 EB → KB 25.12.1900/45:1:250/EBA/KiA/SKS.

1737 EAH4:143. Giacosan oli suomentanut Elviira Willman, Sudermannin Pekka Alpo.

1738 Onerva 1932:I:185–187 kuvatessaan Eino Leinon arvostelijantyötä korostaa jo tämän läheisyyttä Halmeen kanssa.

1739 ”[Eino] Leino on ensimmäinen, joka uskaltaa ruveta tuomaan ilmi sangen ankarassakin muodossa teatterissa esiintyviä puutteellisuuksia ja teknillisen ja sielullisen kehittymättömyyden ilmaisuja, jollainen arvostelu iskee tietenkin joko välillisesti tai välittömästi diktaattorina hallitsevaan johtajaan.” (Onerva 1932:I:187)

1740 Onerva 1932:I:194.

1741 Onerva 1932:I:202; Halme 1928:188.

sen saa ulos haluamassaan muodossa. Nuorten miesten mielestä Bergbom on liikaa ”tottunut siihen, ettei ole mitään suomalaista näytelmistöä ilman häntä.”¹⁷⁴²

Me [Leino] emme ainakaan halua riistää häneltä [Bergbomilta] ansioita. Mutta siitä ei seuraa, että näytelmäin käsikirjoituksista on ennen painatusta neuvo-teltava. Joissakin tapauksissa sellainen on voinut olla tarpeellista ja hyödyllistäkin, mutta se ei voi jatkua. [– –] kerran täytyy sellaisen holhoojavallan loppua. [– – Halmeen mukaan Bergbom] tulee huomaamaan ”olevansa suomalaisen näytelmäkirjallisuuden ulkopuolella! Luulen, ettei hän vielä ole tullut sitä havainneeksi.” – Ehkä ei. Olkoon onnekseen, – puheli Leino [– –] Mutta se ei käy, että kaikki kirjailijan pyristelyt ikeen alta leimataan rettelöimiseksi ja vieläkin pahemmaksi. Niin tehtiin Numersille ja Canthille! Erkkko on ollut ensimmäinen viisas ja ensimmäinen omintakeinen. Hän on ensin painattanut ja vasta sen jälkeen puhunut esittämisestä. [– –] Minä olen varma, että Bergbom saa vielä katsella kummana sitä suomalaista näytelmistöä, johon hänellä ei ole pikkusormenkaan osaa. On jo muitakin itsenäisiä kuin Erkkko. On Järnefelt, on Tawaststjerna.¹⁷⁴³

Elettiin siis Kaarlo Bergbomin työuran kannalta kulminaation aikoja: suomenkielinen teatteri oli synnytetty, sillä oli ollut joitain huono-onnisia kilpailijoita, mutta se alkoi kulkea omalla painollaan. Se ei voinut enää olla perheyritys tai fennoheimon yritys, eikä sen hallinta monopoli-resurssien, intellektuaalisen arroganssin ja säätyaseman perusteella Antinkatu 4:stä käsin ollut enää mahdollista. Bergbomin henkilökohtainen auktoriteetti oli lisäksi niin suuri, että tarve kapinoida häntä vastaan kasvoi sinänsä luonnollisesti osana taidemaailman sukupolvien dynamiikkaa. Halme kirjoittaa diplomaattisesti suositelleensa Leinolle, joka oli arvostelijana joutunut vaikeaan asemaan suhteessa teatteriin, että lähettää uuden kalevalaisen draamansa käsikirjoituksen Bergbomille samaan aikaan, kun se on menossa painoon. Se ainakin helpottaa tekstin pääsyä teatteriin.¹⁷⁴⁴

Eino Leinon draama *Sota valosta* ilmestyi painosta joulukuksi 1900. Se oli *Kalevalan* loppulukujen pohjalta laadittu toimintapitoinen draama, jonka maantiede Kalevala, Ruotuksela ja Pohjola oli helppo ymmärtää allegorisesti: kyse oli Leinon panoksesta isänmaan asiassa ja karelianistisessa draamassa, jossa Kalevalan päävihollinen Pohjola assosioitui Venäjään ja Ruotuksela (Herodeksen paikka) Ruotsiin.

1742 Halme 1928:189.

1743 Halme 1928:189–191.

1744 Halme 1928:191.

Halmeen ystävä, Hilma Rantanen, jonka näyttelemistä Finne moitti Bergbomille, oli osa Leinon ystäväpiiriä ja intressenttejä teatterin sisällä. Joulukuussa Finne raportoi Kaarlolle, keitä Eino Leino halusi *Sota valosta* -näytelmän rooleihin: ainakin Hilma Rantasen Louheksi. Muutenkin Halmeella saattoi olla sormensa pelissä tässä ehdotuksessa: Axel Ahlbergin piti esittää Väinämöistä, ”tietäjää iänikuista”, vaikka tämä empi suomenkielensä puutteiden takia. Halme olisi sankarillinen ”taideseppä” Ilmarinen ja Weckman ”veitikka verevä” Lemminkäinen, sotatoverinaan Tierana Hemmo Kallio. Marjatta oli Suometar tai Kanteletar, Lilli Högdahl.¹⁷⁴⁵ Teoksessa yhdistyivät aiheina *Kalevalan* loppuepisodit, valon vangitseminen ja päivän päästö sekä evankeliumeista noudettu Jeesus-lapsen syntymä: Marjatta synnyttää lapsensa ruotsalaisen talonpoika Ruotuksen talliin. Leino ei ollut tietämätön *Kalevalasta* Lönnrotin luomana, mutta se ei teoksen kirjallista inspiraatiota vähentänyt.¹⁷⁴⁶ Sata vuotta myöhemmin on sanottu:

Kaikkein merkillisin ajan aatteiden ja symbolismin synteesi on näytelmä *Sota valosta* (1900), jossa kansanjohtajan ja runoilijan hahmon saanut Väinämöinen ja muut *Kalevalan* sankarit yrittävät pelastaa tuhoutuvaa muinaissuomalaista yhteisöä, mutta ovat selvästi vuosisadan vaihteen nietzscheläisiä individualisteja: kaikki näytelmässä sijoittuu kalevalaiseen aikaan, mutta on samalla allergiaa nykyajasta.¹⁷⁴⁷

Jalmari Finne kuvaa harjoittelutilannetta, jossa hän kantoi ohjaajan vastuuta:

Bergbom oli minulle kirjoittanut lausuen, että siinä on paljon puhdasta kultaa mutta myös teatteritinaa. Leinon loistava lyyrillinen sanankäyttö, kielen suuri sointuvaisuus, kalevalamitan suvereeninen käsittely, jossa hän voitti täydellisesti Erkon, antoivat hajanaiselle näytelmälle sen lumousvoiman, joka teki esityksen melkein menestykseksi. Ulkomailta oppimani koneiston, valaistusten ja fantastisten pukujen käyttäminen antoi minulle tilaisuuden tietynlaiseen herkutteluun, mutta en osannut loihkia esiin näytelmän kaikkia hyviä puolia.¹⁷⁴⁸

Onerva selosti nimimerkki O. A. K[allio]:n *Valvojassa* esittämää kritiikkiä, jossa tämä tunnisti Leinon loistavan muoto- ja kielikyvyn, hänen verrattoman taituruutensa käytellä

¹⁷⁴⁵ J. Finne → KB 24.12.1900/52:19:16/EBA/KiA/SKS.

¹⁷⁴⁶ Onerva 1932:I:205–206 lainaa Eino Leinon kirjettä veljelleen Artturille 29.6.1901.

¹⁷⁴⁷ Lyytikäinen 2003:297–298 (*Suomen Kulttuurihistoria* 3).

¹⁷⁴⁸ Finne 1939:98.

sujuvasti Kalevalan mittaa, [ja] teoksen nerokkaat näkemykset ja monet nautintorikkaat kohdat. Tällä reservatsioonilla kuitenkin rakenteen heterogeenisten aineksien suhteen:

Rohkeudella, jommoista ei edes 'Kypron prinsessakaan' osoita, on kirjallisuutemme nuori Lope de Vega vetänyt mahdottomat ja mahdolliset yhteen, tehden syrjähyppäyksiä muinais- ja viimepäivien historiaan, evankelistain kertomusten, satumaailman ihmeiden, siveysopin ynnä paljon muun alalle, miten hänen oikulliseen päähänsä milloinkin on juolahtanut.¹⁷⁴⁹

Aspelin-Haapkyllän historian muotoilut kertovat hänen nuorta Leinoa kohtaan tunteestaan varauksesta, mutta samalla hän taltioi tiedon siitä, että Berliinistä oli hankittu itsevalaiseva miekka:

Teatteri oli pannut paljon työtä tämän Kalevalan ja raamatun ja ties minkä pohjalla rakennetun symbolistisen draaman esittämiseen. Laitokset ja puvut olivat komeat (pedonnaamareita oli tuotettu Berliinistä saakka ja arvattavasti oli Kalevan itsesäihkyvä miekkakin ulkomailta) ja näyttelijätkin puolestaan tekivät mahdollisensa, mutta kaikesta huolimatta oli näytelmän vaikutus sekava niinkuin sen sommittelukin. [– –] Vilkkaan fantasian luomana, lyyrillisen lennon kannattama kuvaelmasarja esitettiin 6 kertaa.¹⁷⁵⁰

Lähtiessään Väinämöinen jätti näyttämölle kanteleen, joka myös ”syttyi hehkumaan”.¹⁷⁵¹ *Päivälehdessä* V. Vesterdahl muiden tavoin piti näytelmää sekavana ja kuvattuaan monivaiheiset tapahtumat tarkasti, antoi ankaria moitteita epätasaisuudesta. *Päivälehdessä* mukaan Leinon *Sota valosta* jäi jälkeen Erkon *Ainosta* ja *Kullervosta*, jotka kuitenkin olivat rakenteeltaan ehjiä.

”Sota valosta” ei ole historiallinen eikä symbolistinen näytelmä, se on kaunis-sanainen ja rikaskuvalmainen satunäytelmä, joka todistaa, että tekijällä on mitä runsaimmat lahjat, mitä rikkahin mielikuvitus, mutta ei kykyä – tai ei halua – hallitsemaan ja keskittämään näytelmänsä aineksia. Ennen kaikkea

1749 Valvoja 1901:3:219; Onerva 1932:I:204.

1750 EAH4:143–144. Itsesäihkyviä miekkoja on tarvittu Saksassa paljon, jos ei muiden taruhenkilöiden, niin ainakin Wagnerin oopperoiden Siegmundin ja Siegridin käteen ympäri maan oopperataloja.

1751 O.A.K[allio]. Valvoja 1901:5–6:370. ”Teatralisesti loistavat sen sijaan olivat Väinämöisen ilmestyminen kansalleen itsesäihkyvä Kalevan miekka kädessä ja hänen poislähtönsä, jolloin jäljelle jäänyt kantele syttyi hehkumaan.”

tulee näytelmän olla sellaisen, että yleisö voi sen ymmärtää ja myös hengessään siitä nauttia, mutta ”Sota valosta” on suuremmaksi osaksi silmänruokaa.¹⁷⁵²

Tällä kertaa *Uusi Suometar* oli suopeampi ja näki sen enemmän kalevalaisena ja isänmaallisena aatedraamana. K.A.P[aloheimo]:n kritiikki on osin yhteneväistä, mutta hän nostaa teoksen hienoja oivalluksia ja antaa puolestaan täyden tunnustuksen ”alijohtaja Finnelle”, joka näyttämöllepanosta on vastannut. Lehdessä saavat kiitosta näyttelijät hahmoistaan ja suorituksistaan,¹⁷⁵³ ja lopuksi ohjaaja kokonaisuudesta:

Vaikeat joukkokohtaukset menevät niin hyvin kuin asianhaarojen mukaan mahdollista lienee. – Kappaleen näyttämöllepano on mitä muhkein, se on silminnähtävästi kysynyt sekä paljon työtä, hienoa kappaleen symbolista luonnetta vaarinottavaa aistia että myöskin suuria kustannuksia. Niinpä onkin saatu tässä suhteessa erinomaisia aikaan; siitä kiitos teatterin alijohtajalle hra Finnelle, joka kappaleen on harjoittanut.¹⁷⁵⁴

Tässä kritiikissä haluttiin vilpittömästi antaa Eino Leinon lahjakkuudelle tunnustus. Kaarle Halme Ilmarisena, Sammon laatijana sai varauksettoman kiitoksen, samoin Axel Ahlberg Väinämöisenä, jonka parantunutta kielenkäyttöä Halme väittää omaksi ansiokseen.¹⁷⁵⁵ Halme rakensi oman elämäkertansa (1928) dramaturgian niin, että lukija saattaa ymmärtää, miten Halmeella olisi kyky parantaa muidenkin teatterilaisten suomen kieltä näyttämöllä Erkon ja Leinon kannustamana, ja myös miten Kaarle Halme kenties voisi nousta teatterin regissööriksi tai peräti johtajaksi.¹⁷⁵⁶ Halmeen oma näytelmä *Mestari*

1752 PL 7.3.1901. V. Westerdalin laatima ensi-illan uutisointi ja PL 9.3.1901. nimimerkin –st– [Westerdal] kirjoittama näytelmän ja esityksen arvostelu. Ks. m. Reitala 1990:31–32. sekä arvosteluista nimim. A. E. *Euterpe* 9.3.1901:10.

1753 ”Tjänikuisen tietäjän vietettyä yön Pohjolan luolassa hän voittaa Louhen ja päivä pääsee irti. Ennen reipas ja nuorekas laulaja on sinä yönä vanhentunut ja käynyt harmaaksi, mutta hän laulaa Päiväkummulla kaikelle kansalle elämän ja valon ylistystä. Kun Marjatta neiti eli Kanteletar[, jonka nimen on saanut prologissa] saapuu siihen pyytämään pojallensa neuvoa hylkii Väinö häntä, jonka ennen tunsu ja jota hän on käskennyt kansankin ihailemaan. Virokannas tulee, kastaa lapsen kaiken vallan valtiaaksi, päivän tehdessä nousua. Ruotus lapsen holhoojana lupaa järjestää kalevalaisten asiat ja tuoda heille valkeuden, jos nämä luopuisivat jumalistansa; Väinämöinen, Karjalan kuningas, ei siihen suostu, vaan tuntien aikansa jo menneen purjehtii ”yläisiin taivahisiin, alaisihin maaemihin” ja kansa pakotetaan tunnustamaan Ruotsin Ruotuksen yliherruutta. ”Sota valosta” sisältää harvinaisia ihanuoksia, [– –] Hra Ahlberg loi Väinämöisestä suuremmoisena kuvan; hän deklamoi nuo tietäjän mahtavat helähtelevät säkeet korkean pateettisesti, lämmöllä ja innostuksella. Ilmarisena on hra Halme voittamaton; hän saa sanoihinsa syvyyden, ponnen ja välittömyyden, joka herättää ihastusta. Raskas taakka on rva Rantasella, hän kun näyttölee ihmeellistä, muotoaan muuttavaa Louhta, johon epäilemättä kätkeytyy tämän näytelmän merkittävimpää syvyyksiä, ja hän suoriutuu tehtävästä sangen hyvin, väliin oikein loistolla.” (*UStr* 9.3.1901, K.A.P[aloheimo].)

1754 *UStr* 9.3.1901.

1755 Halme 1928:192–195.

1756 ”Keskustelu [Leinon kanssa] jatkui vielä pitkään ja hyvinkin seikkaperäisesti. Olimme innostuneita kuin nuoret poikaset, niin kuin siihen aikaan aina oltiin kaikesta, mikä viittasi edistykseen ja suomalaisen kulttuurin kehitykseen. Kuvailtiin toivorikkaina ja kaunein värein sitä uutta tietä, jota kansallinen näyttämö tulisi tulevaisuudessa aukomaan ihanan kielellemme äänellisen kauneuden merkeissä. Kuvailtiin nopeita voittoja, sillä todellisuus oli pohjana. Sitkeätä työtäni ylistettiin ja sille rakennettiin uljas pilvilinna, joka pystytettiin Arkadian näyttämölle. // – Pilvilinnako? // – Niin!

Garp esitettiin myös maaliskuussa 1901 ja sai kiitosta. Saman illan ohjelmaan on kuullut myös kaksi pientä musiikkinäytelmää, joita vaihdellen olivat *Sysikauppiaat*, *Unin takana* ja *Tusina tyttöjä*.¹⁷⁵⁷

Maaliskuun alussa Suomen Kaunokirjailijain yhdistyksen Kivi-juhlassa puolestaan oli Jalmari Finnen ohjaamana esitetty *Canzion* kolme näytöstä, ja ne uusittiin Arkadiassa, jossa kuitenkin ”yleisö kunnioitti kirjailijaa poissaolollaan.”¹⁷⁵⁸ Teatterin paperipinoista löytyneitä Kiven tekstejä oli julkaistu jo vuoden 1897 albumissa.¹⁷⁵⁹

Huhtikuulle Finne sai ohjata oman näytelmänsä *Herttua Juhanan hovissa* (*Juhani Herttuan hovissa*) (10.4.1901), minkä yleisö ja *UStr* huomioivat ystävällisesti, mutta totesivat Bergbomin tavoin siinä omintakeisuuden puutteen ja lähtökohtaisen vanhanaikaisuuden, lemmenintrigien täyden pastissiluonteen.¹⁷⁶⁰ *Päivälehti* totesi sen paremmaksi kuin Finnen aiemman näytelmän, *Kaarina Maununtyttären*, mutta innostui silti moittimaan nuoren tekijän erittäin kielteistä suhdetta avioliittoon, mitä teoksessa ei perustella.¹⁷⁶¹ Nimimerkki –st– totesi esiintyjien komediallisten taitojen kuitenkin pelastaneen esityksen.¹⁷⁶² Finnen muistelmissa ilmaisema käsitys on sama.¹⁷⁶³ Avioliiton halveksumisen voinee selittää taas sukupuolisen suuntautumisen mukanaan tuomana ”tendenssinä”, jonka kriitikko kyllä tiesi, mutta ei voinut kirjoittaa in expressis verbis.

Nykytermillä sanottuna teatterin sisäinen tiedonkulku ei aina toiminut, tai sitten asiat päätettiin niin viime tingassa, etteivät näyttelijät voineet suunnitella omaa elämänsä. Jo huhtikuun alussa (6.4. ja 9.4.1901) näyttelijäkunnan edustajat lähestyivät johtokuntaa kirjelmillä, joissa pyydettiin tarkentavia määräyksiä seuraavan vuoden välikirjoihin, koskien kesälomia, vierailuja sekä niiden matka- ja päivärahoja. Pietarin päivärahaa piti korkean hintatason takia ilman muuta nostaa. Asiaa käsiteltiin johto-

Haaveeksi ja pilvilinnaksi jäivät kaikki suunnitelmat, sillä ei kukaan meistä voinut aavistaa, kuinka lähellä tuho uhkasi näitä kauniita kuvitelmia.” (Halme 1928:195.)

1757 *Sysikauppiaat* (*Les Charbonniers*), oli Tuokon suomentama, libretto P. Gillen ja musiikki Jules Costén. Rooleissa Otto Närhi, Olga Leino, Evert Suonio ja Eino Salmela (*UStr* 21.3.1901). Saksalainen laulunäytelmä *Unin takana* (*Das Versprechen hinter'm Heerd*), A. Baumanin ja Th. Koschatin teos, oli nähty jo edellisenä keväänä (24.4.1900), mutta otettiin samoina viikkona uudelleen esitettäväksi. Kolmas teos *Tusina tyttöjä* oli Franz von Suppén laulunäytelmä, alkuteos ilmeisesti *Zehn Mädchen und kein Mann* (1862), josta oli syntynyt myös uudempi versio *Fünfundzwanzig Mädchen und kein Mann* (1873), taustalla epäilemättä Jalmari Finne, harrastajalaulajia oli mukana ja musiikista kiitettiin I. Leino -nimistä ulkomailla opiskellutta muusikkoa. (*UStr* 21.3.1901).

1758 *UStr* 28.3.1901.

1759 Niiden löytymisestä Finne 1939:59.

1760 *UStr* 12.4.1901.

1761 ”Saman asian, rakkauden jauhaminen muutama tunti läpi läpeensä maistuu lopultakin puolta huolimatta siitä, että tekijä ivansa ja avioliittoa vastustavan mielensä koko voimalla koettaa ylläpitää katsojan harrastusta laskien rakkaudesta, milloin enemmän, milloin vähemmän onnistunutta pilaa ja tunnustaen vanhojen sukkeluuskien mukaan avioliiton jonkinlaiseksi häkiksi, kahleiksi jalkapuuksi y.m. Nuori tekijä ei kärsi lempeä ja avioliittoa, hän halveksii sitä sydämensä koko voimalla ja nauraa noille hupsuille miehille, jotka siihen pyrkivät, mutta hän ei lainkaan motiveeraa tätä halveksumistaan.” (*PL* 12.4.1901.)

1762 *PL* 12.4.1901.

1763 Finne 1939:98–99.

kunnassa 15.4.1901, jolloin todettiin, että koska johtokunta oli päättänyt seuraavan vuoden kiinnityksistä, ne toteutettaisiin siinä muodossa, kuin sopimukset oli näyttelijöille lähetetty (tai aikomus lähettää). Sen sijaan nimettiin toimikunta valmistelemaan asiaa seuraavan vuoden välikirjoja varten ja todettiin, että käytännössä toivomukset tulevat ajankohtaisiksi seuraavan vuoden alusta, jolloin kiertueita vasta seuraavan kerran olisi tiedossa. Tätä asiaa koskeva päätös annettiin toukokuun alussa.¹⁷⁶⁴ Samana keväänä Suomalaisesta Teatterista erosi ryhmä näyttelijöitä. Prosessin tätä osaa taustoitetaan hieman tuonnempana.

Kaarlo Bergbomin näyttää olleen vaikea sopeutua ”sääntö- tai sopimusasioihin” teatterissa, kuten jo talven 1888–1889 prosessi oli osoittanut. Finne ja Halme kävivät jonkinlaista henkien taistoa, nuorten kukkojen tappelua: Halmeella oli suuret näytöt näyttelijänä, mutta Finne taas oli Bergbomin suosiossa ja selvisi ohjaajan tehtävistään. Näytelmäkirjailijana kumpikaan ei ollut edellä toista. Toisaalta Finne ja Halme olivat niin Leinon näytelmässä kuin monissa muissakin tehneet yhteistyötä. Näkihän Halmekin, että Finneltä eivät ideat loppuneet, niitä useammin kärsivällisyys ja pitkäjännitteisyys.

Seuraavan ensi-illan Bergbom ohjasi itse ja Finne oli apulaisen roolissa. Kaarlo halusi tehdä ensimmäisen antiikin näytelmänsä ja valitsi Sofokleen *Antigonen*, jossa Katri Rautio ja Axel Ahlberg näyttelisivät Antigonen ja Kreonin roolit. Ensi-ilta oli 17.4.1901, suomennos oli tri Kaarlo Forsmanin (myöh. Koskimies). Finne kehuu Bergbomin ohjausta, vaikka muistaakin joitain asioita väärin.

[*Antigonessa*] Bergbomin koko johtajakyky ja korkea taiteellinen voima pääsivät oikeuksiinsa. Kun aina pyrin siihen aikaan samaan vakinaiseen ja jos mahdollista aikakautta täysin kuvaavaan musiikkiin, sain Bergbomin taivutetuksi valikoimaan näyttämömusiikiksi ranskalaisen Sain[t]-Saënsin sävellyksen, jossa oli käytetty alkuperäistä antiikin musiikkia hyvin paljon, ja sen teho oli

1764 Asiasta mainitsee EAH4:146. Päätös tiedotettiin 3.5.1901, kun julkisuudessaakin oli keskusteltu erojen syistä. *USTR* 3.5.1901 kirjoittaa: ”Sen johdosta, että useita Suomalaisen teatterin näyttelijöitä on ilmoittanut tämän näytäntökauden päätyttyä teatterista eoravansa ja kun tästä tapahtumasta nykyään kuullaan puhuttavan yhtä ja toista, lienee ehkä syytä julaista ote teatterin johtokunnan kokouksessa huhtik. 15 p. pidetystä pöytäkirjasta, joka kuuluu seuraavasti: ”Luettiin julki kaksi teatterin jäsenten allekirjoittamaa tämän kuun 6 ja 9 p:nä päivätyä kirjoitusta, joissa pyydyttiin erityisiä muutoksia ja lisäyksiä ensi näytäntövuoden kontrahtien määräyksiin, m.m. että kesäloma kestäisi kesäkuun 1 p. – elokuun 1 päivään sekä että matkarahat ja päiväpalkat maaseuduille ja Pietariin matkustettaessa korotettaisiin. Kun nämä muutos- ja lisäysehdotukset oli esiintuotu näin myöhään, jolloin uudet kontrahdit jo kaikki olivat valmiiksi laitetut ja allekirjoitettaviksi jaetut ja koska on tekeillä ehdotus uudeksi ohjesäännöksi näyttelijäkunnalle, katsoi johtokunta parhaaksi pysyttää kontrahdit semmoisina kuin ne nyt ovat vielä vuodeksi eteenpäin, sekä asettaa komitea tarkastamaan muutos- ja lisäysehdotuksia kuin myös uuden ohjesäännön ehdotusta. Tähän komiteaan tulee neiti Bergbom ja professori Setälä (johtokunnan puolesta), regissööri Finne, 2 teatterin toimikunnan valitsemia jäsentä sekä kaksi näyttelijäkunnan keskuudestaan määräämää edustajaa, yksi kumpaan sukupuolta. Komitean tulee suorittaa työnsä ensi marraskuun 1. päiväksi. Noudattaakseen kumminkin mahdollisuutta myöten teatterin henkilökunnan toivomuksia jo ensin näytäntövuodenakin johtokunta päätti, että mainittuna vuonna kesäloma kestää 1 p. kesäkuuta – 30 päivään elokuuta sekä että saman vuoden kuluessa ei tehdä mitään matkoja maaseudulle eikä Pietariin, jotenka kysymyksellä päivä- ja matkara-hoista ei tule olemaan mitään käytöllistä merkitystä. – Ylempänä mainitut kirjoitukset sekä niiden johdosta tehty päätös olisivat niinkään saatettavat teatterin toimikunnan harkittaviksi.”

hyvin suuri. [KB tilasi Finneltä Pariisista partituurin.] Ehdotuksestani poistettiin tavallinen esirippu, ja sijaan tuli kahtia jaettava punainen verho, joka oli koristettu leveällä kultaisella kreikkalaispäärmäyksellä. Mutta kaikki tämä oli vain sivuseikkaa sen rinnalla, mitä esitys tarjosi. Katri Raution *Antigone* täytti kaikkein korkeimmatkin vaatimukset. Axel Ahlbergin Kreon antoi hänelle tilaisuuden leveään raskaaseen paatokseen ja älylliseen erittelyyn. Benjamin Leinon Teiresias oli jo ulkonaisen olemuksensakin vuoksi juhlallinen.¹⁷⁶⁵

Muissa rooleissa olivat Lilli Högdahl (Ismene) ja Kaarle Halme (Haimon). Finne antaa kuvan itsestään ”korvaamattomana” apulaisena Bergbomille. Esitys sai myös Aspelin-Haapkyän kiitokset¹⁷⁶⁶ ja sitä esitettiin 10 kertaa. Ensi-illasta uutisoitiin: ”Näytelmän loputtua huudettiin tri Kaarlo Bergbom esille vastaanottamaan yleisön vilpitöntä kiitollisuutta sen väsymättömän hartauden ja työn tunnustukseksi, jonka hän on tälläkin kertaa tämän näytelmän esilleottamisella tehnyt.”¹⁷⁶⁷ Kritiikit olivat kauttaaltaan arvostavia ja myönteisiä, niinpä Kaarlon tyytyväisyys toukokuun alussa välittyi kirjeessä Alma Birkmanille:

Antigone var herrlig att repetera och går på ett sätt, som gör teatern heder. Fru Rautio har af dikten fått de vingar hon behöfver för att höja sig ur den trånga konventionalism, som så ofta eljest slafbinder henne, när det bär uppåt. Äfven Ahlberg har där sin goda dag, några säga sin bästa. Kasimir Leinos [Jaakko] Ilkka är intressant, om ock äfven nog så utdragen [pitkitetty]. Tages i höst.¹⁷⁶⁸

Elli Tompuri sanoo, että *Antigone* oli ”viimeinen Kaarlo Bergbomin suurista näytelmistä Arkadiassa ja Katri Rautio sen kirkkain tähti.”¹⁷⁶⁹ Mutta *Ustren* Paloheimon muuten kiittävässä arvostelussa sanotaan:

Haimonina kuulu hra Halmeen deklamoimisesta korvaan hänen moderninen, tarkkaa puheen luonnollisuutta tähtäävä lausumistapansa. Tässä yhdeydessä se ei kuitenkaan tunnu oikeutetulta tai joka tapauksessa ainakin rikkoo tyylin yhteyttä. Tietysti yksityisen näyttelijän tulee ottaa huomioon näytelmän

1765 Finne 1939:99.

1766 EAH4:145.

1767 *Ustr* 18.4.1901.

1768 KB → Hanna Birkman 2.5.1901/47:4:3/KBA/KiA/SKS.

1769 Tompuri 1952:117.

yleishenki. – Muuten hra Halme kyllä kelpo tavalla osansa esittää, mitä äänen vivahteelliseen väriin tulee.¹⁷⁷⁰

Lavastuksesta saadaan kiintoisaa tietoa:

Kulissit Kreonin linnaan ovat hankitut tunnetulta Grabowin liikkeeltä Tukholmasta ja erinäiset sitä kaunistavat kipsikuvat lienevät varta vasten tilatut ulkomailta. Yksin orkesterikin on tarpeellisen tunnelman korottamiseksi tyylikkäästi somistettu antiikkisilla veistoksilla, Zeun kaikki-isälliset kasvot keskustaa halliten.¹⁷⁷¹

Kaarlo on nauttinut tuosta ohjaustyöstä varmaan teoksen pelkistetyn draamallisen asetelman takia. Mitään visuaalista asketismia tai monumentaalisuutta hänen ohjauksiinsa ei ehtinyt Adolphe Appian tapaan tulla, sillä koristeellisesta ja detaljipitoisesta lavastamisesta hän ei päässyt koskaan irti. Itse draaman, runouden ja tilanteiden puhtaus silti varmaan oli innostavaa. Samalla *Antigone* perusasetelmansa poliittisuuden takia voidaan hyvin nähdä linjassa Bergbomin ”ohjelmisto sortovuosina.” Oliko Kreon kuin vanha Yrjö-Koskinen, joka yritti saada itsepäistä sisarentytärtä Antigonea, nuorta Suomea alistumaan valtion kannalta välttämättömään? Kompromissin ja traagisen suoraselkäisyyden jännite eli ajassa. Bobrikovin ajan ohjelmistossa *Antigone* ja sen saama vastakaiku tulee siis muistaa osana sitä poliittista tehtävää, jonka Bergbom johdonmukaisesti ja julkisesti, mutta pinnan alla otti.¹⁷⁷² Kansallista – lue: venäläisvastaista – kuvastoa on havaittu myös joissain Aalbergin pukuratkaisuissa.¹⁷⁷³ Vanhasuomalaiset olivat senaatissa, ja teatterin ”oli viisasta” olla varovainen ja provosoimatta, mutta julkisivun alla pääsi Kaarlo teosvalinnoillaan tekemään juuri sitä samaa, jota teatteri vallan asettamisessa ahtaissa rajoissa aina pääsee tekemään: kommunikoimaan yleisön kanssa ohi tekstin kirjaimen. Asettuiko Bergbomin teatteri siten näiden vuosien aikana osaksi Suomen passiivisen vastarinnan poliittista ryhmittymää? Vai onko teatteri jo määritelmällisesti aktiivista vastarintaa? Passiivinen on kuitenkin tässä perustellumpi termi, sillä teatteri ei halunnut riskeerata omaa kykyään jatkaa näyttelemistä.

Huhtikuussa 1901 tehtiin kaksi pikavisiittiä Tampereelle ja Poriin.¹⁷⁷⁴ Kevään suuret kiistat käytiin näyttelijöiden ja johtokunnan välillä, johon edelleen kuuluivat Kaarlون lisäksi A. Almberg, E. Aspelin, O. E. Tudeer ja B. F. Godenhjelm. Emelie Bergbom ja

1770 UStr 20.4.1901.

1771 UStr 20.4.1901.

1772 Tätä poliittista kysymystä vanhasuomalainen Aspelin-Haapkylä ymmärrettävästi ei voinut käsitellä.

1773 Suutela 1997:181–184.

1774 EAH4:146.

nuorsuomalaisten E. N. Setälä olivat varajäseniä.¹⁷⁷⁵ Kaarle Halme dramatisoi muistelmissaan eron Suomalaisesta Teatterista juuri Pietarin turneesta maksettavien päivärahojen ympärille, lähtien siitä, että teatteri teetätti pikaturneita ilman erillisiä korvauksia näyttelijöille, mihin jo edellä on viitattu. Viimeksi Pietarin kierros, johon hänen kertomansa tapaus voisi liittyä, oli ollut joulukuussa 1900. Halme kuvaa johtokunnan kokousta, jossa hän oli vedonnut välikirjaansa. Juristeriaa harrastava, entinen nimismiehen sijainen Halme oli modernin sopimussyhteiskunnan edustaja. Sellaisesta hän kertoo Bergbomin suuttuneen ”hirveästi rähähtäen”. Tämä ”työnsi samalla molemmat kätensä ojaan, hypähti tuoliltaan ja aikoi sormet harallaan hyökätä minua kohti. Sen sai kuitenkin Almberg estetyksi tarrautumalla nopeasti Bergbomin käsivarteen.”¹⁷⁷⁶ Halme ilmoitti vain noudattavansa välikirjaa, jonka kirjaimeen tukeutuminen on aina parasta.

Kevättalven 1901 aikana johtokunta, epäilemättä Bergbomin (ja Finnen) toivomuksesta, oli päättänyt olla kiinnittämättä näyttelijä Hilma Rantasta enää seuraavalle vuodelle, vaikka hän Louhen roolissa, jonka Leino ja Halme olivat hänelle petanneet, oli päässytkin näyttämään lahjojaan, eikä vailla kriitikoiden kiitoksia. Naisten palkkataulukossa hän ei ollut aivan alinta ryhmää, mutta ei yläpäässäkään eikä siten ”teatterille välttämätön”.¹⁷⁷⁷ Toukokuun alun kirjeessä Hanna Birkmanille Kaarlo tiivisti huhtikuun lopun tapahtumat, kuin majesteetti, jota vastaan on kapinoitu:

Hvad har här inträffat i Helsingfors? Ingenting af vigt, men en uppsjö finnes af demonstrationer, kontrademonstrationer, protester mot dessa, förklaringar, motförklaringar och sqvaller, sqvaller sqvaller så att man är nära qväfvas. I teatern hafva vi revolution. Fru [Hilma] Rantanen är ej reengagerad och deraf vreden. Halme står i spetsen och honom följa 6 riddare utan fruktan och tadel (Salmelat, Alpo o. s. v.) Ahlberg har lockat sig att följa med. Följden blir att de få gå – åt Ahlberg gifves väl nåd för gamla förtjensters skuld – nb. om han vill hafva nåd, hvilket jag antager. Detaljerna af denna ytterst pinsamma historie skall jag väl berätta då vi träffas.¹⁷⁷⁸

Hilma Rantasella oli jo tuolloin suhde Halmeen kanssa, ja hänen puolestaan nousi ”kuusi urheaa ja tahratonta ritaria”, kuten Kaarlo ironisesti sanoi. Nämä ilmoittivat, että eivät

1775 EAH4:146.

1776 Halme 1928:198.

1777 EAH4:138 julkaisi syksyn 1900 palkkataulukon. Hilma Rantasen vuosipalkka oli 1800 mk, Tyyne Finnen 1500 mk ja Alma Auerin 1200 mk. Naisista vain Katri Rautio ylitti 4000 mk:n rajan päästen 4200 mk:lla samaan luokkaan kuin viisi tärkeintä miestä. Lindfors ylsi ainoana yli 5000 mk:n, mutta hän oli myös tarvittaessa regissööri. – Hilma Tähtinen oli avioitunut nimellä Rantanen, ja hänen lähdettyään tuli teatteriin hänen nuorempi sisarensa Helmi Tähtinen, joka puolestaan avioitui Mauri Honkajuuren kanssa.

1778 KB → Hanna Birkman 2.5.1901 [kopiona katkelma]/47:4:3/KBA/KiA/SKS.

aio jatkaa kiinnitystään teatterissa. *Päivälehti* 27.4.1901 uutisoi, että teatterista tänä keväänä eroavat ”rva Hilma Rantanen, neidit M. Rängman ja E. Villman, hrat Axel Ahlberg, Kaarle Halme, U. ja E. Salmela, Otto Närhi ja Pietari Alpo.” Uutinen kuulostaa täydeltä teatteriskandaalilta.

Neiti Elvira Villman oli itse jo aiemmin ilmoittanut pois jäämisestään. Eipä tälle intelligentille ylioppilaalle ollut Bergbom juuri rooleja antanutkaan. Seuraavana päivänä *Päivälehd*en yleisönosastossa kysyttiin, miten lähes kolmannes näyttelijöistä voi olla lähdössä, ja joukossa kantavia voimia? Onko kyseessä Teatterin hajaannus?¹⁷⁷⁹ *Hufvudstadsbladet* lisäsi 1.5.1901 samaan uutiseen vielä tiedon ”då teaterns direktion ej ansett sig kunna bifalla till deras fordringar.” Mitä olivat olleet nämä vaatimukset? Varmaankin: Hilma Rantaselle pitää tarjota välikirja, muuten me muutkin jäämme pois, emmekä allekirjoita välikirjojamme.

Tuossa juridisessa konfliktitilanteessa Bergbom näyttää pelaavan kylmäverisesti tai ’hyvin muodollisesti’. Poisjäännillä uhkaavista näyttelijöistä Axel Ahlberg oli tietenkin se, jonka osalta Kaarlo oli varma, että ”hän palaa ilman muuta”. Kaarlo oli jo 2.5.1901 päättänyt, että totta kai Ahlberg otetaan takaisin, vanhojen ansioidensa takia, sillä hän ”on taas antanut houkutella itsensä muiden matkaan.”¹⁷⁸⁰

Mutta mitä Bergbom on ajatellut Halmeen ottamisesta takaisin? – Halmeen omassa kertomuksessa ”Bergbom vain halusi päästä hänestä eroon”. Siitä ei kuitenkaan ole riippumatonta näyttöä. Kyllä Kaarlo oli nähnyt, mille tasolle Halme oli kehittynyt suurten rooliensa myötä – sekä pudottaessaan ilmaisun realistiselle tasolle ja edistäessään hyvää suomen kielen ääntämystä. Mahdollisesti Kaarlo laski, että Halme kuitenkin ennemmin tai myöhemmin palaisi takaisin teatteriin: antaa mennä nyt, palaapahan nöyremmänä. Tai sitten erottamisten takana olivat ennemminkin Almberg ja Aspelin, jotka vanhafennoina katsoivat asiaa johtokunnan arvovallan kannalta. Ei niinkään Kaarlo itse. Halmeen palkka oli 4000 mk:n tasolla, keski-ikäisistä vain Knut Weckman ja Aleksis Rautio olivat hieman hänen yläpuolellaan. Halmeella oli lisäksi lahjanäytäntö- eli resettioikeus. Näin palkkataso osoitti hänen asemansa korkeaksi taiteellisessa hierarkiassa, hän ei ollut se väärin kohdeltu näyttelijä, jota hän muistelmissaan esittää, ei oikeastaan millään mittarilla. Hän oli teatterin johtava näyttelijä, jota ei ehkä vain juhlistu riittävästi.

”Alijohtaja” Jalmari Finne käyttää Aspelin-Haapkyllän tavoin muistelmissaan verbiä ”rettelöidä” ja kuvasi kevättä 1901 viitaten vain yhteen karismaattiseen, ilmeisesti Ahlbergiin erotukseksi muista. Jalmari Finne kertoo puhuneensa ympäri myös Otto Närhen, joka oli kärsinyt huomion puutteesta, mutta jota Finne sanoo aikoneensa käyt-

1779 PL 28.4.1901.

1780 KB → Hanna Birkman 2.5.1901 [kopiona katkelma]/47:4:3/KBA/KiA/SKS.

tää omissa ohjauksissaan. Närhi jatkoi teatterissa kolme-neljä vuotta, kunnes väsyi ja sairastui.¹⁷⁸¹

Rettelöivien [sic!] joukossa oli vain yksi, jolla todella oli tämä jumalainen lumousvoima; kaikki muut olivat älykkäitä, mutta lumousvoimaa vailla. [– –] Kohina oli kova, ja kaikki olisi varmaan päättynyt täyteen rauhaan, jos Bergbom olisi pitänyt heille jyrisevän ukkospuheen. Mutta sillä kertaa ei hänellä ollut siihen vähääkään halua, vaan kaiken sijaan astui virallisuus. Johtokunta päätti ensiksi sanoa irti välikirjat. Näin oli monta kertaa ennenkin tehty ja välikirja edellytti sitä, mutta irtisanominen oli usein jätetty tekemättäkin, jos koko henkilökunta aiottiin ottaa seuraavaksi näytäntökaudeksi teatterin palvelukseen.¹⁷⁸²

Eino Leino kuvasi Kaarle Halmeen eroa ja jo ennen kesää 1901 tietoon tullutta siirtymistä Svenska Teaterniin tapahtumaksi, joka fennomaanipiireissä herätti ”suurta ärtymystä”. Leinon kirjoitus kuvaa Bergbomin ja Halmeen tapauksen, epäilemättä tältä itseltään kuultuna:

niin kuin toht. Bergbom sen silloin niin sattuvasti määritteli: ’Teillä on oma suuri tulevaisuutenne hoidettavana, mutta minun on hoidettava Suomalaisen teatterin tulevaisuus.’ – ’Eivätköhän ne kaksi jossakin määrin kuulu yhteen?’ replikeerasi Halme siihen vielä sattuvammin. – Mitä toht. Bergbom siihen vastasi, ei ole säilynyt teatterin kirjoittamattomassa kronikassa.¹⁷⁸³

Eino Leino myös kirjoitti, että Halme oli näyttelijä, joka

vähimmillä keinoilla sai aikaan mitä suurimpia vaikutuksia, [– – Daniel Hjortina] puhalsi hän pois koko entisen pateettisen perintätavan salamannopealla, tuhatvivahteisella vuorosana- ja yksinpuhelutaituruudellaan.¹⁷⁸⁴

1781 Finne 1939:101–102. Otto Närhi oli niitä ”itsepäisiä, jotka erosivat teatterista”, mutta Finne sanoo pitäneensä kiinni Närhestä, jota Bergbom piti hankalana ”ottamaan ohjausta vastaan”, ilmeisesti ”henkisen joustavuuden puutteesta”. ”Oli hyvin helppoa saada hänet jäämään teatteriin. Hän oli kaivannut tunnustusta, ja minulta hän sitä sai. Tämän kerran jälkeen hän antoi minulle luottamuksensa viimeisiin aikoihinsa asti.” – Närhi joutui melissairaalaan ja sieltä karattuaan hirtti itsensä Eläintarhan puistossa keväällä. (Finne 1939:123.)

1782 Finne 1939:101–102. Johtokunta ei kaikkiin vaatimuksiin halunnut heti suostua, mutta suurin osa koko näyttelijäkunnasta kirjoitti alle.

1783 Onerva 1932:I:210 lainaa E. Leinon kirjoitusta julkaisussa: *Näyttämö Kaarle Halme: juhlaohjelma*; syksy 1918 Halmeen 30-v. näyttelijäjuhlan yhteydessä.

1784 Onerva 1932:I:210 ks. ed.

Juuri tästä roolista myös Bergbom oli ollut erityisen vaikuttunut. Tämän suuntaista on luonnehdinta Halmeesta myös siinä Eino Leinon kirjasessa, joka julkaistiin 9.4.1902 Kansallisteatterin talon vihkiäisiin ja joka varmasti vei vanhahennoilta tunnelman.

Halme on tekniikan mestari niin kuin ei kukaan, [– –] hänen järkensä on kuin partaveitsi, määräten hiuksenhienosti jokaisen nousun ja laskun, paussin ja tunne-asteen [– –] Se on ensiksikin pyrkimystä luonnollisuuteen. Pois kaikki väärä pateettisuus ja tyhjät teatteritemput, pois huutaminen ja käsien huitominen, sijalle tarkka, sielullinen analyysi ja sen mukaan tyylytelty yksinkertainen näyttelmistapa! Se on toiseksi pyrkimystä monumenttaalisuuteen. Pois kaikki hetken vaikutelmat ja tunnelmat, pois kaikki vaistomainen ja hengen hämärissä maailmoissa hapuileva! Näyttelijän työn on oltava taideteos sinänsä, kirkas kuin kulta, omaan, ainoaan oikeaan muotoonsa valettu, valmis esitettäväksi milloin tahansa.¹⁷⁸⁵

Muistelmissaan Halme ei kerro kollegansa Hilma Rantasen osuudesta omaan eroonsa. Hän vain sanoo saaneensa keväällä tavanomaisen valmiiksi täytetyn välikirjan, jonka ”ehdot eivät olleet oikeudenmukaisessa suhteessa aiempiin lupauksiin nähden”.¹⁷⁸⁶ Lausetta on vaikea tulkita muuten, kuin että palkkatarjous oli liian pieni, joten hän sanoo palauttaneensa sen ja ”pyysi uutta ehdotusta”. Palautuksen mukana oli ilmeisesti mennyt myös kirjelmä johtokunnalle, molemmat Bergbom oli ”repinyt heti kappaleiksi, kun sai ne käsiinsä [– – ja kuten juorut kertoivat] erikoisella ilolla ja intohimolla”.¹⁷⁸⁷ Näin siis Halme oli yllättäen jäänyt huhtikuussa 1901 ilman välikirjaa eikä tahtonut odotella syksyyn asti uusia neuvotteluja ja jäädä ihmettelemään, antaisiko Bergbom silloin hyviä rooleja.¹⁷⁸⁸

Halme päätti järjestää lahjanäytäntönsä ja jäähyväisnäytäntönsä samalla kertaa¹⁷⁸⁹ ja huolehti, että lehdistö tiesi asiasta. *UStr* 1.5.1901 uutisoi resetin, joka tulee olemaan

jäähyväisnäytäntö [– –, sillä] tulee tämä etevä taiteilija – syvästi valitettavaa kyllä – tänä keväänä teatteristamme luopumaan. [– – Sitten lueteltiin roolit:]

1785 Leino 1902:63–64.

1786 Halme 1928:200.

1787 Tieto on Halmeen 27 vuotta myöhemmin muistelemaa Axel Ahlbergin nimettömästä lähteestä kuulema tapaus. Halme 1928:201.

1788 Halme 1928:201–204 antaa ymmärtää, että vasta kuultuaan Bergbomin repineen kirjelmän ja välikirjaehdotuksen sekä lähdettyään ulkomaille hän olisi tehnyt päätöksen lähdistään syyttäen Bergbomia despotismista. Bergbom suunnitteli matkaansa kuitenkin niin, että pääsisi tulemaan noin 20.5.1901 Pariisiin. Kevään viimeinen *Tukkijoella* esitettiin 27.5.1901, jolloin ilmeisesti Halmeella oli viimeinen sopimuksenmukainen esityskerta Arkadiassa.

1789 Halme 1928:205 alk.

Kullervo (pääosat) sekä Kiven että Erkon samannimisissä teoksissa, Jouko (Ainossa), Ilmarinen (Sota valosta) [mutta ei Lemminkäistä *Kypron prinsessassa*], Turkka (Tukkijoella), Mikko (Anna Liisa), Ahma (Juho Wesainen), Daniel Hjort, Ahab, Johannes, John Storm (Kristitty), von Röcknitz (Onnen sopukka), Alba (Don Carlos), Egmont, Mortimer (Maria Stuart), Cassio (Julius Caesar) y.m.m. Niin kuin näkyy, suorastaan kunnioitettava määrä suuria pääosia ja jokainen niistä taideluoma, joka vaikutukseltaan pysyvänä on jäänyt katsojan mieleen.¹⁷⁹⁰

Uutisoidessaan Halmeen resetistä *Hbl* 2.5.1901 kiittää tätä erittäin ansioituneeksi näyttelijäksi.¹⁷⁹¹ Resetti ja jäähyväisnäytöntö pidettiin siis 2.5.1901 tavallista pidempänä iltana: alussa nähtiin Leinon *Johan Wilhelm* ja sen jälkeen *Tukkijoki*. *Johan Wilhelm*in oli Axel Ahlberg "asettanut näyttämölle". Mies, joka oli näytellyt Joukahaisen, Lemminkäisen, kaksi Kullervoa, Ilmarisen, Johannes Kastajan, Daniel Hjortin ja paljon muuta, joka oli 10 vuoden ajan edustanut nuoremman polven miehekästä ja komeaa hahmoa, joka lisäksi osasi replikeissään argumentoida terävästi ja puhua "luonnollisesti" – hän jäisi Arkadiasta pois. Jäähyväisnäytännössä yleisö oli tervehtinyt Halmetta sisääntulo-aplodein. *Johan Wilhelm*in jälkeen oli tullut seppel ja kukkakoreja. *Tukkijoen* loputtua oli kukkakimppuja satanut näyttämölle niin, että ne peittivät koko näyttämön lattian tai kuten hän sanoo: "sinisten unelmiensa" näyttämöpalkit.¹⁷⁹² Tällä tapahtumalla osa yleisestä mielipiteestä kääntyi "despootti Bergbomia" ja hänen taustavoimiaan vastaan, kuten oli tarkoituskin.

Bergbomit, Kaarlo ja Emelie yhdessä nousivat vajaa viikkoa myöhemmin laivaan, suuntana Tukholman ja Kööpenhaminan jälkeen Pariisi, jossa Birkmanin sisarukset vielä olivat.¹⁷⁹³ Mutta Arkadiassa toukokuun erikoisuus oli vielä 10.5.1901 järjestetty ilmainen näytöntö:

Teatterin luovuttaminen ilmaiseksi yleisölle tapahtuu siten, että kutsutaan teatteriin työväenyhdistyksiä ja raittiusseuroja, joille kullekin luovutetaan joku vissi alue taikka määräpaikkoja. Seurat saavat keskuudessaan sopia siitä,

1790 *UStr* 1.5.1901.

1791 "Hr Halme [– –] bör räknas dess allra mest framstående artister. Med stor framgång har han under de senaste åren spelat en mycket omfattande repertoar. Hr Halmes speciella styrka ligger dock i repliken. Inom det borgerliga dramat är han också utan gensegelse teaterns fönämsta manliga kraft. Vi beklaga uppriktigt hans afgång från den finska hufvudstadscenen, bringa honom vårt tack för det han bjudit och uttala den förhoppning, att den varmaste hyllning måtte komma honom till del vid recetten i kväll." (*Hbl* 2.5.1901.)

1792 Halme 1928:206–208. *UStr* 3.5.1901 raportoi resetistä: *Johan Wilhelm*in jälkeen seppel ja kukkakorit, *Tukkijoen* jälkeen kukkakimppusade näyttämölle. Samoin *Hbl* 3.5.1901.

1793 EAH4:170.

ketkä teatteriin pääsevät ja heillä voi olla omat järjestysmiehensäkin sitä valvomassa. Pilettejä ei voida teatterista jakaa, koska voisi tapahtua, että niillä ruvettaisiin kauppaa käymään. Jo vuosi sitten oli Suomalaisen teatterin johtokunnalla tämä tuuma, vaikka se silloin jäi toteutumatta. Nyt se, ensi kerran maassamme toteutetaan.¹⁷⁹⁴

Näin teatteri edisti pyyteetöntä taidekasvatusta demokratian ja kansanvalistuksen hengessä, silti se oli myös vanhaffennojen patriarkaalista kulttuuripoliittikkaa. Tarkoituksena oli esittää Santeri Ingmanin *Lahjoitusmailla*, edellisen syyskauden uutuus.¹⁷⁹⁵ Bobrikovin aikaa kuvaa se, että teoksen esittäminen kiellettiin, ja sen tilalle piti valita jotain muuta. Ainakaan siis työväestön harrastuksiin tällainen esivallan sorrosta kertova näytelmä ei ollut paikallaan, joten Finne joutui vaihtamaan näytelmän:

Painoylihallitus Vainion kautta kielsi näyttelemästä ”Lahjoitusmailla”. Silloin asetin vapaanäytännöksi ”Papin perheen”, ainoan, joka oli kunnossa kotimaisista kappaleista. Kiven ”Kullervo” olisi tosin myöskin löytynyt, mutta olisi vaatinut harjoituksia.¹⁷⁹⁶

Halmeen seuraava vastoinikäyminen selvisi *UStr* 10.5.1901 uutisesta: hänen 3000 markan matka-apurahahakemuksensa oli hylätty senaatissa. Stipendimatkat oli tarkoitettu tuomaan oppi nimenomaan Suomalaiselle Teatterille – muitahan ei senaattorien mielestä oikein vielä ollut olemassa.¹⁷⁹⁷ Seuraavien päivien tapahtumat, näytökset ja harjoitukset Finne raportoi Bergbomille sunnuntaina 12.5.1901.¹⁷⁹⁸ Finnen asema johtajana ei ollut helppo, ja se vaati erilaisia johtokunnan ”tukitoimia”, jotka yleensä on tuomittu epäonnistumaan.

1794 PL 4.5.1901/t.k. 1.

1795 Mm. PL 4.5.1901.

1796 J. Finne → KB 12.5.1901/52:19:23/KBA/KiA/SKS.

1797 Missä määrin vanhaffennojen kanta ratkaisi asian senaatissa, olisi oma selvittelyn aiheensa. Mutta näyttelijän ero teatterista ilman tietoa paluusta ja varmuutta opin tuomisesta kotipesään vaikutti epäilemättä kielteisesti päätökseen senaatissa. On vaikea ajatella, ettei ainakin Emelie olisi toimittanut Kaarlön ajatuksia tiedoksi Yrjö Koskiselle. – Toinen suomenkielinen ammattiteatteri oli kuitenkin olemassa jo Viipurissa, Suomalainen Maaseututeatteri (1899–1917).

1798 ”Nyt kerron lyhyesti kaikki merkellisimmät tapaukset. Saatuaan johtokunnan vastauksen kieltäytyi Ahlberg näyttelemästä *Antigonessa*. Olin silloin ylioppilastalolla hän telefoneerasi sinne, palasin teatterille ja hän peruutti kieltäytymisensä ja näytteli keskiviikkona [8.5.]. Sellainen hän on! [– –] Kaikki on teatterilla jokseenkin rauhallista, näyttelijät harjoittelivat kesämatkojansa varten kun ei ole kylliksi harjoituksia teatteria varten. ”Scapinia” on harjoiteltu, mutta jätin sen Lindforsin ehdoituksesta syysyksi. Lindfors muuten pyytää, että neiti Bergbom olisi niin ystävällinen ja koittaisi saada tuollaista raitasta halpaa atlussia Scapinin ja Sylvestren puvuiksi. Toisen puku on valkoisen ja punaisen raitaista, toisen valkoisen ja sinisen. Halme hommaa yhä teatteria Tampereelle, hän kävi siellä minun luvallani. Ahlberg ja Närhi eivät vielä ole puhuneet kontrahteistaan.” (J. Finne → KB 12.5.1901/52:19:23/KBA/KiA/SKS.)

Miranda tuotti minulle suuria huolia sen tähden, että [Robert] Kajanus ei tullut orkesteriharjoitukseen, ainoaan, johon kaikkien esiintyjien tuli ottaa osaa. Kunnolla se meni sitten illalla, mutta minä olinkin sanonut esiintyjille, ettei saanut olla olemassa muuta kuin yksi tahto ja se oli minun. Nyt olen luetellut tärkeimmät asiat, ensi kirjeessä enemmän, sillä onhan nyt niin kuohuvat ajat, jotta aina löytyy aineksia. [– –] Näinä kireinä aikoina käytän lehtori Almbergia moraalisena tukenani, telefoneeraan hänelle aina tärkeimmistä asioista.¹⁷⁹⁹

Routa alkoi ”ajaa porsaita kotiin”, ainakin Finnen myöhemmin toukokuussa Bergbomille kirjoittaman kirjeen mukaan:

Nyt teatterijuorut: Närhi on pyrkinyt takaisin. Ahlberg ei vielä, mutta ”kyllä hän tulee takaisin, kun oikein nälkä tulee” sanoi herra Rautio. Salmelat pyrkivät maaseututeatteriin, mutta eivät päässeet, he ovat siis aivan puilla paljailla. [Viipurissa] Kasimir Leino on kirjoittanut kontrahkinsa alle, kun maaseututeatterin johtokunta poisti pöytäkirjastaan tuon tuhlausta koskevan syytöksen. Pikku [Helmi] Tähtinen lähetti kontrahkinsa allekirjoitettuna, rouva Rantanen [entinen vanhempi neiti Tähtinen] oli varoittanut sisartaan tulemasta meille, mutta [Mimmi] Lähteenojan kehoituksesta [alle]kirjoitti hän vihdoinkin. [Elli] Tompuri on käyttäytynyt siivosti ja ollut täsmällinen ja on sen vuoksi kirjoittanut minun luvallani kontrahdin alle. Huono hän oli ”Yhdistysjuhlassa”, mutta kun kerran kontrahti oli hänelle lähetetty, niin eihän voinut aivan helposti kieltääkään häntä allekirjoittamasta. Ehkä Sillan sakoitukset ensi syksynä vaikuttavat enemmän kuin kaikki saarnat teidän ja minun puoleltani. [– –] Halmeen teatterihommat näyttävät hyvin hämäriltä. Hän kuuluu sanoneen, ettei hän huoli siihen ”ketään suom. teatterista eronneita”.¹⁸⁰⁰

Miten näyttelijöiden erot vaikuttivat Kaarlo Bergbomin ajatuksiin johtajakuvioista keväällä 1901 ja mitä ajatteli johtokunta? Kaarle Halmeen lisäksi myös Jalmari Finne on tuona keväänä elätellyt pilvilinnoja: olihan uusi graniittinen teatteritalo Rautatientorille valmistumassa, kuka pääsisi sen johtoon Bergbomin jälkeen? Omissa laskuissaan Finne oli antanut näyttöjä riittävästi, hän oli ohjannut, valaissut, ideoinut yms. menestyksellä, vaikkei näytelmäkirjailijana ollutkaan vakuuttanut. Missä määrin Halmeen eron taust-

1799 J. Finne → KB 12.5.1901/52:19:23/KBA/KiA/SKS.

1800 J. Finne → KB 22.5.1901/52:19:17/KBA/KiA/SKS. Muu osa kirjeestä kertoo järjestäjä Kaarlo Keihään kuiteissa esiintyneistä epäselvyyksistä. Teatterissa esiintyi pientä flunkia, mutta Bergbomien katsannossa se ei varmaankaan yllättänyt, ainahan palvelusväki jotain pisti taskuunsa. Henkilön hyödyllisyys piti nähdä kokonaisuutena, ja Keihäs teki pitkän ja tärkeän uran teatterissa.

talla oli Jalmari Finnen pilvilinna ja häneen asetetut toiveet johtokunnassa Almbergin ja Aspelinin suunnassa? Halme oli jonkinlainen näyttelijöiden ”aallonmurtaja” suhteessa Finneen, tähän johtajan suosikkiin ja ”nuorukaisohjaajaan”.¹⁸⁰¹ Muistelmissaan Finne puolestaan pohtii:

Muuan näyttelijäin ryhmäkunta alkoi aivan silmiinpistävästi osoittaa mieltään minuakin kohtaan katsellen minua yliolkaisesti ja vastaten kaikkiin näyttämöllisiin ohjauksiini ylimielisellä käytöksellä.¹⁸⁰²

Teatterissa ei voi saavuttaa auktoriteettia olemalla vanhan johtajan ”asiamies” ja ”vaatimalla tottelemista”. Samaan aikaan Halmeen itsetietoisuus – ohjelmistoa kannattelevana näyttelijänä – oli kasvanut. Purkautuvassa sääty-yhteiskunnassa nykyaikaiselta teatterilta saattoi edellyttää erilaista, taiteellisiin ansioihin ja lahjakkuuteen perustuvaa hierarkiaa, ei säätyyn tai virkaikään perustuvaa. Tamperetta koskevien suunnitelmien rinnalle Kaarle Halme sai tarjouksen Victor Castegreniltä: suuria rooleja Svenskanissa, kolmen vuoden sopimus ja yli kaksinkertainen palkka.

Arkadiassa ei haluttu tietää, tupertuiko hylätty mies ojaan vai allikkoon. Ei mistään välitetty, kunhan siivet katkeaisivat ja nöyräniskainen armonanoja palaisi takaisin todistamaan itsevaltaista ajatusta: kyllä hän tulee takaisin. Arkadian hallituksen vihaamassa kiviteatterissa oli toisenlainen puntari. Siellä punnittiin näyttelijän kyky, eikä johtajan kierous näkynyt jarruttavan sen painoa.¹⁸⁰³

Halme antaa muistelmissaan Eino Leinon kertoa, miten Halmeen kiinnittyminen Ruotsalaiseen teatteriin olisi vaikuttanut Bergbomiin:

Raivostui! [–] Niin julmasti kuului raivostuneen, että sai lievän halvauskohtauksen. Väitetään, että näin oli Bergbom vasten tahtoaankin pakotettu tunnustamaan, mitä sinun erosi merkitsi, [–] Pahin kolaus kai oli se, että ”hän ei tullut takaisin”.¹⁸⁰⁴

1801 Halme 1928:247.

1802 Finne 1939:100.

1803 Halme 1928:226.

1804 Halme 1928:233. Kertomuksen todenperäisyyttä on vaikea vahvistaa.

Uudet kiinnitykset julkaistiin toukokuun lopulla lehdistössä, ja silloin viimeistään on Halmeen ”luopuruus” ja meno ruotsalaisten syliin lopullisesti tavoittanut Kaarlon matkalta. Lehtiuutinen näyttää suorastaan Halmeen muotoilemalta.

Suom. teatt. jäsenet. Teatterista ovat lopullisesti eronneet rouva Hilma Rantanen, neidet E. Villman ja M. Rängman sekä herrat K. Halme, E. ja U. Salmela. Neiti V. oli johtokunnalle jo joulunsa ilmoittanut eroavansa. Ennen olemme maininneet, että hra A. Ahlberg ja Otto Närhi myös eroaisivat teatterista, mutta ovat he nyttemmin johtokunnan suostumuksella allekirjoittaneet kontraktinsa. Herrat E. ja U. Salmela siirtynevät maaseututeatteriin [Viipuriin]. – Neiti M. Rängman lienee sitoutunut ruotsalaiseen kotimaiseen (Arppen) teatteriin. – Herra K. Halme on sitoutunut ensi näytäntövuodeksi täkäl. ruots. teatteriin. Herra H. lähtee kesäksi Ruotsiin opiskelemaan ruotsin kieltä ja esiintyne syksyllä ensi kerta ”Daniel Hjortissa”.¹⁸⁰⁵

Toisena helluntaipäivänä 27.5.1901 näyteltiin *Jeppe Niilonpoika* ja *Tukkijoella*, joka ilmoitettiin kevään viimeiseksi näytännöksi.

Jalmari Finnen asemaa suhteessa Bergbomiin vahvisti se, että myös hänen makunsa oli eklektinen, vaikka hän sukupolvieron takia harrasti valaistus- ja teknisiä asioita kiinnostuksella ja asiantuntemuksella. Eklektisyys näkyi hänen omissa näytelmäteksteissään sekä siinä dekoratiivisessa otteessa, joka hänenkin esityksiään leimasi. Pariisista hän oli neuvonut Bergbomille teatterikoruja myyvät kaupat. Siksi Bergbom saattoi luottavaisesti lähettää Finnen myös Tukholmaan tekemään Grabowille uuden talon fondi-tilaukset, minkä tämä tekikin toukokuun lopulla.

No nyt ovat asiat kunnossa. Grabowin kanssa päätin kaikista dekoratiivisista, ne nousevat teidän luettelonne mukaan noin 30,000 kruunuun. Kun Grabow alussa lupasi ne 25,000:sta ei hänellä vielä ollut näyttämön suuruusmittoja, ne saatuaan on hänen täytynyt suurentaa arviolaskua. Kun hän joka dekoratiivista antaa yksityiskohtiin menevän laskun, ei hän voi meitä petkuttaa. Paitsi teidän luetteloonne lisäsin sitä muutamia kohdin, tilasin nimittäin ilmakatteet, joista olitte unohtanut puhua ja draperiakulissit ja draperiakatteet. Ne tarvitsemme ehdottomasti ja paremmat ja huokeammat saamme Grabowilta kuin Heinäselältä.

1805 PL 26.5.1901. Ruotsalaisen teatterin vuosilta Halme on kirjannut tapaamiselta Axel Ahlbergin kanssa tämän Finneä koskevan lausuman. Talvella 1901–1902 Ahlberg tuli tapaamaan Ruotsalaisessa näyttelevää Halmetta, jota nimitti ”aallomurtajaksi”. ”[Sinä e]stit vallan siirtymisen hutiloiviin ja harkitsemattomiin viipeeriyyksiin. Et taida muistaakaan enää, että suorastaan kielsit nuorukaisohjaajan sekaantumasta komentavin sanoin työhösi.” [sanoi Ahlberg.] (Halme 1928:247.)

[–] Tukholmassa oli minulla harvinaisen hauskaa, tein läheisiä tuttavuuksia oikealla ja vasemmalla teatterimaailmassa. Erittäinkin Dramaattisessa teatterissa liikuin paljon. [–] ”Over aevne” teki suuremmoisen vaikutuksen minuun Tukholmassa, eikä yksin minuun vaan kaikkiin muihinkin. Otaksun että jo syksyllä voimme sen esittää. Tukholmassa tutkin teattereita edestä ja takaa ja sain monta hyvää käytännöllistä ideaa, etenkin mitä harjoituksiin tulee y.m. sellaiseen. Meidän näyttelijät moittivat niin usein omaa teatteriamme ja oloja siellä, mutta he eivät tiedä, missä paratiisissa me elämme verrattuna oloihin Ruotsissa.¹⁸⁰⁶

Jalmari Finnen aktiivisuus viittaa siihen, että hän ilman muuta näki itsensä merkittävässä tehtävässä Suomalaisessa Teatterissa ja sen uudessa talossa. Hänellä oli ilmiselvät kyvyt kontaktiverkon rakentajaksi, mistä kertoo hänen lupauksensa hankkia ruotsalaisille Topeliuksen *Sancta Maria* esitettäväksi Visbyn keskiaika-juhlilla ja aloitteensa puhua Betty Elfvingin *Sprengtportenin oppilaita* Dramateniin.¹⁸⁰⁷ Hankkeista ensimmäinen toteutui, toinen ei. Finne matkusti Tukholmasta vielä Lontooseen, missä Bergbom ei koskaan elämässään käynyt eikä nähtävästi halunnutkaan käydä. Muistelmissaan Finne kirjoitti innoittuneesti, miten moderni lavastus- ja ohjaustaide alkoi jo näkyä Shakespeare-esityksissä.¹⁸⁰⁸

Pariisissa matkailivat Emelie ja Kaarlo Bergbomin kanssa samaan aikaan touko-kuussa 1901, paitsi mainittuja Birkmanin sisaruksia ja sisarentytär Paula af Heurliniä, myös professori (1892–1908) Eliel Aspelin.

[A]suen samassa pienessä hotellissa Odéon teatterin lähellä Quartier Latin’issa kuin sisarukset, hän [Aspelin-Haapylä] teki useita yhteisiä retkiä maailman-kaupungissa. Niin käveltiin yhdessä Luxembourgin puistossa, tehtiin vaunu-matka Vincennes’iin, oltiin käynnillä Emil Vikströmin luona, joka perheineen jo oleskeli viidettä vuotta Pariisissa, juuri saamaisillaan valmiiksi suuren sääty-talon otsikkoryhmänsä, ja syötiin sitten, kaikki yhdessä ranskalaiset päivälliset klo 8 illalla, taivasalla boulevard St Germain’in varrella. Sekä Kaarlo että Emilie näyttivät terveiltä ja iloisilta.¹⁸⁰⁹

1806 J. Finne → KB 14.6.1901/52:19:18/KBA/KiA/SKS.

1807 J. Finne → KB 1.7.1901/52:19:19/KBA/KiA/SKS.

1808 Finne 1939:102–104. ”[Paljon melua tyhjäästä -esitykseen Ellen Terryn poika] Gordon Craig oli laatinut tyylieltyyn näyttämöasetuksen, joka merkitsi täydellistä mullistusta sen ajan teatterimaailmassa[,] ja josta saksalainen Reinhardt sai herätyksensä kohottaen suunnan sitten kaikkein korkeimpaan huippuunsa.”

1809 EAH4:170.

Kaarlon elämässä viimeiseksi jäävän Pariisin matkan onnistumisesta kertoo myös Emelien kirje Aini Nevanderille:

Vi må bra och ha det ganska bra; Karl trafvar flere timmar å rad utom att ens behöfva pusta och har hittills tyckt att ”här är oss godt att vara.” I går och i dag har dock hettan varit så intensiv att den lamlagdt all ens viljekraft och all ens rörelseförmåga, så att t. o. m. Karl klagat öfver för mycken värme.¹⁸¹⁰

Aspelin-Haapkylä kertoo, että Kaarlo ei lukinnut huoneensa ovea hotellissa nukkuaan, syyksi hän oli sanonut: ”jos halvauskohtaus sattuisi, enkä voisi nousta vuoteelta, on parempi, että ovi on auki!”¹⁸¹¹ Kaarlon huomautuksen Aspelinille voi tulkita myös kylmäpäisenä huumorina: hän ei voinut olla varma, kuinka monta kesää hänellä olisi jäljellä ja miten hän kykenisi niitä enää Keski-Euroopassa viettämään.

Emelien huolet olivat kotimaassa, 83-vuotiaasta täti Sofie Sanmarkia piti jonkun käydä katsomassa. Pariisista ostettiin teatteria varten koristetta ja varustetta, jotka lähetettiin tullipostin kautta. Pariisin jälkeen Kaarlo ja Emelie siirtyivät taas Keski-Saksaan, Hessenin kukkuloille kylpemään.

I lördag eller söndag [16.6.] resa vi härifrån; nog har här på allt sätt varit godt och bra, men nog tycker jag att jag gerna reser till Nauheim; Karl vill så länge som möjligt stanna borta från hemlandet för att slippa så väl sveci som ryssarne. Det var ju svårt med Hufvudstadsbladet! huru länge skall detta regimente få räcka? Men nog ha vi äfven annat regimente att klaga öfver, hvad säger man om medicinska fakultetens skandalösa uppförande mot [Taavetti] Laitinen? Jag är alldeles upprörd deröfver. Farväl! Jumalan haltuun! Helsa Moster.¹⁸¹²

Kaarlon selvä haluttomuus palata kotimaahan ruotsalaisten ja venäläisten väliin viittaa kenties myös siihen, miten suuri shokki Halmeen siirtyminen nimenomaan Svenskaniin oli. Jos vuosi 1892 oli Bergbomille annus horribilis, oli vuosi 1901 eräänlainen ”pikkujääkausi”; Halmeen lähdön myötä meni tavallaan koko 1890-luku, ”kalevalaisuuden ja karelianismin” vuosikymmen hautaan.

1810 EB → Aini Nevander 1.6.1901/49:7:11/EBA/KiA/SKS.

1811 EAH4:170–171.

1812 EB → Aini Nevander 12.6.1901/49:7:12/EBA/KiA/SKS. Taavetti Laitinen oli väitellyt suomeksi. Hygienian professorin virantäytössä tiedekunta ohitti ensin lausunnonantajien yksimielisen kannan. Prosessi jatkui, kunnes Laitinen vuonna 1902 nimitettiin. Hän oli ensimmäinen talonpoikaistaustainen ja suomenkielinen professori lääketieteellisessä. (Ks. Niemi 1998.) Hella Murrik (Wuolijoki) asui ensimmäisen opintovuotensa Helsingissä 1904–1905 Laitisen perheessä ennen muuttoaan Augusta af Heurlinin luo. (Wuolijoki 1945.)

Kaarlon vanhempi sisar, Emeliestä seuraava, vapaaherratar Elisabeth von Troil kuoli äkillisesti kesäkuussa 1901. Pariisista käsin sisarukset saattoivat laittaa vain kukkatervehdyksen. Emelie oli huolissaan perheen pojista, tytär Mattu, eli Mathilda von Troil oli ”reippaampi”.¹⁸¹³ Kirjeissä ei ole mainintoja kanssakäymisestä sen paremmin kuin esteistäkään Helmikuun manifestin jälkeen, mutta hänen leskensä, entinen senaattori, perustuslaillinen G. A. S. von Troil oli 1891–1900 ollut senaatin jäsen, ensin siviilitoimituskunnan ja vuodesta 1893 maataloustoimituskunnan (ministeriön) päällikkö. Lanko senaattori Ossian Bergbom taas toimi vuodet 1896–1905 talousosastossa kulkulaitostoimituskunnan päällikkönä ja myöntyväisyysmiehenä oli jäänyt istumaan paikalleen. On varma, että välit perheiden välillä ovat olleet jännitteiset näinä Bobrikovin vuosina.

Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen vetosi ikäänsä, anoi ja sai eron senaatista jo 1899 Helmikuun manifestia koskevissa poliittisissa väittelyissä. Suomalainen puolue kävi ankaraa kiistaa linja- ja laillisuuskysymyksistä. Myöntyväisyysmiehiä kohtaan järjestettiin mielenosoituksia, mm. Yrjö-Koskinen asunnon edustalla 18.2.1901 vihatun manifestin vuosipäivänä. Yrjö-Koskinen oli laatinut listan nimiä mellakoiden taustavoimista, jolloin eräät listan henkilöistä nostivat syytteen kunnianloukkauksesta.¹⁸¹⁴ Emelie on kesällä siitä tuotunut: nuorsuomalaiset ovat vain raukkamaisia pettureita ja viikinkien aseenkantajia!

Jag är alldeles upprörd öfver Koskinenska processen; hvilken ära och hvilken glädje för Herr Eero Erkko att ha få varit vikingarnes drabant i denna skandalösa process; måtte han en gång få denna gerning betalad, så till kapital som ränta; hans finska fosterländska hjärta bör ju nu vara nöjdt!¹⁸¹⁵

Bad Nauheimissa kesällä 1901 oli sitten Pariisia viileämpää:

det kyligare vädret gör att Karl på långt när ej är så kry och rask som i Paris; han är så ytterst beroende af värme och sol.¹⁸¹⁶

Bad Nauheimissa vietettyjen kylpyhoitojen – joita piti olla täydet kaksi tusinaa – jälkeen tapana oli vietää Nachkur – toipumisloma, johon oli suositeltu Harz-vuoristoa, Saksin ja Thüringin rajalla. Mutta sitä ennen Kaarlo halusi käydä Amsterdamissa ja

1813 ”Stackars Gösta och Elis! en tung färd har det varit för dem; Mattu [von Troil] är nu en kraftigare och spänstigare natur, så att hon nog repar och reder sig.” (EB → Aini Nevander 19.6.1901/49:7:13/EBA/KiA/SKS.)

1814 Tästä esim. Rommi 1964 passim. ja Koskimies 1974:151–.

1815 EB → Aini Nevander 13.7.1901/49:7:15/EBA/KiA/SKS.

1816 EB → Aini Nevander 19.6.1901/49:7:13/EBA/KiA/SKS.

nähdä Hollannin.¹⁸¹⁷ Amsterdamista tai Antwerpenistä olisi käytännöllistä palata laivalla Ruotsiin, sillä Kaarlo halusi mennä myös itse käymään Grabowin ateljeessa Tukholmassa.

Nu är halfva tiden af vår härvaro förliden, men ännu kan jag ej säga när och huru vi komma hem. Karl tycks vilja resa via Holland, för att få se detta land, och sedan till Göteborg, genom Trollhättan och Stockholm, hem. Han tycker sig böra resa genom Stockholm för att se hvad Grabow åstadkommit för våra nya dekorationer. De tynga oss mera än vi vilja eller våga säga. Då han i går skref till dig, ang. "Over Evne" glömde han be dig vara så utmärkt vänlig och från Krogii kontor skaffa bestämd uppgift på hvilka av bolagets båtar, som gå på Spanien, äro passagerare-båtar, samt när de gå från Amsterdam eller Antwerpen. En tryckt turlista öfver båtarnes afgangstider bör väl lätt kunna fås, men af den ser man ej hvilka båtar, som blott äro beräknade för last och hvilka derjemte äro passagerare-båtar; var nu snäll, kåraste Aini, och tag reda härpå, samt underrätta oss sedan derom.¹⁸¹⁸

Bad Nauheimissa Kaarlo rentoutui parhaiten lukemalla sanomalehtiä ja ahmimalla kirjallisuutta "leivisköittäin".¹⁸¹⁹ Betty Elfving saa tietää, että

Emilie och jag voro i Paris sex veckor, innan vi kommo hit. Sex veckor då jag fick lefva upp eller åtminstone trodde det. Här är ej lika treffligt, ej heller lika helsosamt, som senaste år. Jag drages med en infamt envis kat[h]arrh[h], som på ett förargligt sätt paralyserar badkurens verkningar. Sedan jag slutat här (i nästa vecka) far jag på ett par veckor till Harz, der jag hoppas hexorna (de hafva ju sitt tillhåll der i trakten) fara af med mitt onda. Ungefär den 20 Augusti är jag hemma. Emilie kommer par veckor tidigare.¹⁸²⁰

Sisarukset suunnistivat heinäkuun lopulla Hollantiin katsomaan taidemuseoita. Yksi Nachkur-vaihtoehtoista olisi voinut olla Ardennien metsäinen seutu, kun siellä puolella

1817 Kiinnostavaa on, että Bergbomia ei milloinkaan kiinnostanut lähteä Englantiin, Espanjaan eikä Kreikkaan. Asiaan saattoi vaikuttaa se, että Englannissa ei olisi selviytynyt saksalla tai ranskalla.

1818 EB → Aini Nevander 4.7.1901/49:7:14/EBA/KiA/SKS.

1819 "Du kan ej tro huru ledsamt han har; slukar tidningar och böcker lispundstal [leivisköittäin]; fult väder har här till det mesta varit, men i dag, tror jag, det vänder sig. – Föga nog äro ärter & körsbär ännu mogna för våra konservburkar?" (EB → Aini Nevander 4.7.1901/49:7:14/EBA/KiA/SKS.)

1820 KB → B. Elfving s.d. [n. 15.7.1901]/47:6:28/BEA/KiA/SKS.

Eurooppaa oltiin.¹⁸²¹ Emelie matkusti kuitenkin Berliinin ja Stettinin kautta Suomeen. Kaarlون matkasta on tietoa vasta elokuun alun postikortissa:

Bryssel oli kaiken puolin viehättävä. Matkani olen tehnyt Kölnin Hildesheimin ja Goslorin kautta hitaasti. Nyt olen Schierkessä, mutta parasta on kirjoittaa Halberstadt. Centralhotel.¹⁸²²

Kaupunki oli tuolloin yksi lukuisista ”pittoreskeista” Fachwerk-taloista koostuvista kaupungeista Harz-vuoriston pohjoisrinteellä.¹⁸²³

Jalmari Finnen Tukholmassa virittelemä kiinnostus *Sprengtportenin oppilaisiin* oli Kaarlolle ristiriitainen asia: näytelmä Ruotsin suomenmaalaisesta aatelistosta Venäjän ystävinä näinä Bobrikovin vuosina Tukholmassa esitettyä ei olisi ollut ongelmatonta istuvalle senaatille. Kyse oli Finnen hätiköinnistä, ja ongelmia tuli taas Kaarlون arkistossa alkuperäisen ruotsinkielisen käsikirjoituksen löytämisestä. Se oli ”jossain Salan kätköissä”. Ongelma oli myös siinä, että Kaarlo halusi vielä tarkistaa tekstin. Kaarlo piti itseään tämänkin näytelmän ”osatekijänä.”¹⁸²⁴ Syksyn alussa Kaarlo ilmoitti Bettylle, että ruotsinkielistä originaalia ei löydy, ja siksi se pitäisi kääntää takaisin ruotsiksi viimeisestä suomenkielisestä kappaleesta. Betty Elfving oli loppukesällä menettänyt äitinsä. On todennäköistä, että ruotsinnosta siitä silloin ei jaksettu tehdä.¹⁸²⁵ Samana vuonna Bergbom kävi kirjeenvaihtoa ruotsiksi kirjailevan nuorukaisen Waldemar Sandmanin kanssa maksaen tälle maaliskuussa jopa ennakkomaksua historiallisen näytelmän kirjoittamisesta. Syksyllä tämä kohteliai sanankääntein kuitenkin kirjoitti luopuvansa näytelmähankkeestaan ja kiitti tohtorin keväällä antamasta perusteellisesta palautteesta. Kielikysymyksen hän tunnisti myös esteeksi, joutuisihan suomentajakin yhdeksi tekstin muokkaajaksi.¹⁸²⁶

Herttoniemen serkkuja oli elossa neljä, Helene sekä Johanna Elisabeth Bergbom ja näiden veljet pankinjohtaja Karl Zachris ja tilanomistaja Johan Georg, molemmat aviossa Gripenbergin sisarusten kanssa. Emelie Bergbom enää ei halunnutkaan mat-

1821 ”Karl har ännu ej bestämt hvar han gör sin ”Nachkur”; doktorn proponerar Hartz-bergen, men jag tror det blir Ardennerna, efter han är så när som i Bruxelles.” (EB → Aini Nevander 13.7.1901/49:7:15/EBA/KiA/SKS.)

1822 KB → EB 3.8.1901/46:1:266/EBA/KiA/SKS.

1823 EAH4:172.

1824 ”Dina generaler inför en svensk publik! Det kom öfverraskande och jag kan ej säga att öfverraskningen var oblandad glad. Det kändes bittert att ett så finskt känt verk skall först beskådas och granskas af – svenskar. [–] Manuskriptet – ja, hvar finnes det? Det finska i vårt bibliotek. Men det svenska? En akt här och en akt der, det mesta i Salas gömmor och hvar finnas de? [–] Och nu farväl, min lilla präktiga Bettina-vän. Det vore dock litet ”sjangtill” för att tala stockholmska, om vi i höst skulle få se våra finska gossar på andra sidan Östersjön.” (KB → B. Elfving s.d. [n. 15.7.1901]/47:6:28/BEA/KiA /SKS.)

1825 Myös EAH4:172–173 päättelee näin.

1826 Waldemar Sandmanin asuinpaikka oli Hyvinkää, joten hän on voinut toimia myös Jalmari Finnen inspiroimana. Tämä nimittäin vietti seuraavan vuoden (1902) alussa aikaansa juuri Hyvinkäällä.

kustaa Herttoniemeen. Serkut olivat pari vuotta aiemmin viettäneet yhdessä kesälomaa Savonlinnassa. Emelie vieraili Herttoniemessä heinäkuuisilla Helenan-päivillä ilmeisesti vielä sen jälkeen, mutta tällä kertaa 1901 hän ei halunnut tulla kutsutuksi. Hän ei olisi jaksanut yhä jyrkemmäksi käynnyttä poliittista eriseuraisuutta, jota vielä korosti Ossianin asema senaattorina. Emelien mukaan oli monia syitä, miksi hän halusi palata Suomeen serkkujen tietämättä. Halmeen siirtyminen ruotsinkielisten leiriin oli myös valtava tappio Suomalaiselle Teatterille tai sellaisena Bergbomit sen ottivat. Emelie ei kaivannut julkisuutta palatessaan Suomeen.

Bry dig ej om att säga när jag kommer hem, jag är neml. alls ej intresserad af att bli bjuden till Hertonäs för att fira Helenadagen [31.7.1901] och detta af mångahanda skäl. ¹⁸²⁷

Emelie oli menettänyt alkukesästä sisarensa Betty von Troilin. Betty Elfving Turussa menetti myös sisarensa Hildan, samalla kun äiti makasi sairaalassa Helsingissä.¹⁸²⁸ Kaarlon voinnista Emelie taas huolehti, kun edellinen vuosi oli ollut niin vaativa.¹⁸²⁹ Kaarlo palasi Suomeen Tukholman ja Grabowin ateljeen kautta vasta 24.8.1901.¹⁸³⁰ Uuden teatteritalon meneillään olevasta rakennusprosessista Finne muistuttaa, että ”koko rakennuksesta ei olisi tullut mitään, ellei rakennusylihallituksen pääjohtaja Sebastian Gripenberg olisi ollut asiaa ajamassa. Hänen arvovaltaisuutensa, hänen rakastettava persoonansa ja lopulta hänen häikäilemättömyytensä teki kaiken mahdolliseksi.”¹⁸³¹

Viimeinen näytäntökausi Arkadiassa 1901–1902

Palattuaan Helsinkiin elokuussa 1901 Bergbom ensi töikseen kirjoitti Ida Aalbergille tiedustellen tämän mahdollisuutta vierailla vielä Arkadiassa, niin kauan kuin teatteri toimii siellä. – Vierailut olisivat paitsi ”sesongin juhlahektiä”, niitä viikkoja, jolloin katsomossa oli kukkien tuoksua ja innostunutta yleisöä enemmän kuin muulloin. Bergbomin ja Aalbergin välejä seuratessa tässä syksyn 1901 kirjeenvaihdossa on taas huomattavissa hauska, lämmin ja leikillinen sävy. Bergbom aloitti maalaamalla kuvan siitä, miten näyttelijä kauhistuu, vaikka saakin kirjeen, jota on odottanut.

1827 EB → Aini Nevander 13.7.1901/49:7:15/EBA/KiA/SKS.

1828 EB → B. Elfving 15.8.1901/17.8.1901/49:5:160/ EBA/KiA/SKS.

1829 ”Karl är allt ännu [17.8.] ute; han borde väl vara i Harz; efter en vecka kommer han väl hem, ty vårt arbete börjar ju i slutet på månaden, sista året var mera skralt; måtte detta bli bättre. – Jag tycker ej att Karl denna sommar hade samma stora nytta af Nauheimer-baden, som året förut; har hela tiden nu en stygg, tråkig katarr, naturligtvis åtföljd af feber och trötthet, och jag förmodar att baden under sådana förhållanden ej kunna verka lika bra som då man är frisk. (EB → B. Elfving 15.–17.8.1901/49:5:160/EBA/KiA/SKS.)

1830 EAH4:172.

1831 Finne 1939:105. EAH4:147–170 kuvaa rakennusprosessin tyhjentävästi fennojen kannalta.

Arvoisa Paroonitar. Näen kauhunne avatessanne tämän kirjeen. ”Siis ei alpitkaan suojele taiteilijaraukkaa tunkeilevista impressarioista” huudatte varmaan. Niin on, hienotuntoisuus ei ole meidän teaterijohtajain helmasyntejä – sen tiedätte ennaltaan. Mutta leikki sikseen. Syy miksi uskallan häiritä rauhaanne on seuraava. Weljeni tytär Therese oleskeli tänä kesänä Norjassa samassa kylpyläpaikassa missä [teatterinjohtaja] Björn Björnson. Hän tiesi Teidän aikovan tai ainakin aikoneen jotain tournée-hommaa tänä syksynä [1901]. En anna teille anteeksi paratiisin niituillakaan, jos ollen niin terveenä että voitte näytellä, Te menette Helsingin ohitse ”stolt förbi”. Teidän täytyy tulla tänne ja antaa loppu-siunaustanne Arkadialle, yhteiselle kehdollemme, ennenkuin sen viimeinen päivä koittaa. Milloin? Se on Teidän asianne ratkaista. Ohjelmisto? Senkin saatte määrätä mielenne mukaan. Ehdoitukseni on: Maria Stuart; (Schiller); Hedda Gabler (Ibsen) Theodora (Sardou). - Ilmoittakaa milloin aiotte kotiutua. Tulen kohta Pietariin keskustellakseni ajasta, ohjelmistosta y. m. y. m. Suurimmalla kunnioituksella Kaarlo Bergbom. Helsinki Elokuun 31 p. 1901.¹⁸³²

Ajatus paratiisin niituista, joilla Kaarlo mököttää Idalle hamaan ikuisuuteen on rakastettava ja humoristinen. Idan vastausta ja Kaarlon reaktiota siihen ei näytä säilyneen. Syyskuun lopulla Ida pyytää kuitenkin toimittamaan roolikirjat lokakuun puolivälin aikoihin Pietariin, josta paroni voi ne sitten toimittaa hänelle. Henkilökohtainen tapaminen siirtyi.¹⁸³³

Arkadian näyttelijäkuntaan jouduttiin kiinnittämään uusia voimia: kaksi ylioppilasta Elli Tompuri ja Paavo Ahlman, sekä Helmi Tähtinen ja laulukyky Iivari Kainulainen. Oppilasnäytäntöön keväällä 1902 osallistuivat lisäksi Elli Malm ja Esther Niska sekä Otto Tuulos ja Jussi Snellman. Kaarola Avellán oli ohjannut oppilaita. Monet aloittivat syksyllä 1901. Näiden joukossa oli myös Aarne Riddelin, joka jo kevään 1902 avajaisnäytännössä *Pohjolan häissä* esitti Lemminkäistä.¹⁸³⁴ Halmeen tilalle saatiin siis kaksi lahjakasta ja komeaa nuorukaista Aarne Riddelin ja Jussi Snellman värittämään Kaarlon viimeistä kautta Arkadiassa!

Bergbomien vanhahtava tapa yrittää toimia patriarkkoina ja teatterilaisten perhepiirin rakentajina sai osakseen huvittuneita kommentteja nyt jo täysin eri sukupolveen kuuluvilta nuorisolta:

1832 KB → IA-U-G 31.8.1901/Coll 1.2/ms/KK.

1833 IA-U-G → KB 28.9.[1901]/211:3:36/KBA/KiA/SKS.

1834 EAH4:174–181. Riddelin-Orjatsalon ensimmäisistä vuosista kootusti Pennanen 2017:38–54.

Arkadian viimeisenä vuonna oli meistä nuorista kokoutunut näyttelijäjoukko lisääntynyt aika tavalla. Eikä kieltää sovi, tohtori ja neiti Bergbom osoittivat suurta innostusta saadakseen olomme viihtyisäksi. Heti näytäntökauden alussa tohtori oli ehdottanut, että saisimme pitää näyttämöllä kerran kuukaudessa illanvieton. Jokainen sai kutsua ihailijoitaan ja ihanteitaan. Teatteria harrastava kirjallinen ylioppilasnuoriso Jalmari Finnen luotsaamana vahvisti seuran. Neiti ja tohtori pitivät auliisti huolta materiaalisesta puolesta kustantaen voileivät ja virvokkeet. Itse saimme hoitaa ohjelmapuolen improvisoiden. Pääasiallisesti nämä juhlat olivat nuoren teatteriväen juhlia, ja muutamat vanhemmat suhtautuivatkin niihin äksymielin. Mutta meillä nuorilla oli hauskaa. Vanhemmat jäsenetkin vähitellen kunnioittivat meitä läsnäolollaan. Jopa täyttivät ohjelmaa-kin. Se oli yleensä hilpeää ja useimmiten samana iltana keksittyä.¹⁸³⁵

Edelleen Tompurin *Minun tieni* -kirjan käsikirjoituksen muotoilujen mukaisesti:

Tämä yleisöön intimisoiminen kulissien takaa oli kuitenkin laajentanut teatterilaisten seurapiiriä, saanut aikaan tuuletuksen teatterin itsekeskeisessä elämässä. Joku pahamielinen ilkkui, että Bergbom diplomaattimielessä oli tehnyt aloitteen noihin kuukausi-illanviettoihin. Teatteriin oli tullut lisätyksi ylimääräisiä näyttelijättäriä ehkä enemmän nuoruuden ja kauneuden kuin lahjojen perusteella. Bergbom toivoi illatsujen aikaan saatavien tuttavuuksien [avulla] kivuttomasti vapauttavansa teatterin liiasta painolastista.¹⁸³⁶

Elli Tompurin ja Lauri af Heurlinin tuleva avioliitto oli niitä harvoja, jotka iltamissa saivat alkunsa, ”mikä liitto suinkaan ei ollut Bergbomin tarkoitus”.¹⁸³⁷ Tompuri korosti, että nuori näyttelijäkunta jo tuossa vaiheessa muodosti oman piirinsä, läheisen, välittömän ja

1835 Elli Tompuri: Käsikirjoitus kirjaan *Minun tieni*. Lehtiö I:127 kansio 30/ETA/KA. Myös Tompuri 1942:55–57. Kuvaus jatkuu: ”Kirsti Suonio, ulottuen jo silloin täyteen mittaansa, lauloi rakastajan-ariaa jonkun Tukkijoen tukkilaisen housut hakaneuloilla kiinnitettyinä lavealle povelleen. Varmuudeksi oli rintamuksessa etiketti ”mies”. Teatterin mieskoomikon alku lauloi yllään punainen silkkihame primadonnan osan, Erkki Melartin säesti laulajien aarioitten oikullisia poljentoja nuotin mukaisesti, vaikka duurit ja mollit olisivat menneetkin sekaisin. Eikä meiltä puuttunut jo silloin kansallisiksi tulleita laakerikruunauksiakaan. Teatterin rekvisiittahuoneesta oli saatavissa kiihtumaton seppel ja sieltä olivat kotoisin tekokukkavihotkin, joilla juhlittiin esiintyjä. Lapsellista se kaikki oli, mutta se lisäsi vanhan ”Arkiksen” kodikasta tunnelmaa.”

1836 Elli Tompuri: Käsikirjoitus kirjaan *Minun tieni*. Lehtiö I:127 kansio 30/ETA/KA. Myös Tompuri 1942:56–57.

1837 Tompuri 1942:55–57. Käsikirjoituksessa on tärkeä lisäys sivulle 57:lle kolmannen rivin jälkeen: ”Jos [tarkoitus oli karsia ylimääräisiä nuoria naisia teatterin palveluksesta] niin, niin tällä kertaa se diplomatia vei harhaan. Minun tietääkseni ainoa tuttavuussuhde-liitto, tutustuttaminen Arkadian palkeilla näyttämöillanvietoissa, vievä näennäisliittoon oli hänen veljenpoikansa [p.o. sisarenpoikansa] ja minä, (liittoon johon ei suinkaan Bergbomin diplomatia tähännyt, joka ei ollut tarkoitettu, mikä liitto suinkaan ei ollut Bergbomin tarkoitus.)” (Käsikirjoitus kirjaan *Minun tieni*. Lehtiö I:127 kansio 30/ETA/KA.)

tuttavallisen, joka auttoi toisiaan, lainasi vaatteita ja vietti aikaa yhdessä. Tompuri sanoo, että hän sympatisoi Kaarle Halmeen ja Eino Leinon kriittistä asennetta ja että hän ihaili

Kaarle Halmeen erinomaisen kaunisten suomen kielen sanontaa. Ja siinä on eräs Suomen teatterihistoriaan jääviä rikoksia, että hänen kaltaisensa taiteilijan on sallittu parhaissa voimissaan vetäytyä syrjään.¹⁸³⁸

Ohjelmisto Arkadian viimeisellä näytäntökaudella 1901–1902 sisälsi paljon valintoja, jotka voidaan lukea Bergbomin henkilökohtaisen nostalgian näkökulmasta. Hän tiesi, että jollain aikavälillä hänen aikansa olisi ohitse. Voidakseen nähdä esityksiä, joista hän itse erityisesti piti, hänen piti vain järjestää sellaisia. Ainakin hän halusi vielä kerran nähdä Arkadiassa *Hamletin*, jonka pääosaa näytteli edelleen Axel Ahlberg, 46-vuotiaana. Bergbomin oli edullista myös jollain lailla hyvittää lojaalia Ahlbergia. Se osoittaa, että hän luotti Ahlbergiin ja halusi tarjota yleisölle mahdollisuuden juhlaa talon ”vanhaa sankaria.” Halmeen juhla oli ollut keväällä, nyt sai Ahlberg vanhoilta ja ehkä uudenkin sukupolven katsojiltaan kukkia (25.9.1901). *Hamlet*-esityksen nuorimpia näyttelijöitä oli teatterissa aloittanut 17-vuotias lahjakkuus, Aarne Riddelin (myöhemmin Orjatsalo),¹⁸³⁹ jonka tulevia omia *Hamlet*-esityksiä ajatellen on hyvä muistaa, että hänen uransa alkoi hovimiehen roolilla Bergbomin viimeisessä *Hamletissa*.

Jalmari Finne onnistui Adolf Lindforsin kanssa yhdessä valmistamaan *Scapinin kujeet*: ”Kun Lindfors ei aivan mahdottomasti konstaillut ja minulla nyt Pariisin-matkani jälkeen oli tietty ote Molièren näytelmiin, niin päästiin hyvään tulokseen.”¹⁸⁴⁰ Jalmari Finnen aiempi onnistuminen, Hauptmannin *Hannele* uusittiin lokakuussa (16.10.1901). Siihen oli tilattu Erkki Melartinilta lisää musiikkia, jota Kajanuksen orkesteri soitti. Finnen myöhemmän arvion mukaan musiikkia oli jopa liikaa. ”Näytelmän loppu kyllä kohosi, sillä kaikki sai korkean juhlallisen leiman, mutta vaikutus oli sama kuin jos entisen koruttoman jumalanpalveluksen sijaan olisi tullut mahtava kirkonmeno”.¹⁸⁴¹ Olga Leino oli jo ennalta hyväksi tunnetun teoksen tähti. *Päivälehdessä* Eino Leino kertoi, että Olga Leinon lisäksi esiin kutsuttiin Melartin. Finnen nimeä hän ei lyhyessä uutisessa mainitse, mutta totesi, että ”valaistusvaikutukset, tässä kappaleessa niin kovin tärkeät, onnistuivat virheettömästi.”¹⁸⁴²

1838 Tompuri 1942:58. Tompuri lieenee oikeassa, mutta jättää Halmeen osuudet konflikteissa käsittelemättä.

1839 Näin ainakin *Ustr* 28.9.1901 mukaan. Ofeliana oli Lilli Högdahl, Claudiuksena Leino ja Poloniuksena Lindfors. Eri-tyistä ja käsittämätöntä on, että Gertrud oli annettu kokemattomalle Elli Malmille eikä esimerkiksi Kirsti Suoniolle.

1840 Finne 1939:106.

1841 Finne 1939:106.

1842 Eino Leino, *PL* 17.10.1901.

Kaarlون oma ohjaus keskittyi jälleen Suomen historiaan. Kasimir Leinon laaja runomittainen draama *Klaus Fleming ja Jaakko Ilkka* oli jo kantaesitetty suomalaisessa Maaseututeatterissa Viipurissa ja Turussa. Näytelmä ilmestyi painosta Helsingin ensi-ilan alla, ja Santeri Ingman antoi siitä varsin myönteisen juoniselostuksen ja arvion.¹⁸⁴³ Näytelmässä perustapahtumat on hyvin kuvattu, mutta Ilkan ja Flemingin lasten rakkaustarinat olivat ”ylimääräisiä ja tarpeettomia”. Jaakko Ilkka kuolee hirsipuussa, Klaus Fleming tuodaan sairastuneena kuolemaan Turun linnaan, juuri ennen Kaarle-herttuan laivojen tuloa. Ingmanin mukaan Kasimir Leinon tulisi ehdottomasti jatkaa historiallisten näytelmien saralla.¹⁸⁴⁴

Bergbom jakoi laajan teoksen kahdelle illalle siten, että 15.11.1901 esitetty I osa meni ensin kolme kertaa ja II osa 20.11.1901 alkaen kolme kertaa. Mutta teos löysi enemmänkin katsojia, sillä kokonaisuus esitettiin yhteensä 14 kertaa tällä viimeisellä näytäntökaudella, ei vähiten jännittävän nuijasota-tematiikkansa takia. Kasimir Leinon näkemys käänsi nuijasota-tulkintaa kohti luokkataistelua,¹⁸⁴⁵ jossa molemmat osapuolet saavat oikeutta: Axel Ahlberg ja Benjamin Leino saivat tehdä tasaveroiset nimiroolit.¹⁸⁴⁶

Draamallisista kohtauksista rikas, aikakaudesta värikkään kuvan antava kappale herätti heti ensi näytöksen jälkeen pitkällisiä mieltymyksen osoituksia ja ne miltei tasaisesti kasvoivat kuvaelma kuvaelmasta; viimeisen, erinomaisen vaikuttavasti esitetyn kuvaelman jälkeen, jossa Ilkka pitää kokoontuneelle kansalle puheen ja tappelu huovien kanssa syntyy, nousivat ne suurenmoiseen määrään, tarkottaen sekä Ilkan lennokasta esittäjää, herra Leinoa että tekijää. Turhaan viimemainittua yleisö tahtoi nähdä; esiinhuudot lakkasivat vasta sitten kuin oli ilmoitettu, että hän ei ole kaupungissa [vaan Tampereella]. Kappaleen toisesta pääosasta loi hra Ahlberg sangen voimallisen ja vivahdusriikkaan kuvan.¹⁸⁴⁷

Toisen osan¹⁸⁴⁸ tapahtumista *UStr* kirjoitti:

Esitettyinä suurpiirteisissä kuvaelmissa, nuo omituiset historialliset olot, joiden keskellä kuninkoipi hallitsijana mahtava Fleming ja joita, toiselta puolen kumoamaan nousee vapaudenintoinen talonpoikaissankari, tarjoovat runsaasti

1843 Nuijasotaan kytkeytyvää draamaa ennen K. Leinoa kirjoittivat F. Cygnaeus, J. J. Wecksell ja W. G. Lagus.

1844 S[anteri]. I[ngman]. *PL* 13.11.1901.

1845 Esim. Ylikangas 1999:121–124 ja Ylikangas 2007:50–51, 58–66.

1846 *PL* 15.11.1901 kertoi roolijaon jo ennakoon: Tompuri oli Flemingin tytär ja Riddelin Pietari Paavalinpoika Juusten; Jussi Snellman taas Gottschal Klaunpoika eli Flemingin äpäräpoika. Kuvaelmat 1: Ilkan talossa Ilmajoella; 2: Turun linnassa; 3: Korp[po]olaisvuorella Turussa; 4: Tukholman linnassa; 5: Isonkyrön kirkolla.

1847 *UStr* 16.11.1901.

1848 *PL* 20.11.1901 luettelee roolijaon II osaan: Tompuri, Riddelin ja Snellman jatkavat vanhoissa rooleissaan.

mieleenkäypää katselemista, sitä enemmän kuin kuvaelmat ovat oivallisella teatterituntemuksella laaditut. [– –] [Leino] esitti Ilkan osaa syvällä päätöksellä, joka ei koskaan erehtynyt, ja hyvällä lausumisellaan hän lievensi sitä kerskailua, sitä liikaa voimaperäisyyttä, josta Ilkka näytelmää lukiessaan ei ole vapaa. Niin tuli hänen sanoihinsa erinomainen päättäväisyys, uhka ja lento.

Kauniimpia paikkoja oli ensi näytöksen lopussa lausuttu monologgi; 8:nnessä kuvaelmassa, jossa huovit Ilkan vievät hirsipuuhun, nosti näyttelijä luomansa korkeaan traagillisuuteen. Koko esitys suoritettiin kauttaaltaan paraimmalla mahdollisella tavalla.” [– – huolella ja] muulla tarkkuudella, paitsi että Korpelaivuoren kuvaelmassa takaosaan oli sattunut joutumaan jotkut vanhat vierasmaisemaiset kulissit, joista teatterissa kävijät ovat pilaa lasketelleet. Mutta eipä tuommoinen seikka vähennä tunnollisuudella, epäilemättä suurella vaivalla ja ehkä vielä suuremmalla aineellisella uhrauksella teatterin puolesta tehtyä työtä näyttämölle panon, pukujen y.m. suhteen. Josta kaikesta vilpittömä kiitos.¹⁸⁴⁹

Ilkka & Fleming -näytelmä on jäänyt unohduksiin, kuten Kasimir Leinon muukin tuotanto. Bergbomin ohjelmistossa se asettui tietysti Bobrikov-vuosien peruslinjaan: isänmaan historiaan, kansan, kansallisuuden ja säätyjen välisten suhteiden historiaan. Eräällä lailla sekin sulki Bergbomin omaa ympyrää Fredrik Cygnaeuksen ja Josef Julius Wecksellin suuntaan. Jaakko Ilkkaa oli käsitelty kriittisesti G. Laguksen *Klubbhövdningen*ssä, jota fenomenaanit olivat inhonneet. Mutta vasta nyt oli välttämätöntä nostaa esiin itse nuijamies-ten näkökulma, joka Yrjö Koskisen historiasta lähtien oli ollut hieman teoreettinen.¹⁸⁵⁰ Kun aatelisto sotavoimin kukisti kapinan, nähtiin myös kapinoitsijain teloituskohaus Arkadian näyttämöllä. Poliittisten symbolien kannalta on tärkeää, että Benjamin Leino sai Ilkan kuolinkohauksen jälkeen sinivalkoisin nauhoihin koristetun laakeriseppeleen.

Kappaleen lopussa taas, jolloin suosion-osoitukset kasvoivat vallan freneettiseksi, ojennettiin Axel Ahlbergille laakeriseppele punakeltaisine nauhoineen [– –]. Tekijä, joka sen jälkeen hyvä-huutojen raikuessa esiintyi, sai laakeriseppeleen Suomalaisilta Pohjalaisilta. Esirippu nousi ja laski eikä yleisö ennen poistunut salista kuin sekä toht. Bergbom että Benjamin Leino vieläkin kerran, olivat esiintyneet.¹⁸⁵¹

1849 *UStr* 24.11.1901.

1850 Tulkintaa nuijasodasta oli hallinnut ns. itsenäisyystulkinta, jossa Fleming ja Sigismundin kannattajat nähtiin Suomen erityisaseman vaalijoina. Kasimir Leino painottaa sisällissota- tai luokkasotatulkintaa.

1851 *PL* 21.11.1901. Ahlbergin saamassa sepeleessä luki ”Jos oli Ilkka mies, niin Fleming myös, sen näyttämöllä näytti taidetyös.”

Poliittisen tilanteen kannalta on kiinnostavaa, että sekä Ilkan että Flemingin oli tässä teoksessa mahdollista tulla ”traagisiksi” henkilöiksi, molemmat kuolivat samassa isänmaassa, toinen suomalaisena, toinen ruotsalaisena. Kumpaaakin näyttelijäsuoritusta haluttiin ylistää. Punakeltaisia nauhoja tuskin oli käytetty Arkadian näyttämöllä aiemmin, olihan sinivalkoinen fennomaanien väri, kuten salin kattomaalaukset. Asetelma oli sikäli ”nuorsuomalainen”, jollaiseksi Kasimir Leino kirjailijana miellettiin, että näytelmässä korostui molempien kieliryhmien isänmaa – erillisenä Venäjästä. Vuonna 1901 nuorsuomalaisen kirjailijan näkökulmasta ”nuijasota” ja sen päättymisen saattoi siis propagoida kielitaistelun päättymistä tai ainakin syrjään panemista. Ahlberg Fleminginä joutui olemaan karaktääriään karkeampi hahmo, vaikeutena olivat tälle kirjoitetut uni-kohtaukset. ”Teatterin onnistunut haamujen järjestämistapa auttoi tässä myöskin osaltaan oikean tunnelman syntymistä”.¹⁸⁵² Esityksen ongelmat olivat kiintoisia:

[monet kokemattomat esiintyjät edesauttoivat] sitä seuranäytelmän luonnetta, jonka esitys useissa kohden vasten tahtoaankin sai. [– –] Teatteri oli puolestaan nähtävästi pannut suurta huolta sekä kappaleen harjoitukseen että näyttämölleasetukseen. Huomautettu on jo haamukohtauksen onnistumisesta. Dekoratiivista mainittakoot vielä Ilmajoen kuvaelma ja Turun linnan ”kuninkaansali” ja tornikamari, molemmat mukailtuja arkkitehti Schjerfbeckin piirustusten mukaan. Korppolaisten vuorenmaisema ei ollut niin onnistunut, taustassa sinertävien jäävuorien takia. Pukujen suhteen kuuluu käytetyn sellaisia auktoriteetteja kuin esim. toht. Appelgren ja olivatkin ne suurelta osaltaan sekä uudet että onnistuneet. Statistikohtaukset menivät yleensä hyvin, paitsi kunniavahti toisessa kuvaelmassa. Taistelukahakkaa Kyrössä voisi ehkä hiukan hillitä, sillä tällaisenaan saattaa se yleisön turhan tautta vapisemaan monen viattoman statisti-sielun tähden.¹⁸⁵³

Seuraavaksi kevääksi 1902 valmistuvan uuden teatteritalon vihkiäisjuhlien järjestelyt olivat jo käynnissä. Alkuvuodesta 1901 johtokunta oli päättänyt, että avajaisnäytelmä tilataan J. H. Erkolta, joka viimeisen 10 vuoden ajan oli ollut Suomalaiselle Teatterille läheinen kirjailija. Erkko olisi halunnut kirjoittaa ajankohtaisesta aiheesta, aatteellisuuden heräämisestä, mutta Bergbom oli nimenomaan toivonut tai vaatinut, että sen tulisi olla *Kalevala*-aiheinen.¹⁸⁵⁴ Erkko päätyi näytelmään *Pohjolan häät*, joka poikkesi *Ainosta* ja *Kullervosta* siinä, että se oli vapaammin yhdistelty *Kalevalan* eri episodeista. Mukana

1852 E. L. PL 22.11.1901. Tompurin keinot todettiin osin puutteellisiksi, Riddelinin ulkomuoto oli ”liian nuorekas”, Snellmanille ”tuntuu toistaiseksi maailma olevan toivottavampi kuin ne palkit, jotka sitä esittävät”.

1853 E. L. PL 22.11.1901.

1854 Jukola 1939:324–325.

on Erkon omia aatteellisia painotuksia, jotka Martti Jukola on yhdistänyt ”kansamme hätään ja epätoivoon sortovuosina.” *Pohjolan häät* esittää vetoituksen yksimielisyydestä ja sovinnosta sekä pitää esillä naisten ja työväen asiaa.¹⁸⁵⁵ Tilaustyö sujui Erkolta kovin hitaasti, sillä hän oli elokuussa, kiitos Häkli & Lallukan kauppahuoneen lahjoituksen, muuttanut rakennuttamaansa huvilaan Tuusulan Erkkolan. Syksyiltä 1901 Erkolta on Bergbomille kaksi kirjettä, joissa hän kertoi työn vaiheista. Kirjeet eivät sinänsä piristäneet Bergbomia, muuten kuin, että hän saattoi seurata aikatauluja.¹⁸⁵⁶

Kaarlön neljäs talvinen ulkomaanmatka, Winterreise¹⁸⁵⁷ kulki tällä kertaa ainakin Kööpenhaminaan, jossa taiteellisen uteliaisuuden kohteena oli nähdä Shakespearea pelkistetyllä näyttämöllä. Englannissa ja Saksassa oli vasta 13 vuotta aiemmin päätelty varmuudella, että Shakespearen oman ajan teatteri oli yksinkertainen eteenpäin työntyvä lava, jolla ei käytetty illusorisia lavasteita. Kasimir Leino oli kertonut Münchenin kokeilusta Kaarlolle laajasti jo kirjeessään 1897.¹⁸⁵⁸ Kaarlolla oli kuitenkin epäonnea, hän ei nähnyt Kööpenhaminassa toivomiaan näytelmiä, pelkkiä ”homehtuneita teoksia”.¹⁸⁵⁹

Mycket har jag ej att förtälja om. Jag har hvilat ut mig och lugnat mina öfver-spända nerver – det var ju ändamålet med min resa. I teatraliskt hänseende har jag ej varit lycklig. Så t.ex. väntade jag i Köpenhamn fyra dagar för att se Kung Lear på den såkallade Shakespeare-Bühne, som Perfall och Possart uppfunnit för stycken med talrika dekorationsförändringar. Blott fond och neutrala kulisser. Nåväl. När jag kommer till teatern fick jag i Lears ställe två af Heibergs möjligaste vådeviller. Dagen förut blef jag på samma sätt bedragen på Dagmarteatret, der jag fick Kameliadamen (!) i stället för Bjornsons nyaste dram Tora Parsberg.¹⁸⁶⁰

Berliinissä Kaarlo näki Björnsonin aatedraaman *Yli voimain*, joka oli tulossa Arkadiaan kevättalvella 1902 ja joka myös voisi siirtyä uuteen taloon. Hankintalistalla tärkeimpiä olivat bysantti-aiheiset lavasteet, olihan kevääksi tulossa Aalbergin ohjelmistossa Sardoun

1855 Jukola 1939:330–347.

1856 J. H. Erko → KB 21.10.1901/52:18:10/ ja 13.11.1901/52:18:11/KBA/KiA/SKS.

1857 Bergbom oli ollut kolme joulua 1897, 1898 ja 1900 Berliinissä. Joulukuun 1901 oli neljäs ulkomaanjoulu.

1858 Vasta vuonna 1888 löydettiin Elisabethin ajan teatteria koskeva hollantilaisen matkailijan piirustus, jonka perusteella tutkimus aktivoitui ja ymmärrettiin yleisemmin, miten yksinkertainen lava oli ollut käytössä. – Müncheniin rakennettiin tällainen Shakespeare-näyttämö ja Kööpenhaminaan tehtiin vastaava, mm. tulevan teatterihistorioitsija Karl Mantziuksen aloitteesta. Ks. m. Kasimir Leino → KB 29.3.1897/52:22:6/KBA/KiA/SKS.

1859 Shakespearebühne oli Münchenissä kehitetty yhdistelmä näyttävästä juhlallisesta teatteritilasta ja taustalla liikkuvista vaihtuvista fondeista, joiden avulla Shakespeare-esityksiä voitiin sujuvoittaa. Seuraavassa mainittujen Perfallin ja Possartin lisäksi idean takana oli teatteritekniikko Carl Lautenschläger. Tarkemmin ks. Bergman 1966:117–121.

1860 KB → EB [jouluk. 1901]/46:1:267/EBA/KiA/SKS.

Theodora, näytelmä Bysantin keisarinnaksi kohoavasta tanssijattaresta. Tukholma oli etappi Grabowin studioiden vuoksi.

Här i Berlin har jag ej fått se Hoop af Seegen [hollantilainen näytelmä], men väl Ueber Unsere Kraft. [Björnsonin uusi.] Hos Verch har jag ej ännu varit, men skall nog göra besöket i morgon eller öfvermorgon. Deremot har jag expedierat Wimmer och Wunsch. Från Pausch et Koch fick jag ej några bysantinska bårder, jag tror det bästa blir att måla sådana, då får man dem efter önskan. Vädret har varit vackert men har nu slagit om till det infamaste dimväder (med ty åtföljande katarrh). En vecka dröjer jag ännu i Berlin. Du kan skrifva till Stockholm Poste restante.¹⁸⁶¹

Loppuvuoteen 1901 sijoittui outo episodi, jonka tarkastelu tuo teatterin sisäisiin ihmisuhteisiin valoa. Jalmari Finne ja Elli Tompuri menivät joiksikin viikoiksi kihloihin. Bergbom oli Suomeen palattuaan sanonut: ”Minä olen jo elänyt niin kauan, etten hämmästy mistään.”¹⁸⁶² Hämmästyksen aihe oli tietysti se, että Jalmari Finnen sukupuolisesta suuntautumisesta ei teatterin piirissä voinut olla epäselvyyttä, se oli sama kuin johtajan. Varmalla silmällä syksyllä 1901 oli kiinnitetty niin Paavo Ahlman, Aarne Riddelin kuin Jussi Snellman. Näistä Jussi Snellman oli ”kaunein” nuorukainen, ja hänkin vasta 17-vuotias. Ainakin Jalmari Finne oli häneen rakastunut tai ihastunut, mutta mikseivät teatterin muutkin nuorukaisia katselevat herrat, ainakin Axel Ahlberg ja johtaja itse. Yhtäkkiä Tompuri ja Finne julkaisivat kihlauksen, joka kuitenkin muutamassa viikossa purkautui.

7-iv Tompurin ja Finnen kihlausjuttu uudessa valossa

Muistelmissaan Elli Tompuri kertoo tapauksen talvelta 1901–1902. Käsikirjoituksessa on ilmaisuja, jotka on seuraavassa lisätty [hakasulkeissa], mutta joista osa oli pyyhitty yli:

Oli satanut joulukuun lunta. [– –] Olin aina ollut siinä määrin riitajalla Finnen kanssa, etten voinut itse eikä hänelläkään luullakseni olisi ollut aihetta pitää aktiivisuuttani hellän tunteen ilmiasuna, jos soitin hänet kävelemään, vaikka tapani ei ollut silloin eikä myöhemminkään olla oma-aloitteinen. Hän tuli ja oli aulis lavertelemaan kaikista maailman asioista niin kuin aina. Sattuu Kaisaniemessä vastaan muuan professori [Mikkola] kirjailijatar-rouvansa kanssa. Finne naurahtaa: ”Luulevatkohan nuo, että olemme kihloissa, kun näin Kaisaniemessä kävelemme ja mitähän teatterilla sanoisivat, jos sellaista kuulisivat?”

1861 KB → EB [jouluk. 1901]/46:1:267/EBA/KiA/SKS.

1862 Tompuri 1942:47. Finne 1939, joka on Yrjö Kivimiehen toimittama, ei mainitse tapausta.

Nauroin ja sanoin kevytmielisesti: ”Olisi hauskaa kokea” [~~Ei kauvan tämän jälkeen~~] Erosimme, hän teatteriin [~~ja minä tapaamaan erästä hyvin ohimenevää~~] regissöörintoimeensa, ja minä rendez-vous’ille, joka oli edeltäpäin sovittu [~~erään ihailijani, mutta hyvin ohimenevää lajia.~~] Sieltä teatteriin saavuttuani olivat kevytmielisyyteni seuraukset edessäni. Ja ne oli kannettava. (Tompuri 1942:47–48 ja Käsikirjoitus teokseen *Minun tieni*. Lehtiö I:104d, kansio 30 /ETA/KA.)

Finne oli ilmoittanut kihlausuutisen teatterilla. Eikä Tompurinkaan hämmästys ollut pieni, kun hän myöhemmin saapui teatteriin ja vastaanotti sekavin tuntein lausuttuja onnitteluja. (Tompuri 1942:47)

Neiti Bergbomin poskisuudelmat ratkaisivat, että tämä kihlaus ei lopunut heti alkuunsa, vaan kesti muutaman viikon. Monille se antoi luultavasti, jos ei ilon, niin ainakin ilakoimisen aihetta. ”De ä’ bara politik”, kuulin sivumennen jonkun onnittelijoistani sanovan. (Teatterissa oli usein korkean tunteen ilmaisukielenä ruotsi.) Minulla ei ole oikeutta leimata Finnen motiiveja politiikaksi ja olisin taipuvainen sanomaan, että painavimmat syyt olemattoman kihlauksen julkituontiin olivat oikku, kevytmielisyyys. Se oli minutkin saanut lipsauttamaan nuo kohtalokkaat sanat Kaisaniemen puistossa. [– –] Ida Aalbergin saavuttua vierailulle oli tämä kihlausepisodi jo lopussa [– –] (Tompuri 1942:47–48.)

Vakavimmin Tompuri-kihlaus järkytti Jalmari Finnen ystävää Erkki Melartinia, joka vietti talvea Laatokan rannalla säveltäen. Hän peräänkuulutti omassa kirjeessään Jalmarilta rehellisyyttä itseä kohtaan:

Minun on pitänyt kirjoittaa sinulle ”onnitellakseni” sinua vaan en ole sitä voinut tähän saakka tehdä, Niin ilkeältä on minusta koko juttu tuntunut, sanon sen suoraan – En olis luullut sinun edes suurimmassa hädässä niin raukkamaisesti menettelevän, – se on tehty nyt ja täytynee uskoa. Minä olin luullut, että sinä avioliitosta – Äsch ei se auta – Ehkäpä sinä et avioliittoa ajattelekaan, tämä on ehkä ainoastaan ”kihlaus”! Ja tytön maine ja tytön tunteet ja kaikki muu, mitä et ole lukuun ottanut, vaan ajatellut ainoastaan itseäsi. Se voisi olla traagillista _ . Ainoa joka auttaa, ettei se tunnu traagilliselta, on se, että otaksun että Tompuri rakastaa sinua yhtä vähän kun sinä häntä. Ja että siis voitte olla kuitit. s.o. voitte vaikka mennä naimisiin – ja kukin kulkee omaa tietään _ Jaa, minunhan pitäisi onnitella. Ei siitä nyt tällä kertaa tule mitään huomaan minä. Minä en ole ollenkaan vihainen sinulle _ tämä on minusta vaan kaikkityyni niin peräti surkeaa. (Erkki Melartin → J. Finne 27.12.1901, kansio 19:734/mfPR172/JFA/KA.)

Pari päivää mietittyään Melartin kirjoitti vielä:

Nyt minä yhtä enemmän ymmärrän, että tämä kihlaus todella voi olla hyödyksi sekä sinulle että hänelle. Sinä voit senkautta ehkä vapautua rakkaudestasi Jussiin, jos kovasti tahdot, saat uusia intressejä ja voit tähdätä ajatuksesi niin moneen muuhun suuntaan, ellet itse hellimällä helli sairasta rakkautta niin voi se nyt ehkä parhaiten kuolla. Ja Ellille se ei kai myöskään ole niin vaarallista kuin ensin luulen. Luulen hänen olevan naisen, jolle tällainen kiirastuli voi olla hyvinkin terveellinen, sillä ei hän ole sitä lajia joka masentuu siitä, jos hän pettyykin – hän on aika mies. Ja jos te ajoitte saatte silmänne oikealla tavalla auki toistenne suhteen ja tunnette asiassa olevan muutakin, kun sensatsioonin hakua huumasta ja sairautta, niin en voi nähdä miksikä siitä ei voisi tulla jonkunlainen avioliittokin, sillä edellytyksellä että sitä ennen täydellisesti tunnette toisenne – ja olette rehellisiä toisillenne – ja itsellenne. (Erkki Melartin → J. Finne 2.1.1902, kansio 19:738/ mfPR172/JFA/KA.)

Tammikuun alussa 1.1.1902 vietettävän Aleksis Kiven kuolinpäivän yhteydessä ilmestyi *UStr:n* alakertakirjoitus ”Aleksis Kivi suomalaisessa teatterissa”, jossa nimimerkki ’J V:nen’¹⁸⁶³ kertasi teatterin syntyvaiheita ja totesi, että vasta pari vuotta sitten teatterissa siirryttiin viettämään Aleksis Kiven syntymäpäivää 10.10.1834, ei enää vuodenvaihteen kuolinpäivää. Kirjoittaja mainitsi myös, että Emelie Bergbomilla on tallella se valkoinen huivi, jota H. Ch. Raai oli ensimmäisellä kerralla *Leassa* käyttänyt. Tuo vuoden 1869 huivi, jonka Lea alussa nostaa kasvoiltaan, oli sitten Ida Aalbergilla käytössään uuden talon avajaisten *Lea*-esityksessä 9.4.1902. Kirjoitussarja sai jatkoa 8.1.1902, ja siinä käytiin läpi *Kullervon* ja *Nummisuutareiden* esityshistoriaa.¹⁸⁶⁴

Kaarlo Bergbomin ja Jalmari Finnen yhdessä ohjaamista teoksista seuraava oli Väinö Andelinin näytelmä *Merimiehiä*, mutta Oskar Merikannolta tilatuista lauluista huolimatta se ei muodostunut uudeksi *Tukkijokeksi*.¹⁸⁶⁵ Tammikuun lopulla valmistui aatteellinen ja ajankohtainen draama, vanhan Björnsonin ”elämänsynteesi”, ensimmäinen osa teoksesta *Yli voimain*, *Over aevne*.

Hoitooni [Finnen] joutui sitten hyvin mielenkiintoinen näytelmä, Björnsonin ”Yli voimain” ensimmäinen osa [29.1.1902]. Bergbom oli ensiksi siihen ihastunut, mutta sitten kyllästyikin ja heitti sen minulle. Benjamin Leino ja Katri Rautio tekivät erinomaista työtä. Melartin sävelsi toiseen näytökseen vaikuttavan ”Hallelujan”. Esitys oli hyvä ja yleisö järkyttynyt, mutta sain tyytyä kolmeen

1863 Nimimerkki tuntematon, mutta voisi viitata nimeen ’Vatanen J.I.’, yhteen Algot Untolan monista kirjailijanimistä.

1864 Siinä kuvataan myös 1885 Ines Borgin oikeasti veitsestä saama ja varsin vakava haava tarkemmin.

1865 Väinö Andelin suomensi nimensä 1906 Hämeen-Anttilaksi ja toimi Kariston johtajana.

esitykseen. Tähän heikkoon tulokseen vaikutti myös Ida Aalbergin lähestyvä vierailu.¹⁸⁶⁶

Kansallisteatterin vihkiäiset ja poliittiset intohimot keväällä 1902

Venäjän politiikka Suomen paremmaksi integroimiseksi valtakuntaan eteni kesällä 1901, kun uusi asevelvollisuuslaki oli annettu. Sen mukaan suomalaiset joukko-osastot piti vuoden 1902 aikana lakkauttaa ja asevelvolliset sijoittaa Venäjän muihin joukko-osastoihin. Yritykset toteuttaa tätä johtivat seuraavina vuosina astetta avoimempaan vastarintaan. Senaattori Ossian Bergbom oli Suomen edustajana Venäjän valtakunnan duumassa ja joutui siellä alistumaan ja valvomaan Suomen etuja. Passiivinen vastarinta järjestäytyi organisoimalla erilaisia neuvottelukuntia, kuten ”juridinen toimikunta” sekä tiedottamaan ulkomaisten valistuneelle mielipiteelle Suomen asiasta. Aktiivisen vastarinnan puolella Kagaaliksi nimitetty vastarintakomitea onnistui säilymään salaisena. Se pyrki yllyttämään papistoa olemaan lukematta kutsunta-asetuksia kirkossa. Papisto kuitenkin totteli, mutta kansa kirkoissa saattoi eri tavoin osoittaa mieltään. Nuorisot itse protestoi, ja niin syntyivät asevelvollisuuslakot, joissa jätettiin sankoin joukoin saapumatta kutsuntoihin. Helsingissä tilanne johti mellakoihin huhtikuussa vain runsas viikko Kansallisteatterin vihkiäisjuhlien jälkeen. Suhtautuminen tähän kysymykseen jyrkensi entisestään jakoa Suomalaisen puolueen sisällä. Samalla syntyi liittoutumia yli kielirajan.¹⁸⁶⁷

Ajallisesti kevään 1902 monivaiheisia tapahtumia joudutaan selvittämään aihepiiri kerrallaan.

Kansallisteatterin vihkiäisjuhlan päiväksi oli määrätty symbolisesti Elias Lönnrotin syntymäpäivä 9.4.1902. Tälläkin tavalla *Kalevala* suomalaisen kulttuurin kulmakivenä voitiin nostaa keskiöön. Teatterin merkitystä ”kansallisen runouden ja taiteellisen kielenkäytön mahtavimpana edistäjänä” piti myös SKS itsestään selvänä. Lönnrotin päivän viettäminen ja teatterin avajaiset voitiin hyvin yhdistää.¹⁸⁶⁸ Vaikeassa poliittisessä tilanteessa kaikki syyt kokoontua isänmaallisten tunnusten alle olivat tervetulleita. Ohjelmaa oli ajateltu ensi kerran yli puolitoista vuotta aiemmin, mistä Aspelin-Haapkyllä kirjoittaa:

Bergbomin hengen mukaista oli, että hän pyysi yhdistää siihen mahdollisimman paljon kansallista taidetta: esitettävissä numeroissa tuli kaikkien etevimpäin runoilijain ja säveltäjain olla edustettuna ja esiintyjienkin joukossa ilmaantua teatterin entisiä jäseniä nykyisten rinnalla. Johtajan sydämessä paloi halu

1866 Finne 1939:107.

1867 Klinge 1997:380–390; Apunen 1991:84–85. Vanhemmista esim. Schybergsson 1923:284–286.

1868 EAH4:187.

näyttää, ettei taiteemme ollut liian köyhä astuakseen uutehen tupahan, alle kaunihiin katoksen.¹⁸⁶⁹

J. H. Erkolta tilattiin näytelmä jo alkuvuodesta 1901, Kaarlön vaatimuksesta se oli kalevalaisesta aiheesta. Valmiina *Pohjolan häät* täyttäisi ensimmäisen, klo 17 pidettävän juhlanäytännön. – Toisessa juhlassa, klo 19 olisi Aleksis Kiven *Lea*, jonka esittäisivät paronitar Ida Aalberg-Uexküll-Gyllenband sekä Bergbomin luottonäyttelijät: Emil Falek, Benjamin Leino, Oskari Salo ja Hemmo Kallio. Katri Rautio lausuisi Fredrik Cygnaeuksen runon, Runebergin *Maamme*-runon taas esittäisi joukko teatterin entisiä ja nykyisiä näyttelijöitä, joukossa myös Aurora Aspegren. Musiikkiesityksinä kuultaisiin Armas Järnefeltin säveltämä alkusoitto ja Jean Sibeliuksen kantaatti *Tulen synty* sekä muita kuorolauluja. Sibeliuksen teoksen esittäjistössä tulisivat olemaan 300 hengen kuorot.¹⁸⁷⁰

Vihkiäisiin mennessä ilmestyi myös Eino Leinon tekstejä koottuna. Hän oli aloittanut *Päivälehdessä* joulukuussa 1901 sarjan suomalaisia näyttelijämuotokuvia. Niistä ja muista lehtikirjoituksista koottiin teos *Suomalainen Näyttämötaide 9.4.1902*. Se kuvasi ensin lyhyesti Suomalaisen Teatterin 30-vuotisia vaiheita ja jatkoi sitten keskeisten näyttelijöiden muotokuvilla, valokuvin ja kuvauksin näiden taiteesta ja merkittävistä rooleista. Kirjoittaja on sujuva ja tarkka, mutta lehtimiesten tapaan tunsii näyttelijöitä vain omilta aikuisvuosiltaan. Ida Aalberg ja Kaarlo Halme, vaikkeivät olleet teatterin palveluksessa, ansaitsivat teoksessa paikkansa, samoin Suomen Maaseututeatteri, jossa Kasimir Leino oli jo johtajana.

Muuten tarkka Aspelin-Haapkylä ei mainitse tätä vihkiäisjulkaisua, luultavasti siksi, että Eino Leino onnistui kirjoittamaan Suomalaisen näyttämötaiteen kronikkaa vain ohimenevin viittauksin teatterin perustajaan, tyyppiä ”tarmokas tohtori Bergbom”. Poliittinen asetelma oli ankara, vanhafennoja ei muistettu eikä nostettu. Toki Kaarlön legendasta pidettiin huolta toisaalla. Tällainen journalistis-biografinen tekstityyppi sai jatkajia, näyttelijöiden pienoismuotokuvista tuli populaari genre.¹⁸⁷¹ *Päivälehti* esitteli teoksen numerossaan 8.4.1902 – tarkoituksena artikuloida se, että ”suomalainen näyttämötaide” käsitteenä ei kuulu vain vanhasuomalaisille eikä uusi Kansallisteatteri voi enää

1869 EAH4:185.

1870 EAH4:186–187, 191. Kuorolaulut olivat Tervehdys Suomelle (Z. Topelius – F. Pacius), Nouse riennä Suomen kieli (A. Oksanen – O. Merikanto) ja Taiteelle (V. Kilpi – J. Sibelius). EAH mainitsee 500 henkilön osallistuneen juhlien järjestelyihin.

1871 Ks. myös Onerva 1932:I:213–214, joka liioitellen sanoo, että kyseessä olisi ”ensimmäinen teatterihistorillinen yleishahmottelu”. Niitä oli Suomalaisen Teatterin olemassaolon aikana Antti Almborg kirjoittanut säännöllisin väliajoin *Uuteen Suomettareen*. Itse asiassa Eino Leinon teos jatkoi Maaseututeattereita koskevaa Kaarlo Silanderin (1900) aloittamaa perinnettä kirjoittamalla näyttelijämuotokuvia. Sellaisia kirjoitti lisää Aarni Kouta (1911) *Suomalaisia näyttelijöitä. Lapsuuden ja nuoruuden muistoja* ja Helmi Krohn (1924) *Kulissien takaa. 20 suomalaisen näyttelijän lapsuus- ja nuoruusmuistoja*. Teokset vastasivat uuteen human interestiin, jota tyydyttämään 1920-luvulla perustettiin Suomeenkin aikakauslehtiä.

olla vain vanhasuomalaisten teatteri. Uuden talon myötä piti alkaa uusi aika. Tilannetta voisi tulkita myös pyrkimykseksi vallata uusi teatteritalo.¹⁸⁷²

Arkadian viimeiseen kevätnäytantökauteen sisältyi Ida Aalbergin melko pitkä oleskelu Helsingissä. Juuri tuona keväänä 1902 Ida Aalberg (45 v.) yritti voimakkaasti asettua nuorsuomalaisten suosioon, tai kuten Elli Tompuri sanoo: ”Tänä keväänä Ida salli vain nuorsuomalaisten palvoa itseään. Tänä poliittisesti kiihkeänä aikana se oli samaa kuin sanoutua irti entisistä suosijoistaan, jotka kuuluivat suomettarelaisiin.”¹⁸⁷³ Tompuri jatkaa:

Vanhasuomalainen puolue, suomettarelaiset, joista moni oli koko olemuksensa panoksella ollut luomassa Suomen suomalaista nousua, olivat mitä kiihkeimmän boikotin alaisina perustuslaillisten puolelta. Niihin lukeutuivat nuorsuomalaiset ja ruotsalainen puolue melkein sataprosenttisesti. Kagaaliksi heitä yhteisellä nimellä Novoje Vremjan mukaan myös kutsuttiin. Kirjailijat, maalarit ja säveltäjät ryhmittäytyivät pääasiallisesti ”kagaaliin”. Näyttelijät pysyivät syrjässä. Tämä johtui ehkä siitä, että heidän kehityksensä oli niin tiukasti sidottu juuri suomettarelaisiin. Olihan Suomalainen teatteri näiden ponnistusten tulos. Enkä ainaakaan noina vuosina tavannut näyttelijätovereitani muissa taiteilijaryhmissä.¹⁸⁷⁴

Ida Aalberg oli ollut vanhasuomalaisten kulttuurisen lippulaivan kantava voima ja samalla nuorsuomalaisten, Kivekkään ja Ahon idoli 1880-luvun alussa. Nyt hän valitsi jälleen nousevan trendin ja omaksui luontevasti roolin, jolle hän löysi nuorsuomalaisissa vastetta. Mutta mikä sitten oli paroni Uexküll-Gyllenbandin suhde Suomen separatismiin? Venäjän sisäministeriön korkeana virkamiehenä, ”tshinovnikina”, hän oli lojaali keisarille ja joutui ajattelemaan ”yleisvaltakunnallisesti”.¹⁸⁷⁵ Jo Elli Tompuri on kirjannut tämän jännitteen: Suomen Kagalin (aktivistien) taiteilijajuhlasta paroni puuttui, sillä puheenaiheena siellä oli attentaaatti. Ei ”jäisi salaisuudeksi, jos paroni Uexküll-Gyllenband olisi samoissa juhlissa kuin Helsingin kagali.”¹⁸⁷⁶ Ida näytteli silti Arkadiassa ja työskenteli Tohtorin kanssa ”yhtä intensiivisesti kuin ennenkin”.

Ida Aalbergin viimeinen vierailu Arkadiassa alkoi 14.2.1902 *Hedda Gablerilla*, jota esitettiin yhteensä kolmena iltana. Viimeistään helmikuun *Hedda Gabler* -esitysten ton-

1872 Osin vastaavaa nähtiin 1967 alkaen Helsingin kaupunginteatterin rakennuksen valmistuttua. (Paavolainen 1992:57–66.)

1873 Tompuri 1952:213.

1874 Tompuri 1942:71.

1875 Tompuri kertoo Edelfeltin ehdottaneen, että kutsu maalauksen julkistamiseen lähetettäisiin myös paronille Pietariin. Siihen Aalberg oli sanonut: ”Nej, nej! Min man, han kommer inte, han ä tshinovnik” (Tompuri 1952:219). Idan seurapiiri ei olisi häntä miellyttänyt, lisäksi hänen olisi ollut mahdotonta olla nuorsuomalaisten seurassa julkisesti.

1876 Tompuri 1952:219–220.

nalla päättivät siis ”teatterin ystävät tilata Albert Edelfeltiltä muotokuvan”. Maaliskuun alussa uutisoitiin, että Albert Edelfelt maalaa nykyisin Ida Aalbergin muotokuvaa.¹⁸⁷⁷

Teuvo Pakkalan *Kauppaneuvoksen härkä* oli Bergbomin seuraava ensi-ilta (21.2.1902), mutta helppojen lavastustensa ja vähäisen henkilömääränsä takia helmikuinen välinumero ohjelmistossa, jonka aikana Ida Aalbergin kanssa valmistettiin tulevaa suurteosta *Theodora*.¹⁸⁷⁸ Maaliskuussa oli Arkadiassa sitten Victorien Sardoun kirjoittaman suuren *Theodora*-näytelmän ensi-ilta, johon liittyi julkisuutta sekä viimeinen ahtaalle näyttämölle tehty satsaus bysanttilaiseen loistoon. Aalbergilla oli jälleen yksi Sarah Bernhardtille kirjoitettu näyttävä rooli esitettävään.¹⁸⁷⁹ *Theodoran* Bysantin lavastushankinnat Arkadiaan ajateltiin kenties niin, että esitys voitaisiin siirtää entistä ehompana myös uuteen taloon. Näitä on ikuistettuna A. Federleyn piirroksessa, joka sisältyi kevään 1902 julkaisuun. *Theodora* ehti mennä Arkadiassa 5.3.1902 olleen ensi-iltansa jälkeen peräti 10 kertaa.

Eino Leino kirjoitti *Päivälehdessä* keveällä otteella siitä, miten taitavasti Sardou on keittänyt näytelmän kokoon, miten taitavasti Ida Aalberg nimiroolin kaikki yllättävät ja uskomattoman vaihtelevat juonenkäänteet näyttelee ja miten näyttäviä kulkueita ja kiihkeitä kansanjoukkoja juonen matkassa nähdään. Keisarinna Theodoralla (n. 500–548) on rakastettuna antiikin aikojen suuruuden palauttamisesta haaveileva ateenalainen Andreas [sinänsä anakronistinen ilmiö], jonka henkeä Theodora monin tavoin hovissa suojelee. Nuorukainen on kuitenkin vuonna 532 tapahtuneen Nika[ia]n kapinan päämies ja siten keisarin vihollinen. Theodora oli Myrthen valenimellä ja Andreaksen rakastettuna saanut selville kapinallisten suunnitelmia. Kaksoisagenttina miehensä ja Andreaksen välillä hän joutuu olemaan monena. Lopulta Andreas saa lemменjuoman sijasta myrkyä ja kuolee. Nuorukaista näytteli jälleen Axel Ahlberg, hänen seurueessaan muina nuorina miehinä saivat sitten patsastella Jussi Snellman ja Aarne Riddelin, jotka

vaikuttivat hieman koomillisilta kaikessa viattomuudessaan. [– –]
Näyttämöllinen asu oli komeinta mitä meillä on pitkään aikaan on nähty,
puvut ja dekoratsioni tyylikkäitä ja statistikohtaukset varsin onnistuneita.
Kulissimuutokset suoritettiin harvinaisella nopeudella.¹⁸⁸⁰

1877 *UStr* 6.3.1902. Tilajaat olivat perinteisiä suomettarelaisia piirejä.

1878 ”*Kauppaneuvoksen härkä* [– –] Ida Aalberg -vierailun aikana ei tehnyt mitään vaikutusta. Sen leppoisa huumori ja herttainen satiiri ei tepsinyt laisinkaan suomalaisen juhalliseen yleisöön. Venyttämällä näytäntöjä se saatiin kumminkin esitettyksi yhdeksän kertaa.” (Finne 1939:107).

1879 *UStr* 5.3. 1902 selostaa *Theodoran* monimutkaiset tapahtumat.

1880 *PL* 7.3.1902. Samassa numerossa julkaistiin ”Professorin päiväuni” -niminen Mikko Vilkastuksen pakina, jossa Homeros haluaisi keskustella lähemmin professorin *Valvojassa* julkaisemasta artikkelista, ”miksi kirjailijoiden tulisi suorittaa tutkintoja.” Häijyn satiirin kohteeksi oli helppo tunnistaa nimenomaan prof. Eliel Aspelin.

Uusi Suometar on samaa mieltä, että koko näytelmä lepäsi tähden loistokkuuden varassa, eikä muista rooleista niiden vähäpätöisyyden takia voinut sanoa mitään.¹⁸⁸¹ Eino Leinon kritiikki oli ilman muuta kiittävä, mutta kepeän ironinen sävy on varmasti se, mikä vanhafennojen pysyvästi tosikkoista joukkoa on suuttanut: nämä ovat kokeneet taas nulikkamaisena sen, että kirjallista teosta ja näyttämöluomaa ei kohdata vakavasti.¹⁸⁸²

Uudessa Suomettaressa arvostelija vertasi *Theodora*a jokin aika aiemmin esitettyyn Victor Hugon *Angelo Malipieriin*, jonka Kaarlo oli halunnut ottaa esiin Hugon 100-vuotissyntymäpäivän kunniaksi helmikuun lopulla 1902. Hugon näytelmistä teatterilla oli valittavana kaksi, *Marie Tudor* ja *Angelo*. Se taas saman kriitikon mielestä oli Hugon heikoin näytelmä vuodelta 1835. *Angelo*, neljän hengen välinen rakkaustarina tapahtuu linnassa, jossa on paljon salaovia, vakoojia ja myrkky onkin unijuomaa, tai päinvastoin. *Angelo* ”tulvi rakkautta, aina vain rakkautta, lyriikkaa ja mielikuvitusta, niin historiallinen kuin se aiheeltaan onkin.”¹⁸⁸³ Rakastavaisten rooleissa oli vanha kaarti, etelän kuumaa näyttelijätärtä, neiti Tisbeä esitti Katri Rautio, ”joka esitti T:n hienolla viehkeydellä ja sulolla. Tisben kaunis rakkaus ja uhrautuvaisuus tuli rva Rautiossa kiitettävästi ilmi, mutta etelän naisen kuumaverisyys jäi useimmiten loitolle.”¹⁸⁸⁴ Kirjallisesti orientoitunut Eino Leino puolestaan oli myönteinen Hugolle ja esitykselle. Näytelmän ”erityisyys oli sen vanhanaikaisuudessa” ja Katri Rautiossa, jota saisi nähdä useamminkin.¹⁸⁸⁵

Kun Ida Aalberg ei välittänyt tai ehtinyt aina itse poseerata muotokuvaa Edelfeltille, teki Elli Tompuri sen mielellään.¹⁸⁸⁶ Edelfelt oli juuri vuotta aiemmin (1901) saavuttanut suurta kuuluisuutta upealla Aino Acktén muotokuvalla, ja valmistuttuaan Ida Aalbergin kuva nimettiin sen tärkeäksi pendantiksi, vastinpariksi. Edelfeltillä tuli samaan aikaan suuri näyttely Ateneumissa, hän oli noussut maineensa huipulle.¹⁸⁸⁷ Ottaen huomioon, miten tarkasti Aspelin-Haapkylä kuvaa kaikki muut keräykset, lahjat ja lahjoitukset, herättää huomiota, että suuri historiateos vaikennee tästä Edelfeltin kuuluisasta maalauksesta, joka lahjoitettiin uuden Kansallisteatterin lämpiöön. Sanomalehtien mukaan

1881 ”Onhan hra Pesonen eunukkien tärkeänä päämiehenä mainittava, joskin hän tuntui ottavan osansa ylen eunukkimaiselta, etten sanoisi akkamaiselta kannalta.” [– –] ”joskin kuiskaajan apua useimmat vielä ahkerasti tarvitsivat. Yhteisenä vikana niin suurilla kuin pienillä näyttelijöillä tuntui olevan umpinaisten konsonanttien k:n, p:n ja t:n pingoitettu esiinpuhallus kiihkoisammassa puheessa, joten kuului viljalti sentapaisia sanoja kuin khatala, khyllä, khaueha, khiihko, phettämään toive jne. Mutta sellaisesta ääntämistavasta lienee etevintekin vaikea irtautua. [– – nimimerkki] K. (*Ustr* 7.3.1902.)

1882 Hjalmar Lenningin mukaan Eino Leino oli useimmiten mielipiteittensä kanssa yksin. Bergbom ei sanonut mitään Leinon hyökkäyksistä, toisinaan vain tullut kysymään Lenningiltä, ”olenko minä nähnyt teatterissa saman kappaleen kuin mistä Leino kirjoittaa?”. (Hjalmar Lenning Vihtori Laurilalle 11.6.1943/25:4/VLA/KiA/SKS)

1883 E.P. *Ustr* 27.2.1902.

1884 E.P. *Ustr* 27.2.1902.

1885 E.L. *PL* 27.2.1902.

1886 Tompuri 1942:59–61. Tällöin myös hänen suhteensa Albert Edelfeltiin selvästi ”syveni”. Tompurin suhteista Edelfeltiin ja Bertel Gripenbergiin on maininnut Ilona Jalava. (Ilona Jalava Vihtori Laurilalle 1.4.1943/25:4/VLA/KiA/SKS.)

1887 *PL* 19.2.1902 uutisoi Edelfeltin näyttelyn Ateneumissa. *PL* 27.2.1902 kertoi, että Albert Edelfelt sai Ranskan Kunnialegioonan komentajamerkin.

”Tämän muotokuvan tilasivat Ida Aalbergin ystävät ja lahjoittivat Kansallisteatterille keväällä 1902 sen vihkiäisiin 9 päivänä huhtikuuta.”¹⁸⁸⁸ Maalaus kuitenkin julkistettiin ensin ”yksityisillä päivällisillä” ja tuotiin Kansallisteatteriin vasta kuukautta myöhemmin, *Lean* päiväksi, 10.5.1902.¹⁸⁸⁹ Nimenomaan kevään 1902 fennomaanien ja kulttuuriväen eriseuraisuudesta ja molemmiin puolin tapahtuvista ”kutsumatta jättämisistä” jäi pitkäaikaisia mielipahoja. Tompuri muistelee:

Ida Aalbergin kuvan paljastustilaisuudessa [Muntra Musikanterien huoneistossa] ei myöskään ollut läsnä vanhojen fennojen puolueesta kertään. Ida Aalberg oli kuitenkin juuri tuon puolueen turvissa kasvanut. Hänen muotokuvansa maalauttaminen oli myös lähtenyt sen taholta. Näyttelijöitä ei ollut läsnä kuin Aarne Orjatsalo (silloin Riddelin), joka oli siellä Ida Aalbergin toivomuksesta. Minut oli Edelfelt kutsunut.¹⁸⁹⁰

Tompuri tarkentaa 10 vuotta myöhemmässä kirjassaan:

Ida Aalbergin muotokuvan paljastusjuhlallisuudet vietettiin taiteilijaseurassa ilman niiden henkilöiden läsnäoloa, jotka olivat taulun tilanneet. Bergbomin sisaruksetkaan eivät olleet siellä. Luulisin että Edelfelt mielellään olisi heidät tässä tilaisuudessa nähnyt. Hänhän oli näinä aikoina, kuten aina ennenkin kääntynyt Bergbomien puoleen lainatakseen pukuja historiallisia maalauksiaan [ja esim. Topeliuksen syntymäpäivän cortègea] varten. En tiedä, olivatko ne parikymmentä henkeä, jotka seuraan kuuluivat, kaikki vain kutsuyleisöä.¹⁸⁹¹

Rahoituksesta *Uusi Suometar* kertoi *Lean* päivän aikoihin, että se (4000 mk oli maalauksen hinta, eli ykkösnäyttelijän vuosipalkka) perustui vanhaan rahastoon, joka oli koottu jo noin kaksikymmentä vuotta aiemmin ja sittemmin kartutettu lisää.¹⁸⁹² Olivatko Ida ja hänen nuorsuomalaisensa junailleet niin, että alunpitäen vanhasuomalaisten keräämillä rahoilla hankittu maalaus esiteltiin ensin nuorsuomalaisten ympyröissä?¹⁸⁹³ Aspelin-Haapkylä selvittää kaikki muut muotokuvaalahjoitukset, mutta suurin ja näyt-

1888 Kerkkonen 1957:4.

1889 PL 22.4.1901, PL 11.5.1901 ja UStr 10.5.1901.

1890 Tompuri 1942:71.

1891 Tompuri 1952:214.

1892 UStr 10.5.1902. Paljastusajankohdan Pennanen 2017:43 arvelee virheellisesti. Samanlainen on oletus Aalbergin ”johtamasta oppositiosta” teatterin sisällä.

1893 UStr 10.5.1902 kertoo, että taulu on nyt lämpiössä. ”Albert Edelfelt on kuvassaan suurimmasta näyttelijättärestämme luonut etevän taideteoksen, arvokkaan pendant’in aikaisemmalle kuvalleen suurimmasta laulajattarestamme, emmekä voi muuta kuin lämpimästi onnitella Kansallisteatteria sen johdosta, että se on saanut tämän arvokkaan lisän penaattiensa joukkoon. [– –] Taulu on maksanut 4,000 markkaa. Pieni pohjaraha Ida Aalbergin muotokuvan maalaut-

tävin, Edelfeltin *Ida Aalberg Hedda Gablerina* ei esiinny koko historiankirjassa. Kenties vanhasuomalainen taide-eminenssi Aspelin-Haapkylä tuli jotenkin henkilökohtaisesti loukatuksi asiassa, jossa hänet, kuvataiteen ja kirjallisuuden professori ja teatterin johtokunnan jäsen ohitettiin. Ida nähtävästi halusi ”uudelleenohjata” vanhasuomalaisten alullepaneman hankkeen, ja syntyi jonkinlainen henkinen kaappaus.

Uuden upean teatteritalon hallinta herätti intohimoja, odoteltiinhan vähitellen jo Bergbomin kauden loppumista. Kansallisen taidelaitoksen merkitys tulisi olla myös ylitse yhden puolueen intressien. Ja kuten 12–13 vuotta aiemmin, oli niitä, jotka halusivat päästä Bergbomista eroon, ehkä jo enemmänkin. Tompuri kirjoittaa, että vaikka hän tuona keväänä oli ”lähellä Ida Aalbergia”, hän ei ollut mistään syrjäyttämissuunnitelmista tietoinen. Päivälliskutsuja Aalberg kyllä järjesti useita hotellissa.¹⁸⁹⁴ Finne sen sijaan on ehkä lukenut juuri tällaisen taka-ajatuksen siinä tilaisuudessa, jossa kertoo olleensa läsnä:

Tyytymättömyys Bergbomiin ei ollut sammunut, vaan sai aivan uuden muodon. En tiedä ketkä asiaa järjestivät, enkä silloin halunnut siitä ottaa selkoa-kaan. Ida Aalberg saatiin asian puolelle. Hän pani toimeen suuret päivälliset Fenniassa, jonne oli kutsuttu kaikki silloisen taiteen maailman huippuhenkilöt. Mistä syystä minä olin saanut armon, en tiedä. Mahdollisesti Ida Aalberg arveli, että teatteriin oli saatava sentään joku, joka osasi hoitaa käytännöllisen puolen. Albert Gebhardin seurassa saavuin tilaisuuteen. Ida Aalbergin vieressä istui Albert Edelfelt ja minä hänen vieressään. Vastapäätä olivat Kajanus ja Sibelius; kaikkiaan oli läsnä yli kaksikymmentä herraa. Kukaan ei tietänyt näitten päivällisten tarkoitusta ennakolta. Paistiin päästyä Ida Aalberg piti puheen, jossa hän kaiken aikaa vain haihatteli uusista suunnista, taiteen puhdistamisesta ja muusta sellaisesta. Miten huono puhuja hän olikaan! Edelfelt kumartui puoleeni ja tiedusteli, mitä paronitar oikeastaan oli tarkoittanut. Ymmärsinhän minä sen, mutta en sitä ryhtynyt siinä tarkemmin selittämään. Edelfelt pyysi minua puhumaan. Minä en suostunut. Silloin Edelfelt otti puheenvuoron, kannatti kaikin tavoin Ida Aalbergia ja ehdotti, että kaikki menisivät Taideyhdistyksen samana iltana pidettävään kokoukseen ja panisivat siellä toimeen puhdistuksen. Tätä monet kannattivat, mutta ei siitä tietystikään tullut mitään. Asia jäi sikseen. [– –] Minä en ollut ainoa, joka käsitin, mitä Ida Aalberg oli tarkoittanut. Hänen puheensa aikana Robert Kajanus katsoi terävästi minuun! Kajanus oli

tamista varten’ koottiin jo noin kaksikymmentä vuotta sitten. Nyt on eräs Suomalaisen teatterin ystävien keskuudessa asetettu toimikunta hankkinut tarpeelliset varat.” *USTR* 10.5.1902.

1894 Tompuri 1952:211.

aina ollut Bergbomin vilpitön auttaja [– –]. Hän ei milloinkaan olisi mennyt kaatamaan Bergbomia; siitä häntä esti hänen suuri korrektisuutensa.¹⁸⁹⁵

Elli Tompuri referoi tätä Finnen kertomusta omassa kirjassaan ja lisäsi Edelfeltistä, johon hänellä parhaillaan oli intiimi suhde, että tämä kyllä ”kunnioitti suuren näyttelijättären palavaa intoa ja hänen yleisönvalloittamiskykyään. Hänen [Edelfeltin] mielensä lämpeni, kun hän katseli Ida Aalbergia, joka oli kuin aikansa ja kansallisuutensa ruumiistuma.” Muuten Edelfelt arvosteli kriittisesti Ida Aalbergin ”suureleisyyttä näyttämöllä ja ajatuksen sekavuutta privaattihenkilönä.”¹⁸⁹⁶ Tompuri toteaa hyvin suoraan ja Bergbomia empatisoiden:

Se lämmin suhde, joka oli vallinnut Bergbomien ja heidän kasvattinsa välillä Heddan harjoituksissa, [ja minkä muutkin vahvistavat] näytti kylmenevän kevään [1902] kuluessa. Tämä kylmeneminen johtui vain Idasta. Tohtori oli kyllä tottunut häneen ja otti hänet sellaisena kuin hän oli. Mutta tämän ajan sielullinen ja ruumiillinen paine olisi ollut Bergbomin helpompi kestää, jos se ihminen, jota hän aina oli pitänyt työnsä lipunkantajana, olisi nyt tärkeimmässä vaiheessa, elänyt myötä. Eikä Ida Aalberg antanut mitään selitystä, mistä johtui hänen asenteensa. Tohtorihan oli aina koettanut tasoittaa tietä tälle hänen ja sisar Emelien silmissä ainoalaatuiselle: ”On vain yksi Ida Aalberg.”¹⁸⁹⁷

Tompuri tiesi, että Aalberg oli alkuun ollut haluton näyttelemään Arkadian jäähyväisnäytännössä, joka oli tavanomainen kooste huippunumeroista, muttei myöskään ollut kiinnostunut uuden talon vihkiäisjuhlasta. Näihin hänet oli saanut suostumaan vain prof. E. N. Setälä,¹⁸⁹⁸ ainoa nuorsuomalainen Suomalaisen Teatterin johtokunnassa. Tämä selittää myös, miksi johtokunta hankki Aalbergille myöhemmin Viktor Westerholmin taulun kiitokseksi esiintymisistä. Se tosin annettiin vasta kaksi ja puoli vuotta myöhemmin, sitten kun välejä lämmiteltiin.¹⁸⁹⁹ Kevään 1902 neuvotteluihin liittyivät myös ne Ida Aalbergin maineen kannalta kiusalliset episodit, jossa Aalberg hotellissaan ei ota Bergbomia vastaan, vaan antaa tämän antichambreerata. Odotuttaminen etuhuoneessa

1895 Finne 1939:112–113.

1896 Tompuri 1952:211–212.

1897 Tompuri 1952:212.

1898 Tompuri 1952:212. Prof E. N. Setälä oli vuodesta 1894 teatterin ’neuvoskunnan jäsen’ ja 1.1.1900 johtokunnan varajäsen. Johtokuntaan kuuluivat 1902 KB, Almberg, Aspelin, Tudeer, Godenhjelm ja varajäsenenä EB ja Setälä. (EAH4:146)

1899 EAH4:193av. EAH ei mainitse, että kiitoksen luovutus tapahtui vasta 10.11.1904 (*Ustr* 11.11.1904). Varsinaisista näytöksistä maksettiin Aalbergille 600 mk kustakin, mutta koska hän ei pienistä esiintymisistä ottanut mitään, halusi johtokunta kuitenkin hyvittää häntä siitä, että hän oli osallistunut muuton aikaisiin juhliin.

on vanha tapaa osoittaa arvojärjestyksiä ja mielenliikkeitä. Aalbergista voisi tässä kohden sanoa kuten Minna Canth aikoinaan: ”bond sticker fram.”

Pariin otteeseen satuin olemaan Fennian hotellissa Idan luona, kun tohtori tuli häntä sinne tapaamaan. Vapaaherratar ei suvainnut ottaa vastaan. Tämä ovelta käännäyttämisen tuntui minusta pahalta, [– –] Kaikkihan oli [tämän kevään] alussa käynyt hyvin. Oli ilo harjoitella. Mutta nyt!¹⁹⁰⁰

Tompuri tulkitsee, että niin lähellä *Suometar*-ryhmää kuin Bergbom oli, ja niin ”kiihko-mielinen kuin hän oli” Bergbom olisi ollut ”poliittisesti puolueitten ylä- ja ulkopuolella. Humoristinen satiiri saattoi hänet sinkauttamaan vitsin niin puolesta kuin toisesta.”¹⁹⁰¹ Kiihkeinä aikoina ”se oli uskalias, joka rohkeni ymmärtää vastapuoltakin tai ivata omaa leiriään, [sillä hän] joutui sokean raivon kirotuleen.”¹⁹⁰² Vanhasuomalaisten ja kagaalin (eli nuorsuomalaisten ja ruotsalaisten liittouman) välit erkanivat lopullisesti suhtautumisessa asevelvollisten kutsuntoihin. E. N. Setälä muiden nuorsuomalaisten vaikuttajien kanssa agitoi kutsuntalakkoja: asevelvollisia jäi suurin joukoin astumatta palvelukseen. Helsingissä tapahtui aseellisia mellakoita samana päivänä 20.4.1902, kun juhlittiin Idan muotokuvan valmistumista.¹⁹⁰³ Suomi oli siirtynyt väkivaltaisten mielenosoitusten aikaan, jossa mellakka aina kutsuu kukistajansa.

J. H. Erkon *Pohjolan häät* syntyi siis tilaustyönä, sillä Bergbom oli nimenomaan vaatinut *Kalevala*-aihetta. Niinhän oli ollut myös 1860, kun Nya Theatern vihittiin.¹⁹⁰⁴ On myös

1900 Tompuri 1952:212. Jalmari Hahl oli ollut Aalbergia tapaamassa. ”Ehkä heidän tähtäimessään oli jonkinlaista yhteistoiminnan virittelyä.” (Tompuri 1952:213.)

1901 Tompuri 1942:54–55 sekä Käsikirjoitus teokseen *Minun tieni*. Lehtiö I:120–130/kansio 30/ETA/KA.

1902 Tompuri 1952:218.

1903 PL 22.4.1902 selostus yksityisestä juhlasta I. A.- U.-G:n kunniaksi, tri Z. Castrénin puhe Ida Aalbergille 20.4.1902 pidetyillä yksityisillä päivällisillä: ”Näemme Teissä jotain muutakin kuin suuren taiteilijan, näemme Teissä lämminsydämissen suomalaisen, joka kernaasti antaa henkensä voimat palaa rakastetun synnyinmaan puolesta, tahtoo vahvistaa sen itseluottamusta, sen uskoa sivistystehtäväänsä.” – ”Rva I. A:lle piti viime sunnuntaina joukko hänen ihailijoitaan, ystäviään, taiteilijoita ja muita, päivälliset M.M:n huoneustossa. Tilaisuudessa oli nähtävänä myöskin Albert Edelfeltin Kansallisteatteria varten maalaama I.A:n muotokuva, kumminkin vielä viimeistä viimeistelyä vailla. Se on koko vartalo-kuva, esittäen rva A:n seisovassa asennossa, erinomaisen kuvaava ja vaikuttava. Tilaisuudessa pitivät kunniavieraille puheita tohtori Zachris Castrén ja taiteilija Albert Edelfeltille, jolle viimeainutlle taas puhui prof. Setälä.” Lähes kolme viikkoa myöhemmin PL 11.5.1902 selosti asiaa omalta kannaltaan värittäen, että maalaus oli Kansallisteatterin lämpiössä, jonne ”se eräiden yksityisten taiteenharrastajain toimesta lienee lahjotettu.” Kirjoitus maalauksesta jatkui Eino Leinon erittäin hyvällä kuvauksella Idan katseesta ja ilmeen merkityksestä. (PL 11.5.1902) Bergbomilla ja Finnellä oli *Myrskyn* ensi-ilta samana iltana.

1904 NB:130–137.

mahdollista, että itse aihe Pohjolan häät, eri kosijat Pohjolassa jne. olisi ollut Bergbomin ehdottamaa.¹⁹⁰⁵ Ulkoapäin tarjottu aihe ei ollut helpottanut työtä.¹⁹⁰⁶

Ensimmäiseen näytökseen oli koottu [tapahtumia] alkaen Väinämöisen ensimmäisestä Pohjolan matkasta Ilmarisen tuloon ja Sammon taontaan. Lemminkäisen ensimmäinen käynti johtaa hänet Tuonelan joelle. Louhi lupaa antaa tyttärensä Ilvon Ilmarille. – Toisessa näytöksessä on suuret häät, syömiset, juomiset, puheet ja morsiamen hyvästelyt, sekä Lemminkäisen tulo kuokkavieraaksi häihin. – Kolmannessa näytöksessä oltiin Ilmarisen luona, jossa Ilmarisen äiti Loka ottaa morsiamen vastaan. Näin on Erkki saanut sijoitettua Kalevalan häärinostoa mahdollisimman edustavasti. Mutta olennaista oli kuitenkin Kalevan kansan eri sukupolvien väliset näkemyserot.¹⁹⁰⁷

Jukolan mukaan näytelmä oli saanut vahvasti valtiollisen sävyn.¹⁹⁰⁸ Se alkaa talven vallan karkottamisesta ja Väinön rukouksella, johon kansa yhtyy:

Auta armias jumala
ajan tuulien tukoista
mielivallasta väkevän.¹⁹⁰⁹

Jatkossa myöntyväisyyssuunta sai tuomion ja ”monta suolaista sanaa”. Väinö sai puolustaa vanhojen näkökantoja, Ilmari ja Lemminkäinen nuorten. Louhikin kysyy, missä on ”voimanne, väkenne? Missä kuntonne, kykynne?” – Lemminkäinen huudahtaa:

En anna vapauttani
kuin Kalevan muut urhot:
Omast onnestansa kansan,
maan etuja myöskelevät
minä en kerjäten rukoile.”¹⁹¹⁰

1905 Aspelin antaa aiheen tällaiselle tulkinnalle mainitessaan Bergbomin jo 1887 tehneen merkintöjä *Kalevalan* niistä jaksoista, jotka sopisivat teatteriksi, mukana Pohjolan häihin liittyvät aiheet. (EAH4:190.) Karl Müller-Berghausin ooppera *Die Kalewainen in Pochjola* (1890) perustuu samoin episodeihin.

1906 Jukola 1939:325 pitää asiaa jonkin verran epävarmana, mutta niin väitti Zachris Castrén Erkon hänelle puhuneen vuotta myöhemmin ja katuneensa, että ”oli ryhtynyt ulkoapäin tarjottuun aiheeseen.”

1907 Selostus Jukola 1939:328–329 mukaan jatkuu näin: ”Siinä kohdassa, jossa Erkki antoi Ilmarin isän, Suursepon, kertoa taivaan ja ilman kannen takomisestaan, hän on varsinaisesti ainoan kerran muuttanut Kalevalan kertomusta (VII:333–338, X:277–281), jonka mukaan Ilmarinen itse oli nuo suuret takomistyöt suorittanut. Se oli kuitenkin runoilijalle tarpeellista, jotta hän olisi saanut esille eron ”vanhojen” ja ”nuorten” elämänsänsä välillä.”

1908 Jukola 1939:330.

1909 Jukola 1939:332.

1910 Jukola 1939:334–335.

Pohjolan häiden hahmoissa tai rakenteessa on varsin vähän mielenkiintoista. Se ovatko eri henkilöt aina täysin johdonmukaisia aatteissaan, jää myös auki. Erkon valoisa katsanto rakensi ja pyrki luomaan toivoa kaikkeen mitä tehtiin, rohkaisua ja kannustusta. Aarne Riddelinin esittämän Lemminkäisen suusta saatiin kuulla kaikkein hehkuvinta vapauspaatosta ja uhoa sorron poistumisesta. Erkon näytelmällä oli siis poliittien silauksensa samaan tapaan kuin Leinon *Sota valosta* näytelmällä edellisenä vuonna. Läpikäyvänä teemana molemmissa oli kansallinen yksimielisyys ja sovinto. Jukola tosin huomauttaa, että tuomitsemalla jyrkästi osittaisellakin myöntövyvyydellä suhtautuvien toiminnan Erko puolestaan ei edesauttanut tuota sovintoa lainkaan. Huomautus on tärkeä, sillä valtakunnanpolitiikassa myöntöväisiäkin oli kahta ryhmää, totaalista myöntövyvyyttä ja suhteellista myöntövyvyyttä edustavat linjat. Perustuslaillisten puolella olivat myös erikseen jyrkät ja moderaatit. Molemmat moderaatit ryhmät tulivat käsityksissään melko lähelle toisiaan.¹⁹¹¹ J. H. Erkolle olivat tärkeitä myös henkisen kasvun ja yhteistoiminnan teemat. – Työväenkysymyksen osalta Louhi edusti vanhaa kantaa, jossa orjuus oli luonnollinen olotila.

Naisasiakysymys oli astunut paljon eteenpäin sen 10 vuoden kuluessa, mikä oli vierähtänyt Ainon ilmestymisestä. Niinpä Erkkokaan ei enää puhunut siitä taistelevassa mielessä. Hän piti jo selviönä naisen itsenäistä, miehen kanssa tasa-arvoista asemaa, teroittaen vain mieliin naisten välttämätöntä osuutta hedelmällisessä kansallisessa työssä. *Pohjolan häiden* naistenhenkilöt olivat tarmokkaita, itsenäisiä tyyppejä, ”terästyttöjä” jotka valoivat miehiinkin uskallusta vaikeuksien aikana.¹⁹¹²

Kirjailija Erko itsekkin valitti, että toimintaa oli ollut vaikea keksiä, joten Jukolan mukaan siksi hän panikin Lemminkäisen ”joka näytöksessä teutaroimaan tavalla, jolla tuskin on yhteyttä pääaiheen kehittymisen kanssa.”¹⁹¹³

Teatterin näyttämökoneistoa ja pukuväistöjä Erko koetteli tällä kerralla enemmän kuin ennen, mutta olihan hänen jo juhlatilaisuuden vuoksi annettava teatterin esittää niissä suhteissa parastansa. Hän loihi näyttämölle monenlaisia hengettäriä ja haltiattaria koristeellisissa puvuissa; hän pani sammon ilmestymään vuoresta näkyville ja taas katoamaan j.n.e. Näyttämökoneiston käyttämisessä Erko lienee saanut osviittoja Aino Acktéltä, jota hän 1899 oli

1911 Vares & Häkkinen 2001:169–171, Luntinen 1992b:90–100, Klinge 1997:374–395.

1912 Jukola 1939:343.

1913 Jukola 1939:348.

käynyt Pariisissa tapaamassa sanoen tarkoituksenaan nimenomaan olleen saada häneltä tietoja teatterin vaatimuksista, näyttämötekniikasta ja lavastuksista.¹⁹¹⁴

Erityistä on tässä Aino Ackté'n haastattelemineen, vaikka parhaat teatterikeinojen informantit Erkolle olivat kuitenkin lähellä: Finne ja Bergbom. Mutta Erkko oli jo ennestään varautunut Bergbomiin nähden. Erkko olisi halunnut Ilmarisen puolisoksi, Ilvoksi itsensä Aalbergin. Kaarlo oli torjunut, kun rooli on siksi lyyrinen;

lopuksi Erkko myöntyi Bergbomin mainittua, ettei nti Aalberg itsekään osasta välitä. Erkko kirjoitti kuitenkin vielä suoraan Iida Aalbergille, ja sai tältä kuulla, että osa oli annettu hänelle luettavakseen niin myöhään, ettei hän enää ennättänyt siihen syventyä, mutta että hän kyllä piti siitä ja olisi voinut sen ottaa. Tämä tieto masensi Erkkoa suuresti.¹⁹¹⁵

Bergbom on tässä voinut pelata oman pelinsä: hän ei ehkä halunnut Idaa siihen rooliin, vaan säästi tämän mieluummin *Leaan*. Mutta miksi Bergbom ei selittänyt sitä suoraan Erkolle? On myös mahdollista, että Ida ”antaessaan nuorsuomalaisten palvoa itseään” halusikin vain esiintyä Erkolle myönteisessä valossa ja siksi kompromettoi tälle Bergbomin sanomalla, että olisi halunnut näytellä roolin, minkä ei tarvinnut pitää paikkaansa.

”Bergbom vaati paljon tekstiä karsittavaksi, osaksi näyttämötekniillisten osaksi valtiollisten syiden vuoksi.” Erkko vastusti, mutta ”Bergbom ajoi tahtonsa lävitse.”¹⁹¹⁶ Erkon näytelmä oli alun perin tarkoitettu lähinnä prologiksi, mutta se oli laajentunut, eikä hän ollut halukas sitä muuntelemaan.¹⁹¹⁷ Runsaiden pyyhintöjen takia Erkko oli ollut masentunut ja valittanut näytelmänsä sensuroinnista. Juho Lallukalle Erkko kirjoitti juhlanäytösten jälkeen.

Onnettominta on teatterille kirjoittaminen, jos teoksessaan valtiollisia oloja käsittelee. Ensin karsii teatterin johtaja käytännöllisistä syistä, sitten valtiollisesta pelosta ja lisäksi tulee hänelle painoasiamies avuksi ja lopuksi hankitaan musiikki, joka tappaa pelätyn sanan. Tämä aika, despotismin aika, sopiikin

1914 Jukola 1939:348–349.

1915 Jukola 1939:352.

1916 Jukola 1939:352.

1917 E. N. Setälä → IA-U-G 12.3.[1902]/Coll 1.8./ms/KK. Setälä suostuttelee Aalbergia esiintymään avajaisissa.

parhain musiikkitaiteelle, sehän on epämääräistä ja salaa ihmisten ajatukset, auttaen heitä uneksimaan.¹⁹¹⁸

Erkko kirjoitti Ida Aalbergille seuraavana päivänä 14.4.1902, ennen Idan muotokuva-päivällisiä.

Pahimmin on sydämeni kipeä siitä, että vastoin vastalauseitani teokseni kynittiin siipirikoksi ja sitten runsaalla musiikilla ja oopperakeinoilla sitä vahinkoa koetettiin korvata. Ensin teatterin valtiollinen arkuus, sitten sanottiin sensuurin tulleen avuksi ja niin tehtiin Turjo vieläkin Turjommaksi, Lemminkäisen suusta riistettiin sankarin sanat ja 'poika pikkurainen' sai kärsiä valtiollisen marttyyrikuoleman, että Ilvossa ei tuntuisi Louhen tyttären luonnetta, vaan äkkikypsi, lempeä kalevatar. Mahdollista, että kurjat valtiolliset olomme tällaista vaativat. Valtioviisaat jäniksemme sen parhain tietävät. Meidän pitäisi taantua hamaan ikuiseen pimeyteen.¹⁹¹⁹

Erkon ajatuksia tulkiten Jukola kirjoittaa:

Kaikki [esityksessä] oli ollut siis kaunista ja kansallisesti mieliä kohottavaa, mutta Erkko itse oli pahoin myrtynyt, hänen rohkeat valtiolliset ajatuksensa ja voimakkaat isänmaalliset sanansa oli miltei tyystin karsittu näytelmästä, johon hän oli padonnut sydämensä uhman raskaina aikoina. Näytelmästä oli teatterissa tehty kansatieteellinen sarja kalevalaisia kuvia katkaisemalla siitä Erkon johtavan aatteen, valtiollisen ahdinkomme ja taistelumme kärki. Vain yleiskansallista yksimielisyyden ja sovinnon henkeä siihen oli jäänyt. Ajat olivat tosiaan silloin niin tukalat, ettei teatterin johto, joka luki rivien välistä ja riveiltäkin Erkon aktivistisia ajatuksia, uskaltanut niitä elävöittää näyttämöllä. Lisäksi oli Bergbomilla suoranaisesti käytännöllis-teknillisiä syitä lyhennyksiinsä, mutta Erkko ei ottanut sitä huomioon, vaan oli hyvin murheellinen teatterin osoittamasta valtiollisesta pelosta.¹⁹²⁰

Painamattomat näytelmät piti nimittäin tarkastaa Painoylihallituksessa ennen esittämistä. Näytelmien myynti oli niin pientä, että ilmeisesti julkaiseminen myöhemmin keväällä tapahtui aika lailla automaattisesti, tai sitten oletettiin, että Bergbomin

1918 J.H. Erkko → Juho Lallukka 13.4.1902; sit. Jukola 1939:355.

1919 J.H. Erkko → IA-U-G 14.4.1902; sit. Jukola 1939:354–355.

1920 Jukola 1939:354.

lyhennykset oli jätetty käsikirjoitukseen. Jukola sanoo kuitenkin epäilevänsä väitettyä ”painoasiamiehen puuttumista asiaan”, koska kerran näytelmä ”sai ilmestyä painosta alkuperäisessä muodossaan”.¹⁹²¹

Näytelmän sensuurikäsittelystä kertoo kuitenkin Jalmari Finne muistelmissaan, jotka ilmestyivät postuumisti samana vuonna kuin Jukolan tutkimuksen jälkimmäinen osa (1939). Finne kertoo käynnistään Bergbomin kanssa Painoylihallituksessa ja vähättelee kuvauksessa poliittisia tilannetekijöitä ja Erkon kenties naiiveja tarkoituksperiä. Näytelmä oli juuri valmistumassa ja sitä harjoitettiin uudessa talossa keskellä rakennusmiesten vasarainpauketta, kun painoasiamies Vainio ilmoitti, ettei hän voi hyväksyä näytelmää, mutta oli valmis siitä keskustelemaan. Bergbom otti Finnen mukaansa, ”niin kuin hän hymyillen sanoi, rohkaistakseen mieltään.” Painoasiamies Vainio oli myös ”ottanut toisen painoasiamiehen tuekseen, ja nyt syntyi erittäin huvittava keskustelu” ja taistelu Bergbomin älyn ja painoasiamiehen virallisen tehtävän välillä.

Kaikkialla he löysivät valtiollisia viittauksia, ikään kuin kiltti Erkko olisi sellaisia osannut laatiakaan! Kun näytelmässä puhuttiin Pohjolan mustasta oluesta, niin sillä tietysti vihjattiin Venäjään, koska siellä juuri juodaan tummaa olutta. Purskahdimme Bergbom ja minä nauruun, joka hiukan hämmensi painoasiamiehiä, mutta pian he olivat uusilla vaarallisilla urilla. Louhi näytelmässä edusti suometarlaisuutta, joka oli valmis solmimaan liiton Ilvon kanssa, joka edusti nuorta Venäjää. Tähän tyyliin keskustelu luisti, kunnes huomasin Bergbomin saavan tarpeekseen.¹⁹²²

Finne tässä tarinassa esittämät detaljit sensorien väitteistä vaikuttavat yllättävän epäjohdonmukaisilta. Eivätkö sensorit sitten huomanneet Erkon näytelmän (näkyvästi) anti-suomettarelaisista tendenssiä. Venäjän kannalta suomalaisten keskinäiset poliittiset kiistat eivät olisi riittäneet sensuroinnin aiheeksi, silti teoksen henkeä piti saada vähemmän nuorsuomalaiseksi. Ilmeisesti sensorit joutuivat etsimään teoksesta eksplisiittisiä Venäjään viittaavia kohtia voidakseen riittävin esimerkein varmistaa, etteivät venäläiset puuttuisi Suomen sensuurin toimintaan. Jalmari Finne kertomus päättyi sensuuri-anekdoottien ryppääseen:

Tunsinhan hyvin nuo oireet, jotka ennustivat hänen [KB:n] kiivastumistaan – hän saattoi silloin olla sanoissaan peloittavan pureva. Olin oikein iloinen siitä, että minulla ei sinä hetkenä ollut mitään syntiä. Miten ystävällisenä ään[eltään]

1921 Jukola 1939:355.

1922 Finne 1939:108. Kertomuksen toistaa Tompuri 1952:203–204.

Bergbom ottikaan näytelmän käsiinsä sanoen: ”Minä otan tämän nyt mukaani ja pyyhin sitä aivan kuin syntisessä ruumiissani istuisi seitsemän sensoria.” Ja sitten hän aloitti hyökkäyksensä. – Minä en voi ymmärtää, sanoi hän, miten te annatte meidän esittää ”Daniel Hjortia”. Siinä lähetetään toisessa maassa olevan hallitsijan luo lähetystö, ja sillä tarkoitetaan tietysti suurta lähetystöä Pietariin.

Ja on toinen näytelmä, jonka esittämisoikeutta en ymmärrä. Se on ”Faust”. Siinähan vanha herra, joka tietysti on suometarlainen puolue, tekee liiton pirun kanssa, joka tietysti on Venäjä, vietelläkseen Margaretan, joka on Suomi. Valentin, joka puolustaa sisartaan ja sen vuoksi surmataan, on tietysti ”Päivälehti” (joka juuri silloin [1902] oli useaksi kuukaudeksi lakkautettu).¹⁹²³ Minä en ymmärrä, miten te voitte sallia meidän esittää ”Faustia”.

Painoasiamiehet olivat aivan vaiti. Me nousimme ja menimme eteiseen. Olimme ottaneet jo päällystakit yllemme ja seisoimme painoasiamiesten edessä, kun Bergbom antoi armoniskun. Herttaisella äänellä hän lausui: – Muistuu mieleeni eräs tapaus Pietarista Aleksanteri kolmannen ajoilta. Kaksi herraa keskusteli kadulla, ja heidät vietiin poliisikamariin. Kun he tiedustelivat pidätyksen syytä, niin heille vastattiin: ”Te puhuitte lihavasta ja tyhmästä herrasta, ja sillä te ette voi tarkoittaa ketään muuta kuin keisaria!” Niin voi käydä. Pitää olla varuillaan, ettei tee itseään naurettavaksi. Eteisestä päästyämme en voinut olla huudahtamatta: ”Hyvä, hyvä!” Tuskin koskaan olen niin ihaillen katsonut häneen kuin silloin.¹⁹²⁴

Kertomuksesta voi lukea ensinnäkin, että Kaarlo halusi keskusteluille todistajan. Ehkä Finnen ihailu myös imarteli iäkästä miestä, jonka työtä julkisesti kritisoitiin. Finne, jonka sympatiat näinä aikoina lopulta asettuivat vanhafennojen kannalle, tuli näin vedettyä mukaan siihen, mitä avajaisten osalta piti tehdä. Erkon näytelmä eli ”runo” ilmestyi vihkosena myös 9.4.1902. Käynnin Painoylihallituksessa on täytynyt tapahtua maaliskuun puolella. Ottamalla *Pohjolan häät* mukaansa ja lupaamalla itse pyyhkiä sitä Kaarlo teki ”liiton sensuurin kanssa”. Hän tiesi, että samalla kun hänen oli muutenkin yritettävä jäntevöittää ja lyhentää moniaalle karkaavaa ja epädramaattista tekstiä, hän voisi katsoa asioita Venäjän ja istuvan myöntäväisyssenaatin kannalta. Näin Kaarlo pääsi lyhentämisessä Erkkoon nähden sensuurin selän taakse. Siten Kaarlo saisi tasoitettua Erkon vanhafenno-kritiikkiä, jolloin Jukolan ajatusta seuraten Erkon yksimielisyysideali

1923 Finnen ajoitus ymmärrettävästi on epätarkkaa. Päivälehden 2–3 kk julkaisukiellot sijoittuivat syksyyn 1899 ja vuodenvaihteeseen 1900–1901. Kokonaan sen ilmestyminen kiellettiin vasta heinäkuun alusta 1904.

1924 Finne 1939:108–109.

tulisi saamaan parempaa katetta, kun hajaannuksesta ei syytettäisi vain kiistan toista osapuolta, kuten alkuperäisversiossa.

Myöntyväisyyden ja sovittelunhalun gestuksilla on harvoin heroista arvoa. Kaarlon ”perimmäiseksi pyrkimykseksi” avajaisjuhliissa voidaan päätellä aito yritys pitää miehialoja korkealla ja olla käynnistämättä kiistoja. Tarkoitus olisi näin nostaa kansalaisten juhlatunnelmaa – niin kuin lehdistöiltamissa puolitoista vuotta aiemmin ja samalla taata kulttuuritoiminnan jatkuminen Suomessa. Professori Danielsson-Kalmarin edustama relatiivinen myöntyväisyyslinja näyttäisi tulevan lähimmäs Bergbomin positiota vaikeassa venäläisasiassa.¹⁹²⁵ Ohjaajan näkemys erosi kirjailijan näkemyksestä, sillä Erkkö edusti näytelmässään absoluuttisempaa vastarintanäkemystä.

Nopeana käytännön organisaattorina Finne kantoi keskeisesti vastuuta järjestelyistä. Maaliskuussa vahvistettiin teatterin avajaisten ohjelma: kaksi ohjelmaa, oikeus lunastaa pilettejä osakkeiden mukaan, ne joilla on enemmän saavat useampia lippuja ja näyttelijät yhden lipun omaisiaan varten.¹⁹²⁶

Vihkiäisjuhlien järjestely oli nimittäin korkean luokan poliittinen ongelma. Kansallisteatteri oli rakentamisensa viime vaiheen rahoituksessa joutunut luottamaan senaattiin ja kenraalikuvernöörin suopeuteen. Se oli vapaaherra, arkkitehti Sebastian Gripenbergin ansiota. Niissä oloissa teatterin valmiiksi saattaminen oli onnistunut vain vanhafennojen vahvan poliittisen aseman perusteella ja näiden päättäväisyyden, rahojen ja organisaation turvin. Rakennusvuodet osuivat poliittisesti yllättävän hankalaan, vaikka taloudellisesti vielä vauraaseen nousukauden aikaan.¹⁹²⁷

Erityisen ongelmallista oli, miten kenraalikuvernööri Bobrikovin ja keisarillisen senaatin turvallisuus avajaisissa taattaisiin. Niiden läsnä ollessa mitkään mielenosoitukset eivät olisi olleet suotavia. Asevelvollisten kutsunnat oli määrätty toimeenpantaviksi huhtikuussa, ja nuorsuomalaisella puolella nähtiin, että niille ei saanut antaa periksi: suomalaisia miehiä ei voinut antaa viedä Venäjän sotaväkeen. Asia koski suurta osaa kansasta, yleisen mielipiteen oli vaikea suvaita, että sen annettaisiin tapahtua. Pihti, jossa niin vanhat kuin nuoret keväällä 1902 olivat, oli mahdoton.

Tästäkin syystä kutsuvieraslista aiheutti erityisen päänvaivan: mikäli kenraalikuvernööri Bobrikov kutsuttaisiin, huomattava osa yleisöstä boikotoisi juhlaa, eikä teatterin johto sitä voinut haluta. Mikäli Bobrikovia ei kutsuttaisi, mutta kylläkin muu osa senaat-

1925 Linja hahmottui jo vuoden 1901 aikana irtiottona Yrjö-Kosken ehdottomaan myöntövyyslinjaan. (Rommi 1964:317). Ks. m. Vares & Häkkinen 2001:170, 181–191; Apunen 1991:101–109; Klinge 1997:380–390.

1926 *UStr* 20.3.1902.

1927 Apunen 1991:11–69.

tia, tehtäisiin täysi etikettivirhe, sillä senaatin puheenjohtajana kenraalikuvernööri oli keisarin sijainen.¹⁹²⁸

Näin ollen oli kutsujain mahdollon ottaa vastatakseen siitä, mitä tapahtua voisi juhlassa ja vielä vähemmän mahdollisten häväistysten jälkivaikutuksista – ja niin päätettiin olla kutsumatta muita henkilöitä kuin semmoisia, joilla oli arvo ja asema taide-elämässämme; hallituksen jäsenet y. m. viralliset henkilöt saivat, jos niin haluaisivat, lunastaa pääsylippunsa samoilla ehdoilla kuin muut kansalaiset.¹⁹²⁹

Mutta kaupungilla oli ehtinyt syntyä juoru, jonka mukaan Bobrikovia oltaisiin kutsu-massa ja sitä luuloa vastaan oli vaikea taistella.¹⁹³⁰ Aspelin-Haapkylä vahvistaa maini-tun juorun syntyneen, mutta tapansa mukaan syyttää juorusta ruotsinmielisiä lehtiä, joissa ”arvatenkin parempaa tietoa vastaan, kerrottiin että senaattoreja oli kutsuttu. Tahdottiin kai yllyttää yleisöä olemaan menemättä juhlaan – mikä yritys ei kuitenkaan onnistunut.”¹⁹³¹ Keskinäisen epäluulon ilmapiiristä kertoo seuraava tapaus, huhun reaa-liset seuraukset:

Nämä juorut [senaattorien kutsumisesta] aiheuttivat selkkauksen, joka tavat-toman kipeästi koski Bergbomiin. Päivänä muutamana tuli teatterille Paavo Cajander erään toisen henkilön seurassa tiedustelemaan, saapuuko ken-raalikuvernööri vihkiäisiin. Vastasin kieltävästi, mutta Cajander ei uskonut minua. Bergbom oli tältä vanhalta ystävältään pyytänyt juhlarunon vihkiäisiin, ja Cajanderin kieltäytyminen koski häneen niin, että hän oli vähällä ruveta itkemään. Kun Cajander näin oli jättänyt johtokunnan pulaan, niin eräs jäse-nistä [E. N. Setälä] meni ja tilasi runon Eino Leinolta. Se oli tulta tappuroihin. [Leinon kirjoitukset tuntuivat vanhasuomalaisista ’häikäilemättömältä sodalta’ Bergbomia vastaan.] Oli kokous Bergbomin kodissa, kun saatiin siitä tieto.

1928 ”Kun elettiin kirovuosien aikaa, tuli semmoinenkin kysymys kuin [– – vieraiden kutsuminen] vaikeaksi pulmaksi. Ei ollut kenellekään salaisuus, että rakennusyritys olisi ollut kerrassaan mahdollon, jos korkeimmat viranomaiset olisivat olleet antamatta runsaasti apua suoranaisen avustuksen ja lainan muodossa, mutta aikana, jolloin viha ja järjestelmäl-linen vaino oli hävittänyt säädyllisen seurusteluelämän alkuperäisimmätkin muodot eri puolueisiin lukeutuvien kesken, olisi semmoinen, laatuakaan mitä yksinkertaisin kohteliaisuus, jota noiden viranomaisten kutsuminen juhlaan olisi tietänyt, leimattu miltei maankavallukseksi. Eikä siinä kyllin, julkeasti uhattiin juhlassa toimeenpanna mielenosotuksia ja häväis-tyksiä, jos siihen kutsuttaisiin ne ja ne.” EAH4:184.

1929 EAH4:184–185.

1930 ”Puoluerajat olivat sangen jyrkät. Vihattiinhan suometarlaisuutta aivan vimmatusti. Sukulaiset riitaantuivat, ystävät lakkasivat tervehtimästä toisiaan. Kaupungilla levisi juoru, että johtokunta oli kutsunut vihkiäisiin kenraalikuver-nööri Bobrikovin. Turhaan sain taistella tätä juorua vastaan; sitä ei uskottu, sillä kaikki vakuuttivat paremmin tietävänsä asian. Sanoen istuneeni kaikissa juhlaa koskevissa johtokunnankokouksissa, mutta sekään ei auttanut.” Finne 1939:109.

1931 EAH4:185av.

Bergbom nousi paikaltaan, ja sitten hän piti tuolle syylliselle aivan peloittavan nuhdesaarnan. Me kaikki muut huoneessa olijat istuimme aivan liikkumattomina paikoillamme. Olin Sebastian Gripenbergin vieressä ja uskalsin kerran vilkaista häneen, jolloin katseemme yhtyivät. Me olimme molemmat tyytyväisiä tähän saarnaan.¹⁹³²

Lopullisessa juhlaohjelmassa *Maamme*-runon jälkeen Katri Rautio esitti Fredrik Cygnaeuksen runon *Sua kiitän, Suomi*, suomennos Otto Mannisen. Bergbom oli siis päättänyt, että nykyrunoilijat eivät esiinny, vaan hänen elämäntyönsä huipentuessa kotimaisen teatteriajatuksen todellinen kummisetä, Fredrik Cygnaeus sai paikkansa.

Voimiaan keräävä raittiusliike vaikutti johtokuntaan niin, että alkoholia ei uudessa teatteritalossa ylipäättään tarjoiltais. Vanhasuomalainen paternalismi ja sosiaalinen vastuu yhdistyivät aattellisuuteen, minkä Aspelin-Haapkylä esittää kovin myönteisessä valossa.

Mutta koska tietty oli, että asialla oli kiivaita vastustajiakin, pantiin vallankumous toimeen muodossa, joka ehkäisi kaikki mielenosotukset. Joukko nuoria naisia ja tyttöjä sivistyneistä suomalaisista piireistä otti palvelukseen yleisöä tarjoilijattarina, ja puettuina värikkäisiin kansallispukuihin he häärien juhlavieraitten kesken enensivät iloista tunnelmaa ja saivat alussa tyytymättömätkin hymysuulle. Ymmärrettävää, että tällaisista viehätystä ei enää riittänyt arkipäiviksi, palkattomien tarjoilijattarien sijaan tuli palkattuja, mutta uudistus oli kerta kaikkiaan toimeenpantu, eikä siitä sen jälkeen [v:een 1910 mennessä] ole luovuttu.¹⁹³³

Tompuri kuvasi asian lattiatasolta. Tavoitteena oli raitistaa teatteri Arkadiassa vallinneen liian liberaalin alkoholipolitiikan jäljiltä. Siellä yleisöllä ja näyttelijöillä oli yhteinen ”pommi”-ravintola.

Bergbomin sisarukset keksivät aatteen: pois viinat uudesta talosta. Ainakin talon puolesta pois! Pelottelut tyhjästä katsomoista ja pilkkapuheet piimästä ja piiraista, joihin saisi tyytyä katsoessaan Pohjolan häiden ollen runsautta, eivät tuntuneet hätkähdyttävän tarjoilun uudistajia. – Kenen päähän lieneekään iskenyt melkein käärmemäisen viisas sotajuoni: perhetytöt tarjoilemaan!

1932 Finne 1939:109–110. E. N. Setälä halusi nuorsuomalaista leimaa juhlaan edistämällä Leinon ja Aalbergin esiintymistä.

1933 EAH4:190.

Niinpä suomalaisen sivistyneistön tyttäret mobilisoitiin kamppailuun – kuten usein ennenkin, Arkadian alkuaikoina. Kansallispuvuissaan he lähtivät uljaasti kohtaamaan pilkkaajien armeijaa. Mutta ivanhäive ritarien suupielistä hävisikin äkkiä, kun taistelutehtävästään tietoinen, itsekin tarjoilijantoimestaan huvittunut perheneitonen ojensi piimä- ja piirakka-annoksen.¹⁹³⁴

Finne oli organisoinut airuiksi avajaisiin ylioppilaita airuiksi ja myyntitehtäviin myös ”ylioppilaat vahtimestarien sijaan”. Näin ylempien säätyjen tunnelmaa ei varsinainen kansa läsnäolollaan pilaisi, vaan säätyläisnuoret esittäisivät kansaa. Mutta eivät ylioppilaat voisi olla ”yhtä hyviä kuin tavalliset vahtimestarit”. He olivat jonkinlaisia ”sekatavarakauppiaita”. Tompuri muistelee juhlien harjoituksia myös valtavana tohinana. Puhumattakaan siitä, että esiintyjiä oli kymmeniä, iltajuhlan kuoroissa suurimmillaan jopa 300.¹⁹³⁵

Aspelin-Haapkyllän mukaan talon viimeinen palotarkastus tehtiin vasta viime tinnassa, avajaisiin oli jäljellä vain viisi päivää. Tarkastuksessa vaadittiin esiripun yläpuolelle putkenomaista vesisäiliötä verhon kastelemiseksi, sekä monia historioitsijan mielestä turhia ja ennen näkemättömiä varotoimia. Aspelin-Haapkyllä tulkitsee tarkastajien olleen vahingoniloisia antaessaan nämä määräykset, mutta että urakoitsijat toimivat erityisen tehokkaasti, että vesijohtoja asennettiin ja että vaatimukset saatiin lyhyessä ajassa toteutettua. Historioitsija arvelee tarkastuksen unohtuneen muun työn touhussa, samalla hän tuntuu vähättelevän näitä viranomaisten tarkastuksia ja olettaa ne ruotsinkielisen kaupunginhallinnon kiusanteoksi.¹⁹³⁶ Saattaa myös olla, että tarkastus tilattiin liian myöhäisessä vaiheessa.

Arkadian viimeisiksi näytännöiksi sunnuntaina 6.4.1902 Bergbom oli valinnut kokoelman klassisia kohtauksia. Ensin iltapäivällä oli kotimaisia, kuten *Reginan* III näytös (Lindfors Larssonina), *Daniel Hjortin* 2. kuvaelman Katri-kohtaus (Aurora Aspegren), *Murtovarkauden* III näytös (Aleksis Rautio Hoppulaisena) ja *Kihlaus* (Lattu, Rautio, Lähteenoja). Iltaesitystä kannattelivat Molière, Shakespeare ja Schiller: *Saiturista* kohtauksia, *Venetian kauppiasta* IV näytös ja *Maria Stuartin* V näytös, pääroolit Lindforsilla, Leinolla ja Aalbergilla. Nämä jäähyväisesitykset olivat Kaarlون tavaramerkki: highlights, mutta niin, että tietyt kaksi draaman kaanonit tuli toteutettua. Molemmat lehdet kirjoittivat laajasti Arkadian jäähyväisistä ja 30 vuodesta siellä.¹⁹³⁷ Ida Aalbergin esiintymisen jälkeen hän ei tullutkaan lavalle yksin, vaan seurasi Apoteosis:

1934 Tompuri 1952:202.

1935 Finne 1939:111; Tompuri 1952:202–203.

1936 EAH4:183–184. Tämä koskee myös Arkadian palotarkastusta 1881–1882, ks. AA:400–401.

1937 *Ustr* 8.4.1902 ja *PL* 8.4.1902.

Esirippu nousi ja näyttämöllä nähtiin koko näyttelijäkunta, esiintyjät asianomaisissa kostyymeissa ja muut juhlapuvuissa, keskellä teatterin perustaja ja johtaja toht. Bergbom, jonka päähän Ida Aalberg laski laakeriseppeleen. Samaan aikaan ojensi Benjamin Leino kukkaislaitteen nti Bergbomille ja koko näyttelijäkunta viritti Maamme-laulun, Adolf Lindforsin antamasta merkistä. Hetki oli todellakin juhlallinen, yhtä koruton kuin kaunis tunnustus sen miehen työlle, jota me saamme kiittää siitä, että meillä nykyään on Suomalainen kansallinäyttämö ja joka on sen tulevaisuudelle aikoinan niin kauniin pohjan laskenut. [–] yhä uudestaan esille, tuoden mukanaan milloin nti Stenbergin, milloin minkin teatterin työhön osaa ottaneista henkilöistä. Lopuksi huudettiin esille kaikki, jolloin teatteri äkki pikaa valmisti tilapäisen kuvaelman, Ida Aalberg keskessä, toht. Bergbom hänen sivullaan. – Pienen välikohtauksen muodosti eräs orkesteriin kokoontunut sekakööri, joka lauloi Suomen laulun. [Axel Ahlbergia kaivattiin, mutta tämä oli] nykyään ikävää äänensorrostaan parantelemassa, joka niin valitettavalla tavalla yritti koko hänen taiteellisen työnsä häiritä.¹⁹³⁸

”Teatterin väsymätön ja taitava johtaja, tohtori Kaarlo Bergbom seppelöitiin laakerilla ja nostettiin korkealle iloisten eläköön-huutojen kaikuessa.” Teatterin ”sydän” nti Emilie Bergbom tuotiin väkisin esille, koristettiin kukkavihoilla ja kunnioitettiin eläköön-huudoilla. Koko henkilökuntaa juhlittiin: laulettiin vielä Suomen laulu ja myös lipunmyyjä rouva Falck tuotiin näyttämölle.

Jäähyväishetki oli todella niin valtava, että vanhan vaatimattoman Arkadian seinät ilosta ja samalla surusta vapisivat. Hauskat muistot sieltä vie mukaansa sekä teatteri että yleisö uuteen taiteenkotiin.¹⁹³⁹

Aurora Aspegrenin kutsuminen Katriksi oli hieno ja kaunis ele Kaarlolta. Hän oli Suomalaisen Teatterin ensimmäinen naispääroolien näyttelijä, Aurora Gullsten-Toikka ensimmäistä kiinnitettyä ryhmää, jo ennen Benjamin Leinoa. Tämän tulkinnan vilpittömyys teki nytkin vaikutuksen nuoreen Eino Leinoon.¹⁹⁴⁰ *Uusi Suometar* käsitteli Ida Aalbergia vain erittäin lyhyesti, *Päivälehti* ja Leino taas hehkuttivat Idan osuutta näyttämöllä ”Kaarlon rinnalla”. Kevään poliittinen asetelma näkyi raportoinnissa.

Tässä Arkadian puuteatterissa, entisessä Esplanaditeatterissa Kaarlo Bergbom itse oli yli 50 vuotta aiemmin nähnyt ensimmäiset ooppera- ja teatteriesityksensä 5–6

1938 PL 8.4.1902.

1939 UStr 8.4.1902.

1940 PL 8.4.1902.

vuoden ikäisenä. Hän oli kokoustanut opiskelijana ja kulttuuriklubi-aktivistina Arkadia-teatterissa, kun se oli siirretty nykyiseen paikkaansa. Hänen oma draamansa oli näytelty 5 kertaa sattumalta juuri Arkadian näyttämöllä 1865. Sinne hän järjesti ensimmäiset tableaut ja suomenmielisten seuranäytännöt ja sinne hän alkoi järjestellä oopperaesityksiä, kun Nyanin ovet pysyivät kiinni. Siinä puutalossa Bergbom oli käytännöllisesti katsoen asunut ja tehnyt työnsä kolmen vuosikymmenen ajan. *Jäähyväiset Arkadialle* -näytäntö seitsemän keskeisen draamatikon teosten valikoimineen oli Kaarlolle omien muistojen viritelmä: näihin kirjailijoihin ja näihin näyttelijöihin oli aina voinut luottaa.

Oopperan hautajaiset Arkadiassa oli vietetty vuonna 1879 burleskien tanssinumeroiden merkeissä. Puheosaston viimeinen näytös Arkadiassa tapahtui poliittisesti vaikeana aikana keskittymällä seriööseihin huippuhetkiin. Niistä myös omalle yleisölle saatiin voimaa: ”näin hyvän teatterin me (vanhafennot) olemme luoneet ja pitäneet pystyssä.” Jos olosuhteet Suomessa käyvät vaikeammiksi – mikä oli pelon aiheena kaikilla, meillä on ainakin olemassa tämä kulttuuripoliittinen väline, jolla siihen voimme reagoida. On näyttelijöitä ja toisaalta on *Kalevala*, josta on 10 vuotta ammennettu teatteria. Ja on kotimainen näytelmätaide. Teatteri voisi olla kulttuurinen voima poliittisesti vaikeina aikoina, uudestakin talosta tuli suurten yhteisten juhlatilaisuuksien foorumi – poliittinen, julkinen kaupunkitila.

Arkadia oli ollut myös se turvallinen talo, jossa Kaarlo sai 58-vuotiaaksi asti köpötellä rauhassa, hedelmät takin taskuja venyttämässä, omat kissat takuuvarmasti rottajahdissa. Ja kun päivän rotat oli syöty, saattoi kissa käpertyä sopivasti johtajan kainaloon. Tuttu palveluskunta muutti kulissee, tutut voileivät ja olut kanttiinista, tutut riidat ja teatraaliset loukkaantumisten aiheet. Tuttu paperien ja käsikirjoitusten sekasotku: onneksi Iisakki Lattu oli alkanut kirjastonhoidon. Tuttu Jalmari Finne, joka näki salamanopeasti, mitä täytyi tehdä, ja oli jo menossa toteuttamaan ideaa, ennen kuin Kaarlo ehti edes hakea suomen kielen sanojaan.

Ritva Heikkilä kuvaillioon muuttokuorman huhtikuun alussa:

Muuttokuormiin oli kelpuutettu vain arvokas puvusto, suuri tyylihuonekaluvarasto, josta suurin osa oli saatu lahjoituksina Helsingin säätyläiskodeilta, historialliset Grabowilta, Tukholmasta tilatut kulissit ja tietysti kirjasto ja rekvisiittavarasto jota teatterin perustamisesta lähtien oli koottu eri puolilta Eurooppaa esine esineeltä. Pukuhuoneiden monet tutut ja rakkaat esineet, lepotuolit, kirjajhylyt, oviverhot, matot, jakkarat ja pikkupöydät saivat jäädä, koska niille ei ollut paikkoja uudessa talossa, jossa kaikki oli ”uutta ja komeata”.¹⁹⁴¹

1941 Heikkilä 1998:376.

Vain kolme päivää myöhemmin vihittiin Suomen Kansallisteatterin uusi rakennus käyttöön. Juhlapäivän 9.4.1902 kulku on lehdistössä tarkkaan kuvattu. Koko kaupunki oli liikkeellä, sillä keskipäivällä vietettiin ensin Lönnrotin syntymän 100-vuotisjuhlia.¹⁹⁴² Aamun sanomalehdissä esiteltiin uusi Suomen Kansallisteatterin talo – jonka erityispiirre, tilojen väljyys ja avaruus oli keskeinen puheenaihe. Väljyyttä verrattiin siihen, miten vanhemmat teatterit ovat ahtaita ja sokkeloisia. *USTR* esitteli taloa monta sivua piirroskuvin. Aspelin-Haapkylä kirjoittaa, että vasta kolme viikkoa aiemmin oli johtokunta lopullisesti päättänyt, että vihkiäiset voidaan pitää samana päivänä, kuin on Elias Lönnrotin satavuotismuisto. Se olisi suomen kielen ja kulttuurin kiistaton juhlapäivä, se ei olisi leimallisesti fennomaanien päivä, niin kuin olisi Snellmanin päivä (12.5.), jota oli ajateltu yhtenä vaihtoehtona. Se olisi SKS:nkin päivä, jonka puheenjohtaja Aspelin oli, siihen voisivat siis kaikki kansalaisjärjestöt yhtyä! Silloin voitaisiin välttää juhlan leimautuminen toisen tai toisen puolueosapuolen nimiin. Aspelin tietenkin arvelee, että ruotsinkielisillä jostain syystä olisi muka ollut halu estää juhlien osuminen samalle päivälle.¹⁹⁴³

Päivälehti ei ollut yhtä täynnä uutta teatteritaloa kuin *USTR*. Siinä käsiteltiin Lönnrotia, mutta teatterista oli vain yksi alle kahden palstan mittainen Eino Leinon kirjoitus. Hän tosin oli juuri saanut artikkelikoosteensa painosta. Taloa esiteltiin *Päivälehdessä* vain Seb. Gripenbergin antamana haastatteluna. Päivän aiheesta Leino korosti sitä, miten teatteri – kaikkia taiteita yhdistävä taide – kerää etujoukon suomalaisia taiteilijoita juhlistamaan tilaisuutta. Hän muistutti:

Pienestä on suomalainen näyttämötaide alkanut. Varmaankaan ei se vaatimaton joukko, joka tohtori Bergbomin johdolla [18]60-luvulla näytäntöjään Arkadiassa antoi, aavistanut, että siitä on sikiävä koko meidän kansallisen kulttuuri-elämämme keskus. Niin on kuitenkin käynyt. Suomalainen teatteri on jo pitkän aikaa ollut se sydän, jossa kaikki sivistyksemme suonet ovat yhtyneet. Säilyköön se myös ijäti sellaisena!¹⁹⁴⁴

Lisälehdessään *Päivälehti* uhrasi viisi palstaa Jalmari Hahlin ranskalaisille näytelmä-esittelyille.¹⁹⁴⁵ On myös outoa, että päätoimittajan veljen, kirjailija J. H. Erkon näytelmää ei noteerattu lainkaan juhlapäivän numerossa.

1942 Finne 1939:108, sekä sanomalehdet samoilta päiviltä.

1943 EAH4:183–184. Hän viittaa vuoden 1872 valtiopäivillä toimineeseen suomenkielisiä pyrkimyksiä vastustaneeseen valtiopäivämieheen, joka nyt virkamiehenä palotarkastusasiassa olisi muka halunnut aiheuttaa vahinkoa ST:lle.

1944 E.L. PL 9.4.1902. Samassa lehdessä oli ilmoitus, että Elias [Ruuto] Erkon *Elinan surma ja Muita kirjoituksia* on ilmestynyt.

1945 Nuosuomalaisiin assosioituvasta Jalmari Hahlista tulikin Bergbomin seuraaja vuosiksi 1905–1907.

Lönnrotin syntymän 100-vuotispäivää vietettiin ensin monin juhlallisuuksin: seppeleenlaskut Sammatissa ja juhvalaistukset ikkunoissa illalla. Ylioppilastalolla oli kello 12 Lönnrotia koskeva pääjuhla, vaakunat ja liput, juhlissa puheet ensin suomeksi, sitten ruotsiksi. Myös 'Maamme' kuultiin, ensin suomeksi sitten ruotsiksi. SKS:ssä jo 14.15 pidettiin juhlallinen kuukausikokous. Palokunnantalolla oli raittiusyhdistys Koiton Lönnrot-juhla, vastaavia järjestivät Folkets hem i Sörnäs (Nykterhetsförbundet Liitto) ja Folkets hem Hermanstad (Fångvaktarföreningen i Sörnäs fängelse), samoin monet koulut.¹⁹⁴⁶

Teatterin sisällä juhlittiin vihkiäispäivää siten, että rakennustyömiesten joukolle tarjottiin aamupäivällä, kuten *Päivälehti* tiesi, ”hyväntahtoisten naisten toimesta – kahvia leivän kanssa. Sekä teatterin palvelusväelle. Vielä lauloi heille harjoituksiin osaaottava laulukunta useita lauluja.”

Teatterin johtajan tri Bergbomin uudessa virkahuoneessa oli myös jo klo 9:ltä vietetty pientä juhlallisuutta. – Joukko helsinkiläisiä naisia oli kutsunut sekä tri että neiti Bergbomin aamukahville uuteen teatteriin. Kun juhlavieraat saapuivat huoneeseensa, kohtasi heitä iloinen hämmästys. Huone oli kalustettu mitä hauskimalla tavalla. Akkunan ääressä oli sievä kirjetuspöytä, pitkällä sivuseinällä mukava leposohva suomalaismallisine päälyksineen ja ryijyineen, nurkassa sievä tamminen kirjahylly, lattialla suuri lämminverinen supisuomalainen matto. Koko huonekaluston olivat naiset talven kuluessa hommanneet kokoon. Päälykset ja matot ovat aamu- ja iltapuhteilla harrasten hyppysten tuotteita. Tämä kaunis lahja annettiin nyt tri Bergbomille. Rouva Almberg piti pienen lämpimän puheen sanoen tri ja neiti Bergbomin tervetulleeksi uuteen kotiin [–] Kaikissa pukuhuoneissa oli eläviä kasveja, vielä oli niissä missä lepotuoli, missä akkunaverhot y.m.¹⁹⁴⁷

Tämän lahjan taustaksi Aspelin-Haapkylä kertoo kevättalvelta 1901 tilanteen, jossa Emelie oli kertonut rouville siitä, miten taas kerran teatterilla oli tehty keskiyöhön asti ulottuvia päiviä. Kaarlo oli ollut niin väsynyt, että hän tavalliseen tapaan otti nokoset sohvassaan työhuoneessa. Mutta kun sohva tarvittiin näyttämölle, Kaarlo oli ottanut tyynyn ja mennyt verstaaseen höyläpenkille nukkumaan. Emelien lähdettyä rouvat muodostivat salaliiton, joka onnistui vuoden ajan pitämään salaisuuden suunnittelemistaan johtajan huoneen uusista kalusteista.¹⁹⁴⁸

1946 Hbl 10.4.1902 mukaan.

1947 PL 10.4.1902.

1948 EAH4:187av2 ja 188.

Itse teatterin vihkiäisjuhlien kuvaukset olivat lehdistä samansuuntaiset – innostusta ja kauneuselämyksiä – *Pohjolan häät* oli seremoniallinen ja Kalevalan henkeä korostava. Iltajuhlan *Tulen synty* -kantaatti tietenkin kohotti tunnelmaa. Viimekädessä nähtävästi onnistuttiin rakentamaan yhtenäinen ja puoluemielet ylittävä tunnelma, ja sen saattoi lukea *Päivälehdestä*kin:

Lopuksi laulettiin ”Maamme”. Ja siihenpä vihkiäiset teatteritalolla päättyivätkin. Juhlallinen oli mieliala koko illan ollut ja korkeina olivat käyneet innostuksen laineet. Oli taaskin kerran sydän lämmennyt ja mieli kirkastunut – kuinka ihanata! – oli ajatus lentänyt aavoille aloille ja toivo saanut uudet uhkeat siivet. Mutta se innostus oli vakavata ja mieleenpainuvaa. Se tähtäsi nykyhetkeä kauemmas, se toivoi, että entiset hyvät haltijat asuivat tämän uudenkin [teatteritalon]...¹⁹⁴⁹

Päivälehden nimimerkki –st- ehti kirjoittaa vasta 13.4.1902 *Pohjolan häiden* kolmannesta esityksestä ja saamme tietää Finnen ja Bergbomin saavutuksista hektisiltä viikoilta:

Hra Riddelinin Lemminkäinen on ulkomuodoltaan komeanpuoleinen, mutta eräitä parempia kohtauksia lukuun ottamatta kulkee esitys melkein poikamaisen ylitiöpäisyyden rajalla. Vielä on osia runsaan runsaasti, mutta vähäisinä jääkööt mainitsematta. Huolellisesti ne toki suoritetaan. – Näyttämöllepano on antanut teatterille tilaisuuden osottaa mihinkä se pystyy ja suuremmoista on se saanutkin aikaan. Dekoratsioonit ovat ylen komeat ja kauniit, puvut ihanat, usvattaret, haltiattaret y.m. hengettäret viekottelevia. . . ja kun tähän yhtyy Melartinin vieno musiikki – kauneita lauluja tuon tuostakin – niin on luonnollista, että rampin molemmin puolin ollaan tyytyväisiä.¹⁹⁵⁰

Eino Leino arvosteli puolitoista viikkoa myöhemmin J. H. Erkon *Pohjolan häitä*, puhuen siitä juhlarunojen kategoriassa – ja erinomaisena sellaisena! Hän tietää, että tyttären rooli Ilvo oli Ida Aalbergille tarkoitettu, mutta lohduttelee toveria.

[S]iihen se [Ilvo] epäilemättä on liian yksiviivainen sekä liian deklamatorisesti käsitelty, mutta sehän ei oikeastaan Erkon ansioita aiheeseen nähden alenna. Vaikeapa olisikin ollut kirjoittaa sellaista kansallista näytelmää, jossa Ida Aalbergin rinnalla teatterin muut voimat olisivat voineet edukseen esiin-

1949 PL 10.4.1902.

1950 PL 13.4.1902.

tyä. Samoin ei aihe ole tarjonnut mitään sopivaa osaa Adolf Lindforsille. Mutta hänenkin taiteensa seisoo niin koko muun teatterin ulkopuolella, että niitä tuskin voi tällaisessa joukkotaiteen riemujuhlissa yhdistää. [– –]

Vielä yksi – ja päävaatimus – oli tällaisella näytelmällä se, että sen piti tarjota tilaisuutta teatterille näyttää kaikki voimansa, mitä ulkonaiseen näyttämölle asetukseen ja koristekomeuteen tulee. Siinä suhteessa teatterilla ei pitäisi olla mitään valittamista. Varmaankin ovat sekä regissööri että johtaja saaneet tarpeeksi vaivata päätänsä kaikilla noilla hallattarilla, sumuttarilla, helmettarilla, sammon ilmestymisillä ja katoamisilla, joita teos niin tulvanaan vilisee. Suuret kansankohtaukset, juhla-kulkueet yms jotka tietysti kuuluvat tämäntapaisen näytelmän luonteeseen, olivat myöskin omiaan huomauttamaan yleisölle sitä eroa, mikä oli Arkadian ahtaiden suhteiden ja uuden talon ajanmukaisen, laajan näyttämön välillä.¹⁹⁵¹

Lisäksi Leino huomautti eräistä kielellisistä asioista ja pohti, onko Kalevan urosten ”puhe paikka paikoin muodostunut kylläkin niin sanoaksemme morsiamelliseksi kun taas Pohjan neiti välistä puhuu viisauden sanoja kuin parhain partasuu.”¹⁹⁵² Edes kätettyä viittausta J. H. Erkon poliittisiin tarkoituksiin Leinon tekstissä ei näytä olevan – *Päivälehdenhän* piti olla varuillaan sensuurin suuntaan.¹⁹⁵³ *Uusi Suometar* oli varauksellinen Aarne Riddelinin Lemminkäisestä.¹⁹⁵⁴ *Hufvudstadsbladetin* juhla-kuvaus yhdisti Lönnrotin ja teatterin juhlat: päivä oli jatkunut aamuvarhaiselta aamuyöhön. *Pohjolan häiden* aloituskuvaelmasta, joka oli Bergbomin käsialaa resensentti kirjoitti:

ouverturen begynte och stillhet inträd[d]e småningom. Alla se förväntansfullt mot ridån öfver det ginungagap, som förekommer mellan scenen och salongen och som godt kan sluka flera tiotal musiker med hull och hår, instrument och notställ, så att man ei ser skymten af den. Ridån som består af tungt och fodradt mörkrödt sammet, höjer sig icke, den delar sig på midten och glider åt sidorna. Nå entligen skall man väl få se och höra något från scenen, tänker man. Men nej, man ser och hör ingenting - åtminstone ytterst litet. Bakom en florsförhänge skymta en mängd gestalter, som tala något hvars innehåll man ej lyckas uppfånga, emedan musiken bakom scenen öfverröstar dem. Det är synd,

1951 PL 17.4.1902; ks.m. Jukola 1939:352–359.

1952 PL 17.4.1902; ks.m. Jukola 1939:352–359.

1953 PL 17.4.1902.

1954 *Uuden Suomettaren* arvostelija ”K.” toteaa Riddelinin Lemminkäisestä: ”hra Riddelin osotti muutamia hyviä puolia Lemminkäisessään, mutta samalla useita näyttämöllisiä varomattomuuksia, varsinkin äänen käyttämisessä. [– –] Statistikohtaukset eivät mielestäni kaikki olleet paikallaan; varsinkin ensimmäinen näytös tuntui pitkäveteiseltä ja jäykältä.” *USTR* 10.4.1902.

att den vackra versen förbehålles endast de uppträdande. Men hvad betyder det på en sådan dag som denna. Florsförhänget är så ”symbolistiskt” måladt att man har svårt att sluta sig till hvad de agerande där bakom skola föreställa. Närmast likna de stora simmande vattendjur, som deklamera på kalevalameter. Förhänget går upp – det har ännu icke kommit ur vanorna från Arkadia-teatern – och man finner till sin öfverraskning, att det icke är vattendjur utan en mängd människor och mytologiska figurer, som röra sig om hvarandra och samtala som gamla bekanta. Man har således totalt misstagit sig.¹⁹⁵⁵

Juhlan väliajalla Jalmari Finne luki teatterille tulleita onnittelusähkeitä.¹⁹⁵⁶ *Lean* jälkeen seurasivat Ida Aalbergin ylistykset, kaksi laakeriseppelettä ja valtavasti kukkia lavalle häntä varten. Avajaisissa oli paikalla myös Juhani Aho, jolta oli 1897 ilmestynyt Suomen muinaisuuteen sijoittuva laaja romaani *Panu*, aiheena vanha teema, muinaissuomalaisen pakanuuden ja kristinuskon taistelu.¹⁹⁵⁷ Aho ”joutui puheisiin Bergbomin kanssa ja vaihtoi ajatuksia *Panun* dramatisoimisesta. Bergbom rohkaisi häntä ja kehotti heti ryhtymään työhön. Aho innostui, [– –] ja heittäytyi uuteen yritykseen; kesään [1902] mennessä hän jo sai kolme näytöstä valmiiksi.”¹⁹⁵⁸ Erkko ja Leino olivat tehneet omat versionsa Suomen muinaisuudesta. Kenties avajaisnäytelmän naiivi lähestymistapa energisoi Ahoa, ”realistista kirjailijaa” yrittämään omaansa ja yltämään parempaan. Bergbomin kannustus oli ymmärrettävä aivan samasta syystä: draamallista konfliktia ja realismia hänkin aina kaipasi.

Ylioppilastalon illalliset alkoivat klo 23, talo täyttyi juhlayleisöistä, jonka silmät säihkyivät. ”Den mest otvungna, hjärtliga stämning fortgick [under] supén.”¹⁹⁵⁹ Elli Tompurin muistikuvat Ylioppilastalolta vaikuttavat tarkoilta:

Meitä nuoria oli pitkä pöydällinen yläkerroksen juhlasalin avonaisessa sivuosassa, josta saimme seurata ja katsella – jos tahdoimme – suuren alasalin harmaatukkaisten, kaljupäisten taiteen, tieteen ja muunlaisen arvoväen juhlimista. [– –] Monia olikin [alasalissa] kiitettävä, ennen kuin ”suoja oli suosta noussut, pantu paikalle hyvälle”. [– –] Vastakkaisella parvekkeella istuivat Kaarlo ja Emelie Bergbom. [– –] Tunnettuahan on, että kaikenlaisiin julkisiin kunnianosoituksiin sisaret suhtautuivat torjuvasti. [– –] äskettäin pidetyssä Arkadian

1955 *Hbl* 10.4.1902.

1956 Tärkeimmät on lueteltu *PL:n* numeroissa 10.4. ja 11.4.1902. *Hbl* kuvasi innostuneena huonetiloja ym.

1957 AhoA J:1951:I:491–506 sisältää *Panun* taustaa ja teosesittelyä.

1958 Aho A J:1951:II:75 sisältää teatteriesityksen valmistumisesta.

1959 *Hbl* 10.4.1902.

jäähyväisjuhlassa [olin] nähnyt miten hätääntyneenä tohtori oli vastustellut, kun hänet seppelöitynä nostettiin kultatuoliin. [– –]

Ystävät etsivät piileskelevän sisarusparin ja veivät heidät juhlasaliin. He astuivat sisään, Emilie kätkien väsymyksensä ”hohtavan hymynsä” taakse. Yleisö nousi yhtenä miehenä ja teki heille tietä. Riemuhuudot kaikuvat, liinat liehuvat tervehtien Suomen kansallisen näyttämön luoja. He kulkevat ystäväin saattamina salin perälle varatuille kunniapaikoille. Heille pidetään puhe, ja taas seuraa yleisön suosion myrsky.¹⁹⁶⁰

Rehtori A. V. Streng puhui ”pitkän klassisen puheen” ”till teaterns snillrika ledare, dr Kaarlo Bergbom och hans hängifna medhjälparinna fröken Emilie Bergbom.” Alunpitäen Kaarlo oli yrittänyt kieltää kaikki itseensä kohdistuvat huomionosoitukset, joten seuraavana päivänä hän oli ollut vihainen.¹⁹⁶¹

Yksi on joukosta poissa: Ida Aalbergia ei näy, ”ei kuulu puhetta hänen kunniakseen, ei suosion huutoja.” Tompurin mukaan hän oli luvannut tulla nuorison pöytään istumaan, mutta Aalbergia tunteva Tompuri päätteli, että tämä oli mennyt jonnekin merkittävämpien henkilöiden luokse.¹⁹⁶² Ritva Heikkilän mukaan Ida Aalbergille olisi ollut varattuna paikka juhlapöydässä, mutta hän ei olisi edes lähtenyt Ylioppilastalolle, tietäen joutuvansa vain ”sivuosaan”. Sen sijaan hän olisi käynyt tunnelmoimassa vanhan Arkadian liepeillä.¹⁹⁶³ Ylioppilastalon iltajuhliin häntä tuskin on voitu jättää kutsumatta-kaan, vaikka oli omasta puolestaan tehnyt välistä vetoja vanhasuomalaisille. Ja jos hän olisi ollut paikalla, olisiko häntä voitu jättää huomiotta? Mutta aivan itse hän oli ottanut tänä keväänä etäisyyttä vanhahennojen vanhaan piiriin.¹⁹⁶⁴ Erään tiedon mukaan hänelle nimenomaan ei ollut varattu paikkaa illallisille.¹⁹⁶⁵

Bergbomien mielialoista koko vihkiäisjuhlien keväältä 1902 antaa Helmi Krohn erittäin synkeän kuvan, suorastaan martyrologisen. Hän viittaa kutsuvieraita koskeneisiin epäluuloihin, syytöksiin ja väärinkäsityksiin, jotka ”rikkoivat heiltä kaiken juhlatunnelman ja saattoivat heidät tuntemaan itsensä niin yksinäisiksi ja väärinymmärretyiksi kuin ei koskaan ennen.”¹⁹⁶⁶

1960 Tompuri 1952:208–209.

1961 Therese Wuorenhelmo Vihtori Laurilalle 3.2.1943/25:4/VLA/KiA/SKS.

1962 Tompuri 1952:209.

1963 Heikkilä 1998:379.

1964 Ritva Heikkilän (1998:379) mukaan Ida Aalberg ”vaelteli kohti vanhaa Arkadiaa” ja antoi muistojensa ryöpytä mieleen sellaisina kuin ne tulivat. Lähdettyä tälle kuvaukselle hän ei mainitse, mutta asia voi hyvin olla Aalbergin omissa kirjeissä. Hän kuitenkin asui toisella puolen kaupunkia, Kruununhaassa Vironkadulla. Elli Tompurin kuvauksessa (1952:209) Aalberg vain katosi juhlasta, häntä ei erityisesti huomioitu.

1965 Toivo Tarvas Vihtori Laurilalle. /25:4/VLA/KiA/SKS

1966 Krohn 1917:244.

[Tuolloin] astuivat Bergbom-sisarukset vain vastenmielisesti ja alakuloisin mielin yleisön eteen vastaanottamaan sen kiitosta ja kunnioitusta. Ja kun näytännön jälkeen juhlia jatkettiin Ylioppilastalolla, vetäytyivät he niinpian kuin suinkin juhlasalin lehterille, mistä he yksin ja unohdettuina katselivat juhlahyörinää salissa. Mitä heidän mielessään silloin liikkui, ei ole paperille pantu. Mutta juhla-ajatukset ja juhlatunnelma oli heistä kaukana. [– –] tämä vaikutelma kaikessa katkeruudessaan oli viimeisiä, joita he teatterista veivät mukanaan, ja siksi se myös itsepintaisesti seurasi heitä melkein viimeiseen saakka.¹⁹⁶⁷

Helmi Krohnin tärkeä informantti on ollut Augusta-sisar, mutta nähdäkseni hän maalaa martyrologiaansa liian leveällä pensselillä. Ainakin Kaarlon osalta kuva on nyansoidumpi: kyllä hän ymmärsi poliittisen tilanteen. Sanomalehtitiedot tukevat Tompurin versiota tapahtumasta.¹⁹⁶⁸

Avajaisjuhla kesti tavallaan viisi iltaa, sillä varsinaisen juhlapäivän jälkeen näyteltiin vielä yhtä mittaa edellinen juhlanäytännöistä kolmesti ja jälkimmäinen yhden kerran. Myöhemminkin annettiin Pohjolan hää (kaikkiaan 9 kertaa), [– –] Sitten Ida Aalberg jatkoi vierailuaan esiintyen kahtena iltana Theodorana [uudessa talossa] ja samoin kaksi kertaa Cypriennenä (Erotaan pois), joista jälkimmäiset sattuiivat näytäntöjen väliin, missä Nummisuutarit, uusittuna, esitettiin uudella näyttämöllä.¹⁹⁶⁹

Myöhemmin kesällä 1902 Kaarlo Bergbom oli Berliinissä kommentoinut juhlintaa Tompurille:

”Tiedätkö mistä johtui Idan ynseys ja tyytymättömyys?” [– – tohtori jatkoi melkein heti:] ”Kyllähän Ida Aalbergilla on syytäkin olla loukkaantunut. Eihän häntä avajaisjuhlissa muistettu sanallakaan! Mutta se juhla oli tahdittomuutta alusta loppuun”. Tohtori naurahti ilkkuvan leppoisasti. [– –] ”Ymmärrän [Eino]

1967 Krohn 1917:244–245. Vuonna 1902 Helmi Krohn oli vielä naimisissa professori E. N. Setälän kanssa, joka nuorsuomalaisena kuului Bergbomien kritikoihin, ja toimintatarmoinen kun oli, Setälä hoiti nuorsuomalaisten manövereitä. Johtajakysymys oli pinnan alla jo akuutti. Nuorsuomalaiset suunnittelivat paikkaa ilman muuta itselleen. Vuonna 1906 Helmi Krohn (Setälä) aloitti myös intensiivisen kirjeenvaihdon Jalmari Finnen kanssa (ka19/mfPR172–173/JFA/KA). Avioeronsa jälkeen näyttää siltä, että Helmi Krohn varauksetta empatisoi vanhafennojen toimintaa, mikä näkyy hänen Emelie Bergbomia (1917) ja Hedvig Charlotte Raata (1922) koskeissa biografoissaan.

1968 PL 10.4.1902 mukaan juhlassa pidettiin kolme puhetta, E. G. Palmén puhui rakennuttajille, A. V. Streng puhui Bergbomeille ja E. N. Setälä isänmaalle. Tompuri 1952:208–209 ja Heikkilä 1998:379 huomauttavat Aalbergin puuttumisesta juhlista, Tompuri politiikkaa ymmärtäen, Heikkilä sentimentalisoiden. Syynä epäilemättä se, että juhlassa enemmistö oli vanhafennoja, ja Ida juuri tuona keväänä halusi assosioitua nuorsuomalaisten kanssa. Nuorsuomalaiset tavallaan tuppauivat vanhafennojen rakkaan ja tärkeimmän instituution voitonjuhliin.

1969 EAH4:193.

Leinon ja Halmeen asenteen. He tahtovat johtoon. Mutta Ida Aalbeg – mitä hän tahtoo?”¹⁹⁷⁰

Bergbomille voisi matkan päästä vastata, että Aalberg ei luultavasti pitkään aikaan enää oikein ollut tiennyt mitä tahtoi. Tompuri kuitenkin tulkitsi, että kyse oli juuri politiikasta.

Kaarlo Bergbomin elämäkerrassa seuraa tämän jälkeen coda. Suuren juhlapäivän jälkeen piti suomalaisia miehiä kutsuttaman Venäjän armeijaan. Kansalliset manifestatiot, kutsuntalakot ja mielenosoitukset alkoivat ja jatkuivat ympäri maata, Helsingissä Sörnäistä ja Hermannia myöden. Bergbomin neljä viimeistä elinvuotta osuvat Suomen poliittisiin turbulenssivuosiin, minkä on täytynyt myös innostaa tätä ulkomaantoimittajanakin työskennellyttä ja kirjallisuuden aatehistoriasta väitellyttä uteliasta miestä, jonka voimat kuitenkin auttamatta jo uupuivat.

1970 Tompuri 1952:213.

VIII. Bergbomin viimeiset vuodet 1902–1906

Prosperon aika oli tullut tehdä viimeiset taikansa – ja luovuttaa saarensa! Bergbom ohjasi Kansallisteatterin uuteen taloon ensimmäiseksi Shakespearen *Myrskyn*. Shakespearen viimeinen suuri näytelmä oli mitä ajankohtaisin Kaarlونkin osalta: sadunomaisten kuvaelmien keksijä, ihmisten tekojen ja intohimojen manipulaattori, taikojen luoja jättää hyvästit luomalla vielä kuvaelmat omista toiveistaan. Niissä veljesviha voitetaan, nuorten rakkaus saa vallananastajat katumaan ja niin nuoret perivät maan. Vasta silloin voivat myös vanhat elää sovussa ja luopua.

Prosperon aika

Jalmari Finne oli helmikuussa 1902 Hyvinkäällä lepäilemässä, mutta siellä hän tutki *Myrskyä* Bergbomia varten: ”ja monta hyvin vaikeata näyttämöllistä kysymystä on ilmentynyt. Puhun niistä sitten suullisesti.”¹⁹⁷¹ Tämä Shakespearen viimeinen näytelmä oli odottanut uutta teatteritaloa, Finne avusti 11.5.1902 ensi-iltaan päässeessä ohjauksessa antaen jälleen kerran näyttämötekniset näyttönsä:

Sinä keväänä Bergbom loi Shakespearen näytelmissä suurinta, mitä hän koskaan oli luonut, esittäessään ”Myrskyn”. Bergbom oli toisinaan aikaisemminkin selitellyt minulle suurten näytelmien perusajatuksia, mutta ei milloinkaan niin loisteliaasti kuin nyt. Hän tarvitsi jonkun, jolle selitti omia ajatuksiaan, ja sai minusta innostuneen kuuntelijan. Olen myöhemminkin lukenut monta ”Myrskyn” selostusta, mutta ei kukaan eurooppalainen tutkija ole niin selvästi, niin selvästi ja loistavasti osannut kaikkia jäsennellä.

Axel Ahlberg oli kerrankin nöyrä ja osasi jo paljon ennen ensi-iltaa osansa. Hänen voimakas älyperäisyytensä pääsi nyt oikeuksiinsa. Eihän osa tarjonnut hänelle mitään tilaisuuksia nuoruuden kuvaamiseen, josta hän aivan epätoivon vimmalla piti kiinni, vaan kaikki kohdistui yksinomaan älylliseen tulkintaan. Eräissä kohdissa, varsinkin näytelmän lopulla, missä Prospero tekee tiliä elä-

1971 J. Finne → KB 14.2.1901/52:19:20/KBA/KiA/SKS.

mänsä kanssa ja valmistuu jättämään sen henkimaailman, jonka vallitsijana hän oli ollut, hän oli suorastaan järkyttävä miehekkäässä koruttomuudessaan.¹⁹⁷²

Roolimiehitys edusti edelleen Bergbomin päässä olevaa emploi- eli roolifakkiajattelua: Ahlberg oli teatterin père noble. Missä muuten oli Benjamin Leino? Ehkä Kaarlo halusi antaa tämän juuri Axel Ahlbergille, monien vuosien kanssakulkijalle. Ahlbergille se oli varmasti toiverooleja, vaikka hän joutuikin kohtaamaan siinä oikean ikänsä. Arielina oli Olga Leino. Mirandana Lilli Högdahl, senhetkinen ihanteellinen jeune première, Ferdinand oli Oskari Salo; Lindfors ja Rautio olivat Stefano ja Trinculo, Otto Närhi Caliban. Muissa miesrooleissa olivat K. Weckman, E. Salmela ja I. Lattu.

Yllättävää miehityksessä on kuitenkin, että toisin kuin moni kaupallisemmin ajatteleva teatteriohjaaja, joka haluaisi houkutella yleisöä katsomaan nuoria ”tuoreita” kasvoja, Bergbom edelleen piti teatterin nuoret näyttelijät toimeettomina! Miranda ja Ferdinandkin oli annettu luotettaville suosikeille (Högdahl ja Salo) eikä esimerkiksi nuorille innokkaille Elli Tompurille ja Aarne Riddelinille tai Jussi Snellmanille. Teatterilla ei ollut oppilaskoulua, niinpä he ”eivät vielä osanneet”, ja olivat siis ”oppilaita” avustajan tehtävissä. He olivat kiinnityksellä, mutta lukivat roolejaan ikääntyvän Kaarola Avellánin luona.¹⁹⁷³

Eikö koko työilmapiiirin ja uusien yleisöjen kannalta olisi pitänyt huolehtia nuoret näkyvästi näyttämölle ja yleisön eteen oppimaan?¹⁹⁷⁴ Kaarlolla oli nuorena ollut hyvä vaisto julkisuuspelille ja laulutähtien puffaamiselle, mutta silti yllättää, ettei hänen ”myyntinokkansa” herännyt ja alkanut yllyttää nuoren yleisön kiinnostusta nuorilla näyttelijöillä. Miksi hän ei antanut nuorille mahdollisuutta? Miksi myöskään Finne ei näytä ajaneen nuoria nuorten rooleihin? Ei ihme, että sellaiset lupaavat, näyttävät ja ainakin jossain määrin lahjakkaat kuin Riddelin ja Tompuri turhautuivat edelleen! Tompuri jäi teatterista tuolloin keväällä 1902 lähteäkseen matkalle.

Musiikin *Myrskyyn* Bergbom oli ottanut ”Sulliwanin ja Taubertin sävellyksistä.” Englantilainen Arthur Sullivan oli 1861 säveltänyt suuren suosion saavuttaneen näyttämömusiikin *The Tempest* -näytelmään, saksalainen Wilhelm Taubert taas kaksi Shakespeare-aiheista oopperaa.¹⁹⁷⁵ Puffatessaan *Myrskyä* Eino Leino haltioitui kirjoittamaan Shakespearen hiljaisuudesta ja viimeisestä teoksesta:

1972 Finne 1939:115.

1973 Aarne Riddelinä (Orjatsaloo) koskevassa tutkielmassa väitetään, että hän olisi käynyt tuolloin teatterikoulua. Reuna 2010:9.

1974 Tässä asiassa ratkaisevan muutoksen toi vasta Jalmari Hahl, joka siirsi Idan muihin kuin jeune première -rooleihin, Posan markiisi annettiin Axel Ahlbergilta nuoremmalle näyttelijälle jne.

1975 Tiedot Wikipedia/deutsch ja Wikipedia/english per kesäkuu 2011.

Tuloksena oli satunäytelmä, joka muihin keijukaisdraamoihin verrattuna on kuin syvän meren maininki pienten purojen porinaan. Missään ei suuren brittiläisen keskityskyky, aatteellinen syvyys ja salamantapainen luonnekuvaus esiinny loistavammissa muodossa. Nuo suuret inhimillisen kehityksen symbolit, Caliban, Prospero ja Ariel astuvat meidän silmiemme eteen vielä vuosisatojen takaa niin elävinä, että meitä hirvittää sen miehen hengen voima, joka näin muutamiiin piirteisiin on voinut valaa koko mahdollisimman ihmis- ja itsetuntemuksensa.¹⁹⁷⁶

Eino Leino antoi lennokkaan kulttuuri- ja kirjallisuushistoriallisen esseensä *Myrskystä* täyttää kaksi palstaa – viimeisenä kysymyksenään Mikä on Caliban? Sitten hän pääsee kiittelemään esiintyjä. Bergbomia ja Finneä koskee yleisluonnehdinta:

Koristeet olivat komeita ja tyylikkäitä, kokonaisuus oli tyydyttävä ja oikeaan Shakespeare-henkeen osattuja eri osat, muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta, hyvin täytetyt. Nähtävästi on teatterin voima juuri ulkomaan klassillisessa ohjelmistossa. Yksityisissä osissa voivat sen jäsenet tietysti olla parempia ja heikompia, niissä niin kuin muissakin, mutta itse suunta ja pohja on kuitenkin oikea, joka on ilolla merkittävä.¹⁹⁷⁷

Arielin lentolaitekin viehätti Eino Leinoa:

Rva Olga Leino Arielina oli erittäin onnistunut, tarpeeksi yli-ilmainen hengettäreksi ja tarpeeksi maallinen ollakseen olento luusta ja lihasta. Erityisen lentokojeen avulla, josta käy kummia juttuja, liiteli ja laатели hän yli näyttämön vapaasti kuin keijukainen, säilyttäen täyden taiteellisen arvokkaisuutensa hui-
maavimmissakin ilmahypyissä. Se oli viehättävä näky.¹⁹⁷⁸

Tompuri puolestaan esitti omaa Finne-kritiikkiään sijoittamalla mielipiteensä Bergbomin ajatusääneksi:

”Myrskyn” sähkölaitteet ja langoissa riippuva Ariel olivat tuottaneet Finnelle henkilökohtaista kunniaa ja tyydytystä. Otaksua voi, että moni tuli katsomaan teatteriin vain Arielia. Olihan se vähän kuin olisi ollut sirkuksessa, kun pikku

1976 E[ino].L[eino]. PL 11.5.1902.

1977 E[ino]. L[eino]. PL 13.5.1902.

1978 E[ino]. L[eino]. PL 13.5.1902.

Olga Leino noin vain edestakaisin lenteli laulellen suuren näyttämön poikki. Finne sanoo tohtorin olleen tätä peliä vastaan, koska pelkäsi onnettomuutta. Mutta luulisin, että tohtorista tuo mekaaninen temppuilu pikemminkin sumensi Shakespearen runon henkevyyttä kuin korosti sitä.¹⁹⁷⁹

Kirjastomies Hjalmar Lenning kuului Kaarlön ja tämän nuoruudenystävän kirjastonjohtaja Wilhelm Bolin ystäviin. Lenning yhtyi ylistyskuoroon.¹⁹⁸⁰ *Uuden Suomettaren* nimimerkki E. K:n, ilmeisesti Evert Katilan tekstissä on artikuloitu yleinen mielipide siitä, miten Shakespearen ajan karkeuksia pitääkin lyhentää pois. Alun vaikeasti toteutettava laivakohtaus puuttui, mutta sen tilalla oli mykkä kohtaus myrskyävällä merellä:

[näimme] sanattoman prologin, laivan haaksirikon Prosperon loitsimassa hirmumyrskyssä ja ukkosilmassa. Prologi antoi perin vaikuttavan ja tenhoovan alkutunnelman, ja yleisön ihastus rajuna kättentaputusmyrskynä meren myrskyn päälle. Taidokkaasti oli laadittu myös Arielia näyttämön poikki ilmassa lennättelevät kojeet, niin että illusioni oli sangen lähellä täydellistä. Maisemat ja koristukset olivat myös aistikkaasti suoritettuja antamaan elävän kuvan Prosperon kummallisesta taikasaaresta, ja omituinen [=omintakeinen / erityinen] kuvaileva musiikki enensi kappaleen itsessäänkin syväkohtaista runollisuutta.¹⁹⁸¹

Calibanin esittäjästä, Otto Närhestä Finne kertoo episodin harjoituksista:

Tärisyttävimmän vaikutuksen tässä näytelmässä teki Otto Närhi Calibanina. Olen jo maininnut, että tämä näyttelijä oli keskinkertaista huonompi, jos piti esittää tavallisia ihmisiä, mutta sitä ihmeellisempi, jos esitettävä olento oli ulkopuolella todellisuuden. Bergbom oli hänen kanssaan monesti sanasotasilla, ja ne eivät olleet mitään pieniä kiistoja. Muistan elävästi, miten kerran minun ollessani puvustossa Olga Leino juoksi portaita myöten hätääntyneenä ja huusi

1979 Tompuri 1952:266.

1980 Emellertid har "Stormen" som sagdt nu i säsongens yttersta tider införlifvats med finska teaterns så omfattande Shakespeare-repertoar och den länge närda planen realiserats på ett sätt som för teatern betecknar en hedrande framgång. [- -] Den scenedition teatern lagt till grund för uppförandet var en af Dingelstedts bearbetningar. Musiken var Tauberts och uppsättningen i både kostymer och dekorationer mycket vacker. De tekniska svårigheterna med skeppsbrott och Ariels sväfvande hade öfvervunnits på lika sinnrikt och enkelt som lyckligt och illusionsväckande sätt. (Hj[almar]. L[enning]. *Hbl* 13.5.1902.) Hjalmar Lenning, Kaarlo Bergbom ja Wilhelm Bolin pitivät näinä aikoina keskinäistä herrakerhoa ja tapasivat Lenningin luona, kertoo tämä haastattelussaan Vihtori Laurilalle (VLA 25:5/KiA/SKS) samoin EAH → E. Nervander 4.1.1906/ENA/MVA. Wilhelm Bolin oli nuorena valmistanut omia perhekäyttöön soveltuvia versioita Shakespearen näytelmistä. AA:313–314.

1981 K. *Ustr* 13.5.1902.

minua apuun väittäen, että Bergbom lyö Närhen kuoliaaksi. Mistä riita oli syntynyt, en tiedä. Juoksin näyttämölle ja kuulin Bergbomin huudot. Rauhallisesti menin hänen luokseen ja pyysin häntä tulemaan huoneeseensa, koska minulla oli hänelle asiaa. Hän seurasi sanaakaan sanomatta ja hänen huoneessaan sitten ryhdyin keskustelemaan aivan toisista asioista. Hän tyyntyi ja läksi kotiaan. Mennessään hän [Bergbom] puristi kättäni tavallista lujempaan, ja se merkitsi jotakin, sillä hän kun laski hyvin pehmoisen kätensä toisen käteen laisinkaan puristamatta.¹⁹⁸²

Sen jälkeen Finne muistelee toimineensa Närhelle keskustelukumppanina ja ottaneensa Närhen ohjauksen omiin nimiinsä. Näin voi olla päätellen myös niistä valituksista, mitä esityksen ”naturalistisuus” taas herätti. Ehkä riita Bergbomin ja Närhen välillä oli koskenut juuri näitä asioita.

Hra Närhi esitti muodottoman Calibanin, epäsikiön, osan vallan pelottavalla luonnollisuudella, joka paikoin läheni jo näyttämöllisen mahdollisuuden rajaa. Ehkäpä vähempikin olisi riittänyt ollakseen rajuna vastakohtana kappaleen vionon runollisille kohdille.¹⁹⁸³

Päivälehdessä Eino Leino peräänkuulutti realismin jälkeen taiteeseen runollisuutta, mielikuvitusta ja fantasiaa mukaan, mutta osasi silti lukea Calibanin viettien kannalta:

Illan laakeri on kuitenkin oikeuden mukaan tällä kertaa tuleva hra Närhille, Calibanille, joka oli ottanut osansa suurissa, voimakkaissa viivoissa, kaikella sillä tuoreella alkuperäisyydellä, jonka tämä etevä näyttelijä omistaa. Mestarillinen oli hänen esityksensä Calibanin eläimellisestä vietistä Mirandan suhteen Prosperon nuhdellessa häntä hänen epäonnistuneesta raiskausyrityksestään ja mestarilliset samoin nuo juoppokohtaukset, jotka esitettiin hurjalla voimalla.¹⁹⁸⁴

Kotkalaiselle koulupojalle, Wilho Ilmari Sundgrenille *Myrskyn* näkeminen merkitsi uran valintaa. Koulupoika meni kotiin ja kirjoitti pöytälaatikkoon ensin suuren näytelmän ja kasvoi sitten Wilho Ilmarin nimellä Suomen 1900-luvun alkupuolen tärkeimmäksi

1982 Finne 1939:116.

1983 K. *UStr* 13.5.1901.

1984 E[ino]. L[eino]. *PL* 13.5.1901.

Shakespeare-ohjaajaksi.¹⁹⁸⁵ Jean Sibelius perheineen on todennäköisesti istunut tuolin katsomossa ja joutunut kuuntelemaan Sullivanin ja Taubertin musiikkia. 25 vuotta myöhemmin Ruth-tytär näytteli Arielia, kun isä oli säveltänyt viimeisenä työnään suurenmoisen musiikkinsa *Myrskyyn*.¹⁹⁸⁶

Keväällä 1902 meneillään olevien valtataistelujen uhka johti perustamaan Suomen Kansallisteatterille Osakeyhtiön. Suomalaisen Teatterin vanha uskollinen kannattajajoukko sai pääosan osakkeista – kuin kompensaationa vuosikausien taloudellisesta panostuksestaan. Asian voi myös nähdä vallitsevan tilanteen ”sementtoimisena,” vaikka asia oli neutraalin juridinen. Teatterin omaisuudella ei ollut laillista omistajaa, siksi ”moraalinen omistusoikeus” oli entisillä taloudellisilla tukijoilla, joskin teatteri oli lisäksi saanut joka vuosi valtionavun. Osakeyhtiötä valmistelivat Almberg, Lilius, Godenhjelm, Wilskman ja Aspelin. Anomus Osakeyhtiön perustamiseksi allekirjoitettiin 20.5.1902. Perustajat merkitsivät itselleen 14 osaketta à 100 mk ja lopuille ”Kansallisteatterin ystäville” ostettaviksi 236 osaketta à 100 mk. Kun Suomalaisen Teatterin irtain omaisuus lisättiin pääomaan, voitiin jakaa toiset 250 osaketta niin, että niitä saivat ne, jotka 10 viimeisen vuoden aikana olivat teatteriin sitoutuneita takaajia, sekä lisäksi annettiin Kaarlo ja Emelie Bergbomille kummallekin 25 osaketta. Näiden jakojen ja merkintöjen jälkeen ja virallisten lupien tultua pidettiin osakeyhtiön perustava kokous 29.1.1903. Äänivalta oli porrastettu osakkeiden määrän mukaan, joten Bergbomeille jokaisesta 25:stä osakkeesta tuli 6 ääntä. Heidän äänivaltansa haluttiin muita suuremmaksi, sillä heidän työpanostaan ja yksityistä omaisuuttaan oli tuotu yhtiöön.¹⁹⁸⁷ Myöhemmin tällaista omistuspohjaa herättiin kritisoidaan kysymällä, voiko Kansallisteatteri olla yhden puolueen teatteri.¹⁹⁸⁸

Viimeisinä vuosinaan Bergbomit saivat siis omistaa osakkaina omaa teatteriaan. Myös Kaarlون palkkaa oli kyetty nostamaan siten, että hänen vuositulonsa olivat noin 8000 markassa, kun Emelien eläketulot olivat vain 2000 mk.¹⁹⁸⁹

Aspelin-Haapkyllä käytti historiassaan odotetusti Prospero-metaforaa kuvaamaan 58-vuotiaasta Bergbomia, ”joka jättää hyvästit elämäntyölleen.” Kaarlون osalta eroamisen este oli kuitenkin sama kuin ennenkin: ”ei ollut seuraajaa tiedossa”. Mutta Aspelinin

1985 Ilmari 1971: 26

1986 Sibeliuksen julkaistut päiväkirjat alkavat vasta vuodesta 1909, joten tätä tapahtumaa ei niissä voi olla. Teatterikäynnistä ja kuullusta musiikista toki olisi voinut ollakin merkintä.

1987 EAH4:206–208.

1988 Eino Leino *PL* 15.4. 1904, 17.4. 1904 ja 27.4. 1904. – Johtokunnassa oli joitain vuosia ollut yksi nuorsuomalainen ikään kuin panttivankina. Tällainen oli E. N. Setälä, josta Ilona Jalava, puheenjohtaja Almbergin tytär on sanonut, että Setälä pantiin pois hallituksesta, ”sillä hän otti Emelietä kiinni valheesta valheen jälkeen.” (Ilona Jalava Vihtori Laurilalle 12.3.1943/25:4/VLA/KiA/SKS.)

1989 *UStr* 13.2.1903 luettelee kunnallistaksoituksen (verotuksen) pohjana olevat tulot: leskirouva Augusta af Heurlin 6400, neiti Paula af Heurlin 3200, fil tri Kaarlo Bergbom 8000, nti Emelie Bergbom 2000, leskirouva Sofie Sanmark 2000.

virke jatkuu: ”jonka kyky ja pätevyys siihen olisi ollut tunnettu ja tunnustettu.”¹⁹⁹⁰ Keskustelujen ulkopuolelle jäi myös se mahdollisuus, että 69-vuotias Emilie Bergbom jäisi teatterista pois: eihän voinut olla puhettakaan, että tämä olisi eronnut ennen veljeänsä. Teatterilla oli uusi upea fasilitteetti, mutta sille olisi tarvittu uusi virkeä alkua. Sitä kaupungilla odotettiin, samalla kun Bergbomin elämäntyö nautti jo ansaitsemaansa kunnioitusta.

Myrskyn ensi-illan jälkeen Bergbom matkusti kylpemään Saksaan Marienbadiin, jonne Emilie häntä seurasi. Uuden talon avajaisvuosi 1901–1902 oli taas kerran ollut erinomaisen rasittava ja täysi loma oli tarpeen. Viimeisten kesien matkoilta on säilynyt niukasti kirjeenvaihtoa, sillä paluumatkalla ennen saapumistaan Venäjän rajalle Bergbomit hävittivät Suomesta saamiaan kirjeitä. Näin varmistettiin, että rajalla partioivat santarit eivät nostaisi niistä numeroa ja näin vältettäisiin rettelöt.¹⁹⁹¹

Heinäkuun 5.–10. päiviltä 1902 on säilynyt Kaarlon kirje Ida Aalbergille, joka kylpylöi Franzensbadissa, kuten oli keväällä sanonut. Se oli osa Länsi-Böömin kolmen kylpylän ryhmää ja lähellä Marienbadia. Kaarlo kirjoitti viipyvänsä Marienbadissa 17.7.1902 asti ja lähtevänsä sen jälkeen liikkeelle,¹⁹⁹² mutta tulisi mielellään käymään ja keskustelemaan, mikäli Ida olisi jo päättänyt, tulisiko hän kuukaudeksi Helsinkiin kaudella 1902–1903. Emilie palasi Suomeen, sillä hän halusi sukuloida sekä kenties taas valvoa kesän papu- ja marjasadon säilöntää.¹⁹⁹³

Kaarlo jatkoi ensin pohjoiseen, aikoen Dresdeniin Lachmanin parantolaan, mutta koska siellä oli täyttä, hän lähti huviretkelle Itävallan Graziin, jossa oli Sängersfest.¹⁹⁹⁴ Pari päivää myöhemmin hän kirjoitti Wienistä, että laulujuhlat Grazissa olivat upeat, mutta että hän jatkaa ensin Dresdeniin. Matkan määränä oli Berliini, jonne hän aikoi tulla 10.8.1902 katsomaan teatteria.¹⁹⁹⁵ Münchenkin oli ollut vielä suunnitelmissa, mutta putosi matkasta pois.

Wienissä Bergbomin tavoitti suruviesti. Otto Florell, yksi hänen nuoruutensa iloisimmista ystäväistä ja teatterin varaukseton suosija, Haminan kadettikoulun ranskanlehtori ja Ida Basilier-Magelsenin lankomies oli kuollut matkalla ollessaan heinäkuun 29. Kuopiossa. Kaarlo purki tuntojaan Emeliele näin:

Älskade Syster. Florells död träffade mig djupt. Ej som denna sorgliga nyhet hade träffat mig oförberedd, ty hvarje gång jag dessa senaste tider skiljdes

1990 EAH4:198–199.

1991 EAH4:199av.

1992 KB → IA-Ü-G n. 5.–10.7.1902 /Coll.1.2/ms/KA.

1993 Ainakin aiempina vuosina Emilie halusi olla Suomessa sadonkorjuun ajan.

1994 KB → EB 28.7.1902/46:1:270/EBA/KiA/SKS. Ks m. EAH4:200 alk.

1995 KB → EB 1.8.1902/46:1:271/EBA/KiA/SKS.

från honom tänkte jag – väl ett afsked för alltid. Med sitt mot det goda ständigt rigtade sinne, med sin[n] för det låga, lumpna oemottagliga karaktär var den afiidne ej blott den oförgängligt käre ungdomsvännen, utan äfven en kraftigt lefvande uppmaning till fridfärdighet mot våra människobröder. De glesna de gamla lederna. Ett memento för oss, som återstå – du har handlat tillräckligt, snart komma hvilans dagar – den långa hvilans dagar.¹⁹⁹⁶

Joitain vuosia aiemmin Kaarlo oli menettänyt Jaakko Forsmanin, nyt meni Otto Florell. Nuoruuden tovereista elossa oli vielä Emil Nervander, mutta tämä lymysi köyhänä erakona lähes tavoittamattomissa valtaviin arkistojensa keskellä – käyden toki laajaa kirjjeenvaihtoa.¹⁹⁹⁷ Hän tuskin omisti edes kunnollista ja siistiä pukua voidakseen vieraila pääkaupungissa. Neljäs nuoruuden ystävä oli ollut pitkän aikaa jopa ammatillisena kilpailijana ja vihamielisissä väleissä, nimittäin ylikirjastonhoitaja, professori Wilhelm Bolin. Häntä Kaarlo oli jälleen alkanut tavata nuoremman kirjastovirkailija Hjalmar Lenningin soittaessa vanhoille herroille pianoa.¹⁹⁹⁸ Jalmari Finne on muistellut Kaarlon lisääntyvää yksinäisyyttä: varsinkin älyllisesti samantasoisia kumppaneita – ja samoja asioita muistavia henkilöitä oli harvassa.¹⁹⁹⁹

Berliinin teattereissa alettiin näytellä taas elokuun lopulla, ja Kaarlo ajatteli aktiivisesti ohjelmistoa syksyille 1902. Hän halusi jäädä katsomaan ainakin Shakespearen *Henrik IV:n 1. ja 2. osat*. Finne saisi käynnistää toiminnan, mikäli hän ei olisi ajoissa Helsingissä.²⁰⁰⁰ Uuteen teatteritaloon oli hankintoja tehtäväksi, sen takia myös tullauskysymykset ja se, mitä kautta Kaarlo matkustaisi, olivat keskusteltavina näissä elokuun lopun Berliini-kirjeissä.

Kansallisteatterin uusi talo kirvoitti eloon ajatukset ooppera-esityksistä. Engelbert Humperdinckin menestynyt ooppera *Hannu ja Kerttu* oli hankittu lasten musiikkikasvatusta ajatellen, ja Kaarlo oli valmis ohjamaan vielä oopperaa, nuoruutensa lohtua ja murheenkryyniä. Ajatus oopperatoiminnan henkiinherättämisestä oli 1880-luvulla heti synnyttänyt näyttelijöissä pelon käenpojasta, joka työntää muut pesästä. Musiikkipiireissä taas oli kaiken aikaa ollut valmiutta ja halua kotimaisen oopperatoiminnan käynnistä-

1996 KB → EB s.d. [n. 31.7.-1.8.1902]/46:1:269/EBA/KiA/SKS.

1997 Valkeapää 2015 kuvaa Nervanderin monisuuntaiset aktiviteetit.

1998 Hjalmar Lenning Vihtori Laurilalle (VLA 25:4/KiA/SKS.) Sekä EAH → E. Nervander 4.1.1906/ENA/MVA.

1999 Finne 1922:76.

2000 "Just nu [16.8.] bringar Lördagens Abend-Zeitung den af mig otåligt väntade repertoaren för veckan. Heinrich IV (första delen) nästa Lördag [23.8.] och andra delen påföljande Måndag. [25.8.] Kommer jag öfver Stettin måste således Finne börja utan mig ty till den [månd.] 1 Sept. är jag ej ännu hemma. Gerna skulle jag komma öfver Stockholm. Men den dubbla tullen! Om jag finge den ena kappsäcken plomberad i Trelleborg. Jag har ännu ej klart för mig huru jag gör, men skall först konferera med Hultin, hvilken jag dock först träffar om Måndag, ty nu är hans kontor redan stängdt. Då skrifver jag definitivt. Sänd mig Augusti månads lön. Kommer jag öfver Stettin behöfver jag den ej, men öfver Stockholm räcker min kassa ej. Ej heller om jag köper Hänsel och Gretel." (KB → EB s.d. [16.8.1902]/46:1:272/EBA/KiA/SKS.)

miseen. Müller-Berghausin sävellettyä oman *Die Kalewainen* -oopperansa oli nopeasti, heti jo 1891 julistettu kilpailu kotimaisen oopperan säveltämiseksi – suomenkieliseen librettoon! Sibeliusta asia kiinnosti jonkin aikaa, kuten *Veneen luomisesta* tiedämme. Kilpailu uusittiin, ja siinä palkittiin Oskar Merikannon *Pohjan neiti* 1898. Sen esittämiseen ei Arkadiassa vielä ryhdytty. Sen sijaan *Kypron prinsessan* jälkeen Bergbom pyysi Finneä suomentamaan *Kaarle kuninkaan metsästysten*.²⁰⁰¹ Kajanuksen, Wegeliuksen ja muiden musiikkimiesten innokkuus piti ooppera-ajatusta ilmassa. – Jalmari Finne kertoo olleensa oopperan suhteen aktiivisempi kuin Bergbom, joka sanoi käyttäneensä siihen niin paljon aikaa ja voimia, että uuden kerran kotimaista oopperataidetta saivat perustaa jotkut muut.²⁰⁰² Finnen mielestä sellaisen pohjana pitäisi olla kotimainen ohjelmisto. Häinkin alkoi laatia librettoa *Aino*-nimiseen wagneriaaniseen kotimaiseen oopperaan, jonka Erkki Melartin joitain vuosia myöhemmin kykeni toteuttamaan.²⁰⁰³

Kevään 1903 ooppera *Hannu ja Kerttu* oli Kansallisteatterin omaa tuotantoa ja Finnen ohjaus, samoin seuraavan kevään *Tannhäuser* (1904). Selim Palmgrenin ruotsinkielistä *Daniel Hjort* -oopperaa varten Finne ei antanut Kansallisteatteria käyttöön, joten se esitettiin myöhemmin Turussa ja Svenskanissa. Finnen jouduttua eroamaan Kansallisesta esitettiin vielä pari oopperaa: kevään 1905 *Valkyyria* oli Armas Järnefeltin johtama ja ohjaama. *Lohengrin*, kevään 1905 toinen esitys, oli Robert Kajanuksen organisoima, mutta ohjaajana siinä on Bergbomin sairauden takia täytynyt olla Anton Franck. Kansallisteatteri antoi oopperatuotannoille näyttämöresurssinsa käyttöön.²⁰⁰⁴

Berliinissä 1902 Suomen Prosperon viimeinen toimintakesä jatkui. Kaarlo kirjoitti myrkyllisen kriittisesti W. Meyer-Försterin näytelmästä *Vanha Heidelberg*²⁰⁰⁵, joka otettiin Kansallisteatterin ohjelmistoon vasta hänen kuolemansa jälkeen ja josta myöhemmin tuli Siegmund Rombergin operetti *Ylioppilasprinssi*. Hän vertasi sitä ”mummo Birch-Pfeifferiin,” jota hän, Luoja paratkoon, itsekin oli usein esityttänyt. Mutta ”samanlaista nuppusydänten” ohjelmistoa meillä oli tarpeeksi: ”siirappisentimentaalinen”, ”ala-arvoinen alusta loppuun.”²⁰⁰⁶

2001 Finne 1939:145 ja 240 kertoo Martin Wegeliuksen pyytäneen häneltä käännöstä. Päiväkirjassaan 7.9.1898 Finne kirjoittaa: ”Aijotaan pyytää minua suomentamaan ”Kung Carls jagt”. Mikä kunnia!” (Otteita Jalmari Finnen päiväkirjasta 1898, kansio 20 s. 144, mfPR171/JFA/KA).

2002 Finne 1939:240, 290.

2003 Finne 1939:241.

2004 Svenska teatern esitti peräti *Siegfridin*, Wagnerin teoksista yhden vaativimmista 5.10.1910 alkaen viisi kertaa. (Lüchou 1977, 118)

2005 Svenska Teaternin hittinä *Gamla Heidelberg* meni syksyllä 1903. Ks. m. Tompuri 1952:261.

2006 ”Dina båda penningesändningar till Wien och Dresden har jag erhållit. Hjertligt tack därför. Något nytt teatraliskt har jag ej sett, utom den omskrifna Alt-Heidelberg. Gumman Birch-Pfeiffer in och ut. Kanske skulle hjertnupna [herkkäsydämiset] själar taga emot den med rörelse. Men vi hafva dylik repertoar mer än nog. Gorkis Kleinbürger går 2 September. Så länge kan jag dock ej stanna. Man väntar den med en viss spänning. I qväll skall jag se ett af Calderons bästa lustspel ”Dame Kobold” i en bearbetning af Wilbrandt.” (KB → EB s.d.[16.8.1902]/46:1:272/EBA/KiA/SKS.)

Reilu viikko myöhemmin Kaarlo näki Shakespearen *Henrik IV:n* molemmat osat. On terävä havainto, että jälkiosa ei ole mitenkään huonompi, mutta tiivistetyissä näyttämö-versioissa se tahtoo kärsiä. Adolf Lindforsin komiikkaa Bergbom piti myös liian karkeana. Lindforsilla kun on ”täydellinen taiteellisen diskreettisuuden puute”, jotta Falstaffin, kapakanemännän ja ilotytön kohtaukset voisi ylipäättään Helsingissä esittää. Ne samoin kuin Yorkin piispan kapinakohtaukset ainakin joutavat pois.²⁰⁰⁷ *Henrik IV* toteutui vasta vuosia myöhemmin (17.4.1907), vaikka Kaarlo mietti jo miehitystä.²⁰⁰⁸

Bergbom oli erittäin kiinnostunut Maxim Gorkin *Pikkuporvareista*, mutta meni ensin Berliinissä oleskelevan Tompurin kanssa katsomaan Shakespearen *Sommernachtstraumia*. Tapaaminen ja teatteri-ilta saivat hänet kirjoittamaan Emielille, että Tompuri antoi paremman vaikutuksen itsestään kuin aiemmin. Pitänee päätellä, että Kaarlon olisi ylipäänsä muutenkin kannattanut viettää paljon enemmän aikaansa nuorten näyttelijöiden kanssa. Tompuri puolestaan kertoo:

Tapasin tohtorin Berliinissä Koch-Strassen varrelta loistoasunnosta. Hämmästyin ja hölmistyin huoneen hienoutta. Tohtori oli virkeä ja iloinen, niin kuin sanotaan hänen aina olleen ulkomaanmatkoillaan ja teatterikiertueillaan. ”Eikös minulla ole kaunis huone”, hän kysyi heti sisään astuttuani, ja samaan hengenvetoon hän vekkuli silmässä, ilman tavanomaisen satiirinsa häivettäkään, pyyteli anteeksi tohveiletaan. ”Mikähän tohtoria vaivaa”, kysyivät silmäni. Herrasmies hän aina oli. Kevyesti, luonnollisesti, hienotunteisesti hän aina jutteli. ”Bon mot” oli aina sopivasti kielenkärjellä.

Mutta tässä oli jotakin muuta! Meidän tohtorimme, joka teatterissa nukui onnellisesti vaikka höyläpenkillä, - se on totinen tosi! – asumassa täällä kuin mikäkin itseään hemmotteleva raharuhtinas! Meidän tohtorimme, joka ei yleensä huomannut, mitä hänen yllään oli – Emilie-sisar räätälit hänen kimpuunsa ajoi – pyytelemässä anteeksi tohveiletaan! Sitten tuli selitys. ”Olin vähän myöhään ulkona – vanhojen ystävien kanssa – bumlaamassa.” ”Nana nu” olisin ajatellut berliiniläisittäin, jos olisin silloin taitanut. Tohtori asui Berliinissä aina

2007 ”Jag är mycket glad öfver att jag sett Henrik IV i två afdelningar. [ma 25.8. jälkeen] Nu kan jag med lugnt samvete spela den i ett sammandrag. Ej som skulle andra afdelningen (hvilken ju mest lider på en sammandragning) vara svagare. Men den innehåller flere elementer, som kunna undvaras. Biskopens af Yorks rebellion lemnar oss fullkomligt kall. De scener, som stå i sammanhang dermed kunna därför saklöst försvinna. Hela episoden med Madam Hurtig och Darta Slitlakan är af prak[t]full komik. Men tänker jag mig Lindfors i dessa scener med sin totala brist på konstnärlig diskretion, så förefalla de mig helt enkelt omöjliga på vår scen och inför vår publik. Jag har fått sådan smak på Gorkis pjes att jag inväntar dess första representation. [ti 2.9.] Sedan kommer jag hem öfver Stockholm. Huru jag gör med saken beslutar jag först sedan jag träffat Tompuri, hvilken besökt mig, men som ej träffade mig hemma. Vi träffas väl i qväll vid Sommernachtstraum, som gifves i ny uppsättning. Om ej så i morgon. Jag sände henne bud att hon får dröja så länge hennes penningar räcka. (KB → EB 26.8.1902/46:1:273/ EBA/KiA/SKS.)

2008 ”Jag håller på med Henrik, som mycket intresserar mig. Lindfors bör blifva en förträfflig Falstaff. Men prins Henrik? Weckman? Salo? Men Percy? Våga vi oss på Riddelin? Halme saknas.” (KB → EB 27.8.1902/46:1:274/EBA/KiA/SKS.)

vanhan ystävänsä oopperalaulaja Bernhardtin luona hotellissa, jossa hänelle varattiin kaunein huone.²⁰⁰⁹

Finne on maininnut, että Kaarlolla oli ulkomailla tuttavapiiriä, josta Suomessa ei tiedetty – ehkä Kaarlo tunsikin enemmän Berliinin miesverkostoja, kuin Suomessa on tähän mennessä osattu ajatella.²⁰¹⁰ Oopperalaulaja Ludwig Bernhardtista oli tullut yksi Kaaron parhaita ulkomaisia ystäviä, vaikka tutustuminen oli tapahtunut sattumalta. 1890-luvun puolivälin aikoihin hän oli ravintolassa kuullut kahden miehen puhuvan laulaja Elis Dunckerista. Bergbom esittäytyi, ja kävi ilmi, että puhujina oli kaksi oopperalaulajaa Bernhardt ja Reichmann, joiden kanssa hän ystäväystyi. Sitten hän asui Bernhardtin ylläpitämässä hotellissa Kochstrassella.²⁰¹¹

Bergbomilla, kuten monilla ennen ja jälkeenkin oli opiskelumenetelmänä keskieroopalaisten esitysten muistiin merkitseminen, siihen hän kehotti Elli Tompuriakin:

Tohtori pyysi sitten, että menisin katsomaan Heyersmanin ”Siunauksen toivoa” ja että merkitsisin asemat muistiin. Saisin siinä naispääosan. [– –] Mutta kun tohtori keskustelun lopuksi iloisesti pyysi seuraavana päivänä tulemaan kanssaan Kempinskyille syömään päivällistä, ajattelin, että ehkä siellä voisin paremmin lauenta omista asioistanikin juttelemaan.

Kuvaavaa tohtorille on, että melkein kynnyksen yli jo päästyäni hän yhtäkkiä näytti muistavan jotain ja kysyi innokkaasti: ”Onko teillä rahaa vielä jäljellä?” Olihan minulla omasta mielestäni. ”Ei, ei, ottakaa – ei, ei, ottakaa vaan, kyllä tarvitsette”, ja puolipakolla hän työnsi kaksi sadan markan seteliä käsiini – suuri raha siihen aikaan. Varsinaisesta asiasta – teatteritarvikkeiden kuljettamisesta – tohtori vielä hilpeästi huomautti: ”Koketeeratkahan ne tavarat sitten taidolla. Hurmatkaa Helsingin tullimiehet!”²⁰¹²

Päivälliskutsu ei toteutunut, sillä Tompuri sai ilmeisesti Bertel Gripenbergiltä tai joltain muulta kavaljeeriltaan kirjeen ja aikaisti lähtönsä Suomeen jo seuraavaksi aamuksi.

Seuraavana aamuna, kun Elli Grahnin kanssa tulimme Stettiner Bahnhofille, seisoskeli tohtori siellä jo aamuvirkkuna odottelemassa. Katselin ja kurkistin,

2009 Tompuri 1952:260–261.

2010 Finne viittaa Kaaron haluun päästä aika ajoin pakoon sisartensa tyranniasta (Finne 1939:44).

2011 EAH4:125av kertoo lisäksi, että Reichmannin kuolema selvisi Bergbomille tämän syksyllä 1903 Wiesbadenissa nähdessä kirjakaupan ikkunassa Reichmannin valokuvan, jossa oli risti päällä. Bernhardtia Bergbom sairaana myös kaipasi. Ludwig Bernhardt mainitaan alan matrikelissa. (Eisenberg 1903:87.)

2012 Tompuri 1952:260–261.

eikö hänellä ollutkaan sitä kallisarvoista myttyä, matkalaukkua tai pakettia mukanaan. – ”Tuolla se on. En vienyt sitä vielä pakaasiin, jos vaikka myöhästyisitte” – ai, kuinka herttaisesti hän vihjasi helmasyntiini. Mutta siinä silmänräpäyksessä unohdin herttaisuuden, kun tohtori luotsasi meidät matkatavaraosaston ovelle ja antoi merkin pitkälle miehelle – tuntisin hänet vieläkin, jos näkisin. Tuntisin myös tuon koriste-KORIN. Sellaista en ollut koskaan nähnyt: syltä leveä ja puoli miehenmittaa korkea!²⁰¹³

Seuraa kertomus, jossa jättimäistä kukkakoria työnnetään junalle ja Tompuri kertoo, mitä argumentteja hän saattaisi käyttää Helsingin tullimiehiä varten: että nämä kukat olivat menossa Ida Aalbergia varten tai että kaikkien, myös tullin, piti maksaa veronsa Kansallisteatterille.²⁰¹⁴ Kaarlo oli kasvattanut Tompurin matkakassaa. Lahjoiko hän nähdessään Tompurilla tulevaisuutta, vai viehättikö häntä aidosti Tompurin temperamentti ja eläväisyys? Hän saattoi tietysti korvata Tompurille myös kuljetuksen vaivoja.²⁰¹⁵

Ida Aalberg ei vastannut Kaarlon Marienbadista kirjoittamaan kirjeeseen, joten elo-kuun lopulla Bergbom päätti, että jännitteisen kevään 1902 jälkeen yhteyttä pitää koittaa tämän sukulaisten kautta. Samalla hän totesi, että Lindfors viihtyy paremmin, jos saa itse vastata koko ohjauksesta, eikä hänen tarvitse pitää ketään rinnallaan. Finne saisi suunnitella harjoitukset ja ensimmäisen viikon ohjelman.²⁰¹⁶ Kaarlon paluu Helsinkiin jo lauantaiksi 6.9.1902 ei ilmeisesti onnistunut, vaan pitkittyi, koska lavasteita tarvittiin uuteen taloon lisää. Joka tapauksessa piti mennä Grabowille Tukholmaan neuvottelemaan niistä. Asia siirtyi kuitenkin Finnen huoleksi, ja hänkin kävi Tukholmassa vasta lokakuun puolivälin aikaan.²⁰¹⁷

Uutta taloa oppimassa

Helsinkiin syyskuun alkupäivinä palaavaa Kaarloa odotti yksi ikävä ja yksi iloinen yllätys. Ikävä oli *Päivälehd*en teatterikatsaus 13.9.1902, joka sai Kansallisteatterin johtokunnan pois tolaltaan. – Eino Leino aloitti siitä, että tulossa on joutavanpäiväisten vanhojen teos-

2013 Tompuri 1952:260–261.

2014 Tompuri 1952:262–264.

2015 ”Tompuri har fått – som naturligt är – ledighet tills hennes reskassa säger pass. Hon spelar i alla fall Marcelle, men Niska läser den på de första repetitionerna. Hon gjorde vid sitt besök i går ett treffigare intryck än förut.” (KB → EB 27.8.1902/46:1:274/EBA/KiA/SKS.)

2016 ”Tompuri visste ingenting om Ida Aalberg. Finne får fråga svägerskan. Tompuri tar med sig allt som skall förtullas, jag allting, som jag ernar smugla. I Fredag [29.8.] går Hoop af Segen. I nästa Onsdag [3.9.] (eller Torsdag) [4.9.] Kleinbürger. Finne får bestämma om både repertoar och repetitioner den första veckan. Lear, Demi Monde och Ueber den Wassern. Apropos – fråga Lindfors, om han vill sköta Demi Monde. Han bestämmer der faktiskt om allting, har ett färskare minne från Francais och håller sig vid bättre humör, om han ej har någon skynt af fremmande vilja bredvid sig. Alpo lär hafva öfversatt Ueber den Wassern – sade Tompuri.” (KB → EB 27.8.1902/46:1:274/EBA/KiA/SKS.)

2017 Ks. J. Finne → KB 15.10.1902/52:19:21/KBA/KiA/SKS. Finnen arkistossa on myös runsas kirjeenvaihto Grabowin kanssa (kansio 4, mf PR161/JFA/KA).

ten uusintoja, eikä mitään uutta ollut vielä tiedossa. Suuri henkilökunta harjoittelee vain yhtä näytelmää, puolet kulkee vapaalla. Ruotsalaisessa teatterissa harjoitellaan useaa näytelmää yhtäikaa ja miehitetään teokset soveltuvalla tavalla. Eino Leinon havainto on täysin oikea: Bergbom miehitti aina samoilla henkilöillä, eikä henkilöstön henkistä uusiutumista tapahtunut. Tästä asiallisesta huomautuksesta Aspelin-Haapkylä oli tuohtunut vielä kahdeksan vuotta myöhemmin historiansa neljättä osaa kirjoittaessaan.²⁰¹⁸ Bergbom ei ollut osannut delegoida töitä eikä oikeastaan halunnut antaa tilaa kenenkään toisen itsenäisille töille. Sellainen hänen olisi pitänyt aloittaa jo 10 vuotta aiemmin: antaa nuorten tehdä, kierrättää päärooleja, miehittää sopivasti, kouluttaa ensemblea. Lavastajan ja kokonaisuuden taiteellisen suunnittelijan eli ohjaajan vastuuta ei pysyvästi alettu jakaa kenenkään uuden taiteilijan kanssa. Tässä suhteessa Adolf Lindfors ja Jalmari Finne eivät edustaneet uutta. Teatteri oli jo kasvanut niin, että ilman muuta talon itsenäinen toinen tai kolmas ohjaaja olisi tarvittu – jo aikaa sitten.

Ohjelmiston osalta Eino Leinon moite koski sitä, että tärkeää nykydraamaa 1890-luvulta oli jäänyt paljon esittämättä, erityisesti symbolistinen suuntaus, mutta hän on valmis antamaan sen anteeksi sen takia, että klassikot oli tehty niin suurella huolella. Mitä kotimaisiin tulee, hän sanoo että *Murtovarkauden* ja *Kauppaneuvoksen härän* veivaaminen ei ihmeitä anna, *Nummisuutarit* kylläkin, vaikka siellä vain muutamana roolityö on riittävän tasokas. Kritiikki on täysin oikeaa. Kyseessä oli oikeastaan vain ajanmukaisen julkisuuden kohtaaminen, mihin julkisuutta aiemmin dominoineet vanhafennot eivät olleet vielääkään tottuneet. Kaarlön reaktioista Eino Leinon kirjoitukseen on vain toisen käden tietoa. Kaarlo oli jo 10 vuotta aiemmin itse ollut huolestunut teatterinsa uudistumisesta ja uusien voimien tarpeesta. Siksi ei tarvitse aivan suoraan uskoa, että vuoden 1902 syksyllä Bergbom ”olisi loukkaantunut sydänjuuriaan myöten” tai että hän ”vihasi *Päivälehden* piiriä”.²⁰¹⁹ Näin tekivät varmasti hänen lähipiirinsä naiset ja puoluetoverit, mutta tuskin taiteilija, joka parhaiten tiesi omat rajoitteensa. Finne katsoo, että ”hyökkäykset sattuiivat”, minkä osoittivat lisääntyneet puheet eroamisesta. Lehdistössä Bergbom ei koskaan puolustautunut, muut tekivät sitä hänen sijastaan.²⁰²⁰

Myös *Uuden Suomettaren* kriitikko O. Kallio oli tänä syksynä kriittinen siinä, missä *Päivälehden* Leino ja *Valvojan* Söderhjelmkin. Leino moitti siis teatterin tuotannollista puolitehoisuutta, harjoiteltiin vain yhtä tuotantoa samalla kun suuri joukko näyttelijöitä oli toimeettomina. Johtokunnassa kaikki olivat eläkeikäisiä, vaikka Aspelin tulkitsee ikääntymistä aina vain suurena uhrautumisena. Bergbomien jääminen paikalleen oli

2018 EAH4:217–222.

2019 Koskimies 1953:40.

2020 Finne 1922:77–78.

”uhrautumista” ja ylvästä ”pahansuovan kritiikin” kestämistä.²⁰²¹ Aspelin vihjaa, että Leinolla olisi juuri tuolloin (1902) ollut oma näytelmä arvioitavana Bergbomilla, mutta arvaus heittää ajallisesti.²⁰²²

Seuraavasta ensi-illasta Eino Leino kirjoitti syystäkin jo innostuneesti. Syynä oli Kaarlon toinen yllätys, joka häntä Helsingissä odotti: elokuun viimeisinä päivinä Robert Kiljander oli lähettänyt uuden huvinäytelmänsä *Sanny Kortmanin koulu*. Tämä Bergbomin uskollinen ja osaava toveri joutui ”taloutensa kohentamiseksi” vielä kirjoittamaan, kuten kirjeenvaihdosta näkyy.

Jyväskylä 27/8. 1902. Hyvä Veli! Vielä vanhoilla päivilläni olen saanut valmiiksi erään 3-näytöksisen huvinäytelmän, ”Kortmanin koulu”, jonka nyt tarjoan Suom. teatterille näytettäväksi. Kun keväällä täällä näin ”Opettaja Flachsmannin” ja samaan aikaan tšekäläisessä tyttökoulussa erään tarkastuksen johdosta tapahtui kaikenmoisia koomillisia kohtauksia, niin juolahti mieleeni käyttää tätä meillä vielä uutta aihetta huvinäytelmän pohjaksi – kumminkin täytyy minun nyt jo edelläpäin ilmoitta[a,] ettei päähenkilö ole mikään kopio elämästä. Mutta mitä tuohon kirjattuun kuuluu, niin tiedän varmuudella, että semmoista tapaa ennen on seminaarissa käytetty. Tunnettu ruotsalainen professori Sveddins jonka monta vuotta sitten näin Kuopiossa on tavallaan seisonut modellina Stobeniukselle. Hyvin hauskaa olisi minulle, jos kappaletta hyväksyttäisiin eikä katsottaisi liian vaatimattomaksi tuon uuden komean teatterin näyttämölle. Koska aijon tarjota teostani myöskin [Viipuriin, Suomen] maa-seututeatterille vaikka kumminkin tahtoisin että se ensin menisi Helsingissä, niin pyydän saada vastausta niin pian kuin aikasi sen sallii.²⁰²³

On helppo kuvitella sitä innostusta, jolla Kaarlo on tekstin lukenut, nauttinut aikalaissatiirista, hyvistä roolihahmoista, kiitollisista nais- ja miesrooleista. Muut teokset jäivät heti syrjään kelvollisen kotimaisen tekstin tullessa. Muutenkin Kaarlo melko impulssinomaisesti vaihtoi edessä olevaa ohjelmistoa.²⁰²⁴ *Sanny Kortmanin koulu* oli viime kädessä nuorisoa puolustava, nuorten näkökulmaa ja vapaamielisyyttä sympatisoiva kannoiltaan – kuten komedian kuuluukin olla. Robert Kiljanderilta saatiin viimeinen repliikki yhteis-

2021 EAH4:222.

2022 EAH4:219av. Ajoitukset saattavat heittää niin EAH:lla kuin Halmeella (1928:180–181). Halmetta seuraten Onerva (1932:I:196) viittaa Suomalaisessa Teatterissa esittämättä jääneeseen *Carinukseen*, jota ”Bergbom ei päästä esille”. Siitä olisi seurannut *Johan Wilhelm*in kirjoittaminen. Se taas oli jo kaksi vuotta aiempi Leinon teksti (1899, painosta 1900).

2023 Robert Kiljander → KB 27.8.1902/52:21:12/KBA/KiA/SKS.

2024 Tämän havainnon on tehnyt Finne 1922:43–44.

kuntakeskusteluun! Vuosien lämmin toveruus ja suoruus kuuluu Kaarlون kiitoskirjeessä, jossa hän tilaa taas jo seuraavaa näytelmää:

Hyvä veli. Paremmalla tavalla et ole voinut ilahduttaa meitä, kuin uudella komediiallasi. Se on niin vilkkaasti ja tuoreesti kirjoitettu, ettei parempi ole kynästäsi lähtenyt (Pahassa pulassa lukuun ottamatta). Erittäin toinen näytös on suorastaan oivallinen. Kolmas näytös tosiaan ei ihan pidä edellisten näytösten lupauksia. Uusia motiiveja tulee liian paljon ilman syytä ja vanhat (esmr. rouvien protestin kohtalo) jäävät liian varjoon, mutta siinäkin on hyviä yksityisseikkoja ja lisäksi hyvin kiitollinen osa (professorin) enkä siis ollenkaan pelkää sen kohtaloa. – Huomenna kahden viikon päästä Lokakuun 1 p. on näytelmäsi kaste-ilta. Totta kai tulet silloin Helsinkiin. – Maaseutu-teatteri saa minun puolestani näytellä Kortmannin koulua kohta kuin me olemme sen näytelleet ensin. [– –] Mutta kun nyt olet päässyt vauhtiin älä nyt anna runotaresi nukkua siihen uneen, jossa se on niin monta vuotta torkkunut. Ryhdy kohta uuteen yritykseen niin kauan, kuin mielesi on vilkas ja fantasiasia jännitetty. Muista että sanomalehti-olot pikku kaupungissa tarvitsevat satiiriasi [sic] valaistusta – onhan aine sinulle tuttua jo kauan aikaa sitten etkä tarvitse tyyppejä kauan etsiä. Pane toisen näytöksen rouvien miehet näyttämölle, niin saat kohta oivallisen kvartetton. Ystävyydellä Kaarlo Bergbom.²⁰²⁵

Sanny Kortmanin koulun harjoitusten edetessä Kaarlo kommentoi vielä kahta kohtausta, joita Kiljander kohensi lähes seuraavan päivän postiin.²⁰²⁶ *Uusi Suometar* (O. K. 3.10.1902) oli erityisen suopea, samoin *Työmies* (nimim. 'Printer' 3.10.1902), joka kehui komediaa Kiljanderin päätyöksi, kiitti Olga Salon Neiti Kortmania ja Lindforsin pakahduttavan hauskaa Professori Stobeniusista.²⁰²⁷ Esitys sai myönteisen arvion myös *Päivälehdessä*, erityisesti Lindforsin Stobenius ja Olga Salon "taidolla ja maulla" tehty Sanny Kortman. Nti Tompuri oli "varsin luonteenomainen emansipeeratun opettajattaren irvikuva", mistä Tompuri sanoo, että hänen roolistaan "syttyi skandaali", kun naisasiaa muka

2025 "Osat ovat näin jaetut: Sanni – Olga Salo, Opettajattaret – Mimmy Leino, Elli Tompuri ja Hanna Granfelt. Rouvat: Malm, Lähteenoja, Rautio ja Högdahl, koulutyöt Tähinen, Olga Leino ja Helenius. Lindfors on Stobenius, Lassila Rautio ja Vuorela Weckman, Joonas – Kallio tai Lattu – (ei ole vielä varmaa)." (KB → Robert Kiljander 16.9.1902 /211:9:34/KBA/KiA/SKS.)

2026 KB → Robert Kiljander 22.9.1902/211:9:33/KBA/KiA/SKS sekä Robert Kiljander → KB 24.9.1902/52:21:13/KBA/KiA/SKS.

2027 "Sekä yksityisten osien esitys, että yhteisnäyttely olivat semmoisenaan parasta, mitä teatterissa pitkiin aikoihin on nähty. Kaikki tuntuivat olevan täysin kiintyneitä tehtäviinsä ja valmistivat yhdessä tekijän kanssa yleisölle ratki hupaisan illan, niin että nauru lakea lähenei ja myrskyiset kättentaputukset joka näytöksen jälkeen olivat kaikua todistus yleisön hyvästä tuulesta. Kiljander on tällä uudella komediallaan saanut itselleen uuden voiton, entistä suuremman. [Sak-salaisia kouluoloja käsittelevien tendenssimäisten näytelmien sijaan yleisö mielellään näkee] lavalla kotoisiakin kouluai-heita ja interiöörejä kuvaavan, keveään kotoiseen tyyliin kirjoitetun komedian." O. K[allio]. *UStr* 3.10.1902.

Kansallisteatterissa pilkattiin.²⁰²⁸ Eino Leino kiitti Kiljanderin näytelmää ”huomattavim-pana” tämän teoksista, mutta olisi kaivannut ilmeisesti kovempaa satiiria itse kaupungin porvaristoa kohtaan.²⁰²⁹

Vanhon lavasteiden muokkaaminen Kansallisteatterin uuteen rakennukseen koh-tasi vaikeuksia, joita ei ollut ajateltu ajoissa. *Kortmanin* esitysten jälkeen Finne lähetettiin lokakuussa Tukholmaan hankkimaan lisää lavasteita Grabowilta, mutta hän totesi, että Suomessa on jo maalareita, joilta on saatavissa vastaavia.

Grabowilta olen tilannut nuo kilpiryhvät [varmaan salien koristukseksi] ja suuren tammen. Kuninkaan huone Reginaan on kohta valmis. Ibsen-huoneen maalaamisen olen lykännyt tuonnemmaksi, erittäinkin koska Iida A. ei esiinny kappaleessa, jossa huone tulee kysymykseen ja tuskin ”Nora” tulee ennen joulua ohjelmaan. ”Kun me kuolleet heräämme” – näytelmää varten olen hankkinut valokuvat näyttämöistä täällä. Ainahan niistä jotain hyötyä on. ”Orleansin neit-syen” kirkon suhteen olen saanut Grabowilta hyviä viittauksia ja luulen että helposti saamme sen kuntoon Suomessa Flinkin avulla tarvitsematta tilata täältä mitään sitä dekoratationia varten.²⁰³⁰

Bergbom ilmeisesti halusi edelleen rakentaa näyttämökuvat irrallisista kappaleista yhdistellen ja sommitellen eikä aina kaivannut maalarin yhtenäiseksi maalaamaa koko-naisuutta. Finne katsoo, että lavastusta kootessaan Bergbom piti kokonaisuuden draa-mallista toimivuutta ja havainnollisuutta tärkeimpänä. Kokonaisuuden visuaalinen eheys tai esimerkiksi valaistuksen avulla luotavissa olevat tunnelmat eivät olisi olleet hänelle tärkeitä.²⁰³¹ Tietty kollaasimaisuus on havaittu myös näyttämömusiikin valinnoissa, kenties Bergbomin lavastuksistaikin täytyy puhua kollaasi-kokonaisuuksina.

2028 ”Kerrotaan, että kaikki kaupungin ja vähän muidenkin paikkakuntien lyhyttukkaiset naiset tunsivat itsensä louka-tuiksi, koska heitä muka Kansallisen palkeilla ivailtiin. Ei ollenkaan! Mutta ei näitä loukattuja sentään kovin monia silloin ollut, sillä suomalainen naisemansipaatio ei enää harrastanut tunnusmerkkejä.” Tompuri 1952:265.

2029 ”Meitä on suuresti miellyttänyt Kiljanderin leppoinen tapa sanoa parilla hyvin valitulla sanalla enemmän katkeraa totuutta kuin monet pitkillä saarnoilla eikä siinä suhteessa Kiljanderilla ole vertaistaan. [–] [Mutta:] pedagoginen kysymys, josta hänellä on ollut silmänsä edessä niin räikeä kuva, on johtanut häntä suuttumukseen ja satiiriin, vanhat tutut [porvarilliset] tyypit taas leppeään muhoiluun. Nämä kaksi valtaa taistelevat ilman että mitään lopullista sopu-sointua syntyy. – Kaikissa tapauksissa on ”Sanny Kortmanin koulu” huomattavin kaikista Kiljanderin teoksista. E[ino]. L[eino]. PL 4.10.1902.

2030 J. Finne → KB 15.10.1902/52:19:21/KBA/KiA/SKS.

2031 ”Mitä tulee koristeihin, ei hän rakastanut maalarin laatimia kokonaiskuvia. Hän tahtoi itse luoda, itse sommitella ja järjestää. Hän liitti ennestään olevia näyttämökoristeita yhteen, maalautti kappaleen sinne ja tänne täytteeksi, se sai riittää. Usein ei perspektiivi ollut laisinkaan moitteeton. Kokonaiskuva tuli siten hyvin usein virheelliseksi, mutta hänen näyttämökuviissaan oli aina jotain, mikä puuttuu parhaankin näyttämömaalarin koristeista, draamallinen havain-nollisuus. Koriste syntyi näytelmän vaatimuksista. Jokaisella seikalla oli tarkoituksensa, joka johtui toiminnasta. Hän ei milloinkaan pyrkinyt matkimaan luontoa, vaan saamaan aikaan sellaista, joka pani katsojan mielikuvituksen liikkeelle.” (Finne 1922:68.) Valoista hän kirjoittaa: – ”Hänellä oli hyvin alkeelliset ajatukset sähköstä, joka hänen aikanaan tuli käy-täntöön valaistuskeinona. Hän ei milloinkaan täydellisesti käsittänyt, mikä valon synnytti. Tunnelman saavuttaminen

Seuraavaan katsaukseensa Kansallisteatterista lokakuun alussa Eino Leino otti mukaan innostuneen selvityksen Helsingin Työvänteatterin toiminnasta ja sen merkityksestä, johtajana oli hänen ystäväpiiriinsä lukeutunut Hilma Rantanen. Hän luetteli kannustavasti suuren joukon nuoria näyttelijöitä, joista tulikin kasvavaa taiteilijapolvea 1900-luvun alkuvuosikymmenien teattereihin. Näin kirjoitus epäsuorasti viittasi nuorison huonoon kohteluun Kansallisteatterissa. Mutta kirjoittajana Eino Leino oli tässäkin korrekti henkilölle Kaarlo Bergbom.²⁰³²

Ajankohtainen suuri uutuuksia oli Björnsonin *Yli voimain II osa*, jossa kirjailija kävi toisen maailmankatsomuksellisen paininsa, nyt työväenliikkeen ja sosialismin kanssa. Ensiltä oli Björnsonin 70-vuotispäivänä, maanantaina 8.12.1902. Kaarlo kiirehti ehtiäkseen ennen Svenska Teaternia, joka kilpaili samasta yleisöstä. *Yli voimain I osa* oli näytelty tammikuussa 1902. Mutta teatterikenttä oli nyt toinen: Helsingin Työväen Teatteri oli kaupungin uusin teatteritulokas. Yrjönkadun pienessä työväentalossa sen toimelias johtaja Hilma Rantanen oli hetkeä aiemmin ehtinyt ohjata *Yli voimain II osan*, jota ”yleisö suurella jännityksellä kuunteli”²⁰³³ ja jonka myös akateemiset kirjoittajat huomioivat hyvin myönteisesti.²⁰³⁴ Rantasen (tai Halmeen) ohjelmistovalinta ei ollut kokonaan vailla halua hieman näpäyttää Kansallisteatterin suuntaan. Helsingin suomenkielinenkin teatterijulkisuus oli jo jakautunut ja moniääninen.

Björnsonin laajan näytelmän eri osien välillä on vain muutamia yhteisiä henkilöitä. Jälkimmäinen osa tapahtui Norjassa, ja se asetti tehtailijoiden, kapitalistien piirit vastakkain työväen kanssa. Kysymys tuotannosta ja työläisten kyvyttömyydestä hankkia tuottamiaan tavaroita viittasi ideologisesti juuri osuustoimintaliikkeen ja työväen olojen kehittämisen suuntaan.

Harvinaisella voimalla ja yksilöllisellä elävyydellä hän [Björnson] meille kuvailee työväen kurjuutta ja oloja vuoren rotkoon rakennetussa ”helvetissä”, missä itku ja hammasten kiristys vallitsee, missä kiihkeitä uhkauksia ja vaatimuksia lausutaan tehtaanomistajia vastaan, jotka komeasti asuvat palatseissaan ”yläkaupungissa”, välittämättä työmiestensä tilasta. On vallan merkittävää kuinka Björnson on voinut asettua noin todenmukaisesti työväen kannalle ja heidän mielentilaansa, esittää etupäässä Otto herran ja varsinkin Brattin suulla heidän vihansa kapitalisteja kohtaan ja vaatimuksensa niin oikeudenmukaisina

valaistuksen avulla oli hänelle melkein tuntematon asia. Hän tyytyi hämärään, kun piti olla hämärä, ja päivänpaisteeseen, kun oli päivä, mutta hän ei yrittänyt näiden avulla saada aikaan näytännöllistä vaikutusta.” (Finne 1922:67–68).

2032 PL 4.10.1902 sisälsi Eino Leinon katsauksen Helsingin teattereihin. Uusia nimiä olivat ”Hrat Kari, Kaario, Siltanen, rva Kari, nti Autere, nti Vanttula. – Folkteaternissa hra Wahlström.”

2033 *Työmies* 24.11.1902.

2034 Huugo Jalkanen teoksessa Koski 1986:376–378.

kuin oikeus kokonaan olisi kiihtyneen ja työläkköisen työväen puolella. Mutta yhtä suurella luontevuudella ja todenmukaisuudella hän taas, kuvatessaan tehtaanomistajia, esittää näiden suun kautta vastapuolueen ehdot ja vaatimukset oikeutettuina, heidän kannaltaan asiaa katsottaessa. [– –] Yhtä ihmeteltävää on se aaterunsaus, joka uhkuu läpi koko kappaleen, samalla kun runouden vieno hohde kirkastaa ja lieventää sen tärisyttäviä kohtauksia. [– –] Kun asunto- ja elantokustannukset uusien taloudellisten keksintöjen kautta huojistuvat, kun kulkuneuvot kehittyvät korkeimpaan täydellisyyteensä ja kun ihmiset oppivat anteeksi antamaan toisillensa, silloin vasta yhteiskunnallinen tasapaino ja onnellisuus voidaan saavuttaa.²⁰³⁵

Kansallisteatterissa nähtiin näyttelijöiden innostuneen yhteiskunnan suurimmasta dramaattisesta jännitteestä aivan kuten *Kovan onnen lapsia* harjoiteltaessa 14 vuotta aiemmin.²⁰³⁶ Bergbomin ja Finnen ylöspanoa kuvattiin myös inspiroituneesti:

Ensi toiminnan [näytöksen] jylhä norjalainen maisema kurjine työväen hökkeleineen ja taempana vuorella kumottavine yläkaupunkineen ja linnoineen antoi heti sen voimakkaan pohjatunnelman, joka asiaan kuului. Samoin varsinkin kolmannen ”toiminnan” komea Sali, jossa tehtailijat pitävät kokoustaan ja joka lopuksi raunioiksi luhistui peittäen kapitalistit allensa, oli omiansa antamaan kuvan työnantajain onnelasta.²⁰³⁷

Päivälehdessä Eino Leino oli joulukuussa melko lyhytsanainen Kansallisteatterin *Yli voimain* [II osa] -esityksestä, esiintyjät saivat myönteiset maininnat mutta-lauseilla taitettuina: kaikissa oli jotain puutteellista. Samaan aikaan esitettiin Ruotsalaisessa teatterissa Björnsonin uusi näytelmä *På Storhove* ja Folkteaternissa vanha *De nygifta*.²⁰³⁸ Muistelmissaan Finne ei mainitse tätä suurteosta lainkaan. Erityistä on, että *Yli voimain* meni Kansallisteatterissa vain neljä kertaa: se ei aivan ollut vanhafenno-säätyläisten näytelmä. Työväen Teatteri Yrjönkadulla taas oli omilla esityksillään jo kerännyt nimimät työväestön piiristä tulevat katsojat.

2035 O.K[allio]. *UStr* 13.12.1902.

2036 ”Työväestön edustajista mainittakoon hra Weckman karakteristisena Otto-herrana, jonka eleissä ja sanoissa kuohui mitä syvin katkeruus ja viha yläkaupungin asujoihin vastaan; hra Ahlberg, jonka Bratt oli todellakin voimakas ja kiihkeä agitaattori, joskin kieli ja muisti hänelle hieman tekivät haittaa; hra Riddelin, jossa oli paljon rajua ja villiä voimaa puolustaessaan asiansa oikeutta, ja hra Lattu, joka suurella todenmukaisuudella esitti sokean Per Stuan osaa,” O. K[allio]. *UStr* 13.12.1902.

2037 O. K[allio]. *UStr* 13.12.1902.

2038 E[ino]. L[eino]. *PL* 13.12.1902.

J. H. Erkolle järjestettiin lahjanäytös: *Pohjolan häät* viritettiin vielä kerran esitykseksi 10.12.1902, mutta *Työmies* totesi kuivasti: ”Yläluokkalaiset pitävät runoilijaa omiinsa kuuluvana. Palkitsivat nyt jäämällä pois! Puoli huonetta oli.”²⁰³⁹ Tai kuten *Päivälehti* totesi, ”yleisö loisti poissaolollaan”.²⁰⁴⁰ Muita syksyn uusia teoksia oli vanha A. Dumas nuoremman *Puoliylhäisöä* (*Demi-monde*), joka ei mennyt monta kertaa. *Vetten yli* (*Ueber das Wasser*) oli saksalainen ”Ibsenin vaikutuksen alla syntynyt kappale,”²⁰⁴¹ uusintoina nähtiin *Kuningas Lear*, *Aino* ja *Orleansin neitsyt*, *Loppiaisaatto* ja *Kuinka Äkäpussi kesyttetään*. Bergbomin kehoitus Juhani Aholle laatia *Panusta* näyttämösovitus toteutui, ja se valmistui ennen vuoden loppua.²⁰⁴²

Bergbomin päätös uusia Erkon *Aino* (29.10.1902) – ainoa Erkon näytelmistä, jolla hän uskoi olevan mahdollisuuksia kerätä näytäntötuloja – lähti varmasti ystävällisestä yrityksestä auttaa kirjailijaa taloudellisessa ahdingossa. Kaarlo antoi vihdoinkin nuorille rooleja, kuten debyytin Helmi Heleniukselle (myöh. Lindelöf) Ainona, Aarne Riddelinille Joukona ja Jussi Snellmanille Siirana.²⁰⁴³ Tämän totesi myös *Uusi Suometar*: ”illan vetovoimana sekin seikka, että useat pääosat oli annettu teatterin nuorinten kykyjen käsiin.”²⁰⁴⁴ Mutta:

Toimintaa on vähän ja sekin vähä panee katsojan paikoin vilpittömästi hymyilemään, sillä muutamat kohtaukset ovat ylen naiivia ja näyttämöllisesti vaatimattomia, kuten esim, Joukon ja Kirrin paininheitto. Sen nähdessään ajatus pian harhahtaa sirkusklovnien tepasteluihin. [– –] Se pakottaa näyttelijän liialliseen deklamoimiseen, mistä ei kuitenkaan jää kuulijaan mitään pysyvää vaikutusta. Se menee toisesta korvasta sisään, toisesta ulos. [– –] jotenkin laimealta ja värittömältä, johtaen läheltä siihen ajatukseen, että Kalevalan aiheista ja Kalevalan mitalla lienee vaikea luoda sellaista näytelmää, joka näyttämöllä esitettynä todellakin olisi muutakin kuin vain tutunomainen Kalevalan taruhenkilöiden havainnollistuttaminen.²⁰⁴⁵

Onko siis 10 vuodessa tultu ”*Kalevala* – Erko – Bergbom” -estetiikan päähän? Nuorten pääroolien nostaminen oli selvästi kannanotto tulevaisuuden puolesta, vaikka arvostelijat varauksia esittivätkin.²⁰⁴⁶

2039 *Työmies* 11.12.1902.

2040 *PL* 11.12.1902.

2041 EAH4:202.

2042 Aho A. J. 1951:II:77.

2043 *UStr* 29.10.1902.

2044 *UStr* 30.10.1902.

2045 *UStr* 30.10.1902.

2046 ”Helmi Helenius [– –] nuorekas, ujoinen, hentoinen ja samalla tarpeeksi sielukas. [– –] Hra Riddelinin Joukossa oli myös monta hyvää kohtaa, varsinkin hänen ulkonainen asunsa ja mukaan tempaava riipeytensä, mutta kui-

Poliittisesti tärkeä uusinta oli myös *Orleansin neitsyt* (22.11.1902), nimiosassa Lilli Högdahl, joka Bergbomin viimeisinä vuosina näytteli ylevät ja kiihtyneet naiset ja muut dramaattisuutta vaativat roolit.²⁰⁴⁷ *Uuden Suomettaren* O. Kallio oli terävä sanoissaan ja moitti monia uusintoja, vaikka *Kuningas Lear* ja *Orleansin neitsyt* toki sen aina kestävät. Edelleen hän ruoti Schillerin näytelmän vanhakantaisuutta, mutta kiitti Högdahlin lahjakkuutta sekä sitä, että Axel Ahlberg sai olla roolissa kotonaan. Aarne Riddelinin näyttelystä kiitettiin, vaikka hän olisi saanut taas ajoittain ”hillitä rajua menoaan”. Lavastukset eivät olleet aivan niin mukkeita kuin olisi pitänyt, esimerkiksi Reimsin katedraali ”antoi hieman mitättömän kuvan”.²⁰⁴⁸ Hanna Suutela on varmasti oikein tulkinut *Orleansin neitsyen* olleen syksyllä 1902 tarkoitukseltaan poliittis-isänmaallisen ja muistuttaa, miten onnistunut Högdahlin innoittunut esitystapa oli ja miten innoittuneesti yleisö sen otti vastaan.²⁰⁴⁹ Näytelmää esitettiin vain puoli vuotta asevelvollisuuslakkojen ja mellakoiden jälkeen, puoli vuotta ennen kuin Bobrikoville määrättiin diktaattorin valtuudet. Bergbomin ohjelmistossa oli siis kaiken aikaa kätkeytyneenä nationalistinen kärki, passiivisen vastarinnan hengessä, vaikka hänen veljensä istuikin saman Bobrikovin senaatissa.

Tähän patrioottista teemaa edustavaan näytelmään pyysi Kaarlo nyt Ida Aalbergia vierailemaan. Johannan roolissa Aalberg loisi entistä näkyvämmän isänmaallisen juhlatilaisuuden. Bergbomin ajatus näyttää olleen, että tunnelmaa Suomessa pitää pitää yllä ja tehdä isänmaallista taidetta, venäläisiä enempiä provosoimatta. Syksyn 1902 aikana hän kävi Pietarissa tiedustelemassa paronitarta seuraavalle keväälle. Ida kuitenkin kieltäytyi, mutta syyt ovat epäselvät. Kenties pettymys edellisen kevään tapahtumiin: teatterin johtopaikkojen valloittaminen ei ollut vielä[kään] onnistunut hänen johdollaan ja hänen tahtonsa mukaan. Oliko Alexander asettanut hänelle jälleen kiellon näyttellä,

tenkin minusta tuntuu kuin nuori Jouko olisi muutakin eikä vain raju yltiöpäinen poika nulikka, jollaiseksi hra Riddelin hänet etupäässä kuvasi. Kaipasin siinä enemmän lappalaisvoimaa, turjalaistuskaa, joka antaisi Joukon rajulle vimmalle ja kateudelle jotakin syvempää sisällystä, ylevämpää lentoa. Mutta sellaista esittäjän näkyi olevan vaikea ilmi tuoda, vaikkapa hän rajusti ja isoäänisesti pauhasikin. Tunnustusta kyllä ansaitsee suuresti hra Riddelinin esitys, jolla aina on jossakin määrin oma, karakteristinen värityksensä.” *Ustr* 30.10.1902.

2047 Lilli Högdahl-Horsmaa, tulevaa Lilli Tulenheimoa ei ole tutkittu, eikä nostettu erityisesti esiin, sillä avioiduttuaan hän jäi teatterista pois. Tompuri (1952:255–256) kertoo hänestä, samoin Leena Virtasen (1990) tutkimus. Sisar Päivi Horsma jatkoi näyttelijänä vuoteen 1951.

2048 ”Teatterin nuorista jäsenistä oli huomattavammalla sijalla hra Riddelin Lionelin osassa, minkä hän suoritti joltisellakin menestyksellä, hilliten muuten rajua menoaan ja asettuen oikealle osan vaatimalle kannalle. [–] Näyttämöllepano oli peräti mukkeja ja historiallisesti tarkkaa. Puvut ja varukset olivat loistavia, linnat, palatsit ja rakennukset mukkeita, ajan ja asianlaadun mukaisia. Kuitenkin olisi metsämaisemia ehkä sopinut hiukan enemmän vaihtaa, ettei sama tausta olisi esiintynyt silmiinpistävästi ainakin kahdesti, jollei kolmasti. Ja eiköhän kruunauksuvaelmaa uudella suurella näyttämöllä olisi voinut järjestää hieman toisin niin että sen vaikutus olisi ollut vielä illusorisempi. Varsinkin tuomiokirkko ovineen ja portaineen antoi hieman mitättömän kuvan Reimsin mukkeista doomista ja oli sijoitettu mielestäni liian ahtaalle paikalle. Tosin tuota suurilukuista kruunauksjoukkoa lienee vaikea näyttämöllä oikein kuvitella, niin että sen näkö tuntuisi luonnolliselta. Muutenkin sattui lauantai-iltaa yhtä ja toista kummellusta, mutta eihän ne sanottavasti häirinneet esityksen menoa, ja tuollaisissa suurissa, monikuvaelmaisissa ja paljohenkilöisissä näytelmissä niitä lienee vaikea kaikkia välttääkin.” *Ustr* 25.11.1902.

2049 Suutela 1997:181–184.

Suomen hankalan vastarintahengen takia, vai olisiko paronitar ollut vaarassa kompremettoida paroni Uexküllin Venäjän sisäministeriössä? Tshinovnikkinä paronilla tuskin oli mitään vanhahennojen kulttuuripyrkimyksiä vastaan, sensijaan paronitar itse oli edellisenä keväänä Helsingissä veljeilnyt kagaalien tai ainakin nuorsuomalaisten kanssa. Ehkä Ida Aalbergin nostattama kansallinen innostus juhlintoineen olisi ollut jopa poliittisesti liian vaarallista ja se viimeistään saattanut paroni Uexküll-Gyllenbandin kiusalliseen asemaan omassa virastossaan. On myös mahdollista, että paroni ”johtaessaan ja ohjatessaan” vaimonsa uraa halusi tästedes painottaa kansainvälisyyttä ja suunnata energian esiintymisiin saksan kielellä.²⁰⁵⁰ Konrad Tallrothilta Bergbom oli kuullut, että Aalbergilla olisi kiertuesuunnitelmia jälleen August Arppen kanssa.²⁰⁵¹

Kuvanveistäjä Emil Wikströmin laatimaa Elias Lönnroten patsasta varten ei saanut järjestää julkista tilaisuutta, joten tilaisuuteen lähetettiin nimettömät salaiset kutsut. Bergbom vahvisti teatterin hallitukselta päätöksen, ettei teatteri osallistu tähän 18.10.1902 järjestettävään demonstraatioon.²⁰⁵² Varhainen ooppera-aktiivi ja kuoronjohtaja Therèse Hahl täytti 60 vuotta 25.10.1902. Bergbomin kirjoittama juhlaruno på svenska oli jälleen Kaarloilta halua eläytyä, hypätä nuoruuden runoilijapersoonaan ja tuottaa itselleen rakasta ”kukkaislyriikkaa”.

– [än] dagarna, då finska operan
I stolt triumftåg förde askungen
Vårt finska språk på hufvudstadens tran;
[än] högtidsstunderna då Bach och Händel
Oss vigde in i konstens innersta.²⁰⁵³

Kansallisteatteri antoi joulun aikaan vapaanäytäntöjä koululaisille, ja myöhemmin harjoitettiin Topeliuksen *Hyrrä* lastenohjelmaksi ”nimenomaan Bergbomin tahdosta,” kuten Aspelin-Haapkylä korostaa. Hän tietää myös, että tänäkin vuonna 1902 joulukuussa Kaarlo matkusti Berliiniin, vaikka kirjeitä ei ole säilynyt.²⁰⁵⁴

Tammikuussa 1903 Suomen Kansallisteatterin Osakeyhtiö järjestäytyi, hallitukseen valittiin 5 jäsentä, joista Kaarlo Bergbom oli yksi, sekä 2 varajäsentä. Siten oli teatteri

2050 EAH4:205 mainitsee Bergbomin houkuttelusta. Räsänen 1925 ja Heikkilä 1998 molemmat ohittavat syksyn 1902. Asiaan tuo toivottavasti lisävaloa Timo Lipposen valmisteilla oleva tutkimus.

2051 KB → EB 9.5.1903/46:1:276/KBA/KiA/SKS. Miten innostunut kertaalleen petetty Arppe sellaisesta sitten saattoi olla? Ehkä Idan ainoaksi keinoksi jäi toteuttaa suunnitelma Berliinin valloituksesta paronin johdolla, mutta tämä suunnitelma lähti liikkeelle vasta syksyllä 1904. Saksankielistä kiertuetta selostetaan Aalberg-teoksissa.

2052 Suomen Kansallisteatterin jk pk 17.10.1902. 1§ ”Tri B ilmoitti saaneensa nimettömän kirjeen, jossa kehoitettiin laskemaan seppeltä huomenna Elias Lönnroten muistopatsaalle, ja kysyi, oliko Teatterin tätä kehotusta noudatettava. Katsottiin, ettei ole syytä kehotusta varten ottaa.”

2053 K. Bergbom: Ruotsinkielisiä tilapä- ym. runoja /A5968, sig 1. /KBA/KiA/SKS.

2054 EAH4:204–205. Kaarlon berliiniläisistä ystävistä on kerrottu edellä.

varmistettu vanhaffennojen omaisuudeksi ja linnakkeeksi.²⁰⁵⁵ *Uuden Suomettaren* Matti pohjusti 18.1.1903 tarvetta aloittaa teatterin historiankirjoitusta ja kuvasi lähdetilannetta puheissaan ”maalaisserkun kanssa”.²⁰⁵⁶

Vuoden 1903 alkaessa teatterikartta Helsingissä oli asettunut uuteen asentoon. Kaarle Halme näytteli toista näytäntökauttaan Svenska teaternissa ja oli tähän mennessä näytellyt jossain määrin onnistuen Daniel Hjortin, Othellon ja Kuningas Learin suuret roolit. Ida Aalbergilla oli ollut suunnitelmia vieraillla Viipurissa Suomen Maaseututeatterissa, jota Kasimir Leino johti, mutta asia raukesi.²⁰⁵⁷ Uuden Kansallisteatterin talon akustiikka ja orkesterimonttu olivat eri luokkaa kuin Arkadiassa. Oopperatoiminnan käynnistämisestä Jalmari Finne ottaa kunnian itselleen – varmaan oikein, sillä Kaarlön aloitekyvystä ja jaksamisesta uusiin avauksiin ei ole enää merkkejä. Finne kertoo:

Kun Melartinin vaikutuksesta innostukseni musiikkiin oli kasvanut, niin syntyi minussa ajatus oopperan henkiin herättämisestä. Puhuin asiasta Bergbomille, mutta hän sanoi vain: ”Minä olen siitä saanut maksaa jo siksi paljon, että se saa jäädä teidän tehtäväksenne!” – Tästä keskustelusta johtui, että aloin harjoittaa Humperdinckin ”Hänsel und Greteliä”. Pääosiin minulla oli sopivat esiintyjät, Alma Auer ja Olga Leino.²⁰⁵⁸

Uuden Suomettaren E. K. [Evert Katila] kiitti teoksen ensi-esitystä (28.1.1903). Se on Wagnerin jälkeen syntyneen ohjelmiston parhaimmistoa, joten tämä satuooppera oli tullut Saksassa erittäin suosituksi. Orkesteria ei nimetä, mutta kapellimestari on ollut Juho Laine. *Päivälehdessä* L. Onerva selosti teoksen taustaa: libreton on säveltäjän sisar kirjoittanut perheen lapsille näyteltäväksi saduksi. Siihen perustuu *Hannun ja Kertun* yksinkertaisuus. Mutta musiikista kasvoi täysipainoinen ooppera, jota luonnehtii sen

2055 Hallitusnimet olivat tuttuja: A. Almberg, O.E. Tudeer, E. Aspelin, B. F. Godenhjelm sekä varajäsenet E. Bergbom ja Santeri Ingman (Ivalo), ainoana nuorsuomalaisena ja siis ”panttivankina”. Professori E. N. Setälä oli pelattu pois nuorsuomalaisten keväisten valtausyritysten ja ”omavaltaisten” toimien takia. Kenties oli muitakin syitä, kuten sellainen, että Setälä ”otti Emelietä kiinni valheesta valheen jälkeen”, kuten Ilona Jalava, Antti Almbergin tytär muisteli Vihtori Laurilalle 12.4.1943 (25:4/VLA/KiA/SKS).

2056 *UStr* 18.1.1903. Matin pakinassa kaksi henkilöä keskustelee: ”Kaksi henkilöä, jotka kumpikin ovat itse eläneet sen ajan, jolloin teatterimme perustettiin, onkin jo kerännyt runsaasti aineksia historiaa varten. Niitä säilytetään valtion historiallisessa museossa, ja voin vakuuttaa oman näkemäni perustalla, että niihin on jo paljon vaivaa uhrattu. Monta vaikeutta kumminkin tulee ainesten käyttelijää kohtaamaan. Niinpä on teatterin kassakirjat vaillinaiset, muutamalta vuodelta tykkäänään hukassa. Säännölliset muistiinpanot näytelmien esittämisestä alkavat, mikäli muistan, vasta vuodesta 1887. Näitä vaikeuksia voi toki jossakin määrin helpottaa se luettelo maamme vanhimpien sanomalehtien sisällyksestä, jonka muinaismuistoyhdistys viime vuonna teetti. Siitä näkee teatteriakin koskevat uutiset ja kirjoitukset, tarvitsematta sanomalehden koko vuosikertoja selata. Vielä elossa olevat teatterin alkuaikoja tuntevat henkilöt voisivat tarjota suurta apua. Mutta ennen kaikkea tarvittaisiin mies, joka historian ottaisi kirjoitattaakseen. Tiedän erään nuorukaisenkin sitä äsken yrittäneen, mutta pysähtyneen kuuluu hänkin toistaiseksi, en tiedä miksi.” Mainittu luettelo viitannee Kansalliskirjaston digitoimien sanomalehtien vanhimman version yhteydessä julkaistuihin viitetietokantaan.

2057 *UStr* 7.2.1903.

2058 Finne 1939:119.

”satumainen kauneus”.²⁰⁵⁹ Ylöspanossa huomion saa sen pari visuaalisesti vaikuttavaa kuvaelmaa.²⁰⁶⁰

Muuten alkuvuosi 1903 sisälsi jälleen juhlaohjelmia: Topeliuksen ja Runebergin päivät, *Regina von Emmeritz* -näytelmän 50-vuotisjuhlat, sekä 7.2.1903 Axel Ahlbergin 25-vuotistaiteilijajuhla, jota hän juhli Calderónin näytelmällä *Elämä on unelma*. Benjamin Leinollakin oli 50-vuotissyntymäpäivänsä.

Tohtori Santeri Ingman (Ivalo) oli kirjoittanut oman näytelmänsä *Kustaa Eerikinpoika* (11.2.1903), joka käsitteli samaa henkilöä, Erik XIV:n poikaa kuin Kaarlon nuorudenteksti *Liuksialan ruusu*, ja joka oli myös esiintynyt Finnen näytelmässä *Kaarina Maununtytär*. Ingman oli jo aiemmin käsitellyt Kustaata, ”kohtalon murjomaa, tahdotonta ja tarmotonta” hahmoa, joka oikeastaan soveltuu Wertherin kaltaiseksi romaanihenkilöksi, mutta ei draamalliseksi päähenkilöksi. Ehkä Bergbom ei uskonut riittävästi näytelmään, sillä näyttämölle tuotiin kaksi Flemingin huovia taas ratsastamaan elävien hevosten selässä.²⁰⁶¹

Keväällä 1903 esittäytyi kaksi muutakin kotimaista kirjailijaa: Elviira Willman ja Juhani Aho. Ylioppilas Elviira Willman oli viettänyt Arkadiassa useamman vuoden ilman, että sai mitään mahdollisuuksia edetä näyttelijättärenä. Erottuaan teatterista keväällä 1901 Halmeen ja muiden keralla, Willman pyrki elättämään itseään kirjoittajana mutta toimi ajoittain mm. vihannesmyyjänä. Hän tarttui Minna Canthin jälkeen urbaaniin aiheeseen ja sai aikaan näytelmän *Lyyli*. Aihe oli akuutti: ylioppilaiden ja työläistyttöjen suhde.²⁰⁶² Bergbom työsti näytelmän lopetusta viimeisiin harjoituksiin asti. Willmanin tarjoama ”paukku-lopetus” ei kelvannut. Lopullinen ratkaisu muistuttaa aikoinaan suositun *Thora*-nimisen näytelmän päähenkilön tekemää pystypäistä ratkaisua kasvattaa avioton lapsensa itse.²⁰⁶³ Tompurin kuvaus on elävä:

2059 E[vert].K[atila]. *UStr* 30.1.1903 sekä O[nerva]. *PL* 29.1.1903. Adelheid Wette oli libretisti.

2060 ”Ooperan näyttämöllinen asu oli komea, varsinkin metsä- ja taivaskuvaelma toisessa näytöksessä herättivät huomiota.” E[vert].K[atila]. *UStr* 30.1.1903.

2061 EAH4:209. ja *UStr* 13.2.1903.

2062 ”Odotettiin jo uutta Minna Canthia. Perusteellisesti Elvira oli tutkinut Helsingin laitakaupungin elämää perehtyäkseen työväen mentaliteettiin, mutta ehkä vielä kiinnostuneempi hän oli ollut tutustumaan siihen, miten Helsingin nuoret herrat hakivat huvejaan tältä puolen kaupunkia. Näistä havainnoista syntyikin todellisuudraama. Lyhyt tarkoituksenmukainen sanonta toi esiin työläisperheen karun tunne-elämän ja tiukan moraalivaatimuksen, vaikka ympäristönä olikin porttola-maailma. Yhtä ajanmukainen oli lääketieteenopiskelijoiden jargongi, erikoislaatuinen puhetapa. Näihin lienee ollut selviä esikuvia, mutta ne eivät riittäneet antamaan avainta loppusuorituksen ratkaisuun. Harjoitettiin, hiottiin repliikkejä, korjauksenalainen loppunäytös viipyi. Elvira lupaili yhä: ”Huomenna”. Lopulta hän tohtorin tiukaan vaatimukseen toi mielestään oikein paukkupäätöksen. Tohtori katseli ja kuunteli näitä ratkaisukeinoja.” (Tompuri 1952:228–229). Willmanin näytelmien editiossa esipuhe (Elsi Hyttinen 2007) ei tunne tätä Tompurin kertomaa syntyhistoriaa. Hyttisen tuoreen väitöskirjan (2012) mukaan Willman kyseenalaisti fennomaani-idealitisen kansakuvan, mutta hän myös polemisoi (2012:47) niitä vastaan, jotka korostavat, tai edes mainitsevat Bergbomin osuudesta loppuratkaisussa. – Ruth Snellman (1970:64–65) kirjoittaa pienen elävän muotokuvan Elvirasta ja mainitsee tämän ahtaasta taloudellisesta asemasta.

2063 AA:548.

”Ei tässä tehdä mitään revolveridraamaa, ei edes, vaikka laukaukset siirretäisiin hienovaraisesti irtoseinän taakse.” Tohtori kutsui kaikki rooleineen [roolivihkoineen] luokseen, nyt alkoivat pyyhkimiset, ja tilalle tuli repliikkejä, joista loppuratkaisu kehittyi. Siinä rakastava mies oli liian heikko murtamaan ennakkoluuloja ja seuraamaan rakastettuaan. Kunnon miehenä muka hän kyläkin lupasi maksaa tytölle tuottamansa häpeän ja vahingot ja aina muistaa häntä. Siis aina vanha ja uusi taru. Tämä jalous valaisee tytön silmät näkemään entisen rakastetun heikkona ja kehnona. ”Voisin rakastaa miestä, joka on julmakin, mutta en sellaista, jota halveksin.” Ja tarjotun rahahyvityksen hän torjuu: ”Lapseni minä kasvatan yksin.” – Elvira Willmania ylistettiin. Bergbom vaikenä ja hänestä vaiettiin.²⁰⁶⁴

Lyylin vastaanotto oli kauttaaltaan myönteinen. Eino Leino kiitti erityisesti sitä, että näytelmässä ”Ei [ole] mitään ’pommeja ja granaatteja’, ei mitään voimakohtauksia, ei mitään sosialistista pohjavirtaa taikka sille perustuvaa jonkun varman tarkoituksiperän ajamista.”²⁰⁶⁵ Leino tervehti *Lyyli*ssä nykyaikaisen dramatiikan tapaa käsitellä ongelmia, ei suuresti alleviivaten, ei näytösten loppuefektejä rakentaen, vaan verho putoaa alas vain kevyesti ”sopivassa kohtaa”. *UStr* ja muutkin toistavat sitä, että aihe on vanha ja esiintyjätkin ovat hyviä. Elvira Willmanilla on tendenssiä, mutta ei liian väkevästi, joten se on helppo hyväksyä.²⁰⁶⁶ *Hufvudstadsbladetin* (27.2.1903) nimimerkki ”Se” oli varauksellisempi näytelmän suhteen, mutta kiitti Lilli Högdahlin kykyä tunneilmaisun nousuun ja lisäämiseen eri kohtauksissa. Paavo Ahlmanin näyttelemästä Bergenstrählen hahmosta kirjoittaja toteaa, että tämä puhuu ”slarvigt sätt, som lyckligtvis sällan förekommer numera på Finska teatern.”²⁰⁶⁷ *Työmiehen* Edvard Valpas tietenkin ylisti näytelmää juuri siitä, että se sinkosi yhteiskunnallista kritiikkiään. Kirjoittaja tunnisti näytelmästä sen yhteisön, joka yrittää estää ”Lyylin vajoamista”. Kesällä tyhjässä kaupunkiasunnossa tapahtuu lääkäripojan ja Lyylin lemmenkohtaus. Valpas kirjoittaa:

Koko näytelmä on kuin syyttävä omatunto, ankarasti ja paikoin vihaisesti yläluokkia ja taloudellista luokkaeroaisuutta syyttävä, mutta samalla vain vähä sovitava. Onnettomain keskuudesta, köyhäin, sitä vastoin tavataan veljellistä auttavaisuutta, toisten suojelemishalua, sydämellistä iloa vähistäkin onnen välkähdyksistä ja keskinäistä hetken hyvänkin jakamista.²⁰⁶⁸

2064 Tompuri 1952:228–229.

2065 E[ino]. L[eino]. *PL* 28.2.1903; Willman 2007:387–389.

2066 O. K[allio]. *UStr* 27.2.1902.

2067 Se *Hbl* 27.2.1903.

2068 [Edvard Valpa]-s. *Työmies* 26.2.1903; Willman 2007:389–393.

Kritiikissään Valpas ei käsittele itse esitystä, toteaa vain, että se oli ”osaksi hyvää ja ansiokasta”. Osaksi siis ei ollut! Olisiko Valpas kaivannut suureleisempää ilmaisua vai kaipasiko hän uudenaikaista pienieleisyyttä, mutta tarkoitti, että kaikki eivät pysyneet siinä.²⁰⁶⁹

Lyyli oli ymmärrettävästi yleisömenestys: keväällä 1903 sitä näyteltiin 10 kertaa ja vielä 8 kertaa seuraavalla kaudella. Nuoren naisen kirjoittama ajankohtainen näytelmä naisten asemasta oli ymmärrettävästi suosittu. Taas oli hyvä sattuma ”pelastanut” teatterin hetkeksi ajankohtaisen uuden kotimaisen, sosiaalisesti tärkeän draaman, piiriin. Ensi-illassa Elviira Willman puolestaan sai seppeleen ja kukkalaitteen sekä hyvähuutoja.²⁰⁷⁰

Romaaniprojektissaan *Panu* Juhani Aho oli pyrkinyt määrittämään itseään suhteessa Suomen pakanuuteen, kristinuskoon ja kirkon valtaan. Aho oli halunnut kirjoittaa romaanin nimenomaan uudempaan muinaissuomalaisia koskevaan tutkimustietoon nojautuen. Epiikkansa sovittamista näyttämölle Aho mietti viimeistään seuratessaan huhtikuussa 1902 Erkon *Pohjolan häitä*. Silloin hän on maininnut Bergbomille ideasta ja tämä on rohkaissut. Vuoden loppuun mennessä *Panun* näyttämösovitusta oli valmiina. Kaarlo telefoneerasi Aholle kommenttinsa, ja mietittyään Aho korjaili sanoen ottavansa kaikki kommentit vastaan, sillä dramatisointi oli oikeastaan vain kuin draamatikon opin- ja taidonnäyte, kypsyyskoe:

Olen miettinyt telefoonissa saamiani neuvoja ja koettanut niitä noudattaa. [– –] Jo aikaisemmin saamani huomautuksen mukaan olen vielä koettanut hiukan parantaa *Panun* loppukohtausta. Siihen on tullut lisää tuo uhkaus ja ennustus tulevista vainoista- ja vihoista ja kostosta. Jos lause ”on mahtava melkoinen tsaari!” – jolla olen tahtonut viitata tuleviin rajasotiin – tuntuu liiaksi ”päsme-tad”, niin voi se jäädä pois. Jos arvoisalla veljellä vielä olisi jotain muistutettavaa sekä kokonaisuutta että myöskin erityisiä detaljeja vastaan (replikkejä y.m.s.) niin otan ne avosylin vastaan. Olen vast’alkaja tällä alalla ja olen koko tätä dramatiserausta pitänyt jonain ”pro exercitio” -kirjoituksena.²⁰⁷¹

Aho otti siis kirjeessään selvästi aloittelijan aseman suhteessa Bergbomiin.²⁰⁷² Katkelma näyttää, miten ammatillisella orientaatiolla työskentelevä kirjailija, jolle sanat ovat työvä-

2069 Edvard Valppaasta teatterikriittikkona kirjoittaa Seppälä 2010a:79–81.

2070 [Edvard Valpa]-s. *Työmies* 26.2.1903; Willman 2007:389–393.

2071 Juhani Aho → KB 5.1.1903, JAK336:271. Katkelmasta jätetty pois *Panua* koskevia yksityiskohtia.

2072 Aho oli kuunnellut Bergbomin analyysia kirjallisuudesta yhteisellä matkalla Kuopiosta Iisalmeen 1886, eloisa keskustelija istui lähes tuppisuuna pappilan suuren seurueen keskellä ja palasi entiselleen vasta yksityiskeskustelussa vinttikamariissa. (Juhani Aho → EAH 30.12.1907, JAK407:333.) Bergbom viihtyi parhaiten intellektuaalisesti intensiivisissä tilanteissa.

lineitä, helposti käyttää hyväksi ne harvinaiset tilaisuudet, jolloin professionaalista apua tai peilausta Suomessa oli tarjolla. Moni ajatteli, ei vähiten Aho itse, että hänen on hyvä kokeilla kirjailijana myös draaman alalla ja uskoa pärjäävänsä, kun kestäväää dramatiikkaa oli kuitenkin niin vähän Kiven ja Canthin jälkeen ilmestynyt.²⁰⁷³ Myöhemmin Aho harmitteli, ettei ollut pyrkinyt elämässään enemmän yhteyteen Bergbomin kanssa.²⁰⁷⁴

Ahon perheessä syntyi myös selvä esteettinen vakaumus esityksen visuaalisesta ilmeestä, ja Aho itse ja vaimonsa kuvataiteilija Venny Soldan-Brofeldt ottivat siihen kantaa. Tärkeän inspiraation olivat antaneet Gallénin maalaukset *Velisurmaaja* ja *Joukahaisen kosto*.²⁰⁷⁵ Kansallisteatterin esitykseen suunnitteli Eero Järnefelt taustafondit ulkomaisemien osalta ja Pekka Halonen sisätilat. Pariskunta Venny ja Juhani pyrki esimerkillään vaikuttamaan siihen, mihin suuntaan muinaissuomalaisuutta kuvaava estetiikka ja scenografia olisi teatterissa syytä viedä. Ahon luonnehdinnat kuvaavat hyvin eron jugendin ja pelkistyksen ideaalien ja Bergbomille ominaisen runsaan koristeellisuuden välillä. Tätä pitkään tavoitteena ollutta uudistusta on nimitetty tyylimurrokseksi.²⁰⁷⁶

Mitä näyttämölle panoon tulee, niin toivoisin siitäkin hiukan keskustella. Dekoratsioonit pitäisi mielestäni olla niin yksinkertaiset kuin mahdollista s.o. en tahtois mitään korukappaletta à la ”Pohjolan häät”, joka luonteensa mukaan tietysti vaati toista kuin ”Panu”. Välittäisin vähemmän pukujen etnograafisesta tarkkuudesta ja täydellisyydestä kuin niiden keskinäisestä sopusoinnusta väreihin ja kuoseihin nähden. Kun kolme näytöstä tapahtuu savupirtissä, niin pelkään, että räikeänväriset kansallispuvut kaikessa loistossaan vaikuttavat levottomasti ja häiritsevästi. Pukuja ajatellessa olisi ehkä syytä ottaa lähtökohdaksi esiintyvien arkipuku vähän idealiseerattuna.²⁰⁷⁷

Panun jonkin verran epäonnisen ohjauksen Jalmari Finne muistelmissaan säilyttää Bergbomille.²⁰⁷⁸ Ahon poika ja elämäkerturi Antti Aho puolestaan mainitsee ohjaajaksi Finnen, mutta nostaa äitinsä osuutta:

2073 Juhani Aho kirjeessään Emil Nervanderille 25.1.1903, kun harjoituskausi oli menossa. JAK338:273.

2074 Juhani Aho → EAH 30.12.1907, JAK407:333.

2075 Reitala 1990:35.

2076 Tiusanen 1958 ja 1969. Reitala 1990:37 pitää *Panua* juuri uuden kalevalakuvan alkuna teatterissa. Ollikainen 2014:182–191 kuvaa *Panun* lavastuksen kuvalliset elementit, mutta päättelee virheellisesti, että *Panu* olisi edustanut vielä ”näyttämörikkamallisuutta”, vaikka se juuri pyrki irtautumaan siitä. Pelkistetty, myyttistä ulottuvuutta tavoitteleva linja näkyi vielä vuonna 1912 Eino Leinon ja Kaarle Halmeen ulkona toimivan Helkanäyttämön aatepohjassa. (Reitala 1990:30, 41–42)

2077 Juhani Aho → KB 5.1.1903, JAK336:271.

2078 Finne 1939:119.

Tammi- ja helmikuussa 1903 Aho osallistui puolisoineen monin tavoin Jalmari Finnen ohjaaman *Panun* harjoittamiseen. Eero Järnefelt teki lavastusluonnokset ja Venny [Soldan-Brofeldt] valvoi niiden valmistusta. Venny sommitteli näyttelijöiden puvut, jopa piirsi naamiot ja peruukitkin. [– –] Hän valvoi pukujen valmistusta neulomossa. Venny ei hyväksynyt mitään teatteririhkamaa, vaan kaikkien pukujen täytyi olla tietyn mallisia ja sellaisesta aineesta, joka mahdollisimman paljon muistutti todellisia historiallisia oloja. Siksi hän tutki vanhoja suomalaisia pukuja ja siksi uhrattiin Aholan salin kaunis valkoinen karvalankamatto Panun kauhtanaksi ja siksi Kuopiosta tilattiin panulaisille oikeat savolaiset pieksut. Teatteriväki ei ollut tottunut tällaiseen turhantarkkuuteen ja oli menettää kärsivällisyytensä, kun ei Vennylle mikään kelvannut. Muuten sekä ohjaajat, että näyttelijät olivat vallan innostuneita Ahon näytelmästä, joka oli kokonaan uutta ja suurenmoista ja pani liikkeelle teatterin kaikki voimat. Kaikki ryhtyivät tehtäviinsä täydellä antaumuksella ja yrittivät parhaansa tehdäkseen näytelmästä menestyksen.²⁰⁷⁹

Hankkeessa oli häivähdys Tuusulan nuorsuomalaisen taiteilijayhteisön interventiota Bergbomin estetiikkaan. Suomen taiteen kärki olikin siellä ehtinyt hyvin fundeerata Suomen taiteen, miksei myös teatterin asioita. Myös taiteidenvälisyys kuului aikakauden ajatteluun.²⁰⁸⁰ Venny Soldanin rooli voi näyttää silti myös toiselta, kuten naisista vähätellen puhuva Finne kirjoitti:

Panu teki fiaskon huolimatta siitä, että rouva Aho riehui täällä kuin mielipuoli. Kerran oli hän innoissaan pudota harjoitusten aikana orkesteriin. Hän nyki, kyni ja korjaili ihmisten vaatteita vielä näytäntöiltoinkin ja mies oli onneton ja koetti häntä hillitä, mutta turhaan. Näytäntöiltana meni hän naputtamatta herrojen pukuhuoneeseen ja näki tietysti yhtä ja toista.²⁰⁸¹

Panun ensi-ilta 6.3.1903 oli suurenmoinen seurapiiritapaus. Seuraavan aamun *Päivälehdessä* Eino Leino kiitti kaikkienensa vaikuttavasta illasta, mutta esitti jo heti itse dramatisointia koskevia varauksiaan. Neljästä näytöksestä oli yritetty draamallisia, mutta oikeastaan vain ensimmäinen oli riittävän tehoava.

2079 Aho A 1951:II:77.

2080 Reitala 1990:29–30.

2081 J. Finne → E. Tompuri 25.3.1903; sit. Tompuri 1952:226. ETA/KA järjestämätön.

Toiminnan puutteesta ei tämä voi johtua, sillä toimintaa on näytelmässä kyllä paljon, vieläpä sangen rajuakin. Sen täytyy johtua siis eri kohtausten vähemmän onnistuneesta järjestämisestä. Mutta muuten on näytelmä meidän mielettämme erinomainen, niin hyvin vuoropuheluun kuin luonnekuvaukseen nähden. Ahon kieli kaikuu tässä näytelmässä kauneinnaan, vuoropuhelut sattuvat voimakkaasti ja eräänlaisella karjalaisella vilkkaudella.²⁰⁸²

Mutta esittämiseen kohdistuvia varauksia Leinolla oli:

Kansallisteatterin esitys mainitusta näytelmästä oli omiaan tuomaan esille kaiken parhaan, jonka teatterilla tällaiseen maperään nähden käytettävänä on, mutta myöskin kaikki sen heikkoudet. Moni kohta, joka oli kauniisti ajateltu, jäi kokonaan kohoamatta, toiset, tietysti ne, joiden vaikutus oli puhtaastaan toiminnalle perustettu, tulivat voimakkaasti tulkituiksi. Suosionosoitukset pysyivät kaiken aikaa sangen korkealla ja lopuksi huudettiin tekijä esille useat kerrat. Hänelle ojennettiin pari laakeriseppeltä sekä kukkasia.²⁰⁸³

Hufvudstadsbladet oli pääsääntöisesti myönteinen.²⁰⁸⁴ *Päivälehdessä* Eino Leino totesi *Panun* näyttämöversiosta, että velho-tietäjän ja taikauskollakin valtaansa puolustavan Panun vastavoima, kristillinen Martti-pappi oli jo romaanissa liian heikko Panun vastustajaksi ja nyt näyttämöesityksessä vielä heikompi, niin että jännite jäi syntymättä. Velho Panun häviö ja vangitseminen eivät voineet koskettaa, niissä ei ollut mitään suurta, ei mitään kohtalonomaista. Samat ongelmat jäivät romaanissa hyvän kuvauksen taakse piiloon, mutta näyttämöllä tällaiset ”ajattelun virheet” näkyivät korostetummin. Itse esityksessä kaikki oli kohdallaan, mutta esitys ”ei kohonnut”, ”henki puuttui.”²⁰⁸⁵ Ajan kielenkäytössä ”kohoaminen” on lopullinen näyttämötaiteen arvo, myös Bergbomin kielessä: kohtausta joko nousee siivilleen tai ei nouse.²⁰⁸⁶

Vanhasuomalaisen leirissä Almbergin, Aspelinin ja muiden ahdinkoa kaudella 1902–1903 on voinut lisätä myös *Uuden Suomettaren* arvostelijan Oskar Kallion tapa kirjoit-

2082 E[ino]. L[eino]. *Päivälehti* 7.3.1903.

2083 E[ino]. L[eino]. *Päivälehti* 7.3.1903. Esitys sai runsaasti huomiota: *PL* 6.3. esitteli henkilöt, *PL* 14.3. kritiikkiä; *PL* 19.3. [vastinetta Leinolle, *Panun* analyysiä, ei esityksen]; *UStr* 6.3. henkilöt, *UStr* 7.3. uutinen, seppeleiden lahjoittajat, *UStr* 8.3. arviot, *UStr* 15.3. puvuista. *Hbl* 8.3.1903.

2084 Se. *Hbl* 8.3.1903.

2085 ”Kansallisteatterimme oli näytelmän esityksessä pannut parastaan, ilman että mitään merkittävämpää tulosta oli saavutettu. Epäilemättä olivat näyttämökoristeet sangen kauniit, epäilemättä olivat puvut huolella valittuja – tekijä itse rousuineen oli tehokkaasti ottanut osaa näytelmän harjoittamiseen, epäilemättä teki kukin henkilö kohdastaan mitä häneltä kohtuudella voi vaatia, mutta, [–] henki puuttui.” E[ino]. L[eino]. *Päivälehti* 14.3.1903.

2086 Kohoamisesta voidaan nykyään käyttää synonyymeinä intensiteettiä, imua, keskeytymätöntä, häiriötöntä, flow-tyyppistä kokemusta, energiansa hyvin rakentanutta esitystä, arjesta irtoavan ylevöityksen eheyttä, vailla häiritseviä yksityiskohtia tai vaikutuksen ja tunnelman pilaavia vahinkoja.

taa näköjään itsenäisesti. Oman lehden kriitikko ei ollut enää teatterin kaikinainen puffaaja, vaan kriitikko muiden joukossa. Näin teatteri oli monelta suunnalta tulevan tulituksen kohteena, jos viljellään sodan metaforaa. Kallio käsitteli oikeastaan paljon suorasukaisemmin Kansallisteatteria kuin Eino Leino. *Panun* tapauksessa hän ruoti sekä romaania että sen dramatisointia laajasti. Itse esityksestä taas näin:

Sitäpaitsi pitkäveteisyyteen osaltaan vaikutti tuo alituinen noituudesta, tiedosta, loitsuista ja haltioista puhuminen, jopa itse epämiellyttävä noituuden näkeminenkin esim. Reidan ”loveen lankeamisessa”. Katsoja joutuu jonkinmoiseen niin sanoakseni ”noiduttuun” jännitykseen joka on enemmän teennäinen kuin luonnollinen ja vaikuttaa epämieluisasti.²⁰⁸⁷

Ahon *Panussa* Reita ei ollut ensimmäinen Suomen näyttämöillä nähty loveen lankeamisen esitys – aikalaisille ”naturalistisuudessaan” tietysti pelottava ja ”epämieluisa”. Noita Reidan roolissa oli Otto Närhi, joka edellisenä keväänä oli esittänyt Calibania *Myrskyssä*. Närhellä oli takanaan jo ennestään yksi noidan rooli, Onervo Erkon *Kullervossa* (1895), mutta siinä tämä oli vain yksi Kullervon miehistä. Bergbom oli silti korostanut hahmoa ja näyttämölle kirjoitettua ”loitsuhyppelyä”.²⁰⁸⁸

Panussa Reita oli kuitenkin yksi päähenkilöistä, joka loi esitykseen voimakkaan naturalistis-ekspressiivisen elementin. On jälleen huomattava, että esimerkiksi 51-vuotiaan Benjamin Leinon Panun poikaa Joukoa näytteli 40-vuotias Hemmo Kallio, ei suinkaan 30-vuotias Aarne Riddelin eikä 24-vuotias Jussi Snellman.²⁰⁸⁹ *Panun* esityksen lopussa Finne ojensi Aholle näyttelijöiden ja teatterin puolesta kaksi suurta laakeriseppelettä. Ensi-iltajuhlissa Bergbomeja ei nähty:

Illalla oli Seurahuoneessa juhlatilaisuus, jonka tunnelmaa sumensi se, ettei ”vanhan” puolueen jäseniä ollut kutsuttu, ei edes Bergbomejakaan. Juhla oli päivälehteläisten ystävien järjestämä ja siitä ehkä johtui ikävä puoluejako, joka toisaalta oli hyvin kuvaavaa noiden aikojen kireille poliittisille oloille. Seurahuoneen ”yläkabinetti” oli jo täynnä väkeä, kun Juhani Aho ja hänen

2087 O. K[allio]. *UStr* 8.3.1903.

2088 Reitala 1990:34–35, 59. Otto Närhi oli syntynyt Rautalamilla 1864, mutta sukunimi viittaa Karjalaan, samoin hänen tummat piirteensä. Matrikelissa on pieni kuva Onervo-noidasta. (*Kotimaisia näyttämötaiteilijoita* 1930:220.)

2089 ”Näytelmän esittämiseen, jonka harjoitusta tekijä [Aho] itse kuuluu johtaneen, oli teatteri pannut, kuten arvata sopiai, erityistä huolta, ja niinpä esitys olikin kaikin puolin moitteetonta. Panun osaa näytteli hra [B.] Leino harvinaisen hyvällä sekä ulkonaisella että sisällisellä luonnekuvalla [– –]. Varsinkin viimeisen näytöksen metsä- ja järvinäyksenä oli täynnä tunnelmaa. Ihme kyllä ei kolmannessa näytöksessä kuulunut mitään myrskyn tai lumipyryn ääntä, vai olisiko Panu pyryllään tarkoittanut vain leppoisaa, joskin sakeaa lumisadetta. Saunanpalon kajastuskin oli hieman yksitoikkoinen, vailla varjon ja valon vaihtelua. – Yleensä voi sanoa, että sekä näytteleminen että näyttämöllepano hyvin soveltui kappaleen henkeen ja aineenlaatuun.” O. K[allio]. *UStr* 8.3.1903.

puolisonsa juhlallisesti astuivat saliin ja asettuivat heille varatuille kunniapaikoille. [– –] Edelfelt [– –] pistäytyi onnittelemassa, vaikk’ei ollutkaan vielä nähnyt Panua. Eino Leinokin oli läsnä ja selitti Vennylle, miten eräiden joukkokohtausten liikehtiminen olisi ollut järjestettävä.²⁰⁹⁰

Elli Tompuri kritisoi 1950-luvun alussa ilmestynyttä Juhani Ahon elämäkertaa siitä, että Bergbomin nimeä ei teoksessa juuri mainita. Tompuri on (1952) halunnut olla tasa-puolinen, kuvata Bergbomeja tarkasti, oman sukupolvensa havaintoina, mutta myös kirjoittaen auki sen, miten nuorsuomalaisten polvi kohteli röyhkeästi Bergbomia tai oli tälle kohtuuton:

sillä olisi Suomen teatterin luoja väheksymistä, jos hänen vielä murtumattomana ollessaan antamansa viimeinen innoitus ja panos hänen itsensä määräämässä elämäntehtävässä sivuutettaisiin tai melkein pä käännettäisiin hänen tappiokseen.²⁰⁹¹

Voimme allekirjoittaa Tompurin teesin samalla tietäen, että Bergbomin ja vanhan jottokunnan loppukauden ongelmat olivat toki todellisia eikä ulospääsyä ollut näkyvissä. Juhani Aho oli kiittänyt *Panun* jälkeen näyttelijöitä sydämellisesti laakeriseppeleestä, joka oli ollut ”hänen ensimmäisensä”. Häneen oli jättänyt ”mitä miellyttävimmän muiston se myötätuntoisuus, jolla näyttelijät ottivat *Panun* vastaan, sekä se hartaus ja innostus, jolla kukin heistä antautui tehtäväänsä.”²⁰⁹² Viikko ensi-illan jälkeen Juhani Aho oli jo palannut dramatiseerauksensa ongelmiin ja kirjoitti Kaarlolle kirjeen. Hän ehdotti vielä tehtäväksi muutoksia neljänteen näytökseen, mikäli ”se vielä menee joitakin kertoja”. Ehkä hän oli myös puhunut Eino Leinon kanssa. Lopetuksesta Aholla oli Bergbomille uusia ideoita, mutta ne olisivat vaatineet ylimääräisiä harjoituksia.²⁰⁹³

Kaarlo on vastannut Juhani Aholle jotain kieltävää, telegrafeerannut tai telefoneerannut. Ehkä Kaarlo ilmoitti, että uusia harjoituksia ei voi enää järjestää, sillä Gorkin *Pikkuporvareiden* ensi-ilta lähestyi.²⁰⁹⁴ Ja olivathan sitä paitsi Aho ja Venny-rouva itse

2090 Aho A. 1951:II:78. – Tompuri 1952:224–227 on halunnut muistuttaa Bergbomin ansioista ja siitä, miten tämän jälkimaine on ollut vaarassa unohtua puolueriitakuvausten alle.

2091 Tompuri 1952:227.

2092 Juhani Ahon kirje näyttelijöille, sit. Aho A. 1951:II:78.

2093 ”Jos muutoksia katsotaan tarpeelliseksi sanomalehdissä jotain mainita, niin voisihan sen selittää niin, että tekijä itse on halunnut tehdä muutamia lisäyksiä. En luule, että se vieroittaisi yleisöä, vaan päinvastoin ehkä herättäisi sen huomiota. Tehdään suurempienkin kirjailijain teoksiin muutoksia näyttelemisen kestäessä – miksei sitten vast’alkajan kuin minun. Tämä kaikki nyt tietysti *vaan siinä tapauksessa*, että luulet asian sitä ansaitsevan s.o. kappaleen vielä menevän joitakuita kertoja. Ajattelen etupäässä teatterin omaa etua. Ei se ole muuta kuin tuulen tuoma päähänpisto. Ystäväsi Juhani Aho.” (Juhani Aho → K. Bergbom 12.3.1903. JAK341:274–275.)

2094 Se oli vielä marraskuussa 1902 ollut sensuurin kieltämä.

saaneet päättää kaikesta. Kaarlön vastaus on voinut olla varsin lyhyt ja yksioikoinen, mikä voi selittää, miksi jo seuraavana päivänä Juhani Aho kirjoitti Emelie ja Kaarlo Bergbomille yhteisen kirjeen, jonka sisältö näyttää hyvittelyltä, mutta on samalla aikansa johtavan suomenkielisen ammattikirjailijan kiitos siitä dramaturgian kurssista, jonka hän oli Bergbomilta saanut.

Samalla kun pyydän Teitä vastaanottamaan kappaleen painettua ”Panua”, tunnen tarpeen omalta osalta ja vaimoni puolesta lausua Teille kiitoksemme siitä erinomaisesta ystävällisyydestä, jota olette meille osoittaneet ”Panun” harjoitusten ja näyttämöllepanon aikana. Olemme joka kerta teatterista tullessamme sen tunteneet ja tahdomme saada sen sanotuksi nyt kun yhdessä olon päivät ovat päättyneet. Olemme tähän saakka olleet teatterille verrattain vieraita, emme ole sen hyväksi voineet mitään tehdä. Nyt olette luoneet meille siihen pienen tilaisuuden salliessanne meidän tarjota sitä vähää, mikä *meidän* voimissamme on ollut. Aulius jolla olette toteuttaneet tekijän ehkä monestikin vähäpätöisiä päähän pistoja, luottamus, jota olette meille rajattomasti osoittaneet, on meitä sekä hämmästyttänyt että ihastuttanut. Kyllähän sen jo ennenkin tiesin, millä lämmöllä olette kotimaisia näytelmäkirjailijoita suosineet, heitä neuvoin ja töin avustaessanne, mutta en ole vielä tähän saakka näin silmästä silmään nähnyt sitä vaatimattomuutta, epätsekästä *asiaan* innostumista, jonka nyt olen nähnyt olevan johtavana voimana toiminnassanne.

En uskalla ”Panun” merkitystä teatterin kannalta juuri miksiäkään arvostella. Mutta omaan itseeni, omaan kehitykseeni nähden, en voi sen merkitystä kyllin suureksi arvata. *Jos* voin jatkaa nyt aloittamaani suuntaan, niin voin sen tehdä ainoastaan sen opin nojalla, jossa olen saanut harjoituksien aikana Kaarlo Bergbomin luona olla. Tietämättään on hän antanut minulle neuvon toisensa perästä, terottanut silmäni ja aistiani kehittänyt. Eihän koko tätä ”Panua” olisi olemassa ilman häntä – en olisi uskaltanut sitä yrittääkään ilman sitä kehoitusta, jonka häneltä sain. Kaikesta tästä opista ja avustuksesta olen täydestä sydämeistäni kiitollinen. Erityisesti pyytää vaimoni vielä esiintuoda neiti Emelie Bergbomille ilmauksen syvimmästä sympatiastaan. Teidän kiitollinen ja teitä ihaileva *Juhani Aho*.²⁰⁹⁵

Aspelin-Haapkylä on halunnut osoittaa, miten Bergbom kohteli suomalaisia kirjailijoita, ja teki sen siteeraamalla myös tämän Ahon vakavan kiitoskirjeen.²⁰⁹⁶ Bergbomin rooli

2095 Juhani Aho → E. & K. Bergbom 13.3.1903, JAK342:275–276.

2096 EAH4:211.

näytelmäkirjailijoiden opastajana oli jatkunut siis Aleksis Kivistä Robert Kiljanderin, Minna Canthin, Gustaf von Numersin ja J. H. Erkon kautta Elvira Willmaniin ja Juhani Ahoon. Parempien sattumien kautta sama olisi voinut koskea myös Eino Leinoa tai Maila Talviota. ”Mutta ohjattuaan ’Panun’, joka ponnistuksista huolimatta epäonnistui draamallisen heikkoutensa vuoksi, Bergbom tahtoi mennä ulkomaille”, kirjoitti Finne.²⁰⁹⁷

Kansallisteatterin uuden talon ensimmäisenä vuonna Bergbom ei uskonut Finnen ohjattavaksi muita kuin vanhojen näytelmien uusintoja, jotka pitikin sovittaa suuremmalle näyttämölle. Maxim Gorkin *Pikkuporvareita* oli harjoiteltu valmiiksi syksyllä 1902, mutta sensuuri ei vielä myöntänyt näyttelemislupaa.²⁰⁹⁸ Suomessa Painoasiamiehen huolena on ollut yrittää torjua liian kielteistä Venäjä-kuvaa. Finnekin päättlee, että Gorkin näytelmällä ”pessimistisyytensä vuoksi ei ollut mitään suurta menestystä”.²⁰⁹⁹ Eino Leino nosti Maxim Gorkin – vaellusvuosia viettäneen kirjailijan – laajasti esille huomauttaen, että tämän teoksiin saattoi tutustua vasta ruotsiksi. Näytelmässä perheen isä, kaupungin maalarimestarien vanhin ja kunniallinen porvari on saita, mutta sopivasti antelias, vanhoillinen, mutta on silti antanut lastensa opiskella. Tytär on opettajana, poika sen sijaan erotettuna yliopistosta. Nuorilla on rakastettunsa, jotka muodostavat näytelmän lopussa kaksi tulevaisuudesta haaveilevaa nuorta paria. Leino myös kuvaa draamatekniikan: kohtaukset etenevät osin sattumanvaraisen oloisesti – siis ilman yhden intrigin kehittelyä – ja tarkoituksellisen epäloogisina, muodostaen kuitenkin hyvän ja kohottavan finaalin.²¹⁰⁰ ”Ilta kokonaisuudessaan oli onnistuneimpia, mitä meillä pitkään aikaan on teattereissamme ollut.”²¹⁰¹

Uuden Suomettaren kriitikko ylisti Gorkia kirjailijana vieläkin reippaammin. ”Tekijä on kerrassaan alkuperäinen ja nerokas mies, joka kirjoittaa niin kuin hänen mielensä tekee ja halunsa käskee häntä kirjoittamaan, katsomatta oikealle tai vasemmalle.” Teoksen ”voima ei olekaan [--] ulkonaisesti draamallisissa vaikutelmissa, vaan perustuu pääasiallisesti näytelmän sisällisiin ominaisuuksiin ja henkilökuvauksiin.”²¹⁰² Tyylillisesti poikkeavan esityksen kuvaus on kiintoisa:

Kappaleen arvoa ja vaikutusta Kansallisteatterissa lisäsi suuresti sen oivallinen esitys, joka muutamissa osissa oli vallan harvinaista laatua. [– –] varsinkin

2097 Finne 1939:119.

2098 EAH4:212.

2099 Se esitettiin vain 4 kertaa ja kaudella 1904–1905 vielä 3 kertaa. (Finne 1939:119.)

2100 E[ino].L[eino]. *PL* 20.3.1903. Tompuri (1952:232–233) muistelee loppua suurena kaoottisena sinfoniana.

2101 Esiintyjistä Eino Leino kiitti Lindforsin (46 v) kykyä ”pehmentää” muuten tarkkaa ilmaisuun ”venäläiseen suuntaan”. Katri Rautiolla (39 v) oli esitettävänä nuoren lesken ”hilpeää elämäniloa” ja ”viekkoittelevaa viehättävyyttä”. Perheen lasten iät olivat jälleen melko korkeat. Knut Weckman sai edelleen olla se nuori poika (42 v), tyttärenä Olga Salo (37 v). Näiden rakastettuina olivat neiti Helmi Tähtinen (21 v) sekä Jussi Snellman (23 v). E[ino].L[eino]. *PL* 20.3.1903.

2102 O. K[allio]. *UStr* 20.3.1903.

miesnäyttelijät tällä kertaa erityisesti kunnostivat itseään, esittäen osansa minun ymmärtääkseni oikeassa venäläisessä hengessä ja oikealla värityksellä. [– –] Se, jonka näytteleminen mielestäni herätti suurinta huomiota, oli hra Närhi Teterewin osassa. Hänen Gorjkimainen naamionsa yhdessä mestarillisen näyttelemisen kanssa antoi tuosta Mefistofilosofista kuvan, joka ei hevillä haihdu katsojan mielestä. Melkeinpä tekisi mieli sanomaan, että hra Närhi tällä kertaa voitti itsensä ja entiset ennätyksensä, löi todellakin rekortin, joka on hänelle suuri taiteilijavoitto. Se oli todella oikeaa todenmukaisuutta, joka läpeensä leimasi hra Närhin suurenmoista esitystä. Hra Lattu lintukauppiaana [– –] hra Suonio reippaana, elämänhaluisena Niliniä oli tällä kertaa tavallista ryhdikkäämpi ja onnistuneempi, [– –] Weckman esitti myös sangen hyvin ylioppilas Pjotrin osaa, mutta ei sittenkään tuntunut täysin kiintyneeltä tehtävänsä. [– –] oli kukin osa oikeissa käsissä ja yleisvaikutus hyvä. Pikkuisia kommelluksia sattui jokunen, mutta eivät ne sanottavasti häirinneet.²¹⁰³

Näytelmä tuli julkisuuteen poliittisesti vaikeaan aikaan Suomessa: venäläisistä tuskin oltiin kiinnostuneita, eikä intoa lisännyt näyttämöllä toistuva teenjuonti. Teoksen ohjaus ja roolityöt saivat siis kiitosta. Sitä tärkeämpää on keskittyä esimerkkiin, joka kertoo, miten tänä keväänä näyttelijäkunnassa hermostuttiin Jalmari Finnen ”poukkoilevaan työtapaan”.²¹⁰⁴ Tompuri tiivistää tapauksen nähtävästi jo syksyltä 1902:

Pikkuporvareita ei tarjonnut mitään lavastuksellisia seikkailuja, ja niinpä olivatkin sitten näyttelijät tuuliajolla. Finneä näkyi tuskin ensinkään, näytelmässä oli paljon henkilöitä ja monia joukkokohtauksia, joita ei voinut esittää tavalliseen massatyyliin. Eräänä aamupäivänä seisoivat kaikki näytelmään osallistuvat näyttämöllä, eikä siinä kukaan ottanut ohjataksean edes vielä epäselviä asemia, vaan kaikki manasivat Finneä. Minäkin sanoin: ”Ei Finne voi rampissa istua. Hän on tutkimassa, mitä koneita ja kojeita voisi keksiä käytettäväksi ’Orleansin Neitsyen’ ihmetöissä.” Silloin sattui tohtori näyttämölle. Hän ei liene kuullut muiden mukinaa, sillä hänen korvansa tuntui kohtalokkaasti tarttuneen vain minun tunteenpurkaukseeni.²¹⁰⁵

2103 O. K[allio]. *UStr* 20.3.1903.

2104 ”Gorkin ”Pikkuporvarit”, jossa minullakin oli mielenkiintoinen tehtävä. Olinkin siitä innostunut. Mutta hajanaiset, leväperäiset harjoitukset olivat lamauttavia. Näytelmän ohjaus oli Finnen huolena. Näytelmä ei vaatinut mitään ulkonaista loistoa tai lavastusta, mutta sitä enemmän syvällistä psykologista käsittelyä. Sellainen oli Finnelle vierasta, ainakaan hän ei antanut itselleen/sellaiseen/ aikaa jonkin osan tai näytelmän syväluotaukseen. [– –] Gorkin näytelmässä ei voinut loistaa minkään lavastustrikin avulla ja niin ohjaaja ei katsonut tarpeelliseksi olla paljoakaan harjoituksissa mukana. Eräänä päivänä herätti Finnen ohjaus tavallista suurempaa arvostelua näyttämöllä.” (Tompuri 1942:96 sekä käsikirjoitus *Minun tieni* -kirjaan / 30:II/ETA/KA).

2105 Tompuri 1952:266–267.

Finne siis jätti usein näyttelijät harjoittelemaan keskenään, mutta siinä hän vain jäljitteli Bergbomin huonoa tapaa, kun tämä kyllästyessään teokseen ei jaksanut olla paikalla harjoituksissa, mutta saattoi joskus palata ja tilanteesta riippuen taas innostua. Itse innostumisen hetket Bergbomilla olivat aina täydellisen keskittyneitä ja energisiä, joten uupumuskin harjoituksen päätyttyä oli suuri.²¹⁰⁶ Tompuri kuvasi tilannetta tässä Finnen harjoituksessa niin, että Bergbom tuli paikalle itse kuulustelemaan, kuka oli uskaltanut moittia Finnen ohjausta hutiloimiseksi, minkä seurauksena näyttelijöistä kukaan ei uskaltanut enää toistaa tätä aiempaa varmaa käsitystään. Tompurin muistelman käsikirjoitus kuuluu:

Lausuessani myös sanani siihen sattui Bergbom kulkemaan ohi. Hän tarttui sanaani: "Oletteko tyytymätön rooliinne?" – "Ei ole kysymys siitä. En ole ainoa, joka sanoo tätä ohjausta hutiloimiseksi." – "Kuka sanoo? (/Kutka kaikki/Kuka muu niin sanoo?)" "Kaikki niin sanovat", vastasin. Hän [KB] kääntyi henkilökunnan puoleen ja uudisti kysymyksensä: "Kuka niin sanoo? Ken on tyytymätön?" Ei vastausta. Henkilökunta seiso siinä mykkänä. En katsonut asiakseni muistuttaa toisia heidän äskeisestä kannastaan. Vaikenin. Nuo äsken niin kirpeät arvostelut olivat olemattomissa. Teatterin ylin johto (/Bergbom/) oli saanut näennäisen voiton.²¹⁰⁷

Muistelmiensa toisella kirjoituskierroksella Tompuri kertoi saman tapauksen ikään kuin tarkemmin ja laajensi kuvausta näyttelijöiden ja Bergbomin suhteista:

"Oletteko tyytymätön rooliinne? Jos osa on teistä liian vaikea, antakaa se pois!" – "Ei tässä vain minusta ole kysymys. Kaikki sanovat, että on vaikeaa, koska ohjaaja täällä milloin on, milloin ei. – "Kuka niin sanoo? Kutka? Tohtori kääntyi muihin näyttelijöihin: "Kuka on tyytymätön?" – Ei vastausta! Näyttelijät seisoivat mykkinä. Mykäksi menin minäkin. Ei hiiskausta äskeisestä kirpeästä arvostelusta. Siinä he kaikki seisoivat ja todistivat sanattomuudellaan minut ainoaksi, joka uskalsi arvostella ohjausta. Katsoin heitä ja mieleni kirveli. Joukossa oli sellaisia, joihin olin tottunut luottamaan, joista pidin: Lindfors, joka mielellään näki minut ohjaamissaan näytelmissä, Weckman, jolla aina oli jokin ystävällinen, mairitteleva kohteliaisuus valmiina, Närhi ja Rautio, nuo molemmat rehdit miehet ja rehelliset näyttelijät, joilta olin usein saanut niukan, mutta rohkaise-

2106 Finne 1922:44.

2107 Tompuri 1942:96. Teksti on palautettu *Minun tieni* -teoksen käsikirjoituksen asuun (30:II/ETA/KA.)

van tunnustuksen, mikä merkitsi minulle enemmän kuin pisimmät ylistyslaulut jonkun toisen suusta. Nyt ei heiltäkään lähtenyt yhtään sanaa.

Harjoitus, luulen, keskeytettiin. En ainakaan muista siitä päivästä muuta kuin sen, että Katri Rautio, joka ei ollut mukana kappaleen alussa, saapui teatteriin. Tohtori meni kiihtyneenä häntä vastaan. – Mutta olipa viimeinkin tullut joku, joka ei hätkähtänyt. Kuulen Katrin kantavalla äänellään vastaavan näyttämön toisella puolella tohtorin sanoihin, joita en kuullut: ”Neiti Tompuri on aivan oikeassa! Olemme kaikki olleet tyytymättömiä Finneen.” Keskustelu tuntuu saavan kiihkeän sävyn. Kuulen tohtorin sanovan kiivastuneena: ”No, ottakaa Eino Leino, ottakaa Eino Leino!”. Se oli lapsekasta kiukuttelua, sillä Eino Leino ei ollut näyttelijöiden erikoisessa suosiossa, [– –] eivät [– –] pitäneet häntä teatterin johtajaksi sopivana, [– –] Katri Raution rehti esiintyminen jäi vastakohtana toisten näyttelijätovereideni menettelylle kirkkaana mieleen.²¹⁰⁸

Dialogi, kirjallisesti sommiteltunakin kertoo varsin uskottavasti, että Kaarlo koki pienkin huomautuksen tai kysymyksen tai valituksen, jopa nuoren näyttelijän katseen syytöksenä: ”oletteko tyytymätön rooliinne”? Tällainen reaktioherkkyys paljastaa, miksi liian itsenäiset näyttelijäharjoittelijat eivät saaneet haastavampia tehtäviä ja miksi kiinnostavat roolit aina olivat johtajan suosikeilla ja luottonäyttelijöillä. Toiseksi se osoittaa, että ”johtoa vastaan rettelöiminen” ei ollut luvallista; seurauksena vihainen kysymys, uhkaava kuulustelu. Se osoittaa, että näyttelijäkunta vaiken, ja asia jäi yhtenä monista selvittämättömistä ja purkautumistaan odottavista turhaumista ryhmän sisälle. Se osoittaa myös, että Jalmari Finnen asema perustui Kaarlon käskyvaltaan ja suhde Finnen omiin ansioihin oli seurueessa ambivalentti.²¹⁰⁹ Tompurin kuvaus varhaisemmassa versiossa (1942) jatkui lisäksi näin:

Asiasta nousi suurempikin jupakka, sillä kun Katri Rautio vähän myöhemmin saapui teatteriin ja tohtori toivoi hänestäkin saavansa tukea, niin hän oli ainoa, joka sanoi suoraan omansa ja muiden ajatuksen Finnen kyvyistä ohjaajana ja hänen mahdollisuuksistaan Kansallisteatterin tulevana johtajana. Minä en sen enempää asiaan kajonnut, jäin passiiviseksi. Aktiivisuuteni pääsi ilmoille vain siinä, että menin ja ilmoitin eroavani teatterista.²¹¹⁰

2108 Tompuri 1952:267.

2109 Edellä Tompuri 1942:96 on juuri selostanut Finnen kahtalaisuutta, toisaalta hyvä keksimään, tuomaan ideoita ja fantasiaa, mutta raapaisten pintaa, ei anna syventyä ja on itsekkin pinnallinen.

2110 Tompuri 1942:96 sekä käsikirjoitus muistelmien I osaan /30:II/ETA/KA.

Kymmenen vuotta myöhemmässä kertomuksessaan Tompuri (1952) on ottanut pääsääntöisesti Bergbomin työtä arvostavan ja tapahtumia tasapainottavan kannan. Hän käyttää lähteitä ja muisteluja haluten antaa oikeastaan kaikista toimijoista omasta mielestään oikeudenmukaisen kuvan hyvinä ja huonoina pitämine ominaisuuksineen. Tompuri halusi antaa Katri Raution suoraselkäisyydelle tunnustusta muiden pelkuruuden rinnalla. Toisaalta Raution nauttima Bergbomin suosio, säätyläistausta ja molemminpuolinen lojaalisuus varmistivat hänelle tuon uskalluksen olla suurempi. Puheenjohtaja Antti Almbergista Tompuri sanoi hieman yllättävästi, että tällä oli aina ”persoonallisempi suhde näyttelijöihin kuin muilla Kansallisen johtokunnan jäsenillä.”²¹¹¹ Eläkeläisen päiväkirjoissaan Aspelin-Haapkyä pitää Almbergia taiteen suhteen ikuisena diletanttina, mutta eniten teatterin hyväksi toimineena hyväntahtoisena diletanttina, joka myös viihtyi näyttelijättärien kanssa.²¹¹²

Poliittinen pommi ja vanhasuomalaisten kannalta fataali käänne 9.4.1903 olivat keisarin kenraalikuvernöörille kolmeksi vuodeksi myöntämät erittäin laajat valtuudet: ”Huolehtien Meidän Valtakuntamme lähempää valtiollista yhteenliittämistä” sekä ”yleisen järjestyksen ja lainkuuliaisuuden palauttamiseksi Suomen Suuriruhtinaskunnassa”. Senaatti vahvisti ”diktaattorivaltuudet” 13.4.1903.²¹¹³ Kenraalikuvernööri saattoi mm. rajoittaa kokoontumisvapautta ja ryhtyä maastakarkoituksiin. Keisarin käskykirje sisälsi ajatuksen, että lainkuuliaista kansaa oli suojeltava niiltä, jotka kiihottavat sitä esivaltaa vastaan. Oikeuslaitos ei ollut keisarin näkökulmasta toteuttanut yleisvaltakunnallista lainsäädäntöä.²¹¹⁴ Ossian Bergbom istui siinä senaatissa, joka tämänkin asetuksen joutui julkaisemaan. Maassa tuskin oli halveksitumpia ihmisiä kuin Bobrikovin ajan senaattorit. Määräys tarkoitti käytännössä mielivaltaista tilannetta, jossa puhdistukset virkamieskunnassa kävivät mahdollisiksi, mikä puolestaan tarjosi eteenpäin pyrkiville pelureille tai kiipijöille hyviä mahdollisuuksia.

Kenraalikuvernöörin kannalta Kansallisteatteri oli ikävä tapaus: maan korkeinta viranomaista ei ollut kutsuttu uuden teatteritalon vihkiäisiin. Vanhasuomalaiset olisivat sen mielellään tehneet, mutta nuorsuomalaisten uhkailtua boikotilla tai mielenosoituksilla, he olivat jättäneet sen tekemättä. Suomen merkittävimmän miehen ja keisarin sijaisen loukkaaminen kostautui sillä, että Bobrikov eväsi ylimääräisten valtionapujen hakemukset.²¹¹⁵ Säädöksiin liittyi myös näytelmäesityksiä koskeva luvanvaraisuus,

2111 Tompuri 1952:269.

2112 Aspelin-Haapkyä 1980:170 (pvm 4.7.1909).

2113 Apunen 1991:87–90; Klinge 1997:398–401.

2114 Luntinen 1992b:86–94.

2115 EAH4:183–193; Finne 1939:122.

mutta Kansallisteatteriin se ei käytännössä vaikuttanut, koska Bergbom oli ohjelmiston takuumiehenä.²¹¹⁶

Hollantilaisen H. Heyermansin kalastajaperhettä käsittelevässä draamassa *Siunauksen toivo*²¹¹⁷ Riddelin pääsi näyttelemään hänelle sopivan ”rajupään” roolin.²¹¹⁸ Sen jälkeen seurasi kevään viimeinen suuri ensi-ilta, Arvid Järnefeltin ensimmäinen näytelmä *Orjan oppi*, jota tämä oli Bergbomin toiveiden mukaan työstänyt.²¹¹⁹ Se ilmestyi jo marraskuussa 1902 Otavalta.²¹²⁰ Järnefelt oli tarjonnut sitä teatterille syksyllä 1902, mutta ”sitä ei voitu ottaa esitettäväksi, sillä se olisi maksanut näyttämölle asetettuna 6000 mk”.²¹²¹ Niin teos joutui odottamaan viisi kuukautta, mihin ylimääräisen viivytyksen toi vielä Axel Ahlbergin sairastuminen. Ensi-ilta osui loppukevälle 1903, mutta sai paremman menestyksen vasta vuoden 1910 versiossaan nimellä *Titus*.

”Taas tulee vähin edullinen aika [toukokuun loppu] minun kappaleeni osaksi”, Arvid kirjoitti serkulleen, ”mutta hyvä, kun edes näyttelevät. Minä vaan kirjoitan, enkä muusta huoli.”²¹²²

Järnefeltin näytelmä oli kuitenkin kirjallinen tapaus.²¹²³ Finne siis kertoo, että ohjattuaan *Panun* Bergbom tahtoi mennä ulkomaille, ja siitä syystä *Orjan oppi* jäi hänen ohjattavakseen.²¹²⁴ Bergbomin matka alkoi kuitenkin vasta viikko Järnefeltin ensi-illan jälkeen. Hän oli samana talvena puuhannut Ahon teoksen parissa, joten oli ymmärrettävää, jos

2116 Sensuuriluetteloista ei ole tehty erillistä tutkimusta, mutta vanhoja teoksia sensuuri ei koskenut.

2117 15.4.1903 oli tämän vähille esityksille jääneen näytelmän, Heyermanisin *Op Hoop von zegen* -näytelmän ensi-ilta. Kalastajan leskeä esitti Mimmi Lähteenoja, kahta poikaa Aarne Riddelin ja Mikko Gestrin. Nimi viittasi kalastuslaivaan, jonka laivanvarustaja määrää lähtemään merille, vaikka tietää sen lahoksi. Kalastajavaimon kaksi poikaa, kiivas ja säyseä joutuvat molemmat lähtemään. Viimeisessä näytöksessä kyläläiset saavat kukin laivanvarustajan konttorissa kuulla haaksirikosta.

2118 ”Tekijä näet tahtoo juurikuin asettaa vastakohdaksi köyhän kalastajaväestön ja rikkaat laivanvarustajat, joille ihmishenkien hukka ei mitään merkitse, he kun tietävät hukkuneista laivoistaan saavansa hyvän vakuutussumman. [– –] Rajupää Gertin [A. Riddelin] äkeistä mielenpurkauksissa kuultaa nähtävästi läpi tekijän oma kanta isäntäin ja alamaisten väliseen suhteeseen nähden. [– –] Hra Riddelin esitti rajupäistä Gert-poikaa omalla ominaisella tavallaan, jossa kyllä oli tarpeeksi ulkonaista rajuutta, mutta joka sisälliseen puoleen nähden jätti hieman toivomisen varaa, jotta tuon tulisen rajupäisyyden olisi täysin oivaltanut. Joka tapauksessa tehtävä oli esittäjänsä taitelijaluonteelle vallon sopiva. Mietomielisenä Barendina kokeili hra Gestrin, jonka nuorekkaille näyttelijäedellytyksille osa tuntuinkin olevan perin sopiva. [– –] hänen lapsekas äänensä, joka ei ota miehistyäkseen ja käydäkseen taipuvaisemmaksi.” O. K[allio]. *UStr* 17.4.1903. ”Hra Riddelin, Gert, osoitti suurta edistystä entisestä. Hän liikkui näyttämöllä vapaasti ja luontevasti, puhui hyvin ja sai esille myöskin Gertin voiman.” E[ino]. L[eino]. *PL* 21.4.1903.

2119 Niemi J 2005:136, viittaa kirjekokoelmaan Talas 1996: 293–296. Lisäksi Järnefelt oli tarjonnut saksalaisen ystävänsä Boldemanin näytelmää Bergbomille luettavaksi. (Arvid Järnefelt → KB 1.12.1902/54:75:2/KBA/Kia/SKS.)

2120 Häkli 1955:329.

2121 Häkli 1955:330 siteeraa *UStr* 24.11.1902.

2122 Häkli 1955:330 siteeraa Arvid Järnefeltin kirjettä Aili Järnefeltille 7.4.1903.

2123 ”Teos oli melko kauan saanut odottaa vuoroaan, ilmeisesti pääasiassa sen vaatimien suurten näyttämölaitteiden takia. Kirjana se oli ilmestynyt jo edellisenä vuonna. Kirjallinen maailma oli sen näyttämölletuloa jo varsin kiihkeästi odottanut, niin kuin Eino Leinon eräistä kirjoituksista saattaa nähdä.” Koskimies 1953:77.

2124 Finne 1939:119.

hän ei jaksaisi enää toista suurta teosta. Sitä paitsi näytelmä oli painettu, eikä sille ollut paljon tehtävissä. Järnefelt oli vanhasta ”kirjailija-epäluulosta” sekä Halmeen, Leinon ja Erkon tapaan poteroon kaivautuneita kirjailijoita seuraten päättänyt painattaa näytelmän ennen sen esittämistä. Omasta mielestään Finne epäonnistui ohjauksessa, osin juuri kirjailijan liian alttiin ja innokkaan mukanaolon takia.²¹²⁵ Esityksiä ehti olla vain neljä, mutta vastaanotto oli hyvin lämmintä, kirjoitti kirjailijatoveri Leino.²¹²⁶ Werner Söderhjelm *Valvojassa* piti Järnefeltiä naiivina:

Katsoja ei ota ymmärtääkseen, yhtä vähän kuin hänen oma ympäristönsäkään, että Titus keisari yhtäkkiä verenhimoisesta tyrannista muuttuu niin suloisen hyväksi, että hän ilman mitään antaa anteeksi salamurhaajille, jotka olivat ottamassa häneltä hengen, ja pyytää heidät istumaan viereensä keisarilliseen looshi[i]n. Se tapa, jolla tämä muutos perustellaan, on tuiki heikko: keisarin henkilöäkäri, orja Lysimakos, joka on kristitty, sanoo hänelle, että hallitsija ei voi tehdä hyvää, Titus antaa tappaa orjan, mutta tämän sanat eivät häntä jätä ja niiden vaikutuksesta hän sitten muuttuu pirusta enkeliksi, sudesta lampaaksi. Tekijän ihanteellinen usko tällaiseen aivan kuin kumman kautta tapahtuvaan parantumiseen ei riitä selittämään katsojalle sen todennäköisyyttä, niin kuin yleisesti ei kukaan tendens[s]likirjailija onnistu ajamaan asiatansa läpi epäileväisessä yleisössä, jollei hän ota perinpohjin tutkiaksensa ja esittääkseen niitä edellytyksiä, joiden avulla hänen puolustamansa mielipide voi näyttäytyä ainoaksi kelpolliseksi ja sentähden välttämättömäksi.²¹²⁷

Maaliskuussa Bergbom oli saanut kirjeen Robert Kiljanderilta, joka kiitti *Sanny Kortmanin koulun* tilityksistä. Kiljander ei kuitenkaan Jyväskylästä käsin lähtenyt sitä edes katsomaan.

Mitä kuuluu tuohon aiheeseen sanomalehtioloista pikkukaupungissa, jota usein olet ehdottanut minulle [Kiljander] niin onhan se kiitollinen kyllä. Mutta kuinka

2125 ”Valmistin mahdollisimman upean näyttämöasetuksen, mutta näytelmä ei silloin tehnyt suurta vaikutusta, osaksi senkin takia, että Järnefelt pyrki liaksi ohjaamaan ja selittämään. Mikä vimma onkaan tekijöillä ryhtyä näytelmiään harjoittamaan ja sanomaan mielipiteitään, kun he eivät kuitenkaan ikinä kykene käsittämään, että se, mikä luettuna on vaikuttavaa, esitettynä on usein heikkoa, ja että näyttämöllä on omat lakinsa, joita ei saa rankaisematta uhmailla. Olen sittemmin aina nähnyt, että ne näytelmät joissa tekijä liaksi tahtoo määrätä, aina epäonnistuvat. He eivät osaa selittää näyttelijöille asioita siten kuin nämä ovat tottuneet käsittelemään näyttämöllisiä seikkoja, vaan takertuvat tavallisesti sellaisiin kohtiin, joilla ei ole mitään merkitystä. Helsingissä käydessään Järnefelt oli kaikesta herttaisuudestaan huolimatta suorastaan haitallinen, ja minä iloitsin aina hänen lähdöstään. Hän kirjoitti laajasti näytelmänsä johdosta minulle, mutta parhaalla tahdollaankaan en voinut saada sitä esiin, mitä hän halusi.” (Finne 1939:120).

2126 E[ino]. L[eino]. *PL* 23.4.1903, sit. Häkli 1955:330.

2127 *Valvoja* 1903:341–342.

nykyään voisi ottaa näitä oloja käsiteltäväksi sekaantumatta niihin politiikkaa ainakaan minä en sitä voisi! Mutta silloin olisikin kappaleen kohtalo varma. Ymmärrät siis, että sitä vähän miettii, ennenkuin ryhtyy työhön, josta olisi itselleen vaan harmia ja ikävyyksiä.²¹²⁸

Pääsiäisen alla 1903 Bergbom tiedusteli Ida Aalbergilta jälleen tämän mahdollisuutta vierailla seuravana vuonna. Se jäi viimeiseksi Bergbomin itse Aalbergille kirjoittamista kirjeistä. Kumpikaan ei tiennyt tai ollut tietävinään, että Aalberg oli ollut vuotta aiemmin petaamassa teatterin kaappausta. Mikäli paronitarta kiinnosti, Bergbom voisi poiketa Pietarissa sopimassa asioista. Muuten hän lähtisi laivalla suoraan Saksaan.²¹²⁹ Ida Aalbergin vastaus oli tälläkin kertaa torjuva.

Ehkä poliittinen asetelma oli Aalbergille edelleen ristiriitainen, eikä hän halunnut olla tukemassa vanhasuomalaisten, näiden ”bobrikoffareiden” teatteria. Idan poliittinen kanta on tässä kohdassa ollut ilmeisesti lähempänä perustuslaillisia kuin myöntyväisiä, vaikka hän olikin aviossa Venäjän virkamiesaateliin kuuluvan paronin kanssa. Sävy kirjeessä oli kuitenkin ystävällinen.²¹³⁰ Saattoi myös olla, että hän suunnitteli jo turneeta yhdessä miehensä kanssa.

Toukokuun alussa 1903 Kaarlo matkusti Saksaan Tukholman ja Kööpenhaminan kautta. Laivalla Kaarlo oli tavannut Konrad Tallrothin, joka oli työskennellyt Arkadiassa kolme vuotta (1893–1896) ja sitten Svenska Inhemiska teaternissa. Tämä kertoi, että Svenska Teaternin 1903 jättävä August Arppe suunnitteli Ida Aalbergin kanssa kieruetta, niin kuin 10 vuotta aiemminkin. Tällä kertaa se olisi saksankielinen. Mahtaako suunnitelma olla sama, johon paroni Uexküll-Gyllenband syksyllä sitoutui tehtyään tiedusteluja saksankieliseen Baltiaan?²¹³¹

På ångbåten träffade jag Tallroth, som trodde sig veta att Ida Aalberg och Arppe fundera på en tysk tourné. Lisbeth lär vara mycket intresserad härav.

2128 ”Ikäväähän tuo oli, etten saanut Sannyn koulussa hospiterata koska se olisi ollut minulle sekä hauskaa että opettavaista varsinkin kuin se oli näytelty niin mainiosti. Se ilahdutti minua, että Olga Salo jolle kritiikki aina näyttää hampaitaan, tällä kertaa kumminkin sai täydellisen tunnustuksen talangille.” (R. Kiljander → KB 18.3.1903/52:21:14/KBA/KiA/SKS.)

2129 ”Helsinki 10 p. Huhtikuuta [1903]. Arvoisa Rouva Paroonitar. Toukokuun 1 p:nä aion matkustaa ulkomaille. Jos Suomen Kansallisteatteri voi odottaa – niin kuin me kaikki toivomme – että tulevana syksynä saamme tervehtiä Teitä vieraanamme, matkustan Pietarin kautta. Voitte silloin suullisessa keskustelussa minulle selittää, missä osissa tahdotte esiintyä ja mitkä näytelmät siis ovat sitä varten käännettävät. Jos en saa mitään vastausta, on se minulle todisteena, ett’ette vielä tahdo mitään päättää. Matkustan silloin Stettinin kautta suoraan etelään päin. Mutta ilosanomaksi otan, jos vastauksen saan. Kunnioittaen Kaarlo Bergbom.” (KB → IA-Ü-G 10.4.1903/Coll 1.2/ms/KK.)

2130 ”Kunnioitettu Herra Tohtori. Kirjeenne olen kiitollisuudella vastaanottanut. Valitettavasti minä en vielä voi sanoa, josko ensi syksynä voin tulla. Toivotan Teille onnellista matkaa ja kaunista kesää. Toivossa että myöhemmin tapaamme toisemme. Kunnioituksella Ida Aalberg-Uexküll. Wiipuri 18 Huhtik. [1903. [Augustenhofin huvila]. (IA-Ü-G → KB 18.4.1903/211:3:28/KBA/KiA/SKS.)

2131 Heikkilä 1998:382 antaa kuvauksen, jossa asia ei suinkaan selviä.

Arppe lemnar teatern blott på ett år sedan skall han sätta upp egen teater. Under tiden skall han försöka sig med en recitationstournée af – Daniel Hjort!!! Misericorde!!! [Maiju] Rängman återengagerades ej. Naturligtvis krånglade hon. Skall enligt Tallroth blifvit så döf att hon ej hör något. Detta som ett memento, ifall hon skulle anfäktas oss.²¹³²

Tukholmassa Kaarlo viipyi vain siirtyäkseen Skeppsbrolta Rautatieasemalle. Kööpenhaminassa hän viipyi pari päivää, mutta siellä ei ollut nähtävissä kuin tanskalainen huvinäytelmä, kirjoittajansa uusinta pötyä.²¹³³ Kaarlo ajatteli näköjään täysin kirkkaasti ohjelmistoasioista. Hän kirjoitti Berliinistä lauantaina 9.5.1903 yritettyään löytää Lauri Augustanpoika Heurliniä, mikä jostain syystä ei onnistunut. Illalla hän menisi teatteriin ja lähtisi sitten etelään.²¹³⁴

Maxim Gorkin sensaatio *Pohjalla, Yömaja*, menestyi Berliinissä erinomaisesti. Se oli myös raflaavampi kuin *Pikkuporvarit*: yhteiskunnan pudokkaita, riitoja, petosta ja tappelua. Mutta se oli draamallisesti yhtä ”kehityksetön” (utvecklingslös), sillä henkilöiden tilanne ei muutu, mitään merkittävää ei tapahdu. Kaarlolle näytelmän piti olla toiminnallinen. Tilaratkaisu siinä oli myös uutta, nimittäin simultaaninen, kaiken aikaa sama kokonaiskuva, jossa ihmiset oleilevat päivästä toiseen omilla vuoteillaan. *Yömajan* Finne otti Kansallisteatteriin jo seuraavana syksynä.

I qväll skall jag se ej mindre än Kalidasas Sakuntala. Bearbetningen sluter sig betydligt närmare till originalet än Vasantasena gjorde det. I morgon Maeterlinks Pelleas och Melisande.²¹³⁵

Näitä Berliinissä näkemiään esityksiä Kaarlo kommentoi vielä toisessa kirjeessä pari päivää myöhemmin. Saamme hänen kannanottonsa siihen, miten huonosti hän arvelee nykyihmiselle sopivan liian lyyrisen intialaisen draaman, jonka konflikti on bramaani-teologinen.²¹³⁶ Nämä jäävät Kaarlون viimeisiksi moitteiksi vähätoimintaisesta draamasta. Toinen tärkeä Bergbomin ”viimeinen sana” koskee symbolismia. Hän näki, että se oli väistämätön ilmiö, sillä nähtävästi ohuet draamat kiinnostivat yleisöä:

2132 KB → EB [9.5.1903]/46:1:276/EBA/KiA/SKS.

2133 ”I Köpenhamn såg jag [H. H. Herholdt-]Drachmanns nya stycke.[*Det grønne Haab.*] Drafvel [pötyä]. Här i Berlin har jag som vanligt haft bättre tur. Gorkis Nachtsyl. Mer rafflande, mer teatralisk än *Pikkuporvarit*, men lika utvecklingslös. Jag sänder imorgon intressanta fotografier deraf.” (KB → EB [9.5.1903]/46:1:276/EBA/KiA/SKS.)

2134 KB → EB [9.5.1903]/46:1:276/EBA/KiA/SKS.

2135 KB → EB [9.5.1903]/46:1:276/EBA/KiA/SKS.

2136 ”Jag vet ej hvad jag skall säga om Sakuntala på en modern scen. Jag kom ihåg Söderhjells ord om dialekt på scenen. För kännare är det ej nog, för icke-kännare för mycket, så att det blir obegripligt. Lyriken verkade ju med en berusande makt; som musik. Men den afgörande konflikten är dock för bramanskt-teologisk för att öfvertyga oss moderna.” (KB → EB [11.5.1903]/46:1:277/EBA/KiA/SKS.)

Maeterlincks Pelleas och Melisande har jag äfven sett. Den var mig lika fremmande som allt hvad jag läst af honom. Men – vi slippa honom nog ej. Han fascinerar för ögonblicket. Monna Vanna går redan 140 gången på Deutsches Theater och gjorde äfven i Stockholm lycka, oaktadt kritiken var kall och spelet enligt alla omdömen svagt. Men lycka gjorde den dock. ²¹³⁷

Berliiniin oli tulossa Sarah Bernhardtin turnee. Kaarlo pyysi Emelietä mainostamaan sitä teatterin uurastajille. ²¹³⁸

En temmeligen intressant rep. af Köpmannen med Possart och två af la divine Sarah. La dame aux camelias och Phèdre. Vid den förra funderade jag om det låg mera mögel öfver stycket eller öfver spelet, så fruktansvärt antikerade voro båda, men i Phèdre tog Sarah en glänsande revanche. Der var hon allt ännu "la divine". Der var hennes plastik så beundransvärd och de Racineska verserna strömmade ut så fulla af lif att man tyckte de voro från i dag. Hennes medspelare voro äfven der bättre ty de Max, som ju är en framstående artist spelade ej i Kameliadamen. Solig Theseus – na! Kastar deröfver en slöja. [– –] Kostymerna voro särdeles pittoreska. Men fotografier deraf funnos ej. ²¹³⁹

Jalmari Finne on ollut kiinnostunut P. Heysen näytelmästä *Maria von Magdala*, jonka esittämisen Preussin sensuuri kielsi vielä 1901. Siitä Kaarlo antoi tuomionsa, vaikka postittikin näytelmän Helsinkiin.

Helsa Finne och säg han slår Maria von Magdala ur hågen. Ord! Ord! Ord! Ej ett enda ursprungsord dock. Akademisk från hufvudet till fotabjellet. ²¹⁴⁰

Kaarlo halusi tehdä kesäkuun alusta matkan Italiaan. Berliinistä hän jatkaisi Müncheniin ja sieltä Italiaan, Firenze ja Genova olivat hänellä mielessä. Mutta kesäkuun loppupuolella, kun ilma etelässä tulee liian kuumaksi, hän palaisi mielellään Saksaan kylpylä-kuurille Emelien kanssa. Porilaissyntyinen Alma Birkman, josta Kaarlo kaipasi juttuseuraa, voisi hänen puolestaan tulla myöskin. Kirjeissä hän kyseli Emelieltä ajankohtaa ja

2137 KB → EB [11.5.1903]/46:1:277/EBA/KiA/SKS.

2138 "Säg åt Silén och lilla fru [Olga] Leino att Sara Bernhardt spelar mellan 24–28 Maj härstädes [Berlin], om de vilja se henne. Koti, Fèdre, Kamelia-nainen och Frou-Frou är hennes repertoar." (KB → EB [11.5.1903]/46:1:277/ EBA/KiA/SKS.)

2139 KB → EB 21.–22.5.1903/46:1:281/ EBA/KiA/SKS.

2140 KB → EB [11.5.1903]/46:1:277/ EBA/KiA/SKS.

preferenssiä kylpylästä, Marienbad vai Soden? Siitä riippuu, sovitaanko tapaaminen Müncheniin vai Frankfurtiin.²¹⁴¹

Seuraava kirje on Firenzestä helatorstaina 21.5.1903. Menomatkallaan Münchenin kautta Kaarlo oli palellut ja pelännyt sairastuvansa.

Nu har jag varit några dagar i Florens. Full sommar och solsken att dricka till morgon och middag. Par teateraftnar har jag att annotera, men tyvärr alldeles värdelösa franska färser. Men de spelades med italiensk brio. Härifrån är min väg: Pisa – Genova, Spezzia, der jag stannar någon tid.²¹⁴²

Viivyttyään noin viikon Firenzen taidearteita katselemassa Kaarlo matkusti junalla rannikolle suoraan länteen, Italian Rivieralle ja tuli ensin Toscanan vanhaan satamakaupunkiin La Speziaan. Hänelle, 59-vuotiaalle ulkomaalaiselle on kuitenkin käynyt ikävästi. Hankalissa junanvaihdossa ystävällinen herra oli auttanut, mutta häipynyt tietenkin matkustajan lompakko ja passi mukanaan. Kaarlon matkatunnelmat muuttuivat äkkiä; vaikka maisemat olivat edelleenkin parantuneet, väsynyt mies oli lyöty.

Käraste Syster. Jag har just telegraferat till dig i anledning af en ledsam historia. Min plånbok med pass och 600 lire blef stulen på resan mellan Florenz och Spezzia. Det var jemna wagonombyten och då på de italienska banorna stationerna ej utropas var jag rätt nervös. [–] En välvillig herre hjälpte mig vid alla ombyten, men passade på tillfället och stal min plånbok. Försvann naturligtvis genast. Jag anmälte saken för stationschefen, men han gaf ringa förhoppning. Skulle dock underrätta polisen. Denna ledsamma händelse har förderfvat hela min italienska resa. Både mitt sinne är nedslaget och min kassa är tom. Will du derföre börja vår badtur tidigare, så är jag färdig när som helst. Likaledes hvar som helst. Underrätta mig blott hvilken ort du väljer. Ifall du ej kommer med, far jag väl till Soden. Och jag hade så lätt sinne i Florenz. Men lättsinne straffas och det med rågadtt mått. Din Kaarlo.²¹⁴³

Firenzeen asti jatkunut kevyt ja nautinnollinen matkatunnelma oli tiessään. Hän oli valmis palaamaan turvalliseen Saksaan jo aiemmin. Aikakauden rahaliikenne toimi erinomaisesti: sähköttämällä Emelie kykeni siirtämään rahaa Helsingistä Kaarlolle La Spezian postikonttoriin, ja se tapahtui seuraavaksi päiväksi. Helluntaipyhät vain olivat

2141 "Har du beslutat om din sommar. Jag kommer lika gärna till Marienbad som till Soden, beslut blott "wohin". Gif äfven Alma Birkman del af beslutet, ifall hon skulle vilja komma med. Ungefär för omkring den 20 Juni är jag mobil. Redan den 15, ifall händelsevis det skulle passa bättre. Skola vi kanske träffas i München?" (KB → EB [11.5.1903] /46:1:277/ EBA/KiA/SKS.)

2142 KB → EB 21.-22.5.1903/46:1:281/ EBA/KiA/SKS.

2143 KB → EB [31.5.1903]/46:1:278/ EBA/KiA/SKS.

lykänneet rahojen lunastamista. Viimeiseksi Kaarlون omin käsin kirjoittamaksi kirjeeksi jää se, jossa hän kiittää Emelietä saamistaan rahoista, sopii tapaamista Saksaan, mutta kertoo lähtevänsä sitä ennen kohti Genovaa.²¹⁴⁴

Kaarlo halvaantuu Genovassa

Kaarlo Bergbom oli tiistaina 2.6.1903 La Speziassa, mutta koska oli masentunut passin ja rahojen varastamisesta, hänen mielensä suuntautui jo pohjoiseen. Laskunsa maksettuaan kenties jo keskiviikkona 3.6. hän lähti junalla Ligurian meren rannikkoa ylös kohti Genovaa. Rata kulkee rantaa pitkin ja maisema on merellistä. Hän on voinut mahdollisesti pysähtyä jo matkan puolivälissä Sestri Levantessa, jossa on avara hiekkaranta ja hyvä hotelli. Kaarlo saapui Genovaan viimeistään maanantaina 8.6.1903 ja asettui yhteen Genovan rautatieaseman lähellä sijaitsevista hotelleista, Hotel Centraliin. Se oli yksi monien joukossa Via Balbin varrella, joka johtaa rautatieasemalta kohti vanhaa satamaa ja keskustaa. Kaarlo majoittui aina vaatimattomissa paikoissa, olivathan asemanseudut kaikkialla täynnä halpoja hotelleja.²¹⁴⁵

Bergbom sai halvauksen 11.6.1903 Genovan kadulla, mutta riittävän lähellä hotellia, niin että hän saattoi hoiperrellen palata sinne. Tapahtumien kulku selviää Emelien myöhemmin kirjoittamista selostuksista.

I morgon är det 3 veckor sedan Kaarlo sjuknade [11.6.1903 torstai], och nog har jag ju skrivit om det lilla jag vet ang. tillgången, men måhända har detta bref ej kommit fram; jag är så konfys och oredig att det nog kan hända att jag skrivit orätt adress, eller frankerat för litet. Karl hade varit här par, tre dagar och torsdag e. m. ser hotellbetjeningen honom komma hem osäker och smått raglande samt sökande betrakta husen. De trodde då att han druckit något, följde honom upp på hans rum, men då han följande dag ej syntes till, gick värden och såg efter honom och fann huru sorgligt hans tillstånd var; en

2144 ”Älskade Syster. Hjärtligt tack för din snabbhet med penningarna, hvilka kommo redan i för[r]gå; men som jag ej fick ut för än i går emedan det var pingstsöndag. Innerlig tack för din finkänsliga godhet att bespara mig det ovet, min slarfvighet så väl förtjent. Här är det herrligt, men jag lemnar dock Spezia (så heter det och icke Spezzia) i öfvermorgon och gör en liten trippresa längst kusten. Den 13 Juni [lördag] säger du dig färdig att komma neråt. Då är du väl [onsdag] den 17 i Berlin. Den 18 väntar jag ett telegram till München. Hotel Gassner. Ifall Ni bestämma Eder för Marienbad, så mötas vi der (på Loreley?). Eller ifall vi välja Soden så träffas vi i Frankfurt Hotel Prinz Heinrich (nära till bangården). Jag är väl redan [måndag] den 15 i München (Hotel Gassner), dit du kan skicka bref ifall du och Alma B. har fått klart för Eder problemet Marienbad eller Soden. Jag kommer lika gerna till det ena som det andra, men gäller det omröstning så är min röst snarare för Soden, ty min katarr följer mig troget (dock är den lindrig). Farväl och än en gång tack.” (KB → EB 2.–3.6.1903/kirjekok 93/EAHA/KiA/SKS.)

2145 Seuraava kuvaus perustuu Emelien 1903 kirjoittamaan laajaan kirjeenvaihtoon. Vuodelta 1903 on säilynyt n. 70 kirjettä, vuoden 1904 alkuviikoilta vain 7. EAH4:226–230 ja 235–243 antaa tapahtumista yleiskuvauksen ja suomennoksia kirjeistä. Viitteitä yksittäisiin kirjeisiin käytetään seuraavaksi vain sitaateissa ja kun viitataan selviin päätöksiin tai Emelien tulkitsemaan lähes puhumattoman Kaarlون tahtoon. Muuten kirjeet ovat täynnä tunnelman kuvausta, toivon ja epätoivon vaihteluita, pieniä edistysaskelia ja takapakkeja. Jumalan johdatus, suojelus ja muu lohtua antava teksti värittää kirjeiden yleistunnelmaa.

tysk läkare tillkallades, hans papper och saker undersöktes och dagen derpå [lördag 13.6.] gick värden till ryska konsulatet hvarest man hade varit ytterst dum och ligkiltig samt förklarar sig ej ha något med saken att skaffa; då beslöto de att telegrafera till borgmästarn i Helsingfors. Hade slaget kommit längre bort från hotellet, skulle vi väl ej i denna stund veta hvar vår arma, olyckliga broder kämpar sin svåra kamp.²¹⁴⁶

Helsingin pormestari on siis saanut sähkeen hotellin väeltä parhaassa tapauksessa vasta seuraavan viikon alussa. Pormestari sähkötti asiasta Bergbomin veljelle, senaattori Wuorenheimolle, joka oli huvilassaan Lepolassa Tampereen lähellä. Sieltä Ossian oli yhteydessä Helsinkiin, mistä Augusta af Heurlin tai Aini Nevander oli sähköttänyt tiistaina 16.6.1896 Berliiniin. Emelie ja Alma Birkman olivat nimittäin jo ehtineet matkustaa Suomesta edellisenä lauantaina 13.6.1903²¹⁴⁷ aikomuksena tavata Kaarlo Münchenissä. Emelie ja Alma saivat sähkösanoman Ainilta tiistai-iltapäivänä Berliiniin ja lähtivät heti kiireesti kohti Genovaa jo saman tiistain 16.6.1903 iltajunalla.²¹⁴⁸ Genovaan he saapuivat torstaina 18.6.1903. Silloin Kaarlo oli maannut hotellissa jo viikon ajan.

Alma Birkman ja Emelie asettuivat samaan hotelliin. Jo 18.6.1903 ja 19.6.1903 päivätin ensimmäinen kirje Suomeen Aini Nevanderille. Samalla lehdistölle annettiin tieto Kaarlo Bergbomin sairastumisesta ja siitä, että Emelie oli matkustanut hänen luokseen. *Päivälehdessä* luki: ”Myöhemmin tänne [Hkiin] saapunut sähkösanoma on ilmoittanut, että taudinkohtaus ei liene varsin vaarallista laatua.”²¹⁴⁹

Aspelin tiivistää: ”Mieluimmin olisi hänet viety muutamaaan saksalais-protestantiseen [sairaalaan], mutta valitettavasti siellä ei ollut tilaa, ja sentähden oli pakko mennä italialaiseen nimeltä Ospedale di Sant’Andrea.”²¹⁵⁰ Yksityisin varoin rakennettu St. Andrean sairaala oli tuolloin Genovan uusin. Se sijaitsee korkealla merellisellä kukkulalla Mura delle Cappuccini -kadulla.²¹⁵¹ Sitä Emelie myöhemmin kehui hyväksi sairaalaksi, ja se olikin Genovan ajanmukaisin sairaala moderneine hoitovälineineen.

Emelie valittaa, etteivät italialaiset lääkärit puhu muita kieliä, vain yksi osaa auttavasti ranskaa. He eivät voi lohduttaa.²¹⁵² ”Yöt hotellissa ovat pahimpia” – uni kun ei

2146 EB → Aini Nevander 17.1903/49:7:18/EBA/KiA/SKS.

2147 EB → J. Finne 4.7.1903/kk2:44/mfPR160/JFA/KK.

2148 EAH4:227 sanoo lähtöpäiväksi 15.6. mutta kirjeessään Finnelle EB itse sanoo (EB → J. Finne 4.7.1903/ kk2:44/mfPR160/JFA/KK.) tiistai-ip:n joka oli 16.6.1903. Eli seuraavana päivänä on jo oltu Genovassa.

2149 PL 18.6.1903.

2150 EAH4:227.

2151 EAH4:227av. Se oli rakennettu Gallieran herttuattaren varoilla ja avattu 1888 kaupunkilaisille ilmaiseksi sairaalaksi.

2152 EB → J. Finne 10.7.1903/kk2:46/mfPR160/JFA/KK.

tullut. Hotelli Centralissa kuitenkin puhuttiin saksaa ja ranskaa. Emelie ja Alma Birkman onnistuvat saamaan luvan päivystää sairaan vuoteen ääressä pysyvästi.

Mycket glad blef Kaarlo stackare, då vi kommo hit på morgonen; han är [/har] ätit litet mjölk, en kopp buljong med ägg, ett glas vin samt fått någon sorts jod-medicin. Nu sover han temmeligen lugnt och har ej feber. Tala kan han alls ej; högra benet är styft, men högra handen kan han litet röra. Efter rondan frågade jag läkarn och han sade "le cas est très grave" [tapaus on hyvin vakava].²¹⁵³

I går [22.6.] hade han feber, dock blott 38o, men som hufvudet var tungt, förordnade läkarn blodiglar [iilimatoja], tre bakom hvardera örat och det blödde ganska bra; till följe deraf är han naturligtvis mattare, men hufvudet är lättare, blicken klarare och han försöker ibland att tala något ord – dock ytterst sällan.²¹⁵⁴

Emelien tunnelmat viikkoa myöhemmin olivat vielä epätoivoiset:

Älskade Ossian. Vår ställning här är alldeles förtviflad; Kaarlo ligger mest i dvala [horros] och sömn och vi, Alma och jag, sitta här från kl. 9 på morgonen till kl. 8 på aftonen och passa på hans dvala. I dag har han visserligen varit liksom litet bättre, men jag tror ej på någon förbättring. Hufvudet har varit klarare och han har talat ett och annat ord, men otydligt och obegripligt; måtte nu bara mina krafter och min helsa stå bi; här på hospitalet går dagarna. Men de grymma nätterna på hotellet, vilja taga lifvet af oss. Kommer sedan till sorg och bekymmer för huru vi skola reda oss med de grymma omkostnaderna. I natt eller i morgon förmiddag kommer väl Augusta. Naturligtvis kan hon intet göra för Kaarlo, men för mig är hon till utsäglig tröst. I dag är det jemnt en vecka sedan vi kommo hit och började vår törnbeströdda stig; huru god och kärleksfull Alma Birkman varit dessa svåra stunder, kan jag ej ens säga.²¹⁵⁵

Emelie hoiteli suvunkin asioita. Genovasta käsin hän järjesti täti Sofie Sanmarkin hoidon, 85-vuotiasta tätiä saisi tulla hoitamaan Vaasassa asuva "vapaa ja joutilas" (lös och ledig) serkku Alice Grönberg.²¹⁵⁶ Senaattori Ossian Bergbom taas järjesti rahoja niin, että Emelien oleskelu ja muut kulut voitiin hoitaa. Augusta matkusti paikalle, mukana

2153 EB → Aini Nevander 19.6.1903/49:7:16/EBA/KiA/SKS.

2154 EB → Aini Nevander 23.6.1903/49:7:17/EBA/KiA/SKS.

2155 EB → Ossian Bergbom [26.6.1903]/25:5/VLA/KiA /SKS.

2156 EB → Aini Nevander 23.6.1903/49:7:17/EBA/KiA/SKS.

oli poika Lauri af Heurlin, joka palasi pian Sveitsiin, mutta olisi lähellä, jos tarvittaisiin. Emelie oli itse 69-vuotias ja alkoi pelätä omankin terveytensä puolesta.²¹⁵⁷

I går tyckte vi att det var en god vändning i Karls helsotillstånd, han är mera vaken, försöker att tala då och då och följer med oss och vårt varande här; mycket otydligt är hans tal, ibland förstår man det alls ej, ibland åter ganska bra. I morgon skall han börja få elektricitet; få nu se hvad den verkar; skulle han bara repa sig så, att vi finge föra honom härifrån. Du skall ingalunda tro att vi ansträngas genom hans sjukvård; om natten få vi alls ej vara här på hospitalet: endast fr. kl. 9 på morgonen till kl. 8 på aftonen; här är alltid en sjukskötare, som endast passar på Karl, de äro 3 olika och hvar och en tjenstgör 6 timmar å rad, utom på morgonen då 2 biträda med bäddningen, städningen o.s.v. Tvenne af dessa vårdare äro serdeles treffliga; den tredje är mera drumlig. Det svåra är att de endast och allenast kunna italienska, så att det är ytterst svårt att göra sig förstådd af dem, eller att förstå hvad de säga. Nu redan är här oerhördt hett, men Karls rum håller sig ganska friskt; han har fönster åt 2 sidor, så att man kan hålla luckorna stängda åt solsidan. Af staden ha vi just ej sett mycket; klockan 8 på morgonen är det redan så hett och klockan 8 på aftonen mörknar det redan, så att vi just ej våga oss på några promenader; i går qväll vandrade vi dock och sågo på hafvet, som är underbart vackert; ingenstädes har vattnet den färgrikedom och emaljartade glans som i Medelhafvet.²¹⁵⁸

Kaarlo stackare har alltid så högt älskat söderns varma luft och ljusa höga himmel – nu ligger han här, utan att ha den ringaste fröjd af denna herrliga natur.²¹⁵⁹

Kaarlo alkoi saada uutta modernia hoitoa, sähköimpulsseja raajoihin, joten tilanne heinäkuun alun kirjeissä oli jo toiveikkaampi.²¹⁶⁰

Jalmari Finnelle lähti Emelieltä ensimmäinen kirje 4.7.1903. Tilannekatsauksen lisäksi hän otti kantaa Coquelinin sopimukseen. Finne oli matkustanut kesäkuun alussa ”Tukholman ja Berliinin kautta Pariisia ja Lontoota kohden”. Pariisissa hän oli sopinut Coquelinin vierailuista Kansallisteatterissa ja lähtenyt Lontooseen, missä tieto Bergbomin sairastumisesta hänet tavoitti. Finne sanoo heti ymmärtäneensä, että tämä tiesi hänelle syksyllä ”jonkinmoista vapautta” toiminnassa. Silti oli hyvä, että ”tiedot

2157 EB → Aini Nevander 1.7.1903/49:7:18/EBA/KiA/SKS.

2158 EB → Ossian Bergbom 2.7.1903/ kotelo 25:5/VLA/KiA /SKS.

2159 EB → Helene Bergbom 2.7.1903/BB113/ms/KK.

2160 EB → Aini Nevander 3.7.1903/49:7:19/EBA/KiA/SKS.

Bergbomin parantumisesta olivat jo heinäkuussa edullisia”.²¹⁶¹ Optimistinen uutinen, että Bergbom voisi pian lähteä ”kotimatkalleen Genuasta”, julkaistiin 11.7.1903 Helsingin suomenkielisissä lehdissä.²¹⁶² Perustelut tiedolle – kuka sen olikin lehdille antanut – oli varmaan siinä, että sähköimpulssit ja säännöllinen ruokailu olivat virkistäneet potilasta jonkin verran, ja hän oli voinut liikuttaa jalkaansa. Sairaalassa haluttiin rohkaista siihen, että potilas pystyisi seisomaan omin jaloin. Mutta ei silloinkaan matkaa voisi tehdä ilman miehistä apua, koska hän ei saanut edes housunnappejaan itse kiinni. Maunu af Heurlinin, itsekin lääkärin piti neuvotella prof. Taavetti Laitisen kanssa kotiinkuljetus-asiasta; joka tapauksessa matkaan täytyisi kuitenkin ottaa hoitaja. Myös kuumuuden ja kielitaidon takia Kaarlون täytyisi päästä pohjoisemmaksi.²¹⁶³

Att här är hett kan du fatta; lyckligtvis lider Karl ej af hetta och han har ett mycket godt sjukrum. I stället är det hemma på hotellet om nätterna alldeles olidligt qvadt och hett, ehuru vi sofva med öppna fönster; detta är ju dock bara bagateller.²¹⁶⁴

Emelie ei ollut nuori itsekään, talvella hän täyttäisi 70 vuotta. Kirjeiden perustella näyttää kuin hänellä itselläänkin olisi masentuminen lähellä. Kaarlون jalka oli jo parempi, mutta käsi ja käsivarsi eivät liikkuneet sähköhoidosta huolimatta. Kieltä piti ryhtyä harjoittamaan panemalla potilas lukemaan jotain ääneen joka päivä. Emelie pelkäsi sitä hetkeä, jolloin Augusta ja Alma joutuisivat palaamaan kotiin, miten hän sitten pärjäisi. Kotimaan sanomalehdet olivat heille elinehto, he halusivat seurata poliittisia tapahtumia.²¹⁶⁵

Jag frågade i går Karl om han ej längtar hem? ”nej, nej”, blef det klara och bestämda svaret; så mycket mera längta vi.²¹⁶⁶

Finnelle Emelie kertoi, miten Kaarlo nautti auringosta.

Sin kärlek till sol och ljus har han allt qvar; han har ett mycket godt rum med fönster åt söder och vester. Det södra fönstret hålla vi mest stängt för hettans

²¹⁶¹ Finne 1939:120, 122.

²¹⁶² *UStr* 11.7.1903.

²¹⁶³ EB → Ossian Bergbom 6.7.1903/kotelo 25:5/VLA/KiA /SKS.

²¹⁶⁴ EB → Ossian Bergbom 6.7.1903/kotelo 25:5/VLA/KiA /SKS.

²¹⁶⁵ EB → Aini Nevander 8.7.1903/49:7:20/EBA/KiA/SKS.

²¹⁶⁶ EB → Aini Nevander 8.7.1903/49:7:20/EBA/KiA/SKS.

skuld, men ibland vill Karl ha det öppnadt på vid gafvel för att han rätt skall få se solen och ljuset.²¹⁶⁷

Mutta varsinainen asia on, että kun Emelie oli kertonut Finnen kirjeestä, Kaarlo oli sanonut ”Yksi Maeterlinck on nyt otettava’, och deruti har han rätt.”²¹⁶⁸ Vajaa viikko myöhemmin on Emeliellä jo enemmän kerrottavaa Kaarlon kävelyharjoituksista:

i går [15.7.] fick Karl promenera ett hvarf kring sitt rum, naturligtvis stödd af tvenne sjukskötare, och sitta en half timme uppe i länstol: i dag skola de staplande stegen bli flere och en hel timme skall han sitta uppe; dock behöfves allt ännu 2 starka karlar vid flyttning, tvättning o. s. v. Kanske får han redan i lördag försöka fara ut och åka och detta hoppas jag betydligt skall pigga upp hans humör; mycket nedslagen är han naturligtvis – specielt då han ej kan säga hvad han vill. För resten blandar han käckt alla språk om hvarandra då han talar: finska, svenska, tyska, fransyska och italienska – det ord han bäst får tag på, använder han. Om sitt insjuknande har han ännu ej något klart minne. Doktorn tycker att vi borde kunna resa härifrån efter 2 à 3 veckor; vi resa naturligtvis så snart som möjligt, dock utan att någon fara för Karls helsa är å färde; derom underrätta vi nog Eder i tid;²¹⁶⁹

Taavetti Laitinen oli ehdottanut, että he jäisivät matkalla Wiesbadeniin joiksikin viikoiksi toipumaan, mutta eivät lähtisi Genovasta ennen elokuun alkupäiviä. Finne oli vielä Pariisissa. Syksyn osalta Emelieltä meni Finnelle selkeä käsky varautua kantamaan teatterin taakkaa koko syksy.

[B]ered Ni Eder på att draga hela bördan i höst: det går ju alltid litet lättare på hösten; vederbörande äro då på bättre humör.²¹⁷⁰

Siirtyminen Wiesbadeniin konkretisoitui: tarvittiin sellainen juna ja vaunu, jolla pääsee suoraan läheiseen Frankfurtiin, ettei tarvitse vaihtaa Milanossa ja Baselissa. Mukaan otetaan vahva hoitaja, joka nostaa vaivatta Kaarlon junaan sisään ja ulos. Wiesbadeniin voisi joku tulla heille seuraksi ja avuksi ohi matkustaessaan.²¹⁷¹ Suomen lehdet uutisoivat heinäkuun jälkipuolella:

2167 EB → J. Finne 10.7.1903/kk2:46/mfPR160/JFA/KK.

2168 EB → J. Finne 10.7.1903/kk2:46/mfPR160/JFA/KK.

2169 EB → Aini Nevander 16.7.1903/49:7:21/EBA/KiA/SKS.

2170 EB → J. Finne 18.7.1903/kk2:56/mfPR160/JFA/KK.

2171 EB → Ossian Bergbom 23.7.1903/kotelo 25:5/VLA/KiA/SKS.

Tri Kaarlo Bergbom on taudistaan jo siksi toipunut, että hän voi liikutella käsiään ja jalkojaan. Tri Bergbom oleskelee edelleenkin Genuassa, mutta siirtynee sieltä parin viikon kuluttua Wiesbadeniin. Toipuminen tapahtuu hitaasti, mutta varmasti.²¹⁷²

Näin tieto levisi kaikille samaan aikaan ja parhaiten. Seuraavan kerran kerrottiin jo elokuun alussa:

Tri K. B. on eilen saapunut Genuasta Wiesbadeniin, jossa hän toistaiseksi oleskelee. Toht. B:n paraneminen on siinä määrässä edistynyt, että hän jo on alkanut vähän liikkua ulkona.²¹⁷³

Emelieltä lähti 1.8.1903 Wiesbadenista Aini Nevanderille tieto: asunto Sonnenbergerstrasse 17, Villa Victoria. ”Augusta tulee Wellamon kanssa kotiin, mutta Alma jää vielä viikon. Anna Sarlin tulee tänne parin päivän jälkeen”, kirjoitti Emelie.²¹⁷⁴ Käytännön asioita sai hoitaa Aini, hänen työtoverinsa Hypoteekkiyhdistyksestä, ja Finnelle piti kertoa, että Emelie on luvannut Emmy Achtälle, että Aino Ackté saa antaa konsertin Kansallisteatterissa.²¹⁷⁵

Ida Aalbergiltä tuli ystävällinen kirje, johon Emelie vastasi. Hän kertoi liikkumisesta ja pohtii lääkärien arvioita:

[S]å väl de italienska läkarena, som läkarn här, säga att nog blir han alldeles frisk. Med Guds hjälp hoppas vi att så skall gå – om ej, ske Hans vilja! Här dröja vi till slutet af september, så att vi den 3, 4 oktober först komma hem; dessa veckor får Finne pröfva sina unga krafter ensam och jag hoppas att han skall göra det till vår belåtenhet.²¹⁷⁶

Emelie kutsui Idaa Wiesbadeniin vierailemaan ja ehdottamaan ohjelmistoja, ”kyllä Kaarlo niitä jaksaa ajatella”.²¹⁷⁷ Poliitiikkaa ei ole kirjeissä paljon käsitelty – sensuurisyyistä arvatenkin. Ossian-veli istui Bobrikovin senaatissa ja sai kiitosta mm. Helsinki-Karjaa -radan valmistumisesta. Radalla oli Venäjän sotaministeriölle erittäin tärkeä strateginen

2172 UStr 22.7.1903.

2173 UStr 1.8.1903.

2174 EB → Aini Nevander 1.8.1903/49:7:22/EBA/KiA/SKS.

2175 EB → Aini Nevander 10.8.1903/49:7:23/EBA/KiA/SKS.

2176 EB → IA-Ü-G 5.8.1903/Coll.1.2/ms/KA.

2177 EB → IA-Ü-G 5.8.1903/Coll.1.2/ms/KA.

merkitys. Samalla lisääntyivät nuorsuomalaisten aktivistien maastakarkoitukset ja ne kuohuttivat tunteita entisestään.

Eero Erkon karkotus alkoi pelottaa myös Juhani Ahoa, jonka veljetkin karkotettiin.²¹⁷⁸ Mathilda Bettyntytär von Troil oli ollut suutuksissaan Erkon karkotuksesta. Emelie taas piti päätoimittaja Erkkoa kuitenkin ”tyhmänrohkeana” tai uhkarohkeana.²¹⁷⁹ Ahot olivat kirjoittaneet *Panun* jälkeen hyvin ystävällisesti Bergbomeille. Nytkin heiltä tuli kortti: ehkä he halusivat pitää yhteydet vanhafennoihin auki ja olla kiistan ulkopuolella tai ainakin varmistaa, että olisi joitain ”suhteita Senaatissa”.

Karl hade i dag ett utmärkt vänligt kort från Juhani Aho ”ja vaimoni”; han vill ej höra till våra ovänner.²¹⁸⁰

Emelie alkoi kirjoittaa 10.8.1903 Jalmari Finnelle kirjeitä, jotka koskivat teatterin ohjelmistoa ja toimintaa, yleissävynä on: ”tehän tietysti päätätte, mutta minun mielestäni...”. Paul Heysen *Maria von Magdalan* saisi tehdä vasta, kun Kaarlo oli tullut takaisin. Finne kuitenkin ohjasi sen jo syyskuun puolivälissä, ja sitä voitiin esittää peräti 9 kertaa. Elokuussa 1903, kun Bergbomin tiedettiin olevan vielä ulkomailla, Eino Leino spekuloi Kansallisteatterin johtajakysymystä yksityisessä kirjeessä Olaf Homénille ja viittasi pelättävissä olevaan ”vanhafennojen kabinettipolitiikkaan”, jossa asiat esitellään jo valmiiksi päätettyinä.

Tiedustelet minulta Kansallisteatterista. Se on vaikea kysymys, etenkin kun minä täällä maalla [Kangasniemellä] elän täysin tietämättömänä maailman, tuon turhan, riemuista. Jos vanhat merkit pitävät paikkansa, luulen että koko juttu toimeenpantavista muutoksista on jokseenkin hätköity, Ukko [Bergbom] on tervehtyvä vähitellen – huomioon ottaen hänen tarmonsansa on se melkein varmaa – ja kaikki tulee jäämään ennalleen. Jos taas, vastoin otaksumia, ukko todellakaan enää ei jaksaisi ’pitää perää’, jota sanontaa Sinä rakastat, luulen että johtokunnan valtaa tullaan laajentamaan, kenties samaan tapaan kuin Ruots. Teaterissa, ja Finne ynnä Lindfors otetaan ’toimeenpaneviksi’ johtajiksi. Tri [Jalmari] Hahl kai ei voine tulla kysymykseen. Minun veljeäni [Kasimir Leinoa] taas katsotaan karsain silmin vanhasuomalaisen teatterinjohtokunnan

2178 Aho A J 1951:II:79–80.

2179 ”Huru bedröfvad var Mattu [Mathilde von Troil] i anledning af Eeros [Erkko] utvisning? Hvad hela detta nuvarande tillstånd är eländigt och sorgligt; Gud gifve oss bättre tider. Är det någon farhåga för Antell? Han har visst haft samma sinnelag, men månne han ej ha varit mera klok och försigtig och ej så dumdrigtig [tyhmänrohkea] som Eero; kanske vederbörande nu kommit från den åsigten att ”ryssarne äro mera rädda för oss, än vi för dem”. Olyckligt är det att så många arbetskrafter lemna vårt förut redan så fattiga land.” (EB → Aini Nevander 10.8.1903/49:7:23/EBA/KiA/SKS.)

2180 EB → Aini Nevander 10.8.1903/49:7:23/EBA/KiA/SKS.

taholla. – Jos Söderhjelm olisi halukas, luulisin että hän voisi kiivetä teatterijohtajan epäilyttävän kunniakkaalle paikalle. Mutta hän on kai liian viisas ruvetakseen sellaisen riidan esineeksi. Kuten näet ovat nämä vain olettamuksia. Kuten kaikki vanhasuomalaisten leirissä, tulee kai tämäkin asia peitetyn salaperäisen pimeän verhoon, sitten ratkaistavaksi hiljaisuudessa ja esitettäväksi meille 'fait accompli'na'. Siinä sitä sitten taas ollaan.²¹⁸¹

Wiesbadenissa istuttiin ulkona kesän lämmössä. Emelien mukaan Kaarlo nauttii kunhan vain kieli taipuisi paremmin ja muisti palaisi. Se ahdisti ja masensi sekä suretti häntä niin, ettei oikein tiennyt, miten pitäisi olla. Silti oli edistytty hyvin.²¹⁸² Lääkärit toistivat sanaa: tålomod, tålomod. Emelie tarvitsi kotoa komerostaan lisää matkavaatteita, joita Aini Nevander tullessaan saisi hänelle tuoda, sekä Kaarlolle paitoja.²¹⁸³ Toipilaan kanssa harrastettiin ulkoilua: Kaarlo halusi kävely- ja kahvilaretkelle Reinin rantaan, mutta sade yllätti.²¹⁸⁴ Eräänä päivänä Kaarlo oli jo saanut itsensä puettua ilman apua.²¹⁸⁵ Finnelle Emelie toimi Kaarlon äänitorvena, tällä kertaa suomeksi, kun kyseessä oli avoin postikortti:

Kaarlo sanoo että Te hänen puolestaan voitte ottaa Maria von Magdala; ei hän pane vastaan, vaikka hän ei pidä kappaleesta. Olen onellinen [sic] siitä että Te olette terve ja hyvällä tuulella: terveisiä Kaarlolta; sain nyt juuri kirjeenne. E. B. Täytyy olla varma censurista ennenkuin kappale otetaan.²¹⁸⁶

Teatterin henkilöstöasioista nousi kysymyksiä: Oskari Salo olisi halunnut keskeyttää stipendimatkinsa jo kesällä, mikä olisi väärin myönnettyjen rahojen kannalta. Kun se evättiin, Salo oli syksyn vielä poissa. Häneltä jäi paljon rooleja paikkattaviksi. Elokuussa 1903 Aarne Riddelin oli muuttanut taas mieltään siitä, haluaako hän jatkaa teatterissa vai ei; neiti Högdahlin terveydessä oli jotain ongelmaa, hän oli Berliinissä käydessään

2181 Onerva 1932:I:237 siteeraa kirjettä Eino Leino → Olaf Homen 16.8.1903. Kirje jatkuu: "Mitä muihin suomenkielisiin näyttämöihin tulee, aion henkilökohtaisesti ottaa ne tarkastuksen alaiseksi. Matkustan nimittäin täältä Viipuriin, tutustuakseni Halmeen taidepyrkimykseen 'Maaseututeatterin' johtajana. Lausuntoni annan sitten Sinulle suullisesti, kun taas seuraavan kerran istumme kaikessa rauhassa vanhassa Gambrinissamme, epähienon pan-tukkaisen toimissa kulissina ja hienon Ahlbergin taustana. Harharetkemme jälkeen on se tuntuva oikein kodikkaalta."

2182 EB → Aini Nevander 14.8.1903/49:7:24/EBA/KiA/SKS.

2183 EB → Aini Nevander 16.8.1903/49:7:25/EBA/KiA/SKS.

2184 EB → Alma Birkman 20.8.1903/49:4:1/EBA/KiA/SKS.

2185 "Lyckligtvis har Karl hvarken förkylt sig eller blifvit ansträngd af färden, utan är lika rask och pigg som i går: i dag har han t. o. m. alldeles ensam klädt på sig: stöflor, hängsel, knappar och allt!" (EB → A. Birkman 20.8.1903/49:4:1/EBA/KiA/SKS.)

2186 EB → J. Finne 21.8.1903/kk2:68/mfPR160/JFA/KK.

erään kuvauksen mukaan ollut kovin ”yli-hermostunut”. Elokuun lopulla tuli tieto, että Otto Närhi joutui syksystä hermoparantolaan.²¹⁸⁷

Icke kunde ju Riddelin bli skildt, utan direktionens samtycke; således kunna vi ju ej annat än hålla till godo med honom, ehuru det är ganska ledsamt. Kom ihåg [Jussi] Snellmans stora plikt för hans skamlösa beteende sista gången Figaron häät gick, man måste lära de unga att de ej kunna vara huru öförskämda som helst. [– –] Låt [Benjamin] Leino och alla genast veta att Wilhelm Tell är omöjlig för de dyra dekorationernas skuld. Han vill naturligtvis ha stycket till sin recette.²¹⁸⁸

Emelie etäjohti Finneä käyttäen kokemuksensa rintaääntä. Hän oli vielä elokuussa toiveikas ylimääräisen valtionavun suhteen ja arveli, että se esitellään ennen keisarin ulkomaanmatkaa.²¹⁸⁹ Taloudellinen tilanne oli nimittäin leviämässä käsiin. Kansallisteatterilla oli paljon velkoja eri suuntiin. Finne ilmoitti noudattavansa suurta säästäväisyyttä. Velat Jalmari Finne – liikemiehen poikana – keräsi yhteen, otti keskitetysti uutta luottoa pankista ja maksoi pois pienet. Emelien ehdotuksesta *Tukkijoen* 100. kerta voisi mennä resettinä yhteisesti Pakkalalle ja Merikannolle.²¹⁹⁰

Finne kirjoitti säännöllisesti, mutta näistä kirjeistä eivät Bergbomit ole säilyttäneet yhtäkään siksi, että niissä oli niin paljon arkaluontoista asiaa näyttelijöistä ja Finnen suunnitelmista. Kysymyksiä joudutaan päättämään Emelien vastauksista. Näyttää kuin Jussi Snellmania olisi suunniteltu *Onnen-Pekan matkan* päärooliin, missä ”poikamainen” Snellman olisi tehnyt läpimurron. Ehkä Finne, joka oli ”niin rakastunut Jussiin” halusi hänet siihen juuri siksi.²¹⁹¹ Mutta Snellman ei ”tullut valmiiksi” eli oppinut pitkää roolia ulkoa harjoitusten alkuun mennessä. Syksyn päätapauksen nimiroolin näytteli sitten Knut Weckman. Oliko vielä jokin muu syy siihen, että nuoret eivät saaneet näytellä: oliko heillä jo auktoriteettikiista Finnen kanssa?²¹⁹² Ystävättärilleen Emelie raportoi myös kylvyistä ja niiden vaikutuksesta Kaarloon sekä kertoi puistokonsertista, jossa Kaarlo oli päässyt kuuntelemaan jopa Wagnerin musiikkia.

Att Karl varit mera orolig nu, då teater-arbetet börjar, är ju naturligt. Finne stackare har nog minsann en tung börda att bära; Salo är i Paris, Närhi på

2187 Finne 1939:123. EB → J. Finne 22.8.1903/kk2:70/mfPR160/JFA/KK.

2188 Finne 1939:123. EB → J. Finne 22.8.1903/kk2:70/mfPR160/JFA/KK.

2189 EB → J. Finne 26.8.1903/kk2:78/mfPR160/JFA/KK.

2190 EB → J. Finne 23.8.1903/kk2:74/mfPR160/JFA/KK.

2191 Tähän oli Erkki Melartin viitannut kirjeessään Elli Tompuri -kihlauskomedian yhteydessä (LAATIKKO 7-iv).

2192 EB → J. Finne 26.8.1903/kk2:78/mfPR160/JFA/KK.

Lybecks sjukhus, Högdahl på isolering, Riddelin borta och 4 personer skildes i våras, således har han 8 personer mindre att operera med; tänk hvilken massa små roller att inläsa och hvilken tid bortkastad på repetitioner till gamla stycken. Nog är det lätt att i ord sätta upp granna och rika program; svårare att realisera dem, speciellt för oss [som finskspråkig teater], som själfva måste ombesörja all öfversättning. – Två eftermiddagar ha vi varit och hört på musiken kl. 4–5 och dervidlag sviker ej Karls minne; utan tvekan minnes han ”Wothans afsked”, ”Rubinsteins gavotte”, ”Boieldieus Hvita Frun”, o. s. v. men frågar man straxt derpå den allra vanligaste sak, så händer det att minnet och tungan svika. Vädret har nu en tid varit vackert, ej serdeles varmt, så att vi mycket kunnat sitta ute;²¹⁹³

Kaarlo oli myös onnistunut soittamaan vähän pianoa Wiesbadenissa. Emelie pyysi Finneä huolehtimaan vekseliasioita, ja siitä seurasi kuvattu Finnen operaatio: koota velat yhdeksi suureksi lainaksi ja neuvotella asia pankissa.²¹⁹⁴ Suuret ja pienet asiat ovat arjen tapaan sekaisin: Emelien mielestä ”pukin” ja ”vesihiiden” pukua ei saa lainata ulos. Maxim Gorkin *Pohjalla* eli *Yömaajassa* saa tulla mahdollisimman pian Kansalliseen. Kaarlo halusi tehdä sovitus- ja suunnittelutyötä, joten suomenkieliset kappaleet *Kesäyön unelmasta* ja *Oppineista naisista* pitäisi lähettää Wiesbadeniin. Emelien kirje kertoo myös tietystä kurittomuudesta talossa, johon jopa keskeiset näyttelijät ovat antaneet aiheita.²¹⁹⁵

Hvad det är ledsamt att [Axel] Ahlberg nu redan visat sina hemseder; det vore ju det naturliga att säga åt honom, att man bra mycket förvånar dig öfver hans anhållan om löneförhöjning, då han slarf så betänkligt hindrar teaterns arbete, men [Benjamin] Leinos ständiga bortvaro [alkoholiongelma (?)] har naturligtvis brutit uddan af denna replik; huru mår Högdahl? måtte hon nu snart bli så rask att hon orkar träda i arbete; Helenius och Granfelt få nu pröfva sina unga krafter: måtte de lyckas; skrif hurudan [Hanna] Granfelts Cherubin var? Ahlberg har ej lemnat Karl någon fullmakt att lyfta hans lön: Karl har beklagligtvis från det hållet fått smälta ett och annat.²¹⁹⁶

2193 EB → Alma Birkman 27.8.1903/49:4:2/EBA/KiA/SKS.

2194 ”Karl helsar Eder, här börjar säsongen (dels i går, dels i morgon) och han tycks ha bra god lust att gå på teatern, men ännu kan det ej komma i fråga, ehuru han dessa sednaste dagar varit ganska rask; han t.o.m. har litet kunna spela piano.” (EB → J. Finne 31.8.1903/kk2:86/mfPR160/JFA/KK.)

2195 EB → J. Finne 31.8.1903/kk2:86/mfPR160/JFA/KK.

2196 EB → J. Finne 3.9.1903/kk2:88/mfPR160/JFA/KK.

Finne oli jo syyskuun alussa ilmoittanut ohjelmiston mainostaen erityisesti *Figaron häiden* uusintaa ja Bergbomin nuoruudenteosta *Paola Moronia* sekä Kaarlo Forsmanin suomentamaa *Kuningas Oidiposta*.²¹⁹⁷ Wiesbadenissa Kaarlon keho oli kuin ilmapuntari, hän tunsi voimakkaasti säänvaihdokset. Mutta syyskuussa hän halusi jo päästä teatteriin: *Die lustige Weiber von Windsor* olisi mennyt, mutta Emelie sai lykättyä käyntiä, sillä Kaarlo ”väsyä niin aikaisin illalla.”

[S]kogen där är alldeles praktfull, speciellt finnes där de mest respektabla, knotiga gamla ekar man kan tänka sig; de äro så mäktiga att man tycker att de tillhöra sagan eller mythologien. Till Reinufer ha vi varit flere gånger och hade beslutat resa till Mainz i går, men Karl var hela dagen så trött, att jag ansåg klokast inhibera alla utfärder.²¹⁹⁸

Emelie kiittää Finnen ahkeruutta kirjoittaa kaikesta, mutta käännöspalkkioita olisi mahdoton päättää matkan takaa, ”se riippuu siitä, miten hyvin se on tehty jnp.” Näyttelijöiden, uusien harjoittelijoiden ja muiden mukaanottaminen riippui ylimääräisen valtionavun kohtalosta, joka oli sinä vuonna epävarma.²¹⁹⁹ Kaarlon 60-vuotispäivän viettämistä 2.10.1903, päähenkilön poissa ollessa alettiin suunnitella, mutta siihen tuli Wiesbadenista selkeän torjuva kanta – ”vaikka eivät voikaan olla päättämässä” – juhlat Suomessa kun ovat nykyään helposti niin jännitteisiä ja eripuraisia.

Nog är det ju vänligt af Eder att komma ihåg Karls 60 års födelsedag, men icke kan man numera fira några fester i Finland, utan missljud och disharmonier. Kan Ni ej få något annat än Paola Moroni? Stycket är helt och hållet ”ihopsatt” för Fru Raa och amatörer och saknar alla literära dramatiska betingelser. Icke gör Ni Karl några tjänst med att draga fram det, icke heller någon heder, men som sagt; bestämma härifrån kunna och vilja vi ej. Jag för min del skulle vara bra nöjd om den dagen ginge förbi utan obehag, förargelser, eller mycket bråk, det är ju mången som kommer med motsträfvigt och med afvogt sinne, man anser sig ju ofta ej kunna vara borta.²²⁰⁰

Syyskuun alussa 1903 kuoli Kaarlon serkku ja kaima, Suomen Pankin johtajistoon kuulunut Karl Zachris Bergbom.²²⁰¹ Emelie kirjoitti surunvalittelukirjeen serkulleen Helene

2197 UStr 2.9.1903.

2198 EB → Alma Birkman 4.9.1903/49:4:3/EBA/KiA/SKS.

2199 EB → J. Finne 7.9.1903/kk2:92/mfPR160/JFA/KK.

2200 EB → J. Finne 7.9.1903/kk2:92/mfPR160/JFA/KK.

2201 UStr 6.9.1903.

Bergbomille, vainajan sisarelle ja pyysi tätä välittämään heidän osanottonsa kälylleen Agnekselle (s. Gripenberg). Tähän kirjeeseen kirjautui pian 70 täyttävän Emelien henkilökohmainen ja kipeä tuntemus: ”raskainta maailmassa on yksinäisyys”:

Hels Agnes från Karl och mig: hon har ju ännu så mycket att lefva för, då hon har sina begge barn att uppfostra och älska; det tungaste i verlden är ensamheten. [– –] Ännu stanna vi borta 4 à 5 veckor; Karl är visserligen ganska rask, men jag vill ej att han skall komma hem för tidigt; hemma börjar han naturligtvis genast med sitt arbete och jag tror ej att hans nerver ännu kunna härda ut med alla de förargelser det medför. Lättare är det äfven nu för en sjuk att vara borta än hemma: alla sorger, all oro och ängslan stå nog kvar, men man undslipper allt förtal, sqvaller, rykten och – lögner, och det är redan en stor lättnad.²²⁰²

Emelie kävi Finnen kanssa läpi henkilökunnan asioita: Aarne Riddelinistä hän kysyy ja sitten valittaa, että Jussi Snellmankin on osoittautunut kaikkea muuta kuin ”vas-tuuntuntoiseksi”, Iivar Kainulainen pitää ottaa takaisin, jos valtionapu tulee. Emelie ja Kaarlo ovat iloisia, jos Durchman (myöh. Teppo Raikas) osoittautuu miellyttäväksi eikä ala ”suurjuhlijaksi”. Teatteriin tarvitaan ”representatiivisia herroja”. Emelie jatkaa kirjeessään laajasti myös eri naisnäyttelijöiden seuraavista huomattavista rooleista ja niiden jakamisesta. Nuorista naisista hänkään ei puhu, pelkästään näistä taatuista keski-ikäisistä.²²⁰³

Paola Moronin esiin ottamisesta Kaarlo ei siis lainkaan pitänyt. Ehkä Finne halusi vilpittömästikin tehdä Bergbomin juhlistamiseksi näyttävän operaation, pyrkien kenties vakuuttamaan lojaalisuuttaan Kaarlon ja perustajien perinnölle. Wiesbadenista käsin ei voitu asiaa estää, mutta Emelien ja Kaarlon itseymmärrys teoksesta sekä ulkokoh-taisista ystävyyden osoituksista kannattaa kirjata.

Stycket har ju alls ej någon litterär förtjenst; det sattes ihop för 33 år sedan, enligt dåvarande fordringar för fru Raä och amatörer, utan alla anspråk på vidare betydelse och bringar sålunda hvarken heder eller ära åt författaren; under nuvarande tunga och betryckta förhållanden äro dessutom alla fester onödiga och man kan ju hos oss ej fira dem utan skärande missljud och disso-

2202 EB → Helene Bergbom 9.9.1903/BB113/ms/KK.

2203 EB → J. Finne 11.9.1903/kk2:100/mfPR160/JFA/KK.

nanser. Det är bra att vara borta den dagen, och ej tvinga personer att mot sin vilja visa vänlighet.²²⁰⁴

Jalmari Finne kertoi tilanteesta, jossa ylimääräinen valtionapu oli hylätty:

Turhaan Sebastian Gripenberg kävi teatterin puolesta puhumassa Bobrikovin kanssa. Tämä ei ollut antanut anteeksi sitä, että häntä ei kutsuttu uuden talon vihkiäisiin, ja kosti nyt sen loukkauksen. Ja kaiken lopuksi hän sanoi erään omituisen lauseen: – ”Mitä te lisää valtionapua tarvitsette, kun teillä on Finne.” Hyvin apokryfinen kohteliaisuus minulle, mutta syksyn aikana jouduin sittenkin näkemään, että hän oli minuun nähden tehnyt oikeat laskelmat.²²⁰⁵

Finne mainitsee taloudellisen operaationsa, jossa hän hankki luotollisen tilin (kassakreditiivin) Kansallispankista, jonka hallintoneuvostoon Seb. Gripenberg ja E. Aspelin kuuluivat.²²⁰⁶ Tämän tapauksen alla ja kun pari viikkoa syksyn säännöllistä työaikaa oli kulunut, Jalmari Finne kirjoitti ratkaisevan kirjeensä Bergbomeille. Ainoana Finnen tämän vuoden kirjeistä se on säilynyt, sillä Emelie kirjoitti vastauksensa Almbergille lähettäen siihen liitteeksi Finnen ehdotuksen.

8-i Bergbomit valtuuttavat Finnen v.t.johtajaksi

Jalmari Finne kirjoitti Emelie Bergbomille 14.9.1903 Helsingistä:

Hyvä neiti. Eilen tuotti Crampton 980 markkaa. Sisarenne kautta olette saanut tiedon tuosta meitä kohdanneesta kamalasta onnettomuudesta. Eilen oli johtokunnan kokous ja kun oli kaikki velat laskettu yhteen, niin on meillä nyt maksettavaa:

Teidän vekselinne	8,000,-	
Gripenbergin ja teidän vekseli	5,253,-	
Jällellä velkaa Grabowille	6,000,-	
Kassakreditiivi	20,000,-	
Maksamatonta vuokraa	16,600,-	
Entiset lainat (5000+2000)	<u>7,000,-</u>	
	62,853,-	Summa 62, 853 markkaa!!

Aijotaan kutsua kokoon hallintoneuvosto ja panna toimeen rahankeräys ja arpajaiset. En usko siten saatavan rahoja ja sitä paitsi – Bobrikoffistahan sekin riippuu! Nyt teen minä puolestani ehdoituksen, jonka tohtori yksinään voi toteuttaa. Antakaa teatteri minun huostaani kokonaan helmikuun loppuun [1904]

2204 EB → Alma Birkman 15.9.1903/49:4:4/EBA/KiA/SKS.

2205 Finne 1939:122.

2206 Finne 1939:122–123.

asti. Olen tähän asti saanut hoitaa teatteria yksinäni ainoastaan toukokuulla, enkä ole voinut näyttää ekonoomisia taitojani. Olen nyt käynyt 7 vuotta tohtorin koulua, olen 29[-]vuotias, eiköhän voi laitosta uskoa minulle muutamaksi kuukaudeksi? Minä pyydän teatteria nyt kun se on vaarassa ja minä tiedän, olenhan affäärimiehen poika – että voin paljon saada yhtä ja toista ekonomian alalla aikaan. Minä tarvitsen täyden vallan pitääkseni kurissa kaikenlaiset indiividit, jotka, tietäen tohtorin kohta palaavan kotia, jäävät harjoituksista pois ja maksavat sakot. Heidän täytyy pelätä minua, ei muu auta.

Ymmärrän kyllä, että tohtori mielellään tahtoisi juuri nyt ryhtyä työhön, mutta jäähän hänelle kevät jällelle ja koko ensi vuosi, sillä jos en voi ekonoomiseksi mieheksi osoittautua, en jää ensi vuodeksi. Jos teatterin velat voidaankin maksaa nyt rahankeräyksen kautta, niin onhan seuraavina vuosina pelättävänä ainainen balanssi, kuinka voisi silloin minun omatuntoni sallia minun jäävän, jollen osaa finanssia järjestää, etenkin kun sitäpaitsi löytyy suuri vastustuspuolue minua vastaan. Jos voin saada asiat hiukan järjestykseen, jonka varmasti uskon, niin säästyy tohtorilta se ikävä tunne, joka hänellä nyt olisi työskennellessään, että aina on säästettävä ja säästettävä.

Minä olen nuori ja sangviininen, luottakaa nyt yksi ainoa kerta minuun, kadottaa ette sen kautta voi mitään, mutta onhan mahdollisuus voittaa. Ehdotus tuon vallan saamisesta ei voi tulla minun puoleltani, sen voisi tehdä tohtori yksinään, jos hän ei sitä tee, raukee koko asia. Tämä koko ehdotukseni tuntuu ehkä itserakkaalta, mutta enhän pyydä teatteria haltuuni silloin kun sen raha-asiat ovat hyvällä tolalla, vaan juuri nyt kun asema on epätoivoinen. Kirjoittakaa asiasta Almbergille, joka on puheenjohtaja, esittäköön hän sen hallintoneuvostolle ja johtokunnalle. Ensi keskiviikkona on Tukkijoella 100:s kerta ja perjantaina Maria Magdalasta premiääri. Sitä seuraa ”Pohjalla”. Tuhannet terveiset Aini Nevanderille. Kunnioittaen Jalmari Finne.

P.S. Aino A[ckté]:lle toimitin komean kukkalaitteen teidän molempien ja omasta puolestani, Konsertti oli ”suurenmoinen”.
(J. Finne → EB 14.9.1903 /52:5:1/EBA/KiA/SKS.)

Emelie Bergbom vastasi 18.9.1903 Wiesbadenista Jalmari Finnelle:

Käre Vän! Karl säger: vill Ni försöka Era krafter, ensam och oberoende: så gör det. Innerligen önska vi att Ni måtte lyckas och visa bakdantarne [panette-lijat], såväl de närmare som fjärmare stående, att Ni duger till teaterns ledare. Jag skall imorgon, eller öfvermorgon skrifva till Almberg, tala ej om hela saken för någon menniska tills vidare, men handla fritt och sjelfständigt. _ Siffrorna om skulderna äro skrämmande, men ingalunda exakta, på detta år äro 2 månaders sommarlöner betalade, de stora dekorations-räkningarne få nu ingalunda skrivas på sista spelåret, utan måste denna utgift fördelas åtminstone på 10 år. ”Entiset lainat” 8000 mark (och ej 7000 mark) behöfva ju aldrig återbetalas. Det återstående är ju dock bekymmersamt nog. – I mitt minne står att vårt

anslag à 8000 mark utgår d. 1 juni 1904 och att vi sålede nu böra ingå med förnyad anhållan.

Jag skall skrifva till Almberg att han tager reda på saken, min broder Ossian är nu här på ett litet besök, och han säger att vår anhållan bör inlämnas redan inom oktober och att vi ej skola begära 8000 mark, utan mera. Han påstår att Bobrikoff och Plehwe nu måste få visa sin vrede och sitt misshag med invigningen – men kanske att de hunnit lugna sig till dess frågan ännu en gång tages till tals. Härom skrifver jag dock till Almberg. Att lotteri är jag emot, ty jag tror ej det går. Hvem skall ställa till det? Fru A. kan ej vara med fru B. och fröken Y. ej med fröken Z. ett lotteri blefve ett glänsande fiasco under nuvarande förhållanden. – I går sände jag Eder så väl tyska som ryska fotografier till Gorkis stycke: Karl hade köpt dem i maj i Berlin och jag fick dem hitsända till sammans med hans vinterkläder, som jag måste efterskrifva hit. Vi ha nemligen nu nära 2 veckor haft yttest kallt och ruskigt väder; om sommarn kan man vara här men då vädret är fult är här olidligt tråkigt. _ I dag går ju Maria von Magdala: måtte den lyckas” Jag förmodar den går som Crampton, tråkigt är ju stycket och innan alla Aino Acktés konserter äro förbi skola vi ej vänta någon framgång. Tidningarne bekräfta att fru Järnefelt skall ge konsert i teatern, är det fallet? man kan väl ej neka, då mannen var så välvillig vid invigningen. Kanske borde vi dock för framtiden taga en större hyra, så att teatern ej allt för ofta begäres till konserter o.s.v. _ Hurudan var Tukkijoellas 100års [sic] fest? Farväl. farväl. Kaarlo helsar. Vänligt Emilie Bergbom.

(EB → J. Finne 18.9.1903 /kk2:104/mf PR160/JFA/KA.)

Emelie kirjoitti samana päivänä Antti Almbergille puoltolauseen Jalmari Finnestä:

Wiesbaden d. 19 Sept. 1903. Kära, trofasta, gamla Vän! Medföljande bref erhöj jag för par dagar sedan af Finne. Vi ha allvarligt tänkt häröfver och funnit att han har rätt; hans anseende måste stärkas och stödjas, så väl gentemot teaterpersonalen, som gentemot de många, som spekulera på den ”feta” brödbiten som en teaterledare har; deras antal har naturligtvis nu betydligt minskats, sedan anslagsfrågan så bedröfligt afgjorts, liksom det steg sista våren, då man trodde att vi skulle ha fullt upp med penningar. Vi ha funderat och tänkt och kommit till det fasta resultatet att Finne är den bästa ledare teatern kan få, då Karl ej mera orkar: och jag vill hoppas att hvarken Ni, eller någon annan, må tro, att vi ej skulle önska teatern den mest lysande framtid, äfven om vi ej få vara med derom. Jag tror att Ni ej bör visa detta bref (Finnes neml.) åt direktionen, utan blott relatera dess innehåll. Om nu direktionen anser att Finne ensam får stå och ansvara för allt dessa månader, så måste Karl bli borta, åtminstone till julen; resonera nu om saken med de andra, utan att Finne är närvarande; vi ha tänkt komma hem i medlet på oktober, men måste naturligtvis ställa om våra resplaner, om Karl blir ”kallt gestellt” tills vidare. – I alldeles för mörka färger skildrar Finne här teaterns ställning, men vi skola komma ihåg att

ung[efär].16,000 mark gå på detta års sommarlöner; 8000 mark (entiset lainat) behöfva aldrig återbetalas och omkostnaderna för de nya dekorationerna böra fördelas på minst 10 år. Ossian har varit här par, tre dagar och han tyckte att vi ej skola misströsta, utan ännu en gång, vid lämpligt tillfälle, förnya vår anhållan. Om jag minnes rätt, så utgå våra 8000 mark med detta spelår, så att vi måste anhålla om dem; han sade att denna anhållan nödvändigt bör inlemnas redan i oktober och att vi ej skola begära 8000 mark, utan mera; med Eneberg och Linder borde man dock först rådgöra; om Ni, käre vän, ej vill tala med Linde[r] så gör Ossian det nog; den sista september är han hemma, så rådgör då med honom härom, d. v. s. om vårt 8000 marks anslag nu utgår och anhållan derom måste förnyas. – Om nu direktionen besluter att Finne får vara dess enväldiga direktör tills vidare, så kommer jag hem på par veckor för att ställa om mina affärer; derföre ville jag gerna, så fort som möjligt, veta hvad Ni besluter. Jag tror ej att Karl orkar taga ihop med sitt arbete redan i slutet af oktober; vore det ett stilla, lugnt arbete – kanske; men med alla de obehagligheter, all oro och omsorg, som man stundeligen har vid teatern, tror jag ej hans nerver nu kunna stå ut. Tänk att få stå stilla och tigande smälta herr Ahlbergs oförskömmheter! Ni vet ej huru det känns. Ni skall ingalunda tro att jag skrifver detta bref med lätt hjärta – för oss är det ju ”början till slutet”; vi anse det för vår skyldighet att göra allt som kan ställa Finne i så god dager, som möjligt: han är absolut nödvändig för teatern. – Och nu Farväl. Tack för all trofast vänskap under de många tunga och svåra åren. Helsa Alma och barnen och tänk alltid med vänskap på Eder gamla vän Emilie Bergbom.

(EB → Antti Almberg 19.9.1903/49:2:3/EBA/KiA/SKS.)

Emelien vastaus Finnelle ja Bergbomien kirje Almbergille olivat kaikki osa ratkaisua, jossa vihdoinkin syyskuun lopulla Kaarlo myös de jure otti sairaslomaa johtajan toimesta ja Bergbomit ehdottivat Finneä sijaiseksi. Johtokuntakin piti viisaana Finnen aseman vahvistamista, joten kirjeenvaihdon seurauksena 25.9.1903 uutisoitiin, että Kansallisteatterin johtajan, tohtori Kaarlo Bergbomin

ilmoitettua haluavansa, terveytensä palauttamiseksi, saada yhä edelleen vapautta johtajatoimestaan, on johtokunta hänen ehdotuksestaan, määrännyt teatterin alijohtajan hra Jalmari Finnen täydellä johtajanvallalla hoitamaan tohtori Bergbomin tehtäviä tämän vuoden loppuun asti.²²⁰⁷

2207 UStr 25.9.1903. Therese Ossianinr Wuoreneimo on muistellut Vihtori Laurilalle (3.2.1943/25:2/VLA/KiA/SKS), että ”Wiesbadeniin Finne kirjoitti kirjeen, jossa huomautti, että nyt on hänen aikansa tulla johtajaksi; EB tuskin luki kirjettä Kaarlolle. EB kaksi yötä itki Finnen kirjeen johdosta.” Muistelu on osin ongelmallinen, sillä kysehän oli Kaarlon tarvitsemasta sairaslomasta, ja Emelien saatekirje Almbergille oli täysin rationaalinen. Miksi EB kirkkaasti teatteria etäjohtaessaan olisi antanut noin suuren painoarvon etikettiä koskevaan rikkeeseen eli siihen, että Finne ehdotti itseään, irti tilivelvollisuudesta kirjeitse EB:lle? Ongelmahan oli myös niin päin, että EB itse ei ollut ymmärtänyt heti vetäytyä Kaarlon kanssa sairaslomalle.

Valtuuksiensa tonnalla Jalmari Finne oli täynnä työn intoa syyskauden 1903 ohjaten enemmän tai vähemmän huolellisesti monenlaista ohjelmistoa: huvinäytelmä *Professori Crampton*, pääosassa Lindfors, valmistui käytännössä Lindforsin omana ohjauksena, sitten *Maria Magdalasta*, pääosa Katri Rautiolla (9 kertaa) sekä huomiota herättävä uutuus Gorkin *Pohjalla* (6 kertaa), ensi-ilta 30.9.1903. Gorkin näytelmää Eino Leino *Päivälehdessä* moitti toiminnan puuttumisesta. Esityksen arvostelussa Leino kuvasi Gorkin maailmaa, mutta kaatoi Finnelle kylmää vettä niskaan:

Yhteisnäyttely oli kaiken iltaa merkillisen hajanaista, vaikkakin se juuri tämän-tapaisessa kansannäytelmässä, jossa ei mitään varsinaista päähenkilöä ole, olisi ollut hyvinkin tärkeä. Sitä paitsi huutivat asianomaiset esiintyjät aivan hirveästi. Vaikkakin Gorkij on ankara tuomari, ei silti ole tarvis hänen teok-sissaan tuomionpasuunoita soittaa. [– –] Pyhissävaeltajan kaunista tehtävää tulkitse hra Lattu melkoisella menestyksellä, [– –] Voiton rohkeudessa vei hra Riddelin, joka oli Aljoshastaan luonut repäisevän, räikeän ja aitovenäläisen kuvan, vaikkakaan nuoren näyttelijän tekotapa ei kaikkialla vielä riittänyt hyvää luonnekuvaa kannattamaan.²²⁰⁸

Heti tämän jälkeen 2.10.1903 pidettiin juhlanäytäntö Kaarlo Bergbomin 60-vuotissyntymäpäivän kunniaksi. Kaarlon toivomuksesta *Paola Moronia* ei sittenkään näytelty, mutta tilaisuuteen oli Jalmari Finne – itse myös suuri oopperan ystävä – kutsunut kolme Suomalaisen Oopperan varhaista primadonnaa: Ida Basilier-Magelsenin, Emmy Achtén ja Alma Fohströmin. Jean Sibeliuksen alkusoittona ollut ”mahtava sävellysy Finlandia” liittyi sikäli Kaarloon, että neljä vuotta aiemmin puolueiden yhteisessä Lehdistöjuhlassa Kaarlon järjestämän kuvaelman musiikkina soi tämä ”Suomi herää”. Ja olihan Aleksanteri II:n kansallinen aamunkoitto myös se, mihin Bergbom oli saanut herätä. – J. H. Erkon kirjoittaman runon jälkeen nähtiin *Nummisuutarien* 2. ja 4. näytös, kuultiin Leonoran aaria *Trubaduurista* ja kohtaus *Rykmentin tyttären* 3. näytöksestä. Syntymäpäivänä *Uusi Suometar* julkaisi huomattavan apoteoosin Kaarlosta. – Tekstissä tämä oli elävä nero: hänen suuri aikaansaannoksensa kohosi valtaviin mittoihin. Kaikki onnittelusähkeet nimikirjoituksineen ja muut onnittelukirjeet julkaistiin viikkoa myöhemmin 11.10.1903 *UStressa*.

Jalmari Finnellä on muistelmissaan hauska maininta siitä, miten hän oli edellyttänyt Ida Basilier’lta, että mitään lauluista ei lauleta ruotsiksi, muut kielet kävisivät kyllä, mutta ei ruotsi. Tähti oli suorastaan ”hyppinyt asiasta tasajalkaa,” ilman että Finne

2208 E[eino]. L[eino]. *PL* 2.10.1903. O[skari]. K[allio]. *UStr* 2.10.1903, vastaava laaja selostus näytelmän laadusta, mutta esitystä koskeva kritiikki koski lähinnä näyttelijäjoukon epätasaisuutta.

antoi itsensä hermostua.²²⁰⁹ Alma Fohström oli tullut pitkän matkan Kiovasta junalla edestakaisin tietämättä, että Bergbomit itse olivat ulkomailla, ja oli kovin harmistunut. Emmy Achtella oli tilanteesta myrkyllinen kommenttinsa.²²¹⁰ Teatterissa pitivät syksyn aikana konsertit Aino Ackté ja Maikki Järnefelt, ja teatteria saivat muutkin käyttöönsä, paitsi eivät ruotsinkieliset. Coquelin vanhemman toiseen vierailuun Helsingissä (9.–10.10.1903) Finne harjoitti suomalaiset avustajat huudahtelemaan ja replikoimaan, eli ”stateeraamaan” ranskaksi. Ne olivat valmiiksi harjoitettuna, kun Coquelinin seurue tuli myöhästyneeltä laivalta suoraan näyttämölle.²²¹¹

Loppusyksystä Finne ohjasi August Strindbergin suurisuuntaisen nuoruuden satunäytelmän, *Onnen Pekan matkan* (28.10.1903), joka meni 11 kertaa. Sitten Molièren *Oppineita naisia* ja viimeisenä Arvid Järnefeltin *Kuolema*, johon Sibelius oli säveltänyt näyttämömusiikin. Alpo Noposen *Hemming Gad[d]*, sekä uusintoina *Vasantasena*, *Antigone* ja *Orleansin neitsyt*. – Jalmari Finne oli antanut ensimmäisenä syksynä näin ollen varsin vakuuttavat näytöt. Aspelin-Haapkylä kokoaa syyskauden sanomalla: ”Itse asiassa näyttäytyikin yleisö sangen tyytyväiseksi, se kun täytti teatterin niin usein, että tulot olivat paremmat kuin oli uskallettu toivoakaan.”²²¹² Muistelmissaan Finne itse on tyytyväinen ja ylpeä näppäryydestään ja saavutuksistaan.

Kaarlون kannalta teatterin henkinen luovuttaminen eteenpäin oli siis pakosta alkanut. Emelie piti hyvänä sitä, että valtuudet Finnelle annettuaan johtokunta oli luopunut arpajaisajatuksesta. Uusi valtionapuhakemus oli keino, jota Ossiankin oli suosittanut.²²¹³ Ossian Bergbom järjesti itsensä myös Wiesbadeniin – paitsi rohkaistakseen sisaruksiaan, varmaan arvioidakseen realistisesti Kaarlون kuntoa ja kotiuttamisen mahdollisuuksia.²²¹⁴ Axel Ahlbergin ”täysin kehnosta luonteesta” antaa vielä kuvan seuraava sitaatti Emelieltä Finnelle:

_ Ahlberg lät ju nu äfven Karl, eller Augusta, betala vexeln. Karl ligger här, sjuk och bruten utan penningar efter en lång uttömmande dyr sjukdom; Ahlberg frisk hemma utan extra omständigheter. _ och så låter han Karl betala sin

2209 ”Tästä suomenkielen itsevaltiudesta pidin kiinni lujasti. Riita I B-M:n kanssa johtui juuri tästä kannastani. Tuossa B-juhlassa hän halusi esittää oopperaosansa ruotsiksi, mutta minä en suostunut, en millään, en vaikka hän hyppi tasajalkaa edessäni saaden siitä hyvältä ystävältään Therese Hahlilta ankan muistutuksen. Ja kun olin järkähtämätön, niin hän oppi nuo oopperankohdat suomeksi.” (Finne 1939:128) ”Det kostar på mig att Ida Basilier var så konstig. Ni fick nu en liten inblick i opera-divornas beteende; hon var dock ingalunda den svåraste – tvärtom. Jag håller af henne, emedan hon är en god människa med ett varmt och kärleksfullt hjärta.” (EB → J. Finne [15.10.1903, kk2:120/mfPR160/JFA/KK).

2210 Finne 1939:125–126.

2211 Finne 1939:128. Coquelinin vierailu jatkui Pietariin, mutta Kansallisteatterin vieressä oli vielä rakennusajan peruja junanraide, joten Finne tilasi paikalle erityisvaunun, niin että puvut ja muut voitiin pakata suoraan siihen. (Finne 1939:128–131)

2212 EAH4:234–235.

2213 EB → J. Finne 23.9.1903/kk2:108/mfPR160/JFA/KK.

2214 EB → J. Finne 18.9.1903/kk2:104/mfPR160/JFA/KK. ”Ossian är nu här!”

vexel! Vi äro ju ingalunda förvånade heröfver; tvärtom hade ju från detta håll motsatsen varit öfverraskning.²²¹⁵

Detta allt gör att vi hela hösten måste dväljas i en frivillig landsflykt och du kan ej fatta huru förtviflad jag är häröfver; hvar vi skola vistas och huru vi skola kunna vara så länge ute, vet jag alls ej ännu. Karl tager saken mycket lätt och tycker bara att vi resa till Italien, men jag är alldeles i ångest bara jag tänker på att resa dit ensam med honom; skulle man helst veta af några hyggliga finnar, som skulle vistas där i trakten i höst! jag står bestämt ej ut där ensam med honom af fruktan för att någondera af oss skall sjukna. Antagligen måste jag komma hem på några dagar, men en sådan resa är ju mycket dyr och ansträngande.²²¹⁶

Emelien ahdistuneisuus on suurta. Kaarlo, tietäen että hänestä kyllä huolehdittaisiin, taas mieluiten pysyi kokonaan poissa Suomesta. Wiesbadenissa syyskuun lopussa he pääsivät oopperaan katsomaan C. M. v. Weberin *Oberonia*, joka perustuu Ch. M. Wielandin Orientissa ja keijukaisten maailmassa seikkailevaan runoepokseen.

Besöket på operan aflöp förträffligt. Karl satt qvar ända till slutet så att klockan var närmare 11, då vi kommo hem; i går var han ej märkbart mera trött än vanligt. Oberon är alldeles lysande uppsatt, men detta oaktadt var intrycket tomt; den yttre prakten var så helt och hållet hufvudsaken att musiken, innehållet och artisterna alldeles förqväfdes deraf: de sednar voro äfven medelmåttiga, men orkestern var god; det är ej allenast orätt utan t. o. m. farligt att så där helt och hållet offra allt för den yttre ståten. [– –] Om vi blott visste hvar vi skola tillbringa dessa landsförvisningens månader! Karl blir ju gerna borta, men jag!²²¹⁷

Emelie purki ahdistustaan edessä olevasta vaellusvuodesta Jalmari Finnelle. Hän ei nyt huolehdi taloudesta, vaan lähinnä epätietoisuudesta ja vastuusta, ja pelkää omaa sairastumistaan. Mutta koska Kaarlo luki kaikki tulevat kirjeet, Jalmari ei saisi omassa kirjeessään edes mainita Emelien huolta, jotta Kaarlo ei saisi tietää hänen ahdistuksestaan, se ”tietysti koskisi häneen”. Suomalaisten turistien edessä piti jaksaa olla hyvällä mielellä, varsinkin kun oli Kaarlon syntymäpäivä, mutta esimerkiksi tieto Otto Närhen

2215 EB → J. Finne 23.9.1903/kk2:108/mfPR160/JFA/KK. Vielä toinenkin näyttelijä, Salmela, joka kuulemma ryhtyy raittiiksi (blir nykterist), mihin EB ei usko, oli antanut vekselinsä KB:n maksettavaksi. ks. EB → J.Finne 8.10.1903/kk2:116/mfPR160/JFA/KK.

2216 EB → Alma Birkman 25.9.1903/49:4:5/EBA/KiA/SKS.

2217 EB → Aini Nevander 29.9.1903/49:7:27/EBA/KiA/SKS.

sairastumisesta pysyvästi masensi. – Kaarlon 60-vuotispäivän kuulumisista Emelie kysyi seuraavana päivänä.²²¹⁸

Kaarlon syntymäpäivänä (2.10.1903) oli Wiesbadenin sähkösanomakonttori ollut tulvillaan onnitteluja kaupungissa oleskelevalle suomalaiselle teatterinjohtajalle. Juhlan jälkeen onnittelut on kopioitu ja toimitettu Suomeen julkaistavaksi sanomalehdessä.

Dina blommor och ditt bref fick Karl genast på morgonen; nog var han mycket, mycket vemodig den dagen, ehuru naturligtvis de många vänskapsbevis han fick emottaga bra mycket gladde honom; Agnes har kopierat alla telegram och sändt dem till Augusta, så att du kan gå till henne och läsa dem om du vill.²²¹⁹

Emelie kysyi Finneltä, ajatteliko tämä kirjoittaa Ida Aalbergille, joka oli onnitellut Kaarloa Berliinistä käsin.²²²⁰ Ennen lähtöä Wiesbadenista Kaarlo osti Heinrich Heinen *Gedichte*, ja niitä hän luki puheharjoittelun takia ääneen.²²²¹ Heinrich Heinea lukiessaan Kaarlo kenties muisti Emil Nervanderia ja heidän kävelyitään Helsingin Pohjoisrannassa ja Liisanpuistossa 40 vuotta aiemmin. Ensimmäisen julkisen esitelmänsä, aatehistoriallisen katsauksen Heinen asemaan kirjallisuudessa Kaarlo oli pitänyt Nervanderin matkustessa Euroopassa 1864. Missä oli Emil Nervander juuri nyt? Kaarlo halusi lähteä takaisin etelään päin, vain sieltä saisi voimaa!

Nu är det afgjort att vi resa söderut – till det solvarma Nizza. Jag kan ej säga huru tungt jag finner det att måsta resa dit på tu man hand med Karl; Agnes [Bergbom, s. Idman] är så utmärkt god och följer oss dit, men hon stannar där blott par dagar och så kuskar hon ensam hem, den långa vägen genom hela Europa; sedan bli vi begge där och tänk om någondera af oss sjuknar! Jag har ej kunnat drifva igenom min åsigt att vi skulle stanna i Tyskland denna tid, som Karl ännu måste vara ute; han har så ifrigt hållit fast vid södern och tycker att blott där kan han återfå helsa och krafter, att jag sedermera, om han ej blefve frisk, skulle plågas af de svåraste samvetsqval, om jag ej nu gifve vika.

Vi ha föredragit Nizza framför den andra sidan af Rivieran för språkets skuld; med bäfvan tänker jag dock på huru jag skall kunna stå åt dessa månader. Fredag eftermiddag resa vi härifrån, ligga natten öfver i Frankfurt, därifrån tåget går litet före kl. 7 på morgonen; vi skola försöka orka till Genève den dagen

2218 EB → J. Finne 3.10.1903/kk2:112/mfPR160/JFA/KK.

2219 EB → Alma Birkman 5.10.1903/49:4:6/EBA/KiA/SKS.

2220 EB → J. Finne 8.10.1903/kk2:116/mfPR160/JFA/KK.

2221 EB → Alma Birkman 17.10.1903/49:4:7/EBA/KiA/SKS.

samt sedan hvila där öfver söndagen; måndagen resa vi till Marseille, ligga där öfver natten och komma i god tid på tisdag fram till Nizza; Gud låte detta ske i en lycklig stund, så att ändamålet med resan måtte vinnas.[–] i lördags slutade Karl med sina bad och i dag med massagen; den elektriska behandlingen var redan slut för en vecka sedan; jag antager att vi i Nizza måste tala vid någon läkare för att möjligen fortsätta med massagen och elektriciteten.²²²²

Osoitteeksi tuli Hôtel du Rhin. Blv. V. Hugo, Nice. – Kaikki oli hyvin paitsi Kaarlon kat-harri eli kurkkukipu ja vilustuminen. Milanossa oli pysähdytty ja nähty näyttelijä Zacconi *Kummittelijoissa*. Oswaldiksi hän oli kovin vanha ”för bestämt, nog kommer Weckmans aparition att vara vida mera illusorisk.”²²²³ Kaarlo oli virkistynyt ja toimielias ”mukavassa Milanossa”.²²²⁴ Milanosta Nizzaan ajettiin Genovan lävitse, mutta siellä ei pysähdytty, ajatus ei houkuttanut kumpaakaan.²²²⁵ Emelie oli suorastaan nälkäinen teatterin uutisista ja pyysi, että Jalmari panisi parhaan tietolähteen, kuiskaaja Silla (Cecilia) Silénin kirjoit-tamaan.²²²⁶ Tuliko Siléniltä paljon kirjeitä, on vaikea tietää, sillä nekin ovat voineet joutua varmuuden vuoksi hävitettävien listalle. Emelie pohti Finnelle omaa elämänteemaansa, ”kunniallista ja moraalisesti arvokasta elämäntapaa”, jossa olisi koko suomenkielisen kansakunnan voima ja turva.²²²⁷

Periaatteessa teatterista kuului hyvää. Mikä Emelietä eniten hämmästytti, oli miten lahjakkaat ja hyvissä asemissa olevat miehet ehdoin tahdoin ”heittäytyvät turmioon”.²²²⁸ Aarne Riddelinin tekemän pienehkön rikkeen johdosta perustettiin välimiesoikeus, jonka

2222 EB → Alma Birkman 5.10.1903/49:4:6/EBA/KiA/SKS.

2223 EB → J. Finne [15.]10.1903/kk2:120/mfPR160/JFA/KK.

2224 ”I Milano var han så märkvärdigt pigg och rask, lefnadslustig och vaken, att man ej mindes att han var sjuk; själf, utan att säga något åt oss, begaf han sig och sökte upp en mindre teater, hvarets Zacconi med compagnie uppträdde, köpte oss biljetter och vandrade för resten ganska mycket ensam omkring i den trefliga staden.” (EB → Aini Nevander 22.10.1903/49:7:29/EBA/KiA/SKS.)

2225 EB → Alma Birkman 17.10.1903/49:4:8/EBA/KiA/SKS.

2226 EB → J. Finne 20.10.1903/kk2:124/mfPR160/JFA/KK.

2227 ”Hvad har det nu åter varit för spektakel där komma och hvarmed har Riddelin skandaliserat sig själf och oss? Nog är det obegripligt att dessa hårda pröfningens dagar ej kunna lära vårt lands söner, att vår enda och främsta styrka alltid skall bli ett hederligt moraliskt och ärbart lif; vårt arma land har rättighet att nu fordra det af sina barn. Om Riddelin måste gå, äro vi mycket intresserade af att Kainulainen tages; han är åtminstone hyggelig och nyckter. Skrif nu närmare redogörelse om alla dessa skandaler: nog ha vi ju litet rätt att få veta intrigerna. Huru är det med Durchman? Måste han ej tagas om äfven Närhi blir obrukbar; kanske vore Närhi ej så sjuk, om ej den grymma alkoholen vore till. [– –] Cecilia Silén har ju alltid varit Karls goda vän, kan hon ej nu glädja oss med några rader?” (EB → J. Finne [15.]10.1903/kk2:120/mfPR160/JFA/KK.)

2228 Riddelin oli varastanut kollegalta turkin ja rahaa, sekä palauttanut molemmat; Finnen johdolla käynnistettiin tutkinta asiasta. ”Riddelin gjorde mig ondt; han har visserligen ganska starkt satt allas vårt tålomod på prof, men jag är nu en gång sådan att jag aldrig minnas de dåliga sidorna, då jag ser en menniska olycklig och hvem är olyckligare än en ung, begåfvad, lyckligt ställd man, som af egen lust och håg kastar sig i fördärfvet. Skrif nu och redogör för allt, eller bed Cilla göra det, om Ni ej hinne. Hon har nu så väl reda på deltjerna inom teatern och hennes omdöme är så godt och opartiskt, att hon gerna då och då kunde skriva till oss; han vet ej hvilken glädje hon derigenom skulle bereda oss. Är det för långsamt och omständligt att skriva på finska skå kan hon ju skriva på svenska – allt är lika välkommet. (EB → J. Finne 20.10.1903/kk2:124/mfPR160/JFA/KK.)

päätös oli Riddelinin kannalta suopea. Välittäjät eivät tunteneet tarpeeksi teatteria, näin valitti Emilie.

Det var ju klart att herrar Ignatius & Svinhufvud ej skulle bekymra sig om teaterns anseende och bra förvånad är jag öfver att Riddelin vill stå kvar vid teatern efter slika skandaler; mycket otåliga äro vi att erfara hvad för ett beslut teaterpersonalen fattar. Ledsamt är det ju att arbeta med honom och synd är det att obarmhärtigt stöta bort honom, mitt goda hjärta deltagar alltid, då jag ser en medmänniska gå sin små tillmötes, och dock – ett ytterst farligt prejudikat är det ju om han utan vidare får stanna kvar; bra nöjda är vi om vi inte behöfva yttra oss. [– –] Detta är alldeles rätt att Ni ej ger åt Riddelin några roller, hans kontrakt måste naturligtvis uppsägas och sedan får det väl bero på hans uppförande om han får stanna eller ej.²²²⁹

Nizzassa ei ollut teatteria tähän aikaan, myöhemmin vain yksittäisiä vierailijoita. Mutta näyttää myös siltä, että vuodenvaihteessa ei Kaarlosta olisi vielä oman teatterin johtoon. Käytännössä ulkomailla oltaisiin siis helmikuun 1. päivään.

Få se om vi få komma hem till jul; Karl tycker att bör få visa sin duglighet till d. 1 februari efter han så ville det; det är så oändeligen viktigt för teatern att Finnes anseende stärkes. Dessutom fruktar jag för att Karl ej d. 1 januari orkar börja med sitt arbete; han vill ej gerna komma hem dessförinnan och jag har ej hjärta att plåga honom med min hemlängtan.²²³⁰

Aino Ackté oli järjestämässä konserttia Kansallisteatterissa. Emelie moitti, että konserteiksi ei saa koskaan antaa lauantaita, kyllähän se Acktéle on sama, mikä ilta, hän saa täyden salin perjantainakin. Seurasi huomautuksia erilaisista vapaalippujen saajista.²²³¹ Johtamisjärjestelmä Bergbomien teatterissa oli yksinvaltainen, pienimmätkin asiat tapahtuivat johtajan päätöksellä. Emelie suri Aino Acktén ja *Suomettaren* arvostelija Evert Katilan välistä kärhämää ja oletti, että asiassa oli myös jotain puoluepoliittista

2229 EB → J. Finne 24.10.1903/kk2:128/mfPR160/JFA/KK. Pennanen 2017:51–54 selostaa prosessin ja Riddelinin erotamisen. Todelliseksi syyksi hän uumoilee Riddelinin mahdollisesti samana kesänä 1903 omaksumia Forssan kokouksen teesejä ja sosialismin kannatusta. Asia ei näy yhdessäkään tuon syksyn kirjeistä, paljon olennaisempaa on vastuuntunnon tai ehkä auktoriteetteja kunnioittamaton käytös, mikä selittänee näyttelijäkunnan torjuvan suhtautumisen. Riddelin toki muiden mukana haastoi Finnen asemaa ohjaajana ja talosta vastaavana johtajana.

2230 EB → Alma Birkman 26.10.1903/49:4:8/EBA/KiA/SKS.

2231 EB → J. Finne 24.10.1903/kk2:128/mfPR160/JFA/KK.

Aektén Kagaaliin kuuluvan puolison, tohtori Heikki Renvallin ja *Suomettaren* välillä: Aektén konsertteja ei saanut *Suomettaressa* mainostaa.²²³²

Nizzaan tultua Kaarlo oli ollut katarriassa ja flunssassa, ja se vaikeutti oloa.²²³³ Ikävintä oli kuitenkin se, ettei hotellissa ole kahteen viikkoon ollut keitään, jonka kanssa voisi seurustella. Oli vain erittäin yläluokkainen englantilainen rouva ja hieno saksalainen pariskunta, joka ei sekaannu ”med mobben”. Kaarlon oli hankalaa puhua vieraiden kanssa ja vierasta kieltä; eikä tietenkään ketään maanmiestä, jonka kanssa voisi tuulella surullisia ajatuksiaan. Täytyi vain yrittää pysyä iloisen ja tyytyväisen näköisenä. Nizzassa oli turhan kallista, vaikka 5 ja 7 ruokalajin ateriat olivatkin hyviä. Molemmat olivat jo kyllästyneitä niihin. Nizzan vanhaa kaupunkia ei voinut verratakaan Genovan ”pittoreskiin ja kiinnostavaan elämään ja arkkitehtuuriin.” Se oli sentään vanha patriisikaupunki.²²³⁴ Kaiken uuden näkeminen virkisti Kaarloa, joka suunnitteli jopa matkaa Marseille’hin. Puhekyky osin palautui ja sekin lisäsi Emelien toiveikkuutta. Mutta Nizzan monien venäläisten kanssa ei myöskään voinut keskustella.

Skulle här blott finnas en enda menniska som man kunde tala med! Mest är här ryssar och jag vill ingalunda säga att de se skildt otrefliga ut, men man vet ju aldrig hvad sorts folk de äro, så att det är bäst att vara försigtig; nihilister och anarkister kunna de vara – likaså väl som de loyalaste trogna, och hvardera är det bäst att gå ur vägen för.²²³⁵

Yleensä Emelien vastaukset Jalmarin kirjeisiin olivat täynnä kysymyksiä teatterin asioista ja niistä päätöksistä, joita Jalmari suunnitteli. Jos hän joutuisi olemaan helmikuun alkuun asti johtajana, piti suunnitella ajoissa myös Runeberginpäivän ohjelma.²²³⁶ Emelie kiitti Jalmaria ahkerasta kirjoittamisesta, Kaarlollekin sopisi osoittaa yksi kirje, hän ilahtuisi niin kovasti, vaikka ei voinutkaan pitää kynää kädessään. Kasimir Leino tuli Viipurin Maaseututeatterin kanssa Helsinkiin Venäläiseen teatteriin esiintymään. – ”Mitäs siitä puoluetoverit sanovat?” kysyy Emelie. *Julius Caesarin* uusinta ja Arvid Järnefeltin *Kuolema* olivat tulossa Kansalliseen.

2232 ”Konflikterna med Aino Achté ha varit bra ledsamma och ytterst onödigt var det ju att sända Flodins recensioner till Sverige; hvad säger dock den ömtåliga divan om recensionerna i Danmark och i Sverige? de äro ett strå hvassare än Katilas. Ytterst betecknande är det dock att Katila ej skall få biljett till konserten och den får ej annonseras i Suometar, men Euterpe, Hfors Posten och Flodin få nåd; om dem säges ingenting. Jag antager att Doktor Renvall har något gammalt groll till Suometar, hvarföre han nu begagnar sig af tillfället att få förolämpa sina f. d. vänner och meningsfränder! Mätte han ej få skäl att ångra det; strömmen är nu en, efter ett eller par år kan allt vara annorlunda. Betty Elfving skref att hufvudorsaken till all oro nu, är dock svekernas svigtande och försvinnande maktställning, och nog har hon rätt.” (EB → A.Nevander 27.10.1903/49:7:30/EBA/KiA/SKS.)

2233 EB → J.Finne 4.11.1903/kk2:138/mfPR160/JFA/KK.

2234 EB → Alma Birkman 26.10.1903/49:4:8/EBA/KiA/SKS.

2235 EB → J. Finne 4.11.1903/kk2:138/mfPR160/JFA/KK.

2236 EB → J. Finne 30.10.1903/kk2:134/mfPR160/JFA/KK.

Att Ni tänker på Julius Caesar är på allt sätt bra, stycket är ett af våra bästa teaterminnen och jag tror att skådespelarpersonalen aldrig visat sig från en så älskvärd och fördelaktig sida, som då, t.o.m. hr. Ahlberg krånglade ej. Ett unda har det emot sig och det är att samma rustningar, hjälmar, sköldar o.s.v. straxt derpå skola, litet ändrade uppträda i Salamiinin kuninkaat [sic]; eller hittar Ni på något annat till Runebergsdagen? [– –] Blir Järnefelts pjes dyr och bråksam? Bråk förorsakar nu alltide orkestern, då den är med, men är det nu alldeles ulti [ultra]? Har Sibelius redan musiken färdig? Måtte nu stycket göra lycka och vara förtjent deraf.²²³⁷

Lokakuun lopulla Nizzassa Emelie alkoi neuvotella Nervistä, Genovan itäpuolella sijaitsevasta pienestä lomakaupungista, jossa Birkmanin sisarukset Alma ja Hanna olivat edellisenä vuonna käyneet. Emelie yritti jäljittää myös itselleen keskusteluseuraa: olisiko siellä ketään suomalaista.²²³⁸ Nervistä pääsisi käymään kolme kertaa viikossa sähköhoidoissa Genovassa Gallieran sairaalan erinomaisella professorilla.

Ranskasta matkustettiin Italiaan jo 12.11.1903, mutta ensin Genovan ohi kauemmas Ligurian rannikolle, Sestri Levanteen. Genovan itäpuoleinen ja etelään kaartuva rannikko ”levante” saa nimensä nousevasta auringosta. Tarkoitus oli Sestrissä ennen sähköhoitoja vielä kohdata kuuluisa saksalainen tohtori Bartel.²²³⁹ Siksi Bergbomit varasivat huoneen kahdeksi viikoksi Sestristä. Oli vahinko, että lääkäri ei ollut vielä tullutkaan paikalle. Kaarlo kaipasi jo paluuta lähemmäksi Genova saadakseen sähköä lamaantuneille raa-joilleen, käsivarrelle ja jalalle. Mikäli lääkäri ei tulisi Sestriin, palaisivat Bergbomit pohjoiseen ja asettuisivat Nerviin. Säätyläisiä Sestrissä tähän aikaan vuodesta ei juuri ollut, mutta hotelli oli siisti ja saksalainen, Grand Hôtel Jensch. Ruoka ei ollut yhtä hyvää kuin Nizzassa, mutta pukeutuminen vapaampaa, ihmiset kulkivat ilman hattuja ja käsineitä jopa paljain jaloin, puolipukeissaan ja likaisina. He vaikuttavat ”äärimmäisen primitiivisiltä, mutta mukavilta, tyytyväisiltä itseensä ja eksistenssiinsä.” Sestrissä Kaarlo ja Emelie saivat iloisen saattueen töpötellessään kaupungin kujia:

Första morgonen, då vi gingo ut gaf Karl en soldo åt 3 smutsiga, nätta pojkbys-tingar och nu äro vi eskorterade af en hel hop smärre och större barn, när vi

2237 EB → J. Finne 4.11.1903/kk2:138/mfPR160/JFA/KK.

2238 EB → Aini Nevander 27.10.1903/49:7:30/EBA/KiA/SKS.

2239 ”till Sestri Levante; Karl längtar efter elektriciteten och då nu Betty Löfgren tyckte att Dr Bartel var en bra och förnuftig läkare, så hålla vi fast dervid; i Nervi känna vi ju ej någon läkare och det blir helt och hållet slumpen, som skulle afgöra hvem vi vända oss till; först tänkte vi visserligen från Nervi hvarannandag resa in till Genua för att få elektrisk behandling, [– –] För Karl går det framåt i sakta mak; naturligtvis alldeles för långsamt och sakta efter våra otåliga begrepp; kanske kan den elektriska behandlingen åter sätta litet fart i nerverna. – Jag hoppas du sänder ett ärligt svar på min anhållan så fort som möjligt till ”Italia. Sestri Levante”. (EB → Aini Nevander 8.11.1903/49:7:31/ EBA/KiA/SKS.)

röra oss inne å byns trånga, smutsiga gator; ”uno soldo” ropa de flesta, men nog höja en del sina pretentioner till ”due soldi”; ibland lyckas de, ibland ej, Karl är nu ganska road af dem.²²⁴⁰

Emelie houkutteli Alma Birkmania tulemaan myös etelään. Kaarlون keskustelu oli jäykkää, ja uusi puhekumppani voisi virkistää.

[M]ed konversationen går det allt ännu trögt: minnet är svagt och tungan styf; nog minnes han ju förvånande allehanda ovanliga saker och ting, men ofta glömmar han hvad han ämnade säga, innan meningen är utsagd, och det rätta ordet brister ännu ofta. Vi ha ju dock ännu 2 månader till dess vi komma hem, så att man kan hoppas att han till dess blifvit betydligt bättre.²²⁴¹

Tapaamatta kuuluisaa lääkäriä lähtivät sisarukset jo 26.11.1903 Sestristä pohjoiseen kohti Genovaä asettuen pieneen Nervin kaupunkiin.

Emelie kyseli Jalmarilta roolituksista, mutta luopui ja sanoi, että ”näenhän sitten Suomettaresta,” joka sisaruksille lähetettiin sinne, missä kulloinkin oltiin.²²⁴² Johtokunnan puheenjohtaja Antti Almberg kirjoitti 9.11.1903 Kaarlolle kirjeen, joka virkisti kovin. Viestin pääsisältö oli, että teatterilla on mennyt syksyllä suhteellisen mukavasti, Jalmari Finne on hoitanut hyvin taloutta, yleisö kiinnostunut esityksistä, vaikka Helsingin tarjonta muuten oli jo erityisen runsasta. Almbergin mukaan Eino Leino jatkoi hyökkäyksiään.²²⁴³ Tässä suhteessa Almberg luultavasti oli yliherkkä, Leino ja Finne olivat kuitenkin lähes ikätovereita, jotka varmaan ärsyttivät toisiaan.

Senaattori Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen kuolemasta 13.11.1903 sisarukset lukivat sanomalehdestä. Tämä oli eronnut senaatista pian helmikuun manifestin jälkeen 1899, mutta oli vuonna 1900 omalla lehtikirjoituksellaan vielä kerran kategorisesti tuominnut yhteistyön ruotsinkielisten kanssa. Hän jäi yksin pienen ryhmänsä kanssa tilanteessa, jossa Suomea koskevat uhat näyttivät todellakin tulevan Venäjän suunnasta. Vuosina 1902 ja 1903 venäläistämistoimet olivat konkretisoituneet, kasakoita oli lähetetty mielenosoittajien kimppuun ja hovioikeuksien tuomareita ja muita virkamiehiä oli erotettu ja korvattu lojalisteilla. Bobrikoville oli julistettu 9.4.1903 diktatuurivaltuudet vastarinnan kukistamiseksi. Lisäksi vanhaa senaattoria vastaan oli nostettu poliittisluontoinen oikeusjuttu.²²⁴⁴

2240 EB → A.Birkman 15.11.1903/49:4:10/EBA/KiA/SKS.

2241 EB → A.Birkman 15.11.1903/49:4:10/EBA/KiA/SKS.

2242 EB → J. Finne 17.11.1903/kk2:146/mfPR160/JFA/KK.

2243 Antti Almberg → KB 9.11.1903/54:45:1/KBA/KiA/SKS.

2244 Ks. esim. Schybergson 1923:282–291; Koskimies 1974:199–206, 231–232.

Yrjö-Koskinen oli saanut sairauskohtauksen ja kuollut joidenkin päivien kuluttua. Uutisen saatuaan Jalmari Finne oli antanut peruuttaa näytöksen, mistä häntä puolestaan moitittiin. Sen epäsuosituimpaa poliitikkoa Bobrikovin Suomessa oli vaikea ajatella kuin Yrjö-Koskinen. Mutta fennomaanit, joihin myös Finne kuului, katsoivat, että mies ansaitsee kunnianosoitukset ja säällisen hautauksen. Niistä muodostui valtakunnallisesti laajojen suomenkielisten piirien kokoontuminen. Yrjö-Koskisen suurtyön arvoa voitiin silti ymmärtää ja kunnioittaa koko elämäntyön näkökulmasta; se ei lopultakaan riippunut päivänpoliittisesta tilanteesta tai suhdanteesta.

Yrjö Koskinens död har alldeles ofantligt kostat på Karl: han har i flere dagar varit yttertst modfälld och nedslagen, utan lefnadsmod och lust; nu är han åter litet piggare. Hvad Finland, land och folk, uti den bortgångne förlorat är alldeles obeskripligt; med honom gick det bästa, som det sista halfva seklet åstadkommit i grafven; mig har han alltid varit kär och stor, så att jag med tacksamhet och glädje följt hans spår stått där han stått. Gud välsigne honom. Hvilket stöd var han ej för oss under teaterns barndomsdagar! oaktat sitt kolossala arbete hann han alltid följa med dess sorger och dess fröjder, därför voro vi så innerligen tacksamma för att [Benjamin] Leino lade kransen på hans graf; helsa och tacka honom från Karl och mig därför. [– –] men jag tror att Karl nödvändigt nu måste piggas upp med litet elektricitet.²²⁴⁵

Emelie oli Yrjö-Koskisen ehdottomasti uskollisia ihailijoita ja jakoi vielä tunteja vanhan ”taistelutoveri” Almbergin kanssa. Kaarlون surusanoma oli saanut masentuneeksi ja lamaantuneeksi, minkä takia hänen puheensa katkeili, lauseiden alut unohtuivat. Kaarlo suuttui ja hermostui, ja kärsivällisyys petti toisinaan.

[T]ill Februari och tidigare kan Karl ingalunda orka med något arbete: måtte han då kunna det. Hans förbättring skrider så långsamt framåt: sorgebudet hemifrån har gjort att han i går och i dag varit alldeles tillintetgjord, ej orkat äta, ej heller sofvit i natt, utan oupphörligt hostat. Rusk och regn ha vi äfven haft 3 dagar, så att vi ej kunnat vara ute och huru lång tiden då förefaller uti denna lilla by, kan Ni nog förstå; när Karl t. ex. försöker att spela något, går början förträffligt men så tappar han bort sig och minnes ej fortsättningen; samma fall är det ännu med hans tal; han glömmar ofta, under meningens lopp, hvad i början tänkte säga; vid dessa tillfällen blir han alltid så ängslig och betryckt, att man har svårt att återväcka hos honom mod och hopp. – Tacksamma äro

2245 EB → J. Finne [25.11.1903]/kk2:142/mfPR160/JFA/KK.

vi ju dock för att allt är så pass bra, som det är, ehuru Karls tålmod ibland brister.²²⁴⁶

Tieto Kaarlon tilasta oli tärkeä johtokunnalle, jotta se vihdoinkin alkaisi varautua Kaarlon jälkeiseen aikaan. Almberg oli tyytyväisenä ilmoittanut syntymäpäivänä perustettua Bergbomin rahastoa varten annetusta resetistä Kaarlolle. Almberg ei vielä osannut keksiä hyvää käyttötarkoitusta rahoille.²²⁴⁷ Yrjö-Koskisen hautajaiset olivat aiheuttaneet kiusallisia etikettiongelmia ja oikeastaan kulttuuriskandaaleja, kuten että yliopiston rehtori ei laskenut seppelettä professorin haudalla.

Huru vi följt med den stora [Yrjö-Koskinen] begrafningen, vet du nog; i vår stora sorg har det ju varit en ljusglimt att se huru allmänt deltagandet varit och huru djupt och smärtsamt alla känna vår förlust. Hvarföre sades ej mycket, som nu uttalats, under den hädangångnes lefnad! Huru var det möjligt att universitetet kunde tillfoga en af vårt lands största söner denna skymf! ”Mormor Gadd” brukade säga ”lönarn lefver” och så fult det än är, säger jag så med. Största felet är väl dock rektors: nog hade han bordt kunna genomdrifva att universitetet lagt en krans på den främsta finska historieskrifvarens graf. Han vågade naturligtvis ej: dessa tider göra oss fega. Så roligt att Danielson och A. H. Snellman ha mod och kraft att uttala sig. Mycket har det gladt oss att [mieskuoro] Y. L. ej sveko.²²⁴⁸

Lähtiessään Emelie tunsii jo sympatiaa Sestri Levantea kohtaan, vaikka sikäläinen postinhoitaja oli luullut, että Helsingfors on Turkissa. Mahtoiko ajatella Hellespontosta?

Syksyn aikana Jalmari Finnen oli omien sanojensa mukaan ”pakko erottaa Aarne Riddelin.”²²⁴⁹ Aiheena oli toverin kalliin turkin ”lainaaminen” omin lupineen ja panttaaminen ynnä luvaton rahan ”lainaaminen”. Ne hän oli hyvittänyt jo kollegalleen, mutta Jalmari Finne, ilmeisesti myös joidenkin aiempien omavaltaisuuksien tai arroganssin takia, ajoi tämän nuoren virkamiestaustaisen näyttelijän erottamista ensin johtokunnan ja sitten välimieslautakunnan kautta. Kyse oli kaikesta Finnen tavasta toteuttaa tuoretta valtaansa ja päästä eroon hyvästä ja kiitetystä, mutta ajoittain kurittomasta näyttelijästä. Asia vei viikkoja, ja oli myös teatterin maineelle vahingollinen. Välytysmiehet Ignatius ja Svinhufvud katsoivat, että Riddelinin sovitettu pienekö rike ei antanut enää aihetta

2246 EB → Antti Almberg 19.11.1903/49:7:32 [sic!]/EBA/KiA/SKS.

2247 EB → Antti Almberg 19.11.1903/49:7:32 [sic!]/EBA/KiA/SKS.

2248 EB → Aini Nevander 25.11.1903/49:7:33/EBA/KiA/SKS.

2249 Finne 1939:123. Erottamista ei muistelmassa käsitellä, eivätkä sitä tee Aspelin-Haapkyllä (EAH4) eikä Koskimies (1953).

erottamiseen.²²⁵⁰ Emelie Bergbomin mielestä välittäjiksi ei pitäisi ottaa teatterin asialle välinpitämättömiä (likgiltiga) henkilöitä”, sillä miestä ei voinut jättää vailla rangaistusta.

Utgången af den Riddelinska skandalen är ju tillfredställande speciellt var det roligt att skådespelarna voro så eniga; hvad säger han själf och hvad gör han? viftar och skroderar tror jag. Synd är det om honom, ty han har goda dramatiska anlag. Vi må nu bara ej glömma att i tid säga upp hans kontrakt. Ha hrar Ignatius och Svinhufvud [välitysmiehet] ännu ej fått utlåtandet färdigt? aldrig skall man välja sådana för teatern, fullkomligt likgiltiga personer.²²⁵¹

Asiassa oli vielä sananvalta näyttelijöiden neuvostolla, joka noudatti Finnen kantaa, minkä jälkeen johtokunta teki erottamispäätöksen jo 6.12.1903. Riddelin lähti merille.²²⁵² Elli Tompuri kertoo tapauksen ja katsoo, että taiteelliselta kannalta Aarne Riddelinin erottamishanke oli lyhytnäköinen.²²⁵³ Myöhemmin rakentuneessa Orjatsalo-myytissä syntipukeiksi eroon on tehty teatterin vanhoillinen johto ja nuorukaisen mahdollisesti jo tuolloin sosialistiset mielipiteet. Kuitenkin juuri näyttelijäkunta tai sen vanhimmat olivat olleet erottamisen kannalla. Kesällä 1904 Bergbomit olivat ottamassa Riddelinin mielellään takaisin, mutta silloinkaan näyttelijätoverit eivät tahtoneet.²²⁵⁴

Nervin kaupunki on noin 10 kilometrin junayhteyden etäisyydellä Genovasta. Rata kulkee meren tuntumassa, ranta on kallioinen, uimaranta on pieni. Talot sijaitsevat rinteellä radan yläpuolella, Hotel Nervi sijaitsee keskeisen asemalle laskeutuvan ja ylemmänä rinteessä kulkevan rannikon suuntaisen pääväylän kulmassa. Emelien ensimmäiset kirjeet kertovat huonosta säästä ja ankeasta pienestä hotellista, ainakin Sestriin verrattuna. Nervistä Kaarlo halusi heti Genovaan ottamaan päivittäisiä sähköhoitoja. Tohtori Ortenauer, ilmeisesti Puolan juutalaisia, herätti luottamusta, hän oli ”klok och

2250 Kansallisteatterin johtokunnan pöytäkirjassa 15.11.1903 on merkintä: ”5§ Suostuttiin näyt Aarne Riddeliinin anomukseen saada vapautta näyttelijäntoimestaan 3 → 5 viikon ajaksi hoitaakseen terveyttään.” Pöytäkirjassa oli lisäys, raportti P. E. Svinhufvudin johtamasta sovittelusta (12. ja 18.10.1903), jossa Finne esitti vaatimuksen Riddelinin välittömästä erosta. Riddelin myönsi rikkeen, mutta oli täydellisesti hyvittänyt asuintoverinsa ja sopinut asian hänen kanssaan. Vaikka käytös oli moitittavaa ja paheksuttavaa, sovittelulautakunnan mukaan näyttelijää ei erotettaisi kesken vuotta. (Suomen Kansallisteatterin johtokunnan pöytäkirjat/SKTA/SKT). Aineiston on julkaissut Pennanen 2017:415 (viite 61).

2251 EB → J. Finne [25.11.1903]/kk2:142/mfPR160/JFA/KK.

2252 Pennanen 2017:52. Ks. m. Suomen Kansallisteatterin johtokunnan pöytäkirja 6.12.1903/SKTA/SKT). Näyttelijöiden neuvostoon kuuluivat Katri Rautio, Iisakki Lattu, Benjamin Leino ja Axel Ahlberg, sihteerinä oli Finne.

2253 Tompuri 1952:90–92.

2254 EB → J. Finne 4.9.1904/kk2:212/mfPR160/JFA/KK. – Tuolloin Finne ei ollut enää Kansallisteatterissa, joten päätös oli seurausta kollegojen kielteisestä suhtautumisesta. Tätä Bergbomien kantaa ei ole tunnettu tuoreimmissa Riddelinin käsittelyissä teoksissa, joissa syyksi on esitetty poliittinen syrjintä (Reuna 2010:9 ja Pennanen 2017:53). Näin torjutaan ajatus, että Riddelin itse oli aiheuttanut omia vaikeuksiaan ja kenties loukannut tai kohdellut epäasiallisesti vanhempia kollegoita.

skicklig”. Hän tunsu jonkin verran Venäjän ja Suomenkin oloja. Jalmari Finnen kanssa Emelie kirjoitti samaan aikaan teatterilaisten vuoroista saada resettinäytöntöjään.²²⁵⁵

Kotimaan uutisista Bergbomeja ilahdutti se, että ruotsalaisetkin alkoivat kutsua Erottajan taiteilijoita ”muukalaisiksi” ja todeta, ettei heitä tarvittaisi Helsingissä. - ”Että me ehdimme sen vielä nähdä”!

_ Hvad är orsaken till Hfors Postens artiklar ang. svenska teatrarna? Jag fruktar för att det är litet oförsigtigt att taga frågan till tals, det är första gången, som här tydligt utsagts att skådespelarna äro fremlingar och att det vore bäst om de ville draga här ifrån! Tänk att vi skulle uppleva detta – från eget håll angrepp på den heliga svenska scenen och dess, för finnarne, oupphinnelig artister!²²⁵⁶

Kaarlon omalla, hyvin haparoivalla käsialalla on säilynyt loppusyksystä pari allekirjoitusta tervehdyskortteihin. Nervissä asui suomalainen neiti Neovius, josta Bergbomit olivat ensin kovasti ilahtuneet. Ongelmaksi seurustelussa tuli se, että neiti Neoviuksen ja sisarusten päivärytmi oli täysin eri. Sitten hän oli tullut valittaneeksi ruoasta ja isäntäpari oli nostanut äläkän, minkä vuoksi neiti Neovius muutti pois hotellista. Tärkeintä oli, että sisarukset viihtyivät nyt paremmin²²⁵⁷ ja elektrisiteettihoito Genovassa oli jopa parempaa kuin Wiesbadenissa.

Den enda långa gata här [i Nervi] finnes är smal och trång samt på hvardera sidan bebyggd med höga 4 à 7 våningars hus; där promenerar dock Karl hellre än vid stranden.²²⁵⁸

Sisarukset kävivät Genovassa myös hankinnoilla.

I går voro vi inresta till Genua för att köpa oss ylle-underkläder och lyfta det sista å mitt resekreditiv; det var ej sommarns strålande Genua: skjortorna m.

2255 ”Sedan vi kommo hit till Nervi [26.11.] ha vi mest haft fult väder; stormregn och relativt kallt, att här under dessa förhållanden är utomordentligt tråkigt, kan Ni väl fatta, speciellt som hotellet är mera otrefligt; i Sestri trivdes vi vida bättre, men då där ej fanns läkare ansågo vi oss måsta komma hit. Karl får nu alla dagar elektricitet på sin sjuka arm och jag hoppas det skall göra honom godt; till en början tröttnar det dock något; läkaren Dn Ortenauer, anses för klok och skicklig; han är jude och vi tro, från Polen eller trakterna deromkring, ty han har någorlunda reda på ryska förhållanden och t. o. m. litet på våra, hvilket ju är mera ovanligt; vårt undangömda fosterland är ej känt och ju mindre man talat om oss desto bättre har det varit för oss.” (EB → J. Finne 30.11.1903/kk2:150/mfPR160/JFA/KK.)

2256 EB → J. Finne 30.11.1903/kk2:150/mfPR160/JFA/KK.

2257 ”vi hade ej bordt vara i Nizza, jag tror ej att luften där var riktigt passlig för Karl, i Sestri Levante var det alldeles förtjusande och där skulle vi så gerna ha stannat om där blott hade funnits läkare. Här är ej så trefligt och bra men nog stanna vi här öfver julen så att vi första eller andra januari äro i Berlin, antager jag.” (EB → J. Finne 4.12.1903/kk2:154 / mfPR160/JFA/KK.)

2258 EB → Aini Nevander 3.12.1903/49:7:34/EBA/KiA/SKS.

m. hängde visserligen allt fortfarande från alla fönster, men himmelen var låg och grå och bergstopparne krig staden betäckta af snö. Ett af målen för resan, var besök hos fotografen, men oaktadt vi vandrade ganska mycket omkring, hittade vi ej någon sådan, utan får detta besök bli till nästa Genua-färd, hvilken väl blir första vackra dag i nästa vecka: Karl var nämligen ganska road af färden. Jag tror att han ej rätt tycker om sig här i Nervi; han sitter och promenerar ej gerna på stranden, ty hafvets brus och dånn gör honom yr, säger han; äfven jag kan ej längre tåla det: det är, som då man är vid en stark fors: det lockar och drager en till sig, så att man får svindel och vill hoppa dit. Dessutom blir jag sjösjuk, så det brusar alltför starkt. [– –] Karl helsar och tackar för ditt bref: han besvarar det i morgon eller i lördag. I Genua ville han ej besöka Hôtel Centrale: han hade obehag deraf; nog skola vi dock gå såväl dit, som till Ospedalet någon gång. Underligt var det att nu med honom vandra de vägar, hvarest vi i somras trampade så många tunga steg; kunde jag blott rätt tacka Gud för denna nåd.²²⁵⁹

Kansallisteatterissa Jalmari Finne oli kiinnostunut suurteoksista, mutta kevääksi 1904 oli tulossa lyyrisiä ja historiallisia teoksia, ei juurikaan ajankohtaisia näytelmiä eikä mitään suoraan poliittista. Kaarlo oli ajan vakavuuden ymmärtäen ehtinyt jo nostaa teatterinsa poliittista profilia. Voidaan tietysti kysyä, missä määrin murhan esittäminen *Julius Caesarissa* 27.1.1904 ennakoi kesäkuun poliittista attentaattia? Bobrikovin murhaa nimittäin jo mietittiin joissain kaupungin taloissa. Elli Tompuri oli kesken vuotta 1903–1904 pyytänyt päästä Ruotsalaisesta takaisin Kansallisteatteriin vierailemaan ja vielä *Elinan surmassa*, mutta suostuminen olisi ollut vastoin kaikkea järkevää menettelyä.²²⁶⁰ Tompuri vaikutti olevan aina tyytymätön siihen paikkaan, missä kulloinkin oli, tai valintaan, jonka oli viimeksi tehnyt.²²⁶¹

2259 EB → Aini Nevander 3.12.1903/49:7:34/EBA/KiA/SKS.

2260 ”Ni kan ej fatta huru nöjda vi begge, Karl och jag, blifvas i dag på morgonen då vi erhöålo Edert bref med underrättelse om att Direktionen ej bifallit till E. Tompuris proposition att midt under spelåret få återkomma till finska teatern. Man måste litet tänka för sig i verlden innan man handlar. Innerligen kommer det att förarga oss om Elinan Surma för hennes skuld upptages; den har ej gått i det nya huset _ kommer således att förorsaka arbete och kostnader; kostymerna äro alldeles i oordning och deras inståndsättande komme äfven att taga tid och penningar i anspråk och allt detta för att bereda framgång åt en skådespelerska som är engagerad vid svenska teatern! Jag tycker att det vore en oförlätlig slapphet att gå hennes önskan därvidlag till mötes och hoppas att Ni gjort allt för att afböja det. [– –] Kuolema; den sistnämnda kan väl dock åter upptagas sednare? eller är den nu redan utspelad? Naturligtvis kan den ju ej gå för dåliga hus, då orkestern, Sibelius och Ojanperä skola betalas. Huru är det med Elviras [Willman] komedi? [Rhodon valtias] Är den ännu ej färdigt utarbetad?” (EB → J. Finne 13.12.1903/kk2:158/mfPR160/JFA/KK.)

2261 ”men hon kommer aldrig att trivas någonstades – orätt fot med lifvet” (Bertel Gripenberg → Albert Edelfelt 16.10.1903/Varia1/ms/KK.)

Joulun Bergbomin sisarukset viettävät Nervissä, mutta sen jälkeen he lähtisivät vähitellen kohti pohjoista.²²⁶² Sään vaihdokset olivat riskejä vilustumisten takia. Sensuurista oli yllättäen alkanut olla vaivaa Finnelle, ja tilit Grabowin kanssa vaativat vielä toimenpiteitä.²²⁶³ Jalmari Finnelle olivat Edvard Fazer ja Armas Järnefelt ehdottaneet oopperanäytöksen järjestämistä – ja oopperan ohjaamisesta kiinnostunut Finne tietysti innostui. Bergbomit antoivat luvan, ja niin alettiin kevääksi 1904 suunnitella Suomen ensimmäistä kotimaisin voimin tehtyä Wagner-tuotantoa, *Tannhäuseria*, samaa, jonka Bergbom ja Faltin olisivat halunneet esittää jo 25 vuotta aiemmin. Teatteri järjesti tietenkin lavastukset, puvut ja tarpeiston, vaikka työpalkat piti oopperahankkeen maksaa.²²⁶⁴

Joulukuun 1903 hieno perheutinen oli, että yhdessä kahden muun senaattorin kanssa Ossian Bergbom oli Kaikkein Armollisimmalla Päätöksellä korotettu Suomen aatelissätyyn. Ossian Bergbomin toiminta paitsi Suomen rautatieverkon rakentajana, myös kuluneina vuosina Venäjän sotilaallisten intressit huomioon ottavana kulkulaitostöimittuskunnan päällikkönä ja työ asevelvollisuustöimikunnassa, olivat miellyttäneet Hänen Majesteettiaan. Emelien ja Kaarlön perhekuntaan kuului siis kolme aatelissukua, joista viimeinen toki kuului Suomen vanhemman aateliston vähätteleeseen fennomaani-aatelisten joukkoon. Näinhän oli aikanaan Snellman, Yrjö-Koskinen ja Soisalon-Soiniset aateloitu, tällä kertaa Enebergit, Boehmit ja Bergbomit. Ossianin perhekunnan nimeksi tuli nyt Wuorenheimo.²²⁶⁵

Hellyttävä tieto on, että Alma Birkman ja Paula af Heurlin matkustivat jouluksi Kaarlön ja Emelien luokse. Kaarlön ilo ja mielenliikutus olivat niin suuret, että hän hetkeksi jopa taantui fyysisesti.²²⁶⁶ Loppiaisen aikana palattaisiin jo Milanon ja Münchenin kautta kohti Berliiniä. Mutta Suomeen pitäisi tulla aivan huomaamatta, ilman mielenkuohuja ja töihin palata vasta vähitellen.

[J]ag vet att han, då vi komma hem, flere dagar kommer att vara nedslagen och slut, samt totalt förlora konsepterna, antagligen går hela februari förbi,

2262 UStr 9.12.1903 "Kansallisteatterin johto. Tri Kaarlo Bergbom ei palaa vielä ensi vuoden alkuun kotimaahan, joten hra Jalmari Finne vastaiseksi tulee olemaan Kansallisteatterin johtajana tietää P.lehti."

2263 EB → J. Finne 23.12.1903/kk2:162/mfPR160/JFA/KK.

2264 "Vi kunna naturligtvis ej annat än samtycka till Järnefelts opera-planer; måtte de bara kunna reda sig, ty nog kommer ju Tannhäuser att kosta mycket. Eder proposition 1000 mark i hyra för teatern hvarje afton och vi ge hvad som finnes i dekorationer, kostymer och rekvisita, naturligtvis blir det ju mycket vid kostymerna att ändra m.m. och arbetslönerna måste väl de betala? Att ni ej ge bort någon söndag är äfven bra. När Ni gör upp med dem, så kom ihåg att påminna dem om att orkestern upphör den sista april och att vi ej få spela ryska långfredagen och påskdagen och påskaftonen." (EB → J. Finne 26.12.1903/kk2:166/mfPR160/JFA/KK.)

2265 UStr 20.12.1903. "Aatelissätyyn on hänen K. M:nsa korottanut senaattorit W. Enebergin, E. Boehmin ja O. Bergbomin." ja 22.12.1903 tarkemmin: "H. M. K. on, katsoen senaattori Ossian Bergbomin hyötyisään virkatoimintaan, nähnyt hyväksi joulukuun 19 pnä 1903, H. M. armollisen mielisuosion osotuksena armossa korottaa hänet, senaattori Bergbomin lapsineen ja jälkeläisineen Suomen aatelissätyyn." Samassa lehdessä oli uutinen, että 97 asevelvollisuus-kutsuntoihin saapumatta jäänyttä vapautetaan seuraamuksista.

2266 EB → J. Finne 30.12.1903/kk2:170/mfPR160/JFA/KK.

utan att man får tänka på att han kan arbeta Ni vet nog, att jag ej säger detta af lättja eller beqvämlighetsskäl utan emedan jag fruktar för att det blir en hård nödvändighet; vi skole försöka komma hem så stilla och obemärkt, som möjligt, så att han ej blir förmycket upprörd.²²⁶⁷

Joulujen jälkeen Nervissä sai Kaarlo vielä vanhan vaivansa ”sydänkohtauksen”, joka oli vaivannut häntä 30 vuoden ajan. Termi viitanee tässä jonkinlaisiin tykytyskohtauksiin, jotka voivat olla yhteydessä tunnekuohuihin. Emelie on yksin konsultoinut asiasta lääkäriä, joka kuitenkin uskoi, että Kaarlo tulisi toipumaan entiselleen. Emelie ei halua kertoa tästä kohtauksesta muille kuin Finnelle, ei edes Augustalle, jotteivät nämä huolestuisi liikaa. Siksi oli mitä tärkeintä, että Kaarlo ei vielä pitkään aikaan syöksyisi työnteekoon.²²⁶⁸

Halu matkustaa pohjoiseen oli jo voimakas, mutta vielä Kaarloa vaivasi katarri. Heti uuden vuoden jälkeen lähdettiin Genovaan ja maanantaina 4.1.1904 Genovasta junalla Milanoon. Siellä he viipyivät noin viikon. Maanantaina 11.1. he jatkoivat Müncheniin, ja 15.1. tai 16.1. oli tarkoitus olla Berliinissä.²²⁶⁹ Emelie huolehti ja kyseli edelleen ohjelmistokuulumisia.²²⁷⁰ Mutta jo seuraavasta Finnen kirjeestä hän sai lisää murehdittavaa. Riddelinin asian tultua päätökseen oli Jussi Snellman puolestaan häiriköinyt jollain tavalla, ainakin ”kieltäytynyt esiintymästä”, mikä sai Emelien täysin kuohuksiin. Finne oli kirjoittanut ja ehkä pyytänyt ohjeita. Emelie oli eniten tuohduksissaan ”velvollisuuden”, ”kunnian” ja vastuuntuntoisuuden puutteesta nuorilla miehillä. Mutta näitä ajatellessaan hän tuli yhä varmemmaksi, että Kaarlon pitäisi pysyä teatterista poissa vielä pitkään, sillä muuten tämä kiihtyisi, ja suuttumuksista olivat kaikki lääkärit häntä varoittaneet. Nuorena ”trakasserier” oli valtavasti, mutta nyt niitä ei enää jaksaisi. Kaarlon pitäisi saada olla rauhassa vielä ainakin maaliskuu. Kasimir Leinon oma lyhytaikainen teatteriseurue ”Suomalainen Näyttämö” (1903–1904) oli hajonnut, mutta siitä joukosta vain Kosti Elo olisi se, jonka Kaarlon ja Emelien mielestä Kansalliseen voisi kiinnittää.²²⁷¹ Emelien

2267 EB → J. Finne 30.12.1903/kk2:170/mfPR160/JFA/KK.

2268 ”Jag skrifver nu detta endast och allenast till Eder, jag har ej velat oroa Karl med att säga det åt honom, ty hans mod är redan fört så ytterst nedslaget och betryckt; icke heller Augusta har jag oroat härmed.” (EB → J. Finne 7.1.1904/kk2:174/mfPR160/JFA/KK.)

2269 EB → J. Finne 7.1.1904/kk2:174/mfPR160/JFA/KK.

2270 EB → J. Finne 7.1.1904/kk2:174/mfPR160/JFA/KK.

2271 ”Just nu erhöj jag Edert bref med underrättelsen om [Jussi] Snellmans beteende, hvad anse slika menniskor ett skrifvet kontrakt och sitt ord vara värda, då de kunna handla sålunda? På hvad grund kunde han våga att uppträda och äfven om han ville skilja sig från teatern, hade han ju kunnat göra det såsom en man af heder och ära och ej på detta sätt; om han hyggligt skulle ha anhållit om att få skiljas, hade direktionen nog gått in derpå. Jag är så upprörd för dessa begrepp om heder och ära, att jag ej vill kunna hålla i pennan. Hvad var orsaken till hans oförskämda beteende? Skrif nu utförligt till Berlin. Om K. Leinos sällskap är upplöst böra vi väl tänka på [Kosti] Elo? Kanske fortsätta de dock, utan sin direktör. Nog ha vi ju flere gånger fått vara tillsammans med olika ohederliga och opålitliga figurer som [Jussi] Snellman, men jag trodde honom om bättre. Jag hoppas att Ni på inga villkor nu ären slappa, utan att han skall betala den högsta möjliga plikt ty detta är ett mycket farligt prejudikat. Om han anser att han utan vidare skall kunna komma och få fribiljett, inlägger jag deremot den allra bestämdaste protest. _ Nog ha vi ju otaliga gånger haft sådana här förgelser och trakasserier, men Karl var då yngre och relativt frisk; att han nu ej kan stå ut dermed, är alldeles säkert och alla våra

oli kuitenkin kerrottava Antti Almborgille se ankea viesti, sama, jonka jo oli kertonut Finnelle, että Kaarlosta ei olisi keväällä vielä johtajaksi. Hänen ”henkiset ja ruumiilliset voimansa ovat menneet niin alas.”²²⁷² Uuden johtajan löytämisen vaikeus oli vihdoinkin siirretty puheenjohtaja Almborgin harteille, joille se olisi pitänyt asettaa jo kauan sitten.

Finne kirjoitti lisää Jussi Snellmanin tapauksesta, ja Emelie vastasi Münchenistä käsin yhä vihaisempana ja sanoi, että ”teatern är nu mera ej skyldig att med undergifvenhet och tålmod bära hvarje dugg och inbilske elevkonster och för oskändheter – eller storhetsgalenskap.” Emelie alkoi miettiä näyttelijäkiinnityksiä, Aapo Pihlajamäen ja Kosti Elon nimet kulkivat kirjeissä. Taas kerran Emelie pyysi, että Silla kirjoittaisi ja kertoisi vähän uutisia ja juoruja.

Till dess lef väl [Finne,] haf godt mod och fäst Eder ej vid de många nålstyggen, som män ”vänligast” förbereder Eder. Karl och jag ha nog genomgått ett och annat, Jumalan haltuun.²²⁷³

Berliiniin päästyään Kaarlo oli tietenkin virkistynyt, hän on kävellyt kolmena päivänä tuntikausia katuja edestakaisin sillä seurauksella, että uupui. Teatteriin menemistäkin suunniteltiin taas Berliinissä, mutta siellä odottivatkin Ida Aalbergin aktiviteetit.²²⁷⁴

Nu har Ida Aalberg kommit så långt att hon kommer att uppträda på tre Ibsen matinee [i Berlin], söndagarne den 24 jan samt d 7 och 14 febr. 2 gr i Rosmersholm och 1 g i Hedda Gabler, så står det åtminstone anslaget på annonspelarne; representationerna äga rum i Königliche Hochschule” vid Fasanenstrasse, nog gå vi och se på vår f.d. primadonna, och om så passar, besöka vi väl henne derefter; kanske är hon dock ganska litet intresserad af att se oss. – ”Der finnische Dichter” [Adolf] Paul sköter regien, få nu se om detta blir ett steg för Ida till framtida gästspel, eller om hennes språk kommer att göra hinder denföre. Pauls komedi [*Die Doppelgänger-Komödie*] går par gr i veckan på Kleines theater och nog skola vi se den, så snart Karl åter orkar; en gång ha vi varit på teatern och sett Vintersagan [av Shakespeare].²²⁷⁵

läkare har varnat honom; för att utsätta sig för förgelser; bered Ni Eder därför att största delen af våren ensam bära den tunga bördan – hvad jag kan göra för att lätta och lindra den, gör jag af varmaste hjärta; men nog måste Karl få vara i fred _ åtminstone februari och mars. (EB → J. Finne [10.1.1904] /kk2:180/mfPR160/JFA/KK.)

2272 EB → Antti Almborg 10.1.1904/49:2:3/EBA/KiA/SKS.

2273 EB → J. Finne 15.1.1904/kk2:184/mfPR160/JFA/KK.

2274 EB → J. Finne 20.1.1904/kk2:188/mfPR160/JFA/KK.

2275 EB → J. Finne 20.1.1904/kk2:188/mfPR160/JFA/KK. Adolf Paulin näytelmän esityksistä ks. Dahlström 2016:517.

Sitten Emelie jo raportoikin Ida Aalbergin berliiniläisistä Ibsen-esityksistä Aini Nevanderille:

Här är ett mildt och skönt väder och Karl har alls ej haft något mehn af det nordliga klimatet: han har tvärt om varit ganska rask här i Berlin. – I går uppträdde Ida Aalberg på en ”välgörenhets”tillställning kl. 12 på dagen som Rebekka Wäst i Rosmersholm; hon lyckades bra, speciellt i de två sista akterna, men nog var hennes uttal så olik de andras, att jag ej kan fatta att den tyska publiken kan vara nöjd därmed: för en eller annan gång ja, men ej på längden. Vi sände henne blommor, men ha ej velat genera henne med något besök, ty jag är fullt öfvertygad om att hon är ganska litet intresserad af att träffa oss; dessutom ha vi ej någon aning om hvar hon bor. – Till dina fyllda 33 år lyckönskar jag, ehuru lyckönskan kommer litet för sent.²²⁷⁶

Myöhemmin Emelie kirjoitti, että ”Ida onnistui erinomaisesti, mutta kyllä oli hänen kielensä ’vierasta ja jäykkää [styf]’”. Tammikuun lopulla 1904 oltiin siis vielä Berliinissä. Emeliellä oli kanta, jonka mukaan Paavo Ahlman, Jussi Snellman ja Eino Salmela voitaisiin seuraavana vuonna jättää kiinnittämättä.²²⁷⁷

Om ni visste huru Karl oroar sig för sin hemkomst! Att Ni kommer att vara vänlig och hjälpsam mot honom, veta vi nog, men teaterpersonalen! Ytterst få komma att [ha] undseende med hans svaghet och nog är han fullt beredd på att herr Ahlberg & consortes kommer att slunga emot honom ord och yttranden, som måhända komma att göra honom omöjlig för alltid. Få nu se huru allt skall reda sig; läkaren i Nervi varnade på det allvarligaste för allt teaterarbete i vår.²²⁷⁸

Kotiin Bergbomit halusivat palata aivan hiljaa ja ilman julkisuutta. Finne sai *UStressa* hyvät arvostelut *Julius Caesarin* lämmityksestä, ja Emelie onnitteli. *Päivälehd*en arvostelija ”tuli olemaan kateellinen ja tyytymätön”, mutta hänen ”arvioinneillaan ei ole

2276 EB → Aini Nevander 25.1.1904/49:7:36/EBA/KiA/SKS.

2277 ”I år får ej johtokunta vara lempeä ja unohtaa kaikki pahat teot”, ingen människa står ut med att leda teaterns arbete, om detta lif skall fortvara; det har krossat och brutit Karl och kommer äfven att krossa Eder, om vi ej få någon ändring till stånd. Det var ju mycket nobelt af Salo att så här visa sin tacksamhet för de stora förmåner han fått åtnjuta, så skall man visa sin erkänsla vid finska teatern. _ Jag är alldeles af den åsigten också att herrar Ahlman, Snellman och Salmela få gå. Konsiderationernas tid har varit alldeles för långvarig; Elo och Pihlajamäki ersätta dem mer än väl. Jag förmodar att [K. Leinos] ”Suomen näyttämö” ej existerar nästa år och de begge nämnda herrarne komma väl lika gerna till Kansallisteatteri, som de återvända till Maaseututeatteri under Halmes spira. Vi ha ej hört det minsta om huru konflikten mellan K. Leino och hans sujetter utvecklat sig? (EB → J. Finne 26.1.1904/kk2:192 /mfPR160/JFA/KK.)

2278 EB → J. Finne 26.1.1904/kk2:192/mfPR160/JFA/KK.

mitään merkitystä teatterin todellisille ystäville – päinvastoin.” Mitä kuului Järnefeltien *Tannhäuserille*? Puvustoa ei saisi rasittaa, ooppera ei saisi tulla joka vuosi tavaksi, eikä kustannuksia saisi tulla. Nyt oli Kajanus alkanut puhua *Lohengrinista*.²²⁷⁹ ”Kotia saapuivat matkustajat Kööpenhaminan, Tukholman ja Turun kautta 9. p. helmikuuta [1904]”.²²⁸⁰ Mutta millaiseen tilanteeseen halvauksestaan vain osittain toipunut Kaarlo Bergbom Helsingissä palasi? Kevät 1904 ratkaisi sen, että Kaarlون viimeinen työvuosi muodostui aivan muuksi kuin hän ehkä olisi toivonut.

Kevätmyrsky 1904 karkottaa Jalmari Finnen

Jalmari Finnen syyskausi 1903 oli sekä hänen omasta, että johtokunnan mielestä varsin onnistunut. Kevätpuolella Finne jatkoi uusilla ulkomaisilla näytelmillä, Maeterlinckin *Sisar Beatricellä* ja Phillipsin *Paololla ja Francescalla*. Niiden huonon menestyksen syiden etsinnän voinee aloittaa tyylikysymyksistä. Erkki Melartinin musiikki ei riittänyt auttamaan pieniä ja epädramaattisia katolisen hurskauden manifesteja löytämään intensiteettiä suurella näyttämöllä. Paolon ja Francescan tarina oli Suomessa vähemmän tunnettu, ja sen uskonnollinen pohja yleisön kannalta vähintäänkin ahdasmielinen. – *Julius Caesarin* uusinnan (27.1.1904) onnistuminen kertoo siitä, että senkaltainen oli osa Finnen ohjaajanlaatua: hän osasi rakentaa asioita kekseliäästi. Sitä paitsi olihan teos poliittinen, vaikka sitä ei voinut sanoa. Ei tiedetä, mitä Finne siitä ajatteli, tärkeää hänelle oli antaa näyttö ohjaajankyvystään. Sen 8 esityskertaa olivat kuitenkin myönteistä, ja uudella suuremmalla näyttämöllä Rooman Forumin ”autenttisuutta” voitiin lisätä. Kuuluisat joukkokohtaukset Finne mielestään ohjasi hyvin.²²⁸¹

Lupaava kaupunkirealisti Elvira Willman oli jostain syystä kirjoittanut klassisaiheisen komedian *Rhodon valtiaan*. ”Se oli kuolleena syntynyt, ja kuolleena pysyi”.²²⁸² Kansallisteatterin velvollisuus oli esittää lähes kaikki, mitä kotimaisilta kirjailijoilta saatiin, eikä syytöstä kirjailijoiden laiminlyönnistä haluttu kuulla.²²⁸³ Muuten Finnen keväthalveen kuuluivat tavalliset *Nummisuutarit*, *Regina von Emmeritz* ja *Salamiin kuninkaat*.

2279 EB → J. Finne 31.1.1904/kk2:196/mfPR160/JFA/KK.

2280 EAH4:243.

2281 ”Antoniuksen ruumispuheen aikana sain forumilla aikaan todella Rooman roskaväen vimman. Muistan hyvin nuo harjoitukset. Oli aivan mahdotonta keskeyttää kohtauksia, joissa tämä riehua ja huutava massa liikkui. Ainoana keino oli minulla silloin seisoa tuolilla näyttämön etualalla ja soittaa suurella aisakellolla saadakseni huudot vaikenemaan. Senaatissa oli minulla sama luku senaattoreja, kuin tuossa historiallisessa tapauksessa, ja viimeisen näytöksen suuri sotavaimien marssiminen viimeiseen asti käytetyllä näyttämöalueella miellytti silmää. Koko näytelmän loppu oli vain yhtämittaista erilaisten kohorttien marssia näyttämölle. Olin saanut käsiini erittäin hyvät kuvat sen ajan paikoista ja rekonstruoimisista ja laadin näyttämöt niiden mukaan. Forum oli todella entisajan forum ja niin tarkkaan laadittu, että roomalaisen aikakauden erikoistuntija professori Tudeer saattoi luetella jokaisen rakennuksen. Näytelmä tuotti yleisöä, mutta arvostelu alkoi näykyä minua ankarasti. Esityksen ansiotkin luettiin vioiksi.” Finne 1939:132.

2282 Finne 1939:132. Esityksiä oli 3.

2283 ”Tämäkin näytelmä oli aiemmin torjuttu, ja esitetty myötämielestä tekijää kohtaan”, ks. E[liel]. A[spelin]. *Ustr* 17.3.1904.

Emelie Bergbomin 70-vuotispäivänä 7.2.1904, kaksi päivää ennen sisarusten paluuta, esitettiin *Regina* lahjanäytäntönä samaan tapaan Emelien nimiin, kuin Kaarl on ilta oli ollut lokakuussa. Rahat koottiin Emelien itsensä määräämään tarkoitukseen. Kevään ensi-iltana oli maaliskuussa esitetty komedia *Avioeron selkkaukset*, 7 kertaa. *Kovan onnen lapsia* taas esitettiin Minna Canthin syntymän 60-vuotispäivän kunniaksi 19.3.1904 selkeänä kannanottona siis teoksen puolesta.

Oopperatuotanto *Tannhäuser*, joka maaliskuun alussa (e-i 2.3.1904) esitettiin peräti 11 kertaa, oli Jalmari Finnen suurin työ kevätkaudella. Se vei resursseja, kun iltoja täytyi käyttää kuoro- ja yhtye kohtausten harjoittelemiseksi. Kulttuurisesti ensimmäinen suomalainen Wagner-produktio oli ehdottoman merkittävä, Armas Järnefelt johti, Maikki Järnefelt lauloi Elisabethin.²²⁸⁴ Finnen monialaisuus pääsi loistamaan: muistelmissaan hän ottaa kunnian ohjauksesta, joukkokohtauksesta ja peräti Venus-vuoren baletista, jonka nymfeissä ja fauneissa oli ”draamallista vauhtia.”²²⁸⁵ Musiikkikriitikko Evert Katila jopa muisti mainita näyttämöohjaajan:

Näyttämölle asettamisen oli hra Finne tottuneesti toimittanut. Asianhaarat, joille ei hän mitään ole voinut, lienevät aikaansaaneet sen, että Wartburgin laulukilpailu tapahtuu itämaalaisessa pylvässalissa.²²⁸⁶

Näyttelijäkunnassa oopperan harrastaminen luettiin viimeiseksi suureksi rikkeeksi Jalmari Finnen, tämän ”lapsiohjaajan” ennestään pitkään syntilistaan.

Edessä oli Finneä koskeva ratkaisu, joka ennakoi myös tulevia seuraajavalintoja. Almberg halusi 30 vuoden jälkeen väistyä johtokunnasta, uudeksi puheenjohtajaksi 1904 keväällä nousi Aspelin-Haapkylä. Tämä on kirjannut sekä yksityisesti että historiankirjaansa vakaumuksen, että Jalmari Finne olisi ollut paras Bergbomin seuraajaksi. *Suomalaisen Teatterin historian IV osa* syntyi vain viisi vuotta tapahtumien jälkeen, ja siinä todettiin, että käytännössä Finne oli jäänyt väliaikaisen johtajan asemaan koko näytäntökaudeksi (1903–1904), ”sillä osaksi heikkoudesta, osaksi varovaisuudesta Bergbom pysyi [keväällä] miltei kokonaan erossa teatterin asioista. Edelliselle [Finnelle] olisi kuitenkin ollut onneksi, jos hän olisi aikaisemmin päässyt vapaaksi vastuunalaisesta tehtävästään, sillä kevätpuoli tuotti hänelle ikäviä vastoinkäymisiä.”²²⁸⁷

Huhtikuussa 1904 uuteen taloon tuotiin ensi kerran *Kesäyön unelma*, ”jonka ikuinen runollisuus ei nytkään ollut tehoamatta.” Aspelin kirjoitti, että ”kappaleen olivat näyt-

2284 Tannhäuserin lauloi hra Gehrhäuser ja Wolframin Abraham Ojanperä. Venuksena oli nti Jakobssohn, maakreivinä Oskar Kruskopf ja paimenena Hanna Granfelt.

2285 EAH4:243–246; Finne 1939:131–134.

2286 E[vert]. K[atila]., *UStr* 4.3.1904.

2287 EAH4:244.

tämölle asettaneet Kaarlo ja Emelie Bergbom, jotka siis silloin uudestaan ryhtyivät teatterityöhön, ja kumpaaakin tervehdittiin innostunein mielin.”²²⁸⁸ Finne puolestaan kertoo kevään 1904 työskentelystä aivan päinvastoin:

Bergbomit palasivat kotiin, ja Kaarlo Bergbom, siitä huolimatta, että hänen oli tavattoman vaikeaa puhua ja ilmaista ajatuksiaan, tahtoi johtaa harjoitukset. Hän ei tullut ajatelleeksikaan, että hänen läsnäolonsa sen kiusallisen vaikutuksen vuoksi, minkä hänen hiukan väärään vääntynyt suunsa ja kankea puheta-
pansa tekivät, ehkäisi kaiken oikean tunnelman syntymistä. [– –] Tuntui suorastaan traagilliselta, kun katseli, miten sisar Emilie aina oli hänen rinnallaan ja koetti näyttelijöille selvittää, mitä veli tarkoitti. Aina ei hän osunut oikeaan, ja silloin Bergbom tuskastui.²²⁸⁹

Kevään 1904 apulaisjohtajakeskustelut ovat osa Bergbomin elämäkertaa, sillä tämä 60-vuotias kunniavanhus oli kuitenkin vielä virassa, parantumattomasti heikentynyt, mutta selvästikään ei ajatuksessa juuri nyt luopua. Vanhafennot eivät suin surmin olisi halunneet luovuttaa lippulaivaansa, silmäteräänsä ja suurinta ylpeydenaihettaan Suomen Kansallisteatteria nuorsuomalaiseksi tai liberaaliksi tiedetyn johtajan käsiin, mikäli sellaista Suomesta olisi löytynyt.

Näyttelijäkunnallakin oli johtajakysymyksestä mielipide. Huhtikuun 6.p. 1904 koko joukko palautti seuraavaksi vuodeksi tarjotut välikirjat ilman allekirjoituksia. Tavoite oli, että johtajakysymys sovitaan ennen uusien sopimusten allekirjoittamista. Lauantaina 9.4.1904 julkaistiin 17 näyttelijän allekirjoittama kirjoitus *UStressa*: ”Hajaannus Suomen Kansallisteatterissa”. Listan kärjessä olivat Axel Ahlberg ja Benjamin Leino, mutta A. Lindforsin nimi puuttui. *Päivälehti* oli sillä hetkellä ilmestymiskiellossa.

Näyttelijöiden kirjoituksessa viitattiin siihen, miten Niilo Salan kuoleman jälkeen taiteellisen apulaisjohtajan ja regissöörin toimi, jotka vaativat molemmat oman miehensä, olivat olleet yksissä käsissä. Ylioppilas Finne oli erinomaisella tavalla oppinut käytännöllisten asioiden järjestelyn ja saanut itsenäisesti ohjatakseen yhä enemmän teoksia. Bergbomin sairauden aikana hänen vastuulleen oli uskottu myös taiteellinen johtaminen, mutta juuri sen kohdalla oli havaittu enimmin puutoksia. Bergbomin palattua oli selvää, että hän tarvitsi taiteelliseen johtoon apulaisen, mutta se ei voisi olla Finne.²²⁹⁰ Tämän pyynnön näyttelijäkunta oli kirjelmässään johtokunnalle jättänyt jo kuukautta aiemmin, lauantaina 5.3.1904, mutta koska he kolmeen viikkoon eli 1.4.1904 mennessä

2288 EAH4:245–246.

2289 Finne 1939:135.

2290 *UStr* 9.4.1904.

eivät olleet saaneet vastausta, antoivat he johtokunnalle viikon lisääaikaa, jotta voisivat sitten ”ryhtyä siitä johtuviin toimenpiteisiin”.

Kokouksessaan sunnuntaina 6.3.1904 johtokunta tiedusteli, ketä näyttelijät ehdottaisivat apulaisjohtajaksi. Nämä ehdottivat pari päivää myöhemmin Adolf Lindforsia, joka ohjaisi osan teoksista, Lindfors jatkaisi myös näyttelijänä. (*Helsingfors Posten* 10.3.1904, *UStr* 11.3.1904) Jo niin pian kuin 13.3.1904 Jalmari Finne jätti puheenjohtaja Almbergille kirjelmän, jossa ilmoitti, että hän on valmis vetäytymään syrjään, jos sovinto näyttelijäkunnan ja johtokunnan välillä siten voidaan saavuttaa. (*PL* 14.3.1904, *UStr* 15.3.1904). Tähän johtokunta missään tapauksessa ei olisi halunnut suostua.

8-ii Kiista Finnen asemasta maaliskuussa 1904

Rafael Koskimies (1953:89–98) katsoo, että ”hyökkäys” alkoi Eino Leinon *Julius Caesar* -arvostelusta tammikuun lopussa. Eräiden esitystä koskevien kriittisten huomautusten lisäksi Leinon kirjoitus kiinnitti päähuomion edessä olevaan sukupolvikuiluun ja tyhjiöön Kansallisteatterin toiminnassa ja henkilöstörakenteessa. Nuorten kouluttaminen oli laiminlyöty eikä asiaa ollut auttanut se, että tilapäisenä johtajana on ollut ”nuorukainen”. Kun vanhoista aika jättää, heille ei ole seuraajia, yksi sukupolvi puuttuu ja nuoria on lähtenyt pois. (E.L. *PL* 29.1.1904). *Euterpe*-lehdessä Olaf Homén kiitti Finnen ohjausta. Homénin ja Leinon yhteinen intressi oli lehtikirjoittelulla toimia vanhafennojen kabinettipolitiikkaa vastaan. He pelkäsivät, että uuden johtajan valinta tapahtuisi ensin suljettujen ovien takana ja se esiteltäisiin kokouksessa *fait accompli*’na.

Finne katsoo muistelmissaan, että hänen erottamisprosessiaan ”johdettiin ulkoa päin.” Näyttelijät olivat kirjoittaneet johtokunnalle ”tavanomaisen kirjelmänsä, jonka he antoivat sanomalehdille ennen kuin johtokunta oli sitä käsitellytkään”. (Finne 1939:135). Viimekätisenä syynä Finne arvelee olleen hänen kiinnostuksensa oopperaan. Finnen energiaa keväällä 1904 söi nimitäin oopperan lisäksi Kajanuksen Filharmonisen orkesterin hyväksi järjestetyt YL:n suuret iltamat, johon Finne oli suunnitellut useita kuvaelmia Danten *Divina Commedian* eri osista (*UStr* 23.2.1904). Finne oli tehnyt YL:n kanssa yhteistyötä jo Runebergin päivänä (EAH4:244) ja YL avustaisi *Tannhäuserissa*. Tulossa olivat siis tilapäisen orkesterin kanssa toteutetut esitykset, joissa uusi teatteritalo tulvehtisi monta viikkoa kuorolaisia ja tilapääesiintyjiä. Finne oli innostunut ajatuksesta, että uusi teatteritalo voisi toimia myös suomalaisen oopperatoiminnan kotina (Finne 1939:136). Historiassaan Aspelin-Haapkylä vähättelee yhtäältä oopperan merkitystä, kieltämättä toisaalta sen näyttelijöille aiheuttamaa kokemusta uhasta. Hän sanoo vain: ”Puhenäyttämölle siitä tietenkään ei ollut etua.” (EAH4:245). Näyttelijöiden kokemus epäluottamus Finneen lienee kuitenkin kohdistunut muun muassa hänen persoonaansa, toimintatapaansa, venkoiluunsa, impulsiivisuuteensa, pinnallisuuteensa ja keskittymiskyvyttömyyteensä.

Ida Aalbergilta kysyttiin sanomalehdessä kantaa teatterin asioihin. Hän odotti johtokunnalta vastuuta ja ”oikeaa vastausta”. ”Ehkä johtokunta huomaa olevan aiheen erota.” Ida Aalberg oli kaksi vuotta edellisen valtausoffensiivin jälkeen taas erottamassa johtokuntaa ja varoitti Suomea liian monista teattereista, joita ei jakseta ylläpitää. ”Eikähän henkilökuntakaan tahdo kokonaan pois Finneä, vaan että hän ryhtyy alulliseen toimeensa sekä että teatteriin asetetaan tri Bergbomin alaiseksi kykenevä taiteellinen johtaja. [–] Täytyyhän sellaisia löytää.” (*Helsingfors Postenissa*, sit. PL 14.3.1904).

Santeri Ingman, teatterin johtokunnan ainoa nuorsuomalainen jäsen kirjoitti 15.3.1904 PL:ssä, että käytännön toiminnan varmistaminen vaati, että Finne jatkaisi Bergbomin apulaisena, niin kauan kuin tämä oli varsinaisena johtajana. ”Teatterin vanha johtaja ilmoitti, ettei hän heikentyneillä voimillaan uskalla lähteä uutta näytäntökautta aloittamaan ilman edes yhtä varmasti tiettyä ja teatteriin käytännöllisesti perehtynyttä apulaista rinnallaan. Tämä näkökohta saattoi johtokunnan pyytämään tähänastista regissööriä [Finneä] vielä edelleen jäämään entiseen toimeensa. [–] Vaikea on käsittää, mihin muuhun johtopäätökseen sillä hetkellä olisi voitu tulla, kun tietenkin oli pidettävä takeita teatterin häiriytymättömyydestä toiminnan jatkumisesta tärkeimpänä silmämääränä. Mitään ”taka-ajatusta” tämä päätös ei käsittäakseni voinut sisältää. [–] näyttelijäkunta on tahtonut uudistuksista viipymättä päätettäväksi, johtokunta, joka tietysti on edesvastuussa siitä, miten sen toimenpiteet menestyvät, on halunnut vielä tyystemmin asiaa harkita.” (S[anteri]. I[ngman]. PL 15.3.1904.)

Kaarlön sanaa taiteellisen apulaisjohtajan, eli käytännössä seuraajansa valitsemisessa haluttiin kuulla. Koska kovin montaa uutta nimeä ei kevään aikana voisi löytyä, johtokunta toivoi Finnen voivan olla toimessaan seuraavan vuoden. *Uudessa Suomettaressa* prof. Eliel Aspelin kirjoitti laajan polemiikin 17.3.1904 kaikkia niitä vastaan, jotka olivat hyökänneet Jalmari Finneä vastaan.

Aspelin kuvasi sen vaikean tilanteen, jossa Finne otti teatterista vastuun ja ”pelasti tilanteen” ja teatterin kulkemasta perikatoansa kohti. Eino Leino ja hänen ”Teemunsa” ovat moittineet, yrittäneet masentaa työntöä ja kylvää epäluuloa yleisöön. Jalmari Finnellä on ollut teatterin talous kunnossa, ainoastaan *Julius Caesarissa* koko näyttämöllepano oli kallis. Vanha ohjelmisto ei ollut poukkoilevaa. Willmanin ansiokas *Lyyli* oli esitetty vielä 6 kertaa uusintana. Aspelinin kirjoitus on monumentaalinen jyrinä Eino Leinon ylitse ja se kumoaa kaikki kulunut vuosi koskevat moitteet ja esitetyt argumentit. Ohjelmistovalinnoista oli jokainen täysin hyvä ja perusteltu. Odotus siitä, että Finne olisi heti ”yhtä hyvä johtaja” kuin Bergbom, on kohtuuton. ”Oikeuden mukaan arvostellen on tunnustettava, että se [johtajakausi] on tyydyttänyt kaikki kohtuulliset vaatimukset, jopa paljon enemmän kuin syksyn alussa uskallettiin toivoa. Ja että niin on laita, siitä on vilpitön kiitos lausuttava alijohtajalle, hra Finnelle, ja tietysti näyttelijäkunnalle, jotka eivät ole väsähtyneet tuimassa

vastatuudessa.” (EA-n, *UStr* 17.3.1904.) Historiankirjan selostus tulee lähelle tätä katsausta. (EAH4:244-).

Jalmari Finne mainitsee tärkeästä tapahtumasta, jossa hän sai itseään koskevan tiedon: ”Bergbomilla pidettiin suku- ja ystäväkokous, jossa Bergbomin tarmokas sisar Augusta af Heurlin lausui, että Finne on uhrattava. Tämän tiedon toi minulle Bergbomien ystävä, joka aina oli minua suosinut, Anna Sarlin. Kiitin häntä ja ryhdyin heti toimimaan.” (Finne 1939:137.)

Tämä tapahtuma näyttää ajoittuvan vasta 17.3.1904 jälkeen, sillä Finne kertoo tämän kuultuaan menneensä heti Aspelinin puheille tunnustelemaan tilannetta. ”Ensiksi menin neuvottelemaan Eliel Aspelin-Haap Skylän kanssa, joka ”Suomettaressa” oli pitkässä kirjoituksessa koko arvovalloallaan puolustanut minua. En ilmaissut, mitä olin saanut kuulla Bergbom-suvun suunnitelmista, sanoin vain, että rauhan saavuttamiseksi minun oli parasta lähteä. Hänkin hyväksyi tämän ajatuksen. Kirjoitin silloin johtokunnalle kirjelmän, jossa vapautin sen kanssani tekemistään sitoumuksista. Pöytäkirjan nähdessäni huomasin tekoni käsitetyt niin, etten tahtonut suostua entiseen asemaani. Niin en ollut koskaan sanonut.” (Finne 1939:137).

Näyttelijöiden 9.4.1904 julkisuuteen antama teksti jatkui:

Johtokunta oli kuitenkin jo päivää ennen tehnyt ”lopullisen” päätöksensä. Tämä johtokunnan päätös lähetettiin meille pöytäkirjan otteen muodossa sisältäen, että koska hra Finne oli jättänyt erohakemuksensa teatterin palveluksesta, oli teatteri kääntynyt ”Suomen näyttämön” näyttelijän A. Pihlajamäen puoleen, tarjoten hänelle regissöörin toimen, josta hän kuitenkin kieltäytyi. Samallaisen kieltävän vastauksen sai teatteri tri J. Hahl’ilta ja näyttelijä A. Lindforsilta tarjotessaan heille alijohtajan tointa. Johtokunta jatkaa: ”näiden yritysten täten rauettua, oli johtokunta vielä kerran tehnyt uuden ehdotuksen hra Finnelle, että hän jäisi teatteriin ensi näytäntökaudeksi siihen asemaan mikä hänellä on ollut ennen tämän (1903–1904) näytäntövuoden alkua, jonka ohessa tri Bergbom ensi syksynä ottaisi itselleen taiteelliseksi apulaiseksi jonkun siihen sopivan henkilön, esittäen ehdokkaansa johtokunnan hyväksyttäväksi.”²²⁹¹

Syynä mainittujen henkilöiden kieltäytymiseen olivat olleet tarjotut ehdot – kuten näyttelijät olivat saaneet tietää – sekä ehdotuksessa oleva hra Finnen aseman epämääräi-

2291 *UStr* 9.4.1904. Aapo Pihlajamäki oli ollut August Aspegrenin teatterista eronneen johtajaansa tyytymättömien ryhmän vetäjä, joka vuoden tai kaksi johti omaa ”Uusi kansanteatteri” -nimistä seuruettaan. Ryhmässä oli myös Hilda Martin (myöh. Pihlajamäki), molemmat olivat maltillisten ja miellyttävien kollegoiden maineessa.

syys ja korotettu palkka. Johtokunnan päätös ei antanut mitään takeita muutoksista. Loppunousu näyttelijöiden kirjeen retoriikassa on kaksijakoinen:

Pääasia on kuitenkin, että teatterin johtoon saadaan sellainen henki, joka on niiden traditioiden arvoinen, joille teatterin työ on perustettava, mutta jotka eivät enää yksinään täytä vaatimuksia, sekä että näyttämö itsessään tulee kouluksi nuoremmille – ja taiteellisesti elvyttäväksi vanhemmille. [– –] mielimme säilyttää taiteellisen ja persoonallisen arvontuntomme, emme mitenkään voi mukaantua järjestelmään, joka vie perikatoon laitoksen, jolle olemme omistaneet elämämme työn.²²⁹²

Näyttelijöiden tekstistä näkyy pitkään patoutunut muutoksen ja uudistumistarpeen vaatimus ja vastaavasti johtokunnan pelko yhdenkään muutoksen edessä, joka koskisi teatterin ja taiteellisen työn tulevaisuutta. Tämä laajakantoisin kysymys Aspelin-Haapkylin historiakirjassa on jäänyt ymmärrettävästi pimentoon: Bergbomin erottamisvaatimukset ja sisäiset syyt sukupolvenvaihdokselle tai näyttelijöiden ja johtokunnan väliset jännitteet sekä johtamisjärjestelmän ongelmat oli puheissa ja teksteissä aina vain kaadettu ulkoisten vihollisten niskaan, ensin ruotsalaisten, sitten Eino Leinon ja päivälehteläisten.

Psykologisesti yksi Kaarlon virheistä, joita Finne omassa ”vauhtisokeudessaan” ei osannut myöskään itsenäisesti ratkaista, oli nuorien lupausten jättäminen aina vain statisteiksi ja viime vuosina erityisesti Tompurin, Riddelinin ja Snellmanin kaltaisten kunnianhimoisten näyttelijöiden jättäminen vailla haasteita. Toinen syvällisempikin ongelma oli Bergbomilta periytyvä harjoituskulttuuri: jos näytelmässä ei ollut ulkoista järjesteltävää, saivat näyttelijät pärjätä enimmäkseen omin päin. Ohjaajana sen paremmin Kaarlo kuin Jalmari eivät lainkaan tai ainakaan kovin usein näytä kiinnostuneen roolihenkilöiden vaatiman psykologisen kuljetuksen pohtimisesta tai työstämisestä eli juuri siitä ”sisällisestä”, mitä Eino Leino myös *Julius Caesarin* arvostelussaan oli taas kerran kaivannut.²²⁹³

Finnekään ei ollut psykologisen ohjaustavan osaa, mutta oliko Suomessa oikein vielä kukaan, ellei sitten Niilo Salassa olisi ollut aineksia siihen. Kasimir Leino päästettiin pois, vaikka näyttelijät hänen kanssaan vuonna 1893–1894 olivat päässeet tekemään

2292 UStr 9.4.1904.

2293 Tämä esiintyi edellä Tompurin kertoessa Finnen Gorki-ohjauksen kohdalla tapahtuneesta sananvaihdosta. EAH4:247av. vertaa Leinon moitteita *Valvojassa* (1904:5-6:395) Olaf Homénin *Euterpeessä* (1904:5:58–59) esittämiin kiitoksiin.

psykologisempaa ja vähäeleisempää työtä. Syyksi on arveltu teatterinjohtajan mustasukkaisuutta, olihan Kaarlo juuri tuolloin maahan lyöty 50-vuotias.²²⁹⁴

Kaarlo sekaantui jatkuvasti ulkoisen näyttävyyden kysymyksiin niin, etteivät 1880-luvun alun realistiset ”probleeminäytelmät” eivätkä niukkoihin ulkoisiin tapahtumiin tyytyvät nykydraamat onnistuneet löytämään sitä uudenlaista intensiteettiä, joita ne olisivat tarvinneet. Miksei Bergbom kiinnostunut ajoissa niistä, vaikka tiesi uutta näytelmää tarvittavan? Kenties Aapo Pihlajamäki tai joku seuraavan polven vähemmän itseään täynnä oleva kyky olisi näitä kohti voinut kasvaa.

Mikäli johtajakysymys ei olisi ollut näin umpikujassa, olisi Jalmari Finne keväällä 1904 lämmittänyt uuteen taloon *Kesäyön unelman*. Mutta näyttelijöiden kirjoitusta seuraavana päivänä (10.4.1904) *UStr:ssa* ilmoitettiin, että tri Bergbom itse ohjaa *Kesäyön unelman* musiikkeineen ja keijukaistansseineen, ja se on odotettavissa keväällä. Finnellä ei ollut mahdollisuutta enää auktoriteettiin näyttelijöiden edessä. Mutta lehdessä eniten tilaa otti *Matin* (Almbergin) Kirje Helsingistä, jossa mieliä pyrittiin tasoittamaan muistutamalla, miten tavallisia riidat ja sisäiset eripuraisuudet aina teatterissa olivat. Yleisöä piristääkseen hän luetteli Aspegrenin Kansanteatterin, Suomen Maaseututeatterin, Suomen Näyttämön, Ruotsalaisen teatterin ja Folkteaternin kiistat.

Kansallisteatterissa oli edellinen julkisuuteen tullut kiista ollut kolme vuotta aiemmin, kun näyttelijöitä oli eronnut. Matti kirjoitti nyt resignoituneesti, keveällä ironialla ”arvokkuudentunteesta”, mutta ajatteli asiaa arrogantisti taas vain johtokunnan kannalta, ei niiden, jotka parhaillaan työskentelivät teatterissa. Hänelle teatteri oli aina Suomalaisen puolueen, ei koskaan näyttelijöidensä. Matti ennusti näyttelijöille ”työlakon” ja mahdollisesti ”oman teatterin perustamisen” tuovan paljon lisää vaikeuksia ja taatusti pienemmät palkat. Mikäli näyttelijöitä seuraavalla kaudella olisi vähemmän, voitaisiin tietysti jatkaa oopperoiden sesonkeja, ja esittää niitä pitemmän aikaa. Oopperan osuuden kasvattaminen oli uhkakuva puhenäyttelijöille ja *Matin* – jälleen kerran ajattelematon – kirjoitus suututti sitä enemmän: johtokunnan puheenjohtaja debatoi lehtijulkisuuden kautta. Almberg oli omalla kirjoittelullaan kärjistänyt aikanaan von Numersin asian ja työntänyt Minna Canthia ruotsalaisten syliin. Matti toistaa: vain Bergbomin sana ratkaisee.

Mutta mitään iloa eivät ne tietysti tuo kansallisen näyttämömme luojalle ja sen juuri kovasta taudista toipuneelle johtajalle. Mutta hänellä on toki siksi rikas elämäkokemus, että hän osaa oikealta kannalta tällaisia ilmiötä arvostella, ja

²²⁹⁴ Kasimir Leinoa on Finne kuvannut paitsi sisäänpäin vetäytyväksi, myös niin, että aikanaan hän halusi huolehtia vain omista ohjauksistaan, eikä hän sopinut tai halunnut olla Bergbomin apulainen, mihin taas ylioppilas Finne oli omiaan.

takana sellainen kunniakas päivätyö suomalaisen taiteen palveluksessa, että se oikeuttaa näytelmätaiteemme ystävien vieläkin odottamaan merkkiä häneltä.²²⁹⁵

Johtokunnan 10.4.1904 pidetyssä kokouksessa välikirjojen allekirjoittamiselle annettiin teatterin puolesta jatkoaikaa 1.5.1904 saakka.

Pitkän keskustelun jälkeen tultiin seuraaviin tuloksiin: 1) Tohtori K. Bergbomille on lausuttava toivomus, että hän mahdollisimman pian hankkii taiteellisen apujohtajan. Tri Ingman ehdotti, että jk lausuisi tri B:lle pyynnön, että hän jos mahdollista ottaisi taiteellisen alajohtajan jo ennen kontrahtiajan päättymistä tänä kevänä.²²⁹⁶

Bergbomin terveydentilan huomioiden johtokunnan toivomus oli vaikea toteuttaa. Ylioppilastalolle kokoontui 13.4.1904 kansalaisia, jotka halusivat ”ryhtyä sovitteluun”. Alli Nissinen, professori J. J. Mikkola ja eräät muut jättivät myöhemmin johtokunnalle oman valtuutuksensa; sillä oli nuorsuomalainen leima, joten *UStr* sitä vähätteli ja *PL* mainitsi tapauksen. Finnen uudesta vetäytymiskirjelmästä uutisoitiin 15.4.1904:

Teatterin regissööri hra J. Finne on johtokunnan puheenjohtajalle lehtori A. Almbergille jättänyt kirjelmän, jossa hän ilmottaa, että koska sovinto johtokunnan ja näyttelijäkunnan välillä on saatava, hän puolestaan ei pidä sitä sopimusta, mikä johtokunnan ja hänen välillä on tehty, johtokuntaa sitovana, vaan on hän valmis vetäytymään syrjään, jos siitä sovinnon aikaansaamiseksi voisi olla hyötyä.²²⁹⁷

Kesäyön unelma uusittiin juuri tuolloin 15.4.1904, kaikkine näyttämökoristeineen ja musiikkeineen. Eino Leino kirjoitti lyhyesti ja totesi, että ulkoinen koristelu-esitysten joukko saisi jo teatterissa riittää. Tiedon mukaan Bergbom kuitenkin pyydettiin esiin ja laakeroitiin ”metsäkohtausten jälkeen” ja nti Bergbomille annettiin kukkia. Ajatuksena Almbergilla ja Aspelinilla tämän manööverin takana oli tietenkin Bergbomin kotiinpaluun juhlistaminen. Näiltä päiviltä Jalmari Finne kertoo Kaarlosta:

Muistan elävästi hetken, jolloin Bergbom istuen keskellä Kansallisteatterin näyttämöä järjestelemässä ”Kesäyön unelman” kohtauksia tarttui käteeni,

2295 Matti [A. Almberg] *UStr* 10.4.1904.

2296 Koskimies 1953:94.

2297 *UStr* 15.4.1904.

etsi kauan sanoja ja viimein lausui: ”Älkää menkö!” Vihlaili sydäntäni, siksi rukoileva oli hänen äänensä. Vastasin että olin jo sitoutunut [mikä ei suinkaan vielä silloin ollut totta]. Hän teki vain epätoivoisen liikkeen ja vaiken.²²⁹⁸

Kun *Päivälehti* taas sai ilmestyä 15.4.1904, Eino Leino päivitti tilanteen referoiden keskusteluja maustaen prosessia omilla sarkasmeillaan.²²⁹⁹ J. H. Erkko kannusti näyttelijöitä luottamaan omiin voimiinsa, kun päteviä ohjaajavoimia kuitenkin aina puuttuu.²³⁰⁰ Volter Kilpi, näyttelijä Eero Kilven veli kirjoitti 15.4.1903 kirjeen Aspelinille, jossa hän korosti, että kyse oli ennen muuta Finnen henkilöstä, joka

ei tee mitään edullista korutonta vaikutusta. Päin vastoin esiintyy hän aivan liika mielistelevänä ja kiemuroivana. [Tarvittaisiin] luonne, jonka [– –] vilpittömään oikeamielisyyteen (pro -ttä) ei ikinä epäile, olkoon että hän erehtyykin.²³⁰¹

Finnen henkilöön impulsiivisena ja tiuhaa ja ironistakin leikinlaskua harrastavana ”tuhajana”, joka jättää asiat kesken, eikä vie niitä päätökseen, ovat muutkin aikalaiset viitanneet.²³⁰² Eino Leinoa on harmittanut erityisesti pakinoitsija Matin poleeminen vihjaus tai suorastaan uhkaus oopperatoiminnan lisäämisestä. Se taas Leinon mukaan palauttaisi puheteatterin vanhojen kiertuevuosien asemaan, köyhäksi hyyryläiseksi. Eino Leino sanoo kohteliaasti, mutta selvästi, että teatterin tulevaisuus ei voi olla enää Bergbomin harteilla:

[Poisjääneiden sijasta uusista tulokkaista haalitulla näyttelijäkunnalla toiminta] voisi olla mahdollista, jos Kansallisteatterilla olisi käytettävänä joku taiteellisesti erittäin kykenevä näyttämöllinen johtaja. Sellaisesta voisi ajatella, että hänelle olisi mahdollista puhalttaa kirjavampaankin näyttelijäkuntaan jonkinlaisen yhtenäisyyden ja taiteellisuuden leiman. Mutta juuri sellaista Kansallisteatterilta puuttuu ja juuri sen puutteen takia on koko juttu syntynyt. Hra Finne ei olisi se mies eikä enää toht. Bergbomkaan.²³⁰³

2298 Finne 1939:137.

2299 *PL* 15.4.1904, sit. Onerva 1932:I:264–265.

2300 Yleisöltä. *PL* 16.4.1904.

2301 Koskimies 1953:95 lainaa kirjettä Volter Kilpi → EAH 15.4.1904/EAHA/KiA/SKS.

2302 Tompuri 1942:96; Tompuri 1952:137–153; Suonio 1940:35–37; Sola 1951:34–35, 48.

2303 Eino Leino. *PL* 17.4.1904.

Pohdittuaan eräitä näyttelijänimiä (Hilda Martin, Aapo Pihlajamäki ja Antti Vikman), vaieten Riddelinistä, Snellmanista ja Halmeesta Eino Leino palasi Matin ehdottaman uuden ohjelmiston, ”pienten puhenäytelmien” esittämiseen:

”Vähähenkilöisiä puhekappaleita” voitaisiin silloin menestyksellä esittää, jos olisi kysymyksessä, pieni taiteellinen teatteri ja erityisesti tähän intiimimpään, sielukkaampaan tekotapaan tottunut henkilökunta. [– –] vaatii erikoisesti etevää taiteellista ohjausta ja sielulliseen analyysiin kehittyneitä taiteilijoita. Niitä ei niinkään vain sivumennen, hätävarana esitetä. Mutta nyt on meillä päivinvastoin Kansallisteatterin koko kehitys, kaikista julkisen arvostelun huomautuksista huolimatta, mennyt juuri päivinvastaiseen, suuria teatteritemppuja ja silmiä häikäisevää kulissiloistoa tavoittelevaan suuntaan.²³⁰⁴

Johtokunnan oli osoitettava olevansa muuta kuin ”nolla ykkösen jälestä, vaikka toht. Bergbomin sananparreksi käynyt tarmo on ennen tehnyt sen tapeettomaksi”. Sen on kyettävä ”itsenäiseen toimintaan, silloin kuin taidelaitoksen menestys sitä vaatii.” Tai sen on erottava! Tämän jälkeen Leino pohti mahdollisen näyttelijöiden perustaman uuden teatterin lukemattomia vaikeuksia. Siitä huolimatta voittajana voisi olla itse ”taide”.

Tuomittu katoamaan olisi se vanhan romantiikan ja äärimmäisen realismin välinen sekotus, joka vielä suurimmaksi osaksi Kansallisteatterin taiteen muodostaa. Siitä täytyisi syntyä jotakin uutta. Mitä se olisi, siihen on suuri murhenäyttelijättäremme näinä päivinä osaltaan vastannut. Sen pitäisi olla psykologiaa.²³⁰⁵

Eino Leino – jossa siis ”asui Herran henki” – vetosi rohkeasti Bergbomiin itseensä.

Vielä yksi sana itselleen toht. Bergbomille. Herra Tohtori! U.S. sanoo hen- genheimolaistensa odottavan ”merkkiä” Teiltä. Antakaa hänelle se merkki! Eikä se voi olla mikään kuu kuin se, joka turvaa Teidän oman elämäntyönne, Kansallisteatterin, kehityksen jatkuvaisuuden!²³⁰⁶

Sunnuntaina 17.4.1904 jatkoi *UStren* Matti ruotien *Päivälehd*en tekstit. Varajäsen Santeri Ingmanin kuvaus tilanteesta sai Almbergilta kiitoksen, mutta Eino Leinon teksti 15.4.1904

2304 Eino Leino. *PL* 17.4.1904

2305 Eino Leino. *PL* 17.4.1904

2306 Eino Leino. *PL* 17.4.1904; kirjoitusta sit. Onerva 1932:I:266–267.

ja arvostelu *Kesäyön unelmasta* olivat Almbergille ”pullistunein purjein” kulkevan Leinon ”tavattoman ylenkatseen osoituksia”. Toisinaan Kansallisen näyttelijät olivat Leinolle mitättömiä, mutta nyt kun nämä aikovat erota [eli painostivat johtokuntaa], he olivatkin suuria kansallisia taiteilijoita. ”Ylioppilas Leinon” kirjoituksista Teatteri pitäisi vapauttaa, se olisi sen onni!²³⁰⁷ Eino Leinon sunnuntaina julkaistut sanat vastuuttivat johtokuntaa, jonka puolesta lausui sanansa prof. vapaaherra E. G. Palmén. Hänen tekstinsä ilmestyi seuraavana tiistaina 19.4.1904 sekä *Suomettaressa* että *Päivälehdessä*.²³⁰⁸ Siinä artikuloitiin sukupolviasetelma, mutta myös johtokunnan asema osakeyhtiössä. – Näyttelijät puolestaan reagoivat voimakkaasti vastineella. Sitä voi pitää merkittävänä näyttelijöiden emansipatorisena julistuksena, siinä on oraalla jo ajatus, että taiteen ammattilaisina he kuitenkin parhaiten ovat oman työnsä asiantuntijoita, nykykielellä sanottuna. Teksti on osa taiteen professioiden itsenäistymistä.

8-iii Näyttelijöiden, osakkaiden vai kansalaisten?

Prof. vapaaherra E. G. Palménin teksti ilmestyi *Suomettaressa* ja *Päivälehdessä* tiistaina 19.4.1904:

”[–] todellakin nuorten voimain tarpeellisuus on silmään pistävä, mutta kuin uusia henkilöjä liitetään teatteriin, ei sitäkään kaikkialla näy suopein silmin katseltavan. Joka tapauksessa kaikki lopulta tunnustavat hyväksi, jopa välttämättömäksi, että saadaan koulutusta järjestetyksi, ja se on pääasia. [–] ei ole näyttelijäkunnan asia määrätä, kenen se tahtoo johtajakseen, sillä silloin on arvatenkin teatterin asema pian hukassa. [–] Kansallisteatterin osakkaat lähinnä ja sitten sen hallintoneuvosto ovat ainoat, joiden tahdosta johtokunta on asetettava tai erotettava. Haltioihin joutuneille intoilijoille semmoisille kuin herra E. Leino ja T[eemu]., [–] sopinee johdattaa mieleen [–], ettei voi ylemmä päättään hypätä. (E. G. Palmén, *UStr* ja *PL* 19.4.1904)

Kansallisteatterin näyttelijät vastasivat kirjoituksella, jossa artikuloituu moderni taiteilijoiden itsenäisyysjulistus. Teksti on manifesti määräysvallasta tai edes sananvallasta omaan taiteeseen. Teksti osui koko Bergbomien ”perheteatterin” ja sitä ylläpitäneen säätyläispiirin aikakauden ytimeen. Sitä eivät ole johtokuntaan sitoutuneet historioitsijat esitelleet.

”Herra E. G. Palménin kirjoituksen johdosta täytyy meidän pyytää tilaa muutamalle sanalle. Meiltä kielletään kaikki oikeus ilmaista mielipiteemme teatterin taiteellisesta johdosta, sillä tämä on muka yksinomaan johtokunnan asia. Mutta sopii kysyä: emmeköhän me kumminkin pysty arvostelemaan sitä tapaa, jolla meidän taiteellisesta työstämme ja kehityksestämme pidetään huolta, paremmin kuin kukaan muu? Kun me tarkan harkinnan jälkeen olemme tehneet päätöksemme – jonka seurauksia kyllin tunnemme ja olemme valmiit

2307 Matti [= Antti Almberg] *UStr* 17.4.1904.

2308 E G Palmén *UStr* ja *PL* 19.4.1904.

kantamaan – niin se todellakaan ei ole tapahtunut 'kulissijuonien' vuoksi, vaikka tätä sanaa on niin helppo käyttää, kun vaan näyttelijöistä on kysymys.

Onhan meilläkin edesvastuumme taiteellisesta työstämme ja teatterin kunniasta, ja kun olot käyvät mahdottomiksi eikä johtokunta voi syvimpiä syitä siihen yhtä hyvin nähdä kuin me, niin me emme ainoastaan ole oikeutetut, vaan pakotetut puhumaan. Merkillistä, kuinka vielä nytkin näyttelijöitä pidetään koneina, joilla ei saa olla omaa tahtoa eikä mitään arvostelua siitä työstä, mitä heidät pannaan tekemään. Tästä käsityksestä kai johtuu myöskin se kummallinen väite, että me muka moitimme teatterin johtoa syystä, että 'johtaja sattuu toisesta tai toisesta näyttelijästä tuntumaan vastenmieliseltä' (!). Kuinka tällaista voi lausua, kun tuntee meidän yksimielisyytemme hra Finnen johdon suhteen – sitä kyllä emme pysty ymmärtämään.

Hra E. G. Palmén sanoo 'totuuden ja suoruuden tähden' julki, että meidän ei tule määrätä kenen me tahdomme johtajaksemme. Muistettakoon, että yksityisessä keskustelussa kahden johtokunnan jäsenen ja muutamien näyttelijäin välillä, tässä suhteessa asetettiin kysymys ja että nämä näyttelijät ainoastaan omasta puolestaan vastasivat viittaamalla kahteen henkilöön – erimielisyys johtui vain eri näkökohdista, kun toiset ajattelivat lähimpää tulevaisuutta (hra Lindfors) ja toiset kaukaisempaa (tri Hahl). Muuten olemme vaan sanoneet, ettemme millään ehdolla suostu edelleen työskentelemään hra Finnen n.s. johdon alla; käytännöllisissä toimissa meillä ei ole mitään häntä vastaan, mutta kun johtokunta sanoo pitävänsä hänet *samassa toimessa* mikä hänellä ennen v. 1903–04 on ollut (ja mikä tosiasiassa on ollut *rinnakkaisjohtajan* toimi), niin me olemme hänen edeltään poistuneet. Missä suhteessa me rikomme "lakia ja yhtiöjärjestystä" vastaan, sitä emme voi käsittää, mutta sen ainakin tiedämme, että olkoon asemamme johtokunnan ja yleisön silmissä kuinka palkattu ja passiivinen tahansa, emme voi suostua pitemmän vaitiolon ja mukautumisen kautta myötävaikuttamaan Kansallisteatterin taantumiseen. Helsinki, huhtik. 20 p. 1904. Suomen Kansallisteatterin näyttelijäkunta." (*Ustr* ja *PL* 21.4.1904).

Palmén sai myös 25-vuotiaalta Eino Leinolta vastineen, jonka mukaan keskustelu paljasti periaatekysymyksen taidelaitoksen omistamisesta:

"Me olemme tähän päivään saakka uskoneet, että Kansallisteatteri on yleisillä varoilla kannatettu taidelaitos, joka sellaisena myöskin on julkisen arvostelun alainen. Samoin olemme luulleet, että tämä samoin kuin muutkin teatterit maassa olisi edes jossain määrin velvoitettu ottamaan huomioon sen yleisön mielipiteet, jonka puoleen se taide-esityksillään kääntyy. [– –] on myös taiteellinen yritys, ja että ei tarvitse olla mikään Rotschild, voidakseen sitä koskevissa asioissa äänensä korottaa. [– –] Palmén] tekee tiettäväksi, että Kansallisteatteri on yksityinen yhtiö, joka on riippumaton julkisesta arvostelusta [– –] Ainoat, joiden edessä Kansallisteatterin johtokunta on professorin, vapaaherran mielestä vastuunalainen ovat "Kansallisteatterin osakkaat lähinnä ja sitten sen hallintoneuvosto", yleensä se yhtiö, joka teatterin "taloudellisesta menestyksestä" vastaa." [– –] Puhe siitä, ettei Kansallisteatterin johtokunta

ole vastuunalainen muille kuin teatterin osakkaille ja hallintoneuvostolle, on omiaan yleisöä teatterista vierottamaan, paljoa enemmän kuin tyytymättömyyden arvostelu. Juuri sellaisella menettelyllä tehdään Kansallisteatterista piankin 'paikka niitä varten, jotka hakevat yksinäisyyttä'". (PL 22.4.1904/B.)

Palmén sai *Päivälehdessä* puolustajan professori J. J. Mikkolasta, joka katsoi Leinon itsensä olleen aihe moniin kiistoista. Johtokunnan hyvälle tahdolle olisi ollut syytä antaa tunnustusta. Näyttelijät päättivät 23.4.1904 allekirjoittaa välikirjansa näytäntökaudelle 1904–05. Keisari eli "Korkein paikka" myönsi 10000 mk:n valtionavun teatterille, senaatin esityksestä! (PL 24.4.1904).

Johtokunta kokoontui jo sunnuntaina 17.4.1904 kiivaimpien kirjoitusten päivänä ja teki silloin lopullisen päätöksensä. Viitaten Finnen 12.4.1904 antamaan valtuutukseen, johtokunta oli tullut siihen käsitykseen, että "näyttelijäin keskuudessa vallitseva mielenkiikko oli siihen määrään yltenyt", että yhteistyö ei olisi enää mahdollista. Finne taas ei halunnut jäädä yksinomaan regissööriksi, joten johtokunta katsoi olevansa pakotettu purkamaan mainitun välipuheen – "niin mielellään kun se olisikin halunnut edelleen käyttää herra Finnen monivuotisen toimen kautta taattua kykyä, asiantuntemusta ja harrastusta teatterin hyväksi". Ennen seuraavan näytäntökauden alkua Bergbomin piti kuitenkin valita itselleen taiteellinen apujohtaja.²³⁰⁹ Aspelin-Haapkyllä kiteytti oman kantansa viisi vuotta tapahtumien jälkeen.

Jalmari Finnen eroamisen [pro: erottamisen] johdosta lisättäköön, että se epäilemättä oli vahinko teatterille. Myönnettävä on, että hän tuskin vielä oli luonteensa ja taiteellisen kehityksensä puolesta kypsytynyt tulemaan teatterin pääjohtajaksi, mutta toiselta puolen hänellä luonnostaan on, niinkuin on tapa sanaa, "teatterivirta", hän on monipuolisesti lahjakas ja kekseliäs ja on hänellä Bergbomin 7-vuotisenä oppilaana runsaasti teatterikokemusta, puhumatta kirjallisista tiedoista sillä alalla. Tämmöisenä miehenä hän olisi ollut suureksi hyödyksi teatterille. Vanhalle johtajalle, joka oli ajatellut [ainakin nyt viime vuosina] Finneä seuraajakseen, oli hänen eroamisena yksi pettynyt toivo lisää.²³¹⁰

Jalmari Finnen kohtalo oli ratkaistu 17.4.1904. Hän jätti 30-vuotiaana Kansallisteatterin tilanteessa, jossa ei ollut mahdollista jatkaa. Näyttelijälämpiössä hänen valokuvansa "revittiin seinältä", Finne antoi kylmän rauhallisesti kiinnittää sen takaisin ja sanoi näyttelijöille, että "kuva jää seinään, kunnes [toukokuun lopussa] lähdän talosta, vaikka

2309 UStr 22.4.1904 ja PL 22.4.1904. Pöytäkirjanote, vakuudeksi O. E. Tudeer.

2310 EAH4:248–249.

minun pitäisi se siihen muurata. Sen jälkeen kuva sai olla rauhassa.”²³¹¹ Kolme teatterin jäsentä lakkasi tervehtimästä Jalmari Finnen äitiä, joka oli myös Olga Poppiuksen ja Tyyne Bergrothin äiti. Kaksi näyttelijää kielsi kukkakauppaa lähettämästä kukkia teatterille, mikäli joku sellaisia viimeiseen näytäntöön tilaisi. Viimeisenä näytäntönä 29.5.1904 oli *Vasantasena*. Saatuaan tietää, että Finne tiesi kiellosta, kukkakauppias lähetti kukkalaitteen Finnelle kotiin.

Itsepäisyydessäni en tahtonut mitään jättää kesken. Suoritin vielä teatterin omaisuuden täydellisen arvioimisen, joka vei useita viikkoja. Tuli viimeinen näytäntö. Emilie Bergbom antoi minulle omasta ja veljensä puolesta suuren ruusuvihon, ja teatterin käytävässä Anna Sarlin kiinnitti rintaani kimpun parmalaisia orvokkeja. Avustajat antoivat minulle jalokivisormuksen, jota olen käyttänyt aina, kun jokin suurempi taiteellinen ponnistus on edessäni, ja vaatteiden vastaanottajat toivat hopeisen paperiveitsen, jota aina käytän. Kun teatterissa olevat huonekaluni ja tavarani piti siirtää kotiini ja tahdoin näyttämömiehille maksaa vaivasta, sanoivat he: ”Antakaa meidän tehdä tämä teille ilmaiseksi!” [– – Johtokunta,] he olivat jättäneet minulle sanomatta edes hyvästi kahdeksan vuoden uskollisen työn jälkeen. Yksi näyttelijä kiitti minua ja sanoi hyvästi: Olga Salo.²³¹²

Kun muistetaan, miten olennainen osa fennomaanien teatteria olivat aina olleet kaikki ylistysjuhlat, kukkalaitokset, jäähyväisnäytännöt jne, on merkillä pantavaa, miten nolosti Jalmari Finnen lähtö tapahtui, todella matalalla profiililla. Johtokunnalla oli huono omatunto, näyttelijöillä oma syyllisyytensä, Kaarlolla arvattavasti syvä masennus – luultavasti ihmisten kiittämättömyydestä, sekä itselleen elintärkeäksi tulleen Finnen menettämisestä. Kun erottamispäätös oli tullut huhtikuun lopulla, Finne itse sanoo kynämiehenä pyrkineensä heti *Uuden Suomettaren* palvelukseen toimittajaksi. V. Löfgren suostui asiaan mielellään.²³¹³ Finnestä olisi käytännössä voinut tulla saman tien erottajiensa kriitikko puolueen omaan lehteen.²³¹⁴

Viipurista saapui Helsinkiin kuitenkin liikkeenharjoittaja Juho Lallukka ja tapasi Jalmari Finnen. Kaarlo Halme Suomalaisessa Maaseututeatterissa oli joutunut kaudella 1903–1904 toistuviin ristiriitoihin, mikä ei viipurilaista johtokuntaa miellyttänyt.

²³¹¹ Finne 1939:138.

²³¹² Finne 1939:138–139.

²³¹³ Finne 1939:137.

²³¹⁴ Helsingin pienissä piireissä entisistä teatterinjohtajista usein tuli kriitikoita, elleivät he jo olleet sitä ennen johtajanuraansa. Näin toimivat mm. Jalmari Hahl, Jalmari Lahdensuo ja Erkki Kivijärvi. Kriitikkoina aloittivat mm. Kasimir Leino (e Lönnbohm), Eino Kalima, Eino Salmelainen ja Arvi Kivimaa.

Keväällä Halme pyysi johtokunnalta selvitystä joistain esitetyistä kritiikeistä häntä ja hänen luottonäyttelijöitään kohtaan. Kokouksessaan 1.5.1904 Viipurin Maaseututeatterin johtokunta tyyneästi katsoi Halmeen itse eronneen ja kutsui Jalmari Finnen Viipuriin neuvottelemaan. Seuraavana päivänä 2.5.1904 kiinnitettiin 30-vuotias Jalmari Finne johtajaksi.²³¹⁵ Kiinnitys uutisoitiin 3.5.1904 valtakunnan lehdissä.

Toukokuussa oli Kansallisteatterissa vielä kaksi ensi-iltaa, Larin Kyöstin *Herra Valtuusmies* 4.5.1904 ja viimeisenä espanjalainen huvinäytelmä *Armoton arvostelija* 20.5.1904. Yksi Kansallisteatterin omaleimaisimmista näyttelijöistä Otto Närhi oli syksyllä 1903 suostunut Finnen kehotuksesta menemään hermosairaalaan, mutta surmannut itsensä toukokuussa 1904 Eläintarhan metsässä.²³¹⁶

Kaarlo Bergbom matkusti jälleen ulkomaille terveyttään hoitamaan, kerrottiin kesäkuun 1.6.1904 sanomalehdissä. Syksyllä taiteellinen apulaisjohtaja oli Adolf Lindfors, ja regissööriksi otettiin Anton Franck. Franck oli ollut Suomalaisessa Teatterissa vuodet 1878–1881, nimellä A. Kivinen, ja oli silloin komea, innokas ja energinen nuorukainen. Mutta Kaarlo ei ollut mitenkään satsannut hänen tulevaisuuteensa. Ruotsalaisessa teatterissa hän menestyi, mutta johtajan suosikkina herätti kateutta. Hän palasi Suomalaiseen Teatteriin vuosiksi 1890–1894 ja toimi sen jälkeen August Arppella Svenska Inhemska Teaternissa 1894–1898. Hän oli perustamassa 1899 Folkteaternia ja piti kaksi vuotta sen piirissä ruotsinkielistä teatterikoulua.²³¹⁷ Vuodeksi 1904–1905 Franck tuli siis Bergbomin apulaiseksi Kansallisteatteriin. Kiinnityspäätöksen jälkeen Franck pääsi 18.6.1904 matkustamaan 4–6 viikoksi ulkomaille, valmistuakseen regissöörin tehtävään.

Kaarlo Bergbomin kannalta tilanne oli masentava ja ahdistava. Hän tiesi, että hänen puhekykynsä ei paranisi, jaksaminen ja voimat olivat poissa. Finnen tilalla Franck oli harvoja mahdollisia, jo varsin kokenut ohjaaja. Nuorena hänellä oli samoja ominaisuuksia kuin Finnellä, kuten tuhlailu ja koristelunhalu. Franckin monipuolinen ammattikokemus toi syksyn 1904 tilanteessa parasta osaamista teatterille, sillä oli selvää, miten fyysisesti vaikeaa Kaarlon työskentely jatkossa olisi.

Kevään 1904 ajalta on säilynyt vain muutamia Kaarlon saamia kirjeitä. Toukokuun alkupuolella, kun Bergbomille etsittiin apulaista, on kirjoitettu sanomalehtimies Vihtori Peltoselle, nimimerkki Johannes Linnankoskelle. Kirje oli harhaillut, joten Vihtori Peltosen vastaus on päivätty vasta 24.5.1904. Ottaen huomioon, että Anton Franckin kiinnitys on päätetty jo 27.5. kokouksessa Peltosen vastaus luultavasti tuli myöhässä

²³¹⁵ Veistäjä 1957:60–61.

²³¹⁶ ”Sen jälkeen häntä en nähnyt. Toukokuulla hän mentyyän sairaalasta kävelemään hirttäytyi Eläintarhan metsään [7.5.1904]. Tulin patologiselle laitokselle ensimmäisenä ja näin hänet aivan tummana ja melkein tuntemattomaksi muuttuneena arkussaan. Vahtimestari kysyi, jätetäänkö arkuu auki. Käskin panemaan sen kiinni. Siitäkös näyttelijät, jotka myöhemmin saapuivat, suuttuivat ja manasivat minua, joka en salli heidän ”viimeistä kertaa nähdä Ottoa”. Finne 1939:123.

²³¹⁷ Frenckell 1972:172– ja Karlsson 1998.

päätöksenteon kannalta. Hän ilmoitti, ettei hänen kykynsä mitenkään riitä sellaiseen vaativaan ja kunnioitettuun tehtävään, johon kohdistuu kriittistä painetta.²³¹⁸

Kirjailija, professorinrouva Maila Mikkola (s. Winter) oli toukokuun lopussa lähestynyt Bergbomia kirjeitse. He olivat tosin tavanneet joitain päiviä aiemmin, jolloin tämä kirjailijanimeltään Maila Talvio oli tunnustanut, että hänellä on tekeillä myös näytelmä. Hän pyysi, ettei asiasta kenellekään puhuttaisi. Tällä kertaa kyseessä oli vakava yhteiskunnallinen aihe. Suunnitelmasta tuli aikanaan teos *Kauppaneuvoksen kuoltua*.

Onhan Tohtori joskus kehoittanutkin kirjoittamaan teatterille – tosin idylliä Tohtori kehoitti kirjoittamaan. Voi, voi – ei tämä ole mikään idylli. Kaukana siitä!²³¹⁹

Samana keväänä Maila ja Jooseppi Mikkolan suojatti, venäjän kielen maisteri Eino Landgren suomensi ensimmäistä kertaa näytelmän ja tuli tuomaan sitä Bergbomille. Tilanteessa kohtasi asiasta vielä tietämättä kaksi Kansallisteatterin 30-vuotista pääjohtajaa. Eino Kalima (e. Landgren) kertoo muistelmissaan näin:

Henkilökohtaisesti tapasin Kaarlo Bergbomin vain kerran. Olin suomentanut Ostrovskin Metsän ja vein keväällä 1904 suomennokseni Bergbomille tarjoten sitä Kansallisteatterin ohjelmistoon. Se oli ensimmäinen näytelmäsuomennokseni, olin pannut siihen paljon huolta. Bergbom otti minut vastaan eteisessä, ilmeisesti hänellä oli kiire. Hän vaikutti rasittuneelta ja puhui suomea odottamattoman virheellisesti ja vierassävyisesti. Hänen antamansa yleisarvostelu venäläisestä draamasta oli miltei ivallinen: toimintaa ei lainkaan, puhutaan paljon, ja lopuksi ”joku tappaa itsensä jossain sivuhuoneessa näyttämön takana”. Muistan erikoisesti tuon viimeisen lauseen, koska poistuessani jäin miettimään, oliko todellakin niin tärkeitä, että murhat ja itsemurhat teatterissa tapahtuvat näyttämöllä.²³²⁰

Eino Kaliman näky on kirkas ja tarkka, vaikkei hän välitä muistuttaa lukijaa siitä, että kyseessä oli tuo halvauksen jälkeinen kevät. Se huononsi Kaarlonsuomenkieltä entises-

2318 ”Teidän suurta luottamusta osottava tarjouksenne on minua sekä hämmästyttänyt että syvästi liikuttanut. Sellainen mahdollisuus ei ole koskaan edes mieleenikään juolahtanut, vaan toisekseen: miten mielelläni ponnistaisinkaan vähää voimiani nähdäksemme olisiko minusta mitään toiveita sillä alalla. Mutta edellytykset! Ollakseni rehellinen sekä Teitä että itseäni kohtaan, täytyy minun suoraan sanoa, että sellaisia ei tänä hetkenä ole olemassa. Minun draamalliset opintoni eivät mitenkään vastaa niitä vaatimuksia, mitä Teidän apulaisellenne on asetettava, joten en Teidän tunnetulla ohjauksellanne pystyisi kunnialla suoriutumaan tuossa tehtävässä – tehtävässä, joka muutenkin on nykyään käynyt tavallista kriittisemmäksi.” (Vihtori Pelttonen → KB 24.5.1904/54:85:1/KBA/KiA/SKS.)

2319 Maila Mikkola → KB 31.5.1904/54:93:1/KBA/KiA/SKS.

2320 Kalima 1962:161.

tään. Bergbomin lähes ivallinen kommentti venäläisestä draamasta osoittaa, että hän selvästi tunsikin kahden suomeksi esitetyn Gorkin näytelmän lisäksi jo Tshehovin näytelmiä, joko venäjäksi tai saksaksi, olihan Moskovian Taiteellinen teatteri lähes viidessä vuodessa tullut niillä kuuluisaksi, ja näytelmiä oli saatavilla saksaksi. Kuvaus sopii hyvin Tshehovin *Lokin* loppukohtaukseen. Mutta Eino Kaliman pohdiskelussa artikuloituu kirkkaasti myös kahden teatterikäsityksen ero: Bergbomin sukupolvelle kaiken piti tapahtua näyttämöllä. Kaliman sukupolvelle sellainen teatterin maailma oli todellisempi, joka kääntää huomion ulkoisista draamoista sisäisiin. Tärkeämpää kuin että kuolla tai miten kuolla, on miten kuolema vaikuttaa muihin henkilöihin. Kuolema näyttämön takana, ”sivuhuoneessa” oli jo antiikin teatterin keino.

Toukokuussa 1904 Kaarlون kynää pitävä sihteeri Emelie kirjoitti Ida Aalberg-Uexküll-Gyllenbandille syksyn mahdollisista ohjelmista.

Käraste Ida! Jag hoppas att Du, goda Ida ej glömt ditt vänliga löfte att i höst uppträda på finska teatern? Vi ha upprigtigt gladt oss deråt och för alla dina många vänner här, har detta varit ett ”kärt budskap”. Vi kommo öfverens om att börja med ”Rosmersholm” och nästa onsdag sänder jag Dig, med Posteljon Ny[ys]sönen, ”Rebekkas” rol, samt därjemte ”Maria Stuart”, ”Kleopatra”, ”Suzanne d’Ange”, m. m. Nästa söndag slutar teatern sitt arbete och par dagar derefter resa vi till Berlin (hvarest vi antagligen stanna par veckor), och sedan till någon kurort, obestämdt hvilken. Har du derföre någon vidare önskan, så beder jag Dig vänligast nu genast underrätta mig derom. Roligt vore det om vi kunde träffas i Berlin, så skulle vi tillsammans få söka Kleopatras drägter. – Karl helsar Dig hjärtligt; nog skrider hans förbättring jämnt framåt, ehuru ganska långsamt, så att han är allt fortfarande convalescent; med Guds hjälp hoppas han dock på bättre krafter i höst. Jag ber om vår helsning till Din make. – Välkommen i höst! Vänskapsfullt Emelie Bergbom.²³²¹

Kaarlون toipumisesta Emelie yritti antaa tarkan kuvan, jotta Aalbergin odotukset olisivat realistisella tasolla. Paronitar vastasi kohteliaasti, hieman enemmän jo maailmannaisen itsevarmuudella, ei yhtä ”närvisi” kuin ennen.

Rakas Täti Emelie Bergbom! Jos Kans. Teatteri minua ensi talvena todella tarvitsee nyt kun taasen kaikki on entisellään ja sen sisälliset olot järjestetty, – sitä paitsi vielä sen suuret oopera-puuhdat, – niin tahdon kernaasti, jos minun myötävaikutukseni todellakin tulisi näyttäytymään tarpeen vaatimalta, aikani

2321 EB → IA-Ü-G 22.5.1904/Coll.1.2./ms/KK.

ja voimieni mukaan olla valmis sitä palvelemaan. Iloitsen että Tohtorin terveys edistyy. Toivottavasti kesä hyvin käytettynä hänet niin voimistuttaa, että hän syksyllä taasen voisi olla teatterin "sieluna". Voi, voi mikä onni se olisi! [– –] Sydämelliset terveiset Tohtorille. Jos Jumala soisi kauniin kesän, siitä meidän kaikkein täristetyt hermot elpyisi. Ne 4 rollia olen vastaanottanut. Sydämellisesti ja kiitollisuudella Ida Aalberg-Uexkull.²³²²

Keväällä ilmoitettiin myös marraskuiksi 1904 suunnitelluista Robert Kajanuksen ja Aino Acktén oopperanäytännöistä, tulossa oli Wagnerin *Lohengrin*, jonka suurten kuorokohtausten harjoittelut oli käynnistetty jo keväällä, YL edelleen kuorojen runkona. Oopperatoiminnan asemasta Kansallisteatterissa johtokunta joutui käymään periaatteellisen keskustelun. Kajanuksen lisäksi Armas Järnefelt oli pyytännyt saada vuokrata teatteria Wagnerin *Valkyyriaa* varten seuraavaksi kevääksi. Periaatepäätökseksi tuli, että teatteri itse ei ota ylläpitääkseen oopperaa, mutta se edistää sitä lainaamalla taloa syksyn alussa ja kevätkuukausina yksityisille oopperoiden esityshankkeille. Edellisen vuoden *Tannhäuser* oli saavuttanut niin suuren suosion, että oopperayleisön olemassaolo kaupungissa oli selvästi havaittavissa.²³²³

Suomen oopperaprimadonnista menestynein, Moskovian Bolshoj-teatterin henkilökuntaan kuuluva Alma Fohström-Rhode, kirjoitti huhtikuussa 1904 Emeliele, ja tiedusteli olisiko Kansallisteatteri syksyllä vapaana. Hänen miehensä, joka oli häntä tähän asti tukenut uralla, oli upseerina noussut nyt kenraalien arvoluokkaan, ja se tarkoitti, että kenraalin arvoisen miehen puolisona Alma joutui jättämään esiintymisen. Hän halusi antaa jäähyväiskonserttinsa Helsingissä ja tiedusteli teatterille sopivaa vapaata viikkoa. Terveiset ja toivotukset olivat erityisen lämpimät.²³²⁴

Suomalaisen Teatteritalon Osakeyhtiö piti kokouksensa 28.4.1904. Siinä lehtori Almberg jäi pois johtokunnan puheenjohtajan tehtävästä. Uudeksi jäseneksi valittiin O. E. Tudeer, muuten jatkoivat Bergbom, Aspelin, Ingman (Ivalo) ja Godenhjelm, varajäsenenä Emelie Bergbom ja Kaarle Krohn. Aspelin valittiin seuraavaksi puheenjohtajaksi. Jo 1.6.1904 julkaistiin yksityiskohtainen selostus hyväksytystä suunnitelmasta Kansallisteatterin Oppilaskouluksi. Suunnitelman oli alun perin laatinut Finne, opettajiksi kaavailtiin Kaarola Avellánia, Emil Genetziä ja Viljo Tarkiaista; toiminta tulisi alkamaan syksystä 1904. Emil Genetzin osalta oli tapahtunut kuitenkin väärinkäsitys,

2322 IA-Ü-G → EB 28.5.1904/211:2:10/EBA/KiA/SKS.

2323 EAH4:251–253.

2324 Alma Fohström → EB 12.4.1904 ja 20.4.1904/54:4:1 ja 53:4:2/EBA/KiA/SKS.

deklamationin opettajaksi tarvittaisiin kokenut näyttelijä eikä häntä, suomen kielen opettajaa.²³²⁵

Kesäkuun alussa 1904 ankanen sairastalven ja johtajakriisin jälkeen Kaarlo 60 ja Emelie 70 matkustivat Ossianin 27-vuotiaan pojan Aarne Bergbomin kanssa Saksaan. Menomatalla Tukholmassa Kaarlo ei halunnut mennä Grabowilla käymään, kun tiesi, ettei kykene puhumaan, vaan käynti lykättiin paluumatkaan. Silloin varmaan Ottilia Silfverstälpe (ent. Meurman, ensimmäinen suomenkielinen Preciosa) ja Winterhjelmit olisivat vielä kesänvietossa maalla, joten näistäkin pakollisista visiittipaikoista välttyttäisiin, eikä Kaarlon tarvitsisi seurassa kärsiä kankeasta kielestään.²³²⁶ Opiskelija Aarne Bergbom jäi matkan varrelle ja 7.6.1904 Emelie ilmoitti kortilla Aini Nevanderille, että he ovat viikon Berliinissä ja jatkavat maanantaina 14.6. Wiesbadeniin hoitoihin.²³²⁷ Berliinin, suurkaupungin elämään Emeliellä ja Kaarlolla oli tietysti vastakkainen suhde: kotikissan ja kosmopoliitin:

Vi[d] fyllda 70 år bli lifvets färger dessutom ganska grumliga och dunkla. – Karl mår temmeligen bra; han har glädje och njutning af att betrakta det brokiga, oroliga hvimlet ”Unter den Linden” vid Friedrichstrasse, o. s. v., men mig tröttar detta virrvarr nu mera; min sinnesstämning går ej ihop dermed och bra gerna reser jag till det stillare och anspråkslösare Wiesbaden;²³²⁸

Sitten alkoivat työasiat jo pidätellä: Kaarlo halusi nähdä *Lohengrinin* ja alkoi suunnitella *Henrik IV:tä*, jotta Lindfors saisi vihdoon näytellä Falstaffin.

vi hade planerat vår afresa härifrån till morgon, måndag, men nu annonseras ”Lohengrin” och vi anse pligten bjuda oss att stanna öfver denna representation, ehuru jag är fullt öfvertygad om att Kajanii opera-planer gå upp i rök; månne fru Aino [Ackté] ger sig tid att stanna hemma 4 à 6 veckor? Jag tror det ej. – Vill du, käraste Aini, gå i Karls kammare och leta reda på 3 Shakespeare-kommentarier, som Karl glömde taga med sig; de gälla Henrik d. 4de, och äro af Dingelstedt; Devrient och Oechelhäuser (2 band.) Det är nu mycket troligt att du ej bland den ”Jerusalems jämmerliga förstöring”, som hverkar i Karls kammare, får reda på dessa böcker, och får de ej, så köpa vi dem i Wiesbaden; hittar du dem, så sänd dem dit under korsband; Oechelhäusers’ är både öfver

2325 Emil Genetz → EB 6.5.1904/54:15:1/EBA/KiA/SKS.

2326 EB → J. Finne 30.6.1904/kk2:204/mfPR160/JFA/KK.

2327 EB → Aini Nevander 7.6.1904/49:7:37/EBA/KiA/SKS.

2328 EB → Aini Nevander 12.6.1904/49:7:38/EBA/KiA/SKS.

Henrik d. 5. & H. d. 4. – Karl tänker få upp pjesen i höst, om nemligen Ida Aalberg ej kommer, och han vill förbereda sig i Wiesbadens stillhet.²³²⁹

Kaarlon huoneessa Antinkadulla vallitsi siis ”Jerusalems jämmerliga förstörning” – ”Jerusalemmin juupelinmoinen hävitys!” Emelie kirjoitti myös Kaarlon puolesta sydämelisen kirjeen Jalmari Finnelle, joka oli ollut heidän tukensa ja turvansa, ja itse asiassa monien turhautumien sijaiskärsijä. Olihan osa siitä kiivaudesta, joka teatterilla suuntautui Finneä vastaan sellaista, jonka oikea kohde olisivat olleet Bergbomit. Näyttelijöitä täytyi harmittaa se staattinen ja stagnaattinen asenne, jota sisarukset ja johtokunta olivat vuosia edustaneet. Emelie kirjoitti Jalmari Finnelle kesäkuussa 1904:

Jag vill säga Eder ett varmt tack för den förflutna tiden och en hjärtlig välgångsönskan till Eder nya verksamhet! Huru ofantligt mycket vi komma att sakna Eder, vet Ni, utan att jag nu åter behöfver upprepa det, detta, vårt sista, år i teaterns tjänst, blir i allo ett bitter pröfningens år: måtte vi orka kämpa igenom det. Vid vår bortgång hoppas jag att vederbörande skola inse huru nödvändig Ni är för Kansallisteatteri; bra gerna skulle jag vilja känna hvilka de hemliga driffjädärne varit i denna obehagliga och ledsamma konflikt; hvad ha vederbörande velat? Att den nuvarande situationen ej är det resultat, till hvilket de sträfvat, är säkert; få se om jag någonsin skall kunna hysa vänliga eller försonliga känslor mot dessa menniskor; jag tror det ej och säga nog bry de sig heller därom,²³³⁰

Koska Jalmari Finne siirtyi Viipuriin, jäisi *Lohengrinin* ohjaus Bergbomin ja Franckin harteille. Siksi Kaarlo ja Emelie jäivät Berliiniin sitä katsomaan. Tulossa oli taas suursatsaus ja vain pari näytöstä – Emelie toivoi, että Kajanus luovuttaisi, tämä kun toimi kilpailuasenteella ja Järnefeltin ensimmäisen Wagner-näytännön, *Tannhäuserin* provosoina. Berliinistä Emelie kirjoitti Finnelle:

I morgon uppföres ”Lohengrinn” och ehuru jag har den fasta öfvertygelsen att Kajanii opera-planer gå upp i rök ha vi uppskjutit vår afresa till Wiesbaden och stanna öfver morgondagen för att kritiskt se på allt. Ledsamt blir det om operan inöfvas och uppsättes och så stannar fru Aino öfver 2 à 3 representa-

2329 EB → Aini Nevander 12.6.1904/49:7:38/EBA/KiA/SKS.

2330 EB → J. Finne 12.6.1904/kk2:200/mfPR160/JFA/KK.

tioner! Efter henne går ej någon annan Else [! p.o. Elsa]; ack om Kajanus i tid ville slå dessa tankar ur hågen.²³³¹

Oopperasuunnitelmien taloudet ja riskit nousivat Emelielle kaoottisina ja ahdistavina pintaan, niinpä hän purki sydäntään Aini Nevanderille. Robert Kajanus tapasi heitä Berliinissä ja pyysi nyt toista ajankohtaa oopperalle, sillä Aino Acktén aikataulut muuttuivat ja tämä pääsisi laulamaan Elsa vain marraskuun kahdelle ensimmäiselle viikolle 1904. Ida Aalbergin tulo taas oli sovittu juuri siihen, mutta Emilie lupasi yrittää vielä saada sen kohdan vapaaksi. Hänen mukaansa Kajanus syytti kaikkia muita, paitsi diivaa itseään, joka petti annetun sanansa ottamalla kiinnityksen Dresdeniin juuri silloin, kun piti laulaa Helsingissä. Emilie jupisi ja toivoi, että koko hanke kaatuisi ja *Lohengrin* unohdettaisiin.²³³²

Samassa kirjeessä 17.6.1904 Emilie suri kotimaan uutisista vanhan ystävän ja Kaarlon opiskelutoverin, senaattori Waldemar (Tullus) Enebergin kuolemaa 8.6.1904. Tämä oikeustoimituskunnan eli oikeusministeriön päällikkö aateloitiin yhtäaikaan Ossianin kanssa. Häntä ja *Päivälehd*en epäkunnioittavaa nekrologia Emilie suri: isänmaa olisi miestä vielä tarvinnut. Kaarlo piristyi suurkaupungissa ja Emilie oli huolissaan, luopui omasta ilostaan ja vahti. Emilie ei lähtenyt suureen naiskongressiin, mieluummin vain Savonlinnaan tai Heinolaan.

Karl mår ganska bra: han orkar gå förträffligt och jag tycker att talförmågan gått bra framåt, sedan vi reste hemifrån. I Berlin (och alla stora städer för öfrigt) är han som fisken i vattnet. – På kvinnokongressen var jag alls ej; jag ville ej lemna Karl ensam, hufvudsakligast för att ej ge honom anledning, att ensam företaga långa och tröttande vandringar.²³³³

Adolf Lindfors puolisoineen oli viettänyt useimmat kesänsä Pariisissa. Kaarlon kielistä ruotsi varmaan palasi helpommin kuin aikuisiällä opittu suomi.

2331 EB → J. Finne 12.6.1904/kk2:200/mfPR160/JFA/KK.

2332 ”Kajanus besökte oss i Berlin: A. Achté kommer naturligtvis ej den tid hon lofvat, utan blott på den 2 första veckorna i november; då är ju I. Aalberg hos oss, så att teatern ej kan fås, men vi lofvade försöka få den ledig till de 2 sista veckorna i november, om A. A. kan ställa sina färder sålunda; Kajanus skyller detta på alla andra, utom på divan själf, som ju bröt sitt gifna ord och antog engagementet i Dresden, just då hon hade lofvat sjunga i Helsingfors. Stora utgifter har ju Kajanus redan haft; flere körmedlemmar ha betaldt för repetitionerna med och noterna kosta öfver 500 Rmf. Då fru Aino dock ej stannar i Hfors mer än 2 veckor, så att operan blott kan gå 6 gånger, är det så godt att allt går om intet; på 6 gånger får Kajanus knappast in alla sina omkostnader: till andra akten måste mycket målas. Då nu allt tills vidare är så här obestämdt och vi ej kunde uppge för honom precis hvar vi äro vid hvarje tidpunkt, bad jag honom vända sig till dig, kåraste Aini, i händelse han har något att säga oss, hvilket han antog; du vet alltid hvar vi finnas och genom dig får han alltid ett telegram till oss; bäst vore dock att i tid lemna alla tankar på Lohengrinn.” (EB → A.Nevander 17.6.1904/49:7:39/EBA/KiA/SKS.)

2333 EB → Aini Nevander 17.6.1904/49:7:39/EBA/KiA/SKS.

Lindfors med fru har varit här [i Berlin] och vi ha sett dem par gånger; i går torde de ha afrest till Paris. _ Karl mår ganska bra: han orkar gå alldeles förträffligt och talar öfver litet bättre, dock ej mycket. Om Alma och Hanna Birkman hamna i St. Blasien, eller någon annan luft-kurort, så fara vi antagligen ganska snart från Wiesbaden till dem.²³³⁴

Bobrikovin murha ja Kaarlون viimeinen ohjelmisto

Kesäkuun 16. päivänä 1904 Eugen Schauman ampui kenraalikuvernööri Nikolai Bobrikovin ja sen jälkeen itsensä Senaatintalon portaissa. Suhtautuminen murhaan oli poliittisesti kuuma kysymys: pitikö murha tuomita väkivaltana selvin sanoin vai ei? *Uusi Suometar* julkaisi läänin kuvernöörin virallisen ilmoituksen murhayrityksestä Bobrikovia vastaan. Erillisellä palstalla oli otsikko ”Rikos”, ja sen alla sanottiin, että riippumatta tarkoituspäristä väkivalta on väärin, ja varsinkin tällaisena aikana, kun kansan ja keisarin välinen luottamus on tilapäisesti poissa. *Päivälehti* julkaisi pelkän kuvernöörin tiedotteen eikä omaa kannanottoa tapahtumaan.²³³⁵ Seuraavana päivänä uutisoitiin jo Bobrikovin menehtyneen sairaalassa, ja nekrologien lauseita punnittiin lehtien toimituksissa kultavaa’alla. *Päivälehti* ei tuominnut murhaa selvin sanoin, ja niinpä sen kantaa peräänkuulutettiin. Virallisen lehden kuvausta tapahtumista lainattiin, samaten venäläisten lehtien analyysijä. Niiden mukaan kyseessä oli selvästi poliittinen murha, takana suomalaiset vallankumoukselliset ja separatistiset piirit, jotka olivat jo pitkään kiihottaneet rauhaarakastavaa kansaa.²³³⁶

Uutisen ehdittyä Wiesbadeniin juhannusaatoksi Emelie pohti politiikkaa. Koko kevään 1904 olivat lehdet välittäneet uutisia Venäjän sodasta Japania vastaan. Suuri sotaa Petropavlovsk oli uponnut Tyynellä merellä Port Arthurin luona 13.4.1904. Venäjän tappiot sodassa Japania vastaan jatkuivat Jaku-joella, Korean ja Mantshurian välisellä rajalla. Keisarikunnan laivaston ylpeydet olivat uponneet toinen toisensa perään. Emelie toivoo, josko Suomi saisi olla rauhemmassa, kun valtakunta on – tai ”asianomaiset ovat” – vaikeuksissa toisella puolen maapalloa. Mutta salamurhan sanominen salamurhaksi on kestänyt toisilta sanomalehdiltä kauemmin kuin toisilta.

Huru står det nu till där hemma och hvad säga våra politici, såväl stora som små? Hvad Kagalen säger, vet jag ju ungefär, men hvad säga de menniskor, som inser att hvar och en gerning har sina följder? Kanske kommer denna svåra stund att gå lättare förbi nu, då vederbörande ha så svåra strider att genom-

2334 EB → J. Finne 12.6.1904/kk2:200/mfPR160/JFA/KK.

2335 *UStr* 17.6.1904, *PL* 17.6.1904.

2336 *UStr* & *PL* 18. & 19.6.1904.

kämpa på annat håll? De utländska tidningarne ha telegram om något större slag med olycklig utgång. Gud bevara vårt arma älskade land under dessa kritiska tider. [– –] Tack för dina bref, tidningarne och Karls böcker; det har roat oss att först endast Suometar vågade desavouera [paheksua] attentatet: nu, sedan der ryska tidningarne hota med allas ansvarighet, nu våga äfven H. Posten och Hufvud[stads]bladet göra det; P:lehti seglar naturligtvis i deras kölvatten. Huru som helst: lönnmord [salamurha] är och förblir nu alltid lönnmord.²³³⁷

Sisarukseet menivät Wiesbadenissa katsomaan uudelleen C. M. von Weberin oopperaa *Oberon*, vaikka olivat nähneet sen edellisenä syksynä. Birkmanin sisarusten luokse mentäisiin vielä toiseenkin lomakohteeseen, nyt kun Kaarlo oli pirteä ja reipas.²³³⁸ Viikkoa myöhemmin Emelie kertoi, miten Kaarlo pystyi puhumaan jopa vieraiden kanssa – ilmeisesti saksaa, joka oli hänen toinen kielensä. Tanskan kuningas oli ollut Wiesbadenissa käymässä, mutta Bergbomit eivät tietysti edes nähneet tätä.

[Herman] Liikanen kan du helsa från danska kungen, som är här ”zur kur”, på några veckor: vi äro så ovärdiga att vi alls ej sett honom ännu; tyska kejsarn har anledning till ännu en resa härigenom: efter några dagar torde han komma hit för att göra sin danska broder visit; för 1 ½ vecka sedan var han här, alldeles i närheten, till en automobilkapplöpning!²³³⁹

Ohjelmassa oli siis vierailu Birkmanin sisarusten luo St. Blasieniin, vaikka matka aivan Sveitsin rajalle Schwartzwaldin vuoristoon olikin hankala.²³⁴⁰

Karl mår bra och talar ibland alldeles förträffligt, t. o. m. med fremmande, men så kan hans tunga åter följande dag vara ganska styf och oböjlig; ofantligt mycket tycker han om sina bad och det, att han tror att de verka godt, betyder ju redan mycket. I dag ha vi varit här 2 veckor och antagligen stanna vi ännu här 3 veckor, läkarn får alldeles bestämma. Vi kunna ju vara litet kortare i tid i St: Blasien; Alma Birkman gjorde sista året så ofantligt mycket för oss, att vi

2337 EB → Aini Nevander 23.6.1904/49:7:40/EBA/KiA/SKS.

2338 ”Här går allt sin stilla, jemna gång; fröken får oupphörligt anmälan om nya pensionärer och är lycklig och stolt öfver att kunna svara att ”Alles ist besetzt”! I dag ha vi själfva midsommaraftonen, men den tycks alls ej observeras; vi tänka gå och höra Oberon; Karl är pigg och rask samt tycker om sina bad, så nog stanna vi här ännu 3 veckor.” (EB → Aini Nevander 23.6.1904/49:7:40/EBA/KiA/SKS.)

2339 EB → Aini Nevander 3.7.1904/49:7:42/EBA/KiA/SKS. Herman Liikanen työskenteli myös Suomen Hypoteekkiyhdistyksessä.

2340 EB → Aini Nevander 23.6.1904/49:7:40/EBA/KiA/SKS.

nu bra gerna vilja visa henne vänlighet och jag vet att hon mycket önskar att vi skola komma till dem;²³⁴¹

Jalmari Finne kirjoitti kesäkuussa 1904 kirjeen, jota Bergbomit eivät ole säilyttäneet tai joka jäämistöjä järjestettäessä on haluttu hävittää. Päätellen Emelien vastauksesta Finne oli siinä tilittänyt ankaraa pettymystään johtaja-asiassa ja selviteltyt tuntemuksiaan. Niiden voi ajatella olleen linjassa sen kanssa, miten Finne korosti auktoriteetin ja kurin merkitystä: teatterityössä pitää olla ”vain yksi tahto”. Syyttikö Finne tai antoiko hän Bergbomien ymmärtää, että nämä olisivat olleet liian lempeämielisiä, niin että taiteilijoista oli tullut ”kurittomia”? Vai suriko hän sitä, että hän ei ollut onnistunut kuritto-muutta kukistamaan? Emelie maalaa Finnelle pitkää perspektiiviä teatterin historiasta:

Jag hoppas att Ni, oaktadt vi tills vidare äro skilda, med vänskap tänker på Edra gamla vänner! Ni klagar öfver ledningens slapphet vid Kansallisteatteri och deruti har Ni fullkomligt rätt men så har det beklagligtvis varit sen fösta dagarna; Ni kan naturligtvis ej veta huru vi blifvit tyranniserade af Wilho, Aspegrens, Kallio o.s.v. o.s.v. Får jag ej det eller det så skiljer jag mig; jag går till svenska teatern; jag far till Göteborg, m.m. Och opera – tiden sin! Nog ha vi blifvit luttrade och lärt oss knyta näfven i byxfickan, men nu är det slut. Att nästa vår åter förvecklingar [selkkauksia] skola uppstå är ju klart, ehuru ännu väl ej någon kan säga i hvilken form vederbörande skola sätta dem i scen.²³⁴²

Emelie ei tietenkään pohdi heidän omia keinojaan käyttää valtaa moraalisaarnoilla, huutamalla, salailemalla, muuttamalla kantojaan tai pettämällä lupauksiaan jne. Kaarlon ongelma oli aiemmin ollut siinä, että hän ei helpolla myöntänyt omia virheitään eikä tavallaan halunnut alistua yhteisten sääntöjen yhteiskuntaan. Kaarlolle taiteen maailma oli tavallaan jatkettua lapsuuden leikkiä, jossa leikkivä lapsi oli kaikkivaltias. Siirtyessään seuranäyttäjien järjestäksi Kaarlo pääsi ikään kuin jatkamaan tuota suvereenia leikkiään. Ongelmia alkoi syntyä vähitellen, kun tästä ”leikkijästä” tuli ammatillisesti työskentelevien teatterilaisten johtaja. Potiko Kaarlo jossain määrin jopa ”narsistista häiriötä” tai omnipotenssiharhaa pitäessään kaikki langat käsissään ja työn ollessa loputonta arkista pikkuasioiden järjestelyä. Elli Tompuri vertasi Ruotsalaista teatteria (1903–1904) Victor Castegrenin aikana Kansalliseen ja tarkoitti ”kamarilloilla” kuiskuttelevia suosikkeja:

2341 EB → Aini Nevander 29.6.1904/49:7:40/EBA/KiA/SKS.

2342 EB → J. Finne 30.6.1904/kk2:204/mfPR160/JFA/KK.

Työkuri oli ankarampi, johtajan ja näyttelijöitten väliltä puuttui Kansallisen perheenomainen intiimisyys mutta siten ei myöskään mitään kamarillavaltaa ollut vaikuttamassa. Tehtiin vain työtä. [Pitkien pääharjoitusten jälkeen aamulla klo 11 alkoivat uudet harjoitukset.]²³⁴³

Emelie tunsii sympatiaa vihdoinkin myös Kasimir Leinoa kohtaan, joka jätettyään Suomalaisen Maaseututeatterin Viipurissa oli siirtynyt Tampereelle ja perustanut Suomalainen Näyttämö -nimisen seurueen. Vuoden aikana vararikkoon päätyneestä toiminnasta K. Leino antoi selontekonsa *Päivälehdessä* (14.6.1904). Ohjelmistossa oli ollut kiinnostavia, mutta yleisöpohjan kannalta vaikeita teoksia, kotimaisista mm. Aleksis Kiven *Leo ja Liina*. Emelie suri ”niin monia murtuneita kuvitelmia ja petettyjä toiveita”. Jalmari Finnelle hän toivotti voimia työhön.²³⁴⁴ *Päivälehdessä* viimeinen numero ilmestyi 3.7.1904. Se joutui lakkautettavaksi kaksi viikkoa Bobrikovin murhan jälkeen, jota se ei ollut selvin sanoin tuominnut. Emelie – ja Kaarlo – pohtivat, mihin kaikki ihmiset lehdestä joutuvat. Tulisivatko lisääntymään ne puheet, että lehdestä nyt vapaan Eino Leinon pitäisi siirtyä teatterin johtoon?

Jag var ju ej någon vän till Päivälehti, men nog blef jag bra illa berörd af dess död; det är mycket bättre att de missnöjda ha sin organ, än att de frondera på möten, sqvallra, ljuga och sätta ihop historier. Jag kan aldrig tro att R[eeni]. Roini skulle ha ”ilmiantanut” dem; nog sköter ”Fria ord” om att allt blir kändt, så att det är alldeles öfverflödigt att någon annan besvärar sig dermed. – Hvert skola nu alla de ”stora talangerna” vända sig? Bra mycket hellre skulle vi ha tagit [K.] Frisk till regissör, än [A.] Franck; få nu se om det skall bli ett mycket starkt påtryck att få Eino Leino till teaterns ”johtaja”, han kan ju till en början resa till Tammerfors och dela makten med vännen Halme! Kan man hoppas att de alla bli begagnade i landsortstidningarne, eller äro sveci allt fortfarande villiga att betala?²³⁴⁵

Venäläiset purkivat viisaasti joitain Bobrikovin äärimmäisiä ratkaisuja, kuten merkittävimpiä maastakarkotuksia. V. M. von Born ja Leo Mechelin palasivat Suomeen. Omaan kohtuuttomaan tapaansa Emelie piti näitäkin vain itsekkäinä julkisuushakuisina hen-

2343 Tompuri 1942:102.

2344 ”Kasimir Leinos afskedskrivelse åt sin teater gjorde mig riktigt vemodig; hvilken mängd brutna illusioner och svikna förhoppningar! Få se hvad han nu tänker sysselsätta sig med; med sin penna lefver han väl ej så framt han ej inträder i den dagliga tidningspressens tjenst, men föga nog lemna brodern sin plats i Päivälehti. En hjärtlig hälsning från Karl; må väl och hvila ordentligt af Eder efter detta tunga och ansträngande års alla vedermödor, sorger och arbeten!” (EB → J.Finne 30.6.1904/kk2:204/mfPR160/JFA/KK.)

2345 EB → Aini Nevander 7.7.1904/49:7:43/EBA/KiA/SKS.

kiloinä.²³⁴⁶ *Helsingin Sanomien* näytenumero ilmestyi jo neljä päivää *Päivälehd*en lakkautuksen jälkeen 7.7.1904, vaikka julkaiseminen alkoi vasta lokakuussa 1904. Kirjeenvaihto Jalmari Finnen kanssa jatkui. Emelie selitti Kajanuksen kanssa käymänsä keskustelun ja totesi, että kun Ida Aalbergin vierailu on kerran luvattu marraskuun kahdelle ensimmäiselle viikolle, sitä ei muuteta. Kajanus kirjoittaisi Aino Acktéille, voisiko tämä ottaa Dresdenin kiinnityksensä marraskuun alkuun ja tulla Helsinkiin marraskuun loppupuoleksi. Lisäongelma oli se, että Armas Järnefelt, johon Emeliellä oli selvästi myönteisempi suhde, ei ollut hänkään keväällä Helsingissä käydessään vielä sopinut ajankohtia seuraavan kevään 1905 Wagner-esitykselle. Emelie suositti, että Finne pitäisi itsensä irti näistä suunnitelmista.²³⁴⁷ Näin Finnen ei tarvitsisi tulla teatterille ensi vuonna lainkaan.

Heinäkuun lopulla 1904 Bergbomit matkustivat St. Blasieniin, etelään Wiesbadenista. Keuhkolääkärin perustama ilmahoito-parantola sijaitsi Schwartzwaldin eteläosassa, aivan Sveitsin rajalla. Hanna ja Alma Birkman olivat siellä, mutta heinäkuun lopussa he olivat jo palaamassa Suomeen. Aitona puolueihmisenä Emelietä harmitti jopa, että laivanvarustaja Krogius ei ilmoittanut *Suomettaressa*, joten suomalaiset olivat saaneet tietää Stettinin laivan kulkupäivät vain *Päivälehdestä*. Ehkä Krogiuksella oli syynsä.²³⁴⁸ Heinäkuun lopulla myös Ida Aalberg kirjoitti ja siirsi syksyksi 1904 aikomansa vierailun, sillä alkamassa oli paroni Uexküllin johtama kiertue.

Minun täytyy Teille, Tädille ja Tohtorille tehdä ilmoitus eräästä uutisesta joka ehkä tulee teitä kummastuttamaan, – mutta kun ajattelen millä uskollisella sympatialla ja aina väsymättömällä hyväntahtoisuudella te aina olette minun tähän astista kehitystäni seuranneet, niin toivon uskaltavani toivoa, että te molemmat nytkin oikein ymmärrätte. Minä olen nim. päättänyt tänä syksynä tehdä suuremmat tourneen, saksankielellä, sillä se tulee, paitsi Skandinaviaa, koskettelemaan useampia maita. Se on perustettu osaksi uusille ja joka tapauksessa puhtaasti taiteellisille principeille, jotka nyttemmin ovat tulleet minulle välttämättömiksi voidakseni saada esille sen sisällön jonka näen taiteellisena maalinani ja jonka kerran tahtoisin saavuttaa.²³⁴⁹

2346 ”Att Born flyttar öfver till moderlandet är bra och naturligt, skall Finland ännu kunna lefva måste det vara friskt och detta är ju för honom & consortes ”ein Gräuel”; han är ju rik och kan existera hvar som helst; de landsförvrista torde allt ännu vara så naiva, att de säga att förhållandena hos oss efter ett år bestämdt äro sådana, att de få komma hem; Mechelin lär allt vara ytterst vigtig: har två sekreterare, o. s. v. o. s. v. samma skroderande humbug som hittills, har en via Stockholm kommen landsman berättat för Birkmans; naturligtvis kunna de ej lemna oss i ro, utan äro färdiga att offra hvad som helst för att själfva synas och vara vigtiga: har man alls hört hvilken rol Jona[s Castrén] spelar?” (EB → Aini Nevander 7.7.1904/49:7:43/EBA/KiA/SKS.)

2347 EB → J. Finne 9.7.1904/kk2:208/mfPR160/JFA/KK.

2348 EB → Aini Nevander 21.7.1904/49:7:44/EBA/KiA/SKS.

2349 IA-Ü-G → EB 24.7.1904/211:2:11/EBA/KiA/SKS.

Paronitar kertoi suunnitelmistaan vielä tarkemmin ja pyysi Tädin ja Tohtorin tukea hankkeelleen.²³⁵⁰ Vastauksessaan Emelie pahoitteli asiaa ja kehotti Idaa aina muistamaan suomalaista alkuperäänsä.²³⁵¹ Mutta sitten Emelie esitti erityisen vetoamuksen Kaarlون viimeisen työvuoden osalta. Vierailu keväällä 1905 olisi suurin ilo; kirjeessä on tiettyä viimeisten vuosien juhllaisuutta, vakavuutta, jossa puntarissa on tavallaan koko elämä.

Att du i vår [1905] skall uppträda på Kansallisteatteris tiljor, hoppas vi med säkerhet; detta år är det sista året, som vi arbeta vid teatern och Karl önskar och hoppas förvisso att du skall komma och sprida glans öfver dessa hans sista arbetsstunder; Du får ej förvägra honom denna glädje; vi ha ju tillsammans genomkämpat så många vackra konstnärliga segrar, ehuru bra många bittra stunder äfen mött oss på vår väg; att vi ännu en gång hoppas och önska få se dig hos oss kan du ju derföre godt förstå? Kom derföre! om ej på längre tid, så på några veckor! –²³⁵²

Kotiinpaluuseen ja töihin valmistumiseen piti varata aikaa.²³⁵³ Uusi poliittinen uutinen oli Venäjän sisäministeri von Plehwen murha kuukausi Bobrikovin jälkeen 17.7.1904. Von Plehweä on pidetty häviöön päättyvän Venäjän – Japanin -sodan arkkitehtina.²³⁵⁴ Mikäli murhaaja olisi ollut suomalainen, olisivat mahdolliset kostotoimet olleet kovin

2350 ”Tiedätte mitä minä tarkoitan ja - mitä minä etsin. Te joka minua aina tiedolla ja taiteella, mitä hellimmällä kädellä johditte ja herätitte minussa aavistuksen taiteen huimaavasta korkeudesta. Te jonka kanssa yhteistyö aina tuli niin harmonilliseksi ja innostuksesta lentäväksi, - minä niin sydämmestä pyytäisin, että Te nytkin sympatialla seuraisitte tätä minun pyrkimystäni kohden taiteen maalia. Minä en voinut Huhtikuussa Tädille ja Tohtorille tästä mitään ilmoittaa, sillä asia ei silloin vielä ollut selvillä. Sitäpaitsi oli silloin aikomukseni tehdä tämä tournee keväällä, ja - lyhyt. Vaan nyt ovat kaikenlaiset minusta riippumattomat asianhaarat pakottaneet minut tekemään se syksyllä. Me alamme Lokakuussa, Pietarissa. Jos Johtokunta yhä vielä toivoo minun avustustani Kansal. Teaterissa, niin olisi minun harras pyyntöni Kunioitetulle Johtokunnalle, saada aika muutetuksi siten, että syksyn [1904] siasta tulisin vasta keväällä. [1905] / Minä sain kotoa tiedon, että Tohtori oleskelee St. Blasiessa. Minä olen kuullut niin paljon hyvää sekä sen lääkäristä, että ilmasta siellä, - olen varma, että olo siellä vaikuttaa suuressa määrässä edistävästi Tohtorin terveyteen. Minä olen taasen rauhas - Franzensbadissa. Jumalan kiitos, että kesä on niin kaunis. Tervehtien Tätiä ja Tohtoria sydämellisesti. Teidän kiitollinen I von Uexkull. Franzensbad 24. Heinäk -904” (IA-Ü-G → EB 24.7.1904/211:2:11/EBA/Kia/SKS.)

2351 ”St. Blasien d. 27 Juli 1904. Käraste, bästa Ida! Tack hjärtligt tack, för ditt bref [24.7.1904, Franzensbadista / 211:2:11]; ledsamt är det visserligen att vi ej få se dig hos oss i höst, men varmt och uppriktigt önska vi dig en framgång i ditt förehafvande: måtte du fullt uppnå det mål du sträfvat till: vi skola glädja oss åt dina framgångar, så väl för din personliga stora konstnärlighets skuld som och för att en dotter af vårt undagömda land kan uppnå och frambringa denna stora konstnärlighet. Jag vill nu säga dig en sak, som alltig innerligen fröjdat oss: Din finska börd, alltid fritt och helt uppräddt som finska och detta skall du äfven nu göra? Jumala haltuun på din väg.” (EB → IA-Ü-G 27.7.1904/Coll.1.2./ms/KK.)

2352 EB → IA-Ü-G 27.7.1904/Coll.1.2./ms/KK.

2353 ”I lördag [30.7.] resa vi härifrån, dröja en vecka i Berlin och så hem; vi måste i lugn och ro få göra de myckna förarbetena, som fordras; nog är ju Karl rädd för att hans krafter ej skola förslå, men med Guds hjälp går väl detta år ännu. Vår adress i Berlin är ”Kochstrasse 73. III. Bei H. Bernhardt”, i händelse du har något att tillskriva oss. - En hjärtlig lyckönskan från Karl och mig och från oss begge en uppriktig bön: glöm oss ej detta vårt sista arbetsår! Farväl; Jumalan haltuun! Din gamla vän Emilie Bergbom.” (EB → IA-Ü-G 27.7.1904/Coll.1.2./ms/KK.)

2354 Ks. esim. Luntinen 1992b:95; Klinge 1997:402; Schybergson 1923:294.

ankarat. Onneksi ei ollut.²³⁵⁵ Paluumatkalla Berliinistä Emelie kyseli, kuka tämän jälkeen uskaltaa ministeriksi.

Det sista svåra attentatet har väl uppskakat alla? innan vi reste från St. Blasien sågo vi en notis om att mördaren skall vara ”ein Finnländer”, men detta rykte har nu lyckligtvis ej besannats. Hvem skall nu våga bli inrikesminister, då två, inom så kort tid, blifvit mördade? Härvarande tidningar ha nämnt den nyss utnämnda generalguvernören, Obolenskiš; hvem manne då komma till oss? Skola vi numera få se några lugna och lyckliga dagar!²³⁵⁶

Kaarlo – kaikesta edistyksestä kiinnostunut - on päättänyt, että St. Blasienista lähdetään automobiililla rautatieasemalle Titiseehen. Hevosvaunuilla 4 tuntia, mutta automobiililla vain puolitoista. Kaarlo Bergbom on siis ehtinyt ajaa automobiilin kyydissä Saksanmaalla.

I morgon bittida resa vi härifrån med automobil: en vagn kostar 22 Rmf. och nu komma vi för 12 Rmf. (6 Rmf. hvardera); jag är litet rädd för den färden, men Karl ville det: i vagn kommer man på 4 timmar till Titisee, men automobil på 1½ timme, och han tycker att det är för tröttsamt att sitta så länge; mycket äro automobilerna här anlitade och jag hoppas att vi, likasom alla andra, skola komma lyckligt fram.²³⁵⁷

Koti-ikävä oli päällimmäisenä. Olivathan he istuskelleet kylpylöissä jo monia kuukausia. Ja taas kerran piti ajatella uusiksi järjestelyt Idaa varten eli varautua *Antoniuksen ja Kleopatran* esittämiseen uudessa talossa tilaamalla Grabowilta entistä suuremmat egyptiläiset lavastukset. Mutta syksyiltä olivat siirtyneet pois molempien, sekä Acktén että Aalbergin vierailut.²³⁵⁸

Kaarlo Bergbomin viimeinen näytäntökausi 1904–1905 oli puolikuntoisen ihmisen viimeinen ponnistus. Biografian kannalta ohjelmiston lähes jokaisessa numerossa näyttää umpeutuvan monta Bergbomin elämän lankaa tai taiteilijabiografian teemaa. Miten

2355 ”I går qväll [28.7.] kom hit telegram med underrättelse om attentatet mot inrikesministern [Plehwe]; hvem är mördaren? det må nu väl aldrig vara någon finne? Gud bevara oss för en sådan olycka! Hvad tänka menniskorna på? hvem blir hans efterträdare? Vi ha varit så ytterst oroliga. Här är en stor massa ryssar, ehuru vi ej talat med någon enda af dem, men vår bordsgranne (bayrare) berättade att några härvarande ryssar sagt, att ingen minister varit så hatad som han” (EB → Aini Nevander 29.7.1904/49:7:45/EBA/KiA/SKS.)

2356 EB → Aini Nevander 2.8.1904/49:7:6/EBA/KiA/SKS.

2357 EB → Aini Nevander 29.7.1904/49:7:45/EBA/KiA/SKS.

2358 ”jag längtar så grufligt hem och märkvärdigt nog, äfven Karl. Han vill taga ihop med alla förarbeten i god tid; nu då vårt arbete för hösten, så totalt blifvit ändradt, har han mycket att ställa i ordning; vi få hvarken opera eller Ida Aalberg! Hon säger sig visserligen komma i vår, men ”nästa gång är en skälm;” ledsamt att vi hunnit betala de 2 dekorationerna från Grabow, den egyptiska är uteslutande för Kleopatra.” (EB → Aini Nevander 29.7.1904/49:7:45/EBA/KiA/SKS.)

tietoista se oli? Osittain kyllä: uupuvilla voimillaan Kaarlo halusi tehdä itselleen rakkaita teoksia. Jotkut ratkaisut tulivat pyytämättä ja yllättäen. Keväältä 1905 on mainintoja, että Kaarlo olisi ollut varsin reipas ja innokas työssään, vaikka se kaiken aikaa oli jo tuskallisen hankalaa. Aspelin-Haapkylä kirjoitti, että ”työhalu oli sama kuin aina, ja niin asiat sujuivat paremmin kuin oli osattu toivoa. Tietenkin tämä riippui siitä, että Emilie yhä jatkoi avustajatointaan – tuskin on ajateltavissa, että toinen enemmän kuin toinenkaan yksinänsä olisi saanut mitään aikaan.”²³⁵⁹

Koskimies antaa varauksellisemman arvion: liikaa uusintoja, liian katkonaista, paljon suuritöisiä, mutta ”kaatuneita” teoksia. Teatterikoulua ei vielä perustettu ”sopivien opettajavoimien puutteessa,”²³⁶⁰ vaan vasta vuoden 1905 alussa. Riddelin ja Snellman olivat vapaina. Emilie kertoo Viipuriin Finnelle:

Riddelin vill ha engagement och Karl och jag vi båda skulle ej ha satt oss emot hans åter-engagerande, men skådespelarne ville ej ha honom till kamrat. Han försöker väl nu komma till Eder eller till Halme [i Tammerfors].²³⁶¹

Uusiksi näyttelijöiksi oli kiinnitetty kokeneet näyttelijät Hilda Martin ja Aapo Pihlajamäki, jotka myöhemmin avioituivat. Ibsenin *Kummittelijoissa* 7.9.1904 he esittivät rouva Alvingia ja pastori Mendersiä, Oswaldina oli Eero Kilpi, joka ei saanut yhtä paljon tunnustusta.²³⁶² Hämmäntävintä on, että Romeon roolia Kaarlo ei vielääkään rohjennut ottaa Axel Ahlbergilta pois. Tämä oli nyt 49-vuotias näytellessään Romeota 25-vuotiaan Lilli Högdahlin Julian rakastajana. Oliko *Romeo ja Juliakin* Kaarlolle eräänlainen nostalginen versio? Vai onko avain kuitenkin Ahlbergin tulkinnan passiivisuudessa suhteessa naiseen:

Romeona oli herra Ahlberg. Osa on vanhastaan herra Ahlbergin loisto-osia ja yleisö palkitsi runsailla suosion osoituksilla sen esitystä. Romeo on hieno ylimys, jonka rakkaus tekee melkein naiselliseksi ja toimettomaksi, haaveellinen ja syvä luonne. Herra Ahlbergin esitys, jota paikatellen vaivasi ehkä hiukan liian rafineerattu näyttämö-keinojen käyttäminen, oli yleensä eheä ja tunnustusta ansaitseva. [Högdahl Juliana ja Suonio imettäjänä] Herra Lindfors [47 v] Mercutiona kiinnitti erityisesti huomiota puoleensa. Herra Lindfors oli, mikäli meistä tuntui, pannut enemmän painon Mercution veitikkamaisuuteen

2359 EAH4:257.

2360 Muotoilu vuosikertomuksessa/yhtiökokouksessa 24.11.1904. *UStr* 25.11.1904; Koskimies 1953:114.

2361 EB → J. Finne 4.9.1904/kk2:212/mfPR160/JFA/KK.

2362 *UStr* 8.9.1904.

ja ilveilyihin ja esittikin kaiken tuon hyvin, mutta jätti suureksi osaksi syrjään Mercution miehekkyyden ja arvokkauuden, tehden hänestä melkein kokonaan ilvehtivän yleisön huvittajan, joten esitys ei tuntunut aivan kokonaan onnistuneelta.²³⁶³

Maila Talvio-Mikkola ja hänen slavistimiehensä professori Jooseppi Mikkola ovat epäilemättä suositelleet puolalaista nykynäytelmää *Kultainen talja*, ”puolalaista Ibseniä,” jonka Maila Talvio suomensi ja Lindfors ohjasi (e-i 12.10.1904), mutta jota esitettiin vain kaksi kertaa, osin sen synkkyyden ja ahdistavuuden takia. Arvostelija J. H[ahl]. totesi, että kirjailija voisi olla kuin puolalainen Ibsen, mutta on oikeastaan kuin Sardou, henkilöt olivat yhtä mekaanisia.²³⁶⁴ Koskimies arveli myös ”naturalisti Strindbergin vaikutuksen St. Przybyszewskyyn olleen suuri.”²³⁶⁵

Syksyn muussa ohjelmistossa oli Yrjö Veijolan (Yrjö Weilin) useampia komedioita, kuten *Nuori luotsi*. Kiintoisa ilmiönä oli ”realistisesti” tai ”naturalistisesti” ylioppilaselämään sijoitettu komedia *Nuoruus ja hulluus*. Sen aineksiin kuuluivat juopotteleva ylioppilas sekä maalta tuleva isäpappa, morsian ja tämän täti, jotka näkevät Ylioppilastalon juhlintaa naamiaisissa eli ”maskiksessa”. Se oli variantti *Charlien tädistä*: yksi tovereista pukeutui naamiaisissa naiseksi, jonka kanssa isäpappa sitten flirttasi, mikä farssin kuviona oli tietysti kovin käytetty. Tämä oli Anton Franckin ohjaus. Päähenkilöä esitti Knut Weckman, ystävinä Eero Kilpi ja Aarno Hjorth (naisena).²³⁶⁶

Syyskuun alussa myös toimittaja Vihtori Peltonen alias kirjailija Johannes Linnankoski Porvoosta sai Bergbomilta vastauksen, että hänen Kainista ja Aabelista kertova draamansa *Ikuinen taistelu* olisi tulossa Kansallisteatterin ohjelmistoon. Linnankoski oli antanut näytelmän painettavaksi Kaarlön sairastumisen aikaan, kun esittämisestä ei ollut toivoa. Nyt häntä kiinnostivat ne muokkaukset, joita Bergbom siihen olisi tekevänsä.²³⁶⁷ Linnankoski oli tietoinen teoksen ohjauksellisista vaikeuksista.

Näyttämölleasettamisvaikeuksia lukuunottamatta on Teillä vielä säästyskin huolenanne. Sen suhteen pyydän mainita, että virolaisten kanssa oli aikoinaan

2363 UStr 15.9.1904, J. U-g.

2364 J[almari]. H[ahl]. UStr 13.10.1904.

2365 Koskimies 1953:100–101.

2366 Henkilöluettelo 28.10.1904 *Helsingin Sanomat*.

2367 ”Te tietysti olette jo ajatellut mahdollisia lyhennyksiä y.m. Kun aikoinani lähetin Teille näytelmäni käsikirjoituksen - Teidän sairastumisenne sattui juuri niihin aikoihin - pyysin huomautuksianne ja kysyin erikseen mitenkö loppukohtaus olisi näyttämölliseltä kannalta paras muodostaa - arvelin että se ehkä loppuisi vaikuttavimmin Kainin ja Aadan lähtöön. Mutta kun esittämisajatus sittemmin kokonaan raukesi, annoin loppukohtaukselle nykyisen muotonsa, vaikka tiesinkin että se oli näyttämöllisesti pitkäväteinen. Ja kun se kerran tuli niin painetuksi, olen minä puolestani niille parille, jotka ovat kappaleen esittämislupaa pyytäneet, ainoastaan ehtonut, että [- -] voisi jäädä pois. Olisi hauskaa kuulla mitä supistuksia Te olette ajatellut - ja jos minulta halunnette jotakin kysyä, lähetän kyllä kappaleen, jonka reunoihin merkitseen mitä haluatte.” (Johannes Linnankoski → KB 6.9.1904/54:85:2/KBA/KiA/SKS.)

Jean Sibeliuksesta puhetta. Epäilen kuitenkin, tuliko siitä mitään, sillä Venäjän ylin painohallitus kielsi kappaleen näyttämöllä esittämisen, vaikka antoikin ennakkoluvan kappaleen kirjana julkaisemiseen. Tästä virolaisten tuumasta mainitsin myös hra Finnelle, mutta en lainkaan tiedä mitä tietä hän on sävellyksen puuhannut, tai onko vielä ollenkaan puuhannut.²³⁶⁸

Näytelmän ohjausratkaisujen keksiminen olisi selvästi ollut Jalmari Finnen heiniä, sillä *Ikuisessa taistelussa* liikutaan lukemattomissa maisemissa ja eri todellisuudentasoilla. Ilman Finneä Kaarlo ei siitä olisi selvinnyt, joten kenties Lindfors ja Franck, jotka käytännössä olisivat joutuneet liemeen, halusivat panna sen vielä hyllylle. Joulukuussa 1904 ilmestyi yleisönosastokirjoitus, joka kysyi, missä *Ikuinen taistelu* viipyi ja pelotteli sillä, että se saattaisi joutua Ruotsalaiseen teatteriin.²³⁶⁹ Kirjoitus vaikutti järjestetyltä, ei aivan spontaanilta. Joulukuun lopussa Linnankoski selitti, millä tavalla hän sai siitä yli 20 sivua tekstiä pois ja pahoitteli Bergbomille vielä näytelmänsä runsautta.²³⁷⁰

Syyskuun 20. ja 22. p. 1904 pidettiin Alma Fohström-Rhoden jäähyväiskonsertit – hän oli lopettaessaan vielä hyvässä äänessä, mitä pidettiin ”terveen arvostelukyvyn merkinä”²³⁷¹ Kaarlo oli mennyt ojentamaan omasta ja Emelien puolesta laakeriseppeleen ”Kiitos ajasta 25 vuotta sitten!” Fohström teki Suomessa kokonaisen jäähyväiskiertueen. Lokakuun alussa järjestettiin lahjanäytäntö Robert Kiljanderin hyväksi (7.10.1904), *Kumarrusmatka* ja *Amalia ystävämme* olivat varmat suosikit. Mies asui edelleen postivirkamiehenä Jyväskylässä eikä käynyt teoksiaan katsomassa, kun niitä esitettiin.²³⁷² Asiassa oli ollut aloitteellinen J. H. Erkko, toinen köyhä kirjailija.²³⁷³ Lokakuussa Aleksis Kiven päivänä menivät *Lea* sekä *Yö ja päivä*. *Lean* ja Kiljanderin pienten näytelmien esittäminen oli tavallaan Kaarlون hyvästijättöä näille teoksille ja teatterin alkuajoille. Syksyllä uusittiin edellisen kevään *Kesäyön unelma*. Jalmari Finne Viipurista vaihtoi pari kirjettä Emilien kanssa ja kertoi viihtyvänsä hyvin.²³⁷⁴

Kaarlo ohjasi syksyllä vielä uuden ja samalla viimeisen historiallisen draamansa. Kyseessä oli Otto Ludwigin *Makkabealaiset* (1854), teos, johon hänen väitöskirjansa päättyi ja jossa Israelin kansa taisteli itsensä itsenäiseksi Syyrian vallan alta makkabealaisveljesten johdolla. Draaman valinta ei ollut sattuma. Friedrich Hebbel ja Otto Ludwig

2368 Johannes Linnankoski → KB 6.9.1904/54:85:2/KBA/KiA/SKS.

2369 *Helsingin Sanomat* 9.12.1904.

2370 Johannes Linnankoski → KB 29.12.1904/54:85:2/KBA/KiA/SKS.

2371 E[vert]. K[atila]. *UStr* 21.9.1904.

2372 *UStr* 7.10.1904.

2373 J.H.Erkko → EB 17.9.1904/52:4:7/EBA/KiA/SKS.

2374 J.Finne → EB 21.8.1904/52:5:2/EBA/KiA/SKS. Myös EB → J. Finne 6.9.1904/kk2:216/mfPR160/JFA/KK ja EB → J. Finne 1.11.1904/kk2:219/mfPR160/JFA/KK.

olivat nuorelle tutkijalle vuonna 1868 myönteisimpiä ilmiöitä Saksan historiallisessa draamassa. Molemmat kirjailijat olivat tosin juuri tuolloin kuolleet.

På ett angenämt sätt sticker O. Ludvigs djupt poetiska ”Die Makkabäer” af emot dessa tilltvunget geniala, historiskt filosofiska griller, hvilka så lätt vidlåda den Hebbelska rigtningen med dess förkärlek för psykologiska experimenter. Den religiösa inspiratione och den till fantatismen stegrande patriotismen hafva fått ett så äkta menskligt uttryck, att hela den gräsliga fabeln adlas till en djupt gripande framställning ett helt folks öden. Realismen i O. Ludvigs ”Die Makkabäer” har ingenting af den småaktiga ängslighet, hvarmed andra moderna dramatiker, som älska det skarpt karakteristiska, så gerna falla uti, allt – stil, komposition, karakterer – bär samma enhetliga, omedelbara pregel.²³⁷⁵

Draama tapahtuu Juudeassa ns. makkabealaissotien aikana 167–161 eKr. Juutalaiset alkoivat irtautua Syyrian valtakunnasta ja aloittivat kansallisvaltion rakentamisen.

Pappi Matatias asettui aseellisen vastarinnan etunenään torjumaan syyrialais-ten kuninkaan Antiochus Epifaneen väkivaltaisia yrityksiä, jotka tarkoittivat pakottaa juutalaiset omaksumaan kreikkalaiset tavat ja jumalanpalveluksen. Hänen kuoltuaan, joka tapahtui v. 167 eKr astui hänen viidestä pojastaan kolme vuoron perään ja ikäänsä katsomatta kansallisten isänmaanystävien johtoon. Heistä Judas löi syyrialaiset kerran toisensa jälkeen, hankki juutalaiskansalle itsenäisyyden, hallitsi voimakkaasti ja viisaasti ja solmi liiton roomalaisten kanssa.²³⁷⁶

Otto Ludwig tiivistä tapahtumat Judas-veljen ympärille, mutta hajotti teosta rakentamalla poikien äidin, Lean toiseksi päähenkilöksi. Äidin murhenäytelmä ”syntyy hänen nuorimpain lastensa ryöstöstä ja lemmikkipoikansa Eleasarin kavalluksesta (kun tämä rakastuu Syyrian kuninkaan tyttäreeseen). Lapset ovat joutumassa tuliseen pätsiin, ja kun Judas joukkoineen saapuu vapauttamaan, äiti pyytää tätä armahtamaan Syyrian kuninkaan, jos tämä suostuu jättämään maan juutalaiselle kansalle.

Ensi-ilta oli 10.11.1904. Kriitikot molemmissa lehdissä *Uudessa Suomettaressa* ja *Helsingin Sanomissa* kiittivät Otto Ludwigia draamallisesti taitavaksi ja runolliseksi

2375 Bergbom 1868:101. V. Tarkiaisen suomennos (KBK2:132–133) on epätäsmällinen ja vanhentunut: ”’Makkabealais-ten’ realismissa ei ole merkkiäkään pikkumaisesta tuskallisuudesta, johon muut uudenaikaiset näytelmäkirjailijat, jotka rakastavat teräviä luonteenomaisia piirteitä, niin mielellään hairautuvat; kaikessa – tyylissä, sommittelussa, luonteissa – on sama yhtenäinen välitön leima.”

2376 P. HS 17.11.1904.

kirjailijaksi. Esitys oli jälleen huolellisesti valmistettu, kuten sanonta kuului, mutta jotain jäykkyyttä oli joukkokohtauksissa, jotka olivat kyllä toisella esityskerralla parantuneet. Nehän eivät olleet Finnen ohjaamia, vaan Franckin. Katri Rautio – Kaarlون luottonäytelijä – oli Lea-äidin roolissa jälleen erityisen ihailtu. Oskari Salo oli Judas, mutta hänen esitystään moitittiin liian pateettiseksi – se taas oli piirre, joka helposti tuli läpi Kaarlون pyytäessä lisää tunnetta – sikäli kuin hän kykeni enää asioita verbalisoimaan.

Judah on päähenkilö aina kolmanteen näytökseen saakka, vieläpä kappaleen matkaa siinäkin. Hän on mahtava, sankarillinen luonne, täynnä ylevää voimaa ja innostusta suureen tehtäväänsä ja hän kohoaa subliimiseksi toisen näytöksen lopussa, kun hän polkee maahan epäjumalankuvan ja herättää kansansa suureen ja pyhään sotaan. Kolmanteen näytöksen saakka vaikutus siten mahtavasti kohoaa.²³⁷⁷

Jalmari Hahlin tarkasti analysoiva arvostelu kertoo, missä Kaarlo ohjaajana tuolloin oli, ja millaisia ihanteita Hahlin teatterikäsitykseen sisältyi. Vielä ei tiedetty, että Hahlista oli tuleva ensimmäinen Bergbomin seuraajista:

Tuommoinen klassillinen näytelmä, jossa niin paljon deklamoidaan ja jossa on niin paljon paatosta, pyrkii väkisin tukauttamaan kaiken luonnollisuuden ja viekoittelee näyttelijän eksymään luonnottomaan pateettillisuuteen. Hän ponnistaa kaikki voimansa, käyttää suurissa tunteenpurkauksissa kaikki ääni-varansa, unohtaa, mitenkä pitkälle saa mennä, ja vaikuttaa tympäisevästi silloin, kuin hänen pitäisi temmata mukaansa. Niin kävi rouva Raution muutamissa kohdin, esim. viidennessä ja kuudennessa kuvaelmassa. Aivan rajalla oli hra Suonio suuressa kohtauksessaan Antiochuksen teltassa, mutta ei mennyt sen yli. Hra Salo hillitsi samoin itsensä ja teki erittäin eheän vaikutuksena. Hra Salo oli toisen näytöksen lopussa kerrassaan mahtava, hänen äänensä kesti erinomaisesti, ja hän valtasi yleisön kokonaan. Hra Suonion luonnollisuutta tavoitteleva lausuminen teki hyvän vaikutuksen samoin kuin hänen välitön esittämistapansa ja rouva Rautio valloitti yleisönsä neljännessä kuvaelmassa, jossa hän oli onnistunein ja luonnollisin. [– –] Näyttämöllepano oli kaunis, joukkokohtaukset hyvin järjestetyt. Tulimme toisen näytöksen loppukohtauksessa ajatelleeksi, että Judah liian helpolla pääsee soturien rivien läpi alttarin luo. Pieni vastustus olisi tuntunut luonnolliselta. Väkeä oli kohtalaisesti.²³⁷⁸

2377 J[almari]. H[ahl]. *UStr* 11.11.1904.

2378 J[almari]. H[ahl]. *UStr* 11.11.1904.

Helsingin Sanomien uusi kriitikko, nimimerkki ”P.” katsoi, että pateettisuus vaivasi Saloakin.²³⁷⁹ Bergbomilla historialliseen draamaan kuuluivat suuret ajatukset, suuret tunteet ja niiden ilmaiseminen eksplisiittisesti – näkyvästi!

Syksyn 1904 ajan käytiin valtiopäivävaalien kampanjaa erityisesti säätyläistön keskuudessa. Työväenlehistö ilmoitti valmiiksi, että säädyt eivät edusta Suomen kansaa, vaan vain pientä osaa siitä. Vaaleissa nuorsuomalaiset lisäsivät huomattavasti kannatustaan.²³⁸⁰ Näillä 8.12.1904 avatuilla valtiopäivillä vain vuotta aiemmin aateloitu Ossian Wuorenhimo nimitettiin aatelissäädyn puhemieheksi eli maamarsalkaksi. Vanhojen ruotsinkielisten sukujen suunnalta häntä katsottiin karsaasti, olihan hän selvästi poliittisen ja lojalistisen ”karriäärin” tehnyt fennomaanien puolue mies.

Valtiopäivien ajaksi Kaarlo halusi valita ohjelmistoon *Daniel Hjortin*, nimiosassa nuoresta älyköstä käyvä Eero Kilpi. Lokakuussa Emelie tiedusteli Betty Elfvingiltä, oliko Turun linnan restauroinneissa löytynyt jotain uutta. Historiallista näköisyyttä vieläpä uusimman tiedon valossa tavoiteltiin siis Bergbomien viimeisenä vuonna.²³⁸¹ Kaarlo sai selvästi intoa ylöspanojen kohentamisesta, vaikka ne olivat työläitä, mutta edellyttihän se myös virkistävää matkaa Turkuun uutta rantarataa pitkin.

Daniel Hjort går den 6 december, dagen före landtdagens öppnande; således kunna vi ej vänta på din målares arbete. De gobeliner, som K. Leino hade i Klaus Flemming, ha äfven vi; vi kopierade dem genast. Ganska mycket lämpliga porträtter ha vi äfven, men Kurcks stol skulle vi bra gerna vilja ha. Tror du att man kan få någon billig snickare, som vill göra den för skäligt pris? alla utskärningar m. m. behöfva ej komma fram – dem ersätter man genom målning; på teatern syns det ej och vi måste naturligtvis strängt hushålla. Antagligen komma vi, Karl och jag, efter 2 veckor på en dag till Åbo och se på slottet, och då skola vi försöka få tag på snickaren, så att vi kunna förklara för honom huru vi vilja ha det; kanske taga vi vår dekorationsmålare med. När vi ha våra planer klara, skrifver jag närmare: nu vill jag blott underrätta dig om att Daniel Hjort

2379 P. HS 11.11.1904. Kirjoittajaa ei identifioitu.

2380 Apunen 1991:111–112; Klinge 1997:403–404.

2381 ”Åter kommer jag och beder Dig, goda Betty, göra oss en tjänst. – Vi ha nu på hösten tänkt taga upp ”Daniel Hjort” och det vore roligt att kunna inreda den stora salen så stiltroget som möjligt; vet du om man nu, vid restaureringen af slottet, hittat någon teckning af den gamla salen? Finnes några afbildningar från den förflutna tidens rum? När måhända något rum nu så restaureradt som det var under Hertig Johans tid? Om du kommer i håg, så spelas ju 2 akter i stora salen på Åbo slott, och det vore roligt om vi, utan allt för stora kostnader kunde framkalla bilden från förflutna dagar. (EB → B. Elfving 16.10.1904/49:5:162/EBA/KiA/SKS.)

Ns. tyyli murros ei oikeastaan tapahtunut enää Kaarlon omissa töissä, vaan jos sellainen *Panun* kohdalla voidaankin todeta, sen saivat aikaan E. Järnefelt ja Venny Soldan paljossa A. Gallen-Kallelan inspiroimina.

måste vara färdig den 6 december. Tack för allt besvär: kom nu ej hit just de dagarne, då vi komma till Åbo.²³⁸²

Marraskuun puolivälissä Kaarlön ja Emelien nostalginen Turun-matka oli tehty. Lehdissäkin uutisoitiin, että ”uusien koristuksien hankkimista varten Daniel Hjortiin” ovat Karl Bergbom ja neiti E. Bergbom sekä teatterin koristemaalari käyneet Turun linnassa, jossa paitsi luostarillista museota myöskin erityisesti ”vanhaa linnaa” on tarkastettu.²³⁸³ Aspelinin mukaan Turussa ”teatteria varten jäljennettiin ’Kurjen tuoli’ y.m.”, jotta näyttämöllä olisi ollut aito tunnelma.²³⁸⁴ Betty Elfvingille Emelie kertoi Kaarlön kunnosta ja poliittisista mielipide-eroista:

Karl mår ganska bra men frisk är han dock ej, ty talförmågan är ännu bra bristfällig, ofta mycket dålig; han blir så grufligt lätt décontentenserad [hämmenty] och då hittar han ej på de ord han vill få fram. Han har dock kunnat sköta teatern – naturligtvis ej såsom förr, men dock så att vi redt oss. Mycket längta vi dock begge att detta vårt sista år skall bli slut; hvem som då kommer till styret, ligger ännu i Gudarnes knä. - Här hemma må vi tämligen bra; Moster blir visserligen allt äldre [n. 85 v] och tröttare, men hon orkar läsa och arbeta dagen om.

Den politiska oron gör en så oändligen sorgsen och betryckt och jag har svårt att vara med fremmande menniskor; alla de lögner, allt förtal och all smädelse, som man nu anser sig ha rätt att kasta mot sin nästa, göra sinnet bittert och hotfullt: jag hvarken kan eller vill vara med dessa simpla, lögnaktiga förtalare och därför går jag ingenstädes, utan tiden förflyter hemma och i teatern. – Älskade Betty, hvad skall slutet bli af allt detta! Gud hjälpe oss och gifve frid och ro åt våra oroliga, stridande sinnen; jag tycker att allt nu är mera förtviflat än någonsinn, oaktadt det ser ljusare ut.²³⁸⁵

Kesällä 1904 Kajanuksen, Aino Acktén, Bergbomien ja Ida Aalbergin kanssa oli setvitty aikatauluja: voiko Kajanus järjestää *Lohengrinin* niin, että Aino Ackté pääsee Elsaksi Suomeen. Keväällä 1904 *Tannhäuserin* johtanut Armas Järnefelt

2382 EB → B. Elfving 25.10.1904/49:5:163/EBA/KiA/SKS.

2383 HS 18.11.1904.

2384 EAH4:263.

2385 EB → B. Elfving 16.10.1904/49:5:162/EBA/KiA/SKS.

oli yllätyksekseen kuullut, että myös Robert Kajanus suunnitteli seuraavaksi kevääksi Wagner-näytäntöjä. Kajanus oli varmaankin innostunut *Tannhäuserin* menestyksestä ja ryhtynyt toimiin sen enempää kyselemättä. Riitaan ei saatu sopua, vaan Kansallisteatterissa kuultiin [kevällä 1905] ensin *Valkyyria* Järnefeltin johtamana [Sieglindenä Maikki Järnefelt] ja heti perään *Lohengrin* Kajanuksen johdolla, Elsana siinä Aino Ackté.²³⁸⁶

Ida Aalbergin vierailusuunnitelman siirtyminen johtui siitä, että paroni Uexküll käynnisti saksankielisen kiertueen. Sitä varten wieniläinen impressaario Ignaz Kugel keräsi ryhmän itävaltalaisia näyttelijöitä.²³⁸⁷ Samassa mainostettiin Turnee Ida Aalbergin esittämää saksankielistä Anton Tshehovin *Onkel Wanja*,²³⁸⁸ joka aloitti Helsingissä Kansallisteatterissa 11.11.1904 heti *Makkabealaisten* jälkeen.

Setä Vanja – tyhjänä ammotti suurin osa katsomoa, [mikä vaikutti] lannistavasti, heidän esityksensä näet muodostui jotenkin ikäväksi ja järjestymättömäksi. Tämä koskee oikeastaan vain paria miespuolisen osan suorittajaa, mutta juuri ne osat ovat pisimmät ja sellaiset joiden hoitamisesta kokonaisvaikutus oleellisesti riippuu. [– –] Victor Hartberg [Vanjana] kukaties hieman paremmin kuin hra [Jaro] Fürth, joka nyt kyllä ei ole paljon, sillä hän oli mahdoton. Pöschko professorina menetteli, [– –] Else Heller välittömästi ja koruttomasti suoritti Sonjan sievän osan.²³⁸⁹

Joitain päiviä myöhemmin (18.11.1904) puffattiin saksankielistä *Nukkekotia* perinteisin sanoin:

Turnee Ida Aalberg, Rva Ida Aalbergin vierailunäytännöt päättyvät tänään, jolloin Nora esitetään. Tämä suuren näyttelijättären osa, [– –] tulee epäilemättä kokoamaan tänä iltana hänen taiteensa kaikki ihailijat Kansallisteatteriin, vanhat uudistamaan muistojaan, uudet tutustumaan nerokkaaseen luomaan.

2386 Salmi (2009b:80) kohta jatkuu: ”Kajanuksesta ei kuitenkaan ollut kilpailemaan Järnefeltin kanssa oopperamanagerin roolissa; Järnefeltit esittivät *Valkyyrian* uudelleen keväällä 1906 ja lisäksi uutuuksena *Lentävän hollantilaisen*.” Kevään 1905 orkesterikiistoista Järnefeltin ja Kajanuksen välillä Karttunen 2009:216–219.

2387 Esim. Heikkilä 1998:383 alk.

2388 US 11.11.1904 mainoksen mukaan Ida Aalberg on Jelena Andrejevnan roolissa. Serebrjakovina Herman Pöschko; Sonjana Else Heller. Voinitskajaa näyttelee Milada Lambert, Vanjaa Victor Hartberg, Astrovia Jaro Fürth, Teleginiä Walter Stauf ja Marinaa Mina Lauscheck. (Ks. m. HS 11.11.1904)

2389 HS 12.11.1904. Ks. m. Timo Lipposen tuleva väitöskirja A. Uexküll-Gyllenbandin teatteritoiminnasta.

Ja onhan näytäntö sitä paitsi viimeinen, jossa näyttelijätär tällä kertaa esiintyy – unohtumattomat ja harvinaiset taidetilaisuudet loppuvat taas.²³⁹⁰

Mutta sitten levisikin huhu, että Aalberg näyttelee vielä suomeksi *Maria Stuartissa* ja että rouva Rautiolle tuolloiseksi suunniteltu resetti siirtyisi eteenpäin. Ida Aalberg veti 23.11.1904 täyden huoneen *Maria Stuartissa*, laakerein ja entisenlaisella juhlinnalla.²³⁹¹ Elli Tompuri itse oli Tampereella Kaarlo Halmeen kanssa, mutta luultavasti Olga Salon tai muiden ystäviensä kautta hän sai tietää ja tiivistää tapauksen:

Ennen lähtöään [Itämerta kiertävälle turnéelle] hän näyttelee saksankielisen seurueensa kanssa Kansallisteatterissa Ibseniä ja Tshehovia. Yleisöä kertyi vähän. Silloin Bergbom, aina uskollisena, järjesti kiireellä kesken parasta näytäntökauttaan Idalle ”Maria Stuartin”. Se esitettiin kolmesti täysille huoneille.²³⁹²

Kaarlo Bergbom tiesi, että oli hänen viimeinen vuotensa, ja kun kerran ”oli vain yksi Ida Aalberg”, hän katsoi, että piti auttaa, kun tällä taas oli ”matkadillensä” päällä ja ympärillä ryhmä itävaltalaisia näyttelijöitä, joille piti maksaa palkat.²³⁹³

Kirjeiden perusteella Bergbomit seurasivat uusien teatterien perustamista maakuntiin periaatteessa kannustavasti, nehän eivät uhanneet Kansallisteatterin asemaa ja ne saivat sen vanhaa ohjelmistoa käyttöönsä. Kaarle Halmeen johtajasopimuksen uudistamatta jättäminen Viipurissa keväällä 1904 oli tapahtunut hänen yrittäessään kiristää johtokuntaansa. Johtokunta nappasi vapaana olevan Jalmari Finnen, jolle tarjous myös sopi erinomaisesti. Halme lähti viihaisena Tampereelle perustamaan uutta ammattiteatteria, Tampereen Teatteria ja sai mukaansa Elli Tompurin sekä Kansallisesta eronneet näyttelijät, Pekka Alpon, Jussi Snellmanin ja Aarne Riddelinin. Myös Kasimir Leinon Tampereella juuri päätyneestä yrityksestä, Suomen Näyttämöstä oli henkilöitä vailla työtä. Pekka Alposta tuli myöhemmin toimelias ohjaaja ja teatterinjohtaja moneen taloon, mutta Jussi Snellmanin kohtalo on kiinnostava. Niin kuin Helsingissä, Snellman tuli Tampereellakin juhlineeksi ja jätti tulematta näytökseen. Siten joukko miehiä oli

2390 HS 18.11.1904 puffaa esitystä.

2391 20.11.1904 levisi huhu, että Ida Aalberg näyttelee suomeksi *Maria Stuartissa* keskiviikkona 23.11. Rva Raution 25-vuotis-resetti siirtyisi 2.12.:ksi. HS 20.11.1904 pakinoitsija Turkka sanoo, että kun maalaismiehet US:ssa valittavat, että suomalaispiireissä kuulee ruotsia, niin kyse on vanhafennoista eikä nuorfennoista, siksi mm. Kansallisteatterissa niin usein saa kuulla puhuttavan ruotsia.

2392 Tompuri 1952:275.

2393 EAH4:261 kätkee tekstin sisään sen, että *Makkabealaiset* ei vetänyt yleisöä, mitä hän selittää sillä, että Aalberg tuli samaan aikaan. Sitten EAH tekee toisen väistöliikkeen sanomalla, että äidinkielellä esiintyessään IA-U-G sai suurimman suosion ja häivyttää näin sen, miten saksankieliset esitykset jäivät tyystin vailla yleisöä.

tehnyt omatoimisen ”teatterilakon.” Halme kirjelmöi asiasta omalle johtokunnalleen, mutta julkisti asian myös *HS:ssä*.²³⁹⁴

Jussi Snellmanilta on säilynyt kirje Elli Tompurille, jossa hän selittää, miten ris-kaabelia oli alun perinkin lähteä Halmeen kelkkaan, joka jättää näyttelijöitä pulaan ja jolla sitä paitsi ei ole lainkaan perusteita moittia toisia juopottelusta.²³⁹⁵ Jussi Snellman oli ottanut yhteyttä Bergbomeihin saman tien ja saanut näiltä ystävällisen kohtelun. Joulukuun puolivälissä Tompuri kuuli Snellmanilta, miten tämä oli päässyt aloittamaan työt Kansallisessa jo saman tien, sekä saanut jopa näyteltävää. Ikikulu Sandin ja Birch-Pfeifferin *Sirkka* meni toisena joulupäivänä kansannäytäntönä.²³⁹⁶ Ehkä sekin oli Kaarlolle vielä tärkeä ohjelmistovalinta – muistojen valtiatieltä. Joulukuun alussa uusittiin 2.12.1904 Sudermannin *Johannes* – Katri Raution resetti- ja juhlanäytös, Rautio Salomen roolissa ja Bergbomin luottonäyttelijä Oskari Salo suuressa Johanneksen roolissa. Sali oli täynnä ja Rautiota juhlittiin pitkään ja lämpimästi.²³⁹⁷ Pari päivää myöhemmin oli sitten *Daniel Hjortin* uusinta 6.12. avattavien Valtiopäivien kunniaksi, Eero Kilpi nimiosassa.²³⁹⁸ Joulukuussa lämmitettiin vielä komedia *Sevillan parturi* lähinnä Lindforsin intresseistä esiintyä Figarona.²³⁹⁹ Kaarlon eleenä Elviira Willmanin hyväksi täytyy pitää hänen päätöstään elvyttää *Lyyli*, menestystä ja arvostusta saavuttanut realistinen draama, jossa kuva sääty-yhteiskunnasta oli ajantasainen ja todentuntuinen.

Lukukausi 1904–1905 oli üliõpilas Ella Murrikin (tulevan Hella Wuolijoen) ensimmäinen vuosi Helsingissä. Syyskuun lopulla hän saapui tri Oskar Kallaksen suosituskirjeellä ja tutustui heti keskeisiin perhekuntiin Helsingissä. Myöhemmin hän asui Augusta af

2394 *HS* 23.11.1904 Teatterilakko Tampereella. Tampereen Teatterin johtaja hra K. Halme on lakon tehneiden puolesta tehtyihin syytöksiin taiteellisista erimielisyyksistä ja persoonallisesta pahoinkohtelusta antanut selityksen, josta otamme seuraavaa: –

2395 Jussi Snellman kirjoitti Elli Tompurille: ”Heleijaa Elli! Miltäs nyt tuntuu siellä Oulussa? _ Halmehan se kirjoitti meistä häväistyskirjoituksen varsinkin minusta Tampereen lehtiin. – Mitäs te sielä siitä tykkäätte? Se oli siteerattuna myöskin Helsingin Sanomissa. Ehkä sen tarkoituksena oli tehdä minut mahdottomaksi mihinkään teatteriin _ eihän siihen oikeastaan muuten voisi vastata kuin kirjoittaa samanlainen kirjoitus Halmeesta: että minua hyvin pelotti antautua hänen joukkoonsa, kun oli hän itse kesken eronnut maaseututeatterin johtajan asemasta ja sentähden oli peljättävissä, että hän Tampereella voisi uudistaa saman tempun ja siten kesken vuotta jättäisi alkavan teatterin pulaan ja näyttelijät paikattomiksi ja leivättömiksi kuten tapahtui muutamille hänen tähtensä Viipurin teatterissa. Ja että monelta taholta olin saanut varoituksia – ja varsinkin sellaisilta henkilöiltä, jotka ennen olivat olleet tekemisissä hra Halmeen kanssa ja siten hänet lähemmin tunsivat ja juuri peloittelivat minua hra Halmeen sivistymättömän röyhkeillä käytöstavoilla ja hänen narrimaisella itserakkautellaan j.n.e. [– –] Tällä ovat kaikki teatterissa tavattoman suosiollisia minua kohtaan – ja myöskin olen käynyt puhuttelemassa Bergbomeja. Olivat hyvin ystävällisiä, neiti ihan erityisesti, ja pahoittelevat vaan sitä tapaa, jolla [seuraava liuska puuttuu] (Jussi Snellman → Elli Tompuri 23.11.1904/taitos kirjeitä 1903–1938/kansiol/ETA/KA.)

2396 ”Elli! Elli! Hei vaan, minä olen nyt taas täällä kansallisessa. Jumalankiitos, kaikki meni aivan erinomaisesti, saan saman palkan kuin viime vuonna 125 Smf kuussa jouluk. 1 p:stä, siis paremman kuin siellä ja sitten saan nyt hetimiten näytellä Helgeä ”Viimeisessä päivässä” Lilli H. Evana. Olisipa nyt sinä täällä, niin pelattaisiin yhdessä—” (Jussi Snellman → Elli Tompuri 14.12.1904/taitos kirjeitä 1903–1938/kansiol/ETA/KA.)

2397 *UStr* 4.12.1904.

2398 6.12.1904 *Daniel Hjortissa* olivat uusia Eero Kilpi, Mimmi Lähteenoja ja Helmi Helenius; Nyt sitä esitettiin 8 kertaa ja keväällä siinä vieraili myös työtön Kaarlo Halme, joka oli lähtenyt Tampereelta ja jonka KB otti takaisin teatteriinsa.

2399 *HS* 16.12.1904.

Heurlinin alivuokralaisena huoneessa, johon oli jäänyt Bergbomin kirjasto. Hän nautti tästä toimeliaasta ja vapaamielisestä kodista, jossa puhuttiin taiteesta. Ehkä yksi malli Wuolijoen omille salongeille tuli myös täältä.²⁴⁰⁰

Zachris Topeliuksen *Prinsessa Ruusunen* tuli ensi-iltaan loppiaisena alla: ensi kerran se näyteltiin uudessa talossa ja ensi kerran se voitiin esittää Erkki Melartinilta tilatun uuden, herkän, juhlanan ja salaperäisen musiikin kera.²⁴⁰¹ Ruusuesirippujen valmistamiseen osallistuivat kaikki teatterin naiset.²⁴⁰² Ensi-ilta oli 4.1.1905. Kaarlo antoi viimeisenä vuonna vielä tämän ”lahjan Suomen lapsille,” Topeliuksen ja kukkia tuhlailevasti levittelevän, parantumattoman kauneudenkaipuunsa hengessä.

Nimimerkki F. H:n, Felix Hornborgin seuraavana aamuna kirjoittama kritiikki kuuluu:

Kansallisteatterissa, joka oli melkein täpösen täynnä tyytyväisiä ihmisiä, valitsi eilen todella satumainen tunnelma. Yllätys toisensa jälkeen kohtasi meitä näytelmän kulkua seurattessamme. Näyttämökoristeet ensiksikin kilpailivat keskenään upeudessa, mielikuvituksen satumaailma oli edessämme näyttämöllä. Toinen toistaan kauniimpina, upeampina, loistavampina kulkivat kuvaemat ohitsemme: haltijain valtakunnat, loistoisat hovit, tuoksuavain ruusupensaiden kätköön peittyneet linnat, kaikki siirtivät mielen sadun tenhomaille. Ja kaiken tämän kauneuden keskellä kokonainen sadunkansa haltijattarineen, kuninkaineen, prinsessoineen, kauhaa kantavine kokkeineen, punottavine juomanlaskijoineen, narreineen, keijukaisineen ja tonttuineen mitä hauskimmissa puvuissa. Koko näytelmä oli kuin maalarin paletti, jossa värit äkkiä ovat alkaneet ryhmittyneinä liikkua. Sulavan kauniit säveleet, viehättävät tanssit, joita perhoset, kukkaset ja tontut y.m. tanssivat, kohoittivat tunnelman huippuunsa. Ilta oli todella häikäisevä.

2400 Wuolijoki Hella 1945:11, 19, 32, 33, 61 sekä 139–144. Muistelmissaan Wuolijoki (Murrik) kuvasi valkopartaista herrasmiestä Antti Almqvistia ja käyntiään Kansallisteatterissa, jossa näki Ida Aalbergin Rebekka Westinä Ibsenin *Rosmersholmissa*. Neiti Murrik kuunteli Aspelin-Haapylän luentoja Heinestä. Hän kuuli hyviä analyysejä, mutta kaikkea häiritsi surkea saksankielen ääntäminen ja muutenkin ’kuiva maiskuttava ulosanti.’ Hella Murrik seurasi seuraavana vuonna af Heurlineilla asuessaan, miten rouva Agnes Wuoreneho oli ”kiihkeä miehensä [Ossianin] poliittisia vastustajia kohtaan ja ”saattoi tuntikaupalla puhelimessa istua haukkumassa [nuorsuomalaisen johtajaa] Jonas Castrénia Augusta af Heurlinille, tehden sen valtavan temperamenttisesti.” Wuolijoki asui Kaarlon ja Emelien kuoleman jälkeen 1906 Augustan luona vuokralaisena. Hän antaa innostuneen ja vapaamielisen kuvan suuren perhekunnan ja sen lähipiirin elämästä. Hän kehuu Augustan älykkyyttä ja terävää analyysiä ja tämän asemaa rouvasväen keskeisenä uutisankkurina. Hella Murrik oli asunut huoneessa, jonne oli jäänyt Kaarlon kirjasto, jossa näytelmät olivat täynnä reunamerkitöjä.

2401 Melartin-tutkimuksen hajanaisuuden takia on vaikea löytää suoraa impulssia sille, mikä sai hänet teoksen säveltämään ja kuka oli näyttämömusiikin tilannut. Valistunut arvaus on, että Finnellä oli sormensa sopassa. Kaarlo oli ohjannut *Ruususen* ensi kerran jo 1892 Niilo Salan kuoltua, musiikkina oli tuolloin mm. Mendelssohnia. Vuoden 1898 uusinnassa se lienee edelleen esitetty Mendelssohnin musiikilla, jolloin sekä Finne, että esityksen katsonut Melartin ehkä ovat päättäneet, että tähän tarvitaan uusi musiikki. Finne on voinut tilata sen jo oman johtajavuotensa keväällä, viimeistään kuitenkin elokuussa 1904, jolloin Melartin olisi ehtinyt saada sävellyksen valmiiksi joulukuun mennessä.

2402 Suonio 1940:86–87. Kuvaus ompelutalkoista saattaa koskea jo vuoden 1898 versiota. Tylliesirippuja täytyi tuki suurentaa uudessa talossa.

Yleisö oli iltaansa tyytyväinen, sitä todistivat taajat ja vakaumuksesta lähteneet kättentaputukset. Tonttujen hullunkurinen tanssi etenkin, ja tanssit yleensä miellyttivät suuresti. Vanha tonttu, hra Hemmo Kallio, 700 vuotta vanha, jota tuomikirkon tonttu sanoi sedäksi, se kun oli vaan 500 vuotta, oli erinomaisen onnistunut. Ja se huumori ja puoleksi farssin henki, joka huokui näytelmän koko esityksestä, teki juuri sen oikean vaikutuksen. Prinsessa Ruususena oli neiti Helenius viehättävä ruusu[i]sessa puvussaan ja rouva Olga Leino kokkipoika Samina varsin näppärä. Että kaikki nukkumisnäytöksessä eivät sulkeneet silmiään, vaan käyttivät niitä kuin valveilla ollessaan, se meitä hiukan häiritsi, samoin kuin neiti Martenin [Martinin] liiallinen paatos ja traagillinen inhimillisuus. Hra Salmela sievistelevänä hovimarsk von Cirkel hupsuna ja rouva Suonio valtioneuvoksetar Kunigundana, ankaran hienostelevana etiketin edustajana, olivat erittäin huvittavia.

Kuningas, hra Benjamin Leino, jonka joviaalisuus oli painanut leimansa koko hoviin, oli kaiken arvostelun yläpuolella ja kokki, hra Lattu sekä ylimmäinen tynnyriäinen juomanlaskija hra Falck kävivät hyvin laatuun. Laulajat, hrat Suonio, Rautio ja [Ivar] Kainulainen miellyttivät suuresti. Haltijat todella hallitsivat, meripojat olivat reippaat, ritarit muhkeat ja tanssit, etenkin tanssit, sangen sulavat ja viehättävät. Kaikki oli mitä oivallisimין järjestetty ja eheäksi kokonaisuudeksi sovitettu, josta kiitos lankeaa Kansallisteatterin väsymättömille ohjaajille tohtori ja neiti Bergbomille. Musiikista piti huolta filharmonisen seuran orkesteri hra Elis Jurvan johtamana ja tanssin järjestämisestä ansaitsee rva Elise Littson paljon tunnustusta. Z. Topeliuksen herttaisen kaunis satunäytelmä ansaitsee, niin esitettynä kuin se nyt on, kaikkien viatonta huvia ja virkistävää vaihtelua haluavien täyden huomion, sillä harvoin saa mielikuvitus teatterissa enemmän ravintoa ja tyydytystä, kuin juuri tätä Prinsessa Ruususta katsoessa. Toivomme, ettei kenkään laiminlyö tilaisuutta mennä katsomaan, mitä Kansallisteatteri voi upeinta tarjota.²⁴⁰³

Arvostelija E. K. [Evert Katila] kirjoitti Erkki Melartinin 30 numeroa käsittävästä musiikista, että se sisälsi ”alkusoiton, melodraamasäestyksiä, lauluja, balettimusiikin, häämarssin y.m., joissa hra Melartinin ajatus- ja mielikuvitusriikkaus, suuri teknillinen taitavuus ja orkesterille sovittamiskyky esiintyy aivan uudessa valossa.”²⁴⁰⁴ Näyttämömusiikkien saralla Katila vertasi Melartinin *Prinsessa Ruususen* musiikkia parhailta osiltaan Mendelssohnin *Kesäyön unelman* tasoiseksi. Paitsi, että Melartin oli

2403 F[elix].H[ornborg]. *USTR* 5.1.1905.

2404 E[vert].K[atila]. *USTR* 5.1.1905.

keventänyt ja kirkastanut instrumentaatiotaan, hän oli tavoittanut valsseillaan wieniläisen eleganssin. Melodraamoissa hän jatkoi *Hannelen* musiikista tunnetuilla linjoillaan. Merkkiteoksen Melartinin tuotannossa huipensi lopun häämarssi.²⁴⁰⁵ *Prinsessa Ruususta* näyteltiin peräti 16 kertaa, joten tämän ”kassakappaleen” myötä Kaarlo Bergbomin viimeisen vuoden hyvin henkilökohtainen ohjelmistolinja kauniisti toteutui.

Ensi-illan jälkeen julkaistiin Kaarlo ja Emelie Bergbomin eroilmoitus *UStr:ssa* 21.1.1905, vaikka tieto oli ollut johtokunnalla jo marraskuussa.²⁴⁰⁶ Seuraavaksi tullut Sofokleen *Kuningas Oidipos* oli Bergbomin viimeinen käynti eurooppalaisen draamahistorian kautta. Ensi-ilta oli 27.1.1905. Näytelmän esihistoria kerrottiin ensi-iltaa edeltävän päivän lehdessä, aina siihen hetkeen, kun Oidipos saapui Teebaan. Arvostelu esitteli näytelmää ja kohtalon toteutumisen vääjäämätöntä ajatusta, minkä kirjoittaja halusi rajoittaa muinaiseen Kreikkaan. Bergbomin osuudesta hän sanoo:

Näytelmän esitys ansaitsee kaikkea kiitosta. Kreikkalaiset kuvapatsaat, kreikkalainen näyttämö, kuvapatsaita varjostavat kasvit, laakerit y.m. kohottivat paljon tunnelmaa. [– –] Hra Ahlberg kuningas Oidipuksena suoritti raskaan osansa vaikuttavalla tavalla, esittämällä Oidipuksen ihmisenä, kaikkine heikkouksineen, [– –] Hra Lindforsin naamioitus oli mestarillinen ja esitys hyvin vaikuttava. Kohtaus Oidipuksen ja Teiresiaan välillä oli illan parhain. Hra Falck ja neidit Högdahl ja Helenius olivat kuorona, jonka tehtävä on olla ikään kuin yleisön mielipiteenä, lausua sen tunnelmat ja ajatukset näytelmässä tapahtuvien asioiden johdosta, neuvoa, puolustaa hyvää, rauhoittaa vihastuneita, ylistää rauhan ja lainkuuliaisuuden tuottamaa siunausta, rukoilla jumalilta onnea ja menestystä. Heidän onnistui hyvin tulkita sitä tunnelmaa, minkä kukin näytös oli herättänyt. Mitä tulee teebalaisiin vanhuksiin ja nuorukaisiin, niin meistä vielä hartaampi osanotto siihen, mitä he kuulivat, olisi paljon kohottanut vaikutusta. Yleisöä oli, ikävä kyllä, vähänlaisesti, mutta toivomme, että se ensi sunnuntaina, kun sama näytelmä uudestaan esitetään, lukuisampana rientää teatteriin. Tragedia, jonka tohtori Kaarlo Forsman etevästi on suomentanut, ansaitsee todella näkemistä.²⁴⁰⁷

Kaarlon nimipäivänä 28.1.1905 häntä käytiin onnittelemassa ja pyydettiin, että hän kuitenkin antaisi näyttelijöiden ”päästä osallisiksi Teidän meille jo välttämättömäksi käyneestä henkevästä ja sielukkaasta johdostanne.”²⁴⁰⁸

2405 E[vert].K[atila]. *UStr* 11.1.1905.

2406 EAH4:264; *UStr* 21.1.1905.

2407 F[elix].H[ornborg]. *UStr* 28.1.1905.

2408 *UStr* 29.1.1905.

Valtiopäivien enemmistö oli nyt useimmissa säädyissä nuorsuomalaisilla. Lehdet olivat täynnä poliittista keskustelua, ja laillisuuskysymykset olivat etusijalla. Kenraalikuvernööri Obolenskin jälkeen seuraavaksi korkein oikeusviranomainen ja lainvalvoja, prokuraattori oli nimeltään Johnsson, aateloituna Soisalon-Soininen. Hän oli vanhasuomalaisten linjalla, pyrkien vilpittömästi ajamaan Suomen asiaa matalalla profiililla lähellä kenraalikuvernööriä.²⁴⁰⁹ Hänet ammuttiin helmikuun 1905 alussa Vanhan kirkon puiston laidalla sijaitsevan asuntonsa työhuoneessa, Bulevardi 12:ssa. Prokuraattorin ampuja oli Lennart Hohenthal. Puiston yläkulmassa Yrjönkadun kulmassa asuivat Bergbomit. Aatelistoon jo aiemmin nostetun ansioituneen suomalaisen virkamiehen murha järkytti muiden mukana Emelietä sydänjuuriin saakka.²⁴¹⁰ Etenkin, kun Viktor Löfgreniä (Lounasmaata), naapuria ja *Uuden Suomettaren* päätoimittajaa oli uhkailtu samalla kohtalolla.²⁴¹¹

Kaarlo Halme oli erottanut Tampereen Teatterista näyttelijä Jussi Snellmanin juoppotelun ja muiden rikkeiden takia.²⁴¹² Sitä edeltävä Snellmanin ero Kansallisesta oli tapahtunut Jalmari Finnen aikana, joten Snellmanin paluu oli mahdollinen nyt, kun teatteria johtivat Lindfors, Franck ja Bergbom. Jussi Snellman otettiin teatteriin niin, että tammikuussa hän ehti näytellä *Kuningas Oidipoksessa* pientä kuorolaisroolia. Oliko ”kuvankaunis prinssi” ehtinyt esiintyä jo satunäytelmässä? Bergbom olisi ottanut syksyllä 1904 myös Aarne Riddelinin takaisin, mutta hänen paluutaan vastustivat näyttelijät joukkotunteen vallassa.²⁴¹³

Seuraajan valintamenettelyä ja keskustelun eri vaiheita on kuvannut Rafael Koskimies (1953). Käy ilmi, että Adolf Lindfors olisi ollut valmis johtajaksi ilman tohtori Jalmari Hahlia, jota pidettiin teatterin käytäntöihin perehtymättömänä. Mutta on ymmärrettävää, että Helsingin fennomaanit edellyttivät, että teatterin johtajalla on vankka sivistystausta. Sen takia myös Armas Järnefelt oli ollut ehdolla, puuttuihan Helsingistä kotimaisen oopperan rakennus, ja juuri oopperoilla suuri sali oli saatu täyteen. Kajanus oli ehdottanut Kansallisteatteriin eurooppalaiseen tapaan pysyvästi kahta osastoa, teatteria ja oopperaa. Kun johtajavalinnassa oli päädytty tohtori Jalmari Hahliin ja regissööriksi otettu talon työskentelyn tunteva näyttelijä Eino Salmela, alkoi Hahl maaliskuusta 1905 alkaen ennen omaa ulkomaanmatkaansa osallistua teatterin toimintaan ja seurata kokouksia.²⁴¹⁴

2409 Klinge 1997: 397, 402; Syrjö 2007, 171.

2410 EAH4:273.

2411 EAH 1980:19, pvm 22.5.1905.

2412 Tompuri 1942:108–109. Hän ei häveliäisyydestä mainitse nimiä, mutta sen teki Halme laajassa selonteossaan joutokunnalle, mistä myös lehdet julkaisivat katkelmia.

2413 EB → J. Finne 4.9.1904/kk2:212/mfPR160/JFA/KK.

2414 Koskimies 1953:110–114 ja EAH4:271–272.

Tampereen Teatterissa ei mennyt kuin jouluun, kun Kaarlo Halmeen ja johtokunnan välit katkesivat, joten Halmekin oli kevään 1905 vailla työtä. Viimeisenä johtaja-keväänään Bergbom tarjosi vierailunäytäntöjä myös työttömälle Halmeelle. Samaan aikaan Bergbom auttoi tarmokasta Elli Tompuria, joka pätevästi ja urhoollisesti hoiti kevään 1905 ajan Tampereen Teatteria Halmeen jätettyä kollegansa pulaan. Tompuri kuvaa:

Matkustin Helsinkiin Bergbomin luo. Jaettuani Anna-Liisan roolit [Tampereella] oli ensi hätään jotain täyttämään tyhjää ohjelmalistaa. Hän [KB] suostui heti auliisti antamaan pyytämäni näytelmät, jotka olivat Heysen ”Maria Magdalasta” ja Hall Caine’in ”Kristitty”, kolmas haluamani ”Elinan surma”, jäi sen sijaan Bergbomin monopolioikeuden taa. Ja senhän meidät pääasiallisesti olisi pitänyt pelastaa pulasta. Mutta toistaiseksi se pysyi sesam-lukon takana. Tämä Numersin kuuluisan näytelmän muunnos, joka oli Bergbomin suuresti korjaama, oli näiden kahden välillä syntyneen erimielisyyden takia jäänyt Bergbomin [=Kansallisteatterin] yksityisoikeudeksi, josta hän järkähtämättömästi piti kiinni luovuttamatta sitä muiden näyteltäväksi. Jyrkkä oli kielto, joka kuului neiti Bergbomin suusta. No, hyvä näinkin.²⁴¹⁵

Tompuri sai Cainen *Kristityn* päärooliin Aarne Riddelinin Tampereella, jossa tämän skandaalimainen suhde neiti Ain’Elisabeth Pennaseen oli juuri paljastunut. Riddelin oli Tompurin kannalta kuitenkin teatterissa avulias. Hän menestyi *Kristityn* pääroolissa 6.4.1905. Se oli näpäytys myös perustamansa teatterin hylänneelle Halmeelle, jonka paraatirooleihin se Arkadiassa oli kuulunut. Tompuri kertoo, että

[u]usi matka tohtori Bergbomin luo valloitti myös hänen suostumuksensa ”Elinan surmaan”, joka näin tuli ensi kerran näyteltäväksi nyt tunnetussa muodossa ulkopuolella Kansallisteatterin [ajalle 21.2.1905 – 31.3.1905]. Neiti Bergbom oli minulle tästä kovin vihainen, jopa mainitsi sitä kiristykseksi. Mutta minun tuli syyte kantaa.²⁴¹⁶

Kaarlo siis antoi *Elinan surman* Elli Tompurille, johon hän selvästi luotti. Eikä enää ollut realistista pelätä Idan nappaavan näytelmää omalle kiertueelleen.

Kaksi uutta kotimaista kantaesitystä mahtui vielä viimeiseen kevääseen. Maila Talvion *Kauppaneuvoksen kuoltua* -näytelmässä oli roolien jako tavanomainen, Kirsti Suonio oli leskirouvan roolissa ja Jussi Snellman sai esittää ”kauppaneuvoksen sisaren-

2415 Tompuri 1942:112.

2416 Tompuri 1942:115.

poikaa, runoilija Armas Salokannelta”.²⁴¹⁷ Ohjelmistoon saatiin alkuperäinen suomenkielinen sivistyneistönäytelmä.

Kasimir Leino oli hänkin nyt työtön teatterinjohtaja ja entinen Suomalaisen Teatterin regissööri. Hänen näytelmänsä *Lehtolapsi* oli 5-näytöksinen uutuus, pääosassa Helmi Tähtinen. Se nähtiin vielä 31.3.1905, juuri ennen kuin kevään oopperanäytännöt alkoivat. Näytelmän kansanomaista näyttelemistapaa kiitettiin, vaikka sitä pidettiin liian pitkänä.²⁴¹⁸

Kaarle Halme oli paikalla Helsingissä samaan aikaan, kun Bergbomin seuraajasta päätettiin. Hänelle oli rakentunut Suomen kolmessa kaupungissa varma riitelijän maine – ”napoleoninen luonne kun oli.” Häntä eivät Aspelin ja Almberg voineet ajatellakaan Kansallisen johtoon, silti häneen näyttelijänä luotettiin. Halme oli kääntynyt myös uuden johtajan tri Jalmari Hahlin puoleen, muttei selvästikään elättänyt paljon toiveita saada kiinnitystä takaisin Kansalliseen.

Arkadia-muistelmiensa viimeisen luvun otsikoksi Kaarle Halme kirjoitti ”Sovinto”. Hän siirtyi siinä ajallisesti kevääseen 1905, vaikka muuten vältti antamasta tarkkoja ajanmäärytyksiä. Hän kuvasi itsensä myötätuntoiseksi saatuaan kuulla Bergbomin halvauksesta. Halme limittää kertomukseensa kuulemiaan johtajaspekulaatioita, joissa Eino Leino ja Armas Järnefelt sanailevat toisilleen. Muistelija kertoo, ”että Bergbom oli saanut uudelleen halvauskohtauksen, mutta nyt niin voimakkaan, että oli menettänyt puhekykynsä melkein kokonaan.” Halme konstruoi itsensä jaloksi, nöyräksi oppilaaksi, jota suututti se, että Bergbomin ja hänen väleistään oli alettu levittää vääränlaista tietoa, ja että ”emme pystyisi yhdessä työskentelemään”.²⁴¹⁹ Tämä tarve – hankkiutua taas näyttelemään Bergbomin kanssa, sopi Halmeen työttömyyskeväseen 1905. Halme kuvasi tammi-helmikuista tapaamista, mutta ei mainitse keskustelun kieltä, jonka on täytynyt olla ruotsi. Se oli alkanut anteeksipyyntöillä.

Istuimme Bergbom-sisarusten yhteisessä vierashuoneessa ja olimme vaiti.

– Antakaamme – molemmat! – oli Bergbom saanut vaivalla sanotuksi, kun lyhyesti ja yksinkertaisesti olin ilmaissut tunteeni, mielialani ja asiani. Oli tarttunut käteeni ja sanonut nuo kaksi sanaa.

– Kaarlo tahtoo sanoa, – tulkitsi neiti Bergbom, – että antakaa kaikki anteeksi toisillenne, kumpikin puolestanne! Ja minä tahdon sanoa samoin! Antakaamme kaikki anteeksi toisillemme. Tämän jälkeen oli neiti Bergbom tarttunut käteeni ja vetänyt minut hiljaisesti istumaan kanssaan keskipöydän ääreen, Bergbomin

²⁴¹⁷ Rooliluettelo *UStr* 8.3.1905.

²⁴¹⁸ *UStr* 2.4.1905.

²⁴¹⁹ Halme 1928:271–272.

asettuessa nojatuoliin, joka oli sivuttain akkunan pielessä, niin, että hän voi helposti nähdä huoneessa-olijat ja yhtä helposti katsella akkunasta Vanhankirkon puistoa. [– –] Kuinka surullinen olikaan tämä jälleennäkemisemme neljän vuoden kuluttua! Kuinka peräti surullinen! Sanattomina katselimme toisiamme. Katselimme lohduttoman surullisina kuin ihmiset, joiden keskestä on joutunut hukkaan jotakin, jonka muisteleminen on hyödytöntä ja etsiminen mahdotonta. [– –]

– Meillä on sentään yhteisiä muistoja, sanoi vanha neiti ystävällisesti kuin tulkiten tilanteen tunnelman.

– Paljon kauniita muistoja. Katsoin akkunanpieltä kohti. Bergbom nyykäytti harmaantunutta päätään²⁴²⁰ ja aikoi sanoa jotakin, mutta se ei näkynyt onnistuvan.

– Kaarlo on samaa mieltä muistojen suhteen, selitti Emilie.

– Ja meitä molempia miellyttää esityksenne vierailunäytännöistä.²⁴²¹

Halme sanoo tarkoittavansa vain yhtä vierailunäytäntöä, ilman palkkioita. Siihen Kaarlo sanoi: ”Ja monta –, monta!”

– Kaarlo pyytää, että esiintyisitte useissa rooleissa ja niin usein kuin ne menisivät. Mitä siitä arvelette?

– En ole sellaista mahdollisuutta ollenkaan ajatellut! – sanoin vähän hämmästyen.

– Tämän ajatuksen toteuttaminen miellyttäisi meitä, jos teillä ei ole esteitä, arveli neiti Bergbom kysyvin katsein. Hetkisen keskusteltuamme järjestyivät vierailu-tehtäväni, jotka päätettiin hetimiten alkaviksi.²⁴²²

Halme referoi vielä seuraajakeskusteluja, sitä miten Bergbomit olivat kysyneet hänen mieltään Armas Järnefeltistä. Tämä viittaa siihen, että keskustelu olisi käyty jo tammi-helmikuun vaihteessa pian Halmeen palattua Tampereelta.

– Vanha – kulttuuriveri, – sai Bergbom vihdoin sanotuksi, ja neiti selitti tarkemmin, että vanhasta sivistyssuvusta lähteneellä olisi Kaarlون mielestä sellaisia etuja, jotka olisi otettava varteen. [– –]

2420 Kaarlolla oli tietävästi musta tukka kuolemaansa asti. (Paula af Heurlin Vihtori Laurilalle, mp 25:4/VLA/KiA/SKS.)

2421 Halme 1928:273–274.

2422 Halme 1928:275.

– No, en minäkään kuulu Armas Järnefeltin kannattajiin, naurahti neiti Bergbom. – Eikä Kaarlokaan ole vielä mitään varmaa päättänyt. Mutta, sano-kaapa, mitä ajattelisitte Jalmari Hahlista? ²⁴²³

Kaarle Halme sai vierailia ensin *Daniel Hjortin* nimiroolissa helmikuussa. Maaliskuun alussa ilmoitettiin, että Aleksis Kiven *Kullervo* yhtäkkiä nähtäisiinkin ohjelmistossa 3.3.1905, Kullervona vieraili Kaarle Halme, ²⁴²⁴ joka

esitti sen johdonmukaisesti, syvästi ja voimakkaasti, temmaten yleisön mukaansa. Herra Halme värittää Kullervon inhimillisesti liikuttavaksi, hel-lämieliseksi tekisi mieleni sanoa. Kullervo tulee siten vähemmän jylhäksi ja monumentaaliseksi, mutta hän on inhimillisempi. Ehkä pieni lisä sitä voimaa ja jylhyyttä, mikä toisinaan teki niin valtavan vaikutuksen, hiukan synkeämpi väritys ei olisi haitannut. ²⁴²⁵

Aleksis Kiven *Kullervon* uusintaa parhaalla käytettävissä olevalla Kullervolla voi myös-kin pitää Kaarlon uran viimeisenä kunniantekona edemenneelle ystävälleen Alexis Stenvallille. Tämän suurenmoisin ja vaikein näytelmä – ”synkeä runollinen mestariteos” – oli opiskelutoveri Wecksellin *Daniel Hjortin* rinnalla kevään ohjelmaa. Kaarlo pääsi näin itse näkemään sen vielä kerran. Maaliskuun lopussa 1905 Halme pyysi kiinnityksen ohella suositusta ulkomaan stipendiin Kaarlo Bergbomilta, jota Halme piti ”ainoana pätevänä [itseään/] häntä arvioimaan”.

Kun tiedän, että Tohtori on sairas, niin en voi itse kääntyä hänen puoleensa, vaan uskallan täten pyytää neiti Bergbomin arv. huomiota seuraavalle: Neiti Bergbom on sangen ystävällisesti luvannut johtokunnalle esittää kysymyksen minun liittymisestäni Teatteriin ensi näytäntökaudeksi. Mutta käytyäni uuden johtajan luona, keskustelemassa asiasta, tulin siihen huomioon, että toiveeni ovat jotenkin vähäiset, joten siis näyttää, että olen tuomittu työttömäksi epä-määräiseksi ajaksi. Koska olen tottunut ahkeraan, jopa kuumeiseen työhön, niin tuntuu tämä toimettomana oloni enemmän kuin kuolettavalta, ja katsoen siihen, että koko elämäni olen tälle yhdelle työ-alalle, tälle yhdelle kortille asettanut, niin uskalsin ajatella ja nyt pyytää neiti Bergbomin ystävällisellä välityksellä Tohtorilta suositusta hakeakseni valtionapua ulkomaan matkaa varten, jotta

²⁴²³ Halme 1928:276.

²⁴²⁴ *UStr* 3.3.1905.

²⁴²⁵ *UStr* 4.3.1905.

edes joutilaana oloni ajan voisin yhä kehittyä alalla, josta ympärikäännös tuntuu mahdottomalta.

Toivottavasti vielä koittaa se aika, jolloin minunkin kykyäni ja kehitystäni voitaisiin käyttää tässä maassa näyttämötaiteen palveluksessa. – Tohtori on ainoa, joka suosituksellaan voisi auttaa minun asemassani olevaa näyttämötaiteilijaa. Sentähden uskallan pyytää Tohtorilta jo mainitsemaani suositusta. – Minun luottamukseni Bergbomin ja Tohtorin hyvään tahtoon, asian tuntemukseen ja siihen, että Tohtori on ainoa mies, jonka tunnustan punnitsemassa minun kykyäni, edellyttävät että Tohtori, joka muutenkin on minulle paljon ystävällisyyttä osoittanut, ei nytkään, näin kriittisellä hetkellä tahdo minulta kieltää apuaan, joka samalla mielestäni kohdistuisi koko näyttämötaiteemme eduksi. – Joka tapauksessa odotan kuitenkin johtokunnan päätöstä asiassani, mutta koska ikäväkseni kuulin juuri, että valtio-avun hakuaika menisi umpeen tämän kuun kuluessa, minä olin hetimiten pakoitettu taas neiti Bergbomin ystävällisyyteen turvautumaan. – Suurimmalla kunnioituksella: Kaarle Halme.²⁴²⁶

Betty Elfving kirjoitti Kaarlolle, että Jalmari Finne Maaseututeatterin Turun vierailun aikana oli pyytänyt lupaa saada esittää Elfvingin *Sprengtportenin oppilaat*, sillä hän uskoi saavansa siihen sensuurilta jopa luvan. Elfving pyysi, että Kaarlo antaisi sen Viipuriin esitettäväksi, mikäli lupa tulee, muuten näytelmä kerää liikaa ”hometta päälleen”. Elfving kuvasi Finnen taitoja Kaarlolle:

Roligt har det varit att råka Finne. Jag kan ej alls tänka mig, att han är en så dubbel och oredbar natur som folk påstå att han är. För mig står han endast som din oppilas och hans arbete gör dig heder. Hans teater anslår mycket hela Åbo om man jämför den stora skilnaden nu mot hvad den var i fjol. Jag hörde sist i dag ett mycket berömmande omdöme af [Gustaf] Cygnäus och hans fru.²⁴²⁷

Armas Järnefelt oli huhtikuun alussa Helsingin taidetapahtuman keskiössä: Richard Wagnerin oopperoista Järnefelt uskalsi ottaa myöhäiskauden teoksen, *Nibelungin sormuksen* eheimmän ja melodisimman teoksen *Valkyyrian* (*Die Walküre*). – Teoksessa ei ole kuorokohtauksia, joten se on suhteellisesti helpompi tuottaa näyttämölle, kunhan laulajat osaavat roolinsa ja lavastukset on järjestetty. Orkesterin hän joutui kokoamaan tilapäiseksi kokoonpanoksi. Ohjauksesta ei puhuta missään, sillä koko tuotanto kulki Järnefeltin itsensä vastuulla. Yksikään arvostelu ei mainitse Bergbomia tai Anton Franckia, vaan

2426 K. Halme → EB 29.3.1905/50:3:1/EBA/KiA/SKS.

2427 B. Elfving → KB 16.4.1905/48:14:48/BEA/KiA/SKS.

kaikki kunnia annetaan Järnefeltille. Lavastusten valitseminen Kansallisteatterin mahdollisuuksista on kuitenkin vetänyt Bergbomin keskusteluihin mukaan; ellei Anton Franck ole käytännössä ollut teatterin puolelta asialla. Ainakin I näytöksen Hundingin asumus, joka on rakennettu puun ympärille, vaati erityisen valmistelun, II ja III näytöksen metsä- ja vuorinäkyvät eivät olleet yhtä spesifejä, lopun taikatulta lukuun ottamatta. Kaarlo on viimeisenä johtajavuotenaan päässyt nauttimaan omassa talossaan täysin siemauksin teoksesta, jonka oli kuullut vain kerran ennen Münchenissä, mutta josta hän tunsi osia. Wiesbadenissa 1½ vuotta aiemmin hän halvauspotilaana oli tunnistanut ulkoilmakonsertissa soitetun ”Wotanin jäähyväiset,” teoksen ainutlaatuisen finaalin. Sali oli ”ahdinkoon asti täynnä.”

Dekoratsioonit olivat meikäläisiin oloihin nähden varsin hyvät, varsinkin ensi osassa. Feuerzauberkin lopussa oli odottamattoman vaikuttava. Herra Järnefelt johti erinomaisella tarmolla ja mielenmaltilla. [– –] oopperan johtajalle säveltäjä Armas Järnefeltille laakeriseppele.²⁴²⁸

[M]ikä harvinainen kyky kapellimestari Järnefeltillä on saada mitä erilaisimmat voimat liittymään ja soveltumaan toisiinsa. Hänen huomaavaisuutensa ja ohjaustaitonsa näyttäytyy silloin kaikessa rajattomuudessaan. Tällaista miestä ovat Wagner -näytännöt vaatineetkin ja yksimielinen kiitos, jonka hra Järnefelt on kelpo työstään saanut, on ollut täysin ansaittu.²⁴²⁹

Toinen ooppera oli Robert Kajanuksen ja Aino Acktén hankkima *Lohengrin*, jonka kapellimestari Robert Kajanus halusi Filharmonisen seuran orkesterin esittävän. Hän oli usein ollut johtamassa näyttämömusiikkejä, joten hänellä oli paljon yhteistyötä Kaarlon kanssa. Senkään teoksen kohdalla arvostelut eivät mainitse näyttämöohjaajaa, jonka on täytynyt olla Anton Franck.

[A]lkuunpanijalle kiitos [– –] Kööri sujuivat yleensä hyvin, vaikka tosin suurempaa voimaa usein olisi vaatinut. Orkesteri soi mainiosti. Näyttämöllepano oli mitä uhkein. Herra Kajanukselle ojennettiin komea laakerilyyry ja lopuksi laakeriseppele.²⁴³⁰

Oopperan valmistamiseen meillä oli paljon työtä tehty ja tulokseen on lausuttava täysi tyytyväisyys. Solistein vaali oli mitä onnistunein. [– –] Kööri

2428 HS 8.4.1905. Arvostelun kirjoittanut S.P. [Selim Palmgren] kiittää erityisesti Brunnhilden esittäjää Ellen Gulbransonia. Harjoitusaikaa oli ollut nähtävästi liian vähän. Annetaan vaikutelma, että ohjaus erityisesti olisi ollut kokonaan Järnefeltin varassa. Se onkin mahdollista, kun teoksessa ei ole kuorokohtauksia. Silti on luultavaa, että Anton Franck on kuitenkin lavasteiden ja näyttämön järjestelyissä auttanut.

2429 US 9.4.1905 E. K. [Evert Katilalta] myös suuri ylistys Armas Järnefeltille.

2430 HS 16.4.1905 S[elim]. P[almgren].

kuuluivat vielä lauantaina hieman epävarmoilta mutta tasoittuivat samoin kuin yhteisesitys kokonaisuudessaankin. [– –] Kajanus, joka täten on saanut vanhan mieliajatuksensa Lohegrinin esittämisen toteutetuksi, ja joka taitavasti johti koko yritystä, on kaikin puolin onniteltava. [– –] Kokonaisvaikutus, kuten alussa jo sanottu, oli erittäin eheä. Warsinkin toinen näytös vaihtelevine ja jännittävine kohtauksineen, joissa eri esiintyjät panivat parastaan, oli innostuttavan loistelas.²⁴³¹

Lohengrinissa on suuret kuorokohtaukset. Kaarlون piristyneestä kunnosta ja innostumisesta työhön kuitenkin loppukeväältä on tietoja. Siksi voi olettaa, että *Lohengrinin* ylöspanossa Kaarlolla olisi vielä ollut ainakin ideoivaa osuutta, vaikka käytännössä Franck hoiti näyttämöä. Teatterin isäntänä Kaarlون panos on ollut ehkä lavastusten valitsijan. Tähän teokseen tarvittiin erityisesti joutsenen vetämä pursi. Tämä ja muut 1800-luvun teatteriestetiikan koomisiksi muuttuvat detaljit olivat osa sitä murrosta, missä elettiin. Nuorten näyttelijöiden näkökulma viimeisen vuoden toimintaan Kansallisessa on varsin raikas.

8-iv Nuoren näyttelijän näkökulma Kansallisteatteriin 1905

Bergbomin viimeinen kausi avautuu nuorten näyttelijöiden kirjeistä hauskaalla tavalla. Jussi Snellman (25 v.), jonka Bergbom oli kiinnittänyt takaisin SKT:hen, kertoi tunnelmista helmi-maaliskuun taitteessa 1905 Elli Tompurille (24 v.), joka oli joutunut ottamaan vastaperustetun Tampereen Teatterin johtoonsa.

”27.II.05. [– –] Nyt Kansallisteatteri näyttää vihdoinkin vähitellen muuttavan väriään siellä ruvetaan näyttelemään (’modernia’ ?!!!!) – ja puvut ja dekoratsioonit saavat unohtua uneksimaan niitä entisiä päiviä, jolloin konsti oli vielä identtinen garderobisalaisuuksien ja kulissiverstaan kanssa. Onhan siitä modernista niin kauvan saarnattu, että sen on vihdoon täytynyt kuulua Kansallisenkin paksujen kiviseinien sisälle ja onpa siellä nyt uljas liuta sankaria ja sankarittaria ja rakastajia ja rakastajattaria ja karaktääriä ja koomikeria, että mikäs on hätänä, jos se nyt niin välttämättömästi pitää olla sitä ”moternia” (niin kuin [Kaarlo] Keihäs sanoo) niin mitäs siinä, panna peli soimaan. Mitä! Etteikö tämä olisi muka moternia? No, se nyt on vissi se, mikä sitten? Kysytään vaikka Sillalta [Cécilia Silén], sillä hän sen kyllä tietää paremmin kuin kukaan muu, sillä hän ymmärtää Tohtoria ja Tohtori näyttää niin, vaikkei hän osaakaan sitä sanoilla sanoa [– –] Niin että nyt sen tiedät!” (Jussi Snellman→Elli Tompuri 27.2. 1905, /taitos kirjeitä 1903–1938 /kansio 1/ETA / KA)

”2. III. 05. Oli niin kiire, etten viimein joutanut lopettamaan tätä. Kuule Elli! Eikö olisi aika, että me nuoret viimeinkin kokoontuisimme saman lipun

alle. Ei kannata kaataa nuorta viinaa vanhoihin leileihin, eikä panna uutta tilkkua vanhaan vaatteeseen. Antaa niitten vanhojen homehtua ja lahota itsetyytyväisyyteensä ja itsensä ihailmiseen. He ovat liijan valmiita ja täydellisiä mitään uutta luomaan. Mutta meidän nuorten on se tehtävä, rymistettävä oikein olkamme takaa ja kun on yhteinen päämäärä ja yhteinen innostus, niin auttakoon sitten Jumala tai Piru, jollei siitä mitään syntyisi. Minä olin äskettäin katsomassa ruotsalaisessa teatterissa 'Kummittelijoita'. Rouva [Anna-Lisa Hvasser-]Engelbr[echt]. oli rouva Alv[ing]. ja Tallr[oth]. Osvald. Minä nyt en ole mikään [Konrad] Tallr[othin]. ihailija, mutta se tapa, jolla ne näyttelivät yhdessä äitiä ja poikaa ja ylipäänsä käsitys heillä siitä, miten sellaisia kappaleita pitäisi näytellä, se oli niin kokonaan poikkeava Kansallisteatterin, 'modernista stiilistä', että kyllä selvään huomasi, ettei Kansallisteatterista ole toivoakaan miksikään moderniksi teatteriksi ainakaan ei niillä näyttelijöillä eikä sillä käsityksellä mikä siellä taiteesta on.

No nyt kyllä Bergbomit eroavat, ja sijaan tulee [Jalmari] Hahl ja hän ottaa regissööriksen [Knut Felix] Hornborgin [myöh. Nuutti Vuoritsalo]. Mutta mitä toiveita on asiain parantumisesta, kun kaksi sellaista kokematonta tulee johtamaan niin suurta laitosta, [ja] joilla ei ole aavistustakaan kulissien takaisesta työstä. Lindfors olisi kyllä ollut suostuvainen johtajaksi, mutta hän tahtoi itselleen vapaat kädet, ettei ketään muuta olisi hänen rinnallaan määräämässä. – ja taas johtokunta tahtoi Hahlia hänelle rinnakkaisjohtajaksi, mutta hyvin ymmärrettävää, ettei Lindfors siihen suostunut. [– –] – [Kaarle] Halme tulee kai ensi vuonna tänne Kansalliseen ja myöskin tapahtunee yhtä ja toista, josta minä en suinkaan iloinne. [– –] Kirjoita nyt ihan heti avomielisesti omista tuumistasi ja itse teatterin tilasta, sillä täällä tulee pian kontrahtien teko ja silloin on hyvä tietää, mitä on perspektiivissä. Emme me nuoret sittenkään anna perään, vaan meidän täytyy uskoa taiteemme tulevaisuuteen. Helei nyt Elli! Kirjoita nyt heti! Jussille. *Tämä tietysti meidän kesken.*" (Jussi Snellman → Elli Tompuri 2.3.1905/taitos kirjeitä 1903–1938 /kansio 1/ETA/KA)

Jussi Snellmanin havainnot Ruotsalaisen teatterin näyttelemisestä ovat tärkeitä. Siellä oli pitempään jo hallittu pienempi ilmaisu. Saman talvikauden ohjelmistossa varmojen valintojen lisäksi Ruotsalaisessa oli ainakin kolme kiinnostavia uutuutta: Strindbergin *Till Damaskus*, jossa Harriet Bosse oli vierailnut ja näytellyt K. Tallrothin kanssa keskushenkilöitä, Tunteamatonta ja Naista.

Tammikuussa Erottajalla nähtiin Frank Wedekindin *Jordanden (Der Erdgeist)*, Luluna Beat-Sofi Granqvist, sekä maaliskuussa Maeterlinckin *Pelléas och Mélisande* Sibeliuksen musiikilla. Kansallisteatterilla ja Jalmari Hahlilla tuli olemaan pitkä vaikea matka kurottavana umpeen. Svenska Teatern oli Helsingin teattereista taiteellisesti kiinnostavampi ja paremmin eurooppalaisella hermolla.

Ida Aalbergin joulukuussa 1904 Helsingissä nähty saksankielinen turnee oli monella tapaa ongelmallinen yritys. Eino Kalima (Landgren) opiskeli keväällä 1905 Moskovassa ja

kertoo muistelmissaan, miten oli syksyllä saanut lukea, että Ida Aalbergin saksankielinen kiertue olisi saanut menestystä Pietarissa ja Riiassa. Vielä syksyllä 1904 puhuttiin, että kiertueen piti ulottua Moskovaan, mutta ei sitten tullutkaan. Maaliskuun keskivaiheilla 1905 Kalima näki Moskovassa julisteen, jossa luvattiin viisi näytelmää.

Uutinen herätti minussa aluksi enemmän jännitystä kuin iloa. Olin hyvilläni siitä, että ”Vanja-eno” oli jätetty pois vierailuohjelmasta [Moskovassa]. Ida Aalbergin Ibsen-esityksiä en ollut koskaan nähnyt. Tiesin että hän oli Ibsenin naisten tulkintoilla saavuttanut suurta mainetta. Mutta eikö sittenkin ollut uskallettua tulla enemmän tai vähemmän tilapäisluontoisen seurueen kera tänne, korkealle kehitetyn näyttämötaiteen keskukseseen, jossa tähtinäyttelijäin aika oli jo ohi ja jossa teatteriesityksen arvon määräsi sen kokonaisteho?²⁴³²

Kalimalle tutustuminen Aalbergiin ja paroni Uexkülliin Moskovassa oli kuitenkin voimakas ja positiivinen elämys. Ida Aalbergilla oli Pietarissa myös vanha ”kannattajakuntansa”, ja Moskovassa hän selvästi löysi ihailijoita. Jatkossa Kalima tulisi olemaan hänen suojattejaan.²⁴³³ Itse kierteen kohtalo oli kuitenkin surullisempi. Tompuri kertoo:

Sitten kun oli ollut pakko kannattamattomana keskeyttää saksankielinen kierte, Bergbom oli auliina pyytänyt Idaa kevätkaudeksi [1905] vierailemaan. Hän esiintyikin kolmesti sekä ”Elinan surmassa” että ”Regina v. Emmeritzissä”. Jälkimmäinen esitettiin Topeliuksen [hauta]patsaan paljastamispäivänä [29.5.]. [– –] Topeliuksen aikoinaan antama kaunis tunnustus Ida Aalbergista tämän näytelmässä: ”Regina on tullut kotiinsa”, merkitsi sisaruksille tällä kertaa pitkien toiveiden täyttymistä. Regina oli Bergbomin sisaruksille viimeinen Idan näyttämöhahmo.²⁴³⁴

Kolmas Aalbergin vierailuteos oli Musset’n herkkä *Ei lempi leikin vuoksi* (*On ne badine pas avec l’amour*). Tompuri kirjoitti jälkimmäisen henkilökuva- ja muistelmateoksensa lopussa kauniisti myös siitä uskollisuudesta, jolla Kaarlo erityisesti Idaan aina suhtautui – kaikesta huolimatta. Hän kertoo esimerkin, miten tämä sairastuoteelta nousi junaan hakeakseen kesken näytäntösarjan kotiin matkustaneen Idan takaisin, ja kun oli kysytty, miten sinä nyt niin pitkälle menit, hän oli sanonut: ”on vain yksi Ida Aalberg!”. Uudessa teatteritalossa Ida ja Kaarlo työskentelivät siis lämmittäen Maria Stuartin, sitten Kirsti

2432 Kalima 1962:125.

2433 Räsänen 1925:436–441.

2434 Tompuri 1952:275.

Flemingin ja Regina von Emmeritzin roolit, uutta ei enää harjoiteltu.²⁴³⁵ Vielä viimeisenä vuotenaan Kaarlo siis pelasti kahteen kertaan paronitar Idan tämän saksankielisen kiertueen aiheuttamasta taloudellisesta pulasta, niin kuin oli auttanut muitakin lahjakkuuksia, Halmetta, Tompuria, Snellmania ja olisi auttanut myös Riddeliniä, jos kollegat olisivat sallineet. Viimeinen työvuosi kokosi monia lankoja yhteen.

Bergbomien erojaisjuhla ja Emelien sairastuminen

Aspelin-Haapkylä on kuvannut Bergbomien erojaisjuhlan sunnuntaina 30.4.1905 klo 2 ip erittäin tarkasti.²⁴³⁶ Bergbomien aitio katsomon vasemmalla laidalla oli koristettu kukkamajaksi. Ohjelma oli laaja alkaen C. M. v. Weberin *Noita-ampujan* alkusoitosta. Prof. J. J. Mikkola piti juhlapuheen, Heikki Klemetin johdolla lauloivat YL ja sekakuoro yhteensä kolme teosta, minkä jälkeen seurasi *Myrskyn* V näytös: Prosperon hyvästijättö ja veljesriitojen sovinto nuorten saadessa toisensa.

Väliajan jälkeen kuultiin Beethovenin *Fidelio*-alkusoitto, sekä Sibeliukselta tilattu ”Cortège”. Tämän juhlakulkuemusiikin säestyksellä eri roolihahmot vuosien varrelta vuoroin ilmestyivät lavasteiden väleistä, kuin taikasauvalla, kerääntyen kulkueeksi Bergbomien eteen. Helmi Krohn, itse läsnä olleena tiivistää tunnelmaa näin:

Nähdessään millä sydämellisellä ilolla ja hartaudella juhlayleisö, jossa molemmat valtiolliset puolueet olivat lukuisasti edustettuina, tervehti heitä heidän astuessaan ruusuilla koristettuun aitioon ja miten monilla kiitollisuuden ja kunnioituksen osoitteilla heitä koko näytännön aikana juhlittiin, unohtuivat ainakin siksi hetkeksi kaikki tuskalliset kokemukset, ja tyydytys täytti mielen.

Juhlallisin ja liikuttavan kaunein illan ohjelmassa oli se hetki, jolloin loppumaton juhlakulkue saapui näyttämölle. Siinä esiintyivät parhaat niistä näyttämön hahmoista, jotka 30 vuoden kuluessa olivat vanhan sisarus-parin silmien edessä syntyneet ja saavuttaneet taiteellisuutensa. Kukin näyttelijä edusti parasta osaansa; siinä oli Esko ja Topias, Aino ja Kullervo, Daniel Hjort ja Katri, Kustaa II Aadolf ja Kätchen, Antigone, Reviisori, Schylock, Ariel ja Ferdinando, rouva Suorasuu, Pernilla ynnä monta muuta, ja heidän jäljessään seurasi koko teatteriväki, näyttämömiehet, vahtimestarit, palvelijakunta perheineen ja lapsineen.

Kyyneleet kohosivat usean katsojan silmiin, kun tämä suuri perheikunta, jonka isänä ja äitinä Bergbom-sisarukset olivat niin kauan olleet, astui näyttämön yli vanhuksien eteen ja kunnioittavin tervehdyksin ilmaisi heille sanoittakin niin

2435 Tompuri 1952:275–276.

2436 EAH4:266 alk.

sanomattoman paljon. Se oli viimeinen osa siinä moniosaisessa näytelmässä, joka on nimeltään Kaarlo ja Emilie Bergbom.²⁴³⁷

Sibeliuksen Cortègen (JS 54) musiikki oli hyvin valoisaa – hieman pastissinomaista, juhlaa, mutta jotenkin ”sisäisesti hilpeää”. Bergbomit istuvat aitiossaan vasemmalla edessä niin kuin kuninkaalliset tai arvovieraat, joita kulkue tulee tervehtimään. Tällaisessa esitystaiteen muodossa katsoja symbolisesti samastuu yhtäältä vastaanottajan tuntemaan iloon ja kunnioitetuksi tulemisen tunteeseen, mutta samalla katsoja on yksi hommagen suorittaja, yksi monien joukossa, joka jonkin lempifiguurinsa hahmossa pääsee tervehtimään ihailemaansa tai kunnioittamaansa majesteettia. Tällainen esitysmuoto on pakosta juhlava, se vaatii hyvän, tunneälyltään oikein laaditun suunnittelun, mutta saadaa lyhyillä harjoituksilla toteutettua, kunhan ennakkotyö tehdään huolella. Viimeksi Helsingissä oli järjestetty yhtä suurimuotoinen kulkue vain 7 vuotta aiemmin, kun Zachris Topelius vietti 80-vuotispäiväänsä. Bergbom – itse lukemattomien kuvaelmien ja kulkueiden lämpöisellä sydämellä toiminut suunnittelija ja Emilie, niiden loputon puvustaja, saivat läksiäislahjaksi osakseen jakamattoman kunnioituksen.

Kulkueen jälkeen astui esiin Ida Aalberg, joka lausui A. W. Koskimiehen runon, näyttelijäin kiitoksen Bergbomeille. Aino Ackté lauloi Sibeliuksen Höstqvällin ja Adolf Lindfors ilmoitti kansalaiskeräyksen tuotosta, jolla Suomalaisen Teatterin historia kirjoitettaisiin. Suuri yhteinen valokuva otettiin magnesium-valolla.²⁴³⁸

Kaaron ohjelmiston viimeisetkin dramaturgiset kaaret kääntyivät loppuun eroajisjuhlan jälkeen. Friedrich Schillerin kuoleman 100-vuotispäivänä 9.5.1905 esitettiin *Wilhelm Tell*, joka siinä missä *Makkabealaisetkin*, puhui pienen kansan vapaustaistelusta idän suunnalla olevaa suurvaltaa vastaan. Ensimmäisenä opintosityksynään Bergbom oli enemmän tai vähemmän ollut mukana, kun Fredrik Cygnaeuksen ideomat Schillerin 100-vuotissyntymäpäivät järjestettiin.

Ida Aalberg oli Helsingissä ja käytettävissä vierailleen vielä kerran *Elinan surmassa* ja kolme kertaa *Regina von Emmeritzissä*. Molemmat olivat näytelmiä, joiden merkitys erään aikakauden päätöksenä oli tietysti kaikille selvää, molemmat teatterin vanhoja kotimaisia suosikkeja. Prof. Eliel Aspelin palasi ulkomailta toukokuun puolivälissä. Tuolloin hän myös aloitti säännölliset päiväkirjamerkintänsä, jotka ulottuivat vuoden 1917 alkuun. Torstaina 18.5.1905 puheenjohtaja kävi teatterilla:

Kävin Kansallisteatterissa, missä näyteltiin *Elinan surma*, Ida Aalberg Kirsti Fleminginä. Kaarlo ja Emilie Bergbom hyvissä voimissa ja nähtävästi hyvällä

2437 Krohn 1917:262–263.

2438 EAH4:266–268.

tuulella. Kaarlo näytti odottamattoman terveeltä ja virkeältä, ja Franck sanoi hänelle Elinaa harjoitellessa osottaneen energiaa, josta päättäen hän vielä kauan pystyisi teatteria johtamaan. Kumminkin on sisarusten jäähyväisjuhla jo vietetty.²⁴³⁹

Seuraavana päivänä oli Emelien nimipäivä, jolloin lähipiiri kävi onnittelemassa ja istui kahvilla.

Antti Almqvist sanoi, että minua [EAH] on ajateltu Suomalaisen teatterin historian kirjoittajaksi. Tällaisen historian kirjoittamisesta on jo kauan ollut puhetta, mutta nyt on tuuma uudestaan viritetty johtajan eroamisen tähden. Jäähyväisjuhlassa ilmoitettiin näet että yritystä varten on kerätty 2000 markkaa. Asia vaatii miettimistä. Kaikessa tapauksessa on aika otollinen, ei ainoastaan sen tähden että Kaarlo Bergbomin aika on päättynyt, vaan erittäin sen vuoksi että hän itse vielä on elossa ja voi historioitsijaa auttaa.²⁴⁴⁰

Eero Saarenheimo on toimittanut Aspelin-Haapkyllän päiväkirjoista valikoiman *Kirovuosien kronikka*.²⁴⁴¹ Tämä nimittäin ryhtyi kokoamaan aineistoa *Suomalaisen Teatterin historiaan* ja kommentoi käytyjä haastattelu-keskusteluja ja tietojen hankintaa päiväkirjassaan.²⁴⁴² Aspelin-Haapkyllä oli hallituksen puheenjohtaja, joka oli joutunut hyväksymään teatterin johtajaksi tohtori Jalmari Hahlin. Hänen ”oma ehdokkaansa” olisi ollut Finne, mikä tulee usein päiväkirjoissa esiin: ”Kokenein mies johtajaksi olisi kieltämättä Jalmari Finne, mutta vastaiseksi on vihamielisyys nuorissa häntä kohtaan niin suuri, ettei häntä ole voitu ajatella”.²⁴⁴³ Senaatissa oli samoina päivinä päätetty ylimääräisistä valtion eläkkeistä.

Kaarlo Bergbomille ehdotetaan 3 000 markkaa entisen eläkkeen, 3 000 markan lisäksi. Jos tämä lisäys myönnetään, tulee hänellä olemaan 6 000,- + eläke teatterista 1 200,- = 7 200 mk. Emilie Bergbomilla taas on eläke isän jälkeen 1 200,- + eläke hypoteekkiyhdistyksestä 1 200,- + eläke teatterista 1 200,- +

2439 EAH 1980:16, 18.5.1905.

2440 EAH 1980:17, 19.5.1905. Rajala 2017:194 pyrkii attribuoidaan Eino Leinin vuoden 1902 esseet jonkinlaisiksi EAH:n suurteoksen esikuviksi. Kyseessä on mittakaavavirhe: olihan Suomalaisen Teatterin vaiheista kirjoitettu lehdistössä samannimisiä katsauksia säännöllisesti koko sen olemassaolon ajan.

2441 EAH 1980. Koska toimitustyössä on jouduttu lyhentämään monia Bergbomia koskevia merkintöjä, viitataan niihin alkuperäisten päiväkirjojen kautta.

2442 Päiväkirjat ovat alkuperäisessä laajuudessaan SKS:n Kirjallisuusarkistossa, EAHA A489–A493.

2443 Merkinnässä 19.5.1905 hän viittaa jo tietoihin, että ”nuoret eivät kuulu olevan tyytyväisiä Hahliin.” EAH 1980:18–19. Myös Koskimies 1953:123.

Cygnaeuksen gallerian kasöörin palkkio 200,- = 3 800 mk. Kun sisarukset asuvat yhdessä ja heillä on yhteensä 11 000 mk, niin voivat he elää huoletta. Ja sen ovat he elämäntyöllään hyvin ansainneet!²⁴⁴⁴

Bergbomit ovat vielä jaksaneet osallistua seuraelämäänsäkin: vanha ystävä B. F. Godenhjelm ja hänen vaimonsa Ida Godenhjelm (s Lindroos) erosivat jo ”perustamansa Suomalaisen tyttökoulun johdosta” ja sen kunniaksi järjestettiin päivälliset. Kauppatorilla, vanhalla Seurahuoneella oli vieraita noin 100 yli puoluerajan. Bergbomit olivat olleet paikalla, mutta ”kuitenkin menivät pian.” Th. Reinin puhe oli loukannut Emelietä poliittisesti.²⁴⁴⁵ Sunnuntaina 28.5.1905 pidettiin johtokunnan kokous af Heurlinin luona, viimeinen johon Aspelin osallistui.²⁴⁴⁶ Päätettiin seppeleen laskusta seuraavana päivänä, jolloin paljastettiin Z. Topeliuksen hautamuistomerkki. Teatterin kukat laskivat O. E. Tudeer ja Ida Aalberg, Aspelin oli paikalla SKS:n puheenjohtajan ominaisuudessa.

Kaarlo Bergbom oli hautausmaalla, mutta ei hänen sisarensa, ja sanottiin että neiti Emiliellä oli ollut joku vaarallinen sydämen kohtaus tänä yönä. Se oli pahin ja kolmas laatuaan viikon kuluessa! Prof. Laitinen oli kutsuttu saapuville ja hän oli maininnut sydämen kalkituksen syyksi. Mahdollista on, että eilinen johtokunnan kokous, jossa hänellä oli paljon puhuttavaa, väsytti häntä. Hän sanoi [eilen] kyllä olevansa sairas niin, ettei voisi olla saapuvilla teatterin puvuston inventeerauksessa, mutta muutoin hän puhuessa tuntui olevan entisellään.²⁴⁴⁷

Topeliuksen hautapatsas, tähteä tavoittava enkeli, paljastettiin siis 29.5.1905, ja samana iltana nähtiin viimeinen *Regina von Emmeritz*. ”Z. Topeliuksen muistolle pyhitetyn päivän kunniaksi”, ja ”viimeinen K. Bergbomin johdon alla!”. *Suomalaisen Teatterin historiaa* lukenut ei saata arvata, mitä mieltä professori Aspelin omassa sensuroimattomassa päiväkirjassaan asioista oli:

Axel Ahlberg [Kustaa II Aadolf] ei kuitenkaan nyt enemmän kuin muulloinkaan minua tyydyttänyt. Hänen puhe- ja lausumustapansa on suuressa määrässä virheellistä ja vailla hienompaa vaihtelua. Sitä paitsi koko kappaleen heikkoudet astuivat räikeästi esiin. Kumminkin näytti yleisö hartaudella olevan mukana, mistä tietysti Ida Aalbergin etevää näyttelemistä on kiittäminen.

2444 EAH 1980:18, 19.5.1905.

2445 EAH 1980:21, 25.5.1905; sekä EAH 1980:44, 3.9.1905.

2446 EAH pvk 28.5.1905, s 24/A489/EAHA/KiA/SKS. Aspelin jäi puheenjohtajan roolista pois Hahlin aloittaessa, sillä O. E. Tudeer maninitaan jo 1906 Kaarlön hautajaisissa johtokunnan edustajana, vaikka muistopuheen piti Aspelin.

2447 EAH 1980:26, 29.5.1905.

Toisen näytöksen jälkeen meni johtokunta, s.o. Tudeer, Santeri Ingman ja minä (muut sairaina) näyttämölle. Ensin mainitulla ja minulla hehkuivat ruusukimput kädessä. Me lähestyimme Kaarlo Bergbomia ja minä lausuin hänelle seuraavat sanat antaessani hänelle ruusut.: ”Eronhetki avaa sydämet ja suut. Sen tähden johtokuntakin nyt tuntee tarpeen lämpimästi kiittää menneen ajan yhteistyöstä. Ylen kallis on meille oleva muisto ajasta, jolloin olemme saaneet olleet avustajia, vaikka heikkojakin siinä suuressa rakennustyössä, jonka alkaja ja mestari Sinä, hyvä ystävämme, olet ollut.”

Koska neiti B ei ollut teatterissa, vei Tudeer hänelle aiotut ruusut hänen kotiinsa. Yleisön kesken puhuttiin neiti B:n sairaudesta, joka on vaarallista laatua – hän tuntee kipua ja ahdistusta sydämessä. Neiti Elmgren sanoi nykyisin hoitaneensa semmoista potilasta ja oli tauti kestänyt kolme kuukautta. Kumminkin vie se ehdottomasti kuolemaan. Augusta af Heurlin ja Maunu af Heurlin [medisiinari] ovat koko päivän istuneet neiti B:n vuoteen ääressä. Kaarlo oli hankkinut suuren varaston torttuja [leivonnaisia] näyttämölle tarjoten niitä näyttelijöille ja ystäville, jotka kävivät esiripun takana. – Kun näytäntö oli loppunut, huudettiin ensin näytelmässä esiintyneet esille ja sitten Kaarlo Bergbom. Hänelle annettiin kukkia, ja rouva Maila Mikkola laski laakeriseppeleen hänen päähänsä. Sitten laulettiin yhteisesti Maamme-laulu, jota säesti ensimmäiselle riville [parvelle] asettunut soittokunta, joka oli näytelmässä tarpeellisen soiton suorittanut, ja vihdoinkin huudettiin Bergbomille 9-kertainen eläköön! Siihen päättyi siis isänmaallisen kappaleen näyttelemiseen ja yleisön kiitokseen Kaarlo Bergbomin suuri elämäntyö.²⁴⁴⁸

Veljien ja sisarten lapset kolmessa perhekunnassa, von Troilit, af Heurlinit ja Wuorenheimot – kaikki olivat aloittaneet opintonsa ja suuntautumisensa uusille aloille, upseeri, lääkäri, pedagogija, juristeja, opettajia, hammaslääkäri jne. Sofie Sanmark, perheen kauan sitten edesmenneen äidin 86-vuotias sisar poistui elämästä vain vähää ennen, huhtikuun alussa 1905.

Emeliellä oli elämässään yksi huolenkanto vähemmän. Nyt oli päättynyt myös vastuu teatterin hoidosta. Emelie Bergbom sairastui omalta osaltaan viimeisen johtokunnan kokouksen viikolla. Kokouksen jälkeen Emelie oli vielä lähtenyt teatterille, mutta valitti huonoa vointia. Yöllä 28.5.–29.5.1905 hän sai ”vaikean ja pitkällisen sydämenkouristus-

2448 EAH 1980:26–27, 29.5.1905. Päiväkirjamerkintää historiankirjaan siirtäessään Aspelin muutti tortut leivoksiksi: ”Kaarlo oli toimittanut suuren leivosvaraston näyttämölle, mistä auliisti tarjottiin kaikille.” EAH4:270–271. Tärta sanan suomennoksena asiallisin lienee kuitenkin leivonnainen, joka kattaa laajemman valikoiman kuin vain nykyiset leivokset. Käsin syötäväksi Kaarlo tuskin on tarkoittanut kermaisia lusikalla syötäviä leivoksia.

kohtauksen”.²⁴⁴⁹ Viimeistä näytäntöä seuraavana päivänä Aspelin oli soittanut ja kuullut Augustalta, että Emelie oli ollut vähän parempi, mutta että tilansa ”ylipäättään yhä edelleen on arveluttava.”²⁴⁵⁰ Seuraavana päivänä Aspelin tapasi prof. Taavetti Laitisen, jonka mukaan ”vaara ei ole uhkaavaa laatua. Huolellinen hoito ja kylvyt voivat vielä antaa apua.”²⁴⁵¹ Augusta kirjoitti serkulleen Alice Grönbergille Vaasaan:

Emilie [71 v.] on ollut hyvin sairas, luultavasti tämän kevään liikarasituksen johdosta hän sai vaikean sydänkohtauksen, joka aiheutui kalkkiutumista suonissa. Jo edellisellä viikolla oli hänellä ollut lyhempiä, mutta silti hyvin tuskallisia kohtauksia, mutta tuskat menivät ohi, ja hän luuli olevansa jälleen terve: viimeinen kohtaus oli kuitenkin niin vakaa ja tuskallinen, että pelkäsimme hänen henkensä puolesta.²⁴⁵²

Viikkoa myöhemmin Aspelin merkitsi:

Emilie Bergbom ollut yhtä mittaa sairas ja kuolemaakin on peljätty, mutta nyt hän taas oli virkeämpi ja toivo oli toipumisesta. Kaarlo Bergbom kuuluu nyt, kun on vapaa teatterihuolista voivan paremmin, olevan hermoiltaan rauhallisempi.²⁴⁵³

Kesäkuussa matkustettiin Punkaharjulle Takaharjun parantolaan, jossa on yksi kolmen hengen valokuvakin otettu, tekstinä ”Takaharjun parantolassa otettu valokuva, Augusta, Karl ja Emilie, kesällä 1905.”²⁴⁵⁴ Palattuaan kesälaitumiltaan Aspelin kävi visiitillä:

tapasin rouva ja neiti af Heurlinin ja Kaarlo Bergbomin. Neiti Emilie yhä huonona. Kesäkuulla he olivat matkustaneet Takaharjun parantolaan saadakseen ilman muutosta ja hoitoa, mutta sairas viihtyi siellä huonosti. Kahden viikon päästä palattiin ja päätettiin koittaa eikö täydellinen isoleeraus tuottaisi hyvää, ja sairas vietiin diakonissalaitokseen, mutta 10 päivää siellä oltua hän jälleen tuotiin kotiin, missä nytkin on. Sydämen tuskiin liittyy ääretön hermoston levottomuus, joka estää sairaan saamasta lepoa ja rauhaa. Joskus yltyy hermostuminen ajatusten häiriöksi.

2449 Krohn 1917:264.

2450 EAH 1980:28, 30.5.1905.

2451 EAH 1980:28, 31.5.1905.

2452 Augusta af Heurlin → Alice Grönberg 5.6.1905, suom. ja sit. Krohn 1917:264. Originaalia ei löydetty.

2453 EAH pvk 14.6.1905/A489/EAHA/KiA/SKS; Ks. m. EAH 1980:34.

2454 Krohn 1917:264–265 tiivistää EAH:lta. (Krohn 1917:257 edeltävä kuva).

Ennen Takaharjun matkaa olivat valtiolliset olot häntä [Emelietä] vaivanneet, hän oli luullut jonkun omaisensa murhatuksi – milloin Ossianin, milloin Kaarlön. Reinin puhe Godenhjelman päivällisissä oli alati ollut hänen mielessään, niin se oli häntä loukannut. Nyt on hän kuitenkin siinä kohden rauhoittunut ja jättänyt valtiolliset huolet sikseen. Surullista on, että Emilie Bergbom täytyy kestää niin pitkällistä ja tuskallista tautia. Laitisen poissa ollessa on J. W. Runeberg häntä hoitanut. Hän oli sanonut Edelfeltin kuolleen samaan tautiin – kalkinmuodostuksista sydämessä. Sanomat olivat aivan väärin puhuneet keuhkotulehduksesta.²⁴⁵⁵

E[melie]. oli sekä elämännautinnossa että työssä yhtä rajaton, hän ei suonut itselleen lepoa ei säästänyt voimiaan. Semmoinen elämä tuottaa rangaistuksensa ehdottomasti. Kaarlo B. näytti jotenkin reippaalta. Ja kun kysyin huolestuttaako teatteri häntä, sanoi hän voineensa kokonaan heittää ne huolet päästään.²⁴⁵⁶

Ossian Wuorenheimo (e Bergbom) oli kenraalikuvernöörin toivomuksesta ja keisarin vahvistamana valittu aatelissäädyn maamarsalkaksi joulukuussa 1904. Näin aatelissukujen sisäisen hierarkian alimmalla tasolla oleva fennomaani ja Bobrikovin senaattori joutui ankaraan paineeseen vanhojen aatelissukujen nuorten vesojen taholta, jotka parhaasta päästä kuuluivat Kagaaliin tai olivat tiukkoja perustuslaillisia. Tällaisia olivat mm. kaksi Elli Tompurin poikaystäväistä, B. Gripenberg ja A. Edelfelt, jotka molemmat edustivat sukujaan vuosien 1904–1905 valtiopäivillä.²⁴⁵⁷

Eliel Aspelinia itseään huolestuttivat Lennart Hohenthalin oikeudenkäynnit, ns. laittomien keinojen käyttö, pommin räjähtäminen Eerikinkadun poliisiaseman luona. Muitakin attentaatteja tai yrityksiä oli ollut. Pohjanmaan satamiin oli tullut salaisia aselähetyksiä Kagaalille, nuorsuomalaisten ja ruotsalaisten vastarinnan tarpeisiin.²⁴⁵⁸ Wuorenheimot asuivat Aleksanterin teatterin takana Sinebrychoffoja vastapäätä. Sielläkin oli ikkunoiden alla järjestetty mielenosoitus. Emelietä äkillinen väkivallan ilmapiiri järkytti syvästi. Helmi Krohn kokosi Emilien tunnelmia tämän elämäkerrassa, arvattavasti Augustan kertomaan perustuen:

Paljon Emilie Bergbom sai kärsiä ennen kuin hän pääsi pois. Itse hän kernaasti erosi elämästä – ”minä olen niin valmis, niin valmis”, sanoi hän usein sisarelleen,

2455 EAH 1980:44, 3.9.1905.

2456 EAH pvk 3.9.1905/A489/EAHA/KiA/SKS. Ks. m. EAH 1980:44.

2457 Ks. mm. EAH 1980:17 alk. Albert Edelfelt tosin kuoli jo 18.8.1905. EAH 1980:42.

2458 EAH 1980:44–45.

rouva af Heurlinille, joka vuoroin sairaanhoitajan kanssa valvoi öisin hänen vuoteensa ääressä. Se ajatus vain, että Kaarlo veli [61 v.] jäisi yksin, suretti häntä. Ja luonnollistahan se onkin, sillä olihan hän koko pitkän elämänsä ajan kulkenut hänen rinnallaan, hoitanut ja vaalinut häntä lapsena, kannustanut häntä hänen nuoruutensa aikana oli hän hoitanut häntä jälleen ja ympäröinyt häntä väsymättömällä rakkaudellaan. – Sairautensa aikana, valoisampina hetkinään, Emelie Bergbom otti vastaan vanhoja ystäviään lausuakseen heille jäähyväisenä. Niinpä hän Ida Aalbergille puhui hänen velvollisuudestaan käyttä suuria taitettaan kansansa hyväksi ja pyysi häntä muistamaan, että hän on suomalainen.²⁴⁵⁹

Valtiolliset asiat, jos hän olisi niistä enää tiennyt, olisivat järkyttäneet Emelietä. Perustuslaillisten valtakunnallinen kokous 14.9.1905 Palokunnan talossa Keskuskadulla oli vaadittu keskeytettäväksi, ja lopulta se hajotettiin poliisivoimin.²⁴⁶⁰ 22.9.1905 ilmoitettiin, että venäläistä sotaväkeä sijoitetaan Suomeen lisää. Syyskuun puolivälissä 1905 Emelie ei aina enää tuntenut ympäristöään:

Neiti Emilie Bergbom on hyvin huono, niin ettei loppu voi olla kaukana. Vain silloin tällöin hän on niin selvillä, että hän tuntee ympäristönsä.²⁴⁶¹

Torstai-aamuna 28.9.1905, ”kello ¼4 kuoli Emilie täti”, kirjoitti Aini Nevander:

Maanantai-aamusta alkaen hän [Emelie] oli hyvin huono, mutta kuitenkin vielä siksi voimissaan, että professori Runeberg vielä keskiviikkona aamupäivällä arveli, että sitä voisi kestää vielä päiviä, ehkäpä viikkojakin, mutta loppu voisi myös tulla äkkiä. Aamulla kello 3 tienoissa herätti hoitaja Maunun (tohtori af Heurlin) ja kun hänelle selvisi, että loppu oli lähellä, herätti hän täti Augustan. Toiset ennättivät tuskin ylös, kun kaikki oli lopussa.²⁴⁶²

Aspelin sai tiedon Augustalta, nuoruutensa ystävältä:

Tänään aamuna noin klo 9 telefoneerasi rouva A. af Heurlin kyynelisellä äänellä, että Emilie Bergbom klo 4 on vetänyt viimeisen hengähdyksensä. Kovasti on

2459 Krohn 1917:265–266.

2460 EAH 1980:46, 14.9.1905.

2461 EAH pvk 12.9.1905/A489/EAHA/KiA/SKS. Ks. m. EAH 1980:45.

2462 Aini Nevander → Minna Frisk, s.d. 1905, sit. Krohn 1917:266.

hän kärsinyt sairautensa aikana, vaikkei enää viimeisellä. Sunnuntaina hän oli vielä tuntenut ympäristönsä, mutta enemmältään ja loppuun saakka ollut sekava. Omituista oli miten hänen elämänsä oli sammuva kohta kun työ, missä on enimmät voimansa pannut alttiiksi, oli loppunut.²⁴⁶³

Aspelin kirjoitti päiväkirjassaan laajasti Emelietä koskevia luonnehdintoja. Seuraavana päivänä Eliel ja Ida Aspelin kävivät visiitillä surutalossa, jossa myös olivat Palmén ja Gripenberg rouvineen. Vainaja oli tuntemattomaksi laihtunut. Maunu af Heurlin oli suorittanut kuolinsyytutkimuksen. Sepelvaltiot olivat tukkeutuneet, iso valtasuoni oli ollut terve. ”Hengenahdistus kova viime aikoina, vaikka viimein rauhallinen kuolema.” Keskustelun muisteluissa oli palattu mm. oopperavuosia koskeviin tapauksiin, kiistoihin ja siihen jättimäiseen velkaan, joka aikoinaan oli jäänyt Emelien ja Kaarlون niskoille.²⁴⁶⁴

Kaarlo täytti 62 vuotta 2.10.1905, ja seuraavana päivänä tiistaina 3.10.1905 pidettiin Emelien siunaustilaisuus. Ystävät kokoontuivat ensin kotiin. Sieltä arkku kannettiin vaskimusiikin saattamana kirkkoon, jonne ei ollut pitkä matka.²⁴⁶⁵ Arkunkantajina olivat näyttelijät B. Leino ja A. Lindfors, veljenpojat maist. E. Wuorenheim ja ylioppilas A. Wuorenheim, toht. M. af Heurlin, lakit. kand. L. af Heurlin, metsänhoitaja B. Jalava ja näyttämövahtimestari J. Kivi. Siunauksen jälkeen laulettiin Mozartin *Requiemistä* *Lacrimosa*. Tudeer puhui johtokunnan puolesta, Benjamin Leinon kirjoittama runo alkoi sanoilla ”Tuvastamme tuohus sammui, päivä pirtistä pakeni”. Jalmari Finne laski seppeleen Maaseututeatterin puolesta, Emmy Achtén seppeleessä luki: ”Haf tack för i tiden bevisad stor välvilja – Emmy Achté.” Svenska Teaternilta ei ollut kukkia, Folkteaterilta ja Svenska Inhemska teaternilta kyllä. Saattomusiikki kirkosta ulos oli *Matteus-passion* loppukuoro. Vanhalla hautausmaalla isän, äidin, enon ja sedän perhekunnan vieressä, laulettiin vielä ”Murhees ilossakin kuule, Suomen laulua!”²⁴⁶⁶

Tohtori Bergbom [– – h]änen katsettaan en unohda koskaan. Hän ei nähnyt meitä, vaan katse kulki kaukaisemmilla mailla, hänen luonaan, joka oli aina seisonut hänen vierellään ja joka oli jakanut hänen kanssaan ilon ja surun hetket.²⁴⁶⁷

2463 EAH 1980:49. 28.9.1905.

2464 EAH 1980:50. 29.9.1905. Emelie esiintyi näissä muistamisissa lähinnä sovinnon ja tunnelman rakentajana Kaarlون ja Achtén pariskunnan ottaessa yhteen. Tilanne oli kuitenkin huomattavan jännittynyt, ks. AA: 194 alk.

2465 UStr 4.10.1905 kuvasi laajasti ja siteerasi runot.

2466 Selostus UStr 4.10.1905 mukaan.

2467 Suonio 1940:74.

Kaarlo Bergbomin elämän viimeiset kuukaudet

Ihmeellisen tyhjää on nyt 'sisarusten' luona. Kaarlo-setä kulkee kuin siipirikko lintu.²⁴⁶⁸

Emelien kuolema jätti tyhjyyden Kaarlon elämään. Hän asui yksinään ylemmän kerroksen huoneistossa, kierreportaiden päässä alakerrassa asui Augusta, joka kertoi serkulleen:

Kaarlo parka, joka niin kernaasti soi hänen [Emelien] päästä rauhaan ja vapautua tuskistansa, tuntee nyt vasta eron katkeruuden.²⁴⁶⁹

Kaarlo kuitenkin – ja intellektuaalisesti itseään hengissä pitääkseen – ”seurasi teatterin työtä kiinteästi” ja kävi siellä ahkerasti.²⁴⁷⁰ Suonio kertoo:

Tohtori Bergbom kävi teatterissa miltei joka päivä. Hän kulki siellä ympäri, tarkasteli paikkoja ja seurasi harjoituksia ja esityksiä eläen tietysti rakastamansa taiteen parissa yhä edelleen. Hän tuli joskus luokseni, kun istuin lämpiössä. Aioin nousta ylös hänen astuessaan sisään, mutta hän painoi minut takaisin tuoliin, asettui eteeni, katsoi syvillä, tutkivilla silmillään minua pitkän aikaa, silitti sitten tukkaani ja poskiani, ja kun hänen oli vaikea puhua, hymyili herttaisesti ja poistui huoneesta.²⁴⁷¹

Kun Emelien hautajaiset oli vietetty tiistaina, Kaarlo oli mennyt jo sunnuntaina 8.10.1905 katsomaan Oscar Wilden *Ihanneaviomiestä*.²⁴⁷² Viikkoa myöhemmin Kaarlo oli edelleen ollut ”virkeä ja verraten puhelias.”²⁴⁷³ Elli Tompuri kertoo:

Bergbom, joka nyt oli teatteritoimestaan vapaana, katseli usein maailman menoa kadulla kävellessä. Kun hänet sattumalta kadulla tapasi, hän aina pysäytti, pyysi usein kahvillekin Fazerille. Noina suurlakon päivinä, [marraskuun ensimmäisenä]

2468 Aini Nevander → Minna Frisk, s.d. 1905, sit. Krohn 1917:266.

2469 Augusta af Heurlin → Alice Grönberg, s.d. sit. Krohn 1917:267.

2470 Suonio 1940:74-75. Tompurin (1942:131) käsikirjoituksessa on ylivaihtuvana sanat ”kävi hän siellä ahkerasti”, ikään kuin uuden harkinnan tuloksena, jolloin merkitys olisi: ei käynytäkään. Se tuntuu kuitenkin epätodennäköistä. Mitä muuta Bergbom olisi päivisin tehnyt, kun Emelie oli juuri kuollut. Tompuri ja kustannustoimittaja ovat valinneet henkimmäisen variantin, ”seurasi työtä kiinteästi” kuin tuon konkreettisen käymisen, mikä saattoi sisältää myös kiusallista sekaantumista vielä teatterin asioihin.

2471 Suonio 1940:74.

2472 EAH pvk 8.10.1905/A489/EAHA/KiA/SKS.

2473 EAH pvk 16.10.1905/A489/EAHA/KiA/SKS.

mäinen viikko 1905] kun hänet kadulla kohtasin, hän nauraen sanoi: ”Nyt pitäisi ottaa Holbergin ’Kannunvalaja’”. Niin ”kannuja” kyllä silloin valettiin, mutta yleisö ei silti aina halua itseään katseltavan oman aikansa peilistä.²⁴⁷⁴

Aspelin kirjoitti Bergbomista, että ”Itsestään ymmärtää, että hänen mielensä enimmäkseen oli masennuksissa.” Perusteeksi hän esitti, että jo 22.10.1905 Kaarlo laati oman testamenttinsa.²⁴⁷⁵ Paula af Heurlin, Kaarlo-enolle lähinnä kuin oma tytär, ja itse isätömän suurperheen vanhin lapsi, määrättiin sekä hautapaikkojen että irtaimistojen haltijaksi. Tämä koski myös käsikirjoituksia ja jäämistöjä, jotka tämä lahjoitti SKS:lle, mutta sitä ennen Aspelinille järjestettäväksi ja tutkimuskäyttöön. Rahavarat liitettäisiin Kaarlo Bergbomin rahastoon, jonka jakotavasta testamentissa annettiin ohjeet, lukuun ottamatta 3600 mk summaa, josta Kaarlo halusi jaettavaksi teatterin vahtimestarien ja työmiesten lapsille, J. Kiven, Jaatis-vainajan ja Lehdon lapsille 600 mk kullekin perheelle, samoin kolmelle hänen suosikkinaiselleen, Kirsti Suoniolle, Cecilia Silénille ja Mimmi Falckille.²⁴⁷⁶ Nämä olivat henkilökohtaisia lahjoja ihmisille, joiden läsnäolo ja persoona ovat olleet hänelle lohdullisia ja tärkeitä. Suonio kertoo:

Kerran hän taas tuli teatterin – lieneekö ollut marras- vai joulukuussa, en niin varmaan muista – mutta istuin kulissien välissä ja odotin näyttämölle menoa. Hän kutsui minut luokseni ja sanoi: ”Olen muistanut sinua.” Ajattelin: onkohan tohtori nyt vieläkin toimittanut minulle ulkomaanmatkarahan – sillä tohtori ja neiti ne yhdessä hyväntahtoisesti olivat toimittaneet. Silloin hän sanoi: ”Olen tänään tehnyt testamenttini.” Sanoin kauhistuen: ”Voi tohtori hyvä, ei puhuta siitä!” Hän laski kätensä olalleni ja vastasi: ”Lapsi rukka, kyllä nyt puhutaan!” Ja sitten hän jätti minut, koska minun oli mentävä näyttämölle. Tunsin syvää liikutusta. Tohtori ei mielellään puhunut kuolemasta. Kun hän kosketteli asiaa, rupesin pelkäämään, että ehkä tämäkin suuri henki pian siirtyy luotamme.²⁴⁷⁷

Suurlakko Venäjällä alkoi Suomen kalenterin mukaan 29.10.1905. Noin viikon ajan oli Helsingissäkin suurlakko sekä päivittäin poliittisia kokouksia, neuvotteluja, julistusten laadintaa ja kiistelyjä. Kaarlo, entinen sanomalehden ulkomaantoimittaja, joka oli seurannut aktiivisesti Italian vapaussodan, Puolan kapinan, Ranskan-Preussin sodan ja Pariisin kommuunin, sekä Venäjän sotia, ja jonka Leonard -veli oli kuollut Keski-Aasiassa,

2474 Tompuri 1942:138–139.

2475 EAH4:280–281.

2476 EAH4:280.

2477 Suonio 1940:74–75.

ja jolla oli ollut tuttavina jopa Bulgariassa taistelleessa Suomen Kaartissa, innostui muiden mukana ja lauloi torilla marseljeesiä. ”Lysti vain, kun jotain tapahtuu! Hän oli kuin nuori poika.”²⁴⁷⁸ Aspelin kirjoittaa:

Nuoruudestaan saakka hän oli ollut innostunut kansanvapauden ihailija, ja kun hän nyt kerran kotimaassaan kuuli kansannousun melun, näki jokapäiväisen järjestyksen muotoineen sortuvan kumouksen myrskyssä, niin hänen sydämensä sykki ilosta, ja hän kuvitteli Suomelleen vapauden ja kehityksen onnea.

Kaiket päivät hän käveli kaupungilla katsellen outoa elämää. Eräänä päivänä Maila Talvio Mikonkadulla kohtasi Kaarlonsa menossa Rautatien torille päin, jossa aina oli kansaa koolla ja puheita pidettiin. Hänen kasvonsa elivät, vaikka käynti oli raskas. Kättään heilauttaen hän huudahti: ”No, nyt on koko maailma mullin mallin!” ja lisäsi vähän päästä: ”Minä kuljen täällä ja laulan marseljeesiä”. – Huutava ero oli ollut nuorukaisen palolla lausuttujen sanojen ja väsyneen sairaan ulkomuodon välillä. Niin todella Bergbom hyräili kotona ja ulkona marseljeesiä;²⁴⁷⁹

Keisari antoi 4.11.1905 ns. marraskuun manifestin, jolla aiempia rajoituksia purettiin. Välttämättömäksi kävi uuden senaatin nimittäminen. Ossian Wuoreneheimo oli tapahtumien keskiössä: virkaiältään vanhimpana senaattorina häntä oli kaavailtu talousosaston johtoon (pääministerin asemaan), mutta tyytymättömyys bobrikovilaisista virkamiehistä kohtaan oli armoitonta, poliittisia murhia ja uhkailuja oli ollut koko kevään ajan. Antinkadun kodissa koettiin, että marraskuun manifesti kuitenkin oli vapauttava poliittinen ratkaisu, vaikka uusi varapuheenjohtaja Leo Mechelin olikin edustanut kaikkea vastustettavaa, kuten liberaalisuutta ja ruotsalaisuutta. Augusta tulkitsi edesmenneen Emelien poliittisia tuntemuksia, ja ehkä myös Kaarlonsa, kirjoittaessaan Minna Friskille:

Tuntuu niin raskaalta, kun emme saaneet yhdessä Emilien kanssa iloita jälleensaavutetusta vapaudesta. [– –] Ja miten se olisikaan ilahduttanut häntä, joka niin raskaasti otti kaikki näiden vuosien katkerat tapaukset, jos hän olisi saanut olla mukana näkemässä niitä valoisia toiveita, joita tämä kuukausi on tuonut mukanaan. Paitsi niitä lupauksia, joita meille on annettu korkeammalta taholta, olisi hänen pohjaltaan niin kansanvaltainen mielensä suuresti iloinnut siitä, että meidän työtätekevä luokkamme on osoittanut olevansa niin selvillä

²⁴⁷⁸ Ilona Jalava Vihtori Laurilalle 12.3.1943 /25:4/VLA/KiA/SKS.

²⁴⁷⁹ EAH4:281–282. EAH:lla on hankalaa sovittaa omaa vanhasuomalaisista vakaumustaan ja Kaarlonsa poikamaista innostusta kumoukseen, ”kuin ranskalainen gamin...”.

päämäärästään; joskin nuo vielä koettelemattomat voimat joskus ampuvat maalin ohi, on sittenkin oikein suurenmoista nähdä, miten nämä ihmiset, jotka tähän asti ovat eläneet päiväpalkkalaisen elämää, ovat voineet suurten aatteiden kannattajina voittaa kaikkien puolueitten luottamusta; koko tämä sosiaalinen uudestisyntyminen on omansa herättämään iloa kaikkien mielissä.”²⁴⁸⁰

Työväenluokan järjestäytyminen ja aatteellisuus, poliittinen johdonmukaisuus ja taitavuus yhdistyneenä rauhanomaiseen toimintatapaan ovat herättäneet säätyläistössä kunnioitusta. Suomettarelaiset olivat kokeneet ankaran tappion – ensin vuoden 1904 vaaleissa ja lopullisesti suurlakossa, mutta onneksi valtiolliset oikeudet oli toistaiseksi palautettu. Vanhasuomalaiset olivat nämä vuodet puskuroineet kahden paineen puseruksessa, Keisarin ja Kagaalin.

Kaarlo kävi teatterilla luultavasti jopa ensi-illoissa, joten hän on nähnyt syksyn sensaatiotapauksen, Oscar Wilden *Salomen* (15.11.1905).²⁴⁸¹ Elli Tompurilta hän oli kysynyt *Salomen* esitysten aikaan marraskuussa 1905:

”Tiedätkö, kuinka vanha Salome oli, kun hän tanssi Johanneksen pään menoksi?” kysyi tohtori Bergbom minulta pysäyttäen minut kerran kadulla noina aikoina. – ”Hän oli kolmivuotias”, Bergbom vastasi. Hänen historialliset tietonsa olivat tavattomat, mutta en tiedä, pitivätkö ne tässä paikkansa Eikä tuo seikka Salomessa olennaista olekaan.”²⁴⁸²

Bergbom toki ymmärsi, mitä taiteellinen vapaus merkitsee, silti tuon impulsiivisen kysymisen taka-ajatusta voi miettiä. Se oli vain satunnaistieto, joka oli noussut pintaan jo Sudermanin *Johanneksessa*, jossa Salome oli kuvattu esimurrosikäisenä (Katri Rautio). Nyt tieto pyrki ulos päästä kuin kala käymään veden pinnalla. Ehkä Kaarlo ovelan viisaasti halusi avartaa lahjakkaan Tompurin maailmankuvaa sille, miten kirjailijat aiheitaan käsittelevät ja miten historian todellisuus on usein ihmeellisempää kuin draama.

Suurlakon päättymisen ja marraskuun manifestin kunniaksi Kansallisteatterissa järjestettiin juhlanäytäntö 8.11.1905, ja esitettiin *Daniel Hjort*. Tiedetään, että Kaarlo oli ”ollut tyytymätön ja lausunut: ’Wilhelm Tell’ taikka ’Die Weber’ [Hauptmannin] (Kankurit) olisi ollut minun ohjelmani.”²⁴⁸³ Bergbom oli poliittisesti valveutunut. Mutta ehkä hänen

2480 Augusta af Heurlin → Minna Frisk 23.11.1905, sit. Krohn 1917:267–268.

2481 Axel Ahlberg, Hilda Martin ja Elli Tompuri. Johkanaana Oskari Salo, syyrialaisena orjana Jussi Snellman; musiikki Erkki Melartinin.

2482 Tompuri 1942:131–132. Tompuri epäili turhaan Kaarlون tietoa, kyse oli tietysti Wilden (*Salomessa*) ja aikoinaan Sudermannin (*Johanneksessa*) tekemä taiteellinen ratkaisu.

2483 EAH4:282.

kritiikkinsä uutta johtoa kohtaan oli kohtuutonta, niin kuin se entisten johtajien taholta helposti on.

Kaarlo sai kuitenkin nähdäkseen *Kankurit*, näytelmän Schleesian kutomotyöläisten vuoden 1844 lakosta, sillä se esitettiin Yrjönkadulla melkein naapurissa. Tämä oli se kerta, jolloin Kaarle Halme näki Bergbomin viimeisen kerran. Hän oli nimittäin ohjannut suurlakon päätyttyä Hauptmannin *Kankurit* Helsingin Työväen teatteriin. Halme suomensi ja esitytti sen suurlakossa ”saavutetun voiton merkiksi”, kuten hän hieman liioitellen sanoo,

joten tämä pieni teatteri sai maininnan, että se ensimmäisenä avasi ovensa saavutetun voiton merkeissä ja liehutti vapauden lippua ensimmäisenä maan teattereitten joukossa.²⁴⁸⁴

Joulukuun puolivälin 1905 ensi-illasta alkaen *Kankurit* saivat kevääseen 1906 mennessä yli 20 esityksessään arviolta noin 4000 katsojaa, sillä ”esitys kiin[n]osti kovasti myös sivistyneistöä”.²⁴⁸⁵ Kaarle Halmeen kertoma viimeinen kuva Bergbomista on lämmin ja tunnelmallinen:

Tämän näytelmän esitystä näin Bergbomin hartaasti seuraavan alusta loppuun. Enkä sitä ihmeteltykään, sillä jos hänen voimainsa päivinä olisi sattunut samanlainen tilaisuus, olisi hän epäilemättä kiirehtinyt sitä samalla tavoin hyväkseen käyttämään. Nyt hän istui katselemassa, mitä maan pienimmällä näyttämöllä oli tässä tilanteessa sanottavaa. Sattuipa muudan välikohtauskin, josta muodostui pienoinen ja kaunis kuvaelma.

Näytelmän avustajien joukossa oli pieni, nelivuotias poikanen, jolla oli pari repliikkiäkin sanottavana. Suoriututtuaan niistä hämmästyttävällä reippaudella piipersi poikanen katsomoon ja asettui nojaamaan Bergbomin polvea vastaan. Huomattuaan tämän otti Bergbom poikasen polviensa väliin, ja niin he sitten seurasivat esitystä yhtä tarkkaavaisina molemmat, Bergbomin silittäessä silloin tällöin pojan vaaleata tukkaa. – Maan vanhin ja maan nuorin teatterimies! – sanottiin näyttämön puolella hymyillen, kun kuvaelma huomattiin. Tämä leppoisa kuva jäi minulle viimeisimmäksi muistoksi tästä maan vanhimmasta teatterimiehestä.²⁴⁸⁶

2484 Halme 1928:277.

2485 Seppälä 2010a:48.

2486 Halme 1928:277-278.

Ossian-veljen tytär Therese Wuoreneimo piti lastenkotia Vallilassa. Kaarlo ilmestyi sinne tuon tuostakin katselemaan ja toi lapsille karamelleja. Tällaisia herkutteluhetkiä hän oli järjestänyt vuosien aikana lukuisat kerrat näyttelijöillekin.²⁴⁸⁷ Näihin aikoihin suunniteltiin myös mitali, jossa näkyvät sisarusten profiilit Emil Wikströmin muotoilemina.²⁴⁸⁸ Aspelinin mukaan Kaarlo vielä suunnitteli ulkomaan matkaa yhdessä Augustan kanssa. Mutta tälläkin kertaa hän vietti joulun 1905 Tampereen eteläpuolella Lepolan huvilassa ”senaatista vapaaksi päässeän” Ossian-veljen perheen kanssa.²⁴⁸⁹

Tunnelmallisen joulukertomuksen on kirjoittanut Toivo Tarvas, Wuoreneimoilla asunut nuorukainen, joka kertoo, miten yritti löytää Kaarlon tavallista talvihattua: ”tuo korkea sokeritopan muotoinen tonttulakkinsa erottui niin selvästi muista lakeista”. Hevosella ja reellä ajettiin Tampereen asemalta Pyhäjärven lahden poikki kohti Pirkkalan rantaa, jossa Lepola sijaitsi. Bernhardilainen koira aikoi ensin ”boikoteerata” Kaarloa. Joulukuuseen Kaarlo tahtoi kirkkaita värejä:

Ee - - i, punaista enemmän, värillisiä lippuja! Miksi me Suomessa niin pelkäämme värejä. Niiden sopusuhtainen soittohan on silmälle suloinen, värit herättävät tunnelmia. Iloiset iloa, synkät surua! Aina täällä vaan tummaa, mustaa, mustaa, se on rumaa! – Emme väitelleet vastaan, vaan ripustimme oksille runsaasti helakan värisiä lippuja – valikoiden värejä ja totta – kuusi näytti iloisemmalta, eloisammalta, se näytti yhtä hymyilevältä kuin vanhus nojatuolissa!²⁴⁹⁰

Eliel Aspelin ryhtyi samaan aikaan historian kirjoittamiseen ja otti yhteyksiä kerätäkseen lähdeaineistoa. Hän palasi pitkäaikaiseen kirjeenvaihtoonsa Emil Nervanderin (65 v.) kanssa. Tämän oli pitänyt jo 1870-luvun lopulla tai 1880-luvun alussa alkaa laatia Suomalaisen Teatterin historiaa. Aspelin ystävällisesti pyysi Nervanderia avustamaan, minkä tuollon Tyrvällä asuva Emil auliisti teki lahjoittaen laajat ja tarkat muistiinpanonsa, sekä niput Kaarlon kirjoittamia kirjeitä Aspelinin käyttöön ja sitten arkistoitaviksi. Nervander myös kumosi Aspelinille muodostuneen käsityksen, jonka mukaan kirjastonjohtaja prof. Wilhelm Bolinille Bergbom olisi ollut ”täysin yhdenmukainen henkilö.” Päinvastoin, heillä oli nuorena läheinen suhde.²⁴⁹¹ Wilhelm Bolin ja Kaarlo Bergbom oli-

2487 Therese Wuoreneimo Vihtori Laurilalle 3.2.1943/25:4/VLA/KiA/SKS.

2488 EAH1980:92. Wikström suunnittelee EB- ja KB -mitalia takapuolella teatteritalon kuva.

2489 Therese Wuoreneimo Vihtori Laurilalle 3.2.1943/25:4/VLA/KiA/SKS.

2490 Tarvas 1906.

2491 Kirjeenvaihdot: Eliel Aspelin → Emil Nervander /ENA/MVA. Toisinpäin kk93/EAHA/KiA/SKS.

vat vanhoina pitäneet yhteyttä ja tavanneet kirjaston amanuenssin, Hjalmar Lenningin luona, joka oli soittanut heille pianoa.²⁴⁹²

Kansallisteatterin ensimmäinen uusintaensi-ilta oli keskiviikkona 3.1.1906 esitetty Friedrich Schillerin *Don Carlos*. Näytelmässä Espanjan prinssi nousee isäänsä Filip II:sta vastaan asettumalla Flanderin kapinallisten tueksi. Asiaa vaikeutti se, että hänen ystävänsä Posan markiisi on tullut läheiseksi kuninkaan kanssa ja ymmärtää liian hyvin tämän valtiollisia näkökohtia. Prinssi on lisäksi menettänyt morsiamensa suurvalta-poliittisessa avioliitossa isälleen. Näytelmä oli Kaarlon suosikki jo nuoruudesta, nyt sen pääosa oli annettu Eero Kilvelle ja Jussi Snellmanille vuoroiloin työnäytteeksi. Versiossa oli mukana 13 kohtausta, ja silti näytelmä kesti neljä ja puoli tuntia. Filipinä oli Benjamin Leino, suurinkvisiittorina Adolf Lindfors, Posan markiisina Evert Suonio. Don Carloksena Eero Kilven suoritus ei ollut vailla ansioita, mutta oli ajoittain ”liian innoitteleva”.²⁴⁹³ Ongelmia on myös Schillerin näytelmässä, jossa Carlos reagoi monissa kohdissa hätiköidysti ja tunnetilaansa labiilisti vaihtaen ilman riittävältä tuntuvia syitä. Vastaavaa kirjoitti Eino Leino *Helsingin Sanomissa* 4.1.1906.²⁴⁹⁴

Harmaassa talvisäässä Kaarlo palasi junalla Helsinkiin. On auki, tuliko Kaarlo jo uudenvuoden aikaan Helsinkiin, kuten Aspelin sanoo, vai vasta loppiaiseksi, kuten toinen muistelman mainitsee?²⁴⁹⁵ Mikäli hän palasi heti vuoden alussa, hän on voinut nähdä molemmat miehitykset lempinäytelmästään. Eero Kilven Don Carloksen ensi-ilta oli 3.1. keskiviikkona. Varmuudella hän kuitenkin oli teatterissa kaksi päivää myöhemmin 5.1.1906, kun teos esitettiin toisen kerran. Loppiaisaattona nimittäin Don Carloksen roolin näytteli Jussi Snellman.

Eilen esitettiin Kansallisteatterissa toistamiseen ”Don Carlos”. Nimiosassa esiintyi tällä kertaa hra Snellman, joka vaikeasta tehtävästään suoriutui mieles-

2492 EAH → E. Nervander 4.1.1906/ENA/MVA. ”Till Bolin skulle jag föga kommit att gå, ifall ej Augusta af Heurlin, den enda af familjen jag kan rådgöra med, afgjortt uppmänat mig. – Det kan kanske roa Dig att höra det Karl och Bolin nu på gamla yrkeslösa dagar då och då träffas hos biblioteksamanuenssen Lenning, som sitter och spelar piano för de båda gamla herrarna!”

2493 ”Don Carloksena, onnettomana prinssinä esiintyi hra Volter Kilpi [p.o. Eero Kilpi]. Esitystä hiukan häiritsi liiallinen alleviivanta. Ettei ole niinkään kiitollista aina vaan hehkua onnettomasta rakkaudesta, sen myönnämme kernaasti, mutta eiköhän kuitenkin toisinpaikoin luonnollisempi ja vähemmän tempova esitystapa olisi ollut mahdollinen. Hra Kilpi oli mielestämme monien hyvien ja vaikuttavien kohtien ohella liian innoitteleva ja tuli siten ”näytelleeksi” hiukan liian paljon.” F[elix]. H[ornborg]. *UStr* 4.1.1906.

2494 ”Nimiosa oli tällä kertaa uskottu nuorelle Eero Kilvelle, joka suoriutuikin siitä melkoisella menestyksellä. Hra Kilven tunne ja temperamentti samoin selvä lausumustapa ja liikkuvat, energiset kasvonilmeet viittaavat kauniiseen tulevaisuuteen. Hänen on vain opittava hiukan enemmän säästelemään yksityisvakuutuksia kokonaisuuden eduksi. Hän ei vielä voi kaiuttaa mitään kohtaa korkeammin ja pitemmin. Siitä johtuu, että esitys saa eräänlaisen hätäilevän ja hakkaavan luonteen, joka pitemmän päälle käy yksitoikkoiseksi. Mutta se ei käy ikäväksi, jumalankiitos, ja kiitos myös herra Kilven järkevän näyttelemisen, jolle omasta puolestani toivon hyvin usein suuria tehtäviä. Hän on nykyään teatterin nuorista miesvoimista se, josta on kiinni pidettävä” E[ino]. L[eino]. *HS* 4.1.1906. Oskari Salo Posana oli yksinkertaisempi, mutta häneltä puuttui Axel A:n auktoriteettia. ”Muita – nihil est ab omni parte beatum.”

2495 Therese Wuorenhelmo Vihtori Laurilalle 3.2.1943. (25:4/VLA/KiA/SKS).

tämme odottamattoman hyvin. Niin suuressa osassa emme ole hra Snellmania milloinkaan niin tyynenä nähneet. Onnistuiko hän paremmin tai huonommin kuin herra Kilpi ensi iltana, emme voi sanoa, koska emme olleet tilaisuudessa viimeksi mainitun esitystä näkemään. Mutta hra Snellmanista Don Carloksena puhuttanee vielä lähemmin tässä lehdessä. – Väkeä oli teatterissa kohtalaisesti. Enemmän olisi sietänyt olla.²⁴⁹⁶

Mikäli uskomme, että Kaarlön näkemällä esityksellä – kuvankaunis lupaava nuorukainen hänen lempinäytelmänsä nimiroolissa – on vaikutusta siihen, että halvauskohtaus tuli juuri sinä iltana, välittää *Uuden Suomettaren* Felix Hornborgin arvostelu meille illan tunnelman vieläkin selvempänä:

Eilen näyteltiin Don Carlos toisen kerran hra Jussi Snellman Don Carloksena. Hra Snellman Carloksena on vähemmän räikeä ja vähemmän synkkä kuin hra Kilpi. Hänen esityksensä teki hyvin sympaattisen vaikutuksen. Mielestämme hra Snellman kauniimmin kuin hra Kilpi sai esille haaveilevan piirteen prinssin luonteessa, jota vastoin hra Kilpi taasemmin syvemmin vaikutti synkissä epätoivon kohtauksissa. Intoa ja tulta ei hra Snellmanilta puuttunut ja ulkonaiset edut hänellä ovat kaikki puolellaan. Yleisö osoitti vilkkaasti mieltymystään. Hrat Benjamin Leino ja Evert Suonio saivat pitkin iltaa voimakkaita aplodeja. Hra Leino on todella erinomainen. Hän on taideluomallaan pystyttänyt itselleen muistopatsaan jokaisen katsojan sydämeen. Olemme sitä mieltä, että jokaisen pitäisi nähdä hra Leino Filip II:na ja saada käsitys voimakkaasti vaikuttavasta suuresta taiteesta. Semmoista esitystä ja semmoista osaa ei ole usein tarjolla. Hra Suonio Posana on yleisön suosikki. Hän sen täydellisesti on ansainnut. [– –]²⁴⁹⁷

Kaarlolle tämä esityskerta *Don Carloksesta*, Jussi Snellman ensi kertaa nimiosassa jäi viimeiseksi. Kauniimpaa Carlostä ja onnistuneempaa tulkintaa hän ei lempinäytelmänsä enää voisi koskaan toivoa. Luottonäyttelijät Leino, Suonio ja Lindfors onnistuivat muissa avainrooleissa.

Halvaus oli nähtävästi uudistunut teatterissa loppiaisaattona. Sinne tullessaan oli hän ollut erittäin hyvällä tuulella, mutta punaiset posket näyttivät veren

2496 ”-s.” *HS* 6.1.1906.

2497 F[elix]. H[ornborg]. *UStr* 6.1.1906.

nousseen päähän.²⁴⁹⁸ Sitten oli hän, omien sanojensa mukaan, arvattavasti tuntien itsensä pahoin voivaksi mennyt alkertaan (ravintolaan). Siellä hän oli luvannut tuntemattomalle miehelle 5 markkaa, jos hän saattaisi hänet kotia.

Mies oli lähtenyt [hänen] kanssaan, mutta kun hän ei tiennyt missä Bergbom asui ja tämä ei näy kysyneen sitä sanomaan, oli isvosikalla kauan ajettu ympäri kaupunkia. Vihdoin tultiin [sattumalta] Yrjönkadulle ja B[ergbom]. tunsu koti-seudun. Kauan kai oli ajettu, koska ajuri oli vaatinut 3 markkaa ja saanutkin. Sitten oli mies seurannut Kaarloa rappuja ylös ja auttanut häntä riisumaan vaatteet päältä. Tästä miehestä ei ole tietoa saatu. Omituista on, että Kaarlon kello on poissa. Voisi luulla miehen sen vieneen, mutta Kaarlolla oli kukkarossa 200 markkaa, ja ne on tallella. Kenties on kello matkalla pudonnut.²⁴⁹⁹

Kertomuksessa on arvoituksellisia kohtia, yksi on mahdollisesti vielä uusi lievä halvaus-kohtaus ja siitä johtuen huonoksi mennyt puhekyky, jolloin varsinkin suomen kieli on ollut huonoa.²⁵⁰⁰ Tämän kaiken Augusta oli ”inhemtat genom afbrutna meningar och ord”. (K. har sedan Emilies död ensam bott i andra våningen, medan Heurlins bo i första våningen rakt under.)²⁵⁰¹ Tai sitten Kaarlo oli saanut vielä kerrottua asian jotenkin loppiaisaamuna, muuten hän oli väsynyt ja torkkuvainen ainakin loppiais-päivänä, jolloin Aspelin oli – teatterihistorian lähdeaineistoja kerätessään – Augustan luona käymässä ja Kaarloa tervehtimässä.

6.1.1906 Loppiaisen. Olin rouva Augusta af Heurlinin luona onnittelemassa syntymäpäiväksi. Kaarlo Bergbom taas huononlainen. Oli eilen ollut Don Carlostä katsomassa, tänään makaa väsyneenä, ”dåsig” [torkuksissa], sanatonna. Viime päivinä valittanut päänsärkyä. Sain 4 laskukirjaa teaterin ensivuosisilta ja Minna Canthin kirjeitä koko pinkan – Kaarlolle ja Emilielle osotettuja. Lucina Hagman kuuluu kirjoittavan M. Cn elämäkertaa, mutta näitä kirjeitä hän ei saanut käsiinsä. – Therese Hahl neuvoi minua kysymään vapaaherratar Willebrandtilta tietoja Emilien nuoruuden ajoista. _ Antti Almberg sairas; vilustunut, kun Mechelin tarkasti Senatin kirjepainoa, jonka johtaja Almberg on.²⁵⁰²

2498 Kertoessaan samaa Emil Nervanderille EAH viittaa mahdollisuuteen, että punotus johtui kävelemisestä. (EAH → E. Nervander 16.1.1906/ENA/MVA)

2499 EAH 1980:102–103, kirjattu päiväkirjaan 15.1.1906.

2500 Imagosyistä S. T:n johtaja tuskin halusi ”kansan kuullen” puhua ruotsia, mutta mahdollista on, että Kaarolta ei myöskään ruotsin kielen puhuminen tuona iltana onnistunut. Sillä hän olisi Helsingissä kuitenkin pärjännyt.

2501 EAH → E. Nervander 16.1.1906/ENA/MVA.

2502 EAH pvk 6.1.1906 /A490/EAHA/KiA/SKS. Ks. m. EAH 1980:100.

Kaarlo makasi runsaan viikon vuoteessa. On ilmeistä, että hänen puhekykynsä on ajoittain vähäksi aikaa palautunut.

Från lördagsmorgon har han legat medvetlös. Först skall han någongång öppnat ögonen och sett omkring sig och äfven visat något tecken att han förstod tilltal.²⁵⁰³

Viime viikolla oli Kaarlon tila ollut jotakuinkin, vaikka hän oli vuoteessaan pysynyt, mutta yöllä lauantaita [13.1.] vastaan tuli uusi halvauskohtaus, ja siitä saakka on hän ollut puhumatta ja maannut niinkuin tänään [15.1.] Joku heikontuminen on kumminkin ollut huomattavissa, ja klo 9:stä tänä aamuna on odotettu loppua.²⁵⁰⁴

Maanantaina 15.1.1906 Aspelinille soitettiin. Päiväkirjan editoitua kuvausta on täydennetty käsikirjoituksen sanonnoilla.

Alma Almberg telefoneerasi että K. Bergbom on viimeisillään. Tuo outo tila, josta Augusta kertoi loppiaispäivänä (kts. ylemp.) oli uuden halvauksen aiheuttama. Sitten on vieläkin tapahtunut pari kohtausta lisää ja nyt hän makaa tunnotonna. Tämän johdosta menin keskipäivällä Heurlinille, jossa tapasin kaikki omaiset, Heurlinin perheen, Ossianin ja Agnesin sekä neidit Sarlin ja Birkman. Kaarlo makasi yläkerrassa, jossa myöskin kävin [”men han visste ej af något”] ja näin hänen makaavan vuoteellaan selin [”på rygg”], silmät kiinni, raskaasti hengittävänä [”men utan plågor”]. Aamulla hän kerran oli avannut silmänsä ja katsonut ympärilleen. Maunu [af] Heurlin oli lääkärinä sitä mieltä, ettei Kaarlo herää tuosta horrostilasta, vaan että loppu tulee siinä.²⁵⁰⁵

Aspelinin oma isä oli kuollut samalla tavalla halvauskohtauksen jälkeen, vaipumalla uneen ja liukumalla siitä kuolemaan vähitellen.²⁵⁰⁶ Nyt Aspelin meni suoraan alas *Uuden Suomettaren* toimitukseen ja sopi V. Löfgrenin kanssa, että kirjoittaa nekrologin Kaarlosta valmiiksi. Illalla tiedusteltiin tilannetta ja Paula oli sanonut, että ”Kaarlo makaa niin kuin ennenkin, mutta on kenties vähän heikompi.” Seuraavana päivänä, 16.1.1906 Kaarlo makasi horroksessa niin kuin edellisenäkin, mutta oli ”suuresti heikontunut.” Taavetti Laitinen oli käynyt aamupäivällä ja ”ruiskuttanut sisään ihon alle kamferttia.”

2503 EAH → E. Nervander 16.1.1906/ENA/MVA.

2504 EAH 1980:103, kirjattu päiväkirjaan 15.1.1906.

2505 EAH pvk 15.1.1906 /A490/EAHA/KiA/SKS. Ks. m. EAH 1980:102.

2506 EAH → E. Nervander 16.1.1906/ENA/MVA. Ks. NB:457–458.

²⁵⁰⁷ Aspelinin ajatukset olivat jo teatterihistorian kirjoittamisessa, hän valmistautui tapaamaan Kaarlon lapsuudessa tunteneita henkilöitä ja kävi hakemassa veljeltään, valtionarkeologi J. R. Aspelinilta Oskar Gröneqvistin kirjoittamia kirjeitä,²⁵⁰⁸ joista muodostui kuva Oskari Wilhon nuoruudesta.

17. [1.1906] (Keskiviikko). Klo 11 a.p. telefoneerasi Paula af Heurlin kysymykseeni että Kaarlo entisellään, vaikka heikompi ja hengitys nopeampi. _ Vähän aikaa sitten noin klo ½5 hän soitti minulle ja ilmoitti vapauttajan tulleen. Noin klo 4 aikana oli Kaarlo niin kuin odotettiin, vaipunut ikuisen uneen! _ Onhan se hyvä päästä pois ilman tuskitta, mutta on tuossa pitkällisessä tunnottomuudessakin jotain kauheaa. Kun ihminen tulee maailmaan tietämättä mitä tapahtuu, pitäisi hänen ainakin saada lähteä täältä selväpäisenä.²⁵⁰⁹

Viimeisessä vaiheessa Kaarlo ei ollut enää puhunut, mutta hieman ennen lähtöään oli avannut silmänsä ja nyökännyt kaikille.²⁵¹⁰ Seuraavana päivänä yliopiston konsistorin kokouksen jälkeen kaksi professoria, Aspelin ja Laitinen menivät ”myötätuntoisuus-käynnille” A. af Heurlinin luokse.

Siellä oli Seb. ja Hilma Gripenberg. Agnes Bergbom ja Ida. Hautajaiset maanantaina klo 1 vanhassa kirkossa samoin kuin Emilien. Jälkeen p.p. kirjoittanut puheen hautajaisiin.²⁵¹¹

Emil Nervander sai tiedon Kaarlon kuolemasta Aspelinilta ja kirjoitti heti 17.1.1906 vastauksen, joka sisälsi opiskeluajan muistoja ja tärkeitä muita tietoja. Emil Nervander ihmetteli Aspelinille, miten kyytimies ei tuntenut Bergbomia ja tiennyt missä hän asuu – ”tunsihan hänet koko Helsinki”? Arvoitus on myös tuo kellon katoaminen, ellei Kaarlo sitten ”antanut sitä kiitoksena kotiin tuomisesta”. Nervander pohtii loppiaisaaton salaperäistä saattajaa:

Den mystiska ”Trettondagssagan” – jag bryr min hjärna med att utfundera, hvarifrån så många detaljer kommit fram – men den okände hjälparen ej. Kanske genom hyrkusken? Han borde veta mer. Men i fråga om fickuret har jag min tro, att K. skänkte honom det efter erhållen hjälp. Har K. själf kunnat meddela

²⁵⁰⁷ EAH pvk 16.1.1906/A490/EAHA/KiA/SKS. Ks. m. EAH 1980:103.

²⁵⁰⁸ EAH pvk 19.1.1906/A490/EAHA/KiA/SKS. Ks. m. EAH 1980:103.

²⁵⁰⁹ EAH pvk 17.1.1906/A490/EAHA/KiA/SKS. Ks. m. EAH 1980:103.

²⁵¹⁰ Therese Wuoreneimo Vihtori Laurilalle 3.2.1943. (25:4/VLA/KiA/SKS).

²⁵¹¹ EAH pvk 18.1.1906/A490/EAHA/KiA/SKS. Ks. m. EAH 1980:103.

några, om också obetydliga detaljer om mannens uppehåll i hans rum, eller är uppgiften i dess totalitet från fru Heurlin? Kanske. Dock hvad tjäner det till att gissa, men underligt är, att ej hyrkusken körde tillbaks till teatern, ja till och med att han ej kände K:s figur, så allmänt bekant i Helsingfors för hög och låg. Dock detta är ju bisak, då döden står och vet hvad han skall göra.²⁵¹²

Aspelin ajattelikin Kaarlon jo eläneen yli voimiansa, niin etteivät mieli ja keho enää jaksaneet.²⁵¹³ Aloittavalla historiankirjoittajalla oli myös intellektuaalinen suru, juuri nyt hänen piti alkaa kysellä Kaarlon nuoruutta koskevia seikkoja.²⁵¹⁴ Mutta samana kuolinpäivänä Nervander lähetti vielä pienen kortin Aspelinille:

Skulle Du eller kanske rättare din goda Fru vänligen för medföljande lilla sedel köpa på Kaarlos begravningsdag (kanske tidigare beställa) ett par friska, vackra afskurna blommor och bedja Kaarlos närmaste lägga dem in i själfva kistan, vid hans trofasta hand. Jag vore så tacksam. Hälsa syskonen.²⁵¹⁵

Tämän pyynnön täyttäminen Aspelinilta on kuin onkin onnistunut, kaikki ymmärsivät miksi.

Ditt förra bref kom redan på dagen efter dödsfallet [18.1.], och då vi s.d. besökte Augusta fick hon veta hvilket uppdrag Du gifvit. Så Ida [Aspelin] sedan under rättades om att man ville redan tidigare tillsluta kistan, förde hon lördag f.m. [20.1.] en bukett af ljussröda rosor och liljekonvaljer, friska och glada, åt Augusta och hon – så rörd att hon ej just kunde säga något – lade den i Kaarlos hand.”²⁵¹⁶

Uudessa Suomettaressa 18.1.1906 Eliel Aspelin rakensi kuvan kansalleen uhrautuneesta miehestä, josta ”nainen oli tehnyt suomenmielisen”. Samat sävyt toteutuvat historiankirjassa. Jo nekrologissa Aspelin joutui tekemään kiertoliikkeitä siinä, että Bergbom kirjoitti kuitenkin ruotsiksi erinäisiä kirjoituksiaan 1860-luvun kuluessa. Hän ei mainitse teatterin vaiheista mitään yksityiskohtia, ja Bergbomin elämän kuvauksesta puuttuivat

2512 E. Nervander → EAH 17.1.1906/kk 93/EAHA/KiA/SKS.

2513 ”Jag misstänker att hans tid ej mera är lång och kanske är det bäst så, ty i själfva verket har han öfverlevfvt sig själf, då ej krafterna, hvarken kroppens eller själens, stå bi.” (EAH → E. Nervander 16.1.1906/ENA/MVA.)

2514 ”Merkvärdigt att det skulle inträffa just nu, när jag håller på att studera Karls ungdom. Åtskilligt hade jag tänkt fråga af honom. Jag uppsköt det, emedan jag genom att först samla hvad skriftliga källor erbjuda, ansåg mig bättre kunna begränsa samtalet och frågorna till det allra viktigaste – och nu är det försent!” (EAH → E. Nervander 16.1.1906 /ENA/MVA.)

2515 E. Nervander → EAH 17.1.1906/kk 93/EAHA/KiA/SKS.

2516 EAH → E. Nervander 24.1.1906/ENA/MVA.

vielä kirjailijayhteistyö sekä ooppera kaikkineen. Emelien läsnäolo kirjoituksessa tuntuu vahvana, mutta se on ymmärrettävää tämän vain neljän kuukauden takaisen kuoleman takia. Aspelinin viittaukset ”kansaan” ja ”kansan asialla olemiseen” voi nähdä päättyneen suurlakon hengessä, ja varhaisemmassakin kaudessa, jolloin työväki ja talonpoikaistoon samastuva Suomalainen puolue pyrkivät löytämään toisensa maan ”kansanvaltaisina voimina.” Isänmaanrakkaus korostui nekrologissa, mutta eurooppalaiset harrastukset, niin klassikot kuin nykydraamat siitä puuttuivat, samoin Eurooppa toistuvana matka-kohteena.

Helsingin Sanomissa nekrogi (18.1.1906) oli suppeampi, Bergbomin isä mainitaan, äidin nimessä on jo virhe (Peldán, p.o. Roschier), mutta oli informatiivinen ruotsinkielisen kotitaustan osalta. ”Hän päätti perustaa Suomen kansallisen näyttämön.” Mutta vuoden 1872 kirjoitusten tarkoituksesta *HS:n* kirjoittaja arvelee aivan oikein, että ”lienee ollut siihen aikaan kysymys antaa nykyisessä Ruotsalaisessa teatterissa kaksikielisiä näytännöitä.”²⁵¹⁷ Sitten kysytään, miksi muistella oopperan kuihtumista, kireää taloutta tai näyttelijöiden kuolemia; muistetaan Ida Aalbergia ja kukoistamista ja Canthia ja von Numersia. ”Paitsi teatterinjohtajana ja kotimaisten näytelmäkirjailijain neuvojana, jona hän on vaikuttanut kokonaisen sukupolven tuotantoon, kysyttiin tohtori Bergbomin kykyä myöskin kuvaelmain järjestäjänä kaikkiin niihin lukemattomiin iltamiin, joita joka taholla vuosikymmenien vierieissä on toimeenpantu. Hänen nimensä yksin oli takeena iltaman onnistumisesta.” Kirjoittaja on ilmeisesti Eino Leino, joka viittasi *Sanomalehdistön* päivien 1899 järjestelyihin:

Tuntui joskus siltä viime vuosina kuin olisi tämän rautaisenkin raatajan tarmo vähentynyt. Uuden ajan ihanteet eivät herättäneet enää hänessä samaa vastakaikua kuin ennen eikä hänen taiteellinen vireytensä, meillä harvinainen, ollut enää ennallaan. Itse romantiikan lapsi [– –] oli hän onnellisesti sulattanut itseensä pohjoismaisen draaman nousun ollen Ibsenin ja Björnsonin suuri ihailija. Realismin taidekausi tapasi hänet vielä täysin voimakkaana. Myöhemmät taidepyrkimykset näytti hän jättäneen seuraajilleen, samoin ne uudistukset, jotka aika myöskin Kansallisteatteriin nähden oli tehnyt tarpeelliseksi [– –]

Tohtori Bergbomin kirjallinen silmä oli yhtä terävä kuin hänen luonnollinen katsantonsa. Hän huomasi heti, mikä ei ollut ”draamallista”, kuten hän sanoi, mikä ei tehnyt näyttämöllä vaikutusta. Kuulumattoman muistinsa avulla voi hän pitää yhtä aikaa päässään tuhannen eri näytelmän juonet, samoin kuin sadan eri oopperan säveleet. Niillä aloilla ei kukaan kuolevainen meillä voinut panna häntä pussiin ja hän tiesi sen kyllä itsekin, esittäessään voitokkaita vastaväit-

2517 *HS:n* päätelmä on oikea, ks. kirjoitusten analyysi *NB*:626–655.

teitään tai singahuttaen aina teräviä, usein myrkyllisiä sukkeluuksiaan. Useat niistä ovat näyttelijäin kesken sananparsiksi muuttuneet, ja myöskin niiden kirjailijain seassa, jotka tulivat hänen kanssaan tekemisiin. Tohtori Bergbom piti yllä auktoriteettiansa yhtä paljon kielellään kuin tiedoillaan ja taidoillaan, enin kuitenkin ehkä alkuperäisellä ja mehevällä persoonallisuudellaan. – Poliitiikkaan ei tri B. ottanut julkisuudessa osaa. Hän luki itsensä tosin suomettarelaiseen puolueeseen kuuluvaksi, mutta teatteri vaati kaiken hänen työvoimansa. Onneksi meille, sillä epäilemättä olisi hän ollut poliittisella alalla yhtä peljätty vastustaja kuin hän nyt tuli rakastetuksi ja kunnioitetuksi taiteellisella. – Olkoon maa keveä hänen tomulleen.²⁵¹⁸

Nya Pressen ja *Finlands Allmänna tidning* olivat katsauksissaan lyhyet, mutta asialliset.²⁵¹⁹ *Hufvudstadsbladetin* teksti oli ruotsinkielisistä paneutunein. Kirjoittaja tunsı Bergbomin työn myös kirjailijoiden ja oopperan osalta. Näyttämöasetteluistaan Bergbom sai täydet kunniat:

Regien och iscensättningen har stått öfver allt beröm och särskilt ha dekorationer och kostymer i fråga om stiltrohet och smak icke motsvarat publikens växande anspråk utan i regel öfverträffat dem. Under talrika utländska resor till Europas konstcentra sökte doktor B också att städse följa [eller be Jalmari Finne följa] med framstegen och utvecklingen i den sceniska tekniken – en erfarenhet som särskildt togs i anspråk på det nya ståtliga teaterhuset skulle byggas och inredas. [–] Som människa egde Bergbom i sällsynt grad alla hufvudets och hjärtats bästa egenskaper i förening. Han var en af dessa äkta konstnärsnaturer, som lidelsefullt älskade och beundrade allt skönt och upphöjdt, hvar helst det än mötte honom och helt uppgick i sina omfattande litterära och konstnärliga intressen. I allt hvad som rörde teaterfrågor var han ett sannskyldigt repertorium – han hade läst allt, sett allt, visste allt och hans fenomenala minne tillät honom att lämna de mest ingående upplysningar i hitrörande frågor till alla de många som i sådant afseende rådfrågade honom. Med speciell kärlek omfattade han musiken och hans intressen i den vägen ledde också till grundläggande af den finska operan, som efter en kort, men lysande period på grund af ekonomiska svårigheter upphörde. [–]²⁵²⁰

2518 [Eino Leino] *HS* 18.1.1906.

2519 *NP, FAT* 18.1.1906.

2520 *Hbl* 18.1.1906.

Hbl kirjoittaa, että Bergbom oli ollut humaani ja oikeudenmukainen johtaja. Perusteluna se, että kulissien takana ”[han] med nästan rörande kärlek och beundran omfattades af alla utan undantag, från de främsta artisterna ned till de anspråkslösa medhjälparena vid arbetet på scenen.” Osoituksena tästä oli henkilökunnan järjestämä valtavan hieno ja suuri erojaisjuhla!

Vainaja makasi kotonaan kuoleman ja siunauksen väliset päivät, keskiviikosta seuraavaan maanantaihin 22.1.1906 asti pitäen kädessään Nervanderin lähettämiä vaaleanpunaisia ruusuja ja kieloja.

Ida Aalberg uppenbarade sig i sorgehuset, utan att man visste när eller hvärifrån hon kommit. Hon stod med händerna för ansigtet i ett hörn af rummet där kistan stod. Jag [EAH] såg ej henne tala med någon. Efter jordfästningens slut i Kyrkan såg hon utanför denna Ida [Aspelin] och mig, hon kom och tog oss i handen, men sade ej ett ord. På hennes krans eller bukett stodo blott namnen: Kaarlo Bergbom – Ida Aalberg.²⁵²¹

Kaarlo seurasi viimeiselle matkalle Emelietä tuskin neljää kuukautta myöhemmin. Emelie oli säästynyt siltä, mitä Kaarlo kuitenkin sai nähdä: suurlakon ja venäläistämistoimien purkautumisen – oman puolueensa ja veljensä tappion, mutta kuitenkin maalle lupauksen uudistuvasta tulevaisuudesta. Yhteiskunnallisena tarkkailijana hänen täytyi ymmärtää, että muutoksia tarvittiin ja sellaisten aika oli tullut. Kotoa kirkkoon arkun kantoivat teatterin omat työmiehet.

Maanantai 22.1. Kaarlo Bergbomin hautajaiset klo 1. Puoli tuntia (ennen) kokoontui eri kehotuksesta surutaloon sukulaiset, lähimmät ystävät, teateriväki. Myöskin Ida Aalberg tuli joko varta vasten Pietarista taikka Kuopiosta [missä oli Finnen teatterin kanssa näytellyt]; vanha rouva Sophie v. Willebrand edusti, jollei G.[ustaf von] Troilia [lankomiestä] ajatella, Helsingin ”sosieteettia”. Teatterikööri lauloi Schubertin hymnin *Pie Jesu*. Sitten lähdettiin. [A.] Apostolin torvisoittokunta soitti surumarssin. Kirkko täynnä väkeä. Kaikki ohjelman mukaan. Paavo Snellman [Virkkunen] pappina piti lyhyen, vaatimattoman puheen. Minun puheeni [– –] kesti noin 12 minuuttia. Seppeleitä tavattoman paljon. Laulu ja soitto kaunista, mutta [– – en] oikein päässyt tunnelmasta osalliseksi. Ida [Aspelin] lähti kirkolta kotia, minä seurasin hautausmaalle. Siellä YL ja Koiton sekakööri lauloi vaihdellen sillaikaa kuin hauta täytettiin. Kun

2521 EAH → E. Nervander 24.1.1906/ENA/MVA.

ruvettiin ripustamaan seppeleitä telineille, Seb. Gripenberg ja minä sanoimme hyvästi lähimmille omaisille. Klo 4 i.p. saavuin kotia.²⁵²²

Aspelin oli puheensa takia hermostunut eikä ollut tyytyväinen esitykseensä, mutta oli iloinen, että se oli julkaistu myös ruotsinkielisissä lehdissä – tietysti Kaarlön takia. Hän itse oli niin ”huonossa kurssissa” siellä puolella, että hänen nimensä ei ollut syynä julkaisemiseen.²⁵²³ Kiintoisimpia sanoja hänen puheessaan olivat Bergbomin aatteellisen legendan ainekset:

[– –] viimeiset jäähyväiset rakkaalle poismenneelle, jonka lämmin, syvä katse ei enää koskaan ole meitä kohtaava. [– –] on vaatinut ei ainoastaan nerollista kykyä vaan myöskin väsymätöntä ponnistusta ja sitä uskoa hyvän asian voittoon, joka on inhimillisen suurtyön ensimmäisiä ehtoja. [– –] Bergbom ei oikeastaan itse valinnut elämäntehtävänsä, vaan se otti hänet omakseen hänen ajatellessaan jotakin toista. Nuorena ylioppilaana ja maisterina hän piti itseään kutsuttuna runoilijaksi. Moni kysynee, oliko hän sitten runoilijaksi syntynyt? Tosin on hän niin vähän kirjoittanut, että epäily on oikeutettu; mutta ne, jotka tunsivat hänen syvän tunne- ja ajatuselämänsä ja voimallisen mielikuvituksen, eivät sitä epäile Hän o l i kutsuttu, hän oli niitä voimakkaita henkilöitä, joilla on omaa alkuperäistä annettavana, hän oli runoilija- ja taiteilijanero, mutta kuitenkin häneltä puuttui jotakin, jota ilman runoilijantoini oli mahdoton – ja tämä puute painoi häntä, hänen omien sanojensa mukaan, jonkinlaisena kirouksena esi-isien ajoilta. Hänellä ei ollut riittävää suomenkielen taitoa – ja ainoastaan suomenkielinen runoilija hän tahtoi olla.

[– –] kun hänen täytyi luopua omassa nimessään julkilausumasta mitä hän tunsii syvintä ja ajatteli ylevintä, hän teki näyttämön totuudenrakkautensa ja kauneudenkaipuunsa tulkiksi. Itse vaatimattomasti piillen verhojen takana hän näyttämöväkensä avulla loi nähtäväksemme suurten nerojen kuvaukset ihmiskohtaloista, joissa meidän jokaisen luonnon- ja elämänlaatu kuvastuu.

Olematta runoilija tavallisessa merkityksessä hän saattoi kumminkin siten runoilijan tavoin vaikuttaa ihmisiin ja auttaa ja johtaa heitä noudattamaan ikivanhaa käskyä: tunne itsesi! Kaarlo Bergbomille näetten näyttämö ei koskaan ollut tyhjien huvitusten paikka, vaan ylempien ihanteiden, syvennetyn elämäнкäsityksen ja jalostuneen kansallistunnon ilmisaattaja. [– – oli kirjailijain opastaja, kansan uuden vapaa-ajanviettotavan opettaja] nerollisella kyvyllä

2522 EAH 1980:104, 18.1.1906.

2523 EAH → E. Nervander 24.1.1906/ENA/MVA.

lään ja uupumattomalla työllään, mutta eritoten myöskin unohtamalla itsensä, uhraamalla elämänsä kansalleen. [– – viimeinen suurmiehistä, joka laskenut suomalaisuuden perustukset.] Kuitenkin on hän, jolle julkinen esiintyminen oli sula kauhistus, vähemmän kuin kenkään muu ajanut takaa suurmiehen nimeä ja mainetta, eikä tosiaan hänen muistonsa kuolemankaan jälkeen kaipaa sitä ollakseen eheimpiä, kauneimpia ja innostavimpia, mitä suomalainen mies on jättänyt kansalleen. Vähän neljättä kuukautta sitten me seisoimme tällä samalla vihityllä paikalla lausumassa jäähyväiset vainajan työtoverille ja sisarelle. Nyt veli on seurannut sisartaan. Siunattu olkoon heidän yhteinen leponsa niin kuin heidän yhteinen työnsä on siunattua ollut! ²⁵²⁴

Tiedot seppeleenlaskijoista ja tervehdyksistä luettiin tavan mukaan seuraavan päivän molemmissa suomenkielisissä sanomalehdissä. Vanhasta kirkosta arkun kantoivat maisteri Hjalmar Lenning, tohtori Jalmari Hahl, näyttelijät Kaarlo Keihäs ja Aleksis Rautio, lakit.kand. Lauri af Heurlin, maisteri Erkki Wuoreneimo, tohtori Maunu af Heurlin ja vahtimestari J. Kivi. Saattomusiikki oli sama kuin Emeliellä, Bachin *Matteus-passion* loppukuoro.

Ylioppilaat, jotka olivat kunniavahdissa seisseet, kantoivat seppeleitä. Lähinnä ruumisvaunuja kannettiin osakuntain ja laulajain surupukuisia lippuja. Katuvieret olivat kansaa mustanaan. Vietiinhän nyt pois yhtä kansallisen sivistyksemme huomattavimmista miehistä. ²⁵²⁵

Saattueen saavuttua Lapinlahdenkatua pitkin vanhalle hautausmaalle muodostivat ylioppilaat jälleen kunniakäytävän, joka ulottui haudalle saakka, noin 100 metrin matkan. Kunniakäytävää pitkin kantoivat edellä mainitut henkilöt ruumisarkun haudalle, jonka partaalla sen ottivat vastaan Ylioppilaskunnan Laulajat virrellä ”Mä kuljen kohti kuolemaa.” Kun arkku oli laskettu hautaan, kukittivat sen omaiset, ystävät ja Kansallisteatterin entiset ja nykyiset jäsenet. Umpeen luotaessa lauloi YL hra Lundin johdolla Merikannon, Palmgrenin ja Paciuksen laulut ja Koiton sekakuoro hra Salosaaren johtamana: ”Älä itke äitini” ja Hannikaisen ”Isänmaan”. ”Hautajaisten johdosta oli Kansallisteatterin pääsivusta eilen kaunistettu kuusilla ja balkongilta riippui suruharsoinen sivalkoinen lippu.”²⁵²⁶ Vain neljä ihmistä tiesi, että haudattaessa Kaarlolla oli kädessä kimppu kukkia Emil Nervanderilta.

²⁵²⁴ UStr 23.1.1906.

²⁵²⁵ HS 23.1.1906.

²⁵²⁶ UStr 23.1.1906.

Perheen tunnelmista Aspelin kirjoitti Nervanderille:

Augusta och Ossian voro mycket upprörda. Den senare är kanske mera skakad, ty han har ju dessa tider genomgått så mycket att hvem som helst skulle kunna nedbrytas deraf.²⁵²⁷

Parasta Aspelinin mukaan oli, että ruotsinkieliset sanomalehdet tällä kertaa eivät millään tavalla rikkoneet harmoniaa. Näin ajatteli myös *Uusi Suometar*:

Harvalle on näinä veljesvihan ja kansallisen eripuraisuuden surullisina aikoina suotu onni päättää elämäntehtävänsä koko kansan rakastamana. Kaarlo Bergbomin haudalla sentään jokainen myrskyn sävel vaikeni ja hänen vaellustansa Elysiumin kukkakentille suree kaihoten koko Suomen heimo.²⁵²⁸

Sitä ei sittenkään ihmettele, sillä Bergbomin varsinainen näyttämötyö oli herättänyt arvostusta viimeistään teatterin ja oopperan viidentenä toimintavuotena 1877. Bergbomin työ oli avannut välillisesti mahdollisuuden myös ruotsinkieliselle kotimaiselle teatterille.

Eurooppalainen ennen kuin fennomaani

Karl Johan Bergbomin toiminta teatterissa ja oopperassa on perusteltua nähdä koti- ja säätytaustaa vasten, unohtamatta perittyä lahjakkuutta sekä nuoruus- ja opiskeluvuosina kehitettyä intellektuaalista kapasiteettia ja herpaantumaton uteliaisuutta. Hänen lukeneisuutensa historian, draaman ja muun kirjallisuuden alalla sekä laaja tuntemuksensa taiteiden alalta, tekivät hänestä erityisen arvokkaan henkilöresurssin, jonka G. Z. Forsmanin (Yrjö Koskisen) veli, Jaakko Forsman päättäväisesti toi jungfennomaanien piiriin. Pitkin 1860-lukua Bergbomia kannustettiin kielen vaihtajaksi, mikä vähitellen toteutui.

Euroopan poliittisista virtauksista Bergbomia elähdytti nimenomaan nationalismi, ”kansallisuusprinsiippi” sekä politiikassa että taiteessa. Aikalaiset ymmärsivät kansallisuusperiaatteen haasteena sääty-yhteiskunnalle, demokraattisena liikkeenä, kansojen vapauden ja hyvinvoinnin edistäjänä. Dynastiset valtiot pyrkivät estämään sen nousua sillä se merkitsi eri kansankerrosten toimimista säätyrajojen ylitse, ja yhdistymistä kansakunnan käsitteen alle, ei enää monarkin. Historiaa vakavasti harrastavalle, kuten Bergbomille inspiroivaa oli sellaisten vuosisatojen tutkiminen, joissa kansallisuusprin-

2527 EAH → E. Nervander 24.1.1906/ENA/MVA.

2528 *UStr* 23.1.1906.

siippi tai sitä ennakoiva näkemys oli päässyt vaikuttamaan. Sille myös rakentui hänen kiitetty draamansa *Pombal och jesuiterna*.

Voidakseen olla historiallisesti tarkkaa, draaman tuli olla yksityiskohdissaan realistista. Siinä eurooppalaisessa draamassa, jonka tehtävä oli myös Suomessa rakentaa virinnyttä kansallista tunnesidettä, tuli ihmiset kuvata aatteellisina, eteenpäin ja kohti parempaa tulevaisuutta suuntaavien ajatusten kantajina. Bergbomin sisäistämän kansallisuusperiaatteen ohjelma teatterin kannalta tarkoitti, että draaman piti olla yhtäaikaan rationaalista ja realistista, kaiken yllä tuli olla mielellään myös aatteellis-idealistinen ylevöitys. Tässä Bergbom oli puhtaimmin Zachris Topeliuksen aatteellinen seuraaja. Hänen roolinsa oli kuitenkin toimia myös ystävänsä Aleksis Kiven näytelmätekstien ateljeekriitikkona ja julkisena esittelijänä. Hän osallistui *Nummisuutarien* palkitsemiseen ja *Seitsemän veljeksien* tutkintalautakunnan työhön ja kantaesitti useimmat Kiven ”esityskelpoiset” näytelmät omassa teatterissaan sovitettuina tuolloisen yleisön makuun.

Kaarlo Bergbomin läheisimmät ihmissuhteet useiden sisarusten rinnalla muodostuivat alkuun opiskelijatovereista, joiden kanssa hänellä oli intiimejä ystävyyskäs. Hänen harrastuksiinsa ystävien kanssa kuuluivat runojen kirjoittelu, oopperassakäynti, diivojen palvonta sekä heräävä aktiviteetti omien seuranäytäntöjen järjestämiseen. Bergbomin intressit kohdistuivat musiikinäytelmään ja oopperaan. Ennen muuta suomenkielisillä seuranäytännöillä oli tarkoitus päästä Nya Teaternin näyttämölle ja näin vähitellen tehdä siitä kaksikielinen. Teatteritalon osittainenkin valtaaminen fennomaaneille olisi sopinut erinomaisesti taisteltaessa pääkaupungin säätyläistön suomenkielistämisestä, mikä oli Yrjö Koskisen johtamien fennomaanien visaisin kamppailu kautta 1870-luvun. Suomalainen Teatteri perustettiin hajottamalla August Westermärkin yksityinen kaksikielinen seurue ja houkuttelemalla suomea osaavat näyttelijät uuteen, puolueen suojelemaan Suomalaiseen Teatteriin 1872.

Kaarlon oma toiminta oopperaohjausten lisäksi kohdistui puheosastossa vain esityksistä vaativimpiin eli historiallisiin draamoihin. Puhenäyttämön ja oopperan välillä vallitsi hankala jännite: ooppera vetosi pääkaupungin säätyläistöön, mutta puhenäyttämö muiden kaupunkien käsityöläisiin ja työväkeen. Ooppera oli mahdottoman kallista, puhe-teatteri kitkutti ankeissa kiertueolosuhteissa Oskari Wilhon johdolla totuttaen alempia säätyjä teatteriin. Teatterin sisäisissä henkilösuhteissa vaikutti lisäksi se, että Kaarlo oli kiinnostunut komeista tummista miesnäyttelijöistä, joita rekrytoitiin ja jotka saivat suuria rooleja, vaikkeivät taidot olisi olleet riittävät. Koko suomalaisen esitystoiminnan liikkeellelähtö, sekä alkuvuosina oopperan kuorot ja orkesterit perustuivat siihen yli puhumiseen ja houkutteluun, jota Bergbom suurella energiallaan jatkuvasti teki. Sen kääntöpuolena olivat pettymykset ja harmilliset tilanteet monimuuttujaisessa yhtälössä. Kuuden vuoden jakso, jolloin ooppera oli toiminnassa, tarjosi päivittäin yllätyksensä, mutta antoi onnistuneita iltoja ja valtavan prestiisin ensimmäisille suomea käyttäville

ammattilaulajille sekä muille suomen kielen harrastajille. Se myös kulutti Kaarlon lähelle ensimmäistä työuupumusta.

Kaarlon tapa ohjata ja johtaa jatkui turhan kauan impulsiivisena ja sattumanvaraisena. Jo 1880-luvulla toiminta tuntui näyttelijöiden kannalta välillä epäprofessioneilta: teatterin työsuunnitelmia muutettiin liian lyhyellä aikavälillä ja toisarvoisten syiden takia. Oopperan puolella kasvaneena ohjaajana Bergbom ei jaksanut kiinnostua riittävästi realistisen draaman vaatimasta psykologisesta tarkkuustyöstä ja keskinäisistä reaktioista yhteisnäyttelemisessä. Poikkeuksiakin oli, mutta pääsääntöisesti näyttelijät valmistivat roolejaan edelleen itse. Niillä oli lisäksi taipumus keskittyä teatterissa vuosikausia samoille henkilöille. Vaikka Bergbom huolehti teatterin julkikuvasta ja ”medianäkyvyydestä” ja osasi hyödyntää tähtien vierailut ja uutuusnäytelmät, on vaikea ymmärtää, että pitemmän päälle hän ei paremmin huolehtinut itsenäisesti ajattelevan nuoren sukupolven näyttelijöiden näkymisestä. Näin laiminlyötiin myös uusien katsojien kasvattaminen teatterille ja lykättiin taiteellisen uudistumisen vuosia.

Alkuvuosina teatterissa menehtyi sairauksiin lupaavia nuoria näyttelijöitä ja usein jouduttiin aloittamaan alusta. Bergbom oli arka suhteessa johtokuntaansa eikä uhmannut sen enemmistöä, kun se puolueen johtomiesten, Meurmanin ja Yrjö-Koskisen painostuksesta päätti keskeyttää Minna Canthin *Kovan onnen lasten* esitykset. Bergbomilla ei ollut mahdollisuutta ja ehkei haluakaan taistella teatteria irti vanhasuomalaisten kannatuspohjasta, jonka uskollisuus oli välttämätöntä taloudelle. Hän yritti silti saada nuoren polven kirjailijoita teatteriin, vaikkei aina varauksetta pitänyt näiden teoksista. Esitysten tasot vaihtelivat, johtajan ajoittain epäefektiiviseen johtamistapaan oltiin tyytymättömiä, ja näyttelijät pääsivät monesti liian kiltin miehen niskan päälle.

Yksi johtajuuskriisi seurasi Canthin näytelmän hyllytystä. Näyttelijät olisivat halunneet vaihtaa johtajaa ja saada liberaaleja kirjallisuuskäsitelmiä suosivan johtajan. Bergbomin tärkeimmät kirjailijasuhteet, Minna Canthin ja Gustaf von Numersin kanssa kriisiytyivät vuosina 1892–1893 eri syistä. Kiistojen kronologinen tarkastelu osoittaa, että Bergbom ei ole se konna, joksi hänet jotkut tutkijatkin ovat edelleen leimanneet, vaan takana oli useita muiden henkilöiden intressejä, joilta Bergbom teatteriaan ja työtään suojasi. Canthin lyhytaikainen irtiotto ei kohdistunut hänen arvostamaansa Tohtoriin henkilönä, vaan vanhasuomalaisten johtomiehiin ja rajoitettuun julkisuuteen. Samaan aikaan Bergbom menetti luotetun ja läheisen avustajansa, Niilo Salan, joka surmasi itsensä. Vuosi 1892 oli hänelle *annus horribilis*.

Suomalainen Teatteri osallistui muiden taiteiden piirissä nousevaan karelianismiin johdonmukaisemmin kuin on kuvattu. 1890-luvulla Arkadia-teatterissa tehtiin vuosittain yksi *Kalevala*-aiheinen teos. Bergbomin rakastama ”etnografis-romanttinen” estetiikka ja perinne levisivät pian käyttöön ympäri maan. Myös ns. sortovuosien (1899–1904) ohjelmistovalinnoissa on nähtävissä yllättävän paljon poliittisesti rohkeaa ohjelmis-

toa, enemmän kuin on aiemmin havaittu ja enemmän kuin myöntövyyspuolueeseen samastuvalta tai sellaisesta moititulta teatterilta odottaisi. Bergbomin ohjelmisto asettui poliittisella kartalla lähimmäs passiivisen vastarinnan toimintatapaa.²⁵²⁹

Vaikka Bergbom fyysisesti asui fennomaanisen puoluetoinnin ja kulttuurisen klikin keskellä ja vaikka Suomalainen Teatteri oli suorastaan puolueen lippulaiva, tulee ihmisenä nähdä Kaarlo näistä erillisenä. Hänet on aiemmassa tutkimuksessa valjastettu vain kansallisen ohjelman palvelukseen, mutta nyt on ollut tärkeää ja hedelmällistä yrittää nähdä hänet ”omilla ehdoillaan”, toimimassa omien maailmojensa toteuttajana, taiteilijana, joka ajoittain laski teatterin ulkoista ”effektiä” ja julkisuutta, mutta joka ikääntyessään muiden kuin uutuuksien osalta seurasi myös sisäisiä ääniään – voces intimaes.

Tieto- ja harrastusmäärältään Bergbom oli uniikki, ja hänessä voi tunnistaa intellektuellin säätyläisen eksistentiaalisen yksinäisyyden kokemuksen. Hänellä oli vain harvoja samalla tieto- ja leikinlaskun tasolla olevia vertaisia tai ystäviä, vanhoilla päivillään joi-takin – ruotsinkielisiä. Vahvojen sisarten keskellä hänellä oli tarjolla helppo arki, rutiinit hoituivat hänen ympärillään. Mutta hänen mielensä kaipasi myös vapautta. Hänellä oli omia tuttavuuksia Berliinissä, joista ei esiinny tietoja kirjeissä. Hänen monia yllättäviä valintojaan voi yrittää ymmärtää myös eläytymällä miestä haluavan miehen katseeseen. Hänen kotimaiset ja ulkomaiset miessuhteensa ovat voineet olla hyvin vaikeita, eikä niitä ole helpottanut se, että teatterin johtajana hän oli yksinvalti, ja kaikki ammatin piiriin vedetyt alempisäätöiset nuorukaiset siten hänen vallassaan. Siksi Niilo Salan asema oli niin monimutkainen. Samalla vanhat näyttelijät ja entiset suosikit, kuten Axel Ahlberg, saattoivat kohdella Bergbomia omasta puolestaan toistuvasti ikävän piittaamattomasti.

Naisten piirissä hänen älykkyytensä, hauskuutensa, toisinaan sarkasminsa ja hellä ironiansa on vedonnut ja luonut hyviäkin työsuhteita – mutta ei kaikkien kanssa. Tärkeimmistä ammatillisista naissuhteista Charlotte Raai eli Hedvig Winterhjelm väistyi taustalle, vaikka myöhemmissä kirjeissä vanha perustavasti lämmin ystävyys suhde säilyi.

Kaaron suhde Ida Aalbergiin on monivaiheinen. Aalbergin suunnanmuutokset hänen hakiessaan uralleen seuraavaa nostetta olivat alusta asti täysin läpinäkyviä ja Bergbomien ennustettavissa – ainakin tiedettiin, että jokin käänne tai yllätys odottaa. Silti Kaarlo säilytti kanssakäymisessä ystävällisen ja kunnioittavan sävyn. Ikävimpiä Aalbergin tempuista hän tietysti suri, mutta tiesi, että routa porsaan kotiin ajaa ja rahapula primadonnan. Bergbom oli Aalbergille ikään kuin isä, joka kestää voimakkaan ja suvereenin, mutta ”muuten mahdottoman tyttärensä” kaikki oikut. Aalberg näyttää oivaltaneen Bergbomin vuosikymmeniä jatkuneen suurenmoisuuden itseään kohtaan vasta sisarusten viimeisenä vuotena, kun Aalberg tiesi, että Bergbomin aika ja tämän

2529 Asian näyttää havainneen jo Seppälä 2010a:44. Valintojen rohkeus oli kuitenkin Bergbomin, ei johtokunnan ansio.

tuoma perustava turva hänen elämässään olisi ohitse, eihän ensimmäinen saksankielinen kiertue paronin johdolla tuottanut kuin tutun vesiperän, kuten niin monet hänen kunnianhimoisista pyrhdyksistään.

Kaarlon toiminta ohjaajana oli alkuun kollaashityyppistä lavastajan työtä, jossa hän keräsi teatterin varastosta sopivat taustafondit lisäten näyttämölle tarpeelliset huonekalut ja kolmiulotteiset elementit. Eräänlainen kulissirealismin ajatus, joka jo 1890-luvulla osin alkoi näyttää naiiviltakin, vallitsi hänen teatterissaan. Ibsenin *Brandissa* lopun lumivyöry toteutettiin täysissä valoissa niin, että pudotettiin kaksi valkoista patjaa henkilöiden päälle. Arvostelija kysyi, miksei lumivyöryä tehty pelkällä pimennyksellä, mielikuva olisi riittänyt. Karelianismi Bergbomilla alkoi runsaan koristeellisenä, mutta yksinkertaistui jossain määrin. Selkeää muutosta halusi viimeisinä vuosina Venny Soldan, joka toi aiempaa tyyliä paljon pelkistetyemmän puvustuksen miehensä Juhani Ahon *Panun* näyttämösovitukseseen.

Kaarlolla oli pysyvä intohimo musiikkiin, mutta vaikka hän jo varhain tunnustautui wagneriaaniksi, jäi hän musiikkimaussaan osin vanhakantaiseksi, ja hän teki joskus huolimattomia valintoja kovin populaarin näyttämömusiikin suuntaan. Isänmaallisten kuvaelmien ikuisena järjestäjänä hän alkuun valitsi aina valmiita musiikkejä. Kuuluisin uusi musiikki oli Sibeliuksen sävellys Sanomalehdistön päivän juhlaan 1899, jossa se kannatteli Bergbomin järjestämiä kuvaelmia, mm. 'Suomi herää', myöhempi 'Finlandia'. Bergbomin viimeisellä näytäntökaudella kantaesitettiin Erkki Melartinin ainutlaatuinen musiikki Topeliuksen *Prinsessa Ruususeen*.

Lopun alku oli kesän 1903 halvauskohtaus, josta hän seuraavan talven aikana toipui vain osittain. Bergbomin apulainen Jalmari Finne, johtajan suosikkina ja nyt sijaisena menetti näyttelijöiden luottamuksen. Viimeisenä vuonna Kaarlo tarvitsi huonontuneen puhekykynsä takia teatterissa tulkin. Tietyt elämän ja ohjelmiston "Leitmotiivit" pääsivät silti toistumaan. Viimeisestä vuodesta Kaarlo onnistui tekemään kauniin finaalin, joka kertasi hänen elämänsä teemoja, tiettyjä näytelmiä ja näyttelijöitä. Vihdoin myös kolme Wagnerin oopperaa ensiesitettiin Suomessa. Kaikki huipentui erojaisjuhlassa esitettyihin suuriin kiitoksiin ja synteisiin hänen työstään. Juhlassa kokonainen sukupolvi myös yleisössä jätti hyvästit oman teatterinsa ja identiteettinsä rakentajalle.

Bergbomia tulee ymmärtää myös hänen toiseutensa kautta, osin hänen älyllisen suve-reeniutensa, lukeneisuutensa, elämäkokemuksensa ja emotionaalisen herkkyytensä, innostuksen, suuttumuksen, mökötyksen ja masennuksen kautta. Vastapainoksi oli paljon hienotunteisuutta, haluttomuutta loukata ja yleistä hyväntahtoisuutta. Taiteisiin, musiikkiin ja näyttämön kauneuteen kasvaneen ja muista poikkeavaa eroottista kaipuuta tuntevan Bergbomin suhdetta teatteriinsa on verrattu jopa Marcel Proustin teoksissaan

konstruoimaan ”omana säilytettyn maailmaan”.²⁵³⁰ Äitinsä menettäneelle pojalle tarjoutui näin tapa suojella omia lapsuuden ja nuoruuden, herkkyyden ja mielikuvituksen piirejään.

Bergbom nousee taiteilija-teatterinjohtaja-persoonana ehdottomasti irralleen puoluemiehistä. Hän näki ajoittain itsensä ja tilanteensa kirkkaasti, mutta suuttumuksen vallassa hän käyttäytyi infantiilisti. Teatterissa koettiin absurdeja riitoja ja varsinkin kiihtyneessä tilassa johtaja oli kyvytön myöntämään alaisilleen edes pieniä erehdyksiään. Kiihtynyt, nenäliinaansa pureva ”ukko” piti toimittaa toiseen huoneeseen rauhoittumaan, ennen kuin töitä voitiin jatkaa. Hänen uskollisimmat tukijansa näyttelijöiden joukossa surviveerivat siitä seurannutta voimien hukkaamista. Riitoja Bergbom heti aina katui tai suri pari päivää, samoin suuria pettymyksiään. Pahimpana hetkenä hän mietti jopa siirtymistä Svenska Teaterniin, jossa pääsisi työskentelemään äidinkielellään. Monet asiat menivät aivan toisin kuin hän kenties haaveili vuonna 1870 tai edes vuonna 1875. Mutta hänen tyylillinen vaikutuksensa jatkui suomalaisessa teatteritaiteessa tietyiltä osin jopa 1950-luvulle asti. Visuaalisuudessa hän oli oman aikansa lapsi: ”Klunkstil” ja ”koristeellinen etnografismi” ruokkivat hänen maailmassaan vielä mielikuvitusta. Ja näyttämön piti olla aina myös kaunis – kukkalaitteita saattoi aina tarvittaessa lisätä koristamaan näyttämöä – tai panna komeat huovit oikeiden ratsujen selkään – vaikka ne kuinka varastaisivat huomion näyttelijöiltä. Bergbomin estetiikan muiston voi nähdä Kansallisteatterin näyttämöaukkoa ympäröivässä stukkoreunuksessa, joka on muotoiltu kukkagirlandin malliseksi.

Bergbomin merkitys Suomen näytelmäkirjallisuuden synnylle on ohittamaton Aleksis Kivestä Elviira Willmaniin. Aspelin-Haapkyllän ylistyskirjan jälkeen Bergbomin merkitystä on haluttu pienentää muistuttamalla vallitsevaksi nousseen autonomisen kirjailijakäsityksen mukaan, miten esimerkiksi Minna Canthin ja Gustaf von Numersin oma työpanos oli ehdottomasti ja aina etusijainen heidän teoksissaan. Kirjeenvaihto kertoo kuitenkin molempien kirjailijoiden kohdalla nimenomaan stimuloivasta ja hedelmällisestä yhteistyösuhteesta, jonka osittaiset haaksirikot voidaan nähdä johdonmukaisesti Kaarlön taustaryhmän ei hänen itsensä tuottamina.

Bergbomin kuvaa on leimannut paljon myös se, että monet todistajat ovat nuorina kohdanneet vanhan Bergbomin samalla kun hänen omaa nuoruuttaan on toistuvasti kuvattu epäuskottavasti ihannoiden ja yksioikoisen kielitaistelijan kaavussa. Tarkemmassa kuvassa näkyy pikemminkin haaveilija ja esteetti, äidinkielestään vieroitettu kirjailija, historia- ja oopperafriikki. Tämän ajelehtijan suomalainen puolue oikealla hetkellä korjasi riveihinsä, antoi tehtävän ja takasi työkalun sen toteuttamiseen.

2530 Tästä tulkinnasta olen kiitollinen Iina Armilalle, joka Filosofiklubissa 8.3.2017 pitämäni luennon jälkeen ajatteli ääneen tämän tavan pohdinnan, jota sain luvan käyttää.

Kaarlo Bergbom oli kiistatta fennomaani, mutta sitä ennen hän oli jo kauan ollut eurooppalainen ja sellaisena pysyi. Suurkaupungin vilinässä hän viimeisinä vuosinaan aina virkistyi. Suomen harmaudesta piti päästä värien, iloisten ja välittömien ihmisten Eurooppaan. Vaikka kotimaisella kirjallisuudella oli etusija hänen teatterissaan, on yhtä varmasti muistettava, miten laaja oli se rintama, jolla hän toi eurooppalaisen kulttuurin osaksi vaurastuvan ja itseymmärrykseen kasvavan suomenkielisen väestön identiteettiä ja lunasti sille paikan keskellä Suomen ruotsinkielistä kulttuurielämää.²⁵³¹

²⁵³¹ Helsingissä 15.12.2010 ja 5.2.2011. Lopen Tevännöllä (Saarenmaa) 11.7.2011; 1.10.2011. Helsingissä 4.10.2012; 4.4.2017; 23.11.2017; 7.3.2018.

LYHENTEET

Henkilöt:

EB	Emelie tai Emilie Bergbom
IA	Ida Aalberg
IA-K	Ida Aalberg-Kivekäs
IA-UG	Ida Aalberg-Uexküll-Gyllenband
KB	Karl tai Kaarlo Bergbom
MC	Minna Canth

Teokset ja aineistot:

AA	Paavolainen Pentti, <i>Arkadian arki. Kaarlo Bergbomin elämä ja työ II.</i>
AK-kirjeet	<i>Aleksis Kiven kirjeet. Kriittinen editio.</i>
EAHI-4	Aspelin-Haapkylä Eliel, <i>Suomalaisen Teatterin historia I-IV.</i>
JAK	<i>Juhani Ahon kirjeet.</i>
MCK	<i>Minna Canthin kirjeet.</i>
NB	Paavolainen Pentti, <i>Nuori Bergbom. Kaarlo Bergbomin elämä ja työ I.</i>

Arkistot ja kokoelmat:

AAJA	Antti Almberg-Jalavan arkisto (Kirjallisuusarkisto, SKS)
AOA	August Ojanperän arkisto (Limingan kunnan arkisto)
APA	Aspin perheen arkisto (Päivälehden arkisto)
Coll.	= kokoelma, Kansalliskirjasto
EAHA	Eliel Aspelin-Haapkylä arkisto (Kirjallisuusarkisto, SKS)
EBA	Emilie Bergbomin arkisto (Kirjallisuusarkisto, SKS)
EEA	Eero Erkon arkisto (Päivälehden arkisto)
ENA	Emil Nervanderin arkisto (Kirjallisuusarkisto, SKS)
ENA-SMMY	Emil Nervanderin arkisto (Suomen muinaismuistoyhdistyksen arkisto, Museoviraston arkisto, Museovirasto)
H&KWA	Hedvig ja Kristian Winterhjelminkin arkisto (Musik- och teaterbibliotekets arkiv, Statens musikverk, Stockholm)
HELROA	Helsingin raastuvanoikeuden arkisto (Kansallisarkisto, 1880 jälkeen)
HiAA	Hilda Aspin arkisto (Päivälehden arkisto)
HiKA	Historiallinen kuva-arkisto, Museoviraston arkisto MVA, Museovirasto MV
HKA	Helsingin kaupunginkirjasto
HLA	Historisk och litteraturhistorisk arkiv (Svenska litteratursällskapet i Finland arkiv)
IAUGA	Ida Aalberg-Uexküll-Gyllenbandin arkisto (Coll 1., Kansalliskirjasto)
JFA	Jaakko Forsmanin arkisto (Kirjallisuusarkisto, SKS)
JHEA	Juhana Henrik Erkon arkisto (Päivälehden arkisto) PLA
KA	Kansallisarkisto
KBA	Kaarlo Bergbomin arkisto (Kirjallisuusarkisto, SKS)
KiA	Kirjallisuusarkisto, (SKS)
KK	Kansalliskirjasto
KuoKK	Kuopion kaupunginkirjasto
KuoKKA	Kuopion kaupunginkirjaston arkisto
LiKA	Limingan kunnan arkisto
MCA	Minna Canthin arkisto
MGA	Maria Grapen arkisto (Kirjallisuusarkisto, SKS)
ms	manuscripta, esim. Kansalliskirjastossa
MTBA	Musik och teaterbibliotekets arkiv, Statens musikverk (Stockholm)
MV	Museovirasto
MVA	Museoviraston arkisto
PLA	Päivälehden arkisto
PLAS	Päivälehden arkistosäätio
REA	Ruoto Erkon arkisto (Päivälehden arkisto, Päivälehden arkistosäätio)
ROA	Raastuvanoikeuden arkisto (Helsingin kaupunginkirjasto, ennen 1880)

SKS	Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SLS	Svenska litteratursällskapet i Finland
SLSA	Svenska litteratursällskapet i Finland arkiv
SMMYA	Suomen Muinaismuistoyhdistyksen arkisto (Museoviraston arkisto, Museovirasto)
SMV	Statens musikverk (Stockholm)
SOOA	Senaatin oikeusosaston arkisto. Kansallisarkisto
STAK	Suomalainen Teatteri. Aineistokokoelma. Kirjallisuusarkisto, SKS
TeaM	Teatterimuseo
TeaMA	Teatterimuseon arkisto
TuMA	Turun Maakunta-arkisto
VLA	Vihtori Laurilan arkisto (Kirjallisuusarkisto, SKS)
ÅAB	Åbo Akademis bibliotek (Åbo Akademi)

AIKAKAUSLEHDET:*Aika**Euterpe**Finsk tidskrift**Kirjallinen kuukauslehti**Nya Argus**Ord och bild**Valvoja*SANOMALEHDET:

FAT	<i>Finlands Allmänna Tidning</i> <i>Finland</i> <i>Göteborgs Handels och Sjöfartstidning</i> (Göteborg)
Hbl	<i>Hufvudstadsbladet</i> (Helsinki)
HD	<i>Helsingfors Dagblad</i> (Helsinki) <i>Helsingfors Tidningar</i> (Helsinki) <i>Ilmarinen</i> (Viipuri) <i>Keski-Suomi</i> (Jyväskylä)
Mbl	<i>Morgonbladet</i> (Helsinki)
NP	<i>Nya Pressen</i> (Helsinki)
OWS	<i>Oulun Wiikko-Sanomia</i> (Oulu)
PL	<i>Päivälehti</i> (Helsinki) <i>Päivän Uutiset</i> <i>Savo</i> (Savo)
SWL	<i>Suomen Wirallinen Lehti</i> (Helsinki) <i>Tampereen Sanomat</i> (Tampere) <i>Tapio</i> (Kuopio)
UStr	<i>Uusi Suometar</i> <i>Vasabladet</i> (Vaasa) <i>Wiborgsbladet</i> (Viipuri)
WT	<i>Wiborgs Tidning</i> (Viipuri) <i>Wiipurin Sanomat</i> (Viipuri) <i>Vikingen</i> (Helsinki)
ÅP	<i>Åbo Posten</i> (Turku)
ÅT	<i>Åbo Tidning</i> (Turku)
ÅU	<i>Åbo Underrättelser</i> (Turku)
ÖF	<i>Östra Finland</i> (Viipuri)

ARKISTOLÄHTEET

- Berchtesgadener Stadtarchiv (Berchtesgaden, Bayern, BRD)
Archiv des königlichen Beamtsgericht.
Sterbeeinträge 1892.
- Eduskunnan arkisto (Eduskunta)
Valtiopäivät 1888. Valiokuntien aineistot.
- Helsingin Kaupunginarkisto (HKA).
Arkadiateatteri.
Raastuvanoikeuden arkisto (ROA).
Perukirjat. Vararikkoasiat.
Tonttien omistajaluettelot.
- Helsingin yliopisto (HY)
Ylioppilasmatrikkeli 1853–1893. (www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1893)
- Kansallisarkisto (KA)
Helsingin raastuvanoikeuden arkisto. (HELROA)
Elli Tompurin arkisto (ETA), järjestämätön.
Jalmari Finnen arkisto. (JaFia)
Senaatin oikeusosaston arkisto. (SOOA)
- Kansalliskirjasto (KK)
Käsikirjoitukset. (ms)
Aino Ackté-Jalanderin Arkisto. (Coll. 4) AAJA
Andreas Wilhelm Bolins arkiv. (Coll. 27)
Diverse brev. (VariaI)
Ida Aalberg-Uexküllin Arkisto. (Coll. 1) IAUGA
Suomen Kansallisteatterin nuottikokoelma. (Coll.630)
Zachris Topeliuksen arkisto. (Coll. 244) ZTA
- Kungliga Biblioteket. (Stockholm)
Harald Molanders samling.
Knut Michaelssons brevsamling.
Molanderska arkivet.
- Kuopion Kaupunginkirjasto (KuoKK)
Kuopion kaupunginkirjaston arkisto. (KuoKKA)
Minna Canthin arkisto. (MCA)
- Limingan kunnan arkisto (LiKA)
Abraham Ojanperän arkisto. (AOA)
- Museovirasto (MV)
Museoviraston arkisto. (MVA)
Historiallinen kuva-arkisto. (HiKA)
Suomen Muinaismuistoyhdistyksen arkisto. (SMMYA)
Emil Nervanderin arkisto. (ENA-SMMYA)
- Päivälehdien arkistosäätiö (PLAS)
Päivälehdien arkisto. (PLA)
Aspin perheen arkisto. (APA)
Eero Erkon arkisto. (EEA)
Hilda Aspin arkisto. (HiAA)
Juhana Henrik Erkon arkisto. (JHEA)
Ruuto Erkon arkisto. (REA)
- Sibelius-museet (Åbo)
Sibelius-museets arkiv.
Martin Wegelius' samling.
- Statens musikverk (SMV) (Stockholm)
Musik och Teaterbibliotekens arkiv, ent. Svenska Teatermuseets arkiv (MTBA)
Hedvig och Kristian Winterhjelm's arkiv. Samling 126. (H&KWA)
- Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS)
Kirjallisuusarkisto. (KiA)
Betty Elfvingin arkisto. (BEA)

- Eliel Aspelin-Haapkyllän arkisto. (EAHA)
- Emelie Bergbomin arkisto. (EBA)
- Emil Nervanderin arkisto. (ENA)
- Hedvig Winterhjelmin arkisto. (HWA)
- Kaarlo Bergbomin arkisto. (KBA)
- Maria Grapen arkisto. (MGA)
- Suomalainen teatteri. Aineistokokoelma. (STAK)
- Vihtori Laurilan arkisto. (VLA)
- Suomen Kansallisteatteri (SKT)
 - Suomen Kansallisteatterin arkisto. (SKTA)
 - Suomalainen Teatteri, johtokunnan pöytäkirjat.
 - Suomen Kansallisteatteri, johtokunnan pöytäkirjat.
- Svenska Litteratursällskapet i Finland (SLS)
 - Svenska Literatursällskapet i Finland arkiv. (SLSA)
 - Historiska och litteraturhistoriska arkivet. (HLHA)
 - August Arppes brev. (SLSA 377)
 - Gustaf von Numers' brev. (SLSA 271)
 - Oskar Toppelius' samling. (SLSA 454)
 - Svenska Teatern i Helsingfors arkiv (SveTiHA, SLSA 1270)
 - Nikolaj Kiseleffs korrespondens.
- Teatterimuseo (TeaM)
 - Teatterimuseon arkisto (TeaMA)
 - Emilie ja Kaarlo Bergbomin arkistot. (TeaMA1012)
 - Kaarola Avellánin arkisto. (TeaMA 1207)
 - Suomalaisen Teatterin arkisto. (TeaMA 1012)
 - Suomen Kansallisteatterin pääkirjakokoelma. (TeaMA1535)
- Turun Maakunta-arkisto (TuMA)
 - Biographica C
 - Kansio 10, Betty Elfvingin saamia kirjeitä
- Åbo Akademis Bibliotek, handskrifter, brevsamlingar (ÅAB)
 - Göran Topelius Samling.
 - Nikolai Kiseleffs brev.

PAINAMATTOMAT OPINNÄYTTEET:

- Kemppainen Ilona 2004. *"Oi raakaa rakkautta!": Kaarola Avellan suomalaisen teatterin ammattilaisena.* Teatteritieteen progradu-tutkielma. Taiteiden tutkimuksen laitos. Helsingin yliopisto.
- Reitala Heta 1990. *Kalevalainen esityksperinne suomalaisessa teatterissa vuoteen 1912.* Teatteritieteen pääainetutkimus. Yleisen kirjallisuustieteen, teatteritieteen ja estetiikan laitos. Helsingin yliopisto.
- Reuna Paula 2010. *Legendaarisen näyttelijän paluu – Aarne Orjatsalon Suomen vuodet 1929–1931.* Pro gradu. Historiatieteen ja filosofian laitos. Tampereen yliopisto.
- Tiusanen Timo 1958. *Ohjaustaiteen vaiheita Suomalaisessa Teatterissa ja Kansallisteatterissa vv 1872-1917.* Estetiikan ja nykyiskansain kirjallisuuden progradu-tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Virta Sanna 1996. *Dramatiska föreningen ja oppilaskoulu 1892–95. Huomioita teatterin statuksesta.* Teatteritieteen progradu-tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Virtanen Leena 1990. *Suomalaisen näyttelijäntaiteen uudistuspyrkimyksiä 1890–1920 Suomalaisessa Teatterissa ja Suomen Kansallisteatterissa.* Teatteritieteen pääainetutkimus. Yleisen kirjallisuustieteen, teatteritieteen ja estetiikan laitos. Helsingin yliopisto.

KIRJALLISUUS:

Sisältää aikalais- ja tutkimuskirjallisuuden, mutta ei näytelmiä tai muita kaunokirjallisia teoksia, joihin tekstissä viitataan.

Ahlbom Ernst 1919. *Minnen och anteckningar. Från en trettiofemårig teaterbana. I*. Helsingfors. Söderström & C:o.

Aho Antti J. 1951. *Juhani Aho. Elämä ja teokset. I – II*. WSOY. Helsinki.

Aho Juhani 1986. *Juhani Ahon kirjeitä*. Toim. Juhani Niemi SKS toimituksia 441. Helsinki. Teokseen viitataan merkinnällä JAK.

Ahrenberg Jac. 1910. *Människor som jag känt. 5e samlingen. Personliga minnen, utdrag ur bref och anteckningar af J. A.* Söderströms & Co. Helsingfors.

AK-kirjeet 2012. Aleksis Kivi. *Kirjeet. Kriittinen editio*. Toim. Juhani Niemi (päätoim.), Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma, Jyrki Nummi. SKS:n toimituksia 1386. Tiede. SKS. Helsinki.

Albrecht Elke (toim.) 2017. *Die Kalewainen in Pochjola, käsi ohjelma*. Turun Filharmoninen orkesteri. Turku.

Aleksis Kiven kirjeet 2012. *Kriittinen editio*. Toim. Juhani Niemi et al. SKS. Helsinki. Teokseen viitataan merkinnällä AK-kirjeet.

Ambjörnsson Ronny, Ringby Per & Åkerman Sune red. 1997. *Att skriva människan: Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*. Carlssons. Stockholm.

Apunen Osmo 1991. *Rajamaasta tasavallaksi. Suomi 75, I. Itsenäisen Suomen historia*. Weilin + Göös. Jyväskylä.

Asp Hanna 1938. ”Helsingin Suomalainen Seura tanssii 50 vuotta sitten.” *Hopeapeili*, lokakuu/1938, 16–17.

Asp Hanna 1948. *Minna Canth läheltä nähtynä*. Otava. Helsinki.

Aspelin Eliel 1877. [Esipuhe teokseen] Aleksis Kivi. *Valitut teokset I*. Toim. B. F. Godenhjelm. SKS. Helsinki.

Aspelin-Haapkylä Eliel 1906–1910. *Suomalaisen teatterin historia I–IV*. SKS. Helsinki. Teoksen osiin viitataan lyhenteillä EAH1, EAH2, EAH3 ja EAH4.

Aspelin-Haapkylä Eliel 1906. *Suomalaisen teatterin historia I. Teatterin esihistoria ja perustaminen*. SKS. Helsinki. Teokseen viitataan lyhenteellä EAH1.

Aspelin-Haapkylä Eliel 1907. *Suomalaisen teatterin historia II. Puhenyttämön alkuvuodet ja Suomalainen ooppera, 1872–79*. SKS. Helsinki. Teokseen viitataan lyhenteellä EAH2.

Aspelin-Haapkylä Eliel 1907b. ”Aleksis Kiven viimeisestä ajasta ja kuolemasta.” *Aika* 1907:3:130–139.

Aspelin-Haapkylä Eliel 1909. *Suomalaisen teatterin historia III. Nousuaika, 1879–93*. SKS. Helsinki. Teokseen viitataan lyhenteellä EAH3.

Aspelin-Haapkylä Eliel 1910. *Suomalaisen teatterin historia IV. Bergbomin loppukausi: Kansallisteatteri sekä Liitteitä ja nimi-luettelo*. SKS. Helsinki. Teokseen viitataan lyhenteellä EAH4.

Aspelin-Haapkylä Eliel 1912. *Muoto- ja muistikuvia II*. Otava.

Aspelin-Haapkylä Eliel 1980. *Kirovuosien kronikka. Otteita professori Eliel Aspelin-Haapkylän päiväkirjasta vuosilta 1905–1917*. Toim. Eero Saarenheimo. SKS. Helsinki.

Backman Johan 1882. ”Ett fall af konträr sexualkänsla.” *Finska Läkaresällskapets Handlingar* 24, 151–160.

Backman Mia 1944. *Mia Backman muistelmiensa valossa. Puoli vuosisataa teatterityötä*. Toim. Anna-Leena Sipilä. Turku. Aura.

Backman Sigbritt 2015. *Hertonäs gård. Från säterier till museum*. Svenska Odlingens Vänner i Helsingfors.

Barnett Andrew 2000. *Finland awakes. Patriotic music by Jean Sibelius*. [Esittelyteksti äänilevyyn, suom. Tero-Pekka Henell] Lahti Symphony Orchestra. Osmo Vänskä. 49 Complete Sibelius. BIS CD-1115-digital.

Bergbom Karl 1868. *Det historiska dramat i Tyskland*. (diss.) Kejserliga Alexanders-universitetet i Finland. Helsingfors. J. C. Frenckell & son.

- Bergbom Kaarlo 1908. *Kaarlo Bergbomin kirjoitukset. I. Näytelmät ja kertomukset*. Toim. E. Aspelin-Haapkylä ja P. Cajander.
- Bergbom Kaarlo 1909. *Kaarlo Bergbomin kirjoitukset. II. Tutkimukset ja arvostelut*. Toim. E. Aspelin-Haapkylä ja P. Cajander.
- Bergholm Katri 1944. *Kuultua ja elettyä. Muistelmia vuosien takaa*. Helsinki. Otava.
- Bergman Gösta M. 1966. *Den moderna teaterns genombrott 1890–1925*. Albert Bonnier Förlag. Stockholm.
- Benton Michael 2009. *Literary Biography. An introduction*. Wiley-Blackwell. Chichester.
- Broman-Kananen Ulla Britta 2011. "Lucia och Lucie. Lucia di Lammermoor på Finska Teatern och Kungliga Teatern i början av 1870-talet. Ingår i: *STM-online*. Svenska samfundet för musikforskning. 2011(14).
- Broman-Kananen Ulla-Britta 2012. "Staging a National Language. Opera in Christiania and Helsinki in the 1870s." Teoksessa Anne Siivuoja, Ove Ander, Ulla-Britta Broman-Kananen, Jens Hesselager (eds.) *Opera on the Move in the Nordic Countries during the Long 19th Century*. DocMus 4. Sibelius-Akatemia. Helsinki. 155–191.
- Byckling Liisa 1999. "Kaarlo Bergbom ja venäläinen teatteri." Teoksessa: *Niin muuttuu mailma, Eskoni. Tulkintoja kansallisen näyttämöstä*. Toim. Pirkko Koski. Yliopistopaino. Helsinki. 45–81.
- Byckling Liisa 2009. *Keisarinajan kulisseissa. Helsingin venäläisen teatterin historia 1868–1918*. SKS. Helsinki.
- Bückling Lijsa 2015. *Otraženie russkoj duši v zerkale severa. Finsko-russkie literaturnye i teatralnye svāzi XIX-XX vv*. Aleteja. Sankt-Peterburg.
- Canth Minna 1973. *Minna Canthin kirjeet*. Toim. Helle Kannila. SKS:n toimituksia 313. SKS. Helsinki. Teokseen viitataan merkinnällä MCK.
- Canth Minna 1920. *Kootut teokset I–IV*. Otava. Helsinki.
- Canth Minna 1994. *Taisteleva Minna. Minna Canthin lehtikirjoituksia ja puheita 1874–1896*. Toim. Eila Tuovinen. Johd. Tellervo Krogerus. SKS. Helsinki.
- Castrén Gunnar 1953. "Werner Söderhjelm som teaterkritiker". *Historiska och litteraturhistoriska studier 29(1953). Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 338*. Helsingfors. 41–94.
- Clurman Harold 1977. *Ibsen*. Macmillan & Da Capo Paperback. New York.
- Colliander Erland 1920. *Svenska inhemska teatern, 1894–1919*. Söderström. Helsingfors.
- Cygnæus Fredrik 1883–1892. *Samlade Arbeten I – X*, red. E. Nervander. C.G. Edlund. Helsingfors.
- Dahlström Fabian (utg.) 2016. *Din tillgifne ovän. Korrespondensen mellan Jean Sibelius och Adolf Paul 1889–1943*. Svenska litteratursällskapet i Finland. Helsingfors.
- Degerholm Emelie 1903. *Vid Svenska scenen i Helsingfors II. Minnen och bilder tecknade af Emelie Degerholm*. Söderström & Co. Helsingfors.
- Duvignaud Jean 1973/1966. *Les ombres collectives. Sociologie du théâtre*. 2e éd. rev. et corr. Presses Universitaires France. Paris.
- EAH1 – EAH4 = Aspelin-Haapkylä 1906–1910.
- Edel Léon 1984/1959. *Writing Lives, Principia Biographica*. Norton cop. New York.
- Eisenberg Ludwig 1903. *Grosses biographisches Lexikon der deutschen Bühne im 19. Jahrhundert*. Leipzig.
- Engman Max 2003/1983. *S:t Petersburg och Finland. Migration och influens 1703–1917*. 2a upplagan. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Finska Vetenskaps-societeten. Helsingfors.
- Fewster Derek 2006. *Visions of Past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History. Studia Fennica. Historica 11*. Helsinki. SKS.
- Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen: Åren 1400–1900*. 1999. Utgiven av Johan Wrede. SLS. Helsingfors.
- Finne Jalmari 1908. "Teatterikysymyksiä." *Valvoja* 7–8/1908:441–452.
- Finne Jalmari 1922. *Kaarlo Bergbom. Henkilökuvaus*. Helsinki. Otava.
- Finne Jalmari 1939. *Immeellinen seikkailu. Ihmisiä, elämyksiä, mietteitä*. Jälkeenjääneistä papereista painoon toimittanut Yrjö Kivimies. Gummerus. Jyväskylä.

- Flodin Karl – Ehrström Otto 1934. *Richard Faltin och hans samtid*. Holger Schildts förlag. Helsingfors.
- Forsman Jaakko 1899. *Anteckningar enligt Professor Jaakko Forsmans föreläsningar öfver de särskilda brotten, I-II*, Red. L. Aspegren och E. Saxén.
- Frenczell Ester-Margaret von 1972. *ABC för teaterpubliken*. Söderström & C:o. Helsingfors.
- Frenczell-Thesleff Greta von 1944. *Minna Canth*. Suom. Tyyni Tuulio. Otava. Helsinki.
- Geisler-Baum Silja 2004. *Die Loreley in Finnland. Zur Entstehung, Aufführung und Rezeption der Oper von Fredrik Pacius und Emanuel Geibel*. Schriften zur Musikwissenschaft, Band 11. Hrsg. von Musikwissenschaftlichen Institut der Johannes Gutenberg -Universität Mainz. Are Musik Verlag GmbH. Mainz.
- Goss Glenda 2009. *Sibelius. A Composer's Life and the awakening of Finland*. University of Chicago Press cop. Chicago & London.
- Gutman Robert 1970/1968 *Richard Wagner. Der Mensch, sein Werk, seine Zeit*. (alkuteos *Richard Wagner, The Man, his Mind and his Music*, Übersetzung von Horst Leuchtman. Heyne Biographien. Wilhelm Heyne Verlag. München.
- Haapala Pertti & al. [Olli Löytty, Kukku Melkas, Marko Tikka] (toim.) 2008. *Kansa kaikkivaltias: suurlakko Suomessa 1905*. Teos. Helsinki.
- Hagman Lucina 1911 (II). *Minna Canthin elämäkerta, toinen osa*. Otava. Helsinki.
- Halme Kaarle 1928. *Arkadia. Elämäni kuvia maailmaa kuvastelevilta palkeilta kansallisen kevättunnelman ajoilta*. Otava. Helsinki.
- Heikkilä Ritva 1998. *Ida Aalberg. Näyttelijä Jumalan armosta*. WSOY. Helsinki.
- Hirn Yrjö 1949. *Teatrar och teaterstrider i 1800-talets Finland*. Söderströms. Helsingfors.
- Hirn Yrjö 1950. "Lertuppar och visselpipor". Teoksessa *Festskrift. Tillägnad professor Nicken Rönngren på hans sjuttioårsdag 2. XI. 1950*. Red. Henrik von Bonsdorff. Förlag Amos Andersson. Helsingfors.
- Hirschfeld Magnus 1914. *Die Homosexualität des Mannes und des Weibes*. Berlin.
- Hyttinen Elsi 2007. "Työväenkirjailija Elvira Willman". Esipuhe teokseen Willman Elvira, *Lyly. Kellarikerroksessa. Juopa*. Suomalaisen kirjallisuuden klassikoita. SKS. Helsinki. vii–xvi.
- Hyttinen Elsi 2012. *Kovaa työtä ja kohtalon oikkuja. Elvira Willmanin kamppailu työläiskirjallisuuden tekijyydestä vuosisadanvaihteen Suomessa*. (diss.) Turun yliopiston julkaisuja. Scripta lingua Fennica edita. Ser C 335. Turun yliopisto. Turku.
- Häkli Pekka 1955. *Arvid Järnefelt ja hänen lähimaailmansa*. WSOY. Helsinki.
- Ingman-Starck Naëmi 1928. *Laulajattaren muistelmia*. WSOY. Helsinki.
- Iso Tietosanakirja, osat III (1932), osa VI (1934), osa XIV (1938). Tietosanakirja Oy. Helsinki.
- JAK = *Juhani Ahon kirjeitä*. Toim. Juhani Niemi 1986. SKS toimituksia 441. Helsinki.
- Jalava Ilona 1949. *Antti Jalava, tavallisen miehen tarina. Hänen omista kirjeistään ja puheistaan koonnut Ilona Jalava*. WSOY. Helsinki.
- Johansson Alf W. 2011/2007. "Biografin och den svenska historievetenskapen." Teoksessa Henrik Rosengren & Johan Östling (red.) *Med livet som insats. Biografin som humanistisk genre*. Sekel Bokförlag. Lund.
- Jukola Martti 1930. *Juhana Heikki Erkko. Elämä, runoilijatoiminta ja teokset. Kirjallisuushistoriallinen tutkimus. I osa. (Vuoteen 1890)*. Otava. Helsinki.
- Jukola Martti 1939. *Juhana Heikki Erkko. Elämä, runoilijatoiminta ja teokset. Kirjallisuushistoriallinen tutkimus. II osa. (1890–1906)*. Otava. Helsinki.
- Jussila Osmo 1989. "Suomalaisuusliike Venäjän paineessa 1890–1917." Teoksessa Tommila Päiviö – Pohls Maritta (toim.) 1989. *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Kustannuskiila Oy. Kuopio. 121–173.
- Kalemaa Kalevi 1978. *Matti Kurikka – legenda jo eläessään*. WSOY. Helsinki.
- Kalima Eino 1962. *Sattumaa ja johdatusta. Muistelmia*. WSOY. Helsinki.
- Kallas Aino 1946. *Uusia kanssavaeltajia ja ohikulkijoita. Muistoja ja muotokuvia*. Otava. Helsinki.

- Kannel Väinö (toim.) 1939. *Viipurin hovioikeus 1839–1939. Tietoja hovioikeuden historiasta, toiminnasta ja virkakunnasta. Satavuotismuistojulkaisu*. Viipurin hovioikeus. Viipuri.
- Kannila Helle (toim.) 1973. *Minna Canthin kirjeet*. SKS:n toimituksia 313. SKS. Helsinki. (Teokseen viitataan lyhenteellä MCK)
- Karlsson Birgitta 1998. Folkteatern. Den ”inhemska teatertankens trojanska häst.” Åren 1898–1906. *Svenska folkskolans vänners kalender = SFV-kalendern 112*. SFV. Helsingfors. 50–73.
- Karlsson Birgitta 2000. ”God frejd och god dramatisk begåvning. Svensk skådespelarutbildning i Finland 1908–1979.” *Historiska och litteraturhistoriska studier* 75. Red. Pia Forssell, John Strömberg. *Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland*. 624. Svenska litteratursällskapet i Finland. Helsingfors. 151–217.
- Karttunen Antero 2009. ”Armas Järnefelt ja helsinkiläisorkesterit.” Teoksessa Salmi Hannu (toim.) *Armas Järnefelt. Kahden maan mestari*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. 211–239.
- Kaukonen Toini-Inkeri 1972. ”Aino-puku ja sen historia.” Teoksessa *Vakkanen. Kalevalaisten naisten liiton vuosikirja 1972*. KNL ry. Helsinki. 28–38.
- Kauppala Anne (2018 ilmestyy). ”Bohuslav Hřmálý ja Suomalainen Ooppera.” [*Suomalaisen Oopperan historiaa ja historiografia -antologia*. Työnimi.] Taideyliopiston Sibelius-Akatemia. Helsinki.
- Kauppinen Eino 1952. *Kirjallinen kuukausilehti. Vaiheet, sisällys, merkitys*. Otava. Helsinki.
- Kauppinen Eino 1955. *Taisteleva sanomalehti. Morgonbladets (1872–1884) syntyminen ja asema lehdistössämme*. Otava. Helsinki.
- Kauppinen Maija 2009. ”Tähtihetkiä 125 vuotta.” Teoksessa Korppi-Tommola Aura (toim.) 2009. *Tavoitteena tasa-arvo. Suomen Naisyhdistys 125 vuotta*. SKS. Helsinki. 9–168.
- Kerkkonen Veikko 1957. *Ida Aalbergin syntymän 100-vuotismuisto*. Janakkala-seura. Janakkala.
- Keskisarja Teemu 2010. *Vääpeli T:n tapaus ja muita kertomusta suomalaisesta terrorista*. Atena. Jyväskylä.
- Kivi Aleksis 2012. *Kirjeet. Kriittinen editio*. Toim. Juhani Niemi (päätoim.), Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma, Jyrki Nummi. SKS:n toimituksia 1386. Tiede. SKS. Helsinki. Teokseen viitataan merkinnällä AK-Kirjeet 2012.
- Kivijärvi Erkki 1923. *Adolf Lindfors. Näyttelijäkuva*. Otava. Helsinki.
- Klinge Matti 1997. *Keisarin Suomi*. Suom. Marketta Klinge. Schildts. Helsinki.
- Knapas Rainer 2012. *Tiedon valtakunnassa. Helsingin yliopiston kirjasto – Kansalliskirjasto 1640–2010*. Kansalliskirjasto. SKS. Helsinki.
- Korppi-Tommola Aura (toim.) 2009. *Tavoitteena tasa-arvo. Suomen Naisyhdistys 125 vuotta*. SKS. Helsinki.
- Koski Pirkko 1986. *Kansan teatteri I. Kansan näyttämö. Koiton näyttämö*. Helsingin teatterisäätiö. Helsinki.
- Koski Pirkko 1998. ”Lefve alla intelligentia män!” Naiskirjailijan näytelmät miesten teatterissa. Teoksessa Huhtala Liisi (toim.) *Monisärmäinen Minna Canth. Kirjoituksia hänestä ja hänen tuotannostaan*. Snellman-instituutin julkaisuja A-sarja. 20/1998. Kuopio. 78–93.
- Koski Pirkko (toim.) 1999. *Niin muuttuu mailma, Eskoni. Tulkintoja kansallisiinäyttämöstä*. Yliopistopaino. Helsinki.
- Koski Pirkko 2005. *Strindberg ja suomalainen teatteri*. Like. Helsinki.
- Koski Pirkko 2006. ”Nora Tanssii suomalaisilla näyttämöillä.” Teoksessa *Ibsen Suomessa* (Hanna Korsberg toim.) Like. Helsinki. 112–133.
- Koski Pirkko 2013. *Näyttelijänä Suomessa*. WSOY. Helsinki.
- Koskimies Rafael 1953. *Suomen Kansallisteatteri 1902–1917*. Otava. Helsinki.
- Koskimies Rafael 1974. *Taipuako vai taittua 1882–1903. Yrjö Koskisen elämä III*. Historian Ystävien Liitto (No 19). Otava. WSOY. Helsinki.
- Kotimaisia näyttämötaiteilijoita sanoin ja kuvin* 1930. Kustannusliike opas. Viipuri.
- Kouta Aarni 1911. *Suomalaisia näyttelijöitä. Lapsuuden ja nuoruuden muistoja*. A. A. Karisto. Hämeenlinna.

- Kring konst och kultur. Studier tillägnade Amos Anderson 3.IX.1948.* 1953. Mercators tryckeri. Helsingfors.
- Krohn Helmi 1917. *Emilie Bergbom*. Otava, Helsinki.
- Krohn Helmi 1922. *Lea. – Hedvig Charlotte Winterhjelm ihmisenä ja taiteilijana*. Otava, Helsinki.
- Krohn Helmi 1924. *Kulissien takana. 20 suomalaisen näyttelijän lapsuusmuistoja*. Otava, Helsinki.
- Krohn Helmi 1927. *Suomalaisen oopperan ensimmäinen tähti. Emmy Achtén elämä ja työ*. Otava, Helsinki.
- Kylhammar Martin 2011/2004. "Biografiska faktoider. Personhistoriens försanthållna felaktigheter." *Tolv brev: Ett seminarium på nätet*. <https://web.archive.org/web/20150508035209/http://www.kylhammar.eu/UserFiles/File/pdf/Biografiska%20faktoider.pdf> Tarkistettu 23.6.2017.
- Lampila Hannu-Ilari 1997. *Suomalainen ooppera*. WSOY, Helsinki.
- Leino Eino 1918. "Kaarle Halme 50 vuotta taiteilijana." Teoksessa *Näyttämö Kaarle Halme. Juhlahjelma*. Näyttämö-Taide Oy, Helsinki.
- Leppänen Glory 1962. *Tulesta tuhkaksi. Emmy Achté ja hänen maailmansa*. Otava, Helsinki.
- Lille Axel 1921. *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse. Anteckningar*. Helsingfors: Schildt.
- Lindberg August 1916. *De första teaterminnena*. Stockholm: Albert Bonniers.
- Lounasmaa Viktor 1910. *Elämäni taipaleelta. Muistelmia*. WSOY, Porvoo.
- Lounela Pekka 2004. *Kohti arvoa ja ansiota. Suomen näyttelijäliitto 1913–1975*. Toim. Outi Lahtinen. Like, Helsinki.
- Luntinen Pentti – Manninen Turo 1992. *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 1. Irti Venäjästä*. Valtionarkisto. Vap-kustannus. Helsinki.
- Luntinen Pentti 1992a. Suomi syntyy. Teoksessa Pentti Luntinen – Turo Manninen. *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 1. Irti Venäjästä*. Valtionarkisto. Vap-kustannus. Helsinki. 14–79.
- Luntinen Pentti 1992b. Itsenäisyysajatus itää roudan alla. Teoksessa Pentti Luntinen – Turo Manninen. *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 1. Irti Venäjästä*. Valtionarkisto. Vap-kustannus. Helsinki. 80–145.
- Lüchow Marianne 1977. *Svenska Teatern i Helsingfors. Repertoar, styrelser och teaterchefer, konstnärlig personal 1860–1975*. Stiftelsen för Svenska Teatern i Helsingfors. Helsingfors.
- Lytykäinen Pirjo 2003. "Kirjallisuus tienhaarassa - suomalaisuus ja nykyajan haasteet." Teoksessa *Suomen Kulttuurihistoria 3*. Toim. Arja Keranto-Nevanlinna ja Laura Kolbe. Tammi, Helsinki. 294–305.
- Löfström Jan 1999. *Sukupoliero agraariyhteiskunnassa: "se nyt vaan on semmoinen"*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 757. SKS, Helsinki.
- Majjala Minna 2014. *Herkkä, hellä, hehkuvainen: Minna Canth*. Otava, Helsinki.
- Manninen Juha – Gimpl Georg 1991. *Kuka oli Wilhelm Bolin? Vem var Wilhelm Bolin? Wer war Wilhelm Bolin?* Helsingin yliopiston kirjasto. Helsinki.
- MCK = *Minna Canthin kirjeet*. 1973. Toim. Helle Kannila. SKS:n toimituksia 313. SKS, Helsinki. Miesmaa J. W. 1916. *Vuosien varrelta. Muistelmia ja tutkielmia*. WSOY, Helsinki.
- Molander Olof 1953. Harald Molander går i landsflykt. En källstudie. Teoksessa *Kring konst och kultur. Studier tillägnade Amos Anderson 3.IX.1948*. Mercators tryckeri. Helsingfors. 147–181.
- Montonen Uno 1963. *Teatterikaskuja*. Helsinki. Otava.
- Murtomäki Veijo 1998. Metsänhaltijat ja "Nuoren Don Sibeliuksen seikkailut" – balladilaji ja erotiikka myöhäisromantiikan musiikissa. Teoksessa Irma Vierimaa – Kari Kilpeläinen – Anne Sivuoja-Gunaratnam (toim.) *Siltoja ja synteesejä. Esseitä semiotikasta, kulttuurista ja taiteesta*. Gaudeamus, Helsinki.
- Mäkinen Helka 2001. *Ellä Tompuri – uusi nainen ja punainen diiva*. (diss.) Helsinki University Press. Helsinki.
- NB = Paavolainen, Pentti (2014) *Nuori Bergbom. Kaarlo Bergbomin elämä ja työ I. 1843–1872*. Teatterikorkeakoulun julkaisusarja 43. Helsinki: Taideyliopiston teatterikorkeakoulu.

Neiglick Hjalmar 1916. *Valda uppsatser. Med en inledning af Werner Söderhjelm*. Utgifna af Henning Söderhjelm. Söderströms & Co. Helsingfors.

Nervander Emil 1902. *Ett konstnärslif – till minne af Severin Falkman*. Söderströms. Helsingfors.

[Nervander Emil] E. N. 1906. "Ensimmäinen lehti Suomalaisen teatterin historiassa". *Helsingin Sanomat*, 2.11.1906.

Niemi Juhani (toim.) 1986. *Juhani Ahon kirjeitä*. Toim. Juhani Niemi. SKS toimituksia 441. Helsinki. Teokseen viitataan merkinnällä JAK.

Niemi Juhani 2007. *Paavo Cajander. Runoilijan ja suomentajan muotokuva*. SKS. Helsinki.

Niemi Mikko 1998. "Muistoja Taavetti Laitisen kadun vaiheilta." *Lääketieteellinen Aikakauskirja Duodecim* 1998; 114(23):2423.

Nieminen Kaarlo 1949. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapainon Oy 1849–1949*. SKSK. Helsinki.

Niin muuttuu mailma, Eskoni. Tulkintoja kansallisnäyttämöstä. Koski Pirkko (toim.) 1999. Yliopistopaino. Helsinki.

Niiniluoto Marja 1983. *Hilda & Elias. Hilda Aspin ja [Ruudi] Elias Erkon kirjeenvaihtoa vuosilta 1884–88*. Päivälehti. Helsingin Sanomat. Toimituksia 1. Helsingin Sanomat. Helsinki.

Niinistö Maunu 1974. *Romantikko ja idealisti. Emil Nervander kaunokirjailijana*. (Deutsches Referat). Kirjallisuuden laitoksen julkaisuja 11. Acta Universitatis Tampereensis Ser. A. vol. 54. Tampere.

Nisula Mikko & Kyllönen Jani 2012. Introduction. Teoksessa. Fredrik Pacius, Master of Melody and Drama. Teoksessa Fredrik Pacius. *The Coplete works of Musical Drama. Vol. 2. Princessen af Cypern*. Eds. Mikko Nisula & Jani Kyllönen. Fennica Gehrman Oy. Helsinki. vii – xi.

Numers Gustav von 1924. *Valitut teokset. [Tuukkalan tappelu. Elinan surma. Eerikki Puke. Kuopion takana. Pastori Jussilainen. Tupaantulijaistanssit.]* WSOY. Porvoo.

Nummela Ilkka 2004. *Toiselta kantilta: Minna Canth liikenaisena*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 975. SKS. Helsinki.

Näsänen Maija-Liisa 2008. *Abraham Ojanperä – laulajan elämä*. Faros-kustannus. Turku.

Ollikainen Rauni 2014. *Suomalainen ideaalimaaisema näyttämön tyyppikulisissa*. Aalto-yliopiston julkaisusarja, Doctoral dissertations 98/2014. Unigrafia. Helsinki.

Onerva L. 1932. *Eino Leino – runoilija ja ihminen. (I + II)*. Otava. Helsinki.

Paavolainen Pentti 1987. *Turkan pitkä juoksu. Jouko Turkan ohjaukset*. Gaudeamus. Helsinki.

Paavolainen Pentti 1992. *Teatteri ja suuri muutto. Ohjelmistot sosiaalisen murroksen osana 1959–1971*. (diss.) Kustannus Oy Teatteri. Helsinki.

Paavolainen Pentti 2010. Nummisuutarit näyttämöllä. Teoksessa. *Aleksis Kivi, Nummisuutarit, komedia viidessä näytöksessä. Kriittinen editio*. Toim. Jyrki Nummi, Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma. SKS. Helsinki. 129–155.

Paavolainen Pentti 2012. Two Operas or One – or None. Teoksessa Anne Sivuola, Ove Ander, Ulla-Britta Broman-Kananen, Jens Hesselager (eds.) *Opera on the Move in the Nordic Countries during the Long 19th Century*. DocMus 4. Sibelius-Akatemia. Helsinki. 125–154.

Paavolainen Pentti 2013. Sankariksi kelpaamaton? Evald Jahnssonin *Lallin* lyhyt näyttämöhistoria. – *Kirjailijoiden Kalevala*. Toim. Antti Tuuri, Ulla Piela, Seppo Knuuttila. Kalevalaseuran vuosikirja 92. SKS. Helsinki. 47–67.

Paavolainen Pentti 2014a. *Nuori Bergbom. Kaarlo Bergbomin elämä ja työ I. 1843–1872*. Teatterikorkeakoulun julkaisusarja 43. Helsinki: Taideyliopiston teatterikorkeakoulu. (Teokseen viitataan merkinnällä NB.)

Paavolainen Pentti 2014b. Kullervo teatterissa ja oopperassa. Teoksessa *Aleksis Kivi. Kullervo. Murhenäytelmä viidessä näytöksessä. Kriittinen editio*. Toim. Jyrki Nummi (päätoim.), Sakari Katajamäki et al. SKS. Helsinki. 200–232.

Paavolainen Pentti 2015a. Porvariston nousu, pienoisenäytelmä ja Kivi. Teoksessa *Aleksis Kivi. Kihlaus. Leo ja Liina. Selman juonet. Kriittinen editio*. Toim. Pentti Paavolainen, Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma, Juhani Niemi, Jyrki Nummi. SKS. Helsinki. 14–31.

Paavolainen Pentti 2015b. Kiven pienoiskomediat näyttämöllä ja valkokankaalla. (Yhdessä Kimmo Laineen kanssa.) Teoksessa *Aleksis Kivi. Kihlaus. Leo ja Liina. Selman juonet. Kriittinen editio*. Toim. Pentti Paavolainen Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma, Juhani Niemi, Jyrki Nummi. SKS. Helsinki. 140–161.

Paavolainen, Pentti 2015c. Välskärin kertomukset ja teatteri. Teoksessa *Ennen kuulemattomat Välskärin kertomukset*. Toim. Leena Kirstinä. Topelius-seura. Helsinki.

Paavolainen Pentti 2016a. Kielisuhteiden muutos Viipurin teatterissa, oopperassa ja musiikkielämässä. Teoksessa *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*. Toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen, Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 18. VSKS. Helsinki.

Paavolainen Pentti 2016b. Valistuskirjoista muistelmiin. Viipurin kirjallisia sukupolvia. Teoksessa *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*. Toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen, Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 18. VSKS. Helsinki.

Paavolainen Pentti 2016c. Bergbom ja Shakespeare – erään kaanonin synty. 400 vuotta Shakespeare. *Synteesi* 2016:1–2.

Paavolainen Pentti 2016d. *Arkadian arki. Kaarlo Bergbomin elämä ja työ II. 1872–1887*. Teatterikorkeakoulun julkaisusarja 51. Helsinki: Taideyliopiston teatterikorkeakoulu. (Teokseen viitataan merkinnällä AA.)

Paavolainen Pentti 2018. Kaarlo Bergbom ohjaajana. Teoksessa *Ooppera ennen Oopperaa* [ilmestyy 2018]. Antologia Suomalaisen Oopperan historiaa. Toim. Kauppala Anne. Taideyliopiston Sibelius-Akatemia. Helsinki.

Pacius Fredrik 2012. *The Coplete works of Musical Drama. Vol. 2. Princessan af Cypern*. Eds. Mikko Nisula & Jani Kyllönen. Fennica Gehrman Oy. Helsinki.

Pennanen Jotaarkka 2017. *Orjatsalo. Taiteilija politiikan kurimuksessa*. Sanasato. Tampere.

Petrovskaa I. & Somina B. 1994. *Teatralnyj Peterburg načalo XVIII veka – oktābr 1917 goda. Obozrenie-putevoditel'*. Rossijskij institut istorii iskusstv. Sankt Peterburg.

Pikkanen Ilona 2012. *Casting the Ideal Past – a Narratological Close Reading of Eliel Aspelin-Haapkylä's History of the Finnish Theatre Company (1906–1910)*. Acta Universitatis Tamperensis 1787. Tampere University Press. Tampere.

Pöysti Lasse 1990. *Lassen oppivuodet. [osa I]*. Otava. Helsinki.

Qvarnström Ingrid 1946. *Svensk teater i Finland, Del I. Rikssvensk teater*. Holger Schildts Förlag. Helsingfors.

Rajala Panu 1995. *Titaanien teatteri. Tampereen Työväen Teatteri 1918–1964*. TTT oy. Tampere.

Rajala Panu 2017. *Virvatuli. Eino Leinon elämä*. WSOY. Helsinki.

Rein Thiodolf 1918. *Muistelmia elämän varrelta*. Otava. Helsinki.

Ringby Per 1987. *Författarens dröm på scenen. Harald Molanders regi och författarskap*. Universitetet i Umeå. Stockholm.

Riuttu Leo 1973. *Teatteriväen makeimmat naurut*. WSOY. Porvoo.

Rommi Pirkko 1964. *Yrjö-Koskisen linja. Myöntyvyyssuunnan hahmottuminen Suomalaisen puolueen toimintalinjaksi*. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki.

Rosengren Henrik & Östling Johan (red.) 2011. *Med livet som insats. Biografen som humanistisk genre*. Sekel Bokförlag. Lund.

Räsänen Ilmari 1925. *Ida Aalberg*. WSOY. Porvoo.

Saarenheimo Mikko 1924. *1880-luvun suomalainen realismi. Kirjallinen tutkimus*. WSOY. Helsinki.

Saarenheimo Eero 1976. *Suomalaisuutta rakentamassa. Helsingin Suomalainen Klubi 1876–1976*. Helsingin Suomalainen Klubi. Helsinki.

Salmi Hannu 2005. *Wagner and Wagnerism in Nineteenth-Century Sweden, Finland, and the Baltic Provinces. Reception, Enthusiasm, Cult*. Eastman Studies in Music. University of Rochester Press. Rochester.

Salmi Hannu (toim.) 2009a. *Armas Järnefelt. Kahden maan mestari*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

Salmi Hannu 2009b. ”Nuoruusvuodet ja uran alkutaival 1869–1907.” Teoksessa Hannu Salmi (toim.) *Armas Järnefelt. Kahden maan mestari*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. 11–85.

Schybergsson M[agnus]. G[ottfried]. 1923. *Finlands politiska historia 1809–1919*. Söderströms & C:o. Helsingfors.

Seppälä Mikko-Olavi 2002. *Torpala taloon, sata vuotta kuopiolaista teatteria*. Kuopion teatterikerho ry. Media Wallius. Kuopio.

- Seppälä Mikko-Olavi 2010a. *Suomalaisen työvänteatterin varhaisvaiheet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1272. SKS. Helsinki.
- Seppälä Mikko-Olavi 2010b. "Dramaturgit ja näytelmäkirjailijat." Teoksessa Seppälä Mikko-Olavi – Tanskanen Kirsti (toim.) 2010. *Suomen teatteri ja draama*. Like. Helsinki. 61–64.
- Seppälä Mikko-Olavi – Tanskanen Kirsti (toim.) 2010. *Suomen teatteri ja draama*. Like. Helsinki.
- Sihvo Hannes 2002. *Elävä Kivi. Aleksis Kivi aikansa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 889. SKS. Helsinki.
- Silander Kaarle 1900. *Suomalaiset maaseututeatterit 1887–1900*. Maaseututeatteri-osakeyhtiö. Viipuri.
- Siltanen Riikka 2014. "Richard Faltin Suomen Wagner-pioneerina". *Wagneriaani* 43/kevät 2014. Suomen Wagner-Seura. 20–24.
- Sirén Vesa 2000. *Aina poltti sikaria. Jean Sibelius aikaisten silmin*. Otava. Helsinki.
- Sivuoja Anne, Ander Ove, Broman-Kananen Ulla-Britta, Hesselager Jens (eds.) 2012 *Opera on the Move in the Nordic Countries during the Long 19th Century*. DocMus 4. Sibelius-Akatemia. Helsinki.
- Snellman Ruth 1971. *Tuokio sieltä, tuokio täältä*. Weilin + Göös. Helsinki.
- Sola Väinö 1951. *Wäinö Sola kertoo*. WSOY. Helsinki.
- Styan J. L. 1981 *Modern drama in theory and practice. Vol. 1. Realism and naturalism*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Sulkunen Irma 1989. *Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen*. Hanki ja jää. Helsinki.
- [Suomalainen näyttämö. 1897] *Suomalainen näyttämö 13.10.1872–13.10.1897*. [Suomalainen Teatteri.] [SKS:n kirjapaino.] Helsinki.
- Suomalainen Teaterikirjasto. Niteet I–III (näytelmät 1–20) 1878–1880*. C. Edv. Törmänen (toim.). Lindgren. Hämeenlinna.
- Suonio Kirsti 1940. *Kirsti Suonio kertoilee*. Muistiinkirjoittanut Lyly Kallioniemi. WSOY. Helsinki.
- Suutela Hanna 1997. "Orleansin neitsyt. Esitykset suomalaisessa Teatterissa 1887 ja 1894 sekä Suomen Kansallisteatterissa 1902". Teoksessa Helka Mäkinen (toim.) *Lihasta sanaksi. Tutkimuksia suomalaisesta teatterista*. s. Helsingin yliopiston yleisen kirjallisuustieteen, teatteritieteen ja estetiikan laitos. Helsinki. 169–189.
- Suutela Hanna 2003a. "Bergbom Emilie." *Kansallisbiografia 1*. SKS. Helsinki. 545–546.
- Suutela Hanna 2003b. "Bergbom Kaarlo." *Kansallisbiografia 1*. SKS. Helsinki. 549–551.
- Suutela Hanna 2005. *Impyyt – näyttelijättäret Suomalaisen Teatterin palveluksessa*. Like. Helsinki.
- Suutela Hanna 2006. "Nerous, teatteri ja sukupuoli. Kansallisen tradition piirteitä Jouko Turkan julkisuuskuvassa." *Kirjoituksia neroudesta. Myytit, kultit, persoonat*. Toim. Taava Koskinen. s 57–81. SKS. Helsinki.
- Syrjö Veli-Matti 2007. "Soisalon-Soininen Eliel." *Kansallisbiografia 9*. SKS. Helsinki. 170–171.
- Söderhjelm Alma 1929. *Min Värld I*. Bonnier. Stockholm.
- Söderhjelm Henning 1960. *Werner Söderhjelm. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland Nr 378. Levnadsanteckning 4*. Helsingfors. Borgå.
- Söderhjelm Werner 1900. *Karl August Tavaststjerna. En lefnadsteckning*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 46. Svenska Litteratursällskapet i Finland. Helsingfors.
- Söderhjelm Werner 1914. "Finska Operan – ett 40-årsminne." *Nya Argus* 16.3.1914. 1914:6:49–51
- Talas Suvisirkku 1996. *Elisabeth Järnefeltin kirjeitä 1881–1929*. SKS. Helsinki.
- Tandefelt Henrika 2008. *Konsten att härska. Gustaf III inför sina undersåtar*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 706. Svenska Litteratursällskapet i Finland. Helsingfors.
- Tarasti Eero 2012. "Foreword. Fredrik Pacius, Master of Melody and Drama." Teoksessa Fredrik Pacius. *The Coplete works of Musical Drama. Vol. 2. Princessan af Cypren*. Eds. Mikko Nisula & Jani Kyllönen. Fennica Gehrman Oy. Helsinki. v-vi.
- Tarkiainen Viljo 1922. *Gustaf von Numers. Elämä ja teokset. Kirjallisuushistoriallinen tutkielma*. Otava. Helsinki.
- Tarvas Toivo 1906. "Kaarlo Bergbomin viimeinen joulu." *Helsingin Kaiku* nro 52. 29.12.1906.

- Tarvas Toivo 1917. "Kaarlo ja Emilie Bergbomin taloudellisia huolia." *Otava, vuosikirja*. Otava. Helsinki. 227–230.
- Tawaststjerna Erik 1997. *Sibelius*. Teossarjasta *Sibelius 1–5* lyhentäen toimittanut Erik. T. Tawaststjerna. Alkuperäiset suomentajat Tuomas Anhava, Seppo Heikinheimo ja Erkki Salmenhaara. Otava. Helsinki.
- Tengström Gösta 1964. *Muistikuvia Karhulan lasitehtaalta. Julkaistu Karhulan lasitehtaan 75-vuotisen toiminnan johdosta 1889–1964*. Karhulan lasitehdas. Karhula.
- Teperi Jouko 1986. *Pro Carelia. Vuosisadan iltama Helsingin Seurahuoneessa 13.11.1893*. Karjalan kirjapaino. Lappeenranta.
- Thomas Keith 2005. "Politics: Looking for Liberty." *New York Review of Books*, 26.5.2005.
- Tiusanen Timo 1969. *Teatterimme hahmottuu. Näyttämötaiteemme kehitystie kansanrunoudesta itsenäisyyden ajan alkuun*. Kirjayhtymä. Helsinki.
- Toivakka Svetlana 2015. *Alma Fohström – kansainvälinen primadonna*. (diss.) Acta musicologica fennica 31. Helsingin yliopisto. Helsinki.
- Tommila Päiviö – Pohls Maritta (toim.) 1989. *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Kustannuskiila Oy. Kuopio.
- Tompuri Elli 1942. *Minun tieni*. WSOY. Helsinki.
- Tompuri Elli 1952. *Etu- taka- ja syrjähyppyjä. Muistelmia Arkadiasta Kansalliseen*. WSOY. Helsinki.
- Törmänen C. Edvard (toim.) 1878–1880. *Suomalainen Teaterikirjasto. Niteet I–III (näytelmät 1–20)* Lindgren. Hämeenlinna.
- Uimonen Minna 2007. "Hanna Ongelinin kivikkoinen kirjailijantaival". *Sateenkaari-Suomi: seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historiaa*. Kati Mustola & Johanna Pakkanen (toim.). [Vantaan kaupunginmuseo]. Vantaa.
- Uimonen Minna 2011. "Lihan viekkaus, tavan mahti ja harkinnan vapaus – Hanna Ongelin ja siveellisyyden kontekstit 1800-luvun lopun suomalaiskeskusteluissa". *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen. Poliittisen käsitteen historia*. Toim. Tuija Pulkkinen, Antu Sorainen. SKS. Helsinki.
- Vainio Matti 2002. *"Nouskaa aatteen!". Robert Kajanus, elämä ja taide*. WSOY. Helsinki.
- Valkeapää Leena 2015. *Vapaa kuin lintu, Emil Nervanderin elämä*. Taidehistoriallisia tutkimuksia 47. Taidehistorian seura. Helsinki.
- Valtiopäivät 1888. Asiakirjoja I. Helsinki 1889.
- Vares Vesa – Häkkinen Kaisa 2001. *Sanan valta. E. N. Setälän poliittinen, yhteiskunnallinen ja tieteellinen toiminta*. WSOY. Helsinki.
- Veistjä Verner 1957. *Viipurin ja muun Suomen teatteri: Suomalaisen maaseututeatterin, Viipurin näyttämön, Viipurin kaupunginteatterin historia näyttämötaiteemme vakiintumisen ja kehityksen kuvastajana*. Tammi. Helsinki.
- Verho Urho 1951. *Kaarlo Bergbomin draamankäsitys. Turun yliopiston julkaisusarja B. 37*. Turun yliopisto. Turku.
- Vierimaa Irma – Kilpeläinen Kari – Sivuoja-Gunaratnam Anne (toim.) 1998. *Siltoja ja synteesejä. Esseitä semiotiikasta, kulttuurista ja taiteesta*. Gaudeamus. Helsinki.
- Viljanen Lauri 1962. *Henrik Ibsen. Elämä ja draamat*. WSOY. Helsinki.
- Willman Elvira 2007. *Lyylly. Kellarikerroksessa. Juopa*. Suomalaisen kirjallisuuden klassikoita. SKS. Helsinki.
- Willner-Rönholm Margareta 1996. *Konstnärsslit och vardagsdröm: Åbo ritskola 1830–1981. Taidekoulun arkea ja unelmia: Turun piirustuskoulu 1830–1981*. Turun maakuntamuseo: Turun taidemuseo. Turku.
- Wrede Johan 1999. "K. A. Tavaststjerna – den hårda verkligheten." Teoksessa *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen: Åren 1400–1900*. Utgiven av Johan Wrede. SLS. Helsingfors. 437–445.
- Wuolijoki Hella 1945. *Yliopistovuodet Helsingissä 1904–1908*. Tammi. Helsinki.
- Ylikangas Heikki 1999. *Väkivallasta sanan valtaan. Suomalaista menneisyyttä keskiajalta nykypäivään*. WSOY. Helsinki.
- Ylikangas Heikki 2007. *Suomen historian solmukohdat*. WSOY. Helsinki.
- Ylikangas Heikki – Pajuoja Jussi 1987. *Lauri Kivekäs – aikansa ajaton radikaali*. WSOY. Helsinki.
- Yrjänä Jouni – Keskisarja Teemu 2009. *Alexander Järnefelt. Kenraali ja suomalaisustaisteli*. SKS. Helsinki.

VERKKOJULKAISUT

Neumann Angelo (Josef) / www.deutsche-biographie.de, luettu 23.11.2015.

Pihkova-Riika -rata /wikipedia.fi; Pihkva-Riia raudtee/wikipedia.ee; Pskogo-Riskaâ železnaâ doroga /wikipedia.ru.
Tarkistettu 8.3.2018.

Stimmung /de. Wikipedia, luettu 24.6.2014

Strakosch Alexander / www.biographien.ac.at, luettu 23.11.2015.

www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899.

Terveyskirjasto / Lääkäriseura Duodecim, luettu 25.6.2017.

Teatterin tiedotuskeskus (TINFO)

ILONA -esitystietokanta www.ilona.fi

Radiohaastattelu:

Fager 1958. = Karl Fagerin (1883–1962) haastattelu. ”Se oli Arkadia-teatterin aikaa. Taiteilija Karl Fager muistelee.”

Haastattelija Hellin Kangas v. 1958. Audio Yle-Areenan arkistossa, <https://areena.yle.fi/1-4164319>. Kuunneltu 10.9.2017.

HENKILÖHAKEMISTO

A

Aalberg-Kivekäs (-Uexküll-

Gyllenband), Ida 15, 18, 21, 22, 28, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 39, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 88, 93, 97, 98, 104, 106, 114, 115, 118, 119, 121, 122, 123, 130, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 154, 155, 157, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 174, 175, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 190, 196, 202, 203, 209, 221, 222, 225, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 244, 245, 246, 247, 250, 252, 253, 270, 271, 272, 274, 278, 287, 296, 298, 303, 305, 306, 310, 311, 313, 315, 317, 319, 320, 321, 322, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 337, 338, 340, 343, 347, 354, 355, 366, 376, 377, 382, 383, 395, 407, 408, 413, 414, 436, 456, 457, 464, 465, 470, 471, 473, 477, 494, 509, 510, 516, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 531, 532, 538, 539, 543, 545, 546, 547, 548, 555, 560, 568, 569, 570, 587, 597, 611, 624, 625, 630, 643, 644, 646, 647, 652, 654, 661, 662, 663, 669, 676, 677, 679, 681, 685, 699, 701, 707

Achté, Lorenz Nikolai 236

Achté (s Strömer), Emmy 236, 249, 350, 597, 608, 609, 686

Ackté, Aino 524, 530, 531, 597, 605, 606, 609, 613, 644, 645, 646, 652, 661, 674, 679

Ahlberg, Axel 34, 47, 58, 101, 102, 114, 122, 134, 136, 137, 146, 147, 156, 157, 159, 174, 175, 210, 299, 320, 325, 346, 349, 350, 355, 368, 382, 407, 410, 426, 434, 435, 442, 446, 448, 461, 464, 466, 479, 488, 490, 492, 493, 495, 496, 499, 501, 503, 512, 513, 514, 515, 517, 523, 539, 549, 550, 568, 571, 585, 601, 607, 609, 615, 625, 628, 655, 667, 681, 707

Ahlbom, Ernst 236

Ahlfors, Bengt 22

Ahlman, Paavo 510, 517, 572, 625

Ahnger, Berndt 153

Aho, Antti Juhani 574

Aho (e Brofeldt), Juhani 41, 86, 87, 88, 95, 131, 132, 150, 162, 175, 180, 221, 237, 238, 239, 240, 241, 263, 264, 287, 288, 297, 436, 522, 545, 567, 571, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 585, 598, 708

Aho (e Brofeldt), Kalle 42, 78, 79, 88, 123, 150, 162, 174, 201, 293, 294, 304, 328

Ahrenberg, Johan Jakob (Jac.) 150, 235, 288, 289, 317

Aiskhylos 484

Aleksanteri I Romanov 464

Aleksanteri II Romanov 48, 130, 444, 459, 461, 462, 464, 608

Aleksanteri III Romanov 212, 339, 534

Alenius, hra 461

Almberg (Jalava), Antti 77, 78, 80, 90, 117, 118, 123, 130, 131, 132, 177, 181, 191, 212, 244, 254, 255, 256, 257, 264, 265, 266, 271, 284, 290, 291, 297, 324, 331, 380, 416, 442, 494, 495, 496, 501, 502, 554, 570, 576, 584, 604, 605, 606, 607, 616, 617, 618, 624, 627, 629, 633, 634, 635, 636, 637, 644, 670, 680, 695, 696

Almberg (s Floman), Alma 437, 542

Alpo (e Muhonen), Pietari (Pekka) 410, 480, 495, 496, 663

Andelin (Hämeen-Anttila), Väinö 519

Andersen, Hans Christian 472
anonyymi, Lotta (teatterin kirjastonhoitaja) 281

anonyymi, Wellamo (seuralainen) 597

Antoine, André 335

Apostol, Alexei 701

Appia, Adolphe 494

Aristofanes 484

Arppe, August 26, 124, 165, 172, 178, 179, 183, 186, 196, 223, 224, 233, 234, 235, 236, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 253, 274, 288, 301, 321, 324, 327, 330, 336, 374, 415, 423, 503, 569, 587, 588, 641

Aspegren, August 42, 53, 95, 98, 123, 124, 131, 132, 144, 147, 160, 165, 172, 173, 176, 188, 210, 223, 288,

301, 305, 306, 317, 325, 330, 395, 482, 633, 650

Aspegren (e Toikka, s Gullstén), Aurora 31, 42, 53, 95, 98, 121, 123, 124, 131, 147, 153, 160, 165, 172, 188, 210, 305, 325, 330, 372, 482, 521, 538, 539, 633, 650

Aspelin, Bruno 461

Aspelin (-Haapkylä), Eliel 13, 20, 23, 33, 37, 63, 68, 72, 75, 79, 80, 81, 86, 90, 97, 98, 99, 103, 115, 117, 134, 138, 148, 150, 191, 203, 205, 222, 231, 259, 265, 284, 285, 289, 302, 307, 313, 314, 315, 317, 322, 323, 333, 339, 347, 350, 361, 383, 384, 392, 394, 395, 409, 416, 422, 428, 429, 439, 440, 442, 449, 450, 453, 458, 459, 465, 467, 474, 476, 489, 493, 494, 496, 502, 504, 505, 520, 521, 524, 525, 526, 536, 537, 538, 541, 542, 554, 561, 562, 569, 576, 579, 584, 592, 604, 609, 627, 629, 630, 631, 632, 634, 635, 639, 644, 655, 661, 670, 678, 679, 680, 681, 683, 684, 685, 686, 688, 689, 692, 693, 695, 696, 697, 698, 699, 702, 704, 709

Aspelin, Johan Reinhold 313, 697

Aspelin (s Rewell), Ida 686, 697, 701

Asp, Hanna 72, 138, 155, 330, 352

Asp, Hilda 30, 38, 39, 41, 88, 98, 115, 122, 155, 156, 159, 162, 175, 274, 297

Asp, Kustaa 162

Atra (-Engqvist), Kaarlo 379

Auer, Alma 461, 570

Avellán, Kaarola 18, 30, 31, 32, 36, 50, 58, 93, 98, 101, 104, 115, 121, 122, 202, 321, 341, 343, 350, 436, 510, 550, 644

B

Bach, Johann Sebastian 569, 703

Backlund-Cygnæus, Mina 673

Bandler, Vivicca 22

Barnett, John 32

Bartel, lääkäri (Nervi) 615

Basilier, Fredrik 59, 144

Basilier, Kaarlo 59, 144

Basilier-Magelsen, Ida 327, 334, 399, 480, 555, 608

- Beethoven, Ludwig van 678
 Bergbom, Axel Gabriel 379
 Bergbom, Carl Gustaf 318
 Bergbom, Emelie Sophie 21, 23, 31, 39, 41, 43, 45, 46, 47, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 70, 71, 76, 80, 82, 83, 87, 88, 90, 93, 97, 98, 101, 102, 119, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 141, 142, 144, 145, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 158, 159, 161, 163, 164, 165, 167, 171, 175, 177, 179, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 200, 201, 202, 203, 211, 212, 214, 215, 217, 219, 221, 227, 228, 230, 231, 234, 235, 241, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 258, 259, 260, 261, 262, 264, 265, 266, 267, 269, 270, 271, 275, 276, 279, 280, 282, 283, 284, 287, 288, 289, 290, 295, 296, 297, 299, 300, 301, 303, 305, 306, 311, 312, 314, 315, 317, 324, 326, 327, 330, 331, 333, 334, 335, 336, 337, 340, 341, 342, 343, 344, 348, 349, 351, 352, 353, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 364, 365, 371, 376, 378, 379, 380, 381, 383, 384, 385, 386, 387, 389, 390, 392, 393, 394, 395, 401, 408, 411, 412, 416, 417, 419, 420, 421, 422, 423, 426, 427, 428, 430, 432, 433, 436, 437, 438, 439, 444, 449, 450, 451, 452, 454, 455, 466, 467, 473, 475, 476, 477, 481, 494, 499, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 511, 518, 519, 527, 539, 542, 545, 546, 554, 555, 558, 579, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 622, 623, 624, 625, 627, 628, 634, 640, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 657, 660, 661, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 692, 695, 697, 699, 701, 703
 Bergbom, Gustaf Leonard 688
 Bergbom (Haglund), Lea 379
 Bergbom, Helny 379, 461
 Bergbom, Johan Erik 699
 Bergbom, Johan Georg 508
 Bergbom, Johanna Elisabeth 508
 Bergbom, Karl Zachris 252, 455, 508
 Bergbom (s Gripenberg), Agnes Maria 455, 508, 603
 Bergbom (s Gripenberg), Helena Gustava 508
 Bergbom (s Idman), Agnes 132, 144, 336, 611, 696, 697
 Bergbom (s Roschier), Fredrika Juliana 19, 381, 412, 682, 699, 709
 Bergbom (Wuorenheimo), Aarne 645
 Bergbom (Wuorenheimo), Erik Ossian 65, 95, 132, 144, 148, 195, 200, 314, 336, 378, 440, 444, 450, 481, 485, 486, 506, 509, 520, 584, 592, 593, 597, 606, 607, 609, 622, 645, 647, 660, 684, 689, 692, 696, 704
 Bergroth, Gustaf Elis 43
 Bernhardt, Ludwig 439, 449, 559
 Bernhardt, Sarah 16, 477, 523, 589
 Birch-Pfeiffer, Charlotte 118, 557, 664
 Birger Jarl 226, 428
 Birkman, Alma 493, 499, 504, 589, 592, 593, 595, 615, 616, 622, 648, 649, 652, 696
 Birkman, Hanna 319, 495, 499, 504, 615, 648, 649, 652
 Bismarck, Otto von 47, 48
 Björkesten (s Elfving), Hilda 509
 Björnson, Björn 510
 Björnson, Björnstjerne 34, 41, 44, 56, 61, 93, 118, 140, 167, 168, 365, 485, 516, 517, 519, 565, 566, 699
 Blom, Michael Leonard von 486
 Bobrikov, Nikolai 143, 432, 443, 444
 Bobrikov, Nikolai Ivanovitš 478, 494, 500, 506, 508, 514, 535, 536, 568, 584, 597, 604, 606, 616, 617, 621, 648, 651, 653, 684, 689
 Boieldieu, François-Adrien 601
 Bolin, Wilhelm 26, 92, 138, 401, 552, 556, 692
 Böök, Alarik 114, 311, 315, 320
 Böök, Bruno 266, 297
 Borenus, Ellen 187, 213, 217, 258, 259, 260, 266, 267, 268, 276, 277, 279, 280, 282, 283, 320
 Borg (Olander), Inez 58, 59, 114, 128
 Born, Viktor Magnus von 651
 Bourdieu, Pierre 17
 Brahm, Otto 484
 Brander, Ida 174, 288
 Brändner, Fanni 283, 284, 296, 299
 Brändner, Michael 296, 299
 Burén, Axel 313
 C
 Cajander, Paavo 126, 178, 210, 211, 319, 340, 402, 415, 420, 536
 Calderón de la Barca, Pedro 146, 147, 156, 425, 571
 Callander, lääkäri (Viipuri) 186
 Canth, Elli 132, 134, 165, 171, 201, 202, 255, 393, 394
 Canth, Hanna 134
 Canth, Minna 12, 15, 25, 29, 31, 40, 41, 42, 43, 44, 48, 54, 57, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 94, 95, 96, 97, 98, 102, 104, 106, 123, 124, 130, 131, 132, 133, 134, 138, 140, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 187, 188, 192, 193, 196, 201, 202, 204, 205, 209, 210, 223, 224, 225, 231, 232, 233, 234, 236, 254, 255, 256, 260, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 287, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 298, 301, 302, 304, 305, 306, 310, 315, 319, 323, 324, 325, 328, 329, 330, 331, 335, 336, 351, 352, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 371, 380, 385, 387, 390, 391, 393, 394, 395, 397, 408, 409, 414, 415, 416, 425, 440, 455, 487, 528, 571, 574, 580, 627, 633, 695, 699, 706, 709
 Castegren, Victor 502, 650
 Castrén, Gunnar 104
 Castrén, Jonas 445
 Christian IX Oldenburg-Glücksborg 649
 Chronegk, Ludvig 124, 125
 Churberg, Waldemar 137, 138
 Collin, Axel 312
 Coquelin, Benoît Constant 235, 236, 239, 240, 289, 432, 594, 609
 Corander (Durchman), Helga 321
 Coutscheg, lääkäri (Wien) 281
 Cygnaeus, Fredrik 514, 521, 537, 679
 Cygnaeus, Gustaf 673
 D
 Dahlberg (Alhovuori), Aukusti 461
 Danielsson-Kalmari, Johan Richard 535, 618

Devrient, Eduard 645
 Dillström, kukkakauppias 145
 Dingelstedt, Franz von 645
 Dumas, Alexandre (nuorempi) 567
 Dumont, Louise 484
 Duncker, Elis 297, 559
 Duse, Eleonora 187

E

Edelfelt, Albert 421, 523, 524, 525, 526, 527, 578, 684
 Eerik IX Pyhä, kuningas 461
 Eerik XIV Vaasa 448, 571
 Ehrnrooth, Adelaide 191
 Ekman, Robert Wilhelm 304, 407
 Elfving, Betty 40, 59, 60, 70, 80, 119, 124, 127, 129, 141, 142, 143, 148, 149, 150, 158, 175, 179, 182, 191, 193, 202, 203, 230, 235, 259, 284, 286, 288, 293, 304, 310, 314, 315, 324, 338, 339, 348, 353, 354, 358, 360, 361, 368, 376, 378, 379, 401, 407, 409, 415, 426, 504, 507, 508, 509, 660, 661, 673
 Elfving, Lina 193
 Elfving (s Sucksdorff), Vendla 509
 Elisabeth I Tudor 13, 58
 Elmgren, nti 682
 Elo, Kosti 623, 624
 Eneberg (s Thorborg - von Knorring), Märta Viktoria 313
 Eneberg, Waldemar 313, 647
 Eneberg, Waldemar? 607
 Engdahl, Emma 158
 Engelbrektson, Engelbrekt 27
 Englund, Peter 16
 Erkkö, Eero 162, 175, 506, 598
 Erkkö, Juhana Henrik 25, 30, 31, 37, 38, 39, 41, 49, 50, 59, 60, 88, 94, 134, 143, 158, 159, 160, 162, 175, 297, 307, 308, 309, 313, 316, 317, 331, 333, 344, 345, 351, 352, 358, 361, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 388, 399, 400, 406, 415, 416, 418, 422, 425, 440, 485, 487, 488, 489, 490, 499, 515, 516, 521, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 541, 543, 544, 545, 567, 573, 577, 580, 586, 608, 635, 657
 Erkkö, Ruuto (Elias) 38, 50, 150, 155, 162, 178

F

Fager, Karl 482
 Falck, Emil 114, 312, 403, 406, 415, 461, 521, 666, 667
 Falck, Mimmi 539, 688

Falkman, Severin 130
 Fallesen, Edvard 51
 Faltin, Rikhard 158, 276, 318, 326, 415, 416, 622
 Farinelli (Broschi, Carlo), laulaja 32, 33
 Federley, Alex 523
 Fernando VI 32
 Fewster, Derek 464
 Filip II, Espanjan kuningas 407, 693, 694
 Finne (Bergroth), Tyyne 427, 470, 481, 640
 Finne, Jalmari 20, 117, 211, 232, 302, 303, 350, 351, 360, 361, 374, 375, 377, 379, 380, 384, 386, 387, 388, 389, 390, 392, 395, 396, 397, 398, 399, 401, 402, 405, 406, 408, 410, 411, 412, 413, 414, 418, 419, 421, 422, 423, 424, 426, 427, 428, 433, 435, 436, 437, 438, 442, 448, 449, 450, 451, 457, 458, 459, 462, 464, 465, 466, 467, 470, 471, 472, 475, 476, 477, 480, 481, 482, 483, 484, 486, 488, 490, 491, 492, 493, 495, 496, 500, 501, 502, 503, 504, 508, 509, 511, 512, 517, 518, 519, 526, 527, 531, 533, 534, 535, 538, 540, 543, 545, 549, 550, 551, 552, 553, 556, 557, 559, 560, 561, 564, 566, 570, 571, 574, 575, 577, 580, 581, 582, 583, 585, 586, 588, 589, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 616, 617, 618, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 638, 639, 640, 641, 644, 646, 650, 651, 652, 655, 657, 659, 663, 668, 673, 680, 686, 700, 701, 708
 Finne (Poppius), Olga 71, 114, 118, 139, 141, 162, 168, 176, 205, 210, 281, 307, 309, 321, 333, 338, 350, 351, 368, 384, 406, 415, 425, 427, 461, 640
 Finne (s Westerling), Wilhelmina 640
 Fleming, Klaus 428, 513
 Florell, Ilmari 480
 Florell, Otto 133, 313, 480, 555, 556
 Florell (s Basilier), Emmy 133, 480
 Fohström -Rhode, Alma 608, 609
 Fohström-Rhode, Alma 326, 644, 657
 Forsman Bertha 190

Forsman, Jaakko 30, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 90, 91, 92, 93, 103, 117, 137, 138, 148, 191, 291, 331, 457, 556, 704, 717
 Forsman (Koskimies), Kaarlo 492, 602, 667
 Franck (Kivinen), Anton 128, 145, 210, 362, 407, 421, 427, 557, 641, 646, 651, 656, 657, 659, 668, 673, 674, 675, 680
 Frenckell, Arthur Reinhold 347
 Frenckell-Thesleff, Greta von 15, 68, 69, 134, 335, 395
 Frenzel, Karl 154
 Friedrich III Hohenzollern 47, 48
 Frisk (Kilpi), Kaarlo Edvard 175, 315, 368, 380, 427, 460, 651
 Frisk, Minna 380, 689
 Fulda, Ludwig 200, 205, 351
 Fürth, Jaro 662

G

Gallén (-Kallela), Axel Waldemar 143, 304, 317
 Gallén (-Kallela), Axel Waldmar 407, 574
 Gebhard, Hannes 152, 226, 298
 Geijerstam, Gustaf von 338
 Genetz, Emil 644
 Georg II, Meiningenin herttua 33, 124, 125, 126, 135, 136, 383
 Giacosa, Giuseppe 486
 Godenhjelm, Bernhard Fredrik 333, 416, 494, 554, 644, 681, 684
 Godenhjelm (s Lindroos), Ida 681
 Goethe, Johann Wolfgang von 198, 199, 451, 464, 478, 479, 481
 Göös, Fanny Terese 461
 Göös, Karl Hjalmar 461
 Gorki, Maxim 558, 578, 580, 581, 588, 606, 608, 643
 Grabow, Carl 383, 440, 442, 494, 503, 507, 509, 517, 540, 560, 564, 604, 622, 645, 654
 Grahn, Elli 559
 Granfelt, Hanna 601
 Granqvist, Beat-Sofi 676
 Grape, Maria 31, 93
 Grelling Richard 200
 Grillparzer, Franz 157, 375, 413
 Gripenberg, Alexandra (Xanny) 63, 93, 152
 Gripenberg, Bertel 559, 684
 Gripenberg, Maggie 461
 Gripenberg (s Dählström), Hilma (Anna Helfrid) 686, 697

Gripenberg, Sebastian 509, 535,
537, 541, 604, 686, 697, 702
Grönberg, Alice 593, 683
Grönberg (s Roschier), Augusta
412
Grotenfelt, hra 462
Gummerus (s Roschier), Leontine
412
Gutzkow, Carl 306

H

Hagman, Lucina 144, 159, 175, 310,
335, 695
Hagström, Kustaa 217, 281
Hahl, Jalmari 416, 541, 598, 631,
638, 656, 659, 668, 670, 672, 676,
680, 703
Hahl (s Decker), Therese 416, 569,
695
Hahl, Taavi 297
Håkanson, Julia 31, 304, 319
Häkli, Jaakko 516
Hall Caine, Thomas Henry 465,
669
Hällström, Raoul af 179
Halme (e Sundgren), Kaarle 44,
98, 100, 101, 102, 116, 118, 122, 136,
137, 151, 169, 170, 185, 206, 207,
208, 212, 297, 299, 303, 304, 307,
310, 311, 312, 319, 320, 321, 325,
340, 343, 344, 345, 346, 363, 369,
370, 371, 373, 399, 400, 401, 403,
405, 407, 410, 411, 419, 424, 426,
433, 434, 435, 442, 446, 456, 457,
461, 464, 465, 466, 471, 474, 478,
479, 480, 486, 487, 488, 490, 492,
493, 494, 495, 496, 497, 498, 499,
500, 501, 502, 503, 505, 509, 510,
512, 521, 548, 565, 570, 571, 586,
636, 640, 641, 651, 655, 663, 664,
668, 669, 670, 671, 672, 673, 676,
678, 691
Halonen, Kaarlo (Kalle) 53
Halonen, Pekka 228, 229, 231, 250,
259, 574
Haltia, Kaarlo 228, 231
Händel, Georg Friedrich 569
Hartberg, Victor 662
Hästesko, Johan Henrik 141
Hauptmann, Gerhard 690
Hauptmann, Gerhart 411, 419, 422,
423, 431, 433, 466, 512, 691
Hebbel, Friedrich 657
Heijermans, Herman 585
Heikkilä, Ritva 22, 54, 55, 60, 183,
190, 326, 338, 540, 546

Heinänen, lavastemaalari 146,
195, 503
Heine, Heinrich 611
Helenius, hra 462
Helenius (Lindelöf), Helmi 567,
601, 666, 667
Heller, Else 662
Hellstén, Karl Konstantin 146,
147, 195
Henrik, piispa 461
Henrik VII Tudor 13
Hertzberg, Rafael 26, 73, 85, 86, 96
Hertzberg, Sirkka 425, 438
Heurlin, Lauri af 127, 191, 202, 314,
343, 392, 511, 588, 594, 682, 686,
703
Heurlin, Maunu af 127, 191, 202,
392, 428, 429, 430, 595, 682, 685,
686, 696, 703
Heurlin, Oskar af 429
Heurlin, Paula af 127, 149, 191, 202,
335, 338, 378, 379, 389, 390, 392,
393, 402, 428, 429, 430, 504, 622,
682, 683, 688, 696, 697
Heurlin (s Bergbom), Augusta af
45, 46, 47, 50, 52, 91, 93, 134, 141,
159, 191, 195, 196, 200, 202, 211,
251, 276, 314, 335, 338, 378, 380,
389, 390, 393, 547, 592, 593, 595,
597, 609, 611, 623, 631, 664, 681,
682, 683, 684, 685, 687, 689, 692,
695, 696, 697, 698, 704
Heyse, Paul 589, 598, 669
Hillbom, Ernst August 54, 55
Hjelt, Otto 265
Hjorth, Aarno 656
Högdahl (Horsma, Tulenheimo)
Lilli 410, 461, 478, 480, 488, 493,
550, 568, 572, 599, 601, 655, 667
Hohenthal, Lennart 684
Holberg, Ludvig 688
Holinshed, kronikoitsija 13
Holm, Bruno 297
Homén, Olaf 598, 629
Hornborg, Felix 665, 676, 694
Hugo, Victor 236, 240, 524
Humperdinck, Engelbert 556, 570
Hvasser-Engelbrecht, Anna-Lisa
676

I

Ibsen, Henrik 36, 37, 44, 61, 119, 133,
134, 140, 163, 164, 166, 167, 174,
182, 296, 299, 321, 340, 401, 426,
440, 443, 510, 564, 567, 624, 625,
655, 656, 663, 677, 699, 708

Idström (s Bergbom), Helene 455,
508
Ignatius (Bergholm), Katri 461
Ignatius, Kaarlo 613, 618
Ignatius (s Ingman), Kyllikki 461
Ilmari (e Sundgren), Wilho 553
Ingman, Betty 152
Ingman (Ivalo), Santeri 409, 416,
448, 477, 478, 500, 513, 571, 630,
634, 636, 644, 682
Innanen, nti 461

J

Jaakko Ilkka 513, 514
Jaatinen, näyttämövahtimestari
476, 688
Jägerhorn, Johan Anders 141
Jalander, O. 84
Jalava, B. 686
Järnefelt, Alexander 173, 316, 349,
416
Järnefelt, Armas 41, 349, 471, 485,
521, 557, 622, 626, 627, 644, 646,
652, 661, 662, 668, 670, 671, 672,
673, 674
Järnefelt, Arvid 41, 88, 150, 162,
363, 439, 440, 445, 446, 453, 487,
585, 586, 609, 614, 615
Järnefelt, Eero 41, 143, 574, 575
Järnefelt, Kasper 41, 88, 144, 150,
162
Järnefelt (s Clodt-von
Jürgensburg), Elisabeth 41, 88,
173, 439
Järnefelt (Sibelius), Aino 41, 316
Järnefelt (s Pakarinen), Maikki
155, 454, 606, 609, 626, 627, 662
Järnefelt (s Swan), Saimi 71, 114,
121, 122, 124, 235, 245, 252, 306,
461
Jeanne d'Arc 34
Johansson, Alf W. 13, 14, 16, 19
Johansson, Gustaf 132, 133
Juhana (Vaasa) herttua 428
Juhana (Vaasa), herttua 461
Jukola, Martti 516, 532
Jukola, Matti 308, 309
Julius Caesar 135
Jurva, Elis 666
Juteini (Judén), Jaakko 308
Juutilainen, Veikko 156

K

Kaarina Maununtytär 448, 491, 571
Kaarle (Vaasa), herttua 468, 513
Kaarle XII 13
Kainulainen, Iivari 510, 603, 666

- Kainz, Josef 46, 155, 203, 433
 Kajanus, Robert 32, 128, 210, 318,
 402, 416, 447, 460, 478, 501, 512,
 526, 557, 626, 629, 644, 645, 646,
 647, 652, 661, 662, 668, 674, 675
 Kajanus (s Kurikka), Lilli 33, 114,
 128, 403, 410, 447
 Kalidasa 588
 Kalima (e Landgren), Eino 642,
 643, 676, 677
 Kallas, Oskar 664
 Kallio, Hemmo 191, 227, 287, 321,
 403, 438, 461, 488, 521, 577, 650,
 666
 Kallio, Ismael 297
 Kallio, Oskar Albin 488, 561, 568,
 576
 Katariina Jagellonica 461
 Katila, Evert 552, 570, 613, 627, 666
 Kauppinen, Heikki (Kauppi-
 Heikki) 40, 42, 63, 84, 134, 148
 Keihäs, Kaarlo 675, 703
 Keskisarja, Teemu 137, 138
 Kiljander, Robert 150, 236, 286, 297,
 328, 331, 391, 392, 398, 562, 563,
 564, 580, 586, 657
 Kilpi, Eero 635, 655, 656, 660, 664,
 693, 694
 Kilpi, Volter 635
 Kinnunen, Aarne 18
 Kivekäs (e Stenbäck), Lauri 54,
 55, 56, 57, 59, 61, 115, 134, 162, 175,
 181, 245, 251, 296, 306, 311, 325,
 326, 522
 Kivi, J. näyttämövahtimestari 686,
 688, 703
 Klemetti, Heikki 678
 Korhonen (e Öhqvist), Nils August
 297
 Koskimies, Aukusti Valdemar 679
 Koskimies, Rafael 629, 655, 668
 Kristiina, kuningatar 16
 Krogius, Lars Karl 507, 652
 Krohn, Helmi 21, 546, 547, 678, 684
 Krohn, Julius 58, 355, 416
 Krohn, Kaarle 318, 644
 Krohn (Kallas), Aino 318
 Kugel, Ignaz 662
 Kunnas, Hanna 169, 210
 Kurtén, U, hra 461
 Kustaa Eerikinpoika Vaasa 449,
 571
 Kustaa II Aadolf 340, 461
 Kustaa III 14, 17
 Kustaa I Vaasa 28, 467, 468
 Kylhammar, Martin 22
- L**
 Lagerborg, S, nti 461
 Lagerstedt, nti 462
 Lagus, Gabriel 157, 279, 514
 Lähteenoja (s Puls), Mimmi 287,
 312, 317, 400, 501, 538
 Laine, Juho 570
 Laitinen, Taavetti 505, 595, 596,
 681, 684, 696
 Lallukka, Juho 516, 531, 640
 Långman, Erik Johan 328
 Larsson (Larin-Kyösti), Karl Gustaf
 460, 641
 Lattu, Iisakki 114, 249, 296, 331, 391,
 538, 540, 550, 581, 608, 666
 Lattu (s Pitkänen), Josefina 145,
 425
 Laufs, Carl 227
 Laurila (Kurki, e Linnell), Kaarlo
 Eemeli 234, 315
 Lehto, näyttämövahtimestari 688
 Leino (e Ahlgren), Benjamin 47,
 58, 71, 73, 81, 94, 101, 102, 114,
 122, 124, 134, 136, 146, 156, 159,
 168, 174, 176, 210, 217, 227, 287,
 293, 297, 312, 320, 333, 340, 362,
 369, 382, 400, 407, 415, 416, 426,
 440, 442, 446, 461, 464, 478, 493,
 513, 514, 519, 521, 539, 550, 571,
 577, 600, 601, 617, 628, 666, 686,
 693, 694
 Leino (e Lönnbohm), Eino 162, 308,
 400, 436, 440, 441, 442, 443, 445,
 446, 448, 457, 459, 462, 466, 468,
 469, 474, 485, 486, 487, 488, 489,
 490, 492, 495, 497, 498, 499, 502,
 512, 521, 523, 524, 530, 536, 539,
 541, 543, 544, 545, 548, 550, 551,
 553, 560, 561, 562, 564, 565, 566,
 572, 575, 576, 577, 578, 580, 583,
 586, 598, 608, 616, 629, 630, 632,
 634, 635, 636, 637, 638, 639, 651,
 670, 693, 699
 Leino (e Lönnbohm), Kasimir 156,
 162, 167, 168, 173, 174, 175, 237,
 238, 239, 285, 287, 288, 295, 296,
 316, 322, 355, 356, 365, 368, 374,
 378, 384, 385, 386, 387, 388, 389,
 390, 423, 424, 434, 438, 439, 440,
 453, 493, 501, 513, 514, 515, 516,
 521, 570, 598, 614, 623, 632, 651,
 660, 663, 670
 Leino (s Hellstén), Mimmy 114, 124,
 159, 217, 293
 Leino (s Kosonen), Olga 210, 416,
 458, 461, 512, 550, 551, 552, 570,
 666
- Lenning, Hjalmar 552, 693, 703
 Less, Joh. 236
 Levander (s Canth), Anni 65, 140
 Levinsky, Joseph 212, 213, 214, 216,
 220, 281
 Liikanen, Herman 649
 Lilius, Axel 554
 Lindberg, August 31, 321, 322, 324,
 336, 423
 Linder, Hjalmar 607
 Lindfors, Adolf 33, 45, 49, 50, 51,
 52, 105, 106, 107, 117, 119, 124, 134,
 143, 147, 155, 159, 183, 185, 210, 211,
 228, 234, 246, 247, 248, 274, 278,
 286, 313, 315, 317, 321, 325, 326,
 338, 340, 351, 355, 360, 361, 368,
 382, 390, 395, 397, 399, 411, 416,
 419, 431, 432, 437, 450, 451, 462,
 465, 512, 538, 539, 544, 550, 558,
 560, 561, 563, 582, 598, 608, 628,
 629, 631, 638, 641, 645, 647, 648,
 655, 656, 657, 664, 667, 668, 676,
 679, 686, 693, 694
 Lindfors (s Bergroth), Aina 647,
 648
 Lindroth, hra 461
 Littson (s von Suchocka), Elise
 351, 420, 666
 Löfgren, E. neiti 461
 Löfgren (Lounasmaa), Viktor 27,
 77, 78, 79, 80, 90, 116, 117, 130, 191,
 204, 211, 265, 284, 291, 322, 323,
 331, 378, 640, 668, 696
 Löfgren (s Avellán), Betty 134, 159
 Löfström, Jan 92
 Lönnrot, Elias 308, 461, 462, 488,
 520, 541, 542, 544, 569
 Lope de Vega y Carpio, Félix 489
 Ludwig, Otto 657, 658
 Lundahl, August 297
 Lundberg, E, nti 461
 Lund, kuoronjohtaja 703
 Luther, Martin 49
- M**
 Maeterlinck, Maurice 588, 589,
 596, 626, 676
 Mäkelä, August Bernhard 397, 458
 Malmberg, Aino 465
 Malm, Elli 510
 Malm, näyttelijätär nti 461
 Malmström, hra 461
 Mannerheim, Carl Gustaf Emil 14
 Manninen, Otto 537
 Maria Feodorovna (Dagmar),
 Romanova 339

Martin (Pihlajamäki), Hilda 636, 655, 666
 Max, Édouard de 589
 Mechelin, Leo 651, 689, 695
 Melartin, Erkki 419, 423, 471, 472, 482, 512, 518, 519, 543, 557, 570, 626, 665, 666, 667, 708
 Mendelssohn-Bartholdy, Felix 194, 195, 210, 300, 666
 Merikanto, Oskar 398, 454, 457, 519, 557, 600, 703
 Mérimée, Prosper 355
 Messman (Miesmaa), Johan Wilhelm 356
 Meurman, Agathon 76, 77, 81, 82, 83, 132, 139, 158, 204, 233, 265, 270, 274, 289, 290, 292, 295, 355, 380, 387, 394, 706
 Meurman (Silfverstolpe), Ottilia 645
 Meyer, Åge 240, 241, 255, 257
 Meyerbeer, Giacomo 198
 Meyer-Förster, Wilhelm. 557
 Meynert, lääkäri (Wien) 214, 215, 216, 217, 218, 219
 Mikkola, Jooseppi Julius 517, 634, 639, 642, 656, 678
 Mikkola (Talvio, s Winter), Maila 517, 580, 642, 656, 669, 682, 689
 Molander, Clas Herman 420
 Molander, Harald 134, 179, 232, 246, 287, 293, 315, 319, 321, 322, 324, 325, 330, 336, 337, 338
 Molière (Poquelin, Jean-Baptiste) 143, 155, 351, 392, 397, 425, 512, 538, 609
 Mozart, Wolfgang Amadeus 197, 198, 472, 480, 686
 Müller-Berghaus, Karl 40, 141, 157, 158, 276, 316, 557
 Munsterhjelm (s Dahlberg), Vivi 461
 Murrik (Wuolijoki), Ella (Hella) 664, 665
 Musset, Alfred de 677

N

Napoleon I, keisari 15, 67, 335
 Närhi, neiti 461
 Närhi, Otto 287, 327, 373, 461, 496, 497, 501, 503, 550, 552, 553, 577, 581, 582, 600, 610, 641
 Neiglick, Hjalmar 130, 131
 Neovius, nti 620
 Nervander, Ellen 336

Nervander, Emil 26, 35, 40, 91, 137, 418, 429, 444, 445, 556, 611, 692, 697, 698, 701, 703, 704
 Nevander, Aini 378, 379, 428, 430, 455, 475, 505, 507, 592, 597, 599, 605, 625, 645, 647, 685
 Nikolai II Romanov 339, 462, 639
 Niska, Esther 510
 Nissinen, Alli 140, 150, 634
 Noponen, Alpo 609
 Numers, Gustaf von 25, 26, 27, 28, 29, 31, 34, 36, 41, 54, 57, 95, 117, 119, 120, 121, 122, 124, 133, 139, 140, 141, 150, 158, 159, 164, 171, 172, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 195, 196, 204, 208, 209, 210, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 229, 231, 232, 233, 236, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 262, 263, 266, 271, 272, 273, 274, 278, 288, 290, 293, 294, 295, 297, 304, 305, 308, 309, 323, 324, 329, 330, 337, 338, 375, 380, 416, 440, 444, 487, 580, 633, 669, 699, 706, 709
 Numers, Leonora von 236
 Nyberg, Karl Viking 314

O

Obolenski, Ivan Mihailovitš 654
 Oechelhäuser, dramaturgi 645
 Ojanperä, Abraham 155, 249, 260, 282
 Olander, Wilhelm 128
 Onerva (Lehtinen), L (Onerva) 486, 570
 Ortenauer, lääkäri (Genova) 619
 Ostrovski, Aleksander 157, 186, 218, 231, 248, 296, 642

P

Pacius, Fredrik 158, 276, 402, 403, 404, 407, 412, 703
 Pakkala, Teuvo 451, 457, 458, 523, 600
 Palin, Hjalmar Georg 142
 Palmén, Ernst Gustaf 244, 637, 638, 639, 686
 Palmén (s Arppe), Ida Amalia 311, 686
 Palmgren, Selim 557, 703
 Paloheimo, Karl Alfred 490, 493
 Pastell, Stina 45, 50, 51, 52
 Pätäilä, Fredrik Joel 333
 Paul, Adolf 624
 Pavlova, A. I. 483

Pelkonen, Aarne Albin 175
 Pelttonen (Linnankoski), Vihtori (Johannes) 641, 656, 657
 Pennanen, Ain'Elisabeth 669
 Perfall, Karl von 516
 Pesonen, Taavi 46, 114, 406, 416
 Pihlajamäki, Aapo 624, 631, 633, 636, 655
 Pikkanen, Ilona 13
 Plehwe, Vjatcheslav von 606, 653
 Pöschko, näyttelijä 662
 Possart, Ernst von 516, 589
 Poulsen, Emil 51
 Procopé, Hjalmar 236
 Procopé, Victor 433
 Proust, Marcel 708
 Przybyszewsky, Stanisław 656

R

Racine, Jean 470
 Raikas (e Durchman), Teppo 603
 Rängman, Maiju 461, 496, 503
 Rantanen (s Tähtinen), Hilma 474, 488, 495, 496, 501, 503, 565
 Räsänen, Ilmari 15, 61, 183, 414
 Rautio, Aleksis 49, 106, 114, 145, 217, 327, 343, 398, 438, 496, 501, 538, 550, 582, 666, 703
 Rautio (s Aaltola), Katri 37, 106, 114, 145, 147, 159, 184, 209, 210, 217, 321, 343, 346, 362, 363, 367, 368, 403, 404, 416, 419, 434, 435, 445, 492, 493, 519, 521, 524, 537, 583, 584, 608, 659, 663, 664, 690
 Reichmann, Theodor 559
 Reinius, Rafael 29, 121
 Rein, Thiodolf 77, 78, 292, 302, 681, 684
 Relander, Oskar 170, 363
 Renfors, Herman 152
 Renvall, Heikki 614
 Reuter, Fritz 49
 Reuter, Odo Morannal 460
 Riddelin (Orjatsalo), Aarne 510, 512, 517, 523, 525, 530, 543, 544, 550, 567, 568, 577, 585, 599, 600, 601, 603, 608, 612, 613, 618, 619, 623, 632, 636, 655, 663, 668, 669, 678
 Riuttala, näyttämövahtimestari 476
 Roini, Reeni 651
 Romberg, Siegmund 557
 Rönnholm, nti 461
 Roschier, Dagmar 412
 Roschier, Gustaf 412
 Roschier, Julius 403

- Rosen, Alexander 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 227
 Rosen (s Pipping), Adèle 213, 214, 218, 219, 220
 Rostand, Edmond 477
 Rubinstein, Anton 38, 410, 601
 Runeberg, Birger 462
 Runeberg, Hjärdis 462
 Runeberg, Johan Ludvig 118, 172, 227, 238, 302, 346, 425, 461, 462, 521, 571, 614, 615, 629
 Runeberg, Johan Wilhelm 684, 685
 Runeberg, Walter 130, 133, 193, 259
 Ruokonen, kansakoulunopettaja 314
 Rydberg, Viktor 349, 350
- S**
 Saarenheimo, Eero 680
 Saelan, Karl Thoralf 461
 Sagulin, hra 461
 Sahlberg, John 149
 Sahlberg, Tony 149
 Saint-Saëns, Camille 483
 Sala (e Sarelius), Niilo Edvard 25, 28, 33, 37, 39, 45, 50, 58, 60, 62, 64, 70, 94, 95, 104, 105, 106, 110, 115, 116, 117, 119, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 129, 133, 135, 136, 139, 140, 141, 147, 150, 151, 155, 156, 157, 159, 163, 168, 169, 170, 174, 180, 185, 186, 187, 196, 201, 205, 206, 207, 208, 210, 212, 213, 214, 215, 218, 219, 220, 221, 222, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 233, 234, 241, 244, 247, 248, 249, 250, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 265, 266, 267, 269, 270, 273, 275, 276, 277, 279, 280, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 292, 296, 297, 299, 302, 306, 324, 325, 355, 464, 508, 628, 632, 706, 707
 Salenius, ?Emil, Erik /ylioppilas 58
 Salenius, Hanna 71, 114, 145
 Salin, Maria 210
 Salin, Vilho 114
 Salmela, Eino 461, 495, 496, 501, 503, 550, 625, 666, 668
 Salmela, Uuno 495, 496, 501, 503
 Salo (e Aalto, s Piironen), Olga 131, 144, 147, 160, 176, 181, 182, 183, 192, 202, 232, 233, 287, 305, 306, 310, 317, 320, 328, 336, 368, 404, 450, 461, 477, 563, 640, 663
 Salo, Oskari 183, 232, 317, 321, 445, 462, 474, 521, 550, 599, 659, 660, 664
 Salosaari, kuoronjohtaja 703
 Sand, Georges 664
 Sandman, J, hra 461
 Sandman, Waldemar 508
 Sanmark (s Roschier), Johanna Sofia 31, 45, 130, 149, 191, 202, 314, 335, 379, 392, 412, 505, 593, 661, 682
 Sardou, Victorien 119, 185, 335, 340, 407, 413, 456, 464, 465, 477, 510, 516, 523, 656
 Sarelius, August 280, 281, 284, 285
 Sarelius, Nils August 280, 281, 284
 Sarelius, Victor 280, 281
 Sarlin, Anna 318, 326, 402, 597, 631, 640, 696
 Schauman, Berndt Otto 46, 416
 Schauman, Eugen 648
 Schiller, Friedrich 19, 124, 292, 297, 407, 408, 451, 455, 473, 475, 510, 538, 568, 679, 693
 Schram, Erik 51
 Schubert, Franz 701
 Setälä, Emil Nestor 495, 527, 528, 536
 Shakespeare, William 13, 26, 110, 124, 126, 135, 168, 194, 210, 340, 361, 381, 382, 393, 402, 419, 420, 483, 484, 485, 504, 516, 538, 549, 550, 551, 552, 554, 556, 558, 624, 645
 Shaw, George Bernard 16
 Sheridan, Richard Brinsley 146
 Shûdraka 346
 Sibelius, Jean 249, 308, 309, 316, 317, 325, 349, 350, 352, 403, 406, 407, 459, 462, 464, 472, 485, 521, 526, 554, 557, 608, 609, 615, 657, 676, 678, 679, 708
 Sibelius (Snellman), Ruth 554
 Silén, Cécilia (Silla) 191, 501, 612, 624, 675, 688
 Sjöblom, Karl 327
 Sjöström, Juhani 466
 Slotte, Alexander 347, 348
 Snellman, Anders Henrik 618
 Snellman, Hanna 437
 Snellman, Johan Ludvig 356
 Snellman, Johan Vilhelm 34, 268, 461, 541, 622
 Snellman, Johan Vilhelm 418
 Snellman, Jussi 510, 517, 523, 550, 567, 577, 600, 603, 623, 624, 625, 632, 636, 655, 663, 664, 668, 669, 675, 676, 678, 693, 694
 Snellman, Seth Wilhelm 460
 Snellman (Virkkunen), Paavo 701
 Söderhjelm, Jarl Werner 97, 98, 104, 110, 115, 117, 125, 162, 174, 231, 416, 424, 561, 586, 599
 Sofokles 492, 667
 Soldan-Brofeldt, Venny 574, 575, 578, 579, 708
 Sparre, Louis 209
 Spengler, Franz 40, 157
 Sprengtporten, Georg Magnus 141
 Ståhlberg, Karl Emil 232
 Stenbäck, Josef 56, 61
 Stenbäck (Kahilainen), Naëmi 114, 170, 312, 321
 Stenbäck (s von Essen), Emilia Ottilia Christina 54
 Stenberg, Emilie 50, 93, 101, 122, 145, 146, 153, 159, 168, 169, 217, 282, 293, 320, 333, 353, 362, 539
 Stenvall (Kivi), Alexis 14, 15, 18, 26, 30, 121, 162, 227, 268, 297, 309, 333, 399, 400, 401, 405, 414, 416, 418, 425, 438, 485, 491, 499, 500, 519, 521, 574, 580, 651, 657, 672, 705, 709
 Stigell, Robert 259
 Stråhlman, Amelie 51, 52
 Stråhlman, Betty 51, 52
 Streng, Adolf Voldemar 546
 Strindberg, August 93, 140, 151, 407, 436, 467, 468, 482, 609, 656, 676
 Strömberg, Olivia 243
 Sudermann, Hermann 157, 310, 374, 377, 414, 420, 422, 423, 433, 449, 464, 486, 664
 Sullivan, Arthur 550, 554
 Sundblad (s Lundahl), Fanny 268
 Suomalainen, Kaarle Kustaa Samuli 333
 Suonio (e Sainio, s Kjäll), Kirsti 159, 191, 303, 320, 334, 340, 341, 342, 343, 363, 364, 386, 414, 434, 451, 458, 466, 581, 655, 666, 669, 687, 688
 Suonio, Evert 343, 659, 666, 693, 694
 Sutinen, Evert 287
 Suutela, Hanna 129, 302, 568
 Svinhufvud, Olga 148
 Svinhufvud, Per Edvin 613, 618, 619
- T**
 Tähtinen, Helmi 474, 501, 510, 670
 Tallroth, Konrad 407, 413, 421, 569, 587, 588, 676

Tarkiainen, Viljo 14, 26, 27, 28, 120,
121, 140, 178, 179, 209, 222, 223,
224, 225, 252, 644
Tarvas, Toivo 379, 380, 692
Taubert, Wilhelm 550, 554
Tawaststjerna, Karl August 201,
236, 262, 264, 297, 355, 356, 416,
487
Tervo, Juhana Aukusti 297
Theodora, keisarinna 523
Tompuri (af Heurlin), Elli 303,
343, 423, 435, 469, 473, 493, 501,
510, 511, 512, 517, 518, 519, 522,
524, 525, 526, 527, 528, 537, 538,
545, 546, 547, 548, 550, 551, 558,
559, 560, 563, 571, 578, 581, 582,
583, 584, 619, 621, 632, 650, 663,
664, 669, 675, 676, 677, 678, 684,
687, 690
Topelius, Zachris 33, 34, 118, 148,
152, 162, 227, 300, 302, 308, 317,
318, 326, 351, 355, 372, 381, 401,
402, 403, 404, 405, 406, 414, 415,
416, 420, 422, 423, 425, 426, 431,
471, 472, 504, 525, 569, 571, 665,
666, 677, 679, 681, 705, 708
Toppelius, Oscar 152
Törmänen, Carl Edvard 297
Törnqvist (Tarjanne), Onni 476
Troil, Birger Gustaf Samuel von
682
Troil, Eric Werner Samuel von 682
Troil, Gustaf Axel Samuel von
506, 701
Troil, Maria Emilia Mathilda von
149, 379, 506, 598, 682
Troil (s Bergbom), Elisabeth
(Betty) von 506, 509
Tshehov, Anton 18, 67, 643, 662,
663
Tudeer, Oskar Emil 117, 138, 139,
168, 174, 191, 251, 297, 416, 440,
494, 644, 681, 682, 686
Tudeer (s Wijkander), Ellen 311
Tuokko (Törneros), Antti 147,
402, 415
Tuomas (Thomas), piispa 26, 29,
226
Tuulos, Otto 510

U

Uexküll-Gyllenband, Alexander von
327, 337, 338, 354, 355, 376, 383,
408, 413, 522, 568, 569, 587, 652,
653, 662, 677, 708

V

Vainio, painoasiamies 533
Valpas, Edvard 458, 572, 573
Varala, Sigfrid 114, 128
Vasari, Giorgio 13
Vasenius, Valfrid 287
Veijola (e Weilin), Yrjö 656
Verdi, Giuseppe 197, 198, 355
Verho, Urho 29
Vesterdahl (Veistjä), Albert
Verner 489
Vikman, Antti 636
Voisin, August lääkäri 230
Voltaire (Arouet François-Marie)
13
Wagner, Richard 157, 158, 197, 198,
276, 316, 349, 450, 452, 472, 557,
570, 600, 622, 627, 644, 646, 652,
662, 673, 674, 708
Wahlfors, Karl Reinhold 203
Wahlström, Karl Fridolf 77, 79, 80,
89, 289, 353, 416
Wallenius, Otto 33, 46, 49, 114, 128,
144, 313
Weber, Carl Maria von 610, 649,
678
Weckman, Knut 50, 51, 52, 99, 106,
114, 146, 159, 205, 210, 217, 225,
233, 270, 273, 287, 321, 334, 391,
407, 408, 488, 496, 550, 581, 582,
600, 612, 656
Wecksell, Josef Julius 514
Wedekind, Frank 676
Wegelius, E, rva 461
Wegelius, Martin 276, 557
Weidner, lääkäri (Bad Nauheim)
475
Wennerberg, hra Pietarissa 281
Westerholm, Viktor 527
Westermark, August 705
Wette (s Humperdinck), Adelheid
570
Wichman, Viktor Karl Emil 356
Wieland, Christoph Martin 610
Wikström, Emil 228, 229, 230, 231,
248, 250, 258, 259, 280, 281, 317,
504, 569, 692
Wilbrandt, Adolf 166, 485
Wildenbruch, Ernst von 205
Wilde, Oscar 687, 690
Wilhelm I Hohenzollern 47
Wilhelms, lääkäri 475
Wilho (e Gröneqvist), Oskari 297,
650, 697
Wilke, Adam 307

Willebrandt (s Jaenisch), Sophie
von 701
Willman (-Eloranta), Elvira 466,
496, 503, 571, 572, 573, 580, 626,
630, 664, 709
Wilskman, Ivar 59, 191, 312, 554
Winterhjelm (e Raa, s Forsman),
Hedvig Charlotte 30, 31, 32, 36,
65, 101, 104, 121, 151, 202, 297, 320,
321, 322, 327, 331, 332, 333, 334,
413, 467, 519, 602, 603, 645, 707
Winterhjelm, Kristian 30, 31, 36,
151, 332, 334, 645
Wright, Ferdinand von 73
Wuorenhimo (e Bergbom),
Augustine Thérèse 144, 378, 379,
510, 682, 692
Wuorenhimo (e Bergbom), Gustaf
Erik 144, 682, 686, 703
Wuorenhimo (e Bergbom), Johan
Aarne 144, 645, 682, 686
Wuori (e Berg), Martti 208, 298,
311, 312, 325, 334, 335, 346, 376,
409, 418

Y

Yrjö-Koskinen (e Forsman), Yrjö
Sakari 76, 77, 81, 90, 117, 118, 131,
134, 137, 211, 233, 265, 272, 273,
289, 292, 295, 301, 329, 380, 388,
394, 416, 444, 481, 494, 506, 514,
616, 617, 618, 622, 704, 705, 706

Z

Zacconi, Ermete 612
Zilliacus, hra 462
Zola, Émile 138

the 'information' and 'communication' fields. The 'information' field is defined as:

...the study of the nature, creation, organisation, storage, retrieval, dissemination and use of information, and the social, cultural, economic and political contexts in which these activities take place. (p. 1)

The 'communication' field is defined as:

...the study of the nature, creation, organisation, storage, retrieval, dissemination and use of communication, and the social, cultural, economic and political contexts in which these activities take place. (p. 1)

The 'information science' field is defined as:

...the study of the nature, creation, organisation, storage, retrieval, dissemination and use of information and communication, and the social, cultural, economic and political contexts in which these activities take place. (p. 1)

The 'information studies' field is defined as:

...the study of the nature, creation, organisation, storage, retrieval, dissemination and use of information and communication, and the social, cultural, economic and political contexts in which these activities take place. (p. 1)

The 'information technology' field is defined as:

...the study of the nature, creation, organisation, storage, retrieval, dissemination and use of information and communication, and the social, cultural, economic and political contexts in which these activities take place. (p. 1)

The 'information systems' field is defined as:

...the study of the nature, creation, organisation, storage, retrieval, dissemination and use of information and communication, and the social, cultural, economic and political contexts in which these activities take place. (p. 1)

The 'information management' field is defined as:

...the study of the nature, creation, organisation, storage, retrieval, dissemination and use of information and communication, and the social, cultural, economic and political contexts in which these activities take place. (p. 1)

The 'information policy' field is defined as:

...the study of the nature, creation, organisation, storage, retrieval, dissemination and use of information and communication, and the social, cultural, economic and political contexts in which these activities take place. (p. 1)

The 'information law' field is defined as:

...the study of the nature, creation, organisation, storage, retrieval, dissemination and use of information and communication, and the social, cultural, economic and political contexts in which these activities take place. (p. 1)

The 'information ethics' field is defined as:

...the study of the nature, creation, organisation, storage, retrieval, dissemination and use of information and communication, and the social, cultural, economic and political contexts in which these activities take place. (p. 1)

Kaarlo Bergbomin (1843–1906) elämäkerran kolmas ja viimeinen osa *Kriisit ja kaipuu* kattaa vuodet 1888–1906. Näihin vuosiin osuvat niin Suomalaisen Teatterin suuret voitot, suomalaisuusliikkeen muuttuva poliittinen asema ja sukupolvikonfliktit kuin näyttelijöiden ja johdon kiista teatterin työtavoista, sekä Kaarlون henkilökohtaisen elämän menetykset.

Kattavaan lähdetyöskentelyyn perustuva teos tarjoaa raikkaat näkökulmat niin Minna Canthin *Kovan onnen lapset* -näytelmän syntyprosessiin ja esityskieltoon kuin *Sylvin* antamiseen Ruotsalaiselle Teatterille sekä yleisemmin Minnan ja Kaarlون suhteisiin. Repivään kiistaan Gustaf von Numersin *Elinan surman* esitysoikeuksista saadaan tärkeää uutta valoa. Ida Aalbergin kunnianhimoiset suunnitelmat olivat yhtä arvaamattomia kuin ennenkin, mutta nyt hänen elämäänsä vaikuttivat myös aviomiehet, fennomaaninen asianajaja Lauri Kivekäs ja Venäjän hallinnossa palvellut paroni Alexander von Uexküll-Gyllenband. Seuraajan kasvattaminen teatterinjohtajalle ei onnistunut teatterin sisältä, mikä nähdään Kaarlolle läheisten miesten, Niilo Salan ja Jalmari Finnen kohtaloista.

Haparoiden aloittaneesta Bergbomien hankkeesta oli silti 30 vuodessa kasvanut Suomen Kansallisteatteri, johon alkoi kohdistua moninaisia intohimoja, mutta jonka perinnön ja esikuvan varaan koko Suomen teatteritaide alkoi rakentua.

Dosentti, FT Pentti Paavolainen on teatterihistorioitsija, joka on toiminut teatterintutkimuksen professorina Teatterikorkeakoulussa. Elämäkerran aiemmat osat ovat *Nuori Bergbom* (2014) ja *Arkadian arki* (2016).

**TEATTERI-
KORKEAKOULU**

✕ TAIDEYLIOPISTO